

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Nikolina Belošević

**PREDROMANIČKA KAMENA LITURGIJSKA
SKULPTURA NA PODRUČJU PULSKE
BISKUPIJE**

Doktorski rad

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
HUMANISTIČKE ZNANOSTI

Nikolina Belošević

**PREDROMANIČKA KAMENA LITURGIJSKA
SKULPTURA NA PODRUČJU PULSKE
BISKUPIJE**

Doktorski rad

Mentorica
Prof. dr. sc. Marina Vicelja - Matijašić
Komentor
Prof. dr. sc. Pavuša Vežić, prof. u miru

Zadar, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Nikolina Belošević

Naziv studijskog programa: Poslijediplomski doktorski studij „Humanističke znanosti“

Mentorica: prof. dr. sc. Marina Vicelja - Matijašić

Komentor: dr. sc. Pavuša Vežić, prof. u miru

Datum obrane: 12. veljače, 2019.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: Humanističke znanosti / povijest umjetnosti

II. Doktorski rad

Naslov: Predromanička kamena liturgijska skulptura na području Pulske biskupije

UDK oznaka: 73.033.4:277>(497.5Pula)

Broj stranica: 992

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 67 (+ 550 kataloških jedinica)/0/0

Broj bilježaka: 1329

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 682

Broj priloga: 6

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. Dr. sc. Vladimir P. Goss, prof. emeritus, predsjednik
2. Dr. sc. Maja Petrinc, znanstveni savjetnik, članica
3. Prof. dr. sc. Marina Vicelja - Matijašić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. Dr. sc. Vladimir P. Goss, prof. emeritus, predsjednik
2. Dr. sc. Maja Petrinc, znanstveni savjetnik, članica
3. Prof. dr. sc. Marina Vicelja - Matijašić, članica

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Nikolina Belošević

Name of the study programme: Postgraduate doctoral study Humanities

Mentor: Professor Marina Vicelja - Matijašić, PhD

Co-mentor: Professor (retired) Pavuša Vežić, PhD

Date of the defence: 12 February 2019.

Scientific area and field in which the PhD is obtained: Humanities / History of Art

II. Doctoral dissertation

Title: Pre-Romanesque Stone Liturgical Sculpture in the Diocese of Pula

UDC mark: 73.033.4:277>(497.5Pula)

Number of pages: 992

Number of pictures/graphical representations/tables: 67 (+ 550 catalog units)/0/0

Number of notes: 1329

Number of used bibliographic units and sources: 682

Number of appendices: 6

Language of the doctoral dissertation: croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Emeritus Professor Vladimir P. Goss, PhD, chair
2. Scientific Advisor Maja Petrinec, PhD, member
3. Professor Marina Vicelja Matijašić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Emeritus Professor Vladimir P. Goss, PhD, chair
2. Scientific Advisor Maja Petrinec, PhD, member
3. Professor Marina Vicelja Matijašić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Nikolina Belošević**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Predromanička kamena liturgijska skulptura na području Pulske biskupije** rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 10. ožujka 2019.

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR.....	VI
2. UVOD	1
2. 1. Prostorni okvir teme	5
2. 2. Povijesne prilike i razvoj arhitekture kao okvira predromaničke skulpture u Istri	18
2. 3. Pregled dosadašnjih istraživanja	33
3. DEFINIRANJE KLESARSKIH PRODUKCIJA.....	63
4. RADIONICA PULSKIH CIBORIJA	71
4. 1. Definiranje radionice	71
4. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Radionice pulskih ciborija.....	93
4. 2. 1. Ciboriji	96
4. 2. 2. Pluteji	102
4. 2. 3. Pilastri	106
4. 2. 4. Arhitravi i lukovi	108
4. 3. Datacija radionice.....	111
5. PULSKA GRADSKA RADIONICA	118
5. 1. Definiranje radionice	118
5. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Pulske gradske radionice.....	130
5. 2. 1. Antependiji, pluteji i pilastri.....	132
5. 2. 2. Arhitravi i lukovi	134
5. 2. 3. Stupići i kapiteli	136
5. 3. Datacija radionice.....	137
6. MIKROREGIONALNI RADIONIČKI POTENCIJALI JUŽNE ISTRE U ZADNJOJ ČETVRTINI 8. ST.	140
7. RADIONICA „MAJSTORA KAPITELA IZ BALA“	145
7. 1. Definiranje radionice	145
7. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Radionice Majstora kapitela iz Bala	159
7. 2. 1. Arhitektonska plastika.....	162

7. 2. 2. Pluteji i pilastri	164
7. 2. 3. Dijelovi trabeacije oltarnih ograda	166
7. 2. 4. Amboni.....	169
7. 2. 5. Sarkofag	170
8. JUŽNOISTARSKA KONTINENTALNA RADIONICA.....	172
8. 1. <i>Definiranje radionice</i>	172
8. 2. <i>Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Južnoistarske kontinentalne radionice</i>	193
8. 2. 1. Pluteji	195
8. 2. 2. Pilastri	197
8. 2. 3. Stupići i kapiteli	199
8. 2. 4. Arhitravi	200
8. 2. 5. Zabati i lukovi.....	202
8. 2. 6. Ciboriji i amboni.....	203
9. KLESARSKA RADIONICA IZ GALIŽANE	205
9. 1. <i>Definiranje radionice</i>	205
9. 2. <i>Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Klesarske radionice iz Galižane</i>	221
9. 2. 1. Pluteji i pilastri	222
9. 2. 2. Arhitravi i lukovi	223
9. 3. <i>Datacija radionice</i>	225
10. ISTARSKA INTERNACIONALNA KLESARSKA RADIONICA	228
10. 1. <i>Definiranje radionice</i>	228
10. 2. <i>Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela Istarske internacionalne klesarske radionice</i>	249
10. 2. 1. Pluteji	251
10. 2. 2. Pilastri	255
10. 2. 3. Stupići i kapiteli	257
10. 2. 4. Arhitravi	258
10. 2. 5. Zabati i lukovi.....	260
10. 3. <i>Datacija radionice</i>	261
11. ULOMCI LITURGIJSKE SKULPTURE KOJIMA NIJE MOGUĆE UTVRDITI RADIONIČKO PORIJEKLO	263
12. ZAKLJUČAK	266

13. PRILOZI	273
KATALOG.....	279
PULA - GRAD.....	280
I. Pula - Kompleks katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i crkve sv. Tome	281
II. Pula - bazilika Sv. Marije Formoze	340
III. Pula – bazilika sv. Felicite	366
IV. Pula – crkva sv. Lucije (sv. Teodora)	375
V. Pula – crkva sv. Vida na Kaštelu.....	387
VI. Pula – crkva Male Gospe (pravoslavna crkva sv. Nikole).....	394
VII. Pula – crkva sv. Nikole na Forumu	399
VIII. Pula - crkve sv. Mihovila i Klementa na Vrh	404
IX. Pula – crkva sv. Ivana od Trstike (de Canetto)	412
X. Pula – crkva sv. Ivana kod Nimfeja	414
XI. Pula – ulomci neutvrđenog izvornog porijekla pronađeni unutar srednjovjekovnih zidina Pule i u njihovoj neposrednoj blizini	418
PULA – ŠIRE PODRUČJE IZVAN SREDNJOVJEKOVNIH ZIDINA	453
XII. Brijuni – crkva sv. Marije	454
XIII. Brijuni – crkva sv. Petra	470
XIV. Valbandon – crkva nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška	475
XV. Šijana – crkva sv. Lovre	488
XVI. Fioran – crkva sv. Lovre	495
XVII. Fažana – crkva sv. Elizeja i crkva sv. Kuzme i Damjana.....	500

XVIII.	Peroj – crkva sv. Stjepana	509
XIX.	Galižana – crkva sv. Justa	512
XX.	Galižana – crkva sv. Antuna Opata	521
XXI.	Galižana – crkva sv. Pelegrina	526
XXII.	Galižana – crkva sv. Maura	539
XXIII.	Savolago kod Galižane – crkva San Zeno	542
XXIV.	Vallsura kod Galižane – crkva Sv. Silvestra	548
XXV.	Val Sudiga – crkva sv. Lucije	551
XXVI.	Loborika – crkva sv. Flora	555
XXVII.	Pomer – samostanska crkva sv. Ivana u Biskupiji i crkve u naselju	560
XXVIII.	Banjole kraj Pule, uvala Kanalić – crkva sv. Nikole	571
	PODRUČJE VODNJANSKOGA DEKANATA	575
XXIX.	Vodnjan – crkva sv. Blaža, crkva sv. Jakova, ulomci iz lapidarija i pojedinačni spoliji 576	
XXX.	Marčana	596
XXXI.	Juršići – crkva sv. Kvirina	602
XXXII.	Mednjan – crkva sv. Germana	635
XXXIII.	Guran – trobrodna bazilika nepoznatog titulara	641
XXXIV.	Guran – crkva sv. Šimuna	658
XXXV.	Guran – crkva sv. Cecilije	663
XXXVI.	Guran – crkva sv. Severina	672
XXXVII.	Betika kod Barbarige - kompleks bazilike sv. Andrije	681
XXXVIII.	Banjole kraj Vodnjana – crkva sv. Mihovila	709

PODRUČJE ROVINJSKOGA DEKANATA	715
XXXIX. Bale – župna crkva Blažene Djevice Marije Elizabeti i blaženog Julijana	716
XL. Bale – samostanska bazilika sv. Marije Velike kraj Bala	736
XLI. Bale – crkva sv. Gervazija i Protazija u Pižanovcu	794
XLII. Rovinj – župna crkva sv. Eufemije (i ostale crkve u gradu)	800
XLIII. Rovinj – crkva sv. Tome.....	810
XLIV. Maružini – crkva Gospe Snježne	842
XLV. Dvigrad – crkva sv. Sofije i grobljanska crkva sv. Petra	855
XLVI. Žminj – crkva sv. Foške	897
XLVII. Ulomci s preostalih nepoznatih nalazišta na području pulskog zaleđa	901
14. LITERATURA	914
15. SAŽETAK	976
16. ABSTRACT.....	977
17. KRATAK ŽIVOTOPIS AUTORA	978

1. PREDGOVOR

Posljednjih je desetljeća učinjen velik napredak u spoznavanju predromaničke umjetnosti na europskome tlu, značajni su rezultati postignuti u sistematizaciji i proučavanju građe sjevernojadranskog bazena i istočne obale Jadrana, a bitni pomaci učinjeni su i na regionalnom planu. Arheološka istraživanja istarskih lokaliteta (sv. Marija Velika kraj Bala, srednjovjekovno naselje Guran i njegove crkve, Dvigrad, Novigrad i dr.) donijela su važna otkrića o graditeljskoj i klesarskoj djelatnosti karolinškog razdoblja, a novopronađenim je ulomcima reljefa upotpunjen korpus kamene liturgijske opreme pohranjene na različitim mjestima - crkvama, lapidarijima i muzejima. Sve navedeno potaknulo je nove interpretacije otprije poznatih fragmenata. Većina istarskih reljefno ukrašenih ulomaka poznata je iz članaka starijih autora ili iz objava nastalih prilikom njihova nalaza, ali oni do danas nisu sistematizirani u srodne likovno-morfološke skupine, kao što je to učinjeno u Dalmaciji i susjednim sjevernotalijanskim dijecezama. Uočeno je i da su u sinteznom¹ i općim pregledima integralno obrađeni ulomci čitavog (uglavnom hrvatskoga dijela) poluotoka, pa su zbog fizičkog ograničenja tiskanog formata redovito odabirani samo reprezentativni primjerci reljefa, što je solidno polazište, ali ne i dovoljna baza podataka za ozbiljniji znanstveni rad. Uvidom u stanje istraženosti predromaničke kamene liturgijske skulpture Istre nametnula se potreba za revidiranjem starijih teza i cjelovitijom analizom ulomaka, ponajprije s južnog dijela poluotoka, odnosno područja koje je u ranom srednjem vijeku pripadalo Pulske biskupiji, a koji predstavljaju kvantitativno najveći segment ukupnoga korpusa, pa je zaključeno da ga je nužno zasebno obraditi.

Stoga su primarni ciljevi ovoga rada prikaz terenskog istraživanja te interpretacija kamenih spomenika i izrada detaljnog kataloga relevantnih ulomaka liturgijske skulpture koji se prema likovno-morfološkim karakteristikama mogu datirati u predromaniku, odnosno razdoblje između zadnje četvrtine 8. i kraja 10. st., a pronađeni su na različitim lokalitetima između Limske drage i Raškoga kanala. Uvid u cjelokupan korpus omogućit će razvrstavanje ulomaka u koherentne skupine istih morfoloških, tehničkih, likovnih i ikonografskih osobina, kao temelja za identificiranje radioničkih krugova, utvrđivanje približnog vremena nastanka reljefa i uspostavu relativne kronologije uradaka. Osnovno polazište u takvim nastojanjima

¹ Jedini sintezni pregled istarske skulpture između antike i romanike objavili su 2014. I. Matejčić i S. Mustać. Vidi: **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1 – Od 4. do 13. stoljeća, Umjetnička baština istarske Crkve 1*, Poreč, 2014.

predstavljaju rezultati dosadašnjih istraživanja iz kojih su proizašle premise o kontinuitetu klesarske tradicije u okviru velikih gradskih središta i postojanju određenog broja obrtničko-zanatskih radionica u kojima su se realizirale narudžbe liturgijske opreme na periferiji. Tako se, uz zasad jedinu izoliranu radionicu *Majstora kapitela iz Bala*, djelatnu na čitavom poluotoku, može utvrditi još pet radioničkih krugova čijim su djelima opremani katedrala i najznačajnije sakralne građevine u Puli, a njihovi su „proizvodi“ poslužili kao likovni predložak nizu lokalnih zanatskih radionica i obrtnika koji su realizirali narudžbe skulpture za manje crkve u zaleđu i naručitelje niže platežne moći. Sustavna obrada građe polazište je interpretaciji kojom se u raspravi disertacije ukazuje na promjene umjetničkog vokabulara na prostoru i u vremenu određenom naslovom rada, definiraju se moguća ishodišta i utjecaji na razvoj južnoistarske predromaničke skulpture i konačno kontekstualizira čitav korpus u usporedbi sa srodnim europskim područjima.

Kroz više od tisuću godina, koliko je prošlo od vremena kada su predromaničkim liturgijskim namještajem opremane južnoistarske crkve, značajno je izmijenjeno urbano lice gradova i općenito kulturni krajolik čitave regije. Ratovi, drastični demografski padovi i ponovna naseljavanja, kojima je obilježena istarska povijest, ali i modernizacija i novovjekovna urbanizacija, utjecali su na stanje očuvanosti sakralnih građevina i dijelova njihove opreme. U opustjelim seoskim sredinama ruševine crkava prekrile su šikare i slojevi zemlje, pa su ulomci skulpture sačuvani na izvornome mjestu, ili su korišteni kao spoliji pri izgradnji nove crkve kada se vratio život u staro naselje ili u novoosnovano selo u neposrednoj blizini napuštenog. Zbog toga je skulpturu ruralnih predjela lakše povezati uz izvorni arhitektonski okvir. U gradu je takav postupak otežan, jer se na relativno malom prostoru nalazio veći broj crkava, a bilo je i daleko više intervencija u urbanome tkivu, pa su se ulomci skulpture mogli seliti i u druge građevine. Nerijetko su fragmenti liturgijskoga namještaja pronalazeni na potezu između dvije crkve od kojih su u arheološkoj zoni sačuvani tek neznatni tragovi, pa se ulomci ne mogu sa sigurnošću pripisati niti jednoj od njih. U Puli ima nekoliko takvih područja, a skulptura pronađena na njima u Arheološkome je muzeju Istre pohranjena uz opaske poput: „Pula – grad“, „Ulica 1. maja“, „Ulica I. G. Kovačića“ i sl. Poseban slučaj predstavlja kompleks katedrale. Ona je doživjela nekoliko opsežnijih restauratorskih zahvata, tijekom kojih su sekundarno upotrijebljeni ulomci iz bazilike sv. Marije i iz paralelne crkve sv. Tome. Iz tog razloga skulptura tih zdanja u ovome radu nije

posebno razvrstana, već se razmatra u kontekstu pripadnosti katedralnome kompleksu čiji su dio bile obje spomenute crkve.

Skulptura obuhvaćena istraživanjem i detaljnom kataloškom obradom potječe sa šezdeset lokaliteta južnog dijela poluotoka, a razvrstana je u četiri veće prostorne „cjeline“. Prva „cjelina“ smatra se ishodištem radijalnog širenja utjecaja na ostatak biskupije i obuhvaća sakralne građevine koje su u ranom srednjem vijeku bile u funkciji, a nalazile su se unutar perimetra gradskih zidina Pule i u njihovoj neposrednoj blizini. Prema podacima iz pisanih izvora, crtežima i vedutama, identificirane su dvadeset i dvije takve crkve koje su u navedenom razdoblju bile opremljene kamenim namještajem. U dvije su crkve ulomci predromaničke liturgijske skulpture pronađeni u sekundarnoj funkciji ili su i danas ugrađeni kao spoliji u njihove perimetralne zidove. Na šest su lokaliteta pronađeni u arheološkoj zoni tijekom istraživanja, a u tri se slučaja ulomci pronađeni u dvorištima ili pod ruševinama nakon Drugog svjetskog rata mogu pripisati crkvama koje su postojale u blizini mjesta nalaska fragmenata. U ovu su skupinu uvršteni i ulomci pronađeni na različitim lokacijama unutar zidina srednjovjekovne Pule, ali im nije moguće utvrditi izvornu ubikaciju.

Druga „cjelina“ obuhvaća suvremene gradske četvrti, a nekad prigradska naselja, kao i mjesta u okolici Pule koja administrativno pripadaju današnjem Pulskom dekanatu. O graditeljsko-klesarskoj aktivnosti toga područja u ranom srednjem vijeku svjedoče ostaci skulpture pronađeni na tridesetak lokacija. Na četrnaest su mjesta ulomci nedvojbeno pripadali crkvi ili arheološkim ostacima crkve u kojoj su pronađeni, dok su na nekolicini (poput crkve sv. Kuzme i Damjana u Fažani ili sv. Antuna Opata u Galižani) ugrađeni kao spoliji u kasnije sagrađene crkve ili su pronađeni na nekom drugom mjestu u naselju. Osim navedenih, u ovoj su cjelini pronađeni arhitektonski ostaci još devet crkvi, koje su, sudeći prema sačuvanim dijelovima baze, konzola ili utora za uglavljivanje arhitrava, imale predromaničke liturgijske instalacije ali njihovi fragmenti nisu pronađeni na samom lokalitetu, a nije moguće ustanoviti niti da li je neki od spolija izvorno pripadao baš njima. Takva je situacija vrlo česta u naseljima koja su nastala tijekom mletačkih naseljavanja, kada su doseljenici gradili crkve materijalom donesenim s više okolnih, napuštenih lokaliteta. Zbog toga su na pojedinim mjestima (Pomer, Galižana, Fažana) ulomci koji su izvorno mogli pripadati nekolicini obližnjih crkvi obrađeni pod istim lokalitetom, ali uz naznaku moguće izvorne provenijencije.

Treća se „cjelina“ poklapa s područjem današnjeg Vodnjanskog dekanata, a obuhvaća devet lokaliteta na kojima su pronađeni predromanički kameni fragmenti i još četiri s kojima se povezuju ulomci skulpture, ali im ona ne može biti sa sigurnošću pripisana. Takav slučaj predstavljaju Mednjan, gdje su ulomci skulpture pronađeni su naselju mogli pripadati nekoj od tri crkve porušene crkve, ili ulomci koji su bez prateće dokumentacije pohranjeni u crkvi sv. Blaža u Vodnjanu, a mogli su biti izrađeni za crkve sv. Jakova, sv. Blaža, sv. Lucije ili neku drugu ranokršćansku ili predromaničku crkvu u neposrednoj okolini.

Četvrta „cjelina“ odgovara današnjem Rovinjskom dekanatu, gdje su fragmenti razmatranih stilskih karakteristika pronađeni na desetak lokaliteta, dok su arheološka istraživanja na još sedam mjesta ukazala na moguće opremanje građevine liturgijskim namještajem u navedenome razdoblju, ali na njima nisu pronađeni ulomci liturgijske skulpture, već samo dijelovi baza oltarnih ograda ili fragmenti karolinških fresaka, ili je na temelju načina zidanja i tlocrtnog oblika građevina datirana u predromaniku, ali su nalazi skulpture izostali. Ovoj su skupini, na samome kraju, pridruženi i ulomci s preostalih nepoznatih nalazišta na području Pulske biskupije, a njen su dio i fragmenti pronađeni u crkvi sv. Ciprijana kod Rovinja, koje zbog poštovanja prava prvoobjave nakon nedavno završenih arheoloških istraživanja nije bilo moguće uvrstiti u katalog ovoga rada, već su priloženi samo njihovi crteži.

Većina obrađenog materijala čuva se u Arheološkom muzeju Istre u Puli, Zavičajnom muzeju grada Rovinja te u Palači Bettica koja je dio Muzeja Grada Vodnjana. Velik dio građe izložen je u lapidariju uređenom u kripti župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije Sv. Elizabeti u Balama, u postavu Zbirke sakralne umjetnosti župne crkve sv. Blaža u Vodnjanu te u pojedinim mjesnim crkvama. Značajan broj razmatranih ulomaka čine spoliji uzidani u sakralne građevine podignute nad ostacima starijih crkvi kojima su fragmenti izvorno pripadali, ili u razne sakralne i/ili profane građevine u neposrednoj blizini lokaliteta s kojega su prenesene. Samo je nekolicina izgubljenih ulomaka obrađena na temelju starijih fotografija i sačuvane dokumentacije.

Jedan od najvažnijih segmenata ovoga istraživanja predstavlja terenski rad, tijekom kojega su, uz sve spomenute institucije, posjećene i ustanove koje čuvaju dijelove pisane i fotografske dokumentacije vezane uz pojedine zbirke ulomaka i arheološke nalaze južnog dijela poluotoka, nastale u razdobljima prethodnih vlasti u Istri. Uz pomoć kustosa Arheološkog muzeja Istre u Puli, Fine Juroš – Monfardin i Željka Ujčića, kustosa Zavičajnog

muzeja Grada Rovinja Damira Matoševića, ali i niza domaćih ljudi, poput gospodina Antona Medena iz Kanfanara, koji su otključavali vrata crkvi, vodili do ostataka zidina i pokazivali fragmente reljefa na fasadama i u ogradama vrtova svojih sela, pregledani su svi dostupni ulomci obrađeni u disertaciji. Na taj su način utvrđeni detalji vezani uz tehničke karakteristike, poput dimenzija, oblika, vrste materijala izrade, stanja očuvanosti, lomova, degradacija površine i oštećenja nastalih naknadnim intervencijama prilikom reutilizacije kamenih spolija, a prikupljeni su i podaci o konstruktivnim elementima ulomaka (utori, istaci, trnovi i sl.). Korištenjem modernih kompjuterskih i digitalnih tehnologija nastojalo se što preciznije izmjeriti spolije ugrađene u više razine zidova i načiniti njihove kvalitetne fotografije. Zbog specifičnih okolnosti, nastalih dugoročnim zatvaranjem Arheološkoga muzeja Istre radi temeljitog preuređenja, dio građe pohranjene u depoima nije bilo moguće fotografirati, pa su u svrhu izrade kataloga disertacije korišteni materijali Dokumentacijskog odjela pulskog Muzeja, a pri ažuriranju podataka o pojedinim predmetima ljubazno su pomogle dokumentaristice Ivana Belušić i Katarina Zenzerović.

U cilju sagledavanja izvornoga konteksta u kojemu se nalazio liturgijski namještaj čiji su fragmenti u fokusu istraživanja, posjećeni su svi arheološki lokaliteti s kojih potječu razmatrani ulomci, kao i ona područja na kojima više ne postoje tragovi ranosrednjovjekovne arhitekture, ali na nju ukazuju toponomastika i dijelovi skulpture preneseni u muzeje ili ugrađeni u nešto mlađe crkve okolnih naselja. Terenski je rad obuhvatio i obilazak većeg broja lokaliteta, zbirki i muzeja Ravenne, Venecije, Murana, Burana, Torcella, Sesto al Reghene, Concordie Sagittarie, Aquileie i Grada, čija je skulptura komparativno bliska primjerima s južnoistarskoga područja i koji predstavljaju moguća ishodišta širenju pojedinih likovnih predložaka pomorskim i kopnenim putem prema Puli, a potom i ostatku Pulske biskupije. Proučeni su sačuvani primjerci langobardske skulpture iz Cividalea, čiji se refleksi zapažaju na istarskim spomenicima iz Novigrada, Poreča i Pule. Ostvarena je suradnja s Povijesnim arhivom i Arheološkim muzejem u Trstu, a razgledan je i relevantan materijal iz tršćanske katedrale te crkve sv. Marije u Starom Milju (Miggia Vecchia). Posjećeni su Muzej u Kopru i pojedine crkve okolnoga područja u kojima su pronađeni fragmenti predromaničke skulpture, kao i brojni lokaliteti sjevernoga dijela istarskoga poluotoka, relevantni za razumijevanje širenja predromaničkih utjecaja u Istri, kopnenim putem, sa zapada. Jednim dijelom terenskoga istraživanja obuhvaćeni su lokaliteti na kvarnerskim otocima, pri čemu su potvrđene umjetničke i trgovačke veze pulskih radionica i naručitelja na otoku Krku, a možda

i Cresu. Posjećene su muzejske ustanove u kojima se čuvaju ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Zadru i Splitu, kao i brojni drugi lokaliteti u priobalnim gradovima i okolici Zadra, Biograda, Šibenika, Trogira, Splita, ali i na području srednjovjekovne hrvatske države, od Knina do Benkovca, čime je dobiven uvid u velik dio korpusa i radioničku djelatnost na tom susjednom području. U bečkim su državnim arhivima proučeni povijesni zemljovid, vedute i planovi grada Pule s ucrtanim pozicijama crkvi ili njihovih ostataka vidljivih u 17., 18. i 19. st. Fotografije koje su za vrijeme austrijske uprave snimljene na južnoistarskome području pregledane su u Österreichische nationalbibliothek i u arhivu Bundesdenkmalamt, gdje su proučeni i crteži te rukopisna izvješća ovlaštenih konzervatora s kraja 19. i početka 20. st.

Zahvaljujući spomenutim terenskim i arhivskim istraživanjima došlo se do važnih spoznaja vezanih uz moguća ishodišta i utjecaje na razvoj skulpture južne Istre te smjerove širenja pojedinih motiva i predložaka, što je presudno u pozicioniranju istarskoga u ukupnom nacionalnom i europskom korpusu. Također, uvid u rezultate istraživanja ranosrednjovjekovne skulpture susjednih regija pomogao je pri utvrđivanju elemenata kronološke stratifikacije istarskoga materijala kod kojega su „unutrašnja“² vrela u vidu databilnih epigrafskih zapisa izuzetno rijetka, pa se, uz povijesna istraživanja, pri određivanju vremena nastanka pojedinih skupina ulomaka oslanjalo prvenstveno na stilsku analizu i utvrđivanje tipološko-morfoloških i ikonografskih elemenata podudarnih s preciznije datiranim komparativnim materijalom.

Nakon što su prikupljeni arheološki i arhivski podaci, ulomci su razvrstani u skupine prema poznatoj provenijenciji, odnosno lokalitetima na kojima su pronađeni, a u posebnu skupinu ušli su oni dijelovi skulpture kojima izvorno porijeklo nije utvrđeno. Uvidom u tehničke podatke izvršena je funkcionalna podjela materijala unutar formiranih skupina, pri čemu se pokušalo odrediti kojem su dijelu liturgijskoga namještaja pripadali pojedini fragmenti, a ako je bilo moguće nastojalo se rekonstruirati sastavne dijelove liturgijskih instalacija. Posebna pozornost posvećena je prednjim reljefno ukrašenim, stranicama ulomaka, jer su specifične formalne, morfološke, ikonografske i tehničko-izvedbene

² U kronološko-stilskoj periodizaciji ranosrednjovjekovne umjetnosti T. Marasović razlikuje „unutrašnja“ i „vanjska“ vrela. „Unutrašnja“ se odnose na podatke koje pruža sam spomenik, poput natpisa, imena donatora, uklesanih godina i sl., dok su „vanjska“ vrela arhivski podaci i komparativna građa datiranih građevina i skulpturalnih dijelova iz drugih regija. **T. MARASOVIĆ**, „Prijedlog kronološko-stilske periodizacije ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj“, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 15.–17.XI. 2001.)*, (ur. M. Pelc), Zagreb, 2004, str. 23.

komponente poslužile kao parametri po kojima se ulomke nepoznatog mjesta nalaska pokušalo pridružiti prethodno utvrđenim skupinama poznate provenijencije.

Kao okosnica za određivanje kronologije nastanka istovrsnih ulomaka unutar definiranih skupina korištena je stilska analiza, tijesno vezana uz prethodno spomenuto proučavanje rezultata istraživanja na okolnim područjima te uz komparaciju i utvrđivanje sličnosti sa što većim brojem analognih primjera skulpture. Uočavanjem oblikovnih elemenata i motivičkih skupina koji ukazuju na dominantna obilježja - ona naslijeđena mediteranska³, ranokršćanska, ili ona usvojena širenjem bizantskih, langobardskih ili franačkih utjecaja - nastojalo se odrediti pripadaju li razmatrani istarski primjerci ranijoj ili kasnijoj fazi evolucijske linije predromaničke umjetnosti i za sve se ulomke nastojalo odrediti barem okvirnu dataciju. Sukladno tome, u pojedinim su slučajevima fragmenti liturgijske opreme s istog lokaliteta raspoređeni u različite vremenski definirane skupine, što je ukazalo na više faza opremanja sakralnog prostora. Narudžbe novog kamenog namještaja mogle su biti potaknute dotrajalošću ili oštećenjima postojećih instalacija, promjenama ukusa i „mode“ vremena, ali i crkveno-političkim razlozima zbog kojih se pojedinim ulomcima mogu pripisati čak i propagandne ikonološke konotacije. U tom se smislu vrlo važnim pokazao multidisciplinarni pristup materijalu svake definirane faze, pa se uz arheološki kontekst pronalaska reljefa nastojalo sagledati povijesne okolnosti u okviru kojih je izvršena narudžba, odrediti vrstu i kvalitetu sirovine korištene u realizaciji liturgijske opreme (kao pokazatelja financijske, platežne, moći naručitelja) te analizirati eventualne epigrafske podatke koje pružaju fragmentarno sačuvani natpisi klesani uglavnom na ulomcima greda trabeacija oltarnih ograda.

Usporedbom suvremenih, kronološki definiranih, skupina s različitim lokaliteta razmatranog područja, a poglavito analizom kvalitete izvedbe reljefa, duktusa klesanja i ikonografskih detalja koji se učestalo ponavljaju, formirali su se obrisi pretpostavljenih klesarskih produkcija djelatnih u određenim vremenskim razdobljima, temeljem čega su po prvi puta prepoznate i imenovane neke od „radionica“ koje su opremale južnoistarske crkve. Kao polazišna točka takvom razvrstavanju određen je kompleks pulske katedrale, koji je kao najznačajniji sakralni centar biskupije tijekom stoljeća više puta preuređivan, a „u doba karolinške vlasti dobiva najraskošniju opremu interijera u regiji“.⁴ Izoliranjem specifičnih „rukopisnih“ odlika na ulomcima različite provenijencije unutar grada, a potom i ostalih

³ N. JAKŠIĆ, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji ...“, str. 22-23 i bilj. 43.

⁴ N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 199.

lokaliteta u biskupiji, nastojalo se utvrditi učestalost angažmana istih radionica, a komparacijom motiva i oblikovnih rješenja širenje i kopiranje predložaka na razmatranom, ali i nekim susjednim područjima. Uočavanjem ponavljanja tradicionalnih motiva i kompozicijskih obrazaca, njihove prilagodbe suvremenom likovnom jeziku postupnim napuštanjem naturalizma i dodavanjem apstraktnih elemenata ornamentalnog sloga, dobiveni su zanimljivi rezultati vezani uz kontinuitet pojedinih produkcija, dok su analizom dekoracija integralno sačuvanih ploča na kojima su razvidne oscilacije u kvaliteti klesanja, organizaciji plohe i oblikovanju istih motiva na lijevoj i desnoj strani ili pak značajnim razlikama u duktusu klesanja vijenca i glavnog polja pluteja, razjašnjena neka pitanja vezana uz raspodjelu posla pri realizaciji zahtjevnijih narudžbi.

Važnom pretpostavkom izoliranju navedenih produkcija i dovođenja pojedinih ulomaka u vezu s majstorskim „rukopisima“ uzeta je u obzir i količina srodnih fragmenata pronađenih na istom lokalitetu, zbog čega mnoge pojedinačne nalaze, unatoč formalnim i izvedbenim sličnostima s referentnim skupinama, nije bilo moguće istima sa sigurnošću atribuirati.

Očekivani rezultat ovog istraživanja je donošenje novih spoznaja o predromaničkoj klesarskoj produkciji Istre, uspostavljanje jasnijeg pregleda razvoja formalnih, ikonografskih i morfoloških karakteristika skulpture toga razdoblja na južnom dijelu poluotoka te utvrđivanje mogućih smjerova njihova prodora i širenja razmatranim područjem. Identifikacijom karakterističnih „rukopisnih“ odlika na skupinama ulomaka po prvi će se puta diferencirati radionički krugovi djelatni na južnoistarskome području, mapirat će se lokaliteti na kojima je utvrđena njihova djelatnost, sagledat će se okolnosti formiranja radionica i odrediti okvirno trajanje pojedinih produkcija. Takav sustavni pregled, praćen katalogom svih poznatih ulomaka liturgijske skulpture, omogućit će određivanje odnosa pojedinih opusa, ali i cjelovitog razmatranog korpusa, ne samo prema susjednim regijama, već i prema udaljenijim krajevima. Očekuje se da će proučavanje povijesnog konteksta realizacije određenih narudžbi kamenog crkvenog namještaja pružiti i odgovor na pitanje uloge formalne bizantske vlasti u širenju predromaničkoga stila, koje se uobičajeno povezuje uz Karolinge.

2. UVOD

Neka od osnovnih pitanja koja se nameću kod proučavanja predromaničke skulpture vezana su uz vremensko određenje razdoblja, periodizaciju i definiranje stila. Odrednice kojima su razgraničene pojedine epohe/stilska razdoblja umjetno su postavljene i predstavljaju samo pomoćno sredstvo snalaženja u povijesno-umjetničkom istraživanju. Čak i kad se izdvoje specifična obilježja stila, uočavaju se značajna regionalna odstupanja u njihovoj pojavi, intenzitetu i trajanju⁵ pa se ni tada kriteriji periodizacije ne mogu univerzalno primijeniti. Štoviše, s obzirom na brojne regionalne osobitosti i obilježenost eklekticismom u kontekstu apstrahiranja kasnoantičkih, ranokršćanskih, ranobizantskih, germanskih, anglosaksonskih i langobardskih utjecaja u europskoj umjetnosti između antike i romanike, gotovo je nemoguće pronaći jedinstvene i odgovarajuće termine kojima bi se definirali pojedini vremenski segmenti. Tako se u stručnoj i znanstvenoj literaturi nazivi ranosrednjovjekovno, starohrvatsko,⁶ karolinško i dr.⁷ često susreću kao sinonimi za označavanje predromaničkoga razdoblja.

U ovome se radu pojam „predromanika“ odnosi na dio ranosrednjovjekovnog perioda u kojemu se odvija proces stvaranja kompleksnog likovnog govora kao amalgama različitih elemenata: preobrazbe klasičnih motiva, koja se nastavlja u ranobizantskom periodu i usvajanja novih estetskih kriterija pod utjecajem migracija „barbarskih“ naroda. Kronološke granice ranog srednjeg vijeka i danas su predmetom rasprava povjesničara, budući da se temelje na različitim političkim, gospodarskim, demografskim i kulturnim parametrima, pa je i raspon kojega obuhvaćaju varijabilan ovisno o geografskom području. Na sjevernome Jadranu, pa tako i u Istri, prijelaz u rano srednjovjekovlje obilježen je urušavanjem institucija i društvenog uređenja nekadašnjeg Rimskog Carstva, dok se odrednicama početka razvijenog srednjeg vijeka mogu smatrati konačna pacifikacija i pokršćavanje Ugara, s čime je nestala

⁵ X. BARRAL i ALTET, *Protiv romanike? Esej o pronađenoj prošlosti*, Zagreb, 2009, str. 7-8.

⁶ Z. GUNJAČA, „O podrijetlu motiva križa od ljljana“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 32, Split, 1992, str. 205.

⁷ N. JAKŠIĆ, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji od IV. do XII. Stoljeća“, u: *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo 1 – Od IV. do XVI. stoljeća*, (N. Jakšić, ur.), Zadar, 2008, str. 18.

izravna ugroza ovog područja i završeno je razdoblje migracija naroda, te potpuna afirmacija klasičnoga feudalizma.⁸

„Predromanička umjetnost“ dio je ranosrednjovjekovne i uglavnom se povezuje uz specifičan likovni izričaj obilježen prožimanjem germanskih i kršćansko-mediteranskih tradicija u razdoblju (ponovne) uspostave Zapadnoga Carstva pod dinastijama Karolinga i Otona, a u kronološkom smislu neposredno prethodi romanici. Pojavom Karolinga na istarskome području u zadnjoj četvrtini 8. st. i njegovim uključivanjem u sastav franačke države, za Istru je započelo razdoblje novog i snažnog umjetničkog poleta, obilježenog širenjem arhitektonskih tipova i likovnih predložaka iz udaljenih krajeva budućega carstva. „Karolinška umjetnost“ samo je jedna od sastavnica predromaničke, a nastala je kao produkt pripajanja velikoga konglomerata barbarskih naroda konceptu jedinstvene kršćanske ekumene, što se u likovnome izričaju očituje između ostaloga u stvaranju prepletnih kompozicija čije su značenje i semantička vrijednost i danas tema brojnih rasprava.

Predromanička je skulptura obilježena dominacijom plitkog reljefa, naglašenim odstupanjem od kasnoantičke preglednosti i jasnoće centrično komponirane plohe, dodavanjem simboličkih i dekorativnih elemenata u sve dijelove pozadine, uvjetno nazvanim „strah od praznog prostora“ (*horror vacui*), izostankom antropomorfnih prikaza te preoblikovanjem i postupnim napuštanjem organskih motiva koji bivaju podvrgnuti snažnoj linearnosti i geometrizaciji do konačnog apstraktnog oblikovanja složenih pleternih kompozicija, temeljenih na novim pravilima organizacije plohe, simboli broja i omjera.⁹ Takve se tendencije u istarskoj skulpturi zapažaju od početka „karolinškog razdoblja“, koje započinje padom Langobardskog kraljevstva 774., nakon čega Franci osnivaju Novigradsku biskupiju i počinju zauzimati sve veće dijelove poluotoka¹⁰, pa do kraja 10. st. kada dolazi do konačnoga iscrpljivanja predromaničkoga apstraktnog kôda i postupnog vraćanja naturalizmu,

⁸ **F.L. GANSHOF**, *Feudalism*, Hong Kong: Commonwealth Printing Press Ltd, 1964, str. 2-20; **I. GOLDSTEIN – B. GRGIN**, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb, 2006, str. 106-108; **M. BLOCH**, *Feudalno društvo*, Zagreb, 2001, str. 151.

⁹ **VICELJA, M.** „Ranosrednjovjekovna plastika u Istri – spona između kasne antike i srednjeg vijeka“ (magistarski rad, FFZG - neobjavljeno), Zagreb, 1990, str. 81-87; **VICELJA, M.**, „Elementi kronološke stratifikacije kamene skulpture u Istri od antike do rane romanike“, *Starohrvatska spomenička baština - radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža - zbornik radova*, (M. Jurković, T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 297-304.

¹⁰ **JURKOVIĆ, M.** „Arhitektura karolinškog doba“, u: *Hrvati i Karolinzi*, vol. 1, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 165; **JAKŠIĆ, N.** „Klesarstvo u službi evangelizacije“, u: *Hrvati i Karolinzi*, vol. 1, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 197; **GOSS, V. P.**, „Predromanička arhitektura u Hrvatskoj“, Zagreb, 2006, str. 51-61; **VEŽIĆ, P. – LONČAR, M.** „Hoc tighmen. Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije“, Zadar, 2009, str. 9.

pri čemu ornament preuzima ulogu bordure dekorativnih svojstava. Vrhunac predromaničkoga likovnog izričaja istarska skulptura doživljava u 9. st., kada kao produkt stečenog iskustva i razvijene imaginacije, pod dlijetima lokalnih klesara nastaju izrazito složene geometrijske kompozicije precizno odmjerenih proporcija i nepogrješivog tijeka i preplitanja pleternih traka.

Predromanička je skulptura vezana uz sakralne interijere, a radi se o dijelovima arhitektonske plastike (koja nije uvrštena u ovaj rad) te kamenog namještaja izrađenog u svrhu opremanja novoizgrađenih ili preuređenja postojećih crkava, u skladu s promjenama unutar liturgijskoga obreda, potrebama i mogućnostima zajednice koja se u njima okupljala te suvremenim trendovima u organizaciji i uređenju crkvenoga prostora. Najveći broj sačuvanih ulomaka pripadao je oltarnim ogradama i instalacijama vezanim uz svetište - žarište događanja misnog slavlja i ciljani fokus pozornosti i pogleda vjernika. Stranice takvoga namještaja ukrašavane su kršćanskim simbolima (križ, ptica, ljiljanovi cvjetovi i sl.), pleternim ornamentima i raznim drugim plitkoreljefnim motivima, koji su osim dekorativne, imali i simboličku ulogu. Zbog primarne funkcije u službi izvođenja liturgije i komuniciranja vjerske dogme, klesarski obrađeni pluteji, pilastari, zabati, grede trabeacije, ciboriji i amboni mogu se nazvati liturgijskom skulpturom.

Iako se do našeg vremena u cjelovitome obliku i na izvornome mjestu za koje je bio naručen nije sačuvao niti jedan primjerak liturgijske skulpture, količina pronađenih ulomaka, razlike u kvaliteti izrade i raznovrsnost repertoara izvedenih motiva čiji se uzori prepoznaju u kasnoantičkim, ranobizantskim, langobardskim i karolinškim kulturnim krugovima, svjedoče o bogatoj zanatsko-umjetničkoj produkciji ove geografske mikroregije, obuhvaćene pojmom ranosrednjovjekovne Pulske biskupije. To je područje danas podijeljeno na tri dekanata – Rovinjski, Vodnjanski i Pulski, koji zajedno s ostatkom hrvatskoga dijela Istre čine jedinstvenu Porečko-pulsku biskupiju.

Predromanička kamena skulputra Istre sve donedavno je bila relativno slabo istražena u odnosu prema ulomcima skulpture iz istog razdoblja s područja sjeverne Italije i Dalmacije. Razloge tomu treba tražiti ponajprije u razvoju povijesno umjetničke discipline i usmjerenosti prvih istraživača prema klasičnim starinama. Istra se, naime, već u 18. i 19. st. pokazala pravom riznicom sačuvanih i lako dostupnih antičkih spomenika koji su privlačili pozornost brojnih putnika, umjetnika i amatera-poznavalaca. Zbog toga su u stručnim i znanstvenim časopisima toga doba dominirale rasprave i članci o regionalnoj materijalnoj baštini staroga

vijeka, ne ostavljajući mnogo prostora umjetničkim dostignućima „barbarskih naroda“. Nadalje, zapostavljanju predromaničkih spomenika doprinijele su i društveno-političke prilike koje su pratile razvoj arheoloških istraživanja u ovom dijelu Europe krajem 19. i početkom 20. st. Tada su u proučavanju istarskih starina prednjačili talijanski istraživači i istarski Talijani, a njihov je interes bio usmjeren k rimskim i ranokršćanskim spomenicima, koji su s obzirom na specifičan geografski položaj regije, korišteni kao povijesno svjedočanstvo talijanskog nacionalnog identiteta i dokaz pripadnosti Istre Italiji. Pleterom ukrašeni ulomci bili su u suprotnosti s takvim konceptom, pa je njihovo postojanje u Istri namjerno prešućivano. Sve do pojave prvih radova B. Marušića šezdesetih godina 20. stoljeća bavljenje predromaničkom skulpturom Istre bilo je ograničeno na pohranu pronađenih ulomaka, često evidentiranih samo kao „scultura barbarica“, dok je njihova datacija obuhvaćala „razdoblje seobe naroda“. Stariji nalazi zbog oskudne ili nepostojeće dokumentacije o okolnostima nalaza, nisu bili povezani uz određeni arhitektonski sklop kojemu su pripadali, čime je danas otežana njihova datacija i kontekstualizacija.

Recentna istraživanja i znanstveni projekti provedeni u Istri bitno su izmijenili dosadašnja poimanja predromaničke umjetnosti toga prostora.¹¹ Sustavnije su istraženi poznati lokaliteti i otkriveni novi, što je rezultiralo povećanjem korpusa kamenih fragmenata. Time je otvorena mogućnost komparativne analize novopronađenih ulomaka s onima koji se čuvaju u Arheološkom muzeju Istre u Puli i lapidarijima formiranim u manjim mjestima. Unatoč velikome broju pojedinačnih objava starijih znanstvenika i rezultata nedavnih istraživanja, u Istri do danas nije jasno diferencirana radionička djelatnost, izostao je sintezni pregled ranosrednjovjekovne skulpture, a monografski je obrađena tek nekolicina lokaliteta.

Iz svega navedenog proizašla je potreba za sustavnom obradom građe i sastavljanjem cjelovitoga korpusa južnoistarske predromaničke skulpture, što se nastojalo učiniti u ovome radu. Ponovnim proučavanjem sačuvane dokumentacije, pisanih izvora i crteža korigirani su pojedini pogrešni zaključci, koji su se zadržali do danas uslijed nekritičkoga citiranja starijih autora. Obilaskom terena i usporedbom podataka dobivenih interdisciplinarnim pristupom temi pokušalo se bolje razumjeti povijesni kontekst razvoja lokaliteta i dinamiku opremanja njihovih prostora liturgijskom skulpturom. Kontekstualiziranje ulomaka, a potom i usporedba reljefa različite provenijencije, korišteni su kao temelj za interpretaciju promjena formalnog i

¹¹ Značajni rezultati ostvareni su istraživanjima Ivana Matejčića i Miljenka Jurkovića u Novigradu, Poreču i Balama i Guranu, Martine Barada i Sunčice Mustać u Banjolama, Chiare Malaguti i Pietra Riaveza u Dvigradu. Više o tome u poglavlju u kojemu se donosi pregled dosadašnjih istraživanja.

ikonografskog vokabulara unutar razmatranog vremenskog razdoblja, kao i za određivanje mogućih ishodišta i utjecaja na razvoj predromaničke skulpture južne Istre. Na taj je način ocrтана razvojna linija i uspostavljena relativna kronologija skupina i/ili pojedinačnih primjeraka skulpture, a uočavanjem srodnosti morfoloških, sadržajnih i tehničkih značajki reljefa ulomci s različitih lokaliteta razvrstani su u koherentne skupine klesarskih produkcija. Time je načinjena baza podataka kao temelj za spoznavanje predromanike kao prepoznatljivog formalnog izričaja, pa i mogućeg stilskog razdoblja unutar ranosrednjovjekovne umjetnosti te za interpretiranje predromaničke skulpture Istre u širem kontekstu umjetničkih strujanja u Europi.

2. 1. Prostorni okvir teme

Pulska biskupija jedna je od najstarijih u Istri. Obuhvaća južni dio poluotoka, a od 1828. sjedinjena je s Porečkom u jedinstvenu Porečku i Pulsku dijecezu (*Dioecesis Parentina et Polensis*) s jednim biskupom i dvjema konkatedralama.¹² Opseg Pulske biskupije u ranom srednjem vijeku nije moguće točno definirati. Arheološki podaci ukazuju na osnutak istarskih biskupija na prijelazu iz 4. u 5. st. Tada su u Istri postojala samo tri naselja sa statusom grada, odnosno rimske kolonije - *Pola*, *Parentium* i *Tergeste*¹³ pa većina povjesničara smatra da je poluotok u kasnoj antici bio podijeljen između te tri biskupije¹⁴ čija se jurisdikcija poklapala s područjima gradskih agera svake od navedenih kolonija.¹⁵ Pulski je ager obuhvaćao najjužniji

¹² Porečka i Pulska biskupija službeno su spojene bulom „*Locum Beati Petri*“ pape Lava XII, objavljenom 30. lipnja 1828. Kratka povijest biskupija u: **M. BRATULIĆ – I. GRAH**, *Crkva u Istri*, Pazin, 1999, str. 21-24.

¹³ **L. MARGETIĆ**, „*Histrice et Adriaticae*. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici“, *Collana degli Atti CRSRV*, vol. 6, Rovigno, 1983, str. 112; **M. SUIĆ**, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003, str. 105. O vremenu utemeljenja istarskih kolonija, centurijaciji njihovih agera i granicama unutar kojih su se prostirali vidi: **R. MATIJAŠIĆ**, „Gli agri delle colonie di Pola e di Parentium“, *AMSI*, vol. 94, Trieste, 1994, str. 7-104.

¹⁴ U skladu s apostolskom tradicijom i kanonskim propisima Prvog Nicejskog koncila (325.) biskupsko se sjedište moglo uspostaviti samo u gradu. **R. BRATOŽ**, „Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4. – 6. st.)“, u: *Antični temelji naše sodobnosti, Referati slovenskih udeležencev na 4. Znanstvenem zborovanju Zveze društev za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986.*, (E. Mihevc-Gabrovec - K. Gantar - M. Benedik, ur.) Ljubljana, 1987, str. 22-23.

¹⁵ **N. KLAJČ**, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975, str. 113; **M. SUIĆ**, „Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 5, Split, 1956, str. 11; **M. SUIĆ**, *Antički grad*, str. 105-106; **L. MARGETIĆ**, „*Histrice et Adriaticae*.“, str. 112; **M. BRATULIĆ – I. GRAH**, *Crkva u Istri*, str. 21; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria. Una sintesi e alcune riflessioni (con particolare riguardo allo sviluppo dell'organizzazione ecclesiastica)“, u: *Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e alto medioevo. Novità e riflessioni – Atti della giornata tematica dei Seminari di Archeologia*

dio poluotoka, a njegovo prostiranje i naseljenost prvenstveno su uvjetovale zemljopisne osobine reljefa. Na jugu i zapadu omeđen je morem i uskim pojasom pripadajućih otoka i hridi. Sa sjeverne je strane prirodna granica s porečkim gradskim agerom bila određena potezom Limskog zaljeva i nastavljala Dragom prema istoku, pa se spuštala južno od današnjih naselja Kanfanar i Žminj do Raškog zaljeva iza kojega je počinjao Ilirik.¹⁶

Nasuprot gusto naseljenom, kultiviranom i prometno dobro povezanom neposrednom zaleđu Pule, na rubnim područjima agera, prema Žminju i Barbanu, prekrivenim šumama i pašnjacima, obitavao je znatno manji broj, uglavnom starosjedilačkog, stanovništva koje je sporo usvajalo tekovine rimske civilizacije.¹⁷ Izostanak urbanih naselja, državnih institucija i upravnog aparata u tome dijelu Istre razlogom je nemogućnosti točnog definiranja perimetra prostiranja antičkoga pulskog agera. Različiti društveni i politički čimbenici od 4. st. nadalje intenzivno su preobražavali demografsku sliku Istre, naročito njezinoga središnjeg dijela. Pljačkaški upadi Slavena, a potom i njihovo trajno naseljavanje na opustjelim područjima, ubrzali su proces kastrizacije i doveli do izdizanja novih gradskih općina¹⁸ kojima su upravljali vojno-zemljoposjednički aristokrati – *tribuni*.¹⁹ Takvom upravnom podjelom Istre na devet manjih cjelina pospješeno je slabljenje i pomicanje antičkih administrativnih granica, jer je posjed određenih kaštela obuhvatio naselja koja su u antici pripadala različitim agerima i dijecezama. Posljedično, jurisdikcija biskupa nad kaštelom proširena je i na okolne ruralne aglomeracije, pogotovo one koje su nastale ili ponovno oživljene naseljavanjem Slavena. Na promjene opsega dijecezanskih područja utjecalo je i osnivanje Novigradske biskupije u vrijeme karolinškog prodora u Istru, a dodjela vladarskih darovnica, često falsifikata, dovela je do prisvajanja dijelova teritorija koji im ranije nisu pripadali, od strane biskupija, općina i feudalaca.

Cristiana, Roma – 8. marzo 2007., (E. Marin - D. Mazzoleni, ur.), Città del Vaticano, 2009, str. 39. (*paginacija separata*). Osim navedenih, na istarskom se poluotoku spominju još i biskupije *Aemona*, *Petena*, *Cissa*, *Insula Capritana* i *Castrum Novas (Neapolis)*. O načinu i vremenu njihova utemeljenja još se vode rasprave u znanstvenim krugovima, a sudeći prema rijetkim izvorima u kojima se spominju, niti jedna od njih nije osnovana prije 6. st.

¹⁶ **R. MATIJAŠIĆ**, „Gli agri...“, str. 10-12; **M. SUIĆ**, „Ostaci limitacije...“, str. 10, (bilješka 10); **E. IMAMOVIĆ**, „Problem centurijacije rimske Istre“, *Izdanja HAD*, vol. 11/2, 1986, str. 69-74; **M. LEVAK**, „Žminj i Žminjština u ranom srednjem vijeku“, u: *Libar žminjski – libar drugi*, (S. Krajcar, ur.), Žminj, 2008, str. 41-53. Rezultate novijih istraživanja vidljivih ostataka rimske centurijacije Istre, kao i zaključke o prostiranju agera kolonija *Parentium* i *Pola* donosi **D. BULIĆ**, „Rimska centurijacija Istre“, *Tabula*, vol. 10, 2012, str. 50-74 (sl. 3).

¹⁷ **M. LEVAK**, „Žminj i Žminjština...“, str. 41-53.

¹⁸ „Istra je otada upravno razdijeljena na devet cjelina (Pula, Rovinj, Poreč, Novigrad, Trst, Buzet, Motovun, Pićan i Labin).“ Vidi u: **M. LEVAK**, „Žminj i Žminjština...“, str. 48.

¹⁹ **M. LEVAK**, „Primates Populi Istriae Provincie na Rižanskom saboru“, *Acta Histriae*, no. 13, Koper, 2005, str. 87-96.

Na vlasničke odnose i zemljišna razgraničenja nad pojedinim dijelovima poluotoka bitno su utjecale i političke promjene nakon smrti Karla Velikog,²⁰ zbog kojih su kasni srednji i rani novi vijek obilježili sukobi grofova i patrijarha, odnosno namjesnika što su u ime germanskih vladara iz obitelji Weimar-Orlamunde, Eppenstein, Spanheim i Meran, upravljali posjedima u Istri i plemića (*advocatus*), koje su u tu svrhu imenovali crkveni dostojanstvenici. Udaljenost od sjedišta centralne vlasti omogućila je bogaćenje lokalnih feudalaca koji su se sporili oko granica imanja, vlasništva nad pašnjacima, šumama ili pojilištima, jurisdikcija biskupija i prava na ubiranje crkvene desetine.²¹ Nasuprot sve siromašnijem ruralnom dijelu poluotoka, izdigle su se gradske komune, koje su zahvaljujući trgovini i pomorstvu uspjele održati municipalnu vitalnost, pa u njima feudalizacija nije do kraja provedena.²² U cilju očuvanja stečenoga položaja i gospodarskih interesa, priobalni su gradovi redom počeli potpisivati ugovore o trgovinskoj suradnji i zaštiti s novom jadranskom velesilom – Venecijom, što je kasnije dovelo do diobe istarskoga poluotoka na mletački dio (pod jurisdikcijom sjevernojadranskih patrijarha) i germanski (pod snažnim utjecajem salzburške nadbiskupije), čime su izbrisane tradicionalne i postavljene nove granice jurisdikcija pojedinih istarskih biskupa.²³

Iz tog razloga ne možemo sa sigurnošću utvrditi koja su naselja na sjeveroistočnome rubu antičkoga pulskoga agera u razmatranom periodu pripadala Pulskoj biskupiji. Ipak, ovim su radom obuhvaćeni svi lokaliteti, iako su ulomci koji se uz njih povezuju fragmentirani, loše očuvani i slabije kvalitete izrade te kao takvi ne doprinose bitno razumijevanju konteksta razvoja i širenja predromaničke umjetnosti u južnoj Istri.

Rijeka Raša i duboki zaljev u kojega se ulijeva i danas se smatraju istočnom granicom Puljštine. Tu je još od prapovijesti postojala linija razdvajanja etničkih skupina Histra i Liburna, a u Augustovo je vrijeme ondje završavala Deseta italska regija (*Regio X*) u sastavu središnjega dijela Rimskoga carstva, nakon koje se protezala provincija Dalmacija (*Dalmatia*).²⁴ Germanska i bizantska osvajanja nisu značajnije utjecala na promjene administrativnih područja na poluotoku, a istočna granica Pulske biskupije nije bila ugrožena

²⁰ Verdunskim sporazumom (843.) među nasljednicima Karla Velikog Istra je postala dijelom Italskoga kraljevstva, a krajem 9. st. pripojena je Svetomu Rimskom Carstvu Njemačkoga Naroda. **M. BERTOŠA**, „Istra od 6. do 15. stoljeća“, u: *Povijest Hrvata – srednji vijek*, (F. Šanjek, ur.), Zagreb, 2003, str. 124-134.

²¹ **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 124-134.

²² **D. DUKOVSKI**, *Istra: kratka povijest dugog trajanja (od prvih naseobina do danas)*, Pula, 2004, str. 43-50.

²³ **D. DAROVEC**, *Pregled istarske povijesti*, Pula, 1997, str. 29-35; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 134.

²⁴ **PLINJE STARIJI**, *Naturalis historiae libri XXXVII*, vol. 3, cap. XVIII, XIX, XXI.; **D. DAROVEC**, *Pregled...*, str. 20; **D. DUKOVSKI**, *Istra: kratka povijest...*, str. 30, 38, 40; **S. SRKULJ**, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, (priredio J. Lucić), Zagreb, 1996, karte 1,2,3.

ni osnivanjem novih dijeceza tijekom 6. st., jednako kao ni naseljavanjem Slavena na poluotoku, u prvoj polovini 7. st.²⁵ Rasprostranjenost slaveniziranih nekropola i analiza pripadajućeg arheološkog materijala²⁶ ukazuju na prisutnost slavenskog stanovništva u 7. i 8. st. na rubnim područjima podno Ćićarije, u središnjem dijelu Istre oko Žminja te na uzmorskome pojasu podno istočnih padina Učke, sve do Raškog zaljeva. Na većinu neobrađene zemlje u neposrednom zaleđu gradova zapadne obale Istre preseljen je dio Slavena, u okviru franačke populacijske politike,²⁷ dok su na razmjerno rijetko naseljenom prostoru istočnoga dijela pulskoga agera Slaveni sporadično naseljavani tek tijekom 9. i 10. st., uz suglasnost političkih i crkvenih moćnika.²⁸ U nemogućnosti obrane istočnoga dijela Istre, Bizant je hrvatskim vladarima prepustio vlast nad Liburnijom, čime je ponovo aktualizirana granica na Raši, a takvo političko-teritorijalno razgraničenje zadržalo se i u 10. st., o čemu svjedoči tekst 30. poglavlja djela *De Administrando Imperio*, Konstantina VII Porfirogeneta.²⁹

²⁵ U starijoj hrvatskoj historiografiji prevladavalo je mišljenje o dva seobena vala u kojima su Slaveni naselili Istru. Ono je oblikovano na temelju pisanih izvora koji donose vijesti o slavenskoj prisutnosti u Istri, među kojima je vremenski odmak od oko 150 godina u kojemu nema spomena Slavena na poluotoku. Tako se vijestima Pavla Đakona (između 600–602.) o upadima i pljačkama Slavena te dolasku opata Martina radi otkupa zarobljenika (oko 640–641.) objašnjavao „prvi val“, dok je isprava s Rižanskog placita (804.) smatrana potvrdom „drugoga vala“. Opsežnom analizom toga problema M. Levak je dokazao da su Slaveni u Istri trajno naseljeni u prvoj polovini 7. st., a da je „drugi seobeni val“ zapravo bila unutarnja migracija, provedena u vrijeme franačke vlasti. Vidi: **M. LEVAK**, *Slaveni vojvode Ivana: Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb, 2007 (s opsežnim prikazom starijih teza, str. 19–36.).

²⁶ Rezultati istraživanja ranosrednjovjekovnih nekropola u Istri objavljeni su u nizu radova B. Marušića, čije je pojedinačno navođenje izlišno u kontekstu ovoga rada. Djelomičan popis objavljenih radova naveden je u monografiji: **B. MARUŠIĆ**, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (Materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, Pula, 1995.

²⁷ O tome činu svjedoči dio pritužbi Istrana iznesenih na Rižanskoj skupštini. Ipak, u dokumentu su izostali podaci o tome koja su točno područja naseljena Slavenima i u kolikoj mjeri, pa se o tome može raspravljati uz određenu dozu rezerve i to na temelju grobljanskih arheoloških nalaza i jezikoslovlja (posebice dijalektologije). O prežiteljima autohtonog istriotskog dijalekta na južnoistarskome području vidi: **M. DEANOVIĆ**, „Istroromanske studije“, *Rad JAZU*, no. 303, Zagreb, 1955, str. 51–118; **P. TEKAVČIĆ**, „Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi)“, *Studia Romanica et Anglicae Zagrabiensia*, no. 41–42, Zagreb, 1976, str. 227–240; **G. FILIPI**, „Istriotski jezikovni otoci v Istri“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 3, Koper, 1993, str. 275–284; **G. FILIPI**, „Le parlate istriote (in margine al nuovo vocabolario del dialetto istrioto rovignese)“, *La Battana*, vol. 31, Rijeka, 1994, str. 83–88; **G. FILIPI - B. BURŠIĆ-GIUDICI**, *Istriotski lingvistički atlas, Atlante linguistico Istrioto*, Pula, 1997.

²⁸ **B. MARUŠIĆ**, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula, 1987, str. 96–98.

²⁹ U 30. glavi „De Administrando Imperio“ navodi se: „Od Cetine pako rijeke započimlje zemlja Hrvatska i proteže se primorjem do medja istarskih, to jest do grada Labina. U gorama ponešto poseže i preseže temat istarski...“ (**N. TOMAŠIĆ**, *Život i djela cara Konstantina Porfirogenita / O upravljanju Carstvom*, (prijevod: M. Mađar), Zagreb, 2003, str. 79). U tumačenju citiranog teksta većina se povjesničara slaže u mišljenju da je srednjovjekovna Hrvatska obuhvaćala područje do Raše, uključujući područje grada Labina. Oprečno mišljenje ponudio je L. Margetić, koji je smatrao da se granica nalazila na Plominskom zaljevu. Vidi: **L. MARGETIĆ**, „O sjeverozapadnoj granici Hrvatske prema Istri u doba hrvatskih narodnih vladara“, u: *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb, 1996, str. 49–59 (s popisom relevantne literature u bilješci br. 2).

U kontekstu određivanja prostora obuhvaćenog temom ovoga rada, važno je osvrnuti se na pitanje postojanja biskupije *Cisse*, koja se povezuje uz južni dio poluotoka i što sugerira moguće izuzimanje velikoga dijela teritorija iz nadležnosti pulskoga biskupa te na određivanje jurisdikcije nad Rovinjem, Dvigradom, Svetvincentom i Balama, koji se u kasnosrednjovjekovnim povijesnim vrelima spominju kao posjedi Porečke biskupije. O problemima ubikacije, statusa, trajanja i sukcesije ranosrednjovjekovne biskupije *Cisse* već se više od stoljeća vode rasprave u znanstvenim krugovima. Prema lokalnoj legendi³⁰ *Cissa* je bila antičko naselje, na jednom od otoka između Rovinja i Pule, a u srednjem je vijeku imala i svoga biskupa. Legenda dalje kaže da je u geološkoj katastrofi krajem 8. st. *Cissa* potonula u more pa je biskupsko sjedište preseljeno u Rovinj,³¹ gdje je još neko vrijeme postojalo, a nakon što je postepeno ugašeno, preostali kopneni posjedi dodijeljeni su Porečkoj biskupiji.³²

Dvije skupine izvora odnose se na *Cissu*: antički svjedoče o postojanju otoka ili eponimnog naselja u kojemu je djelovala carska *fulonika*, a ranosrednjovjekovni o crkvenoj organizaciji s biskupom na čelu. Prve vijesti o *Cissi* donosi Plinije Stariji, nabrajajući otoke Jadranskog i Jonskog mora, pri čemu mu je kao orijentacijska odrednica poslužio istarski poluotok.³³ *Cissa* je ucrtana i na *Tabuli Peutingeriani*,³⁴ kojom se vjerojatno služio i Anonim

³⁰ Ne zna se točno kada je legenda nastala. Neki izvori tvrde da je srednjovjekovna, jer se pojedini njezini dijelovi nalaze i u pučkim napjevima. Vidi: **A. IVE**, „*Canti popolari istriani raccolti a Rovigno*“, Torino, 1877, str. 15. G. F. Tommasini ne spominje legendu niti *Cissu* u „Komentarima“ nastalim u 17. st., dok se G. R. Carli pišući o *Cissi* krajem 18. st. poziva na neke starije autore (Muratori, De Rubeis) koji su se njome bavili, ali ni kod njega ne nalazimo naznake o postojanju legende. Vidi: **G. F. TOMMASINI**, „De' commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria libri otto“, (priređio D. Rosetti), *Archeografo triestino*, vol. 4, Trieste, 1837. (izvorno djelo objavljeno je 1641.); **G. R. CARLI**, *Delle antichità italiane*, vol. 3, Milano, 1789, str. XIII-XXXI.

³¹ Takvo mišljenje zastupali su: Kandler (**P. KANDLER**, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Trieste, 1855, str. 13. - pod 740.), Schiavuzzi (**B. SCHIAVUZZI**, „La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono“, *AMSI*, vol. 5/3-4, Parenzo, 1889, str. 374.) i De Franceschi (**C. DE FRANCESCHI**, ml., „Saggi e considerazioni sull'Istria nell'Alto Medioevo, *Il episcopus Cissensis*“, *AMSI*, vol. 18 (N.S.), Venezia, 1970, str. 69-106.). Iako je negirao geološku katastrofu i ubikaciju *Cisse* na potonulom otoku, Marušić je podržavao tezu o sukcesiji Rovinja kao sjedišta kisanskoga biskupa. (**B. MARUŠIĆ**, „Še o Istrski Kissi (*Cissa*) in kesenskem škofu (*Episcopus Cessensis*)“, *Arheološki vestnik*, no. 42, Ljubljana, 1990, str. 116.).

³² Na službenim stranicama Porečke i Pulske biskupije i danas stoji podatak nastao na temelju površne analize izvora i povijesnih zbivanja: „*Nakon propasti Cisse njezino je područje - Rovinj, Bale, Svetvinčenat i Dvigrad - oko 780. godine pripalo Porečkoj biskupiji.*“ *Internetske stranice Porečke i Pulske biskupije – povijest biskupije*: <http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/biskupija/povijest-biskupije.html> (posjećeno: 17.3.2016.).

³³ **PLINIJE STARII**, *Naturalis historiae*, vol. 3, cap. CLI. - Plinije piše: „...iuxta Histrorum agrum *Cissa Pullaria et Absyrtides Graia dictae a fratre Medeae ibi interfecto*“.

³⁴ Na *Tabuli Peutingeriani* pred zapadnom obalom Istre ucrtani su otoci *Sepomaia* (vjerojatno niz hridi u blizini današnjega Sipra), *Ursaria* i *Pullarie*, dok se *Cissa* (*Sissa*) nalazi na mjestu otoka Paga, što je dovelo do oblikovanja teze da se i biskupija treba tražiti na tome otoku.

Ravenjanin pri sastavljanju popisa otoka „ispred dalmatinske, tj. liburnske i istarske obale“³⁵, dok iz *Notitiae dignitatum* saznajemo da je u Cissi postojala *fulonika*.³⁶ Točna lokacija biskupije Cisse ne spominje ni u jednom dokumentu, a o njenom postojanju svjedoče crkveni spisi nastali u 6. i 7. st., u kojima se pojavljuju imena dvaju kisanskih biskupa. *Vindemius episcopus Cessensis* ubilježen je na popisima istarskih biskupa prisutnih na sinodima u Gradu 579. i u Maranu 590.,³⁷ a spominje ga i Pavao Đakon u *Historiji Langobardorum*,³⁸ dok je drugi poznati kisanski biskup *Ursinus episcopus sanct. eccl. Censensis (Κένσων)* potpisan u aktima rimskog sinoda 680.³⁹ Iako povijesni izvori potvrđuju dijelove legende, podaci koje oni pružaju oskudni su i višeznačni, pa ostavljaju dosta prostora za različita tumačenja geografskog i crkveno-pravnog položaja Cisse.

Krajem 18. st. G. R. Carli je, pišući o antičkom natpisu pronađenom u *Punta Cissani* (današnjoj Barbarigi),⁴⁰ zaključio da se prvobitno naselje s fulonikom nalazilo na Brijunima te

³⁵ ANONIM RAVENJANJIN „Cosmographia“, V 24, str. 407-409. Otoci na Ravenjaninovu popisu navedeni su upravo onim redom kako su ucrtani na Peutingerovoj karti: „*Nam in colfo occidentali in ipso mari magno litore Dalmatiae seu Liburniae atque Istriae sunt insulae inter ceteras quae dicuntur, id est Corcora, Isia, Sacra, Brazia, Faria, Solenta, Boa, Leporaria, Poraria, Teraria, Solenta, Didraa, Sera, Bepheraria, Celentum, Figlina, Rubricatas, Artion, Dicera, Nisiris, Sarona, Malata, Cissa, Egodes, Distrete, Curricus, Absarus, Primodia, Moa, Erafronia, Pullaria, Ursaria, Cervaria.*“

³⁶ BIBLIOTECA AUGUSTANA, „Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium“, in: *partibus Occidentis*, XI; http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Notitia/not_doc2.html (posjećeno: 17. 3. 2016.) – Popisom državnih dužnosnika obuhvaćeni su i upravitelji carskih bojadisaonica sukna, pa je tako na drugom od devet mjesta upisan *Procurator bafii Salonitani, Dalmatiae*, a odmah nakon njega *Procurator bafii Cissensis, Venetiae et Histriae*.

³⁷ L. MARGETIĆ, „Histrica et Adriatica“, str. 113-133; R. BRATOŽ, „Cristianesimo in Istria“, str. 46; G. FEDALTO, *Aquileia. Una chiesa due patriarcati*, Citta Nuova, 1999, str. 355-356; G. FEDALTO, *Hierarchia Catholica usque ad saecula XIII-XIV. Sive series episcoporum ecclesiae catholicae*, (G. Fedalto, ur.), Patavii, 2012., str. 214.).

³⁸ P. ĐAKON, *Historia Langobardorum*, III, 26. - Biskup *Vindemius* zapisan je kao jedan od prelata odmetnutih od pravovjerne Crkve koje je zajedno s akvilejskim patrijarhom Severom 586. ili 587. zarobio egzarh Smaragd i odveo ih u Ravennu u namjeri da suzbije „istarsku shizmu“.

³⁹ Sinod u Rimu održan je kao priprema za ekumenski koncil u Konstantinopolu iste godine. Akti sinoda u Rimu pisani su latinskim jezikom, a njihov grčki prijevod poslan je u Konstantinopol, gdje je krajem 7. st. ponovno preveden na latinski jezik. Rimski izvornik na latinskom nije se sačuvao pa se suvremeni znanstvenici služe „prijevodom prijevoda“ u kojem je moglo doći do pogreške u čitanju ili prepisivanju izraza *Censensis - Κένσων*. O tome vidi: R. BRATOŽ, „Cristianesimo in Istria“, str. 44-45.

⁴⁰ Natpis spominje Petronija, upravitelja kisanskog bafija, a glasi: „Q. C. PETRONII . M. C. PETRONII . F // VIVIRO . AVG // PROC. BAPHII . CISSAE . HISTRIAE // ET // COLLEG. PVRPVR. CISENSIS // HYSTRIAE . PATRONO // T. CORYLL. CRYSOMALVS . PVRPVRARIVS // AVG. LIBER“. Ploča je navodno pronađena 1778. u Barbarigi odakle je prenesena u Veneciju i kasnije izgubljena. Natpis je prvi objavio G. R. Carli (G. R. CARLI, *Delle antichità italiane*, vol. 3, str. XIV.). Stotinu godina nakon Carlija o njemu su pisali T. Mommsen (T. MOMMSEN, *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. 5, Berlin, 1872., str. 4) koji je utvrdio da se radi o falsifikatu i B. Benussi (B. BENUSSI, *L'Istria sino ad Augusto*, Trieste, 1883, str. 155). B. Forlati Tamaro smatrala je da je natpis falsifikat nastao na temelju nekog fragmentarnog natpisa koji je spominjao bafij, a kojeg je nepoznati krivotvoritelj dopunio podacima iz *Notitiae dignitatum* (B. FORLATI TAMARO, „Pola et Nesactium“, *Inscriptiones Italiae*, vol. 10, reg. 10, fasc. 1, no. 12., Roma, 1967. str. 271). Iscrpan popis radova i analizu podataka vezanih uz bafij u Cissi donosi M. Suić (M. SUIĆ, „Cissa Pullaria – baphium Cissense – episcopus Cessensis“, u: *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta*,

da je kasnije preseljeno na obližnje kopno. Legendu o potonulome gradu nije spominjao, ali je raspravljao o kisanskom biskupu Vindemiju, sumnjajući u postojanje još jedne dijeceze u neposrednoj blizini Pule.⁴¹ Tijekom 19. i 20. st. o *Cissi* su pisali brojni povjesničari, raspravljajući uglavnom o mogućim lokacijama i uzrocima propasti ranosrednjovjekovne biskupije. P. Kandler,⁴² B. Schiavuzzi,⁴³ B. Benussi⁴⁴ i F. Babudri⁴⁵ smatrali su da se *Cissa* nalazila na otoku ispred Rovinja, iako su imali različita mišljenja o području obuhvaćenom jurisdikcijom biskupa i nasljednoj vezi kisanske biskupije i Rovinja. C. De Franceschi⁴⁶ je tvrdio da je dijeceza obuhvaćala područje južno od Limskog kanala, do Dvigrada, Svetvinčenta i Bala, a takvo teritorijalno određenje gradio je na činjenici da se navedeni prostor u kasnom srednjem i novom vijeku nalazilo u sastavu Porečke biskupije. De Franceschijevom mišljenju protivio se L. Margetić⁴⁷ objašnjavajući da je opisano područje još od antike bilo dio pulskoga agera na kojemu se nije mogla izdvojiti crkvena, politička niti administrativna cjelina neovisna od one u Puli. Smatrao je da se *Cissa* nalazila u venecijanskom zaleđu te da se naziv *Censensis* (uz ime biskupa Ursina, 860.) odnosi na Cenedu.⁴⁸ Većini se povjesničara koji su *Cissu* tražili na području pulskoga agera⁴⁹

Zadar, 1996, str. 699-707. (Rad je izvorno objavljen pod istim nazivom u: *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, no. 10, Zagreb, 1987, str. 185-219).

⁴¹ **G. R. CARLI**, *Delle antichità italiane*, vol. 3, str. XIII-XXXI. O biskupu Vindemiju Carli piše referirajući se na: **B. M. DE RUBEIS**, *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis commentario historico-chronologico-critico illustrata cum appendice...*, Argentinae, 1740.

⁴² Kandler je smatrao da su otočići Sv. Andrija (Serra) i Sv. Ivan na Pučini (in Pelago) i Mons Rubeus (na kojemu se nalazi stara jezgra Rovinja) bili spojeni prije prosjedanja terena. Vidi: **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 52, str. 207. i **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 47, str. 144. Zaključio je da su dijelovi toga jedinstvenoga otoka (Cisse) potonuli u more 740., nakon čega je biskupija nastavila postojati u Rovinju. Vidi: **P. KANDLER**, *Indicazioni...*, str. 13. Kandlerovo mišljenje nije prihvatljivo, jer bi geološka katastrofa tolikih razmjera da u njoj potonu ogromni dijelovi arhipelaga zasigurno ostavila posljedice i na građevinama obližnjega kopna, a takve nisu uočene, a ne spominju se u izvorima ni u rovinjskim legendama.

⁴³ Schiavuzzi je prihvaćao Kandlerovo mišljenje o vremenu potonuća otoka i s njime se uvelike slagao po pitanju lociranja Cisse u blizini otočića Sv. Andrije. **B. SCHIAVUZZI**, „La malaria...“, str. 374, 385.

⁴⁴ U ranijim je radovima Benussi pisao o ostacima građevina koje se naziru u rovinjskome podmorju, ali je nakon podvodnih istraživanja 1890. promijenio mišljenje. Tvrdio je da Rovinj nije bio sljednik Cisse u društvenom, gospodarskom, ni u eklezijastičkom smislu te da biskup nije selio u Rovinj, niti je taj grad ikada imao status biskupije. Usporedi: **B. BENUSSI**, *Manuale di Geografia dell'Istria*, Trieste, 1877, str. 21; **B. BENUSSI**, *L'Istria...*, str. 35; **B. BENUSSI**, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste, 1888, str. 331.

⁴⁵ Prema Babudriju biskupija Cissa obuhvaćala je otočiće od Vrsara do Brijuna, ali i susjedno kopno od Limskog kanala do Dvigrada i Bala. Vjerovao je da je nakon potresa 754. dijeceza ugašena pa je njeno područje prešlo u ruke Akvilejskog patrijarha, koji ga je u drugoj polovini 10. st. dao na korištenje porečkom biskupu. Vidi: **F. BABUDRI**, „Il vescovato di Cissa in Istria“, *AMSI*, vol. 31, 1919, str. 35-57; **F. BABUDRI**, „Nuovi contributi su Cissa-Rubinum, il suo censo romano, il dominio laico della sua massa e il suo vescovato“, *Archeografo Triestino*, 41 (ser. III, vol. XIII), 1926, str. 117-179.

⁴⁶ **C. DE FRANCESCHI**, ml., „Saggi e considerazioni...“, str. 69-106.

⁴⁷ **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica“, str. 126.

⁴⁸ Ta je mogućnost kasnije opovrgnuta, jer je dokazano da je biskupija u Cenedi osnovana u nakon 680. Vidi: **R. BRATOŽ**, „Il patriarcato di Grado e il monotelismo“, *Studi Goriziani*, vol. 87-88, Gorizia, 1998, str. 31-32.

⁴⁹ C. De Franceschi, F. Babudri, M. Suić, R. Bratož, G. Cuscito, B. Marušić, M. Fon.

suprotstavila tzv. „paška struja“⁵⁰ prema kojoj su tragovi građevina u podmorju naselja Caska ostaci antičke fulonike koju povijesna vrela smještaju u *Cissu*,⁵¹ a nalazi velike bazilike i dvaju ranokršćanskih relikvijara u obližnjoj Novalji potvrda identifikacije biskupije *Cisse* s otokom Pagom. „Paškoj struji“ snažno se protivio M. Suić.⁵² On je, dvjesto godina nakon Carlija, aktualizirao pitanje antičke fulonike i biskupije na brijunskom otočju. Analizirajući Plinijeve tekstove⁵³ utvrdio je da su na istočnoj obali Jadrana postojala dva lokaliteta istog imena te da je istarskoj *Cissi* namjerno dodan atribut *Pullaria* (kako je upisano i na Peutingerovom zemljovidu) da bi ju se razlikovalo od liburnijske *Cisse* (*Gissa*) *Portunate*, smještene na otoku Pagu. Za razliku od prethodnika, Suić je pokušao odrediti i imovinsko-pravni status *Cisse*, objašnjavajući da je cijelo brijunsko područje još prije dedukcije kolonija u Istri bilo pod izravnom carskom vlašću, izuzeto iz kolonijalne uprave *Pole* i s posebnim statusom, kojega je zadržalo sve do dolaska Franaka. Smatrao je da je na tom autonomnom prostoru (kojega naziva *Census*) u 6. i 7. st. mogla postojati biskupija neovisna o pulskome biskupu i nazvana po teritoriju kojega je obuhvaćala - *Cessensis*.⁵⁴

U novije vrijeme sve se češće spominje Betika kraj Barbarige kao moguća stolnica kisanskoga biskupa,⁵⁵ a područje njegove jurisdikcije povezuje s tzv. *Feudom svetog Apollinara*.⁵⁶ Prema Bratožu, čija se razmišljanja zasad čine najuvjerljivijima, uspostava nove

⁵⁰ Tezu o paškoj biskupiji *Cissi* postavio je Kunkera (**J. KUNKERA**, *Novaljska biskupija na otoku Pagu od 4. do 7. vijeka*, Novalja, 1977.), a zastupaju ju Ilakovac (**B. ILAKOVAC**, „Ranokršćanski relikvijari Kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu“, *Vjesnik Arheoloskog Muzeja u Zagrebu*, ser. 3, vol. 26/27, 1993/94, str. 47-65.), Badurina (**A. BADURINA**, „Ranokršćanski relikvijar iz Novalje“, *Materijali*, no. 12, Zadar, 1976, str. 57-107.), Šonje (**A. ŠONJE**, „L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio“, *Atti CRSRV*, vol. 11, Rovigno, 1980/81, str. 87 – 130.), A. Škunca (**A. ŠKUNCA**, „Pregled antike otoka Paga“, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*, Znanstveni skup – Krk, 24-27. IX. 1985, Zagreb, 1989, str. 27.) i S. J. Škunca (**S.J. ŠKUNCA**, „Enigma biskupije Cisse / Cesse“, *Vjesnik istarskog arhiva*, vol. 18, 2011, str. 331-344; **S.J. ŠKUNCA**, „Problem Cisse i njezine biskupije“, *Croatia Christiana Periodica*, vol. 15/27, Zagreb, 1991, str. 1-20.) Uz određenu dozu rezerve „pašku tezu“ podržava i P. Vežić (**P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 75-78.).

⁵¹ Vidi bilješke br. 34-36 (antička vrela o Cissi).

⁵² **M. SUIĆ**, „Cissa Pullaria...“, str. 689-724. Unatoč uvjerljivom Suićevu objašnjenju postojanje istarske *Cisse* i danas osporava S. J. Škunca. Vidi: **S.J. ŠKUNCA**, „Enigma...“, str. 332-333.

⁵³ **PLINIJE STARIJI**, *Naturalis historiae*, vol. 3. U odlomku broj CXL Plinije piše: „...insulae eius sinus cum oppidis praeter supra significatas Absortium, Arba, Crexi, Gissa, Portunata.“, a u odlomku CLI: „...iuxta Histrorum agrum Cissa Pullaria et Absyrtides Grais dictae a fratre Medae ibi interfecto“.

⁵⁴ **M. SUIĆ**, „Cissa Pullaria...“, str. 718-719.

⁵⁵ **G. CUSCITO**, „Venzanzio Fortunato e le chiese istriane“, *AMSI*, vol. 26 (N.S.), 1978, str. 207- 225; **B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL**, „De la cella trichora au complexe monastique de St. Andre a Betika entre Pula et Rovinj“, *Arheološki vestnik*, no. 37, Ljubljana, 1986, str. 307-342; **B. MARUŠIĆ**, „Še o Istrski Kissi...“, str. 116; **R. BRATOŽ**, „Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij“, *Zgodovinski časopis*, no. 55, 2001, str. 149-151; **M. FON**, „Istrska cerkev od Justinijanove osodbe Treh poglavij do izbruha shizme“, *Zgodovinski časopis*, no. 63, Ljubljana, 2009, str. 62-84.

⁵⁶ *Feud svetog Apollinara* je područje koje je navodno Ravenskoj Crkvi u 6. st. poklonio biskup Maksimijan iz Istre.

biskupije bila je posljedicom društvenih promjena krajem 5. st. i crkveno-političkih sukoba povezanih uz tzv. Shizmu triju poglavlja u 6. st.,⁵⁷ zbog kojih je nova biskupija osnovana u naselju koje je prema važnosti preraslo Pulu, s ciljem izgradnje pravovjerne crkvene organizacije na području pod jurisdikcijom shizmatičnog pulskog biskupa.⁵⁸ Bratoževa teza prihvatljiva je u dijelu koji se tiče crkveno-političkog konteksta i geografskog smještaja biskupije, ali je način na koji on objašnjava utemeljenje biskupije sporan, jer je sukladno kanonskim propisima, biskupiju bilo moguće osnovati jedino u gradu, a nema naznaka da je Betika u bilo kojem povijesnom trenutku imala takav status, a pogotovo da je bila središte važnije od Pule. Ipak, značajna koncentracija arheoloških nalaza stambenih, gospodarskih i sakralnih građevina na tom uskom području, a povrh svega postojanje većeg sakralnog kompleksa u neposrednoj blizini, s krstionicom i ranokršćanskim podnim mozaicima na kojima se spominje i „*Dalmatius presbiter*“, ukazuju na prisutnost biskupa u 6. st.,⁵⁹ pa se kao jedino objašnjenje nameće mogućnost da je biskup s dijelom zajednice preseljen na ovo područje odlukom cara, koji je zbog sukoba s pulskim biskupom od matične dijeceze mogao izuzeti dio teritorija i ustupiti ga dovedenom biskupu.

Problem osnutka novih biskupija u Istri tijekom 6. st. u izravnoj je vezi s povijesnim zbivanjima toga doba na užem regionalnom prostoru, ali i u čitavoj Europi. Iz različitih je izvora razvidno da se u to vrijeme od Pirinejskog poluotoka, preko Furlanije do Krfa i Epira, pojavio veći broj takozvanih „gostujućih biskupa“, koji su potisnuti barbarskim napadima ili drugim nedaćama, zajedno s dijelom svoje pastve, preseljeni u sigurnije krajeve gdje im je pruženo privremeno utočište do stabilizacije prilika na području s kojega su doselili. Poznato je i da su neke od starih biskupija zbog takvih prilika trajno ugašene.⁶⁰ U okviru dijeceze u

⁵⁷ **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 39.

⁵⁸ **G. BOVINI**, „L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna“, u: *Aquileia e l'alto Adriatico*, vol. 2., Aquileia e l'Istria, *Antichita Altoadriatiche*, vol. 2, Udine, 1972, str. 154-156; **G. CUSCITO**, „Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria“, u: *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II/3*, Trieste, 1977, str. 286; **R. BRATOŽ**, „Venancij Fortunat...“, str. 162; **M. FON**, „Istrska cerkev...“, str. 68.

⁵⁹ Na relativno malom priobalnom području između Barbarige i Betike otkriveno je sedam lokaliteta koji svjedoče o intenzivnom višestoljetnom životu i ranoj pojavi kršćanstva. Marušić je pretpostavio da je crkva u Betiki postala katedralom i posvećena Sv. Andriji u trenutku izgradnje krstionice u 6. st. Iako samo postojanje krstionice ne može biti neosporna potvrda postojanja biskupskoga sjedišta, mnoštvo arheoloških nalaza, kao i tumačenje nekih povijesnih vrela sve jasnije ukazuju na to da je u Betici barem privremeno boravio biskup. **B. MARUŠIĆ**, „Še o Istrski Kissi...“, str. 116. Na prisutnost biskupa ukazuje i donatorski natpis koji spominje *presbytera*, sačuvan na podnom mozaiku iz 6. st. **B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL**, „De la cella...“, str. 13-14, 19-20; **B. MARUŠIĆ**, „Istra u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku“, u: *Arheologija i umjetnost Istre* (V. Girardi – Jurkić, ur.), Pula, 1986, str. 34.

⁶⁰ Pojava „biskupa bjegunaca“ ili „gostujućih biskupa“ je do kraja 6. st. poprimila ozbiljne razmjere, o čemu svjedoče i pisma pape Grgura Velikog iliričkim biskupima. Vijesti o „gostujućim biskupima“ susreću se u izvorima od Furlanije do Krfa i Epira. **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica“, str. 119; **R. BRATOŽ**,

koju je doselio, gostujući bi biskup u pravilu dobio na korištenje određeni posjed, zadržao titulu i pravo sudjelovanja na sinodima, ali ne i ovlasti koje je imao u matičnoj biskupiji.⁶¹ No, u Istri, zahvaćenoj Trokapitolinskom shizmom, izbjegli su biskupi iskorišteni kao poluga u provođenju carske politike i kreiranju crkvene svakodnevice pa su za njih propisi bili drugačiji do te mjere da im je priznavan primat nad domicilnim biskupom pristalim uz shizmu, dodjeljivane su im ovlasti lokalnoga biskupa i sagrađena krstionica uz crkvu u naselju u koje su doselili.⁶² Takav primjer je slučaj biskupa *Iohannesa* iz Panonije postavljenog od strane pape Grgura I Velikog u istarskome Novigradu, na području tršćanske dijeceze, kako bi se „kaznio“ domicilni shizmatički biskup.⁶³ Iako je iz papinih pisama biskupu Ravenne Marinijanu razvidno da je to bila privremena mjera „dok se istarski biskupi ne vrate u okrilje pravovjerne Crkve“⁶⁴, čini se da je u to vrijeme sagrađena krstionica uz novigradsku baziliku,⁶⁵ što govori o tome da funkcija doseljenog biskupa nije bila samo nominalna. Uspostava (privremene) biskupije u Kopru u 6. st. također se povezuje uz rješavanje problema prouzročenih shizmom i doseljenje biskupa s kontinenta.⁶⁶ To je razvidno iz sadržaja triju sačuvanih pisama iz 599. u kojima papa Grgur I Veliki podržava želju vjernika s područja zvanog *Insula Capritana* da, predvođeni neimenovanim biskupom, istupe iz shizme i vrate se u okrilje pravovjerne Crkve. Međutim, osim ostataka jedne ranokršćanske građevine na području današnje katedrale, u Kopru do danas nisu pronađeni arheološki dokazi o postojanju

„Doppelkirchen auf dem östlichen Einflußgebiet der aquileiensischen Kirche und die Frage des Einflusses Aquileias“, *Antiquité Tardive*, vol. 4, Paris, 1996, str. 133-141; **R. BRATOŽ**, „Zgodnjekršćanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima“, *Zgodovinski časopis*, no. 44, Ljubljana, 1990, str. 25-29; **I. BASIĆ**, „Dalmatinski biskupi na crkvenom saboru u Hijereji 754. godine“, u: *Spalatumque dedit ortum, Zbornik povodim desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, (I. Basić, M. Rimac, ur.), Split, 2014, str. 170-171; **A. CARILE - G. FEDALTO**, *Le origini di Venezia*, Bologna, 1978, str. 360.

⁶¹ **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 41; **R. BRATOŽ**, „Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stotletja“, *Acta Histriae*, no. 9, Koper, 2001, str. 49.

⁶² O ovlastima doseljenih biskupa u Istri vidi: **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 42.

⁶³ O postojanju kasnoantičke biskupije u Novigradu vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe“, *Diadora*, vol. 11, Zadar, 1989, str. 285-288; **G. CUSCITO**, „La prima comunità cristiana a Cittanova d'Istria: bilancio critico-bibliografico“, u: *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa „Novigrad – Cittanova 599 – 1999.“ održanog u Novigradu od 15. do 16. listopada 1999.*, (J. Zihlerl, ur.), Novigrad-Cittanova, 2002, str. 6.

⁶⁴ **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica“, str. 113-125; **R. BRATOŽ**, „Nastanek...“, str. 20-21; **R. BRATOŽ**, *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*, Ljubljana, 2014, str. 554.

⁶⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Kasnoantički kaštel Novigrad...“, str. 285-288; **G. CUSCITO**, „La prima comunità...“, str. 6.

⁶⁶ **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica“, str. 113-125; **R. BRATOŽ – J. PERŠIĆ**, *Koprška cerkev skozi stotletja. V. Koper med Rimom in Benetkami: Prispevki k zgodovini Kopra*, Koper, 1989, str. 57-64; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 27-34. Usamljeno je mišljenje G. Cuscita prema kojemu je *Insula Capritana* poistovjećena s kastrumom *Caprulae* u blizini današnjeg mjesta Caorle u sjevernoj Italiji. **G. CUSCITO**, „Cristianesimo antico...“, str. 331-337; **G. CUSCITO**, „Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 19, Rovigno, 1988-1989, str. 57-73.

važnijih ranokršćanskih sakralnih građevina. Razlog njihova izostanka vjerojatno treba tražiti u činjenici da je privremena biskupija u Kopru trajala relativno kratko⁶⁷ te da su koparski biskupi u to vrijeme nekoliko puta mijenjali stranu,⁶⁸ priklanjajući se čas pravovjernoj, čas shizmatičkoj struji. Vrlo je vjerojatno da je i biskupija u Pićnu, naselju bez tradicije antičkoga civiteta, nastala doseljnjem izbjegloga biskupa.⁶⁹ Margetić smatra da bi *episcopus Petenatis*, koji se spominje u vrelima,⁷⁰ mogao biti doseljeni biskup Ptuja, koji se pred avaro-slavenskim prodorima s istoka sklonio u središnju Istru.⁷¹ Na isti je način kompleks u Betici mogao postati katedralom biskupa koji je iz nekog razloga napustio matičnu dijecezu (možda upravo onu na Pagu), a u svrhu provođenja crkveno-političkih ciljeva privremeno mu je povjeren posjed Ravenske Crkve na teritoriju Pulske biskupije. Okončanjem shizme krajem 7. st. biskupija *Cissa* se postupno ugasila, a područje na kojemu je postojala vraćeno je matičnoj dijecezi.⁷²

Prijenos sjedišta kisanskoga biskupa u Rovinj ne potvrđuje niti jedan historijski izvor ili arheološki nalaz.⁷³ Štoviše, da je prostor južno od Limskog kanala u ranom srednjem vijeku bio u sastavu Pulske biskupije potvrđuje i podatak iz legende o dolasku tijela Sv. Eufemije u Rovinj 800. godine,⁷⁴ koja kaže kako su lokalni svećenici odgađali otvaranje sarkofaga s tijelom mučenice sve dok ne stigne kler iz Pule.⁷⁵ Iako se radi o legendi, pripovjedač nije imao razloga umanjiti značaj pretpostavljenoga rovinjskog biskupa tvrdnjom da se čekao

⁶⁷ Po okončanju šizmatičkih sporova u Istri, početkom 7. st., sve su istarske biskupije vraćene u okrilje pravovjerne Crkve, pa ni papa, ni car više nisu imali razloga podržavati postojanje biskupija u onim mjestima koja prema antičkim tradicijama nisu imala pravne osnove za njihovo utemeljenje. Vidi: **R. BRATOŽ**, „Koprska škofija...“, str. 54-55.

⁶⁸ Bratož smatra da su se u kratkom razdoblju oko 600. izmijenila dva biskupa u koparskoj stolnici, jer je malo vjerojatno da bi jedan čak četiri puta „mijenjao stranu“. Vidi: **R. BRATOŽ**, „Koprska škofija...“, str. 48.

⁶⁹ O biskupiji u Pićnu vidi: **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica.“, str. 131-133; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 37-39; **I. MILOTIĆ**, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“ u: *Pićanska biskupija i Pićanština*, Pazin, 2012, str. 41-49.

⁷⁰ *Martianus Petenatis* pojavljuje se kao jedan od potpisnika, ranije spomenute, Maksimijanove darovnice, a upisan je i među sudionicima sinoda u Mantovi i to na 19. mjestu, dok ga na 20. mjestu bilježe venecijanske kronike. Prvi vjerodostojan dokument koji spominje biskupa Pićna nastao je 996., iako je moguće da je pićanski biskup nazočio Rižanskoj skupštini pa ga valja tražiti među imenima pet upisanih biskupa za koje se ne zna na čelu kojih su dijeceza bili. **R. BRATOŽ**, „Nekatera neresena in nerešljiva vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju“, *Zgodovinski časopis*, no. 46, 1992, str. 301.

⁷¹ **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica.“, str. 131 – 133; **I. MILOTIĆ**, „Pravni status...“, str. 41-49.

⁷² Takav razvoj događanja vezanih uz privremene dijeceze zastupa Bratož. Vidi: **R. BRATOŽ**, „Koprska škofija...“, str. 54-55.

⁷³ **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 255-277.

⁷⁴ Legenda prema kojoj je sarkofag s tijelom svete iz Kalcedona bio dopremljen u *Cissu*, a u trenutku kataklizme misteriozno doplutao pod zidine Rovinja, zapisana je u kodeksu iz 14./15. st. Izvornik iluminiranog kodeksa na pergameni do 1930-ih godina čuvao se u rovinjskom kaptolskom arhivu, a danas je pohranjen u Sveučilišnoj knjižnici u Puli. - **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 322-327.

⁷⁵ **B. BENUSSI**, „Nel Medio evo – Pagine di storia Istriana – Capitolo I“, *AMSI*, vol. 10, Parenzo, 1894, str. 369.

dolazak onoga iz Pule. Jednako tako, da je Rovinj od 780. pripadao Porečkoj biskupiji, kako stoji na službenim stranicama Porečke i Pulske biskupije, svečanom bi činu nazočio porečki, a ne pulski biskup.

Od 10. st. Rovinj, Dvigrad, i Bale (a nešto kasnije i Svetvinčent), u crkvenim se dokumentima pojavljuju kao posjed Porečke biskupije. Temelj takvom teritorijalnom proširenju predstavlja niz diploma koje su porečkim biskupima izdali pape, patrijarsi i carevi otonske dinastije. Mnoge od njih su sporne vjerodostojnosti, što zbog sumnjivih okolnosti u kojima su sastavljane i nedosljednosti sadržaja, što zbog činjenice da se pozivaju na prethodne isprave za koje je naknadno utvrđeno da su krivotvorine.

Nije poznato kad je i na koji način akvilejski patrijarh dobio jurisdikciju nad Rovinjem, Dvigradom i Balama. U dokazivanju metropoljskih prava u Istri akvilejski su se patrijarsi pozivali na diplomu koju im je (navodno) 803. izdao osobno Karlo Veliki, dodijelivši im za sufragane šest biskupija, među kojima i onu u Rovinju.⁷⁶ Međutim, već je Kandler posumnjao u vjerodostojnost karolinškog dokumenta,⁷⁷ a da se radilo o krivotvorini iz druge polovine 10. st. potvrdio je i Margetić.⁷⁸ Babudri je tvrdio da je patrijarh navedena područja naslijedio nakon gašenja kisanske biskupije,⁷⁹ što je malo vjerojatno, jer je crkvene ovlasti nad istarskim biskupijama u to vrijeme imao patrijarh u Gradu, koji je u svojstvu nadležnog predstavnika Crkve nazočio Rižanskome saboru 804.⁸⁰ Sklapanjem mira u Aachenu, 812. Franci su zadržali Istru, a Grado je ostao pod Bizantom. Takvo je stanje bilo neodrživo pa je na sinodi u Mantovi 827. odlučeno da se sve istarske biskupije podrede akvilejskom patrijarhu, kojemu je tako priznata crkvena vlast nad Istrom čiji su svjetovni gospodari bili germanski grofovi. Međutim, sve do 955., kad je papa konačno prihvatio i potvrdio odluku sinoda u Mantovi, gradeški su patrijarsi smatrali da njima pripada jurisdikcija nad istarskim biskupijama.

U drugoj polovini 10. st. spomenuto je područje bilo pod metropoljskom vlašću akvilejskog patrijarha. U diplomi iz 966.⁸¹ stoji da je patrijarh Rodoald „na molbu i savjet biskupa Pule, Trsta i Novigrada“ porečkome biskupu Adamu ustupio vlast⁸² nad Rovinjem,

⁷⁶ **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 803.

⁷⁷ Ibid., pod Anno 983. – komentar u nastavku prijepisa diplome.

⁷⁸ **L. MARGETIĆ**, *Rijeka, Vinodol, Istra – Studije*, Rijeka, 1990, str. 23.

⁷⁹ **F. BABUDRI**, „Il vescovato di Cissa...“, str. 51-53.

⁸⁰ **L. MARGETIĆ**, „O nekim pitanjima Rižanskog placita“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, no. 43, Zagreb, 1993, str. 426-437.

⁸¹ Isprava se čuva u porečkom Biskupskom arhivu, u koji je prenesena iz kućnog arhiva markiza Polesinija. **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 966.

⁸² U ispravi iz 966. navodi se da je patrijarh biskupu ustupio potpunu vlast nad tim područjem („*praefatam Terram concedimus, et omnio in illorum delegamus potestate et dominio*“).

Dvigradom i Balama.⁸³ Iako je riječ o sumnjivoj ispravi, nastaloj vjerojatno desetljećima kasnije, iz nje se je razvidno da pulski biskup više nema ovlasti nad spomenutim područjem, jer bi u protivnom bio naveden kao darovatelj, a ne kao jedan od supotpisnika prisutnih pri sastavljanju dokumenta. Benussi⁸⁴ je smatrao, a s time se složio i Škunca⁸⁵, da je Poreč tada dobio samo pravo ubiranja desetine u Rovinjštini, ali ne i crkvenu jurisdikciju nad tim područjem, koju je s vremenom prisvojio unatoč protivljenju akvilejskoga patrijarha.

Međutim, 967. car Oton I potvrdio je posjede u Istri patrijarhu u Gradu, a isto je učinio i njihov nasljednik Oton II, diplomom iz 974.⁸⁶ U strahu od gubitka povlastica dobivenih od akvilejskog patrijarha, porečki biskup Adam obratio se caru od kojega je 983. ishodovao vlasnička prava i „privilegije koje su porečkoj Crkvi dodijelili njegovi prethodnici.“⁸⁷ Sličnu diplomu Poreč je dobio i od Otona III, 996.⁸⁸ Smatrajući ih svojim vlasništvom, akvilejski je patrijarh uskoro „uzurpirao“ Rovinj, Dvigrad i Bale.⁸⁹ Zbog toga je Porečki biskup Andrija zatražio pomoć od pape, a 1010. od Sergija IV konačno i dobio posebnu bulu kojom se, uz prijetnju ekskomunikacije onome tko povrijedi njezine odredbe, Porečkoj biskupiji osiguravaju sva prava nad rečenim područjem.⁹⁰

Iz kratkog povijesnog pregleda dade se zaključiti da zasad ne postoje dokazi o promjenama granica Porečke i Pulske biskupije prije kraja 10. st., odnosno tijekom razdoblja određenog temom ovoga rada. Iz tog je razloga odlučeno da se istraživanjem obuhvati područje koje je u vrijeme osnutka biskupije pripadalo pulskom gradskom ageru, što odgovara prostoru na kojemu se nalaze današnji dekanati: Pulski, Vodnjanski i Rovinjski.

⁸³ U dokumentu iz 966. Dvigrad i Bale izriječno se ne spominju, ali se vjerojatno podrazumijevaju, jer se u ispravi Otona II. iz 983. kaže da pripadaju Rovinju. - **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 883.

⁸⁴ **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 43; **B. BENUSSI**, „Nel Medio evo...“, str. 369.

⁸⁵ **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, Pazin, 2014, str. 80.

⁸⁶ **F. UGHELLI**, *Italia sacra*, vol. 5, Roma, 1720, str. 46; **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 974. – prema „Kodeksu Trevisani“ u bečkome Arhivu. Kandler donosi i objašnjenje sadržaja prethodnih diploma.

⁸⁷ Isprava se poziva na diplomu Karla Velikog iz 803. (za koju je prethodno objašnjeno da je falsifikat) i na diplomu iz 966. **F. UGHELLI**, *Italia sacra*, str. 400; **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 983. – prema „*Libro Jurium Episcopaliū*“ u Porečkom biskupskom arhivu.

⁸⁸ **F. UGHELLI**, *Italia sacra*, str. 400; **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 983. – prema „*Libro Jurium Episcopaliū*“ u Porečkom biskupskom arhivu; *Monumenta Germaniae Historica*, dipl. II, 626-627 (isprava od 24. lipnja 996).

⁸⁹ **F. UGHELLI**, *Italia sacra*, str. 402; **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 44.

⁹⁰ **F. BABUDRI**, „Il vescovato di Cissa...“, str. 55.

2. 2. Povijesne prilike i razvoj arhitekture kao okvira predromaničke skulpture u Istri

Istra je još od rimske vladavine bila gusto naseljeno i gospodarski vrlo razvijeno područje s uređenim vlasničkim odnosima gradskih agera, sustavom utvrda i fortifikacija te razvijenim kopnenim i pomorskim putevima koji su omogućavali dobru povezanost sa susjednim provincijama i Apeninskim poluotokom. Kontinuitet urbaniteta i načina života u gradskim sredinama uz očuvanje antičkih tradicija nastavio se i nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva, kada se Istra našla najprije u sastavu Odoakrove, pa Teodorikove države, čije su prijestolnice bile smještene u Ravenni.⁹¹

Pretpostavlja se da se kršćanstvo u Istri pojavilo tijekom 3. st.⁹² i to najprije u gradovima *Parentiumu*, *Tergesteu* i *Poli*, u kojima su u narednim stoljećima, u okviru Akvilejske metropolije, osnovane prve istarske biskupije.⁹³ Taj se odnos jasno odrazio na oblikovanje prvih monumentalnih sakralnih prostora u Istri, gdje su po uzoru na katedralu u Akvileji građene dvojne bazilike longitudinalnog tlocrta, spojene nizom pomoćnih prostorija (katedrale u Puli, Poreču i Trstu, kompleks bazilika u Nezakciju).⁹⁴ Utjecaj sjevernojadranske metropole najvidljiviji je u oblikovanju ravnog začelnog zida istočnog završetka istarskih

⁹¹ **R. MATIJAŠIĆ**, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, 1998.

⁹² **G. CUSCITO**, „Il primo cristianesimo nel territorio di Aquileia“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 15, Aquileia, 1979, str. 603—626; **R. BRATOŽ**, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, Ljubljana, 1990, str. 331 – 362.

⁹³ Povijesni kontekst pojave i smjerova širenja kršćanstva u Istri detaljno je opisan u nizu radova u kojima su na temelju rezultata interdisciplinarnih istraživanja iznesna, danas općeprihvaćena, mišljenja da je Porečka biskupija osnovana krajem 3. ili početkom 4. st., dok se za Tršćansku i Pulsku pretpostavlja da su postojale polovinom 5. st., iako se imena njihovih biskupa u pisanim izvorima pojavljuju tek početkom 6. st. - **R. BRATOŽ**, „Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode“, *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, no. 8, Ljubljana, 1986, str. 41—104; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 9-17; **R. BRATOŽ**, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 255, 305, 511; **G. CUSCITO**, „Linee di diffusione del cristianesimo nel territorio di Aquileia“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 15, Aquileia, 1979, str. 603—626; **G. CUSCITO**, „Cristianesimo antico...“, str. 259-309; **G. CUSCITO**, „Cristianizzazione e modifiche dell'ambiente urbano e rurale in Istria fra II e V secolo“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 47, Aquileia, 2000, str. 439-469; **G. CUSCITO**, „Pola“, u: *Patriarchi. Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa centrale*, (S. Tavano – G. Bergamini, ur.), Milano, 2000, str. 203-204; **P.L. ZOVATTO**, „Il 'defensor ecclesiae' e le iscrizioni musive di Trieste“, in: *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, no. 20, 1966, str. 1-8; **B. MARUŠIĆ**, „Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću“, *Arheološki vestnik*, no. 29, Ljubljana, 1978, str. 549 – 572; **C. ZACCARIA**, „Tergeste tra III e IV secolo“, in: *Antichità Altoadriatiche*, vol. 60, Aquileia, 2005, str. 33-56.

⁹⁴ **R. KRAUTHEIMER**, *Early Christian and Byzantine Architecture*, New Haven and London, 1986, str. 43, 179; **S. TAVANO**, „Sculptura paleocristiana e altomedievale in Aquileia“, *Acta Archaeologica (Arheološki vestnik)*, vol. 23, Ljubljana, 1972, str. 234-256.

crkvi, elementa koji će, kao regionalni specifikum, s modifikacijama u interijeru u vidu jedne, dvije ili tri upisane apside, kontinuirati i u razdoblju ranog srednjeg vijeka.⁹⁵

Justinijanovom rekonkvistom Istra je uključena u sastav Bizantskoga carstva, čiji su utjecaji na umjetničkom planu prodirali u gradove zapadne obale poluotoka zahvaljujući njihovom geografskom položaju na liniji gospodarskih i kulturnih dodira sjevernoga Jadrana s ostatkom Mediterana.⁹⁶ Važnu ulogu u tom transferu imala je Ravenna - središte vojno-političkog zapovjednika egzarhata. U vrijeme biskupa Maksimijana (546.-556.), rodom iz Veštra kraj Rovinja, Ravenna je izdignuta na rang metropolije, a zahvaljujući navodnoj Maksimijanovoj donaciji Ravenska je Crkva priskrbila vlasništvo nad tzv. *Feudom svetog Apollinara* - velikim zemljišnim posjedom u južnoj Istri.⁹⁷ Polovinom 6. st. graditeljska i umjetnička djelatnost u Istri doživjele su procvat, a novoizgrađene monumentalne gradske bazilike, prilagođene zahtjevima ceremonijalne liturgije, ukrašene su skupocjenim uvoznim materijalima i skulpturom prepoznatljivih obilježja ranobizantskoga morfološkog sloga.⁹⁸ U tlocrtnoj osnovi Eufrazijeve bazilike u Poreču⁹⁹ i Maksimijanove sv. Marije Formoze u Puli¹⁰⁰ zadržano je ranokršćansko načelo trobrodnoga prostora, dok se u oblikovanju prezbiterialnog dijela pojavio novi arhitektonski element – istaknuta apside poligonalnog vanjskog plašta (tzv. „ravenska apside“). Stasali na praktičnom iskustvu prethodnih generacija, domaći su graditelji postepeno usvajali justinijanske inovacije, kombinirajući ih s arhitektonskim i

⁹⁵ **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Pazin, 1982; **V.P. GOSS**, *Predromanička arhitektura...*, str. 148.

⁹⁶ **I. GOLDSTEIN**, „O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali 6-12. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, vol. 24, Zagreb, 1991, str. 5-13.

⁹⁷ Dokument o darovanju, tzv. „*Maksimijanova darovnica*“ datiran u 546. ili 547. sporne je vjerodostojnosti i sačuvan u prijepisu iz 1657. O dokumentu: **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, vol. 1, no. 21; **M. MIRABELLA – ROBERTI**, „Architettura paleocristiana in Istria“, u: *Aquileia e l'alto Adriatico*, sv. 2: *Aquileia e l'Istria, Antichità Altoadriatiche*, vol. 2, Udine, 1972, str. 209; **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 79. Moguće je da je nakon pada Egzarhata upravu nad Feudom sv. Apollinara preuzeo papa. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 170. Krajem 12. st. posjed je obuhvaćao crkvu i samostan Sv. Marije Formoze u Puli, samostan Sv. Andrije na otoku pred Pulom, samostan Sv. Andrije na otoku Serra kod Rovinja, crkvu Sv. Apollinara s kurijom za rektora patrimonija i 3 kule u Puli te imanja u Kujama, Florijanu, Fažani, Peroju, Mutiljanu, Galizani, Kostanjici, Stimijanu, Virtanu, Rudanu, Pinama i Savinjani. O tome vidi: **P. KANDLER**, *Codice Diplomatico Istriano*, pod Anno 547.; **G. CUSCITO**, „Cristianesimo antico...“, str. 287; **R. BRATOŽ**, „Nastanek...“, str. 18; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 18-21; **M. FON**, „Istrska cerkev...“, str. 72-73.

⁹⁸ Detaljnije o ranobizantskoj skulpturi u: **M. VICELJA - MATIJAŠIĆ**, *Istra i Bizant*, Rijeka, 2007, str. 161-206.

⁹⁹ Detaljnije o Eufrazijevoj bazilici u: **M. PRELOG**, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, 1994; **M. VICELJA - MATIJAŠIĆ**, *Istra i Bizant*. O arheološkim istraživanjima u Eufrazijevoj bazilici u: **A. TERRY - F. GILMORE EAVES**, „Retrieving a record: a century of archaeology at Poreč (1847-1947.)“, u: *Studies in Early Christian and Medieval Art History and Archeology*, (M. Jurković, ur.), Zagreb – Motovun, 2002.

¹⁰⁰ Detaljnije o crkvi sv. Marije Formoze u Puli u: **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967; **Ž. UJČIĆ**, *Ranokršćanska Bazilika sv. Marije Formoze u Puli*, Pula, 2007.

dekorativnim rješenjima lokalnih ranokršćanskih građevina, pridonoseći kontinuitetu kasnoantičke i ranobizantske komponente u kasnijim razdobljima. Tako se poligonalna apsida stoljećima kasnije prepoznaje na nizu istarskih crkvi različitih dimenzija i broja apsida,¹⁰¹ jednako kao i raščlanjenost vanjskih zidova slijepim lukovima i lezenama.¹⁰² Bočni brodovi Eufrazijeve i Maksimijanove bazilike završavaju manjim apsidama, ali ne tvore jedinstveno troapsidalno svetište, jer ne komuniciraju s ograđenim prezbiterijem i pretpostavlja se da su služili za smještaj oblacionarija ili kao pastoforije.¹⁰³ Ipak, čini se da je takav istočni završetak, utjecao na oblikovanje prezbiterijalnog dijela nekih istarskih predromaničkih crkava, neovisno o tome jesu li građene kao dvoranske ili bazilikalne, a kod klasičnih trobrodних tlocrta polukružne istaknute apside zadržale su se i kroz razvijeni srednji vijek.¹⁰⁴

Nalazi ulomaka skulpture iz 6. st. svjedoče o tome da su lokalni klesari izrađivali reljefe u uvoznome mramoru i u istarskom vapnencu,¹⁰⁵ imitirajući ikonografski program, ali i tehničko-izvedbene karakteristike uvezenih primjeraka (**slika 1**). Vještine građenja i

Sl. 1 - plutej oltarne ograde (vapnenac) - Pula, katedrala, 6. st.

¹⁰¹ Trobrodne bazilike sv. Marije Velike kod Bala i sv. Mihovila na Vrhcu kod Pule imaju troapsidalno svetište s poligonalnim vanjskim plaštom apsida. Izvana poligonalnu apsidu imaju i crkve: sv. Mikula i Vela Gospa u Puli, sv. Lucija u Val Sudigi kod Galižane, sv. Mauro u Galižani, Vela Boška u Valbandonu, sv. Elizej kod Fažane, sjeverna kapela u kompleksu sv. Andrije u Betici kraj Barbarige, sv. Petar na Brijunima, i dr., a postoje i primjeri gdje je starijoj crkvi naknadno dograđena „ravenska apsida“ kao u crkvi sv. Justa u Trstu i sv. Marije u Vrsaru. **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Pula, 1960, str. 11-16.

¹⁰² Sv. Nikola u Banjolama, Sv. Stjepan i Mala Gospa u Puli, sv. Kvirin u Juršićima, sv. Sofija u Dvigradu, sv. Foška u Žminju i dr. samo su neki od primjera crkava izgrađenih nakon 6. st., čiji su perimetralni zidovi ukrašeni lezenama. **A. ŠONJE**, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka, 1981, str. 77-104.

¹⁰³ **M. VICELJA - MATIJAŠIĆ**, *Istra i Bizant*, str. 62, 83; **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta između antike i romanike u umjetnosti istočnog Jadrana“, *Radovi IPU*, no. 12-13/1988-1989, Zagreb, 1989, str. 43.

¹⁰⁴ **A. ŠONJE**, *Bizant i crkveno...*, str. 72-94.

¹⁰⁵ O tome jasno svjedoči produkcija sarkofaga iz istoga razdoblja koji, iako izrađeni u skupocjenom, uvoznome materijalu, pokazuju znatna odstupanja u kvaliteti izrade reljefnih dekoracija. Već je C. De Franceschi ukazao na to da su u Pulu brodovima dovoženi izdubljeni mramorni sanduci „arhitektonske forme ravninskog tipa“, koje su potom dovršavali lokalni klesari. **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, *AMSI*, vol. 44, Pola, 1932, str. 39-40.

ukrašavanja prenosile su se s majstora na šegrta, a pritom su se naslijeđenim motivima i oblicima uvijek iznova pridruživali neki novi, viđeni na mozaicima,¹⁰⁶ štukaturama i stranicama liturgijskoga namještaja susjednog, sjevernojadranskog područja, ili na predlošcima koji su u malom formatu, na drvu, metalu, bjelokosti, tkanini ili pergameni stizali u Istru iz udaljenijih krajeva posredstvom trgovaca, hodočasnika i redovnika.¹⁰⁷

Post-justinijanski period u čitavoj državi obilježila su financijska ulaganja u vojsku i obranu granica, zbog čega su reducirana sredstva za umjetnost, prvenstveno gradnju i opremanje crkvi. U Istri su povremeni pljačkaški upadi Avara i Slavena, od kojih je stradala i nekolicina crkvi,¹⁰⁸ prouzročili migracije dijela starosjedilačkog stanovništva prema nizinskim područjima u zaleđu gradova na zapadnoj obali, a do polovine 7. st. opustjela područja u središnjem dijelu poluotoka naselili su Slaveni. Proces međusobne razmjene utjecaja i stapanja običaja došljaka i starosjedilaca vidljiv je u načinu pokapanja na tzv. „barbariziranim nekropolama“, čiji raspored jasno ocrtava granicu dvaju tada gospodarski i kulturološki različitih dijelova Istre. Stanovništvo gradova zapadne obale i njihova neposrednog zaleđa održavalo je kontinuitet antičkog urbaniteta, latinskoga jezika i kršćanskih tradicija.¹⁰⁹ U 7. i prvoj polovini 8. st.¹¹⁰ većina poluotoka bilježi značajan produkcijski pad, a sakralno

¹⁰⁶ **N. JAKŠIĆ**, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 194-197; **N. JAKŠIĆ**, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji ...“, str. 5-24; **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015, str. 453-467.

¹⁰⁷ Kolanje predložaka u ranom srednjem vijeku i materijali u kojima su izrađivani motivi koji su se pokazivali potencijalnim naručiteljima liturgijske skulpture pri ugovaranju posla zasebna su tema, koja još nije sustavno obrađena. Osobno iskustvo u proučavanju sličnosti motiva dovelo je do zaključka da su kao predložak složenim kompozicijama pluteja često kopirani uzorci koji se susreću na nakitu i radovima u plemenitim materijalima. Za usporedbe vidi: **E. GALASSO**, *Oreficeria medievale in Campania*, Benevento, 1969; **A. LIPINSKY**, *Oro, argento, gemme e smalti. Tecnologia delle arti dalle origini alla fine del medioevo*, Firenze, 1975; **M. MUNDELL MANGO**, *Silver from Early Byzantium*, Baltimore, 1986; **L. ENDRIZZI – F. MARZATICO** (ur.), *Ori delle Alpi*, Trento, 1997; **F. CRIVELLO**, (ur.), *Arti e tecniche del Medioevo*, Torino, 2006; **C. GARCIA DE CASTRO VALDES**, *Signvm Salvts. Cruces de orfebreria de los siglos V al XII*, Oviedo, 2008.

¹⁰⁸ U avaroslavenskim su napadima stradale bazilike u Nezakciju i crkva u Vrsaru. Ukratko o izvorima koji su spominjali slavenske upade. **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 115-118. Paljevinski tragovi na dijelu crkve sv. Foške u Žminju također su nastali prilikom upada Avara i Slavena. **B. MARUŠIĆ**, „Slavensko-avarski napadi u svjetlu arheološke građe“, *Peristil*, no. 2, Zagreb, 1957, str. 68-69; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956 – 1958.“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 8-9, Split, 1963, str. 249-250.

¹⁰⁹ **M. ANČIĆ**, „U osvit novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod“, u: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 84-89, 98-99; **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 167-168.

¹¹⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom“, *Histria Archeologica*, no. 5, Pula, 1974; **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*

graditeljstvo središnje Istre potpuno zamire sve do dolaska Franaka i početka sustavne kristijanizacije.¹¹¹

Izostanak velikih graditeljskih investicija doveo je do smanjenja opsega narudžbi liturgijskoga namještaja, ali ne i do potpunoga gašenja klesarskih radionica u južnoj Istri. Njihovi radovi znatno su skromnijih izvedbi, u kojima gotovo crtačkim tehnikama kopiraju forme i motive prethodnih razdoblja, balansirajući između naturalističkih i apstraktnih tendencija.¹¹² Heterogenost sačuvanih ulomaka datiranih u 7. i prvu polovinu 8. st. svjedoči o kontinuitetu barem dvije radionice u Puli (**slika 2-4**) te još nekolicine klesara ili skupina obrtnika koji liturgijskim namještajem opremaju crkve u zaleđu (**slika 5-10**). Osim u samome gradu, najveći broj pronađenih ulomaka skulpture ovog (post-justinijanskog) perioda potječe s lokaliteta u okolici Bala (**slika 8, 9**) i Galizane (**slika 10, 12**), područja gdje potreba za ukrašavanjem sakralnih objekata nije nikad potpuno jenjala ili bila ugrožena crkvenim i političkim previranjima, kao ni slavenskim upadima.

Dvadesetogodišnja vladavina Langobarda u Istri¹¹³ nije ostavila značajnijega traga u crkvenoj arhitekturi, ali se sačuvalo nekoliko ulomaka pluteja i fragmenata liturgijske skulpture, čiji je likovni izričaj srodan produkciji sjevernotalijanskog prostora u vrijeme „liutprandovske renesanse“.¹¹⁴ Reljefi nastali u langobardskim radionicama polovinom 8. st.

¹¹¹ Slaveni su narod kontinentalnog porijekla, gdje je postojala tradicija gradnje u drvu. Po dolasku u Istru i Dalmaciju susreću se s kamenom, kao novim građevnim materijalom, pa je trebalo proći neko vrijeme dok su stekli vještinu njegove obrade i osposobili se za složenije graditeljske zahvate.

¹¹² **M. VICELJA**, „La scultura dell'alto medioevo nell'Istria meridionale: scelte formali e motivi iconografici (Influssi e legami con la scultura altomedievale in Friuli-Venezia Giulia)“, *AMSI*, vol. 45 (N.S.), Trieste, 1995, str. 42.

¹¹³ Langobardi su 751. srušili Ravenski egzarhat, a nakon toga su krenuli u osvajanje Istre. Mišljenja povjesničara razlikuju se po pitanju godine kada su zauzeli Istru, ali se zna da su njome su vladali do 774. kada su ih porazili Franci. O tome u: **G. OSTROGORSKI**, „Ravenski egzarhat i postanak vizantijskih tema“, u: *Iz vizantijske istorije, istoriografije i prosopografije*, (zbirka studija), Beograd, 1970; **J. FERLUGA**, „L'organizzazione militare dell'Esarcato“, u: *Storia di Ravenna II, Dall'età bizantina all'età ottoniana. Territorio, economia e società*, (A. Carile, ur.), Venezia, 1991, str. 371-373; **A. CARILE**, „La società revennate dall'Esarcato agli Ottoni“, u: *Storia di Ravenna - II, Ecclesiologia, cultura e arte*, (A. Carile, ur.), Venezia, 1992, str. 379 -404; **G. FASOLI**, „Il dominio territoriale degli arcivescovi di Ravenna fra proprietà fondiaria e principato fra l'VIII e l'XI secolo“ u: *I poteri temporali dei vescovi in Italia e in Germania nel medioevo, Atti della settimana di studi, Trento 13-18 settembre 1976*, (G.C. Mor - H. Schmidinger, ur.), 1979, str. 87 – 140; **R. BRATOŽ**, „La chiesa istriana nel VII e nell' VIII secolo (Dalla morte di Gregorio Magno al plácito del Risano)“, *Acta Histriae*, no. 2, Koper, 1994, str. 70; **L. MARGETIĆ**, „Egzarhat“, u: *Antika i srednji vijek*, Zagreb, 1995, str. 156-159; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 115-124; **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 68-76.

¹¹⁴ **G. PANAZZA – A. TAGLIAFERRI**, *Corpus della scultura altomedievale III. La Diocesi di Brescia*, Spoleto, 1966; **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus della scultura altomedievale – X. Le diocesi di Aquileia e Grado*, Spoleto, 1981.

Sl. 2 - plutej oltarne ograde (vapnenac) - Pula, crkva Sv. Lucije (Teodora), 7. st., FOTO iz: V. JUKIĆ – BUČA, 2017.

Sl. 3 – dio pluteja oltarne ograde (vapnenac) – Pula, crkva Sv. Lucije (Teodora), 7. st.

Sl. 4 – dio pluteja oltarne ograde (vapnenac) – Pula, 7. st.

Sl. 5 – kapitel (vapnenac) – Betika, crkva Sv. Andrije, 7. st.

Sl. 6 – ulomak pluteja (vapnenac) – Brijuni, crkva Sv. Petra, 7. st.

Sl. 7 – ulomak vijenca pluteja (vapnenac) - Brijuni, crkva Sv. Petra, 7. st.

Sl. 8 – plutej (vapnenac) – Bale, crkva Sv. Pavla (San Polo, Porto Colone), 7. st.

Sl. 9 – plutej (vapnenac) – Bale, crkva Sv. Pavla (San Polo, Porto Colone), 7. st.

Sl. 10 – plutej (vapnenac) – Val Sudiga kod Galižane, crkva Sv. Lucije, 7. st.

Sl. 11 – plutej, detalj (mramor) – Pula, nepoznato nalazište, 8. st.

Sl. 12 – ulomci arhitrava (vapnenac) – Lobarika, 8. st.

Sl. 13 – plutej, detalj (vapnenac) – Cividale, Santa Maria in Valle, 1. pol. 8. st.

Sl. 14 – plutej (vapnenac) – Poreč, atrij Eufrazijeve bazilike, 8. st.

Sl. 15 – ulomak obostrano klesane ploče (vapnenac) – Pula, Sv. Marija Formoza, 8. st.

(ili po uzoru na njih) gotovo redovito su uokvireni letvicom s nizom puncu, a njima su ponekad ispunjeni i dijelovi motiva unutar središnjeg polja. Snažno oslanjanje na antičke uzore, prepoznaje se u oblikovanju vegetabilnih motiva, poput vitica loze obla presjeka s grozdovima i linijski profiliranim listovima, ukriženih ljiljanovih cvjetova, višelatičnih rozeta s naglašenim središnjim „okom“ i bordura nalik na tordirano uže (**slika 13**). Mjesto nalaska istarskih ulomaka, na području važnih sakralnih građevina u Poreču (**slika 14**) i Puli (**slika 15**), ukazuje na vjerojatnost preuređenja interijera ili zamjenu dotrajalih dijelova liturgijske opreme unutar postojećih sakralnih građevina, a iako se radi o relativno malenom broju fragmenata, oni predstavljaju važnu kariku u evolucijskome lancu istarske klesarske djelatnosti, popunjavajući, barem djelomično, prazninu između dva značajna razdoblja: justinijanskog i karolinškog. Langobardska je vladavina u Istri ostavila dugoročne posljedice na lokalne crkvene prilike, zbog nastojanja da se, po zauzimanju posjeda gradeškog patrijarha na poluotoku, sve istarske biskupije podvrgnu metropolitu u Akvileji,¹¹⁵ a takvu je politiku sve do kraja Langobardskog kraljevstva snažno podržavao neimenovani pulski biskup.¹¹⁶

Kad je Karlo Veliki 774. srušio Langobardsko kraljevstvo Istra je vraćena Bizantu, ali su istovremeno započele franačke akcije diplomatskog osvajanja poluotoka uz pomoć pape i biskupa novoosnovane karolinške biskupije u Novigradu, podložnog patrijarhu u Akvileji.¹¹⁷ Topografska rasprostranjenost crkvi sagrađenih ili obnovljenih krajem 8. i početkom 9. st. u Istri jasno ocrta liniju franačkoga prodora, koja se, prateći staru rimsku cestu (*Via Flavia*), pružala od Trsta do Pule, dijeleći poluotok na istočni dio – naseljen Slavenima i zapadni u kojemu je obitavalo gradsko stanovništvo romanskog porijekla.¹¹⁸ Na potezu od Trsta do Pule podignut je niz utvrđenih kaštela (Staro Milje, Piran, Motovun, Dvigrad, Bale, možda i Vodnjan) čiji su posjednici, podržavši vrlo rano uspostavu franačke vlasti, osigurali sredstva za gradnju mjesnih crkvi. Njihova arhitektonska rješenja dvoranskih građevina ili bazilika čiji su brodovi odijeljeni zidanim stupcima pravokutna presjeka, a svetište zaključeno trima

¹¹⁵ Podvojenost metropoljskih ovlasti nad istarskim biskupijama začela se još u doba Justinijana i tzv. „Shizme triju poglavlja“, produbljena je provalama Langobarda u Furlaniju, zbog kojih je došlo do formalne diobe nekad jedinstvenog patrijarhata na gradeški i akvilejski, a konačan oblik poprimila je s dolaskom Karolinga. Vidi: **R. BRATOŽ**, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 505-562.

¹¹⁶ Sačuvana su tri pisma iz razdoblja između 770. i 772. U prvome se gradeški patrijarh Ivan I. obraća papi Stjepanu III. s molbom da utiče na nedozvoljeno ponašanje akvilejskog patrijarha. Drugo je papin odgovor patrijarhu u Gradu, a treće je papa uputio istarskim biskupima, kojima je pod prijetnjom ekskomunikacije naredio da se imaju pokoriti gradeškom patrijarhu. **J. FERLUGA**, „L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno“, *Arheološki vestnik*, no. 43, Ljubljana, 1992, str. 181; **R. BRATOŽ**, „La chiesa istriana...“, str. 71-73.

¹¹⁷ **M. ANČIĆ**, „U osvjet...“, str. 71-72.

¹¹⁸ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 167-175.

apsidama jednaka oblika (oblim istaknutim ili upisanim u ravan začelni zid) bliska su karolinškim crkvama s područja južne Njemačke, Švicarske i sjeverne Italije.¹¹⁹ Kao istarska regionalna osobitost, ustalio se tip crkvi troapsidalnog svetišta upisanog u ravan začelni zid. Najčešće su to dvoranske crkve (sv. Sofija u Dvigradu, sv. Andrija u Poreču, sv. Šimun u Guranu, sv. Stjepan u Peroju, sv. Gervazije u Pižanovcu kraj Bala i dr.) ili bazilike čiji su brodovi odijeljeni nizovima zidanih stupaca (novigradska katedrala, bazilika nepoznatog titulara u Guranu, sv. Kvirin kod Vodnjana, sv. Foška kod Peroja).¹²⁰ Ravan istočni završetak ima i nekolicina dvoapsidalnih dvoranskih crkvi (sv. Marija Mala kod Bala, sv. Vid kod Bala, sv. Vid u Pazu, sv. Cecilija kod Gurana i dr.).¹²¹ Novijim istraživanjima u takvim je gradnjama u središnjem prezbiterialnom zidu ustanovljeno postojanje malene niše koja je vjerojatno preuzela funkciju glavne apside.¹²² Tipološke srodnosti sa susjednim predalpskim i akvilejskim područjem prepoznaju se i kod crkvi „T-tlocrta“ s trima apsidama poredanim na poprečnom kraku, koje se u Istri pojavljuju već krajem 8. i početkom 9. st. (sv. Toma kraj Rovinja, sv. Katarina na otočiću ispred Pule, sv. Andrija na otoku ispred Rovinja i dr.).¹²³

Kontrolu širokog kopnenog i obalnog područja te važna uporišta misionarskoj djelatnosti i feudalizaciji Franci su osigurali osnivanjem benediktinskih opatija u blizini gradova i uz važnije prometnice (sv. Mihovil „pod Zemljom“, sv. Andrija na otočiću ispred Rovinja, sv. Marija Velika kod Bala, sv. Andrija u Betici kod Barbarige). Samostanska arhitektura slijedila je stroga pravila, određena planom St. Gallena, dok se kod ostalih crkvi prepoznaju šira regionalna obilježja, uz izraženo poštivanje lokalne graditeljske tradicije proizašle iz ranokršćanske i ranobizantske morfologije. Tako s jedne strane nalazimo gotovo

¹¹⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“, sl. 168-173.

¹²⁰ Ibid., str. 30-63; **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 167-175.

¹²¹ Ibid., str. 26-30. O morfologiji i funkciji dvoapsidalnih crkvi u Istri vidi u: **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, katalog izložbe Dvije srednjovjekovne crkve, istraživanje i obnova. Sv. Marija Mala kod Bala i Sv. Toma kod Rovinja, Rijeka – Rovinj, 1997, str. 3-9, autor donosi tablu tlocrta i popis dvoapsidalnih crkvi (T-11). Tom nizu treba dodati i nedavno pronađenu crkvu sv. Cecilije kraj Gurana. O njoj u: **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ**, „Guran - crkva Sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran i crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 229-233; **JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ**, „Guran - crkva Sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran i crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 249-253; **M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – J. TERRIER**, „Guran – srednjovjekovno naselje, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 5, Zagreb, 2008, str. 336-339; **I. MARIĆ – J. TERRIER – M. JURKOVIĆ**, „Guran - srednjovjekovno naselje, crkva sv. Šimuna, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 336-339; **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ**, „Guran - srednjovjekovno naselje i crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 7, Zagreb, 2010, str. 368-371; **I. MARIĆ – M. JURKOVIĆ – J. TERRIER**, „Guran - srednjovjekovno naselje i crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 8, Zagreb, 2011, str. 358-361; **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ**, „Guran – srednjovjekovno naselje, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 9, Zagreb, 2012, str. 435-437.

¹²² **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, str. 4 i bilješka br. 8.

¹²³ Ibid., str. 14 i T-XXII.

programatski izgrađenu kriptu novigradske katedrale, identičnu onoj u Akvileji,¹²⁴ dok se istovremeno u oblikovanju istočnog završetka samostanske crkve sv. Marije Velike kraj Bala, s trima apsidama poligonalnog vanjskog plašta te stupovima čiji su kapiteli predromanička inačica justinijanskih predložaka iz Eufrazijane,¹²⁵ uočava referenca na bizantske (ravenske) uzore.¹²⁶ Važnu ulogu na arhitektonsko i skulpturalno oblikovanje sakralnih građevina srednjovjekovne Istre imala je reforma liturgije provedena na Zapadu pa se u crkvama na području pod jurisdikcijom biskupa u Akvileji, u svrhu provođenja takvog (rimskog ili milanskog) obreda, kao odraz funkcije smještanja tri oltara, javlja troapsidalnost.¹²⁷

Iako svjestan tihe aneksije poluotoka, Bizant će u rat s Karolinzima ući tek početkom 9. st., kada otkloni opasnost od Arapa na Mediteranu,¹²⁸ a dotad će se u nastojanju za očuvanjem svojih područja na sjevernome Jadranu oslanjati samo na djelatnost klera pod jurisdikcijom gradeškog patrijarha. U tom je smislu sasvim izvjesno da je po odlasku Langobarda, oko 774., došlo do smjene prelata na čelu pulske prvostolnice. Štoviše, građani Pule obratili su se pismom patrijarhu Sigwaldu u Akvileji (762.-776.), tražeći od njega da potvrdi biskupa kojeg je odabrao „*populus Polensis*“.¹²⁹ Taj zahtjev, očito, nije proveden, jer je Pulska biskupija bila podređena Gradu i vrlo važan bizantski posjed kojega se ni car ni patrijarh ne bi lako odrekli. Uz to, pulski je biskup trebao osigurati bizantske interese na što većem dijelu poluotoka pa

¹²⁴ **I. MATEJČIĆ**, „Novigrad, katedrala Sv. Pelagija (I.31)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 45-46; **M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL**, *Novigradski lapidarij*, Muzej – Museo Lapidarium, Novigrad, 2006, str. 26.

¹²⁵ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre des chapiteaux de Bale'“, *Hortus artium medievalium*, vol. 8, Motovun – Zagreb, 2002, str. 349-360; **M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 1, Zagreb – Motovun, 2007.

¹²⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 169.

¹²⁷ **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta...“, str. 43-44; **M. JURKOVIĆ**, „Franački utjecaj na konstituiranje crkvene umjetnosti u Hrvatskoj“, u: *Etnogeneza Hrvata*, (N. Budak, ur.), Zagreb, 1995, str. 119-120; U prilog Jurkovićevoj tezi govori velik broj crkvi s dvije ili tri apside upisane u ravan začelni zid, građenih na području jačeg karolinškog utjecaja tijekom 8. i 9. st., kao i određeni broj crkvi T-tlocrta s krakovima opremljenim manjim apsidama, poput sv. Tome kraj Rovinja koja je novijim istraživanjima I. Matejčića datirana u 8. - 9. st.

¹²⁸ Krajem 8. st. Bizant je bio zauzet borbama s Arapima na Mediteranu, zbog čega su istočnojadranski posjedi slabije branjeni. Međutim, već početkom 9. st. započeo je Bizantsko – franački rat, okončan sklapanjem sporazuma u Aachenu 812. - **J. FERLUGA**, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Posebno izdanje Vizantijskog instituta, vol. 6, Beograd, 1957, str. 46-49; **A. BADURINA**, „Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, no. 16, Zagreb, 1992, str. 7-9; **L. MARGETIĆ**, „Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke“, *Acta Histriae*, no. 2, Koper, 1994, str. 5-14; **N. BUDAK**, „Croats between Franks and Byzantium“, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Motovun – Zagreb, 1997, str. 15-22; **N. BUDAK – T. RAUKAR**, „Hrvatska povijest srednjeg vijeka“, Zagreb, 2006, str. 43-50; **I. GOLDSTEIN**, „O naravi...“, str. 5-13.

¹²⁹ „Concilium Mantuanum a. 827“, u: *Monumenta Germaniae Historica*, Leges III, Concil II., str. 586; **R. BRATOŽ**, „La chiesa istriana...“, str. 73.

mu je vjerojatno zbog toga vraćena i davno oduzeta jurisdikcija nad područjem ugašene Kisanske biskupije.¹³⁰

Međutim, na pulskome se ageru krajem 8. i početkom 9. st. intenzivno grade i pregrađuju crkve troapsidalnog istočnog završetka, što je tipično za karolinške građevine, dok se istovremeno najvažnije pulske crkve opremaju liturgijskom skulpturom čiji likovni repertoar i kompozicijske sheme pokazuju čvrste stilske analogije sa suvremenim djelima iz značajnih crkvi venecijanske lagune, tradicionalno vezane uz bizantske uzore.¹³¹ Takav dualizam karolinških i bizantskih obilježja moguće je objasniti sagledavanjem nešto šire povijesne slike, u kojoj je pulski biskup očito vrlo vješto balansirao, okoristivši se s obje strane, a da pritom nije ugrozio vlastitu poziciju. Naime, gradeški je patrijarh Ivan IV. (766.-802.) u cilju očuvanja svoje teritorijalne nadležnosti, ugrožene još langobardskim osvajanjima,¹³² a nastavljene po dolasku Karolinga, održavao tajne diplomatske veze s plemstvom u Venetu i Istri, papom i Karlom Velikim.¹³³ Ivanove su se ovlasti protezale i na lagunarne biskupije, s čijim je duždevima bio u dobrim odnosima sve do kraja 8. st., kada se jasno priklonio karolinškoj politici, usprotivivši se osnivanju dijeceze Olivolo i postavljanju bizantskoga biskupa na njeno čelo.¹³⁴ Kada je dužd Galbaio 802. zbog toga dao pogubiti patrijarha Ivana, ne računajući da će na njegovo mjesto doći još snažniji pobornik franačke politike – Fortunat, venetsko ga je stanovništvo protjeralo i odabralo novog, filofranačkoga

¹³⁰ Već je rečeno da se to područje uvelike poklapalo s tzv. Feudom sv. Apollinara koji je bio u posjedu Ravenske Crkve. Padom egzarha u Ravenni bizantske posjede (na Apeninskom i istarskom poluotoku) zauzimaju Langobardi. Pipin Mali 756. oslobađa Ravennu i Pentapolis i predaje ih u posjed papi, što je kasnije potvrdio i Karlo Veliki. Međutim, to nije bio slučaj s posjedima Ravenske Crkve u Istri. Oni su prešli u ruke patrijarha u Gradu, što se vidi iz pisma pape Stjepana III. upućenog patrijarhu Ivanu IV. 771. ili 772. u kojem mu potvrđuje vlasništvo nad njima. Vidi: **J. FERLUGA**, „L'Istria tra Giustiniano...“, str. 181. Da je pulski, a ne neki drugi biskup dobio područje nekadašnje Kisanske biskupije svjedoči i legenda o dolasku tijela sv. Eufemije u Rovinj. Vidi prethodno poglavlje, bilj. br. 72-74. (**B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 322-327.)

¹³¹ **M. VECCHI**, *Sculture tardo-antiche e alto-medievali di Murano*, Roma, 1995; **R. POLACCO**, *Sculture paleocristiane e altomedievali di Torcello*, Treviso, 1976; **E. NAPIONE**, *Corpus della scultura altomedievale XIV. La diocesi di Vicenza, Spoleto*, 2001.

¹³² Vidi bilj. br. 116.

¹³³ **A. BEDINA** „Giovanni di Grado“, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 55, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 2001. - [http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni_res-fb868c74-87ed-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni_res-fb868c74-87ed-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (posjećeno: 5. kolovoza 2017.)

¹³⁴ Osnivanje nove biskupije na skupini unutarnjih otočića (Castello), praćeno odlukom duždeva o prebacivanju sjedišta vlasti i trgovine na susjedni Rialto, ugrožen je crkveni i gospodarski položaj ostalih lagunarnih biskupija (Murano, Torcello, Malamocco, Iesolo), što je prouzročilo nezadovoljstvo plemstva i dovelo do formiranja pro-franački nastrojene opozicije duždu. **D.M. NICOL**, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988, str. 11-16; **G. ORTALLI**, „Torcello e la genesi di Venezia“, u: *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente*, (G. Caputo – G. Gentili, ur.), Venezia, 2009, str. 24-31; **E. CURZEL**, „Vescovi e diocesi in Italia prima del secolo XII. Sedi, spazi, profili“, u: *La diocesi di Bobbio. Formazione e sviluppi di un'istituzione millenaria*, Firenze, 2015, str. 69-93.

dužda – Obelerija.¹³⁵ Tako su se bizantski posjedi na sjevernome Jadranu, a to obuhvaća i Istru, našli pod utjecajem Franaka, što je konačno potaklo Bizant na objavu rata.

S pojavom Karolinga za Istru je nastupilo razdoblje dinamičnih društvenih, političkih, demografskih i gospodarskih promjena. Bizantski samoupravni sustav zamijenjen je društveno-gospodarskim odnosima zapadnoeuropskog feudalnog tipa, čime su dokinute ovlasti dotad vladajućeg sloja, a Istra je organizirana kao rubna provincija – *marka* – pod upravom franačkoga vojvode sa sjedištem u Novigradu. Krajem 8. st. intenziviralo se plansko naseljavanje Slavena iz unutrašnjosti poluotoka na neobrađena područja u neposrednom zaleđu istarskih gradova,¹³⁶ što je dovelo do demografskih i kulturoloških razlika između urbanih i ruralnih naselja. Iako su biskupi bili snažna podrška karolinškim osvajačima, u gradskim je sredinama usvajanje novina u sakralnom graditeljstvu i umjetničkom stvaralaštvu teklo sporije, zbog formalne podložnosti patrijarhu u Gradu, ali i očuvanja kasnoantičkih tradicija i ustaljenih normi, koje su se uklapale u karolinšku ideju *renovatio* pa ih nije trebalo mijenjati.¹³⁷ Zaleđe je bilo puno slobodnije u kopiranju predložaka i prihvaćanju ponuđenih formi te ih je objedinjavalo i preoblikovalo u nove tipološke varijante, sukladno vlastitim mogućnostima i zanatskoj vještini.¹³⁸

O učincima karolinškog prodora u Istru naj slikovitije svjedoči *Rižanski placit* – isprava sa skupštine održane na rijeci Rižani (kraj Kopra) 804., koju su sazvali carski poslanici, na traženje predstavnika gradova i razvlaštenog sloja upravitelja istarskih kaštela, podčinjenih uvođenjem novog državnog i pravnog ustroja.¹³⁹ Iz reakcija starosjedilačkog stanovništva istarskih gradova, njihova protivljenja novome režimu, pritužbi na ponašanje biskupa i vojvode Ivana, a povrh svega negodovanja protiv naseljavanja Slavena, jasno su vidljivi obrisi i smjer karolinške politike, u okviru koje je Istra određena kao polazna točka širenja na Istok.

¹³⁵ Dužd Obelerije (803/4 – 810.) i njegov ko-regent Beato posjetili su 805. Karla Velikog u Diedenhofenu i zakleli mu se na vjernost, suprotno franačko-bizantskom mirovnom ugovoru iz 803. Zajedno s njima cara su pohodili zadarski knez Pavle i biskup Donat. – **M. POZZA**, „Obelerio“, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 79, Roma, 2013, str. 40-42. – [http://www.treccani.it/enciclopedia/obelerio_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/obelerio_(Dizionario-Biografico)/) (posjećeno: 5. kolovoza 2017.); **V. DUANČIĆ**, „Hrvatska između Bizanta i Franačke“, *Pro tempore*, vol. 5, Zagreb, 2008, str. 14.

¹³⁶ **M. LEVAK**, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 97-102.

¹³⁷ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 167-175.

¹³⁸ **M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa spomenika ranosrednjovjekovne skulpture“, *Radovi IPU*, no. 16, Zagreb, 1992, str. 11.

¹³⁹ **N. KLAJČ**, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972, str. 9-13. – autorica donosi prijevod latinskog teksta na hrvatski; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 119-124; **M. LEVAK**, „Primates Populi...“, str. 87-96; **M. LEVAK**, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 13-18.

Pokrštavanjem Slavena poluotokom se širio utjecaj Akvilejske nadbiskupije,¹⁴⁰ što nije odgovaralo patrijarhu Fortunatu čije je oportunističko podržavanje franačke politike bilo vođeno ambicijom za stjecanjem jurisdikcije nad čitavim metropolitiskim područjem nekadašnje provincije *Venetia et Histria*, a koji je u ulozi „neutralnog“ posrednika 804. nazočio i Rižanskoj skupštini.¹⁴¹ Zbog filofranačke orijentacije, na samom početku 9. st. na nekoliko je godina bio prisiljen emigrirati, a s obzirom na aktualne prilike u Istri i relativno malu udaljenost od Grada, ne čudi da je privremeno utočište pronašao u Puli (806.-810.).¹⁴²

Za razliku od dalmatinskih gradova koji su sklapanjem Aachenskog mira 812. vraćeni Bizantu, Istra je ostala u sastavu Franačkog Carstva, a nadležni patrijarh (Fortunat) morao se vratiti u Grado koji se nalazio na bizantskome teritoriju. Suprotno patrijarhovom planu Franci se nisu bili spremni odreći podrške klera naklonjenog Akvileji, pa je on uskoro „promijenio stranu“, pomažući čak vojni ustanak Ljudevita Posavskog protiv karolinške vlasti.¹⁴³ Kao eksponent bizantske crkvene politike zadržao je formalne ovlasti nad Istrom dokle god je obnašao dužnost patrijarha. Samo dvije godine nakon njegove smrti, na koncilu u Mantovi 827., konačno je odlučeno da se biskupi romanskih gradova u Istri imaju pokoriti patrijarhu u Akvileji.¹⁴⁴ Tijekom 9. st. u većini istarskih naselja izgrađene su ili preuređene crkve kako bi udovoljile novim liturgijskim funkcijama.¹⁴⁵ Rustične forme, način zidanja i skromne dimenzije seoskih crkvi¹⁴⁶ ukazuju na to da su u graditeljskim pothvatima često sudjelovali članovi lokalne zajednice, a radove izvodili priučeni zidari. U tom je razdoblju porast potražnje za kamenim namještajem rezultirao pojavom brojnih lokalnih produkcija, često pojedinaca, koji su djelima lošije zanatske izvedbe opremali crkvene građevine u manje zahtjevnim seoskim sredinama, kopirajući predloške rijetkih kvalitetnih radionica, viđene u obližnjim uglednim crkvama. Reljefne se dekoracije tih ulomaka likovnim i ikonografskim sadržajem uklapaju u razdoblje zrele predromanike, pokazujući snažan internacionalni karakter, s tek ponekom individualnom karakteristikom koja se prepoznaje kao refleks

¹⁴⁰ V. TORBICA, „Položaj Novigrada u doba učvršćivanja franačke vlasti nad Istrom“, u: *Novigrad – Cittanova: 599-1999. – zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa*, (J. Zihel ur.), Novigrad, 1999, str. 69-74.

¹⁴¹ H. KRAHWINKLER, „Patriarch Fortunatus of Grado and the Placitum of Riziano“, *Acta Histriae*, no. 13, Koper, 2005, str. 63-78.

¹⁴² R. BRATOŽ, „La chiesa istriana...“, str. 75; H. KRAHWINKLER, „Patriarch Fortunatus...“, str. 69-70.

¹⁴³ Prema: *Annales regni Francorum a. 821 and a. 822*, u: *Ibid.*, str. 71-72.

¹⁴⁴ M. BERTOŠA, *Povijest Hrvata*, str. 115-124; S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 68-76.

¹⁴⁵ Ž. RAPANIĆ, „Ecclesiae destructae...ut restaurentur imploramus“, u: *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković - T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 57-64.

¹⁴⁶ B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“; A. ŠONJE, *Bizant i crkveno...*; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*

kulturnog naslijeđa kasne antike i ranog Bizanta, prerađen prema vlastitom estetskom osjećaju lokalnoga majstora ili naručitelja.

Do početka 10. st. završeni su procesi pokršćavanja, feudalizacije i stoljetne razmjene iskustava na relaciji grad-zaleđe.¹⁴⁷ Karolinška loza se ugasila, a s dolaskom Otonske dinastije Istra je pretvorena u grofoviju kojom su upravljali germanski feudalni namjesnici, vazali akvilejskog patrijarha i advokati lokalnih biskupa. Nakon karolinškog zamaha izgradnje i opremanja crkava, kao posljedica spomenutih procesa i društveno-političkih promjena, nastupila je svojevrsna kriza narudžbi pa zasad u Istri nije identificirana niti jedna sakralna građevina opremljena liturgijskom skulpturom od kraja 9. i tijekom cijelog 10. st.¹⁴⁸

Istarske su gradske općine, oslabljene i osiromašene tijekom razdoblja franačke vlasti, ipak uspjele sačuvati specifičnost i homogenost urbane zajednice i s vremenom su se počele osamostaljivati.¹⁴⁹ U borbi protiv samovolje biskupa i germanskih feudalaca gradovi na zapadnoj obali počeli su prihvaćati zaštitu Venecije,¹⁵⁰ što je vodilo drugoj vrsti podčinjenosti, koja se u ranoj fazi mletačke uprave svodila na gospodarsku eksploataciju poluotoka, uz minimalna ulaganja u opremanje crkvi.

Do novog vala izgradnje i opremanja istarskih crkava došlo je tek početkom drugog milenija (Staro Milje, Kloštar, Sv. Lovreč, Dvigrad, Rovinj, Peroj, Vodnjan, Mutvoran, Banjole), kada na oblikovanje interijera, ali i ukupan likovni jezik kamene skulpture značajno utječu benediktinci pridošli iz talijanskih središta. Nakon stoljeća migracija, nesigurnosti i dinamičnih društveno-političkih promjena, Europa je težila uspostavi mira, sigurnosti i reda, pa se i u umjetnosti, koja se uvijek manifestira kao odraz čovjekovog životnoga okruženja, javljaju tendencije k uravnoteženosti, usklađenosti, jasnoći i monumentalnosti. U liturgijskome smislu više nije bilo dovoljno ukrasiti i pokazati, već je trebalo i ispričati priču – jasnu, sažetu i poučnu. Povratak ljudskog lika i naracije, praćeni ponovnom pojavom klasičnih elemenata, označili su početak romanike u Istri¹⁵¹ - razdoblja u kojemu će predromanička apstrakcija i linearnost postepeno kopniti, ustupajući mjesto ilustracijama biblijskih tekstova i njihovih komentara, bestijara i drugih teoloških i didaktičkih spisa.

¹⁴⁷ Razmjena utjecaja starosjedilačkog stanovništva urbanih sredina i doseljenih Slavena u zaleđu najvidljivija je u načinu pokapanja. Završetak procesa kristijanizacije određen je prema dataciji grobova bez priloga, koji se od 10. st. redovito nalaze u neposrednoj blizini grobljanskih crkava. **B. MARUŠIĆ**, *Istra i sjevernojadranski...*, str. 17.

¹⁴⁸ **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 11.

¹⁴⁹ **D. DUKOVSKI**, *Istra: kratka povijest...*, str. 43-50.

¹⁵⁰ **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 124-128.

¹⁵¹ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 27.

2. 3. Pregled dosadašnjih istraživanja

Najranije podatke o istarskim sakralnim građevinama donosi ravenski kroničar Andreas Agnellus. U djelu *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, nastalom početkom 9. st., opisao je baziliku sv. Marije Formoze u Puli, za koju kaže da pripada Ravenskoj Crkvi te da je „*di indicibile bellezza e con svariate decorazioni in pietra*.”¹⁵² Raskoš pulske bazilike privukla je i Mlečane pa su, došavši u posjed tada već oronuloga grada, 1545. u Pulu poslali Jacopa Sansovina, koji je kao vrstan poznavatelj kvalitete mramora, bio ovlašten da u Veneciju otpremi dijelove opreme i arhitektonske dekoracije bazilike sv. Marije Formoze.¹⁵³

Tijekom narednih stoljeća o istarskoj su spomeničkoj baštini pisali mnogi zaljubljenici u starine i stručnjaci različitih profila.¹⁵⁴ Iako je u početku fokus njihovog interesa bio usmjeren k ostacima antičkih građevina i skulpture, u starim se putopisima, kartama, dokumentima ili crtežima ponekad pronađu podaci o ranosrednjovjekovnim spomenicima i onim umjetninama koje su tijekom vremena oštećene ili izgubljene. Tako se, primjerice, na crtežu Pule iz putne mape Henrya de Beauvaua, nastale 1615.,¹⁵⁵ unutar gustog gradskog tkiva i u neposrednoj okolini bedema vidi desetak sakralnih građevina, od kojih je tek nekolicina opstala do današnjih dana. Zanimljivi opisi starina, popraćeni brižljivo iscertanim bakropisima, nalaze se i u bilješkama graditelja pulskog Kaštela - Antoinea De Villa, iz 1633.¹⁵⁶ Nešto kasnije nastao je i prvi pregled arheološke topografije Istre, novigradskog biskupa Giacoma Filippa

¹⁵² ANDREAS AGNELLUS RAVENNATIS (oko 805. – nakon 846.) - **A. AGNELLUS RAVENNATIS**, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennatis*, eng. prijevod MAUSKOPF DELIYANNIS, D., *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, Washington, D.C., 2004, str. 189.); <https://www.scribd.com/doc/300817062/The-Book-of-Pontiffs-of-the-Church-of-Ravenna-2004> (posjećeno 17. listopada 2016.).

¹⁵³ U venecijanskom arhivu sačuvani su dokumenti o slanju J. Sansovina u Pulu i izvješća o prenesenom materijalu. Vidi: **T.G. JACKSON**, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, vol. 3, Oxford, 1887, str. 302.

¹⁵⁴ Antički spomenici Pule zabilježeni su u crtežima i grafikama brojnih slikara i arhitekata poput Michelangela, Serlija, Scamozzija i Palladija. U 17. i 18. st. zanimanje za pulske spomenike pokazuju francuski i engleski slikari, arhitekti i kartografi Piranesi, Stuart, Coronelli, Adam, Cassas i dr. **D. KEČKEMET**, „Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od XVI do XIX stoljeća“, *Jadranski zbornik*, no. 7, Rijeka, 1969, str. 549-590.

¹⁵⁵ **H. DE BEAUVAU**, *Relation iournaliere du voyage du levant fait & descrit par haut et puissant Seigneur Henry de Beauvau, Baron du dict lieu et de Manonville, Segneur de Fleuille, Sermaise, Domepure etc.*, Nancy, 1615.

¹⁵⁶ **A. DE VILLE**, *Descriptio portus et urbis Polae antiquitatum, ut et Thynnorum piscationis descriptio curiosa*, Venetiis, 1633. – Na str. 10 i 11 nalazi se crtež pogleda na Pulu iz zraka, a na str. 176 je još jedna veduta grada promatranog s kopnene strane, vjerojatno brijega Sv. Mihovila. De Villeove su crteže koristili i mletački državni službenici, pa tako Rašporski kapetan Girolamo Priuli vojnom izvješću od 26. svibnja 1658. prilaže i ponešto izmijenjene De Villeove crteže.

Tomasinia, u kojemu je, podijeljeno po biskupijama, popisao najznačajnije crkve, a u pojedinim slučajevima opisao i njihov izgled, opremu i inventar.¹⁵⁷

Vrijedne podatke zabilježio je Gian Rinaldo Carli. Spomenutom raspravom o antičkom natpisu iz Punta Cissane,¹⁵⁸ ukazao je na mogućnost ubikacije prvotnoga naselja, a kasnije biskupije, na područje u blizini današnje Barbarige. Posjetio je Dvigrad i opisao ruševne ostatke crkve sv. Sofije, u kojoj je još tada vidio propovjedaonicu i baptisterij s mramornim oltarom, stupovima i natpisom (danas izgubljenim¹⁵⁹) koji ju datira u 770.¹⁶⁰ Pisao je i o katedrali u Puli pa u dodatku četvrtoga toma opsežnog djela o italiskim starinama¹⁶¹ donosi skice Handegisova nadvratnika i kapitela krstionice, ali i crtež arkade pulskoga krstioničkog ciborija u čijem se središtu vidi tada još cjelovit monogram nepoznatog naručitelja. Zaboravljeni Carlijev crtež utoliko je važniji uzme li se u obzir činjenica da je arkada u 19. st. oštećena upravo na mjestu monograma, pa su istraživači, promatrajući samo preostali dio slova pogrešno čitali monogram i dolazili do krivih zaključaka vezanih uz dataciju ciborija,¹⁶² što se u znanstvenoj literaturi ponavlja do danas.

Početkom 19. st. kameni spomenici Pule i okolice počinju se sakupljati u improviziranome lapidariju u Augustovu hramu,¹⁶³ no on je uskoro postao pretijesan za veliku količinu ulomaka koji su se neselektivno i bez prateće dokumentacije gomilali u njegovoj blizini, naslagani jedni na druge.¹⁶⁴ Podaci o uvjetima nalaza brojnih ulomaka tada

¹⁵⁷ **G. F. TOMMASINI**, „De' commentarj...“.

¹⁵⁸ Vidi bilj. br. 40.

¹⁵⁹ O postojanju spomenutog natpisa iz Dvigrada znade se samo na temelju Carlijevog zapisa. Spominjali su ga Kandler i Schiavuzzi, ali nije poznato jesu li ga osobno vidjeli ili su o njemu pisali samo citirajući Carlija. U radu o istarskoj srednjovjekovnoj baštini Karaman je spomenuo natpis, referirajući se na Kandlera i dodao napomenu da „nitko ne zna danas za taj natpis“ - **LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, *Historijski zbornik*, no. 1-4, 1949, str. 116.

¹⁶⁰ **B. ZILLOTTO**, „Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli capodistriano cavate dagli originali e annotate – parte 4“, *Archeografo Triestino*, vol. 34, Trieste, 1911, str. 335. („*Ho nota, che nella Chiesa di Due Castelli, vi sono un Battistero, un Pulpito, e l'altare di Marmo greco, con colonne, con iscrizioni nel Battistero, indizio dell'anno DCCLXX circa. Si potrebbe mai avere disegni, Piante, e misure, fatte con giudizio, ed intelligenza?*“).

¹⁶¹ **G. R. CARLI**, *Delle antichità italiane*, vol. 4, str. 270, T- I.

¹⁶² Krajem 19. st. Kandler tumači monogram na temelju slova A i E (**P. KANDLER**, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo, 1876, str. 227.), no već na Caprinovom crtežu iz 1905. stranica je prikazana u dva dijela, a dio monograma nedostaje. (**G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, vol. 1, Trieste, 1905, str. 63.) Mirabella – Robertijevo tumačenje zasnovano je na proučavanju sačuvane lijeve polovine monograma, gdje se naziru slova A i N, što je čitao kao „*ANTONIUS*“ (**M. MIRABELLA – ROBERTI**, *Il Duomo di Pola*, Pola, 1943, str. 16).

¹⁶³ Prvi imenovani povjerenik za zaštitu spomenika u Puli bio je Giovanni Carrara, koji je tu dužnost preuzeo 1828. Carrarina nastojanja k očuvanju spomenika te sistematizaciji i organizaciji po razdobljima ulomaka sakupljenih u Augustovu hramu smatraju se istinskim početkom muzeologije u Puli. **R. MATIJAŠIĆ**, *Arheološki muzej Istre u Puli 1902 – 1982.*, *Histria Archaeologica*, no. 13-14, Pula, 1982/1983, str. 6-7; **P. STICOTTI**, „Giovanni Carrara a Pietro Kandler“, *Archeografo Triestino*, Trieste, 1913, str. 7.

¹⁶⁴ **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 3, str. 294-295, 297, 279.

pohranjenih u pulskom lapidariju i manjim privatnim zbirkama s vremenom su zaboravljeni pa je i danas teško ili nemoguće utvrditi njihov izvorni kontekst. Tek poneka crtica o stanju spomenika i nalazima skulpture zabilježena je u službenim izvješćima o obnovama i gradnji sakralnih, vojnih ili profanih objekata u Puli.¹⁶⁵

Prekretnica u pristupu arheologiji i povijesti umjetnosti u Istri te prijelaz iz amaterske u znanstvenu sferu istraživanja dogodili su se polovinom 19. st. Jedan od prvih povjesničara i arheologa koji su obilazili, opisivali i skicirali spomenike u Puli i okolici bio je Pietro Kandler. Njegovi radovi objavljivani su u časopisima *Archeografo Triestino*, *Osservatore Triestino*, *Atti istriani*, *L'Eco di Fiume* i dr., a važan su izvor podataka o izgledu i tlocrtima crkvi kojih više nema.¹⁶⁶ Gdje god je bilo moguće, Kandler je istražio povijesna vrela o biskupima, opatima ili vlasnicima crkvi, kao i dostupne podatke o gradnji, kasnijim intervencijama ili uništavanju sakralnih zdanja. Iako se u suštini nije značajnije bavio ranosrednjovjekovnom skulpturom, čiju je dekoraciju ponekad nazivao „neukusnom i bizarne izrade“, ¹⁶⁷ podrobno je opisivao dimenzije, oblik, materijal, mjesto nalaza i pretpostavljenu izvornu ubikaciju ulomaka. Zahvaljujući Kandleru sačuvani su podaci o izgledu krstionice pulske katedrale, čiji je opis, dimenzije i crteže načinio 1855.¹⁶⁸ Zaljubljenik u epigrafiku i paleografiju,¹⁶⁹ opisao je i spomenuti monogram u tjemenu arkade mramornoga krstioničkog ciborija iz Pule, pročitavši u njemu slova A i E, što je tumačio kao „*ANTONIUS EPISCOPUS*“, odnosno inicijalima imena i titule prvoga poznatog pulskog biskupa, kojega je smatrao zaslužnim za gradnju baptisterija i bazilike Sv. Tome pored katedrale.¹⁷⁰ Iako se ponekad Kandlerovim zaključcima treba pristupiti s rezervom, budući da njemu dostupne podatke često ne možemo provjeriti, u većini su slučajeva recentna istraživanja potvrdila

¹⁶⁵ P. Kandler je opisao ruševine crkvi i skicirao njihove tlocrte neposredno prije izgradnje austrijskih vojnih i pomorskih objekata, npr. na otočićima Uljanik i Katarina ispred Pule. - **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero che visita Pola*, Trieste, 1845. O arheološkim nalazima dobivenim tijekom radova izvršenih u apsidi pulske katedrale 1884. izvještavali su G. Cleva i D. Pulgher. - **G. CLEVA**, „Notizie storiche del duomo di Pola“, *AMSI*, vol. 1, Parenzo, 1885, str. 15-30; **D. PULGHER**, „Relazione ed illustrazione di alcuni cimeli ritrovati negli scavi del Duomo di Pola“, *AMSI* (vol. unico), Parenzo, 1885, str. 31-34.

¹⁶⁶ Nezaobilazno polazište za istraživanje pulskih spomenika predstavljaju Kandlerovi tekstovi „Cenni al forestiero che visita Pola“ i posmrtno objavljene „Notizie storiche di Pola“. - **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*; **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*

¹⁶⁷ Reljefe na stranicama krstioničkog ciborija iz Pule opisuje: „*Questi avanzi erano di marmo greco, intagliati a bizzari lavori di gusto scadente.*“ - **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 227.

¹⁶⁸ **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 22-23, str. 71-72; **KANDLER**, *Notizie storiche...*, T-5, 6.

¹⁶⁹ Jedno od najznačajnijih Kandlerovih djela je zbirka diplomatskih tekstova *Codice Diplomatico Istriano* u kojoj je prikupio 1551 ispravu vezanu uz Istru i Trst, a koje su nastale u razdoblju od antike do 1526. - **Ibid.**, str. 71-72.

¹⁷⁰ **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 227.

njegove teze, pa su upravo Kandlerovi tekstovi važno polazište za proučavanje povijesno-umjetničke baštine Istre.

Veliku ulogu u popularizaciji spomeničke baštine Istre imao je Carlo de Franceschi,¹⁷¹ na čije se povijesne publikacije, jednako kao i Kandlerova istraživanja, nadovezao Thomas Graham Jackson, koji je u trećem tomu svog kapitalnog djela o umjetnosti od kasne antike do romanike na prostoru od Istre do Kotora detaljno opisao pojedine sakralne građevine Umaga, Novigrada, Poreča, Svetoga Lovreča, Rovinja, Pazina i Pule.¹⁷² Zanimljivo je da je Jackson već tada naglasio neprekinuti kontinuitet antičkih tradicija i latinske kulture koje su se u Istri održale kroz čitav srednji vijek pa sve do njemu suvremenih dana, unatoč napadima, osvajanjima i kolonizacijama od strane različitih vladara. Njegovi opisi pulskih crkvi uvelike se oslanjaju na Kandlerove tekstove i crteže, ne otkrivajući zapravo ništa novo u znanstvenome smislu. Ipak, važnost Jacksonova djela leži u činjenici da je ono, kao *bestseller* iz pera osobe izuzetna autoriteta u krugovima onodobne društvene elite, europsku javnost upoznalo s dotad gotovo nepoznatim spomenicima ranog srednjovjekovlja na istočnoj obali Jadrana.

Težnja prema partikularizmu malih naroda unutar velikih europskih multinacionalnih monarhija, probuđena u razdoblju romantizma, potaknula je interes prema ranosrednjovjekovnoj umjetnosti, kao ishodištu oblikovanja nacionalnih identiteta.¹⁷³ Zaslugom dalmatinskih arheologa (Frane Bulić, Lujo Marun, Frano Radić i dr.) hrvatska znanstvena javnost postepeno je napuštala ishodišni koncept ilirizma, okrećući se predromaničkim nalazima i razdoblju hrvatskih narodnih vladara kao temelju za gradnju nacionaliteta. Slični su se procesi odvijali i u Istri, ali su ondje u borbi za nacionalne interese puno glasniji od Hrvata bili sljedbenici talijanskog *Risorgimenta*, koji su kao povijesno svjedočanstvo latinskoga porijekla i pripadnosti Istre Italiji isticali antičke i ranokršćanske spomenike, a zanemarivali predromaničke. Istarski su lokaliteti sagledavani unutar korpusa sjevernotalijanske arheološke baštine, pa su tako i u prvi pregled ranosrednjovjekovne

¹⁷¹ Dugogodišnji Kandlerov suradnik, C. de Franceschi je za tisak je priredio njegova arhivska vrela o povijesti Motovuna („Notizie storiche di Montona“, 1875.) i Pule („Notizie storiche di Pola“, 1876.). Kapitalno djelo C. de Franceschija prvi je cjelovit i kompleksan prikaz istarske povijesti. – **C. De FRANCESCHI**, *L'Istria – note storiche*, Parenzo, 1879.

¹⁷² **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 3.

¹⁷³ **R. IVANČEVIĆ**, „Interpretacije predromaničke umjetnosti“, u: *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost*, sv. 1, *Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće)*, *Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 2007, str. 418.

arhitekture u Italiji, onaj Raffaelea Cattanea,¹⁷⁴ uključeni nalazi iz Novigrada, Dvigrada, Pule i dr.

S razvojem povijesti likovnih umjetnosti u Europi krajem 19. i početkom 20. st., pojavile su se prve teorije o predromaničkoj umjetnosti, a kao presudan faktor u njenu formiranju mahom su se tumačili vanjski utjecaji. Stariji istraživači poput Eitelbergera i Jacksona, a nešto kasnije Hauser i Radić najznačajnijim su smatrali bizantski utjecaj, langobardski je zastupao Monneret de Villard, antički Iveković, perzijski Jelić, dok je Strzygowski isprva razmatrao reflekse sirijske, a kasnije i nordijske tradicije na oblikovanje ranosrednjovjekovne baštine starog kontinenta.¹⁷⁵ Destigmatizacija „barbarske“ umjetnosti ugrozila je poziciju klasicističkog viđenja Apeninskog poluotoka kao ishodišta moderne kulture, na čemu se gradio talijanski nacionalizam. I dok su europski istraživači novim spoznajama i teorijama rasvjetljavali „mračno doba“ srednjeg vijeka, talijanski su se usmjerili na prapovijesna nalazišta i gotovo u potpunosti ignorirali artefakte nastale između 7. i 11. st.¹⁷⁶

I u Istri su prva arheološka istraživanja bila usmjerena na proučavanje antičkih i ranokršćanskih lokaliteta,¹⁷⁷ a nešto kasnije i prapovijesnih nekropola,¹⁷⁸ u okviru kojih su

¹⁷⁴ **R. CATTANEO**, *L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa*, Venezia, 1889, str. 179-182. – Cattaneo je predromaničku skulpturu razvrstao u tri kronološke grupe. Treća grupa obuhvaća vrijeme od 8. st. do oko 1000. i u nju su uvršteni pojedini nalazi iz pulske katedrale, bazilike sv. Marije Formoze i lapidarija u Augustovu hramu u Puli.

¹⁷⁵ **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb, 1930, str. 84 – 90; **R. IVANČEVIĆ**, „Interpretacije...“, str. 419.

¹⁷⁶ Interes talijanskih arheologa kraja 19. i početka 20. st. bio je usmjeren na istraživanje nekropola (Luigi Pigorini – prapovijesne, A. Rubbiani, G. Scarabelli, Carlo Boni, F. Coppi, G. Chierici – ranosrednjovjekovne, koje uglavnom nazivaju „barbarskima“). Nekoliko langobardskih lokaliteta u Lombardiji otkrio je Raniero Mengarelli, no i on ih (tada politički korektno) naziva barbarskima. (vidi: **M. MEDRI** (ur.), *Sentium. Ricerche in corso I*, Roma, 2008). Langobardskim kulturnim horizontom na Apeninskom poluotoku sve do pred kraj 20. st. bavili su se tek rijetki istraživači s druge strane Alpa – Nils Åberg i Siegfried Fuchs. (**N. ÅBERG**, *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala, 1923; **S. FUCHS**, *Die langobardischen Goldblattkreuze*, Berlin, 1938).

¹⁷⁷ Početkom arheoloških istraživanja u Istri smatra se 1866., kada su A. Covaz i Carlo De Franceschi posjetili Vizače kraj Valture te uskoro započeli s istraživanjem lokaliteta na kojemu je još Kandler pretpostavio postojanje histarske metropole *Nesactium*. Lokacija Nezakcija otkrivena je 1900., a već iduće godine nedvojbeno je potvrđena teza o ubikaciji predrimskog naselja. Istraživanja su kasnije provedena u nekoliko navrata: 1900-1914. (Giovanni Cleva, Pietro Sticotti, Alberto Puschi, Bernardo Schiavuzzi), između dva svjetska rata (Giulia Fogolari, Giovanni Battista Brusin, Attilio Degrassi, Mario Mirabella Roberti) te tijekom 1950-ih godina do danas (Branko Marušić, Josip Mladin, Kristina Mihovilić, Vesna Jurkić Girardi, Guido Rosada). Nalazi s toga lokaliteta ukazuju na kontinuitet od prapovijesti do početka 7. st., kada je naselje porušeno i napušteno. (Vidi: **K. MIHOVILOVIĆ – R. MATIJAŠIĆ**, *Nesactium*, Kulturno - povijesni spomenici Istre, no. 7, Pula, 1998.) Istraživane su sakralne građevine i ladanjski kompleksi na Brijunima (vidi: **V. BEGOVIĆ – I. SCHRUNK**, *Brijuni - Prošlost, graditeljstvo, kulturna baština*, Zagreb, 2006, str. 7.) i Eufrazijeva bazilika u Poreču (vidi: **A. TERRY - F. GILMORE EAVES**, „Retrieving a record...“). Opsežna zaštitna istraživanja bazilike sv. Marije Formoze u Puli vršio je na samom početku 20. st. A. Gnirs, o čemu je

ulomci predromaničke skulpture imali marginalni značaj, pa su vrlo često korišteni kao građevni materijal ili sirovina za proizvodnju vapna.¹⁷⁹ Značajniji nalazi preneseni su u bečke ili talijanske muzeje,¹⁸⁰ a dio ih je prodan privatnim kolekcionarima.¹⁸¹ U želji za očuvanjem najvrjednijih artefakata Austro-Ugarske Monarhije, u Beču je 1850. osnovan Središnji Zavod za istraživanje i očuvanje građevnih spomenika (*K.u.k. Zentralkommision für Erhaltung und Erforschung der Baudenkmäler, Wien*),¹⁸² a u različitim su regijama imenovani konzervatori zaduženi za rad na terenu. U Istri su se tada formirale dvije struje znanstvenika koji su se bavili starinama.

Takozvani „talijanski krug“ činili su istraživači okupljeni oko društva *Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*.¹⁸³ Rezultati njihovih terenskih istraživanja, kao i nove

pisao u *Mitteilungen der K. u. K. Zentralkommision*, 1902., a cjeloviti restauratorski zahvati na preostalim arhitektonskim dijelovima kompleksa provedeni su 1923. pod vodstvom A. Morassia.

¹⁷⁸ Željeznodobne nekropole u Picugima u nekoliko su navrata između 1883. i 1913. istraživali Andrea Amoroso i Giovanni de Vergottini, a na nekropolama u blizini Berma i gradinama u okolici Trsta kopao je Carlo de Marchesetti.

¹⁷⁹ Razmjeri ove pojave vidljivi su iz teksta T. Mommsena, koji je 1872. zapisao kako bi u okolici Buzeta, koju je osobno obišao nekoliko godina ranije, vidio mnogo više antičkih epigrafskih spomenika da ih lokalni župnik nije dao uzidati u temelje crkve Sv. Andrije. - **T. MOMMSEN**, *Corpus inscriptionum...*, str. 44. ("... *infelicitis memoriae homo Golmaier parochus ex Carniolana provincia oriundus... propter studia sua Slavica in ipsos aetatis Romanae lapides grassatus eorum quos posset in funda menta ecclesiae suo iussu fabricatae S. Andreae abieceret*."). Slična se situacija desila i u Puli, gdje je biskup Giuseppe Maria Bottari (1695 – 1729.) za gradnju zvonika katedrale dao iskoristiti dijelove pulskih antičkih spomenika i ranosrednjovjekovne skulpture iz krstionice i crkava u neposrednoj blizini. - **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 232; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 51. O odnošenju kamenoga materijala s različitih lokaliteta od strane lokalnoga stanovništva pisao je i T. G. Jackson, a u više je navrata i A. Gnirs. - **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol., 3, str. 300; **A. GNIRS**, *Römische Ansiedlungen in der Gegend zwischen Pola und Rovigno*, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 27, Wien, 1901, str. 83.

¹⁸⁰ Dva relikvijara (zlatni i srebrni) otkrivena 1860. u crkvi sv. Tome u Puli danas se nalaze u Beču (odneseni 1888.), a relikvijar od slonovače iz crkve sv. Hermagore kod Štinjana, pronađen 1906., čuva se u Veneciji. Dio građe pulskog muzeja je nakon Prvog svjetskog rata restitucijom iz Austrije pohrerenjen u Trstu, odakle je 1927. djelomično vraćen u Pulu. Za vrijeme Drugog svjetskog rata vrijedna je istarska spomenička građa ponovno prenošena u Italiju, odakle je po odluci posebnog nadležnog povjerenstva (u kojemu je sudjelovala i B. Forlati Tamaro) uglavnom vraćena u Pulu i Istru, ali u zamjenu za spomenuti bjelokosni relikvijar sv. Hermagore. Velik dio istarskih artefakata pronađenih tijekom 19. i prve polovine 20. st. završio je u privatnim zbirkama i do danas im se gubi svaki trag. - **R. MATIJAŠIĆ**, *Arheološki muzej...*, str. 1-32.

¹⁸¹ Prodaju dijelova liturgijske skulpture, uklonjene iz pulske katedrale 1812., spominje mons. G. Cleva (**G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 30), a na problem prodaje artefakata osvrnuo se i B. Schiavuzzi u govoru povodom otvorenja Gradskog Muzeja (Museo Civico) u Puli. **B. SCHIAVUZZI**, *Atti del Museo Civico della Città di Pola*, Pola, 1902, str. 9-10.

¹⁸² Dekretom cara Franje Josipa I. 1850. osnovan je „Carski i Kraljevski Središnji Zavod za istraživanje i očuvanje građevnih spomenika“, zadužen za područja Mađarske, Transilvanije, Hrvatske i zemalja uz sjevernu granicu Monarhije. Zavod je započeo s radom 1853., do kada su u navedene krajeve poslani izabrani povjerenici - konzervatori (P. Kandler – Istra, V. Andrić – Dalmacija, I. Kukuljević – sjeverna Hrvatska) čija je glavna dužnost bila istraživanje spomenika na terenu. Detaljni izvještaji poslani središnjici u Beču objavljivani su u časopisima *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts* i *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*. - <https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesdenkmalamt> – (posjećeno: 15. travnja 2016.)

¹⁸³ Istarsko društvo za arheologiju i zavičajnu povijest (*Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*) osnovano je u Poreču 1884. s ciljem istraživanja, proučavanja, skupljanja i objavljivanja povijesnih podataka

spoznaje, redovito su objavljivani u tršćanskim časopisima *Archeografo Triestino*, *Osservatore Triestino*, *Atti Istriani* i dr. te u glasilu Društva *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*,¹⁸⁴ ali je kod proučavanja mahom izostajala kataloška obrada pojedinih cjelina i lokaliteta kojima su ulomci pripadali. Iako je zasluga talijanskih istraživača u popularizaciji i proučavanju istarske baštine neosporna, valja imati na umu činjenicu da je velik broj njihovih radova pisan u duhu iredentizma pa su skulpturu dijelili na „*antichità italiche*“ (antički ulomci romanske provenijencije) i „*scultura barbarica*“ (u najboljem slučaju „*scultura bizantina*“, obuhvaćajući tim pojmom široko vremensko razdoblje od Justinijana do romanike). Predromanički fragmenti povezivani su s „italo-bizantskim“ utjecajima i brojnim komparativnim predlošcima u srednjoj i sjevernoj Italiji. Takav je pristup rezultirao disperzijom velike količine podataka u obimnoj bibliografiji te nizom pogrešnih zaključaka o stilskim odrednicama i krivih datacija koje su ponekad nekritički preuzimane od strane kasnijih istraživača.

U većini tada objavljenih radova ovih istraživača izostali su opisi predromaničkih ulomaka, ili ih se tek usputno spominje. Tako je i nakon arheoloških istraživanja ispod prezbiterija katedrale u Puli, provedenih 1884., pored detaljnih opisa i crteža ulomaka ranokršćanskih pluteja, Domenico Pulgher dodao tek rečenicu u kojoj kaže da su pronađeni „*molti pezzi di marmo, sui quali erano scolpiti degli intrecci simili a quelli che tuttora si veggono nei parapetti delle chiese di Muggia vecchia, d'Aquileja...*“¹⁸⁵ Na temelju Pulgherovih nalaza¹⁸⁶ Giovanni Cleva je pokušao rekonstruirati povijest graditeljskih zahvata na pulskoj katedrali, pri čemu se ranosrednjovjekovnih ostataka dotaknuo samo u kontekstu Handegisova natpisa, zaključivši kako su u 9. st. izvršene tek manje preinake i popravci, a ne preuređenje bazilike, jer bi se u protivnom sačuvalo znatno više ulomaka.¹⁸⁷

U opsežnom djelu o istarskoj baštini *L'Istria Nobilissima* Giuseppa Caprina, objavljenom 1905., ranom je srednjovjekovlju posvećeno svega tridesetak stranica, a u

istarskoga prostora. - **B. FORLATI TAMARO**, „La Società istriana nei suoi cent'anni di storia, 1884-1984.“, *AMSI*, vol. 32, 1984, str. 1-7.

¹⁸⁴ Glasilo je pokrenuto 1884. kao godišnjak u kojemu su objavljivani tekstovi iz područja povijesti, arheologije, antropologije, kulture i jezika Istre i sjevernojadranskoga bazena, a uz kraće prekide izlazi i danas. Među prvim istraživačima koji su objavljivali u *AMSI* bili su Andrea Amoroso, Gian-Antonio Canciani, Marco Tamaro, Bernardo Benussi, Domenico Pulgher, Francesco Babudri, Paolo Deperis, Giuseppe Vassilich, Giovanni de Vergottini, Carlo de Franceschi, Domenico Rismondo i dr.

¹⁸⁵ **D. PULGHER**, „Relazione...“, str. 32.

¹⁸⁶ Prilikom istraživanja katedrale 1884., otkriveni su dijelovi ranokršćanskih i bizantskih podnih mozaika, ostaci subelija i zidova koji su pripadali ranijim fazama uređenja katedrale. Cleva je smatrao da se izgled katedrale nije mijenjao od obnove u 6. st. pa sve do požara 1241. – Vidi: **G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 15-30.

¹⁸⁷ **Ibid.**, str. 15-30.

pregled spomenika uvrštena je tek nekolicina predromaničkih reljefa iz Pule i okolice, koje je Caprin bez dublje, pojedinačne, analize mahom datirao u 9. st.¹⁸⁸ Bernardo Schiavuzzi je 1907. objavio prvu arheološku kartu južne Istre.¹⁸⁹ U detaljnom popisu lokaliteta i crkvi nekadašnjega pulskog agera spominje, a ponekad i skicira, ostatke „bizantske skulpture“, misleći pritom na kamene ulomke nastale u vremenskom razdoblju od 6. do 10. st.¹⁹⁰ Unatoč bogatom terenskom iskustvu, zalaganju za očuvanje materijalnih ostataka istarske baštine i zapaženom broju objavljenih članaka,¹⁹¹ Schiavuzzi se nerado upuštao u samostalnu analizu ulomaka liturgijske skulpture koje je vidio na terenu. Fragmente iz Dvigrada opisao je referirajući se na Tommasinija (koji je „jako stare niske reljefe“ nazvao „langobardskim“) i Carlija (koji je pisao o mramornom oltaru sa stupovima i natpisu na krstionici datiranom 770.),¹⁹² a slično je postupio i u pri opisu povijesti pulske katedrale do požara 1923., gdje je u vezi skulpture citirao Kandlera. Nove nalaze predromaničkih reljefa i tom je prilikom nazvao „bizantskim ulomcima“, a Handegisov je nadvratnik protumačio kao svjedočanstvo „ne naročito skupe i zahtjevne obnove bazilike“.¹⁹³

Domenico Rismondo je 1907. otkrio ostatke bazilike sv. Mihovila u Banjolama kraj Vodnjana, gdje je pronašao dijelove oltarne ograde i ulomke prsobrana ambona s figuralnim prikazima narativnih scena iz Kristova života, koje je fotografirao i detaljno opisao. Uz određenu dozu opreza pripisao ih je sjevernotalijanskim majstorima zaključivši: *„sarà compito altrui di studiarla in rapporto colle altre chiese simili della nostra regione e di*

¹⁸⁸ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 51-89.

¹⁸⁹ B. SCHIAVUZZI, „Agro di Pola, notizie archeologiche“, *AMSI*, vol. 23, Parenzo, 1908, str. 202-208.

¹⁹⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso l'agro colonico di Pola“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 91-171.

¹⁹¹ Od sedamdesetak Schiavuzzijevih članaka objavljenih u talijanskim i austrijskim časopisima gotovo polovina je posvećena povijesnim spomenicima i arheološkim nalazima Istre. Od 1901. objavljivao je rezultate istraživanja u Nezakciju (B. SCHIAVUZZI – P. STICOTTI, „Gli scavi di Nesazio“, *AMSI*, vol. 17, Parenzo, 1901, str. 402-403; B. SCHIAVUZZI, „Necropoli romana nel predio degli eredi Batel presso Nesazio (con 11 figure)“, *AMSI*, vol. 22, Parenzo, 1905, str. 235-254; B. SCHIAVUZZI, „Elenco delle monete scoperte finora a Nesazio“, *AMSI*, vol. 22, Parenzo, 1905, str. 299-310), bavio se proučavanjem numizmatičkih nalaza, arhivskim istraživanjima povijesnih građevina Pule i analizom materijala s istarskih nekropola (B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“). U nekoliko je navrata pisao o Mutvoranu u kojemu je pronašao romanički friz s prikazima životinja (tzv. mutvoranski bestijarij), koji se danas čuva u AMI u Puli. (B. SCHIAVUZZI, „Momorano: rinvenimenti“, *AMSI*, vol. 29, Parenzo, 1914, str. 197-206.) Obišao je i ruševine Dvigrada, opisavši ga kao rubno naselje pulskoga agera, čija je trobrodna crkva sv. Sofije nastala na temeljima više puta pregrađivane ranokršćanske sakralne građevine. (B. SCHIAVUZZI, „Duecastelli (Notizie storiche)“, *AMSI*, vol. 36, Parenzo, 1919, str. 81-118. – Pri opisu faza gradnje crkve poziva se na A. Gnirsa, koji je 1914. istraživao ruševine Dvigrada.) Jedan je od osnivača pulskog Muzeja i njegov prvi ravnatelj.

¹⁹² B. SCHIAVUZZI, „Duecastelli...“, str. 105-106.

¹⁹³ B. SCHIAVUZZI, *Il Duomo di Pola (cenni storici)*, Pola, 1924, str. 9.

fissare l'epoca e lo stile di quest'opera che noi ameremmo attribuire ai maestri comacini del nono secolo“.¹⁹⁴

Drugu struju (njemačku/austrijsku) činili su uglavnom državni povjerenici čija su podrobna i faktografski precizna izvješća o zatečenom stanju, dimenzijama i izgledu spomenika nerijetko sadržavala popise i crteže pronađenih predromaničkih reljefa te skice ili tlocrte crkvi s pridruženim mjerama, a objavljivana su u bečkim časopisima *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, *Jahrbuch für Altertumskunde*, *Jahrcuch des Kunstistorischen Institutes der K. u. k. Zentralkommision* i dr. U svojstvu državnog konzervatora za istarsko područje Anton Gnirs¹⁹⁵ je provodio istraživanja diljem poluotoka, opisujući i analizirajući s jednakom pažnjom i erudicijom nalaze od prapovijesnog do srednjovjekovnog razdoblja. Uz velik broj radova vezanih uz antičke spomenike Pule¹⁹⁶ i okolice,¹⁹⁷ u kojima ponekad opisuje i predromaničke ulomke, ukoliko su pronađeni na lokalitetu, objavio je i nekoliko studija o ranokršćanskim spomenicima koje su i danas nezaobilazno polazište u proučavanju kasnoantičke i predromaničke umjetnosti u Istri.¹⁹⁸ Autor je prvog vodiča po antičkim spomenicima i

¹⁹⁴ **D. RISMONDO**, „La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole presso Dignano“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 352-373.

¹⁹⁵ Anton Gnirs je 1901. postavljen za predstavnika Austrijskog arheološkog instituta za južnu Istru, kustosa i konzervatora rimskih spomenika u Puli. Već iduće godine njegove su ovlasti proširene na pazinski i rovinjski okrug, a od 1912. na cijelu Istru i Slovensko primorje. Istraživao je antičke spomenike, ali je značajno doprinio i proučavanju prapovijesnih, ranokršćanskih i srednjovjekovnih lokaliteta u Istri. - **F. STELÈ**, „Dr. Anton Gnirs“, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, vol. 12, Ljubljana, 1932–33, str. 98-99; **H. VON PETRIKOVITS**, „Geleitwort“, u: *A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum* (A. Gnirs, ur.), Bonn, 1976; **A. GNIRS**, (ur.), „Bibliographie Anton Gnirs 1898–1933“, u: *A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum*, (A. Gnirs, ur.), Bonn, 1976, str. 141-151; **V. GIRARDI-JURKIĆ**, „Odras arheoloških istraživanja Antona Gnirsa na području Istre“, u: *Arheološki tekstovi* (Klara Buršić – Matijašić, ur.), Pula, 2009, str. 225-248; **K. DŽIN**, „Istarske arheološke spoznaje Antona Gnirsa početkom 20. stoljeća u europskim časopisima“, u: *Arheološki tekstovi* (K. Buršić – Matijašić, ur.), Pula, 2009, str. 249-261.

¹⁹⁶ **A. GNIRS**, „Die römische Weganlage der Porta Ercole“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 28, Wien, 1902, str. 5-29; **A. GNIRS**, „Vorrömische und römische Funde nächst der Porta Gemina in Pola“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 5, Wien, 1906, str. 197-208; **A. GNIRS**, „Neue Funde vom Forum civile in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 4, Wien, 1910, str. 167-186.; **A. GNIRS**, „Zur Topographie des antiken Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1904, str. 215-232; **A. GNIRS**, „Das antike Theater in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 3, Wien, 1905, str. 247-288; **A. GNIRS**, „Das römische Bühnentheater in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1908, str. 153-154.

¹⁹⁷ **A. GNIRS**, „Überreste antiker Werkstätten in der Umgebung Polas“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 30, Wien, 1904, str. 233-236; **A. GNIRS**, „Istrische Beispiele für die Formen der antik-römischen villa rustica“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1908, str. 124-143.

¹⁹⁸ **A. GNIRS**, „Die Basilika S. Maria Formosa oder dell Canneto in Pola“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 28, Wien, 1902, str. 57-62; **A. GNIRS**, „Frühchristliche Denkmäler in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 1, Wien, 1906, str. 229-256; **A. GNIRS**,

zbirkama Pule¹⁹⁹ te monografije *Istria praeromana*.²⁰⁰ Predromaničke ulomke, pronađene tijekom radova ili istraživanja u Puli i okolici, uglavnom je nazivao „skulpturom iz doba seobe naroda“,²⁰¹ razlikujući pritom raniju i kasniju fazu njihova nastanka. Dekoracije reljefa smatrao je „barbarskim preinakama antičkih motiva“, ne poričući njihovu povezanost s predlošcima na Apeninskom poluotoku, ili pak sličnosti s „dostignućima bizantske tradicije 6. i 7. stoljeća, sjevernojadranske provenijencije“,²⁰² čime je već tada dao naslutiti kontinuitet antičkoga naslijeđa i istovremenu prisutnost različitih utjecaja pod kojima se oblikovala predromanička umjetnost u Istri.

Pišući o starokršćanskim crkvama Istre i Dalmacije William Gerber je obradio i pojedine lokalitete južnog dijela istarskoga poluotoka: Pulu, Nezakcij, Brijune, Banjole kraj Vodnjana, Dvigrad i Galižanu.²⁰³ Iako je težište njegova rada bilo na arhitekturi, nije zanemario ni pripadajuće ulomke ranosrednjovjekovne skulpture. Geometrijske motive pletera kojima je bio ukrašavan liturgijski namještaj istarskih crkava nazivao je „ornamentom u langobardskom stilu“ i uspoređivao ih je s primjerima skulpture u Cividaleu, zbog čega je i neke romaničke ulomke (poput ambona iz Banjola) datirao u polovinu 8. st.²⁰⁴ U Gerberovim je tekstovima, opremljenim opisima reljefa i uvjeta nalaza, usporedbama, crtežima i fotografijama, zamjetan odmak od tada uobičajene fascinacije antikom i pomak prema vrednovanju predromaničkih spomenika.

Njemačkome krugu pripadao je i bečki povjesničar arhitekture Dagobert Frey. U Istru su ga privukli ranokršćanski ostaci pronađeni u biskupskoj palači u Poreču, gdje je proveo nekoliko arheoloških zahvata 1913.²⁰⁵ Tekstu o pulskoj prvostolnici, objavljenom po povratku u Beč, priložio je crteže arkada ciborija i precizni kotirani plan baptisterija, kao i rezultate

„La basilica ed il reliquiario d'avorio di Samagher presso Pola“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 5-48; **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien“, *Kunsthistorisches Jahrbuch*, vol. 5, Wien, 1911, str. 1-48.

¹⁹⁹ **A. GNIRS**, *Pola, Ein Führer durch die antiken Baudenkmäler und Sammlungen*, Wien, 1915.

²⁰⁰ **A. GNIRS**, *Istria praeromana*, 1925.

²⁰¹ **K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ** (ur.), *Arheološki tekstovi*, (N. Matetić Pelikan, prev.), Pula, 2009, str. 193 (prijevod teksta: **A. GNIRS**, „Frühchristliche Denkmäler...“); **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 6.

²⁰² **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 15.

²⁰³ **W. GERBER**, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden, 1912.

²⁰⁴ **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 75-76.

²⁰⁵ **A. TERRY - F. GILMORE EAVES**, „Retrieving a record...“; **D. FREY**, „Neue untersuchungen und grabungen in Parenzo“, *Mitteilungen der K.K. Zentral Kommission für Denkmalpflege*, vol. 13, Wien, 1914, str. 118 - 179.

sondažnih istraživanja na mjestu baptisterija, tijekom kojih je pronašao ostatak pročelnoga zida s pragom pripadajućeg portala.²⁰⁶

Tijekom Prvog svjetskog rata Pula je bila pošteđena razaranja pa nisu stradali spomenici niti Muzej,²⁰⁷ a u manjoj su mjeri nastavljena i arheološka istraživanja.²⁰⁸ Ipak, odlaskom austro-ugarske vlasti velik je dio arhivalija, konzervatorskih spisa i knjiga gradskog Muzeja prenesen u Beč, a skrb o spomenicima u Istri preuzeo je *Ufficio Belle Arti* iz Trsta, koji je 1923. prerastao u *Soprintendenza alle opere d'antichità e d'arte di Trieste*.²⁰⁹ Najveći napor ljubitelja i istraživača umjetničke baštine regije u tom su razdoblju bili usmjereni na vraćanje muzejske građe iz Beča i uređenje adekvatnog muzejskog prostora u Puli,²¹⁰ u koji bi bili pohranjeni kameni ulomci iz dotad već pretrpanih prostora Augustovog hrama i Amfiteatra.

Godine 1923. u požaru je stradala pulska katedrala, što je potaknulo promišljanja o njenoj rekonstrukciji, načinu obnove same građevine te prezentacije, implementacije i čuvanja

²⁰⁶ **D. FREY**, „Der Dom von Pola“, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalfpflege*, vol. 8, Wien, 1914, str. 11-26.

²⁰⁷ Problem pohrane velike količine kamenih, keramičkih i metalnih predmeta pronađenih u Nezakciju i na drugim lokalitetima doveo je do osnivanja Muzeja starina (*Museo d'antichità*, 1902.) koji je uskoro preimenovan u Gradski muzej (*Museo Civico della Città di Pola*). Dio kamenih spomenika i dalje se čuvao unutar ograde ispred Augustova hrama, a od 1905. novi se nalazi smještaju i u Amfiteatru. Prijenosom dijela građe iz porečkoga Provincijskog muzeja (*Museo Provinciale*) te njegovim spajanjem s Državnom zbirkom kamenih spomenika u Augustovu hramu i *Museo Civico della Città di Pola* utemeljen je Kraljevski muzej Istre (*Regio Museo dell'Istria*, 1925.), koji je u novouređenom prostoru nekadašnje austrijske gimnazije u Puli svečano otvoren 1930. Ustanova je 1947. promijenila ime u Arheološki muzej Istre te pod njim i u istom sjedištu kontinuirano djeluje do danas. - <http://www.ami-pula.hr/o-muzeju/povijest/> (posjećeno: 19. siječnja 2016.)

²⁰⁸ Osim istraživanja porečke Eufrazijane, sv. Marije Formoze u Puli te bazilika u Vrsaru, Nezakciju i Trstu provedeni su i radovi na konzervaciji i restauraciji arhitektonskih spomenika: Augustova hrama (**B. TAMARO**, „Pola – Tempio di Augusto, scavi e lavori di restauro“, *Notizie degli scavi*, Roma, 1923, f. 3, str. 211-223.), Franjevačkog samostana (**R. MARSETIČ**, „L'incendio nel Duomo di Pola del 7 ottobre 1923 e il successivo riatto e riforma“, *Quaderni*, vol. 19, no. 1, Rovigno, 2008, str. 8.), gradskih bedema između Dvojnih i Herkulovih vrata (**B. FORLATI TAMARO - R. BATTAGLIA**, *Bollettino di Paleontologia Italiana*, no. 42, 1927.) i dr. Do početka Drugog svjetskog rata izvršena su i iskopavanja lokaliteta Betika kraj Barbarige (**B. TAMARO**, „Bagnole“, *Notizie degli scavi*, ser. 6, vol. 4, Roma, 1928, str. 408.), Guranu (**M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario archeologico (1935-1936)“, *AMSI*, vol. 47, Pola, 1935, str. 292; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario archeologico (1937-1938-1939)“, *AMSI*, vol. 50, Pola, 1938, str. 239-240.) i u okolici Lobarike (**M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario archeologico (1940-1948)“, *AMSI*, vol. 1. (N.S.), Trieste, 1949, str. 270.).

²⁰⁹ Dio građe je 1927. restitucijom iz Austrije prenesen u Trst, odakle je u Pulu vraćen 1930. - **R. MATIJAŠIĆ**, *Arheološki muzej...*, str. 23.

²¹⁰ Najzaslužniji za pokretanje inicijative osiguranja primjerenih uvjeta čuvanja i izlaganja kamenih spomenika u Puli bio je prvi ravnatelj *Soprintendenze alle opere d'antichità e d'arte di Trieste* - Guido Cirilli, dok je za restituciju građe iz Beča ponajviše zaslužan Pietro Sticotti - talijanski arheolog i epigrafičar, rođen u Vodnjanu u Istri. Dugogodišnji ravnatelj Museo Civico u Trstu. Nakon potpisivanja mira u Saint-Germainu, osobno je putovao u Beč, 1920., gdje je sudjelovao u radu povjerenstva za restituciju umjetničke baštine iz Austrije u Italiju (i Istru). Vidi: **I. SPADA**, „Dall'Ufficio Belle Arti alla Regia Soprintendenza alle Opere d'antichità e d'arte di Trieste. Gli inizi della tutela italiana in Istria.“, u: *Začetki spomeniške službe u Istri / Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria / Počeci konzervatorske službe u Istri*, *Histria Colloquium*, IV, Koper, 2015, str. 211-216.

elemenata skulpture iz različitih razdoblja pronađenih na zgarištu. Ferdinando Forlati, voditelj projekta obnove od 1926.,²¹¹ dao je podići popločenje brodova kako bi se istražile ranije faze gradnje katedrale. S fotografija nastalih tijekom radova, kao i nekoliko rečenica iz Forlatijeva članka²¹² saznaje se da su dio popločenja činili predromanički pluteji okrenuti licem prema dolje. Neki od njih inkorporirani su u tada rekonstruiranu oltarnu ogradu svetišta, dok je dio ulomaka liturgijske skulpture 8. i 9. st. pohranjen u AMI u Puli.

U isto su vrijeme trajala i istraživanja bazilike Sv. Marije Formoze. U članku iz 1924. Antonio Morassi²¹³ je opisao arhitekturu, ostatke mozaika i štuko dekoracije kapele, ispravio neke Gerberove tlocrte te spomenuo pronađene ulomke pluteja i liturgijske opreme s pleternim ornamentima kojima je bazilika bila ukrašena u 9. st. Nažalost, sukladno tadašnjoj praksi, nije načinjen katalog skulpture, a izostali su i detaljni podaci o ulomcima prenesenim u AMI, pa ih se danas prepoznaje samo po rijetkim crno-bijelim fotografijama objavljenim u članku. Dodatni problem u povezivanju ulomaka uz izvorno okruženje jest svojevrsna zbrka nastala uslijed reutilizacije i prenošenja kamenih komada s jednog lokaliteta na drugi, pri čemu najčešće nije ostavljen pisani trag. Jedan takav primjer je mramorna ploča s prikazom Rajskih vrata, koja se danas nalazi u Arheološkom muzeju Istre i nije poznato kojoj je crkvi izvorno pripadala. Ploča je bila uzidana u preslicu nad ulazom u južnu kapelu bazilike sv. Marije Formoze, gdje su je vidjeli i skicirali T. G. Jackson²¹⁴, Gnirs²¹⁵ i Gerber.²¹⁶ Na tome mjestu našao ju je i Morassi, koji ju je usporedio s plutejima iz crkve sv. Sabine u Rimu i pripisao predromaničkoj fazi uređenja bazilike.²¹⁷ Međutim, iako se to u Morassijevom članku ne spominje, ploča je očigledno tada bila skinuta i prenesena u katedralu, gdje je ugrađena u novu oltarnu ogradu, što se vidi na Forlatijevim fotografijama objavljenima u članku iz 1936.²¹⁸ Takvih i sličnih primjera je u Istri u prošlosti bilo mnogo, pogotovo u urbanoj jezgri grada, gdje su brojne ranosrednjovjekovne crkve napuštene i uništene tijekom razdoblja

²¹¹ Radovi su započeli 1925. pod vodstvom inženjera G. Brassa, prema nalogu Soprintendenze ai Monumenti di Trieste u suradnji s Civico Museo di Pola. Iduće je godine za voditelja projekta postavljen Ferdinando Forlati. - **R. MARSETIĆ**, „L’incendio...“, str. 7-56.

²¹² **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, *AMSI*, vol. 48, Pola, 1936, str. 237-240.

²¹³ **A. MORASSI**, „La chiesa di Santa Maria Formosa o del Canneto in Pola“, *Bollettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione: notizie dei musei, delle gallerie e dei monumenti d'Italia*, no. 1, Roma, 1924, str. 11-25.

²¹⁴ **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 3, str. 301.

²¹⁵ **A. GNIRS**, „Die Basilika...“, str. 57.

²¹⁶ Gerber je 1912. objavio crtež na kojemu se vidi da je plutej uzidan u preslicu kapele, a Morassi piše o njegovu skidanju. - **W. GERBER**, *Altchristliche...*, sl. 65.

²¹⁷ **A. MORASSI**, „La chiesa...“, str. 20.

²¹⁸ **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, sl. 10.

dekadencije u vrijeme epidemija kuge i malarije, a ulomci njihove skulpture, pronađeni stoljećima kasnije, uzidani u druge, tada obnovljene, građevine. Slično je bilo i u dijelovima pulskoga agera, gdje su se u vrijeme venecijanske, a kasnije i jugoslavenske kolonizacije, naselja obnavljala materijalom donesenim s ruševina napuštenih srednjovjekovnih sela udaljenih po nekoliko kilometara, pa se mnogim spolijima ni danas ne može utvrditi izvorni smještaj.

Nakon monumentalnih bazilika u gradovima, devedesetih se godina 20. st. interes istraživača značajnije usmjerio prema baštini ruralnih predjela i manjih naselja Istre. Uz Antonia Santangela i Francesca Semija, čiji su pregledi regionalne umjetnosti usmjereni na umjetnine kasnijih razdoblja,²¹⁹ u to vrijeme nastaje i sveobuhvatna studija istarskih mjesta Antonia Alisija, u kojoj su spomenuti i neki ranosrednjovjekovni spomenici.²²⁰ Terenski obilasci istraživača i arheologa u manjoj su mjeri utjecali na prestanak reutilizacije kamenih komada skulpture²²¹ i potaknuli lokalno stanovništvo na donošenje umjetnički obrađenih predmeta, pronađenih tijekom poljodjelskih radova, u improvizirane lapidarije u manjim mjestima, ali je posljedica takvog sakupljačkog pristupa i amaterskih konzervatorskih praksi bilo prenošenje umjetnina, tek u rijetkim slučajevima popraćeno kratkom bilješkom o vlasniku njive na kojoj su pronađene. D. Rismondo je 1928. uredio vodnjanski lapidarij, gdje je također izostala prateća dokumentacija o sakupljenim predmetima.²²² Desetak godina kasnije, u monografiji o Vodnjanštini, pokušao je, na tragu suvremenih teorija o porijeklu ranosrednjovjekovne umjetnosti u Europi, odrediti smjerove utjecaja na oblikovanje pojedinih

²¹⁹ **A. SANTANGELO**, *L'arte in Istria*, Firenze, 1937; **F. SEMI**, „L'arte in Istria“, *AMSI*, vol. 43, Pola, 1937, str. 21-121.

²²⁰ Rukopisni tekst A. Alisija „Note storico-artistiche sull'Istria (eccettuate Capodistria, Pirano, Parenzo e Pola)“ dovršen je 1937., a tiskan tek šezdeset godina kasnije (1997.). Pri njegovoj se izradi autor snažno oslanjao na ranije objavljene podatke o istarskim spomenicima i često preuzimao zaključke i datacije G. Caprina i B. Schiavuzzia. Iako u rukopisu, Alisijevim tekstom su se služili brojni istraživači umjetničke baštine Istre (Antonio Santangelo, Antonio Morassi, Antonio Moschini, Francesco Semi i dr.). Vidi: **PAVANELLO, G.** *Presentazione*, predgovor tiskanom izdanju knjige: **A. ALISI**, *Istria. Città minori*, Trieste, 1997.)

²²¹ Nažalost, brojni sarkofazi i važni komadi liturgijskoga namještaja, izrađeni od najkvalitetnijeg kamena ili mramora, uništeni su jer su poslužili kao sirovina za proizvodnju vapna (klak). Ta se praksa, unatoč nastojanjima za senzibilizacijom stanovništva prema umjetničkoj i kulturnoj vrijednosti spomenika, u ruralnim sredinama zadržala čak do druge polovine 20. st.

²²² U vodnjanskom su se lapidariju čuvali ulomci skulpture iz šire okolice, a 1927. tu su doneseni i kameni nalazi iz Betike. Ekspoziti nisu bili inventarizirani pa se pojedini ulomci prepoznaju samo s fotografija i iz površnih opisa B. Tamara i D. Rismonda. Lapidarij je 1949. rasformiran, prostor u kojemu se nalazio pretvoren je u kino dvoranu, a ulomci su preneseni u AMI u Puli. – Vidi: **B. TAMARO** „Bagnole“, str. 408; **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria, nei ricordi*, Bagnacavallo (Ravenna), 1937, str. 215-225; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 256.

ulomaka izloženih u lapidariju, podijelivši ih na „*pietre d'arte bizantina*“ i „*pietre con interessanti sculture preromaniche (sec. IX e X)*“.²²³

U namjeri da se objedine sve manje zbirke i stručno zbrinu prikupljeni predmeti, u Puli je 1930. osnovan *Regio Museo d'Istria*. U preuređenom prostoru bivše njemačke gimnazije ranosrednjovjekovni su spomenici bili izloženi u dvije prostorije i dijelu lapidarija,²²⁴ kojega je postavila Bruna Forlati Tamaro²²⁵ - inspektorica *Soprintendenze per i beni culturali*. Iako stalno nastanjena u Trstu, bila je jedini arheolog zadužen za spomeničku baštinu Istre sve do 1935., kad je u Pulu doselio Mario Mirabella Roberti, imenovan za ravnatelja Muzeja.²²⁶ Njegovom su zaslugom izvješća o arheološkoj djelatnosti i pojedinostima o nalazima, koja su od 1925. redovito, ali s površnim podacima, objavljivana u rubrici *Notiziario archeologico* časopisa *Atti e Memorie della Società Istriana di archeologia e storia patria*, poprimila sustavniji i cjelovitiji oblik.²²⁷ Svim je nalazima, pa i onim već ranije objavljenim, nastojao pridružiti inventarne brojeve i brojeve fotografija u muzejskoj arhivi, detaljnije ih opisati, pouzdanije datirati i navesti literaturu o lokalitetima i pronađenim predmetima.²²⁸ Mirabella Roberti je autor povijesno-umjetničkog vodiča o pulskoj katedrali,²²⁹ koji u znanstvenom smislu i danas predstavlja jedan od najcjelovitijih pregleda arheološke stratigrafije toga spomenika, opremljen zaključcima i podacima istraživanja „iz prve ruke“. Provodio je mnoga istraživanja i iskapanja u čitavoj Istri, od Trsta do Pule i Trsata, a zahvaljujući njegovom terenskom i znanstvenom radu mnogi su istarski spomenici otkriveni i valorizirani kao vrijedan dio kulturno-povijesne baštine. O svim je nalazima podrobno izvijestio u nizu objavljenih članaka,²³⁰ a uz ranije spomenute Gnirsove i Schiavuzzijeve radove, tekstovi Mirabelle Robertija predstavljaju najcjelovitiji izvor podataka o umjetničkoj baštini Istre do 1947. Tijekom Drugog svjetskog rata Mirabella Roberti je skrbio o fizičkoj zaštiti spomenika

²²³ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*.

²²⁴ Dio građe koji se tada nalazio u Muzeju upisan je u jednu od rijetkih sačuvanih inventarnih knjiga: Inventarna knjiga: *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia, provincia di Pola*, Pola, 1935. (danas u knjižnici AMI u Puli).

²²⁵ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Bruna Forlati Tamaro (necrologo)“, *AMSI*, vol. 35, Trieste, 1987, str. 3-5.

²²⁶ **R. MATIJAŠIĆ**, *Arheološki muzej...*, str. 25; **R. MATIJAŠIĆ**, „La storiografia e l'archeologia in Istria fra il primo e il secondo Bimillenario“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 81, Aquileia, 2015, str. 279-293.

²²⁷ „Notiziario archeologico“ izlazio je kao serija, a pisali su ga Atilio Degrassi (1925. - 1936.) , Giuseppe Brusin (1935 - 1936.) i Mario Mirabella Roberti (1935 - 1948.).

²²⁸ Već u uvodnome dijelu teksta objašnjava namjeru da otprilje poznatim nalazima pridruži inventarne brojeve pod kojima su zavedeni u muzejskoj dokumentaciji, kao i brojeve fotografija ako postoje te da nevede ranije objavljenu literaturu u kojoj se pojedini predmeti spominju. **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1935-1936.)“, str. 285, (bilj. 1).

²²⁹ **M. MIRABELLA – ROBERTI**, *Il Duomo...*

²³⁰ Bibliografija M. Mirabelle Robertija dostupna je na mrežnoj stranici: <http://www.aadaquileia.it/web/20120613182848/http://www.aadaquileia.it/mirabellabiblio.html> (posjećeno: 27. srpnja 2016.)

i pohrani izložaka u adaptirane podzemne hodnike austro-ugarskih utvrda, gdje se i danas nalazi dio depoa pulskog Arheološkog muzeja Istre, a nakon savezničkog bombardiranja Pule od 9. siječnja 1944. do 15. ožujka 1945., u kojemu je teško stradala povijesna jezgra grada, sudjelovao je u radovima na rekonstrukciji katedrale, Augustova hrama i Franjevačkog samostana.²³¹ Robertijeva aktivnost u Istri prekinuta je iz političkih razloga 1947., kada je preselio u Trst, gdje je objavio još nekoliko radova temeljenih na podacima koje je prikupio za boravka u Puli.²³²

Povlačenjem talijanske vlasti velik dio dokumentacije i inventara iz Istre prenesen je u razne institucije i privatne zbirke na području Kraljevine Italije, nakon čega se dijelu građe izgubio trag.²³³ U poslijeratnom raščišćavanju ruševina sudjelovale su „široke narodne mase“ neupućene u vrijednost reljefima ukrašenih kamenih ulomaka i još k tome ne naročito prijateljski raspoložene prema sakralnim zdanjima. Pod imperativom izgradnje i obnove uništene su čitave četvrti s ostacima srednjovjekovnih građevina Pule,²³⁴ a mnogi su fragmenti, odneseni s izvornih lokaliteta, završili u temeljima novih zgrada, ulica, lučkih nasipa i brodogradilišta. U zidove tada rekonstruirane katedrale ugrađeni su spoliji čije porijeklo ni danas nije poznato, a njihovo povezivanje uz pripadajuće skupine liturgijske opreme znatno je otežano, što zbog fragmentiranosti nalaza, što zbog toga jer je svedeno na komparativnu analizu jedine vidljive stranice, često oštećene utjecajem atmosferilija. Ulomci

²³¹ **R. MARSETIĆ**, *I bombardamenti alleati su Pola 1944 – 1945. Vittime, danni, rifugi, disposizioni delle autorità e ricostruzione*, Rovigno – Trieste, 2004.

²³² **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Indagini sul Duomo di Pola“, *Rivista di Archeologia Cristiana*, no. 23-24, Città del Vaticano, 1947-48, str. 209-229; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „L'architettura in Istria“, u: *Istria e Quarnaro italiani* (B. Ziliotto – M. Mirabella Roberti, ur.), Trieste-Perugia, 1948, str. 80-90; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „La chiesa di S. Francesco a Pola“, *Pagine istriane*, vol. 3, no. 1, Trieste, 1949, str. 9-11; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 231-275; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario archeologico (1949-1951)“, *AMSI*, vol. 2 (N.S.), Trieste, 1952, str. 200-211; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „La chiesa e le mura di S. Lorenzo del Pasenatico“, u: *Arte del Primo Millennio*, Torino, 1953, str. 91-110. Svi važniji radovi od 1943. do 1979. objavljeni su mu u zborniku *AMSI*: **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Scritti di archeologia (1943-1979.)“, *AMSI*, vol. 27-28 (N.S.), Trieste, 1979-1980.

²³³ U rujnu 1947. zgrada Muzeja gotovo je ispražnjena. Osim pokretnog spomeničkog inventara, dio kojeg je nakon pregovora talijanske i jugoslavenske strane 1962. ipak vraćen u Pulu, odnesene su inventarne knjige, cjelokupna dokumentacija i arhiva, koje nisu vraćene u Muzej. **R. MATIJAŠIĆ**, *Arheološki muzej...*, str. 28-31; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947-1955.“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 6, Split, 1958, str. 211-212.

²³⁴ U bombardiranju je najteže stradala gradska četvrt između Foruma, Franjevačkog samostana i ostataka bazilike sv. Marije Formoze, gdje se, osim temelja antičkih stambenih zgrada, nalazilo i nekoliko ranokršćanskih i ranosrednjovjekovnih crkvi. Nakon rata je materijal s toga područja raščišćen, a tek rijetki dijelovi skulpture preneseni su u Muzej ili do obližnje katedrale, u čijim se zidovima i danas vide spoliji s različitih lokaliteta u središtu grada. Bez arheoloških zahvata u spomenutoj je četvrti izgrađeno nekoliko modernih stambenih zgrada, a u jednom je njenom dijelu uređen park u kojemu su i danas izloženi dijelovi antičkih sarkofaga i stupova.

koji su u neposrednom poraću preneseni u Muzej dokumentirani su samo inventarnim brojem i kratkom opaskom „Pula – grad“, a s obzirom na brojnost crkava koje su postojale u središtu Pule²³⁵ vrlo je teško utvrditi kojoj od njih su pojedini kameni komadi pripadali, jer su često i u kasnijim istraživanjima na mnogim lokalitetima utvrđeni samo dijelovi arhitekture, dok ulomaka skulpture nije bilo, ili su bili nedostatni za usporedbu s poznatim materijalom.

Poslije Drugog svjetskog rata počinje se sustavno obrađivati i znanstveno interpretirati srednjovjekovna umjetnost Istre. Objavljuju se prvi pregledi spomeničke baštine, a uz dominirajuće tekstove o arhitekturi spominju se i pojedini primjerci skulpture. Razmjeri zapostavljanja arheološke građe predromaničkoga razdoblja od strane talijanskih istraživača tijekom prethodnoga stoljeća vidljivi su već pri usporedbi broja tada poznatih lokaliteta na poluotoku s onima u Dalmaciji. Tako je, primjerice, Ljubo Karaman, u jednom od prvih radova posvećenih istarskoj srednjovjekovnoj umjetnosti, ukazao na malen broj ovdašnjih crkava „iz periode koju obično nazivamo starohrvatskom, a poklapa se s vremenom hrvatskih narodnih vladara“,²³⁶ a samo nekoliko godina kasnije Andre Mohorovičić je izradio tipologiju „pučkoga“ graditeljstva Istre i Kvarnera, pri čemu je analizirao i interpretirao zamjetan broj srednjovjekovnih sakralnih objekata poluotoka.²³⁷ Branko Marušić je uočio učestalo pojavljivanje ravnog začelnog zida s upisanim pravokutnim apsidama kod predromaničkih i ranoromaničkih crkava u Istri, što je izdvojio kao regionalnu karakteristiku i primjer kontinuiteta kasnoantičke tradicije gradnje, po uzoru na bazilike 5. st. u Puli, Poreču, Nezakciju i dr.²³⁸ Za razliku od Dalmacije, čiji su predromanički spomenici sakralne arhitekture i s njima povezane pleterne skulpture objavljeni u Karamanovom cjelovitom

²³⁵ Arheološkim su istraživanjima utvrđeni ostaci barem 22 crkve unutar perimetra zidina grada i u neposrednoj blizini, koje su u ranom srednjem vijeku još bile u funkciji ili vidljive u ruševinama.

²³⁶ **LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 115 – 130.

²³⁷ **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera“, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, Zagreb, 1957, str. 486 – 536. Ostali radovi A. Mohorovičića o Istri: **A. MOHOROVIČIĆ**, „Prikaz nekih karakterističnih elemenata u razvoju urbanističke strukture naselja na području sjeverozapadne Istre“, *Ljetopis HAZU*, knj. 59, Zagreb, 1951-1952, str. 227-232; **A. MOHOROVIČIĆ**, „Prikaz i osnovna analiza nekih istaknutih urbanističkih i arhitektonskih objekata na području sjeverozapadne Istre“, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3-4 i 5-6, Zagreb, 1953, str. 3-7 i 1954, str. 6-10; **A. MOHOROVIČIĆ**, „Razvoj urbanih cjelina, arhitektonske izgradnje i likovnog stvaranja na tlu Istre u doba srednjega vijeka“, *Ljetopis JAZU*, knj. 77, Zagreb, 1972, str. 305-363; **A. MOHOROVIČIĆ**, *Poreč i poreština - razvoj urbanih cjelina i arhitektonske izgradnje od 11. do 19. stoljeća*, Poreč-Zagreb, 1975; **A. MOHOROVIČIĆ**, „Razvoj naselja i gradova na tlu Istre“, u: *Susreti na dragom kamenu* (zbornik radova znanstvenog skupa), knj. 15, Pula, 1987; **A. MOHOROVIČIĆ**, *Graditeljstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1992; **A. MOHOROVIČIĆ**, *Istra – Terra magica*, Zagreb, 1993; **A. MOHOROVIČIĆ**, „Istra - Hrvatsko primorje (povijesni slojevi kulturne baštine na istarskom, kvarnerskom i podvelebitskom području)“, u: *Hrvatski Jadran*, Zagreb, 1993. i dr.

²³⁸ **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“.

prikazu još 1930.,²³⁹ prvi slični radovi za područje Istre nastali su tek pedesetak godina kasnije. Početkom osamdesetih godina 20. st. Ante Šonje je objavio opsežne preglede crkvenoga graditeljstva zapadnoga dijela poluotoka, u kojima je ukratko definirao prostornu dispoziciju, konstrukciju, način zidanja i dekorativne elemente kojima su bile opremljene sakralne građevine te predložio moguće utjecaje pod kojima su se razvili različiti tipovi najranijih crkava u Istri.²⁴⁰ Iako je proteklih desetljeća značajno porastao broj novootkrivenih ostataka crkvi, a arheološkim su istraživanjima izmijenjena saznanja o izgledu i fazama gradnje nekih otprije poznatih, sveobuhvatan rad o istarskoj ranosrednjovjekovnoj arhitekturi još nije napravljen.

U drugoj polovini 20. st. Istra se počela otkrivati kao prava *Terra incognita*²⁴¹, pa se najznačajniji regionalni spomenici pojavljuju u sinteznim pregledima umjetnosti Hrvatske i Jugoslavije²⁴², a istarska se baština postupno oslobodila prizme isključivih sjevernotalijanskih utjecaja. Procvatom istraživanja umjetnosti ranog srednjovjekovlja u europskim razmjerima otvorena su pitanja geneze pletorne skulpture, kronološke sistematizacije razdoblja, terminologije i specifičnih odrednica prema kojima bi se period između antike i romanike mogao nazvati stilom.²⁴³ Suvremenim teorijskim raspravama značajan su obol dali i istraživači dalmatinskih korpusa skulpture i arhitekture, a njihovi su zaključci i spoznaje bitno utjecali i na proučavanje istarske baštine. Dyggveovu tezu o kontinuitetu antike u

²³⁹ **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*

²⁴⁰ **A. ŠONJE**, *Bizant i crkveno...*; **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*

²⁴¹ „*Terra incognita*“ (nepoznata zemlja) je termin kojega su stari kartografi koristili za još neistražena područja. Ujedno, to je i naslov knjige Branka Fučića, u kojoj su zapisane crtice o Istri i Kvarneru koje su u obliku kratkih radio-emisija emitirane na Radio Rijeci i Radio Zagrebu od 1992. do 1994., a koji najslikovitije opisuje „otkriće“ istarskoga poluotoka kao riznice ujmjetničkog i tradicijskog stvaralaštva.

²⁴² U Parizu je 1950. održana izložba „L’art medieval Yougoslave“ (Palais de Chaillot, 9. ožujka - 22. svibnja 1950.), a godinu kasnije bila je postavljena i u Zagrebu (Umjetnički paviljon, 11. ožujka - 30. travnja 1951.). Katalog izložbe (predgovor je napisao M. Krlježa) tiskan je pod nazivom „Srednjovjekovna umjetnost Jugoslavije“ 1951. i prvi je sveobuhvatan pregled srednjovjekovnoga stvaralaštva na ovim prostorima. Druga velika izložba, održana je 1971. u Parizu (kasnije i u Sarajevu), a u katalogu „Umjetnost na tlu Jugoslavije od praistorije do danas“ prikaz umjetnosti predromanike i romanike napisao je M. Prelog (6 stranica i 54 kataloške jedinice). Prvi sažeti pregled razvoja umjetnosti na tlu Hrvatske izradio je Radovan Ivančević, a knjiga je prevedena i na više svjetskih jezika. **R. IVANČEVIĆ**, *Umjetničko blago Hrvatske*, Zagreb, 1986.

²⁴³ Značenje pojma „ranosrednjovjekovna umjetnost“ različito se tumačilo u raspravama o stilskim razdobljima. S povijesne strane nije moguće definirati početak i kraj ranog srednjeg vijeka, pa onda niti predromanike, koja u različitim krajevima Europe počinje i završava u različito vrijeme, a k tome se i manifestira kroz niz regionalnih inačica, što dodatno otežava određivanje čvršćih okvira trajanja njezina likovnog izričaja. U ovome je radu terminom „rani srednji vijek“ obuhvaćen vremenski raspon od 6. do 11. st. (od ranobizantskoga do ranoromaničkog razdoblja), dok se pojam „predromanika“ u Istri odnosi na razdoblje od zadnje četvrtine 8. do kraja 10. st. To je vrijeme u kojemu se pojavljuje, formira, razvija i počinje gasiti apstraktni geometrijski repertoar reljefnih ukrasa. Vidi: **V.P. GOSS**, „Is There a Pre-Romanesque Style in Architecture?“, *Peristil*, vol. 25, no. 1, Split, 1982, str. 33-51; **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta...“, str. 41-48; **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije predromaničke skulpture u Istri“, *Izdanja HAD*, no. 18, Zagreb, 1997, str. 265-274; **M. VICELJA**, „Elementi kronološke...“, str. 297-304.

predromanici Milan Prelog je dopunio dinamičkom komponentom „pasivne i aktivne negacije antike“, ²⁴⁴ a upozorio je i na razlike u oblikovanju arhitekture obalnih gradskih središta i crkava u dalmatinskome zaleđu, što je u određenoj mjeri primijenio i na istarsku ranosrednjovjekovnu baštinu.²⁴⁵ Jasne kriterije po kojima se predromanička arhitektura razlikuje od romaničke koja slijedi i pred-predromaničke koja joj prethodi definirao je V. P. Goss, potvrdivši tako da se u arhitektonskome smislu razmatrano razdoblje ipak može nazvati stilskim.²⁴⁶ Na promjenu tradicionalne percepcije Istre kao provincijskog područja, od minorne važnosti za hrvatsku i europsku predromaniku uvelike je utjecala Karamanova definicija „tri pojma“ (granične, provincijske i periferijske sredine kao presudnog čimbenika umjetničkog izričaja),²⁴⁷ a na tragu njegovih zaključaka o prijelaznom periodu koji je prethodio zreloj fazi pleterne skulpture u Italiji,²⁴⁸ izvedene su i sve kasnije periodizacije predromaničke umjetnosti u Istri.

Kritičkim pristupom ranijim spoznajama, na tragu aktualnih teorijskih rasprava o nastanku predromaničke umjetnosti, ali prvenstveno se oslanjajući na vlastita arheološka istraživanja, suvremenom metodologijom i na strogo znanstvenoj razini, fenomene koji su utjecali na oblikovanje istarskoga ranog srednjovjekovlja razjašnjavao je Branko Marušić.²⁴⁹ Razvitak arhitektonskih i skulpturalnih ostvarenja toga razdoblja u Istri razmatrao je kao rezultat sinteze zatečenoga kasnoantičkog, odnosno ranobizantskog, naslijeđa i barbarskih

²⁴⁴ Prelog je predromaničko razdoblje (od 7. do 10. st.) objasnio kao „pasivnu negaciju antike“, odnosno neinventivno „trošenje“ baštinjenih modela, nakon čega je (od kraja 10. i u 11. st.) nastupila „aktivna negacija“ koja je kao krajnji kreativni produkt iznjedrila novi integralni stil romanike. **M. PRELOG**, „Između antike i romanike“, *Peristil*, no. 1, Zagreb, 1954, str. 5-14.

²⁴⁵ **M. PRELOG**, „Pred umjetničkom baštinom Istre“, *Dometi*, no. 11, Rijeka, 1969, str. 34-43; **M. PRELOG**, *Poreč: grad i spomenici*, Beograd, 1957.

²⁴⁶ **V.P. GOSS**, *Predromanička arhitektura...*, str. 21-41; **V.P. GOSS**, *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200. Pogled s jugoistoka. (Four Centuries of European Art, 800-1200. View from Southeast)*, Zagreb, 2010, str. 21-32.

²⁴⁷ Karaman definira „graničnu“ sredinu kao područje na kojemu se miješaju utjecaji dvaju kulturnih krugova. „Provinciju“ smatra ovisnom i podređenom jednome centru, zbog čega je njena umjetnost imitativna i minorna. „Periferija“ ima pozitivan predznak i podrazumijeva područje koje upija umjetničke impulse iz više velikih centara, ali je od njih dovoljno udaljena da je kadra ostvariti kreativni odmak od zacrtanih modela velikih majstora. **LJ. KARAMAN**, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb, 1963.

²⁴⁸ **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*, str. 98; **LJ. KARAMAN**, „Starohrvatska umjetnost“, *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. 1, sv. 1-2, Zagreb, 1943, str. 52-82; **M. JARAK**, „Smjernice u razvoju srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj“, *Opuscula archaeologica*, no. 30, Zagreb, 2006, str. 183-224.

²⁴⁹ Detaljnu bibliografiju Marušićevih radova pripremila je Kristina Jurkić-Džin u povodu četrdesete obljetnice njegova rada u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Članak je trebao biti objavljen u časopisu *Histria Archaeologica* 1990., no tiskanje je kasnilo, pa je dopunjena Marušićeva bibliografija objavljena posmrtno 1995. **K. JURKIĆ-DŽIN**, *Bibliografija radova Branka Marušića (1955 – 1987)*, *Histria Archaeologica*, no. 20-21/1989-1990, Pula, 1995, str. 15-28. (radovima od 1987 -1995. nadopunio Ž. Ujčić).

tradicija slavenskoga sloja koji se u Istri pojavio već početkom 7. st.²⁵⁰ Iako se zapravo nikada nije izravno upuštao u teorijske polemike oko porijekla predromaničke umjetnosti i presudnih čimbenika koji su utjecali na nastanak pojedinih oblika, tipova ili motiva, s njima je bio dobro upoznat, a u svakom pojedinom segmentu istraživanja uvažavao je upravo one teze koje su potvrđivali rezultati njegovoga terenskoga rada. Tako je u proučavanju nalaza nekropola „iz doba seobe naroda“ uzimao u obzir „barbarsku tezu“ Strzygowskoga,²⁵¹ uočavajući sličnosti u obredima i izgledu grobnih priloga u Istri i na mnogo širem sjevernoeuropskom području,²⁵² ali je istovremeno negirao njegovo stajalište o cezuri i velikim lomovima u povijesti kulture kao posljedice seobenih valova, naglašavajući dvosmjernu razmjenu utjecaja između zatečenoga romanskog stanovništva Istre i doseljenoga hrvatskog etnosa. Proučavajući fenomene arheološkoga kontinuiteta između kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, prepoznatljive u sakralnoj arhitekturi Istre, približio se Dyggveovim zaključcima,²⁵³ ali je uvažavao i suprotno, Karamanovo stajalište o autohtonom izrazu i „slobodi stvaranja u periferijskoj sredini“,²⁵⁴ što je naročito došlo do izražaja u Marušićevu identificiranju ranije spomenute „istarske grupe spomenika“ s upisanom apsidom.²⁵⁵ Usporedbom kvalitativne razine izvedbe reljefa predromaničkih ulomaka ustanovio je da su u gradskim sredinama, poput Pule i Poreča, neprekidno djelovale majstorske radionice čija su „umjetnička htijenja, udružena s vrsnim poznavanjem klesarske vještine“ značajno utjecala na jednostavnu obrtničko-klesarsku proizvodnju manjih naselja u demografski i kulturološki izmijenjenom zaleđu.²⁵⁶ Adaptaciju slavenske tradicije u novoj, istarskoj, sredini uočavao je na primjerima reljefa iz 7. i 8. st., za koje je ponekad pisao da ostavljaju „dojam spomenika klesanog od majstora koji je prenio i na kamen tehniku obrađivanja drvene građe.“²⁵⁷ Na temelju tipologije

²⁵⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Slavensko-avarski...“, str. 63-70; **B. MARUŠIĆ**, „Prilog poznavanju kasnoantičkog Nezakcija“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 16, Split, 1986, str. 51-76; **B. MARUŠIĆ**, „Kršćanstvo i poganstvo...“, str. 549-572; **B. MARUŠIĆ**, „Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora“, *Jadranski zbornik*, no. 9, Rijeka, 1973-75, str. 337-340.

²⁵¹ **J. STRZYGOWSKI**, *O razvitku starohrvatske umjetnosti; prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*, Zagreb, 1927. (hrvatski prijevod djela *Forschungen zur Entwicklung der altcroatischen Kunst*, izdanog 1926).

²⁵² Vidi npr.: **B. MARUŠIĆ**, *Starohrvatska nekropola*; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 10.

²⁵³ Dyggve je zastupao tezu kontinuiteta antike u ranom srednjovjekovlju. Proučavajući salonitanske spomenike inzistirao je na antičkim predlošcima kao isključivom temelju nastanka arhitektonskih i skulpturalnih oblika narednih razdoblja. Vidi: **E. DYGGVE**, *L'amphiteatre, Recherches à Salone*, vol. 2, Kopenhagen, 1933, str. 35-150; **E. DYGGVE**, *History of Salonitian Christianity*, Oslo, 1951.

²⁵⁴ **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*

²⁵⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“.

²⁵⁶ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*; **B. MARUŠIĆ**, „Contributo alla conoscenza della scultura altomedioevale in Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 11, Rovigno, 1980-1981, str. 55-84; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne skulpture u Istri“, *Jadranski zbornik*, no. 12, Rijeka, 1982-1985, str. 327-333.

²⁵⁷ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 39.

oblika i repertoara ukrasnih uzoraka reljefa, pokušavao je odrediti moguće porijeklo, vrijeme nastanka, naručitelje i radioničke krugove unutar kojih su izrađeni pojedini dijelovi liturgijskoga namještaja, a uspostavio je i okvirnu periodizaciju istarske ranosrednjovjekovne skulpture, pri čemu je starijoj Karamanovoj podjeli pridodao i ranoromaničku fazu, određivši: „predfazo razdoblje“ (7. i 8. st.), „razdoblje pune afirmacije pleterne dekoracije“ (od kraja 8. do 10. st.) i „razdoblje kasnopletarne, tj. ranoromaničke skulpture“ (10. i 11. st.).²⁵⁸

Povećanje broja korpusa spomenika i unapređenje spoznaja o srednjovjekovnoj umjetnosti, na europskoj²⁵⁹ i nacionalnoj razini, utjecali su na profiliranje različitih tematskih cjelina istraživanja, kao i na tipološko razvrstavanje sakralnih građevina i pripadajućih dijelova skulptorski ukrašene arhitektonske plastike i liturgijskoga namještaja. Heterogeni karakter istodobnih nalaza iz različitih regija aktualizirao je problem određivanja parametara za definiranje stila, a nametnulo se i pitanje kronoloških odrednica razdoblja, koje nisu bile niti jasno utvrđene, niti univerzalno primjenjive.

Što se tiče arhitekture, prvi ozbiljan pokušaj određivanja karakteristika za razlikovanje predromanike od romanike, koji je i danas znanstveno prihvaćen, ponudio je Vladimir Gvozdanović.²⁶⁰ Među prvima je ukazao i na posebnosti predromaničke umjetnosti općenito te njezine uloge prethodnice stilske razdoblju romanike.²⁶¹ Značajan je njegov doprinos u proučavanju umjetničkoga izričaja tih dvaju razdoblja u kontinentalnom dijelu današnje Hrvatske,²⁶² kao i u prepoznavanju „kraljevske skupine“ predromaničke arhitekture koju je

²⁵⁸ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 21-27.

²⁵⁹ Značajnu ulogu u razmjeni znanja o europskoj umjetnosti ranog srednjeg vijeka imali su međunarodni kongresi. Kao jedan od vodećih istraživačkih centara profilirao se „Centro Italiano di studi sull'alto medioevo“ u Spoletu, u čijoj se ediciji, počevši od 1959., objavljuju sveobuhvatni korpusi ranosrednjovjekovne skulpture Italije.

²⁶⁰ Kao najjasnije distinkcije koje pokazuje predromanička arhitektura u odnosu na romaničku Gvozdanović je istaknuo: nepodudarnost u organizaciji prostora i kompoziciji fasada; postojanje skrivenih prostora što se ne prepoznaju na vanjštini; prostorni diskontinuitet prouzrokovan uskim prolazima unutar građevine; vertikalni rast tijela građevine prema tornju ili kupoli uz istovremeno longitudinalno pružanje prostora. **V. GVOZDANOVIĆ**, „Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest europske predromanike“, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture* (A. Mohorovičić, ur.), Split, 1978, str. 131; **V.P. GOSS**, *Early Croatian Architecture. A Study of the Pre-Romanesque*, London, 1987. (Autor se u ranijim radovima potpisuje kao V. Gvozdanović, dok su oni novijega datuma objavljeni pod imenom Vladimir Peter Goss.)

²⁶¹ **V. GVOZDANOVIĆ**, *Starohrvatska arhitektura*, Društvo arhitekata Hrvatske, Zagreb, 1969; **V.P. GOSS**, „Is There a Pre-Romanesque...“, str. 33-50; **V.P. GOSS**, „The Beginnings of the Romanesque Architecture in Croatia“, *Journal of Croatian Studies*, no. 18-19, Zagreb, 1977-78, str. 3-73; **V.P. GOSS**, *Predromanička arhitektura...*

²⁶² **V. GVOZDANOVIĆ**, „Vrijednost romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela Sv. Marije u Bapskoj“, *Arhitektura*, vol. 106, Zagreb, 1970, str. 64-68; **V. GVOZDANOVIĆ**, „The South-Eastern Border of Carolingian Architecture“, *Cahiers archeologiques*, vol. 27, Paris, 1978, str. 85-100; **V.P. GOSS**, „Stotinu kameničia izgubljenog raja“, u: *Katalog izložbe Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave* (Arheološki muzej u Zagrebu, 23. listopada - 23. prosinca 2007), Zagreb, 2007. i dr.

opisao kao „izvornu domaću verziju predromaničkog graditeljstva nadahnutu karolinškim uzorima“.²⁶³ Jedan je od prvih istraživača koji je naslutio mogućnost definiranja *westwerka*, zapadnog korpusa predromaničkih crkava, zaključivši da se radi o najinovativnijem obilježju karolinške arhitekture, a razmotrio je i hrvatske primjere crkvi kod kojih se on pojavljuje.²⁶⁴ Na tragu Gossovih zaključaka Miljenko Jurković je detaljno istražio razvoj, artikulaciju i pojavu *westwerka* na istočnoj obali Jadrana i u ostatku srednjovjekovne hrvatske države.²⁶⁵

Tomislav Marasović je izradio detaljnu morfološku obradu predromaničkih crkava Dalmacije,²⁶⁶ tipološki ih razvrstao i unio u kartu teritorijalne rasprostranjenosti,²⁶⁷ a ponudio je i metodološki okvir za kronologiju ranosrednjovjekovne umjetnosti u Dalmaciji, temeljen na analizi „unutarnjih“ i „vanjskih“ vrela.²⁶⁸ Dotad homogeno razmatrane arhitektonske spomenike nastale između 9. i 11. st. Ivo Petricioli je podijelio u tri razdoblja (predromanika, rana romanika i romanika),²⁶⁹ a razgraničio je i pojmove „starohrvatska“ i „predromanička“ umjetnost, koji su se koristili kao sinonimi.²⁷⁰ Značajan doprinos Petricioli je dao i u analizi skulpture. Dalmatinske primjere reljefa razvrstao je u tipološki srodne skupine, pridruživši im precizne datacijske odrednice. Definirao je „donju“ i „gornju“ granicu evolucije pletera, objasnivši postupni razvoj od plitkoga kasnoantičkog tretmana plohe do „pleternog reljefa od

²⁶³ V.P. GOSS, *Early Croatian Architecture*; V.P. GOSS, *Predromanička arhitektura...*

²⁶⁴ V.P. GOSS, „The ‘Croatian Westwork’ Revisited“, *Ars*, vol. 43, Bratislava, 2010, str. 3-23; V.P. GOSS, *Četiri stoljeća...*

²⁶⁵ M. JURKOVIĆ, „Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu. Pravci istraživanja“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 26, br. 1, Split, 1987, str. 61-86; M. JURKOVIĆ, „Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 22, Split, 1997, str. 55-80; M. JURKOVIĆ, „L'Eglise et l'état en Croatie au IXe siècle - le probleme du massif occidental carolingien“, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Motovun – Zagreb, 1997, str. 23-40.

²⁶⁶ T. MARASOVIĆ, „Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji“, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split – Zagreb, 1978, str. 5-129.

²⁶⁷ T. MARASOVIĆ, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994; T. MARASOVIĆ, „Predromaničko graditeljstvo“, u: *Hrvatska i Europa – sv. I, Srednji vijek (VII-XII. stoljeće)*, (I. Supićić, ur.), Zagreb, 1997, str. 444-473.

²⁶⁸ T. MARASOVIĆ, „Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji“, *Radovi IPU*, no. 12-13, Zagreb, 1988-1989, str. 27-39. Slijedom utvrđene metodologije Marasović je u jednom od kasnijih radova razlučio četiri osnovna klasifikacijska razdoblja umjetnosti između 7. i 11. st. (predkarolinško – 7. st. i prva polovina 8. st.; karolinško – od sredine 8. do kraja 9. st.; otosko – u 10. st. i protoromaničko – u 11. st.). Vidi: T. MARASOVIĆ, „Prijedlog kronološko-stilske...“, str. 23-31.

²⁶⁹ I. PETRICIOLI, „Oko datiranja umjetničkih spomenika ranog srednjeg vijeka“, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980, str. 113-120; I. PETRICIOLI, „Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima“, *Izdanja HAD*, vol. 8, Split, 1984, str. 221-226.

²⁷⁰ I. PETRICIOLI, *Od Donata do Radovana*, Split, 1990, str. 111-112. Autor objašnjava razlike između pojmova „starohrvatski“ kojega objašnjava kao kulturno-povijesni termin i pojma „predromanički“ kojega vezuje uz stilske odrednice razdoblja.

tri prutke“ i konačne metamorfoze ornamentalnih motiva u oživljene florealne, među kojima se na pragu romanike pojavljuju i ljudski likovi.²⁷¹

Gradnju, a napose opremanje sakralnih objekata liturgijskim namještajem, Željko Rapanić je sagledao kao proces čija je realizacija usko povezana uz odnos između naručitelja i izvođača radova.²⁷² Zaključio je i da se Dyggveova teza o porijeklu predromaničke arhitekture u domaćoj graditeljskoj tradiciji kasne antike može primijeniti i na skulpturu, ali je istaknuo da su na njezin razvoj bitno utjecali i kontakti s Apeninskim poluotokom.²⁷³ Radovan Ivančević je pak, iznio tezu da je umjesto apostrofiranja jedne komponente kao odlučujuće za porijeklo tipova i oblika predromaničke umjetnosti nužno uvažiti dvije tradicijske (starokršćansku i ranobizantsku) i dvije suvremene (franačku i srednjobizantsku) koje simultano djeluju u vremenu i prostoru njezina formiranja.²⁷⁴ Mnogostrukost utjecaja na nastanak i razvoj predromaničkih reljefa naglasio je i Nikola Jakšić, a kao presudne čimbenike na oblikovanje ranosrednjovjekovnoga ikonografskog repertoara izdvojio je mediteransku tradiciju (podnih mozaika i dekorativnih tkanina) i „otočku“ tj. „misionarsku“ inspiraciju (prepleta beskonačnih traka na rukopisnim knjigama).²⁷⁵ Analizirajući ulomke crkvenoga namještaja, raspoznao je različite majstorske „rukopise“ i odredio „radioničke krugove“ u kojima su izrađene najznačajnije klesarske narudžbe u Dalmaciji između 9. i 12. st.,²⁷⁶ čime je jasno naglasio važnost skulpture kao parametra za dataciju arhitekture.²⁷⁷

Pavuša Vežić je među prvima ukazao na činjenicu da je značajan broj kasnoantičkih sakralnih građevina u našim krajevima preživio seobene valove Avara i Slavena te, opremljen

²⁷¹ **I. PETRICIOLI**, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960, str. 5-14.

²⁷² **Ž. RAPANIĆ**, „Majstori – klesari“, *Izdanja HAD*, sv. 7, Znanstveni skup Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, Mali Lošinj, 11-13. listopada 1979., Zagreb, 1982, str. 179-186; **Ž. RAPANIĆ**, „DONARE ET DICARE (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku)“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 14/1984, Split, 1985, str. 159-181.

²⁷³ **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987.

²⁷⁴ **R. IVANČEVIĆ**, *Umjetničko blago Hrvatske*, str. 50-64.

²⁷⁵ **N. JAKŠIĆ**, „Predromaničko kiparstvo“, u: *1000 godina hrvatske skulpture*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1991, str. 13-26; **N. JAKŠIĆ**, „Predromaničko kiparstvo“, u: *1000 godina hrvatskog kiparstva*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1997, str. 13-39; **N. JAKŠIĆ**, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 192-213; **N. JAKŠIĆ**, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji ...“, str. 5-38.

²⁷⁶ **N. JAKŠIĆ**, *Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća*, Doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zadru (neobjavljeno), Zadar, 1986.

²⁷⁷ **N. JAKŠIĆ**, *Kiparsko klesarske radionice...*; **N. JAKŠIĆ**, „Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, no. 21 (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980, str. 97-110; **N. JAKŠIĆ**, „Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 13, Split, 1983, str. 203-215; **N. JAKŠIĆ**, „Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 22, Split, 1995, str. 141-150.

novim liturgijskim instalacijama, nastavio postojati kao kultno središte u 9. st.²⁷⁸ Velik doprinos dao je u istraživanju ranokršćanske i predromaničke arhitekture,²⁷⁹ napose crkve sv. Trojice u Zadru²⁸⁰ i njoj srodne skupine trikonhalnih građevina, među kojima je spomenuo i relevantne istarske primjere.²⁸¹ Izradio je prvu integralnu studiju ranosrednjovjekovnih ciborija na hrvatskoj strani Jadrana, pri čemu je razmotrio arhitektonsku strukturu i konstruktivne elemente te pitanja stilskog određenja plastike na tome dijelu liturgijske skulpture, dok je interpretaciju latinskih natpisa na ulomcima ponudio Milenko Lončar.²⁸² Među šezdesetak ciborija koji su fragmentarno ili u cijelosti sačuvani na prostoru od Umaga do Budve²⁸³ Vežić je obradio i nekoliko istarskih primjera, od kojih posebno mjesto zauzimaju ciboriji katedrale u Novigradu i Puli. U potonjem je slučaju sondiranjem žbuke na spojevima i izmjerom kutova pod kojim se spajaju arkade ustanovio da se radilo o šesterostranome ciboriju, čime je nepobitno dokazao da je pripadao liturgijskoj opremi porušenog baptisterija.²⁸⁴

Distinkcije među stilskim razdobljima uočene na temelju analize oblikovnih elemenata (forme), Miljenko Jurković je pokušao objasniti uzrocima zbog kojih se takve promjene događaju. Ranosrednjovjekovnu arhitekturu Zapada sagledao je kroz spregu forme i funkcije, utvrdivši da se „odvajanje predromaničke arhitekture od svoje kasnoantičke baštine događalo

²⁷⁸ **P. VEŽIĆ**, „Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 15/1985, Split, 1986, str. 215; **P. VEŽIĆ**, „Ninska crkva u ranom srednjem vijeku – problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković – T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 94, 97.

²⁷⁹ **P. VEŽIĆ**, „Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji“, *Rapski zbornik*, Zagreb, 1986, str. 297-300; **P. VEŽIĆ**, „Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, no. 12, Zagreb, 1986, str. 161-177; **P. VEŽIĆ**, „Starokršćanski sloj katedrale u Zadru“, *Diadora*, no. 10, Zadar, 1988, str. 163-182; **P. VEŽIĆ**, *Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Sv. Šime) u Zadru*, Zadar, 1989; **P. VEŽIĆ**, „The early-medieval phase of the episcopal complex in Zadar“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Motovun – Zagreb, 1995, str. 150-161; **P. VEŽIĆ**, „Elementi di architettura bizantina nelle costruzioni altomedievali di Zara“, *Hortus artium medievalium*, vol. 4, Motovun – Zagreb, 1998, str. 55-70; **P. VEŽIĆ**, *Zadar na pragu kršćanstva: arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar, 2005. i dr.

²⁸⁰ **P. VEŽIĆ**, „Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru: konzervatorski radovi i rezultati istraživanja“, Zagreb, 1985; **P. VEŽIĆ**, *Sveti Donat – Rotunda Sv. Trojstva u Zadru*, Split, 2002.

²⁸¹ **P. VEŽIĆ**, „O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku“, *Diadora*, no. 13, Zadar, 1991, str. 323-369; **P. VEŽIĆ**, „Dalmatinski trikonhosi“, *Ars Adriatica*, no. 1, Zadar, 2011, str. 27-66.

²⁸² **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*.

²⁸³ U skupinu dalmatinskih ciborija Vežić je ubrojio i primjerke iz Kotora i Budve, gradova koji se danas nalaze u sastavu Republike Crne Gore, ali su u srednjem vijeku pripadali Bizantskoj Dalmaciji. **P. VEŽIĆ**, „I cibori a pianta esagonale risalenti all'Alto medioevo in Istria e in Dalmazia“, *Hortus artium medievalium*, no. 3, Zagreb-Motovun, 1997, str. 101-116; **P. VEŽIĆ**, „Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru“, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, no. 39, Split, 2001-2002, str. 91-122.

²⁸⁴ **P. VEŽIĆ**, „Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu“, u: *Novigrad – Cittanova 599.–1999. zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa*, (J. Zihelr ur.), Novigrad, 2002, str. 75-87; **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 46-52.

prije svega u promjeni funkcije koja je nužno diktirala i promjenu oblika“,²⁸⁵ a iste je argumente primijenio i na romaničko razdoblje u kojemu se promjene forme u 11. st. događaju kao odraz reforme redovništva u 10. st. i Grgurove reforme Crkve u 11. st.²⁸⁶ Postavio je tezu o nejedinstvenosti istočnoga Jadrana kao umjetničkog prostora u 9. st., definiravši ga kao skup „zasebnih cjelina određenih političkim granicama, u kojima različito očitovanje određuju različite liturgijske koncepcije“,²⁸⁷ čime je objasnio koegzistenciju bizantskih i karolinških umjetničkih koncepata u oblikovanju predromaničke arhitekture i skulpture na opisanome području.

Sagledavši ukupan korpus ranosrednjovjekovne kamene plastike Istre Marina Vicelja je ponudila periodizaciju, nešto drugačiju od starije Marušićeve, izdvojivši: 6. st. - kao vrijeme intenzivne građevne djelatnosti u priobalnim mjestima, uz oslanjanje na kasnoantičke tradicije i ranobizantske utjecaje u oblikovanju skulpture, zatim „prijelazno razdoblje“ 7. i 8. st. – u kojemu dolazi do stagnacije umjetničke produkcije, a rijetki sačuvani primjeri lapida ove faze pokazuju naznake stilskih promjena čija puna afirmacija nastupa u posljednjoj, predromaničkoj fazi 9. i 10. st., kada se zapaža porast gradnje, pregradnji i opremanja sakralnih objekata u Novigradu te na ruralnom području pulskog i porečkog agera.²⁸⁸ Kao važnu kariku u evolucijskome lancu skulptorskoga izričaja između kasne antike i predromanike u Istri Vicelja je izdvojila „post-justinijansko“ razdoblje, koje počinje nakon smrti Justinijana (565.) i traje do konsolidiranja franačke vlasti na tome području (krajem 8. st.).²⁸⁹ Skulptura navedenoga razdoblja najbrojnija je na južnome dijelu poluotoka, u formalnim i ikonografskim rješenjima pokazuje najheterogeniji karakter te značajan kvalitativni pad u odnosu na prethodni period, a jasan je pokazatelj promjena koje su obilježile naredni. Za razliku od sjevernoga dijela poluotoka, gdje se u to vrijeme pojavljuju

²⁸⁵ **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta...“, str. 41-48.

²⁸⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 20, Zagreb, 1990, str. 191-213; **M. JURKOVIĆ - N. MARAKOVIĆ**, „La nascita del primo romanico in Croazia nel contesto delle grandi riforme ecclesiastiche del secolo undicesimo“, u: *Immagine e Ideologia. Studi in onore di Arturo Carlo Quintavalle*, (A. Calzona, R. Campari, M. Mussini, ur.), Milano, 2007, str. 96-102.

²⁸⁷ **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta...“, str. 41-48.

²⁸⁸ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 52-56; **M. VICELJA**, „Prilog analizi ranosrednjovjekovne plastike u Istri“, *Dometi*, no. 11, Rijeka, 1990, str. 771-776; **M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa...“, str. 12; **M. VICELJA**, „The Justinianic sculpture at Pula: a reconsideration“, u: *Acta XII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae (Split – Poreč, 25.9 - 1.10.1994.)*, Città del Vaticano, 1998, str. 1037-1047.

²⁸⁹ **M. VICELJA**, „La scultura del periodo postgiustiniano nell'Istria meridionale“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Zagreb – Motovun, 1995, str. 134-140; **M. VICELJA**, „La scultura dell'alto...“, str. 27-58.

refleksi umjetničke produkcije „langobardske skulpture“,²⁹⁰ u južnome je dijelu Istre, otvorenijem bizantskim tradicijama, takav izraz slabije prepoznatljiv²⁹¹ pa je zaključila da je u tom kontekstu točnije govoriti o post-justinijanskoj produkciji.²⁹² Analizirajući kronološko-prostornu dinamiku izgradnje i opremanja sakralnih građevina u Istri Vicelja je naglasila kvantitativnu dominaciju južnog dijela poluotoka u odnosu na sjeverni i kvalitativnu u produkciji priobalnih gradova, u kojima tijekom čitavog ranog srednjeg vijeka perzistiraju kasnoantičke tradicije u graditeljstvu i skulpturi, u odnosu na kontinentalni dio poluotoka koji postupno preuzima likovne i arhitektonske koncepte grada, a kiparski izraz ranog srednjeg vijeka bilježi tek u 9. i 10. st.²⁹³ Ulomke predromaničke skulpture Istre Vicelja je sagledala u kontekstu mikrookruženja u kojemu je naručena i izrađena, analizirajući formalno-ikonografski aspekt djela, kao i morfološko-tehničke značajke ulomaka na temelju kojih ih je moguće vezati uz pojedine radioničke krugove.²⁹⁴ Utvrdila je da dominacija specifičnoga stilskog izraza ili motiva (bizantinizirajućeg naturalizma ili franačke apstrakcije), suprotno dotad uobičajenoj praksi, ne može biti čvrsto uporište za datiranje kamenih spomenika,²⁹⁵ pogotovo u južnoj Istri, gdje se tradicija kasnoantičke i ranokršćanske simboličke umjetnosti održala i u razdoblju nakon formalne bizantske vlasti.²⁹⁶

Suprotno dalmatinskim gradovima i području na kojemu se prostirala prva hrvatska kneževina, gdje je ulomke liturgijskoga namještaja bilo moguće precizno datirati zahvaljujući obilju epigrafskih podataka što ih pružaju sami spomenici, u Istri je takav pristup onemogućen zbog iznimno malog broja ulomaka s uklesanom godinom ili imenom dostojanstvenika, koji bi poslužili kao „unutarnje vrelo“ za dataciju.²⁹⁷ Miljenko Jurkokvić je, stoga, zaključio da kronološka slika istarske predromaničke skulpture mora biti utemeljena na drugačijim

²⁹⁰ Vicelja objašnjava da se termin „langobardska skulptura“ ne koristi u označavanju posebnog umjetničkog stila, već kao oznaka umjetničke produkcije u određenoj regiji (Friuli), koja je u jednom kratkom razdoblju utjecala na umjetnička ostvarenja Istre. **M. VICELJA**, „La scultura dell'alto...“, str. 35-36.

²⁹¹ U kontekstu langobardskih utjecaja na južnom dijelu poluotoka Vicelja zapravo smatra da je takav utjecaj neprepoznatljiv, no istraživanja su pokazala da se skulptura tihvih obilježja, doduše u vrlo ograničenom opsegu, pojavljuje i u Puli.

²⁹² **M. VICELJA**, „La scultura dell'alto...“, str. 35-36.

²⁹³ **M. VICELJA**, „Elementi kronološke...“, str. 297-298.

²⁹⁴ **Ibid.**, str. 298-300.

²⁹⁵ **M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa...“, str. 15.

²⁹⁶ **M. VICELJA**, „Centric Compositional Scheme of the Early Medieval Slabs in Istria“, u: *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, Rijeka, 1993, str. 165-176.

²⁹⁷ Iako je Istra prema broju ranosrednjovjekovnih fragmenata i cjelina kojima su pripadali jedna od najbogatijih regija jadranskoga bazena, do sada su poznata tek dva spomenika koja je moguće datirati na temelju natpisa: Handegisov zabat iz Pule (**kat. I.54**), datiran imenom biskupa i godinom 857. te krstionički ciborij iz Novigrada, čiji natpis spominje biskupa Mauricija, zabilježenog u pismu pape Hadrijana upućenom Karlu Velokome između 776. i 780. što je bio glavni prametar za precizno datiranje ciborija.

uporištima te da, umjesto inzistiranja na širokim komparacijama pleterne skulpture i traženja analogija pojedinim elementima, čvršće uporište za dataciju pružaju uočavanje i usporedba čitavih motivičkih skupina koje se pojavljuju na klesarskim uradcima.²⁹⁸ Za razliku od Vicelje koja je kod skulpture post-justinijanskoga razdoblja naglasila vidljive spone kontinuiteta (formalnih i sadržajnih odrednica), ali i jasne naznake promjene u odnosu na prethodno razdoblje (vidljive u načinu interpretacije motiva i komponiranja plohe podređenog sustavu *horror vacui*),²⁹⁹ Jurković je smatrao da post-justinijanska skulptura, osim kvalitativnog pada, ne pokazuje nikakve nove vrijednosti, da se sklonost prema ispunjavanju praznih prostora javlja već u kasnoj antici te da post-justinijanske reljefe treba razmatrati kao dio kasnoantičke produkcije.³⁰⁰ Stilske promjene, prema Jurkoviću, nastupaju tek krajem 8. st. kada počinje „razdoblje formacije zrele pleterne skulpture“ u Istri, a prethodio im je „dugi proces transformacije u 7. i 8. st.“ tijekom kojega se događa odklon od antičkog „klasicizma“³⁰¹, a da se „pritom ne ostvaruje niti jedna zaista nova kvaliteta“.³⁰² U više je navrata naglasio da monumentalne likovne vrste predromaničke umjetnosti odražavaju kontinuitet kasnoantičke tradicije uz postupno usvajanje karolinških inovacija,³⁰³ što je posebno vidljivo kod arhitekture, ali da „sekundarne sastavnice stila (oblik apside, artikulacija vanjskog plašta, oblik otvora, način zidanja), a konačno i osnovni tip, nisu uvijek dobra mjerila datacije ako su

²⁹⁸ **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije...“, str. 265-266.

²⁹⁹ **M. VICELJA**, „Elementi kronološke...“, str. 299.

³⁰⁰ **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije...“, str. 267.

³⁰¹ **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije...“, str. 266-267; **M. JURKOVIĆ**, „La sculpture post-justinienne en Istrie et le problème de continuité“, u: *Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju II, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sup. vol. 87-89, Città del Vaticano – Split, 1998, str. 1125.

³⁰² Umjetnička dostignuća 7. i 8. st. Jurković je u potpunosti sagledao u skladu s Prelogovom tezom o pasivnoj negaciji antike. Upozorio je, međutim, da su novija istraživanja pokazala da se granica aktivne negacije antike, koju je Prelog postavio na 11. st. treba pomaknuti na 9. st., odnosno s romanike na predromaniku. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, „Problem kontinuiteta...“, str. 41-42; **M. JURKOVIĆ**, „Spomenici nepotpune biografije. Skice ze teorijska promišljanja ranosrednjovjekovne umjetnosti“, u: *Minuscula in honorem Željko Rapanić* (Zbornik povodom osamdesetog rođendana), (M. Jurković – A. Milošević, ur.), Zagreb – Motovun – Split, 2012, str. 259.

³⁰³ **M. JURKOVIĆ**, „Quelques aspects des influences carolingiennes en Croatie“, *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, Paris, 1995 (1997), str. 319-332; **M. JURKOVIĆ**, „Franački utjecaj...“, str. 117; **M. JURKOVIĆ**, „Some aspects of continuity and discontinuity between late antiquity and the early middle ages in Dalmatia“, u: *Predci i predšasnici, mitovi i utopije na Balkanu*, (I. Konev, ur.), Sveu, 1997, str. 415-426; **M. JURKOVIĆ**, „Alcune considerazioni sull'arte monumentale in Istria fra la tarda antichità e l'alto medioevo“, u: *II. Congresso Nazionale di Archeologia Medievale*, (G. P. Brogiolo, ur.), Brescia, 2000, str. 317-322; **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 164-191; **M. JURKOVIĆ - I. BASIĆ**, „Élites ecclesiastiche e renovatio: tradizioni tardoantiche nell'arte di VIII e IX secolo in Istria with“, in: *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV-X secolo). Il ruolo dell'autorità ecclesiastica alla luce di nuovi scavi e ricerche, Atti del Convegno internazionale Bologna-Ravenna, 26-29 novembre 2007*, Bologna, 2009, str. 289-302; **M. JURKOVIĆ - N. MARAKOVIĆ - T. TURKOVIĆ**, „Continuity of Urban Structures between Antiquity and Middle Ages in Croatia“, u: *Interpreting the Past: Essays from the 4th International Conference on European History*, (E. Kennet Hendrickson, C. J. Pappas Nicolas, ur.), Atena, 2007, str. 185-204.

i jedina“.³⁰⁴ Arheološkim istraživanjima u Istri, koje je Jurković provodio uglavnom u suradnji s *Međunarodnim istraživačkim centrom za kasnu antiku i srednji vijek* (MICKAS), potvrđena je ispravnost navedene tvrdnje, revidirani su i stariji zaključci o datacijama, fazama gradnje i opremanja pojedinih sakralnih objekata,³⁰⁵ a produbljene su i spoznaje o djelatnosti majstora i klesarskih radionica.³⁰⁶ Od iznimne je važnosti za proučavanje geneze predromaničke skulpture u Istri Jurkovićev pronalazak kapitela kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala,³⁰⁷ koji također proizlaze iz tradicije kasnoantičke baštine, potvrđujući pretpostavke o postupnoj transformaciji oblika u neprekinutu slijedu.³⁰⁸ Analogije spomenutim kapitelima, kao i ulomcima skulpture prve faze opremanja bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, Jurković je pronašao na još nekoliko značajnih lokaliteta u Istri, prepoznavši ih kao korpus istoga obrtničkog kruga.³⁰⁹ Radionica „*Majstora kapitela iz Bala*“ prva je i za sada jedina imenovana klesarska produkcija u Istri.

³⁰⁴ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 174.

³⁰⁵ Provedena su ospežna arheološka istraživanja kompleksa Eufrazijeve bazilike u Poreču, župne crkve sv. Pelagija u Novigradu, bazilike i samostana sv. Marije Velike kraj Bala, župne crkve u Balama, srednjovjekovnoga naselja Guran i crkava u njegovoj neposrednoj blizini i dr. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Split, 1996; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, (A. Milošević, ur.), Split – Bale, 2002; **M. JURKOVIĆ - J-P. CAILLET - I. MATEJČIĆ - P. CHEVALIER - I. MARIĆ - N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, Zagreb, 2009. Pojedinačni rezultati kampanja arheoloških istraživanja na lokalitetu sv. Marija Velika kraj Bala objavljujani su u časopisima: *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité tardive* (1996 – 2000.), *Hortus Artium Medievalium* (1996 – 2000.), *Hrvatski arheološki godišnjak* (2005 – 2008.), *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* (1999.) i Zborniku Porečkog susreta arheologa (2006/2008.). Rezultati istraživanja srednjovjekovnoga naselja Guran i njegovih crkvi objavljujani su u časopisima: *Genava* (2003 – 2009.), *Hortus Artium Medievalium* (2003 – 2013.), *Hrvatski arheološki godišnjak* (2005 - 2010.), *Histria antiqua* (2011.), *Melanges de L'Ecole française de Rome - Moyen Age* (2009.), *L'Archéo-Thema. Revue d'archéologie et d'histoire* (2009.), *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archaologischer Forschungen im Ausland. Jahresberich* (2004 – 2013.) te u Zborniku Porečkog susreta arheologa (2006/2008.). Radovi o crkvama Galizane publicirani su u *Hrvatskom arheološkom godišnjaku* (2009.) i u *Bulletin du Centre d'etudes medievales d'Auxerre* (2010.). Svi članci koautorski rad M. Jurkovića i hrvatskih i francuskih arheologa koji su sudjelovali u istraživanjima na pojedinim lokalitetima (I. Matejčić, J-P. Caillet, P. Chevalier, J. Terrier, I. Marić, I. Basić, L. Fiocchi, M. Čaušević-Bully, S. Bully).

³⁰⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; **M. JURKOVIĆ**, „Les chapiteaux de Sveta Marija Velika pres de Bale (Istrie); la tradition de l'Antiquité Tardive à l'époque carolingienne“, u: *Mémoires et témoignages de l'antiquité tardive*, (C. Balmelle, P. Chevalier, G. Ripoll, ur.), Turnhout, 2004. str. 165-174; **N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ**, „Signatures“ in the Stones – The Legacy of Early Medieval Elites on the Territory of Modern Croatia“, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, Motovun - Zagreb, 2007, str. 359-374.

³⁰⁷ Dva od dvanaest kapitela kolonade pronađena su još 1982. i bila su pohranjena u lapidariju Arheološkog muzeja Istre u franjevačkom samostanu u Puli. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 13, Split, 1983, str. 93-96 (T-21/1 b,c, T-22/1a-c); **M. JURKOVIĆ - J-P. CAILLET - I. MATEJČIĆ - P. CHEVALIER - I. MARIĆ - N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 2.

³⁰⁸ **M. JURKOVIĆ - I. BASIĆ**, „Élites...“, str. 289-302.

³⁰⁹ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 175; **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; **M. JURKOVIĆ**, „Les chapiteaux...“, str. 165-174; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona iz

Posebno mjesto u proučavanju i zaštiti kulturno-povijesne baštine Istre pripada Ivanu Matejčiću, dugogodišnjem konzervatoru, istraživaču, ali i poznavatelju lokalnih tradicija, mentaliteta i povijesnih prilika koje su velikim dijelom utjecale na nastanak i očuvanje istarskih spomenika. Istraživao je nekadašnju katedralu sv. Pelagija u Novigradu, posebno njezinu kriptu, utvrdivši, suprotno mišljenjima ranijih istraživača, da se radi o jedinstvenom građevinskom pothvatu iz vremena utemeljenja karolinške vlasti u Istri, krajem 8. st.³¹⁰ U isto razdoblje datirao je i ranosrednjovjekovnu katedru iz Poreča i dokazao da se izvorno nalazila u srednjoj apsidi karolinške kapele sv. Andrije, izgrađenoj na prostoru porušene sjeverne bazilike ranokršćanskoga kompleksa.³¹¹ Na temelju analize arhivskih podataka i starih nacрта predložio je rekonstrukciju najstarijega sloja župne crkve sv. Marije (danas Blaženog Julijana) u Balama. Uočio je da je takav tip arhitekture jedinstven u Istri, ali je „vrlo dobro zastupljen na području Alpa i sjeverne Italije i smatra se tipičnim za karolinšku epohu“. Rekonstruirani izgled prve crkve u Balama u suglasju je s fragmentima pripadajuće kamene arhitektonske i liturgijske opreme, a Matejčić ih datira u kraj 8. st.³¹² Izniman doprinos Matejčić je dao na polju srednjovjekovne arheologije i konzervatorsko-restauratorskih radova na istarskim spomenicima.³¹³ U koautorstvu sa Sunčicom Mustać 2014. je objavio prvi svezak budućega

Gurana - prilog opusu 'Majstora kapitela iz Bala', *Peristil*, no. 50, Zagreb, 2007, str. 7-20; **M. JURKOVIĆ**, „Le maitre d'œuvre au haut Moyen Age: l'exemple du „Maitre des chapiteaux de Bale“, u: *Le plaisir de l'art du Moyen Age. Commande, production et reception de l'œuvre d'art. Melanges en hommage a Xavier Barral i Altet*, (R. Alcoy, D. Allios, M. A. Bilotta, L. Catalano, M. Gianandrea, V. Lucherini, G. Mallet, ur.), Paris, 2012, str. 494-500.

³¹⁰ **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 45-46; **M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL**, *Novigradski lapidarij*, str. 26.

³¹¹ **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 56 – 59; **I. MATEJČIĆ**, „Cattedra vescovile di Parenzo“, u: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*, (C. Bertelli, G. P. Brogiolo, ur.), Brescia, 2000, str. 435.

³¹² **I. MATEJČIĆ**, „Tri priloga za profesora Petriciolija“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, no. 36, Split, 1996, str. 133-152; **I. MATEJČIĆ, I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 14-15; **I. MATEJČIĆ – M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 8-12.

³¹³ Dugogodišnji je suradnik *Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek* u okviru čijih je aktivnosti sudjelovao u arheološkim istraživanjima lokaliteta sv. Marija Velika kraj Bala, srednjovjekovnoga naselja Guran i crkava u njegovoj blizini i drugih. Vidi bilj. br. 305 u ovome radu. Osim episkopalnog kompleksa u Poreču (na čemu je doktorirao – **I. MATEJČIĆ**, *Građevni razvoj katedrale u Poreču*, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 2007), srednjovjekovnog zidnog slikarstva u Istri, gotičke i renesansne skulpture, istraživao je i brojne ranosrednjovjekovne crkve: sv. Tome kod Rovinja, dvoapsidalne crkve sv. Marije Male i sv. Cecilije kod Bala, sv. Pavla u Porto Kolone kraj Bala, sv. Foške kod Peroja, sv. Stjepana u Peroju, sv. Nikole u Puli (nekad sv. Marija Mala) i dr. Vidi. **I. MATEJČIĆ**, „Una chiesa a due absidi: Santa Maria presso Valle“, *Atti CRSRV*, vol. 24, Rovigno, 1994, str. 399-423; **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*; **I. MATEJČIĆ**, „Jedna dvoapsidalna crkva: sv. Marija mala kod Bala“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković, T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 231-244; **I. MATEJČIĆ**, *Sveta Foška*, Split, 2005; **I. MATEJČIĆ**, „Crkva sv. Nikole u Puli (nekada posvećena Sv. Mariji)“, *Ars Adriatica*, no. 2, Zadar, 2012, str. 7-40; **I. MATEJČIĆ**, *Sveti Stjepan: crkva s ožiljcima*, Vodnjan, 2013; **I. MATEJČIĆ – A. MILOŠEVIĆ**, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 366-381.

opsežnog pregleda umjetničke baštine istarske Crkve, naslovljen *Kiparstvo od 4. do 13. stoljeća*, u kojemu je iznio recentna saznanja i interpretacije reprezentativnih regionalnih kasnoantičkih i predromaničkih klesarskih uradaka.³¹⁴

Interes hrvatskih povjesničara umjetnosti i ostalih stručnjaka prema predromaničkoj baštini istarskoga poluotoka značajno je povećan tijekom posljednja dva desetljeća. Uz već spomenute istraživače ističu se: Fina Juroš – Monfardin (analiza skulpture iz Valbandona), Martina Barada (istraživanja srednjovjekovnoga naselja Dvigrad), Sunčica Mustać (sv. Mihovil u Banjolama), a značajne priloge dali su i Željko Ujčić, Vedrana Delonga, Jerica Zihlerl, Giuseppe Cuscito, Paola Porta, Iva Marić, Ivan Basić, Chiara Malaguti i Pietro Riavez. Rezultati njihovih istraživanja redovito se objavljuju u nizu domaćih i inozemnih stručnih publikacija i znanstvenih časopisa: *Hortus artium medievalium*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, *Glasnik muzealaca Istre*, *Histria Archaeologica*, *Histria Antiqua*, *Jadranski zbornik*, *Buzetski zbornik*, *Opuscula archaeologica*, *Atti CRSRV*, *Arheološki vestnik* i dr. i važan su temelj za proučavanje pojedinačnih lokaliteta i fragmenata predromaničkoga liturgijskog namještaja, kao i utjecaja presudnih za nastanak pojedinih djela. Velike istraživačke i revizijske kampanje, koje se provode u okviru djelatnosti Konzervatorskih odjela, Arheološkog muzeja Istre u Puli i Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS), znanstveni projekti i skupovi zamjetno su povećali stupanj istraženosti ranosrednjovjekovne kamene skulpture u Istri i doprinjeli njenu uvođenju u europske preglede ranosrednjovjekovne umjetnosti. Najveću ulogu u promociji cjelokupne predromaničke baštine Hrvatske imala je izložba *Hrvati i Karolinzi*, realizirana u okviru međunarodnog projekta *Karlo Veliki i stvaranje Europe*.³¹⁵ Tom su prigodom po prvi puta integralno obuhvaćeni svi hrvatski prostori, uključujući i Istru, te prikazani najznačajniji nacionalni spomenici karolinškog razdoblja. Izložbu je pratio dvosveščani katalog, koji je nakon gostovanja izložbe u Bresci preveden na talijanski jezik i tiskan pod naslovom

³¹⁴ **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*.

³¹⁵ Prva u nizu izložbi održana je u Paderbornu (23. srpnja – 1. studenog 1999. godine), pod nazivom „799. – Umjetnost i kultura u doba Karolinga. Papa Lav III. u Paderbornu“, druga je bila u Barceloni (16. prosinca 1999. – 27. veljače 2000.) i nosila naziv „Katalonija u doba Karolinga“, treća u Bresciji (18. lipnja – 19. studenog 2000. godine), pod nazivom „*Budućnost Langobarda. Italija u stvaranju Europe Karla Velikoga*“, slijedila je izložba „*Hrvati i Karolinzi*“ u Splitu (20. prosinca 2000. – 31. svibnja 2001. godine) i konačno u gradu Yorku (ljeto 2001. godine) pod nazivom „*Alcuin i Karlo Veliki – Zlatno doba Yorka*“. Nakon Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu hrvatska je izložba gostovala i u Bresciji (9. rujna 2001. do 6. siječnja 2002.) pod nazivom „*Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi*“, a poslužila je i kao podloga za održavanje međunarodne znanstvene konferencije „*L'Adriatico dalla tarda antichità all'età carolingia*“ iz koje je proistekao i istoimeni zbornik.

Bizantini, Croati, Carolingi – Alba e tramonto di regni e imperi, a predstavlja dosad najcjelovitiju sintezu naše predromaničke umjetnosti.³¹⁶

Pregled dosadašnjih istraživanja istarske ranosrednjovjekovne umjetnosti oslikava napredak u percepciji, metodologiji proučavanja i interpretaciji regionalnih kamenih spomenika nastalih između kasne antike i rane romanike. Neovisno o kutu promatranja i aspektima proučavanja, svaka je nova teorija bila kockica više u mozaiku spoznaje o mogućnostima, ograničenjima, trendovima, tradicijama i kreativnim dosezima umjetnika i/ili obrtnika koji su u određenom povijesnom trenutku sudjelovali u stvaranju umjetnosti suvremene Europe. Brojnost autora koji su pisali o predromaničkoj umjetnosti Istre, kao i teza koje su se tijekom stoljeća smjenjivale, potvrđene ili opovrgnute rezultatima arheoloških istraživanja, dokazuju da je umjetnički izričaj nepoznatih predromaničkih klesara neiscrpan izvor informacija i poticaj za nova znanstvena promišljanja.

³¹⁶ Prvi dio „Rasprave i vrela“ sadrži niz tematskih rasprava o povijesti, arhitekturi, skulpturi, epigrafici i dr. Drugi je dio opsežan katalog u kojemu su, podijeljeno po regijama, predstavljeni najznačajniji lokaliteti i artefakti s prostora današnje Republike Hrvatske, nastali između polovine 8. i kraja 9. st. Vidi: **A. MILOŠEVIĆ**, (ur.), *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, Split, 2000; **A. MILOŠEVIĆ**, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000. i **C. BERTELLI – G. P. BROGIOLO**, (ur.), *Bizantini, Croati, Carolingi – Alba e tramonto di regni e imperi*, Milano, 2001.

3. DEFINIRANJE KLESARSKIH PRODUKCIJA

Proučavanje predromaničke skulpture u Istri razmatranje je malog isječka neprekinute razvojne linije kontinuiteta i varijacija, koja povezuje razdoblja jačeg i slabijeg intenziteta gradnje sakralnih objekata i opremanja njihovih interijera liturgijskom skulpturom.³¹⁷ Iako su do danas sačuvani tek fragmenti pluteja oltarnih ograda, ambona, ciborija i greda ukrašeni plitkoreljefnim ornamentima, vrlo često pronađeni izvan izvornog konteksta, količina i raznolikost tih ulomaka dokazuju da je istarska predromanička skulptura dosljedno pratila europske umjetničke trendove i po pitanju produkcije nije zaostajala za susjednim regijama.

Izgradnja i opremanje predromaničkih crkvi redovito su bili produkt suradnje naručitelja i izvođača (majstora, zidara, klesara),³¹⁸ pri čemu je konačan izgled liturgijske skulpture ovisio o kvaliteti predloška, ukusu naručitelja i zanatskoj vještini klesara u prenošenju zadane kompozicije na kamenu plohu. Do promjene stilskog izričaja u Istri dolazi već u zadnjoj četvrtini 8. st. kada Karolinzi posredstvom papinskog autoriteta i uz pomoć crkvenih poglavara postepeno preuzimaju nadzor nad tim dijelom bizantskoga teritorija.³¹⁹ Koncentracija crkvi prilagođenih izvođenju zapadnog obreda po uzoru na Akvileju, izgrađenih tada *ex novo*, najgušća je na južnom dijelu poluotoka (**karta 5**), što se dovodi u vezu s namjernim potkopavanjem utjecaja pulskoga biskupa, tradicionalno odanog bizantskome patrijarhu u Gradu.³²⁰ Upravo je sagledavanje povijesnoga konteksta, u kojemu je nastao pojedini spomenik, važno u proučavanju istarske skulpture, kod koje su databilni donatorski natpisi vrlo rijetki, a pisani izvori rijetkost. Političke promjene, ali i smjene na pulskoj biskupskoj stolici krajem 8. i početkom 9. st., često su značile inklinaciju bizantskoj ili franačkoj vlasti, što se u skulpturi odrazilo jačom zastupljenošću bizantinizirajućih ikonografskih rješenja s naznakama naturalizma (pribavljanjem predložaka u Gradu i lagunarnim biskupijama buduće *Serenissime*) ili pak pročišćenog apstraktnog geometrijskog sloga (prema modelima koji su stizali kopnenim putem posredstvom franačkih misionara i redovnika). Raspoznavanje mogućih ishodišta ikonografskim shemama i dinamike njihova širenja važno je za uspostavu relativne kronologije nastanka pojedinih reljefa s različitih istarskih lokaliteta, kao i za razumijevanje evolucije klesarskih produkcija u ruralnim

³¹⁷ Vidi: **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str.63-78; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 5-11.

³¹⁸ **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 153-157.

³¹⁹ **M. ANČIĆ**, „U osvit...“, str. 71.

³²⁰ **M. LEVAK**, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 111-112.

sredinama, koje lišene strogog nadzora teološki obrazovanih naručitelja, u vlastitoj interpretaciji kopiraju modele videne u važnijim gradskim crkvama.³²¹

Tako će se u ranijoj fazi razvoja predromaničke skulpture izvedba dekoracija još uvijek snažno naslanjati na kasnoantičke uzore, što se vidi u načinu oblikovanja zaobljenih jednoprutih ili dvoprutih vitica umjesto troprutih traka čiji presjek nalikuje dvostrukom obrnutom slovu W i u češćem posezanju za gotovim likovnim rješenjima iz prethodnih razdoblja. Ove tendencije naročito su vidljive na skulpturi nastaloj u onim sredinama u kojima klesarska tradicija nikada nije potpuno ugašena (Pula, Galižana) i koje su u trenutku porasta potražnje, zahvaljujući posjedovanju znanja i vještine obrade kamena, bile spremne prve prihvatiti izazov izrade reljefa prema „novoj modi“. Do kraja 8. st. na reljefno ukrašenim stranicama još uvijek se učestalo pojavljuju ikonografske teme poput „Pravoga trsa“³²² ili „Rajskih vrata“, a geometrijskim kompozicijama često su pridruženi florealni elementi ispune, križevi proširenih krajeva hasti završenih volutama ili golubice.

S vremenom je apstraktna komponenta preuzela dominaciju nad naturalističkom, pa je religijska značenja i poruke u sve kompleksnijim i izvedbeno zahtjevnijim kompozicijama reljefa nastalih u 9. st. teško iščitati. Iz tog se razloga težište komparativne analize ulomaka prebacuje na uočavanje karakterističnih „rukopisnih“ detalja majstora ili radionice, vezanih za vještinu prenošenja crteža, sposobnost imaginacije i osmišljavanja složenih načina preplitanja ukrasnih motiva izvedenih na ravnim plohama pluteja, pilastara i zabata te oblikovanje nizova kuka na arhitravima, kod kojih se zapaža vertikalni rast i razdvajanje nožica. Već početkom 9. st. vrsniji se majstori upuštaju u kreiranje motiva s većim brojem usporednih traka i njihovih pregiba, a jednostavne se sheme učvorenih krugova spojenih petljama pojavljuju još samo na komadima skulpture lošijih produkcija, čiji klesari često griješe u pokušaju izvedbe složenih kompozicija i izbjegavaju epigrafske elemente na arhitravima, koji završavaju nizovima nespretno oblikovanih kuka, neujednačenih visina, oblika i nagiba.

Pleterna skulptura u Istri doživljava vrhunac početkom 9. st. Tada se i izvan gradova pojavljuju djela vrlo visoke tehničke razine izvedbe i izrazito složenih apstraktnih kompozicija, kod kojih se zapaža razvoj u dva smjera. Kod prve je skupine naglašeno linearno

³²¹ Usporedi: **Ž. RAPANIĆ**, „Arhitekt – graditelj – klesar“, *Archaeologia Adriatica*, no. 11, Zadar, 2008, str. 547-548.

³²² Motiv sinusoidne grane, koja često izrasta iz kantarosa, a od koje se naizmjenice odvajaju vitice, oblikujući kružne segmente ispunjene kapljičastim listovima ili povijenim snopićima prutaka P. Vežić je protumačio kao prikaz „Pravoga trsa“ (vidi: **P. VEŽIĆ**, „Vinova loza na ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim reljefima u Zadru i na zadarskom području“, *Histria antiqua*, no. 15, Zagreb, 2007, str. 415-428.) pa se taj naziv za opisani motiv koristi i u ovome radu.

nizanje učvorenih „osmica“ ili velikih, višestrukih i međusobno povezanih kružnih petlji. Drugoj skupini pripadaju centrično komponirani reljefi, kod kojih se u međuprostorima superponiranih kvadrata ili kružnica ispresijecanih dijagonalama što se pružaju između obrata manjih krugova, ponovno pojavljuju ptice i cvjetovi. Nastanak potonjih kompozicija poklapa se s razdobljem u kojem kulminiraju nastojanja gradeškoga patrijarha Fortunata da balansiranjem između dviju sukobljenih strana (Franaka i Bizanta) osigura jurisdikciju nad svim sjevernojadranskim biskupijama, što se u reljefnoj skulpturi odrazilo ponovnim prihvaćanjem bizantinizirajućih odlika i sklonosti naturalizmu, koji na Istoku, pa tako ni u gradeškim klesarskim radionicama, nije nikada potpuno napušten. Arhitravi načinjeni u ovome razdoblju podijeljeni su u dvije ili tri zone, od kojih srednja katkad nosi natpis, donja je ukrašena uredno klesanim pletenicama ili motivom šahovnice, a na vrhu su visoke kuke, najčešće dvostrukih ili trostrukih nožica.

Za razliku od vrlo produktivnog 9. st., ulaganja u gradnju i uređenje sakralnih interijera u Istri tijekom 10. st. bila su vrlo skromna, pa ne postoji niti jedan kameni ulomak kojega možemo pripisati domaćoj produkciji toga vremena. Posljednji preživjeli tragovi pleternih ornamenata prepoznaju se u romaničkoj skulpturi i to u prvoj polovini 12. st. na pulskim impostima izloženim u klastru Franjevačkog samostana te u vrlo rustičnoj interpretaciji dekoracije pluteja lokalnoga klesara, u crkvi sv. Flora pored sela Kranjci.³²³

Novija arheološka istraživanja dokazala su da se krajem 8. st. istovremeno realiziralo nekoliko velikih graditeljskih pothvata u južnoj Istri (samostanski kompleks sv. Marije Velike kraj Bala, crkva sv. Sofije u Dvigradu, župna crkva u kaštelu Bale, naselje Guran i njegove crkve, crkva sv. Kvirina u Juršićima kod Vodnjana),³²⁴ kao i niz manjih crkvice u okolnim naseljima. Takve investicije zahtijevale su i značajan angažman radne snage s okolnoga područja, mahom priučenih graditelja i zidara, ali i skupina raznorodnih iskusnih obrtnika i majstora pridošlih iz gradskih sredina.³²⁵ Unatoč nedostatku dokumenata (ugovora, potvrda o plaćanju i sl.) koji bi potvrdili strukovnu raspodjelu, s velikom se sigurnošću može pretpostaviti da je unutar ranosrednjovjekovnih klesarskih produkcija ona bila jasno određena.³²⁶ Tu se prije svega misli na iskusne „majstore“ koji izrađuju najvažnije dijelove reljefa (središnja polja pluteja, zabate, ploče ambona i stranice krune ciborija), a često su

³²³ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 260-263.

³²⁴ M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 167-175.

³²⁵ M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 64.

³²⁶ Ž. RAPANIĆ, „Arhitekt...“, str. 543-550.

zaduženi za nabavku materijala i ugovaranje poslova. Uz njih rade i klesari/naučnici/šegrti, koji prema postojećim predlošcima izrađuju standardizirane motive na pilastrima, vijencima i okvirima pluteja te ostalim ikonografski „manje važnim“ dijelovima namještaja ili odrađuju grube pripremne radove, ovisno o „stupnju i duljini naukovanja“.

Naukovanje unutar jedne radionice ili kod jednoga majstora trajalo je određeni niz godina (pretpostavlja se šest do osam), nakon čega se stjecalo zvanje majstora. Izučeni klesari mogli su se udružiti i zajednički realizirati narudžbe liturgijske opreme na određenom prostoru, ili su mogli samostalno osnivati radionice, zaposliti nekoliko naučnika i ugovarati poslove za vlastiti račun. Sukladno tome, u ovome se radu pojam „radionica“ odnosi na produkciju unutar koje djeluje nekolicina majstora podjednake zanatske kvalitete, koji koriste iste predloške i zajednički realiziraju narudžbe, ali su im osobni „rukopisi“ ponešto različiti, dok se pojam „majstor“ odnosi na onu produkciju kod koje se na određenom broju ulomaka skulpture, prepoznaju iste izvedbeno-tehničke osobine i jednako klesani karakteristični detalji, a odstupanja u kvaliteti izrade moguća su između reljefa funkcionalno različitih dijelova namještaja ovisno o tome je li ih doradio majstor ili neki od naučnika.

Katkada je u potrazi za poslom bilo potrebno promijeniti mjesto boravka i otputovati u udaljenije krajeve, pa stoga ne iznenađuje činjenica da se iste ikonografske kompozicije i slične „rukopisne“ odlike ponekad raspoznaju u različitim regijama, što je višestruko dokazano na primjeru *Trogirske klesarske radionice*,³²⁷ čija su djela nizom ikonografskih, morfoloških i tehničkih osobina bliska onima s istarskoga poluotoka. Konačno, potvrdu o preseljenju klesara nalazimo u oporuci patrijarha Fortunata, onog istog koji je četiri godine boravio u Puli, a po povratku u Grado doveo „*magistri di Francia*“ kako bi skulpturom suvremenih likovnih obilježja opremio crkvu sv. Ivana Krstitelja³²⁸ te koji je iskusne zidare i klesare oko 815. poslao Ljudevitu Posavskome.³²⁹

Nalazi skulpture vrlo različitih likovnih, morfoloških i tehničkih osobina datiranih u istu fazu opremanja crkve ukazuju na to da su ponekad za izradu veće količine liturgijskoga namještaja bile angažirane dvije ili čak tri radionice (sv. Sofija u Dvigradu, sv. Marija Velika

³²⁷ N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 207; I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013, str. 85-102; N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 287-289, 296.

³²⁸ C. GABERSCEK, „La scultura dell'alto Medioevo a Grado“ u: *Antichità Altoadriatiche*, vol. 17/2, 1980, str. 397.

³²⁹ M. ANČIĆ, „U osvjet...“, str. 81-82, 88; M. BERTOŠA, *Povijest Hrvata*, str. 123; S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 71.

kraj Bala), a ponekad je ista skupina obrtnika sudjelovala u gradnji crkve, izradi arhitektonske plastike i ukrašavanju liturgijskoga namještaja (*Majstor kapitela iz Bala*)³³⁰.

Vrhunski izrađeni komadi predromaničkoga kamenog namještaja uglavnom potječu iz gradskih crkvi (katedrala, sv. Toma, sv. Marija Formoza), koje su sukladno statusu i zahvaljujući većoj platežnoj moći biskupa i opata mogle uposliti bolje majstore i češće mijenjati pojedine dijelove liturgijskih instalacija.³³¹ Varijacije u izvedbi istovrsnih motiva i detalja na nekim većim i cjelovitije sačuvanim fragmentima dokazuju da su gradske radionice okupljale više majstora, koji su naukovali kod prethodnih generacija, naslijedivši od njih i predloške pojedinih „starijih“ motiva pa njima ispunjavaju međuprostore suvremenih kompozicija. Prežitak takvih tradicionalnih detalja na kamenim ulomcima pronađenim u Puli potvrđuje pretpostavku o kontinuitetu gradskih klesarskih produkcija, koje su izrađivale liturgijski namještaj za više naručitelja u vremenskom rasponu duljem od uobičajenih nekoliko desetljeća.

Zbog češćeg i opsežnijeg preuređenja crkvenih interijera, ali i zbog promjena unutar urbanoga tkiva, predromanička je skulptura u gradskim sredinama često pronađena izvan izvornoga konteksta. Zbog toga su osamljeni, a kasnije napušteni i zaboravljeni lokaliteti ruralnih sredina oni na kojima se sačuvalo najviše ulomaka skulpture, čijom je, makar djelomičnom rekonstrukcijom omogućen uvid u izvorni izgled i raspored liturgijskih instalacija. Siromašnije zajednice rjeđe su mijenjale opremu crkvenih interijera pa pronađeni ulomci predromaničke skulpture uglavnom pripadaju istoj građevnoj fazi. Skulptura s takvih lokaliteta važna je u kontekstu prepoznavanja izbora i načina izvedbe uobičajenih motiva korištenih pri ukrašavanju funkcionalno različitih dijelova namještaja. Tako se, primjerice, učestalo paralelno pojavljivanje na različitim lokalitetima istog tipa kuka i pletenice na arhitravima, uz jednak izbor i oblikovanje motiva na pilastrima ili plutejima može dovesti u vezu s istom klesarskom produkcijom, koja u određenom razdoblju „serijski“ proizvodi dijelove opreme za različite naručitelje. Uočavanje takvih sličnosti skulpture predstavlja pouzdano uporište za dataciju lokaliteta nepoznatog vremena nastanka, povlačenjem paralela s onima koji su temeljem drugih parametara više ili manje pouzdano datirani. Ipak, treba imati na umu i to da su za pojedine seoske crkve dijelovi liturgijskoga namještaja nabavljani s različitih strana, a ponekad i u dužem vremenskom rasponu, sukladno sakupljenim novčanim

³³⁰ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 349-360.

³³¹ Posve je točna i opravdana tvrdnja N. Jakšića da „je pulska katedrala tijekom karolinškog razdoblja dobila najraskošniju opremu interijera u regiji“. N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 199.

sredstvima siromašnijih zajednica, pa ulomci s takvih lokaliteta (sv. Lovro u Šijani) pokazuju odlike različitih razvojnih faza predromaničkoga izričaja, kao i znatna odstupanja u kvaliteti klesanja.

Određivanje vremenskog okvira unutar kojega je nastala veća količina ulomaka polazište je za raspoznavanje različitih radioničkih opusa i klesarskih „rukopisa“ s obzirom na tehničku kvalitetu izrade reljefa, varijacije u morfologiji i izboru motiva te u repertoaru specifičnih detalja. Tako će se vrlo lako razlikovati uredno klesanje i siguran duktus, precizan crtež, nepogrešivo preplitanje beskonačnih traka i upuštanje u realizaciju složenijih kompozicija vještijeg majstora od neujednačenih poteza, nepravilnih oblika, nelogičnih završetaka traka i pogrešnog kopiranja, čak i jednostavnijih motiva, priučenog klesara. Također, utvrđeno je da se pojedini elementi, poput puncu ili volutama zaključenih krajeva hasti križa, javljaju u ranijoj fazi predromanike, da bi već početkom 9. st. potpuno nestali iz uporabe.³³²

Iako su predromanički reljefi kanonski određeni simetrijom, ikonografijom i hijerarhijskom vrijednošću te uvelike ograničeni zahtjevima naručitelja, ipak se na tim skulptiranim stranicama prepoznaju likovni elementi i nenormirani detalji koji odaju individualni stilski pečat pojedinačnoga klesara ili radionice.³³³ Pletenica, na primjer, kao zadani element koji ispunjava križ ili uokviruje glavnu plohu, na nekim će ulomcima izgledati čvrsto, uredno i kompaktno, kod drugih će se činiti labavom ili zategnutom, dok će joj kod trećih središta prepleta biti naglašena svrdlanom rupicom. Mreže troprutih traka ponekad su guste i zbijene, a ponekad je među njima ostavljen popriličan razmak. Slično je i s gredama koje mogu imati niske ili visoke kuke, većih ili manjih glavica, jače ili slabije zavijenih, s jednom ili više nožica koje se pri dnu dodiruju ili su vidljivo razmaknute. Ponekad su arhitravi horizontalno podijeljeni u dva ili tri registra, neovisno o tome sadrže li natpis ili ne, a ponekad je pod nizom kuka samo uobičajena pletenica ili neki drugi manje učestali motiv. Takve razlike u izvedbi „standardnih“ kompozicija mogu se pronaći na svakom dijelu reljefom ukrašenog liturgijskog namještaja, a ukazuju na oblikovna rješenja i stručna znanja svojstvena obrtničkom formiranju unutar jedinstvenog radioničkog okruženja, koje je često

³³² I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. Stoljeća“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 38, Split, 2011, str. 166-169.

³³³ N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 24, 29; N. JAKŠIĆ, *Kiparsko klesarske radionice...*, str. 14, 22-24.

stasalo na tradicijama prethodnih generacija i pokazuje veću ili manju sposobnost prilagodbe naučenih tehnika i ranije usvojenih modela zahtjevima novih naručitelja.³³⁴

Relativna „sloboda“ i osobni „pečat“ klesara ili radionice očituju se i u izboru ili izvedbi detalja koji ne ugrožavaju prepoznatljivost i ikonografsku poruku motiva odabranog od strane naručitelja. Stoga će se na pojedinim ulomcima primijetiti naročita sklonost ponavljanju trorogih petlji, dvotračne pletenice ili višelatičnih rozeta u popunjavanju međuprostora. Jednak i prepoznatljiv način oblikovanja voluta, pupoljaka ljiljana, nogu ili repa ptica, zgusnutiji ili rahliji raspored pleternih mreža, dosljednost u korištenju svrdla ili puncu u razigravanju površina i prepleta standardnih motiva, način tretmana pozadine i dubina reza, sklonost uporabi šestara ili određene vrste alata, čija primjena ostavlja različite tragove na glatkim plohama ili izdignutim rubnim dijelovima motiva³³⁵ – samo su neki u nizu detalja svojstvenih jednom majstoru ili manjoj skupini klesara koji zajedno rade. Uočavanje većeg broja takvih morfološko-tehničkih i oblikovnih karakteristika, istih ili vrlo sličnih svojstava, na dva ili više lokaliteta, otvara mogućnost identifikacije „rukopisa“ majstora ili radionice, djelatne na određenom prostoru u određeno vrijeme, najčešće dva do tri desetljeća. Mogućnost pogrešnog atribuiranja ulomaka pojedinim produkcijama smanjuje se prepoznavanjem učestalo ponavljanih „motivskih skupina“³³⁶ i to na, po mogućnosti, funkcionalno istovrsnim dijelovima liturgijskoga namještaja koji potječu s različitih lokaliteta.

Na istarskome je poluotoku prepoznato djelovanje samo jedne predromaničke klesarske produkcije, nazvane *Majstorom kapitela iz Bala*, prema najpoznatijem njenom ostvarenju – monumentalnim kapitelima kolonade iz samostanske crkve sv. Marije Velike kraj Bala.³³⁷ Ta je radionica djelovala u zadnjoj četvrtini 8. st. i oblikovnim je rješenjima vrlo bliska kasnoantičkim (justinijanskim) uzorima, a značajna je po tome što je zasad jedina kod koje je pouzdano utvrđeno da je istovremeno izrađivala arhitektonsku plastiku i dio liturgijskoga namještaja spomenutog lokaliteta.³³⁸ Osim u crkvi sv. Marije Velike ta je radionica izradila je i dio reljefa za najznačajnije crkve iz razdoblja uspostave i afirmacije karolinške vlasti u Istri:

³³⁴ **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 81.

³³⁵ **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Pitanje likovnog kontinuiteta u Istri na primjeru pluteja iz Valbandona“, u: *Starohrvatska apomenička baština. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (zbornik radova znanstvenog skupa, listopad, 1992.), Zagreb, 1996, str. 110-111.

³³⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije...“, str. 266.

³³⁷ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; **M. JURKOVIĆ**, „Les chapiteaux...“, str. 165-174; **M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1; **P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2.

³³⁸ **M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12.

sv. Sofiju u Dvigradu, trobrodnu baziliku nepoznatog titulara u Guranu i župnu crkvu u Balama, a dovodi ju se u vezu i s dijelom skulpture iz novigradske katedrale te sv. Tome kod Rovinja i sv. Lovre u Šijani.³³⁹

Temeljem prethodno opisanih istraživanja i primjenom znanstvenih metoda nad dostupnim korpusom južnoistarske skulpture izdvojeno je još pet klesarskih produkcija djelatnih u gradu Puli i na području ranosrednjovjekovne Pulske biskupije krajem 8. i u 9. st. i one su pobliže opisane u nastavku teksta.

³³⁹ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12.

4. RADIONICA PULSKIH CIBORIJA

4. 1. Definiranje radionice

Unutar korpusa južnoistarske predromaničke skulpture nekoliko je zanimljivih i vrlo vrijednih pulskih spomenika već objavljenih u znanstvenoj literaturi. Tu se prije svega misli na mramorne stranice krune ciborija krstionice pulske katedrale, dva pilastra i tri pluteja oltarne ograde, nadvratnik biskupa Handegisa i arkadu ciborija iz crkve sv. Felicite, koji se gotovo redovito pojavljuju u monografijama i pregledima ranosrednjovjekovnog kiparstva u Istri.³⁴⁰ Sva su ta djela, uz brojna druga manje poznata, nastala između zadnje četvrtine 8. i kraja 9. st., vezana su za urbano središte, točnije važne sakralne građevine srednjovjekovne Pule i produkt su vještih klesara koji su realizirali narudžbe liturgijske opreme za naručitelje veće platežne moći. Stoga se sasvim prihvatljivom čini hipoteza (koja doduše nikada nije konkretizirana, iako su mnogi na nju ukazivali)³⁴¹ o postojanju jedne gradske klesarske radionice koja, većim ili manjim intenzitetom produkcije, kontinuirano djeluje u Puli duži niz desetljeća (možda i stoljeća), prilagođavajući stečena iskustva suvremenim likovnim i ikonografskim htijenjima.

Stranice krune ciborija krstionice pulske katedrale (**kat. I.1a-d**) već su krajem 18. st. bile premještene iz građevine u kojoj su izvorno stajale. Jedna od njih (**kat. I.1c**) nalazila se u prezbiteriju katedrale, gdje ju je 1791. zapazio G. R. Carli te ju opisao kao dio trijumfalnog luka „*lavorato nel marmo con intaglio, ed arabesco finissimo*“.³⁴² Monogram koji je vidio u tjemenu arkade povezao je uz, tada još nepoznatog, biskupa Handegisa, čije je ime zapazio i na nadvratniku iznad zazidanog južnog ulaza u katedralu (**kat. I.54**). Iako je Carli poprilično vjerodostojno precrtao oba spomenika, a crteže priložio uz objavljeni tekst, nije uočio razlike u oblikovanju monograma i slova od kojih su načinjeni, niti je ulazio u analizu spomenika, čak ni na razini njihova funkcionalnog određenja.³⁴³ Nakon Carlija, kratak zapis o arkadama

³⁴⁰ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 61-64; B. MARUŠIĆ, *Istra u ranom...*; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 13-39; A. MILOŠEVIĆ, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 60-65; C. BERTELLI - G.P. BROGIOLO (ur.) *Bizantini, Croati, Carolingi*; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*.

³⁴¹ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 35-36; M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 63-65; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 33; Ž. UJČIĆ, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim 'Rajskim' prikazom iz južne Istre“, *Starohrvatska prosyjeta*, ser. 3, no. 20, Split, 1992, str. 283; M. VICELJA, „La scultura dell'alto...“, str. 55-56; F. JUROŠ-MONFARDIN, „Pitanje likovnog...“, str. 109-111; M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre'...“, str. 349-350; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 155-156.

³⁴² G.R. CARLI, *Delle antichità italiane*, vol. 4, str. 270, T- I. fig. II.

³⁴³ G.R. CARLI, *Delle antichità italiane*, vol. 4, str. 270, T- I. fig. I, II.

ciborija donio je P. Kandler u dijelu teksta o krstionici katedrale, objavljenom neposredno prije njena rušenja 1855.³⁴⁴ Prema izgledu ostataka kupole krstionice Kandler je pretpostavio heksagonalni oblik *piscine* iznad koje se nalazio ciborij, a temeljem nalaza četiri mramorna stupa s utorima sa strana, zaključio je da je prostor oko nje bio ograđen plutejima, čiji su dijelovi vjerojatno iskorišteni kao materijal pri gradnji zvonika bazilike početkom 18. st.³⁴⁵ U vrijeme nastanka Kandlerova teksta jedna je arkada bila uzidana u klaustu crkve Blažene Djevice Marije od Milosrđa, druga postavljena kao ukras pročelja kapelice *del Santo* na tadašnjoj *Piazza di Porta S. Giovanni* (**kat. I.1a**), a treća iskorištena kako bi se smanjio otvor stražarnice pred obližnjom palačom austro-ugarskog Admiraliteta. Kandlerov je opis dekorativnog repertoara stranica krune ciborija sveden na bilješku u kojoj stoji da su ukrašene reljefima „*a bizzari lavori di gusto scadente*“ iz čega nije moguće razabrati koje je stranice vidio i opisao. Ne zna se ni da li je arkada koju je Carli vidio u prezbiteriju katedrale tada već bila premještena, no Kandler ju je vidio, jer u nastavku teksta na temelju slova „A“ i „E“ koja je raspoznao, donosi tumačenje monograma - *Antonius Episcopus*.³⁴⁶

Na Caprinovom crtežu iz 1906. nalaze se tri arkade.³⁴⁷ Prva na slici (**kat. I.1a**) je ona čiji su krajevi skraćeni kako bi se uklopila u pročelje kapelice koju spominje Kandler. Na tome se mjestu nalazila 1912., što se vidi na fotografiji W. Gerbera,³⁴⁸ a u današnji Arheološki muzej Istre ju je nakon bombardiranja Pule, u kojemu je stradala i kapelica, prenio M. Mirabella – Roberti.³⁴⁹ Srednja arkada s Caprinova crteža vjerojatno je bila čelna strana ciborija, okrenuta prema ulazu u baptisterij, kako bi se vidio monogram donatora u njenom tjemenu (**kat. I.1c**). Na crtežu je prikazana u dva dijela, između kojih nedostaje desna polovina monograma i manji dio reljefne dekoracije. Restauratorskim zahvatom u drugoj polovini 20. st. arkada je spojena, a sudeći prema sačuvanim izvorima oštećenje je nastalo između 1876. i 1905.³⁵⁰ Treća se arkada s Caprinova crteža (**kat. I.1d**), prema riječima M. Mirabelle Robertija, 1943. nalazila u tadašnjem Museo Civico.³⁵¹ Danas je od nje u

³⁴⁴ P. KANDLER, *L'Istria*, no. 17-18, str. 71-72; P. KANDLER, *L'Istria*, no. 22-23, str. 91-92.

³⁴⁵ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 227.

³⁴⁶ Takvo čitanje Kandler objašnjava očuvanjem memorije na prvog imenom poznatog pulskog biskupa – Antoniusa, koji se spominje u pismu kralja Teodorika iz razdoblja između 518. i 526., a kojemu pripisuje gradnju krstionice i crkve sv. Tome. P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 227.

³⁴⁷ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 63.

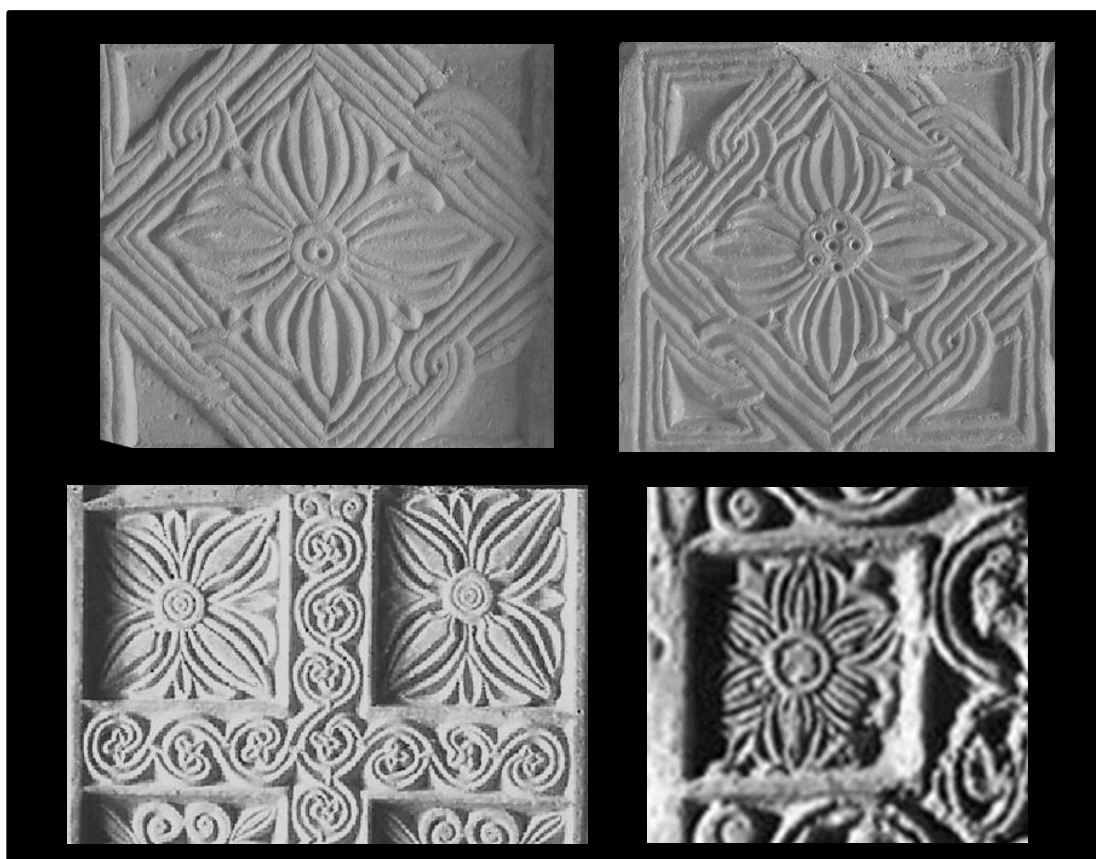
³⁴⁸ W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 63.

³⁴⁹ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 265.

³⁵⁰ Kandler je 1876. vidio i slovo E na desnoj strani monograma, koja nedostaje na Caprinovu crtežu iz 1905. Usporedi: P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 227. i G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 63.

³⁵¹ M. MIRABELLA – ROBERTI, *Il Duomo...*, str. 16.

Arheološkome muzeju Istre sačuvan tek manji ulomak,³⁵² a podaci o tome kada je oštećena ili uništena nisu poznati. Četvrtu arkadu, ukrašenu učvorenim krugovima uz oblinu luka i trorogim petljama u uglovima (**kat. I.1b**), koje nema na Caprinovom crtežu, u Muzej je 1914. dao prenesti D. Frey, koji ju je zapazio u dvorištu jedne privatne kuće u Puli.³⁵³ U postavu srednjovjekovne zbirke Arheološkoga muzeja Istre u Puli B. Marušić je 1960-ih tri sačuvane arkade izložio u instalaciji kvadratne osnove, iako je pretpostavio da je ciborij imao šest stranica. Analizom kosine reza bočnih bridova stranica P. Vežić je ustanovio da se radi o heksagonalnoj formi krstioničkoga ciborija, uz onaj novigradski, jedinom takvom zasad poznatom u Istri.³⁵⁴

Sl. 16 – usporedba rozeta s arkade pulskog krstioničkog ciborija (gore) i istovrsnih elemenata na skulpturi *Langobardie maior* iz 8. st. – tzv. Urni sv. Anastazije iz Sesto al Reghene (dolje lijevo) i tzv. Piltrudinim pločama iz Cividalea (dolje desno).

³⁵² P. Vežić na jednom mjestu spominje da mu je (sada umirovljena) kustosica Arheološkog muzeja Istre Fina Juroš-Monfardin među lapidama u depou pokazala jedan ulomak opisane arkade i još nekoliko ulomaka koji su pripadali preostalim „nepoznatim“ arkadama, kao i manji bizantski košarasti kapitel za kojeg je pretpostavila da je pripadao istom ciboriju. (P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 49.) Budući da spomenuti fragmenti još nisu objavljeni, unatoč nastojanjima, nisam uspjela dobiti pristup materijalu niti dozvolu Željka Ujčića - kustosa zaduženog za srednjovjekovnu zbirku Arheološkog muzeja Istre u Puli - da ih uvrstim u ovu disertaciju.

³⁵³ D. FREY, „Der Dom...“, str. 16, sl. 16.

³⁵⁴ Cjelovitu analizu arhitekture baptisterija, kao i ciborija koji se u njemu nalazio u dva je navrata objavio P. Vežić. P. VEŽIĆ, „Krstionica i ciborij...“, str. 75-87; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 46-52.

Iako su cjelovito sačuvane tek tri stranice krune ciborija krstionice pulske katedrale, njihove ikonografske, kompozicijske, likovne, morfološke i izvedbene karakteristike predstavljaju polazište za povezivanje ulomaka skulpture s nekoliko lokaliteta u gradu i okolici u jedinstvenu radioničku produkciju.

U osnovnoj koncepcijskoj podjeli ploha stranice dosljedno afirmiraju pripadnost tipu ciborija naglašenog luka arkade, što N. Jakšić izdvaja kao „regionalne manire unutar stilskoga kompleksa“ i posebnost Istre i Kvarnera.³⁵⁵ Sve su stranice ukrašene drugačijim motivima, koji se često oslanjaju na nešto starije predloške s područja *Langobardie maior* (slika 16). Široka bordura što se pruža od jedne do druge stope i u tjemenu dotiče gornji rub ploče na jednoj je stranici načinjena od višetračne guste pleterne mreže, na drugoj od isprepletenih učvorenih krugova, a na trećoj kombinacijama dvoprutih i troprutih „pereca“ i dvotračne pletenice u čijem je središtu svrdlom većeg promjera izbušena duboka rupica. Svrdlo je korišteno i pri izradi puncu (uparanih kružića sa sitnom rupicom u sredini) kojima su ukrašene rubne letvice, glatki bršljanovi listovi, cvjetovi i volute. Na ikonografskoj je razini zamjetna sklonost k izvedbi trorogih petlji, koje se u većim i manjim inačicama na istoj arkadi ponavljaju i do četiri puta, a katkad su im pridruženi ušiljeni bršljanovi listovi naglašeni plićom konturnom linijom trokutastog presjeka. Unatoč brojnim ikonografskim i izvedbenim podudarnostima manje razlike u plasticitetu, načinu klesanja i sitnim detaljima ukazuju na to da su na ukrašavanju arkada ciborija radila barem dva majstora sličnih sposobnosti. To je najizraženije na stranici s monogramom, gdje je osnovna kompozicijska shema jednaka, ali se lijeva i desna polovina razlikuju u crtežu i morfologiji motiva³⁵⁶ toliko da se nameće pitanje jesu li možda dijelovi dviju različitih arkada greškom restauratora spojeni u jedinstvenu cjelinu ili su istu arkadu ukrašavala dva klesara?

Krstionički je ciborij načinjen od mramora pa se često mislilo da je riječ o uvoznome komadu liturgijskoga namještaja te mu se iz tog razloga nisu tražile analogije u domaćoj sredini. Ostavljajući otvorenom mogućnost importa sirovine za realizaciju luksuzne narudžbe, čini se, ipak, da je ciborij nastao u krugu vrlo kvalitetne i produktivne pulske radionice koja

³⁵⁵ N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 33.

³⁵⁶ Središte ukriženih ljljana na lijevoj je strani krug ispunjen sa šest puncu, a na desnoj je naznačeno dvostrukom koncentričnom kružnicom. Prema čelu arkade na lijevoj se strani pruža mreža dvotračnog pletera u obliku slova L zaključena dvama listovima ukrašenim puncama, dok je na desnoj isti međuprostor popunjen učvorenim krugovima i dijagonalama, zaključenim jednim listom profiliranih rubova. Središte antitetičnih voluta lijeve strane naznačeno je puncom, a na desnoj je glatko. Drugačiji je i oblik srcolikog listića pod njima. Niz petlji u obliku pereca lijevo od monograma oblikuje dvopruta, dok je s desna tropruta traka, a razlikuje se i bordura koja prati oblinu luka arkade.

je, koristeći iste predloške izrađivala liturgijsku skulpturu u skupocjenom mramoru, ali i u dostupnijem bijelom istarskom vapnencu. Zbog simboličke uloge spolija u naglašavanju kontinuiteta svetoga mjesta, pretpostavlja se da je većina ulomaka ugrađenih u zidove katedrale pripadala liturgijskom namještaju jedne od dviju paralelnih bazilika ili baptisteriju, što je kod dijela ulomaka potvrdila i komparativna analiza sa skulpturom poznate provenijencije. Manji broj spolija izrađen je od mramora, pa se zaključuje da su bili dijelom opreme krstionice, dok je za izradu opsegom znatno većih oltarnih ograda u katedrali i crkvi sv. Tome korišten lokalni vapnenac, kojega je bilo lakše nabaviti u potrebnoj količini.

„Rukopisne“ odlike, sličan odabir detalja i ukrašavanje pomoću punci, kao na stranicama krune krstioničkog ciborija prepoznaju se na mramornome ulomku arhitrava ili vijenca pluteja (**kat. I.2**), ugrađenog u južni zid sakristije. Jedan pilastar s integriranim stupićem (od kojega se nazire samo dio) od istog je materijala, a nalazi se u gornjem dijelu zida južnog broda katedrale (**kat. I.4**). Nažalost, vidljiva mu je samo jedna neukrašena strana, ali se po njenim dimenzijama daje zaključiti da je bio dijelom iste ograde s jednim pilastrom pohranjenim u Arheološkom muzeju Istre (**kat. I.3**). Način klesanja vitice, obruba listića i voluta na reljefno ukrašenoj plohi tog pilastra blizak je stranicama krune ciborija i mogao bi biti jedan od onih mramornih „stupova“ iz krstionice koje je spomenuo Kandler. Ovoj skupini fragmenata mramorne liturgijske opreme valja pridružiti ulomke arhitrava ili vijenca (ciborija?) pronađenog na području katedrale (**kat. I.5**) kod kojega se razaznaju iste stilske i izvedbene karakteristike.

Imajući u vidu značaj katedrale, bogatu opremu baptisterija pa čak i nekih „manje važnih“ crkvi u gradu, logično je pretpostaviti da je i iznad glavnog oltara bazilike bio podignut ciborij. G. Cleva je 1885. pisao o tragovima četiri baze stupova oko glavnog oltara, u podu ispod razine postojećeg prezbitorija, koje su izašle na vidjelo tijekom restauracije prethodne godine, a to ga je navelo na zaključak da je i ranije ovdje postojao ciborij.³⁵⁷ Njegovo je mišljenje podržao i M. Mirabella Roberti naslutivši da su tom ciboriju, kojega iz nepoznatih razloga datira u 9. st., pripadala tri mramorna stupa ugrađena u obližnju *Loggieta dei caduti*.³⁵⁸ Na žalost, o eventualnim preostalim dijelovima oltarnoga ciborija iz katedrale

³⁵⁷ G. CLEVA, „Notizie storiche...“, str. 16.

³⁵⁸ M. MIRABELLA ROBERTI, „Indagini sul Duomo...“, str. 25. „Loggieta dei caduti“ je portik ispred današnje sakristije, podignut 1927. i tada su u nj ugrađeni stupovi koji su vjerojatno pripadali krstionici, a do 1893. bili su reutilizirani kao stupovi novovjekovnoga oltarnog ciborija.

ništa se ne zna, ali Robertijev navod ipak ne treba olako odbaciti.³⁵⁹ Iako do sada nisu pronađeni ulomci koji bi se mogli povezati s arkadama oltarnog ciborija iz katedrale, fragmenti jedne grede, kojoj je u evidenciji Arheološkog muzeja Istre kao mjesto nalaza upisano „Pula – katedrala“³⁶⁰ (**kat. I.34**), mogli bi odgovarati njegovom završnom vijencu.

Greda je podijeljena u tri reda, od kojih gornji čine dva niza elegantnih kuka, visokih i u dnu međusobno razmaknutih nožica, nagnutih prema sredini, gdje se sastaju oblikujući mali trokut. Proučavajući ciborije na istočnoj obali Jadrana P. Vežić je zaključio da su u takvom položaju kuke najčešće izvođene na vijencima ciborija,³⁶¹ a s obzirom na to da ukupna duljina grede ne odgovara niti jednom drugom položaju unutar katedrale³⁶² u kojoj je pronađena, jedino je moguće da je u funkciji vijenca stajala na vrhu ciborija.³⁶³ U srednjem su redu izvedena dva niza plitko klesanih srcolikih bršljanovih listića, obrubljenih tankim žljebićem, a vrhovima također usmjereni prema sredini grede. Donjim registrom prepliće se tropruta traka, oblikujući prilično široke bademaste međuprostore u kojima je po jedna polukuglica s duboko usvrđanom rupicom na vrhu. Jednaka se pletenica pojavljuje na djelima langobardske skulpture Veneta i Furlanije,³⁶⁴ poput ciborija iz crkve s. Maria in Silvis u Sesto al Regheni (**slika 17**) ili na tzv. Piltrudinim pločama (zapravo stranicama ambona) iz Cividalea (**slika 18**), ali i na jednoj stranici Mauricijeva ciborija iz Novigrada (**slika 19**).³⁶⁵ Trodijelna horizontalna podjela grede, precizno klesanje traka, uredna izvedba kuka i izbor detalja poput

³⁵⁹ Roberti nije bio sklon nagađanjima oko datacija pojedinih spomenika, a one koje je iznio uglavnom su se pokazale točnima. U prethodnim člancima, nastalim za boravka u Puli, objavljivao je kratke opise pronađenih ulomaka, no u tekstu o katedrali, koji je objavljen više od trideset godina nakon njegova odlaska iz Pule, Roberti izbjegava opise reljefa i mozaika jer bi oni bili napravljeni po sjećanju, već iznosi samo one tehničke podatke koje je zapisao na licu mjesta.

³⁶⁰ Greda dosad nije objavljena i nije poznato kada su njeni dijelovi doneseni u Arheološki muzej Istre. Prema neujednačenom nizu inventarnih brojeva (S-37, S-110, S-442 i S-443) daje se zaključiti da je dio ulomaka ušao u Museo Civico još pri njegovom osnivanju, a preostali su sporadično donošeni tijekom 19. st. i prve polovine 20. st.

³⁶¹ **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 148.

³⁶² Da se radi o arhitravu oltarne ograde on bi pri ovoj duljini (240 cm) imao sve kuke nagnute na istu stranu, jer je širina glavnog broda 12,40 m, pa bi arhitrav činilo nekoliko ovakvih greda, a nad prolazom bi bio zabat ili luk. Širina bočnih brodova je 4,60 m, što znači da bi ova greda na toj poziciji morala biti u paru s još jednom iste duljine, čemu još treba dodati širinu prolaza, što za više od 1 metra premašuje širinu bočnog broda. Treća moguća pozicija arhitrava u pulskoj katedrali je u interkolumnijima pored prezbitarija, a njihov raspon od 3,13 m ne odgovara duljini ove grede. Mogućnost da je greda pripadala perguli crkve sv. Tome na isti se način može isključiti, jer je širina njena broda 12,72 m, a širina unutrašnje strane subvelja, ispred kojega se mogla nalaziti ograda je 5,15 m.

³⁶³ Usporedbe radi navodim da širina arkade ciborija iz bazilike sv. Felicite u Puli, čije dimenzije približno odgovaraju dimenzijama katedrale, iznosi 220 cm.

³⁶⁴ **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*, str. 108 (kat. br. 70); **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X*.

³⁶⁵ **M. JURKOVIĆ**, „Novigrad, ciborij biskupa Mauricija iz krstionice katedrale, I.41“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 52-53; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 162-168 (kat. br. 49.6).

Sl. 17 – ulomci ciborija – Sesto al Reghena, S. Maria in Silvis, 8. st., FOTO iz: C. LAMBERT, 2004.

Sl. 18 – stranice ambona (tzv. Piltrudine ploče) – Tempietto Longobardo, Cividale, 8. st.,
FOTO: http://www.tempiettolongobardo.it/_it/sarcofago_piltrude.asp

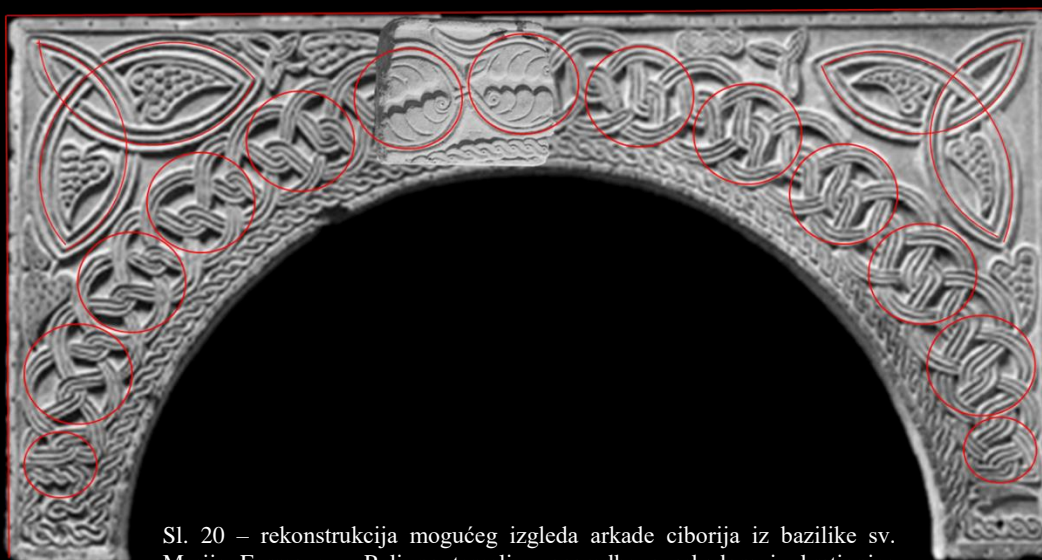
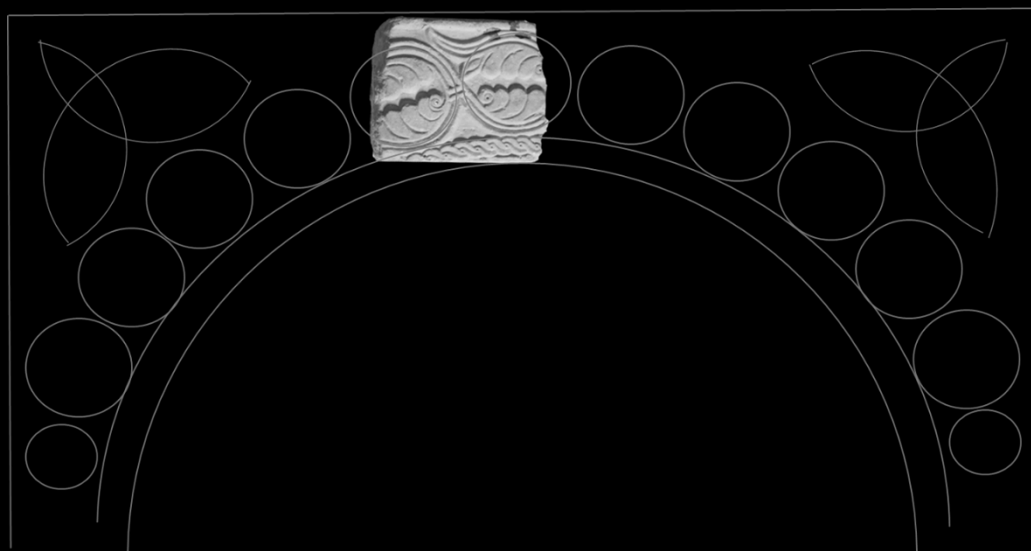
Sl. 19 – stranica Mauricijevog ciborija iz Novigrada, oko 780., FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

scolikih listića, karakteristike su radioničke produkcije u kojoj je nastao pulski krstionički ciborij, pa nema razloga pomišljati da je za izvedbu oltarnoga ciborija u istoj crkvi i u isto vrijeme angažirana neka druga radionica.

Nekoliko mramornih fragmenata istih likovno-morfoloških osobina i kvalitete izrade kao stranice ciborija krstionice pulske katedrale, pronađeno je i na području benediktinske opatije s bazilikom sv. Marije Formoze u Puli. A. Morassi je 1923. objavio fotografiju dva ulomka i kratkom ih opaskom o njihovom „čisto ornamentalnom motivu“ pripisao plutejima koji su bili dio liturgijske opreme svetišta bazilike u 9. st.³⁶⁶ No, nije primijetio da je lijevi ulomak s njegove fotografije (**kat.II.1**) zapravo središnji dio arkade ciborija, što se vidi po rasponu između ravne gornje i zakrivljene donje strane ulomka. Sudeći prema položaju motiva od kojega su se sačuvala dva kružna segmenta ikonografske teme „Pravoga trsa“, stranica je imala širokom bordurom naglašen luk, kao i one iz krstionice katedrale. Na to upućuje i rekonstrukcija mogućeg izgleda arkade (**slika 20**),³⁶⁷ kojom je ustanovljena podudarnost i u dimenzijama stranica s obaju lokaliteta. Srodnost je vidljiva i u tretmanu pozadine, fakturi, odnosno načinu klesanja motiva meko oblikovanih kontura i blago zaobljenog presjeka vrhova pleternih traka te u klesanju voluta u ishodištima kapljičastih

³⁶⁶ A. MORASSI, „La chiesa...“, str. 20.

³⁶⁷ Mogući izgled stranice rekonstruiran je na temelju poznatih dimenzija ulomka, stupnja zakrivljenosti luka, ali i usporedbe s analognim primjerima stranica ciborija ukrašenih identičnim motivom, prvenstveno arkade ciborija iz crkve Santa Mara delle Grazie u Gradu. Indikativan je podatak da je gradeški ciborij izrađen od istarskoga kamena, čime se uz već dokumentirane crkveno-političke veze potvrđuju i obrtničko-radionički dodiri ovih dvaju biskupskih centara, a područje sjevernojadranskog bazena izdvaja kao ishodište predloška po kojemu je realiziran pulski ciborij.

Sl. 20 – rekonstrukcija mogućeg izgleda arkade ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze u Puli na temelju usporedbe s arkadom iz krstionice katedrale

listova, koje su naznačene puncom, jednako kao volute ljiljanovih pupoljaka na stranici s monogramom krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**). Na sačuvanom se fragmentu iz bazilike sv. Marije Formoze vidi da je arkada bila obrubljena tankom glatkom letvicom, nad kojom u donjem dijelu teče koso klesana dvopruta pletenica s dubokim rupicama u pregibima, kao i na dvjema stranicama krstioničkoga ciborija (**kat. I.1b,c**).

Takva pletenica nalazi se i na nekoliko ulomaka arhitrava (**kat. I.32, kat. I.33, kat. I.35**) horizontalno podijeljenih u tri reda tako da se ispod niza kuka nalazi natpisno polje, a u dnu neki ornamentalni ukras, što je karakteristično za Istru i područje Veneta, odakle su vjerojatno i pristigli predlošci.³⁶⁸ U izvedenici sa spomenutom dvotračnom pletenicom u dnu takve su grede pronađene samo u gradu Puli, pa ih se može atribuirati istoj radionici koja je izradila opisane ciborije.

Dosadašnja istraživanja kompleksa sv. Marije Formoze bila su uglavnom usmjerena na ostatke arhitekture i mozaika prve (justinijanske) faze gradnje bazilike,³⁶⁹ dok se liturgijskoj opremi kasnijih razdoblja nije pridavala značajnija pozornost, jer se smatralo da su svi važniji komadi odneseni u Veneciju u 16. i 17. st.³⁷⁰ Stariji pisani izvori svjedoče o tome da je bazilika u ranome srednjem vijeku još bila u funkciji,³⁷¹ a posebno je zanimljiv opis P. Deganija, nastao 1600., iz kojega se saznaje da su to vrijeme u prezbiterijalnom dijelu bazilike još *in situ* stajali dijelovi „bogato ukrašenog, skupocjenog namještaja, oltar od najfinijeg mramora i glasoviti prikazi vrsne izrade s grčkim natpisom na svodu.“³⁷² Posljednji dio

³⁶⁸ N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 206-207.

³⁶⁹ Nalazi iz vremena gradnje bazilike u literaturi su detaljno opisani i rekonstruirani uz pomoć suvremenih kompjuterskih tehnologija. Ž. UJČIĆ, *Ranokršćanska Bazilika...*

³⁷⁰ U venecijanskom arhivu sačuvani su dokumenti u kojima stoji da je 1545. u Pulu poslan J. Sansovino, koji je kao vrstan poznavatelj kvalitete mramora, bio ovlašten da u Veneciju otpremi djelove opreme i arhitektonske dekoracije bazilike sv. Marije Formoze. – Vidi: T.G. JACKSON, *Dalmatia*, vol. 3, str. 302. O agresivnom spoliranju bazilike pisao je i Kandler.

³⁷¹ Ravenski kroničar Andreas Agnellus Ravennatis (oko 805. – nakon 846.) opisao je početkom 9. st. baziliku sv. Marije Formoze u Puli „koja pripada Ravenskoj Crkvi“. Agnellus tada nije pisao o ostacima ili ruševinama crkve, već o građevini „*di indicibile bellezza e con svariate decorazioni in pietra*.“ – A. AGNELLUS RAVENNATIS, *Liber Pontificalis*, str. 189). Desetak godina nakon Agnellusova teksta opat samostana sv. Marije Formoze - Handegis biva izabran za pulskoga biskupa, a 857. financira gradnju ili preuređenje neke sakrale ghradevine u Puli, o čemu je dao sastaviti natpis na nadvratniku koji je naknadno postavljen nad bočnim ulazom u pulsku katedralu. Natpis je datiran 857. i indikcijom vladanja cara Italije Ludovika. Zanimljivo je da se isti car u jednoj staroj kronici spominje kao osnivač samostana sv. Marije Formoze u Puli, iako je poznato da je samostan utemeljio ravenški biskup Maksimijan. Stoga je jasno da je car u 9. st. mogao podržati samo opsežniju obnovu bazilike ili samostanskih objekata, o kojoj možda govori Handegisov natpis. (Vidi: P. KANDLER, *L'Istria*, no. 32, str. 172-173; I. MATEJČIĆ, Pula, katedrala sv. Marije, ukrašeni nadvratnik s natpisom (I. 49), u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 60; S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 82).

³⁷² P. DEGANI, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi due sulle antichità di Pola del 1600.*, Pola, 1600, u: P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 76-77. – P. Kandler donosi prijepis teksta prema izvorniku koji se

rečenice vjerojatno se odnosi na ciborij koji je jedini mogao biti tako ukrašen i imati svod i natpis.³⁷³ Opisujući prezbiterij i veliku apsidu Degani spominje „*alcuni capitelli et piedestalli della cappella grande, fra sei piedi di finissimo marmo*“, a na drugom mjestu opisuje „*un pergolato c'ancora v'è come ne' più honorati et grandi luoghi è di costume*.“³⁷⁴

Ulomak mramornoga križa (**kat. II.2**) pronađenog u neposrednoj blizini bazilike oblikom odgovara vrhu zabata oltarne ograde koju opisuje Degani. Takvi su križevi bili čest ukras zabata predromaničkih oltarnih ograda, ali su rijetko sačuvani.³⁷⁵ Puskome križu nedostaje tek manji gornji dio patibuluma. Stranice su mu potpuno glatke, bez rubne profilacije, a krajevi hasti blago prošireni. Ispod križa, kao integralni dio ulomka, sačuvan je fragment reljefne ploče na kojoj se razaznaje dio troprute trake, načinom klesanja jednake onima na prethodno opisanim spomenicima. Na istu radioničku pripadnost ukazuju i punce širokih središnjih rupica, koje se na ostatku zabata pojavljuju kao ispuna kružnog motiva, a na stranicama krstioničkoga ciborija u okruglome središtu cvijeta i po glatkoj površini listova bršljana.

Stilski srodan križ, potpuno glatkih, neukrašenih hasti, lagano proširenih krajeva, dominantan je motiv ploče s prikazom „Rajskih vrata“ (**kat. II.3**), jedinog cjelovito sačuvanog dijela liturgijskoga namještaja koji se dovodi u vezu s lokalitetom sv. Marije Formoze. Ploča je kao spolij, sa simboličkim značenjem naglaska na kontinuitetu tradicije nekad iznimno važnog pulskog kršćanskoga svetišta, do 1923. bila uzidana u preslicu iznad ulaza u južnu kapelu bazilike.³⁷⁶ Iako do sada nije dovođena u vezu sa skulpturom pronađenom na bilo kojem pulskom lokalitetu, materijal izrade, plitko klesanje, zaobljeni presjeci prutaka i ponavljanje motiva trorogih petlji ukazuju na srodnost s dijelovima namještaja iz katedrale i iz bazilike sv. Marije Formoze. Raspravljajući o „smjeru utjecaja

nalazi u Biblioteci Marziani u Veneciji. Nedavno je utvrđeno da je autor, kojega Kandler naziva *Anonymus*, Puljanin Pietro Degani.)

³⁷³ Izraz „...*le pitture illustri d'opera et iscrizione greca del sopracielo*...“ dio je rečenice u kojoj Degani opisuje jedini oltar u prezbiterialnom dijelu bazilike, pa se pretpostavlja da se izraz „raskošni prikazi“ odnosi na scene koje su bile izrezbarene na stupovima ciborija naknadno prenesenim u svetište bazilike sv. Marka u Veneciji, te da se „grčki natpis“ mogao nalaziti na svodu ciborija iznad oltara, kojega su dio bili i spomenuti stupovi. Na tu je mogućnost posumnjao i Kandler. Vidi: **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 174.

³⁷⁴ **P. DEGANI**, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 42.

³⁷⁵ Jedan takav križ nalazi se *in situ* u crkvi sv. Martina u Splitu, a u Istri je integralno sačuvan na zabatu oltarne ograde iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.9**).

³⁷⁶ Iako ne postoje pisani tragovi kojima bi se potvrdila provenijencija spomenute ploče, činjenica je da u neposrednoj blizini lokaliteta sv. Marije Formoze ne postoji niti jedna sakralna građevina koja je u razdoblju predromanike mogla biti opremljena mramornim liturgijskim namještajem i iz koje bi takva ploča mogla biti prenesena. Puno se logičnijom čini mogućnost da je nakon mletačkih pustošenja jedini integralno sačuvan dio opreme nekad uglednoga svetišta ugrađen u pročelje preostalog sačuvanog arhitektonskog dijela bazilike.

kojim je ova ikonografska inačica pristigla na tlo Istre i Kvarnera“ I. Basić i M. Jurković sasvim su uvjerljivo usporedili ovaj pulsni plutej s pročelnom stranicom sarkofaga tribuna Antoninusa i supruge Agnelle iz Jesola kraj Venecije.³⁷⁷ Štoviše, donji registar te stranice ukrašen je motivom „Pravoga trsa“, čija je izvedba bez rubne profilacije, s izduženim vrhovima i sitnom volutom u ishodištu listova, bliska prethodno spomenutom ulomku arkade ciborija iz pulske bazilike (**kat. II.1**). Osim toga, pod hastama križa na stranici sarkofaga smještena su stilizirana stabalca koja više nalikuju bršljanovim listovima na stranicama ciborija iz krstionice pulske katedrale nego uobičajenim razgranatim palmetama.

Tri takva lista profiliranih rubova smještena su i u gornjem kutu ploče (**kat. II.14**), vjerojatno pluteja, s istog lokaliteta, kojoj je, sudeći prema ostatku reljefne kompozicije, glavno polje bilo ukrašeno kompozicijom „Rajskih vrata“ ili medaljonom s upisanim križem. Arkadu ili zaobljeni segment kruga čini tropruta pletenica, koja na sredini u neprekinutom pleternom slijedu prelazi u hastu križa, flankiranu dvama četverorogim petljama. Način klesanja motiva plitkim utorima i završna obrada plohe uglačavanjem, zbog čega reljef posvuda seže do iste ravnine, a presjek prutaka dobiva kvadratičan oblik, jednak je kao na ploči koja je bila uzidana u preslicu kapele (**kat. II.3**), potvrđujući ne samo isto radioničko porijeklo, već i ruku istoga klesara koji je izradio oba opisana spomenika. Preostali mramorni ulomci pronađeni na području samostanskog kompleksa (**kat. II.4**, **kat. II.5**) pokazuju slične izvedbene i morfološke karakteristike i zacijelo su pripadali opremi bazilike, čiji su opati po bogatstvu bili ravni biskupu, a često su i sami bili birani na tu funkciju.³⁷⁸ Na ulomku ploče (**kat. II.4**) u jednom je dijelu sačuvan dio stabalca, a u drugom ljiljanov cvijet flankiran kapljičastim listićima, a to su elementi koji se u istoj izvedbi susreću na ulomku vijenca pluteja ugrađenog u zid katedrale (**kat. I.2**).

Dio motiva „Rajskih vrata“ sačuvan je i na ulomku pluteja s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.2**), kojega (uz određenu dozu opreza) pripisujem klesaru klasičnijeg izričaja unutar ove iste radioničke produkcije. Plutej je dosad uglavnom datiran u 7. st.³⁷⁹ što nije prihvatljivo, s

³⁷⁷ A. MELUCCO VACCARO, *Corpus della scultura altomedievale VII. La diocesi di Roma. Tomo terzo – La II regione ecclesiastica*, Spoleto, 1974, str. 154, (T-42/108); S. GASPARI, „Sarcophago di Antoninus tribunus e di sua moglie Agnella“, u: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*, (C. Bertelli – G.P. Brogiolo, ur.), Milano, 2000, str. 345 (kat. br. 337, sl. 219); I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 166-169.

³⁷⁸ Primjer je biskup Handegis koji je prije no što je primio palij bio opat upravo benediktinskoga samostana sv. Marije Formoze. Vidi: P. KANDLER, *L'Istria*, no. 32, str. 172-173; S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 82.

³⁷⁹ Ž. UJČIĆ, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 273-287; M. VICELJA, „La scultura dell'alto...“, str. 42-43.

obzirom na to da se ovakva inačica prikaza ikonografske teme „Rajskih vrata“ na Apeninskom poluotoku i na istočnojadranskoj obali javlja tek od kraja 8. ili početka 9. st.³⁸⁰ Zbog smanjene prisutnosti kompleksa *horror vacui* i izrazito pojednostavljenog načina oblikovanja stabala ispod križa plutej je moguće usporediti s nekim vrlo ranim rimskim primjerima³⁸¹ i plutejem ugrađenim u kompoziciju lunete iznad zapadnog portala crkve sv. Marije u Omišlju na Krku, datiranim u kraj 8. ili početak 9. st.,³⁸² dok je po izvedbenim karakteristikama blizak pluteju iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.3**), napose u tretmanu pozadine te jednakoj stepenastoj profilaciji križa i stabala na jednoj, a koloneta na drugoj ploči.

Zbog prirodnih svojstava materijala, mramorni su reljefi najčešće plošnji od onih rađenih u mekšem vapnencu, motivi su niži u odnosu na pozadinu, a utori i profilacije plići. Takvi reljefi zapravo su „prijelazna faza“ prema snažnijim kontrastima i oštrijim bridovima reljefa, faza u kojoj se odvija privikavanje klesara na oblikovne mogućnosti mekšeg materijala, ali i namjerno imitiranje dojma skupe sirovine koju je sve teže nabaviti, a pritom se i dalje koriste postojeći radionički predlošci i oblikuju ranije usvojeni prepoznatljivi detalji. Ulomak ciborija s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.1**) pokazuje odlike svojstvene ruci navikloj na obradu mramora. Plasticitetom forme, rasporedom elemenata kompozicije i morfologijom motiva oponaša stranice skupocjenih ciborija iz krstionice pulske katedrale i bazilike sv. Marije Formoze, a iako je izrađen od vapnenca i nešto lošije izvedbe nesumnjivo je nastao po istom predlošku i vjerojatno unutar iste radionice.

Najveća skupina ulomaka koja se može atribuirati ovoj produkciji potječe iz katedrale ili crkve sv. Tome. Izrađena je od lokalnog vapnenca, a u njoj izvedbi prepoznaje se rad vrhunskih majstora, koji s lakoćom prenose crtež s predloška na kamenu plohu, pokazujući pritom bogatu imaginaciju, sposobnost prilagodbe materijalu i vještinu kombiniranja tradicionalnih s novim dekorativnim elementima, koristeći uvijek iste alate poput svrdla većeg

³⁸⁰ Ž. UJČIĆ, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 273-287 (donosi komparativni materijal); N. JAKŠIĆ, „Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 26, 1999, str. 272-273 (navodi nekoliko primjera s područja srednjovjekovne hrvatske države); I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 164-170 (donose komparativne primjere s Apeninskog poluotoka i istočnojadranske obale); I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi...* (komparativni materijal i nove datacije pojedinih primjeraka skulpture s prikazom „Rajskih vrata“).

³⁸¹ A. MELUCCO VACCARO, *Corpus VII. Tomo terzo*, str. 154, (T-42/108); M. TRINCI CECHELLI, *Corpus della scultura altomedievale VII. La diocesi di Roma. Tomo quarto - La I regione ecclesiastica*, Spoleto, 1976, str. 205-206, (T-76/238).

³⁸² M. JURKOVIĆ, „Krsk, katedrala Sv. Marije“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 125-126; M. SKOBLAR, „Prilog proučavanju ranosrednjovjekovne skulpture na otoku Krku“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 33, Split, 2006, str. 62-63, (kat. br. 3).

i manjeg promjera. Najveća pozornost pridavala se ukrašavanju pluteja, koji su u pulskoj katedrali bili izuzetno velikih dimenzija.³⁸³ Među sačuvanim ulomcima raspoznaju se dijelovi barem tri kompozicijski različita, velika pluteja, čije su likovno-morfološke i izvedbeno-tehničke karakteristike podudarne s onima na stranicama krune krstioničkog ciborija. Prvome pluteju pripadaju dva ulomka koja se nalaze u Arheološkome muzeju (**kat. I.10**) i jedan koji je kao spolij ugrađen u južni zid katedrale (**kat. I.11**). U znanstvenoj literaturi ovi su ulomci neobrađeni³⁸⁴ te nisu dovođeni u međusobnu vezu. Glavno je polje podijeljeno u segmente ispunjene gustim višetračnim pleternim mrežama, uokvirenim letvicom i pletenicom među čijim su pregibima duboko izbušene rupice, dok je vijenac lagano istaknut, ukrašen nizom složenih, međusobno spojenih čvorova od isprepletenih troprutih traka. Način komponiranja plohe podsjeća na pluteje iz zadarske katedrale na kojima su ploče, pilastri i vijenci klesani u jednom komadu kamena, tako da je ravnina glavnog polja uvučena u odnosu na pilastre i vijence.³⁸⁵ U slučaju pulskog pluteja takva mogućnost ostaje otvorena, jer su ulomci oštećeni na bočnim stranama, a na temelju fragmenata sačuvanog motiva nije moguće rekonstruirati izgled čitave ploče.

Dva se motiva s opisanog pluteja izdvajaju kao radioničke posebnosti ove skupine klesara: pletenica s rupicama rađenim svrdlom i uredno klesane kompozicije u kojima se jednostavne valovnice bez čvorova pružaju od jednog do drugog ruba bordure i dijagonalno se isprepliću u široke mreže ujednačenih razmaka između traka, kojima su često pridružene punce. Jednaki gusti preplet beskonačnih traka nalazimo na nekoliko pilastara ili greda, spoliya na katedrali (**kat. I.23-27**), na stranici ciborija (**kat. I.1.a**) i vijencima pluteja (**kat. I.8, kat. I.10-11, kat. II.12**). Pletenica s rupicama u dvoprutoj varijanti proteže se duž oblina stranica ciborija (**kat. I.1a,b, kat.II.1**), donjim dijelom arhitrava (**kat. I.32-33, 35**) i lukova oltarne ograde (**kat. I.39, kat. XI.5**), na kojima se javlja i u troprutoj inačici (**kat. I.40**), često uokvirena letvicama s puncama (**kat. I.36-37**), a može biti u funkciji okvira (**kat. I.10-11**), dijela većeg motiva (**kat. I.7**) ili ispuna površine križa (**kat. I.8, kat. I.14**) pa joj je tada u sjecištu krakova pridodana kuglica s puncom.

³⁸³ Sačuvani ulomci, od kojih je nekolicinu moguće spojiti u rekonstruiranu cjelinu, ukazuju na to da su pluteji pulske katedrale bili neuobičajeno velikih dimenzija, usporedivi još samo s plutejima katedrale u Zadru. Vidi: **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 33; **N. JAKŠIĆ**, „Pula, ulomci pluteja oltarne ograde, (I.50)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 61.

³⁸⁴ **M. OBAD-VUČINA**, *Katedrala Uznesenja Marijina u Puli*, Pula, 2007, str. 110.

³⁸⁵ **I. JOSIPOVIĆ**, *Predromanički reljefi...*, str. 38.

Na ulomcima drugog velikog pluteja iz katedrale ukrašenog uzastopno izvedenim križevima ispod arkada, u ikonografskoj temi „Rajskih vrata“ također se nalaze oba opisana karakteristična elementa. Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali pokazuju iste morfološke i izvedbene osobine, što je već više puta istaknuto u literaturi.³⁸⁶ Na većemu je (**kat. I.8**) cjelovitije sačuvan donji dio, dok se na manjemu (**kat. I.8**) ispod vijenca ispunjenog gustim višetračnim prepletom, raspoznaju dio arkade, prošireni završetak patibuluma križa i dva ugaona elementa ispune. Ikonografska tema, izgled koloneta, luka arkade i krošnji stabala ispod križa bliski su pluteju iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.3**), što govori u prilog dosljednosti u korištenju postojećih radioničkih predložaka, ali se u načinu ukrašavanja križa pletenicom, kao i detaljima ispune međuprostora otkriva „rukopis“ majstora sklonijega suvremenijem izričaju, prilagođenom obradi vapnenca čija mekoća dozvoljava nešto dublje uklesavanje pozadine i izradu većeg broja dodatnih elemenata sukladno jačanju kompleksa *horror vacui*. Karakteristične („morelijanske“) detalje predstavljaju mesnate volute „prelomljenih“ vratova koje se u kutovima iznad arkade na ulomku (**kat. I.8**) spuštaju od gornje letvice prema ljiljanovim cvjetovima načinjenim od dviju podvezanih voluta razmaknutih stabljika s pupoljkom na vrhu. Taj je motiv, nalik onome na stranici krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**), na isti način izveden u ugaonim međuprostorima trećeg velikog pluteja iz katedrale (**kat. I.7**).

Djelomičnu rekonstrukciju velikog pluteja iz katedrale (**kat. I.7**) načinio je još F. Forlatti, koji je prilikom jedne od obnova u podu katedrale pronašao četiri veća ulomka (**slika 21**).³⁸⁷ Jedan manji, koji je u Muzej prenio M. Mirabella Roberti povezavši ga s Forlatijevim pronalaskom,³⁸⁸ pridružen je cjelini u recentnijoj rekonstrukciji N. Jakšića.³⁸⁹ Još jedan fragment uzidan je u sjeverni zid katedrale i dosad nije bio prepoznat kao dio istoga pluteja. Prema obliku i rasporedu sačuvanih dijelova kompozicije, ulomak se uklapa u donju zonu glavnoga polja, između dva velika medaljona, a važan je zbog toga što potvrđuje multipliciranje motiva trorogih petlji u svim međuprostorima pluteja. Tri međusobno povezana centralno komponirana kruga s upisanim kvadratima, načinjena su trakama šireg srednjeg prutka (*fettuccia bizantina*). U svakome se krugu traka savija u pletenice s rupicom u

³⁸⁶ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 245, pod g (T5/6); **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 27 (T13/3); **Ž. UJČIĆ**, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 275 (T-2/5,6).

³⁸⁷ **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, str. 239.

³⁸⁸ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 245, pod h.

³⁸⁹ **N. JAKŠIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 61.

pregibima, koje se spuštaju prema središtu gdje oblikuju krug s virovitom rozetom u središtu. Unatoč drugačijem obliku traka i za istarski poluotok neuobičajenoj kompoziciji,³⁹⁰ morfološke i izvedbene karakteristike, a naročito prepoznatljivi detalji ljiljana, voluta „prelomljenih“ vratova i višestruko ponovljenih trorogih petlji otkrivaju da je plutej izradila ista pulska radionica, koristeći neki suvremeni predložak.

Oltarnoj ogradi katedrale pripadao je i ulomak koji je kao spolij uzidan u donji dio zida južnog broda (**kat. I.13**).³⁹¹ Jednaki pleterni motiv i identičan klesarski „rukopis“ raspoznaju se i na jednom mramornom ulomku iz Muzeja (**kat. I.12**), koji je također pronađen na području kompleksa katedrale, a s obzirom na materijal izrade vjerojatno je bio dijelom liturgijske opreme krstionice. Na oba je fragmenta sačuvan dio vijenca istaknut letvicom i ukrašen antitetično postavljenim nizovima „pereca“ te dio glavnog polja potpuno prekriven

Sl. 21 – F. Forlati s rekonstruiranim dijelovima pluteja iz katedrale u Puli za vrijeme arheoloških istraživanja 1930-ih. Izvor: FAST – Foto Archivio Storico Trevigiano

³⁹⁰ Iako se varijante centralne kompozicijske sheme, ali drugačijega tipa, pojavljuju na ulomcima kamenoga namještaja s još nekoliko istarskih lokaliteta, analogije ikonografskom motivu na pulskome pluteju predstavljaju tek tri zasad poznata istarska ulomka – još jedan u Puli i po jedan u Novigradu i Umagu. Vidi: **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 170-171 (kat. br. 52), 233-234 (kat. br. 92).

³⁹¹ Istome pluteju, čini se, pripada još nekoliko ulomaka jednakog likovnog sadržaja i izvedbe, čije su fotografije objavljene u vodiču Arheološkog muzeja u Puli iz 1987. ali bez popratnih informacija poput inventarnih ili muzejskih brojeva, dimenzija i sl. (**B. MARUŠIĆ**, *Arheološki muzej Istre*, vodič III, Pula, 1978, str. 20.) Zbog preuređenja muzeja u vrijeme pisanja ovoga rada podaci o tim ulomcima nisu bili dostupni, a mogućnost njihova nalaska u depou onemogućena.

geometrijskom „tepih“ kompozicijom. Dvostruki nizovi „pereca“ u ponešto drugačijoj kombinaciji, ali jednakoj izvedbi, nalaze se na stranici krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**), a pleterne trake vizualnim dojmom ornamenta nalik su pletenicama na prvom pluteju iz katedrale (**kat. I.10-11**), pa se i ovi ulomci mogu uvjerljivo pripisati produkciji pulske radionice. Iste „rukopisne“ odlike pokazuje i fragment vijenca pluteja (**kat. I.31**), čiji je motiv izvedenica onoga na mramornome ulomku iz krstionice (**kat. I.2**), a u donjem je dijelu traka izraženo plošnih prutaka, izvedena gotovo kao *fettuccia* na pluteju s krugovima i kvadratima (**kat. I.7**).

Jasno je, da su, unatoč ikonografskim, likovnim i izvedbenim razlikama, svi opisani pluteji nastali kao dio jedinstvenog obnoviteljskog zahvata na katedrali, čija je realizacija bila povjerena najboljoj pulskoj klesarskoj radionici. U njoj su istovremeno, služeći se zajedničkim predlošcima, djelovala barem tri kvalitetna majstora različitih „rukopisno“-stilskih odlika, koja su izrađivala sve dijelove liturgijske skulpture. Takav zaključak potvrđuje se kada se prepoznatljive detalje dosad opisanih reljefa potraži na preostalim, funkcionalno različitim, dijelovima liturgijske skulpture iz katedrale.

Dva pilastra iz Arheološkog muzeja Istre u Puli (**kat. I.15 a,b**) obično se povezuju uz opremu krstionice katedrale,³⁹² vjerojatno zbog toga što su do polovine 20. st. zajedno s arkadom ciborija (**kat. I.1a**) bili uzidani u pročelje kapelice „del Santo“ na tadašnjoj *Piazza di Porta S. Giovanni* u Puli.³⁹³ Međutim, liturgijski namještaj krstionice je, po svemu sudeći, bio izrađen od mramora, pa su spomenuti pilastri mogli pripadati katedrali ili crkvi sv. Tome. Ukrasno im je polje ispunjeno dvjema različitim inačicama ikonografskog motiva „Pravoga trsa“,³⁹⁴ koji je izveden i na još nekoliko ulomaka - spolija na katedrali (**kat. I.16-17a,b**). Iako se radi o istome motivu, reljefi tih pilastara međusobno se razlikuju u načinu klesanja, morfologiji i odabiru detalja, pa ipak, svakome je od njih moguće pronaći niz dodirnih točaka s pojedinim prethodno opisanim spomenicima, čime se potvrđuju iznesene tvrdnje.

Opusu ove pulske radionice valja pridružiti i stranicu najvećega zasad poznatog ciborija u Istri (**kat. III.2**), naručenog za cimiterijalnu baziliku sv. Felicite (sv. Ivana), koja se

³⁹² W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 64-65; M. OBAD-VUČINA, *Katedrala*, str. 58 (uz pogrešnu dataciju u 5. st.); I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 198 (kat. br.66).

³⁹³ W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 63.

³⁹⁴ O različitim inačicama motiva vidi: P. VEŽIĆ, „Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru“, *Ars Adriatica*, no. 5, Zadar, 2015, str. 24-25.

nalazila u neposrednoj blizini gradskih zidina Pule, uz cestu što je vodila prema Labinu.³⁹⁵ Mali broj sačuvanih ulomaka liturgijske skulpture i arhitektonske plastike koji potječu s ovog lokaliteta može navesti na krivi zaključak o tome da se radi o manje važnoj i siromašnjoj crkvi. Međutim, izvjesno je da je u njoj provedena opsežnija predromanička pregradnja ili modernizacija prezbitarija, pri čemu je naručen i veliki, četverostranični, oltarni ciborij. Iako se radi o drugačije komponiranoj stranici, kod koje široka bordura prati gornji rub ploče, a ne donju oblinu luka, srodnost ove arkade i onih iz krstionice katedrale očituje se u pravilnom i urednom klesanju te u odabiru motiva kojima zajedničke ikonografske i kompozicijske uzore pronalazimo u skulpturi sjevernojadranskog bazena, lagunarnih biskupija i Grada.³⁹⁶ To se najjasnije vidi u izvedbi motiva „Pravoga trsa“, gdje je tropruta vitica podvezana tako da oblikuje bademaste ovale u koje su smještene volute i ljiljanovi cvjetovi. Izravne analogije tako načinjenom motivu nalazimo na Muranu³⁹⁷ i Torcellu³⁹⁸, gdje se susreću i bordure načinjene nizom polukuglica, kao na gornjem lijevom rubu pulske arkade,³⁹⁹ ali i na nekoliko ciborija s istočne obale Jadrana,⁴⁰⁰ gdje su unutar ovala izvedeni vegetabilni ili zoomorfni elementi. Volute „prelomljenih“ vratova koje se odvajaju od sinusoidnih vitica na stranici ovoga ciborija, u ponešto se drugačijoj izvedbi, ali istoj funkciji, pojavljuju i na plutejima iz katedrale (**kat. I.7-8a**). Pleterna traka u gornjem dijelu, načinjena od niza učvorenih i prepletenih krugova i rombova, motiva koji se rijetko pojavljuje u istarskoj predromaničkoj skulpturi, identično je izvedena na jednom pilastru iz katedrale (**kat. I.22**). Na sličnost likovnih odlika ova dva ciborija iz krstionice i crkve sv. Felicite i njihovu pripadnost istoj radioničkoj produkciji već je ranije ukazao P. Vežić u opsežnoj studiji o tim liturgijskim instalacijama na istočnoj obali Jadrana, datiravši ih u „drugu četvrtinu ili trećinu 9. st.“.⁴⁰¹ Takva kasna datacija ipak nije održiva iz dva razloga: morfoloških osobina pojedinih motiva na stranicama krstioničkoga ciborija i povijesnog konteksta na temelju kojega se nudi novo

³⁹⁵ **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 36, sl. 3; **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, str. 31 (sl.3); **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 11 (T6/1).

³⁹⁶ **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*; **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*; **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*.

³⁹⁷ **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 82 (kat. br. 127).

³⁹⁸ **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*, str. 47 (kat. br. 19).

³⁹⁹ Bordure ukrašene nizom polukuglica često se susreću na pilastrima i plutejima s Murana i Torcella. (Vidi: **Ibid.**, str. 42-52; **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 71).

⁴⁰⁰ **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 24 (Novalja); **M. BRADANOVIĆ**, *Nepoznati Omišalj: katalog zbirke lapidarij, pregled povijesti i kulturnopovijesni vodič gradića i okolice*, Omišalj, 2002, str. 10 (Omišalj); **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 78 (Novalja), 127-130 (Kotor).

⁴⁰¹ **P. VEŽIĆ**, „Pula, krstionički ciborij, kat. I.51“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 62-63; **P. VEŽIĆ**, „Pula, crkva sv. Felicite, stranica oltarnog ciborija, kat. I.52“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 63-64; **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 51.

čitanje monograma u tjemenu arkade (**kat. I.1c**), što će biti objašnjeno u daljnjem tekstu. Jedini sačuvani impost iz bazilike sv. Felicite na kojemu je uklesan i jasno vidljiv isti onaj monogram koji se nalazio na arkadi krstioničkoga ciborija (**kat.I.1**) ukazuje na to da je ista osoba naručila preuređenje prezbiterija cemeterijalne bazilike i oba ciborija.

Sve odlike pulske radionice pokazuje i skulptura pronađena tijekom arheoloških istraživanja 2005./2006. u četvrti sv. Teodora u Puli, stotinjak metara istočno od katedrale.⁴⁰² Tu se u srednjem vijeku nalazio ženski benediktinski samostan s crkvom sv. Lucije (sv. Teodora).⁴⁰³ Crkva je nastala pregradnjom starije, ranokršćanske, krajem 8. ili početkom 9. st., kada je opremljena novim liturgijskim namještajem. Pronađeno je nekoliko ulomaka predromaničke skulpture, na kojoj se prepoznaju morfološke, ikonografske i izvedbene osobine svojstvene pulskoj radionici i srodne reljefima iz katedrale. Najvažniji nalaz predstavljaju dijelovi ciborija: dva ulomka arkada (**kat. IV.1**) i jedan kapitel (**kat. IV.2**). Ulomci arkada pripadali su različitim, jednako komponiranim stranicama, lûka naglašenog širokom bordurom od isprepletenih beskonačnih traka među letvicama s puncama. Bordura je u tjemenu doticala gornji rub, koji je na jednom ulomku naznačen letvicom s puncama (**kat. IV.1 b**), a na drugom (**kat. IV.1 a**) dvoprutom pletenicom nalik onoj na stranicama ciborija iz krstionice katedrale i bazilike sv. Marije Formoze. U trokutastom polju cjelovitije sačuvanog ulomka izvedena je troroga petlja šireg srednjeg prutka, po kojemu su također nanizane punce, a flankirana je dvjema pticama koje zoblju grozd. U gornjem dijelu arkade nedostaju bordura i završni vijenac, kojemu bi mogao odgovarati jedan spolij iz sjevernoga zida katedrale (**kat. IV.9**), po vrsti materijala i načinu klesanja srodna preostaloj skulpturi iz crkve sv. Lucije. Na vrhu te grede nalazi se stilizirani kimation kakvim su ponekad ukrašavani vijenci ciborija, a isti se motiv nalazi i na mramornome ulomku iz muzeja (**kat. I.5**), koji je pronađen na području katedrale i možda je pripadao krstioničkome ciboriju. U perforiranoj izvedbi takav se kimation nalazi u donjoj zoni kapitela ciborija iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.2**). Donji prsten i abakova ploča ukrašeni su mu nizovima puncu, a središta ugaonih voluta naglašena duboko izbušenom rupicom, što je još jedan od detalja prepoznatih na nizu spomenika koje je izradila pulska radionica. Vrlo sličan rad prepoznaje se i na jednom

⁴⁰² V. JUKIĆ, „Kameni namještaj crkve sv. Lucije u Puli“, *Histria archaeologica*, no. 40, Pula, 2009, str. 79-114; A. STARAC, (ur.), *Pula – Rađanje grada*, Katalog izložbe br. 83, Pula, 2011.

⁴⁰³ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 120; Cam. DE FRANCESCHI, „Alcuni cenni sugli antichi monasteri femminili di Pola (S. Teodoro e S. Caterina)“, *AMSI*, vol. 3 (N.S.), Trieste, 1956, str. 44-45; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, prilog 1.

velikom kapitelu (kolonade), pronađenom u blizini istog lokaliteta (**kat. I.41**),⁴⁰⁴ na čijem se vrhu nalazi četverolatična rozeta, utorom naglašenih rubova i okruglim okom u sredini, nalik onima na stranici krstioničkog ciborija. Unatoč navedenom nizu podudarnosti s prethodno opisanom skupinom ulomaka, na skulpturi iz crkve sv. Lucije primjećuje se jedna bitna razlika, koja njihovu dataciju pomiče u nešto kasnije razdoblje. Naime, naglašeno duboko uklesavanje pozadine na koju su bridovi reljefnih motiva okomiti, svojstveno je skupini klesara koja je u Istru doselila početkom 9. st., a koja se, po svemu sudeći, udružila s ponajboljim pulskim majstorima, što je rezultiralo ambivalentnim stilskim izričajem, kod kojega su prisutni tradicionalni ikonografski i tehnički elementi, ali su motivi izvedeni na nov način: strožim linijama, višeg profila i oštrijih presjeka prutaka.

Nizu od pet prethodno spomenutih ciborija s različitih lokaliteta u gradu valja pridodati još jedan, čiji se ulomci čuvaju u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a koji je pulska radionica izradila za samostansku crkvu sv. Andrije u Betici kraj Barbarige (**kat. XXXVII.1**). Zbog umjetničke, ali i povijesne važnosti, taj se ciborij, zajedno s onima iz krstionica katedrala u Puli i Novigradu, svrstava u red najvažnijih istarskih predromaničkih spomenika. Od brojnih su ulomaka rekonstruirane četiri stranice krune ciborija, ukrašene različitim geometrijskim i florealnim motivima.⁴⁰⁵ Dio fragmenata je pronađen još početkom 20. st., za vrijeme prvih amaterskih istraživanja lokaliteta⁴⁰⁶ i vjerojatno već tada pohranjen u pulski Museo Civico⁴⁰⁷ i vodnjanski lapidarij.⁴⁰⁸ Veću količinu ranosrednjovjekovnih ulomaka oltarne ograde, ambona i ciborija pronašao je B. Marušić tijekom arheoloških istraživanja 1957., datiravši tada pleternu skulpturu u 9. ili 10. st.⁴⁰⁹ N. Jakšić je pregradnju bazilike, oltarnu ogradu i ciborij smjestio u vrijeme „nastupa karolinške vlasti, krajem 8. st.“, dok je P. Vežić u istom katalogu iznio mišljenje da je ciborij izrađen početkom 9. st.⁴¹⁰ Tu je pretpostavku razradio nekoliko

⁴⁰⁴ **B. MARUŠIĆ**, „Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na Kvarnerskim otocima“, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, no. 8, Zagreb, 1956, str. str. 8-9. U vrijeme nastanka Marušićeva članka nisu bili poznati ostaci crkve sv. Lucije, već se o njenom postojanju i mogućoj poziciji u gradu nagađalo samo na temelju tekstova starijih autora. Zbog toga je Marušić pretpostavio da je kapitel pronađen na tom području, a kojega datira u 8. st., mogao pripadati biskupskoj palači što se u izvorima spominje 804.

⁴⁰⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 255-257; **P. VEŽIĆ**, „Betika, crkveni kompleks Sv. Andrije, oltarni ciborij, I.13“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 26-27; **I. MATEJČIĆ** – **S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 196-197 (65.1).

⁴⁰⁶ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 101. – Piše da je lokalitet istraživao vojni kapetan Scwalb, koji je pronašao neke fino klesane ulomke iz 6. ili 7. st. koji su pripadali crkvi velikih dimenzija.

⁴⁰⁷ **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 69, 71.

⁴⁰⁸ **B. TAMARO**, *Notizie degli scavi*, str. 224; **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 224.

⁴⁰⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 255-257.

⁴¹⁰ Usporedi: **N. JAKŠIĆ**, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 199. i **P. VEŽIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 26-27.

godina kasnije, kad je detaljno analizirao spomenik i sasvim ispravno uočio sličnost pojedinih oblikovnih elemenata ovog ciborija i onih iz pulske i novigradske krstionice te „niza spomenika ranoga srednjeg vijeka u furlanskome kulturnom krugu“.⁴¹¹ Tom je prilikom ciborij iz Betike datirao u „prve godine ili desetljeća 9. st.“,⁴¹² a pulske krstioničke ciborij u nešto kasnije razdoblje „druge četvrtine ili trećine 9. st.“,⁴¹³ što bi značilo da je betički stariji od pulskog. Takva kronologija mi se ne čini mogućom, upravo zbog toga što postoji niz likovno-morfoloških sličnosti između stranica tih dvaju ciborija, poput nizova puncu i izduženih „srcolikih“ listova bršljana na koje je ukazao i Vežić, a na tehničko-izvedbenoj i ikonografskoj razini oba su bliska s preostalom skulpturom iste pulske radionice, pa je s obzirom na uobičajeni smjer širenja utjecaja iz grada prema zaleđu, ispravnije zaključiti da je betički ciborij nastao po predlošcima iz metropole.

Sl. 22 – ulomci arkade ciborija iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu

U prilog navedenom govori i izražena sličnost stranica betičkoga ciborija s ulomcima skulpture iz crkvi sv. Eufemije i S. Maria delle Grazie u Gradu (**slika 22**), datiranim u prve godine 9. st., što je zapazio i P. Vežić.⁴¹⁴ Ti se gradeški primjerci povezuju uz djelatnost patrijarha Fortunata (803-821.),⁴¹⁵ koji se već u prvim godinama 9. st. pojavljuje kao važna politička ličnost na istarskome prostoru,⁴¹⁶ a od 806. do 810. njegovo je sjedište, na nagovor

⁴¹¹ P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 70.

⁴¹² *Ibid.*, str. 71.

⁴¹³ P. VEŽIĆ, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 62-64; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 51.

⁴¹⁴ P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 71.

⁴¹⁵ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 351-352, 402-407.

⁴¹⁶ Patrijarh Fortunat se pojavljuje kao jedan od učesnika Rižanskoga placita, održanog 804. - N. KLAJČ, *Izvori...*, str. 9-13. – autorica donosi prijevod latinskog teksta na hrvatski.

Karla Velikog i uz blagoslov pape Lea III., bilo premješteno u Pulu.⁴¹⁷ Znakovit je podatak koji se spominje u Fortunatovoj oporuci, a koji kaže da je patrijarh u Grado doveo „*magistri di Francia*“.⁴¹⁸ Iako ne možemo znati s kojeg su dijela franačkoga teritorija bili dovedeni ti majstori, niti dolaze li u Grado prije ili poslije patrijarhova boravka u Puli, činjenica je da se već od samog kraja 8. st. na područjima na kojima je boravio patrijarh (Trst, Grado, Pula)⁴¹⁹ sukcesivno pojavljuju novi umjetnički impulsi, poput naglašene geometrizacije, traka oštrog presjeka prutaka i bridova okomitih na duboko uklesanu pozadinu te motivi koji nemaju analogija u najvažnijim pulskim crkvama. Te se odlike zapažaju i na betičkome ciboriju, po čemu se on ističe kao primjer spomenika koji na južnoistarskome području najavljuje razdoblje zrele pleterne skulpture, u kojem će korjenito geometrizirane „karolinške“ kompozicije potisnuti naturalističke ostatke bizantsko-starokršćanskog vremena, a primat u opremanju crkava diljem biskupije preuzet će radionice čije se porijeklo može povezati uz područja Grada i Tršćanskoga zaljeva.

Iz svega navedenog razvidno je da je na samome početku predromaničkoga razdoblja u Puli postojala klesarska produkcija, stasala na tradicijama prethodnih generacija, koja se (ponovo) izdigla u onome trenutku kada su povijesne prilike to dozvolile.⁴²⁰ Ta je radionica okupljala nekolicinu vrlo vještih klesara, različitih umjetničkih nadahnuća, sposobnih da naučenim tehnikama i tradicionalnim alatima, poznate predloške oplemene novim, modernim uzorcima i motivima. Većinu narudžbi izradila je udovoljavajući željama najutjecajnijih naručitelja – biskupa i opata, a među sačuvanim dijelovima kamenoga namještaja koji joj se pripisuju posebno mjesto zauzimaju fragmenti ciborija. Istraživanje ukupnog korpusa predromaničke skulpture južnoistarskoga područja pokazalo je da su takve luksuzne instalacije, prožete dubokom i složenom simbolikom,⁴²¹ izrađivale tek rijetke domaće radionice, a uz ovu opisanu povezuju se ulomci ili cjelovito sačuvane stranice krune čak sedam različitih ciborija, što daleko premašuje broj preostalih poznatih ulomaka takve vrste liturgijske skulpture na ostatku poluotoka. Zbog toga ovom prilikom za opisanu pulsku produkciju predlažem naziv koji to najbolje ističe – *Radionica pulskih ciborija*.

⁴¹⁷ M. ANČIĆ, „U osvit...“, str. 98.

⁴¹⁸ C. GABERSCEK, „La scultura...“, str. 397.

⁴¹⁹ N. JAKŠIĆ, „Reljefi Trogirske...“, str. 284. O kontekstu događanja u: I. GOLDSTEIN, *Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.*, Zagreb, 1992, str. 166, 170.

⁴²⁰ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba...*, str. 101.

⁴²¹ P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 13-17, 21-23.

4. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Radionice pulskih ciborija*

Zajedničke karakteristike svih prethodno spomenutih i opisanih fragmenata jesu izrazito visoka izvedbena razina, siguran duktus i sposobnost prilagodbe načina klesanja raspoloživome materijalu, zbog čega dijelovi liturgijske skulpture izrađeni od lokalnog vapnenca izgledaju jednako reprezentativno kao i oni načinjeni od skupog uvoznog mramora. Tvrdi materijal teže je klesati, ali upravo ta osobina pruža mogućnost preciznijeg oblikovanja motiva, finog uglačavanja površina, dinamičnijih prijelaza i mekših bridova, zbog čega su kontrasti svjetla i sjene blaži, detalji minuciozniji, a cjelina kompaktnija. To se najbolje vidi na stranicama ciborija ukrašenim dvotračnom pletenicom čiji su fini prepleti naglašeni svrdlanom rupicom, a načinjeni su uzastopnim ponavljanjem plćih paralelnih poteza koso položenog dljeta, čime je dobiven nešto veći razmak između dviju traka i prepoznatljiv, gotovo spljošten, vizualni dojam pletenice. Slično su izvedene i rozete u kvadratnim okvirima na stranici s monogramom, koje zbog brzog ritma izmjene nagiba faseta više nalikuju egzotičnom cvijetu nego ukriženim ljiljanima. Ista tehnika rada primijenjena je pri oblikovanju višelatičnih rozeta čiji je izraženi plasticitet postignut uklesavanjem konturnih linija uz rubove latica i variranjem izbočenih i udubljenih dijelova cvijeta.

Reljefi rađeni od vapnenca u početku pokazuju privikavanje klesara na rad u mekšem materijalu i postupni prelazak od traka zaobljena presjeka prutaka prema oštrom, u obliku obrnutog dvostrukog slova W, pa se mjestimično uočavaju manje razlike u kvaliteti izvedbe, da bi u kasnijim djelima besprijeckorna izvedba dominirala i kod reljefa naglašeno visokog profila. Sagledana u cjelini, djela *Radionice pulskih ciborija* u pravilu su uredno i sigurno klesana, preglednih kompozicija maštovito variranih i raspoređenih elemenata. Pri ukrašavanju stranica liturgijske skulpture korištene su uglavnom troprute trake, premda se na pojedinim ulomcima pojavljuje i paralelna uporaba dvorputih i troprutih traka ili onih šireg srednjeg prutka (*fettuccia bizantina*). Kod apstraktnih geometrijskih kompozicija najčešći su nizovi gušće klesanih pleternih traka ili složenih, zamršenih, čvorova, a pojavljuju se i kombinacije učvorenih krugova, rombova ili „pereca“, dok je traka od isprepletenih i učvorenih „S“-motiva zasad poznata samo s ciborija iz Betike. Vještina majstora očituje se i u sposobnosti očuvanja prividne simetrije prikrivanjem mjestimičnih pogrešaka u prenošenju

crteža i razlika između lijeve i desne strane reljefnih ploha, koje se uočavaju tek pomnijim promatranjem.

Na tehničko-izvedbenoj razini nekoliko se karakterističnih detalja može smatrati „rukopisnom“ odlikom radionice. Jedan od njih su punce koje se učestalo pojavljuju na tankim rubnim letvicama stranica arkada, lukova i pilastara, na dijelovima kapitela, u središtima voluta, križeva i rozeta, duž šireg srednjeg prutka traka i na glatkim površinama listova. Drugi su duboko zabušene rupice u pregibima pletenica i u središtima glavica kuka, izrađene svrdlom šireg promjera. Specifično je i oblikovanje arhitrava podijeljenih u tri registra, tako da se u gornjem nalazi niz kuka, u srednjem natpisno polje, a u donjem spomenuta dvotračna pletenica s rupicama. Na ikonografskoj se razini ističe nekoliko motiva, izvedenih u različitim inačicama, ali prema istim predlošcima. Kompozicija latinskoga križa ispod arkada u simboličkoj temi „Rajskih vrata“ pojavljuje se na plutejima *Radionice pulskih ciborija* u varijanti kod koje je križ lagano proširenih krajeva hasti potpuno gladak i neukrašen, ili pak ispunjen prepoznatljivom pletenicom s rupicama u pregibima i puncom na vrhu kuglice u križanju hasti. Motiv „Pravoga trsa“ uobičajen je na predromaničkim liturgijskim instalacijama, a kod *Radionice pulskih ciborija* susreću se tri njegove varijante, česte na području Veneta i Grada. U inačici kod koje se između zavoja stabljike i vitice nalaze virovite rozete načinjene od malih snopova traka, motiv se u Puli pojavljuje samo na pilastrima, dok se u izvedbi središnje valovite grane od koje se odvajaju polukružne vitice uz čiji su unutarnji rub raspoređeni kapljičasti listići, često obrubljeni plćim utorima, susreće na pilastrima i arkadama ciborija koje ponekad u potpunosti prekriva. Treća inačica, nalazi se samo na arkadi ciborija iz crkve sv. Felicite, a čine ju dvije paralelne sinusoidne vitice mjestimično podvezane prstenom, tako da oblikuju bademaste međuprostore u koje su smješteni ljiljanovi cvjetovi. Centralno komponirane sheme motiva u istarskoj se predromaničkoj skulpturi javljaju u nekoliko različitih inačica, pogotovo na južnom dijelu poluotoka, ali su u izvedbi superponiranih krugova i rombova (ili kvadrata) poznata samo četiri primjera na poluotoku: po jedan iz Umaga i Novigrada⁴²² te dva iz Pule. Iako su pulski pluteji morfološki i izvedbeno različiti, oba su djelo iste produkcije i pokazuju niz sličnosti s preostalom skulpturom izrađenom unutar *Radionice pulskih ciborija*. U prvom slučaju, na

⁴²² Vidi bilj. br. 390 u ovome tekstu. Spomenutim ulomcima mogao bi se pridružiti i plutej iz Banjola kod Vodnjana (slika 23), kod kojega su superponirani kvadrati i rombovi, a tako dobivena trokuta polja ispunjena florealnim motivima. Spomenuti je plutej S. Mustač recentno datirala u 11. st., što dokazuje da su pojedini motivi i klesarski predlošci u Istri, kao i u Akvileji, trajali duži niz stoljeća.

najbolje sačuvanom velikom pluteju iz katedrale (**kat. I.7**), motiv je izveden trakama šireg srednjeg prutka i uzastopno ponovljen čak tri puta. Na drugom, iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.4**), sačuvan je samo dio reljefa dostatan za identifikaciju motiva pa nije moguće zaključiti je li stajao samostalno, u kombinaciji s nekim drugim motivom, ili je i ovdje ponovljen na ostatku kompozicije.

Simboličko-dekorativni element koji se najčešće pojavljuje kao dio glavnog motiva ili kao ispuna međuprostora na reljefima *Radionice pulskih ciborija* su troroge petlje, odnosno beskonačne trake koje se lome na tri istaknuta vrha. Taj je simbol uobičajen na liturgijskim instalacijama predromaničkoga sloga na cijelome Apeninskom poluotoku te na istočnojadranskoj obali i prostoru srednjovjekovne hrvatske države, ali se na plutejima i stranicama ciborija uglavnom pojavljuje jednom ili najviše dva puta, ukoliko se radi o osno simetričnoj kompoziciji.⁴²³ Neuobičajena sklonost ponavljanju toga motiva kod *Radionice pulskih ciborija* odraz je preferencije prema izboru određenog majstora (ili više njih) u okviru

Sl. 23 – Plutej oltarne ograde iz crkve sv. Mihovila u Banjolama kraj Vodnjana, 11. st. FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

⁴²³ Osim dijelova liturgijskoga namještaja s nekoliko lokaliteta u Puli poznata su još samo dva primjera višestrukog ponavljanja ovoga motiva unutar iste kompozicije (plutej iz crkve S. Prassede u Rimu i ulomak pluteja s prikazima „Rajskih vrata“ koji se čuva u Muzeju ranog srednjovjekovlja u Rimu). Vidi: **L. PANI ERMINI**, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo primo – La IV regione ecclesiastica*, Spoleto, 1974, str. 116 (T-24); **A. MELUCCO VACCARO - L. PAROLI**, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo sesto – Il Museo dell'alto medioevo*, Spoleto, 1995, str. 128 (T-11).

relativne slobode izbora i kombiniranja elemenata iz repertoara ponude likovnih predložaka iste klesarske produkcije.

U cilju što preciznijega definiranja radionice i njenoga klesarskog opusa iste stilske i „rukopisne“ posebnosti poželjno je pronaći na što većem broju istih, ali i funkcionalno različitih dijelova liturgijskoga namještaja, a s obzirom na predloženi naziv radionice, likovno-morfološku i ikonografsku analizu valja započeti s ciborijima.

4. 2. 1. Ciboriji

S *Radionicom pulskih ciborija* zasad se dovode u vezu ulomci ili cjelovitije sačuvanih arkada ukupno sedam ciborija, od kojih je jedan dokazano bio šesterostraničan, krstionički (**kat. I.1a,b,c**), a tri četverostranična (**kat. III.2, kat. XXXVII.1, kat. IV.1**), kakvi su obično stajali nad oltarom. Kod preostalih je ulomaka sačuvan dio lûka arkade (**kat. II.1, kat. XI.1**) ili vijenac (**kat. I.34**), što dokazuje da su pripadali dijelovima još tri ciborija, ali nisu sačuvani bočni bridovi ulomaka na kojima bi se mogao izmjeriti kut spojne kosine, pa se ne može utvrditi jesu li pripadali četverostraničnim ili šesterostraničnim instalacijama. Iz sačuvanih ostataka reljefa vidljivo je da su četiri ciborija imala širokom bordurom naglašen luk arkade (**kat. I.1a,b,c, kat. II.1, kat. XI.1, kat. IV.1**), dok su kod preostalih bili istaknuti gornji vijenci (**kat. XXXVII.1, kat. III.2**). Prvi je tip u načinu komponiranja sličan ulomcima ciborija iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu⁴²⁴ i iz bazilike S. Maria e Donato na Muranu (**slika 24**),⁴²⁵ dok su drugome bliži neki primjerci iz srednje i južne Dalmacije,⁴²⁶ što ukazuje na transformacije ranijih formi uvjetovane težnjom za izvođenjem apstraktnih geometrijskih kompozicija na sve većoj površini reljefne plohe uz ubrzano napuštanje naturalizma, sukladno smjeru širenja od sjevera prema jugu. Razlike u fakturi površine, vidljive kod skupine pulskih ciborija, uvjetovane su promjenom materijala u kojemu su izvedeni, ali i osobnim „rukopisima“ klesara, pa se odstupanja zapažaju čak i na arkadama iste instalacije. Tako je, primjerice, na stranici krstioničkoga ciborija s velikim trorogim petljama (**kat. I.1b**) kao i na

⁴²⁴ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 402, (T-228/624).

⁴²⁵ M. VECCHI, *Sculture di Murano*, str. 31 (kat. br. 10), 104 (kat. br. 153), 105 (kat. br. 154) i 109 (kat. br. 162).

⁴²⁶ I. JOSIPOVIĆ, „Dva ranosrednjovjekovna ciborija iz Lepura kod Benkovca“, u: *Dani Stjepana Gunjače 2 (Zbornik radova sa Znanstvenog skupa)*, (ur. T. Šeparović), Split, 2012, str. 54-56; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 101-104 (Sv. Marije u Biskupiji kod Knina), str. 118 - 122 (Dubrovnik).

lijevoj polovini stranice s monogramom (**kat. I.1c**) duktus klesanja sigurniji i jasniji, motivi su pravilniji, rađeni koso položenim dljetom, a presjeci prutaka pletera u obliku dvostrukoga obrnutog slova W, dok je na stranici obrubljenoj širokom mrežom (**kat. I.1a**) i desnoj polovini stranice s monogramom (**kat. I.1c**) vidljivo odstupanje od uobičajene stroge fature, vrhovi prutaka su blago zaobljeni, a kontrasti svjetla i sjene mekši.

Sl. 24 – cjelovito sačuvana arkada ciborija s Murana, koja se čuva u Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst u Berlinu, FOTO iz: M. AGAZZI, 2002.

Kod stranica od vapnenca, koji je mekši od mramora, ali i skloniji mrvljenju,⁴²⁷ osjeća se privikavanje klesara osjetljivijem materijalu, a već viđeni motivi izvedeni su u nešto većem formatu. Tako su rascvjetane rozete s dva vjenčića profiliranih latica i polukuglicom u središtu na stranici iz crkve sv. Felicite (**kat. III.2**), još k tome flankirane trorogim petljama, uvećana varijanta istoga motiva iz uglova stranice krune krstioničkoga ciborija (**kat. I.1a**), dok na ciboriju iz Betike velike troroge petlje funkcioniraju kao samostalni motivi, ali bez grozdova u prepletima izvedenim na stranici krstioničkoga ciborija (**kat. I.1b**), a dinamika je postignuta dodavanjem pregiba na svakom „rogu“ i puncama na širem srednjem prutku.

⁴²⁷ Za razliku od mramora koji je vrlo tvrda sirovina, vapnenac je fizički lakše obrađivati, ali je on zbog poroznije strukture i puno skloniji mrvljenju. Zbog toga je kod reljefa nastalih u vapnencu moguće dublje uklesavanje, ali ne i fino uglačavanje pozadine, bridovi izdignutih dijelova reljefa okomiti su na pozadinu, a filigransko detaljiziranje nije moguće, pa su pleterne trake razmaknutije.

Unatoč dominaciji pleternog ornamenta, pojedini detalji izvedeni na stranicama pulskih ciborija pokazuju još uvijek čvrste veze s kasnoantičkim uzorima, iako se ti tradicionalni motivi u Puli pojavljuju u prerađenom obliku, zahvaljujući dodirima s bizantskim biskupijama na Torcellu, Muranu, Concordiji i u Gradu, čije su crkve opremali klesari dovedeni iz neposrednog zaleđa, s područja *Langobardie maior*.⁴²⁸ Uparani kružići s rupicom u sredini, element kojim su ukrašeni gotovo svi ciboriji pulske radionice, redovito se javljaju na liturgijskoj skulpturi Furlanije,⁴²⁹ naročito u vrijeme „Liutprandovske renesanse“, ali ih nalazimo i kao ukras ciborija na Muranu. Štoviše, na tom su ciboriju puncama ispunjene glatke površine izduženih listova (**slika 25**) kao na krstioničkom ciboriju iz Pule, a listovi se odvajaju od krugova unutar kojih je smještena rozeta (**slika 26**), jednako kao na ciboriju iz Betike. Bordura načinjena nizom polukuglica, vitica što oblikuje bademaste segmente, plastično izvedene rozete profiliranih rubova s kuglicom u središtu, kuglice s rupicom u razmacima pleternih traka, sroliki grozdovi ispunjeni sitnim zrnima, elegantni listovi u krugovima „Pravoga trsa“, *fettuccia bizantina* pa čak i plitko klesana dvotračna pletenica s rupicom u prepletima imaju svoje izravne paralele u Gradu,⁴³⁰ na Muranu ili Torcellu.⁴³¹

Neovisno o tome prati li oblinu luka ili gornji rub stranice, na svim je ulomcima pulske skupine ciborija redovito prisutna široka bordura, a u trokutastim su poljima najčešće izvedene troroge petlje, rozete ili kombinacije ta dva motiva. Samo na ulomku iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.1**) troroga je petlja flankirana dvjema pticama, što je jedini poznati primjer reljefa sa zoomorfnim motivom *Radionice pulskih ciborija*. Neuobičajen detalj predstavljaju i dvije rozete načinjene od ukriženih ljiljanovih cvjetova koji se nalaze unutar kvadratnih polja u uglovima jedne arkade krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**). Njihovo se porijeklo također prepoznaje na području *Langobardie maior*, a izravne analogije ima na stranicama tzv. Urne

⁴²⁸ O obrtnicima koji rade na bizantskome i langobardskom području vidi: **C. GABERSECK**, „Sculptura altomedioevale in Friuli e in Lombardia“, u: *Antichità Altoadriatiche*, vol. 4, Udine, 1973, str. 397. Nakon franačkoga osvajanja *Langobardie maior*, 774., biskup Concordie Saggitarie vraća se iz privremenog egzila u Caorleu, obližnjeg gradića na bizantskome teritoriju, te na temeljima stare katedrale daje izgraditi novu. U tom su pothvatu sudjelovali majstori s obližnjega područja oko današnjeg Portogruara, gdje je postojala razvijena obrtničko-klesarska djelatnost. Vidi: **S. TAVANO**, „I monumenti paleocristiani di Concordia“ u: *La chiesa Concordiese I.*, (ur. G. Stival), Pordenone, 1989, str. 181, 189-190; **P. CROCE DA VILLA**, „Concordia dal VI al IX secolo“ u: *La chiesa Concordiese 389-1989*, vol. 1, (ur. G. Stival), Pordenone, 1989, str. 233-240; **R. GARGIULO**, *Storia di Sesto al Reghena*, Pordenone, 2009, str. 19.

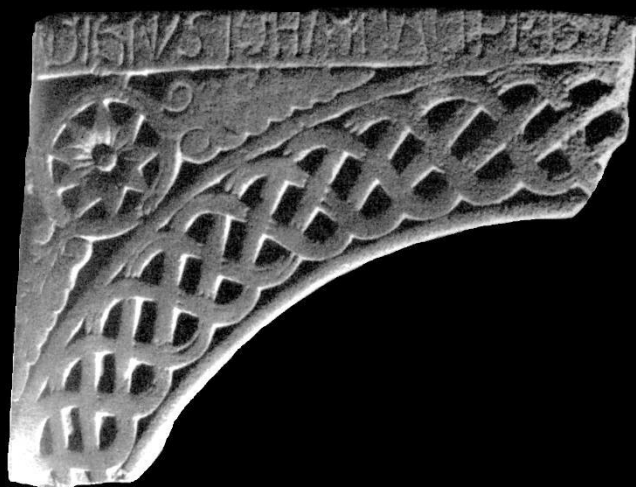
⁴²⁹ **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X*.

⁴³⁰ **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X*, str. 357-358 (kat. br. 540-543).

⁴³¹ **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*; **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*; **A. ROSSI**, „Nuovi frammenti di scultura altomedioevale a Torcello“, *Arte Documento*, vol. 13, Venezia, 1999, str. 116-121.

Sl. 25 – dio arkade ciborija s Murana,
FOTO iz: M. VECCHI, 1995.

Sl. 26 – dio arkade ciborija s Murana, FOTO iz:
M. VECCHI, 1995.

Sl. 27 – stranice tzv. Urne sv. Anastazije iz crkve Santa Maria in Sylvis u Sesto al
Regheni, FOTO iz: C. LAMBERT, 2004.

sv. Anastazije iz crkve Santa Maria in Sylvis u Sesto al Regheni⁴³² (slika 27) i Piltrudinim pločama u Cividaleu⁴³³ (slika 18), datiranim u polovinu 8. st.⁴³⁴ Zanimljivo je da su u Sesto al Regheni arhitravi bili ukrašeni nizom izrazito konkavno isklesanih polurozeta pod arkadama (slika 28), po čemu su jedinstveni na Apeninskom poluotoku, a jedan identično izveden ulomak nalazi se među spolijima pulske katedrale (kat. I.38) i vjerojatno je bio dijelom njene opreme, možda čak vijenac nekog ciborija čiji dijelovi dosad nisu pronađeni.

Stranice ciborija iz krstionice katedrale (kat. I.1a,b,c) i iz crkve sv. Andrije u Betici (kat. XXXVII.1) najcjelovitije su sačuvane pa pružaju i najbolje polazište za utvrđivanje „rukopisnih“ odlika radionice, međusobnu usporedbu i komparaciju s drugim ulomcima pulske predromaničke skulpture. Iako se razlikuju u fakturi i načinu komponiranja plohe,

Sl. 28 – ulomak arhitrava iz Sesto al Reghene, 8. st., FOTO iz: C. LAMBERT, 2004.

⁴³² C. LAMBERT, „I frammenti dell'aredo liturgico altomedievale dell'abbazia di Sesto al Reghena“ u: *I frammenti scultorei altomedievali dell'Abbazia di Sesto al Reghena. Studio e conservazione*, Pordenone, 2004, str. 76-78, sl. 1 – 10.

⁴³³ Dvije ploče legila, izložene u crkvi S. Matia in Valle u Cividaleu, vjerojatno su prenesene iz samostana u Saltu, čiji se osnutak pripisuje opatici Piltrudi, majci trojice braće, osnivača samostana u Sesto al Regheni. S. LUSUARDI SIENA – P. PIVA, *Scultura decorativa e arredo liturgico a Cividale e in Friuli tra VIII e IX secolo*, u: *Paolo Diacono e il Friuli alto medievale (VI-IX secolo)*, XIV Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo, Cividale-Bottenicco di Moimacco, 2001, str. 533; N. JAKŠIĆ, „Dalmatinski primjeri reljefa u stilu 'liutprandovske renesanse'“, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića II. Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 2008, str. 399; N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 112-119.

⁴³⁴ Majstori klesari iz zaleđa Cocrordie opremali su i samostan u Sesto al Regheni, desetak kilometara udaljen od Portogruara, u kojemu se nalazi tzv. Urna sv. Anastazije. Iako je samostan osnovan na području koje je formalno pripadalo jurisdikciji biskupije u Concordiji, ono je bilo u privatnome posjedu furlanskih plemića, pa je i samostan kojega su tu osnovali, a koji je uživao široke ovlasti i autonomiju, inklinirao biskupiji u Cividaleu. Svi su samostani na ovome dijelu langobardske države bili povezani s onim Sv. Marije u Cividaleu. L. COLETTI, „L'arte nel territorio di Concordia dal medioevo al rinascimento“, u: *Iulia Concordia dall'eta Romana all'eta moderna*, vol. 3, (ur. B. Forlati Tamaro), Treviso, 1962, str. 141-161; R. CESSI, „Concordia dal medio evo al dominio veneziano“, u: *Iulia Concordia dall'eta Romana all'eta moderna*, vol. 4, (ur. B. Forlati Tamaro), Treviso, 1962, str. 202-205; S. LUSUARDI SIENA – P. PIVA, „Da Pemmone a Paolino d' Aquileia: appunti sull'aredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX sec.“, *Hortus artium medievalium*, vol. 8, Motovun – Zagreb, 2002, str. 295 – 323.

njihovo zajedničko porijeklo nije upitno. Osim učestale uporabe puncu na oba se ciborija pojavljuju jednaki bršljanovi listovi u obliku izduženog srca, a ista kombinacija nalazi se na ulomku stranice ciborija s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.1**). U kvadratna polja na stranici iz Betike (**kat. XXXVII.1a**) smještene su dvostruke volutice, kakve se nalaze na jednom ulomku iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.5**) i grozdovi koji su doslovna kopija onih pod ljiljanovim pupoljkom na stranici pulskog ciborija (**kat. I.1c**). Malene rozete u kružnicama izrađenim trakom šireg srednjeg prutka iz Betike (**kat. XXXVII.1a**) jednake su onoj u uglu jedne stranice krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**), dok je *fettuccia bizantina* poznata s velikog pluteja iz katedrale (**kat. I.7**) i s ulomka stranice ciborija iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.1**), gdje su njome oblikovane trorođe petlje. Taj je motiv, što je već ranije rečeno, obavezan dio ikonografije na svim cjelovitije sačuvanim stranicama ciborija, a u Betici se nalazi na čak tri arkade (**kat. XXXVII.1b,c,d**), na kojima je oblikovan u znatno višem profilu, trakama šireg srednjeg prutka u jednostavnoj, uobičajenoj verziji te u onoj kod koje je svaki krak još jednom dodatno presavijen. Motiv „Pravoga trsa“ koji prekriva jednu bočnu stranicu iz Betike (**kat. XXXVII.1b**) izveden je na ulomku arkade ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.1**), gdje su izostale profilacije kapljičastih listova, ali su prisutne na pilastru iz katedrale (**kat. I.15a**) i to u identičnoj izvedbi, s volutama puncom naglašena središta na krajevima vitica. Maleni ljiljanov cvijet što se odvaja iz dvostrukim prstenom podvezanih troprutih traka na istoj stranici ciborija, vjerna je kopija detalja s reljefno ukrašene plohe drugog pilastra iz katedrale (**kat. I.15b**). Nizovi „pereca“ s dviju stranica iz Betike (**kat. XXXVII.1c,d**) pojavljuju se i na stranici iz krstionice katedrale (**kat. I.1c**), a u ponešto zbijenijoj izvedbi i na borduri ulomka s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.1**). Gusti prepleti načinjeni od više beskonačnih traka javljaju se na ciboriju iz Betike (**kat. XXXVII.1d**), iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.1**) te na dvjema arkadama ciborija iz krstionice katedrale (**kat. I.1a,c**). Konačno, gornji rubovi stranica ciborija iz Betike ukrašeni su nizovima voluta (kuka) čije se glavice uredno odmotavaju od duboko usvrđlane središnje rupice prema tankim, međusobno razmaknutim vratovima,⁴³⁵ a ti su nizovi na morfološkoj i izvedbenoj razini identični onima na luku čiji su ulomci spoliji na katedrali (**kat. I.36**). Bitna razlika po kojoj se betički ciborij izdvaja iz korpusa liturgijske skulpture *Radionice pulskih ciborija* jest izrazito visok profil

⁴³⁵ Ovakav niz kuka s perforiranim razmacima između nožica predstavlja unikum u predromaničkoj umjetnosti na tlu današnje Hrvatske, a vrlo je rijedak i u europskoj skulpturi istog razdoblja. Vidi: **M. BEGHELLI**, *Scultura altomedievale dagli scavi di Santa Maria Maggiore a Trento. Dal reperto al contesto*, Bologna, 2013, str. 61.

reljefa, bridova okomitih na duboko uklesanu pozadinu, što se prepoznaje kao utjecaj usvojen udruživanjem spomenute radionice s klesarima doseljenim u Istru početkom 9. st.⁴³⁶

Betičkome su ciboriju pripadala i dva kapitela (**kat. XXXVII.1e,f**), predromaničke izvedenice dvozonškoga korinskog tipa, ukrašena nizovima puncu po rubovima listova i abaka te s dubokim rupicama u središtima ugaonih voluta. Jednako ukrašen kapitel ciborija poznat je iz crkve sv. Lucije u Puli (**kat. IV.2**), a taj je u donjoj zoni imao stilizirani kimation izrađen na proboj, kakav se možda nalazio i na kapitelima ciborija iz Betike, kojima donji dio nije sačuvan. Kompozicijom, a još više načinom izrade, kapiteli *Radonice pulskih ciborija* oslanjaju se na one ugrađene na vanjskoj strani apside katedrale sv. Marije i Donata na Muranu (**slika 29**).⁴³⁷

Sl. 29 – kapiteli u sekundarnoj funkciji na vanjskoj strani katedrale sv. Marije i Donata na Muranu

4. 2. 2. Pluteji

Ulomci pluteja koji se pripisuju *Radionici pulskih ciborija* pronađeni su na području katedrale, bazilike sv. Marije Formoze, crkve sv. Lucije i još jednog nepoznatog nalazišta u Puli. Oni iz katedrale najcjelovitije su sačuvani, a odlikuju se vrlo velikim dimenzijama, visokom razinom klesanja te jasno i pregledno komponiranim središnjim poljem na kojemu su izvedene uobičajene, lako čitljive ikonografske teme. Većina je pluteja izrađena od vapnenca, a jedini poznati mramorni fragmenti su oni s motivom „Rajskih vrata“ iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.3**, **kat. II.14**) i onaj s geometrijskim prepletom (**kat. I.12**) koji je vjerojatno izrađen za krstionicu katedrale. Kao kod stranica ciborija i na plutejima su zamjetne razlike u

⁴³⁶ Vidi poglavlje 10. *Istarska internacionalna klesarska radionica* u ovome radu.

⁴³⁷ **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 33 (kat. br. 14), 35 (kat. br. 17), 42 (kat. br. 32), 44 (kat. br. 44).

dubini i duktusu klesanja, ali su motivi međusobno srodni, a detalji jednaki onima izvedenim na arkadama, ali i preostalim ulomcima liturgijske skulpture s istih lokaliteta, što je već prethodno nekoliko puta istaknuto.

Na pojedinim su ulomcima pluteja iz katedrale sačuvani i dijelovi integriranih vijenaca, istaknutih u odnosu na glavno polje i uokvirenih glatkom letvicom, iznad koje se protežu guste pleterne mreže (**kat. I.8a, kat. I.11**), nizovi pereca (**kat. I.12-13**), jednostavna valovita vitica s listićem u sredini kružnih segmenata (**kat. I.45**) ili dvopruti učvoreni krugovi isprepleteni s ukriženim cik-cak trakama (**kat. I.7**). Jednake mreže, u dvoprutim i troprutim inačicama vrlo uredno klesanih traka, obrubljene glatkim letvicama na kojima su katkad vidljivi i nizovi puncii, nalazimo na ulomcima vijenaca pluteja što su kao spoliji ugrađeni u zidove katedrale (**kat. I.23-29**) te na jednom vijencu iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.12**). I ovdje su razmaci između traka ujednačeni, a međuprostori mali i plitki, kao na stranicama kruna ciborija.

Dekoracija glavnog polja pluteja uglavnom je izvedena multipliciranjem jednog velikog motiva, poput križeva pod arkadom, medaljona s upisanim rombovima ili kvadratnih segmenata troprutih mreža uokvirenih pletenicom. Izuzetak predstavljaju pluteji ukrašeni učvorenim troprutim rombovima čije konkavne stranice oblikuju krugove, ispresijecane dijagonalnim trakama (**kat. I.12-13**), a koji su u osnovnome dojmu bliski dvjema stranicama ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1c,d**) i jednom ulomku pluteja iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.6**), dok se u izvedbi prutaka traka prepoznaje način klesanja istovjetan preostalim plutejima iz katedrale.

S ikonografske se strane ističu dva motiva: prikaz „Rajskih vrata“ i centralna kompozicija medaljona sa superponiranim rombovima. Deseci sačuvanih primjera prikaza „Rajskih vrata“ na Apeninskom poluotoku, u Dalmaciji i Istri svjedoče o njegovoj širokoj rasprostranjenosti počevši od druge polovine 8. st.⁴³⁸ Sudeći prema komparativnom materijalu, križevi glatkih hasti u kombinaciji s jednakim kolonetama rubova istaknutih stepenastom profilacijom i s dosta vidljive pozadine pojavljuju se nešto ranije od onih čija su tijela ispunjena pletenicama, a okolni prostor nizom manjih elemenata ispune. Međutim, glatki križevi traju i onda kada pod utjecajem jačanja kompleksa *horror vacui* kolonete i luk

⁴³⁸ Vidi bilj. br. 380 u ovom radu.

Sl. 30 – stranice krune bunara (ili krsnog zdenca) iz Venecije, 8. st., FOTO: CMA 1916.1982 - <https://www.kornbluthphoto.com/Limestone2.html>

Sl. 31 – Pluteji, S. Maria in Sylvis, Sesto al Reghena, FOTO: M. VICELJA

Sl. 32 – Plutej (spolij) na katedrali sv. Marije i Donata na Muranu

bivaju prekriveni pleternim ornamentom, arkada dobiva niz voluta, a količina elemenata ispune preuzima dominaciju nad vidljivim komadićima prazne pozadine (**slika 30**). Na pulskim se plutejima susreću obje varijante križa, ali su kolonete redovito glatke, a njihovi kapiteli, načinjeni od kratkih ukošenih linija, nose arkadu od jednostavnih usporednih traka, bez uobičajenog niza kukica na vrhu. Stabla ispod križa uglavnom su kopljasta oblika, krošnji izvedenih blago povijenim kapljičastim izdancima profiliranih rubova, koji se progresivno povećavaju prema spiralnim uvojcima u dnu ploče. Snažna središnja žila stabala s obje je strane naglašena oštro usječenim utorom koji se u vrhu savija, ne oblikujući (inače uobičajeno prisutan) završni listić. Motiv „Rajskih vrata“ često se pojavljuje u Rimu,⁴³⁹ Venetu⁴⁴⁰ i istočnoj obali Jadrana⁴⁴¹ ali je zanimljivo da je rijedak na području Furlanije te između Grada i južne Istre, što potvrđuje pretpostavku o širenju predložaka prekomorskim pravcem, u slučaju Istre od Ravenne, Murana, Torcella ili Jesola do Pule.⁴⁴²

Lagunarne biskupije Veneta nameću se i kao ishodište širenja centralne kompozicijske sheme superponiranih krugova i rombova, ispresijecanih dijagonalnim pletenicama, koja u Pulu dolazi posredstvom kulturnih i trgovačkih dodira s područjem pod vlašću Bizanta. U Rimu se motiv pojavljuje krajem 7. st. s dolaskom majstora s Istoka, u vrijeme

⁴³⁹ **L. PANI ERMINI**, *Corpus VII. Tomo primo*; **L. PANI ERMINI**, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo secondo – La raccolta dei Fori imperiali*, Spoleto, 1974; **A. MELUCCO VACCARO**, *Corpus VII. Tomo terzo*; **M. TRINCI CECHELLI**, *Corpus VII. Tomo quarto*; **U. BROCCOLI**, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo quinto – Il suburbio 1*, Spoleto, 1981; **A. MELUCCO VACCARO - L. PAROLI**, *Corpus VII. Tomo sesto*.

⁴⁴⁰ **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*; **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*.

⁴⁴¹ **A. MILOŠEVIĆ**, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 112 (III.1 Dubrovnik), 126 (III.8a,b,c Krk), 130 (III.13 Omišaj), 142 (III.28 Split), 145 (III.33 Trogir), 152-153 (III.43-45 Zadar); **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 121-125 (T-6,7). Rapanić spominje dva splitska i dva zadarska sarkofaga s tim motivom. Splitske je vazao uz jednu (neimenovanu) gradsku radionicu te ih datirao u početak 9. st., dok je zadarske smjestio u „prijelazno doba“, usporedivši ih sa skulpturom iz Sesto al Reghene, datiranom u polovinu 8. st. Rapanić nešto dalje spominje i pluteje iz zadarske katedrale, koji imaju izvedenu istu ikonografsku kompoziciju, ali bez arkada, a na temelju likovnih obilježja za koja smatra da odudaraju od starokršćanskih, pomiče prethodnu Petriciolijevu dataciju sa 6. na 8. st. **I. PETRICIOLI – N. KLAIĆ**, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar, 1976, str. 121. Recentno je o tim plutejima pisao I. Josipović, atribuirajući ih radionici koju je prema njima imenovao *Radionicom pluteja zadarske katedrale* te ih datirao u kraj 8. i početak 9. st. **I. JOSIPOVIĆ**, *Predromanički reljefi...*, str. 37-56. Dva pluteja s udvostručenim prikazom „Rajskih vrata“ iz splitske katedrale I. Basić i M. Jurković pripisali su *Splitskoj klesarskoj radionici iz kasnog 8. st.* **I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ**, „Prilog opusu...“, str. 149-185.

⁴⁴² Na sjevernom dijelu poluotoka prikaz „Rajskih vrata“ na predromaničkoj liturgijskoj opremi zasad je pronađen samo u Novigradu. Opremi nekadašnje katedrale pripadali su jedan cjelovito sačuvani široki pilastar i jedan ulomak pluteja oltarne ograde, a datirani su u kraj 8. ili početak 9. st. Te je spomenike I. Matejčić usporedio s jednim plutejem iz mjesta Piobesi d'Alba u Pijemontu, pripisujući ih čak istoj radionici. **I. MATEJČIĆ**, „Novigrad, pilastar oltarne ograde (I.36)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog* (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 48-49; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 210 (kat. br. 73).

ikonoklazma⁴⁴³ i to u inačicama s puno vidljive pozadine te postupnim popunjavanjem međuprostora bršljanovim listovima i stiliziranim ljiljanima, dok se u Venetu, već početkom 8. st. susreću znatno razrađenije kompozicije, u osnovnome crtežu identične pluteju iz Pule (slika 30, 31). Najbližu analogiju pulskome primjeru predstavljaju ulomak mramorne ploče iz Umaga, datirane u kraj 8. ili početak 9. st.⁴⁴⁴ i plutej uzidan u apsidu katedrale na Muranu⁴⁴⁵ (slika 32), a nekoliko je srodnih i jednako datiranih primjera pronađeno i u Splitu.⁴⁴⁶

4. 2. 3. Pilastri

Reljefni ukras pilastara *Radionice pulskih ciborija* ističe se visokom kvalitetom izrade i preciznim dizajniranjem zadane plohe na kojoj su u odmjerenim segmentima izvedeni geometrijski ili florealni elementi. Neovisno o tome radi li se o mramornoj ili vapnenačkoj podlozi ukras pilastara izveden je sigurnim potezima i uglavnom dubljim rezom nego na plutejima ili ciborijima. Zasad se uz ovu radioničku produkciju povezuju pilastri iz kompleksa katedrale i iz crkve sv. Lucije.

U vrhu dvaju mramornih pilastara (**kat. I.3-4**) sačuvani su ostaci integriranih stupića okrugloga presjeka, što znači da su činili dio visoke oltarne ograde, koja je možda, s obzirom na materijal izrade, činila dio opreme krstionice katedrale. Dva pilastra iz muzeja (**kat. I.15 a,b**) sačuvana su u punoj visini, a na vrhu nema tragova stupića što znači da su činili dio niskog parapeta, možda *scholae cantorum* u katedrali. Kod spoliranih ulomaka, na temelju vidljivih dijelova, nije moguće utvrditi jesu li pripadali perguli (visokoj pregradi) ili niskoj ogradi.

⁴⁴³ C. GABERSECK, „Sculptura altomedioevale...“, str. 391; M. BUORA – S. TAVANO – C. GABERSECK – M. WALCHER, *La scultura in Friuli dall'epoca romana al gotico*, vol. 1, Pordenone, 1983, str. 197 – 198.

⁴⁴⁴ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 233. datiran je u kraj 8. ili početak 9. st.

⁴⁴⁵ M. VECCHI, *Sculture di Murano*, str. 28 (kat. br. 7). Nekoliko elemenata kojima je ukrašen plutej s Murana (traka šireg srednjeg prutka, plošna pletenica s rupicama, pupoljci ljiljana razmaknutih stabljika) izvedeno je na isti način kao na pluteju iz pulske katedrale, s jedinom razlikom u rasporedu unutar cjeline motiva, što se pripisuje majstorovoj sposobnosti variranja elemenata rađenih po istom predlošku. Muranski je plutej integriranim pilastrom podijeljen u dva dijela, od kojih je jedan ispunjen superponiranim krugovima i kvadratima koji u središtu imaju rozetu potpuno identičnu onima s arkade ciborija iz pulske bazilike sv. Felicite, a u međuprostoru se nalaze bršljanovi listovi jednaki onima na krstioničkome ciboriju iz Pule. Drugi dio muranskog pluteja ukrašen je motivom „Pravoga trsa“ izvedenom kao na ulomku stranice ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze.

⁴⁴⁶ T. MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, Split – Zagreb, 2011, str. 233-435. Svi splitski primjerci datirani su u kraj 8. ili početak 9. st.

Prema izvedenome motivu pilastri *Radionice pulskih ciborija* mogu se razvrstati u dvije skupine, od kojih prvu čine oni ukrašeni motivom „Pravoga trsa“ (**kat. I.3, kat. I.15-17a,b**), dok se u drugoj nalaze pilastri potpuno apstraktne geometrijske dekoracije (**kat. I.18-20, 22, kat. IV.3**). Prikaz „Pravoga trsa“ uobičajen je dio ikonografskoga repertoara predromaničkih pilastara, a pojavljuje se u nekoliko inačica, čiju osnovu čini tropruta grana od koje se u pravilnim razmacima odvajaju vitice, oblikujući kružne ili polukružne prostore ispunjene listovima loze nalik kapljicama, prstićima ili plamenim jezičcima priljubljenim uz unutrašnju stranu vitica, ili su pak središta krugova naznačena okom od kojega se prema vitici odvajaju tri, četiri ili pet snopova tankih usporednih prutaka.⁴⁴⁷ Kapljičasti listići izvedeni su na jednom pilastru (**kat. I.15a**) u čijem se vrhu nalazi križ proširenih krajeva hasti zaključenih volutama, a središnju granu čini donji dio patibuluma što seže do dna ukrasnoga polja. Od njega se odvajaju četiri para vitica uz čiju su unutarnju oblinu smještena po tri listića. Vrlo slična izvedba kompozicije nalazi se i na jednom pilastru izrađenom za katedralu u Novigradu, datiranom u kraj 8. ili početak 9. st.⁴⁴⁸ Na mramornome pilastru (**kat. I.3**) listovi loze prate konkavnu liniju vitica koje se na pet mjesta odvajaju od sinusoidne troprute trake protegnute cijelom visinom ukrasne plohe. Kapljičasti oblici izvedeni su samo na jednom listu, dok su ostali glatki, obrubljeni plitkim rubnim kanalićem. Takvi listovi, gotovo trokutastih vrhova, znatno se rjeđe susreću, a nalazimo ih na nekoliko ulomaka u sjevernoj Italiji. Kronologija nastanka talijanskih primjera i lokaliteti kojima su pripadali ukazuju na smjer širenja motiva od okolice Arezza⁴⁴⁹, preko Ravenne⁴⁵⁰ do Concordie Sagittarie⁴⁵¹ (**slika 31**) i Pule. Nekoliko pulskih pilastara ukrašeno je drugom varijantom motiva „Pravoga trsa“, kod koje mali snopići traka oblikuju rotirajuću rozetu u kružnim međuprostorima vitice. Na jedinom integralno sačuvanom pilastru ukrašenom ovim motivom izveden je niz od šest takvih vertikalno postavljenih krugova s rozetama, dok se kod preostalih, zbog fragmentiranosti ulomaka, ne može utvrditi njihov broj. Iako kvaliteta izvedbe ovih pilastara varira, nije upitno da su rađeni po istom predlošku, što se najbolje vidi u oblikovanju

⁴⁴⁷ P. VEŽIĆ, „Pilastar...“, str. 21-38.

⁴⁴⁸ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 168-169 (kat. br. 50).

⁴⁴⁹ Rubna traka ukrašena je ponešto rustičnom verzijom ovoga motiva nalazi se na pluteju (ili sarkofagu) iz crkve Santi Ippolito e Cassiano u Bibbieni kraj Cortone, datiranom u drugu četvrtinu 8. st. A. FATUCCHI, *Corpus della scultura altomedievale IX. La diocesi di Arezzo*, Spoleto, 1977., str. 81-84 (T-59/94, T-60/95, T-61/97).

⁴⁵⁰ Na okviru antependija s lokaliteta Castelbolognese kraj Ravenna izvedena je slična vitica. Antependij je datiran u kraj 8. st. Vidi: P. ANGIOLINI MARTINELLI, *Corpus della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, vol. 1, Roma, 1968, str. 22, sl.15.

⁴⁵¹ Neobjavljeni plutej ukrašen opisanim motivom izložen je u Museo Civico di Concordia Sagittaria. Pripadao je opremi katedralnoga kompleksa, čiji su predromanički ulomci datirani od kraja 8. do početka 9. st. P. CROCE DA VILLA, *La chiesa Concordiese...*, str. 233-240.

središnjega oka naglašenog rupicom i krajeva vitica koji se produžavaju u elegantno izdužene vrhove, slično izvedene i na pojedinim ulomcima pulskih ciborija.

Drugoj skupini pilastara ukrasno je polje ispunjeno pleternim trakama koje čine krugove i dijagonale, učvorene rombove i krugove ili antitetično postavljene paralelne nizove pereca. Zajednička im je karakteristika vrlo uredno klesanje motiva čija je osnova određena šestarom i trokutom te jasan, siguran duktus u izvedbi nepogrešivo paralelnih prutaka traka.

U vrhu reljefnoga polja triju pilastara izveden je križ proširenih krajeva hasti, koje su različito oblikovane i zaključene. Jedan je obrubljen tankim utorom, a haste mu završavaju malenim volutama s puncom u središtu, dok je kod preostala dva rub stepenasto profiliran, a na vrhovima hasti su izostale volute. Prošireni krajevi hasti završeni volutama, kao na pilastru (**kat. I.15a**) pojavljuju se na predromaničkoj skulpturi do kraja 8. st.,⁴⁵² dok inačica bez voluta, kao na pilastrima (**kat. I.17-18**), kontinuirana i kasnije.⁴⁵³ Ipak, ove razlike nisu dovoljne da bi ukazivale na dva različita radionička kruga, ponajviše zbog toga što broj dodirnih točaka između reljefa na pilastrima i onih izvedenih na preostalim ulomcima liturgijske opreme iz *Radionice pulskih ciborija* znatno nadmašuje spomenute razlike.

Skupini pilastara valja pridodati i pravokutni ulomak iz muzeja, na kojemu je vrlo uredno isklesan latinski križ (**kat. I.14**). Fragment se nalazio na vrhu pilastra koji nije sačuvan, a s desne strane ima utor za umetanje pluteja. Slični „kapiteli“ pilastara nalaze se u crkvi sv. Marije u Starom Milju.⁴⁵⁴ Impostacija, oblik i izvedba križa, a naročito pletenica kojom su ukrašene njegove haste jednaki su kao na pluteju s prikazom „Rajskih vrata“ iz katedrale.

4. 2. 4. Arhitravi i lukovi

U odnosu na količinu fragmenata preostalih dijelova liturgijske skulpture, u Puli je pronađeno vrlo malo ulomaka arhitrava, a i oni su većinom u muzejskoj dokumentaciji

⁴⁵² M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 99; I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 167.

⁴⁵³ Na dovratniku portala katedrale na Torcellu, uz čitavu paletu motiva identičnih onima koji se pojavljuju na različitim dijelovima *Radionice pulskih ciborija*, nalazimo istovremeno tri tipa križa proširenih hasti: križ s volutama na krajevima, gladak križ bez voluta i križ ukrašen dvotračnom pletenicom s rupicom u prepletima. R. POLACCO, *Sculture di Torcello*, str. 44- 47(kat. br. 18, 19).

⁴⁵⁴ M.L. CAMMARATA, „Sculptura altomedievale della diocesi di Trieste“, u: *Atti dei Civici Musei di storia ed arte di Trieste*, no. 10, Trieste, 1978/1979, str. 98 (kat. br. 36).

zavedeni s oznakom „Pula – nepoznato nalazište“. Takvo je stanje objašnjivo prirodnim ciklusom života grada koji je kroz povijest nekoliko puta razaran pa onda obnavljan dostupnim kamenim materijalom iz neposredne blizine. Ipak, začuđuje činjenica da se među vidljivim spolijima na katedrali nalazi veoma mali broj ulomaka arhitrava.

Dio jedne mramorne grede (**kat. I.4**), uzidan u južni zid sakristije, jedinstvenim je načinom plitkog klesanja kompozicije zbijenih motiva, korištenjem puncu i detaljima srodan arkadama krstioničkoga ciborija i vjerojatno je pripadao opremi baptisterija. Vidljiva stranica ispunjena je višeprutim prepletenim lukovima s florealnim elementima u međuprostorima, što nije uobičajeno u istarskoj predromaničkoj skulpturi, ali se često javlja na susjednome području sjevernojadranskoga bazena,⁴⁵⁵ gdje su duž letvica umjesto puncu često poredane zbijene polukuglice. S istoga područja vjerojatno je stigao i predložak po kojemu je bio izrađen niz konkavno uklesanih polurozeta na arhitravu čiji je maleni ulomak (**kat. I.38**) ugrađen u južnome zidu broda katedrale.

Na vrhu te grede sačuvan je dio niza kuka čiji se niski vratovi trokutasto proširuju prema dnu i u korijenu se dodiruju. Slično izvedene kuke, ali u nešto većoj varijanti, nižu se gornjim registrom ulomaka dvaju različitih arhitrava (**kat. I.32-33**), koji se na temelju karakteristične trozonske horizontalne podjele, koja se u kombinaciji s dvotračnom pletenicom s rupicom u sredini prepleta javlja isključivo u Puli,⁴⁵⁶ kao i sigurne, precizne izrade čitave grede, mogu povezati uz *Radionicu pulskih ciborija*. U srednjem registru nalazili su se (dedikacijski ili votivni) natpisi, čiji sačuvani dijelovi ne donose podatke o naručitelju ili dedikantu, pa ih nije moguće povezati uz određenu sakralnu građevinu u Puli, ali je na temelju ujednačenog oblika, veličine i načina klesanja slova jasno da ih je izradila ista ruka.

Trodijelna kompozicija i donja pletenica, ali drugačije klesanje gornjeg registra i izvedba slova natpisa nalaze se na još jednom spoliju iz katedrale (**kat. I.35**). Taj je ulomak važan upravo zbog izgleda kuka, koje su na isti način oblikovane na nekoliko dijelova luka uzidanih u katedrali (**kat. I.36**), ali i na vijencu ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**), što ih nedvojbeno povezuje uz istu radioničku produkciju.⁴⁵⁷ Na svim tim ulomcima kuke su izvedene vrlo uredno, ujednačene veličine, a glavice su im proporcionalne u odnosu na vitke vratove koji se ne dodiruju u dnu. Zavojnice, izvedene koso položenim dljetom, odmotavaju

⁴⁵⁵ **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*; **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*; **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*.

⁴⁵⁶ Tava se pletenica u donjem registru trodjelno komponiranih greda ne pojavljuje na ostatku istarskoga poluotoka, već samo u Puli. Jedini lokalitet na kojemu je pronađena ista kombinacija trodjelne grede i dvotračne pletenice je katedrala na Muranu. **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 73 (kat. br. 111bis.).

⁴⁵⁷ Vidi bilj. br. 435.

se od duboke središnje rupice i pod kutom od oko 45° prelaze u jednostruke vratove, a prostor između njih je prošupljen (**kat. I.35, kat. XXXVII.1**) ili uklesan toliko duboko da izgleda kao perforacija (**kat. I.36**). U donjem dijelu ulomaka luka, obrubljena letvicama ukrašenim nizovima punci, nalazi se tropruta pletenica s rupicama u prepletima, što je dodatan argument za atribuiranje ovih greda i lukova *Radionici pulskih ciborija*. Jedan manji ulomak, na kojemu nisu sačuvane kuke, ali su oblik, dimenzije i donji registar identični prethodno opisanim ulomcima luka, pronađen je u blizini bazilike sv. Marije Formoze (**kat. I.37**). Oblina donjeg dijela svih ulomaka luka ukazuje na izrazito velik raspon među petama, zbog čega je jasno da se morao nalaziti u građevini širokih brodova, poput katedrale ili sv. Marije Formoze.

Zbog načina izrade, koji je u osnovi vrlo sličan klesanju arhitrava, na ovome mjestu valja spomenuti i gredu za koju pretpostavljam da je bila vijenac oltarnoga ciborija katedrale. Osim pletenice i niza bršljanovih listova, o kojima je već bilo riječi, a koji se na morfološkoj i izvedbenoj razini mogu povezati uz ostale radove ove klesarske produkcije, sličnosti se otkrivaju i u načinu oblikovanja nizova kuka u gornjem registru. Koso klesani zavoji glavica kuka uredno se odmotavaju prema nešto višoj, blago nagnutoj nožici, klesanoj pod pravim kutom u odnosu na pozadinu, kao na ulomcima luka iz zida katedrale. Razlika između ta dva niza zapaža se u donjem dijelu nožica, koje su na luku cijelom visinom jednake širine, a na vijencu ciborija se lagano šire prema dnu, po čemu su sličnije onima na gredama s natpisom i dvotračnom pletenicom.

Kombinacija kuka pravilno oblikovanih glavica s nožicom koja se lagano širi i jasno izdiže od duboko uklesane pozadine i pletenica s rupicom u prepletima nalazi se na još nekoliko ulomaka različitih lukova podijeljenih u dvije zone (**kat. I.39-40, kat. XI.5**), a istoj se skupini s određenom dozom opreza mogu pridružiti i dva ulomka luka (**kat. I.46a,b**), spoliji na katedrali, koji se ističu izvedbom svojstvenom izuzetno sposobnome majstoru, ali je kod njih izostala svrdlana rupica u pregibu pletenica.

4. 3. Datacija radionice

Između opusa *Radionice pulskih ciborija* i brojnih spomenika uzmorskoga pojasa između Chioggie i Grada, datiranih uglavnom u razdoblje druge polovine 8. st. i početka 9. st., već su uspostavljene čvrste analogije. Jasno je da su utjecaji na ovaj dio istarskoga poluotoka dolazili prekomorskim putem, posredstvom crkveno-političkih i kulturnih veza s tim područjem koje je, iako je nominalno pripadalo bizantskome dvoru i patrijarhu u Gradu, u određenom povijesnom trenutku bilo otvorenije franačkim utjecajima.⁴⁵⁸

Nakon pada Langobardskog kraljevstva, započela je tiha aneksija poluotoka od strane Karolinga, praćena širenjem utjecaja akvilejskog patrijarha. Bizantski se car, u to vrijeme zaokupljen ratovima na istoku, u cilju očuvanja sjevernojadranskih teritorija, mogao osloniti samo na djelatnost odanih mu klerika pa u Puli postavlja novog biskupa, odgovornog patrijarhu u Gradu i vraća mu posjede koji su pripadali Ravenskoj crkvi.⁴⁵⁹ Međutim, upravo u tome razdoblju gradeški patrijarh održava tajne veze s papom i Karlom Velikim, a politikom „njegovanja dobrosusjedskih odnosa“ s franačkim zaleđem otvara put širenju novih umjetničkih impulsa obilježenih apstrakcijom i geometrizacijom, na priobalno bizantsko područje, odakle oni dolaze i u Pulu.⁴⁶⁰

Reljefi koje je izradila *Radionica pulskih ciborija* se formalnim, stilskim i izvedbenim karakteristikama potpuno uklapaju u opisani povijesni kontekst posljednje četvrtine 8. i samog početka 9. st. i nedvojbeno ga potvrđuju. Jedan od detalja koji ukazuju na ranu dataciju te skulpture su punce koje se pojavljuju na svim dijelovima liturgijske opreme nastale unutar ove radionice. Taj je specifičan grafički ukras prepoznatljiva odlika langobardske skulpture,⁴⁶¹ naročito u vrijeme „Liutprandovske renesanse“, a iz upotrebe se gotovo potpuno povlači početkom 9. st.,⁴⁶² jednako kao i malene volute na proširenim krajevima hasti križa.⁴⁶³

⁴⁵⁸ M. BERTOŠA, *Povijest Hrvata*, str. 115-124; D. DUKOVSKI, *Povijest Pule. Deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Pula, 2011, str. 46-47.

⁴⁵⁹ M. ANČIĆ, „U osvitu...“, str. 71-72.

⁴⁶⁰ O pomorskim kontaktima istarskih gradova i područja u zaleđu Grada svjedoče pritužba Istrana iznesena na Rižanskom placitu, u kojoj se bune što svojim brodovima moraju ploviti do Mletaka, Ravenne i Dalmacije, kao i rijekama duboko u zaleđe. Budući da u Istri, osim Mirne koja je tek djelomično plovna, nema takvih rijeka, jasno je da se obveza odnosila na plovidbu rijekama s druge strane Jadrana (Piave, Brenta, Isonzo, Adige i Tagliamento). Vidi: M. LEVAK, „Primates Populi...“, str. 93-94.

⁴⁶¹ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X*.

⁴⁶² Na skulpturi langobardskog razdoblja punce su redovito sitne svrdlom rađene rupice u sredini plitko uparane kružnice. U tom se obliku učestalo javljaju pri ukrašavanju bordura, središta voluta i rozeta, kao i ispuna površina dominantnih motiva poput listova bršljana ili tijela ptica, naročito u Furlaniji, venetskom zaleđu i područjima koja su s navedenima održavala kulturne, gospodarske i crkvene veze. Već do prvih desetljeća 9.

Osim toga, na ovoj se skupini pulskih reljefa zapaža: paralelno korištenje dvoprutih i troprutih traka pri izvedbi istog motiva, naturalističko oblikovanje rozeta i bršljana, pletenica s „očima“ u obliku polukuglice, trake šireg srednjeg prutka te ukriženi ljiljani identični onima na Urni sv. Anastazije. Sve su to elementi koje već na prijelazu stoljeća potiskuju potpuno apstraktni ornamenti troprutih traka u nizu kompozicija geometrijskih likova lišenih mimetičnosti i stupnjevanja površina.

U smislu datacije čitave skupine posebno je važan monogram isklesan u tjemenu jedne arkade pulskog krstioničkog ciborija (**kat. I.1c**). P. Kandler je u njemu pročitao slova „A“ i „E“, povezavši ih s inicijalima prvog imenom poznatog pulskog biskupa – *Antonius Episcopus*.⁴⁶⁴ Da se radi o istom prelatu smatrao je i M. Mirabella Roberti, čije se tumačenje temeljilo na vidljivom ostatku slova, tada već polomljene arkade (**slika 33**), kojoj je nedostajala desna polovina monograma pa je trag drugoga slova tumačio kao „N“ iz imena *Antonius*.⁴⁶⁵ Međutim, imenovani je biskup poznat iz jednog pisma koje mu je, vezano uz rješavanje imovinskog spora nad jednom kućom u gradu, oko 507/511. uputio Teodorik, spominjući u istom pismu i dva Antoniusova prethodnika („*decessor prodecessorque vester*“).⁴⁶⁶ Stoga je malo vjerojatno da bi jedan utjecajni naručitelj krajem 8. st. na dominantnom mjestu, u tjemenu arkade ciborija, dao uklesati ime nekog svog dalekog predšasnika, koji k tome nije niti prvi biskup, a ni mučenik ili konfesor.

Kada je pri arheološkome istraživanju crkve sv. Felicite, 1909. A. Gnirs pronašao impost s uklesanim monogramom (**kat. III.1**) nije ga povezao s onim na stranici ciborija, vjerojatno zato što je već tada bio vidljiv samo njegov manji dio (**slika 33, 34**). Gnirsovo se tumačenje zasnivalo na slovima „N“ i „E“, u kojima je vidio mogućnost čitanja *N... Episcopus (Polensis)* ili *Nicolaus Foscarini*. Potonjeg je, doduše, odmah eliminirao, zbog toga što je on bio pulski biskup u 14. st., a Gnirs je monogram na impostu „iz paleografskih razloga“ smatrao srednjovjekovnim.⁴⁶⁷

st. njihova pojava rapidno stagnira. Punce se kao tehničko-dekorativni element sporadično pojavljuju i u kasnijim razdobljima, primjerice na haljini sv. Stošije s reljefa iz Zadra, ali su one načinjene svrdlom puno šireg promjera i bez koncentrične kružnice.

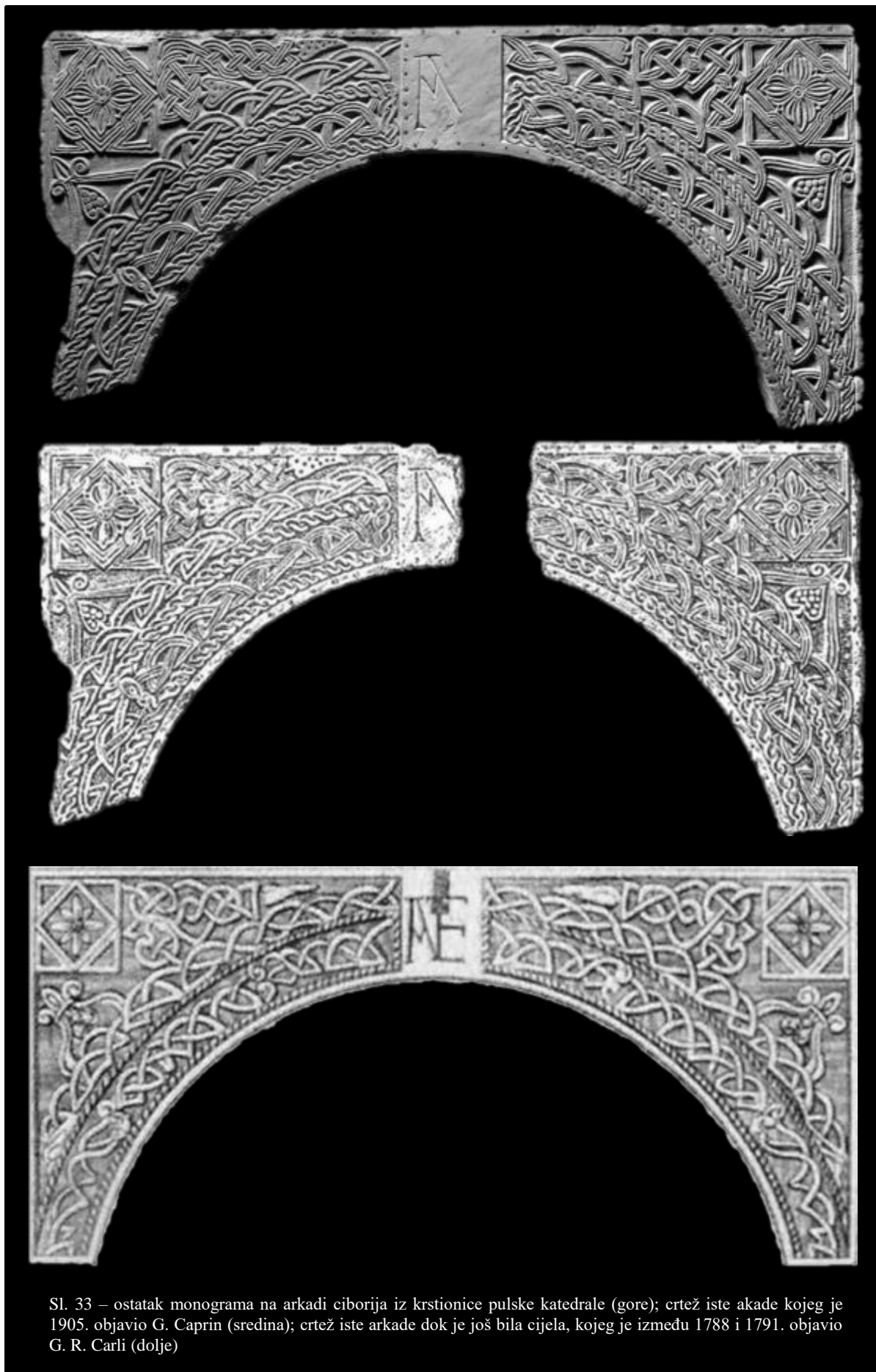
⁴⁶³ I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 167.

⁴⁶⁴ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 227.

⁴⁶⁵ M. MIRABELLA – ROBERTI, *Il Duomo...*, str. 16.

⁴⁶⁶ CASSIODOR, *Corpus Christianorum Series Latina*, var. 4, 44, str. 171-172; R. BRATOŽ, „Cristianesimo in Istria“, str. 15.

⁴⁶⁷ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 37-38.

Sl. 33 – ostatak monograma na arkadi ciborija iz krstionice pulske katedrale (gore); crtež iste akade kojeg je 1905. objavio G. Caprin (sredina); crtež iste arkade dok je još bila cijela, kojeg je između 1788 i 1791. objavio G. R. Carli (dolje)

Poznavajući oba muzealizirana predmeta⁴⁶⁸ B. Marušić je ispravno naslutio njihovu vezu, iako nije imao čvrstih dokaza da je desna polovina monograma na arkadi identična onoj na impostu (**slika 34 a, b**), pa je na jednom mjestu naveo da je sva predromanička kamena oprema katedrale i krstionice „izvedena u razdoblju između 804. i 806. u vrijeme biskupa *Emilijana* čiji je monogram u tjemenu arkade ciborija“.⁴⁶⁹ Puno opreznije postupio je P. Vežić koji je u sačuvanom dijelu monograma na arkadi razaznao slova „M“, „A“ i „V“ i ponudio mogućnost čitanja - *Maurus*.⁴⁷⁰

Sl. 34 – a) ostatak monograma na arkadi ciborija; b) monogram na impostu trijumfalnog luka iz crkve sv. Felicite; c) monogram s crteža arkade ciborija koju je G. R. Carli vidio u prezbiteriju pulske katedrale

Siguran dokaz da se radi o istom monogramu pružio mi je crtež arkade ciborija, koji je objavljen uz tekst o „italskim starinama“ G. R. Carlija, 1790. (**slika 33 dolje**), a njegova usporedba s impostom iz bazilike sv. Felicite dokazuje da se radi o istom naručitelju (**slika 34**). Uz već spomenuta slova „A“ i „E“ na oba se mjesta jasno vide „N“, „M“, maleno „S“, ali i „T“ koje je Marušić zanemario. Time je otvorena mogućnost novog čitanja monograma s oba lokaliteta, u značenju - *Antemius*. Budući da su u razdoblju kasne antike i ranog srednjeg vijeka monogram kao oblik „osobnoga pečata“ koristili isključivo carevi, biskupi i patrijarsi,⁴⁷¹ može se zaključiti da je i ovaj pulski pripadao biskupu. Nije poznat niti jedan pulski biskup toga imena, ali je jasno da se radi o osobi dovoljno utjecajnoj da pokrene i

⁴⁶⁸ Marušić je 1981. pisao o impostu kojega je pronašao na području bazilike sv. Felicite, ali nije poznato je li to onaj isti impost kojega je opisao Gnirs, ili je nakon rata pronađen njegov par s jednakim monogramom. U muzejskoj se dokumentaciji vodi samo onaj kojega je pronašao Marušić. **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica prima“, *Histria Archeologica*, no. 11-12, Pula, 1980-1981, str. 51, (T-6/1).

⁴⁶⁹ **B. MARUŠIĆ**, *Arheološki...*, str. 16.

⁴⁷⁰ **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 49.

⁴⁷¹ Na nizu manje ili više poznatih epigrafskih spomenika imena donatora iz redova društvene elite ili svećenstva, redovito su ispisana u cijelosti i najčešće se uz njih pojavljuje titula ili funkcija imenovane osobe. O razvoju monograma kroz antiku i rano srednji vijek, kao i o simboličkoj ulozi monograma iz koje proizlazi i „pravo“ na njegovo korištenje vidi: **I. GARIPZANOV**, *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and the Early Middle Ages, 300-900*, Oxford, 2018.

financira ne samo obnovu liturgijskoga namještaja katedrale, nego i opsežan projekt pregradnje monumentalne bazilike Sv. Felicite ili barem njenog prezbiterija, pri čemu su ugrađeni novi imposti s monogramom donatora.

Prema prazninama u kronotaksi pulskih biskupa, Antemius je mogao biti na čelu pulske biskupije u razdoblju između biskupa Petra III. (723.-725.) i Teodora (zabilježen na Rižanskome saboru 804.), između Teodora i Fortunata (806.–810.) te između Fortunata i Ivana I. (813.–857.).⁴⁷² Zbog činjenice da od 805. do 812. traje oružani sukob dvaju imperija na sjevernome Jadranu,⁴⁷³ praznine s početka 9. st. ne mogu se uzeti u obzir kao razdoblja u kojima se poduzimaju opsežni graditeljski ili obnoviteljski pothvati u gradu.⁴⁷⁴ Osim toga, etimologija *Antemijeva* imena ukazuje na istočno porijeklo, odnosno na to da ga je instalirao car ili patrijarh privržen bizantskoj vlasti, a takva se promjena na čelu Pulske biskupije dogodila po odlasku Langobarda (774.), čiji su vladari bezuspješno težili podvrgavanju istarskih biskupija akvilejskom patrijarhu i u tome imali podršku neimenovanog pulskog biskupa.⁴⁷⁵ O promjeni na čelu Pulske dijeceze upravo u razdoblju oko 775. svjedoči apel stanovnika Pule upućen akvilejskom patrijarhu Sigwaldu, u kojemu od njega traže da, sukladno dotadašnjoj praksi (koja je očigledno nečim prekinuta), potvrdi biskupa kojeg su sami izabrali.⁴⁷⁶ Iz spomenute kronotakse pulskih biskupa također je razvidno i da se nakon karolinškog zauzimanja Istre, unatoč činjenici da je pulska biskupija sufragan bizantskoga patrijarha, na njenom čelu izmjenjuju samo prelati latinskog ili germanskog porijekla.⁴⁷⁷ *Antemije* je, stoga, mogao biti biskupom neposredno prije Teodora, tj. u vremenu kada je Istra ponovno ušla u sastav Istočnoga carstva,⁴⁷⁸ a njegov primarni zadatak bio je kohezivniom djelovanjem unutar dijeceze bizantskoj strani osigurati i zadržati što bolju stratešku prednost Bizanta pred Karolinzima. U tom cilju on poduzima obnoviteljske pothvate i daruje pulsku

⁴⁷² M. BRATULIĆ – I. GRAH, *Crkva u Istri*, str. 25.

⁴⁷³ J. FERLUGA, *Vizantijska uprava...*, str. 46-49; A. BADURINA, „Bizantski plovni put...“, str. 7-9; N. BUDAK, „Croats between...“, str. 15-22; N. BUDAK – T. RAUKAR, „Hrvatska povijest...“, str. 43-50; I. GOLDSTEIN, „O naravi...“, str. 5-13.

⁴⁷⁴ I. GOLDSTEIN, „O naravi...“, str. 9-12.

⁴⁷⁵ S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 68.

⁴⁷⁶ Godine 776. umire akvilejski patrijarh Sigwald od kojega su građani Pule tražili da potvrdi biskupa kojega su sami odabrali. Vidi: „Concilium Mantuanum a. 827“, str. 586; R. BRATOŽ, „La chiesa istriana...“, str. 73.

⁴⁷⁷ M. BRATULIĆ – I. GRAH, *Crkva u Istri*, str. 25.

⁴⁷⁸ J. FERLUGA, *Vizantijska uprava...*, str. 46-49; N. BUDAK, „Croats between...“, str. 15-22; N. BUDAK – T. RAUKAR, „Hrvatska povijest...“, str. 43-50.

prvostolnicu luksuznim dijelom liturgijske skulpture, pokazujući tako na isti način kao Mauricije u Novigradu,⁴⁷⁹ u čijim je rukama duhovna i svjetovna vlast u gradu.

S obzirom na iznesenu tezu da je bizantski biskup naručitelj pulskog krstioničkog ciborija, kako objasniti pojavu svih prethodno spomenutih dekorativnih elemenata srodnih langobardskom likovnim izričaju na njegovim stranicama, ali i na preostalim dijelovima liturgijske skulpture pripisane *Radionici pulskih ciborija*? Analizom povijesne slike sjevernoga Jadrana s kraja 8. i početka 9. st. zaključeno je da u tome razdoblju u vizualnom jeziku ne postoje političke granice, što je dovelo do miješanja kasnoantičkih, bizantinizirajućih, langobardskih i franačkih utjecaja. Naime, početkom 8. st. sjedišta bizantskih biskupija u Venetu i Furlaniji sele se prema moru, gdje se grade nove crkve i katedrale. No, majstori koji su ih opremali školovali su se u radionicama u neposrednom zaleđu, a te su radionice prethodno usvojile kasnoantičke, odnosno bizantinizirajuće elemente i posjedovale predloške koje su u dodiru s Langobardima modificirale. Poznato je da su stanovnici zaleđa venecijanske lagune, naročito društvene elite, održavali plodnu trgovačku razmjenu s Langobardima, a kasnije i s Francima u zaleđu,⁴⁸⁰ a ti su se dodiri odrazili i na umjetničkom planu. Pula je u to vrijeme bila najznačajnija istarska biskupija, o čemu govori i činjenica da je upravo u nju od 806. do 810. preseljena stolnica gradeškog patrijarha,⁴⁸¹ i nema sumnje da su i u nju pristizali oni elementi likovnosti kojima su obilježena suvremena klesarska ostvarenja sa suprotne strane Jadrana.

U kontekstu nastojanja za očuvanjem teritorija i učvršćivanjem pozicije gradeškoga patrijarha u Istri valja sagledati i obnovu crkve sv. Andrije u Betici. Naime, arheološki nalazi i povijesna vrela ukazuju na to da je Betika tijekom 6. st. postala sjelom gostujućeg biskupa, kojega izvješća crkvenih sabora spominju kao *Episcopus Cessensis*.⁴⁸² Dio Pulske biskupije, poznat kao *Feud sv. Apollinara* u posjedu Ravenske Crkve, tada je izuzet iz jurisdikcije shizmatičkoga pulskog biskupa i dodijeljen gostujućem. Posljednji poznati kisanski biskup *Ursinus* zabilježen je 680., nakon čega se biskupija pomalo gasila, da bi krajem 8. st.⁴⁸³ njeno područje bilo vraćeno domicilnom biskupu u Puli. Vraćanje davno oduzetih posjeda matičnoj

⁴⁷⁹ M. JURKOVIĆ, „Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Motovun – Zagreb, 1995, str. 141-149.

⁴⁸⁰ D. CALAON, *Prima di Venezia. Terre, acque e insediamenti*, (doktorska disertacija), Università Ca'Foscari, Venezia, 2005, str. 60-71.

⁴⁸¹ Preseljenje gradeškog patrijarha u Pulu odobrio je papa Lav III. po nagovoru Karla Velikog. O obvezi Istrana da za račun nove vlasti plove rijekama u zaleđu laguna vidi bilješku br. 460 u ovome radu.

⁴⁸² Vidi poglavlje 2.2. *Povijesne prilike i razvoj arhitekture kao okvira predromaničke skulpture u Istri* u ovome radu.

⁴⁸³ B. BENUSSI, *Storia documentata...*, str. 322-327.

pulskoj dijecezi moguće je sagledati samo kao politički potez bizantske vlasti, a modernizaciju crkve u Betici, u okviru koje je naručen i raskošni ciborij, kao jasnu propagandnu poruku pulskoga biskupa (a možda i gradeškog patrijarha) upućenu lokalnome stanovništvu područja na kojem se rapidno širio utjecaj metropolije u Akvileji.⁴⁸⁴

Formalni jezik izražen na djelima *Radionice pulskih ciborija* pokazuje snažne umjetničke veze s Torcellom, Muranom i Gradom. Njihove stilske karakteristike ukazuju na kontinuitet bizantinizirajućih elemenata, ali i njihovu prilagodbu i sve jače potiskivanje pod utjecajem „karolinške“ geometrizacije, sukladno promjenama „ukusa“ u nadležnoj metropoliji, a potkrepljeni sagledavanjem suvremenih povijesnih prilika u Istri i na sjevernome Jadranu, upućuju na djelovanje ove radioničke produkcije u razdoblju između 774. i 810. godine.

⁴⁸⁴ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*; A. ŠONJE, *Bizant i crkveno...*; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*; M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 167-175; M. LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 111-112.

5. PULSKA GRADSKA RADIONICA

5.1. Definiranje radionice

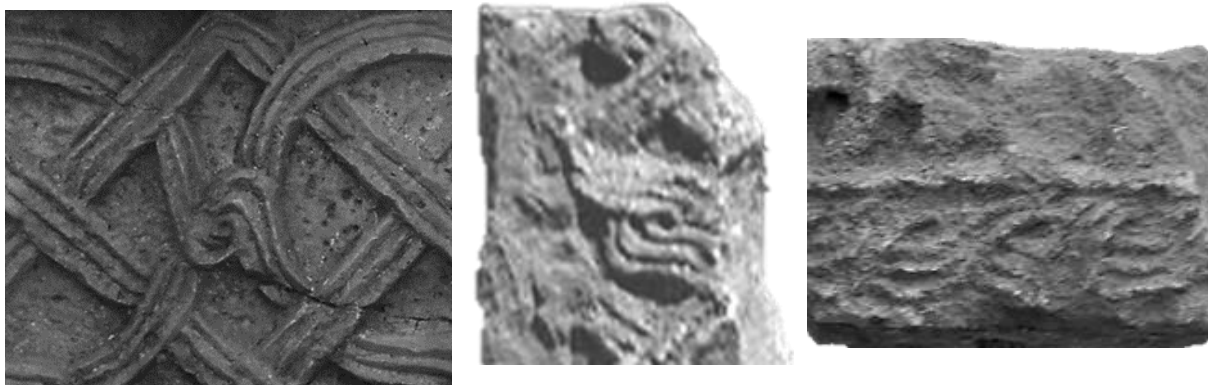
Na arheološkoj karti Pule (**karta 1**) ucrtane su dvadeset i dvije crkve o čijem postojanju u ranom srednjem vijeku svjedoče različiti pisani izvori. Iako su u brojnim slučajevima njihovi materijalni tragovi odavno uništeni, a s pojedinim se lokalitetima dovodi u vezu tek pokoji fragment arhitektonske plastike ili liturgijske skulpture, može se pretpostaviti da je većina tih crkava u razdoblju predromanike opremljena novim kamenim namještajem. Na pragu 9. st. Pula je bila bogat i gusto naseljen grad,⁴⁸⁵ a većina crkvi unutar zidina bila je u funkciji te im se, sukladno novinama u liturgijskom obredu mijenjao namještaj. Dinamika radova i kvaliteta naručene liturgijske opreme ovisila je o financijskim mogućnostima zajednice (kaptola, opatije ili župe) pa je uz vrhunsku klesarsku produkciju, vezanu prvenstveno uz biskupske narudžbe, u Puli bilo dovoljno prostora za postojanje barem još jedne radionice, koja je proizvodila dostupnija djela, lošije izvedbe.

Iako brojčano skromni, ulomci predromaničke liturgijske opreme iz nekoliko gradskih crkvi ili s nepoznatih nalazišta unutar perimetra srednjovjekovnoga grada mogu se, na temelju tehničko-izvedbenih i ikonografskih karakteristika, povezati u jedinstveni radionički opus klesarske produkcije koju, zbog područja na kojemu je djelovala, možemo nazvati *Pulska gradska radionica*. Za razliku od produkcija izraslih iz tradicije prethodnih razdoblja, što se na reljefnim plohamo očituje visokom tehničkom razinom izvedbe, neovisno o tome radi li se o djelima izrađenim od mramora ili vapnenca, kao i u pojavljivanju motiva koji se još čvrsto oslanjaju na antički naturalizam, poput zaobljenih vitica i nježnih rozeta, formiranje *Pulske gradske radionice* bilo je uvjetovano tržišnim prilikama, odnosno povećanjem potražnje za liturgijskom opremom, pa su u njoj djelovali priučeni klesari, kopirajući u lokalnom vapnencu jednostavne predloške i motive viđene na drugim djelima, pri čemu su reljefne dekoracije

⁴⁸⁵ O tome svjedoči isprava s Rižanske skupštine (804.) kojoj su prisustvovali predstavnici istarskih gradova. Broj predstavnika ovisio je o broju stanovnika, odnosno o ukupnom iznosu poreza kojeg je grad bio dužan plaćati caru. Iz isprave je razvidno da je Pula tada bila najveći i najbogatiji grad u Istri. **L. MARGETIĆ**, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*, Zagreb-Rijeka-Čakovec, 1983, str. 13; **M. LEVAK**, „*Primates Populi...*“, str. 92.

najčešće svodili na pročišćene geometrijske kompozicije krugova i dijagonala, koje su očigledno zadovoljavale crkvene norme, iako su ponekad bile prilično nevješto i rustično klesane.

Jedan plutej iz pulske katedrale (**kat. I.49**) kvalitetom izrade reljefa odstupa od urednih kompozicija izvedenih na plutejima velikih dimenzija pripisanih *Radionici pulskih ciborija* koja je izradila veći dio sačuvane liturgijske opreme, a vjerojatno je naknadno naručen. Geometrijska dekoracija, lišena je bilo kakvog elementa ispune međuprostora i svedena na relativno široku mrežu učvorenih krugova i dijagonala. Iako su linije gotovo paralelne, razmaci među njima nisu jednaki pa se dijagonale ponekad križaju izvan središta kruga ili romba. Zapažaju se i razlike u debljini traka i udaljenosti između njihovih prutaka, što je naročito vidljivo na mjestima preplitanja, gdje se kao prepoznatljiv element pojavljuju izduženi čvorovi, čiji se prutci razmiču i stišću, oblikujući koljenasti „skok“ (**slika 35**). Taj se

Sl. 35 – detalji „koljenastog skoka“ s nekoliko primjeraka liturgijske skulpture iz Pule

detalj raspoznaje i na ulomku pluteja s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.7**), koji se doima kao neznatno uvećana kopija prethodno opisanog pluteja iz katedrale. Nevješto kopiranje motiva viđenih na liturgijskoj opremi prvostolnice prepoznaje se i na jednom pluteju s nepoznatog nalazišta čiji je vijenac ukrašen nizom nepovezanih troprutih lukova pod kojima se, umjesto latica polurozeta, od središnjeg istaka zrakasto šire neravne uklesane linije. Glavno je polje neobično komponirano, tako da su nepovezani vodoravni nizovi učvorenih krugova i cik-cak traka međusobno odijeljeni tankom letvicom (**kat. I.8**). I ovdje su linije neravne i prutci neujednačene debljine, a nepravilni pregibi čvorova oblikuju prepoznatljiv koljenasti „skok“, što upućuje na to da je i taj plutej izradila ista ruka kao i prethodno opisane. Sudeći prema nesigurnom duktusu klesanja, razlikama u širini traka i prutaka te pogreškama u

prenošenju crteža, zbog čega su pojedini elementi asimetrični, ili su široki pojasevi ostali neukrašeni, opisanoj skupini valja pridružiti i nekoliko spolija iz katedrale (**kat. I.50-52**).

Dio opreme bazilike sv. Marije Formoze u Puli iznimne je kvalitetne izrade, ali se kod jedne skupine ulomaka, kao i u katedrali, zapaža kvalitativan pad kakav si ne bi dozvolila ugledna biskupska radionica. Na tankoj ploči (**kat. II.18**) koja je vjerojatno pripadala naknadno naručenom antependiju oltara, vidljivo je pogrešno prenošenje crteža s predloška, pa umjesto uobičajenih učvorenih rombova pleternu mrežu čine krivudave linije neujednačene širine prutaka, a njihovi se završeci mimoilaze i ne prate ravninu letvice u dnu plohe. Odstupanja od pravilne obline kružnice, razlike u širini traka i „skok“ u prepletu prepoznaju se i na jednom ulomku vijenca pluteja (**kat. II.16**), a istoj skupini lošijih radova iz bazilike pripadaju i još neki ulomci (**kat. II.17, kat. II.15**). Na prvom je fragmentu, unatoč oštećenju površine, prepoznatljiv nesiguran duktus klesanja, dok je na drugom vidljiv ne naročito uspješan pokušaj izvedbe prijelaza kontinuirane bordure s vijenca na integrirani pilastar. Trake nejednakih prutaka na nekim su mjestima isprekidane i ne slijede očekivanu liniju kruga pa se čini kao da je unutar romboidnog međuprostora smješten samo odsječak petlje, a u jednom se čvoru sastaju dvije troprute i jedna dvopruta traka, koja se malo dalje pretvara u troprutu. Od glavnoga polja pluteja sačuvao se samo gornji desni kut, u kojem se naziru dio kruga i malena voluta mesnate zavojnice.

Ista radionica vjerojatno je izradila i dva djelomično sačuvana stupa s kapitelima koji su pripadali oltarnoj ogradi bazilike sv. Marije Formoze. Prvi je stup potpuno gladak i od kapitela ga dijeli masivni prsten zaobljena presjeka (**kat. II.19**). Debeli listovi u donjem dijelu tek se neznatno pružaju izvan kubusa kapitela, a ukrašeni su grubo obrađenim usporednim linijama, kakvima su često načinjene troprute pleterne trake na plutejima *Pulske gradske radionice*. U gornjem dijelu svake stranice nalazi se poluvaljkasti izdanak načinjen vertikalnim prutcima, a flankiraju ga po dvije mesnate volute, nalik onoj izvedenoj u kutu spomenutog pluteja (**kat. II.15**) s istog nalazišta. Jednakim pužolikim zavojnicama načinjene su i glavice kuka nejednakih oblika i veličina, na arhitravima i lukovima pripisanim ovoj produkciji (**kat. V.4, kat. VI.2**). Zbog nevještog klesanja i robusnog izgleda tordiranih dvoprutih traka, odvojenih dubokim utorima, koje se spajaju ispod širokog prstena u dnu kapitela, B. Marušić je drugi stup ograde iz Marijine bazilike (**kat. II.20**) datirao u razdoblje oko 750.⁴⁸⁶ Međutim, taj je prsten ukrašen loše izvedenom kopijom dvotračne pletenice

⁴⁸⁶ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 8 (T-1/2).

kakvom je *Radionica pulskih ciborija* ukrašavala obline lukova arkada ciborija (**kat. I.1b,c, kat.II.1**) ili donju zonu arhitrava (**kat. I.32-33, 35**). U kutovima donjeg dijela ovoga kapitela, kao i na prethodno opisanom ulomku (**kat. II.19**), nalaze se debeli listovi naglašene središnje žile, a nad njima se naziru mesnate ugaone volute među kojima je polucilindrični snopić usporednih prutaka. Na sredini svake stranice su dubokim utorom odvojeni parovi ljiljana čije se krajnje latice vrhovima dodiruju, što je rustična i pomalo gruba verzija perforiranih kimationa s kapitela iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.2**). Sve navedeno navodi na zaključak da se Marušićeva datacija kapitela iz bazilike sv. Marije Formoze treba pomaknuti prema početku 9. st., a s obzirom na to da je dio njene liturgijske opreme pripisan *Radionici pulskih ciborija*, može se pretpostaviti da je u zadnjoj četvrtini 8. st. izvedena značajnija intervencija u prezbiteriju, pri čemu su oltarna ograda i ciborij naručeni kod kvalitetne radionice, dok je druga, jeftinija gradska radionica, koja pokušava imitirati motive prve, početkom 9. st. izradila pojedine zamjenske dijelove za elemente koji su tijekom vremena oštećeni.

Izvorna ubikacija stupića s kapitelom oltarne ograde, izvađenog iz hrpe građevnog materijala u jednom pulskom dvorištu 1983. nije poznata (**kat. I.48**).⁴⁸⁷ Pronađen je u današnjoj Kandlerovoj ulici u Puli, koja prolazi pored kompleksa katedrale, ispod crkve Male Gospe i vodi prema Forumu, gdje se nalaze ostaci crkve sv. Nikole. Na svim tim mjestima pronađeni su ulomci drugih liturgijskih instalacija pripisani *Pulskoj gradskoj radionici*, kojoj bi se mogao pridružiti i ovaj fragment. Osim identične zatvorene forme i jednake morfologije, srodnost s kapitelom iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.19**) očituje se u nizu detalja poput debelog, istaknutog prstena, koji je u oba slučaja izveden na gornjem rubu stupa, oblikovanju vijenca od osam listova priljubljenih uz kalatos, od kojega se samo u vrhovima neznatno odmiču, kao i izvedbe voluta čije se nožice leđima naslanjaju na snop debelih prutaka u čeonom dijelu ravnih stranica kapitela. I ovdje su volute mesnate i neujednačene, a prutci debeli i zaobljeni, ali njima nisu ispunjeni listovi, već su oni ostavljeni potpuno glatki.

Neznatno voluminozniji od prethodnih, ali vrlo slično obrađen, naročito u donjem dijelu, je kapitel (**kat. VII.2**) pronađen pri raščišćavanju ruševina na prostoru današnjega parka i Ulice 1. maja (danas Ulica Sergijevaca) što prolazi pored Marijine bazilike i crkve sv. Nikole na Forumu. Ta je četvrt teško stradala za vrijeme bombardiranja Pule od siječnja 1944. do ožujka 1945., a brojni ulomci arhitektonske plastike i liturgijske skulpture koji su tu pronalazeni nakon Drugog svjetskog rata vjerojatno su pripadali jednoj od dviju spomenutih

⁴⁸⁷ B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, *Histria Archeologica*, no. 13-14, Pula, 1982-1983, str. 49.

crkvi.⁴⁸⁸ Iz ruševina su, između ostalih, izvađeni ulomak pluteja (**kat. VII.1**), koji pokazuje jednake likovne i izvedbene osobine kao ploča antependija iz bazilike (**kat. II.18**) i kapitel, (**kat. VII.2**) kojega je Marušić pripisao crkvi sv. Nikole na Forumu te ga, unatoč njegovoj jasnoj predromaničkoj morfologiji, datirao u 6. st.⁴⁸⁹ Uspoređujući proporcije, odabir motiva i duktus klesanja toga pulskog kapitela s primjerima iz crkve sv. Tome kod Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**) i sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**), izrađenima krajem 8. ili početkom 9. st., I. Matejčić je otvorio mogućnost „identifikacije lokalne kiparske radionice koja je mogla izvesti ta djela“.⁴⁹⁰ Međutim, iako primjerci iz Rovinja i Šijane pokazuju niz međusobnih sličnosti, kapitel iz Pule od njih se razlikuje visinom donje zone i oblikovanjem listova, koji se razmiču već od kolutova vrata stupa, dok se na ostalim spomenutim primjercima paralelni okomiti utori počinju razdvajati u listove tek od zadnje trećine njihove ukupne visine. U tom se smislu

Sl. 36 – polukapitel iz bazilike sv. Felicite, Pula

Sl. 37 – kapitel pronaden u neposrednoj blizini ostataka bazilike sv. Felicite, Pula, FOTO: B. MARUŠIĆ, 1958.

kapitel iz crkve sv. Nikole na Forumu može usporediti s onim pronađenim u Kandlerovoj ulici (**kat. I.48**), od kojega se razlikuje oblikovanjem gornje zone, ali mu je u načinu izrade vijenca listova vrlo sličan. Bliske analogije pulskome primjerku predstavljaju djelomično sačuvan kapitel kolonade iz Nezakcija⁴⁹¹ i jedan iz Rogatice⁴⁹² pa čak i oni iz crkve sv.

⁴⁸⁸ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 7-8; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 225-226; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 258; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 23-26; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 310.

⁴⁸⁹ Takva Marušićava datacija kapitela vjerojatno je nastala na tragu datacije prve građevne faze crkve sv. Nikole na Forumu, koju je nekoliko godina ranije istraživao M. Mirabella Roberti. M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 231–275; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 258.

⁴⁹⁰ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*, str. 14 (bilj. 15).

⁴⁹¹ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 10 (T-2/6).

Felicite u Puli (**slika 36, 37**). Potonje je, doduše, izradila druga radionica, ali su oni mogli poslužiti kao predložak po kojemu je nastao kapitel trabeacije oltarne ograde iz crkve sv. Nikolie na Forumu u Puli, što ne bi iznenadilo, s obzirom na više puta potvrđen eklekticizam *Pulske gradske radionice*. Matejčić je, dakle, ispravno definirao pripadnost „tipu kapitela s osam glatkih ustremljenih listova i ugaonim volutama, uobičajenim u predromaničkoj umjetnosti“,⁴⁹³ a taj je u 8. i 9. st. bio rasprostranjen ne samo u Istri, već i na sjevernotalijanskom prostoru, pa ga nipošto ne možemo smatrati „jedinstvenim“ i svesti na uske regionalne okvire.⁴⁹⁴ Svi opisani kapiteli morfološki i izvedbeno daleko su od nježnih perforiranih kimationa i vitkih voluta ukrašenih puncama kakve je izrađivala *Radionica pulskih ciborija*, a po načinu izvedbe grubo klesanih korpusa, odvojenih jednostrukim ili dvostrukim debelim prstenom od integriranoga stupa, zatvorena volumena i čvrste forme vijenca listova u donjoj i mesnatih ugaonih voluta u gornjoj zoni, valja im pridružiti i nekoliko stupića oltara, izloženih u klaustu Franjevačkog samostana u Puli (**kat. I.48a,b,c**).

Od liturgijske opreme crkve Male Gospe (danas pravoslavna crkva sv. Nikole) u Puli nije sačuvano mnogo. U Arheološkom muzeju Istre u Puli nalaze se tek tri fragmenta, pronađena tijekom obnove crkve 1960. u zazidanom prozoru južnog broda.⁴⁹⁵ Jedan od njih je stupić ranokršćanskog oltara čija se mramorna baza s križnom konfesijom sačuvala do druge polovine 20. st.⁴⁹⁶ Drugi je ulomak pluteja ukrašen pleternim ornamentom (**kat. VI.1**), a zapravo je reutilizirana antička ploča, čiji se natpis djelomično sačuvao na poledini. Predromanički reljefni ukras ploče čine sinusoidne troprute trake nejednake debljine i razmaka između prutaka, koje se križaju oblikujući polja slična zašiljenim ovalima, ispunjena koso postavljenim trakama što se mimoilaze u motivu nalik na čvor, kao na vijencu pluteja iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.15**). Uz to, i ovdje je vidljivo nevješto prenošenje crteža s predloška, nesiguran duktus klesanja, a povrh svega „skok“ traka u pregibima, što su odlike po kojima se i ovaj plutej može pridružiti opusu *Pulske gradske radionice*. Istu atribuciju pokazuje i treći sačuvani ulomak (**kat. VI.2**), koji je pripadao zabatnom luku pergole. Pletenica što prati oblinu luka u donjem dijelu ulomka u morfološkom smislu nalikuje

⁴⁹² B. MARUŠIĆ, „Il tramonto del periodo antico ai confini orientali dell'agro Polese“, *Atti CRSRV*, vol. 14, Trieste – Rovigno, 1983-1984, str. 39 (T-4/2).

⁴⁹³ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*, str. 14.

⁴⁹⁴ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 338 (513), 412 (641-644).

⁴⁹⁵ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 54-56; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 50.

⁴⁹⁶ Oltar je pripadao ranokršćanskoj opremi crkve, a čini se da je ostao u funkciji sve do 20. st. Baza oltara stajala je *in situ* u središtu apside 1960-ih, a nedavno je na temelju arheoloških nalaza, starijih crteža i fotografija načinjena rekonstrukcija oltara. Vidi: I. MATEJČIĆ, „Crkva sv. Nikole...“, str. 7-40.

dvotračnim bordurama s arkada ciborija i arhitrava značajnih gradskih crkvi (**kat. I.1b,c, kat. I.32-33, 35, kat.II.1**), ali se od njih bitno razlikuje na izvedbenoj razini, koja je jednaka pletenici na prstenu između kapitela i stupa oltarne ograde iz sv. Marije Formoze, gdje su, također, umjesto odmjerenih poteza koso položenim dljetom, segmenti pletenice načinjeni od parova usporednih prutaka različite debljine. Kapitelima iz sv. Marije Formoze (**kat. II.19-20**) i sv. Nikole na Forumu (**kat. VII.2**) bliske su i mesnate zavojnice nejednakih glavica kuka na ulomku zabatnog luka iz Male Gospe (**kat. VI.2**), koje se odmotavaju prema različito oblikovanim nožicama gotovo okomitim na razdjelnu letvicu.

Sličan niz nemarno izvedenih kuka sačuvao se na jednom ulomku iz crkve sv. Vida na Kaštelu (**kat. V.4**). I ovaj se ulomak pojedinim elementima, poput duboko uklesane pozadine u razmacima između nožica, referira na djela *Radionice pulskih ciborija*, ali je tehnička razina njegove izvedbe znatno lošija. Glavice su nejednake i guraju se prema naprijed, a nožice su različitog oblika, visine i razmaka u dnu. Zbog fizičkog oštećenja donjeg dijela luka nemoguće je odrediti kakva je bila ukupna izvedba pletenice, ali se na malom dijelu, sačuvanom na desnoj strani, primjećuje popriličan razmak između prutaka, što ukazuje na mogućnost da je i u ovom slučaju bila izvedena ista dvotračna pletenica kao na ulomku luka iz crkve Male Gospe (**kat. VI.2**).

Fragmentu arhitrava (**kat. VII.1**) pronađenom na području samostanskog kompleksa sv. Mihovila i sv. Klementa na Vrhcu (brežuljku u neposrednoj blizini gradskih zidina srednjovjekovne Pule) nedostaje veći dio gornjeg reda kuka, iako je u donjem dijelu još dobro vidljiva pletenica oblikovana troprutim trakama nejednake širine, koje se u pregibima odvajaju oblikujući koljenasti „skok“. Malobrojni ulomci s ovog lokaliteta međusobno se potpuno razlikuju, što i ne iznenađuje s obzirom na to da su kompleks činile dvije crkve, od kojih je u 9. st. jedna dobila nov namještaj, a druga je izgrađena *ex novo*.⁴⁹⁷ Upravo zbog toga nije isključena mogućnost da je i na ovom lokalitetu angažirana *Pulska gradska radionica*, koja je izradila opisanu gredu, a možda i dio uništenog (i izgubljenog)⁴⁹⁸ liturgijskog

⁴⁹⁷ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 178-183, 221-225; Cam. De FRANCESCHI, „Dante a Pola“, str. 53-67; F. SEMI, „L'arte in Istria“, str. 56-66; M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 253-254; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 22-28.

⁴⁹⁸ Nekoliko nalaza skulpture s područja crkvi sv. Mihovila i Klementa na Vrhcu u Arheološki muzej Istre prenio je M. Mirabella Roberti, o čemu je izvijestio 1939. Roberti tada nije detaljno opisivao ulomke, već ih je razvrstao po materijalu izrade i tipologiji, napomenuvši da su u muzejski dokumentaciju zavedeni pod brojevima od 2512 do 2523. M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 254. Danas je dio tih fragmenata izgubljen ili zagubljen u pretrpanim muzejskim depoima, a pod inventarnim brojevima koje je naveo Mirabella Roberti vode se ulomci keramike. (Izvor: Katarina Zenzerović – voditeljica dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli).

namještaja. Oblikom kuka velikih glavica i tankih jednostrukih nožica, spomenutom je dijelu arhitrava blizak ulomak zabatnoga luka (**kat. XI.16**) s nepoznatog nalazišta, kojemu je u donjoj zoni sačuvan dio pletenice čiji prutci oblikuju „skok“ u pregibima.

Reljefno ukrašena strana jednog visokog, uskog pluteja pronađenog na nepoznatom mjestu u Puli (**kat. XI.9**), izgledom pleternih traka, fakturom i načinom klesanja potpuno je jednaka ranije opisanom ulomku iz crkve Male Gospe (**kat. VI.1**). Integrirani je vijenac nejednake širine pa se niz nepravilnih, isprepletenih krugova progresivno smanjuje prema desnoj strani. Grube linije traka nejednakih prutaka prepliću se u čvorovima s koljenastim „skokom“, u čijem je središtu ponekad izvedena mala polukuglica, kao na ulomku pluteja iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.15**), ali i ulomku luka oltarne ograde s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.13**) kojemu su kuke u gornjoj zoni morfološki i izvedbeno vrlo slične kukama s ulomka luka iz crkve Male Gospe (**kat. VI.2**). Intencija klesara k usložnjavanju jednostavne geometrijske kompozicije, koja je na ulomku iz crkve Male Gospe (**kat. VI.1**) vidljiva u dodavanju motiva nalik čvorovima u prostorima između traka, na pluteju s nepoznatog nalazišta rezultirala je klesanjem okruglih karika, nepovezanih s ostatkom pletera, unutar svakog učvorenog kruga. Važno je naglasiti da se složene kompozicije nalik dvostrukim kružnicama, koje su mogle poslužiti kao predložak za klesanje opisanog pluteja, na pulskome području ne pojavljuju prije 9. st., što je važan parametar za dataciju ove gradske klesarske produkcije.

Istoj se radionici mogu pripisati ulomci tri različita pilastra koji su u općem dojmu i duktusu klesanja čvrstih formi slični opisanim plutejima. Jedan je (**kat. IX.1**) u Arheološki muzej Istre donesen iz nekadašnje Premanturske ulice, gdje se nalazila crkva sv. Ivana od Trstike (*de Canetto*).⁴⁹⁹ Ukrašen je robusno izvedenim troprutim krugovima i dijagonalnim trakama debelih prutaka, a takve se odlike klesanja prepoznaju i na pilastru s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.10**), kojemu su reljefom ukrašene dvije susjedne stranice, a na preostale se dvije nalaze utori za umetanje pluteja, što ukazuje na njegovu izvornu poziciju u kutu oltarne ograde koja je s tri strane zatvarala prezbiterij neke veće, trobrodne crkve. Na užoj se plohi nalazi pletenica prepoznatljivih koljenastih pregiba, a na široj je, umjesto niza učvorenih krugova, izvedena neuobičajeno široka tropruta traka koja se sinusoidno izvija i križa, oblikujući kružne međuprostore, ispunjene dvama koncentričnim krugovima oko malene središnje kuglice. Takvo pojednostavljivanje crteža i umetanje elemenata poput čvorova

⁴⁹⁹ **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 169; **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 146; **B. MARUŠIĆ**, „Novi spomenici...“, str. 9.

nepovezanih s cjelinom pletera, u ovom slučaju svedenih na obične kružne motive, već je viđeno kod nekih prethodno opisanih ulomaka iz opusa *Pulske gradske radionice*, na čiji rad nepogrješivo ukazuju i izvedbeno-tehničke karakteristike oba reljefa ovog pilastra. Nenamjerna asimetrija motiva, kao rezultat nevještog kopiranja predloška, gruba izrada i razlika u debljini traka „napuhamih“ prutaka, u kombinaciji s koljenastim pregibima, zapažaju se i na pilastru pronađenom na području porušenog bloka zgrada između katedrale i crkve Male Gospe (**kat. VI.3**), čijoj bi se opremi, na temelju mjesta nalaska i izvedbenih sličnosti ulomaka skulpture mogao pripisati i ovaj pilastar.

Nizu lokaliteta uz koje se povezuje djelatnost *Pulske gradske radionice* može se pridružiti samostanska crkva sv. Andrije u Betici kraj Barbarige, za koju su oltarni ciborij (**kat. XXXVII.1**) i ambon (**kat. XXXVII.2**) naručeni su u *Radionici pulskih ciborija*. Za razliku od tih vrhunski izrađenih instalacija, pa i unatoč ikonografskoj sličnosti, na preostalim se ulomcima zapažaju grublji duktus klesanja i bitno lošija razina izvedbe.⁵⁰⁰ Dekoracija jednog pluteja (**kat. XXXVII.10**) oponaša motiv „Pravoga trsa“ sa stranice ciborija, ali se od njega razlikuje morfološki i izvedbeno. Kružni segmenti lozice nejednake su veličine i nisu međusobno povezani kao na ciboriju, a umjesto nježnim volutama, vitice završavaju nezgrapnim izdancima što se poput rogova pružaju u prazne prostore. U svakom se krugu nalazi odsječak troprute trake, neovisan od ostatka vitice, od kojega se odvajaju kapljičasti listići neujednačenog smjera povijanja. Takvo „ubacivanje“ nepovezanih detalja već je izdvojeno kao jedna od osobina *Pulske gradske radionice*, kojoj je svojstveno i rustično oponašanje „tuđih“ motiva, prisutno i na pluteju iz Betike, a navedenu atribuciju potvrđuje i izgled labave pletenice sa „skokom“ u pregibima, izvedene na vijencu i pilastru koji je s desne strane pridržavao opisani plutej. Iste ili vrlo slične pletenice pojavljuju se na još nekoliko ulomaka (**kat. XXXVII.11a, 14, 18, 20**), dok se na jednom komadu tanke ploče, možda predoltarnika, sačuvao dio kvadratne kasete s florealnim motivom (**kat. XXXVII.11b**), koja je doslovna kopija onih izvedenih na jednoj stranici oltarnog ciborija, ali se u duktusu klesanja i nezgrapnoj izvedbi prepoznaje „rukopis“ *Pulske gradske radionice*.

⁵⁰⁰ Sličnost motiva ploča ambona i ciborija s jednim plutejem iz Betike zavela je i I. Matejčića, koji je u recentno objavljenom djelu o istarskoj skulpturi napisao da se „motiv i način klesanja (pluteja) podudaraju s ukrasom ciborija“, te dodao: „Raznoliki motivi na reljefima iz crkve sv. Andrije spojeni u uravnotežene kompozicije, majstorski su klesani na način da je osnovni motiv uzdignut od podloge, a detalji su prikazani trokutastim žljebovima.“ - I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 196-197.

Sl. 38 – Pilastar s prikazom „Rajskih vrata“, Novigrad, 8. st.

Na temelju četiri sačuvana ulomka moguća je djelomična rekonstrukcija drugog pluteja iz Betike (**kat. XXXVII.12**) čije je glavno polje bilo ukrašeno križevima ispod arkada, u dvaput ponovljenoj ikonografskoj temi „Rajskih vrata“.⁵⁰¹ Preliminarna komparativna analiza izvedenog motiva upućuje na sličnosti s jednim novigradskim pilastrom (**slika 38**), na kojemu se, kao i na primjeru iz Betike, pojavljuje latinski križ proširenih krajeva hasti, zaključenih malim volutama, a arkadu ukrašenu nizom kuka nose glatke, zaobljene kolonete. S druge strane, pojedini elementi, poput kopljastih stabala ispod križa, kojima se profilirani listići granaju od istaknute središnje vertikale, ali i motiv izveden na vijencu pluteja, podsjećaju na analogne primjerke iz pulske katedrale (**kat. I.8b**, **kat.I.6**). Ipak, na izvedbenoj je razini zamjetna stanovita retardacija u odnosu na reljefe pluteja iz katedrale, vidljiva u nespretnoj izvedbi podnožja stabala i neujednačenom oblikovanju kuka na vrhu luka, što navodi na zaključak da se ne radi o djelu vrhunskoga majstora, ali ni priučenog lokalnog klesara. Njegov osobni „potpis“ predstavljaju labave pletenice s koljenastim „skokom“ u pregibima, koje prekrivaju površinu križa i stupić što razdvaja dva dijela pluteja. Te su pletenice jednake onima izvedenim na prethodno opisanim dijelovima namještaja iz Betike (**kat. XXXVII.10**), ali i pilastrima iz crkve Male Gospe (**kat. VI.1**) i s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.10**),

⁵⁰¹ Rekonstrukciju izgleda ovog pluteja načinio je Ž. Ujčić. Vidi: **Ž. UJČIĆ**, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, T-4.

zbog čega se plutej, unatoč prilično urednom duktusu i za nju neuobičajenom motivu, dovodi u vezu s *Pulskom gradskom radionicom*. Isto su perguli pripadali ulomci arhitrava (**kat. XXXVII.15-16, 18, 20**), dio kojih u donjem dijelu ima sačuvan dedikacijski natpis u rustičnoj kapitali. Iako je izgled slova na svim fragmentima jednak, u načinu oblikovanja kuka u gornjoj zoni prepoznaju se „rukopisi“ dvojice klesara. Jedan koristi koso položeno dljetno pa su mu zavojnice glavica kuka široke i pločaste, dok su kod drugog, kojemu se zbog istovjetna načina oblikovanja kuka nad arkadama može pripisati i izrada pluteja s prikazom „Rajskih vrata“, slojevi zavojnica zaobljena presjeka. No, obojica izrađuju visoke, tanke i međusobno razmaknute nožice kuka, koje su u osnovi rustična interpretacija dekoracije završnoga, perforiranog, niza kuka na vrhu oltarnoga ciborija.

Usporedba natpisa s ulomaka arhitrava iz Betike (**kat. XXXVII.15-16**) i preostalih predromaničkih epigrafskih spomenika južne Istre pokazala je da djelatnost *Pulske gradske radionice* nije bila ograničena samo na izradu i ukrašavanje liturgijske opreme. U crkvi sv. Lucije u Val Sudigi pokraj Galižane pronađen je poklopac sarkofaga ukrašen uparanim latinskim križem proširenih krajeva, s kratkim natpisom u lijevom gornjem kutu i slovima A i Ω ispod kraćih hasti križa (**kat. XXV.1**). Zbog jednostavne reljefne dekoracije A. Gnirs je sarkofag datirao u 7. st., a zbog rustičnog je natpisa pretpostavio da ga je izradio priučeni lokalni klesar.⁵⁰² Uočivši srodnost oblika križa i nekoliko ravenskih primjera B. Marušić je pomaknuo dataciju sarkofaga u razdoblje oko 700. godine,⁵⁰³ dok ga je V. Delonga usporedila s križem izvedenim na sarkofagu splitskog biskupa Ivana (oko 780.), što je protumačila kao dokaz dugotrajne perzistencije ovoga tipa osnovnoga kršćanskog simbola, pa je moguće vrijeme nastanka istarskoga sarkofaga protegnula do kraja 8. st., kojem bi odgovarao i izgled slova iz natpisa.⁵⁰⁴ No, položaj križa na poklopcu sasvim je dobro odmjereno, a slobodni je prostor ostavljen samo u dnu stranice, što ukazuje na to da u vrijeme njegova nastanka natpis, stisnut u gornjem lijevom kutu i podijeljen u dva reda, nije bio planiran, jer bi inače križ bio smještan bliže donjem rubu poklopca, čime bi se u vrhu stranice dobilo dovoljno mjesta za natpis. Na takav zaključak upućuje i jasna razlika u kvaliteti izrade dvaju spomenutih

⁵⁰² A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 39; A. GNIRS, „Grabungen und Untersuchungen in der Polesana“, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, vol. 14, Wien, 1911, str. 22-23.

⁵⁰³ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 8-9, Split, 1963, str. 146; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 28-30. S Marušićevim se mišljenjem složio i A. Šonje (A. ŠONJE, „Starokršćanski sarkofazi u Istri“, *Rad JAZU*, no. 384, Zagreb, 1979, str. 47).

⁵⁰⁴ V. DELONGA, „Val Sudiga kod Galižane, crkva sv. Lucije (I.67)“, u: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 74-75.

dekorativnih elemenata, kao i činjenica da je u predromanici produkcija sarkofaga značajno smanjena, ali je njihova reutilizacija bila sasvim uobičajena pojava.⁵⁰⁵ Iako je V. Delonga u istom katalogu opisala i protumačila brojne epigrafske spomenike u Istri, propustila je usporediti opisani spomenik s ulomcima arhitrava iz Betike,⁵⁰⁶ na kojima se prepoznaju isti duktus klesanja i oblika slova. Natpise s oba lokaliteta nedvojbeno je izradio isti klesar, koji je pripadao *Pulskoj gradskoj radionici* pa i dataciju natpisa iz Val Suduge valja pomaknuti u početak 9. st.

Djelatnost *Pulske gradske radionice* dosad je potvrđena na sedam lokaliteta srednjovjekovnoga gradskog areala te u dvije crkve izvan Pule, a mogu joj se pridružiti i još neki ulomci čija izvorna ubikacija nije poznata, ali je na njihovim reljefno ukrašenim stranicama sačuvano dovoljno karakterističnih elemenata koji potvrđuju ispravnost takve atribucije. U potonju skupinu može se ubrojiti i jedan djelomično sačuvan zabat oltarne ograde nepoznate provenijencije (**kat. XI.18**), koji se najčešće datira u 8. st., a kojeg su stariji istraživači bez čvrste osnove povezivali uz pulsku katedralu,⁵⁰⁷ premda njegove morfološke i izvedbene karakteristike značajno odstupaju od svih poznatih predromaničkih ulomaka liturgijske skulpture episkopalnog kompleksa. Prilično gruba izrada medaljona s upisanim istokračnim križem, čija je okomita hasta pomaknuta od vertikalne osi zabata, kao i nezgrapne anatomije životinja koje ga flankiraju siguran su pokazatelj da je zabat djelo lošijega klesara, a sudeći po nesigurnu duktusu i obliku kuka na sačuvanoj stopi, usporedivim s dijelom ulomaka arhitrava iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.16**) može se pretpostaviti da je djelovao unutar *Pulske gradske radionice*. Opus ove radionice zasigurno će se povećati budućim arheološkim istraživanjima, čiji bi nalazi mogli ponuditi sigurnu poveznicu između utvrđenog dijela korpusa i ulomaka lošije zanatske kvalitete izrade koji se nalaze u fundusu Arheološkog muzeja Istre, ali ne pružaju dovoljno likovnih elemenata po kojima bi se neupitno mogli pripisati ovoj gradskoj produkciji.

⁵⁰⁵ **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 118.

⁵⁰⁶ Vidi: **V. DELONGA**, „Betika, crkveni kompleks Sv. Andrije, ulomak arhitrava oltarne ograde (I.14 i I.15)“, u: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 28; **V. DELONGA**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 74-75.

⁵⁰⁷ **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 64. Na tragu Caprina zabat je uz katedralu povezao i N. Jakšić, koji ga je izdvojio kao primjer djela s početka razvojnoga puta jedne od pretpostavljenih pulskih klesarskih produkcija, otvarajući mogućnost njegove datacije i ranije od 9. st., dok ga je I. Matejčić u katalogu „Hrvati i Karolinzi“ uvrstio u skupinu ulomaka s nepoznatog nalazišta u Puli, uz opasku da vjerojatno potječe iz katedrale i dataciju u 8. st. (Vidi: **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 33; **I. MATEJČIĆ**, „Zabat oltarne ograde (I.55b)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 66).

5.2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Pulske gradske radionice*

Iako danas raspoložemo samo malim dijelom ulomaka liturgijske opreme ranosrednjovjekovnih pulskih crkvi, njihova komparativna analiza pokazuje značajna odstupanja u ikonografskom, morfološkom i tehničko-izvedbenom aspektu, što dokazuje postojanje najmanje dvije gradske klesarske produkcije, koje početkom 9. st. paralelno djeluju na relativno ograničenom geografskom prostoru. Na djelima pripisanim *Pulskoj gradskoj radionici* raspoznaju se „rukopisne“ odlike barem dvojice klesara, koji kopiraju motive izvedene na kamenom namještaju velikih gradskih bazilika ili rade po predlošcima standardnih geometrijskih kompozicija, raširenih diljem istarskoga poluotoka s uspostavom karolinške vlasti, što potvrđuje pretpostavku o tome da se radi o produkciji koja nije izrasla iz kasnoantičkih tradicija, već je nastala udruživanjem priučenih obrtnika kada su to omogućile specifične crkveno-povijesne okolnosti.

Osnovna obilježja po kojima se unutar korpusa predromaničke liturgijske skulpture gradskih crkvi prepoznaju djela *Pulske gradske radionice* jesu nevješta i često rustična klesarska manira i pojednostavljena interpretacija ustaljenih geometrijskih motiva i kompozicija, uglavnom lišenih vegetabilnih detalja i naturalizma. Niža zanatska razina zamjetna je već pri izvedbi osnovnih ornamenata u obliku mreža koje prekrivaju čitave dekorativne površine pluteja, kod kojih se umjesto rombova i krugova kaotično isprepliću krivudave trake ispresijecane neravnim dijagonalama, dok se kod pokušaja usložnjavanja kompozicija redovito pojavljuju odsječci traka, čvorovi ili krugovi koji funkcioniraju samostalno i nepovezani su s ostatkom pletera. Specifičan detalj po kojemu se lako raspoznaju djela ove produkcije jesu koljenasto prelomljeni pregibi petlji, u kojima se traka savija pod pravim kutom oblikujući karakterističan „skok“.

Unatoč ograničenoj tehničkoj vještini ova je radionica načinila i nekoliko komada liturgijske opreme za katedralu i dvije važne samostanske crkve: sv. Marije Formoze u Puli i sv. Andrije u Betici. Plutej iz katedrale (**kat. I.49**) vjerojatno je naknadno naručen, jednako kao i dio kamene opreme bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.15-16, kat. II.18-20**). U oba se slučaja moglo raditi o manje vidljivim dijelovima oltarne ograde bočnih brodova, spojenih u cjelinu s mramornim namještajem naručenim kod *Radionice pulskih ciborija*, ili o zamjeni pojedinih stupova ili pluteja, koji su iz nekog razloga oštećeni i tijekom 9. st. uklonjeni.

Izrada namještaja za crkvu sv. Andrije u Betici kraj Barbarige (**kat. XXXVII.10-20**) bila je dijelom opsežne pregradnje tijekom koje su oltarni ciborij i ambon naručeni kod *Radionice pulskih ciborija*, dok je preostalu liturgijsku opremu isklesala jeftinija gradska radionica.

Skulptura iz bazilike sv. Marije Formoze najjasnije pokazuje izvedbena ograničenja *Pulske gradske radionice* koja nevješto kopira motive s djela prethodnih, kvalitetnijih komada. Na jednom se ulomku pluteja (**kat. II.15**), zbog nesnalaženja u prenošenju crteža s predloška, klesar „zapetljao“ u slijedu traka što pod pravim kutom prelaze s vijenca na integrirani pilastar, dok su na ulomku ploče (**kat. II.18**), koja je zbog neuobičajeno male debljine mogla pripadati naknadno naručenom antependiju oltara, linije koje inače oblikuju povezane rombove krivo isprepletene. Krajnje anemično oponašanje starijih uzora najočitiije je na kapitelu i stupu oltarne ograde. Dvotračna pletenica rađena odmjerenim potezima koso postavljenog dlijeta, svojstvena *Radionici pulskih ciborija*, u ovom je slučaju pretvorena u niz grubih, usporednih prutaka, nježni kimation koji poput čipke okružuje donji dio kapitela ciborija iz crkve sv. Lucije postao je isprekidani niz kosih linija sumarno izvedenih cvjetova međusobno odvojenih dubokom brazdom, a usporedne tordirane trake oponašaju kanelure antičkih stupova. Distinkcija u kvaliteti uradaka dviju suvremenih pulskih produkcija primjećuje se i na skulpturi iz Betike, naročito na cjelovito sačuvanom pluteju (**kat. XXXVII.10**), čija dekoracija oponaša motiv „Pravoga trsa“ s jedne stranice ciborija ili ploče rampe ambona, ali uz očigledan nedostatak senzibiliteta za oblikovanje elegantnih voluta i nježnih kapljičastih listova, kao i na ulomcima arhitrava (**kat. XXXVII.15-16**), gdje su umjesto perforacija, kakve su izvedene na završnom vijencu oltarnog ciborija (**kat. XXXVII.1**), među tankim i nezgrapnim nožicama visokih kuka vidljivi poveći dijelovi plitko uklesane pozadine.

Zanimljivo rješenje prilagodbe kompozicije nižoj tehničkoj razini pokazuje i plutej s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.8**), čije je glavno polje podijeljeno tankim horizontalnim letvicama između kojih su izvedeni nepovezani nizovi učvorenih krugova ispresijecanih cik-cak trakama, pa se čini kao da je u tri reda ponovljena horizontalno položena shema za ukrašavanje pilastara. Neobična je i izvedba dekoracije vijenca toga pluteja, koja pokazuje jasne reference na široko rasprostranjen motiv polurozeta pod arkadama, koje su u ovom slučaju zamijenjene plitkim zrakastim utorima. Složenija varijanta toga motiva nalazi se na vijencu pluteja s ikonografskim prikazom „Rajskih vrata“ kojega je *Pulska gradska radionica* izvela za crkvu sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.12**). Iako se i u tom slučaju radi o

kopiranju motiva viđenih na reljefima opreme katedrala, plutej iz Betike naročito je važan jer predstavlja rijedak slučaj odstupanja od stroge linearnosti, koja je izdvojena kao jedna od osnovnih odlika razmatrane produkcije, a ujedno se i nameće kao vrhunac njezinih izvedbenih sposobnosti.

Različiti klesarski „rukopisi“ očituju se u oblikovanju pleternih traka koje u jednom slučaju imaju nešto oštiji presjek, dok su u drugom zaobljene. Međutim, oba majstora paralelno rade na opremanju gradskih crkvi, koriste zajedničke likovne predloške, na jednak način rješavaju problem ispune međuprostora dodavanjem nepovezanih petlji, a zajedničko im je i oblikovanje „skoka“ na pregibima traka, kojima obojica ponekad dodaju polukuglicu u središtu. Navedene sličnosti i razlike, uz ujednačenu razinu izvedbe djela kod kojih neravne trake, odstupanja u širini prutaka i nelogičnosti u prepletu ne predstavljaju problem, ukazuju na to da je jedan majstor podučavao drugoga tehnici klesanja, ukrašavanja i izrade liturgijske opreme. Neinventivnost radionice i manjkavost naukovanja najizraženija je na ikonografskoj razini, koja je, uz izuzetak pluteja iz Betike, svedena na serijsko ponavljanje ustaljenih predromaničkih motiva, a zbog nedostatka vlastitih predložaka i na pojednostavljeno kopiranje tuđih radova.

Iako su djela *Pulske gradske radionice* pozicionirana u donjem dijelu kvalitativne ljestvice istarske predromaničke skulpture, ona predstavljaju važan segment u razumijevanju širenja predromaničkoga stilskog izričaja unutar gradskih sredina, dinamike opremanja sakralnih građevina liturgijskim namještajem, načina formiranja obrtničkih radionica, kao i povijesnih okolnosti u kojima su crkvene promjene dovele do oživljavanja, a onda i raslojavanja klesarske produkcije na onu koja održava kontinuitet vrhunske izrade reljefa, dostupnih samo najbogatijem sloju naručitelja i onu koja nižom izvedbenom razinom djela zadovoljava potrebe platežno skromnijih zajednica.

5. 2. 1. Antependiji, pluteji i pilastri

Sačuvani su, a u ovom radu interpretirani, ulomci petnaestak ploča, nastalih u *Pulskoj gradskoj radionici*, od kojih je većina pripadala plutejima, dok se za nekolicinu fragmenata manje debljine pretpostavlja da su bili dijelom antependija oltara. Osim dvaju pluteja iz Betike, od kojih je jedan ukrašen ikonografskom kompozicijom „Rajskih vrata“ (**kat.**

XXXVII.12), a drugi jednom od varijanti motiva „Pravoga trsa“ (**kat. XXXVII.10**), svi preostali pluteji ove radionice ukrašeni su istim tipom dekoracije: široko postavljenom mrežom načinjenom od isprepletenih troprutih krugova ispresijecanih dijagonalama. Glavno polje dva cjelovitije sačuvana primjerka (**kat. XI.8**, **kat. I.49**) dizajnirano je vodoravnim nizovima učvorenih krugova. Na jednom dominiraju okomiti nizovi (**kat. XI.9**), dok se na ostatku ulomaka, zbog fragmentarne sačuvanosti, usmjerenost motiva ne može odrediti. Pozadina reljefa svih pluteja ovoga opusa prilično je duboko uklesana, često uglačana, a bridovi traka od nje se izdižu pod pravim kutom, čime je postignut naglašen kontrast svjetla i sjene. Zbog pogrešnog prenošenja crteža na kamenu plohu ponekad je teško pratiti putanje neravnih linija traka, načinjenih prutcima neujednačenih razmaka. Kod nekih je primjeraka presjek traka nešto oštiji, u obliku obrnutog dvostrukog slova W, iako su mjestimično vidljiva značajna odstupanja u visini iste trake čiji se profil spušta, a prutci poprimaju spljošten ili zaobljen izgled. Kod drugih, kao na pluteju s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.9**) i pilastru iz crkve Male Gospe (**kat. VI.1**) trake su robusne i oble, a srednji je prutak na pojedinim mjestima toliko širi od bočnih da nalikuje bizantinizirajućoj *fettucci*. Takav dojam možda je postignut slučajno, a nije isključena niti mogućnost da je nastao kao rezultat nevještog kopiranja motiva s pluteja (**kat. I.7**) iz katedrale, ili s nekog drugog lokaliteta, na što ukazuje i izvedba malih kružnica u središtima učvorenih krugova. Vijenci pluteja su integrirani, lagano izbočeni u odnosu na donje polje, a uglavnom su ukrašeni uobičajenim predromaničkim nizovima učvorenih pleternih elemenata. Zbog pogreške u odmjeravanju i klesanju linije razdjelne letvice na jednom se vijencu (**kat. XI.9**) bordura smanjuje od lijeve prema desnoj strani. Od uobičajene geometrijske kompozicije odstupaju samo ukras pluteja s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.8**), koji u pojednostavljenoj formi oponaša niz polurozeta pod arkadama i vijenac pluteja iz Betike (**kat. XXXVII.12**) ukrašen nizom polurozeta pod arkadama.

Reljefi pilastara *Pulske gradske radionice* sukladni su izvedbi pluteja. Većinom su ukrašeni uobičajenim predromaničkim motivima i pojednostavljenim kompozicijama koje neinventivno ponavljaju viđene gotove predloške. Troprute trake mesnatih prutaka izvedene su nesigurnim duktusom koji katkad graniči s grubim, skicoznim oblikovanjem nizova krugova, nasuprotno postavljenih pereca ili pletenica s karakterističnim koljenastim „skokom“ na pregibima i većim razmacima unutar tako nastalih segmenata, protežući se čitavom visinom letvičasto uokvirene dekorativne plohe, bez iznenadnih završnih elemenata poput

križa, voluta ili uokvirenih nizova polukuglica, kakvi se često susreću pri vrhu reljefnih kompozicija pilastara suvremenih radionica. Skupini uradaka razmatrane produkcije pripisana je i nekolicina pilastara kod kojih zbog nepoznate provenijencije ne postoji mogućnost potvrde karakterističnih „rukopisnih“ odlika na pripadajućim dijelovima liturgijske opreme, ali su i na njima zamjetni neuredna izvedba pleternih traka i kopiranje motiva s pilastara i vijenaca pluteja iz pulske katedrale.

5. 2. 2. Arhitravi i lukovi

Ulomci arhitrava i lukova koji se mogu pripisati *Pulskoj gradskoj radionici* pripadali su liturgijskoj opremi crkvi Male Gospe (**kat. VI.2**), sv. Vida na Kaštelu (**kat. V.4**), sv. Mihovila i sv. Klementa na Vrhcu (**kat. VII.1**) i sv. Andrije u Betici kod Barbarige (**kat. XXXVII.15-20**), a mogu im se pridružiti i tri ulomka lukova s nepoznatih nalazišta (**kat. XI.14, 16-17**) i jedan cjelovitije sačuvan zabat iz Pule (**kat. XI.18**) kojeg su dosadašnji istraživači uglavnom povezivali uz opremu katedrale, premda za to ne postoje nikakvi dokazi.

Iako se većinom radi o manjim fragmentima arhitrava i lukova, na njima se prepoznaju određene likovno-morfološke i izvedbeno-tehničke srodnosti s ostalim djelima ove produkcije, a njihova je izvedba također temeljena na kopiranju motiva tipološki istovrsnih dijelova opreme koje su za važnije gradske i samostanske crkve izradile kvalitetnije suvremene radionice. Prednja, reljefno ukrašena ploha arhitrava i lukova redovito je istaknutom glatkom letvicom podijeljena u dvije razine, od kojih je u gornjoj izveden niz kuka neujednačenih i prilično velikih glavica nataknutih na tanke, međusobno razmaknute, jednostruke nožice, dok je u donjoj najčešće dvopruta ili tropruta pletenica s koljenastim „skokom“ u pregibima. Izuzetak predstavlja nekoliko ulomaka arhitrava iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.15-17**), na kojima se između rubnih letvica, naznačenih tek uparanom linijom, nalazi dedikacijski natpis u rustičnoj kapitali, raspoređen u jedan ili dva reda. Zavojnice glavica kuka nejednake su veličine i zbijene u nepravilnom redu, a najčešće su obla presjeka, načinjene dubokim utorom što se svija oko naglašenog središnjeg „oka“, čija veličina varira od kuke do kuke, jednako kao i oblika i debljina nožica, koje su ponekad klesane pod pogrešnim kutom u odnosu na oblinu luka kojeg prate, pa se čini kao da padaju prema naprijed.

Djelomično odstupanje od opisanog načina oblikovanja, u smislu klesanja zavojnica koso položenim dlijetom, pojavljuje se samo na pojedinim ulomcima arhitrava iz Betike, no i oni se prema svim ostalim kompozicijskim, morfološkim i epigrafskim karakteristikama uklapaju u opus uradaka razmatrane produkcije, opetovano potvrđujući sklonost autora k imitaciji, ovog puta perforiranog niza na završnome vijencu oltarnog ciborija s istog lokaliteta. Na ulomku luka iz crkve Male Gospe i jednom s nepoznatog nalazišta, nalazi se dvopruta pletenica, poput onih na gredama i rubovima arkada ciborija nastalih u *Radionici pulskih ciborija*, ali je izvedena znatno lošije, parovima debelih i tankih usporednih prutaka, izgubivši svu nježnost i eleganciju kopiranih predložaka. Ista je izvedena na prstenu stupa iz bazilike sv. Marije Formoze, za koju je *Pulska gradska radionica* klesala više dijelova oltarne ograde. Dvopruta se pletenica nazire i na donjem dijelu luka iz crkve sv. Vida, kod koje je nešto bolje sačuvan niz nejednakih, mesnatih kuka na vrhu, nalik onima u kutovima kapitela iz Marijine bazilike. Nožice kuka ulomka s Vrha tanje su od prethodno opisanih, a pletenica u donjem dijelu je tropruta. Taj se fragment pripisuje ovoj produkciji na temelju izvedbe reljefnih traka koje se prepliću uz karakterističan koljenasti „skok“, a na mjestima su pogreške u klesanju tolike da je zbog širokog klesanja prutaka na jednoj polovini, na drugoj ostalo premalo mjesta, pa je traka sužena na dva prutka.

Skupini arhitrava i lukova *Pulske gradske radionice* pridružen je i zabat oltarne ograde s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.18**). Riječ je o predmetu koji je u muzejsku zbirku uvršten još pri njenom formiranju, u vrijeme kada nije vođena dokumentacija o nabavljenim kamenim ulomcima pa se pretpostavljalo da je pripadao opremi katedrale. No, budući da se ni po čemu ne može usporediti s dijelovima opreme građevina episkopalnog kompleksa, logično je zaključiti da je načinjen za neku drugu crkvu, koja se nije nužno morala nalaziti unutar zidina srednjovjekovnoga grada. Neobičan oblik luka, s ušiljenim gornjim dijelom zapravo je nespretna adaptacija trokutastih zabata s visokim stopama i središnjim križem, poput onih iz Dvigrada (**kat. XLV.9**) i Bala (**kat. XL.26**), a takav je „eklektizam“, obilježen izvedbenim ograničenjima klesara, svojstven *Pulskoj gradskoj radionici*, čije se „rukopisne“ karakteristike prepoznaju i u sumarno načinjenom medaljonu, nevješto odmjerene pozicije središnjega križa, rustičnoj izvedbi životinja, a povrh svega izgledu i načinu oblikovanja kuka duž sačuvane stope, koje su potpuno identične onima na fragmentima arhitrava iz Betike.

5. 2. 3. Stupići i kapiteli

Svi stupovi oltarnih ograda ove gradske produkcije izrađeni su u istom komadu s kapitelom, a prijelaz među njima naglašen je snažnim jednostrukim ili dvostrukim prstenom. Kompozicija kapitela oponaša klasične tipove, ali u znatno zbijenijoj formi i zatvorenijem volumenu. U donjoj zoni kapitela nalazi se niz od osam listova koji se tek vrhovima neznatno odvajaju od kalatosa, a od te koncepcije odstupa jedino kapitel iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.20**) kod kojega je srednji list na svakoj stranici dubokom brazdom pretvoren u dio rustičnoga kimationa. Na tri kapitela (**kat. II.19-20, kat. VII.2**) kutni listovi imaju naglašenu središnju žilu, načinjenu širokom, izbočenom linijom zaobljena presjeka, koja je izostala samo kod jednog primjerka (**kat. I.48**). Volute su izrađene neujednačenim utorom koji odvaja slojeve mesnatih zavojnica, a neukrašene nožice velikim se dijelom naslanjaju na središnji poluvaljkasti snopić prutaka. Taj je motiv na dvije stranice kapitela iz Kandlerove ulice (**kat. I.48**) zamijenjen odsječkom trake ispunjene paralelnim urezima u obliku slova V, a na kapitelu pripisanom crkvi sv. Nikole na Forumu (**kat. VII.2**), koji je i neznatno voluminozniji od ostalih, na čeonome su dijelu svake stranice izvedeni parovi voluta, što ukazuje na prilagođavanje likovnoga repertoara suvremenim trendovima, kopiranjem različitih inačica određenog tipa kapitela, rasprostranjenog na istarskom, ali i sjevernotalijanskom području. Razlike među kapitelima ove skupine vidljive su i u obradi abakove ploče, koja je u dva slučaja raščlanjena (**kat. I.4, kat. VII.2**), a u dva jednostavna i ravna (**kat. II.19-20**).

Kopiranje uradaka drugih klesara najizraženije je na ulomku iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.20**), kojemu je stup ukrašen dvoprutim tordiranim trakama što podsjećaju na antičke kanelure, a pletenica u prstenu i ljiljani spojenih vrhova oponašaju dijelove dekoracije crkvenoga namještaja iz *Radionice pulskih ciborija*. Mjesto nalaza toga stupa i činjenica da su u jednom povijesnom trenutku, vjerojatno zbog fizičkog oštećenja pojedinih dijelova, postojećoj liturgijskoj opremi pridružena djela znatno lošije produkcije, ukazuje na mogućnost namjernog kopiranja radova vrhunske radionice, s ciljem izvedbe što sličnijih zamjenskih dijelova. Jednako tako, snižavanje kvalitativnih kriterija pri odabiru izvođača radova u jednoj od najvažnijih gradskih crkvi svjedoči o promijenjenim društvenim prilikama koje su dovele do osiromašenja naručitelja, a posredno i do svojevrsnog „zastoja“ u kronološkom razvoju stila.

5. 3. Datacija radionice

Reljefi, koji su u ovome radu na temelju likovno-morfoloških i izvedbenih karakteristika povezani u cjelinu jedinstvene klesarske produkcije, rijetko su spominjani u literaturi ili se o njima uopće nije pisalo. Razlog tome prvenstveno treba tražiti u činjenici da do sada nije bilo pokušaja identificiranja gradskih obrtničko-klesarskih radionica i povezivanja poznatih uradaka u koherentne skupine, a s obzirom na to da opisani ulomci ne spadaju u red vrhunskih skulptorskih ostvarenja, niti se ikonografskim ili kompozicijskim rješenjima posebno ističu unutar korpusa predromaničke skulpture Istre, izostavljani su i iz skupnih pregleda ranosrednjovjekovne umjetnosti hrvatskoga dijela Istre.⁵⁰⁸ Dio ulomaka iz ove skupine pohranjen je u Arheološkome muzeju Istre već više od stoljeća, a sve što se o njima zna svedeno je na kratku opasku o mjestu nalaska - „Pula – grad“. Jedan dio ulomaka objavio je B. Marušić,⁵⁰⁹ prilikom njihova nalaska za vrijeme poslijeratnih raščišćavanja ruševina ili građevinskih radova unutar urbanoga tkiva grada. Pojedine je primjerke iz ove skupine spomenula i M. Vicelja,⁵¹⁰ izdvojivši tri cjelovitije sačuvana pluteja (**kat. I.49, kat. XI.1, 8**) kao primjere dekoracije čiste geometrijske osnove u kontekstu razvoja ornamentalnog sloga 8. i 9. st., a jedan stup s kapitelom (**kat. VII.2**) I. Matejčić je spomenuo kao analogiju nalazima s drugog lokaliteta.⁵¹¹

Osnovne odlike po kojima su neka djela svrstana u opus *Pulske gradske radionice* jesu: nesiguran duktus i klesanje uglavnom apstraktnih geometrijskih kompozicija, nepravilnosti u izvedbi motiva, odstupanja prutaka od paralelnih linija naročito pri izradi čvorova, dodavanje segmenata traka u svojstvu elemenata ispune nepovezanih s ostatkom pletera, gruba i sumarna obrada voluta i pletenica te kopiranje uradaka kvalitetnijih radionica, viđenih u drugim crkvama, uz česte pogreške u prenošenju crteža. Upravo taj „eklekticism“ parametar je za okvirno određivanje donje granice djelovanja ove gradske produkcije, na čijim se djelima istovremeno pojavljuju rustične prerade modela *Radionice pulskih ciborija* (dvoprute

⁵⁰⁸ N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 13-39; A. MILOŠEVIĆ, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 12-80; N. JAKŠIĆ, (ur.), *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti /The First Five Centuries of Croatian Art*, Katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 19. rujna – 26. studenoga 2006.), Zagreb, 2006; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*.

⁵⁰⁹ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 7-14; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 211-226; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 245-260; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 33-84; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 305-335.

⁵¹⁰ M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*.

⁵¹¹ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*, str. 14 (bilj. 15).

pletenice, kimation, kapiteli) i jednostavne pleterne mreže čiji su se predlošci širili poluotokom usporedno s franačkim osvajanjem.

Formiranje produkcije priučenih klesara u gradu u kojem postoji etablirana radionica izrasla iz neprekinute tradicije obrade i ukrašavanja kamenoga namještaja, moguće je objasniti jedino iznenadnim povećanjem potrebe za određenom vrstom proizvoda, u vrijeme smanjenih financijskih mogućnosti, zbog čega su se prodavala i djela niže kvalitativne razine. Poznato je da su se s karolinškom vlašću poluotokom širili utjecaj akvilejskog patrijarha⁵¹² i novi tip svetišta prilagođen izvođenju jedinstvenog liturgijskog obreda po uzoru na rimski.⁵¹³ Ruralni predjeli naseljeni Slavenima, nesputani ograničenjima očuvanja postojećih kršćanskih tradicija i podložnosti bizantskome caru,⁵¹⁴ lakše su usvajali nametnute novine pa su se u njima već od zadnje četvrtine 8. st. postepeno gradile crkve s troapsidalnim svetištem, opremljene predromaničkim oltarnim ogradama. U gradove, gdje su te tradicije bile duboko usađene, promjene su prodirale sporije, a val pregradnji, koji je krenuo nešto kasnije, bio je jačeg intenziteta i kraćeg trajanja. U Puli, čiji je biskup bio sufragana gradeškoga patrijarha, nagli i prije svega javni zaokret k uvođenju rimske mise,⁵¹⁵ nije bio moguć prije službenog dokidanja bizantske vlasti, ma koliko patrijarh i biskup bili skloni franačkoj opciji, a on se dogodio tek početkom 9. st.⁵¹⁶ Iz ukratko opisanih povijesnih prilika proizlazi da se osnivanje *Pulske gradske radionice* može smjestiti najranije u prvo desetljeće 9. st., kada je nekom vrstom odredbe „odozgo“ potaknuta akcija preoblikovanja svetišta u svim gradskim crkvama

⁵¹² M. ANČIĆ, „U osvitu...“, str. 71.

⁵¹³ M. JURKOVIĆ, „Problem kontinuiteta...“, str. 43-44; M. JURKOVIĆ, „Franački utjecaj...“, str. 119-120.

⁵¹⁴ Iako je Istra bila udaljena od središta Carstva, a ravenski egzarh više nije imao stvarnih ovlasti nad njom, dugotrajna bizantska prisutnost ostavila je trag u svijesti starosjedilačkog stanovništva, koje je „znalo i bespogovorno prihvaćalo da se radi o zemlji bizantskoga cara“. I. Goldstein to objašnjava prisutnošću osjećaja „*douleia*“ – ropstva, pokornosti caru i „*oikoiosis*“ – „zajedništva svih stanovnika pod vrhovništvom bizantskog cara“. I. GOLDSTEIN, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, 2003, str. 6-8. Čak i ako je Goldsteinovo mišljenje preuveličano, nema sumnje da se u istarskim gradovima nakon pada Egzarhata „zadržala samostalna domaća vlast koja je priznavala Bizant i zato bila od Bizanta nagrađena zvučnim titulama.“ L. MARGETIĆ, „Istra 751.-791.“, *Croatia Christiana Periodica*, no. 30, Zagreb, 1992, str. 7.

⁵¹⁵ Opremanje katedrale, bazilike sv. Marije Formoze i pregradnju svetišta bazilike sv. Felicite, provedenih u zadnjoj četvrtini 8. st., valja sagledati u kontekstu pojedinačnih postupaka biskupa odobrenih od strane patrijarha u Gradu, koji u konačnici i jesu bili povodom slanja bizantske flote u sjeverni Jadran 806. Međutim, široko prihvaćanje rimskoga obreda u svim crkvama na vlastitom teritoriju Bizant sigurno ne bi tolerirao sve dok polaže politička prava na taj isti teritorij.

⁵¹⁶ Iako je službeno razgraničenje bizantskih i franačkih teritorija dogovoreno tek Aackenskim mirom 812., franačka je vlast u Puli zasigurno bila uvedena već početkom 9. st., što dokazuje prisustvo pulskih „prvaka“ na Rižanskom placitu 804. i njihove pritužbe na ponašanje dužda i biskupa, kao i činjenica da je 806. na zahtjev Karla Velikog papa Leon III. izdao odobrenje gradeškom patrijarhu za privremeno preseljenje stolnice u Pulu. M. ANČIĆ, „U osvitu...“, str. 84-89.

koje su bile u funkciji. U to je vrijeme čitava Istra već bila financijski iscrpljena,⁵¹⁷ a jasnim pokazateljem takvog stanja u Puli mogu se smatrati i nalazi loše izrađene skulpture u najvažnijim gradskim crkvama.

⁵¹⁷ Osim uvođenja novih davanja i obveza, s franačkom je vlašću Istranima nametnuta i obveza sudjelovanja u ratnim pohodima vladara izvan granica poluotoka. To je neminovno značilo depopulaciju radno sposobnog stanovništva ili barem njihovo odsustvo u vrijeme poljodjelskih radova, što je vodilo smanjenju prinosa, a posredno i osiromašenju čitave regije. **M. ANČIĆ**, „U osvit...“, str. 71-73, 84-85.

6. MIKROREGIONALNI RADIONIČKI POTENCIJALI JUŽNE ISTRE U ZADNJOJ ČETVRTINI 8. ST.

Karolinško osvajanje Istre započelo je oko četvrt stoljeća prije njezina službenog ulaska u sastav Franačkoga carstva sporazumom s Bizantom u Aachenu 812. U vrijeme te „tihe aneksije“ poluotoka od sjevera k jugu, utemeljena je biskupija u Novigradu, a na strateški važnim položajima u zaleđu gradova izgrađen je niz kaštela, crkava i samostana, kojima su Franci osigurali prometnu kontrolu na kopnu i na moru.⁵¹⁸ Teritorijalna rasprostranjenost sakralnih građevina pripisanih najranijem sloju karolinške arhitekture u Istri najgušća je na području srednjovjekovne Pulske biskupije – na prostoru između Rovinja, Dvigrada, Bala i Vodnjana te u okolici Pule. Većina je tih lokaliteta već zabilježena u različitim publikacijama,⁵¹⁹ ali tek su arheološka istraživanja provedena krajem 20. i početkom 21. st. pružila saznanja o gradnji i opremanju istarskih predromaničkih crkava, omogućila reinterpretaciju nekih otprije poznatih spomenika te prepoznavanje i definiranje različitih klesarskih „rukopisa“ radionica i majstora koji su izrađivali reljefne dekoracije u tim crkvama. Osim bivše katedrale u Novigradu⁵²⁰ temeljito su istraženi samostanski kompleks sv. Marije Velike kraj Bala⁵²¹, župna crkva u Balama⁵²², crkve u okolici Gurana (trobrodna bazilika

⁵¹⁸ M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 168.

⁵¹⁹ A. MOHOROVIĆIĆ, „Problem tipološke...“, str. 486-536; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*

⁵²⁰ M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL, *Novigradski lapidarij*.

⁵²¹ Arheološka istraživanja lokaliteta sv. Marije Velike kraj Bala započela su 1995. Prvih pet godina (1995.-1999.) odvijala su se u okviru hrvatsko-francuskog projekta Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i Sveučilišta Paris X-Nanterre, a uz suradnju Konzervatorskog odjela u Rijeci. Od 2000. do 2002. radilo se na sistematizaciji građe, a od 2003. do 2006. Provedene su još tri istraživačke kampanje u koje se uključio i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Izvješća o provedenim radovima i nalazima sukcesivno su objavljivana za vrijeme istraživanja, a po njihovu okončanju objavljena su i dva sveska monografije s integralnim podacima o tijeku istraživanja, dobiveni rezultatima i kataloški obrađenim ulomcima pronađene skulpture. Vidi: *Hortus artium medievalium*, Motovun – Zagreb, vol. 2 (1996), str. 133-136, vol. 3 (1997), str. 225-232, vol. 4 (1998), str. 189-198, vol. 5 (1999), str. 219-227, vol. 6 (2000), str. 183-188; *Bulletin de l'Association pour l'Anziquite tardive*, Paris, vol. 5 (1996), str. 57-59, vol. 6 (1997), str. 28-32, vol. 7 (1998), str. 44-51, vol. 8 (1999), str. 32-38, vol. 9 (2000), str. 32-37; M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ, *Velika Gospa*, vol. 1; P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2; M. JURKOVIĆ – A. MILOŠEVIĆ – I. BASIĆ, „Bale - benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja“, u: *I. porečki susret arheologa - rezultati arheoloških istraživanja na području Istre. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Poreč, 2006.*, (M. Jurković, ur.), Poreč, 2008, str. 137-150.

⁵²² I. MATEJČIĆ, „Tri priloga...“, str. 133-139; I. MATEJČIĆ – M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 8-12.

nepoznatog titulara, crkve sv. Šimuna, sv. Cecilije i sv. Severina),⁵²³ sv. Stjepana u Peroju⁵²⁴, sv. Mihovila u Banjolama⁵²⁵, sv. Tome kraj Rovinja⁵²⁶, lokalitet Vela Boška kraj Valbandona⁵²⁷ i crkva sv. Sofije u Dvigradu,⁵²⁸ a manja su istraživanja provedena na još nekim istarskim ranosrednjovjekovnim lokalitetima. Ustanovljeno je da je veći broj gore navedenih građevina podignut *ex novo* krajem 8. st. Njihovi su oblici u Istri prethodno bili potpuno nepoznati, a tipološki su bliski primjerima iz središnjih zona franačke države te s područja sjeverne Italije i južne Švicarske.⁵²⁹

Za projektiranje i nadgledanje gradnje katedrale u Novigradu, prvog velikog karolinškog projekta u Istri,⁵³⁰ vjerojatno su dovedeni strani „arhitekti“, iskusniji od onih koji

⁵²³ Od 2002. do 2013. provedeno je nekoliko kampanja arheoloških istraživanja srednjovjekovnoga naselja Guran i crkvi u njegovoj neposrednoj okolici: trobrodne bazilike nepoznatog titulara, sv. Šimuna, sv. Cecilije i sv. Severina. Projekt je rezultat suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek u Motovunu i Sveučilišta u Ženevi, a proveden je uz sudjelovanje Kantonalne službe Ženeve za arheologiju i istarskoga Ureda Državne uprave za zaštitu spomenika. Rezultati istraživanja redovito su objavljivani u: *Hortus artium medievalium*, Motovun – Zagreb, vol. 9 (2003), str. 433-438, vol. 10 (2004), str. 267-282, vol. 11 (2005), str. 325-342, vol. 12 (2006), str. 253-270, vol. 13/2 (2007), str. 393-409, vol. 14 (2008), str. 231-248, vol. 15/2 (2009), str. 367-376, vol. 16/2 (2010), str. 233-265, vol. 17 (2011), str. 243-352, vol. 18/2 (2012), str. 433-444, vol. 19 (2013), str. 357-366; *Hrvatski arheološki godišnjak*, Zagreb, vol. 2 (2005), str. 204-207, vol. 3 (2006), str. 229-233 i 248-251, vol. 4 (2007), str. 249-253, vol. 5 (2008), str. 331-335, vol. 6 (2009), str. 336-339; **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, str. 3-11.

⁵²⁴ Konzervatorski radovi i istraživanja crkve sv. Stjepana u Peroju započeli su 2008. i trajali do 2013. Vidi: **I. MATEJČIĆ – A. MILOŠEVIĆ**, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, str. 366-369; **I. MATEJČIĆ – A. MILOŠEVIĆ**, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, str. 369-371; **I. MATEJČIĆ**, *Sveti Stjepan...*

⁵²⁵ Revizijsko istraživanje lokaliteta crkve sv. Mihovila u Banjolama proveo je Konzervatorski odjel u Puli u razdoblju od 2004. do 2009. Vidi: **M. BARADA – S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil banjolski – preliminarni rezultati istraživanja trobrodne bazilike“, u: *I. Porečki susret arheologa, Zbornik radova S međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poreču 29. rujna 2006.*, Poreč, 2008, str. 151-161; **M. BARADA – S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 312-314.

⁵²⁶ Istraživanja i konzervatorski radovi na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja započeli su 1994., ali su zbog nedostatka sredstava prekinuti 1997. **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, str. 11-18.

⁵²⁷ **F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ**, „Valbandon – Vela Boška, antičko kasnoantičko i ranosrednjovjekovno naselje“, *Arheološki pregled*, Ljubljana, 1990, str. 203-204; **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Sakralni objekt kod Valbandona. Najnoviji arheološki nalazi u Puli (1985-1988)“, *Katalog AMI*, no. 35, Pula, 1988, str. 10-12.

⁵²⁸ Arheološke kampanje na lokalitetu sv. Sofija u Dvigradu provedene su u razdoblju 2001-2005. Kao rezultat suradnje Università degli Studi di Padova – Dipartimento di Archeologia i istarskog Zavoda za arheologiju, uz potporu Ministarstva vanjskih poslova Republike Italije i Općine Kanfanar. Vidi: **L. CERVIGNANI – C. MALAGUTI – P. RIAVEZ – B. BIANCHI – C. CASALE – I. MOCCHIUTTI – S. MORINA – M. MUNZI – G. PAVAN – E. TAMAI**, „Dvigrad / Duecastelli: un sito fortificato dell'Istria medievale. Risultati delle ricerche 2001-2003.“, *Archeologia Medievale*, vol. 31, Padova, 2004, str. 287-325; **C. MALAGUTTI – P. RIAVEZ**, „Duecastelli“, u: *I. Porečki susret arheologa, Zbornik radova S međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poreču 29. rujna 2006.*, Poreč, 2008, str. 125-136.

⁵²⁹ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 168-172; **I. MATEJČIĆ – M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. str. 23.

⁵³⁰ Osnivanje karolinške biskupije u Novigradu smješta se u razdoblje između 776. i 780. O čemu svjedoči pismo pape Hadrijana upućeno Karlu Velikome, u kojemu biskupa Mauricija, čije je ime zabilježeno i na poznatom krstioničkom ciboriju, naziva *Episcopus Histriensis*. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, „Il ciborio...“, str. 141-149.

su se tada mogli pronaći u Istri,⁵³¹ ali je sigurno da je najveći dio radne snage potreban za gradnju crkve okupljen na samome poluotoku. Pronalaskom izvornih tranzena, zazidanih *in situ* u zidovima klerestorija te njihovom usporedbom s ulomcima pluteja izrađenih na proboj,⁵³² I. Matejčić je dokazao da su isti majstori klesali arhitektonsku plastiku i liturgijski namještaj katedrale. Heterogenost preostalih ulomaka skulpture upućuje na činjenicu da su uz te majstore, dovedene iz udaljenih krajeva franačke države, s kojima su na istarsko područje „pristigli zreli predromanički oblici koje potom vidimo prihvaćene i na drugim lokalitetima“,⁵³³ djelovali i domaći klesari znatno niže zanatske razine. Nekoliko pluteja rustične izrade iz novigradske katedrale M. Jurković je doveo u vezu s domaćom radionicom *Majstora kapitela iz Bala*,⁵³⁴ koja je krajem 8. st. sudjelovala u gradnji i opremanju još nekoliko važnih ranih karolinških crkvi u ruralnim predjelima Istre.⁵³⁵ Moguće je, dakle, da je barem dio klesara iz te skupine osnove zanatske vještine stekao upravo u Novigradu, a njihovim su se seljenjem s jednog lokaliteta na drugi širili i predlošci geometrijskih kompozicija od sjevera prema jugu Istre.

Za razliku od katedrala, „uvezeni nacrti“ za gradnju samostanskih i seoskih crkava, često su bili svedeni na skicu osnovne ideje misionara, svećenika ili donatora o željenom arhitektonskom izgledu građevine, a njihova je realizacija redovito bila povjeravana lokalnim graditeljima i zidarima. Zanatska vještina tih graditelja temeljila se na iskustvu prethodnika i tradiciji,⁵³⁶ što je rezultiralo nastankom specifičnih regionalnih tipova⁵³⁷ ili kompilacijom

⁵³¹ Kripta novigradske katedrale doslovna je kopija tek nešto starijeg modela iz bazilike u Akvileji, a zaključeno je da je nastala prema istom projektu (**M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL**, *Novigradski lapidarij*.) Važan podatak predstavlja i činjenica da je biskupija utemeljena krajem 8. st. kao jedina u Istri podložna akvilejskome patrijarhu. (**M. JURKOVIĆ**, „Il ciborio...“, str. 141-149; **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 168.)

⁵³² I. Matejčić smatra da su ti pluteji izrađeni na proboj jedinstveni u ranosrednjovjekovnoj umjetnosti šireg sjevernojadranskoga prostora, a oblikovnim se rješenjima oslanjaju na kasnoantičke modele iz Rima i Ravenne. Matejčić ističe njihovu posebnost u smislu „podrobno razrađene vizije i projekta cjeline“ koja se očituje u „slijedu protezanja ornamentalnog motiva s jednog na drugi, susjedni, ali fizički odvojen element u svrhu monumentalizacije ograde“. (**I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 10, 207). Takve složene koncepte naprosto nije bila u stanju osmisliti i izvesti niti jedna istarska klesarska radionica djelatna krajem 8. st. Stranim klesarima Matejčić pripisuje još neke vrlo kvalitetno klesane primjerke novigradske skulpture datirane u prvu fazu opremanja katedrale, uspoređujući ih s radovima iz mjesta Piobesi d'Alba u Piemontu. (**I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 210).

⁵³³ **Ibid.**, str. 10, 207-210.

⁵³⁴ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 356-358.

⁵³⁵ **M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1, str. 94-101.

⁵³⁶ **Ž. RAPANIĆ**, „Arhitekt...“, str. 548.

⁵³⁷ U Istri se kao najčešće tipološko rješenje pojavljuje troapsidalni sustav uklopljen u ravan začelni zid, bilo da se radi o bazilikalnim ili dvoranskim crkvama. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“.

tradicionalnih i novih elemenata, kao na primjeru crkve sv. Marije Velike kraj Bala.⁵³⁸ Može se pretpostaviti da je krajem 8. st., zamah sakralnoga graditeljstva u Istri, doveo do porasta potražnje za domaćim radionicama i majstorima koji su posjedovali određena znanja i vještine potrebne za realizaciju tih projekata. Zahvaljujući neprekinutoj potrebi za stambenom arhitekturom, u ruralnim se krajevima poluotoka sačuvalo graditeljsko umijeće, ali su se, zbog nedostatka narudžbi liturgijskoga namještaja u prethodnom stoljeću, ugasile mnoge klesarske radionice, a one rijetke koje su nastavile postojati kvalitativno su nazadovala.⁵³⁹ Kontinuitet djelatnosti i podučavanja tehnika obrade kamena opstali su u gradovima poput Pule,⁵⁴⁰ iako i u njima u reduciranom obliku, pa su se s dolaskom Karolinga i promjenom „mode“, odnosno stilskog izričaja u ukrašavanju crkvenih interijera, intenzivirali procesi razmjene motiva i tehnika između gradova i sela. Dok su zbog nepostojanja razvijene radioničke djelatnosti prilikom osnivanja biskupije u Novigradu dovedeni majstori iz udaljenih krajeva, u južnom je dijelu poluotoka izostanak snažnog radioničkoga centra u unutrašnjosti nerijetko dovodio do „posudbe“ gradskih majstora, koji su odrađivali narudžbe uz pomoć priučenih seoskih klesara,⁵⁴¹ što se očituje u većem broju nevješto izrađenih dijelova crkvenoga namještaja u ruralnome dijelu Istre.

Arheološkim istraživanjima nekadašnje novigradske katedrale i samostanske bazilike sv. Marije Velike kraj Bala dokazano je da su pojedini obrtnici ili skupine, koje su čak mogle biti organizirane na samom gradilištu, obavljale ne samo graditeljske poslove izrade arhitektonske plastike, već su klesale i dio liturgijske skulpture kojom su opremane te crkve.⁵⁴² Time je potvrđena ranije iznesena pretpostavka M. Vicelja o „zidarima koji ponekad preuzimaju i ulogu dekoratera tj. klesara te istovremeno s izgradnjom crkve izrađuju i prikladan liturgijski namještaj“.⁵⁴³ Iako se oblikovna rješenja skulpture u crkvama zaleđa gradova često oslanjaju na poznate modele iz gradskih bazilika kasnoantičkoga razdoblja,⁵⁴⁴

⁵³⁸ Arhitektonska i prostorna artikulacija čitavoga samostana sv. Marije Velike slijedila je karolinške uzore, ali se u oblikovanju bazilikalnog prostora s troapsidalnim svetištem, čije su apside bile iznutra polukružne, a izvana poligonalne, raspoznaju kasnoantičke tradicije, odnosno reference na istočni završetak Eufrazijeve bazilike u Poreču. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 170-171.

⁵³⁹ **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 131.

⁵⁴⁰ To se jasno vidi na dijelovima liturgijske skulpture koji su u 7. i početkom 8. st. izrađeni za katedralu i još neke gradske crkve u Puli, ali i na primjeru *Radionice pulskih ciborija* na čijim reljefima paralelno egzistiraju naslijeđeni i novi motivi, a sve uz vrhunsku zanatsku kvalitetu i korištenje tradicionalnih tehnika izrade.

⁵⁴¹ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 64.

⁵⁴² **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 22; **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 354; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12.

⁵⁴³ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 64.

⁵⁴⁴ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 175; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 18-19; **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 353.

„uvoz“ gotovih klesarskih proizvoda iz gradova bio je vrlo rijedak, a odnosio se samo na ekskluzivne, politički motivirane, narudžbe biskupa, što potvrđuju primjeri ciborija iz Novigrada i Betike.

Komparativna analiza ulomaka reljefno obrađenog kamenog namještaja s različitih lokaliteta pokazala je da je većina radionica paralelno odrađivala narudžbe za dva ili više naručitelja, pa se isti motivi i „rukopisne“ odlike nekih klesara pojavljuju na nekoliko lokaliteta datiranih u isto vremensko razdoblje. Jednako tako, različite izvedbeno-morfološke karakteristike ulomaka, koji su pripadali istoj fazi uređenja pojedinog sakralnog interijera, dokazuju da je u opremanju crkvi nerijetko istovremeno sudjelovalo nekoliko radionica ili majstora, koji koriste različite predloške, a prepoznatljivi su prema specifičnom načinu klesanja i oblikovanju detalja.

7. RADIONICA „MAJSTORA KAPITELA IZ BALA“

7. 1. Definiranje radionice

Dio ulomaka liturgijske skulpture i arhitektonske plastike koji se pripisuju opusu *Majstora kapitela iz Bala* još je u 19. st. bio pohranjen u novovjekovnoj kripti župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Balama. Njihovo izvorno porijeklo nije poznato, a sačuvani su zahvaljujući svojevrsnom *assemblageu* kojega je oko 1880. od raznorodnih ulomaka složio župnik Paolo Deperis, ugradivši ih u „oltare“ i ograde stubišta kripe.⁵⁴⁵ Pedesetih godina prošlog stoljeća izvršena je prospekcija terena samostanskog kompleksa sv. Marije Velike kraj Bala, a nekolicinu tada pronađenih fragmenata kamene skulpture prenesenih u Arheološki muzej Istre u Puli, objavio je B. Marušić, datiravši ih u 9. ili 10., a neke čak i u 11. st.⁵⁴⁶ Tridesetak godina kasnije sistematski je obradio poznatu građu iz baljanske župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije sv. Elizabeti i bazilike sv. Marije Velike.⁵⁴⁷ Međutim, taj se rad nije temeljio na arheološkim istraživanjima, već je Marušić slijedom Mohorovičićevih i Šonjinih „analogija i nagađanja“⁵⁴⁸ kao i usporedbe morfološko-stilskih karakteristika ulomaka skulpture s komparativnim primjerima iz sjeverne Italije i Istre, zaključio da je bazilika Velike Gospe izgrađena krajem 6. st. te da je u prvoj polovini 9. st. doživjela radikalnu obnovu crkvenoga namještaja. Prethodno iznesene datacije muzealiziranih ulomaka s toga lokaliteta tada je pomaknuo u razdoblje od zadnjih desetljeća 8. do početka 9. st., ali ih nije doveo u radioničku vezu s ulomcima iz kripe župne crkve.⁵⁴⁹

Marušićeva sinteza bila je jedan od najvećih poticaja sveobuhvatnim istraživanjima lokaliteta sv. Marije Velike, koja je krajem 20. st. pokrenuo Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek.⁵⁵⁰ U prvih pet godina detaljno su istraženi dio samostana i crkva, za koju je ustanovljeno da je izgrađena u vrijeme rane karolinške prisutnosti u Istri,

⁵⁴⁵ B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 81-104; I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 5-12.

⁵⁴⁶ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 10.

⁵⁴⁷ B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 81-104.

⁵⁴⁸ Mohorovičić je najraniji sloj bazilike sv. Marije Velike kraj Bala datirao u 6. – 8. st., dok je Šonje smatrao da je izgrađena *ex novo* u 9. ili 10. st. Vidi: A. MOHORVIČIĆ, „Problem tipološke...“, str. 492; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*, str. 84.

⁵⁴⁹ B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 93-104.

⁵⁵⁰ M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ, *Velika Gospa*, vol. 1; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrije)*, vol. 2.

krajem 8. st., kopirajući tlocrtnom dispozicijom justinijanske modele široko rasprostranjene na čitavom poluotoku. Takvu dataciju potvrdio je pronalazak reljefno ukrašenih kapitela kolonade (slika 39), čije forme i dekoracije predstavljaju rustičnu derivaciju kasnoantičkih uzora iz obližnjih katedrala u Puli i Poreču, a važan su čimbenik u proučavanju kontinuiteta i postupnih transformacija baštine prethodnih razdoblja u ranom srednjem vijeku.⁵⁵¹ Zbog važnosti i jedinstvenosti u kontekstu europske predromaničke umjetnosti, taj je nalaz postao eponiman za čitavu produkciju, koju je 2002. definirao M. Jurković, imenovavši ju ostvarenjima *Majstora kapitela iz Bala*.⁵⁵² Njoj je pripisana izrada ukupne arhitektonske plastike bazilike sv. Marije Velike kraj Bala⁵⁵³ te dio liturgijske skulpture prve faze njena

Sl. 39 – kapiteli kolonade iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st., FOTO iz: M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET (ur.), 2009.

⁵⁵¹ M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 175; M. JURKOVIĆ, „Kapiteli kolonade crkve sv. Marije Velike (I.6a-k)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 19-22.

⁵⁵² M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...'“, str. 350.

⁵⁵³ P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-87.

opremanja,⁵⁵⁴ ali i ulomci reljefa iz nekadašnje novigradske katedrale, crkvi sv. Sofije u Dvigradu, sv. Tome kraj Rovinja, sv. Lovre u Šijani, župne crkve u Balama i trobrodne bazilike u Guranu, a dovedena je u vezu i s crkvama sv. Kvirina u Juršićima i sv. Marije u Starom Milju.⁵⁵⁵ Međutim, detaljnom komparativnom analizom morfoloških i izvedbeno-tehničkih svojstava svih ulomaka skulpture svrstane u taj opus dobiveni su nešto drugačiji rezultati, koji ukazuju na to da veća skupina međusobno vrlo sličnih ulomaka s navedenih lokaliteta, načinom izrade i likovnim repertoarom značajno odstupa od onih karakteristika koje su izdvojene kao prepoznatljiv „rukopis“ klesara baljanskih kapitela, ali je bliska komadima iz nekolicine drugih južnoistarskih crkvi, što je ukazalo na istovremeno prisustvo još jedne radionice, pa je zbog toga smanjen broj lokaliteta i djela inicijalno pripisanih opusu *Majstora kapitela iz Bala*. Uočeno je, također, da je unutar imenovane radionice djelovalo više majstora.

Iako naziv „*Majstor kapitela iz Bala*“ implicira djelatnost jednog vodećeg klesara uz kojega pomoćne poslove obavljaju naučnici, pa se čak navodi da je to „majstor koji sudjeluje u organizaciji gradilišta same crkve“ i „koji je moguće i član graditeljskog tima“, ⁵⁵⁶ izvjesno je da je riječ o radionici u kojoj je, koristeći iste predloške, djelovalo više graditelja-klesara različitih individualnih senzibiliteta, razina oblikovnih sposobnosti i „rukopisnih“ odlika, koje je izdvojio Jurković.⁵⁵⁷ Naime, čak i ako se razlike u veličini i obliku kapitela kolonade iz sv. Marije Velike objasne ugledanjem na dva kasnoantička tipa iz Pule i Poreča, a duboko uklesavanje pozadine reljefa sagleda kao namjera da se postigne efekt kontrasta svjetla i sjene blizak tehnici *a jour*, poznatoj s košarastih kapitela Eufrazijane, među njima se uočavaju

⁵⁵⁴ Tijekom nedavnih istraživanja crkve sv. Marije Velike kraj Bala pronađeno je preko stotinu i pedeset ulomaka predromaničke skulpture koji su pripadali različitim fazama opremanja i dvjema oltarnim ogradama čiji su bazamenti pronađeni *in situ*. Prva se nalazila bliže oltaru, zatvarala je samo središnji brod i suvremena je arhitektonskoj plastici bazilike, dok je druga, pomaknuta prema zapadu, pregrađivala sva tri broda u ravni četvrtim parom stupova gledano od pročelja. **M. JURKOVIĆ**, „Sveta Marija Velika kraj Bala (I.5)“, u: *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 18; **M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1, str. 22-27.

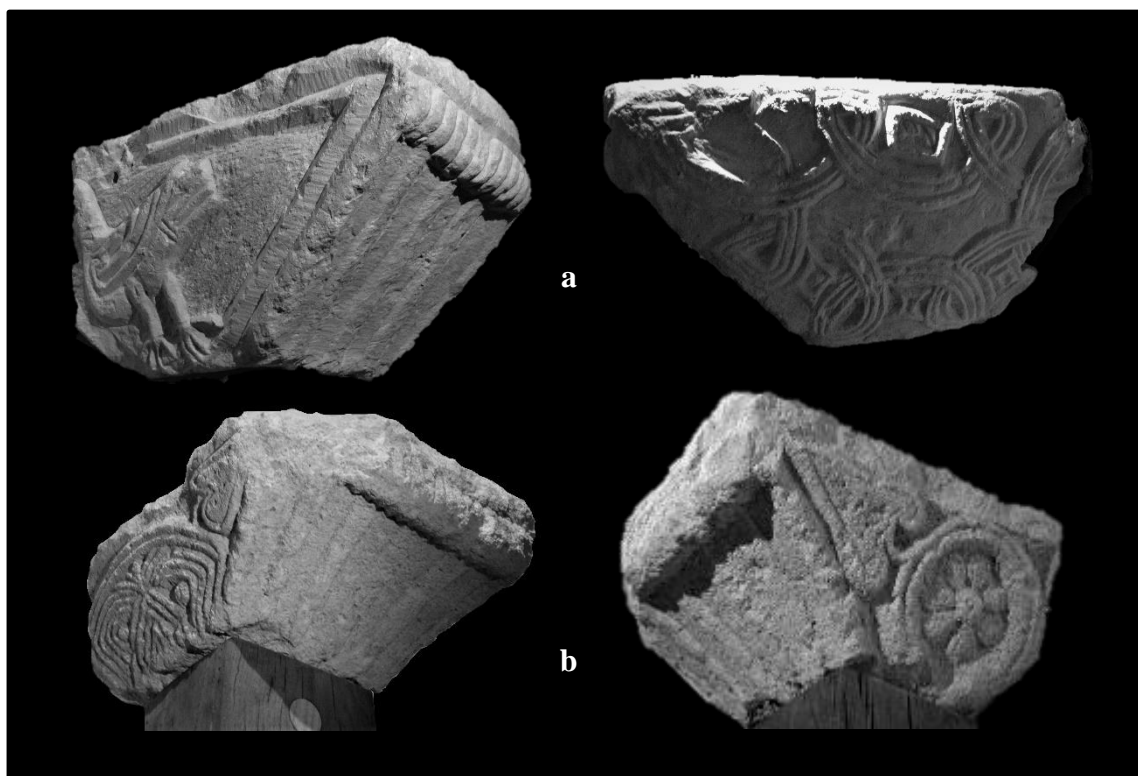
⁵⁵⁵ Komparativnom analizom ulomaka iz sv. Marije Velike kraj Bala s ulomcima pronađenim na nekolicini lokaliteta istraživanih otprilike u isto vrijeme, kao i s nekim ranije objavljenim nalazima Jurković je zaključio da je radionica *Majstora kapitela iz Bala* sudjelovala u poremanju gotovo svih važnih ranih karolinških crkava u Istri. **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 355-359; **M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1; **M. JURKOVIĆ – A. MILOŠEVIĆ – I. BASIĆ**, „Bale - benediktinski samostan...“, str. 137-150; **P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-101.

⁵⁵⁶ **M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12-13.

⁵⁵⁷ Jurković navodi prepoznatljivije „rukopisne“ odlike svih klesara ove radionice (zaobljen presjek prutaka, plitko klesanje, nezgrapno izvedene životinje velikih zdepastih kandži, plastične polukuglice, uparana kratka valovita linija, razvučene pletenice, izdužene volute), među kojima su neki svakako ekspresivniji, a moguće i produktivniji od ostalih u ekipi, ali nema nikakvih dokaza da je ijedan od njih vodeći član ekipe, tj. radionice i da baš on ugovara poslove, pregovara s naručiteljima i sudjeluje u graditeljskom timu.

odstupanja u izvedbi motiva, duktusu i dubini klesanja reljefa. Razlika je još vidljivija usporedi li ih se s ulomcima liturgijske skulpture, čiji niski profil pleternih traka zaobljenih rubova i vrhova prutaka Jurković navodi kao jedno od prepoznatljivih obilježja *Majstora kapitela iz Bala*,⁵⁵⁸ a koji je oprečan dubokom i oštrom rezu reljefa većine kapitela kolonade, na kojima su bridovi pleternih traka okomiti na pozadinu, a presjeci prutaka imaju oblik obrnutog dvostrukog slova W.

U prilog tvrdnji o više majstora unutar iste radionice govori i usporedba dvaju imposta bifora sv. Marije Velike, identična osnovnog oblika, sa širokim usporednim trakama i motivom užeta na vrhu konveksnih bočnih stranica, ali drugačijih faktura i kompozicija

Sl. 40 a, b – lice i naličje dva imposta iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st.

reljefnih dekoracija poligonalnih stranica pročelja i začelja (**slika 40**). Prvi impost (**slika 40a**), s jedne strane ukrašen troprutim trakama, a s druge pticom naglašena trbuha, klesan je plitko, uz puno prazne pozadine, dok na drugome (**slika 40b**) rozeta i bršljanovi listovi na licu te gusti višepnuti pleter na naličju zauzimaju čitavu plohu tako da se pozadina gotovo i ne vidi.

⁵⁵⁸ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 355-359; I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 20-22; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-101.

Uspoređeni s kapitelima kolonade, ovi bi se imposti lako mogli pripisati nekoj drugoj produkciji, ali su u nizu detalja vrlo bliski ulomcima liturgijske skulpture koja je temeljem likovno-morfoloških sličnosti s tim kapitelima pouzdano pripisana *Radionici Majstora kapitela iz Bala* pa je jasno da su i oni dio njezina opusa. Nezgrapno, grubo i sumarno načinjena tijela ptica na kapitelima (**slika 41**) mogu se usporediti s životinjama smještenim između rahlo postavljenih pleternih krugova na plutejima iz Novigrada (**slika 42**) ili iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.1**), ali ne i s meko, anatomski točno oblikovanom golubicom naglašena trbuha sa spomenutog imposta bifoze sv. Marije Velike (**slika 40a**). Ona je, međutim, vrlo bliska ptici izvedenoj među pleternim krugovima jednog ulomka pluteja iz Dvigrada (**kat. XLV.5**), a potpuno jednaka onima koje se nalaze na stranicama ambona iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.1**), čija je reljefna kompozicija rađena po istom predlošku kao i dekoracija stranica „košarastih“ kapitela kolonade (**slika 43**) i ulomaka pluteja i pilastra uzidanih u stubište kripe župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2-7**), ali puno urednije i pliće, poput pluteja iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.1**).

Premda je uočio razlike u tipu dekoracije prve oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike, Jurković je sve njene ulomke pripisao istoj radionici.⁵⁵⁹ Međutim, usporede li se kapiteli kolonade s kapitelima stupića oltara sv. Marije Velike (**kat. XL.18**) ili oltara i oltarnih ograda crkvi sv. Tome kod Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**) i sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**), uvrštenih u opus *Majstora kapitela iz Bala*, zapažaju se i puno veće tipološke i izvedbeno-tehničke razlike, koje nadilaze pojedinačne „rukopise“ unutar jedinstvene produkcije. Volute velikih kapitela nejednake su i plošno klesane, a njihove višestruko zavijene glavice izrastaju iz previsokih nožica, dok su one na manjim kapitelima (oltara i ograde) mesnate, uredne, odmjerenih proporcija i skladno uklopljene u cjelinu kalatosa. Iako je Jurković potpuno ispravno doveo u vezu dijelove skulpture iz spomenutih crkvi, detaljna komparativna analiza pokazala je da se samo dio ulomaka može pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala*. Uz nju je na opremanju crkve kraj Bala i sv. Sofije u Dvigradu istovremeno radila još jedna radionica, ali su na drugim lokalitetima one angažirane odvojeno i samostalno.

Prihvatimo li, dakle, da je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* „sudjelovala u organizaciji gradilišta“ sv. Marije Velike planiranjem i izradom kompletne arhitektonske plastike, temeljem morfoloških, ikonografskih i izvedbenih sličnosti mogu joj se pripisati tek

⁵⁵⁹ M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ, *Velika Gospa*, vol. 1; P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2.

pojedini ulomci liturgijske skulpture, prepoznatljivi po širokom i rahlom postavljanju motiva, uz puno neukrašene pozadine, što je Jurković izdvojio kao jedno od zajedničkih obilježja reljefa izvedenih na dijelovima arhitektonske plastike i liturgijske skulpture te radionice.⁵⁶⁰ Navedene se odlike prepoznaju na nekoliko ulomaka pluteja ugrađenih u stubište kripe župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.3, 6**), na kojima su izvedene velike, slobodnostojeće petlje, pogrešno prenesena crteža, kakvima su ukrašeni i kapiteli kolonada. Reljefi tih fragmenata u presjeku su puno niži od onih na kapitelima, a vrhovi prutaka su im zaobljeni, jednako kao na ulomcima nešto složenijih kompozicija (**kat. XXXIX.2, 4, 5**) ugrađenim u istu ogradu ili na arhitravu donesenom s lokaliteta sv. Marije Velike (**kat. XL.1**). Neovisno o tome potječe li iz župne crkve ili recentno istraživanog samostanskog kompleksa Vele Gospe, skulptura iz Bala pripisana ovoj radionici, nizom likovnih i tehničko-izvedbenih karakteristika bliska je pojedinim plutejima iz novigradske katedrale,⁵⁶¹ koja se doduše ne nalazi na području Pulske biskupije, ali je važna zbog toga što je prva u nizu ranih karolinških građevina u Istri,⁵⁶² pa je moguće da su i neki od klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala* obučavani upravo izrađujući dijelove liturgijskoga namještaja toga lokaliteta.

Ruševine crkve sv. Sofije nalaze se na središnjem platou kaštela Dvigrad, u kojemu su arheološka istraživanja lokaliteta provedena polovinom 20. i početkom 21. st.⁵⁶³ Vidljivi arhitektonski ostaci crkve te brojni ulomci kamenoga namještaja potvrdili su ranije iznesene pretpostavke o dataciji predromaničke građevne faze u rano karolinško doba,⁵⁶⁴ odnosno u isto vrijeme kad je opremana i Marijina bazilika kraj Bala, a usporedba skulpture s oba

⁵⁶⁰ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 355-359; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 20-22; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-101.

⁵⁶¹ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 357; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 95; **I. MATEJČIĆ - S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 216-219.

⁵⁶² **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 168; **M. JURKOVIĆ**, „Il ciborio...“, str. 145.

⁵⁶³ Nekoliko kampanja istraživanja proveo je polovinom 20. st. Arheološki muzej Istre u Puli u suradnji s tadašnjim konzervatorskim uredom zaduženim za Istru. Početkom 21. st. srednjovjekovno naselje i crkvu sv. Sofije istraživani su u okviru talijansko-hrvatskog projekta na kojemu su sudjelovali Konzervatorski ured u Puli i Università degli Studi di Padova. **B. MARUŠIĆ**, „Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu (Bazilikakomplex der I-II. Sophia in Dvograd)“, *Histria Archeologica*, no. 1, Pula, 1971, str. 49; **L. CERVIGNANI - C. MALAGUTI - P. RIAVEZ - B. BIANCHI - C. CASALE - I. MOCCHIUTTI - S. MORINA - M. MUNZI - G. PAVAN - E. TAMAI**, „Dvigrad / Duecastelli...“, str. 290, 312; **C. MALAGUTTI - P. RIAVEZ**, „Duecastelli“, str. 128, 133, 135.

⁵⁶⁴ W. Gerber je na temelju spolija ugrađenih u zidove crkve sv. Sofije zaključio da se radi o dvije faze gradnje, od kojih je prvu slijedom reljefnih dekoracija spolija datirao u rani srednji vijek. (**W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 76, 78-79.) Iako za to nije imao materijalnih dokaza, A. Gnirs je pretpostavio da je ranosrednjovjekovnoj crkvi prethodila ranokršćanska trobrodna građevina, a bio je uvjeren da bi arheološka istraživanja, čiju je nužnost za ovaj lokalitet već tada istaknuo, iznijela na vidjelo i ostatke kripe. (**A. GNIRS**, „Die Ruinen von Due Castelli bei Canfanaro (Istria)“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, Wien, 1914, str. 86-89.)

Sl. 41 – kapiteli s pticama iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st.

Sl. 42 – plutej i ulomak pluteja s prikazima životinja, Novigradska katedrala, kraj 8. st., FOTO iz: M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL, 2006.

Sl. 43 – „košarasti“ kapiteli iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st.

Lokaliteta pokazala je da su njihove liturgijske instalacije izrađivale i iste radionice.

Ulomcima koje je za baljanske crkve klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* fakturom, načinom izrade i morfologijom potpuno je sukladan reljefni ukras nekoliko dvostrano ukrašenih pilastara iz Dvigrada (**kat. XLV.7-8**), što ukazuje na njihov izvorni položaj do prolaza u svetište. Predimenzionirane pletenice, „nabubrenih“ prutaka izvedene na bočnoj strani tih pilastara podsjećaju na ulomak pluteja s motivom „Pravoga trsa“ iz ograde stubišta kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2**), dok su na prednjoj vidljive pogreške u kopiranju motiva uobičajene kompozicije krugova i sinusoidnih traka, pa se one pogrešno prepliću, a mjestimično su izostavljeni i čvorovi između krugova, što je čest slučaj kod klesara ove radionice.

Sl. 41 – kapitel kojemu su krajevi pletera zaključeni karakterističnim volutama, bazilika sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st., FOTO iz: M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET (ur.), 2007.

Široko i rahlo postavljanje mreže krugova u kombinaciji s izrazito niskim presjekom reljefa zaobljenih vrhova prutaka pokazuje i geometrijski ukras jedinog rekonstruiranog pluteja iz Dvigrada (**kat. XLV.1**).⁵⁶⁵ Dijagonalne troprute trake koje presijecaju krugove i obično čine beskonačne rombove, u kutovima ovoga pluteja ne savijaju se u kontinuirani preplet, već su zaključene malim volutama, prelomljenim poput koljena, motivom koji je na identičan način izveden i na jednom kapitelu iz bazilike sv. Marije Velike (**slika 44**).⁵⁶⁶ Plutej su pridržavala dva pilastra s integriranim stupićima (**kat. XLV.2-3**), ali se samo jedan (**kat.**

⁵⁶⁵ M. JURKOVIĆ, „Dvigrad, crkva sv. Sofije – dijelovi oltarne ograde (I.23)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 34-35; M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...““, str. 355-359.

⁵⁶⁶ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...““, str. 355-359; M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 11.

XLV.3) može nedvojbeno pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala*.⁵⁶⁷ Taj se pilastar nalazio na središnjemu dijelu oltarne ograde, do prolaza u svetište, a reljefno su mu ukrašene dvije susjedne stranice. Na jednoj je izvedena beskonačna traka koja se križa i presavija u niz „S“ motiva, a na drugoj tropruta valovita grana od koje se odvajaju listovi i volute. U neujednačenim razmacima i odstupanju u debljini traka, oblikovanju prutaka dubokom linijom i višestruko uvijenoj glavici volute koja kao da je načinjana od tijesta, zamjetna je sličnost dekoracije opisanog pilastra s plutejem iz ograde župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2**). Na njemu je u predimenzioniranoj formi isklesan motiv „Pravoga trsa“, a krajevi njegovih krupnih vitica zaključeni su volutom koja je jednaka pregibima „S“ motiva na pilastru iz Dvigrada. Te volute i pregibi petlji usporedivi su s glavicama kuka na arhitravu iz trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.9**) kojega je, očigledno, izradio isti majstor.

Plitko klesana kompozicija načinjena od velikih, samostalnih okruglih karika, koje se međusobno isprepliću tako da između njih ostaju prazna polja u obliku badema i polumjeseca raspoznaje se na dva ulomka pluteja iz crkve sv. Sofije (**kat. XLV.5-6**). Raspored geometrijskih elemenata na tim ulomcima blizak je primjercima skulpture iz Novigrada, naročito pluteju na kojemu se, također, u prostorima između krugova pojavljuju ptice (**slika 42**).⁵⁶⁸ Iako je na oba lokaliteta korišten isti predložak za izradu motiva, jasno je da je naivno oblikovana i sumarno obrađena tijela ptica iz Novigrada klesao majstor izražajno blizak onome koji je radio kapitele iz Bala, dok je ptica iz Dvigrada, točnih proporcija i gotovo naturalističkog izgleda, rad drugog, vještijeg autora, čiji se „rukopis“ prepoznaje na ambonu iz Gurana (**kat. XXXIII.1**).

Veći dio sačuvanih ulomaka skulpture iz trobrodne bazilike nepoznatog titulara kraj Gurana pronašao je tridesetih godina prošlog stoljeća M. Mirabella Roberti. Pohranio ih je u vodnjanski lapidarij, a prema izgledu reljefa datirao ih je u 8./9. st.⁵⁶⁹ Guransku je crkvu istraživao i B. Marušić, koji je njenu gradnju na temelju antičkih spolija smještao u ranokršćansko razdoblje, smatrajući da je krajem 8. st. uslijedila tek pregradnja postojećih sakralnih objekata, čiji su ulomci u međuvremenu preneseni u Arheološki muzej Istre u

⁵⁶⁷ Unatoč razlici u duktusu klesanja i načinu izrade reljefnih motiva na prednjoj strani opisanih pilastara, oba su dosad pripisivana produkciji *Majstora kapitela iz Bala*. Vidi: **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 355-357; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 13.

⁵⁶⁸ **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 95.

⁵⁶⁹ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1935-1936.)“, str. 239.

Puli.⁵⁷⁰ Početkom 20. st. još je u podu crkve bila sačuvana baza ambona, koja se sjevernom polovinom glavnog borda pružala od prezbiterija u dužini jednog interkolumnija. Do platforme su vodile tri stube ograđene pločama kosih stranica,⁵⁷¹ a od čitave konstrukcije do danas su sačuvani samo dijelovi dviju zakrivljenih ploča (**kat. XXXIII.1**). Obje su velikim latinskim križem podijeljene na četiri polja u kojima su u niskom reljefu izvedene slobodnostojeće petlje, poput onih na kapitelima kolonada sv. Marije Velike i ulomcima pluteja iz Bala (**kat. XXXIX.3, 6**), a dio bordure i haste velikoga križa na jednoj ploči ispunjeni su motivom užeta koji je poznat s bočnih stranica imposta bifora iz Bala (**slika 40**). Unatoč jednakoj kompozicijskoj podjeli ploha, ploče ambona razlikuju se u nizu izvedbenih i morfoloških detalja, čije se paralele redom pronalaze na paru spomenutih imposta, što ukazuje na vjerojatnost da su i njih izradila ista dva majstora. Tako se nježne golubice i troprute pleterne vrpce s jedne ploče iz Gurana (**kat. XXXIII.1b**) pojavljuju na prvome impostu iz Bala (**slika 40a**), dok se izvedba dvoprutih petlji i srolikih listova ispunjenih svrdlanim rupicama s druge guranske ploče (**kat. XXXIII.1a**) može usporediti s motivima kojima je ukrašen drugi baljanski impost (**slika 40b**).

„Rukopisne“ odlike klesara ove radionice, poznate s ulomaka iz bazilike sv. Marije Velike, prisutne su i na preostalim malobrojnim fragmentima liturgijske skulpture, ali i ulomcima arhitektonske plastike iz Gurana. Neujednačene, pomalo razvučene pletenice i prepoznatljivo oblikovane volute na arhitravima iz Gurana (**kat. XXXIII.9-10**) slične su onima koje se nalaze na kapitelima kolonade sv. Marije Velike. Tranzene obaju lokaliteta ukrašene su uparanim valovitim linijama, a vrlo je slična i obrada kapitela oltarne ograde, koji su u Balama (**kat. XL.4**) i Guranu (**kat. XXXIII.8**) klesani na isti način, a listovi su im ispunjeni mesnatim prutcima i priljubljeni uz kalatos. Opisana srodnost ulomaka liturgijske opreme s ova dva lokaliteta potvrdila je dataciju prve faze izgradnje i opremanja trobrodne bazilike u vrijeme rane karolinške prisutnosti u Istri.⁵⁷²

Svega nekoliko kilometara zapadno od Gurana nalazi se crkva sv. Martina u Mednjanu,⁵⁷³ za čiji su dovratnik reupotrijebljeni dijelovi dvaju predromaničkih pilastara

⁵⁷⁰ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 121-149.

⁵⁷¹ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 240.

⁵⁷² M. JURKOVIĆ, „Guran kraj Vodnjana (I.28-I.30)“ u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 39-42.

⁵⁷³ C. GHIRALDO, „Cenni spora le chiese esistenti o crollate nella campagna di Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 34, Rovigno, 2004, str. 636-638.

(**kat. XXXII.1-2**), koji su dosad prilično rano datirani⁵⁷⁴ i nisu dovodeni u vezu sa skulpturom drugih istarskih lokaliteta, a valja ih pridružiti opusu *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Reljefno polje pilastara ukrašeno je izrazito niskim, glatkim beskonačnim vrpčama, što se križaju u nepravilnom ritmu, oblikujući odvojene segmente nalik prepletu. Kao elementi ispune međuprostora pojavljuju se plastično oblikovane polukuglice, poput onih koje su u istoj funkciji izvedene na pojedinim kapitelima kolonade Marijine bazilike kraj Bala, impostu bifore (**slika 40b**) te među plitko klesanim reljefnim ukrasima ulomaka jednog arhitrava s istog nalazišta (**kat. XL.1**). Ovu atribuciju potvrđuju i malene volute smještene u gornja trokutasta polja među trakama pilastara, koje kao da pripadaju drugom planu kompozicije, a izgledom i odnosom prema ostatku motiva jednake su volutama „ubačenim“ u trokutasta polja uz donji rub pluteja (**kat. XXXIX.1**) sekundarno upotrijebljenog za antependij oltara u kripti župne crkve u Balama. Pilastri iz crkve sv. Martina u Mednjanu vjerojatno su doneseni s pedesetak metara udaljenih ruševina crkve sv. Germana,⁵⁷⁵ koja se nalazila u centru *Midiana*, najnapučenijega ranosrednjovjekovnoga naselja pulskog agera.⁵⁷⁶ Na zemljištu u neposrednoj blizini ruševina crkve sv. Germana,⁵⁷⁷ pronađen je dio prsobrana ambona (**kat. XXXII.3**), koji je vjerojatno pripadao toj crkvi, a ikonografskim, morfološkim i izvedbenim karakteristikama jednak je ambonu iz bazilike nepoznatog titulara u nedalekom Guranu (**kat. XXXIII.1**), pripisanom *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, što je važan argument za proširivanje opusa te radionice ulomcima iz Mednjana.

Dvadesetak fragmenata skulpture predromaničke faze opremanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu, koji se danas čuvaju u lokalnoj muzejskoj zbirci, pronašao je A. Gnirs

⁵⁷⁴ B. Marušić ih je datirao u „predfazu pleterne skulpture ili čak u starokršćansko razdoblje“ (**B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 246), a A. Šonje u prijelaz 7./8. st. (**A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 116).

⁵⁷⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 247-248; **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 119.

⁵⁷⁶ Naselje *Metilianum* / *Medilianum* / *Midian* spominje se u povelji pape Aleksandra III iz 1177. i patrijarha Akvileje Volchera iz 1211. Naselje je imalo najviše stanovnika u okolici sve do velike kuge 1300. nakon koje naglo stagnira, a već 1330. prelazi u posjed novoosnovanog naselja Vodnjan. Tom su prilikom iz crkve sv. Blaža u Mednjanu u Vodnjan prenesene relikvije toga sveca, koji je postao njegovim najpoznatijim zaštitnikom i supatronom župne crkve. **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 102; **D. RIMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 197; **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 116-119; **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia. In un manoscritto del parroco di Gallesano Giacomo Giachin (1875)“, *Atti CRSRV*, vol. 30, Rovigno, 2000, str. 588.

⁵⁷⁷ Fragment ambona pronađen je 2007. na privatnom posjedu u Mednjanu, tijekom terenskoga istraživanja djelatnika Arheološkog muzeja Istre u Puli (Ide Koncani – Uhač i Elvina Zenilhodžića) i Konzervatorskog ureda u Puli (Marko Uhač). Ulomak se nalazi u depou Arheološkog muzeja Istre u Puli, do sada nije objavljen, a spominje se samo na jednome mjestu, kao analogija oblikovanju ranoromaničkoga ambona iz crkve sv. Mihovila u Banjolama kraj Vodnjana. Vidi: **S. MUSTAČ**, „Ambo From the Church of St. Michael at Banjole Near Peroj (Istria)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 15/2, Zagreb – Motovun, 2009, str. 417-434.

prilikom istraživanja lokaliteta 1907.⁵⁷⁸ Osim dijelova tri pilastara (**kat. XII.8, 11, 13**) i jednog arhitrava (**kat. XII.12**), preostali se ulomci prema obliku i reljefnoj dekoraciji mogu povezati uz barem sedam različitih pluteja (**kat. XII.1-7, 9-10**), od kojih je jedan obostrano klesan (**kat. XII.1**). Ikonografski motiv križa u krugu, izveden na jednoj strani toga pluteja, B. Marušić je datirao u 6. st., smatrajući da je pripadao ranokršćanskoj bazilici, koja je u 9. st. preuređena,⁵⁷⁹ pri čemu je plutej reupotrijebljen tako da je stražnja strana okrenuta prema brodu, a na njoj je izvedena kompozicija s rozetama među pleternim trakama. Marušićevo je mišljenje o vremenu nastanka reljefa jedne i druge strane pluteja citirao i I. Matejčić, iako je na drugome mjestu otvorio mogućnost datacije sačuvane arhitektonske plastike pretpostavljene prve faze opremanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu u kraj 6. ili početak 7. st.⁵⁸⁰ Zanimljivo je da su ulomci na kojima se raspoznaje motiv nalik krizmonu s brijunskog pluteja, izvedeni jednakim uparanim paralelnim utorima u obliku slova V i s malenim pupoljkom u vrhu, pronađeni u crkvi sv. Kvirina u Juršićima kraj Vodnjana (**kat. XXXI.13**) i u župnoj crkvi u Balama (**kat. XXXIX.8**), a slično je ukrašen i jedan impost iz sv. Marije Velike (**slika 45**).

Sl. 45 – impost, bazilika sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st., FOTO iz: M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET (ur.), 2007.

⁵⁷⁸ A. GNIRS, „Baudenkmale aus der Zeit der oströmischen Herreschaft auf der Insel Brioni grande“, *Jahrbuch für Altertumskunde*, vol. 5, Wien, 1911, str. 79, 86-87.

⁵⁷⁹ B. MARUŠIĆ, „Še o Istrski Kissi...“, 412; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 204.

⁵⁸⁰ Ostatke arhitektonske plastike sačuvane *in situ* Matejčić opisuje kao „radikalnu transformaciju, gotovo negaciju, uvriježenih formi, a pojedini detalji podsjećaju na osobine ranosrednjovjekovne umjetnosti te se može pretpostaviti da su izrađeni na samom kraju 6. ili čak na početku 7. st.“ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 128.

Osim toga, u zvoniku baljanske župne crkve nalazi se spolij ikonografski i izvedbeno sukladan jednom od pilastara crkve sv. Marije na Velom Brijunu (**kat. XII.13**). Iako za sada nije moguće sa sigurnošću utvrditi vrijeme nastanka tih ulomaka, činjenica da su u Balama i Juršićima pronađeni u crkvama kojima nije prethodila ranokršćanska faza,⁵⁸¹ daje naslutiti da su svi ti reljefi, kao retardirana, provincijska verzija ranobizantskih modela, možda izrađeni tek u 8. st.

Neovisno o dataciji, opisani ulomci svjedoče o vrlo rano ostvarenim radioničkim vezama klesara iz okolice Bala i naručitelja s brijunskoga arhipelaga, koje nedvojbeno potvrđuje i komparativna analiza preostale skulpture iz crkve sv. Marije na Velom Brijunu. Kvalitativna razina izvedbe, likovno-morfološke i ikonografske osobine, a povrh svega specifični („morelijanski“) detalji koji se pojavljuju na tim ulomcima odaju „rukopis“ *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, a to znači da i prethodnu Marušićevu, odnosno Matejčićevu dataciju brijunskih spomenika valja pomaknuti u kraj 8. st.

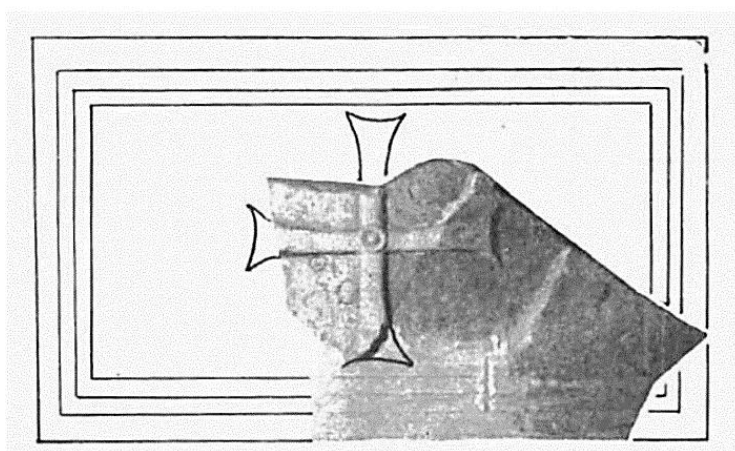
Prema gruboj i neuglačanoj fakturi predromanički reljef na poledini obostrano klesanog pluteja s Brijuna jednak je impostu bife iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 40b**), na kojemu je s jedne strane, unutar dvotračnog prstena, izvedena višelatična rozeta linijski obrubljenih latica i dvostrukim kružićem naglašena središta, identična onima koje se pojavljuju unutar troprutih pleternih segmenata nekolicine ulomaka pluteja s Brijuna (**kat. XII.1.3-4**). Kompozicija glavnog polja brijunskih plutejâ, načinjena od dva horizontalna reda učvorenih krugova, jednaka je pluteju reupotrijebljenom za antependij oltara u kripti župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.1**), na kojemu je vijenac ukrašen nizom jednostavnih troprutih lukova, nalik dekoraciji vijenaca brijunskih pluteja. Nadalje, simboli koji se pojavljuju na pluteju iz Bala, poput virovitih rozeta, udvostručenog ljiljanovog cvijeta i malene volute koja „izrasta iz drugog plana“, na gotovo identičan način izvedeni su na ulomcima različitih pluteja iz sv. Marije na Velom Brijunu. „Rukopisne“ odlike *Radionice Majstora kapitela iz Bala* prepoznaju se i u plitkom uklesavanju pozadine te niskim i često zaobljenim presjecima prutaka pleternih traka ulomaka brijunske skulpture.

Navedenu atribuciju potvrđuje i usporedba plutejâ iz crkve sv. Marije na Velom Brijunu s poznatim sarkofagom koji je početkom 20. st. pronađen na mjesnom groblju u Balama⁵⁸²

⁵⁸¹ **M. JURKOVIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, str. 16-19; **M. JURKOVIĆ**, „Vodnjan. Crkva Sv. Kvirina (I. 69)“ u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 75; **I. MATEJČIĆ**, „Tri priloga...“, str. 133-139.

⁵⁸² **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 67.

(**kat. XXXIX.9**), a datiran je u zadnja desetljeća 8. st.⁵⁸³ Premda se ne radi o dijelu liturgijske skulpture, taj sarkofag predstavlja važnu poveznicu i jedan u nizu dokaza da je ista grupa klesara odrađivala različite narudžbe na kopnu i obližnjim otocima. Srodnost pojedinih simboličko-dekorativnih elemenata ovih spomenika već je ranije uočio Ž. Ujčić,⁵⁸⁴ izdvojivši kao njihovo zajedničko obilježje izgled križa i jednostavno stilizirana stabala (ili ljiljane) u obliku slova Y, koji se pojavljuju na kraćoj stranici sarkofaga iz Bala i jednom ulomku pluteja s Brijuna (**kat. XII.6**). Međutim, sličnosti navedenih spomenika mogu se prepoznati i u tretmanu površina reljefa, repertoaru korištenih motiva te načinu na koji su klesani. Stilizirana

Sl. 46 – ulomak pluteja, trobrodna bazilika nepoznatog titulara u Guranu, FOTO iz: B. MARUŠIĆ, 1963.

stabla na stranicama sarkofaga izrađena su na isti način kao rozete brijunskih pluteja. Ljiljanov cvijet, smješten između lukova na vijencu jednog pluteja (**kat. XII.1**), identičan je cvjetovima koji se nalaze u gornjim međuprostorima dvoprutih arkada prednje i nad križem bočne stranice sarkofaga, a karakterističan romboidni detalj kojim je oblikovan pupoljak u sredini ljiljana na sarkofagu i plutejima, pojavljuje se kao element ispune međuprostora pleternih traka na stražnjoj stranici imposta bifore s pticom, iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 40a**). Motiv tordiranog užeta, koji je na sarkofagu korišten za ukrašavanje

⁵⁸³ Kao i većinu skulpture koja je pokazivala naznake pleternih dekoracija, G. Caprin je sarkofag iz Bala datirao u 9. st. A. Šonje je ga smjestio u formativnu fazu predromaničke umjetnosti, oko 800. godine. Nešto raniju dataciju, koja obuhvaća posljednja dva desetljeća 8. st. naveo je B. Marušić, dok je B. Fučić na temelju likovne i ikonografske analize iznio zaključak da sarkofag potječe iz 7-8. st. U nekoliko je navrata o sarkofagu iz Bala pisao i I. Matejčić, vrlo oprezno datiravši spomenik u 8. st. Vidi: **Ibid.**, str. 67; **A. ŠONJE**, „Starokršćanski sarkofazi...“, str. 169; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 93; **B. FUČIĆ**, „Sarkofag iz Bala“, *Peristil*, no. 29, Zagreb, 1986, str. 23-26; **I. MATEJČIĆ**, „Bale. Kameni sarkofag (I.3)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 15; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 159-161.

⁵⁸⁴ **Ž. UJČIĆ**, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 282-283.

koloneta, susreće se na bočnim rubovima imposta iz Bala te na ambonu i jednom pilastru iz Gurana (**kat. XXXIII.1, 6**), gdje je pronađen i ulomak pluteja s reljefnim križem, gemom naglašena središta (**slika 46**), vrlo sličan onome koji dominira bočnom stranicom sarkofaga, a Ujčić ga je oblikovno i kompozicijski usporedio s križem na jednom brijunskom pluteju. Spomenuti ulomak pluteja pokazuje jasne karakteristike kasnoantičke skulpture, a bio je ugrađen u popločenje bazilike u Guranu,⁵⁸⁵ u čijoj je gradnji sudjelovala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, što znači da je klesarima iz te skupine ovaj motiv bio poznat i kao takav je mogao poslužiti kao predložak za izradu kompozicija na sarkofagu iz Bala i pluteju s Brijuna. Konačno, pročišćenost prikaza i veliki dijelovi neukrašene pozadine na stranicama sarkofaga, svojstveni su *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, kojoj zbog svega gore navedenog pripisujem i ovaj spomenik.

7. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Radionice Majstora kapitela iz Bala*

Opus *Radionice Majstora kapitela iz Bala* M. Jurković je definirao temeljem izvedbenih i morfoloških sličnosti ulomaka skulpture s različitih istarskih lokaliteta s kapitelima, impostima i pojedinim dijelovima kamenoga liturgijskog namještaja iz crkve sv. Marije Velike kraj Bala. Ne umanjujući važnost baljanskih kapitela kolonade, eponimnih za čitavu produkciju i jedinstvenih u kontekstu europske umjetnosti karolinške epohe,⁵⁸⁶ ipak valja imati na umu očigledne razlike na ikonografskoj, morfološkoj i izvedbenoj razini između njih i velikoga dijela arhitektonske plastike i liturgijske skulpture koju je Jurković pripisao istoj produkciji. Kvalitativna odstupanja u izvedbi reljefa tih ulomaka očigledno nadilaze individualne klesarske „rukopise“ unutar jedne radionice i ne mogu se jednostavno objasniti nespretnim prenošenjem crteža na zaobljenu plohu kapitela. Tako na primjer, usporedba stranica velikih kubnih kapitela (koje su u osnovi također ravne plohe) i reljefno ukrašenih

⁵⁸⁵ Marušić je ulomak datirao u 6. st. i on mu je, skupa s jednim kasnoantičkim kapitelom, poslužio kao temelj za dataciju gradnje bazilike. **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 123-124, 143.

⁵⁸⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 356-358.

pilastara, pluteja ili arhitrava, koji se klešu u istom položaju, istim alatima i na isti način, pokazuje toliko odstupanja u majstorskoj vještini, realizaciji crteža, gustoći i izgledu motiva te visini i načinu oblikovanja pleternih traka, da se oni ne mogu svrstati u opus jedne radionice, čak i ako u njoj djeluje više pojedinaca. Slijedom navedenog, zaključeno je da je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* bila jedna od barem dviju koje su istovremeno radile na većem broju lokaliteta opremanih krajem 8. st.

Ako, dakle, arhitektonsku plastiku bazilike sv. Marije Velike kraj Bala uzmemo kao polazište komparaciji, objašnjavajući duboko uklesavanje pozadine reljefa kapitela namjerom da se postigne dojam blizak justinijanskim predlošcima iz Eufrazijane, široko i rahlo postavljanje motiva, plitko, meko i zaobljeno klesanje, korištenje kuglica u popunjavanju međuprostora pletera, razvučene pletenice i izdužene volute, koje je Jurković izdvojio kao osnovne karakteristike radionice *Majstora kapitela iz Bala*,⁵⁸⁷ prepoznajemo samo na dijelu liturgijske opreme s toga lokaliteta, na skulpturi župne crkve u Balama te na dijelu ulomaka iz novigradske katedrale, trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu i crkve sv. Sofije u Dvigradu, kojima su ovom prilikom pridruženi i fragmenti iz crkvi sv. Germana u Mednjanu i sv. Marije na Velom Brijunu, a moguće je i sv. Petra na Velom Brijunu.

Uspoređena s ostvarenjima suvremenih istarskih klesarskih produkcija, ne samo gradskih, već i onih koje su izrađivale liturgijsku skulpturu crkvi u zaleđu, većina djela *Radionice Majstora kapitela iz Bala* znatno je lošije klesana, što potvrđuje tezu o tome da se zapravo radilo o grupi lokalnih zidara i priučenih klesara, angažiranih na gradnji bazilike sv. Marije Velike i izradi njenih konstruktivnih dijelova. Ulomci skulpture ove radionice pronađeni u nekadašnjoj katedrali u Novigradu ukazuju na mogućnost da su pojedini članovi tima zanatska iskustva stjecali uz strane majstore, dovedene iz udaljenih krajeva karolinške države, usvojivši od njih moderne apstraktne predloške, koje su potom obogaćivali osebujnim interpretacijama tradicionalnih modela viđenih u Poreču i Puli. Majstorska vještina klesara rasla je s iskustvom, što se jasno vidi na primjeru samostalnih pleternih petlji, koje su na kapitelima iz Marijine bazilike kraj Bala asimetrične, pojednostavljene i često pogrešno precrtane, na ulomcima iz kripe župne crkve u Balama tijekom traka je pravilniji, premda se i dalje pojavljuju nelogični završeci i nepovezani elementi, dok su na ambonu iz Gurana prepleti uredni i točni, smješteni u odmjerenu i pravilnu kompoziciju. Slična se linija može

⁵⁸⁷ **Ibid.**, str. 354; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 20-23; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12.

uspostaviti pri usporedbi načina oblikovanja ptica, koja prelaze put od jednostavnih formi na plutejima iz Novigrada i Dvigrada, preko mekšeg, ali još uvijek sumarnim potezima izvedenog tijela na impostu iz Bala, do gotovo naturalističkog načina oblikovanja ptica s guranskog ambona.

Radionica Majstora kapitela iz Bala vjerojatno je okupljena pri izgradnji Marijine bazilike, nije izrasla na tradiciji prethodnih razdoblja i nije posjedovala vlastite, starije predloške. O tome najrječitije svjedoče kapiteli kolonade na kojima se nezgrapnim kombinacijama suvremenih apstraktnih motiva i nevještom obradom plasticiteta nastojalo postići dojam poznatih kasnoantičkih modela iz Poreča i Pule, pri čemu je izostao i najmanji nagovještaj poznavanja tradicionalnih tehnika i načina dizajniranja površina. Izvjesno je, međutim, da je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* obogaćivala svoj repertoar motiva kopiranjem likovnih i izvedbenih rješenja suvremenih radionica, prvenstveno one uz koju je radila krajem 8. st., a čiji su članovi školovani u gradskim sredinama. O tome svjedoče transformacija linijski obrubljenih latica rozeta, kakve je u naglašeno plastičnoj formi na ciborijima iz Pule klesala *Radionica pulskih ciborija*, u ponešto grubljoj izvedenici susreću se na ulomcima pluteja *Južnoistarske kontinentalne radionice* u Dvigradu, dok su u Balama i na Brijunima, gdje ih je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* izrazito plošne. Na sličan se način kod potonje radionice pojavljuju stabala i srcoliki bršljanovi listovi ukrašeni puncama, kakve je izrađivala *Radionica pulskih ciborija*, ali i pročišćene kompozicije motiva „Rajskih vrata“ na pluteju s Brijuna i sarkofagu iz Bala.

Unatoč korištenju zajedničkih ikonografskih predložaka, usporedba pojedinačnih, istovrsnih dijelova skulpture *Radionice Majstora kapitela iz Bala* pokazala je varijacije u individualnim klesarskim „rukopisima“ koje se najjasnije vide u izvedbi pleternih kompozicija, tretmanu površina i načinu oblikovanja ptica. Tako se u istoj skupini nalaze nezgrapne ptice s baljanskih kapitela (**slika 41**) i jedva prepoznatljive životinje s pluteja iz novigradske katedrale (**slika 42**) te nježne golubice s guranskog ambona (**kat. XXXIII.1b**) i imposta bfore sv. Marije Velike (**slika 40a**). Jedan od klesara ove radionice skloniji je finom uglačavanju pozadina na kojima u niskom reljefu izvodi uredne kompozicije i točno kopirane petlje, poput onih na pojedinim ulomcima iz Dvigrada (**kat. XLV.1, 5-6**), iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.4-5**), s Velog Brijuna (**kat. XII.2-5, 8-11**), iz bazilike u Guranu (**kat. XXXIII.1b**), ambonu iz Mednjana (**kat. XXXII.3**) te na impostu s pticom iz sv. Marije Velike (**slika 40a**). Njegove su kompozicije uravnotežene i pročišćene od detalja ispune,

izvedene troprutim pleternim trakama. Sličan „rukopis“, ali nesigurnija izvedba uz naglašenu sklonost dodavanju detalja poput kuglica, ljiljana i voluta u međuprostore, prepoznaju se kao odlike drugog klesara koji je izradio plutej iz kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.1**), pilastre iz Mednjana (**kat. XXXII.1-2**) i arhitrav iz sv. Marije Velike (**kat. XL.1**), a vjerojatno je klesao i neke od kapitela kolonade. Treći se prepoznaje po nešto grubljoj teksturi reljefa, dvoprutim trakama i obradi detalja konturnim linijama, kao na impostu s rozetom iz Marijine bazilike kraj Bala (**slika 40b**), sarkofagu iz baljanske župne crkve (**kat. XXXIX.9**), obostrano klesanom brijunskom pluteju (**kat. XII.1**) i drugoj ploči ambona iz Gurana (**kat. XXXIII.1a**). Četvrti je klesar izvedbeno najlošiji, a njegovi se radovi, uočeni u Balama (**kat. XXXIX.2-3, 6**), Guranu (**kat. XXXIII.9**) i Dvigradu (**kat. XLV.7-8**), odlikuju predimenzioniranim motivima načinjenim trakama čiji obli presjeci izgledaju poput nabubrenog tijesta. On često griješi u prenošenju crteža pa je moguće da je izveo i neke motive na košarastim kapitelima kolonada sv. Marije Velike, a kao njegovi osobni karakteristični detalji izdvajaju se volute, krajevi vitica i kružni pregibi petlji koje oblikuje nizom usporednih zavojnica, poput onih na plutejima iz Bala (**kat. XXXIX.2**), arhitravu iz Gurana (**kat. XXXIII.9**) te pilastrima iz Dvigrada (**kat. XLV.7-8**) i s Brijuna (**kat. XII.8**).

S obzirom na to da radovi sve četvorice klesara, a možda i više njih, imaju niz dodirnih točaka s kapitelima kolonade ili arhitektonskom plastikom bazilike sv. Marije Velike, po kojima ih je Jurković izdvojio iz korpusa istarske predromaničke skulpture i slijedom toga definirao produkciju, ne može se utvrditi koji je od njih mogao imati vodeću ulogu u radionici, odnosno koji je od njih *Majstor kapitela iz Bala*, što „sudjeluje u organizaciji gradilišta, a možda je i član graditeljskog tima“.⁵⁸⁸ Zbog toga je možda ispravnije čitavu produkciju nazivati *Radionicom majstorâ kapitela iz Bala*.

7. 2. 1. Arhitektonska plastika

U proteklih dvadesetak godina objavljen je niz radova u kojima su detaljno opisani kapiteli kolonade i pojedini ulomci arhitektonske plastike bazilike sv. Marije Velike kraj

⁵⁸⁸ M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12-13.

Bala.⁵⁸⁹ Premda ti spomenici nisu obuhvaćeni naslovom i temom ovoga rada, kratak osvrt na njih nužan je zbog toga što predstavljaju polazište identifikaciji korpusa *Radionice Majstora kapitela iz Bala*.

Manja sondažna istraživanja lokaliteta provedena su polovinom 20. st. pod vodstvom B. Marušića, a tom su prilikom, osim nekolicine ulomaka liturgijske skulpture, pronađena i dva kapitela kolonade, koja se danas nalaze u Arheološkom muzeju Istre u Puli.⁵⁹⁰ Preostalih deset kapitela otkriveno je tijekom sustavnih istraživanja od 1995.-1999., uglavnom u temeljima perimetralnog ziđa novovjekovne crkvice koja je sjela na srednji brod bazilike. Tih dvanaest kapitela međusobno se potpuno razlikuju, a prema osnovnom se obliku mogu podijeliti u dvije skupine, odnosno dva tipa, koji imitiraju kasnoantičke modele iz pulske i porečke bazilike. Prvi je tip derivacija kasnoantičkoga korinskoga kapitela, čiji se mesnati listovi, raspoređeni u jednu ili dvije zone, tek pri vrhu neznatno odvajaju od zatvorenog volumena kalatosa. Na dva su kapitela listovi ukrašeni istaknutom središnjom žilom i paralelnim kosim utorima, dok su na preostalima potpuno glatki. Prsten u donjoj zoni najčešće im je naznačen paralelnim linijama, a slično su oblikovane i volute koje ne prodiru u prostor, već u različitim jednostrukim ili dvostrukim kombinacijama prate linije raščlanjenih abaka. Ovoj skupini pripadaju i dva kapitela ukrašena pticama. Na prvome su, na nasuprotnim stranama, sačuvane dvije ptice koje ključaju plod nalik grozdu, a prikazane su u profilu, dok je na drugome izrazito shematizirano izveden orao raširenih krila i naglašenih pandži na jakim nogama. Drugi tip kapitela dekoriran je različitim samostalnim troprutim petljama ili kombinacijama pojedinačnih pleternih i zoomorfnih elemenata, a u osnovi je masivna, rustična derivacija košarastih justinijanskih kapitela. Iako naizgled nezgrapni i neprofinjeni, kapiteli kolonade sv. Marije Velike kraj Bala jedinstveni su u kontekstu ne samo istarske, već i europske umjetnosti, a svjedoče o kontinuitetu i transformacijama kasnoantičke baštine u razdoblju ranog srednjeg vijeka.

Ovoj skupini nalaza valja pridružiti i ulomke dvanaest imposta bifora, kao i tridesetak fragmenata tranzena pronađenih na istom lokalitetu. Dva imposta već su ranije opisana, a predstavljaju važnu poveznicu s dijelovima liturgijske skulpture iz nekolicine crkvi južnog dijela poluotoka. Većina preostalih imposta oblikovana je na isti način: bočne su stranice

⁵⁸⁹ Vidi bilj. br. 521 u ovome radu i još: **M. JURKOVIĆ**, „Due capiteli da Santa Maria Alta presso Valle (Bale)“, u: *Il futuro dei Langobardi – katalog izložbe*, Brescia, 2000, str. 437; **M. JURKOVIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 19-23; **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 15-19; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 174-180.

⁵⁹⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 93-96.

ukrašene širokim reljefnim trakama nad kojima se, pod gornjim bridom, pruža masivna linija u obliku motiva tordiranog užeta, dok su na prednjoj i stražnjoj plohi, osim već spomenutih motiva ptice, rozete i pleternih traka, izvedeni križ ili jednostavni paralelni utori u obliku slova V. Samo jedan od pronađenih imposta razlikuje se dekoracijom bočne stranice, na kojoj se nalazi jednostavna dvopruta petlja s plastičnom polukuglicom u sredini.

Ulomci tranzena pokazuju različite načine i kvalitativne razine ukrašavanja, od vrlo jednostavnih, ravnih ili valovitih uparanih linija, preko neuredno i neujednačeno klesanih pletenica, do skladnih kombinacija nježnih voluta i listića s dvoprutim pleternim trakama, što opetovano potvrđuje zajedničko djelovanje više različitih klesara unutar opisane radionice.

7. 2. 2. Pluteji i pilastri

Jedini cjelovito sačuvani plutej s područja srednjovjekovne Pulske biskupije koji se pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala* reupotrijebljen je kao antependij oltara u kripti župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.1**). Na ostalim su lokalitetima pronađeni fragmenti koji dozvoljavaju samo djelomičnu rekonstrukciju i mogu se povezati uz još desetak pluteja. Njihovi integrirani vijenci u većini su slučajeva neznatno uži od uobičajenih visina vijenaca predromaničkih pluteja s područja južne Istre, a ukrašeni su kontinuiranim prepletima u obliku pereca (**kat. XLV.1, 21-22**) ili jednostavnim troprutim lukovima (**kat. XXXIX.1, kat. XII.1-7, 9-10**), pod kojima su na jednom brijunskom primjerku izvedeni dvostruki ljiljanovi cvjetovi (**kat. XII.1**), a na drugom trokutasti listovi ili stabalca (**kat. XII.9**). Kompozicija glavnog polja uglavnom je načinjena dvama paralelnim horizontalnim nizovima učvorenih krugova, ponekad ispresijecanih dijagonalnim trakama (**kat. XLV.1, kat. XXXIX.4-5**), a izuzetke predstavljaju ulomci dviju ploča iz Dvigrada (**kat. XLV.5-6**), kod kojih je nizom isprepletenih troprutih kružnica naglašena vertikalna os i tri fragmenta iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2-3, 6**). Prvi je bio ukrašen ikonografskom varijacijom „Pravoga trsa“ s rozetom od troprutih rotirajućih snopića unutar vitice (**kat. XXXIX.2**), dok je na preostala dva sačuvan motiv velike slobodnostojeće petlje (**kat. XXXIX.3, 6**) nespretno prenesenog crteža, nalik onima na kapitelima kolonade.

Jednaka kompozicijska i oblikovna rješenja, a napose karakteristični detalji, poput dvostrukog ljiljana, rozeta profiliranih latica, ptica ili malenih, glatkih voluta, koji se u

izvedbama slabije ili jače naglašenog plasticiteta javljaju na ulomcima pluteja i pilastara s različitih lokaliteta, svjedoče o korištenju istih predložaka od strane nekoliko majstora unutar radionice. Većina ih je sklona plitkom uklesavanju pozadine (**kat. XLV.1, kat. XLV.5-6, kat. XXXIX.1, kat. XXXIX.2-7**) i rahlom postavljanju motiva (**kat. XLV.1, kat. XLV.5-6, kat. XXXIX.2-7, kat. XII.1-4**), iako se u pojedinim slučajevima primjećuje postepeno jačanje kompleksa *horror vacui* (**kat. XXXIX.1, kat. XII.1**).

Slična odstupanja u visini i obliku izdignutih dijelova reljefa zapažaju se i na ulomcima pilastara pripisanih ovoj produkciji. Niskim i potpuno glatkim vrpcama, ukrašena je prednja strana pilastra reupotrijebljenih za dovratnik crkve sv. Martina u Mednjanu (**kat. XXXII.1-2**). Njihov je autor izradio i plutej iz kripte u Balama (**kat. XXXIX.1**), čije su trake, iako troprute, izglednom vrlo bliske glatkim trakama pilastra iz Mednjana, a na oba je djela, kao svojevrsan „potpis“, isklesao malene volute u međuprostorima. Na pilastru iz Dvigrada (**kat. XLV.3**) zapažaju se nesiguran duktus i prilično duboki utori među prutcima, a izvedba i odabir elemenata kompozicije podsjećaju na način klesanja kapitela kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, ulomaka iz kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2-7**) i arhitrava iz Gurana (**kat. XXXIII.9**). Nekolicini pilastara iz Dvigrada ukrašene su dvije susjedne strane (**kat. XLV.7-8**), što ukazuje na njihov položaj do prolaza u svetište. Na jednoj su masivnim, mesnatim prutcima, poput onih na pluteju s motivom „Pravoga trsa“ iz kripte u Balama (**kat. XXXIX.2**), izvedene razvučene pletenice, širokih kružnih razmaka među pregibima, dok su na drugoj kompozicije krugova i dijagonala koji se katkad ne prepliću, a snažan kontrast svjetla i sjene postignut je dubokim uklesavanjem pozadine.

Oltarnoj ogradi bazilike u Guranu pripadao je i jedan pilastar neuobičajenog križnog presjeka, čiji jedini reljefni ukras čine četiri vertikalne linije tordiranog užeta, što se pružaju istaknutim stranicama (**kat. XXXIII.6**). Čini se da je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* izrađivala i pilastre na kojima iz nekog razloga nije izveden nikakav reljefni ukras. Takvi su primjerci pronađeni na lokalitetu sv. Marije Velike (**kat. XL.2**) i u Guranu (**kat. XXXIII.5**), a svima im je zajednička širina od oko 40 cm, što je u prosjeku za 15-20 cm više od uobičajene širine reljefno ukrašenih pilastara, čak i onih koji su pronađeni na tim istim lokalitetima.

Širinom od gotovo pola metra i jedinstvenim motivom ističe se pilastar s Brijuna (**kat. XII.8**). Unutar kružnih segmenata, koji načinom izrade pleternih traka, karakterističnim pregibima u kutovima i nizom prepletenih lukova u dnu odaju „rukopis“ klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, izvedeni su zodijački simboli raka i strijelca. Takvim prikazima

dosad nisu pronađene analogije na kamenome namještaju predromaničkih crkvi, ali je poznato da su bili čest motiv u karolinškim iluminiranim rukopisima.⁵⁹¹ S obzirom na činjenicu da je djelatnost *Radionice Majstora kapitela iz Bala* zabilježena na dva najznačajnija lokaliteta iz razdoblja učvršćivanja karolinške vlasti u Istri: katedrali u Novigradu, u kojemu je stolovao franački dužd i samostanu sv. Marije Velike kraj Bala, koji je bio uporište uspostave vlasti i pokrštavanja naseljenih Slavena, moguće je pretpostaviti da je neki od klesara ove radionice došao u doticaj s primjerkom nepoznatog iluminiranog rukopisa, koji su u Istru donijeli franački klerici ili redovnici.

7. 2. 3. Dijelovi trabeacije oltarnih ograda

U skladu s modernim načinom koncipiranja sakralnih interijera, koji se širio s karolinškom vlašću, crkve na čijem je opremanju sudjelovala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* bile su opremljene visokim oltarnim ogradama. Na lokalitetima bazilike sv. Marije Velike (**kat. XL.6-15**) i crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.3-4, 42-44**) pronađena je veća količina fragmenata stupića okruglog, ovalnog ili poligonalnog presjeka, koji su, sudeći prema ulomcima kod kojih su sačuvani dio baze i vrh pilastra, vrlo često bili izrađeni od jednog komada vapnenca, zajedno s pilastrom i kapitelima, na koje su sustavom utora i trnova bili polagani arhitravi.

Kapiteli oltarnih ograda *Radionice Majstora kapitela iz Bala* pronađeni su u bazilici sv. Marije Velike (**kat. XL.3-4**) i trobrodnoj bazilici u Guranu (**kat. XXXIII.8**), a prema obliku i izvedbi mogu se podijeliti u dvije skupine. Prvi su ukrašeni vijencem od osam jednako visokih, naglašeno ušiljenih listova u donjem dijelu i minijaturnim volutama iznad njih (**kat. XL.4**), dok su drugima (**kat. XL.3, kat. XXXIII.8**) listovi zaobljeni i nejednakih visina, na

⁵⁹¹ Vidi: „Leiden Aratea“, (oko 816.), Leiden, Universiteitsbibliotheek, VLQ 79, <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=4831> (posjećeno: 8. listopada 2017.); **M.M. RABANUS**, „De Universo - De rerum naturis“, (između 842-847), na: <https://www.mun.ca/rabanus/text.html> (posjećeno: 8. listopada 2017.); „St. Gallen Codex“, (9. st.), St. Gallen, Stiftsbibliothek, na: <http://www.e-codices.unifr.ch/fr/csg/0250/515> (posjećeno: 8. listopada 2017.); „Manuskript iz Salzburga“, (818.), na: <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0004/bsb00047183/images/index.html?seite=230&fip=193.174.98.30> (posjećeno: 8. listopada 2017.); „Cicero's Aratea with Hyginus's Astronomica“, (oko 820-850.), Reims (?), na: <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6561> (posjećeno: 8. listopada 2017.); „Tetrabiblos of Ptolomaïos. Geographia“ (bizantski rukopisni prijepis Ptolomejeva teksta iz Konstantinopola, 8. st.), Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. gr. 1292 - fol.9 (Zodiakon), na: <https://www.pinterest.com/pin/18014467232403037/> (posjećeno: 8. listopada 2017.).

sredini svake stranice nalazi se niz prutaka izvedenih dubokim paralelnim utorima, a u ostacima izbočenja na kutovima naslućuje se postojanje (odbijenih) krupnijih voluta. Jedan sličan, ali bolje sačuvan kapitel (**kat. II.19**), pronađen je na području bazilike sv. Marije Formoze u Puli, a izradila ga je *Pulska gradska radionica*. Budući da su pulski kapiteli datirani u početak 9. st., što znači barem desetljeće kasnije od opreme bazilika sv. Marije Velike i nepoznatog titulara u Guranu, može se zaključiti da su gradske radionice ponekad preuzimale predloške iz zaleđa, a moguće je i da su neki klesari u potrazi za poslom prelazili iz jedne u drugu radionicu. Možda zbog manjih dimenzija, kapiteli oltarnih ograda koje je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* skladniji su i ujednačeniji od masivnih kapitela kolonada, iako je i njihova faktura poprilično gruba, a forma naglašeno zatvorena.

Dijelovi arhitravâ načinjenih u *Radionici Majstora kapitela iz Bala* dosad su pronađeni na tri lokaliteta: u sv. Mariji Velikoj kraj Bala, trobrodnoj bazilici u Guranu i crkvi sv. Marije na Velom Brijunu. I na njima se, kao kod prethodno opisanih ulomaka, zapažaju različiti „rukopisi“, načini komponiranja i odstupanja u tehničkoj razini izvedbe, ali i niz likovno-morfoloških detalja koji ih povezuju s kapitelima kolonade ili drugim komadima opreme pripisanih ovoj produkciji.

Ulomci grede iz Bala (**kat. XL.1**) klesani su u izrazito niskom reljefu, kao plutej iz Dvigrada (**kat. XLV.1**) i ambon iz Gurana (**kat. XXXIII.1**), a kao dodatni dekorativni element pojavljuju se plastično oblikovane polukuglice, kakvima su razigrane pojedine površine kapitela kolonade sv. Marije Velike ili su umetnute među preplete traka, kao na pilastrima iz Mednjana (**kat. XXXII.1-2**). Kompozicija arhitrava odstupa od uobičajene dvozonске ili trozonске horizontalne podjele s nizom kuka u gornjem registru. Reljefno je polje uokvireno glatkim letvicama, među kojima se u donjem redu presavija i plete beskonačna tropruta traka oblikujući motive pereca, a nad njima su izvedeni jednostavni lukovi koji se u dnu dodiruju. Takav odabir i raspored elemenata zapravo predstavlja rustičnu interpretaciju lezbijske kime, koju je klesar mogao vidjeti na vijencima obližnjih antičkih građevina, koje su u mnogočemu poslužile kao model pri gradnji i opremanju bazilike sv. Marije Velike, pa iako su lukovi u gornjem redu reljefnoga polja priljubljeni uz pozadinu, dojam istupanja u prostor prema promatraču, postignut je dodavanjem izbočenih polukuglica u međuprostore pri vrhu grede.

Ulomak arhitrava s Brijuna (**kat. XII.12**) već pokazuje zrele predromaničke oblike i podjelu u dvije zone, a u usporedbi s preostalim reljefima iz iste crkve znatno je lošije klesan,

što ukazuje na rad klesara koji nije vičan izradi tog specifičnog dijela trabeacije prema suvremenim predlošcima. Arhitrav je ukrašen nespretno oblikovanom pletenicom u donjem, uokvirenom, polju i nizom okomito postavljenih kuka, okruglih glavica i masivnih nogu u gornjem redu te vjerojatno predstavlja jednu od ranijih izvedbi tako koncipiranih arhitrava *Radionice Majstora kapitela iz Bala*.

Od nekolicine sačuvanih ulomaka pronađenih među ruševinama trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu spojeni su dijelovi dviju greda koje su izradili različiti majstori. Duktus klesanja prve grede (**kat. XXXIII.9**) nesiguran je, a kuke smještene unutar širokog okvira načinjene su dvodimenzionalno, gotovo crtački, zbog čega podsjećaju na jednu polovinu pilastra ukrašenog nizom „S“- motiva, kojega je za dvigradsku crkvu načinila *Radionica Majstora kapitela iz Bala* (**kat. XLV.3**). S obzirom na pretpostavku da je radionica okupljena pri gradnji crkve i samostana kraj Bala te činjenicu da nije posjedovala prethodno dugogodišnje klesarsko iskustvo i vlastite predloške za izradu modernih liturgijskih instalacija, primjena naučenih motiva i njihovih kombinacija na funkcionalno različitim dijelovima skulpture nimalo ne iznenađuje, a govori u prilog snalažljivosti majstora neophodnoj za opstanak na „rastućem tržištu“ kakvo je krajem 8. st. bila Istra. Glavice kuka druge grede (**kat. XXXIII.10**) načinjene su višestruko zavijenim jednostavnim prutkom koji u dnu prelazi u dvostruku nožicu, klesanu koso položenim dljetom, čime su postignuti veći plasticitet i jači kontrasti svjetla i sjene. Ta je greda gotovo sigurno pripadala lijevoj strani trabeacije oltarne ograde, na što ukazuju kuke nagnute udesno. Izvornu poziciju plošnije klesane grede (**kat. XXXIII.9**) nije moguće sa sigurnošću utvrditi, upravo zbog nagiba kuka, koje se na jednom dijelu nagnju jedne prema drugima, oblikujući mali trokut kakav se uobičajeno nalazio na sredini vijenaca ciborija. Zbog toga je moguće da je greda pripadala arhitravu koji je umjesto zabata premošćivao jedan od prolaza u svetište ili možda vijencu ciborija čiji preostali ulomci nisu sačuvani. Na potonju mogućnost ukazuje i očigledna razlika u kvaliteti klesanja dviju opisanih greda, koje teško da su mogle stajati u istoj ravnini, jer bi time bili vidno narušeni simetrija i sklad trabeacije. Ukoliko je sporna greda (**kat. XXXIII.9**) ipak pripadala arhitravu, njegov je položaj mogao biti na manje uočljivom mjestu, vjerojatno u jednom od bočnih brodova, gdje je oltarna ograda bila povučena prema apsidi.

7. 2. 4. Amboni

Dvije zaobljene ploče prsobrana ambona iz Gurana (**kat. XXXIII.1**) rekonstruirane su od više manjih fragmenata pronađenih na prostoru trobrodne bazilike nepoznatog titulara, tijekom arheoloških istraživanja 1936.⁵⁹² i 1958.,⁵⁹³ kojima su nedavno pridružena još tri manja ulomka.⁵⁹⁴ Jedna je ploča iznimno dobro sačuvana, dok su površinu druge oštetile atmosferilije. Kompozicija obje ploče vrlo je slična, iako ne i identična. Uokvirene su širokom letvicom kojoj je na bolje sačuvanoj ploči u gornjem i donjem dijelu pridružena linija tordiranog užeta, kakva je izvedena i na hastama latinskoga križa koji ju dijeli na četiri nejednako velika pravokutna polja (**kat. XXXIII.1b**). Križ druge ploče (**kat. XXXIII.1a**) bliži je grčkome, pa su i reljefno ukrašena polja bliža pravilnim kvadratima. Dominantni motiv u svim sačuvanim poljima obiju ploča predstavljaju dvopruti ili tropruti rombovi s kojima se isprepliću četveroroge petlje, nalik antitetično postavljenim perezima. U vrhu donjih, većih polja jedne ploče (**kat. XXXIII.1b**) izvedene su nasuprotno postavljene golubice, oblikom i načinom klesanja jednake ptici koja se nalazi na jednom od imposta bifore iz bazilike sv. Marije velike kraj Bala (**slika 40a**). Motiv u gornjim poljima druge ploče (**kat. XXXIII.1a**) samo je djelomično sačuvan, a činili su ga elementi izvedeni pleternim trakama uz koje su bili smješteni grozdovi ili listovi ukrašeni gusto raspoređenim svrdlanim rupicama. Način izvedbe s velikim dijelovima neukrašene pozadine, paralelna uporaba dvoprutih i troprutih traka te korištenje svrdla pri oživljavanju glatkih ploha listova karakteristični su za ranije razdoblje pleterne skulpture, a oslonac takvoj dataciji predstavljaju i ostali dijelovi kamene liturgijske opreme pronađene na lokalitetu. Niski profil prutaka slobodnostojećih petlji i njihovo rahlo postavljanje na uglačanu plohu, ali i motivi užeta i izvedba golubica omogućavaju atribuciju guranskog ambona ponajboljem klesaru *Radionice Majstora kapitela iz Bala*.

Masivne i kompleksne instalacije ambona naručivane su za prostrane bazilike ili dvoranske crkve većih dimenzija, kakva je bila i ona u Mednjanu, posvećena sv. Germanu. U blizini njenih ruševina nedavno je pronađen jedan veliki ulomak zakrivljene ploče prsobrana ambona (**kat. XXXII.3**).⁵⁹⁵ Ulomak dosad nije objavljen, a njegov je izgled javnosti poznat s

⁵⁹² M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1935-1936.)“, str. 292; M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 239-240.

⁵⁹³ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 121-149.

⁵⁹⁴ M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 7-11.

⁵⁹⁵ Vidi bilj. br. 577 u ovome radu.

jedne fotografije,⁵⁹⁶ na kojoj se jasno razaznaju kompozicijske i izvedbene odlike spomenika identične guranskome primjerku. Jedina se razlika zapaža u obliku pleternih traka, koje na ploči iz Mednjana imaju nešto širi srednji prutak, ali su jednako plitko klesane i čine jednake motive kao na ambonu iz Gurana. Stoga se i ovaj ulomak pripisuje produkciji *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, kojoj pripada i ranije spomenuti pilastar prenesen iz crkve cv. Germana u obližnju crkvicu sv. Martina.

Među fragmentima iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala nalaze se i dva manja ulomka zakrivljene ploče prsobrana ambona (**kat. XL.5**). Na ostatku reljefa raspoznaje se dio velike glatke kružnice od koje se prema jednom od kutova pruža malena voluta. Unutar kruga su se nalazili različiti simbolički elementi, ali se raspoznaje samo križ profiliranih rubova. Njegova nespretna, asimetrična izvedba podsjeća na križeve kojima su ukrašene romboidne stranice dva imposta s istog lokaliteta zbog čega se može zaključiti da je i taj ambon klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*.

7. 2. 5. Sarkofag

Prethodno iznesenom usporedbom reljefa na sanduku sarkofaga iz Bala i dijelovima liturgijske skulpture iz obližnjih crkvi ustanovljena je njegova atribucija *Radionici Majstora kapitela iz Bala*. Iako sarkofazi u osnovi ne spadaju u kategoriju liturgijskoga namještaja, ovaj je spomenik važan za razumijevanje opsega djelatnosti predromaničkih klesarskih produkcija, ali i transformacija istarskih sakralnih prostora u vrijeme afirmacije karolinške vlasti.

Reljefna dekoracija sanduka, izvedena je samo na dvjema susjednim stranicama, dok su preostale neukrašene, što ukazuje na njegov izvorni smještaj u kutu neke sakralne građevine, u kojoj je vjerojatno imao funkciju vezanu uz kult u njega položene relikvije ili privilegirani ukop. Takav način smještanja sarkofaga u svetište u Istri je zabilježen i u Poreču, gdje je nedavnim istraživanjima crkve sv. Andrije u kompleksu Eufrazijeve bazilike ustanovljeno da je tijekom 9. st. došlo do preoblikovanja unutarnjeg prostora iza subselija i to tako da je uz istočni zid postavljen oltar, a u jugoistočnome je kutu izrađen arkosolij sa sarkofagom.⁵⁹⁷ Na

⁵⁹⁶ S. MUSTAČ, „Ambo...“, str. 423, sl. 12.

⁵⁹⁷ I. MATEJČIĆ, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 56-57; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 140-142.

kultnu funkciju sarkofaga iz Bala ukazuje i ikonografija reljefnih prikaza, vezana uz Uskrsnuće i „završnu, trijumfalnu viziju Apokalipse“⁵⁹⁸, prikazanih motivom „Rajskih vrata“ u obliku niza stabala pod arkadama na dužoj stranici, te „ispovijest kršćanske vjere u vječni život i otkupiteljsko djelo Kristova križa“, ⁵⁹⁹ prikazano kompozicijom s dominantnim križem, koja se nalazi na kraćoj stranici. Nije nam poznato u kojoj se crkvi sarkofag izvorno nalazio, niti čije su relikvije u njega bile položene. Izvjesno je, međutim, da je naručen u vrijeme kada kao rezultat teoloških promjena, uvedenih karolinškim osvajanjem poluotoka, dolazi do preoblikovanja sakralnih interijera, prilagođenih potrebama unificiranog obreda i rastućeg trenda štovanja i pribavljanja relikvija.

⁵⁹⁸ B. FUČIĆ, „Apokalipsa. Motiv 24. Nebeski Jeruzalem“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (A. Badurina, ur.), Zagreb, 1979, str. 126.

⁵⁹⁹ B. FUČIĆ, „Sarkofag iz Bala“, str. 23-26.

8. JUŽNOISTARSKA KONTINENTALNA RADIONICA

8. 1. Definiranje radionice

Već je u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala zapaženo da su pronađeni ulomci predromaničke skulpture prilično heterogeni.⁶⁰⁰ Iako se od njih nije mogao rekonstruirati mogući izgled pergole, sačuvani ostaci baza u srednjem i bočnim brodovima bazilike implicirali su da je ona nekoliko puta mijenjala oblik i položaj unutar sakralnoga prostora. Također je zaključeno da se prema načinu klesanja i dekorativnom repertoaru dijelovi trabeacije mogu razvrstati u najmanje tri tipa,⁶⁰¹ od kojih su ulomci iz prve dvije skupine suvremeni gradnji bazilike, krajem 8. st., dok su oni iz treće vjerojatno rezultat preuređenja svetišta u nešto kasnijem trenutku istog stilskog razdoblja.⁶⁰² Slično tipološko razvrstavanje M. Jurković je primijenio i na preostalim ulomcima (pluteji, pilastri), pri čemu su dijelovi kamenoga namještaja iz ranije faze opremanja crkve pripisani *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, za koju je smatrao da je izradila i svu arhitektonsku plastiku s toga lokaliteta.⁶⁰³ Temeljem usporedbe likovno-morfoloških i izvedbenih karakteristika tih reljefa s pojedinim primjercima skulpture iz istarskih crkvi opremanih otprilike u isto vrijeme, ustanovio je aktivnost spomenute radionice pri izradi liturgijske skulpture nekadašnje novigradske katedrale, crkvi sv. Sofije u Dvigradu, sv. Tome kraj Rovinja, sv. Lovre u Šijani, župne crkve u Balama i trobrodne bazilike u Guranu, a dovedena je u vezu i s crkvama sv. Kvirina u Jursićima i sv. Marije u Starom Milju.⁶⁰⁴

Međutim, komparativna analiza svih dijelova predromaničke skulpture pojedinačnih lokaliteta s navedenog popisa, međusobna usporedba istovrsnih ulomaka s različitim nalazišta i konačno, sagledavanje ukupnoga korpusa predromaničke skulpture južnoistarskih crkvi, pokazala je da se samo jednom dijelu ulomaka svrstanih u opus *Radionice Majstora kapitela*

⁶⁰⁰ P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-87.

⁶⁰¹ *Ibid.*, str. 84-85.

⁶⁰² *Ibid.*, str. 87-88; I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 23-24.

⁶⁰³ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 349-360; M. JURKOVIĆ, „Les chapiteaux...“, str. 165-174.

⁶⁰⁴ *Ibid.*, str. 355-359; M. JURKOVIĆ, „Les chapiteaux...“, str. 165-174; M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ *Velika Gospa*, vol. 1; M. JURKOVIĆ – A. MILOŠEVIĆ – I. BASIĆ, „Bale - benediktinski samostan...“, str. 137-150; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-101.

iz *Bala* mogu uspostaviti čvrste analogije s arhitektonskom plastikom i kapitelima kolonade sv. Marije Velike kraj Bala, dok je dio preostalih, međusobno srodnih ulomaka, navodio na zaključak o postojanju još jedne klesarske radionice, koja je s prethodno spomenutom radila na opremanju nekih lokaliteta, ali je skulpturu određenog broja drugih crkvi radila samostalno. Djela te radionice ne mogu se dovesti u izravnu vezu s kapitelima kolonade Marijine bazilike kraj Bala i u velikoj mjeri odstupaju od onih odrednica koje su pri definiranju *Radionice Majstora kapitela iz Bala* izdvojene kao prepoznatljive „rukopisne“ karakteristike njenih klesara.⁶⁰⁵ Odabir motiva, korištenje specifičnih alata i tehnika obrade kamena, a povrh svega kvalitativna razina izvedbe velikog dijela reljefa uvrštenih u ovu skupinu, ukazuju na to da je barem jedan majstor iz te radionice dulje vrijeme naukovao u Puli. Iako se o osnivanju ranosrednjovjekovnih klesarskih radionica u Istri gotovo ništa ne zna, moguće je pretpostaviti da je i ova okupljena u trenutku povećane potražnje za reljefno ukrašenim kamenim liturgijskim namještajem, možda upravo u vrijeme izgradnje bazilike i samostana kraj Bala. Teritorijalna rasprostranjenost lokaliteta na kojima su pronađeni ulomci iz njenog opusa obuhvaća dio poluotoka u radijusu do maksimalno četrdeset kilometara (cestovne) udaljenosti od Pule i seže do sjevernoga ruba ranosrednjovjekovne Pulske biskupije, zaključno s Dvigradom. Iako se neki od tih lokaliteta nalaze u neposrednom zaleđu Pule, unutar perimetra grada nisu pronađeni ulomci koji bi se mogli pripisati ovoj produkciji. S obzirom na veću koncentraciju lokaliteta koji su dovedeni s njom u vezu na južnom, kontinentalnom, dijelu poluotoka ovom se prilikom za radionicu predlaže naziv *Južnoistarska kontinentalna radionica*.

Potreba za redefiniranjem korpusa skulpture pripisanog *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i nagovještaj mogućnosti da je na istom lokalitetu paralelno djelovala i druga radionica javili su se već pri usporedbi kapitela kolonade (**slika 39**) s kapitelima oltarne ograde (**kat. XL.3-4**) i stupića oltara (**kat. XL.18**) bazilike sv. Marije Velike, koji nisu pokazivali međusobnih tipoloških ni izvedbenih srodnosti. Po istim se kriterijima s velikim kapitelima nisu mogli usporediti niti kapiteli iz sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**), sv. Lovre iz Šijane (**kat. XV.1**) i sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.27-28**), koji čine koherentnu skupinu s malim kapitelima oltara iz baljanske bazilike (**kat. XL.18**). Problem se pojavio i kada se usporedila izvedbena razina kapitela kolonade iz sv. Marije Velike s ulomcima arhitrava, pluteja i pilastara s istog lokaliteta, koji su pokazivali i međusobne razlike, a na

⁶⁰⁵ Vidi prethodno poglavlje: 7.2. *Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike Radionice Majstora kapitela iz Bala*.

većini fragmenata prve faze oltarne ograde nije se moglo prepoznati široko i rahlo postavljanje motiva, plitko uklesavanje pozadine, meko i zaobljeno klesanje, razvučene pletenice, plastično oblikovane kuglice, uparane valovite linije i izdužene volute – odnosno elementi koji su prethodno izdvojeni kao prepoznatljive karakteristike *Radionice Majstora kapitela iz Bala*.⁶⁰⁶ Jednaki su rezultati dobiveni i primjenom navedenih kriterija na ulomke skulpture s drugih lokaliteta za koje se smatralo da ih je opremala spomenuta radionica.

Za razliku od *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, koja nije posjedovala suvremene likovne predloške, već je posezala za reinterpetacijom antičkih modela, *Južnoistarska kontinentalna radionica* proizvodila je tipski ujednačene kapitеле,⁶⁰⁷ kod kojih se pod abakom nalaze volute, a nad razdjelnim prstenom niz od osam niskih, glatkih i mesnatih listova ušiljenih vrhova, naglašeno izbočenih prema van, za čiju se izradu služila crtežima nabavljenim u gradskim sredinama,⁶⁰⁸ u kojima su naukovali i pojedini njeni klesari. U bazilici sv. Marije Velike pronađeno je sedam cjelovito ili fragmentarno sačuvanih kapitela oltara koji spadaju u opisanu skupinu (**kat. XL.18**), pet ih je činilo dio liturgijske opreme crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**), a dva, doduše nešto pliće klesanih voluta, nosila su trabeaciju oltarne ograde crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**). Kod svih su tih kapitela prisutni duboko uklesavanje prostora između listova i tendencija k rastvaranju volumena, a na većini se zapažaju naglašen plasticitet, uredna izvedba motiva i klesanje zavojnica voluta koso položenim dljetom, što je sasvim suprotno plošnom oblikovanju i neproporcionalnom komponiranju istih elemenata na ulomcima liturgijske skulpture i kapitelima kolonade, naglašeno zatvorene forme, nastalim unutar *Radionice Majstora kapitela iz Bala*.

⁶⁰⁶ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 355-359; I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 20-22; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 57-101.

⁶⁰⁷ Takav tip kapitela učestalo se pojavljuje na sjevernotalijanskom području Akvileje i Grada, odakle se vjerojatno proširio i na istarski poluotok. Vidi: A. TAGLIAFERRI, *Corpus X*.

⁶⁰⁸ Ovom tipu pripada jedan vrhunski klesan kapitel stupića oltara pronađen je 2002. u Poreču. Izradila ga je neka sjevernoistarska radionica, krajem 8. ili početkom 9. st., a I. Matejčić ga je opisao kao „najambiciozniji primjer oblikovanja malog kapitela iz predromaničkog doba u Istri“. (Vidi: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 226-227.) U donjem dijelu toga kapitela nalazi se niz zašiljenih arkada, poput kimationa, kakvima su bili ukrašeni i kapiteli koje je u zadnjoj četvrtini 8. st. klesala *Radionica pulskih ciborija* (**kat. IV.2, 11, kat. XXXVII.1e, kat. XXXVII.3**). Stoga se može pretpostaviti da su u istarske gradske radionice posjedovale vrlo slične predloške koje su potom kopirali i klesari u zaleđu, prilagođavajući ih vlastitim zanatskim sposobnostima. Vrlo slični kapiteli pronađeni su u između 2007. i 2009. tijekom istraživanja crkve s. Maria Maggiore u Trentu, što svjedoči o tome da je i razmatrani tip kapitela korijenski vezan uz područje sjeverne Italije i radionice koje su kontinuirale još od razdoblja langobardskih naručitelja. (Vidi: M. BEGHELLI, *Scultura altomedievale...*, str. 165-166.)

Pravilno oblikovane volute čiji se slojevi zavojnica progresivno povećavaju od ishodišta sve do široke baze umjereno visoke nožice, usporedive s onima na opisanim kapitelima, a koje su izdvojene kao jedan od prepoznatljivih elemenata *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pojavljuju se u obliku niza kuka u gornjoj zoni ulomaka arhitrava bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-28, 30**). Premda su u jednom slučaju nožice kuka jednostruke, a u drugom dvostruke, jasno je da se radi o istom osnovnom obliku, kojem je u potonjem slučaju pridodana koso zasječena profilacija. Njihovu pripadnost spomenutom radioničkomu krugu potvrđuje i identična koncepcija prednje plohe, koja je nešto širom glatkom letvicom podijeljena u dvije jednako visoke zone, pa se ispod opisanog niza kuka nalazi izrazito uredno isklesana tropruta dvotračna pletenica, čiji prutci imaju presjek obrnutog dvostrukog slova W. Jednako vješta izvedba susreće se i na ulomcima arhitrava koji je bio reupotrijebljen za stupić bifore zvonika (**kat. XL.29**), ali su na njemu kuke zamjetno niže, što može biti posljedica prilagodbe motiva nešto manjoj zadanoj visini kamene grede (sirovine) ili pokazatelj ranijeg vremena nastanka ulomka,⁶⁰⁹ sukladnog dataciji prve faze opremanja bazilike.

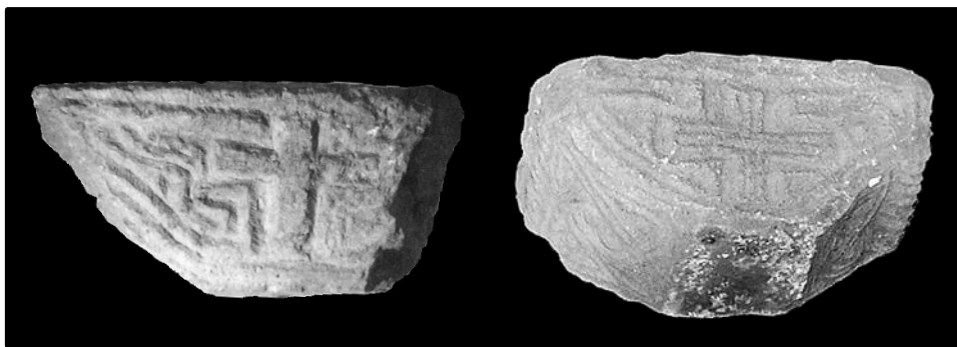
Dijelom iste ograde bili su i pilastri kojima je vrh pleterne kompozicije reljefno ukrašene stranice zaključen križem (**kat. XL.22-23**). Krajevi hasti jednog od njih završavaju malenim volutama, što je prilično pouzdan reper za dataciju u kraj 8. st.,⁶¹⁰ na što ukazuju i analogije jednom i drugom pilastru koje predstavljaju istovrsni komadi namještaja iz pulske katedrale, izrađeni nedugo nakon 775., u *Radionici pulskih ciborija* (**kat. I.15, 17-18**). Neupitno je da su pilastri iz Bala nastali po istom predlošku kao i pulski, a siguran duktus klesanja njihovih traka, urednih i paralelnih prutaka nešto nižeg profila te preplitanje u točno odmjerenom ritmu, ukazuju na visoku zanatsku razinu klesara koji ih je radio, po svoj prilici stečenu školovanjem u spomenutoj gradskoj radionici. Njezin se utjecaj prepoznaje i na jednom ulomku pilastra ili luka ciborija (**kat. XL.34**), na kojemu se uz rubnu letvicu pruža dvopruta pletenica pomalo spljoštena izgleda, načinjena koso položenim dlijetom, kao na

⁶⁰⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 331-333. Marušić zapravo niti na jednom mjestu ne donosi zbirnu kronološku kategorizaciju oblika i izgleda kuka na arhitravima oltarnih ograda, ali se iz njegovih opisa ulomaka objavljenih na različitim mjestima i predloženih datacija, često iznesenih upravo na temelju izgleda kuka, može zaključiti da je u „pretfazo razdoblje“ ili „raniju etapnu fazu pleterne skulpture“ uvrstio kuke nižih i zadebljanih nožica, koje se u ruralnim krajevima još javljaju na prijelazu 8. u 9. st., paralelno s izvedenicama u nešto višoj varijanti „zadebljanih strukova i neuobičajenog broja njihovih prutaka“, dok su u kasnijoj fazi „zrele pleterne skulpture“ izrađivane visoke i izdužene nožice kuka, često razdvojene u dva ili tri struka.

⁶¹⁰ **I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ**, „Prilog opusu...“, str. 167; **M. TRINCI CECHELLI**, *Corpus VII. Tomo quarto*, str. 119 i bilj. 8.

arkadama pulskih ciborija (**kat. I.1, kat. II.1**) i arhitravima s nekoliko nalazišta unutar gradskih zidina (**kat. I.32-33, 35**).

Čest motiv na djelima spomenute pulske produkcije je i gusta mreža načinjena od nekoliko prepletenih valovitih traka (**kat. I.25-27, kat. IV.1, kat. XXXVII.1a**), kakvom je ukrašena i prednja stranica jednog baljanskog pilastra (**kat. XL.24**). Unatoč nešto lošijoj klesarskoj izvedbi, kod koje razmaci među pleternim trakama nisu potpuno ujednačeni, a na pojedinim se mjestima izdignuti dijelovi približavaju toliko da među njima nije vidljiva pozadina, izvjesno je da je i taj komad crkvene opreme izrađen u *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*. Tendencija zgušnjavanju dijelova motiva najjasnije se vidi na ulomcima pluteja (**kat. XL.19**), na kojemu su u uobičajenu mrežu učvorenih troprutih krugova upletene valovite trake. Iako je dojam površine izrazito nemiran, što je u konačnom izgledu vjerojatno bilo ublaženo bojom, mreža je načinjena bez ijedne pogreške u preplitanju ili smjeru pružanja traka, što svjedoči o tome da je plutej djelo vrlo spretnog i inovativnog majstora. Sličan duktus i prilično duboko uklesavanje pozadine na koju su rubovi traka okomiti, dok su im utori među prutcima nešto plići, prepoznaje se i na još nekoliko manjih dijelova pluteja s istog lokaliteta (**kat. XL.21**), pa se i oni mogu pridružiti opusu navedene radionice.

Sl. 47 – imposti s reljefnim križem, bazilika sv. Marije Velike kraj Bala, kraj 8. st., FOTO iz: M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET (ur.), 2007.

„Rukopisne“ razlike u izradi motiva istog porijekla govore u prilog tome da je i raspravljanju radionici djelovala skupina majstora, koji su se udružili po završetku naukovanja unutar iste, vrlo kvalitetne, gradske radionice, a neke od njenih tradicionalnih „antikizirajućih“ motiva, usvojenih tijekom školovanja, primijenili su na skulpturi koju su kasnije klesali za vlastiti račun. Jedan od takvih motiva je astragal, koji se u masivnijoj, ranosrednjovjekovnoj izvedenici, pojavljuje u funkciji okvira središnjeg polja zabata oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike (**kat. XL.26**). Kao i većina ulomaka skulpture prve faze

opremanja te crkve, zabat je dosad pripisivan *Majstoru kapitela iz Bala*,⁶¹¹ iako morfološke i tehničko-izvedbene osobine reljefa pokazuju znatno veća odstupanja, nego srodnosti s njenim djelima. Tako je, primjerice, križ u središnjem polju zabata puno bliži onome izvedenom na vrhu pilastra (**kat. XL.23**), nego bilo kojem križu s ulomaka skulpture radionice kojoj je pripisivan (**slika 47, kat. XXXIX.1, 9**). Umjesto rastvorenim, izduženim listovima, ljiljanov cvijet zabata načinjen je dvjema mesnatim voluticama, a izostao je i mali romboidni pupoljak u sredini cvijeta, kakav se redovito nalazi na ljiljanima potonje radionice (**kat. XXXIX.1, 9, kat. XII.1, 6**). Volute florealnog elementa u desnom kutu plastičnije su, organski su dio motiva od kojega se postepeno račvaju, a ne izranjaju iz drugog plana kao na pilastru iz Mednjana (**kat. XXXII.1**) ili plutejima iz Bala (**kat. XXXIX.1**) i Brijuna (**kat. XII.6**). Pletenica uz luk zabata nešto je pliće klesana, ali su njeni prutci uredni, a pregibi obli i pravilni, što je daleko od oblikovanja istog motiva na kapitelima kolonade ili arhitravima iz Gurana (**kat. XXXIII.9-10**) i s Brijuna (**kat. XII.12**), a razlika je još vidljivija usporede li se gotovo crtački izvedene kuke na vrhu tih arhitrava s nježnim nožicama kuka na rubovima zabata.

Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici može se pripisati i nekoliko ulomaka krune ciborija koji su pronađeni među ostacima bazilike sv. Marije Velike (**kat. XL.31-33, kat. XXXIX.10**), a ukrašeni su izrazito uredno klesanom troprutom dvotračnom pletenicom, poput onih na ranije opisanim arhitravima (**kat. XL.27-29**).⁶¹² Jednaka se pletenica nalazi i u donjem dijelu jednog većeg fragmenta s istog lokaliteta (**kat. XL.31**),⁶¹³ koji je prema visini tjemena i stupnju zakrivljenosti luka pripadao arkadi širokog raspona među stopama, što bi odgovaralo prednjoj ili stražnjoj strani oltarnoga ciborija. Gornji dio toga ulomka nije ukrašen. P. Vežić je pretpostavio da je reljef naknadno preklesan,⁶¹⁴ što se ipak ne čini mogućim, zbog toga što je razina vrhova pletenice jednaka razini neukrašenog dijela, na kojemu se ne primjećuju tragovi dljeteta, već samo prirodne nepravilnosti kamena, pa je vjerojatnije da je u nekom trenutku došlo do loma ili oštećenja ploče, zbog čega je odbačena dok reljefna dekoracija još nije bila završena.

⁶¹¹ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 355; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 92-93; M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12-14; I. MATEJČIĆ - S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 183-184.

⁶¹² M. JURKOVIĆ - J-P. CAILLET - I. MATEJČIĆ - P. CHEVALIER - I. MARIĆ - N. MARAKOVIĆ, *Velika Gospa*, vol. 1, str. 83, 113-115.

⁶¹³ B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 95, 104 (T-20/5).

⁶¹⁴ P. VEŽIĆ - M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 67-68.

U ogradu stubišta kripte župne crkve u Balama uzidan je jedan ulomak (**kat. XXXIX.10**) kojega je B. Marušić objavio kao dio arhitrava,⁶¹⁵ iako zakrivljenost donjeg ruba i ostaci glatkog letvičastog okvira desnog segmentnog trokuta ukazuju na to da se radi o tjemenu dijelu arkade ciborija, što je uočio i P. Vežić.⁶¹⁶ Kuke opisanog ulomka nagnute su prema desnom kraju stranice, suprotno očekivanom nagibu prema sredini, gdje se glavice inače dodiruju, oblikujući mali trokut. Ipak, nekoliko poznatih primjeraka ciborija dokazuje da je i ovakav način ukrašavanja vijenca bio relativno uobičajena pojava u predromaničkoj skulpturi.⁶¹⁷ Na temelju strodnosti tih kuka i onih na zabatu oltarne ograde iz sv. Marije Velike, Vežić je zaključio da je ulomak izvorno pripadao ciboriju bazilike, odakle je u nekom trenutku prenesen u župnu crkvu,⁶¹⁸ a ispravnost takvog zaključka potvrđuje i usporedba ulomka arkade s dijelovima arhitrava iz bazilike sv. Marije Velike (**kat. XL.27-29**), ukrašenih jednako oblikovanim kukama i pletenicom savršeno ujednačenih pregiba traka.

Poput skulpture iz Bala, velik dio fragmenata predromaničke faze opremanja crkve sv. Sofije u Dvigradu M. Jurković je pripisao *Majstoru kapitela iz Bala*.⁶¹⁹ Njegova se atribucija temelji prvenstveno na sličnosti zabata oltarnih ograda (**kat. XL.26, kat. XLV.9**) pronađenih na ta dva lokaliteta te usporedbi jednog dvigradskog pluteja (**kat. XLV.1**) s morfološki i izvedbeno bliskim ulomcima pluteja iz Bala (**kat. XXXIX.4-6**) i ambona iz Gurana (**kat. XXXIII.1**), čiji su motivi zaobljena presjeka prutaka traka rahlo postavljeni na plitko uklesanoj pozadini.⁶²⁰ Kao dodatne argumente Jurković je naveo slično oblikovanje voluta na završecima traka dvigradskog pluteja i kapitela kolonade Marijine bazilike te usporedbu pilastra za kojega se pretpostavlja da je nosio dvigradski zabat (**kat. XLV.3**) s pilastrima iz sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**) i sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.1**).⁶²¹ Međutim, unatoč prihvatljivim paralelama, Jurkovićeva je atribucija neodrživa, jer počiva na pretpostavci da je svu arhitektonsku plastiku i najveći dio liturgijske skulpture prve faze opremanja bazilike sv.

⁶¹⁵ B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 95, 100 (T-1/1c).

⁶¹⁶ P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 68.

⁶¹⁷ Niz kuka nagnutih u istu stranu nalazi se na arkadi ciborija iz Valpolicelle (A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, T-12, sl. 34). Čini se da su tako bile usmjerene i kuke ciborija iz sv. Marte u Bijaćima i jednog iz nepoznate crkve u Splitu ili Solinu, a može im se pridružiti i jedan ulomak iz Supetarske Drage na Rabu (iako postoji mogućnost da je taj ulomak činio dio luka ili zabata). Vidi: P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 73, 106-111, 113-114; M. JARAK, *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*, Zagreb, 2017, str. 124-127.

⁶¹⁸ P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 68.

⁶¹⁹ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 355.

⁶²⁰ *Ibid.*, str. 355; P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 92-93; M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12-14; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 188-189.

⁶²¹ *Ibid.*

Marije Velike kraj Bala izradila ista radionica.⁶²² Zabati iz Bala i Dvigrada zaista su djelo iste ruke, ali ne priučenih klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, već onih *Južnoistarske kontinentalne radionice*, školovanih u najboljem pulskom „ateljeu“, čiji se refleksi prepoznaju u oblikovanju križa, antikizirajućem motivu astragala, urednim pletenicama i kukama kod kojih je volumen postignut kratkim potezima koso položenog dlijeta.

Baljanski su klesari izradili spomenuti plutej iz Dvigrada i pilastar koji ga je možda pridržavao s desne strane (**kat. XLV.3**), ali je onaj na lijevoj (**kat. XLV.2**), ukrašen bez greške izvedenim složenim motivom učvorenih i povezanih nizova pereca, nesumnjivo djelo daleko vještijeg majstora, sposobnog da poznate likovne predloške doradi i oplemeni dodatnim elementima, poput čvorova među perezima, udovoljavajući sve snažnijem kompleksu *horror vacui*, a da pritom nije narušio sklad cjeline kompozicije. Jednak se majstorski „rukopis“ prepoznaje i na dva ulomka pilastara iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.3-4**), za koju je *Južnoistarska kontinentalna radionica* izradila plutej s kvadratom upisanim u krug (**kat. XXXIII.2**) i još nekoliko elemenata liturgijskoga namještaja, od kojih su se sačuvali samo manji fragmenti (**kat. XXXIII.11-12, 14**).

Dekoracija pilastara iz Dvigrada jasno reflektira karakteristike različitih radionica, koje nadilaze manja odstupanja u duktusu klesanja, dubini reza ili presjeku prutaka. Dovoljno je usporediti razvučene linije i neujednačene pregibe „S“-motiva načinjenog jednom troprutom trakom na prednjoj stranici pilastra koji je stajao uz prolaz u svetište crkve (**kat. XLV.3**) s ulomcima pilastara s istog lokaliteta (**kat. XLV.26**)⁶²³ na kojima je identičan motiv izveden savršeno poravnatim, gustim prepletom udvostručenog broja traka. Upravo se zbog toga ne čini mogućim da bi se radionica koja je izvela urednu i pravilnu reljefnu kompoziciju učvorenih krugova i cik-cak traka na jednom pilastru (**kat. XLV.23**) kompromitirala neurednom izvedbom s pogreškama u prenošenju crteža na susjednom (**kat. XLV.7-8**), što

⁶²² Iako je zapazio različite tipove dekoracije i odstupanja u načinu izvedbe funkcionalno istovrsnih dijelova skulpture, pri definiranju radionice *Majstora kapitela iz Bala* Jurković je usporedio odabrane ulomke iz svake od tri kategorije s fragmentima pronađenim na drugim lokalitetima. Također, navodi i da je dio liturgijske skulpture bazilike sv. Marije Velike izradila druga radionica, kojoj pripisuje samo ulomke izrazito uredno i duboko klesanih reljefa, oštih presjeka prutaka i zamjetno složenijih kompozicija, a njezinu dataciju ostavlja otvorenom. **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 354-355; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 20-23; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 80-87; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 12.

⁶²³ Ulomak (**kat. XLV.26b**) nalazio se uzidan u arkadu sjevernoga broda romaničke bazilike. Na tome ga je mjestu snimio W. Gerber, 1912. (**W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 79, sl. 90.). Na istome se mjestu nalazio i početkom arheoloških istraživanja 1960-ih godina, a prema riječima B. Marušića ukraden je 1969. **B. MARUŠIĆ**, „Doprinosi poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 9, 24 (T-2/2).

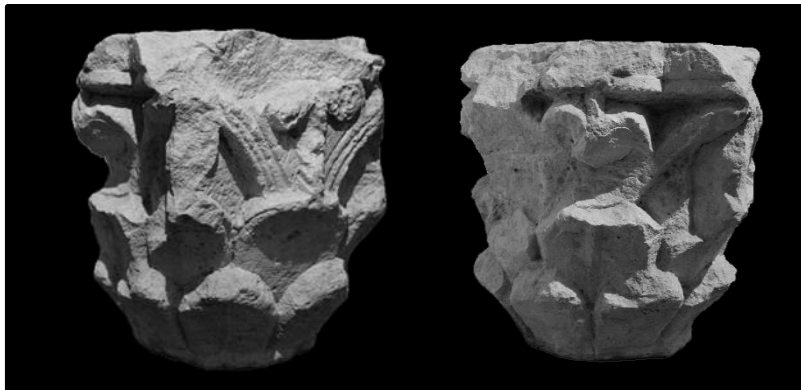
potvrđuje pretpostavku o paralelnom angažmanu dviju zasebnih skupina klesara i na ovom lokalitetu.

Prilagođavanje suvremenim likovnim i ikonografskim trendovima, uz postupno jačanje „straha od praznog prostora“ vidljivo je na ulomcima pluteja iz Dvigrada (**kat. XLV.19-20**), na kojemu su u međuprostore uobičajene kompozicije učvorenih krugova „ubačene“ virovite rozete i konveksni cvjetovi profiliranih latica s polukuglicom u središtu, čije se najbliže analogije nalaze na arkadama ciborija iz crkve sv. Felicite (**kat. III.2**) i krstionice katedrale u Puli (**kat. I.1**). Dio opusa *Južnoistarske kontinentalne radionice* čini i nekolicina manjih fragmenata pluteja Dvigrada, na kojima su vidljivi dijelovi jednostavnijih kompozicija krugova i dijagonala (**kat. XLV.21**). Njihova je izvedba katkad nešto nesigurnija, ali su pojedinačni elementi manji, a rez dublji nego na komadima pripisanim *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, pa se može pretpostaviti da se radi o djelu lošijega klesara ili naučnika unutar *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koji prema majstorovim uputama izrađuje manje zahtjevne motive.

Takva odstupanja u duktusu klesanja morfološki jednakih elemenata zapažaju se i na fragmentima arhitrava iz crkve sv. Sofije. Svima njima zajednička je podjela prednje strane u dvije zone, tako da je u letvicama uokvirenom donjem polju izvedena tropruta pletenica, a iznad nje se nalazi niz kuka velikih glavica, naglašenog, okruglog središta zavojnice, postavljenih na čvrste noge. Jedna obostrano ukrašena greda iz Dvigrada (**kat. XLV.10**) bliska je ulomcima arhitrava iz Bala (**kat. XL.27-29**), ali je njena besprijeckorno klesana pletenica blago razvučena, što ju dovodi u izravnu vezu s jednako izvedenim motivom pletenice na donjem dijelu zabata oltarnih ograda s oba lokaliteta (**kat. XLV.9, kat. XL.26**). Na preostalim su ulomcima arhitrava (**kat. XLV.11-14**) vidljiva manja odstupanja u klesanju paralelnih prutaka traka i nedostatak iskustva u određivanju nagiba krajnjih kuka greda, ali je unatoč tome jasno da su svi oni nastali prema istom radioničkom predlošku.

Zavojnicama krugom naglašenih središta oblikovane su i volute dvaju kapitela oltarne ograde crkve sv. Sofije (**kat. XLV.18**). One izrastaju iza vrhova središnjeg ušiljenog lista, naslanjajući se leđima nožice na mali segment uspravljenog tordiranog užeta. Svi se ti elementi pojavljuju i na kapitelima stupića oltara iz Bala (**kat. XL.18**) i sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**), gdje se susreću i u nešto drugačijoj kompoziciji, u kojoj su užetom ukrašeni kutovi gornje zone kapitela, a volute ga, umjesto leđima, dodiruju glavicama. Varijacija istih elemenata, u razrađenijoj se inačici, s dvostrukim vijencem glatkih listova čiji

se vrhovi pružaju u prostor, susreće i na dva kapitela od kojih je jedan pripadao ciboriju iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.35**), a drugi, znatno većih dimenzija, pronađen je na lokalitetu sv. Cecilija kraj Gurana (**slika 48**).

Sl. 48 – veliki kapitel iz crkve sv. Cecilije kraj Gurana

O postojanju crkve sv. Cecilije znalo se iz tekstova starijih autora,⁶²⁴ a njena točna lokacija otkrivena je tek 2005., rekognosciranjem terena u blizini srednjovjekovnoga naselja Guran. U arheološkim istraživanjima koja su provedena narednih godina⁶²⁵ utvrđeno je najmanje sedam građevinskih faza na lokalitetu. Prva je crkva izgrađena nad ostacima antičke

⁶²⁴ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 192; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 221.

⁶²⁵ Ruševine crkve sv. Cecilije nalaze se oko 600 m sjeverozapadno od napuštenog ranosrednjovjekovnog naselja Guran. Istraživanja koja su provedena početkom 21. st. pod vodstvom Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS) obuhvatila su ostatke naselja i čak četiri crkve u njegovoj neposrednoj blizini. Vidi: **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, „La basilique à trois neufs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): troisième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 11, Zagreb-Motovun, 2005, str. 325-341; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, „La basilique à trois neufs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): Quatrième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 12, Zagreb-Motovun, 2006, str. 253-270; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, „La basilique à trois neufs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): Cinquième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, Zagreb-Motovun, 2007, str. 393-410; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, „Les sites de l'église Saint-Simon, de l'ancienne agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie). Sixième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 14, Zagreb-Motovun, 2008, str. 231-248; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, „La basilique à trois neufs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): septième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 15, Zagreb-Motovun, 2009, str. 367-376; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ**, „Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): huitième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 16, Zagreb-Motovun, 2010, str. 233-246; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ**, „La basilique à trois neufs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): neuvième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 17, Zagreb-Motovun, 2011, str. 243-252; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ**, „Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): dixième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 18, Zagreb-Motovun, 2012, str. 433-444; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ**, „Les sites de l'ancienne église Sainte-Cécile et de l'agglomération médiévale de Guran en Istrie (Croatie): onzième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 19, Zagreb-Motovun, 2013, str. 357-366.

vile, najranije tijekom 5. ili 6. st., a uslijedilo joj je još pet pregradnji tijekom kojih je svetište jednobrodne crkve radikalno mijenjalo oblik, od izbočene polukružne pa pravokutne apside, preko troapsidalnog sustava s ravnim začelnim zidom, do konačnog izgleda s dvije upisane apside.⁶²⁶ Ulomci skulpture čiji su dijelovi pronađeni na lokalitetu i pohranjeni u vodnjanskome muzeju,⁶²⁷ dosad nisu dovođeni u vezu s kamenim komadima s drugih istarskih predromaničkih crkvi, a na temelju morfoloških i izvedbenih karakteristika pripisujem ih *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*. Uz već spomenuti veliki kapitel (**slika 48**), čija funkcija zasad ostaje nepoznata, jer je crkva bila jednobrodna, a koji je do u detalje jednak primjerku iz Bala (**kat. XL.35**), takvu atribuciju potvrđuju i ostali pronađeni ulomci: jedan kapitel ciborija (?) (**kat. XXXV.7**) te dijelovi trabeacije oltarne ograde (**kat. XXXV.1-3**)⁶²⁸ koji su izgledom kuka i načinom izvedbe pletenice istovjetni ulomcima grede (**kat. XL.27-28**) iz sv. Marije Velike. Analogije u Balama i Dvigradu imaju i ulomci druge grede (**kat. XXXV.5**), rađene po istom predlošku, iako su nožice kuke raspolovljene koso klesanim utorom, a letvica između dviju zona nešto je šira.

Jednaka likovna i tehnička rješenja kao istovrsni ulomci iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-28**) i sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10**) pokazuje i jedan ulomak arhitrava koji je bio reupotrijebljen kao građevni materijal u apsidi crkve sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.2**). Pretpostavlja se da je najraniji sloj crkve sv. Justa kasnoantički, a do izgradnje crkve sv. Roka, početkom 16. st., bila je glavna, župna, crkva naselja.⁶²⁹ U srednjem je vijeku crkva nekoliko puta pregrađivana, o čemu svjedoče i raznorodni predromanički ulomci pronađeni na okolnome groblju, u interijeru ili poput spomenutog ulomka, ugrađeni u zidove crkve.

Kasnoantičkom (ranobizantskom) građevinom dugo se smatrala i crkva sv. Tome kraj Rovinja,⁶³⁰ a takvu su dataciju opovrgnula tek novija arheološka istraživanja I. Matejčića.⁶³¹

⁶²⁶ **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 9, str. 435-437.

⁶²⁷ Ulomci pronađeni tijekom prvih kampanja istraživanja dio su postava muzeja u palači Bettica u Vodnjanu, a dio ulomaka pronađenih nakon 2010. još se nalazi u spremištima Konzervatorskog Ureda i nedostupan je javnosti.

⁶²⁸ **I. MARIĆ – M. JURKOVIĆ – J. TERRIER**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 8, str. 358.

⁶²⁹ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 123; **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 11-16; **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 79-81; **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica prima“, str. 52; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 89; **B. MARUŠIĆ**, „Kršćanstvo i poganstvo...“, str. 560; **N. MARAKOVIĆ – M. JURKOVIĆ**, „Signatures“, str. 362.

⁶³⁰ Zidovi crkve su polovinom 20. st. bili dobro vidljivi, a na temelju poligonalnog vanjskog plašta srednje apside A. Mohorovičić i B. Marušić su prvu fazu njene gradnje datirali u 6. st. Vidi: **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 496; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 234; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 26. Marušić je uočio tlocrtne podudarnosti ove crkve sa sv. Klementom na Vrhcu kraj Pule i sv. Katarinom na istoimenom otočiću u Pulskom Zaljevu, koje je datirao u ranobizantsko razdoblje (**B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 12.), a u ispravnost takve datacije uvjerio ga je i izgled reljefa jednog

Prema tipologiji izvornoga tlocrta, u obliku slova T s tri izbočene apside na istočnoj strani, od kojih je srednja znatno veća od bočnih, Matejčić je zaključio da se radi o predromaničkoj, karolinškoj crkvi, s prijelaza 8. u 9. st., kojoj je brojne jednako datirane analogije pronašao na području sjeverne Italije i alpskih krajeva, ponajviše na prostoru današnje Švicarske.⁶³² Iako je sve ulomke iz sv. Tome inicijalno pripisao istoj perguli, suvremenoj trenutku gradnje crkve,⁶³³ Matejčić je u jednom kasnije objavljenom radu istaknuo ikonografske i izvedbene razlike reljefnih dekoracija tih ulomaka, ukazavši na mogućnost da su pojedini pripadali kasnijoj fazi opremanja crkve, unatoč činjenici da na lokalitetu „nisu uočeni podaci koji bi upućivali na naknadne intervencije prije 16. st.“.⁶³⁴ Na tragu ranijih Matejčićevih radova, a na temelju izvedbenih i ikonografskih sličnosti reljefnih ukrasa ulomaka iz sv. Tome i onih pronađenih među ruševinama sv. Marije Velike kraj Bala i sv. Lovre u Šijani, M. Jurković je rovinjsku skulpturu pripisao opusu *Majstora kapitela iz Bala*, datiravši ju u kraj 8. st.⁶³⁵ Međutim, u skladu s prethodno obrazloženim tvrdnjama, posve je jasno da je većinu reljefno ukrašenih komada kamenoga namještaja iz crkve sv. Tome izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*.

Osim kapitela oltarne ograde i oltara, čija je atribucija ranije argumentirana, razmatranoj se produkciji mogu pripisati pilastari ukrašeni prilično uredno klesanim motivima uobičajenih predromaničkih troprutih prepleta (**kat. XLIII.1-6**), kojima je već Jurković uspostavio paralele u Balama i Šijani. Istoj skupini valja pridružiti i dijelove pluteja i greda s nizovima polurozeta pod arkadama (**kat. XLIII.21-26**), kakvi su pronađeni u bazilici sv. Marije Velike (**kat. XL.36-38**), ali i među ostacima crkve sv. Ciprijana kraj Rovinja (**slika 49**).⁶³⁶ Potonji je

nedovršenog i vrlo loše klesanog predromaničkog spolija ugrađenog u zid sv. Tome kraj Rovinja, kojeg je također pripisao 6. st. (Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica secunda“, str. 60-61.). Marušićeve i Mohorovičićeve zaključke ponavlja i A. Šonje. (Vidi: **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 51-52.)

⁶³¹ **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, str. 11-18.

⁶³² **Ibid.**, str. 14-15; **I. MATEJČIĆ**, „Crkva Sv. Tome kraj Rovinja (I.57)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 67-69; **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 173-174.

⁶³³ **Ibid.**, str. 17-18.

⁶³⁴ **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 194.

⁶³⁵ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 356-358; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15-17; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95.

⁶³⁶ Tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Ciprijana kraj Rovinja, 2014., pronađeno je jedanaest ulomaka liturgijskoga namještaja i dva ulomka tranzena. Budući da rezultati istraživanja lokaliteta još nisu objavljeni, spomenuti ulomci nisu kataloški obrađeni u okviru ovoga rada, već je nekolicina njihovih crteža uvrštena u slikovne priloge (**slika 49**). Ovom se prilikom zahvaljujem gospodinu Damiru Matoševiću, kustosu Zavičajnog muzeja Rovinja, na informacijama i ustupljenim crtežima. Važno je napomenuti da su fragmenti iz crkve sv. Ciprijana ikonografski, morfološki i izvedbeno do najsitnijih detalja identični pojedinim dijelovima reljefno ukrašenog kamenoga namještaja iz obližnje crkve sv. Tome, što potvrđuje da su nedvojbeno nastali ne samo

lokalitet istraživani 2014., a čak i na temelju ograničenog uvida u pronađeni skulpturalni materijal, može se bez sumnje konstatirati da je crkvu sv. Ciprijana, kod koje je utvrđena samo jedna predromanička faza uređenja, opremala ista radionica koja je izradila dijelove liturgijskoga namještaja iz sv. Tome i sv. Marije Velike. Štoviše, upravo su ti fragmenti potvrdili, sukladno Jurkovićevoj pretpostavci, ne samo da su i baljanski ulomci „trećeg tipa dekoracije“ zaista pripadali prvoj perguli,⁶³⁷ već i da su u okviru iste radionice nastali i arhitravi iz crkve sv. Tome (**kat. XLIII.7-12**), ukrašeni kukama koje se naizgled grubom fakturom prilično razlikuju od urednih nizova na istovrsnim komadima kamenoga namještaja s preostalih lokaliteta na kojima je potvrđena djelatnost *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

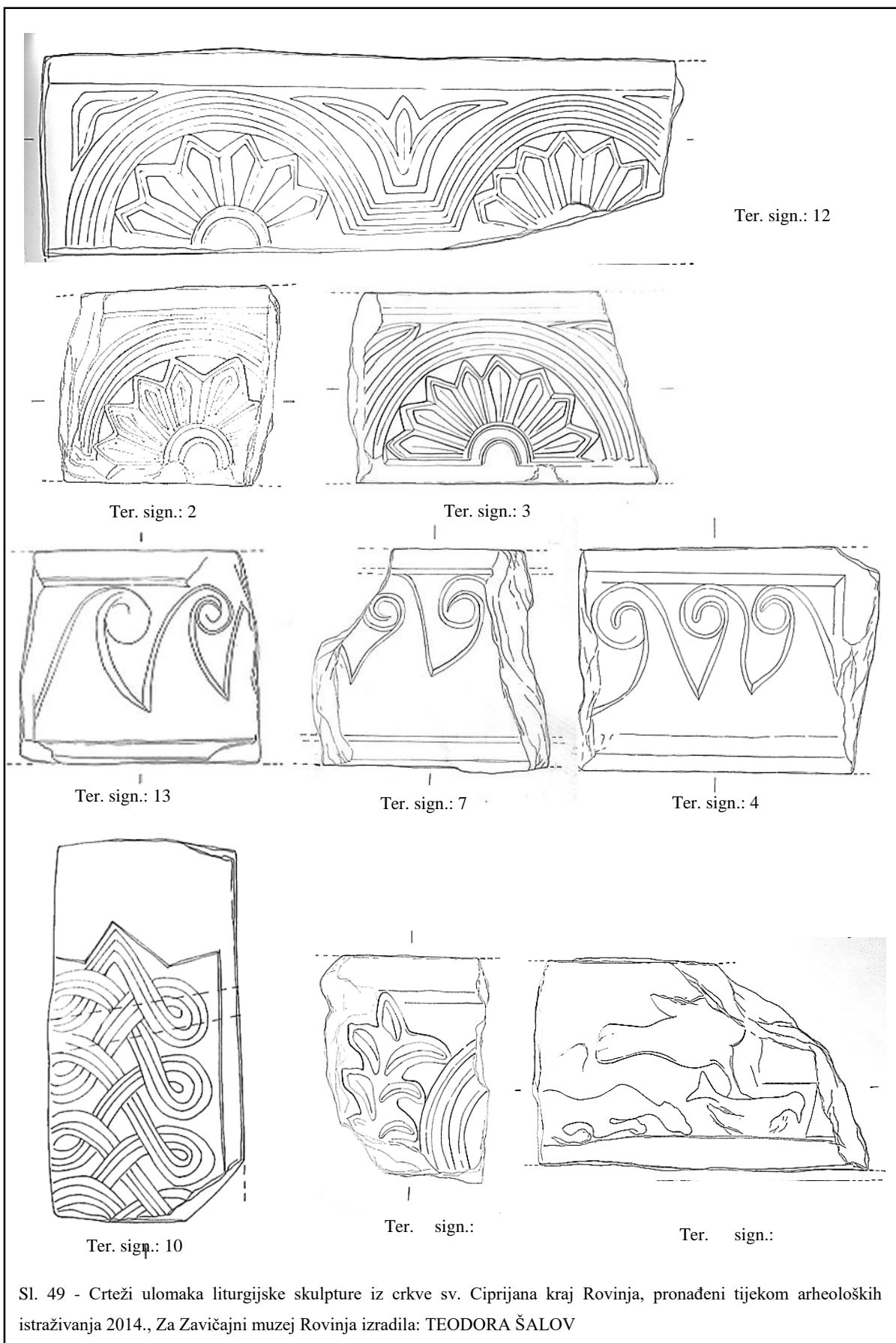
Zbog izvedbenih nepravilnosti i nesigurna duktusa koji se zapažaju na dijelu ulomaka, spomenuti su arhitravi iz crkve sv. Tome (**kat. XLIII.7-14**) dosad smatrani djelom opusa *Majstora kapitela iz Bala*. U prilog takvoj atribuciji M. Jurković je istaknuo sličnost s istovrsnim primjercima iz Novigrada i iz Šijane, no ona se zapaža samo u stožastom obliku nožica, dok su razlike među njima znatno veće, a odnose se na dubinu uklesavanja pozadine, kut pod kojim se spuštaju bridovi izdignutih dijelova reljefa, širinu donjeg pojasa, odnosno zajedničkog podnožja kuka (**kat. XLIII.7**), koji je izravni refleks dekorativnih predložaka s mozaičkih podova obližnjih antičkih građevina, kao i na oblik i način klesanja zavojnica, koje su kod rovinjskih primjeraka načinjene koso položenim dljetom pa su i plastičnije u odnosu na navedene analogne primjere, ali i na sve ostale volute koje je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* (npr. **kat. XII.12**, **kat. XXXII.1**, **kat. XXXIII.9**).

Od prepoznatljivih se karakteristika te produkcije razlikuje i reljef prednje stranice pilastra iz sv. Tome (**kat. XLIII.1**), kojega je Jurković usporedio s jednim ulomkom iz župne crkve u Balama, zanemarujući jasnu razliku u dubini uklesane pozadine i presjeku prutaka pleternih traka, a izostala je i usporedba motiva i kvalitete klesanja s preostalim ulomcima pilastara iz sv. Tome (**kat. XLIII.2-3**) databilnim u isto razdoblje.⁶³⁸ Rovinjski je pilastar Jurković, sasvim ispravno, povezao uz jednako klesan primjerak iz crkve sv. Lovre u Šijani

unutar istre radionice, već i od strane istih klesara, zbog čega ih se sa sigurnošću može datirati u isti vremenski horizont.

⁶³⁷ P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 84-85.

⁶³⁸ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...“, str. 356-358; M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15-17; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95.

(**kat. XV.1**), no i taj prema tipologiji i načinu izrade odgovara skupini svojstvenoj *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Pripadnost većeg dijela skulpture iz sv. Tome opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice* potvrđuju i dva zanimljiva ulomka arhitrava. Na jednom od njih (**kat. XLIII.13**) nalazi se ptica raširenih krila, sasvim drugačija od onih koje je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, načinom oblikovanja tijela i krila usporediva s robusnim paunovima na lijevom pluteju iz Valbandona (**kat. XIV.1**). Pored ptice je voluta naglašenog središnjeg „oka“, klesana koso položenim dljetom, koja je oblikom zavojnice i proporcijama bliska kukama s arhitrava *Južnoistarske kontinentalne radionice* iz Bala i Dvigrada (**kat. XL.27-28, kat. XLV.10-16**), dok se na drugom ulomku iz sv. Tome (**kat. XLIII.14**), unatoč oštećenju površine, razaznaju obrisi uredne (nedovršene) pletenice, niz pereca i dio niskih kuka, čije se izravne analogije nalaze se na dijelovima arhitrava iz Dvigrada (**kat. XLV.10**) i vijenca ciborija uzidanog u ogradu kripe župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.10**), koji su također nastali unutar razmatranog radioničkog kruga.

Neposredno prije njihova uništenja,⁶³⁹ iz ruševina crkve sv. Lovre u Šijani kraj Pule⁶⁴⁰ izvađeni su dijelovi skulpture od kojih je rekonstruirana visoka oltarna ograda,⁶⁴¹ što je potpuno pregrađivala jedini brod dvoranske crkve, dijeleći ga od troapsidalnog svetišta.⁶⁴² Osim zabatnoga luka, za kojeg je utvrđeno da je naknadno naručen, svi preostali dijelovi pergule dosad su pripisivani *Majstoru kapitela iz Bala*.⁶⁴³ Međutim, identificiranjem druge

⁶³⁹ Ostaci crkve sv. Lovre pronađeni su na istočnome obodu pulskog gradskog areala, u blizini mjesta gdje se cesta od Pule račva prema Rijeci i Valturi, prilikom gradnje pogona za proizvodnju vapna, 1941. **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270.

⁶⁴⁰ Sve do 1941. nije se znalo gdje se točno nalazila crkva sv. Lovre, iako je postojao toponim *Monte San Lorenzo*, a spominjala se i u povijesnim izvorima iz 12. i 15. st. Vidi: **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 138.

⁶⁴¹ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 219-220; **Ž. UJČIĆ**, „Šijana, crkva sv. Lovre“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 72-73; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 190-191.

⁶⁴² Iz tlocrta, kojeg je tijekom kratkog arheološkog istraživanja načinio M. Mirabella Roberti, vidi se da je crkva bila manjih dimenzija, dvoranska, s tri apside, od kojih je srednja bila izbočena i polukružna, dok su bočne, znatno uže i kraće, imale ravno začelje. Na temelju izgleda reljefne dekoracije većine ulomaka s lokaliteta M. Mirabella Roberti je crkvu (koju naziva „baziličicom“) datirao u 8. st. (Vidi: **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270, sl. 1331.) B. Marušić je isprva ponavljao Mirabellinu dataciju (**B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 219-220; **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 26.), da bi u kasnijim radovima, na temelju usporedbe apsidalnog dijela crkve sv. Lovre i začelja Eufrazijeve bazilike u Poreču, zaključio da je izgrađena „krajem 6. st. ili nešto nakon 611. godine“, a toj je fazi pripisao i reupotrebu nekoliko antičkih spolija pronađenih u ruševinama. (Vidi: **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 45; **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 142).

⁶⁴³ **M. JURKOVIĆ**, „Le Maitre...“, str. 356-358; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15-17; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95.

radionice, kojoj su u ovome radu pripisani komparativni primjeri skulpture iz Dvigrada i Rovinja na kojima je počivala prethodna atribucija, zaključeno je da je neke dijelove oltarne ograde iz Šijane klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Uz već spomenute kapitеле srasle sa stupićima i pilastrima, takvu tezu potvrđuje i usporedba reljefne dekoracije pilastara (**kat. XV.1**), koja unatoč nesigurnijem duktusu, dubinom reza i rasporedom pleternih elemenata odgovara dvigradskim pilastrima (**kat. XLV.23-27**), ali i primjerima iz crkvi sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.17-18**) i sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.1,4**).

Za razliku od prethodnih, reljefi skulpture kojom je bila opremljena crkva sv. Kvirina u Juršićima,⁶⁴⁴ sjeverno od Vodnjana, homogeni su i na svim razinama pokazuju obilježja *Južnoistarske kontinentalne radionice*.⁶⁴⁵ Osim ulomaka pilastara (**kat. XXXI.17-18**) i pluteja (**kat. XXXI.1, 6-9**) koji su morfološki i izvedbeno do u detalje jednaki istovrsnim ulomcima iz Dvigrada (**kat. XLV.21-22, 27**), Gurana (**kat. XXXIII.3**), Rovinja (**kat. XLIII.1**) i Šijane

Sl. 50 – plutej, Concordia Sagittaria, poč. 9. st., FOTO: M. VICELJA

Sl. 51 – ulomak pilastara iz Poreča, FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

⁶⁴⁴ B. MARUŠIĆ, „Ricerche archeologiche nella basilica di San Quirino presso Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 17, Rovigno, 1986-1987, str. 39-81.

⁶⁴⁵ Nekolicina ulomaka datiranih u polovinu 6. st. mogla je biti prenesena iz neke obližnje crkve ili je mogla pripadati građevini čije postojanje nije bezuvjetno potvrđeno, a kojoj je možda pripadala srednja apsida crkve izgrađene u ranom karolinškom periodu. Na temelju izgleda troapsidalnog svetišta čije su apside međusobno odvojene Gnirs je zaključio da je crkva sv. Kvirina kasnoantička građevina, a njegovu je dataciju podržao i Marušić, koji je toj fazi pripisao spomenute ulomke skulpture. (Vidi: A. GNIRS, „Grundrissformen istricher Kirchen aus dem Mittelalter“, *Jahrbuch für Altertumskunde*, vol. 8, Wien, 1914, str. 55-56; B. MARUŠIĆ, „Ricerche archeologiche...“, str. 79). Mirabella Roberti, Karaman i Mohorovičić su smatrali da je crkva izgrađena u ranom srednjem vijeku (Vidi: M. MIRABELLA ROBERTI, „La chiesa e le mura...“, str. 96; L.J. KARAMAN, „O srednjovjekovnoj...“, str. 116-117; A. MOHOROVIČIĆ, „Problem tipološke...“, str. 510). S takvom se datacijom složio i Jurković, koji je ipak ostavio otvorenom mogućnost da je središnja apsida mogla pripadati zdanju koje je prethodilo crkvi iz kraja 8. st. (Vidi: M. JURKOVIĆ, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 75-76).

(**kat. XV.1**), pripadnost ovoj radionici potvrđuju i detalji usvojeni tijekom naukovanja klesara u Puli. Na tehnološkoj se razini zapažaju upotreba svrdla i pojava puncu na dva kapitela (**kat. XXXI.26**) te u središtima zavojnica kuka na jednom arhitravu (**kat. XXXI.32-33**), kao i izrada prepoznatljive dvotračne pletenice koso položenim dlijetom, poput onih na arkadama ciborija i gredama iz Pule, koja se u Juršićima sačuvala u donjoj zoni ulomka jednog arhitrava (**kat. XXXI.34**). Na ikonografskoj je razini veza s najznačajnijom pulskom produkcijom zasvjedočena (kvalitativno lošijim) izvedenicama motiva „Rajskih vrata“ (**kat. XXXI.3**), „Pravoga trsa“ (**kat. XXXI.14-16**) te superponiranih krugova i kvadrata (**kat. XXXI.4**), čiji su se ogledni primjerci nalazili u katedrali, dok se na izvedbenoj razini mogu usporediti uredno i sigurno klesane geometrijske kompozicije.

Središnja su polja jednog pluteja iz crkve sv. Kvirina (**kat. XXXI.2**) i ploče stubišta ambona (**kat. XXXI.36**) bila ukrašena pleternom mrežom učvorenih krugova, ispunjenih povijenim ljiljanovim cvjetovima. Taj se motiv ne pojavljuje u Puli, a na južnoistarsko je područje vjerojatno stigao s prostora u zaleđu starih sjevernojadranskih biskupija Eraclea i Caorle (**slika 50**),⁶⁴⁶ pomorskim putem, preko Novigrada, u kojem su također pronađeni ulomci slično ukrašenih pilastara (**slika 51**).⁶⁴⁷ Od pleternih se krugova pluteja iz Juršića (**kat. XXXI.2**) i jednog pilastra koji ga je možda pridržavao (**kat. XXXI.14**), u slobodne prostore odvajaju kratki tropruti izdanci s malenim volutama. Taj karakteristični „rukopisni“ detalj izveden je i u središnjemu polju zabata oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.26**), što nedvojbeno dokazuje da je oba djela načinio isti klesar. Njegovu pripadnost *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* potvrđuje dekoracija bordure opisanog reljefa, koju čini valovita vitica zaobljena presjeka s izduženim bršljanovim listovima ispunjenim puncama, u kojoj se ogleda poznavanje i ponavljanje tradicionalnih kasnoantičkih motiva usvojenih u Puli. Konačno, ulomci dvaju kapitela oltarne ograde crkve sv. Kvirina (**kat. XXXI.27-28**), tipološki srodni primjercima iz Bala, Rovinja i Šijane, potvrđuju da je ukupnu liturgijsku skulpturu crkve u Juršićima klesala razmatrana radionica.

Zahvaljujući slučajnom nalazu ulomka jednog pluteja na predjelu Vela Boška u Valbandonu kraj Pule pokrenuta su 1987. arheološka istraživanja koja je predvodila Fina

⁶⁴⁶ Jedan ulomak ploče ukrašene povijenim ljiljanima unutar kružnih segmenata pleternoga mrežišta pronađen je na Muranu (**M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 109 (kat. br. 160). Ta je biskupija također bila u bliskim crkveno-političkim vezama s Eracleom i Caorleom. Vidi: **D.M. NICOL**, *Byzantium and Venice*, str. 10-19; **G. CUSCITO**, „L'Alto Adriatico paleocristiano“, u: *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente*, (G. Caputo – G. Gentili, ur.), Venezia, 2009, str. 38-49; **E. CURZEL**, „Vescovi e diocesi...“, str. 69-93.

⁶⁴⁷ Vidi: **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 168-170.

Juroš – Monfardin.⁶⁴⁸ Crkvice manjih dimenzija nastala je adaptacijom dijela ranije profane građevine kojoj je prizidana ravenska apsida. Točno na polovini ukupne dužine sakralnoga zdanja sačuvana je baza oltarne ograde, od koje su na lokalitetu pronađeni ulomci dvaju pluteja, dva pilastra, arhitrav i dio zabatnog luka (**kat. XIV.1-7**). U znanstvenoj je literaturi liturgijska skulptura iz Valbandona uglavnom ujednačeno datirana, u kraj 8. ili sam početak 9. st., a najveću pozornost istraživača privukao je lijevi plutej na čijem je središnjem polju izveden ikonografski prikaz s križevima i pticama (**kat. XIV.1**).⁶⁴⁹

Ovoj jedinstvenoj kompoziciji dosad nisu pronađene izravne analogije, a brojni su ju autori pokušali sagledati i objasniti s različitih aspekata. N. Jakšić je plutej opisao kao djelo „izrazito naivnog likovnog izraza“ na kojem se „pokrajinski duh obznanio već tijekom predromanike“, podrazumijevajući pritom nespretno kopiranje kasnoantičkih predložaka od strane nevještoga lokalnog klesara.⁶⁵⁰ F. Juroš Monfardin je načinila iscrpnu analizu tehnoloških osobina pluteja, koje njegov nastanak fiksiraju u „ranu zrelu fazu istarskoga pleternog stila“, a istovjetne su pojedinim primjercima opreme pulske katedrale te crkvi sv. Kvirina u Juršićima i sv. Andrije u Betici kod Barbarige. U istom je radu objavila i studiju metričkoga rastera pluteja, u kojemu je kao prežetak antičkih tradicija naslutila naznake dizajniranja glavnog polja po principu „zlatnog reza“, što bi značilo da njegov autor ipak nije bio „naivni pučki klesar“, već izučeni majstor koji je, unatoč nižim izvedbenim sposobnostima, dobro poznao osnovne principe određivanja proporcija i sklada.⁶⁵¹ S takvim se mišljenjem nije složio M. Jurković, koji je kompoziciju glavnog polja objasnio kao „namjeran postupak“ negiranja kasnoantičkih tradicija i plod „nerazumijevanja značenja motiva koje izvodi, tema i kompozicije, što je klesar imao kao predložak, ali što je drugačije transkribirao“. Slijedom toga, Jurković je plutej iz Valbandona istaknuo kao jedan od

⁶⁴⁸ **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Sakralni objekt...“, str. 10-12; **F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ**, „Valbandon...“ str. 203-204.

⁶⁴⁹ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 92; **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 22; **M. VICELJA**, „La scultura del periodo...“, str. 138; **M. VICELJA**, „La scultura dell'alto...“, str. 53-54; **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Pitanje likovnog...“, str. 105; **M. JURKOVIĆ**, „Problemi periodizacije...“, str. 268-269; **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 33; **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Istra in the Early Middle Ages“, u: *The Magic of Istria*, Pula, 2000, str. 70; **N. JAKŠIĆ**, „Valbandon kod Fažane. Oltarna ograda (I.66)“, u: *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 73-74; **N. JAKŠIĆ**, „Scultura e liturgia“, str. 181 i kat. VI.31; **N. JAKŠIĆ**, (ur.), *Prvih pet stoljeća...*, str. 62-64; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 155-159.

⁶⁵⁰ **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 33.

⁶⁵¹ **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Pitanje likovnog...“, str. 107-110. O skulpturi iz Valbandona je pisao i I. Matejčić, koji je detaljno opisao motive dekoracija, ali je po pitanju određenja klesara u kontekstu izvedbe kompozicije pluteja s pticama donio samo kratku kompilaciju mišljenja F. Juroš Monfardin i N. Jakšića. Vidi: **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 155-159.

spomenika koji predstavljaju most između umjetnosti ranoga kršćanstva i predromanike, a ključan je „u razumijevanju formacije novog likovnog jezika, pa time i novog stila“. ⁶⁵² Za razliku od Jakšića, Jurkovića i Juroš Monfardin, M. Vicelja je pokušala sagledati ikonografski aspekt izvedenoga prikaza, kojega je rastumačila kao derivat dubokih teoloških promišljanja, pri čemu se ptice spuštenih i raširenih krila javljaju kao nosioci različitih simboličkih značenja, pa i njihovo asimetrično pozicioniranje na pluteju nije slučajno, već se tumači kao rezultat namjere prenošenja određene vjerske poruke. U tom je smislu potpuno nevažan kontekst iz kojega potječe klesar, jer on samo realizira ideju i koncept, prema ponuđenom predlošku dizajniranom od strane teološki obrazovanog naručitelja. ⁶⁵³ Čini se ipak, da sva ova otvorena pitanja imaju jednostavno rješenje, koje se logično nameće razjasnimo li radioničko porijeklo valbandonske skulpture.

Sagledane u cjelini, morfološke, izvedbene i tehnološke ⁶⁵⁴ karakteristike razmatranog pluteja, ali i svih ostalih ulomaka liturgijske opreme iz Valbandona, a potom i komparativna analiza skupina motiva i detalja koji se na njoj pojavljuju s prethodno opisanim djelima s drugih lokaliteta, upućuju na zaključak da je crkvicu u Valbandonu opremama *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Motivi „Pravoga trsa“ i niza učvorenih krugova s povijenim ljljanovim cvjetovima kojima su ukrašeni dijelovi pergule iz Valbandona, u istoj se kombinaciji i vrlo sličnoj izvedbi pojavljuju u crkvi sv. Kvirina (**kat. XXXI.2, kat. XXXI.14-15, kat. XXXI.36**). Kao analogije velikim krugovima s upisanim križem desnog pluteja iz Valbandona (**kat. XIV.2**) nameću se ulomci iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.2**) i iz Juršića (**kat. XXXI.4**), a s toga lokaliteta potječu i fragmenti arhitrava i luka (**kat. XXXI.30-33**) identični istovrsnim dijelovima trabeacije iz Valbandona (**kat. XIV.5-6**). Pažnju privlači očita razlika u kvaliteti klesanja središnjeg polja, vijenca i okvira lijevog pluteja, koja bi mogla upućivati na različite ruke koje su ga izradile. Time se otvara pitanje rekonstrukcije proizvodnog procesa u radionici i „specijalizacije“ pojedinih majstora za izradu točno određenih dijelova dekoracije, što je već utvrđeno za neke sjevernotalijanske produkcije. ⁶⁵⁵ Pletenice izvedene uz donji rub toga pluteja i pod nizom kuka na arhitravu iz Valbandona uredne su i pravilne, a bliske im paralele nalazimo na gredama iz Bala (**kat. XL.27-30**), Dvigrada (**kat. XLV.11-14**), Gurana (**kat. XXXV.1-5**) i Juršića (**kat. XXXI.30**),

⁶⁵² M. JURKOVIĆ, „Problemi periodizacije...“, str. 268-269.

⁶⁵³ Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba...*, str. 79.

⁶⁵⁴ F. JUROŠ-MONFARDIN, „Pitanje likovnog...“, str. 107-110.

⁶⁵⁵ S. LUSUARDI SIENA – P. PIVA, „Da Pemmone...“, str. 295-323. - Autorice objašnjavaju ovakvu mogućnost na nekim plutejima iz Modene i Akvileje.

dok su pregibi troprutih traka pletenica uz bočne stranice pluteja s pticama, one u donjoj zoni zabatnoga luka i na površinama simboličkih elemenata (križ, krizmon) središnjih prikaza obaju pluteja iz Valbandona izduženiji i neujednačeni, kao na borduri luka zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.9**) te arhitravima s istog lokaliteta (**kat. XLV.10**) i iz Juršića (**kat. XXXI.31-33**).

Već ranije naglašena veza pojedinih klesara *Južnoistarske kontinentalne radionice* s *Radionicom pulskih ciborija* u Valbandonu potvrđuje se i pojavom motiva poznatih sa stranica krune pulskog krstioničkog ciborija i ciborija iz Betike, poput izduženih bršljanovih listova, kojima su rubovi glatkih ploha naglašeni plitkim utorima (vidi **kat. I.1c**, **kat. XXXVII.1a,c**), grozdova od reljefno izbočenih polukuglica unutar profiliranih okvira (vidi **kat. I.1b**, **kat. XXXVII.1c**), kao i konkavnih rozeta s puncom u središtu obrubljenih latica (vidi **kat. I.1a**, **kat. XXXVII.1c**). Isti takvi cvjetovi izvedeni su i na ulomcima pluteja koje je *Južnoistarska kontinentalna radionica* klesala za crkvu sv. Sofije u Dvigradu, a uz njih se pojavljuju i virovite rozete (**kat. XLV.19-20**), slične onima na glavnom polju lijevog pluteja iz Valbandona. Izvedba spomenute teme „Pravoga trsa“ na reljefima iz Valbandona potpuno je jednaka pilastru iz pulske katedrale (**kat. I.15 b**), a sudeći prema karakterističnim detaljima, poput klesanja malenih mesnatih voluta na krajevima vitica, načina podvezivanja mjesta na kojima se račvaju središnja grana i vitice, oblika ljiljanovih cvjetova u međuprostorima i svrdlom načinjenog kružića s rupicom u ishodištima rotirajućih snopića, moguće je čak da ih je izradio isti majstor.

Motivičke reminiscencije na skulpturu pulske katedrale zapažaju se i u oblikovanju križa u vrhu lijevog pilastara iz Valbandona, čija je horizontalna hasta jednaka križevima pilastara iz Pule (**kat. I.15a**) i Bala (**kat. XL.23**), dok je vertikalna atrofirana zbog pogrešne procjene u odmjeravanju reljefnoga polja. Desni je pilastar sigurnije i reljefnije klesan. Iznad središnje kompozicije, pri vrhu reljefnoga polja, isklesan je kružni motiv nalik kotaču s pet žbica, čiji se likovni predložak nalazi na jednom spoliju uzidanom u južni zid katedrale u Puli, (**kat. I.44**), a flankiraju ga dva glatka, izdužena bršljanova lista jednaka onima s ciborija u Puli i Betici.

Jasno je, dakle, da je liturgijska oprema crkve u Valbandonu nastala u okrilju velike radionice koja je djelovala u pulskom zaleđu, a neki od njenih majstora obučavani su u *Radionici pulskih ciborija*. Ta je radionica održavala plodne kulturne veze sa sjevernojadranskim gradovima, što se na umjetničkom planu manifestiralo dvosmjernom

razmjenom likovnih predložaka, koji su postojali i „kolali“ u obliku crteža manjih formata.⁶⁵⁶ Autor valbandonskog pluteja za naukovanja u Puli neminovno je upoznao „moderne“ predloške, a jednog od njih je po vlastitim nahodanju prilagodio kompoziciji pravokutnog polja pluteja. Dokaz takvoj tvrdnji pružaju trokutasta polja jedne stranice Eleukadijeva ciborija⁶⁵⁷ iz crkve San Apollinare in Classe (**slika 52**). U svakom od njih nalaze se križ, četiri rozete i dvije ptice. Oblik križa s volutama na krajevima, pletenica gemom naglašenog središta, vrsta i raspored rozeta jednaki su kao na valbandonskom pluteju. Štoviše, premjesti li se ptica iz donjeg dijela desnog trokutastog polja ciborija u ravninu s desnim krajem

Sl. 52 – lijevo: arkada krune Eleukadijeva ciborija, desno: detalj arkade s kompozicijom dviju ptica, križa i rozeta, FOTO: <https://commons.wikimedia.org>

horizontalne haste križa dobije se kompozicija potpuno identična onoj iz Valbandona. Ne radi se, dakle, o naivnome klesaru koji nevješto kopira kasnoantičke modele, već o majstoru sposobnom da suvremene likovne predloške prilagodi drugačijem zadanom okviru. On ne slijedi sofisticirane proračune proporcija, jer bi u tom slučaju i ostali elementi kompozicije pluteja, koji ovdje imaju svrhu popunjavanja praznog prostora, bili izvedeni u pravilnim omjerima, ali razumije značenje motiva, teme i kompozicije koje do u detalje „transkribira“, iako ne na razini dubokog teološkog promišljanja, kakvo bi se moglo očekivati u važnim metropolijskim centrima, ali ne i u perifernoj sredini, tj. seoskoj crkvi pokraj Valbandona.

⁶⁵⁶ Vidi poglavlje 4. *Radionica pulskih ciborija*.

⁶⁵⁷ **P. ANGIOLINI MARTINELLI**, *Corpus... Ravenna*, vol. 1, str. 36-37; **M. LEAVERS**, „I cibori d'altare delle chiese di Classe di Ravenna“, *Felix Ravenna*, sv. 4, vol. 2, Ravenna, 1971, str. 200-211; **C. RIZZARDI**, „Il ciborio di Sant'Eleucadio in Sant'Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia“, u: *OCNUS, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Beni Archeologici*, vol. 1, Ravenna, 1993, str. 161-167.

Iz svega navedenog proizlazi zaključak da je *Južnoistarska kontinentalna radionica* nositelj najvećega dijela izvangradske kamenoklesarske produkcije na području ranosrednjovjekovne Pulske biskupije. Njezina uloga posebno je važna u kontekstu razumijevanja školovanja klesara, načina formiranja novih skulptorskih radionica i raspodjele poslova unutar njih, te utvrđivanja puteva razmjene i kontinuiteta likovnih predložaka. Zbog visoke izvedbene razine reljefa, ali i sposobnosti kombiniranja, prilagođavanja i doradivanja naslijeđenih i novih motiva zaslužno se može smatrati najboljom ruralnom radionicom Istre iz razdoblja učvršćivanja karolinške vlasti na poluotoku.

8. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Južnoistarske kontinentalne radionice*

Djela *Južnoistarske kontinentalne radionice* važan su dio ukupnoga korpusa predromaničke produkcije Istre izvan gradskih središta, po brojnosti sačuvanih ulomaka, a još više po kvaliteti izrade reljefnih dekoracija. Tome je u prvome redu doprinijelo školovanje pojedinih njenih klesara u najpoznatijoj pulskoj radionici, od koje su, osim visoke razine tehničkih i tehnoloških znanja, baštinili i velik dio likovnoga repertoara te vještinu prilagodbe tradicionalnih motiva novom stilskom izričaju, a postojećih predložaka drugačijim formatima plohe.

Reljefi koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, odlikuju se urednom izradom pleternih motiva čiji su bridovi okomiti na prilično duboko uklesanu pozadinu. Utori koji razdvajaju prutke traka klesani su nešto pliće, a presjek prutaka varira od oštarih, u obliku obrnutog dvostrukog slova W, do blago zaobljenih. Njeni se radovi prepoznaju po točnom prenošenju crteža s odabranog predloška i tendenciji k usitnjavanju elemenata i zgušnjavanju kompozicija. Pri klesanju pletenica reljef je nešto niži, a pregibi, koji katkad odstupaju od savršeno kružnog oblika, cijelom su dužinom ujednačeni. Volute i kuke arhitrava pravilne su, a mesnate zavojnice, klesane koso položenim dlijetom, progresivno se povećavaju od ishodišta prema stabilnim nožicama. Sve su te odlike upravo suprotne onima po kojima se

raspoznaje *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, čijem je opusu dosad bio pridružen velik dio skulpture u ovom radu pripisane *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*. Iako su djelovale u isto vrijeme, pa čak i paralelno na određenom broju lokaliteta, dokazano je da je na južnom dijelu poluotoka najveći dio narudžbi odrađivala potonja radionica, od osnutka „specijalizirana“ za izradu liturgijskih instalacija, dok je baljanska okupljala zidare i priučene klesare, koji su uz arhitektonsku plastiku, povremeno izrađivali i dijelove kamenoga namještaja. Ta je distinkcija jasno vidljiva i u odnosu prema kasnoantičkim predlošcima, koje *Južnoistarska kontinentalna radionica* diskretno prerađuje i kao usvojenu činjenicu nenametljivo implementira u suvremena djela, dok se *Majstor kapitela iz Bala*, bezuspješno trudi doseći kvalitativnu razinu i plasticitet klesarskih ostvarenja prethodnih stoljeća.

Osim astragala, punci i konkavno-konveksnih rozeta te rastvorenih volumena kapitela s gotovo perforiranim prostorima između kalatosa i voluta, kao jedan od „preživjelih“ i prerađenih motiva, koji se uz to izdvaja i kao „rukopisna“ posebnost jednog od klesara *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pojavljuje se kratka valovita vitica od koje se odvajaju sitni pupoljci u vidu malenih, mesnatih voluta, čije se porijeklo može pratiti još od ranokršćanskih kompozicija s prikazom loze. Uz isto se naslijeđe vežu i motivi „Pravoga trsa“, krizmona i „Rajskih vrata“, kojima je ukrašeno nekoliko pluteja ove radionice. Ona, međutim, nije opterećena isključivim oslanjanjem na tradicije, pa spremno usvaja i suvremene geometrijske predloške, uspješno se upuštajući u njihove kombinacije i kreiranje složenijih prepleta u cilju udovoljavanja sve snažnijem strahu od praznog prostora.

Ta se težnja najjasnije očituje na plutejima iz Valbandona, kao jednom od amblematskih primjera koegzistencije kontinuiteta i promjena, na kojima su i najmanji dijelovi pozadine uokolo dominantnih motiva ispunjeni raznovrsnim kršćanskim simbolima. Upravo se na tim primjerima najbolje razaznaje i najveća slabost *Južnoistarske kontinentalne radionice*, a to je klesanje zoomorfničkih simbola. Bilo da se radi o pticama ili četveronožnim životinjama, njihova su tijela anatomske nezgrapne i obrađena tek osnovnim sumarnim potezima. To nas, međutim ne treba čuditi, imamo li na umu činjenicu da se među brojnim ulomcima skulpture *Radionice pulskih ciborija*, u kojoj su stasali vodeći klesari *Južnoistarske kontinentalne radionice*, samo na jednom fragmentu pojavljuje ptica.

Konačno, valbandonski pluteji očiglednim razlikama u duktusu klesanja vijenca, bordura i motiva središnjih polja zornije od bilo kojeg drugog komada skulpture predočavaju organizaciju proizvodnog procesa unutar radionice, potvrđujući pretpostavke o

„specijalizaciji“ klesara za izvedbu određenih dijelova dekoracije, što dokazuju i ulomci trabeacija ove radionice koji često pokazuju značajna odstupanja u izgledu i kvaliteti klesanja pletenice i nizova kuka ili polurozeta pod arkadama.

8. 2. 1. Pluteji

Fragmenti pluteja oltarnih ograda pripisani razmatranoj klesarskoj produkciji dosad su pronađeni na sedam lokaliteta, a to su: sv. Marija Velika kraj Bala (**kat. XL.19-21**), sv. Sofija u Dvigradu (**kat. XLV.19-22**), bazilika nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.2**), crkva sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.1-12**), crkva sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.21-22,26**), sv. Ciprijana kod Rovinja (**slika 49**) i Vela Boška kraj Valbandona (**kat. XIV.1-2**). Iako je samo nekolicina navedenih primjeraka cjelovitije sačuvana, čak i ulomci nedostatni za rekonstrukciju čitave ploče pružaju dovoljno podataka za analizu načina izrade reljefa i tipološko razvrstavanje prema vrsti motiva.

Osnovnom koncepcijom i rasporedom dekorativnih elemenata razlikuju se dva tipa dizajna⁶⁵⁸ pluteja *Južnoistarske kontinentalne radionice*, unutar kojih se raspoznaje nekoliko podskupina. Prvom, ujedno i najbrojnijem tipu, pripadaju ulomci čiju osnovu čini ortogonalni geometrijski sustav učvorenih krugova, odnosno rombova konkavnih stranica, koji se višestruko multipliciraju u horizontalnim ili vertikalnim nizovima, oblikujući široku mrežu što prekriva čitavo glavno polje pluteja. U najjednostavnijim izvedenicama krugovi su ispresijecani ravnim dijagonalnim trakama, kao na primjercima iz Juršića (**kat. XXXI.1, kat. XXXI.6-9**) i Dvigrada (**kat. XLV.21**), a nešto složeniji, nemirniji dojam površine postignut je na pluteju iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.19**) gdje su u osnovnu shemu upletene vertikalno usmjerene valovnice. Trećoj podskupini pripadaju ulomci iz Juršića (**kat. XXXI.2**), kod kojih se uz linearnu osnovu pojavljuju florealni elementi (povijeni ljiljanovi cvjetovi) unutar krugova i u međuprostorima, dok se kao posljednja potkategorija izdvajaju fragmenti iz Dvigrada (**kat. XLV.19-20**), s rozetama u međuprostorima preklapljenih kružnica. Okvir glavnog polja ovih pluteja najčešće čine glatke letvice, no ima i izuzetaka, poput pluteja iz Juršića (**kat. XXXI.8, kat. XXXI.2**), gdje se u toj funkciji pojavljuju sinusoidne vitice s

⁶⁵⁸ M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 81-87.

glatkim bršljanovim listovima i plutejâ iz Valbandona (**kat. XIV.1**), kojima je glavno polje uokvireno pletenicom, odnosno dvostrukim paralelnim utorom.

Svim plutejima drugog tipa zajednička je jasna ikonografska poruka u čijem je fokusu križ. Na lijevom pluteju iz Valbandona (**kat. XIV.1**) flankiran je paunovima, u kompoziciji čije je porijeklo prethodno objašnjeno, dok se na desnom (**kat. XIV.2**) pojavljuje u udvostručenoj varijanti, upisan u veliku kružnicu. Ta je kompozicija izvedenica kasnoantičkoga krizmona, kojemu je u ranom srednjem vijeku često pridodan upisani kvadrat, a na istarskom se poluotoku susreće rijetko i to uglavnom na južnom dijelu, tj. području Pulske biskupije.⁶⁵⁹ Motiv upisanog križa raspoznaje se na nekoliko fragmenata iz Juršića (**kat. XXXI.4**), a može im se pridružiti i ulomak iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.2**), kojem su sačuvani samo dio vanjskog kruga i upisanog kvadrata, dovoljni za identifikaciju prikaza. U trećem je slučaju središnji križ smješten ispod arkade, kao dio ikonografske teme „Rajskih vrata“, koja se učestalo pojavljuje kao ukras predromaničkih oltarnih ograda, a *Južnoistarska kontinentalna radionica* izvela ga je na jednom pluteju iz Juršića (**kat. XXXI.3**).⁶⁶⁰

Vijenci pluteja razmatrane produkcije integrirani su i blago istaknuti u odnosu na glavno polje. Većinom su visoki između 15 i 20 cm, obrubljeni tankim, glatkim letvicama, a najčešće su ukrašeni nizom povezanih pereca (**kat. XXXI.2, 6, kat. XLV.21-22, kat. XXXI.1**), učvorenih krugova (**kat. XL.20**) ili polurozeta pod arkadama (**kat. XLIII.21, 22, 26**). Izuzetak predstavljaju vijenci pluteja iz Valbandona (**kat. XIV.1**) koji su ukrašeni motivom „Pravoga trsa“ te kombinacijom spirala i stiliziranih ljiljanovih cvjetova (**kat. XIV.2**).

S izvedbeno-tehničke strane pluteji ove radionice odlikuju se točnim prenošenjem crteža te urednim i preciznim klesanjem uobičajenih geometrijskih motiva i elemenata bordura, od čega se nespretnom izvedbom izdvaja samo desni plutej iz Valbandona. Unatoč velikom motivu, pa čak i detaljima poput glatkih bršljanovih listova, koji su poznati s reljefa razmatrane produkcije, ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je taj plutej izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Ipak, ne postoje dokazi da je crkva naknadno mijenjala namještaj, a s obzirom na veličinu građevine ne čini se mogućim niti da ju je istovremeno opremalo više radionica. Stoga se kao jedno od eventualnih objašnjenja ovakvog kvalitativnog pada može

⁶⁵⁹ M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 84-85.

⁶⁶⁰ Ž. UJČIĆ, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 280.

pretpostaviti da je originalna ploča uništena (tijekom transporta ili montaže), pa je zamjensku načinio naučnik ili pak neki priučeni lokalni klesar, kopirajući motiv s prethodne.

8. 2. 2. Pilastri

Cjelovito ili fragmentarno sačuvani pilastri *Južnoistarske kontinentalne radionice* pronađeni su na gotovo svim lokalitetima na kojima je utvrđena njezina djelatnost. Na tehničko-izvedbenoj razini najveći se dio tih pilastara odlikuje sigurnim duktusom i urednom izvedbom motiva, čiji su rubovi okomiti na dublje uklesanu pozadinu, a presjeci prutaka ujednačeni i oštri. Nešto niži profil prutaka od uobičajenog, ali i dalje nepogrješivo simetrični motivi, zapažaju se na jednom pilastru iz Dvigrada (**kat. XLV.2**) i dva iz bazilike nepoznatog titilara u Guranu (**kat. XXXIII.3-4**), što se može protumačiti nastojanjem da se postigne ujednačen dojam oltarne ograde, čije je pluteje klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, sklonija naglašeno niskim reljefima. Među reljefnim dekoracijama ukupno četrdesetak pilastrara razmatrane produkcije zapažaju se i manja odstupanja na kvalitativnoj razini, kakva se javljaju i kod preostalih klesarskih radionica u kojima djeluje više majstora i naučnika. To je posebno vidljivo na pilastrima iz Šijane (**kat. XV.1**) i na ulomcima iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.1,4**), koji su međusobno vrlo slični odabranim motivima i načinom klesanja, a uz *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu* ih, osim dubine reza i karakterističnih detalja poput izduženih čvorova, trokutastog završetka cik-cak traka i zbijenog izgleda „S“-motiva, povezuje i oblik kapitela iz Šijane, izrađenih od jednog komada kamena zajedno sa stupićem i pilastrom. Na isti su način bili klesani i pilastri iz crkve sv. Tome kraj Rovinja, ali se nisu integralno sačuvali, već je samo na vrhu jednoga pilastra još vidljiv ostatak stupića okrugloga presjeka (**kat. XLIII.2**).

U morfološkom se smislu kao odlika pilastara ove radionice izdvajaju manji i složeniji motivi, među kojima su vidljivi usitnjeni komadići pozadine, a sve u svrhu udovoljenja osnaženom strahu od praznog prostora. To prisustvo *horror vacui* manifestira se dodavanjem vitica, ljljana, bršljana ili petlji u međuprostore osnovnih kompozicija (**kat. XXXI.14-15, kat. XIV.3-4, kat. XLV.2**) ili zgušnjavanjem traka pleternih mreža s tendencijom da se prekrije čitava zadana ploha (**kat. XV.1, kat. XXXI.1, kat. XXXIII.4, kat. XL.23-24, kat. XLIII.2-4, kat. XLV.23-26**). Na četiri je ulomka na vrhu reljefne dekoracije izveden križ

(**kat. XL.22-23, kat. XIV.3-4**), u čemu se prepoznaje jasna referenca na nekoliko primjeraka iz pulske katedrale, a kao prepoznatljiv se detalj pojavljuje završetak geometrijskih mrežišta u obliku trokuta čija je jedna stranica paralelna s rubnom letvicom (**kat. XV.1, kat. XXXI.18, kat. XLIII.1**). Takva petlja se ponekad javlja i na vijencima pluteja (**kat. XL.20**).

Na ikonografskoj su razini dekoracije pilastara bliske onima koje je za gradske bazilike klesala *Radionica pulskih ciborija*, a motivi koji se na njima pojavljuju mogu se razvrstati u četiri različite skupine. Prvu čine široko rasprostranjene predromaničke kompozicije zasnovane na prepletu geometrijskih oblika, najčešće krugova (**kat. XXXI.1, 12, kat. XLIII.2-3**) ili krugova s romboidno izlomljenim i ukriženim trakama, koji se susreću na čak osam od ukupno devet lokaliteta opremanih od strane *Južnoistarske kontinentalne radionice*. U drugoj su skupini pilastri ukrašeni užim ili širim mrežama pleternih traka koje sežu do bočnih rubnih letvica, gdje mogu biti jednostavno povijene (**kat. XL.23-24, kat. XLV.24-25**) ili mogu imati male kružne petlje pa čine dio beskonačnog niza „S“-motiva (**kat. XV.1, kat. XXXIII.4, kat. XLV.26**). Trećoj skupini pripadaju pilastri ukrašeni nizovima nasuprot postavljenih, povezanih i učvorenih pereca (**kat. XXXIII.3, kat. XLV.2**), dok su u posljednjoj, četvrtoj skupini, okupljeni pilastri koji u različitim izvedenicama ponavljaju prepoznatljivu ikonografsku temu „Pravoga trsa“, a susrećemo ih na samo na dva lokaliteta. Desni pilastar iz Valbandona (**kat. XIV.4**) ponavlja motiv s pluteja i ploče stubišta ambona iz Juršića, gdje je unutar učvorenih krugova smješteno tri, četiri i pet povijenih ljiljanovih cvjetova, a na dva je pilastra iz Juršića (**kat. XXXI.20-21**) isklesana jednostavnija varijanta istog motiva, s jednim ljiljanom u svakom krugu. Iz crkve sv. Kvirina potječu i ulomci pilastara kojima su krugovi bili ispunjeni nasuprotno postavljenim kapljičastim listićima (**kat. XXXI.16**), a na oba spomenuta lokaliteta pojavljuju se izvedenice na kojima se od valovite troprute grane odvajaju vitice, oblikujući krugove ispunjene rotirajućim snopićima prutaka (**kat. XXXI.14-15, kat. XIV.3**). Naličje potonjeg valbandonskog pilastra ukrašeno je uredno izvedenim meandrom, koji prelazi visinske gabarite ukrasnoga polja, pa se vjerojatno radi o reutiliziranom antičkom frizu od kojega je isklesan pilastar s integriranim stupićem i kapitelom.

8. 2. 3. Stupići i kapiteli

Nekolicina sačuvanih kapitela ove radionice pokazuje vrlo ujednačene tipološke odlike, bilo da se radi o stupićima oltara (**kat. XXXV.6, kat. XL.18, kat. XLIII.20**), oltarne ograde (**kat. XV.1, kat. XXXI.26b-28, kat. XLIII.16-18**) ili ciborija (**kat. XXXV.7, kat. XL.35**). Različite varijacije toga tipa kapitela susreću se na sjevernotalijanskom prostoru već polovinom 8. st.⁶⁶¹ odakle su se proširili i istarskim poluotokom,⁶⁶² a do početka 9. st. izrađuju ih i klesari na području Pulske biskupije.⁶⁶³

Kapitele manjih dimenzija (oltara i pergula) od integriranog stupića dijeli jednostruki ili dvostruki prsten, koji se kod onih većih nije sačuvao, pa se o njegovom postojanju može raspravljati samo na temelju pretpostavki. U donjoj se zoni redovito nalazi vijenac od osam glatkih, kopljastih listova čiji se vrhovi lagano povijaju prema van, odvajajući se od kalatosa. Međusobno su odijeljeni koso zasječenim utorima i često imaju profilirane gornje rubove. Nad njima se, ispod raščlanjene abakove ploče, od središnjeg motiva u obliku snopića paralelnih prutaka ili dvostrukog izbrazdanog listića na sredini stranice, pružaju po dvije elegantne volute, uredno oblikovanih zavojnica koje se progresivno povećavaju od ishodišta, a u kutovima dodiruju odsječke tordiranog užeta. Na kapitelima oltarne ograde iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.18**) motiv užeta ne nalazi se na kutovima, već je smješten u sredini gornjeg dijela svake stranice, a na istom se mjestu pojavljuje i na kapitelu ciborija iz Bala (**kat. XL.35**).

Na morfološkoj se razini kapiteli stupića oltara često doimaju razrađenijim i plastičnijim od onih klesanih za oltarne ograde, čiji su listovi izduženiji, a izvedba gornjeg dijela s volutama sumarnija, pa se iz njihovih međuprostora, kao u sv. Lovri u Šijani (**kat. XV.1**) i sv. Tomi kraj Rovinja (**kat. XLIII.16**), pružaju parovi sitnijih, nasuprot postavljenih voluta, a na jednom je ulomku kapitela iz sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.26b**), umjesto dvostrukoga listića, na sredini stranice načinjena plitka jednotračna pletenica. Iako su ukupno gledano zamjetna stanovita odstupanja u kvaliteti klesanja navedenih kapitela, ona ipak nisu tolika da bi ih se pripisalo različitim produkcijama, a moguće ih je objasniti varijacijama individualnih

⁶⁶¹ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 338 (513), 412 (641-644).

⁶⁶² Jednu od varijacija kod koje se pojavljuju jednako oblikovani listovi, doduše u dva reda, od kojih je donji znatno niži, predstavlja i kapitel ciborija biskupa Mauricija iz Novigrada, datiran u zadnju četvrtinu 8. st. (Vidi: M. JURKOVIĆ, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 52-55; M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ – J. ZIHERL, *Novigradski lapidarij*, str. 24; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 162-168.)

⁶⁶³ Vidi poglavlje 5. *Pulska gradska radionica*.

senzibiliteta pojedinih klesara, koji su, uostalom, vidljivi kod svih većih radionica, pa tako i ove.

8. 2. 4. Arhitravi

Ulomci arhitrava oltarnih ograda koji su u ovom radu pripisani *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* najčešće su komponirani tako da je u gornjem redu niz kuka višestruko uvijenih slojeva zavojnica glavica, oslonjenih na masivnije noge, a u donjem, uokvirenom tankim glatkim letvicama, nalazi se gusta dvotračna tropruta pletenica. Njen ujednačen ritam pregiba, jednako kao i izgled kuka jednostrukih nožica proširenih u dnu te duboki, koso zasječeni utori u međuprostorima, nalik su arhitravima *Radionice pulskih ciborija* i opetovano svjedoče o gradskom porijeklu ili školovanju pojedinih njenih klesara.

Izuzetnom vještinom izrade ističe se nekoliko ulomaka iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-29**), sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10-16**) i sv. Cecilije kraj Gurana (**kat. XXXV.1-3**), a na nekima od njih zapaža se i vrlo vješta prilagodba motiva različitim visinama kamene grede, unatoč kojima je duktus klesanja ostao uredan, siguran i ujednačen. Tako su u slučaju jednog samo 10 cm visokog arhitrava iz Bala (**kat. XL.29**), zadržani visina i izgled kružnih pregiba pletenice, ali je reducirana visina kuka, a njihove su nožice jače nagnute, dok je na gredi iz Dvigrada (**kat. XLV.10**), čija je visina čak centimetar manja, provedena adaptacija obiju zona i to tako da su kuke zadržale uobičajen oblik i proporcije glavice i nožica, ali su jače polegnute, a pletenica u donjem redu lagano je spljoštena, pa je umjesto kružnih dobila elipsoidne pregibe i nešto razvučeniji izgled. Od svih poznatih fragmenata arhitrava iz Dvigrada dekorativni su elementi opisanog ulomka izgledom najbližnji kukama i pletenici sa zabata (**kat. XLV.9**), što ukazuje na njegovu moguću poziciju na pročelnoj strani pergule.

Iako su arhitravi razmatrane produkcije s morfološke strane prilično ujednačeni, među komadima s različitih lokaliteta primjećuju se određena odstupanja na izvedbenoj i morfolškoj razini. Posve je jasno da prethodno navedene primjerke nije radila ista ruka koja je klesala arhitrave iz Valbandona (**kat. XIV.5**) i iz sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.7-12**) te da ih valja povezati uz različite klesare. No, rovinjski su ulomci načinom klesanja zavojnica glavica kuka bliski nekolicini fragmenata iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.35**), iz

koje potječu i dijelovi arhitrava potpuno jednakih onome iz Valbandona, dok se pojedini komadi trabeacije iz sv. Tome (**kat. XLIII.13-14**) po obliku nožica i izgledu glavica kuka mogu dovesti u vezu s gredama iz Dvigrada (**kat. XLV.10-16**) i Bala (**kat. XL.27-28**). Svi ti ulomci imaju duboko uklesanu pozadinu, a zavojnice su im mahom rađene koso položenim dlijetom, što ih unatoč razlikama u oblikovanju donjeg dijela, drži čvrsto okupljene unutar opusa iste radionice. Iznesenu tvrdnju potkrepljuju ulomci arhitrava iz crkve sv. Ciprijana kraj Rovinja (**slika 49**), dio kojih je ukrašen nizom kuka jednakog oblika i načina klesanja kao istovrsni fragmenti iz obližnje crkve sv. Tome (**kat. XLIII.7-13**), dok su na preostalima polurozete pod arkadama, kakve su osim na arhitravima iz sv. Tome (**kat. XLIII.23-25**) bile izvedene i na gredama iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.36-38**).

Pomnijom analizom svih ulomaka arhitrava zapaženo je da neki od njih imaju jednako klesanu pletenicu, ali im se kuke razlikuju (**kat. XIV.5** i **kat. XXXI.30**, **kat. XLV.10** i **kat. XXXI.31-33**), dok se kod drugih pojavljuje vrlo sličan oblik kuka, ali je pletenica klesana drugačije (**kat. XXXI.30**, **kat. XIV.5**), što bi upućivalo na to da su na istom komadu liturgijskoga namještaja katkad radila dvojica majstora, tako da je jedan izradio gornju, a drugi donju zonu. Takva podjela poslova već je utvrđena na primjerima pluteja.

Središta zavojnica nekolicine ulomaka arhitrava iz Juršića naglašena su puncama (**kat. XXXI.30**, **32-33**), dok je na jednom (**kat. XXXI.34**) koso položenim dlijetom načinjena dvotračna pletenica s rupicom u pregibima. Već je ranije objašnjeno da oba spomenuta elementa vuku porijeklo iz kvalitetne gradske radionice, a u ovom se slučaju pojavljuju u kombinaciji s naglašeno izduženim nožicama kuka, kakve će se učestalo sretati na istovrsnim ulomcima iz 9. st. Prilagodba usvojenih motiva suvremenim umjetničkim strujanjima vidljiva je i na nekoliko ulomaka arhitrava iz Bala (**kat. XL.30**) i Gurana (**kat. XXXV.5**, **kat. XXXIII.11**), na kojima je privid izduženijih kuka postignut kosim zasijecanjem prednje strane nožica, koje se u osnovi oblikom i visinom ne razlikuju od onih koje su im prethodile. Zbog takvog dualizma tradicionalnih i avangardnih tendencija arhitravi *Južnoistarske kontinentalne radionice* predstavljaju važan segment u razmatranju kontinuiteta i mijena kao najvažnijih obilježja razdoblja, ali i razvoja ukupnoga korpusa predromaničke skulpture u Istri.

8. 2. 5. Zabati i lukovi

Nad prolazima u svetište bazilike sv. Marije Velike kraj Bala i crkve sv. Sofije u Dvigradu, nalazili su se zabati koji se morfološki i izvedbeno mogu pripisati istom klesaru, a njegova se pripadnost *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* prepoznaje u odabiru motiva i klesanju karakterističnih detalja. Dvigradski je zabat (**kat. XLV.9**) gotovo cjelovit i nedostaje mu samo ulomak pri desnoj peti, dok je u Balama (**kat. XL.26**) sačuvan samo jedan veći ulomak, ali njegova reljefna dekoracija pruža dovoljno podataka za komparativnu analizu i atribuciju. Oblik i kompozicija zabata u oba su slučaja jednaki. Letvičasto uokvirenom troprutom pletenicom naznačen je luk, a bočne kosine prati niz kuka pužolikih zavojnica i vitkih nožica proširenih i razmaknutih u dnu. Središnjim trokutastim poljem, obrubljenim astragalom, dominira križ flankiran vegetabilnim motivima. Na primjerku iz Dvigrada pojavljuju se stilizirani ljiljanov cvijet i list bršljana, usporedivi s detaljima pluteja iz Valbandona, dok je na ulomku iz Bala pored križa sačuvana kratka valovita vitica s malenim volutama, kakva se susreće i na ulomcima liturgijske skulpture iz Juršića.

Na vrhu dvigradskoga zabata sačuvao se plastično oblikovan križ proširenih krajeva hasti, profiliranih rubova i gemom naglašena središta. Taj se dekorativni element često nalazio na vrhovima zabata predromaničkih oltarnih ograda, o čemu svjedoči i jedini *in situ* sačuvan hrvatski primjerak iz crkve sv. Martina u Splitu, a kao predložak dvigradskome vjerojatno je poslužio neki od pulskih primjeraka, poput onoga čiji je fragment pronađen u bazilici sv. Marije Formoze (**kat. II.2**). Rekonstrukciju ukupnog izgleda dvigradskoga zabata omogućio je pronalazak jednog manjeg ulomka 2004. godine.⁶⁶⁴ On se s otprije poznatim ne spaja u lomu, ali se po ostatku pletenice uz luk i dijela bršljanova lista pri vrhu zna da je stajao na lijevom kraju ovoga zabata. Sukladno predromaničkom poštivanju simetrije može se zaključiti da je na svakoj stopi bio izveden po jedan latinski križ neukrašenog tijela i trokutasto proširenih hasti. Vanjski, okomiti bridovi bili su ravno otklesani i obrubljeni tankom letvicom na mjestu na koje se naslanjao pripadajući arhitrav.

Unatoč identičnoj kompoziciji, zabat iz Bala pokazuje i određene razlike, a one se osim na odabir florealnih motiva glavnog polja odnose se i na izvedbu pletenice, koja je na primjerku iz Dvigrada razvučenija i mjestimično neujednačenih razmaka među prutcima, dok ju na ulomku iz Bala oblikuju pravilni, okruglasti pregibi. Oba tipa pletenice izvedena su na lijevom pluteju iz Valbandona, a susreću se i na nizu ulomaka liturgijske skulpture s drugih

⁶⁶⁴ M. BARADA, „Dvigrad - crkva sv. Sofije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no.2, Zagreb, 2005, str. 200-202.

lokaliteta, što pored niza ranije uspostavljenih poveznica potvrđuje radioničko porijeklo obaju opisanih zabata.

Dijelovi zabatnih lukova pronađeni su na lokalitetima sv. Cecilije u Guranu (**kat. XXXV.3-4**) i Vele Boške u Valbandonu (**kat. XIV.6**). Poput arhitrava i lukovi su bili anepigrafski i podijeljeni u dvije zone, od kojih gornju čini niz masivnih kuka, a donju letvičasto uokvirena pletenica. Posebno je zanimljiv ulomak luka iz crkve sv. Cecilije (**kat. XXXV.4**), na kojemu je u donjem dijelu načinjena uredna pletenica, ali su za razliku od ostalih dijelova trabeacije, kuke obrađene grubo i sumarno, a na lijevoj su strani, ispod pravokutnog usjeka i znatno niže. Položaj usjeka odgovara donjem dijelu lijeve strane luka, koji je na ovaj način trebao biti prilagođen spoju s arhitravom, ali nagib kuka upućuje na to da bi se ulomak morao nalaziti na suprotnoj strani prolaza, gdje usjek ne bi imao nikakvu funkciju pa je vjerojatno riječ o komadu koji je radi pogreške u klesanju odbačen prije no što je načinjena završna obrada kuka. Iz dekoracije ulomka može se zaključiti i to da su pojedini motivi (u ovom slučaju pletenica što prati donji luk) izrađivani serijski na dijelovima skulpture koji su tek kasnije dovršavani. Takve su „šablonske“ motive i bordure mogli izrađivati određeni klesari ili naučnici, a na njihovim su „poluproizvodima“ drugi majstori dovršavali središnju kompoziciju i obrađivali detalje. Takva raspodjela zadataka ujedno pruža objašnjenje primijećenim odstupanjima u izgledu kuka na lukovima i zabatima s različitih lokaliteta, koje se ponekad javljaju i na dijelovima trabeacije iz iste crkve.

8. 2. 6. Ciboriji i amboni

Iznesene pretpostavke o unutarnjem ustrojstvu i podjeli poslova unutar radionice potvrđuje i jedan ulomak ciborija iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.31**), kojemu je uz oblinu luka izvedena pravilna dvotračna tropruta pletenica, dok je gornji dio ostao neukrašen. Prema zakrivljenosti luka i visini tjemena dijela ulomka može se pretpostaviti da je arkada trebala biti ukrašena poput ulomka koji je uzidan u stubište kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.10**) kojemu je široka glatka letvica dijelila pletenicu od završnog niza kuka na vrhu. Izvedba obaju spomenutih elemenata analogna je ulomcima arhitrava iz Sv. Marije Velike i iz Dvigrada, pripisanih *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, pa nema razloga sumnjati da je ista izradila i ciborij, koji se prema rekonstruiranom rasponu luka

prepoznaje kao oltarni. Takvu atribuciju potvrđuju i morfološko-izvedbene osobine jednog kapitela koji je pronađen na lokalitetu i vjerojatno je pripadao tom ciboriju (**kat. XL.35**). Do u detalje jednak kapitel potječe iz crkve sv. Cecilije kraj Gurana (**slika 48**), gdje nisu pronađeni ulomci arkada, no postojanje ciborija u toj se crkvi pretpostavlja na temelju drugoga kapitela (**kat. XXXV.7**). U kripti župne crkve u Balama pohranjeno je još nekoliko manjih fragmenata za koje se, zbog jedne zaobljene stranice, pretpostavlja da su pripadali arkadama ciborija bazilike sv. Marije Velike, iako bi ih lako mogli povezati i uz zabatne lukove (**kat. XL.33-34**).

Ambon Marijine bazilike klesala je *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, ali je onaj iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.36**) nesumnjivo bio djelo *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Iako su sačuvani samo ulomci ploče stubišta, na njihovoj se reljefnoj dekoraciji prepoznaju jednak majstorski „rukopis“ kao na pluteju s istog lokaliteta i specifični detalji koji se pojavljuju na skulpturi iz istog opusa ali iz drugih crkvi. Zanimljiv je detalj izveden u gornjem lijevom kutu većeg ulomka, kojega čine dvije malene volute čije se glavice dodiruju čelom, a koji je usporediv s volutama na vrhu kapitela stupića oltarne ograde iz crkve sv. Lovre u Šijani.

* * *

Južnoistarska kontinentalna radionica jedna je od najproduktivnijih klesarskih radionica koje su djelima prilično visoke kvalitete izvedbe opremale crkve u zaleđu Pule i na širem području Pulske biskupije krajem 8. st. i na samom početku 9. st. Njeni se majstori, od kojih je dio sigurno školovan u Puli, nisu upuštali u izradu arhitektonskih elemenata, već je njihova djelatnost bila isključivo usmjerena na liturgijsku skulpturu. Značajan broj i veličina crkvi koje je opremala, jednako kao i razlike u duktusu i vještini izvedbe reljefa, upućuju na to da je i u njoj djelovalo više klesara, među kojima je postojala određena hijerarhija, temeljena na iskustvenim i kvalitativnim kriterijima. Identifikacija ove produkcije ključna je spona u razumijevanju tranzicije i transformacije tradicionalnih motiva i tehnika ukrašavanja kamenoga namještaja, od uglednih gradskih radionica do lokalnih klesara ruralnih krajeva, koji početkom 9. st. uvelike oponašaju reljefe većih crkvi u okolici, nastale u *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

9. KLESARSKA RADIONICA IZ GALIŽANE

9. 1. Definiranje radionice

Važan segment predromaničke skulpture južne Istre predstavljaju ulomci liturgijske opreme crkvi manjih naselja neposrednog zaleđa Pule, pri čemu se brojnošću lokaliteta i heterogenošću oblikovnih karakteristika ističe područje Galižane. Kontinuitet guste naseljenosti toga dijela Istre prati se još od antike,⁶⁶⁵ što je bilo uvjetovano prvenstveno gospodarskim mogućnostima koje su pružila prirodna i geografska obilježja tog najplodnijega dijela poluotoka, kao i smještajem na raskrižju glavnih rimskih cesta koje su presijecale pulski ager, povezujući Galižanu s gradskim središtima (Pula - Poreč - Trst) i lukama (Fažana – luka Krnica na ulazu u Raški zaljev).⁶⁶⁶ Područje je pokršteno još u kasnoj antici, kada je sagrađen i najveći broj ovdašnjih crkvi, a budući da su ga zaobišli valovi barbarskih upada te su crkve zadovoljavale potrebe seoskih zajednica i u narednim stoljećima, kada se u njima povremeno mijenja liturgijska oprema, za što su uglavnom angažirani lokalni klesari.⁶⁶⁷ To potvrđuju fragmenti kamenoga namještaja čije se reljefne dekoracije prema formalnim i ikonografskim rješenjima mogu smjestiti u post-justinijanski period, a na morfološko-izvedbenoj razini pokazuju manje ili više uspješno oblikovanje pojednostavljenih kompozicija i motiva suvremenih gradskih radionica (**slika 10-12**). S obzirom na činjenicu da u okolici Galižane nije bilo neobrađenih površina, zaobišla ju je karolinška planska kolonizacija Slavena krajem 8. st. pa nije bilo potrebe za većim graditeljskim pothvatima u svrhu rekrizacijacije,⁶⁶⁸ već su ulaganja u sakralne građevine bila usmjerena na njihovo osuvremenjivanje te prilagodbu postojećih interijera novim idejnim i vjerskim shvaćanjima svećenika, u znatnoj mjeri ograničenih financijskim mogućnostima stanovnika.⁶⁶⁹ Važno je istaknuti i da crkve na

⁶⁶⁵ R. MATIJAŠIĆ, „Gli agri...“, str. 7-104.

⁶⁶⁶ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 95-120.

⁶⁶⁷ B. MARUŠIĆ, *Istra u ranom...*, str. 20-27.

⁶⁶⁸ M. LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 112-114.

⁶⁶⁹ Od ukupno devetnaest crkvi na području Galižane, koje i danas postoje ili su poznati njihovi arheološki ostaci, desetak ih je neosporno bilo u funkciji u ranom srednjem vijeku. Tome broju valja pridružiti i petnaestak lokaliteta na području Vodnjana, koji na sjeveru graniči s Galižanom i nekolicinu crkvi na području Fažane, gdje su također djelovali lokalni klesari iz okolice Galižane. C. GHIRALDO, „Cenni sopra le chiese esistenti o crollate nel territorio di Gallesano“, *Atti CRSRV*, vol. 36, Rovigno, 2006, str. 418; C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 608-609.

ovome području uglavnom nose posvetu starijim titularima, među kojima nema niti jednog sveca čiji se kult širio s franačkim osvajanjima.

Iako je utvrđeno da su na uređenju pojedinih crkvi u Galižani (sv. Just, spoliji na crkvi sv. Antuna Opata) sudjelovale i druge, kvalitetnije radionice,⁶⁷⁰ značajna količina ulomaka skulpture s ovog mikroregionalnog područja nedvojbeno je dio lokalne, ruralne produkcije. Da se ne radi o većem broju priučenih obrtnika koji djeluju individualno, iako je u Istri zasigurno bilo i takvih, već o objedinjenoj skupini klesara različitih izvedbenih sposobnosti, svjedoče nalazi liturgijske opreme pronađeni među ruševinama i nedaleko od crkve sv. Pelegrina, koja je bila podignuta na samoj granici područja Galižane i Fažane.⁶⁷¹ Sukladno ograničenoj teritorijalnoj rasprostranjenosti crkava iz kojih potječu ulomci liturgijske skulpture dovedeni u vezu s onima pronađenim kraj sv. Pelegrina, čini se sasvim prihvatljivim taj dio istarskog predromaničkog skulpturalnog korpusa nazvati opusom *Klesarske radionice iz Galižane*.

Ostatke crkve sv. Pelegrina je 1909. otkopao i istražio A. Gnirs.⁶⁷² Tom je prilikom objavio nekoliko fotografija ulomaka skulpture, koje je datirao u „kraj razdoblja seobe naroda“, uz kratku opasku da dekoracija ulomaka pluteja „odstupa od uobičajenih motiva pletera“, dok su ukrasi arhitrava i lukova usporedivi s brojnim primjercima dijelova trabeacija pronađenih među ostacima ranosrednjovjekovnih crkvi u okolici Pule.⁶⁷³ Istraživanja spomenute crkve, međutim, nisu ukazala na pregradnje i višekratne promjene liturgijske opreme tijekom predromanike, kojima bi se objasnio pronalazak većeg broja različitih arhitrava i lukova databilnih u isto stilsko razdoblje (**kat. XXI.3, 5-7, 9**). Budući da svi ti ulomci, među kojima se nalazi i nekoliko nedovršenih uradaka (**kat. XXI.10**), nikako nisu mogli pripadati jedinstvenoj oltarnoj ogradi crkve sv. Pelegrina, a prema odabiru motiva i načinu klesanja bliski su fragmentima liturgijskoga namještaja iz crkvi rasprostranjenih u radijusu od oko 5 km, moguće je pretpostaviti da se na ovome mjestu, cestovno odlično povezanom s okolnim naseljima (Galižana, Vodnjan, Fažana, Lobarika), ali i kamenolomima (Vinkuran, Šandalja, Brijuni, Peroj), nalazilo središte klesarske proizvodnje, smješteno u

⁶⁷⁰ Vidi poglavlja: 8. *Južnoistarska kontinentalna radionica* i 10. *Istarska internacionalna klesarska radionica* u ovome radu.

⁶⁷¹ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 122 (lokalitet naziva *Agello* = *Agelum*, deminutiv od *ager*); **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica dell'antico agro polese desunta dai documenti“, *AMSI*, vol. 51-52, Pola, 1939-1949, str. 154, 175 (navodi da se lokalitet naziva *Prostimio*); **C. GHIRALDO**, „I toponimi del comune catastale di Gallesano“, *Atti CRSRV*, vol. 35, Rovigno, 2005, str. 580; **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 445.

⁶⁷² **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 5-10.

⁶⁷³ **Ibid.**, str. 6-8.

manjem kompleksu srednjovjekovnih kuća, čije je loše izvedene zidove, oko 300 metara zapadno od terena s crkvom, sondažnim istraživanjima utvrdio Gnirs.⁶⁷⁴

Čak je i bez detaljne analize ulomaka s Gnirsovih fotografija jasno da se radi o skulpturi nastaloj u rasponu od nekoliko desetljeća, koja su u provincijskoj sredini prijelaza 8. u 9. st. bila obilježena prilagodbom otprije poznatih tehnika⁶⁷⁵ klesanju suvremenih motiva i kompozicija, dok morfološke i izvedbene osobine reljefa databilnih u isti vremenski horizont potvrđuju da je radionica okupljala klesare različitih individualnih sposobnosti interpretacije i realizacije predromaničkih predložaka. Na jednoj od Gnirsovih fotografija (**kat. XXI.10**), nalazi se nekoliko fragmenata pluteja izrazito plitko klesanih traka, zaobljenog presjeka prutaka, u čemu se prepoznaje oslanjanje na tradicije 8. st., dok njihov varijabilni broj unutar jedinstvenog motiva implicira istovremeni otklon prema predromaničkom ornamentalnom slogu, koji, međutim, još nije dokraja usvojen, pa trake oblikuju spirale, stroge geometrijske likove ili neučvorene ortogonalne rastere, uz odsustvo *horror vacui*. Ovoj skupini valja pridružiti dva manja ulomaka pluteja iz okolice Galižane (**kat. XIX.5**, **kat. XIX.6**) kod kojih se osim sličnog načina klesanja, također zapažaju namjera za realizacijom pleternih kompozicija, i istovremeno nerazumijevanje sintakse tog novog oblikovnog jezika.

Nešto dublje klesanje, nesiguran duktus, ali jednake formalne osobine prepoznaju se na tri ulomka oltarne ograde iz crkve sv. Blaža u Vodnjanu (**kat. XXIX.8-9**), odnosno zdanja koje se u ranom srednjem vijeku nalazilo na mjestu današnje monumentalne barokne građevine.⁶⁷⁶ Debljina dva manja fragmenta (**kat. XXIX.9**) ukazuje na to da su pripadali pluteju, koji je prema sačuvanom dijelu motiva višestruko zavijene spirale, zaobljenog presjeka slojeva blizak prethodno opisanima, dok je jedan pilastar (**kat. XXIX.8**) s istom skupinom usporediv na temelju kompozicije načinjene neučvorenim pleternim trakama različitog broja prutaka. U morfološkom smislu vodnjanski je pilastar zapravo vrlo sličan spoliju ugrađenom u zid dvorišta crkvice sv. Antuna Opata u Galižani (**kat. XX.3**), što govori u prilog tome da su nastali prema istom modelu, kod kojega je unutar dvostrukog letvičastog okvira izvedena kompozicija triju superponiranih krugova s upisanim križevima, a u kutove se

⁶⁷⁴ **Ibid.**, str. 10.

⁶⁷⁵ Ovdje se prvenstveno misli na razlike u načinu izvedbe motiva, koji su u 8. st. na ovome području još uvijek uglavnom svedeni na plitko uparane obrisne linije i postizanje razlikovnih efekata naglašenih dijelova ispunjavanjem ploha porazbacanim puncama ili kratkim usporednim brazdicama (**slika 8-10**), premda se već u drugoj polovini istog stoljeća pojavljuju i reljefi kod kojih je glavni motiv izbočen u odnosu na velike dijelove plitko uklesane, neukrašene pozadine, kao na ulomcima arhitrava iz Lobarike (**slika 12**).

⁶⁷⁶ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 157; **A. ALISI**, *Istria. Città minori*, str. 65; **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia.“, str. 595.

pružaju jednostavne volute. Jasno je da su pilastri djela različitih klesara, no oni su bez sumnje nastali u isto vrijeme rane faze afirmacije predromaničkoga stila u ruralnom zaleđu Pule (što potvrđuju volutama završeni krajevi hasti križa na ulomku iz Galižane), a unatoč razlici u duktusu klesanja pokazuju jednako nerazumijevanje zakonitosti kreiranja motiva ornamentalnog pleternog sloga.

Proces prilagodbe i usvajanja novina pratiti se i na ulomcima arhitrava iz sv. Pelegrina (**kat. XXI.4-5**), kojima je prema oblikovnim svojstvima i dimenzijama pridružen dio fragmenata, također pohranjenih u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Unatoč znatnim odstupanjima na morfološkoj i izvedbenoj razini, koja su rezultat različitih klesarskih „rukopisa“, ti fragmenti pokazuju i neka zajednička obilježja, svojstvena kopiranju istog radioničkog predloška, a odnose se na kompoziciju prednje stranice i karakterističan oblik kuka. Naime, jedino se u okolici Galižane pojavljuju arhitravi i lukovi potpuno lišeni pleternih elemenata, kojima su kuke, najčešće malenih glavica i čunjastih nožica, položene okomito ili pod suprotnim nagibom na neukrašenu traku u donjem dijelu, ili su pak smještene unutar glatkog letvičastog okvira. Na jednoj takvoj, skoro cjelovito sačuvanoj gredi (**kat. XXI.4 – desni dio**), koja je vjerojatno donesena sa sv. Pelegrina,⁶⁷⁷ jasno se vidi trud kojeg nevješti klesar ulaže kako bi načinio ujednačen i pravilan niz kuka, pri čemu se još ne zamara naglašavanjem plasticiteta niti detalja. Na ulomcima s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.31**) i s područja samostanskog kompleksa s crkvama sv. Mihovila i sv. Klementa na Vrhcu kod Pule (**kat. VII.6**), niz je ujednačeniji, a premda su kuke i dalje krute, uspravne ili nagnute na krivu stranu, plitkim su im utorima naznačeni slojevi zavojnica. Prema formalnim i izvedbenim osobinama ovoj se skupini može pridružiti i arhitrav reupotrijebljen za prozorsku gredu crkve sv. Elizeja u Fažani (**kat. XVII.3**), koja je od ruševina sv. Pelegrina udaljena manje dva kilometra. Ispod plitko klesanih čunjastih kuka proteže se široka letvica, a nešto uža, koja je kod prethodno opisanih ulomaka izostavljena, načinjena je i uz gornji rub ukrasnoga polja. Iako je nagib dvaju dijelova niza pravilniji, jasno je da se radi o lošijemu klesaru, koji u radu ne koristi trokut i šestar pa se u načinjenoj asimetričnoj kompoziciji razlikuju širina nožica i broj kuka lijeve i desne strane.

⁶⁷⁷ Mjesto i okolnosti nalaza grede nisu poznate, no B. Marušić ju je u izložbenom postavu Muzeja spojio u cjelinu s ulomkom koji se prepoznaje na jednoj Gnirsovoj fotografiji skulpture iz sv. Pelegrina, a to zasigurno ne bi učinio bez razloga. Moguće je da u mnoštvu ulomaka koji su nakon Drugog svjetskog rata zaprimljeni u Muzej, ovaj jednostavno nije došao na red za objavu, ili nije bio dovoljno zanimljiv, ali da se podaci koji nedostaju nalaze u Marušićevim rukopisnim bilješkama s terena, čiju sistematizaciju i obradu od strane djelatnika AMI još uvijek čekamo.

Lošijemu klesaru ili naučniku mogu se pripisati dva ulomka pilastara (**kat. XXI.1-2**) iz Arheološkog muzeja Istre u Puli, od kojih se jedan nalazi na Gnirsovoj fotografiji skulpture iz sv. Pelegrina.⁶⁷⁸ Prednja im je strana prekrivena jednoprutim trakama neotklesanih međuprostora, koje nalikuju mrežištima pilastara i vijenaca pluteja ranije opisanih pulskih radionica, ali je njihova plošna modelacija bliža kasnoantičkim nego predromaničkim načinima klesanja.⁶⁷⁹ Sudeći prema započetom i nedovršenom pokušaju podjele trake na tri prutka, vidljivom u dnu većega ulomka, moguće je da se radi o odbačenim komadima, premda su u seoskim crkvama bili prihvatljivi i takvi radovi, o čemu svjedoči spolij slične dekoracije ugrađen u sjeverni zid župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije u Pomeru (**kat. XXVII.7**). Iako se ne može bez rezerve tvrditi da je i taj arhitrav nastao u okviru *Klesarske radionice iz Galižane*, poglavito stoga što je pronađen na udaljenijem lokalitetu, on je u nizu detalja sličan njezinim djelima. Nesiguran duktus, neujednačen tijek traka (u ovom slučaju dvoprutih) i neotklesani međuprostori u donjoj zoni, usporedivi su s pilastrima iz sv. Pelegrina, dok su kuke u gornjem dijelu, iako nešto reljefnije obrađene, oblikom i nagibima bliske spoliju reupotrijebljenom za natprozornik crkve sv. Elizeja u Fažani (**kat. XVII.3**). Drugom pilastru iz sv. Pelegrina (**kat. XXI.3**) prednja je strana ukrašena dvama nasuprot postavljenim nizovima povezanih troprutih pereca prilično uredne izvedbe i duboko uklesane pozadine, što ukazuje na to da je u razmatranoj klesarskoj radionici u isto vrijeme djelovao barem jedan vještiji majstor.

Iako se na njegovim radovima ne prepoznaju specifični „rukopisni“ detalji koji bi upućivali na naukovanje u Puli, kao što je to slučaj s pojedinim klesarima *Južnoistarske kontinentalne klesarske radionice*, prilično visoka razina zanatske vještine i korištenje motiva kojima su ukrašavani dijelovi liturgijskoga namještaja gradskih crkvi polovinom 8. st., sugeriraju prethodno stečeno praktično iskustvo. Zbog toga mu se, osim nekolicine kvalitetno izrađenih fragmenata ukrašenih tordiranom vrpcom, a pronađenih kraj crkve sv. Pelegrina

⁶⁷⁸ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 7-8, sl. 6.

⁶⁷⁹ Usporedi na primjer plutej s krizmonom iz crkve sv. Lucije u Val Sudigi kraj Galižane (M. VICELJA, „La scultura del periodo...“, str. 134-140; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 132), plutej s pticama iz crkve sv. Pavla kraj Bala (I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 130.) ili veliki plutej iz četvrti sv. Teodora u Puli (V. JUKIĆ- BUČA, „Ranokršćanski plutej iz četvrti sv. Teodora u Puli“, *Histria archaeologica*, no. 47, Pula, 2016, str. 153-172). Motiv sličan ovome izvedenom na pilastrima iz Galižane, ali s reljefnim polukuglicama između glatkih traka, pojavljuje se na sjevernotalijanskom području od Akvileje do Vicenze i Ravene već od 6. st., a u dorađenoj se inačici, s troprutim trakama, zadržao sve do 8. st., pa se može pretpostaviti da su i na istarskome području u tome razdoblju postojali slični predlošci. (Vidi: A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 65-67 (T1/1); R. OLIVIERI FARIOLI, *Corpus della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedioevala di Ravenna*, vol. 3, Roma, 1969. str. 65-66, sl.121; E. NAPIONE, *Corpus XIV*, str. 162-165 (T-18/48-49, T-19/51).

(**kat. XXI.7-8**), uz određenu dozu opreza, mogu pripisati i pilastri iz crkve San Zeno u Savolagu sjeveroistočno od Galižane (**kat. XXIII.2a,b-3**).⁶⁸⁰ Ruševine crkve istražene su početkom prošlog stoljeća i tada su u pulski muzej preneseni ulomci arhitrava i pilastara, koji su dokaz postojanja i kontinuiteta uhodane lokalne produkcije i slikovit primjer transformacije likovnog jezika s ciljem udovoljavanja suvremenom predromaničkom ukusu. Osnovni crtež reljefnog ukrasa arhitrava i pilastara jednak je, ali je motiv na svakom od tih dijelova različito interpretiran. Na fragmentima arhitrava (**kat. XXIII.1**), koje je B. Marušić opisao radovima iz vremena u kojemu su „klesari još nosili u sebi odjeke klasičnoga ukusa“,⁶⁸¹ sinusoidna je vitica jednopruta i zaobljenog presjeka, a slojevi lepezastih palmeta zajedničkog ishodišta, koje se od nje odvajaju, čine nježne i ujednačene oblike. Prepoznavši u njima „ornamentalni umjetnički izraz bizantske tradicije 6. i 7. st.“ A. Gnirs je zaključio da je riječ o umjetnini importiranoj sa sjevernojadranskoga područja,⁶⁸² s čime se složio i I. Matejčić, istaknuvši da „ovaj specifični ornament“, kojemu određene stilske paralele pronalazi na primjerima langobardske skulpture u sjevernoj Italiji iz prve polovice i sredine 8. st., „ne susrećemo drugdje u Istri“. ⁶⁸³ Nasuprot ulomcima arhitrava, dekoracija pilastara načinjena je troprutim trakama potisnutog naturalizma, u čijoj se vještoj izvedbi i pravilnim intervalima zavoja, s tek neznatnim odstupanjima kod oblikovanja lepezastih listova, prepoznaje ruka klesara koji je vrlo dobro usvojio ne samo likovni jezik, već i tehnike izrade predromaničke skulpture, primjenjujući ih pri adaptaciji postojećeg motiva. Upravo razlika u stilskom izričaju arhitrava i pilastara pobija pretpostavku o uvozu kompleta liturgijske opreme, koja je, uostalom, teško prihvatljiva i s obzirom na to da se radi o crkvi skromne seoske zajednice, ali je posve moguće da su samo arhitravi, kao ogledni primjerak želja svećenika ili donatora, nabavljeni u nedalekoj Puli, kada su tamošnje crkve već opremane skulpturom dominantnih ornamentalnih pleternih obilježja te da je izrada ostatka kamenoga namještaja crkve u Savolagu povjerena lokalnoj radionici. U prilog tome govori jedan fragment mramorne grede iz Pule (**kat. II.13**), ukrašen istim motivom u čijoj se izvedbi

⁶⁸⁰ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 114; **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 171 (navodi da se lokalitet *Pradi* ili *Li Pradi* kraj Galižane spominje u dokumentu iz 1587. **C. GHIRALDO**, „I toponimi...“, str. 567 (objašnjava da se područje *I Pradi* nalazi na sjeverozapadno od Galižane, između *Laco de Saolaga* i *Cal de S'ciavi*); **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 464.

⁶⁸¹ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 21, 26-27; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 43; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 332.

⁶⁸² **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 15; **K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ** (ur.), *Arheološki tekstovi*, str. 203.

⁶⁸³ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 60; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 150-152.

Sl. 53 – kasnoantički kapiteli, lijevo: kapitel iz Nezakcija, desno: kapitel s nepoznatog nalazišta u Puli, FOTO: M. VICELJA

prepoznaje početni otklon prema apstrakciji, ali ne i potpuna afirmacija pleternog sloga, što svjedoči o tome da je nastao prilagodbom starijega radioničkog predloška, očigledno poznatog gradskim klesarima i prije kraja 8. st., po kojemu su ukrašavani arhitravi poput onoga koji je nabavljen za crkvu u Savolagu. Zanimljiv je i kapitel iz crkve San Zeno (**kat. XXIII.3**), čija izdužena i zatvorena forma asocira na kasnoantičke primjerke (**slika 53**), ali s ponešto promijenjenim konceptom, pa su odsječene plohe pretvorene u osam jednakih neukrašenih, izduženih listova, iznad kojih su dodani parovi malenih voluta. Unatoč prisustvu prepoznatljivih predromaničkih elemenata, navedeni se ulomci još uvijek pridržavaju tradicionalnog leksika, fiksirajući nastanak pergule u razdoblje afirmacije apstraktnog geometrijskog sloga u neposrednom zaleđu Pule.

Župi u Galižani je u crkveno-administrativnom smislu pripadalo i naselje Šijana,⁶⁸⁴ za čiju je crkvu posvećenu sv. Lovri liturgijska oprema također nabavljana kod lokalnih radionica, u skladu s financijskim mogućnostima zajednice. Uz pilastre s integriranim stupićima i kapitelima (**kat. XV.1**), pripisane *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, cjelinu oltarne ograde činili su arhitravi (**kat. XV.2**) i zabatni luk (**kat. XV.3**), koji na prvi pogled ne pokazuju zajedničkih svojstava, ali ih komparativna analiza morfoloških, izvedbenih i kompozicijskih odlika s istovrsnim ulomcima iz obližnjih crkvi neupitno svrstava u opus *Klesarske radionice iz Galižane*. Reljefno ukrašena stranica obaju arhitrava iz spomenute crkve je s gornje i donje strane uokvirena glatkim letvicama, na isti način kao na natprozorniku iz Fažane (**kat. XVII.3**). Pletorne dekoracije nema, a visina kuka zauzima

⁶⁸⁴ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 138; **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 175 (navodi da se u nekoliko dokumenata iz 14. i 15. st. lokalitet spominje kao *San Lor*, *San Loro* ili *San Lauro*, te da je iz pisanih izvora poznato da je 1589. postao dijelom posjeda pulskog plemića Girolamo Barba); **R. MATIJAŠIĆ**, „Toponomastica storica dell'antico agro polese di Bernardo Schiavuzzi“, *Atti CRSRV*, vol. 14, Rovigno, 1983-1984, str. 320 (navodi da je crkva označavala granicu s pulskim komunom); **C. GHIRALDO**, „I toponimi...“, str. 590; **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 441.

čitavu zadanu plohu, kao na nekolicini fragmenata trabeacija iz crkve sv. Pelegrina (**kat. XXI.6**) i s nepoznatih nalazišta između Pule i Vodnjana (**kat. XLVII.5, kat. XXIX.10, 12, kat. XXXVII.9**). Unatoč činjenici da su nožice kuka arhitrava iz Šijane dvama utorima razdijeljene na tri prutka, iznesenu atribuciju potvrđuju njihov čunjasti oblik, uspravan položaj, duktus klesanja i izrada detalja, u ovom slučaju linije koja razdvaja slojeve zavojnica glavica, koja je izvedena kao na prethodno spomenutim ulomcima s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.31**) i iz samostana sv. Mihovila i Klementa na Vrhcu (**kat. VII.6, kat. VII.7**).

Razlike na formalnoj razini i koljenasta oštećenja na krajevima stopa zabatnoga luka i arhitrava iz Šijane nastala prilikom spajanja tih elemenata, navela su većinu istraživača na zaključak da je luk naručen naknadno, u nekoj od kvalitetnijih južnoistarskih radionica 9. st.⁶⁸⁵ Pritom se redovito pretpostavljalo da je izvorni dio zamijenjen zbog značajnijega oštećenja, ali se istovremeno zaboravljalo postaviti pitanje kako je moguće da je u razdoblju posvemašnjeg osiromašenja poluotoka,⁶⁸⁶ za crkvu marginalnog značaja, smještenu na području gdje ni u vrijeme uspostave karolinške vlasti nije bilo opsežnih graditeljskih projekata, malena seoska zajednica, prikupila dovoljno sredstava za narudžbu vrhunski izvedenog, što znači i prilično skupog, zamjenskoga dijela opreme? Odgovor na to pitanje pruža upravo uvid u opus *Klesarske radionice iz Galizane*, odnosno komparativna analiza s ulomcima pronađenim kod crkve sv. Pelegrina, među kojima se nalaze fragmenti jednog zabatnog luka (**kat. XXI.7**) morfološki, kompozicijski i izvedbeno vrlo bliskog cjelovito sačuvanom luku iz Šijane (**kat. XV.3**). Da je kompletnu trabeaciju crkve sv. Lovre izradila navedena skupina klesara potvrđuje u prvom redu činjenica da se radi o luku, a ne trokutastom zabatu, kakvim su prolaze u svetište premošćivale sve preostale definirane radionice južnoistarskoga zaleđa. Oblik luka nesumnjivo je nastao po uzoru na djela pulskih radionica, ali se on načinom komponiranja prednje plohe i izvedbom dekorativnih elemenata ipak razlikuje od njihovih uradaka. Važan detalj koji se pojavljuje na oba razmatrana luka je koso otklesan donji dio prednje stranice, zbog čega je debljina luka u podgledu manja od one na vanjskom obodu. Jednaka im je i kompozicijska podjela reljefnoga polja, na kojem se u

⁶⁸⁵ M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 14-15 (sl. 10); I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 190.

⁶⁸⁶ Poznato je da je Istra kao franačka pogranična regija bila svojevrsna logistička baza u dugotrajnom ratu protiv Avara, koji se krajem 8. st. vodio na granicama Istre. Osim materijalnih davanja, povećanih i novouvedenih poreznih opterećenja, Istranima je bila nametnuta i obveza vojne službe u udaljenim krajevima, o čemu se saznaje iz pritužbi iznesenih na Rižanskom placitu. Treba imati na umu da su se ratovi u srednjem vijeku uglavnom vodili od proljeća do jeseni, tj. u razdoblju kada se obavlja većina poljodjelskih radova, zbog čega se prihod od zemlje u ruralnim dijelovima poluotoka značajno smanjio. Vidi: M. ANČIĆ, „U osvjet...“, str. 73, 85-86; N. BUDAK, *Hrvatska povijest od 500. do 1100.*, Zagreb, 2018., str. 186-189.

gornjoj zoni dva niza ujednačenih i proporcionalnih kuka visokih nožica naginju prema vrhu, gdje posljednji par oblikuje maleni trokut. Osnovne razlike pak leže u izboru motiva središnjeg, istaknutog polja, koje je na luku iz sv. Pelegrina ukrašeno tordiranom vrpcom, a na onim iz sv. Lovre troprutom pletenicom, te u obliku nožica kuka, koje su na galižanskom luku jednoprute, a na šijanskome dvoprute. Budući da se u duktusu, dubini uklesane pozadine i oblikovanju zavojnica glavica prepoznaje „rukopis“ istog klesara, upravo navedene razlike pružaju osnovu za uspostavu relativne kronologije. Luk iz Galižane nastao je ranije, što potvrđuje perzistencija tradicionalnog motiva tordiranog užeta u kombinaciji s jednostrukim nožicama kuka, čija visina ukazuje na donju datacijsku granicu početkom u 9. st., dok su dvostruke nožice i tropruta pletenica s luka iz Šijane potvrda posve usvojenog leksika predromanike, što se u lokalnoj radionici periferne sredine pulskog zaleđa događa tijekom prvih desetljeća 9. st. S obzirom na istu tendenciju raščlambe nožica kuka zamjetnu na arhitravima s potonjega lokaliteta, za koje je utvrđeno da su dio produkcije *Klesarske radionice iz Galižane*, može se zaključiti da su oba dijela trabeacije nastala u isto vrijeme, ali pod dlijetom različitih klesara, što je i dovelo do potrebe za adaptacijom krajeva pojedinačnih dijelova prilikom sastavljanja pergule.

Znakovito je da među ruševinama crkve sv. Lovre nije pronađen niti jedan ulomak pluteja, što nije izoliran slučaj u seoskim crkvama oko Galižane, koje je opremala *Klesarska radionica iz Galižane*, premda je u njima morala postojati neka vrsta pregradnih ploča, koje su bile uglavljene među pilastre pronađene na tim lokalitetima.⁶⁸⁷ M. Mirabella Roberti⁶⁸⁸ je pretpostavio, a isto je kasnije ponovio i B. Marušić,⁶⁸⁹ da su u tim crkvama pluteji bili drveni, što se čini malo vjerojatnim, budući da je kamen bio tradicijski materijal za gradnju i opremanje u ovim krajevima, a povrh svega i lako dostupan pa je moguće da se radilo o jednostavnim glatkim pločama, koje su mogle biti oslikane ili prekrivene tkaninom.⁶⁹⁰ S vremenom su ploče odnesene ili reupotrijebljene, često u profane svrhe, a zbog izostanka

⁶⁸⁷ Najbolji primjer je crkva San Zeno u Savolagu, u kojoj su pronađeni pilastri i arhitravi iz dviju faza uređenja crkve, ali niti jedan ulomak pluteja.

⁶⁸⁸ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270.

⁶⁸⁹ B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 221.

⁶⁹⁰ U crkvi sv. Marije u Starom Milju nisku oltarnu ogradu čine glatki pluteji s reljefno ukrašenim vijencima i pilastrima, nekoliko ulomaka neukrašenih pluteja s integriranim vijencima pronađeno je u crkvi sv. Tome kraj Rovinja, a jednake primjere imamo i u samoj Galižani, u crkvi sv. Justa, gdje su su u novovjekovno svetišće ugrađeni predromanički pluteji bez ukrasa na glavnom polju, ali s pleternim kompozicijama na vijencima. Nekoliko stotina metara dalje nalazi se crkva Marijinog Začeca („Concetta“), u kojoj je *in situ* sačuvana dromanička pergula, bez ikakve reljefne dekoracije. Budući da su u pojedinim slučajevima vijenci izrađivani kao samostalni element koji je nalijegao na gornji rub pluteja, te su glatke, već iskrojene ploče mogle biti odnošene s ruševina crkvi bez i najmanjeg bogobojažnog straha počinitelja da odnosi nesto posvećeno.

reljefnih dekoracija kasnije ih nije bilo moguće identificirati kao dijelove liturgijskoga namještaja.⁶⁹¹ Instaliranjem uglačanih pluteja, bez reljefnih ukrasa, ispunjena je forma prilagodbe sakralnoga interijera izmijenjenim idejnim i vjerskim shvaćanjima, a troškovi preuređenja značajno su smanjeni, što je u istarskim selima sigurno bio važan čimbenik u odabiru izvođača radova te stoga ne iznenađuje činjenica da se ovoj radionici, uz nekoliko opisanih ulomaka iz „prijelaznoga razdoblja“⁶⁹² pronađenih kod crkve sv. Pelegrina, može pripisati samo jedan plutej s plitkoreljevnim pleternim kompozicijama.

Vezu arhitrava iz sv. Lovre i *Klesarske radionice iz Galižane* potvrđuju i fragmenti triju zabatnih lukova, kojima je identično komponirana prednja strana ukrašena nizom kuka čunjastih nožica, razdijeljenih plitkim utorima na tri ili pet prutaka. Dio jednog luka je pronađen zajedno s ranije opisanim ulomkom arhitrava u kompleksu na Vrhcu (**kat. VII.7**). Drugi je nepoznate provenijencije (**kat. XLVII.5**), a oblikovno je podudaran s dijelom arhitrava izvađenog iz apsidalnog zida crkve sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.3**), jednim komadom s nepoznatog nalazišta (**kat. XIX.7**) i jednim koji se prepoznaje i na Gnirsovoj fotografiji skulpture iz sv. Pelegrina (**kat. XXI.5**). Ulomci trećega luka (**kat. XXI.6**), također pronađeni 1909. kod spomenute crkve, unatoč nesigurnostima u klesanju vidljivim na nekim mjestima, isticanjem detalja zavojnica, lepezastim širenjem segmenata nožica te izradom utora koso položenim dlijetom već pokazuju značajan napredak klesara u oblikovanju željenog predromaničkog motiva, no oni su kvalitativno još uvijek daleko od skulptorskih ostvarenja suvremenih školovanih klesara.

Visoke kuke jednostrukih nožica, koje se u dnu ne dodiruju, nalik onima na prethodno opisanim zabatnim lukovima (**kat. XXI.7**, **kat. XV.3**), u kombinaciji s prilično uredno izvedenom pletenicom u donjoj zoni, kakva se pojavljuje i na jednom malenom ulomku iz sv.

⁶⁹¹ I danas se u internetskim oglasnicima kao atraktivan materijal za izradu stolova nude stare kamene ploče koje oblikom podsjećaju na pluteje.

⁶⁹² Pojam „skulptura prijelaznoga razdoblja“ skovao je Ž. Rapanić, osamdesetih godina 20. stoljeća, definirajući njime skulpturu splitskih i zadarskih reljefa nastalu u drugoj polovini 8. i početkom 9. st., kod koje je dominantan kontinuitet ranokršćanske komponente u oblikovanju motiva kod kojih vodeću ulogu još nije preuzeo apstraktni pleterni ornament. (Vidi: **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 20 i dalje, posebno 115-130). Rapanićeve je zaključke kasnije nadopunio N. Jakšić, razdvojivši dvije dominantne komponente predromaničkih reljefnih motiva i kompozicija: mediteransku – koja kontinuirano iz kasnoantičkih vremena, poglavito umjetnosti mozaika, te inzularnu – obilježenu strogim ornamentalnim slogom troputih prepleta, koja se pojavljuje s dolaskom Karolinga. (Vidi: **N. JAKŠIĆ**, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 194-195; **N. JAKŠIĆ**, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji...“, str. 16-26; **N. JAKŠIĆ**, „Dalmatinski primjeri...“, str. 395-406; **N. JAKŠIĆ**, „Riflessi della 'Rinascenza liutprandea' nei centri urbani della costa adriatica orientale“, u: *Hortus artium medievalium*, vol. 16, Zagreb – Motovun, 2010, str. 17-26). Na istarskome se poluotoku „prijelaznim razdobljem“ mogu obuhvatiti reljefne dekoracije nastale oko polovine i krajem 8. st., kod kojih se najčešće pojavljuje klipeus kao središnji motiv kompozicije, ili pak one kod kojih je glavno polje ispunjeno zoomorfnim ili vegetabilnim motivom, lišenim troputih pleternih traka.

Pelegrina (**kat. XXI.9**), otvaraju mogućnost da je galižanska radionica izradila i dio kamenoga namještaja za crkvu sv. Flora u staroj Loborici. Srednjovjekovno se naselje nalazilo dvjestotinjak metara zapadno od današnjega, u blizini mjesnog groblja iz čijeg je suhozida izvađeno nekoliko post-justinijanskih i predromaničkih spolija,⁶⁹³ zbog čega je B. Marušić pretpostavio da je stara crkva nepoznatog titulara bila sagrađena „početkom 8. st., a možda i ranije“ kao jednobrodna kapela, a sukladno preostalim dijelovima skulpture pronađenim u okolini, zaključio je da je obnavljana u romanici.⁶⁹⁴ Dva ulomka arhitrava (**kat. XXVI.2-3**), izvađena iz jedne od obližnjih gospodarskih zgrada, dio su predromaničke opreme stare crkve, a prema morfološkim i izvedbenim karakteristikama, napose dubini reza, obliku i nagibu kuka, može ih se usporediti s fragmentima lukova iz sv. Pelegrina (**kat. XXI.7, 9**), sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.3**) i s nepoznatog nalazišta (**kat. XLVII.1**) te s cjelovito sačuvanim arhitravom nepoznate provenijencije (**kat. XLVII.2**), koji se čuva u Arheološkom muzeju Istre u Puli. Crkvi u staroj Loborici pripadao je i plutej ukrašen uobičajenim predromaničkim motivom učvorenih krugova i dijagonala, među koje su pri dnu reljefne plohe smještene tri ptice (**kat. XXVI.1**). Ujednačen duktus klesanja pleternih traka, uglačana pozadina na koju su bridovi motiva okomiti i posebna pažnja posvećena iscrtavanju perja ptica uparanim zarezima, oprečni su velikim pogreškama u prenošenju crteža i nevještom dizajniranju reljefnoga polja, a upravo to bi mogao biti ključni ukazatelj da je plutej nastao u *Klesarskoj radionici iz Galižane*, koja je, kako je već ranije utvrđeno, uglavnom izrađivala pregradne ploče lišene reljefnih dekoracija.

Takav primjer su i dva pluteja koji i danas ograđuju povišeno svetište (**kat. XIX.1**) župne crkve sv. Justa u Galižani, za koju je spomenuta radionica klesala i arhitrave, o čemu će biti više riječi na drugome mjestu. Središnje polje tih pluteja potpuno je glatko, a reljefno su ukrašeni samo integrirani vijenci. Na jednome je izvedena gusta mreža „S“-motiva, dok je na drugome uobičajena kompozicija učvorenih krugova i cik-cak traka. Oba spomenuta motiva, prilično jednakih izvedbenih osobina, prepoznavamo na bočnoj strani i vijencu pluteja iz Loborike (**kat. XXVI.1**), što implicira zajedničko radioničko porijeklo sva tri navedena dijela oltarnih ograda. Iznesenu pretpostavku potvrđuje i blizina naselja u kojima su pronađeni, a koja su u srednjem vijeku bila pod ingerencijom istog župnika. Dijelom opreme crkve sv.

⁶⁹³ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 130-131; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 329; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 54-56.

⁶⁹⁴ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 10; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 253; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 54-56.

Flora bio je i vrh pilastra na kojem se sačuvao ostatak integriranog stupića (**kat. XXVI.4**) i dio reljefne kompozicije krugova i cik-cak traka, načinom klesanja i plićim pozicioniranjem pozadine sukladan reljefu pluteja s pticama.

Sve do kraja 12. st., kada je udruživanjem sedam ranosrednjovjekovnih naselja nastala jezgra današnjeg Vodnjana, Galižana je bila najznačajnija župa i najveće naselje pulskoga agera, pa ne čudi da su ovdašnji klesari opremali i pojedine crkve na Vodnjanštini. Premda izvorna ubikacija ulomaka triju arhitrava (**kat. XXIX.10-12**) koji su do 1949. bili izloženi u vodnjanskome lapidariju nije poznata, formalne karakteristike ukazuju na to da je i njih izradila *Klesarska radionica iz Galižane*. Naime, kompozicija reljefno ukrašene plohe, s letvičastim okvirom na gornjem i donjem rubu te oblik i način klesanja kuka sukladni su arhitravima iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**). Ipak, grede iz Vodnjana pokazuju i stanovit napredak klesara na izvedbenoj razini, vidljiv ponajprije u pravilnijem odmjeravanju položaja kuka čije su osi sada blago odmaknute od okomice, pa za razliku od rigidnih „čunjeva“ iz Šijane, nizovi kuka djeluju skladnije, plastičnije i mekše.

Pored ulomaka povezanih u opus radionice čije je središte proizvodnje bilo uz crkvu sv. Pelegrina, na lokalitetima oko Galižane, među kojima je i nekolicina spomenutih crkvi, pronađeni su fragmenti arhitrava i lukova koji se od opisanih prilično razlikuju morfologijom, načinom klesanja kuka, ali i realizacijom donje zone, u kojoj se pojavljuje epigrafski ukras. Budući da je riječ o homogenoj skupini istovrsnih ulomaka, manjeg kvantitativnog opsega, a relativno visoke zanatske razine izvedbe, koji pritom ne pokazuju izrazita zajednička svojstva s djelima preostalih definiranih klesarskih opusa, a njihova izvorna ubikacija ne prelazi opseg područja djelovanja *Klesarske radionice iz Galižane*, može se pretpostaviti, iako ne i deciderano tvrditi, da su i ta djela nastala unutar razmatranog radioničkog kruga, premda s mogućim vremenskim odmakom u odnosu na ranije opisane ulomke. Štoviše, na temelju jezičnih formula i grafijskih odlika slova ti su ulomci dovedeni u vezu s epitaфом dvojice predromaničkih majstora - *Iohannesa* i *Garibertusa*, uklesanim na prednjoj strani kamenog sarkofaga pronađenog u crkvi sv. Silvestra u Val Sudigi kraj Galižane (**kat. XXIV.1**). Činjenica da se u natpisu spominju majstori dokaz je postojanja ukorijenjene lokalne tradicije obrade kamena i uhodane proizvodnje kamenoga namještaja, koja je nesumnjivo obuhvaćala puno veći broj djela, po čemu su u određeno vrijeme imenovani, očigledno, bili poznati u

svome kraju, a što im je, uostalom i omogućilo izradu takvog i za tadašnje prilike skupog i luksuznog funeralnog spomenika.⁶⁹⁵

V. Delonga je natpis na sarkofagu datirala u kraj 8. ili početak 9. st., uz objašnjenje da „njegov sadržaj upozorava na vremensku razliku između upokojenja dvojice navedenih majstora, Ivana, koji već počiva u sarkofagu i Gariberta kojemu je u budućnosti ista grobnica također namijenjena“.⁶⁹⁶ Takva formulacija upućuje na nasljeđivanje obrtničke djelatnosti, koje *Iohannes* i *Garibertus* možda nisu bili osnivači ni vlasnici, ali je evidentno njeno postojanje kroz vremenski period od barem dvije generacije, pa je kroz nju moralo proći i više naučnika ili klesara. Sepulkralni natpis na sarkofagu lokalnih obrtnika, običnih pučana, ukazuje na mogućnost da je barem jedan od njih, možda onaj mlađi, čije ime odaje germansko porijeklo, bio pismen. No, jednako je tako moguće da im je tekst sročio neki od pripadnika lokalne aristokracije ili klera s kojim su surađivali, što implicira poseban status dvojice majstora, odnosno ulogu unutar radionice koja im je omogućavala izravan kontakt s naručiteljima, ne samo u poslovnim okvirima, već i komunikaciju na privatnoj razini, zahvaljujući kojoj je i mogla biti zatražena usluga izrade teksta. Sudeći prema sačuvanim dijelovima natpisa s epigrafskih spomenika koji im se mogu pripisati te njihovoj izvornoj ubikaciji, spomenuti su majstori surađivali s pulskim biskupima, benediktincima, župnicima, svećenicima, tribunima, a vjerojatno i lokalnim velikašima, čija su imena ostala nepoznata.

Prednja strana epigrafskih ulomaka trabeacija koji im se mogu pripisati podijeljena je u dvije zone. U gornjem je dijelu niz masivnih, ujednačeno nagnutih kuka, mesnatih zavojnica i u najvećem broju slučajeva jednostrukih nožica, a u donjem istaknuto natpisno polje, bez rubnih letvica ili uparanih linija u funkciji okvira, što se izdvaja kao specifikum ove grupe spomenika. U crkvi sv. Elizeja u Fažani pronađen je jedan takav ulomak luka (**kat. XVII.1**), koji je oblikom i načinom klesanja slova vrlo blizak natpisu sa sarkofaga, a po svim je bitnim odlikama usporediv s dijelom arhitrava ugrađenim u pročelje fažanske župne crkve sv. Kuzme i Damjana (**kat. XVII.2**), u kojoj, osim navedenog spolija na zapadnome pročelju, nisu pronađeni drugi dijelovi predromaničke skulpture, pa se zaključuje da je greda, čiji natpis

⁶⁹⁵ Na čitavom je istarskom poluotoku sačuvano tek pet ili šest sarkofaga databilnih u razdoblje između 8. i 11. st., a u njima su uglavnom pokapani biskupi i svećenici. Vidi: **A. ŠONJE**, „Starokršćanski sarkofazi...“, str. 137-175; **A. MILOŠEVIĆ**, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 79.

⁶⁹⁶ **V. DELONGA**, „Vallsura kraj Galižane, crkva sv. Silvestra (I.68)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 75.

(sasvim prigodno) spominje biskupa Firmina,⁶⁹⁷ prenesena iz svega nekoliko stotina metara udaljene crkve sv. Elizeja, čiji se titular slavi kao konpatron župe u Fažani. Ipak, izgled i duktus klesanja kuka na ova dva fragmenta ukazuje na to da su ih, unatoč kompozicijskim, morfološkim i epigrafskim podudarnostima, prema istome modelu izradile različite ruke, dok je natpis na oba dijela klesao isti majstor.

Mekano oblikovanim kukama iznad natpisa tribuna Teodora s luka iz sv. Elizeja (**kat. XVII.1**) najbližu analogiju predstavljaju dva fragmenta arhitrava s nepoznatih nalazišta, od kojih je jedan (**kat. XLVII.8**) bio izložen u klastru Franjevačkog samostana u Puli, a drugi (**kat. XXIX.13**) u lapidariju u Vodnjanu. I na njima su krupne zavojnice glavica klesane koso položenim dlijetom, nožice se nižu u pravilnom ritmu, a njihovi blago zakošeni bridovi stvaraju diskretne svjetlosne kontraste. Prednje polje arhitrava uokvireno je širokim, glatkim letvicama, kao na gredama iz Šijane (**kat. XV.2**), Vodnjana (**kat. XXIX.10-12**) i iz Fažane (**kat. XVII.3**) što potvrđuje pretpostavku o pripadnosti dvojice majstora *Klesarskoj radionici iz Galižane*.

Drugi majstor, autor spolija s pročelja crkve sv. Kuzme i Damjana (**kat. XVII.2**), skloniji je dubljem uklesavanju međuprostora, snažnijim klesarskim potezima i naglašenijim kontrastima, koji se zapažaju i na jednom ulomku arhitrava identične kompozicije i dekoracije pronađenom u crkvi sv. Maura sjeveroistočno od Galižane (**kat. XXIII.1**), gdje su također izostali značajniji nalazi preostalih dijelova skulpture, iako je poznato da je crkva imala predromaničku oltarnu ogradu, čija je baza i danas sačuvana *in situ*.⁶⁹⁸ Nažalost, poznato je i to da su tijekom proteklih stoljeća brojni komadi kamene opreme iz napuštenih ili preuređenih crkvi na ovome području spaljeni u vapnenicama, kojih je zbog prirodnih datosti terena i dobre prometne povezanosti bilo naročito mnogo upravo u ovom dijelu Istre.⁶⁹⁹ Istoj skupini

⁶⁹⁷ Biskup Firmin, čije je ime uklesano na arhitravu, nije poznat iz pisanih dokumenata, a ne nalazi se ni na popisu pulskih biskupa, iako je vjerojatno bio jedan od njih, budući da se Fažana nalazi na pulskom dijecezanskom području. B. Marušić je na temelju izgleda kuka, koje je smjestio u „srednje etapno razdoblje“, kao i oblika slova D i O, kojeg je smatrao karakterističnim za kraj 8. st., pretpostavio da se radi o prelatu koji je na čelu biskupije bio prije Teodora, spomenutog 804. na popisu sudionika Rižanskog placita. (Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Novi spomenici...“, str. 9-10.) No, upravo rustičan izgled slova potvrđuje da je arhitrav nastao u okviru lokalne radionice, kod kojih je korištenje starijih elemenata, poput masivnih kuka jednostrukih nožica, sasvim uobičajeno i tijekom 9. st., pa je moguće da je Firmin bio biskup u kratkim razdobljima prije ili poslije Fortunata, odnosno 804-806. ili 810-813.

⁶⁹⁸ **I. MARIĆ - M. JURKOVIĆ**, „Galižana - crkva sv. Maura“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 333-335.

⁶⁹⁹ Područje obiluje kvalitetnim vapnencem, ali i drvom koje je važan čimbenik u tradicionalnoj proizvodnji vapna, koja se u ovome dijelu Istre održala od antičkih vremena pa do danas. O važnosti ovog materijala u ranom srednjem vijeku govori i podatak iz zapisnika s Rižanskog placita, koji spominje novu vrstu podavanja – *calcaria*, koju je uvela franačka vlast, a koji se očigledno odnosio na godišnju obvezu davanja određene

valja pridružiti i dva ulomka nepoznate provenijencije (**kat. XLVII.7a,b**), čiju pripadnost opusu ovih majstora, osim formalnih, potvrđuju i grafijske osobine poput trokutastog slova D i neproporcionalnog S, koji se pojavljuju i na fragmentima iz Fažane, kao i na dijelu arhitrava (**kat. IV.12**) koji je po svemu sudeći naknadno naručen za crkvu sv. Lucije uz gradske zidine Pule. Potonji ulomak dosad nije privukao značajniju pozornost istraživača, a u dokumentaciji Arheološkog muzeja zaveden je kao dio liturgijske opreme s nepoznatog nalazišta. No, taj se ulomak raspoznaje na jednom crtežu nekolicine nalaza kamene skulpture, kojeg je u vrijeme gradnje austro-ugarske Pješadijske i topničke vojarne⁷⁰⁰ načinio tehnički crtač Rudolf Kratochwill, a 1904. je objavljen u tekstu A. Gnirsa o topografiji antičke Pule,⁷⁰¹ zajedno s planom lokacije starijih gradnji na kojemu se vidi da oznaka mjesta nalaska ulomaka odgovara poziciji stotinu godina kasnije ubicirane crkve sv. Lucije.⁷⁰² Iako je Kratochwillov crtež vrlo jednostavan, na njemu se zapažaju neki važni detalji, poput natpisa i visokih kuka jednostrukih nožica, a njegov dokumentaristički značaj još je veći uzme li se u obzir činjenica da se do početka 20. st. od tri prikazana ulomka, koji su sudeći prema skiciranom reljefnom ukrasu pripadali istom arhitravu, sačuvao samo jedan, dok su preostali izgubljeni.⁷⁰³

Iako su kuke krupnih glavica osovljenih na dvostruke nožice, koje se nalaze u gornjem dijelu arhitrava izloženog nad prolazom između svetišta i sakristije nekadašnje župne crkve sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.4**), drugačije nego na prethodno spomenutim ulomcima, izgled slova u donjem dijelu, jednak onima na spoliju iz crkve sv. Kuzme i Damjana u Fažani (**kat. XVII.2**), potvrđuje već ranije iznesenu pretpostavku V. Delonga, temeljenu na sličnosti jezičnih formula i oblika natpisa ovog arhitrava i sarkofaga iz crkve sv. Silvestra, kako „treba

količine vapna. Mnogostruka primjena toga materijala, ne samo u graditeljstvu, već i u poljoprivredi, ali i pročišćavanju vode, što je bilo naročito važno u malaričnim predjelima južne Istre sve do kraja 19. st., pogodovala je razvoju ove proizvodne djelatnosti na ruralnome području u neposrednoj blizini Pule. Vidi: **BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K.** „Japlenica“ - <http://istrapedia.hr/hrv/1208/vapnenica-ili-japlenica/istra-a-z/>; „Tradicionalna proizvodnja vapna u Istri i kopnenim dijelovima Hrvatske“, str. 249-251. - <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-03-07.pdf>; **B. ORBANIĆ**, „Tradicijska proizvodnja vapna“, u: *Upotreba kamena u tradicionalnoj proizvodnji vapna - memorija s radionice u okviru projekta REVITAS II, Vodnjan, svibanj – srpanj 2015*, Vodnjan, 2015, str. 5-6; **N. BUDAK**, *Hrvatska povijest od 500. do 1100.*, str. 188.

⁷⁰⁰ Zgrada carske i kraljevske Pješadijske i topničke vojarne izgrađena je 1873. na sjeverozapadnome uglu nekadašnjih rimskih gradskih zidina, a sa sjeverne i zapadne strane zatvarala je gradsku četvrt sv. Teodora, gdje se u ranom srednjem vijeku nalazila crkva sv. Lucije. Nakon Drugog svjetskog rata je na mjestu porušene vojarne podignuta nova zgrada u kojoj je danas smještena Sveučilišna knjižnica.

⁷⁰¹ **A. GNIRS**, „Zur Topographie...“, str. 215-232.

⁷⁰² **V. JUKIĆ**, „Kameni namještaj...“, str. 79-114; **A. STARAC**, (ur.), *Pula – Rađanje grada*.

⁷⁰³ Gnirs navodi da je opisane ulomke tražio u dvorištu Augustovog hrama, gdje su se u to vrijeme čuvali fragmenti kamene skulpture iz Pule i okolice, no osim ovoga koji je i danas u fundusu Muzeja, drugih ulomaka s Kratochwillova crteža više nije bilo. Također naglašava da su natpisi s ulomaka čak pogrešno prepisani i protumačeni, a za razliku od antičkih epigrafskih ulomaka s istog lokaliteta, ovi ranosrednjovjekovni nisu objavljeni u *CIL*-u niti u *Archeografo Triestino*. **A. GNIRS**, „Zur Topographie...“, str. 215-232.

vjerovati da su (majstori *Iohannes* i *Geribertus* – op. N.B.) radili i na gradnji te opremanju sv. Justa, u suradnji s tamošnjim svećenikom“.⁷⁰⁴ Konačno, ta je suradnja već ranije utvrđena dovođenjem u vezu reljefa na vijencima *in situ* sačuvanih pluteja (**kat. XIX.1**) s lokalnom *Klesarskom radionicom iz Galižane*, u kojoj su djelovali i imenovani majstori.

Detaljna analiza korpusa južnoistarske predromaničke kamene skulpture potvrdila je postojanje barem jedne klesarske radionice smještene u blizini Galižane i djelatne na ograničenom ruralnom području u neposrednom zaleđu Pule. Sudeći prema ulomcima kamenoga namještaja iz vremena koje je prethodilo karolinškom osvajanju Istre, predromanička je radionica nastavila otprije uhodanu tradiciju, razvijajući se od početne prilagodbe otprije poznatih motiva i shema do prepoznatljivog apstraktnog sloga kroz nekoliko generacija. Nije to bila vrhunska produkcija u smislu izvedbenih sposobnosti i inovativnosti klesara, ali je prihvatljivim uradcima zadovoljavala potrebe velikog broja naručitelja u seoskim sredinama skromnijih platežnih mogućnosti, ali i onih nešto zahtjevnijih pripadnika privilegiranog društvenog sloja, o čijim su donacijama svjedočili natpisi na danas fragmentarno sačuvanim lukovima i gredama. Nažalost, kao i kod većine istarskih predromaničkih epigrafskih spomenika, sačuvani dijelovi teksta ne pružaju podatke za njihovu čvrstu dataciju, pa je i u ovom slučaju moguće samo na temelju votivnih formula i grafijskih odlika slova pretpostaviti da su izrađeni u razdoblju od kraja 8. do polovine 9. st. Povijesne prilike, potkrijepljene nalazima arheoloških istraživanja, potvrđuju da na ovom području kršćanske tradicije i odanost pulskome biskupu nisu nikada bili ugroženi političkim promjenama i masovnim naseljavanjem Slavena, zbog čega su izostale monumentalne privatne zadužbine novoizdignutih karolinških podložnika, kao i osnivanja samostana iz kojih se inače širio utjecaj akvilejskog patrijarha, pa su graditeljski pothvati bili uglavnom svedeni na obnovu postojećih crkvenih interijera i njihovu prilagodbu izmijenjenom liturgijskom obredu, a čini se da su zbog skromnih materijalnih sredstava najčešće izrađivane oltarne ograde glatkih, neukrašenih pluteja.

⁷⁰⁴ V. DELONGA, „Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima“, u: *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 222.

9. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Klesarske radionice iz Galižane*

Predromanička kamena liturgijska skulptura pripisana *Klesarskoj radionici iz Galižane* prilično je heterogena po pitanju likovno-morfoloških i izvedbenih karakteristika, pa bi se, da nema fragmenata pronađenih kod crkve sv. Pelegrina koji su svojevrsan objedinjujući čimbenik velikome dijelu ulomaka s lokaliteta raspoređenih na uskom području oko Galižane, prije pomislilo da je riječ o produktima nekolicine samostalnih lokalnih obrtnika, nego o opusu iste skupine klesara. Ipak, pomnija je analiza pokazala da među tim ulomcima, od kojih najveći dio čine arhitravi i lukovi, unatoč „rukopisnim“ razlikama, postoje određene zajedničke osobine, a odnose se ponajprije na način komponiranja ukrasnoga polja te na oblik kuka koje njime dominiraju, neovisno o duktusu i dubini klesanja. Jedno od osnovnih obilježja dijelova trabeacija *Klesarske radionice iz Galižane* jest čest izostanak uobičajenih pleternih elemenata, koji se pojavljuju samo na ulomcima iz Lobarke, Šijane i jednom malenom fragmentu iz sv. Pelegrina, pa se može pretpostaviti da su isti nastali nešto kasnije, po uzoru na motive viđene u gradu ili na susjednom vodnjanskom području, gdje su već u ranom razdoblju karolinške vlasti sagrađene i uređene brojne samostanske i privatne crkve.

Budući da je kao dio opusa ove radionice zasad utvrđen vrlo mali broj dijelova pluteja i pilastara, ikonografska je analiza ograničena i ne pruža širok uvid u repertoar korištenih motiva, shema i predložaka. Ipak, razvidno je da ova skupina klesara često poseže za starijim dekorativnim elementima, poput višestruko zavijenih spirala, tordiranog užeta ili plošnih rozeta unutar okruglih medaljona, kojima u cilju oblikovanja ornamentalnih uzoraka na tragu suvremenih radionica pridružuju krugove, lukove ili ortogonalne rastere, načinjene kombinacijama traka čiji broj prutaka u oblikovanju istog motiva varira od dva do sedam. Za predromaniku uobičajena pleterna mreža koja prekriva čitavo polje pojavljuje se samo na jednom pluteju pripisanom *Klesarskoj radionici iz Galižane*, a njega se, s obzirom na jasnu distinkciju prilično sigurnog duktusa klesanja i krupnih pogrešaka u prenošenju crteža, može smatrati iznimkom koja potvrđuje pravilo preferencije izrade glatkih pregradnih ploča s eventualnom mogućnošću pozicioniranja ornamentalnog troprutog motiva na blago istaknutom vijencu, kao na plutejima iz župne crkve u Galižani. Reljef pluteja iz Lobarke očigledno je nastao prema viđenom modelu, a ne po nabavljenom crtanom predlošku, što

jasno potvrđuje smještaj u donjem dijelu ukrasnoga polja rustično oblikovanog ljiljanova cvijeta i triju ptica minuciozno obrađenih detalja tijela, u kojima se ogleda perzistencija ranobizantskoga naturalizma, potvrđujući kontinuitet klesarske produkcije, koja se prilagodbom poznatih motiva nastoji održati u uvjetima promijenjenog likovnog ukusa.

Reinterpretacija starijih modela najizraženija je na ulomcima pilastara iz crkve San Zeno u Savolagu, čiji su reljefi „doslovan prijevod na predromanički jezik“ motiva s arhitrava iz iste crkve, nabavljenih u nekoj od istarskih gradskih radionica koje su polovinom 8. st. održavale aktivne kulturne veze sa sjevernojadranskim, langobardskim umjetničkim krugovima (Como, Vicenza, Rive d'Arcano, Cividale), odakle su po svemu sudeći na istarski poluotok i pristigli takvi predlošci.⁷⁰⁵ U tom su smislu ulomci iz San Zena važan pokazatelj transformacije stila, ali i smjerova i načina širenja ikonografskih motiva prema neposrednom ruralnom zaleđu Pule, u kojem, za razliku od ostatka poluotoka, nije bilo izravnog upliva „karolinške“ komponente posredstvom benediktinaca ili vladarskih eksponenata, pa su klesari u nedostatku gotovih (donesenih) ornamentalnih predložaka pribjegavali osuvremenjivanju poznatih. Taj je proces vidljiv i na reljefima dvaju pilastara kod kojih se kao osnovni nositelj simboličkoga značenja i prethodno usvojen dekorativni element pojavljuje križ, prilično pravilno i uredno izveden, a po uzoru na suvremene likovne trendove pridružena mu je pleterna traka, čije simboličko značenje još nije usvojeno, što se vidi u izostanku pregiba i neujednačenom broju prutaka kojima je načinjena.

9. 2. 1. Pluteji i pilastri

Već je ranije rečeno da je na lokalitetima koje je opremala *Klesarska radionica iz Galižane* pronađeno vrlo malo ulomaka pluteja, a isti su izostali čak i u slučajevima gdje se od poznatih dijelova pilastara i trabeacije može rekonstruirati cijela oltarna ograda (sv. Lovro u Šijani, San Zeno u Savolagu). Bočne strane pilastara iz tih crkvi opremljene su utorom, što znači da su pluteji postojali, ali su vjerojatno bili bez reljefnih dekoracija pa su u kasnijim razdobljima lako mogli biti reupotrijebljeni za različita popločenja, preklesani za nadgrobne i slične ploče, ili pak iskorišteni u neku drugu profanu svrhu. Nekolicina fragmenata pluteja, pronađenih pored crkvi sv. Pelegrina, sv. Justa u Galižani, sv. Blaža u Vodnjanu te na

⁷⁰⁵ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 240 (T109/355); E. NAPIONE, *Corpus XIV*, str. 141 (T19/51b).

lokalitetu Monte Lesso jugozapadno od Galižane, imala je reljefni ukras, no svi ti primjerci pokazuju odlike „prijelaznoga razdoblja“, koje je u perifernoj sredini redovito kasnilo u odnosu na grad. To potvrđuje i pergula iz Savolaga, čiji su pilastri ukrašeni reljefima koji načinom izvedbe prate suvremena likovna kretanja, ali se izborom motiva i potisnutim naturalizmom lepezastih izdanaka još čvrsto oslanjaju na kasnoantičke i ranokršćanske uzore, odavno prevaziđene u gradskim radionicama. Ti se ranije usvojeni estetički principi, kao diskretna konstanta, prepoznaju čak i onda kada reljefnom plohom dominira prepoznatljiv predromanički geometrijski ornament, kao što je to slučaj s plutejom iz Lobarike.

Općenito gledano, reljefi pilastara pripisanih ovome krugu ne spadaju u red vrhunskih klesarskih uradaka u vremenu i na prostoru kojemu su pripadali. Neovisno o duktusu klesanja, koji varira između loše i prosječne izvedbene razine, pa i činjenici da ne donose nova ikonografska rješenja, već se oslanjaju na prilagodbu starih dodavanjem onih elemenata koji su se s franačkim osvajanjima pojavili u obližnjim novogradnjama, oni su ipak važan dio slike ukupne predromaničke produkcije južnog dijela poluotoka i potvrda kontinuiteta klesarske proizvodnje u ruralnoj sredini oko Galižane.

9. 2. 2. Arhitravi i lukovi

Arhitravi i lukovi *Klesarske radionice iz Galižane* mogu se podijeliti u tri kvalitativno različite skupine. Među istovrsnim se dijelovima najlakše raspoznaju oni kod kojih su jasno izraženi rustična manira i neiskustvo klesara. Ti su ulomci lišeni troprutih pletenica, a donja im je zona svedena na široku, neukrašenu traku ili glatku rubnu letvicu, što u određenoj mjeri ostavlja dojam nedovršenosti. Kuke su neobičnog čunjastog oblika, uske pri vrhu i konusno proširene prema dnu, s malenim glavicama, slojeva zavojnica naglašenih plitkim utorima, koji se u pojedinim slučajevima ponavljaju i kao razdjelnici prutaka nožica. Iako je način komponiranja ukrasne plohe kod arhitrava i lukova ove skupine uvijek isti, u izvedbi kuka može se pratiti postepeno izgrađivanje individualnih „rukopisa“, od početnih, plitko klesanih „čunjeva“ različitih nagiba, debljina nožica i veličina glavica, kod kojih nepoznavanje tehnika dizajniranja polja trokutom i šestarom dovodi do asimetrije dviju suprotnih strana istog elementa oltarne ograde (**kat. XVII.3, kat. XIX.3, kat. XXI.4-5, kat. XLVII.5**), preko ujednačenih, nešto reljefnijih, ali i dalje krutih nizova (**kat. VII.6-7, kat. XI.31, kat. XV.2,**

kat. XIX.7, kat. XXI.6), do odmjereno nagnutih kuka, fragilnije forme, čije nožice nalikuju malim napetim jedrima (**kat. XXIX.10-12**).

Drugu skupinu čine arhitravi i lukovi uredno i sigurno klesanih kompozicija, kod kojih se u referencama na tradiciju, uz pravilno oblikovanje gornjih nizova, prepoznaju prethodno stečena zanatska vještina autora, a posljedično i promptno usvajanje predromaničke manire (**kat. XV.3, kat. XXI.7-8, kat. XXVI.2-3, kat. XLVII.1-2, 4**). Odnosi pojedinih zona, kao i omjeri visina dijelova izvedenih reljefnih elemenata odmjereni su i skladni. Nožice kuka ujednačenih nagiba u dnu se ne dodiruju, a njihovi su bridovi okomiti na pozadinu, čime je postignuta dinamična izmjena svjetla i sjene. Samo kod ove skupine ulomaka u donjoj se zoni pojavljuje tropruta pletenica, koja je čini se, u određenom trenutku zamijenila dotad korišten zastarjeli motiv tordirane vrpce. Stoga napredak u realizaciji toga pleternog elementa, uz kojega se redovito pojavljuju jednako oblikovane kuke, pruža osnovu za uspostavu relativne kronologije ove skupine ulomaka, a kao krajnji doseg osobnog umjetničkog ili zanatskog razvoja klesara izdvaja se luk oltarne ograde iz crkve sv. Lovre u Šijani, kojemu su kuke u gornjoj zoni, oblikom i izvedbom zavojnice jednake svim njegovim prethodno navedenim djelima, širokim utorom podijeljene na dva prutka.

Iako je kompozicija ulomaka treće skupine u osnovi jednaka prethodno opisanima, bilo da se radi o dvozonskoj podjeli prednje strane, sa širokom, glatkom trakom u dnu, (**kat. IV.12, kat. XVII.1-2, kat. XIX.4, kat. XXIII.1, kat. XLVII.7a,b**) ili nizu kuka unutar letvičastog okvira (**kat. XLVII.8, kat. XXIX.13**), fragmenti koji se u njoj nalaze, unatoč izostanku pletera, pokazuju već posve usvojen predromanički stilski izričaj i siguran duktus klesanja, a kao objedinjujući čimbenik ističu se zajednička epigrafska svojstva pridruženih djela, koja odgovaraju natpisu izvedenom na sarkofagu dvojice istaknutih članova *Klesarske radionice iz Galizane* – majstora *Iohannesa* i *Garibertusa*.

9. 3. Datacija radionice

Određivanje vremena u kojemu je djelovala imenovana klesarska radionica temelji se na nekoliko pokazatelja. Na prvome su mjestu oblikovne i morfološke karakteristike reljefa, čija heterogenost ukazuje na duže trajanje produkcije, koja se u kontekstu povijesno-umjetničkog kontinuiteta može protumačiti kao spona između kasnoantičkog i predromaničkog stilskog razdoblja, potvrđujući prethodno postojeću kamenoklesarsku osnovu na kojoj je iznikla *Klesarska radionica iz Galižane*. Njen se razvojni proces jasno prati u postepenoj izgradnji pojedinačnih „rukopisa“ klesara te sve većoj zastupljenosti i pravilnijoj izvedbi uobičajenih pleternih motiva, kako ornamentalnih geometrijskih prepleta na licima pliastara i vijencima pluteja, tako i nizova kuka arhitrava i lukova, što ukazuje na intenziviranje proizvodnje u razdoblju od kraja 8. do polovine 9. st. Takvo vremensko određenje potvrđuje i prilagodba motiva s gotovih proizvoda uvezenih iz gradskih radionica ili djela viđenih u značajnim gradskim crkvama, čemu su u nedostatku modernih ornamentalnih predložaka bili skloni klesari iz ruralnih krajeva, kao što je već ranije dokazano na djelima *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. No, za razliku od spomenute, kojoj je angažman na velikim karolinškom projektima omogućio vrlo rani doticaj s uvezenim predlošcima, *Klesarska radionica iz Galižane* djelovala je na uskom području ruralnoga pulskoga zaleđa u kojemu nije bilo ni doseljenih benediktinaca niti privatnih novogradnji franačkih podložnika, pa je i usvajanje apstraktnog pleternog izričaja započelo nešto kasnije, a velike su pleterne kompozicije izvođene po sjećanju, a ne kopiranjem nabavljenih crteža, što je rezultiralo pogreškama u preplitanju i tijeku traka, kao na pluteju iz Lobarke.

Pored likovne komponente značajnu datacijsku odrednicu predstavljaju i epigrafske osobine dijela spomenika razmatrane skupine, poput formule ...DE DONIS [Dei]... (**kat. XLVII.7a**), čiji se prototip susreće na kasnoantičkim mozaičkim podovima ranokršćanskih crkava, odakle je kopiran na dijelove trabeacija predromaničkih oltarnih ograda, ne samo u Istri, već i na ostatku istočne obale Jadrana. V. Delonga je istaknula da se ova formula na arhitravima zadržala relativno kratko, iščezavajući već u prvim desetljećima 9. st.,⁷⁰⁶ što predstavlja *terminus ante quem* i za dataciju istarskog natpisa. Jedini cjelovito sačuvan tekst, onaj na prednjoj stranici sanduka sarkofaga majstora *Iohannesa* i *Garibertusa* (**kat.**

⁷⁰⁶ V. DELONGA, *Latinski epigrafički spomenici u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996, str. 276-278, 313; V. DELONGA, „Pismenost karolinškog doba...“, str. 222.

XXIV.1),⁷⁰⁷ upućuje na zaključak da je radionica trajala kroz barem dvije generacije, koje su jamačno neko vrijeme zajedno djelovale. Uz onu stariju, kojoj je pripadao ranije upokojeni majstor Ivan, mogu se povezati tradicionalni simboličko-dekorativni elementi u obliku jednog plitkoreljefnog i dva uparana križa, bez naznaka pleternih ornamenata, izvedeni pored teksta, dok je sam epitaf vjerojatno klesao Garibert. Njegove se „rukopisne“ osobine prepoznaju u natpisu s arhitrava ugrađenog u zid pored ulaza u crkvu sv. Kuzme i Damjana u Fažani (**kat. XVII.2**), na kojemu se uz posvetu ili zagovor Bogorodici pojavljuju ime i titula biskupa Firmina. S obzirom na pripadnost ovog područja Pulskoj dijecezi logično je pretpostaviti da je Firmin stolovao u Puli. Njegovo je ime rimskog etimološkog porijekla, po mučeniku naročito štovanom u Franačkoj,⁷⁰⁸ što, iako ne isključuje, uvelike smanjuje mogućnost da je instaliran u vrijeme dok je Bizant imao realnu vlast nad Istrom. Slijedom toga, a sukladno prazninama u kronotaksi pulskih biskupa, Firmin je mogao biti na čelu biskupije neposredno prije ili nakon Fortunatovog privremenog preseljenja sjedišta patrijarhata u Pulu, odnosno u periodima od 804. do 806. ili od 810. do 813.⁷⁰⁹ Tome vremenu u potpunosti odgovara reljefni ukras u vidu kuka širokih, jednostrukih nožica na vrhu opisanog arhitrava, ali i niz na luku iz crkve sv. Elizeja (**kat. XVII.1**), na kojemu je natpis nedvojbeno izradio isti klesar. Prema obliku kuka B. Marušić je luk datirao u razdoblje oko 800. godine,⁷¹⁰ s čime se na temelju ortografske analize sačuvanog dijela teksta [...Teod]O[r]AVS TRIBV[nvs...], u kojemu je još Marušić iščitao ime i funkciju tribuna Teodora, složila i V. Delonga.⁷¹¹ Iako je naslov tribuna svojevrsan prežitak bizantske vojne i civilne nomenklature, tribuni se pojavljuju na listi

⁷⁰⁷ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 130; **A. GNIRS**, *Pola, Ein Führer...*, str. 156; **Cam. De Franceschi**, „Dante a Pola“, str. 46; **A. ŠONJE**, „Sarcofagi paleocristiani dell'Istria“, *Actas dell VIII Congreso internacional de arqueologia cristiana* (Barcelona, 5-11. octubre 1969), Barcelona – Città del Vaticano, 1972, str. 498; **A. ŠONJE**, „Starokršćanski sarkofazi...“, str. 169; **Ž. RAPANIĆ**, „Majstori – klesari“, str. 179, 183; **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 133-134, 136; **V. DELONGA**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 75.

⁷⁰⁸ „The life of St. Firmin“, *Legenda Aurea* (The Golden Legend - William Caxton's Middle English version), vol. 2, str. 96, <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/goldenlegend/GoldenLegend-Volume2.asp#Firmin> (posjećeno: 19. travnja 2018.); **C. SALMON**, *Histoire de saint Firmin, martyr, premier évêque d'Amiens, patron de la Navarre et des diocèses d'Amiens et de Pampelune*, Arras – Amiens, 1861.

⁷⁰⁹ Pretpostavlja se da je 804. pulski biskup bio Teodor (*Theodorus*), koji se spominje kao jedan od sudionika Rižanskog placita. Nakon 813., kada na čelo biskupije sjeda Ivan I. (*Joannes I.*), više ne postoje praznine u kronotaksi, uz koje bi se mogao povezati biskup čije je ime uklesano na spomeniku jasnih predromaničkih likovnih karakteristika. Popis poznatih pulskih biskupa vidi kod: **M. BRATULIĆ – I. GRAH**, *Crkva u Istri*, str. 25; **G. FEDALTO**, *Aquileia*, str. 356; **G. FEDALTO**, *Hierarchia...*, str. 214.

⁷¹⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 331. U monografiji o kulturno-povijesnoj baštini Istre F. Juroš – Monfardin slijedom pretpostavke da je funkcija tribuna dokinuta s uvođenjem franačke vlasti, pogrešno zaključuje da luk nije mogao nastati nakon 788. Vidi: **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Istra in the Early...“, str. 70.

⁷¹¹ **V. DELONGA**, „Pismenost karolinškog doba...“, str. 221; **V. DELONGA**, „Fažana, crkva sv. Elizeja, ulomak luka oltarne ograde (I.26)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 38-39.

dužnosnika vezanih uz pritužbe na Rižanskom placitu (804.), kao i u nedatiranoj ispravi kojom car Ludovik Pobožni (814-840.), na molbu gradeškog patrijarha Fortunata, Istranima daje pravo autonomnog izbora dužnosnika lokalne upravljačke strukture, između ostalog tribuna,⁷¹² što uz već spomenute likovne i epigrafske podudarnosti potvrđuje da su arhitrav iz crkve sv. Kuzme i Damjana i luk iz sv. Elizeja izrađeni u isto vrijeme, odnosno u prvom ili početkom drugog desetljeća 9. st.

Iako izgled kuka u gornjoj zoni arhitrava izloženog nad ulazom u sakristiju crkve sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.4**) odaje nešto kasnije vrijeme nastanka, komparativnom su analizom oblika slova zavjetnog teksta nepoznatog klerika u donjem pojasu i dijelova trabeacije iz Fažane ustanovljene podudarnosti koje dokazuju da je i on djelo istog majstora. Neovisno o tome da li su dvoprute i u dnu razdijeljene nožice rezultat prilagodbe njegovog individualnog izričaja kopiranjem suvremenih likovnih predložaka ili ih je načinio sasvim drugi klesar, epigrafske osobine, ali i izvorna ubikacija arhitrava, čvrsto ga vežu uz *Klesarsku radionicu iz Galižane*, dokazujući da je ista postojala i bila aktivna i duži niz godina tijekom 9. st.

⁷¹² M. ANČIĆ, „U osvit...“, str. 73, 85-86; V. DELONGA, „Pismenost karolinškog doba...“, str. 221.

10. ISTARSKA INTERNACIONALNA KLESARSKA RADIONICA

10. 1. Definiranje radionice

Nakon prvog vala izgradnje crkvi karolinških obilježja, koji je krajem 8. st. zahvatio područja od najvećega strateškog interesa pri učvršćivanju nove vlasti,⁷¹³ proces pregradnje postojećih i izgradnje novih sakralnih građevina proširio se naseljima zapadnog i južnog dijela poluotoka. Unatoč političkim i upravnim preokretima koje je Istri donijela integracija u sastav karolinške države početkom 9. st.,⁷¹⁴ unutarnja organizacija Crkve i službena jurisdikcija gradeškoga patrijarha nad starim istarskim biskupijama ostale su nepromijenjene do 827., odnosno sve dok je patrijarh bio lojalan franačkome caru.⁷¹⁵ Ta je otvorena naklonost crkvenoga poglavara novoj političkoj vlasti na umjetničkom planu rezultirala jačanjem karolinških obilježja,⁷¹⁶ koja su na istarsko područje pristizala prekomorskim vezama sa sjevernotalijanskog priobalja, ali i kopnenim putem preko Trsta i Kopra, iz neposrednog zaleđa Grada i Akvileje. Reljefne dekoracije istarske skulpture u ovom su razdoblju obogaćene novim i složenijim geometrijskim kompozicijama,⁷¹⁷ u kojima se tek iznimno, kao elementi ispune međuprostora, javljaju bizantinizirajući naturalistički prežitci, a na južnom se dijelu poluotoka formalnom i ikonografskom raznovrsnošću istaknula produkcija čije se ishodište može povezati uz radionice koje su na prijelazu 8. u 9. st. djelovale na području

⁷¹³ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 168.

⁷¹⁴ Izvješće sa sudbenog skupa (*placitum*), održanog 804. kraj Rižane, svjedoči o tome da je u Istri do početka 9. st. provedena upravna i politička reorganizacija, te da je ona, unatoč sporu s Bizantom koji će službeno okončati sporazumom u Aachenu, 812., u svojstvu pogranične provincije (marke), u potpunosti uklopljena franačku državu. **J. FERLUGA**, *Vizantijska uprava...*, str. 46-49; **A. BADURINA**, „Bizantski plovni put...“, str. 7-9; **N. BUDAK**, „Croats between...“, str. 15-22; **M. ANČIĆ**, „U osvitu...“, str. 84-89, 98-99; **N. BUDAK** – **T. RAUKAR**, „Hrvatska povijest...“, str. 43-50; **I. GOLDSTEIN**, „O naravi...“, str. 5-13.

⁷¹⁵ Na koncilu u Mantovi, 827. donesena je odluka da se sve istarske biskupije imaju podrediti Akvilejskoj metropoliji. Vidi: **M. ANČIĆ**, „U osvitu...“, str. 98-99; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 115-124; **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 68-76.

⁷¹⁶ **M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa...“, str. 15.

⁷¹⁷ Već je **Ž. Rapanić** ustanovio da su inovacije, kako motivičke, tako i kompozicijske, svojstvene radionicama, a ne pojedinačnim, priučenim klesarima. Na istarskom se području tako, pojedini složeni uzorci i sheme pojavljuju u već gotovom, cjelovitom obliku, a njihovi se prototipovi susreću gotovo u isto vrijeme na susjednome, sjevernotalijanskom području, iz čega proizlazi zaključak da su ih u Istru donijeli klesari izučeni na tome području. Vidi: **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 84.

Tršćanskoga zaljeva (**karta 6**).⁷¹⁸ Komparativna analiza izvedbeno-tehničkih osobina dijela tih reljefa s ulomcima pronađenim na području srednjovjekovne Pulske biskupije ukazuje na to da se u ovome slučaju ne radi samo o kopiranju likovnih predložaka, koji su inače kolali širim područjem na medijima manjeg formata, već o djelima skupine klesara koja je doselila u Istru u potrazi za poslom.⁷¹⁹ Njihova se djelatnost proširila preko talijanskog i slovenskog dijela Istre sve do krajnjeg juga poluotoka, a karakteristični motivi i kompozicije koji se s njima pojavljuju na kiparskim ostvarenjima Pulske biskupije početkom 9. st. u naredna će se dva desetljeća proširiti na kvarnerske otoke, u Dalmaciju, pa i dijelove kontinentalne Hrvatske. Transformacije prepoznatljivih motiva i razlike u duktusu klesanja reljefnih dekoracija rađenih prema zajedničkim radioničkim predlošcima, svjedoče o tome da se tijekom nekoliko desetljeća inicijalnoj jezgri doseljenih inozemnih majstora pridružio određen broj klesara lokalnoga porijekla, koji su vjerojatno i stasali unutar tog radioničkog kruga te da je s vremenom došlo do svojevrsnog spajanja pridošlih majstora s jednom radionicom koja je već dugo kontinuirala u Puli (u ovome radu nazvanom *Radionicom pulskih ciborija*), pa se zbog navedenoga za tu skupinu klesara, čiji korpus pripada vrhu regionalne produkcije 9. st., predlaže naziv *Istarska internacionalna klesarska radionica*.

Jedan od ilustrativnih primjera opisanih veza sa sjeveroistočnim talijanskim priobaljem, koje se danas mogu nazvati prekograničnima, predstavljaju dijelovi pergule iz crkve Gospe Snježne u Maružinima.⁷²⁰ Na vanjskoj strani istočnoga zida još je polovinom 20. st. otkriveno četrnaest predromaničkih spolija, od kojih je pet 1969. izvađeno i pohranjeno u Arheološkom muzeju Istre u Puli.⁷²¹ Tim su fragmentima za konzervatorsko-restauratorskih radova 2005.⁷²²

⁷¹⁸ **M.L. CAMMARATA**, „Sculptura altomedievale...“; **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X*; **M. SAGADIN**, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*, Koper, 1977; **K. ŽVANUT**, „Pleteninasta plastika in pokus njene interpretacije“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 13, Koper, 2003, str. 221-246; **M. ŽUPANČIĆ - N. TUMPIĆ**, „Alcuni elementi scultorei astratto-geometrici con ornamentazione a interesse degli inizi del IX secolo da Grado e da Padna (Ovvero: districato l'intrico di intrecci)“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 55, Trieste, 2003, str. 209-222.

⁷¹⁹ O seobama klesara ovisno o povećanju ili padu potražnje za njihovim proizvodima pisao je i **Ž. Rapanić**. Vidi: **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 80.

⁷²⁰ U stručnu je literaturu crkvu prvi uveo B. Schiavuzzi u studiji o dvigradskoj općini. (**B. SCHIAVUZZI**, „Duecastelli...“, str. 114-115). A. Mohorovičić je u njoj vidio „predstavnik pučke sakralne arhitekture prijelaznog starokršćansko-predromaničko-ranoromaničkog razdoblja“ (**A. MOHORVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 497), dok je B. Fučić na temelju karakterističnog oblika prozora i zidnog oslika zaključio da je građena u 11. ili 12. st., a kao *terminus post quem* poslužio mu je izgled predromaničkih spolija ugrađenih u okvir prozora i u razini vijenca istočnoga zida. (**B. FUČIĆ**, „Sv. Marija 'od Sniga' u Maružinima“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, no. 12/3, Zagreb, 1964, str. 1-5).

⁷²¹ Tijekom radova na uređenju crkve 1969., kada su na inicijativu župnika debelim slojem cementne žbuke potpuno prekriveni vanjski zidovi, B. Marušić je proveo kratko arheološko istraživanje lokaliteta i u Arheološki muzej Istre prenesao četiri fragmenta arhitrava i ulomak križa s vrha zabata, koje je izvadio iz apsidalnog zida. **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“, str. 10-13.

pridružena još dva dijela pluteja (**kat. XLIV.1**) ukrašena motivom učvorenih križeva koji oblikuju mrežu pravokutnih segmenata nalik kasetama i dva ulomka zabata (**kat. XLIV.5-6**) s križem i pticama u središnjem polju uokvirenom kukama i bordurom od učvorenih troprutih pereca. Pri objavi spomenutih ulomaka Ž. Bistrović je reljefnu dekoraciju pluteja, sasvim ispravno, usporedio s istovrsnim komadima namještaja iz crkve sv. Ane u Kopru⁷²³ i katedrale sv. Justa u Trstu⁷²⁴, a u opremi potonje pronašao je i analogiju⁷²⁵ uzorku izvedenom na jednom pilastru koji je u funkciji spolija vidljiv na vanjskoj strani istočnoga zida crkve u Maružinima (**kat. XLIV.3**).⁷²⁶ Ulomcima skulpture iz Trsta i naselja slovenskoga Primorja na ikonografskoj i morfološkoj razini bliski su i preostali fragmenti iz Maružina,⁷²⁷ a pridoda li se tome i činjenica, koju je uočio i Bistrović, da su duktusom klesanja i oblikovnim detaljima reljefi zabata iz Maružina identični ulomcima dvaju zabata (**kat. XLV.29-30**) pronađenih u crkvi sv. Sofije u nedalekom Dvigradu,⁷²⁸ moguće je ustanoviti pravac iz kojega su ovi predlošci došli i širili se ostatkom Pulske biskupije.

Od poznatih je fragmenata iz Maružina načinjena rekonstrukcija izgleda oltarne ograde, kojom je ustanovljeno da ukupna dužina septuma prelazi širinu crkve,⁷²⁹ čime je potvrđena Marušićeva pretpostavka o izvornoj pripadnosti ulomaka nekom starijem zdanju.⁷³⁰ No, Bistrović je konstatirao da „način kojim je crkva zidana ni po čemu ne pokazuje razlike u fazama gradnje“, a nije uočio niti „cezure u građi zida u njegovoj donjoj zoni, koje bi bile dokaz o dvjema fazama“,⁷³¹ što znači da je romanička crkva Gospe Snježne podignuta na mjestu potpuno porušene prethodne građevine za koju je bila naručena pergula, ili da su ulomci preneseni s nekog lokaliteta u blizini.⁷³²

⁷²² Ž. BISTROVIĆ, „Nove spoznaje o crkvi sv. Marije „od Sniga“ u Maružinima“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, no. 31/32, Zagreb, 2007/2008, str. 193-206.

⁷²³ M. SAGADIN, *Plastika...*, str. 8 (kat. br. 4).

⁷²⁴ M.L. CAMMARATA, „Sculptura altomedievale...“, str. 91, sl. 27.

⁷²⁵ *Ibid.*, str. 82, sl. 12.

⁷²⁶ Vrlo sličan pilastar, datiran u 9. st., pronađen je u crkvi sv. Trojice u Dobrinju na otoku Krku. Vidi: M. SKOBLAR, „Prilog proučavanju...“, str. 62, (kat. br. 1).

⁷²⁷ B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“, str. 10-13.

⁷²⁸ Ulomak zabata oltarne ograde (**kat. XLV.29**) pronašao je B. Marušić tijekom arheoloških istraživanja lokaliteta šezdesetih godina 20. st. (Vidi: B. MARUŠIĆ, „Kompleks bazilike Sv. Sofije...“, str. 23 (T-15/3)).

⁷²⁹ Ž. BISTROVIĆ, „Nove spoznaje...“, str. 201. Nacrte rekonstruirane pergule ustupio mi je kolega Bistrović, na čemu mu se ovom prigodom ljubazno zahvaljujem.

⁷³⁰ Na temelju arhitektonskih osobina građevine Marušić je potvrdio Fučićevu dataciju te zaključio da su „spolije donesene iz ruševina neke starije crkve, koja je vjerojatno stajala na istom mjestu ili u njegovoj neposrednoj blizini“. B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“, str. 10-13.

⁷³¹ Ž. BISTROVIĆ, „Nove spoznaje...“, str. 193-206.

⁷³² Kao jedna od mogućnosti nameće se crkva sv. Jurja, koja se prema navodima mještana (Antun Meden iz udruge Dvegrajci) nalazila pedesetak metara dalje od crkve Gospe Snježne, na rubu općinske granice sa Svetvinčentom, a potpuno je uništena izgradnjom nove brze ceste. Vidi mrežne stranice Udruge za očuvanje i

Sudeći prema obliku, izboru motiva i načinu klesanja, posve različitim od zabata (**kat. XLV.9**) koji je pripadao septumu crkve sv. Sofije izrađenom krajem 8. st.⁷³³ i ulomci iz Dvigrada (**kat. XLV.29-30**) vjerojatno su načinjeni za neku drugu sakralnu građevinu. U tom se smislu najizglednijom čini crkva sv. Petra na južnoj padini dvigradskoga brijega, zvanoj Kacavanac, gdje se nalazilo mjesno groblje. Područje je temeljito istraženo 1957. pod vodstvom B. Marušića⁷³⁴ i tada je ustanovljeno da je prva crkva bila ranokršćanska te da je nad njezinim ostacima kasnije podignuta veća jednobrodna građevina nepravilna tlocrta, s troapsidalnim svetištem. Na temelju pozicije grobova, prislonjenih uz ostatke mlađih perimetralnih zidova crkve, kao i grobnih priloga u njima, Marušić je utvrdio da je pregradnja provedena „nešto poslije 800. godine“,⁷³⁵ a nema sumnje da je tada naručena i nova liturgijska oprema. Budući da su istraživanja na Kacavancu rezultirala pronalaskom izrazito malog broja reljefno obrađenih ulomaka, pretpostavlja se da su dijelovi pergule preneseni u naselje i reupotrijebljeni kao obrađen građevni materijal pri nekoj od kasnijih pregradnji crkve sv. Sofije.

Ulomcima zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.29-30**) i Maružina (**kat. XLIV.5-6**) dominira križ čije su haste zaključene volutama, karakterističnim za razdoblje prije kraja 8. st. No, u manjim crkvama perifernih sredina taj je motiv, očigledno, bio u uporabi i početkom 9. st., kada se kao u crkvi Gospe Snježne, pojavljuje kao dio iste oltarne ograde uz pilastre ukrašene složenim pleternim kompozicijama dvostrukog niza pereca čiji priljubljeni vrhovi oblikuju niz isprepletenih i povezanih krugova (**kat. XLIV.4**) i uz pluteje s rozetama ušiljenih profiliranih latica (**kat. XLIV.1b**), čiji se predlošci prepoznaju na skulpturi Furlanije i Veneta s prijelaza 8. u 9. st.⁷³⁶

Na još nekim ulomcima predromaničke skulpture iz Dvigrada pojavljuju se motivi i kompozicije koji imaju analogije na području Tršćanskoga zaljeva i slovenskoga Primorja, a koji su u hrvatskome dijelu Istre prije početka 9. st. bili posve nepoznati, pa se može pretpostaviti da dolaze s *Istarskom internacionalnom klesarskom radionicom*. Osim prepoznatljivih ptica, kružićem naglašena oka i tijela oblikovanih paralelnim utorima, kakve

promociju naslijeđa „Dvegrajci“ iz Kanfanara: <http://www.dvegrajci.hr/crkve-koje-vise-ne-postoje/> (posjećeno: 16. studenoga 2017.)

⁷³³ Vidi poglavlje 6. *Mikroregionalni radionički potencijali južne istre u zadnjoj četvrtini 8. st.* u ovome radu.

⁷³⁴ B. MARUŠIĆ, „Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvograd“, *Histria Archaeologica*, no. 1, Pula, 1970, str. 8.

⁷³⁵ Uporište takvoj dataciji pružili su nalazi grobnih priloga i sam položaj grobova prislonjenih uz perimetralne zidove druge faze gradnje crkve. B. MARUŠIĆ, „Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje...“, str. 17-18.

⁷³⁶ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X*.

su izvedene na ulomcima pluteja iz Maružina i zabatima iz Dvigrada, po prvi se puta javljaju nizovi povezanih petlji u obliku broja osam (**kat. XLV.29, 34**), kojima će vrlo skoro biti potpuno prekrivena središnja polja pluteja pronađenih na južnom dijelu Istre, a novost predstavljaju i pluteji kojima, umjesto mreže usitnjenih učvorenih krugova i dijagonala, dominiraju veliki kružni prepleti, poput medaljona načinjenih četverorogim petljama kroz koje su provučene superponirane kružnice (**kat. XLV.31-33**). Takvim su ornamentalnim kompozicijama ukrašeni pluteji i pilastri iz bazilike sv. Eufemije u Gradu, koji se datiraju u sam početak 9. st. i povezuju uz obnoviteljsku djelatnost patrijarha Fortunata (803-821),⁷³⁷ a susrećemo ih i na ulomcima predromaničke skulpture iz katedrale u Trstu.⁷³⁸

Među dvigradskim fragmentima koje je moguće datirati u početak 9. st. ističu se arhitravi koji između gornjeg niza visokih kuka i guste pletenice na dnu imaju široku glatku letvicu (**kat. XLV.36-37**). Takva podjela prednje strane arhitrava varijacija je trilobne koncepcije greda, specifične za područje povijesne regije *Venetia et Histria*,⁷³⁹ za koju N. Jakšić smatra da je na sjeverni Jadran stigla iz Rima, gdje se susreće na ulomcima iz tri susjedne crkve na Forumu, opremane u zadnjoj četvrtini 8. st.⁷⁴⁰ U Istri se takva podjela arhitrava najprije pojavljuje u Puli i to na nekoliko ulomaka trabeacija (**kat. I. 31-35**) s kraja 8. ili prvih godina 9. st., pripisanih *Radionici pulskih ciborija*, za koju je već ranije utvrđeno da je održavala plodne kulturne veze s lagunarnim biskupijama i patrijarhom u Gradu, koji je, uostalom, već 806. stolnicu privremeno preselio u Pulu. Ostatkom poluotoka takva se shema na trabeaciji širi sa sjevera, najprije u anepigrafskoj verziji sa širokom trakom u sredini (**kat. XXXIX.16**), na kojoj će se kasnije pojaviti dedikacijski natpisi u rustičnoj kapitali, a donose ju klesari koji početkom 9. st. dolaze iz okolice Grada i Akvileje. U prvoj četvrtini 9. st. jednake arhitrave izrađivala je *Trogirska klesarska radionica*, čije porijeklo N. Jakšić vezuje uz istarsko područje, a budući da su ulomci istovjetnih arhitrava pronađeni i u kontinentalnom dijelu Hrvatske, točnije okolini Siska, pretpostavio je da bi širenje takvih kompozicija

⁷³⁷ **Ibid.**, str. 351-351 (kat. br. 529), 358-359 (kat. br. 544, 545).

⁷³⁸ **M.L. CAMMARATA**, „Scultura altomedievale...“, str. 79, sl. 4.

⁷³⁹ Osim nekoliko primjerka iz Rima, svi poznati ulomci ovako komponiranih arhitrava na Apeninskom poluotoku koncentrirani su na području današnje Venecije, Grada i Akvileje. Vidi: **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*, str. 139-140 (Akvileja - kat. br. 166-168), str. 357-358 (Grado – kat. br. 540-543); **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 73 (kat. br. 111), str. 106 (kat. br. 155).

⁷⁴⁰ **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 287-289; **A. MELUCCO VACCARO - L. PAROLI**, *Corpus VII. Tomo sesto*, str. 104 (kat. br. 16); **L. PAROLI - L. VENDITTELLI**, (ur.), *Roma dall'antichità al Medioevo. Archeologia e storia nel Museo Nazionale Romano – Crypta Balbi*, Milano, 2001, str. 478-486, 522.

arhitrava moglo biti povezano uz djelovanje gradeškog patrijarha Fortunata.⁷⁴¹ Da su Jakšićeve pretpostavke točne potvrdilo je i ovo istraživanje, kojim je utvrđeno da se tijekom drugog desetljeća 9. st., paralelno s pojavom spomenutih karakterističnih kompozicija u okolici Trogira i Siska, događa značajan pad vrhunske klesarske produkcije u južnoj Istri, što implicira preseljenje određenog broja klesara u udaljenije krajeve. Poznato je da je Fortunat Ljudevitu Posavskom poslao graditelje kako bi utvrdio zidine gradova prije ustanka kojeg je podigao 819.,⁷⁴² a sudeći prema stilskim karakteristikama liturgijske skulpture, u kontinentalnu su Hrvatsku poslani i klesari. Budući da se radi o području naseljenom slavenskim življem, logično je pretpostaviti da je patrijarh tamo poslao iskusne obrtnike koji su, što je najvažnije, razumjeli slavenski jezik i običaje, a takve teško da je mogao naći u sjevernoj Italiji, već samo u Istri, tada već prilično dugo naseljenoj Slavenima.⁷⁴³

Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici može se pripisati i jedan ulomak neobično visokog arhitrava iz Dvigrada (**kat. XLV.38**) kojemu je donja zona ukrašena nasuprot postavljenim phecima i složenim kružnim petljama, nalik motivu s pilastra iz Maružina (**kat. XLIV.4**), dok su kuke u gornjoj zoni, iznad široke i glatke letvice, slične onima na ulomcima zabata s istog lokaliteta (**kat. XLIV.5-6**). Ovakvi arhitravi, kojima dominira donje polje, dvostruko više od zone s kukama, vrlo su rijetki na čitavom poluotoku, a moguće je da su nastali kao lokalna predromanička inačica greda koje se krajem 8. st. javljaju u Cividaleu.⁷⁴⁴ Na arhivskim fotografijama starog vodnjanskog lapidarija,⁷⁴⁵

⁷⁴¹ Skupinu klesarskih ostvarenja sukladnih likovnih svojstava, koja se pojavljuje na području Trogira, Knina, Šibenika i Bribira, a vjerojatno je nastala u prvoj četvrtini 9. st., N. Jakšić je objedinio u opus *Trogirske klesarske radionice*. Kao jednu od njezinih posebnosti istaknuo je trodijelnu podjelu arhitrava, čije izvorište nalazi na području sjevernoga Jadrana (povijesne pokrajine *Venetia et Histria*), zbog čega je zaključio da je „u jednom trenutku ostvaren tješnji doticaj s iskustvima u gornjem Jadranu ili, čak, da su tzv. trogirski majstori podrijetlom odande.“ Vidi: N. JAKŠIĆ, *Kiparsko klesarske radionice...*, str. 60-76; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 13-39; N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 199-200, 206-207; V. DELONGA - N. JAKŠIĆ – M. JURKOVIĆ, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split, 2001, str. 32-44; N. JAKŠIĆ, „Reljefi Trogirske...“, str. 265-286; N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 93-94; *Ibid.*, str. 267-294. Jakšićeve zaključke prihvatio je i nadopunio I. Josipović (vidi: I. JOSIPOVIĆ, „Prilog 'Trogirskoj klesarskoj radionici'“, *Ars Adriatica*, no. 1, Zadar, 2011, str. 97-108; I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi...*, str. 85-102), a na njih se oslanjaju i I. Basić i M. Jurković, usvajajući Jakšićev naziv i zaključke o karakterističnoj klesarskoj produkciji. (vidi: I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 170-177).

⁷⁴² M. ANČIĆ, „U osvitu...“, str. 81-82, 88; M. BERTOŠA, *Povijest Hrvata*, str. 123; S.J. ŠKUNCA, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 71.

⁷⁴³ Vidi: M. LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 37-115. Autor osporava tezu i doseljenu Slavena u Istru tek s uvođenjem karolinške vlasti te iznosi argumente u prilog (prihvatljivom) mišljenju da su oni trajno nastanili poluotok već početkom 7. st.

⁷⁴⁴ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 259 (kat. br. 386), str. 278-279 (kat. br. 416).

⁷⁴⁵ Fotografije su pronađene u arhivu *Soprintendenze dell'archeologia, belle arti e paesaggio del Friuli Venezia Giulia* u Trstu.

načinjenim prije njegove demontaže 1949. i preseljenja izložaka u Arheološki muzej Istre u Puli,⁷⁴⁶ prepoznaju se dva veća komada greda (**kat. XXIX.4-5**) kompozicijski potpuno jednaka, a motivom slična ulomku iz Dvigrada. Premda se radi o staroj fotografiji, jasno se vide jaka razdjelna letvica, kuke mekano oblikovanih zavojnica i čvrstih, jednostrukih nožica te tropruta reljefna kompozicija u dnu, - elementi koji ukazuju na zajedničko radioničko porijeklo i isti majstorski „rukopis“. Jednome je ulomku donja zona ukrašena kružnim motivima, kao na arhitravu iz Dvigrada, dok je drugom na tome mjestu isklesan niz povezanih petlji u obliku broja osam, kakve se nalaze uz luk dvigradskoga zabata s pticama. Iako se ne zna kojoj su crkvi ovi arhitravi izvorno pripadali,⁷⁴⁷ činjenica da su pronađeni na Vodnjanštini svjedoči o dinamici i smjeru širenja novih uzoraka i kompozicija južnim dijelom poluotoka.

Već u prvim godinama 9. st. novi motivi i složene kompozicije javljaju se i na rovinjskome području. Legenda o sv. Eufemiji kaže da je u ljeto 800. godine na obalu grada doplutao sarkofag s tijelom svete,⁷⁴⁸ a nedugo zatim je na vrhu brijega započela gradnja crkve koja je prethodila današnjem baroknom zdanju. U znak očuvanja kontinuiteta svetoga mjesta, u južni je zid nove crkve kao spolij ugrađen jedan predromanički pilastar (**kat. XLII.1**), morfološki i izvedbeno identičan onome koji se nalazi u istočnome zidu crkve Gospe Snježne u Maružinima (**kat. XLIV.4**). Jasno je da samo jedan ulomak ne pruža čvrsto uporište utvrđivanju djelatnosti radionice na lokalitetu, no o njevoj aktivnosti na Rovinjsštini, početkom 9. st. svjedoče i dijelovi kamene opreme iz crkve sv. Tome (**kat. XLIII.27-31**) te ulomak pluteja (**kat. XLII.3**) iz crkve Bezgrešnog začeca Bogorodice na rovinjskome gradskom groblju, koji pokazuju srodnosti s djelima razmatrane radionice u izboru dekorativnih elemenata, ali i načinu klesanja.

Pored dijela liturgijske skulpture crkve sv. Tome kraj Rovinja koji je ranije u ovome radu pripisan *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, ističu se ulomci pilastara (**kat. XLIII.29-31**) čiji reljefi ikonografski i izvedbeno odstupaju od onih koje je klesala spomenuta radionica. Na neukrašenom usadniku jednog od njih vidljivi su tragovi šestarom uparanih linija kojima se na kamenom bloku iscrtavao obris budućeg motiva, u čijem se ostatku prepoznaju složena kompozicija prepleta traka oštrog presjeka prutaka i izrazito duboko uklesavanje fino uglačane pozadine. Iste oblikovne karakteristike pokazuje i drugi

⁷⁴⁶ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 224; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 256.

⁷⁴⁷ U vodnjanskom su lapidariju ulomci skulpture sakupljani bez prateće dokumentacije. Velik dio ih do danas nije inventiran u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a s obzirom na to da već niz godina traju radovi na preuređenju muzeja, ulomke s fotografije nije bilo moguće pronaći u pulskim depoima.

⁷⁴⁸ **B. BENUSI**, *Storia documentata...*, str. 322-327.

ulomak, čija je reljefna dekoracija zapravo nešto razrađenija varijanta motiva kakav je izveden na spoliju s gradske crkve. Takva izrazito kompleksna pleterna mrežišta, potpuno lišena mimetičnosti, predstavljaju krajnji doseg apstraktnog „karolinškog“ geometrizma, kojega su početkom 9. st. širili „*magistros di Francia*“, ⁷⁴⁹ pa se gotovo u isto vrijeme javljaju u Gradu, ⁷⁵⁰ Akvileji, ⁷⁵¹ Trstu, ⁷⁵² slovenskom primorju ⁷⁵³ i Istri, ⁷⁵⁴ odakle se u naredna dva desetljeća radijalno šire Apeninskim poluotokom, ⁷⁵⁵ srednjovjekovnom hrvatskom državom i Dalmacijom. ⁷⁵⁶

Jedan dio ulomaka pergule iz crkve sv. Marije Velike kraj Bala fakturom i načinom izrade značajno se razlikuje od skulpture datirane u kraj 8. st., ⁷⁵⁷ zbog čega je još u tijeku arheoloških istraživanja pretpostavljeno da je u nekom kasnijem trenutku predromanike došlo do promjene liturgijskoga namještaja, djelomične zamjene pojedinih segmenata oltarne ograde ili pak njezinog proširenja na bočne brodove. ⁷⁵⁸ Iako su na tu mogućnost ukazivale i

⁷⁴⁹ Tim su terminom u oporuci patrijarha Fortunata označeni majstori klesari koji su na njegov poziv došli u Grado, kako bi tamošnje crkve opremili modernom skulpturom, različitom od one koju su prethodno klesali „grčki majstori“. Iako se nazivaju „franačkim“, malo je vjerojatno da su dovedeni iz udaljenih krajeva središta carstva, prvenstveno zbog toga što su u neposrednom zaleđu Grada, koje je službeno bilo u sastavu Franačke, još od langobardskog patronata postojale brojne vrlo kvalitetne radionice, koje su do početka 9. st. usvojile i razvile nov stilski izričaj. Od te su se jezgre odvajale skupine klesara koje su u potrazi za poslom odlazile na različite strane – Padskom nizinom do Milana i dalje prema Rimu, ili prema Istri i hrvatskim zemljama, o čemu svjedoči gotovo istovremena pojava karakterističnih ikonografskih shema, motiva i kompozicija na Apeninskom poluotoku i na području današnje Hrvatske. **C. GABERSCEK**, „La scultura...“, str. 395-398; **M. BUORA – S. TAVANO – C. GABERSCEK – M. WALCHER**, *La scultura in Friuli...*, str. 232-234; **S. LUSUARDI SIENA – P. PIVA**, „Da Pemmone...“, str. 295 – 323. Budući da ne znamo je li Fortunat spomenute klesare doveo u Grado prije ili poslije istarskog egzila, ne treba odbaciti niti mogućnost da ih je pronašao u Puli, gdje je također postojala duga tradicija izrade plitkoreljefnih dekoracija na stranicama liturgijske skulpture.

⁷⁵⁰ **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*, str. 351 (kat. br. 528), 372 (kat. br. 566).

⁷⁵¹ **Ibid.**, str. 103 (kat. br. 69).

⁷⁵² **M.L. CAMMARATA**, „Scultura altomedievale...“, str. 90 (kat. br. 25). Dio ulomaka u tekstu je datiran u kraj 9. ili čak u 10. st., dok se dio ulomaka jasnih odlika zrele predromanike datira između 7. i 9. st. Budući da Trst bio biskupsko središte, na putu karolinškog prodora prema Istri, u kojemu je prema nekim mišljenjima prije no što je postao patrijarh u Gradu, biskupom bio i sam Fortunat, veća je vjerojatnost (a to potvrđuju i odlike većine poznatih ulomaka arhitektonske plastike i liturgijske skulpture) da je određena pregradnja katedrale bila provedena krajem 8. ili najkasnije početkom 9. st.

⁷⁵³ **M. SAGADIN**, *Plastika...*, pod 7, 12, 21; **M. ŽUPANČIĆ**, „Kamnita zgodnesrednjoveška ornamentirana fragmenta iz okolice Kopra“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 13, Koper, 2003, str. 247-256.

⁷⁵⁴ Nekoliko ulomaka izrazito složene pleterne kompozicije pronađeno je i na sjevernome dijelu hrvatske Istre. Vidi: **M. ŽUPANČIĆ**, „Kamnita...“, str. 253.

⁷⁵⁵ **R. KAUTZSCH**, „Die langobardische Schmuckkunst in Oberitalien“, *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, vol. 5, Tübingen, 1941, str. 35 (sl. 39); **S. CASARTELLI-NOVELLI**, *Corpus della scultura altomedievale – VI, La diocesi di Torino*, Spoleto, 1974, str. 217-218 (kat. br. 139); **F. ZULIANI**, „I marmi di San Marco“, u: *Alto Medioevo 2*, Venezia, 1974, str. 80-84 (kat. br. 49-50); **M. TRINCI CECHELLI**, *Corpus VII. Tomo quarto*, str. 220-221 (kat. br. 250).

⁷⁵⁶ **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 226-228, 331, 351.

⁷⁵⁷ **P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 84-88; **I. MATEJČIĆ – M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 23-24.

⁷⁵⁸ **P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 84, 87.

dvije razine poda svetišta ona je ipak ostavljena otvorenom, jer je zaključeno da nema dovoljno dokaza da je lokalitet opremalo više radionica. Unatoč zapaženoj vrhunskoj kvalitativnoj razini izrade te skupine reljefa i korištenju šestara u stvaranju kompozicija, M. Jurković je napisao da „na tim ulomcima nema niti jednog novog karakterističnog motiva ili kompozicije... što je gotovo nemoguće u praksi ranosrednjovjekovnih klesarskih radionica“.⁷⁵⁹ To, međutim, nije točno, jer se upravo na ovome lokalitetu javljaju svi prethodno spomenuti motivi, koji u Istru dolaze barem dva desetljeća nakon izgradnje crkve sv. Marije Velike, a korijenski su vezani uz metropoliju u Gradu. Imajući na umu činjenicu da je samostan sv. Marije Velike izgrađen kao jedno od prvih uporišta širenja utjecaja akvilejskog patrijarha u Istri⁷⁶⁰ te da se novi likovni repertoar skulpture širio iz konkurentskog crkvenog središta, čiji je kontroverzni poglavar početkom 9. st. stolovao u Puli, kojoj u crkvenom i teritorijalnom smislu pripadaju i Bale, moguće je da je obnovu interijera sv. Marije Velike potaknuo sam Fortunat, s ciljem preuzimanja punog primata po pitanju jurisdikcije nad istarskim poluotokom.

Reminiscencije na gradešku skulpturu jasno su vidljive na fragmentima trilobno komponiranih arhitrava, savršeno klesanih pletenica i elegantnih kuka dvostrukih nožica (**kat. XXXIX.16-18**), kao i u kombinacijama dekorativnih elemenata na donjim dijelovima septuma. Barem tri pluteja iz sv. Marije Velike (**kat. XL.39-41**) bila su ukrašena četverorogim petljama kroz čije su krakove provučene superponirane kružnice, jednako kao na ulomcima iz Dvigrada (**kat. XLV.31-33**), dok se na većem broju komada (**kat. XL.49, 54, 55-58**) raspoznaju ostaci kompleksnog prepleta učvorenih krugova u kojima okreti dijagonalnih traka oblikuju nasuprot postavljene perece priljubljenih vrhova. Na isti je način ukrašen i jedan fragment ugrađen u desnu stranu stubišta kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.14**), vjerojatno prenesen iz samostanskog kompleksa kao i ulomak na pročelnoj strani stepeništa, na kojemu se sačuvala velika petlja u obliku broja osam (**kat. XXXIX.15**). Motiv nizova osmica, kakve se nalaze uz rub zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.29**), za pluteje bazilike kraj Bala klesalo je više majstora. Jedan od njih izrađivao je gusto stisnute osmice, među čijim trakama nema slobodnoga prostora (**kat. XL.44**), duktus mu je nesigurniji, a utori među prutcima plići su nego kod ostalih, koji su klesali rahlije preplete oštrog presjeka

⁷⁵⁹ P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 87.

⁷⁶⁰ M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 168-171.

prutaka u obliku obrnutog dvostrukog slova W, čiji su bridovi traka okomiti, a uglačana pozadina izrazito duboko pozicionirana (**kat. XL.42-43**).⁷⁶¹

Recentno pronađeni ulomci iz sv. Marije Velike kraj Bala omogućili su komparaciju dijelova liturgijske opreme i prepoznavanje istih majstorskih „rukopisa“ na reljefima s različitih istarskih lokaliteta, njihovo povezivanje u ujednačene radioničke opuse, kao i pomicanje nekih ranije predloženih datacija. Tako je na temelju usporedbe motiva, načina klesanja i proporcija ulomaka jednog puteja i dvaju pilastara, koji se u funkciji spolija nalaze na vanjskoj strani južnog zida crkve sv. Antuna Opata u Galižani (**kat. XX.1-2**), s nedavno pronađenim komadima opreme iz baljanske bazilike, I. Matejčić ustanovio da su svi oni produkt iste radionice, pa je analogno tome pomaknuo i prethodnu Marušićevu⁷⁶² dataciju galižanskih ulomaka s 10. u prvu polovinu 9. st.⁷⁶³ Nije poznato kojoj su crkvi spoliji izvorno pripadali, a prema lokalnoj tradiciji, koju potvrđuju i tekstovi starijih autora,⁷⁶⁴ doneseni su s nekog obližnjeg lokaliteta i ugrađeni u zid gotičke crkve dvadesetih godina 20. st.

Jedan mramorni ulomak pluteja (**kat. XVI.2**) iz crkve sv. Lovre u Fioranu kraj Fažane ukrašen je složenim prepletom krugova i pereca koji na rubu reljefnoga polja prelaze u niz povezanih osmica. Osim specifične kombinacije motiva, jednake kao u Balama i Galižani, na djelo *Istarske internacionalne klesarske radionice* upućuju faktura i profil traka koji je i u ovom slučaju vrlo visok unatoč izrazitoj tvrdoći sirovine. Na istom je lokalitetu pronađen i jedan cjelovito sačuvan stupić oltara (**kat. XVI.1**), čiji je kapitel umanjena varijanta kapitela oltarne ograde (**kat. II.23**) kojeg je nakon Drugog svjetskog rata B. Marušić izvadio iz ruševina bazilike sv. Marije Formoze u Puli.⁷⁶⁵ Potonji je primjerak izložen u Franjevačkom samostanu u Puli, zajedno s još četiri kapitela čije porijeklo nije poznato (**kat. XI.21-23**), a s obzirom na to da su svi oni morfološki i izvedbeno prilično ujednačeni, može se pretpostaviti da su pripadali istoj crkvi. Budući da se od ulomaka iz bazilike sv. Marije Formoze razmatranoj produkciji mogu pridružiti još samo dva ulomka (**kat. II.21-22**), nije isključeno da su u prvoj polovini 9. st. zamijenjeni samo pojedini dijelovi pergule, za što je angažirana

⁷⁶¹ Kod razmatrane skupine ulomaka razlika između razine izdignutih dijelova reljefa i pozadine iznosi oko 2 cm, što je znatno više nego kod preostalih ulomaka, datiranih u kraj 8. st.

⁷⁶² B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 218-219, sl. 10.

⁷⁶³ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 192-193.

⁷⁶⁴ W. Gerber 1912. piše o ulomcima iz Galižane, pri čemu uz crkvu sv. Antuna Opata navodi samo dio pilastra („ein kleines byzantinisches Fragment“) uzidan u južni dio ograde pred crkvom, dok puno veće spolije na istoj strani uopće ne spominje, jednostavno zato što su oni na to mjesto ugrađeni tek kasnije. Vidi: W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 80.

⁷⁶⁵ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 7-8.

ista radionica koja je opremala crkvu u Fioranu, naselju koje je u srednjem vijeku bilo u vlasništvu spomenutog pulskog samostana.⁷⁶⁶

Više od ijednog drugog motiva, rad doseljenje skupine klesara sa susjednog područja potvrđuje centrična shema kod koje se kao osnovni element kompozicije pojavljuje dijagonalni križ kroz čije su pleterne haste provučene koncentrične kružnice. Taj se motiv, kao izravan refleks preživjelih bizantinizirajućih tradicija,⁷⁶⁷ unatoč promijenjenim političkim stajalištima naručitelja, pojavljuje na području Grada i neposrednog zaleđa početkom 9. st., a osim jednog rimskog fragmenta vrlo skromne, reducirane koncepcije,⁷⁶⁸ susreće se isključivo na istočnoj obali Jadrana.⁷⁶⁹ Nekolicina istarskih primjeraka, suvremenih onima u Concordiji Sagittariji (**slika 54**) i Sesto al Regheni (**slika 55**), ne pokazuje prilagodbu kompozicije pojednostavljivanjem, svojstvenu klesarima koji kopiraju nabavljene ili viđene predloške, već se, naprotiv, radi o vrhunskim ostvarenjima ujednačenih izvedbenih osobina, ali još složenijeg i razrađenijeg dizajna, u kojemu se prepoznaje ranije stečeno iskustvo majstora u izvedbi ovog motiva.

Takvo stajalište najbolje potvrđuje cjelovito sačuvani plutej (**kat. XXVI.1**), koji se u literaturi uglavnom povezuje uz pulsku katedralu, premda njegovo porijeklo zapravo nije

⁷⁶⁶ **C. DE ROSA**, „Pergamene dell'Archivio Arcivescovile di Ravenna riguardanti la città di Pola“, *AMSI*, vol. 3, Parenzo, 1887, str. 206-208; **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 165; **B. BENUSSI**, „Nel Medio evo...“, str. 443; **A. GNIRS**, „Zur Topographie des ager Polensis: Florianum bei Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde, Herausgegeben von der K. u. k. Zentralkommission für Kunst und historische Denkmale*, vol. 2, Wien, 1908, str. 118-123; **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 120.

⁷⁶⁷ **M. VICELJA**, „Centric...“, str. 170.

⁷⁶⁸ Ulomak potječe iz crkve S. Maria in Cosmedin u Rimu. Ukrašen je dijagonalno postavljenim troprutim trakama šireg srednjeg prutka koje se na krajevima presavijaju i u obratima čine polukrugove, kroz koje je provučena velika kružnica. Utvrđeno je da je plutej činio dio iste cjeline liturgijskoga namještaja kao arhitrav s natpisom što spominje papu Hadrijana I. (772. – 795.), koji je doseljenim „Grcima“ dozvolio da na mjestu nekadašnje *dijakonije* izgrade i opreme spomenutu crkvu. Indikativan je i način oblikovanja traka tzv. *fettucce bizantine*, koja potvrđuje bizantsko porijeklo motiva i/ili autora, a u Rimu se pojavljuje samo u kratkom razdoblju krajem 8. i početkom 9. st. Vidi: **A. MELUCCO VACCARO**, *Corpus VII. Tomo terzo*, str. 151 - 152, kat. br. 105.

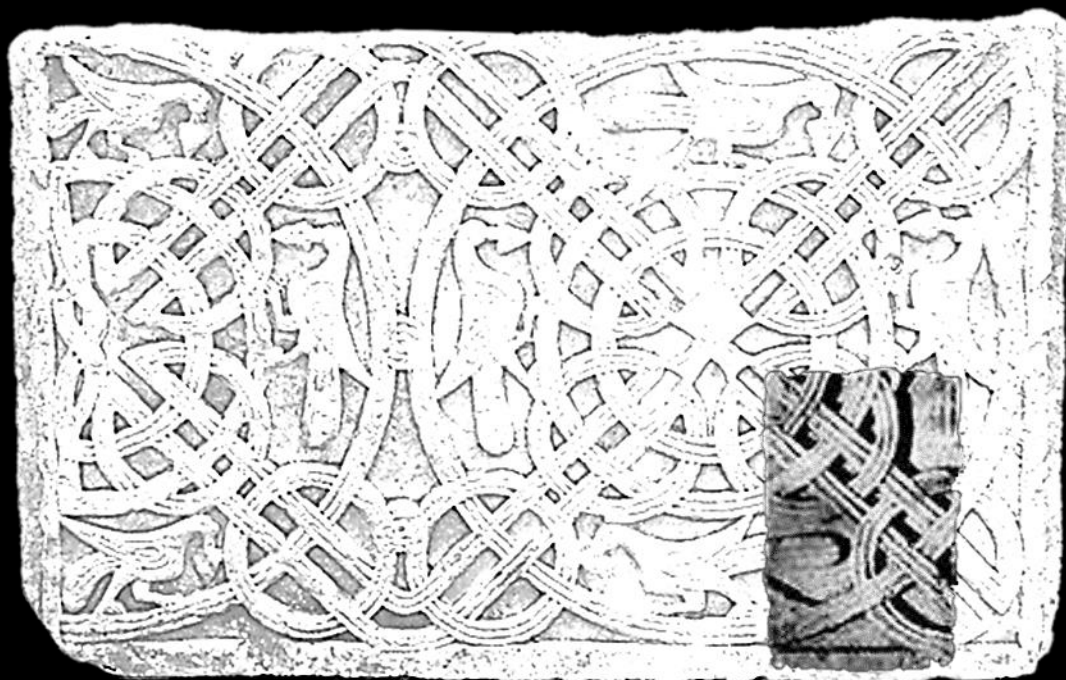
⁷⁶⁹ Ova specifična ikonografska kompozicija, s varijacijama u izboru elemenata ispune međuprostora, do sada je prepoznata na svega dvadesetak lokaliteta, od kojih su najstariji primjerci iz okolice današnjega Portogruara, datirani u početak 9. st., dok je najmlađi, datiran u drugu polovinu 11. st., pripadao oltarnoj ogradi koločepske crkve sv. Mihajla. (Vidi: **G. BRUSIN** – **P.L. ZOVATTO**, *Monumenti romani e cristiani di Iulia Concordia*, Pordenone, 1960, str. 134; **L. COLETTI**, „L'arte nel territorio...“, str. 156, sl. 142; **C. LAMBERT**, „I frammenti...“, str. 80-82, sl. 23-34; **Ž. PEKOVIĆ** – **D. VIOLIĆ** - **D. BRAJNOV**, „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, *Prostor*, no. 13, Zagreb, 2005, str. 2-3, sl. 2,3,5b; **A. MILOŠEVIĆ**, (et. al.) „Oltarna ograda s Koločepa“, u: *Katalog izložbe u Muzeju hrvatskih arheoloških starina*, Split, 2000, str. 13, 15, 17.) Desetak primjeraka ovakve kompozicijske sheme opisali su i analizirali I. Josipović i A. Magaš Mesić. (Vidi: **I. JOSIPOVIĆ** - **A. MAGAŠ MESIĆ**, „Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu“, *Radovi IPU*, no. 37, Zagreb, 2013. str. 23-36.). Fotografiju jedne predromaničke bunarske krune ukrašene ovakvim motivom, koja se čuva u Louvreu u Parizu, uz naznaku da potječe iz Venecije, nedavno je objavio N. Jakšić. (Vidi: **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 415-416, sl. 14).

Sl. 54 – plutej s dijagonalama, krugovima i pticama, Concordia Sagittaria, FOTO: M. VICELJA

Sl. 55 – plutej s dijagonalama, krugovima i pticama, Sesto al Reghena, FOTO iz: C. LAMBERT, 2004.

Sl. 56 – ulomak pluteja s dijagonalama, krugovima i pticama iz Kirmenjaka (FOTO iz: A. ŠONJE, 1982.), apliciran na shemu pluteja s nepoznatog nalazišta u Puli

poznato.⁷⁷⁰ Glavno polje pluteja neuobičajeno je dizajnirano pomoću jednog i pol kvadrata/modula,⁷⁷¹ kojima je kompleksna shema na jedinstven način prilagođena dimenzijama zadane ploče. Segmenti modula vješto su povezani besprijeckorno izvedenim kontinuiranim trakama, a visoka zanatska razina majstora ogleda se i u općem dojmu reljefa, nalik tehnici *a-jour*, postignutom dubokim pozicioniranjem pozadine u odnosu na osnovnu plohu obrađenu plićim utorima, te u mekom oblikovanju vretenastih tijela ptica, koje vrlo vješto prilagođava skraćenim odsječcima polumodula, a detalje krila i repa naglašava paralelnim ili koncentričnim brazdicama. Jednak klesarski „rukopis“ pokazuje i ulomak pluteja iz crkve sv. Margarete u Kirmenjaku kod Poreča (**slika 56**),⁷⁷² koji ne ulazi u opseg područja obuhvaćenog naslovom ovoga rada, ali kao produkt iste radionice potvrđuje djelokrug majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Kompozicijom i izvedbom pulskome je primjerku identičan ulomak pluteja iz Marčane (**kat. XXX.1**), kojemu se također ne zna izvorno porijeklo. Krajem 19. st. slučajno je zapažen na seoskome trgu, gdje su ga mještani čuvali kao spomen na neku davno uništenu crkvu „*del luogo*“.⁷⁷³ Čini se da je ploča najprije prenesena u Poreč,⁷⁷⁴ potom u Pulu,⁷⁷⁵ pa u vodnjanski lapidarij (**slika 57**), da bi nakon Drugog svjetskog rata bila smještena u Arheološki muzej Istre u Puli,⁷⁷⁶ gdje se i danas nalazi. Iako im je osnovna kompozicija jednaka, plutej iz Marčane morfološki je složeniji od pulskog, a za razliku od svih dosad poznatih primjeraka ovako komponiranih pluteja, kružni obrati na dijagonalama međusobno su isprepleteni i nejednake veličine. Time su smanjeni prostori na sredini stranica kvadrata pa su u njih, umjesto ptica, smješteni florealni elementi, a u preplete vanjskih krugova ubačene su manje virovite rozete. Ostatak petlji na desnome rubu

⁷⁷⁰ Plutej se pojavljuje već kod G. Caprina, 1905., koji ga datira u 9. st., ali ne navodi kojoj je pulskoj crkvi pripadao. (Vidi: **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 64.) Sudeći prema inventarnom broju, plutej je jedan od prvih spomenika koji su nabavljeni za pulski Muzej, a katedrali se vjerojatno pripisuje zbog vrlo kvalitetne izvedbe reljefa.

⁷⁷¹ Organizacija plohe koje naoko izgledaju izrazito složene, a u suštini su obilježene jakim smislom za red, mjeru i jasnoću, pri čemu se motiv jasno ističe i oko ga lako prati, a životinje i biljke nisu dio pletera, već samo ispunjavaju pleterne okvire, također su dio istočnjačkih tradicija koje na područjima obilježenim snažnijom bizantskom prisutnošću kontinuiraju i u promijenjenim društveno-političkim prilikama 9. st. Vidi: **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, str. 91-93.

⁷⁷² **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 102-103, T 42/ sl. 54c; **I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ**, „Predromanički plutej...“, str. 25-26, sl. 4f.

⁷⁷³ **Ž. UJČIĆ**, „Predromanički plutej iz Marčane“, u: *Marčanski zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Marčana, 18. travnja 1993.* (G. Filipi, ur.), Pula, 1994, str. 19-23.

⁷⁷⁴ G. Caprin 1905. donosi crtež pluteja, za kojega piše da se nalazi u porečkome muzeju. **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 69-70.

⁷⁷⁵ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 109-110.

⁷⁷⁶ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 256.

ploče, dokazuje da se i u ovom slučaju radilo o ponavljanju modula (u odnosu 1:1 ili 1:0,5), pa je zbog toga i niza podudarnosti pluteja iz Marčane i Pule I. Matejčić iznio mišljenje da su oba činila dio pergule istog nepoznatog sakralnog zdanja.⁷⁷⁷ No, u tom bi slučaju valjalo pretpostaviti da je plutej s pticama prenesen iz Marčane, jer se tamo, kao spoliji u nekadašnjoj župnoj crkvi sv. Petra i Pavla na groblju, nalaze još dva pilastra koja se motivom i načinom klesanja mogu pridružiti opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Na prvome je izveden složeni preplet u kojem priljubljeni vrhovi pereca čine manje krugove unutar velikih učvorenih kružnica (**kat. XXX.2**), kao u Rovinju (**kat. XLIII.30**), Balama (**kat. XXXIX.14**,

Sl. 57 – Fotografija lapidarija u Vodnjanu 1930-ih, zaokružen je plutej iz Marčane, FOTO: Soprintendenza archeologia, belle arti e paesaggio del Friuli Venezia Giulia, Trieste

⁷⁷⁷ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 204-206.

kat. XL.54), Galižani (**kat. XX.2**) i Fioranu (**kat. XVI.2**), dok je drugi ukrašen motivom uklade (**kat. XXX.3**), kakav se pojavljuje i na nekoliko pilastara iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.27**).

Centrična kompozicija s dijagonalama, krugovima i pticama raspoznaje se i na dva ulomka plutejâ iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.45-46**), a mogući ostatak istog motiva naslućuje se u kružnom obratu dijagonalnih traka na još jednom fragmentu (**kat. XL.48**). Sudeći prema oblikovnim karakteristikama svaki je plutej, prema istom radioničkom predlošku, klesao drugi majstor. Unatoč oštećenju površine većega fragmenta pluteja iz Bala (**kat. XL.45**), jasno je da je nastao pod dlijetom klesara klasičnijeg senzibiliteta, nenametljivo iskazanog u gotovo naturalistički oblikovanoj ptici, zarobljenoj unutar okvira stroge geometrijske osnove. Njegov je reljef fragilniji, a rubovi traka su mekši nego na ostalim navedenim ulomcima, po čemu je usporediv s plutejem iz Concordie Sagittarie (**slika 54**),⁷⁷⁸ na kojemu oble i voluminozne ptice u međuprostorima potvrđuju pripadnost majstora radionici formiranoj u bizantskome kulturnom krugu.⁷⁷⁹ Za razliku od njih, tijelo ptice s manjeg ulomka iz Bala (**kat. XL.46**) tretirano je poput pletera, paralelnim troprutim utorima na krilu i repu, u čemu se prepoznaje prilagodba ranije usvojene dekorativne sheme novim umjetničkim htijenjima zrele predromanike. Baljanski ulomci ne pružaju podatke o tome je li

Sl. 58 – košarasti kapitel s pticama, bazilika sv. Marije Velike kraj Bala

⁷⁷⁸ G. BRUSIN – P.L. ZOVATTO, *Monumenti romani e cristiani...*, str. 134.

⁷⁷⁹ M. BUORA – S. TAVANO – C. GABERSCEK – M. WALCHER, *La scultura in Friuli...*, str. 233 – 234. Kompozicijska ravnoteža bizantinizirajućega plastičkoga senzibiliteta i novoga leksika apstraktnih prepleta bila je, kako se čini, uobičajena pojava kod lokalnih radionica neposrednog zaleđa Aquileje i Grada na samom kraju 8. i početku 9. st., u koje je datiran i plutej iz Concordije. S. LUSUARDI SIENA – P. PIVA, „Da Pemmone...“, str. 307.

kvadratni modul s opisanom kompozicijom bio samostalni motiv glavnog polja kao u Concordiji ili je bio udvostručen kao na plutejima iz Pule i Marčane.

Rubnom dijelu opisane ikonografske kompozicije mogao bi odgovarati raspored fragmentarno sačuvanih pleternih traka još jednog ulomka pluteja iz Bala (**kat. XL.47**). Podno pletera se nalaze golubice koje je M. Jurković usporedio s pticama na jednom kubičnom kapitelu kolonade (**slika 58**) i na temelju „njihove sumarne obrade“ utvrdio da su „nesumnjivo izvedene istom rukom, što bi potvrdilo pripadnost ovoga pluteja opusu *Majstora kapitela iz Bala*“.⁷⁸⁰ Te su ptice, međutim, do u detalje jednake onoj na prethodno opisanom manjem fragmentu, što znači da ih je klesao majstor *Istarske internacionalne klesarske radionice* pa sukladno tome i dataciju pluteja valja pomaknuti u početak 9. st.

Razmatranoj klesarskoj produkciji može se pridružiti i jedan mramorni ulomak pluteja iz nepoznate pulske crkve (**kat. XI.20**) kojega se zbog vrste materijala i vrlo kvalitetne izrade često povezivalo uz katedralu ili opisivalo kao uvozni komad liturgijske opreme.⁷⁸¹ No, ranosrednjovjekovna je Pula obilovala antičkim mramorom koji je često reutiliziran preklesavanjem, što je vjerojatno bio slučaj i s ovom pločom kojoj je profil traka reljefa unatoč tvrdoći sirovine izrazito visok, dok su prutci obrađeni nešto pliće, što se prepoznaje kao svojevrsan potpis *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Jednako tako, nema razloga pomišljati na uvozni proizvod, ponajprije zato što se na pluteju ne pojavljuju novi, drugačiji motivi, već kompoziciju čini složeni preplet učvorenih krugova u čijim se središtima dijagonalne trake lome i prepliću u perece i manje krugove, kakav je početkom 9. st. bio široko rasprostranjen u predromaničkoj umjetnosti, ali ni zbog toga što pored dvije vrhunske klesarske radionice koje tada djeluju u samom gradu i njegovoj neposrednoj okolini import gotovih proizvoda ne bi imao smisla, niti bi bio financijski isplativ.

Iako su spomenici kojima se bavi ovaj rad načinjeni prije dvanaest stoljeća, treba imati na umu da su i tada vrijedili neki osnovni principi poduzetništva i tržišne ekonomije, koji su posredno utjecali i na transformacije likovnoga izričaja. Širenjem karolinške vlasti u Istri oživljava gradska produkcija koja je u prethodnom razdoblju stagnirala, raste broj lokalnih zanatskih radionica, a povećana potražnja privlači i majstore s okolnih područja. No, postupnim zasićenjem tržišta, već krajem prvog desetljeća 9. st., dolazi do recesije tijekom koje se manje radionice gase, dok se u onim većima paralelno odvijaju dva procesa: prvi se

⁷⁸⁰ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 182.

⁷⁸¹ M. VICELJA, „Južnoistarska grupa...“, str. 15; Ž. UJČIĆ, (ur.) *Arheološki muzej Istre*, Pula, vodič III, Pula, 1997, str. 16.

odnosi na odvajanje skupina majstora, koji migriraju prema novim tržištima, što su odavno primijetili Ž. Rapanić⁷⁸² i N. Jakšić, koji je ukazao na seobe klesara iz Istre prema Dalmaciji i kontinentalnoj Hrvatskoj,⁷⁸³ a drugi na udruživanje najsposobnijih majstora i poduzetnika koji nastavljaju djelovati u južnoj Istri, a svoje proizvode plasiraju i na susjedna područja. Pri tome posebnu pozornost privlači činjenica da niti migracije, niti izvoz nisu ograničeni na teritorij unutar političkih (državnih) granica, koje su konačno utvrđene Aachenskim mirom 812., već su oni usmjereni i na prostore koji su bili u okrilju bizantske političke vlasti. S obzirom na svojevrsnu propagandno-političku ulogu koju je opremanje crkvi imalo u ranom srednjem vijeku, može se pretpostaviti da je transmisija određenih „zapadnih“ motiva i kompozicija bila potpomognuta od strane pape i Karolinga. Horizontalno udruživanje klesara *Istarske internacionalne klesarske radionice* i *Radionice pulskih ciborija* rezultiralo je paralelnom prisutnošću karakterističnih izvedbenih i morfoloških elemenata jedne i druge produkcije, koji se zapažaju već na djelima nastalim neposredno prije Fortunatovog povratka u Grado,⁷⁸⁴ pri

Sl. 59 – ulomakpluteja iz crkve sv. Kvirina u gradu Krku, FOTO iz: M. SKOBLAR, 2006.

⁷⁸² Ž. RAPANIĆ, *Predromaničko doba...*, str. 79-81, 89, 107, 131-137.

⁷⁸³ Vidi bilj. br. 741 u ovome radu.

⁷⁸⁴ Iako se zasad prilično smionom čini ideja da je Fortunatova inicijativa obnove gradeških crkvi pokrenuta po povratku iz egzila u Puli, ne treba odbaciti mogućnost da su „*magistros di Francia*“, koji se spominju u njegovoj oporuci, možda dovedeni iz Istre, koja je tada bila franački posjed, a u kojoj su postojali vrhunski klesari. Na takvu mogućnost ukazuje i činjenica da se već početkom drugog desetljeća 9. st. osjeća smanjenje produkcije vrhunskih klesarskih ostvarenja u Puli, što bi moglo biti u izravnoj vezi s (privremenim) odlaskom dijela klesara.

čemu se kao eklatantan primjer ističe ciborij iz bazilike sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.1**),⁷⁸⁵ dok se ulomci liturgijske skulpture s nekoliko lokaliteta na otoku Krku⁷⁸⁶ nameću kao najočitiji primjeri izvoza uradaka ove udružene skupine klesara. Posebnu pažnju privlači jedini mramorni plutej iz crkve sv. Kvirina u gradu Krku (**slika 59**). Vijenac mu je bio ukrašen nizom složenih višetračnih petlji, nalik kompozicijama u kojima se u velikim krugovima nalaze manji, načinjeni nasuprotnim perezima priljubljenih vrhova, kakve u Istru donosi *Istarska internacionalna klesarska radionica*, jednako kao i motiv centrične sheme s dijagonalnim križem i krugovima, čiji se ostatak raspoznaje na desnoj strani glavnog polja toga krčkog pluteja. Pored pleternih traka vidljiv je ostatak cvijeta čiji je oblik usporediv s florealnim elementima pluteja iz Marčane (**kat. XXX.1**), ali je način klesanja čitavog ulomka, trakama zaobljenih prutaka i motivima mekanih bridova, koji stvaraju odmjerene kontraste svjetla i sjene, bliži djelima *Radionice pulskih ciborija*. Njoj su, također, svojstveni elementi ikonografske teme „Rajskih vrata“, koja se nalazila na lijevoj strani pluteja: križ je potpuno jednak onome na ulomku s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.2**), rozeta nad hastom umanjena je kopija cvjetova u uglovima stranice krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**), dok je na arkadi isklesana nježna dvotračna pletenica s rupicama u pregibima. Ranije spomenuti ulomak

⁷⁸⁵ Betički je ciborij u ovome radu pripisan *Radionici pulskih ciborija*, za koju je utvrđeno da je na neki način bila „specijalizirana“ za tu vrstu liturgijskih instalacija, ali prvenstveno zbog toga što na njegovim stranicama, unatoč naglašenoj geometrizaciji, trakama oštrog presjeka prutaka i bridova okomitih na duboko uklesanu pozadinu te pojavi motiva koji nemaju analogija u najvažnijim pulskim crkvama, dominiraju oni elementi u kojima se, kao dokaz kontinuiteta pulske klesarske tradicije, prepoznaju naturalistički prežici bizantsko-starokršćanskog vremena, sukladni ciboriju iz krstionice pulske katedrale.

⁷⁸⁶ Na ulomcima skulpture iz Dobrinja pojavljuju se motivi koji se povezuju uz obje razmatrane istarske radionice. S plutejima *Radionice pulskih ciborija* već su ranije uspoređena izdužena, glatka stabla iz kompozicije „Rajskih vrata“ na pluteju u luneti zapadnog portala crkve sv. Marije u Omišlju, u koju je interpoliran i ulomak ploče ambona, čija je dekoracija na ikonografskoj i izvedbenoj razini vrlo bliska stranicama krune ciborija iz Betike, a pri izradi rozeta, voluta i rubnih letvica korištena su svrdla većeg i manjeg promjera. Iz iste krčke crkve potječu i fragmenti greda ukrašeni nizom arkada pod koje su smještene polurozete, ali njihove latice nisu romboidne kao kod arhitrava i vijenaca *Istarske internacionalne klesarske radionice*, već im je zaobljeni oblik sličniji cvjetovima s ulomaka pulskih ciborija. Niz ikonografskih, morfoloških i izvedbenih karaktetistika ulomaka skulpture koji se čuvaju u crkvi sv. Kvirina u gradu Krku, ukazuje na to da je i krčka katedrala opremljena kamenim namještajem izrađenim na južnom dijelu istarskoga poluotoka. Osim oblika palmeta, trorogih petlji i dvotračne pletenice s rupicama u središtima pregiba, kojima su ukrašeni različiti komadi liturgijskoga namještaja, osobine udruženih pulskih radionica najjasnije se vide na jednom ulomku mramornog pluteja, kojemu je na lijevoj polovini sačuvan dio motiva „Rajskih vrata“, dok se na desnoj raspoznaje centrična kompozicija s dijagonalnim križem i krugovima. (Vidi: **M. SKOBLAR**, „Prilog proučavanju...“) Na uvoz gotovih klesarskih proizvoda iz južne Istre na kvarnerske otoke, naročito Krk, osvrnuli su se M. Bradanović i D. Ciković, koji su utvrdili da su kapiteli iz crkve sv. Lovre izvan zidina grada Krka također načinjeni u okolici Pule, gdje su, za razliku od Krka, postojali kamenolomi bogati kvalitetnom sirovinom, a u ranom srednjem vijeku tu se mogao nabaviti i antički mramor pogodan za preklesavanje. Autori naglašavaju i neprekinutu klesarsku tradiciju južnoistarskoga područja, koje je od Krka udaljeno samo dan plovidbe, a kao dodatni argument porijeklu krčkih kapitela navode analogne primjerke iz spremišta Arheološkog muzeja Istre u Puli. (Vidi: **M. BRADANOVIĆ – D. CIKOVIĆ**, „The church of St. Lawrence outside the town walls of Krk“, *Hortus artium medievalium*, vol. 19, Motovun – Zagreb, 2013, str. 183-196).

iz Kirmenjaka i dio skulpture iz Poreča⁷⁸⁷ potvrđuju da su djela ove udružene radionice naručivana i za crkve susjedne biskupije.

Dualizam „rukopisnih“ odlika dviju najboljih južnoistarskih radionica s početka 9. st. javlja se i na ulomcima arhitrava iz nekoliko pulskih crkvi (**kat. V.5, kat. VII.5, kat. XI.27-30**), pa se tako utjecaj *Istarske internacionalne klesarske radionice* prepoznaje u obaveznoj trilobnoj koncepciji prednje stranice i oblikovanju kuka, koje su sada, umjesto na krupne jednostruke noge, redovito osovljene na vitke, dvostruke ili trostruke nožice, dok se naslijeđe *Radionice pulskih ciborija* ogleda u natpisu u srednjem registru, kakav se već ranije pojavljivao na arhitravima pulskih crkvi, ali ne i na prethodnim djelima doseljenih majstora (**kat. XXXIX.16-18, kat. XLV.36-37**) te u dvotračnoj pletenici klesanoj koso položenim dljetom, s rupicom u sredini pregiba, kojom je ponekad ukrašena donja zona suvremenih greda (**kat. XLII.2**). Iako natpisi s istarskih ulomaka u većini slučajeva ne pružaju čvrsto uporište dataciji u obliku godina ili imena povijesno zasvjedočenih osoba, zbog specifičnog načina klesanja slova neki od njih mogu se povezati sa spomenicima čije su stilske i

Sl. 60 – dio arhitrava iz Poreča s natpisom svećenika Leopardlisa, FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

izvedbene osobine svojstvene udruženim pulskim radionicama, što ih datira u prva desetljeća 9. st. Tako se, primjerice, uz vrlo slične kuke, na fragmentima iz crkve sv. Vida na Kaštelu (**kat. V.5**), sv. Ivana kod Nimfeja (**kat. X.1**) i s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.28**) pojavljuje isti oblik slova A, kakav je klesan i na arhitravu s natpisom (svećenika?) Leopardlisa (**slika 60**) iz lapidarija Eufrazijeve bazilike u Poreču. Morfološke i kompozicijske srodnosti toga arhitrava s dijelovima trabeacije crkve s. Maria delle Grazie u Gradu, pouzdano datiranom u 807. godinu,⁷⁸⁸ već su ranije uočili N. Jakšić⁷⁸⁹ i I. Matejčić.⁷⁹⁰ Sudeći prema

⁷⁸⁷ Vidi: M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, (kat. br. 9, 10, 17, 18, 21, 22, 24, 35).

izgledu i duktusu klesanja većine slova, a naročito dvjema prepoznatljivim inačicama slova A, kakve se pojavljuju na prethodno spomenutim ulomcima arhitrava, udružena *Istarska internacionalna klesarska radionica* je za crkvu sv. Andrije u Betici, osim oltarnoga ciborija, izradila i dva natpisa (**kat. XXXVII.8-9**). Prvi je fragment (**kat. XXXVII.9**) vjerojatno pripadao sarkofagu nekog crkvenog prelata, sahranjenog u neposrednoj blizini svetišta, iza *celle trichore*, odnosno prostoru dograđenom početkom 9. st. u svrhu prihvata povlaštenih ukopa, dok se prema obliku drugog ulomka (**kat. XXXVII.8**) može zaključiti da je bio dijelom arhitrava naručenog od strane đakona, od čijeg se imena sačuvao samo krajnji dio ...NES. „Rukopisne“ odlike s potonjega dijela trabeacije prepoznaju se i na jednom malenom ostatku natpisa iz Peroja (**kat. XVIII.1**) te na dijelovima greda iz crkve sv. Severina kod Gurana (**kat. XXXVI.1**), iz čijeg se fragmentarnog natpisa može naslutiti da je za izgradnju ili uređenje crkve bio zaslužan nepoznati biskup.

Kao najbližu analogiju porečkom arhitravu na istarskome području I. Matejčić je, pored anepigrafskih ulomaka iz Bala (**kat. XXXIX.16-18**), naveo dijelove greda iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja u Puli (**kat. X.1**). Na jednom od njih dva se niza kuka naginju prema sredini, zbog čega je P. Vežić pretpostavio da su možda pripadale vijencu ciborija.⁷⁹¹ Na to bi mogla ukazivati i dekoracija donjeg registra greda, u kojem se umjesto standardne pletenice nalazi motiv šahovskoga polja, kao na tri dalmatinska ciborija datirana u 11. st.⁷⁹² i jednom primjerku iz Grada, čiji nastanak većina talijanskih autora povezuje uz patrijarha Johannes Juniora (806-810.).⁷⁹³ S takvom se datacijom ne slaže N. Jakšić, koji je analizirajući motive s arkade pod spomenutim vijencem, zaključio da se vrijeme nastanka gradeškog ciborija treba pomaknuti u drugu četvrtinu 11. st.,⁷⁹⁴ čime je posredno dovedena u pitanje i datacija pulskih ulomaka. No, epigrafske osobine natpisa na tim istarskim gredama,⁷⁹⁵ a još više način

⁷⁸⁸ Ulomci su natpisom datirani u razdoblje patrijarha Johannes Juniora (806.-810.), a prema ostatku slova na kraju natpisa, u kojima se prepoznaje oznaka pete indikcije, zaključeno je da su izrađeni 807. godine. **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*, str. 357-358, kat. br. 540-543.

⁷⁸⁹ **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 287-289.

⁷⁹⁰ **I. MATEJČIĆ**, „Poreč, arhitrav oltarne ograde (I.48)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 59-60; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 225-226.

⁷⁹¹ **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 72.

⁷⁹² Radi se o ciboriju prokonzula Grgura iz zadarske katedrale, ulomcima ciborija iz crkve sv. Tome u Zadru te fragmentima ciborija iz crkve sv. Petra i Mojsija u Solinu. **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 81-84, 89-93, 111-113.

⁷⁹³ Ciborij je pripadao opremi crkve s. Maria delle Grazie u Gradu. Literatura o tom spomeniku objavljena do 1981. navedena je u: **A. TAGLIAFERRI**, *Corpus X.*, str. 403-404, kat. br. 525, 526.

⁷⁹⁴ **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 452.

⁷⁹⁵ Prema epigrafskim karakteristikama natpis na ulomcima datiran je u prvu polovinu, odnosno početak 9. st. Vidi: **N. GRAY**, „The Paleography of Latin Inscriptions in the Eighth, Ninth and Tenth Centuries in Italy“,

klesanja kuka, u kojemu se nesumnjivo prepoznaje ista ruka koja je izradila Leopardlisov arhitrav iz Poreča, ali i istovrsne ulomke iz crkve sv. Ivana u Biskupiji kod Pomeria (**kat. XXVII.2**), dokazuju da se ipak radi o jednom od ranijih primjera ovakve dekoracije, koja će južnije od Istre perzistirati sve do 11. st., jednako kao i centrično komponirani motiv s dijagonalama i krugovima, čija je varijacija s prikazima ljudskog lika na mjestu uobičajenih ljljana i ptica izvedena na ranoromaničkom pluteju s Koločepa.⁷⁹⁶

Iako su crkvene i političke prilike u Karolinškom Carstvu tijekom drugog i trećeg desetljeća 9. st.⁷⁹⁷ posredno utjecale i na smanjenje broja narudžbi liturgijskoga namještaja kod renomiranih gradskih radionica,⁷⁹⁸ one su i dalje nastavile djelovati, o čemu svjedoči Handegisov zabat (**kat. I.54**), jedini pouzdano datirani predromanički epigrafski spomenik Pule. Nije poznato kojoj je građevini zabat izvorno pripadao, a zbog karakterističnog oblika i jednog Cassasovog crteža iz 1782. na kojemu je prikazan položen na profilirane dovratnike, pretpostavlja se da je imao funkciju nadvratnika.⁷⁹⁹ U središtu trokutaste kompozicije, potpuno lišene geometrijskih prepleta, nalazi se kartuša s natpisom koji bilježi spomen na neki građevinski zahvat kojeg je pulski biskup Handegis proveo 857. godine. Natpis je datiran numerički i indikcijom vladanja cara Italije Ludovika, koji se u jednoj kronici spominje kao

Papers of the British School at Rome, vol. 16, Roma, 1948, str. 114; **G. CUSCITO**, „Epigrafia medievale in Friuli e in Istria (sec. VI-XIII)“, *AMSI*, vol. 54, Trieste, 2006, str. 9-61; **V. DELONGA**, „Crkva sv. Ivana od Nimfeja (I.53)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 64.

⁷⁹⁶ **Ž. PEKOVIĆ – D. VIOLIĆ – D. BRAJNOV**, „Oltarna ograda.“, str. 2-3, sl. 2,3,5b; **A. MILOŠEVIĆ**, (et. al.) „Oltarna ograda s Koločepa“, str. 13, 15, 17.

⁷⁹⁷ Promjene na političkom planu odnose se na preustroj Carstva nakon smrti Karla Velikog (814.), kada Istra ulazi u sastav Furlanske marke. U istoj se krajini nalazila i „Donja Panonija“, u kojoj već 819. izbija ustanak kneza Ljudevita, zbog čega su značajna financijska sredstva preusmjerena u vojne potrebe. U ovome je razdoblju bitno promijenjena uloga gradeškoga patrijarha Fortunata, koji je u prethodnome desetljeću, očigledno, odigrao važnu ulogu u opremanju sakralnih interijera u podložnim mu biskupijama, neovisno da li se radilo o izravnim donacijama ili poticanju promjena preferiranjem novog stilskog izričaja. Kolika je bila Fortunatova uloga u Istri jasno se vidi iz činjenice da je Ludovik Pobožni od stupanja na prijestolje (814.) do trenutka kada je gradeški patrijarh napustio svoje sjedište (821.), bio prisiljen dva puta potvrđivati prava na neku vrstu lokalne samouprave stanovnicima Istre. Ojađen neuspjehom oko proširenja metropoljske vlasti nad lagunarnim biskupijama, Fortunat je već u drugom desetljeću 9. st. stupio u kontakt s Ljudevitom Posavskim, te mu poslao graditelje kako bi mogao utvrditi gradove. Stilske karakteristike liturgijske skulpture s toga dijela kontinentalne Hrvatske dokazuju da su uz zidare na Ljudevitovo područje poslani i klesari, što je jedan od niza razloga smanjenja opsega suvremene produkcije na istarskom i sjevernotalijanskom području. Vidi: **F. RAČKI**, „Documenta historiae chroaticae periodum antiquam“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 7, Zagreb, 1877, dok. 171, 21, str. 325; **N. KLAJČ**, *Izvori...*, dok. 10, str. 18; **N. KLAJČ**, *Povijest Hrvata*, str. 191; **M. ANČIĆ**, „U osvit...“, str. 81-82, 88; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 123; **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 71.

⁷⁹⁸ Značajne crkve u gradovima, kaštelima i samostanima opremljene su novim namještajem početkom 9. st. što je također utjecalo na pad gradske klesarske produkcije u drugom i trećem desetljeću 9. st. Za razliku od njih, osjeća se uzlet lokalnih radionica u zaleđu gradova, koje svojim proizvodima, nešto niže zanatske razine, opremaju crkve u selima i novoosnovanim naseljima.

⁷⁹⁹ **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 60-61.

osnivač samostana sv. Marije Formoze u Puli.⁸⁰⁰ Iako se očigledno radi o preuveličavanju carevih zasluga, izvjesno je da je on donirao prilična financijska sredstva spomenutom samostanu, čiji je opat bio biskup Handegis,⁸⁰¹ pa je moguće da se natpis na zabatu odnosi na obnoviteljske radove na bazilici ili nekoj od crkvi koje su joj bile podložne, a ne na katedralu, kako su smatrali stariji istraživači.⁸⁰² Kompozicija nadvratnika, kao i naturalističko, gotovo plastično, oblikovanje paunova koji flankiraju natpisno polje snažno se oslanjaju na kasnoantičke i ranokršćanske tradicije, sveudilj potvrđujući tendenciju k afirmaciji karolinškog koncepta *renovacije* antike, ali istovremeno svjedoče i o kontinuitetu bizantinizirajućeg likovnog izričaja koji se prepoznaje kao diskretna konstanta *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

10. 2. Likovno-morfološke i ikonografske karakteristike djela *Istarske internacionalne klesarske radionice*

Neovisno o tome radi li se o plutejima, pilastrima ili arhitravima, djela razmatrane radionice se vrlo visokom kvalitetom izvedbe izdvajaju kao koherentna skupina unutar korpusa istarske predromaničke skulpture. Na izvedbenoj ih razini povezuju siguran i uredan duktus klesanja, dosljedno prenošenje crteža uz korištenje kutnika i šestara, točno odmjeravanje i proporcionalno dizajniranje zadanih ploha te pravilno oblikovanje prepleta i kod izrazito složenih kompozicija. Presjek prutaka pleternih traka ima oblik obrnutog dvostrukog slova W, a bridovi motiva u pravilu su okomiti na izrazito duboko uklesanu i uglačanu pozadinu, što pri oblikovanju reljefa stvara dojam pseudoperforacija, blizak tehnici

⁸⁰⁰ Vidi: **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 32, str. 172-173; **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 60; **S.J. ŠKUNCA**, *Prošlost Crkve u Istri*, str. 82.

⁸⁰¹ U Kandlerovoj kronotaksi Handegis (*Andegiso*) je naveden kao pulski biskup od 852. do 867. i kao opat samostana *s. Maria di Caneto* godine 859., dok na Fedaltovoj listi pulskih biskupa Handegisa (*Andegiso*) uopće nema, već je u razdoblju od 854. do 859. (21. travnja) upisan *Adalgisius* ili *Randigisius*. U kartualru iz Ravenne spominje se *Andegisi episcopi Polensis ecclesiae* 858-859. (u formuli datacije naveden je *Ludovicus imperator anno decimo*). Vidi: **P. KANDLER**, *Indicazioni...*, str. 119, 133; **G. FEDALTO**, *Aquileia*, str. 356; **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. str. 60-61; **G. FEDALTO**, *Hierarchia...*, str. 214.

⁸⁰² **G. R. CARLI**, *Delle antichità italiane*, vol. 4, str. 270, T- I; **P. KANDLER**, *Indicazioni...*, str. 16. - pod 857; **G. CLEVA**, „Notizie storiche...”, str. 15-30; **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 61-62; **M. MIRABELLA – ROBERTI**, *Il Duomo...*, str. 17, 29, 38; **A. ŠONJE**, „Starokršćanski sarkofazi...”, str. 170.

a-jour, doprinoseći voluminoznosti, snažnim optičkim kontrastima i dinamičnoj izmjeni svjetla i sjene. Ipak, pri analizi likovno-morfoloških obilježja radionice treba imati na umu da ona u Istru dolazi kao skupina klesara formiranih na području koje je, kao interesna zona dvaju suprotnih političkih opcija, istovremeno upijalo utjecaje Istoka i Zapada. To se očituje u sklonosti k bizantinizirajućim centralno komponiranim motivima, ali ne u obliku internirajućih superponiranih krugova i kvadrata ispresijecanih pletenicama i s interpoliranim vegetabilnim elementima, već dominantne geometrijske osnove, s dijagonalno postavljenim križem načinjenim jednoličnim troprutim trakama, u kojoj se ogleda tendencija prilagodbe „karolinškoj“ linearnosti. U njihove su međuprostore, kao prežetak kasnoantičkih tradicija sukladnih ideji *renovatio*, umetnuti reducirani kršćanski simboli.

Majstori *Istarske internacionalne klesarske radionice* ističu se vrlo vještom izvedbom ptica u odnosu na preostale radionice stasale na istarskome području. Sve one taj simbol uglavnom izbjegavaju ili ga klešu nezgrapno i anatomski pogrešno, s izuzetkom jednog klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, čije su golubice okružene velikim dijelovima neukrašene površine, potpuno neovisne od pleternih elemenata, a prepoznaju se po naglašenom trбуhu, snopastom repu i nožicama koje atrofirano vise s trupa. Za razliku od njih ptice *Istarske internacionalne klesarske radionice* su proporcijama, oblikom i položajem glave, krila i repa prilagođene zadanom formatu međuprostora, a iako su tretirane poput pletera, njihova se tijela katkad, unatoč naglašenu grafizmu u izvedbi detalja, kao odraz individualnih umjetničkih senzibiliteta, doimaju mekim i naturalističkim.

S dolaskom *Istarske internacionalne klesarske radionice* područjem Pulske biskupije proširili su se novi motivi i kompozicije, usporedivi sa suvremenom skulpturom na području Tršćanskoga zaljeva, od Grada do Starog Milja. No, u njihovoj se izvedbi ne naslućuju pojednostavljivanja, prilagodbe, pogreške ili nesigurnost klesara, svojstveni kopiranju viđenih djela ili tek pribavljenih grafičkih predložaka, već su oni od trenutka kad se pojavljuju na istarskome poluotoku jednake kvalitete, pa čak i morfološki razrađeni od primjeraka u Gradu, što potvrđuje da se ne radi o uobičajenom kolanju skica i nacрта, već o tranziciji konceptijski potpuno dovršenih motiva, posredstvom migracija klesara koji su način izrade takvih složenih kompozicija već prethodno usvojili.

Djela razmatrane produkcije i na ikonografskoj se razini izdvajaju od ostatka istarskoga predromaničkog skulpturalnog korpusa. Tako se jednostavne mreže učvorenih krugova ispresijecanih dijagonalama, koje su dominirale plutejima nastalim oko prijelaza 8. u 9. st., ne

pojavljaju ni na jednom poznatom ulomku skulpture pripisane ovoj radionici, već su ih potpuno potisnuli nizovi povezanih osmica, velike četveroroge petlje kroz čije su bademaste krakove provučene superponirane kružnice, kompleksni prepleti nalik nasuprotno postavljenim phecima koji, dodirujući se vrhovima, oblikuju kružne segmente ili već spomenute centrične sheme s dijagonalnim križem i krugovima. Alternirajući nizovi rombova i krugova na pilastrima ustupili su mjesto složenijim geometrijskim prepletima, a važna promjena, koja se ističe kao jedno od najprepoznatljivijih obilježja *Istarske internacionalne klesarske radionice* i nedvojbeno potvrđuje njeno sjevernojadransko, gradeško, porijeklo, zapaža se na arhitravima. Glatka letvica između kuka i pletenice značajno se proširuje i od funkcije pomoćnog, razdjelnog elementa prerasta u jednakovrijednu središnju zonu trilobno komponiranih greda, na kojima će se, od trenutka dodira i vjerojatnog spajanja s *Radionicom pulskih ciborija*, redovito pojavljivati natpisi u rustičnoj kapitali. Pod utjecajem gradskih majstora glavice kuka postat će mekše, oblikovane tradicionalnom tehnikom koso položenog dlijeta, dok se doprinos doseljenih klesara prepoznaje u izvedbi njihovih visokih dvostrukih ili trostrukih nožica.

Zahvaljujući uspješnoj suradnji i kontinuiranoj kvalitativnoj razini, ova je udružena radionica uspjela plasirati svoja ostvarenja na područja susjednih dijeceza, unatoč tome što su se neke od njih nalazile na bizantskom teritoriju, pa je tako uspjela preživjeti i razdoblje smanjene potražnje na južnoistarskome području, na kojemu će, iako u bitno reduciranom opsegu, realizirati narudžbe liturgijske skulpture i u drugoj polovini 9. st.

10. 2. 1. Pluteji

Dijelovi pluteja koji se mogu pripisati opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice* pronađeni su na osam od ukupno petnaestak poznatih južnoistarskih lokaliteta na kojima je zabilježena njena djelatnost. Sudeći prema cjelovitije sačuvanim primjercima, uglavnom se radi o velikim komadima, čija je horizontalna os bila duža od vertikalne. Osim nekolicine ulomaka iz Bala (**kat. XL.41, 48a, 51**) i Dvigrada (**kat. XLV.21**) na kojima se sačuvao ostatak integriranog vijenca, čini se da je radionica proizvodila i pluteje na koje se polagao posebno izrađen vijenac. Bočna pera pravokutnih ploča s izvedenim središnjim motivom uglavljivana su među posebno izrađene pilastre, premda su u Balama pronađena i

dva primjerka kojima su pilastri, vijenci i glavno polje bili izrađeni iz jednog komada kamena, a pleterne su se dekoracije u kontinuitetu protezale pilastrima i vijencima (**kat. XL.41,51**).

Osim pluteja iz crkve Gospe Snježne kraj Maružina (**kat. XLII.1**), čija se kompozicija još čvrsto oslanja na nešto starije načine dizajniranja plohe širokim pleternim mrežama, kakva je ovdje, kao na stranici krune ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**) te plutejima iz Trsta i Kopra načinjena poput kasete, učvorenim križevima,⁸⁰³ dekoracije preostalih poznatih ulomaka toga dijela oltarnih ograda mogu se podijeliti u tri dominantne skupine.

Prvu skupinu čine dijelovi pluteja na kojima se prepoznaje dio kompozicije dijagonalnog križa s kružnim obratima na hastama kroz koje su provučene superponirane kružnice, a koji je, sudeći prema broju poznatih fragmenata, bio jedan od učestalo ponavljanih unutar ove radionice. Takva centralna kompozicija, čije je istočnjačko porijeklo već prethodno objašnjeno,⁸⁰⁴ bila je izvedena na cjelovito sačuvanoj ploči s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.19**), u Marčani (**kat. XXX.1**) i na barem tri pluteja iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.45-46, 48**), a istom se opusu mogu pridružiti jedan fragment iz Kirmenjaka kod Poreča⁸⁰⁵ i mramorni ulomak iz crkve sv. Kvirina u gradu Krku.⁸⁰⁶ Premda su svi spomenuti pluteji nastali u istoj radionici, klesali su ih različiti majstori, što se vidi po fakturi reljefa i načinu oblikovanja ljljana i ptica u međuprostorima. Ikonografski i morfološki najbliži mogući predlošci istarskim primjercima nalaze se u Concordiji Sagittariji⁸⁰⁷ i Sesto al Regheni,⁸⁰⁸ odakle su se širili u lagunarne biskupije,⁸⁰⁹ Trst⁸¹⁰ i Istru, pa dalje prema Dalmaciji⁸¹¹ i srednjovjekovnoj hrvatskoj kneževini,⁸¹² kontinuirajući na dubrovačkom

⁸⁰³ Jedna od inačica motiva s kvadratnim kasetama i učvorenim krugovima u koje su upisane rozete slične onima iz Maružina izvedena je na jednom pluteju iz Concordie Sagittarie, koji je činio dio iste oltarne ograde zajedno s plutejem centrične kompozicije s dijagonalnim križem i krugovima. Vidi: **G.M. SANDRINI**, *Il Museo civico di Consordia Sagittaria*, Concordia Sagittaria, 1987, str. 56 (kat. br. 43).

⁸⁰⁴ Vidi bilj. br. 765 u ovome radu i **M. VICELJA**, „Centric...“, str. 170.

⁸⁰⁵ **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 102-103, T 42/ sl. 54c; **JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ**, „Predromanički plutej...“, str. 25-26, sl. 4f.

⁸⁰⁶ **M. SKOBLAR**, „Prilog proučavanju...“, str. 69-70 (kat. br. 31).

⁸⁰⁷ **G. BRUSIN – P.L. ZOVATTO**, *Monumenti romani e cristiani...*, str. 134; **L. COLETTI**, „L'arte nel territorio...“, str. 156, sl. 142.

⁸⁰⁸ **C. LAMBERT**, „I frammenti...“, str. 80-82, sl. 23-34.

⁸⁰⁹ **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 415-416, sl. 14. - Pojednostavljena varijanta ovog motiva ponovljena je u manjem omjeru četiri puta (kao u kompoziciji pluteja ukrašenih četverorogim petjama kroz čije su krakove provučene kružnice) na jednom pluteju s Murana. Vidi: **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*, str. 106-107 (kat. br. 166).

⁸¹⁰ **M.L. CAMMARATA**, „Sculptura altomedievale...“, str. 84 (kat. br. 15).

⁸¹¹ O ulomku iz crkve sv. Stjepana (sv. Šime) u Zadru vidi: **N. JAKŠIĆ – E. HILJE**, „Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Kiparstvo I – od IV. do XVI. stoljeća, Zadar, 2008, str. 108, 109 (kat. br. 026); **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. II, Split – Zagreb, 2009, str. 355. O ulomku s nepoznatog nalazišta u Splitu (danas u MHAS) vidi: **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*, sl. 88; **Ž. RAPANIĆ**, *Predromaničko doba...*, T-13/1; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, str. 429, sl. 592. O

području sve do 11. st.⁸¹³ No, unatoč dugom trajanju motiva, cjelovitije sačuvani pluteji ili ulomci na kojima se isti pouzdano razaznaje pronađeni su na svega dvadeset i dva lokaliteta i to isključivo na uskom uzmorskome pojasu sjevernog i istočnog Jadrana, od čega čak devet primjeraka potječe sa sedam lokaliteta u Istri.⁸¹⁴ Među njima se najsloženijom geometrijskom osnovom ističu pluteji iz Pule i Kirmenjaka, u čije su reljefne dijagonale upletene po tri koncentrične kružnice, te ploča iz Marčane, na kojoj su obrati na krajevima hasti prepleteni međusobno, pa su u tako nastale prostore, kao svjedočanstvo jačanja predromaničkoga *horror vacui*, smještene minijature virovite rozete.

ulomku iz vestibula Dioklecijanove palače vidi: **S. GUNJAČA**, „Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 2, Split, 1952, str. 230-231, sl. 19; **T. MARASOVIĆ**, *Graditeljstvo...*, str. 260; **T. MARASOVIĆ**, *Split u starohrvatsko doba*, Split, 1996, str. 16; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, str. 429, sl. 592. O ulomcima iz crkve sv. Trojice na Poljudu vidi: **F. BULIĆ**, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*, Zagreb, 1888, str. 44; **L. JELIĆ - F. BULIĆ - S. RUTAR**, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar, 1894, str. 182, 221; **A. PITEŠA - I. MARIJANOVIĆ - A. ŠARIĆ - J. MARASOVIĆ**, „Arheološka mjesta i spomenici“, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992, str. 116; **M.P. FLÈCHE MOURGUES - P. CHEVALIER - A. PITEŠA**, „Catalogue des sculptures du haut moyen-âge du Musée archeologique de Split“, (Katalog ranosrednjovjekovne skulpture u Arheološkom muzeju u Splitu), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1993, str. 207-305; **A. DUPLANČIĆ**, „Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 100, no.1, Split, 2007, str. 179-181; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, str. 406, sl. 563 b; **A. PITEŠA**, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012, str. 84. O pluteju iz mjesta Kali na otoku Ugljanu vidi: **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. II, str. 416; **JOSIPOVIĆ - A. MAGAS MESIĆ**, „Predromanički plutej...“, str. 23-36; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, str. 204, sl. 271.

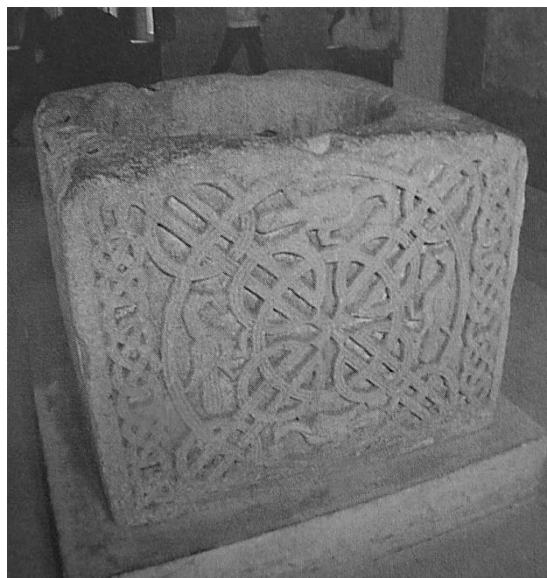
⁸¹² Na dva ulomka iz Rižinica sačuvan je dio reljefa koji odgovara opisanoj kompoziciji, što je u članku o pluteju iz Marčane kao jednu od analogija naveo Ž. Ujčić. No, A. Duplančić se ne slaže s njegovim mišljenjem i smatra da ti ulomci nisu usporedivi. Vidi: **Ž. UJČIĆ**, „Predromanički plutej...“, str. 19-23; **A. DUPLANČIĆ**, „Arhivsko-bibliografski podaci...“, str. 179-181; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. III, str. 204, sl. 271.

⁸¹³ O pluteju oltarne ograde s Koločepa vidi: **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*, sl. 112, sl. 111; **I. ŽILE**, *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Dubrovnik, 2003; **Ž. PEKOVIĆ - D. VIOLIĆ - D. BRAJNOV**, „Oltarna ograda...“, str. 13, 15, 17; **R. MENALO**, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Arheološki muzej, Dubrovački muzeji, Dubrovnik, 2006, str. 74, sl. 87; **Ž. PEKOVIĆ**, *Četiri elafitske crkve*, Dubrovnik – Split, 2008, str. 86-97 (donosi i ostalu literaturu o ovoj temi); **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. IV, Split – Zagreb, 2009, str. 250-256, sl. 264, 266. Ovoj se skupini reljefa može pridružiti i jedan plutej iz dubrovačke katedrale, na kojemu je izvedena pojednostavljena inačica centrično komponiranog motiva s križem, krugovima i pticama, ali su izostali manji nezatvoreni krugovi na hastama. Vidi: **LJ. KARAMAN**, *Iz kolijevke...*, sl. 76, sl. 46; **Ž. PEKOVIĆ**, „Crkva Sv. Petra u Dubrovniku“, u: *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža - zbornik radova*, (M. Jurković - T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 272-276; **R. MENALO**, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, str. 54, sl. 27; **T. MARASOVIĆ**, *Dalmatia praeromanica*, vol. IV, str. 113, sl. 118; **Ž. PEKOVIĆ**, *Crkva sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Split, 2010, str. 10; **I. ŽILE**, „Kamen i namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale“, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001, str. 455-517.

⁸¹⁴ Pluteji s nepoznatog nalazišta u Puli, iz Marčane i tri ulomka iz Bala već su ranije spomenuti i opisani, jednako kao i fragment iz crkve sv. Margerete u Kirmenjaku kod Poreča. Jedan je primjerak pripadao katedrali sv. Justa u Trstu. U Novigradu su pronađeni vrlo rustično izrađeni ulomci pluteja na kojima se raspoznaje uvelike pojednostavljena kompozicija s dijagonalnim križem, krugovima i pticama (?) u međuprostorima, dok je unatoč jačem oštećenju površine pluteja uzidanog u južni zid crkve sv. Lovre u Svetlovreću Pazenatičkom, moguće raspoznati istu kompoziciju, ali ne u dijagonalnom, već u ortogonalnom položaju.

Drugu skupinu čine ulomci na kojima se prepoznaju varijacije dvaju motiva izvedenih na velikom pluteju iz bazilike sv. Eufemije u Gradu,⁸¹⁵ gdje se troprute trake prepliću i pružaju tako da stvaraju dojam organizacije glavnog polja u četiri manja kvadrata kojima dominiraju kružni medaljoni. U jednom su slučaju oni naznačeni kružnicama provučenim kroz krakove četverorogih petlji, kao na fragmentima iz Dvigrada (**kat. XLV.31-33**) i Bala (**kat. XL.39-41**), dok su u drugom načinjeni nasuprotno postavljenim i povezanim phecima upisanim u velike krugove, kao na mramornoj ploči iz Pule (**kat. XI.20**) i ulomcima iz Bala (**kat. XXXIX.14, kat. XL.49-50**).

Treću skupinu čine pluteji čiji je ukras zasnovan na horizontalnim ili vertikalnim nizovima multipliciranih petlji u obliku broja osam, koje su, ovisno o osobi koji ih je klesala, labavije ili čvršće zategnute. Taj je motiv morfološki najjednostavniji od svih koje je koristila ova radionica, a nalazi se na nekoliko ulomaka iz Bala (**kat. XXXIX.15, kat. XL.42-44, 59**), na fragmentima iz grobljanske crkve u Rovinju (**kat. XLII.3**), dva komada iz Pule (**kat. XI.25-26**) te na spoliju iz Galižane (**kat. XX.1**), kojoj su osmice u srednjem redu beskonačnim vrpčama povezane s phecima uz gornji i donji rub glavnog polja pluteja. Zanimljiv primjer koji svjedoči o izrazitoj sposobnosti majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice* da kombiniranjem dvaju karakterističnih motiva kreira nove, složenije

Sl. 61 – bunarska kruna iz Venecije izložena u muzeju Louvre u Parizu, FOTO: N. JAKŠIĆ, 2015.

⁸¹⁵ M. ŽUPANČIĆ, „Kamnita...“, str. 251 (sl. 6).

kompozicije, predstavlja fragment pluteja iz Fiorana (**kat. XVI.2**), na kojemu se trake velikog kružnog medaljona produžavaju u petlje u obliku broja osam, čineći neku vrstu okvira glavnog polja. Na isti je način ukrašena i stranica bunarske krune iz Venecije (**slika 61**),⁸¹⁶ gdje su uz obje bočne strane nizovi osmica izvedeni neprekinutim trakama što se pružaju iz središnjeg motiva s dijagonalnim križem, krugovima i pticama, a to opetovano potvrđuje da je skupina klesara doseljenih u Istru na ikonografskoj, izvedbenoj i morfološkoj razini bila potpuno ravnopravna onima koji su djelovali na području sjevernoga Jadrana, pa i u samom metropoljskom središtu.

10. 2. 2. Pilastri

Kao i na ostalim dijelovima oltarnih ograda, tako se i na pilastrima ove radionice raspoznaju razlike koje upućuju na djelatnost više klesara prilično ujednačene izvedbene razine, ali ponešto različitih individualnih „rukopisa“, što se najjasnije vidi u pozicioniranju traka, koje su katkad vrlo blizu, pa čvorovi izgledaju zategnutije, ali i u razlici u visini istaknutih i udubljenih dijelova kompleksnih reljefnih motiva, koja je nerijetko proporcionalna stupnju složenosti kompozicije, što iz skupine izvrsnih izdvaja jednog od najboljih istarskih predromaničkih klesara. Od devet lokaliteta na području srednjovjekovne Pulske biskupije na kojima su pronađeni pilastri *Istarske internacionalne klesarske radionice*, tom se majstoru može pripisati barem petnaestak pilastara s pet nalazišta: po jedan u Marčani (**kat. XXX.2**) i bazilici sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.21**), dva u Galižani (**kat. XX.2**) i u crkvi sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.29-30**) te, uz nekolicinu manjih fragmenata, čak pet cjelovitije sačuvanih pilastara iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.51-60**). Pilastri koje je klesao ističu se, kao i dio prethodno opisanih pluteja, besprijekorno izvedenim prepletima vrlo visokog profila reljefnih traka, čiji su prutci naznačeni širokim i plitkim paralelnim utorima, a kompozicije su precizno dizajnirane pomoću kutnika i šestara, čiji su tragovi sačuvani na jednom neukrašenom usadniku pilastra iz Rovinja (**kat. XLIII.29**). Za razliku od njega, preostali su majstori iz ove skupine izrađivali jednostavnije uzorke kod kojih

⁸¹⁶ Fotografiju bunarske krune koja se nalazi u muzeju Louvre i Parizu, a koja je navodno donesena iz Venecije i koja mi je dotad bila nepoznata, načinio je i objavio N. Jakšić. Vidi: N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 415.

se pleterne trake lome i u povratu prepliću u bademaste odsječke nalik perezima, a njihovi priljubljeni vrhovi oblikuju jednostruke krugove (**kat. XXVII.1, kat. XL.55-58, kat. XLII.1, kat. XLIV.4**). Profil traka na tim je pilastrima nešto plići, iako je i ovdje duktus klesanja izrazito siguran, a konačni proizvod vrhunske zanatske kvalitete.

Najveći broj ulomaka različitih pilastara koji se pripisuju ovoj produkciji pronađen je među ruševinama bazilike sv. Marije Velike kraj Bala. Oni pružaju odličan uvid u repertoar uzoraka kojima je raspolagala *Istarska internacionalna klesarska radionica*, a zbog iznimne kvalitete izrade lako se prepoznaju i izdvajaju od istovrsnih elemenata pergula koje su klesale druge radionice, čak i onda kada im je reljefno polje prekriveno istim motivom. Ta je skupina pilastara važna i zbog toga što istovremeno potvrđuje dugotrajno korištenje pojedinih „starijih“ predložaka, često analognih primjerima sa sjevernojadranskog (tršćanskog) područja (**kat. XL.51-53**) i usvajanje onih viđenih na djelima ponajboljih istarskih gradskih radionica, dok novim i puno složenijim kompozicijama, po uzoru na primjerke iz patrijarhijskoga središta, reflektira promjenu likovnoga jezika unutar istog stilskog razdoblja (**kat. XXXIX.13, kat. XL.54-58**).

Posebnu skupinu čine pilastri ukrašeni trostrukim stepenastim pravokutnim okvirom koji zatvara središnju ukladu, motivom koji se, sukladno karolinškoj ideji *renovatio*, oslanja na kasnoantičke i ranobizantske uzore, a majstori *Istarske internacionalne klesarske radionice* mogli su ga vidjeti u Eufrazijevoj bazilici, ali i u Gradu, u baptisteriju i u bazilici sv. Eufemije, gdje su slično ukrašeni kasnoantički pilastri činili dio oltarne ograde datirane u početak 9. st.⁸¹⁷ Dva takva pilastra iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.27**) I. Matejčić je usporedio sa sličnim primjercima iz Novigrada, pretpostavivši mogućnost njihove pripadnosti istoj klesarskoj radionici,⁸¹⁸ zbog čega ih je M. Jurković pripisao *Majstoru kapitela iz Bala*.⁸¹⁹ Međutim, obojica su previdjela jedan jednako ukrašen pilastar ugrađen u zapadno pročelje crkve sv. Petra i Pavla u Marčani (**kat. XXX.3**), gdje nije evidentiran niti jedan ulomak kojega bi bilo moguće pripisati potonjoj radionici, ali su pronađeni plutej s dijagonalnim križem i krugovima (**kat. XXX.1**) te jedan pilastar izrazito složene kompozicije, ugrađen u istočni zid iste crkve (**kat. XXX.2**), koji se bez sumnje pripisuju *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*. Budući da je ona izradila i dio liturgijske opreme crkve

⁸¹⁷ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 360 (kat. br. 546), 420 (kat. br. 656).

⁸¹⁸ I. MATEJČIĆ, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 67-69.

⁸¹⁹ P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95 (sl. 95); M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15 (sl. 14a-b).

sv. Tome kraj Rovinja, može se zaključiti da se istoj trebaju pribrojati i dva pilastra s motivom uklade.

10. 2. 3. Stupići i kapiteli

O kapitelima *Istarske internacionalne klesarske radionice* mora se raspravljati uz veliku dozu opreza, prvenstveno zbog toga što ih je poznat vrlo mali broj, pa se njihova atribucija razmatranom opusu zasniva na usporedbi likovno-morfoloških i izvedbenih karakteristika dvaju različitih liturgijskih instalacija: jednog kapitela stupića oltara iz crkve sv. Lovre u Fioranu kod Fažane (**kat. XVI.1**) i jednog kapitela pergule izvađenog iz ruševina bazilike sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.23**), kojima su potom pridruženi i ulomci s nepoznatih nalazišta u Puli, izloženi u klastru Franjevačkog samostana (**kat. XI.21-23**). Kubus navedenih kapitela zatvoren je i okružen vijencem od osam listova, a od stupića ih dijeli dvostruki prsten zaobljena presjeka. Ugaoni su listovi glatki i široki, a na vrhu se savijaju u neznatno izbočene mesnate volute. Listovi na sredini stranica pripadaju drugom planu, što se raspoznaje kao novina u oblikovanju kapitela na južnoistarskome području, a njihova je površina obrađena plitkim utorima, koji gotovo naturalistički dočaravaju naglašene žile toga vegetabilnog elementa. S oba se poznata lokaliteta tek rijetki fragmenti mogu pouzdano pripisati ovoj radionici, čime je i njihova komparativna analiza ograničena na uočavanje manjeg broja elemenata sličnosti. No, činjenica da su te crkve pripadale istom benediktinskom samostanu ukazuje na mogućnost da je za uređenje njihovih interijera, makar ono bilo samo ograničenog opsega, angažirana ista radionica. Također se, s obzirom na seoski karakter crkve u Fioranu, ne čini vjerojatnim da je ona tijekom predromanike uređivana kroz više faza, o čemu bi u konačnici svjedočila i veća količina sačuvanih ulomaka skulpture koja je u ovom slučaju izostala, pa se nameće logičan zaključak da su stupić oltara i ulomak pluteja dio opusa iste radionice.

Potvrdu ispravnosti atribucije navedenih kapitela *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* pružaju upravo kapiteli iz Franjevačkog samostana, na čijim se abacima, kao specifičan detalj, pojavljuje istaknuti kružni medaljon kakvim je bio ukrašen i dio kapitela oltarne ograde iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.61**), gdje je aktivnost razmatrane skupine klesara potvrđena velikim brojem ulomaka liturgijske skulpture. Na

cjelovitije sačuvanom kapitelu s toga lokaliteta vidi se da su listovi također bili priljubljeni uz kalatos i raspoređeni u dva plana. Žile na površini su i na njima naznačene plitkim utorima, razdjelni im prsten u dnu čine dvije tanje linije zaobljena presjeka, a na vrhu je dvostruki abak. Izostale su jedino volute na kutovima. Unatoč manjim oblikovnim razlikama svi su ovi kapiteli usporedivi kompozicijski i morfološki, pa se može pretpostaviti da su nastali prema istom predlošku, a na njegovo moguće porijeklo ukazuju primjerci pronađeni u bazilici sv. Ivana Evanđelista u Gradu, datirani u početak 9. st.⁸²⁰

10. 2. 4. Arhitravi

Izgled arhitrava *Istarske internacionalne klesarske radionice* prilično je ujednačen, a od uobičajene trilobne podjele prednje stranice odstupaju samo ulomci iz crkve Gospe Snježne u Maružinama (**kat. XLII.8-9**), ukrašeni širokom dvotračnom troprutom pletenicom u donjem i nizom niskih kuka velikih glavica u gornjem redu. Identična pletenica, ali u kombinaciji s nešto višim kukama, dvostrukih nožica, nalazi se na istovrsnim dijelovima liturgijske skulpture iz katedrale sv. Justa u Trstu,⁸²¹ a na sličan je način ukrašeno i nekoliko ulomaka s koparskoga područja.⁸²² Arhitravi iz Maružina lako bi se mogli pripisati nekom drugom opusu kada bi se proučavali neovisno o preostalim dijelovima iste oltarne ograde, koji ipak potvrđuju izvedbenu, morfološku i ikonografsku srodnost s djelima razmatrane radionice, izdvajajući oltarnu ogradu crkve Gospe Snježne kao jednu od prvih narudžbi koje je realizirala na južnoistarskome području.

O radioničkom porijeklu ulomaka arhitrava iz Dvigrada (**kat. XLV.38**) i vodnjanskoga lapidarija (**kat. XXIX.4-5**) svjedoče naglašena razdjelna letvica, koja već pokazuje postepeni prijelaz prema širokome natpisnom polju u sredini trodijelnoga lica prepoznatljivih arhitrava *Istarske internacionalne klesarske radionice*, kao i dekoracija visoke donje zone, načinjena troprutim trakama koje se savijaju u perece priljubljenih vrhova ili niz povezanih petlji u obliku broja osam. Ti se ulomci odlikuju izrazito urednom i sigurnom izvedbom i duboko uklesanom pozadinom reljefa, što je izdvojeno kao zajednička karakteristika velikog dijela nešto kasnije izrađenih fragmenata drugih dijelova liturgijskih instalacija ovoga opusa.

⁸²⁰ A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 398-399 (kat. br. 619-621).

⁸²¹ M.L. CAMMARATA, „Sculptura altomedievale...“; A. TAGLIAFERRI, *Corpus X.*, str. 76-77.

⁸²² M. SAGADIN, *Plastika...*, str. 18-19.

Najvećem broju ulomaka arhitrava ove radionice prednja je strana podijeljena u tri reda, a već je ranije spomenuto da je takva koncepcija karakteristična za područje povijesne regije *Venetia et Histria*, odakle se posredstvom putujućih klesara širila prema Dalmaciji i kontinentalnoj Hrvatskoj.⁸²³ U gornjoj se zoni takvih arhitrava nalazi niz kuka višestruko zavijenih glavica na vitkim, redovito dvostrukim ili trostrukim nožicama, a u donjoj uredna tropruta pletenica ili dekoracija u obliku šahovskoga polja. Između dviju opisanih zona na nekoliko ulomaka arhitrava iz Dvigrada (**kat. XLV.36-37**) i Bala (**kat. XXXIX.16-17**) nalazi se samo široka, glatka traka, bez natpisa, što ukazuje na nešto ranije vrijeme njihova nastanka, budući da su se kratki dedikacijski ili votivni tekstovi u rustičnoj kapitali pojavili na arhitravima *Istarske internacionalne klesarske radionice* tek kada je, odrađujući narudžbe od sjevera prema jugu poluotoka, stigla do Pule. Iz tog se razloga može pretpostaviti da se usvajanje tehnike klesanja slova od strane doseljenih majstora dogodilo pod utjecajem *Radionice pulskih ciborija*, koja je već izrađivala slične grede s natpisnim poljem (**kat. I.31-33, 35**), ali su one na vrhu imale drugačije oblikovane kuke, krupnih jednostrukih nožica, a na dnu prepoznatljivu dvoprutu pletenicu s rupicom u pregibima. S dolaskom *Istarske internacionalne klesarske radionice* kuke postaju izduženije, a njihovi su rubovi okomiti na uglačanu pozadinu, koja postaje vidljivija, jer se povećavaju razmaci među nožicama. Višestruke zavojnice glavica, klesane koso položenim dlijetom, u pravilnom se ritmu odmotavaju od naglašenog središta i bez cezura prelaze u blagu kosinu nožica podijeljenih jednim ili dvama plićim utorima. Iako su u likovno-morfološkom smislu svi ulomci iz ove skupine jednaki, manje se razlike primjećuju na razini pojedinačnih klesarskih „rukopisa“. Na dovršenim gredama određeni su majstori izrađivali natpise, pa se tako slova istog oblika, veličine i razmaka pojavljuju na gredama različito klesanih kuka, kao što se i na onima koje je ukrašavao isti majstor prepoznaju natpisi različitih epigrafskih karakteristika.

Većem dijelu arhitrava *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koji se danas čuvaju u Arheološkom muzeju Istre u Puli (**kat. I.34, kat. VII.5, kat. XI.28-30**) izvorni smještaj nije poznat, a unatoč sačuvanim lakunama natpisa, u kojima se katkad razabire titula naručitelja (**kat. V.5, kat. X.1**) pa čak i ime donatora kao na porečkome primjerku (**slika 60**), oni zasad ne pružaju databilne podatke, slijedom kojih bi se mogla uspostaviti apsolutna kronologija njihova nastanka.

⁸²³ Vidi bilj. br. 733. u ovome radu.

10. 2. 5. Zabati i lukovi

Među ulomcima liturgijske skulpture pripisane *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* samo četiri oblikom i izgledom dekoracije odgovaraju dijelovima zabata oltarnih ograda. Iako se ne spajaju u lomu, dva su fragmenta iz Maružina (**kat. XLII.1**) činila isti komad namještaja, dok su dva iz Dvigrada (**kat. XLV.29-30**) pripadala različitim zabatima. Na svima je sačuvan barem dio bočne kosine, naznačen istaknutom glatkom letvicom nad kojom se nalaze kuke krupnih, višestruko zavijenih glavica na jednostrukim nožicama. Najbolji uvid u kompoziciju glavnog polja pruža veći dvigradski ulomak, kojemu su i preostali dijelovi sukladni izborom motiva, što potvrđuje pripadnost istoj radionici, ali i karakterističnim detaljima u kojima se prepoznaje ruka istog klesara koji ih je izradio. Središnjim poljem dominira grčki križ profiliranih rubova i proširenih krajeva hasti, završenih volutama, u kojima se iščitava prežetak ranijih oblika, sukladan pomalo retardiranom ukusu ruralne sredine. S obje ga strane flankiraju simetrično postavljene ptice malenih glavica, krupnoga kljuna i kružićem naglašenog oka. Njihova vretenasto izdužena tijela ispunjena su paralelnim utorima, koji prate vanjski obris ravnine leđa i zaobljenog trbuha, naznačujući oblik krila i repa koji se šiljasto produžava u kut središnjega polja. Donji luk zabatâ ove radionice znatno je većeg promjera nego kod onih koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica* (**kat. XL.26, kat. XLV.9**), a njegovu oblinu prati široka bordura različitih troprutih pleternih uzoraka. Na većem je ulomku iz Dvigrada (**kat. XLV.29**) isklesan niz povezanih petlji u obliku broja osam, na manjem su uz luk tekle dvije usporedne i mjestimično povezane dvotračne pletenice (**kat. XLV.30**), dok su se na ulomcima iz Maružina na tom mjestu nalazili učvorenici pereci. Duktus klesanja kod svih je primjeraka uredan i siguran, rubovi izdignutih dijelova okomiti su, a pozadina uglačana. Kuke i čvorovi nižu se u pravilno odmjerenom ritmu, a motivi su vješto prilagođeni zadanom obliku plohe, što govori u prilog konstataciji da ih je načinio majstor koji je već ranije stekao bogato zanatsko iskustvo. Na brojnim dalmatinskim primjerima vidljivo je da je ukras zabata i lukova na formalnoj i izvedbenoj razini najčešće istovjetan onome na pripadajućim arhitravima,⁸²⁴ što kod istarskih primjeraka često nije bio pravilo, pa se motivi s bordura zabata u mnogim slučajevima razlikuju od onih na arhitravima, ali ih zato susrećemo na preostalim skupinama ulomaka, poput pilastara i vijenaca pluteja.

⁸²⁴ A. MILOŠEVIĆ, (ur.), *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 120-363; I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi...*

10. 3. Datacija radionice

Pored stilskih osobina reljefno ukrašenih dijelova kamenoga namještaja, koje ukazuju na to je li djelo nastalo u ranijoj ili kasnijoj fazi istoga razdoblja, pri određivanju vremenskoga okvira u koji se može smjestiti djelatnost neke radionice važno je sagledati i društveni kontekst, odnosno crkveno-političke prilike u kojima su njezina djela naručena. Za južnoistarsko su područje u tom smislu vrlo bitna previranja oko jurisdikcije nad istarskim dijecezama na relaciji Akvileja – Grado i uloga patrijarha Fortunata, koji se već početkom 9. st. (ne bez razloga) pojavljuje kao „zaštitnik i glasnogovornik“ poluotočkih gradova na placitu u Rižani.⁸²⁵ O značaju Pulske biskupije u tome sukobu govori i činjenica da je samo dvije godine kasnije Pula odabrana za sjedište metropolije, što joj je, iako se radilo o činu privremenog karaktera, očigledno osiguralo priljev sredstava za preuređenje sakralnih objekata. Jednako je tako vijest da patrijarh stoluje u Puli (a u to se vrijeme nije moglo znati koliko će dugo egzil trajati), imala kohezivni učinak na klesare s okolnih područja, koji su se u potrazi za poslom premještali bliže novom najvažnijem crkvenome središtu. Zajedno s njima širili su se uzorci i kompozicije koje su usvojili u matičnim radionicama sjevernojadranskoga priobalja, pa se tako može pratiti i sukcesivna pojava ranije opisanih motiva od Trsta i Kopra do Dvigrada i Maružina, pa dalje prema krajnjem jugu poluotoka. No, u isto su se vrijeme odvijale i prekomorske migracije prema Puli, što se očituje, primjerice, u pojavi trilobne kompozicije na arhitravima čiji dekorativni elementi pokazuju morfološke i izvedbene odlike produktivne lokalne radionice.

Međutim, nakon svakog većeg vala gradnje i preuređenja neminovna je faza stagnacije, u kojoj su obrtnici i konkurentske radionice koje djeluju na ograničenom području, u svrhu osiguranja egzistencije, prisiljeni tražiti nova tržišta. Manje skupine pojedinaca to će učiniti preseljenjem u druge krajeve, dok će se veće, ugledne radionice, udružiti s ciljem izvoza gotovih proizvoda. Do pada potražnje za liturgijskom skulpturom dovelo je i dugogodišnje materijalno iscrpljivanje Istre,⁸²⁶ što je u početku pogodovalo distribuciji jeftinih uradaka manje kvalitetnih radionica, no do početka trećeg desetljeća 9. st. i njihova je aktivnost svedena na sporadične narudžbe elemenata, a ne više čitavih kompleta liturgijskoga namještaja. Osim nedostatka sredstava i činjenice da je većina crkvi na području biskupije

⁸²⁵ N. KLAJČ, *Izvori...*, dok. 6, str. 9–13; L. MARGETIČ, „O nekim pitanjima...“, str. 426–437.

⁸²⁶ M. ANČIĆ, „U osvjet...“, str. 71–73, 84–85.

nedavno dobila nov predromanički kameni namještaj, pad narudžbi možda je povezan i uz patrijarhov povratak u Grado. Konačno, možemo li dokazati da Fortunatovi „*magistros di Francia*“ nisu dovedeni upravo iz Pule i da oni klesari koje je poslao u knezu Ljudevitu Posavskome nisu okupljeni na istarskome području, gdje su mogli savladati i jezik neophodan za sporazumijevanje sa slavenskim naručiteljima?

Ovako sagledane povijesne okolnosti ukazuju na to da se *Istarska internacionalna klesarska radionica* kao skupina klesara pojavila na sjevernome rubu Pulske biskupije već u prvim godinama 9. st., što potvrđuju i preživjeli „stariji“ detalji na skulpturi iz Dvigrada i Maružina. Daskora su u njoj stasali majstori zavidnih izvedbenih sposobnosti, čime je, spustivši se do krajnjeg juga poluotoka, postala najvećim konkurentom etabliranoj gradskoj produkciji *Radionice pulskih ciborija*. S naznakama recesije oko 810. najbolji domaći i doseljeni majstori udružuju se u veliku internacionalnu radionicu, koja tražeći nova tržišta oprema crkve ne samo u susjednim biskupijama (Poreč), već i na području pod nominalnom bizantskom vlašću (Krk), a dio klesara čak i migrira prema Dalmaciji.⁸²⁷ Iako ne možemo tvrditi da je Fortunat sa sobom vodio dio južnoistarskih majstora, znakovito je da se pojedine karakteristične kompozicije, poput centralno komponirane sheme s dijagonalnim križem, krugovima i pticama ili ljiljanima, sukcesivno pojavljuju na područjima na kojima je boravio (Grado, Istra, Zadar, a kasnije Split i Dubrovačko područje).⁸²⁸ Jednako je tako važno naglasiti da je broj spomenika u južnoj Istri značajno smanjen upravo u vrijeme kada se iste kompozicijske, morfološke i izvedbene karakteristike pojavljuju na skulpturi iz okolice Siska. To, međutim, ne znači da je produkcija u Puli kvalitativno nazadovala ili da je potpuno ugašena, već da je na duže vrijeme ograničena na rijetke pothvate poput onoga iz 857. kojim se pohvalio biskup Handegis natpisom na zabatu (**kat. I.54**).

⁸²⁷ N. JAKŠIĆ, *Kiparsko klesarske radionice...*, str. 60-76; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 13-39; N. JAKŠIĆ, „Klesarstvo...“, u: *Hrvati i Karolinzi*, str. 199-200, 206-207; V. DELONGA - N. JAKŠIĆ – M. JURKOVIĆ, *Arhitektura, skulptura i epigrafika...*, str. 32-44; N. JAKŠIĆ, „Reljefi Trogirske...“, str. 265-286; N. JAKŠIĆ, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 93-94, 267-294; I. JOSIPOVIĆ, „Prilog...“, str. 97-108; I. JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi...*, str. 85-102; I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, „Prilog opusu...“, str. 170-177.

⁸²⁸ . JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, „Predromanički plutej...“, str. 23-36.

11. ULOMCI LITURGIJSKE SKULPTURE KOJIMA NIJE MOGUĆE UTVRDITI RADIONIČKO PORIJEKLO

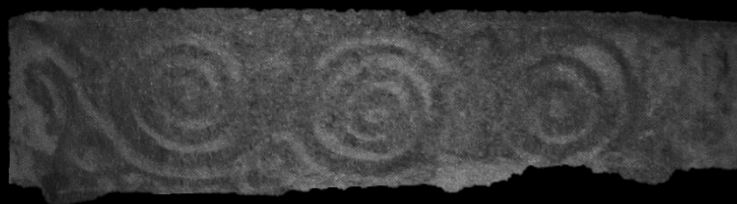
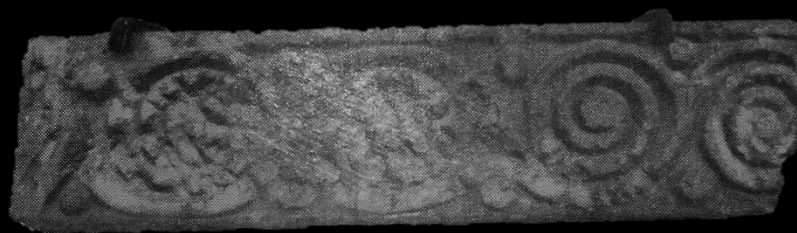
Pored ulomaka koji su na temelju formalnih, ikonografskih i izvedbenih osobina, a često i poznatog mjesta nalaska, pridruženi opusima prethodno imenovanih klesarskih produkcija, unutar gradskih zidina ranosrednjovjekovne Pule, kao i na području koje je pripadalo onodobnoj Pulskoj biskupiji, pronađen je određen broj fragmenata kojima radioničko porijeklo nije bilo moguće utvrditi. Ti se ulomci najčešće razlikuju od ukupnoga korpusa južnoistarske predromaničke liturgijske skulpture osebujnom klesarskom manirom, katkad vrlo rustičnom i nevještom poput reljefa iz crkvi sv. Gervazija i Protazija u Pižanovcu kraj Bala (**kat. XLI.1-6**), sv. Petra Apostola u Rovinju (**kat. XLII.4-5**) i arhitrava iz Valbandona (**kat. XIV.8**), ili se pak, radi o prilično sigurno klesanim reljefima kod kojih su izostali karakteristični detalji usporedivi s većim brojem ulomaka pripisanih nekoj od definiranih skupina, što je slučaj s nekolicinom fragmenata s vodnjanskoga područja (**kat. XXIX.15-17**) i iz Žminja (**kat. XLVI.1-3**), ali i dijelom ulomaka nepoznate provenijencije (**kat. XLVII.10-15**, **kat. XI.32-34**).

Ta su djela, a ponekad je riječ o kompletnoj predromaničkoj opremi seoske crkve (**kat. XLI.1-6**) mogla biti načinjena od strane priučenog lokalnog klesara, koji je vjerojatno iz votivnih pobuda, a možda i financijskih ograničenja zajednice, ukrasio liturgijsku skulpturu samo jedne jedine građevine, ne koristeći pritom crtane predloške, već radeći po uzoru na ono što je vidio u gradu ili nekoj od značajnijih crkvi na periferiji. S obzirom na poznatu povijesno-ekonomsku sliku Istre u doba karolinške vlasti, može se pretpostaviti da je takvih „individualaca-amatera“ bilo više.

Za razliku od njih, neki ulomci kamenih fragmenata iz ove skupine pokazuju zajedničke odlike (**kat. XLVII.10-13** ili **kat. XXIX.15** i **kat. XLVI.1**), ali ih ipak nije bilo moguće radionički definirati, što ne znači da se to neće dogoditi budućim znanstvenim ili arheološkim istraživanjima, koja će ponuditi nove spoznaje ili zasad nepoznate ulomke, kao „kariku“ koja bi navedene povezala uz ovim radom definiranu ili neku novu radionicu.

Sl. 62 – dijelovi motiva na impostu (gore) i dovratnicima portala bivše katedrale na Torcellu (dolje lijevo i sredina) te jedan ulomak pilastra iz crkve sv. Marije i Donata na Muranu (dolje desno), koji se pojavljuju i na arkadama ciborija iz Pule

Sl. 63 – dijelovi motiva na arhitravima iz katedrale sv. Justa u Trstu, nalik onome koji je izveden na vijencu desnog pluteja iz Valbandona, FOTO: M. L. CAMMARATA, 1978/79.

Sl. 64 – dio kasnoantičkog pluteja s bordurom kakva je izvedena na dva ulomka arhitrava iz okolice Vodnjana, FOTO iz: A. TAGLIAFERRI, 1981.

Sl. 65 – arhitrav iz Eufrazijeve bazilike u Poreču, FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Sl. 66 – kapitel stupića oltara pronađen na trgu Marafor u Poreču, FOTO iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Sl. 67 – dio pluteja iz katedrale sv. Justa u Trstu, FOTO iz: M. L. CAMMARATA, 1978/79.

12. ZAKLJUČAK

Predromanička kamena liturgijska skulptura istarskog poluotoka, a naročito njegova južnog dijela, kojeg je obuhvaćala ranosrednjovjekovna Pulska biskupija, predstavlja jedan od najbogatijih korpusa umjetničke baštine šireg nacionalnog i europskog prostora. Na tu je činjenicu već u drugoj polovini 20. st. ukazivala brojnost ulomaka pohranjenih u Arheološkom muzeju Istre u Puli i terenski rad B. Marušića, a objave novijih arheoloških istraživanja, kojima je znatno obogaćen razmatrani korpus dale su joj dodatnu neoborivu potvrdu. Upravo je velika količina otprije poznatih i novopronađenih fragmenata, ali i širok kvalitativni raspon reljefnih dekoracija cjelovitije sačuvanih dijelova predromaničkog crkvenog namještaja nametnuli potrebu za njihovim temeljitim i sustavnim proučavanjem. Stoga su za ciljeve ovog istraživanja postavljeni: prepoznavanje različitih klesarskih „rukopisa“ i diferenciranje radioničkih krugova (što za ovo područje još nije bilo učinjeno), interpretacija promjena formalnog i ikonografskog vokabulara unutar razmatranog vremenskog razdoblja, određivanje mogućih ishodišta i smjerova prodora stilskih utjecaja na razvoj predromaničke skulpture južne Istre te uočavanje eventualne transmisije karakterističnoga izričaja na susjedna, ali i druga, udaljenija, područja današnje Hrvatske. Osnovni preduvjet realizaciji postavljenih ciljeva bio je sastavljanje cjelovitog kataloga poznatih ulomaka, kao temeljne baze podataka i polazišta za komparativnu analizu skulpture s različitih lokaliteta, kako međusobno, tako i u odnosu na okolna područja, kao i za interpretaciju predromaničkog klesarskog korpusa južne Istre u širem kontekstu suvremenih umjetničkih strujanja. Terenskim su radom obuhvaćeni svi relevantni lokaliteti južne Istre, a u svrhu konstruiranja što potpunije slike suvremenih stilskih tendencija posjećena su i brojna nalazišta sjeverne Italije, istočne obale Jadrana i njenog neposrednog zaleđa, nakon čega je izrađeno petsto pedeset kataloških jedinica ulomka koji potječu sa šezdeset lokaliteta ranosrednjovjekovne Pulske biskupije. Oblikovanje kataloga pratila su i arhivska istraživanja te kritičko iščitavanje relevantne literature i revidiranje ranije postavljenih teza, objavljenih u brojnim radovima, člancima i ponekoj monografiji. Usporedno se radilo na proučavanju društvenih, političkih, crkvenih, demografskih i drugih povijesnih prilika, kojima se nastojalo što cjelovitije sagledati izvorni kontekst obrađenih ulomaka.

Navedena interdisciplinarna istraživanja pokazala su da je Istra u 8. i 9. st. bila vrlo živ i u umjetničkom smislu izrazito produktivan prostor, s razvijenom klesarskom djelatnošću,

stasalom na tradiciji obrade kamena, ukorijenjenoj u gradskim sredinama još u doba antike, a potvrđene su i ranije postavljene premise o postojanju i neprekinutom kontinuitetu obrtničko-zanatske proizvodnje liturgijske skulpture u Puli. Ustanovljeno je da reljefna dekoracija ulomaka predromaničkog crkvenoga namještaja ranosrednjovjekovne Pulske biskupije, zahvaljujući njenom geografskom položaju, kao i povijesnim crkveno-političkim prilikama, u kontekstu kojih je poluotok krajem 8. st. postao interesnom sferom dvaju tadašnjih velesila - Franačke i Bizanta, pokazuje sve opće formalno-stilske značajke suvremenog likovnog izričaja prisutnog u najznačajnijim urbanim (biskupskim) središtima obiju političkih formacija. U formalnom i ikonografskom pogledu ona projicira snažne veze sa susjednim sjevernotalijanskim područjem, što je najvidljivije u kopiranju gotovih likovnih predložaka koji se tek nešto ranije pojavljuju na prostoru Furlanije i Veneta, a koji u Istru dolaze posredstvom naručitelja, najčešće predstavnika crkvenih krugova, ali i klesara koji sukladno vlastitim izvedbenim sposobnostima nastoje reinterpretirati viđene modele, nabavljaju crteže ili pak doseljavaju na istarski poluotok, donoseći vlastite predloške, i nove načine izvedbe karakterističnih kompozicija, baštinjene unutar radionica u kojima su se školovali.

Uvidom u cjelokupan korpus predromaničkih kamenih ulomaka južne Istre, njihovom komparativnom analizom i utvrđivanjem specifičnih elemenata srodnosti izdvojeno je ukupno šest radioničkih krugova čijim su djelima opremane crkve na području južno od Limske drage i zapadno od Raškog zaljeva. *Radionica pulskih ciborija* razvila se od postojeće jezgre starijih majstora, koji su realizacijom sporadičnih narudžbi i u „kriznim“ vremenima sačuvali zanatska umijeća i tehnike korištenja tradicionalnih alata. Taj se generacijski transfer znanja pokazao presudnim u zadnjoj četvrtini 8. st., osiguravši ovoj skupini klesara ključnu ulogu u opremanju i preuređenju interijera najznačajnijih gradskih crkvi, iniciranih i financiranih od strane biskupa i opata samostana, ali i vodeću ulogu u osposobljavanju i školovanju dijela klesara oko kojih su potom formirane neke od radionica djelatnih na izvangradskom području. Velika je vjerojatnost da su i izvedbeno nešto lošiju *Pulsku gradsku radionicu* osnovali pojedinci koji su kakve-takve osnove zanata usvojili u *Radionici pulskih ciborija*, budući da su kopirali njene predloške i zajedno s njom radili na opremanju pojedinih lokaliteta. Proučavanjem šire povijesne crkveno-političke situacije i njenih odjeka na mikroregionalnom planu, zaključeno je da je glavni razlog formiranja i mogućnosti postojanja jedne takve, prilično loše, radionice u gradu s postojećom renomiranom klesarskom produkcijom, bilo iznenadno povećanje potražnje za „modernim“ crkvenim namještajem, uzrokovano

uvođenjem jedinstvenog liturgijskog obreda po uzoru na rimski, pa je u stanju posvemašnje financijske iscrpljenosti u koju je poluotok doveden do početka 9. st. *Pulska gradska radionica* zadovoljavala potrebe naručitelja niže platežne moći, kojima je nametnuta obaveza propisane prilagodbe svetišta povjerenih im crkvi.

Kroz prizmu povijesnih, a naročito demografskih zbivanja valja promatrati i formiranje obrtničkih radionica u pulskom zaleđu, imajući neprestano na umu činjenicu da je srednji vijek razdoblje borbi, ne toliko za teritorije, koliko za ljude. Za istarsko je područje važno da su Karolinzi, paralelno s gradnjom novigradske katedrale, benediktinskoga samostana sv. Marije Velike i niza monumentalnih crkvi u naseljima poput Dvigrada, Gurana i sl., vodili intenzivne i dugotrajne ratove s Avarima, u kojima su godinama angažirani vojni potencijali iz Istre, o čemu jasno svjedoče i pritužbe iznesene na placitu u Rižani, održanom samo godinu prije uništenja Kaganata. Sličnost tipoloških odlika istarskih crkvi iz razdoblja karolinškog osvajanja poluotoka s arhitekturom iz preostalih dijelova Franačke govori u prilog tome da su važne graditeljske pothvate nadgledali strani arhitekti, no za njihovu su realizaciju nesumnjivo okupljeni domaći majstori, graditelji, zidari i klesari. Zbog toga ne iznenađuje da su u pojedinim prilikama, u nedostatku iskusnih, obučenih majstora, arhitektonsku dekoraciju, pa i pojedine dijelove liturgijskoga namještaja, izrađivali zidari ili priučeni klesari, kao što je to bio slučaj s *Radionicom Majstora kapitela iz Bala*. Već je ranije utvrđeno da je spomenuta radionica sudjelovala u gradnji i opremanju novigradske katedrale, gdje su barem neki njeni članovi mogli doći u doticaj sa suvremenim likovnim predlošcima i usvojiti osnovne tehnike oblikovanja reljefnih dekoracija, koje su nekoliko godina kasnije koristili i na gradilištu sv. Marije Velike kraj Bala te na određenom broju lokaliteta u južnom dijelu Istre. Ipak, pomnijom analizom ukupnoga materijala, uočavanjem elemenata sličnosti i razlika, naročito u tehničko-izvedbenim rješenjima, opovrgnuta je prethodno postavljena teza da je baljanska radionica izvela kompletnu reljefnu dekoraciju prve faze opremanja Marijine bazilike kraj Bala i mjesne župne crkve, kao i opremu crkvi sv. Sofije u Dvigradu, sv. Tome u Rovinju, sv. Lovre u Šijani, trobrodne bazilike u Guranu, a možda i crkvi sv. Kvirina u Juršićima i sv. Marije u Starom Milju. Dokazano je da je izrada većeg dijela liturgijskoga namještaja spomenutih lokaliteta ipak bila povjerena stručnijem (specijaliziranom) kadru, odnosno skupini obučenih klesara, koja je ovom prilikom imenovana *Južnoistarskom kontinentalnom radionicom*. Potonja produkcija nastala je kao ogranak „klesarske škole“ u krugu *Radionice Pulskih ciborija*, na što jasno ukazuju morfološke i ikonografske odlike

njezinih djela, korištenje specifičnih tradicijskih alata, kao i izvedba određenih prepoznatljivih detalja (kakvi se susreću na reljefno ukrašenim stranicama kamenoga namještaja najvažnijih gradskih crkvi) unutar složenih geometrijskih prepleta, a s pravom se može reći da je ona bila dominantan nositelj proizvodnje liturgijskoga namještaja na prostoru nekadašnjeg pulskog agera u razdoblju afirmacije karolinške vlasti na poluotoku.

Posebno zanimljivo područje u okviru Pulske biskupije predstavlja neposredno zaleđe grada, odnosno predio oko Galižane. Taj je plodan i gusto naseljen kraj, privržen središnjoj vjerskoj osobi u Puli, bio lišen planskog naseljavanja Slavena i monumentalnih novogradnji franačkih podložnika, a prilagodba interijera niza postojećih kasnoantičkih crkvi povjerena je lokalnoj radionici stasaloj na zanatskom umijeću koje je kroz protekla stoljeća, sporadično izrađujući reljefno ukrašene komade kamenoga namještaja za skromne seoske zajednice, sačuvala nekolicina domaćih majstora, poput Ivana/*Iohannesa* i njegova nasljednika germanskog porijekla - *Garibertusa*, čija su imena poznata iz epitafa uklesanog na zajedničkom sarkofagu. Premda su uradci *Klesarske radionice iz Galižane* u većini slučajeva nastali kopiranjem motiva viđenih na susjednim područjima i uglavnom su niže izvedbene razine, oni predstavljaju važnu komponentu u sagledavanju ukupne slike razvoja predromaničke skulpture u Istri, ukazujući na brzo „kapilarno“ širenje suvremenih umjetničkih impulsa u ruralnim predjelima, podalje od istaknutih centara crkvene i političke vlasti.

Za razliku od prethodno navedenih, jezgru *Istarske internacionalne klesarske radionice* činila je skupina doseljenih inozemnih majstora. Dinamika njihova premještanja od sjevera prema jugu poluotoka potvrđena je uočavanjem teritorijalne raspoređenosti nalaza ulomaka liturgijskoga namještaja ukrašenog kompleksnim troprutim prepletima i složenim centrično usmjerenim motivima čije je ishodište u Gradu, a koji se na istarskom području pojavljuju početkom 9. st., ali ne kao lošije ili pojednostavljene kopije nabavljenih predložaka, već kao vrhunski klesana djela znatno razrađenijih i elaboriranijih kompozicija. Migracije ove radionice, jednako kao i njeno udruživanje s *Radionicom pulskih ciborija*, posljedica su ekonomskih i političkih čimbenika, prvenstveno krize narudžbi i potrebe za pronalaženjem novih tržišta, ali i ambicije za stjecanjem pozicije vodeće regionalne radionice, koja se kao mogućnost pojavila s preseljenjem sjedišta gradeškog patrijarha u Pulu. Uvidom u ukupan korpus predromaničke skulpture današnje Hrvatske ustanovljeno je postojanje dijelova liturgijskoga namještaja *Istarske internacionalne klesarske radionice* i u crkvama na

kvarnerskim otocima, čime su otvorena brojna pitanja vezana uz narudžbe, prezentaciju ponude i distribuciju klesarskih uradaka na područjima koja nisu bila pod nominalnom vlašću Karolinga, a valjalo bi detaljnije ispitati i korelaciju pulskih klesara s *Trogirskom klesarskom radionicom*, čija djela po svim relevantnim kriterijima pokazuju bliske srodnosti s južnoistarskim predromaničkim reljefima. Budući da je uočeno da se broj spomenika u južnoj Istri značajno smanjio upravo u vrijeme kada se ikonografske, morfološke i izvedbene osobine izdvojene kao karakteristike opusa *Istarske internacionalne klesarske radionice* pojavljuju na ulomcima skulpture iz okolice Siska, potvrđena je starija pretpostavka da je patrijarh Fortunat osim iskusnih zidara Ljudevitu Posavskome poslao i vrhunske klesare. U tom bi smislu, kao cilj nekih budućih istraživanja, valjalo ispitati koliki je bio stvarni angažman i opseg produkcije istarskih klesara na kontinentu i jesu li utjecali na formiranje tamošnjih radionica ili su se po završenom poslu vratili u Istru te, konačno, pokušati dati odgovor na pitanje jesu li možda pulski klesari bili upravo oni „*magistri di Francia*“ koje je Fortunat doveo u Grado i koji se spominju u njegovoj oporuci.

Provedeno je istraživanje djelomično potvrdilo odavno prihvaćene teze o kontinuitetu i preklapanju stilskih ili povijesno umjetničkih perioda te je donijelo nova saznanja o razvojnoj liniji predromaničke skulpture Istre, postavivši na početak razmatranog razdoblja, umjesto nevjesto interpretiranih uradaka na tragu reljefa s liturgijskoga namještaja uglednih carskih ili patrijarhijskih središta, nekoliko spomenika - poput krune ciborija iz krstionice pulske katedrale - koji se mogu smatrati remek-djelima ne samo u lokalnim okvirima, već i u odnosu na cjelokupnu suvremenu europsku skulpturu. Formalna analiza dekorativnog repertoara navedenog ciborija i novo čitanje monograma sačuvanog na jednoj od njegovih arkada, sagledani u kontekstu geopolitičkog značaja Pule i ukupnih društvenih zbivanja na sjevernome Jadranu, potvrdili su da pojava i širenje predromaničkoga izričaja u Istri nisu bili isključivo vezani uz Karolinge, iako je njihovo prisustvo na poluotoku iniciralo i ubrzalo te procese, već da je i bizantska strana u njima odigrala vrlo važnu ulogu.

Suprotno dosad uvriježenom mišljenju o širenju predromaničkog sloga isključivo od sjevera prema jugu Istre, sukladno karolinškom napredovanju u osvajanju poluotoka gradnjom crkvi i osnivanjem benediktinskih samostana na strateški važnim pozicijama, koje uglavnom prate potez antičke ceste *Via Flavia* i isključujući urbana središta barem do službene afirmacije franačke vlasti početkom drugog desetljeća 9. st., ovim je istraživanjem utvrđena i druga, inverzna linija od Veneta prema Istri, s (lokalnim) ishodištem u Puli, kojoj

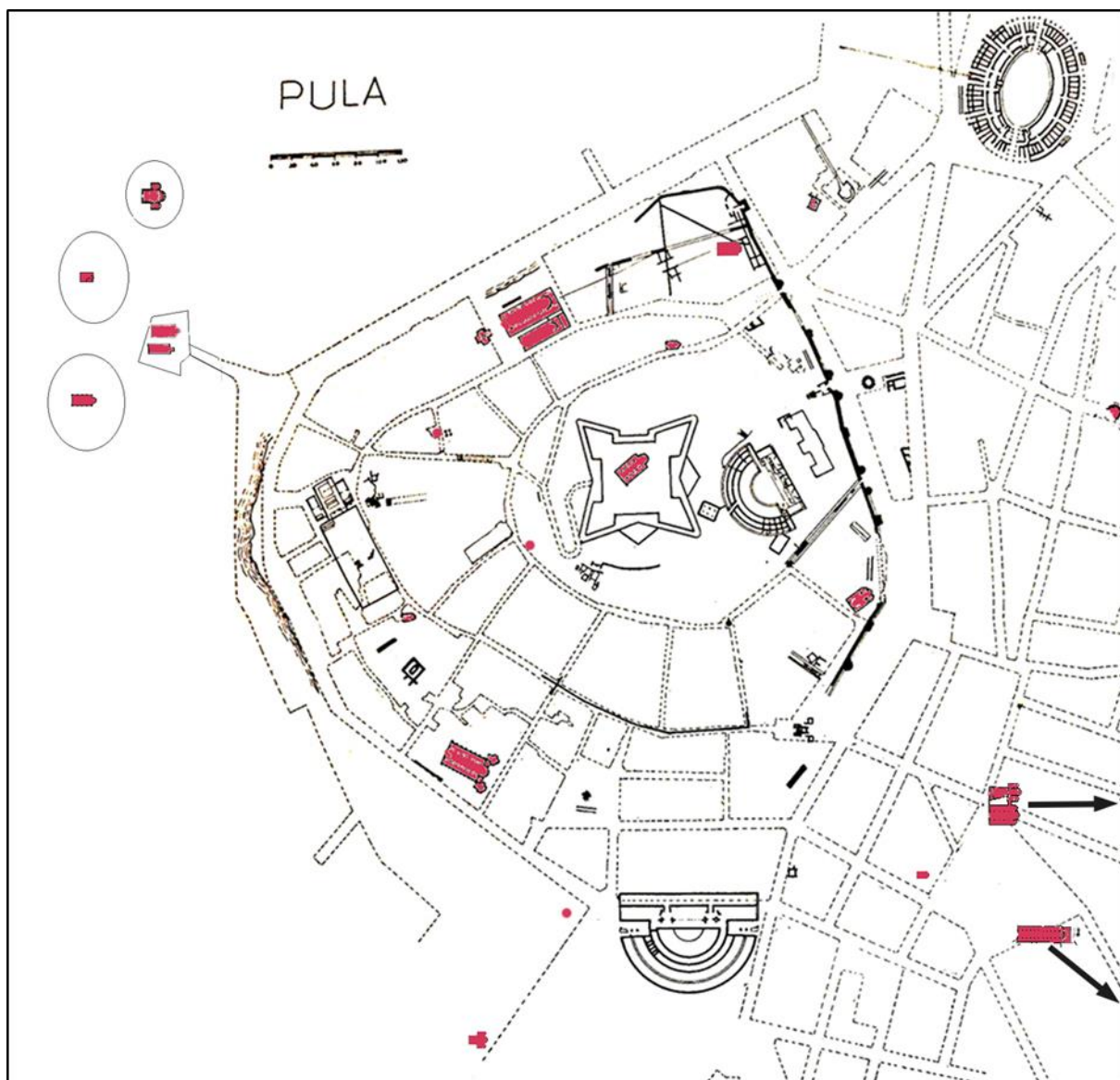
su snažan impetus dali biskupi instalirani od bizantske strane, podložni patrijarhu u Gradu. Naime, već i sama potreba za osnivanjem Novigradske biskupije govori u prilog snazi otpora tršćanskog, porečkog i pulskog biskupa franačkome planu podvrgavanja istarskih biskupija akvilejskom patrijarhu. Jednako je tako posve jasno da je bizantska strana, ma koliko zaokupljena obranom istočnih granica, bila dobro informirana o zbivanjima u Istri, da ih nije pasivno promatrala, već da je u skladu s realnim mogućnostima, prije pokretanja vojnih operacija i dovođenja ratne flote u sjeverni Jadran, poduzimala druge konkretne korake u cilju očuvanja vlastitog teritorija. U tom su osjetljivom razdoblju, bizantske obrambene akcije mogle biti ograničene samo na jačanje kohezije unutar zajednice vjernika (bolje rečeno podanika ili poreznih obveznika) te na učvršćivanje pozicije predstavnika Crkve unutar nje, pa se kao reakcija na karolinške graditeljske poduhvate, počinju izdvajati sredstva za obnovu i preuređenje najznačajnijih gradskih crkvi. Od iznimne je važnosti spoznaja da se na liturgijskom namještaju pulskog katedralnog sklopa, datiranom u zadnju četvrtinu 8. st., dakle, razdoblje u kojem Franci tek započinju s aneksijom poluotoka, pored elemenata preuzetih iz ranokršćanske i ranobizantske tradicije (jasna poruka i preglednost simboličkih kompozicija, sklonost centričnim shemama, naturalističkim detaljima i isticanju križa kao najvažnijeg značenjskog fokusa izvedenih reljefa), pojavljuju apstraktni dekorativni motivi (pletenice, tropruta mrežišta) dominantno vezani uz utjecaj Karolinga, što govori u prilog negiranju političkih granica u prihvaćanju i širenju suvremenih likovnih tendencija, budući da su navedeni motivi korišteni u klesarskim radionicama duž zaleđa sjevernojadranskih gradova već polovinom 8. st., kada je to područje još bilo u sastavu Langobardskog kraljevstva, a u Pulu dolaze zahvaljujući crkvenim, trgovačkim i pomorskim vezama s Gradom. Upravo se ova linija, čije je ishodište širenja poluotokom bilo u Puli, istaknula kao važan čimbenik oblikovanja predromaničke skulpture južne Istre, ne samo u pogledu disperzije predložaka, već i u usvajanju morfoloških i tehničko-izvedbenih osobina koje se prepoznaju na dijelu reljefa iz crkvi manjih naselja diljem agera, ukazujući na formiranje pojedinih klesara unutar najkvalitetnije gradske radionice.

Ovim su temeljnim znanstvenim istraživanjem sustavno obrađene formalne, ikonografske i izvedbene karakteristike svih poznatih ulomaka liturgijske skulpture južnog dijela poluotoka, naznačeni su osnovni principi nastajanja ili osnivanja radionica, kako i teritorijalna raspoređenost lokaliteta koje su opremale, a utvrđeno je i postojanje određene podjele poslova i organizacije rada unutar radionica, što predstavlja značajan doprinos

poznavanju predromaničke skulpture u regionalnim, nacionalnim i europskim okvirima. Sastavljeni će se korpus u budućnosti nadopunjavati novim fragmentima s lokaliteta koji još nisu detaljno arheološki istraženi, čime će se vjerojatno otvoriti i mogućnost povezivanja jednog dijela nerazvrstanih ulomaka uz imenovane radioničke opuse, a možda se utvrdi i postojanje neke nove radionice. Ipak, ovim istraživanjem nisu mogle biti obuhvaćene petrografske analize kamena, kakve su posljednjih desetljeća načinjene za velik dio sjevernotalijanskog korpusa, a koje bi u istarskome slučaju pružile uvid u mjesta i načine nabavljanja sirovina, ukazale na eventualnu naklonost pojedinih skupina klesara prema određenoj vrsti kamena i povrh svega poslužile kao jedna od polazišnih točaka u sagledavanju opsega izvoza gotovih proizvoda istarskih klesarskih radionica na okolna područja. Ovo je istraživanje, dakle, rezultiralo korpusom kojim je zaokružen prikaz materijala iz perspektive formalne, ikonografske i analize radioničke pripadnosti, te je postalo temeljem za buduća istraživanja u okviru među-regionalnih i interdisciplinarnih poveznica.

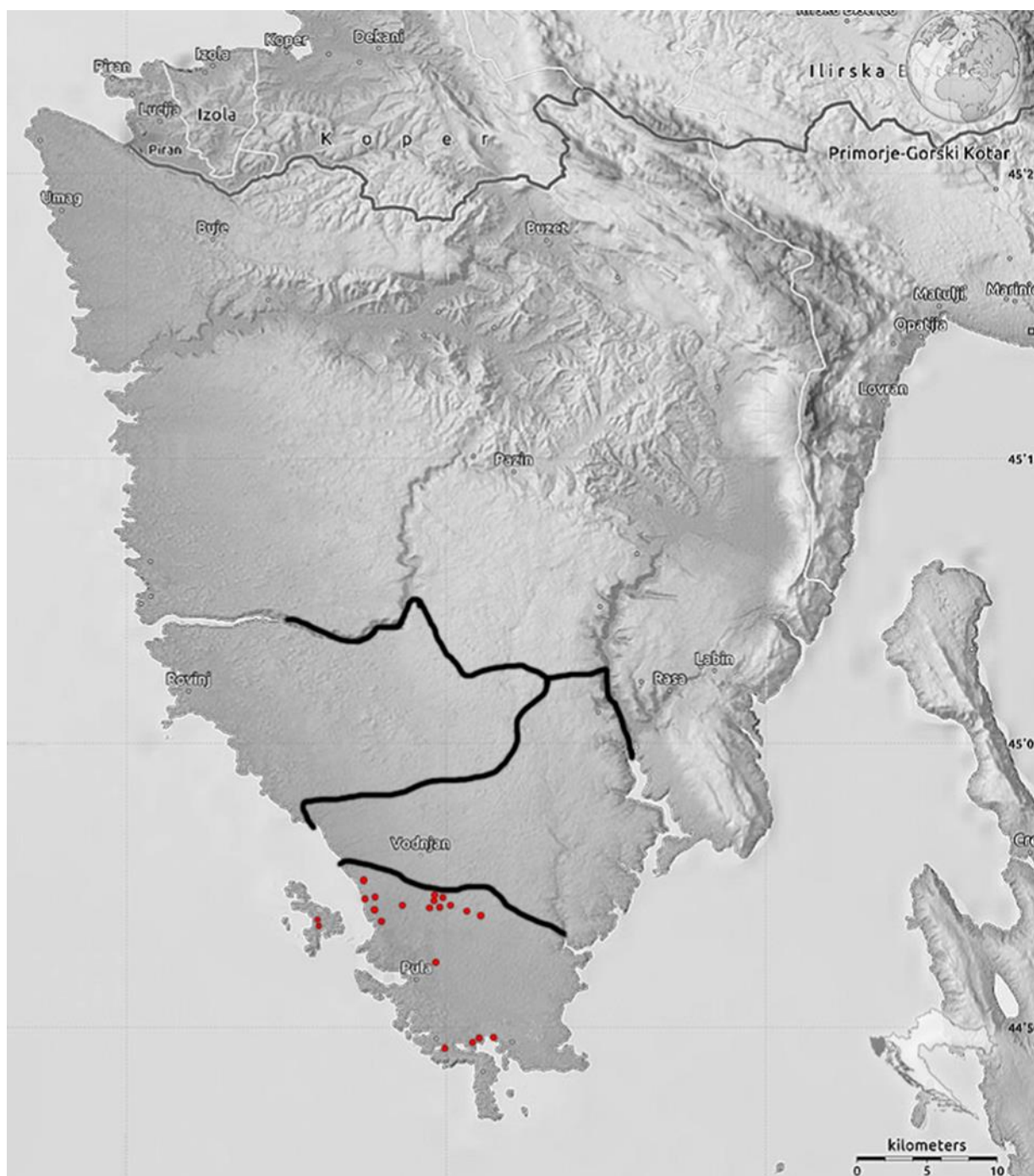
13. PRILOZI

KARTA 1

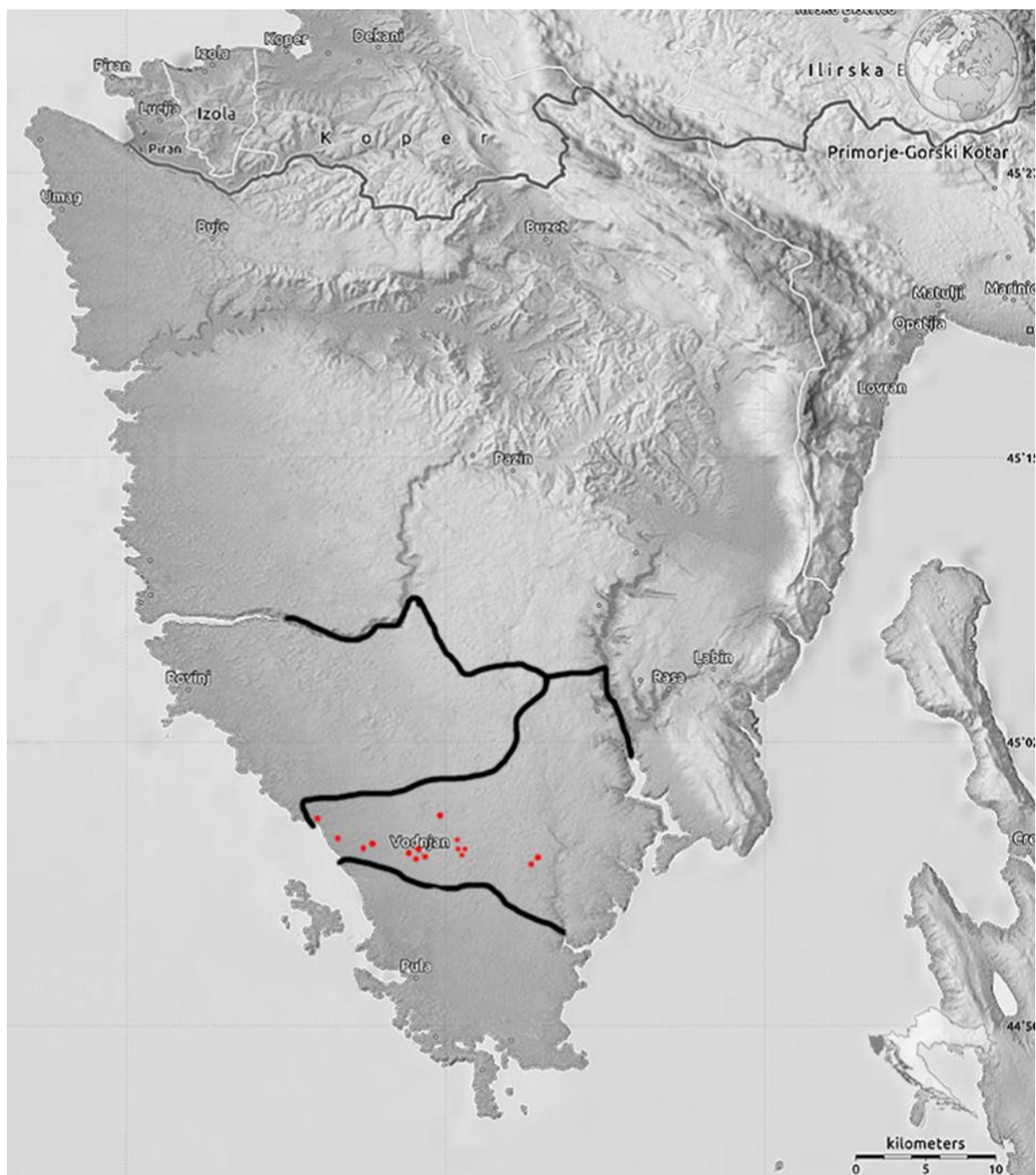
Prostorna dispozicija crkvi koje su u razdoblju predromanike postojale unutar gradskih zidina Pule.

KARTA 2

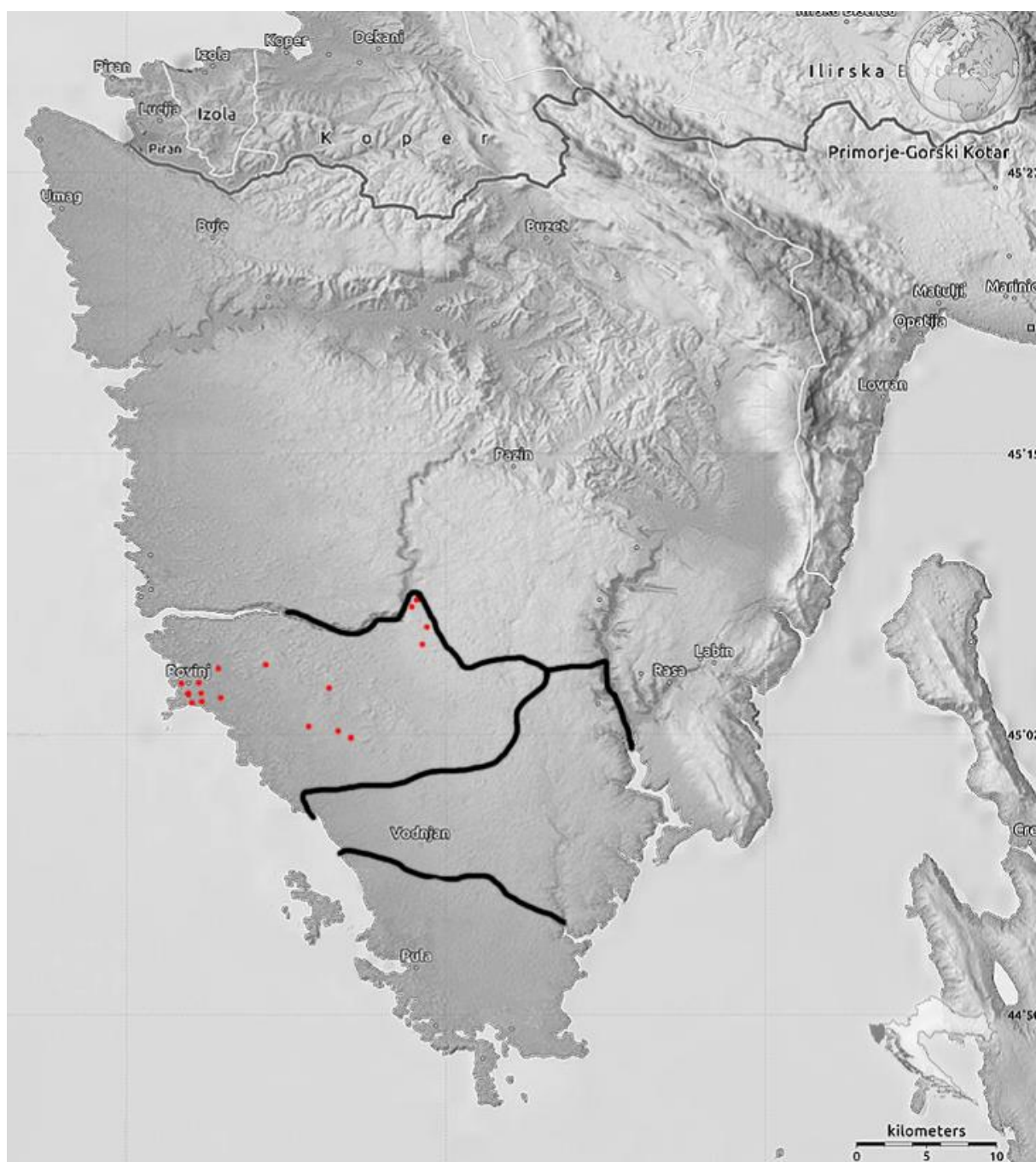
Prostorna dispozicija crkvi opremanih predromaničkom liturgijskom skulpturom na području neposredno izvan gradskih zidina Pule.

KARTA 3

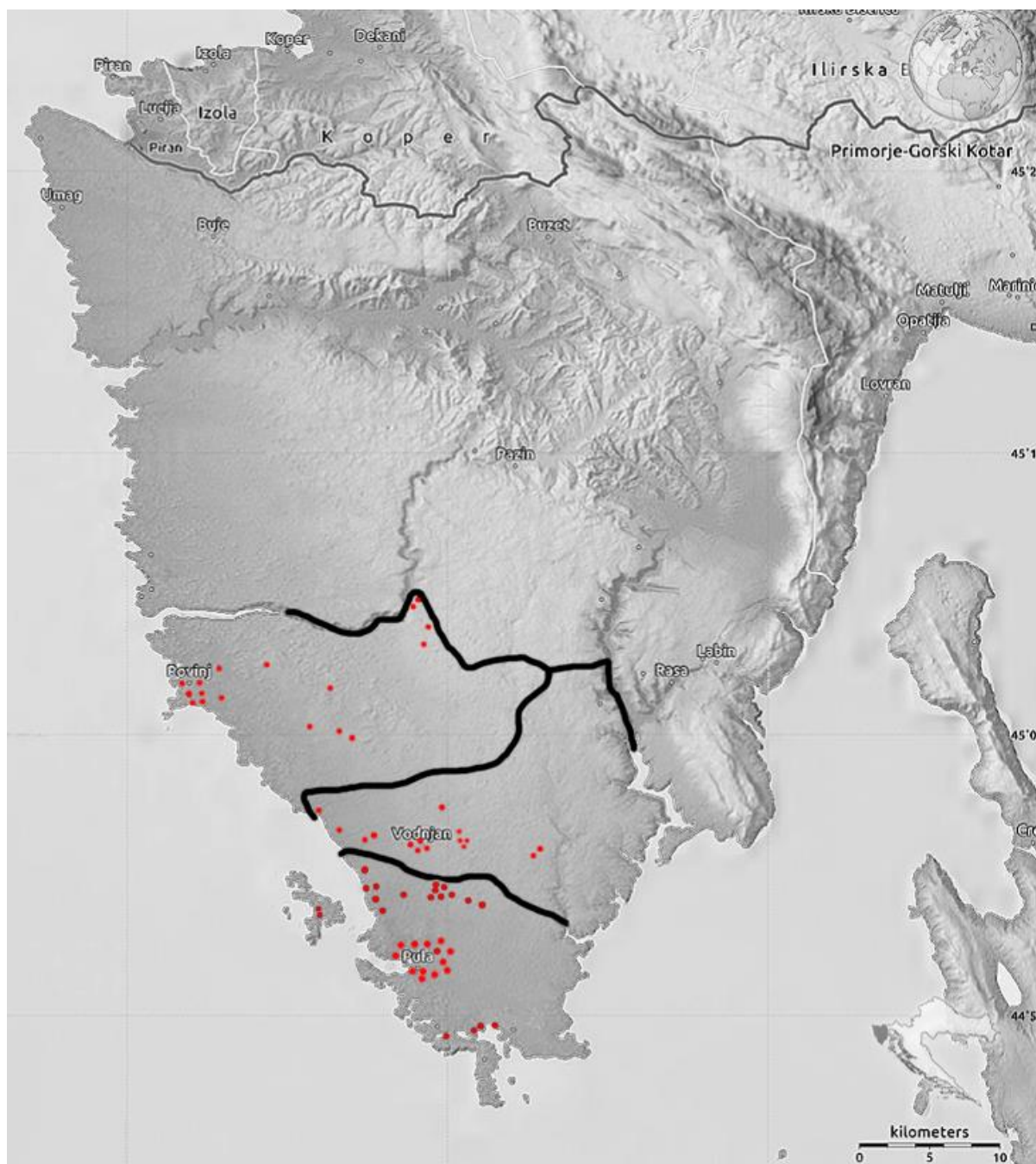
Prostorna dispozicija crkvi opremanih predromaničkom liturgijskom skulpturom na području Vodnjanskoga dekanata.

KARTA 4

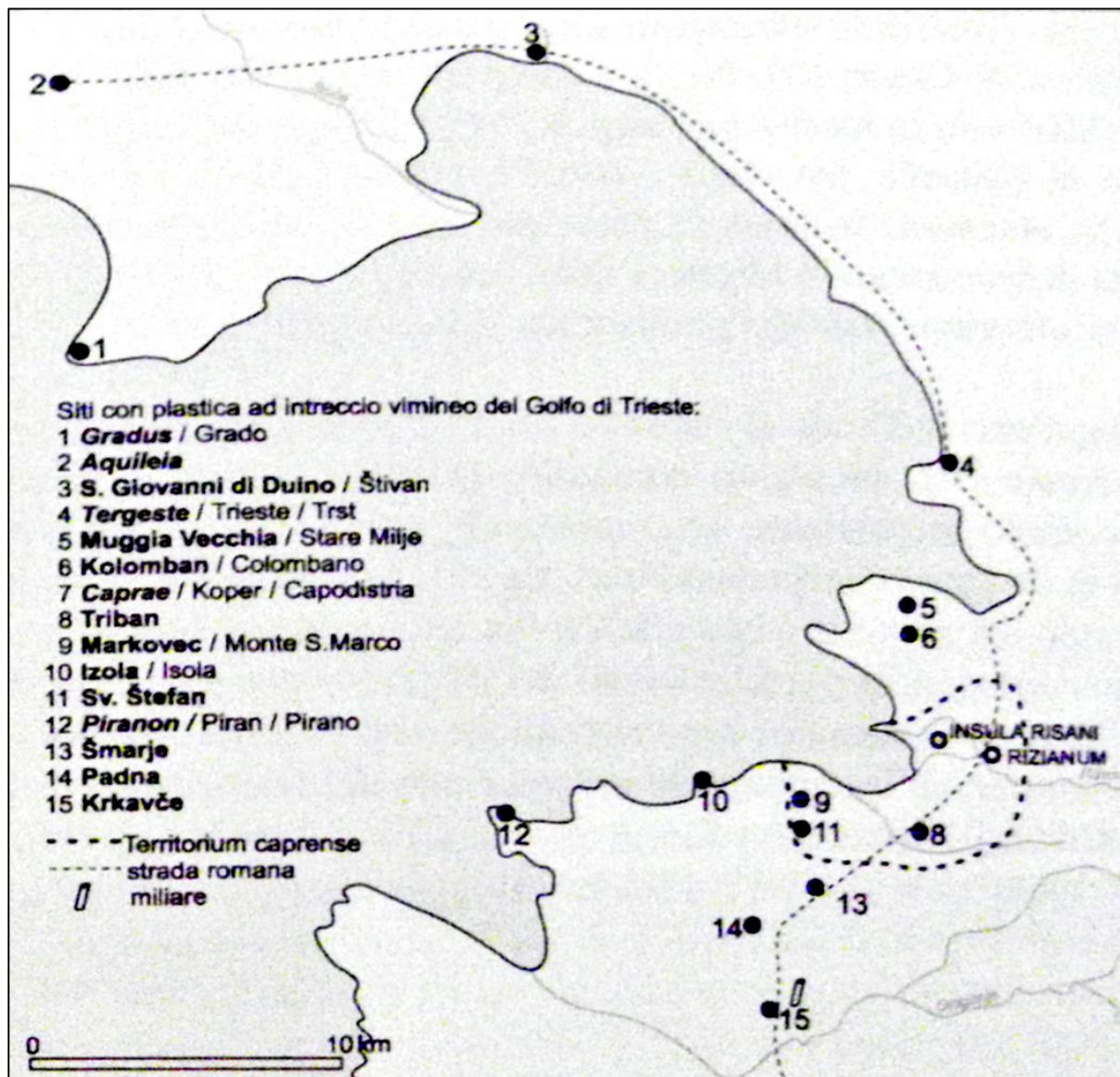
Prostorna dispozicija crkvi opremanih predromaničkom liturgijskom skulpturom na području Rovinjskoga dekanata.

KARTA 5

Prostorna dispozicija crkvi izgrađenih *ex novo* ili preuređenih i opremljenih predromaničkom liturgijskom skulpturom na južne Istre, odnosno ranosrednjovjekovne Pulske biskupije.

KARTA 6

Distribucija ulomaka ukrašenih pleterom na području Tršćanskog zaljeva (Prema: M. ŽUPANČIČ - N. TUMPIĆ, 2003).

KATALOG

PULA - GRAD

I. Pula - Kompleks katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije i crkve sv. Tome

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije nalazi se na sjeverozapadnome dijelu stare gradske jezgre Pule, između morske obale i današnje Kandlerove ulice. Od ranokršćanskoga kompleksa *basilicae geminae* s krstionicom i episkopijem do danas se, uz nekoliko pregradnji i rekonstrukcija, sačuvala sjeverna, trobrodna, bazilika, s naknadno dograđenim baroknim pročeljem, odvojenim zvonikom s početka 18. st. i novovjekovnom sakristijom.

Kompleks je podignut nad ostacima antičkih arhitektonskih struktura⁸²⁹ na prostoru *insulae* između gradskih zidina i glavne ulice koja je od istočnih gradskih vrata *Porta San Giovanni* vodila prema Forumu. Točno vrijeme izgradnje ranije, sjeverne, crkve nije moguće odrediti. Vjerojatno je nastala u postkonstantinovo doba, negdje polovinom 4. st., kada i u ostalim sjevernojadranskim gradovima kršćanske zajednice, organiziraju svoje prve javne sakralne prostore, po uzoru na metropoliju u Akvileji. Bila je to jednobrodna dvorana s ravnim začelnim zidom, široka kao srednji brod današnje katedrale (12,40 m).⁸³⁰ S južne se strane, gotovo paralelno, pružala druga dvoranska crkva sličnog longitudinalnog tlocrta (12,72 x 29,50 m) i istočnog završetka.⁸³¹ Koje desetljeće kasnije južna je crkva produljena na istočnoj strani,⁸³² tako da je u nekadašnjem začelnome zidu probijen trolučni otvor prema

⁸²⁹ Pietro Kandler je 1845. naveo da je kompleks katedrale možda izgrađen nad ostacima antičkoga kapitolija, ali u nastavku iste rečenice navodi da o tome nema arheoloških dokaza. No, već 1858. objavio je zemljovid antičke Pule u kojega je ucrtao mogući oblik, naziv (*Templum Iovis Conservatoris*) i poziciju hrama na mjestu katedralnog sklopa, vežući uz taj prostor ulomke skulpture Jupiterova hrama. Kandlerovo su mišljenje često citirali kasniji istraživači, pa se ono, iako nikada nije potkrijepljeno čvrstim arheološkim dokazima, i danas pojavljuje kao gotova činjenica u nekim stručnim i znanstvenim publikacijama. Vidi: **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 11; **P. KANDLER**, „Pianta di Pola romana“ (s crtežom „Forma Urbis Polae“), *Atti del conservatore*, no. 17 (poseban otisak), Trieste, 1858; **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 20; **G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 18; **B. SCHIAVUZZI**, *Il Duomo di Pola*, str. 6; **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, str. 237; **M. OBAD-VUČINA**, *Katedrala*, str. 17-27, 93. Pretpostavci o poganskome hramu na mjestu bazilike usprotivio se M. Mirabella Roberti, konstatiravši da su orijentacija i položaj antičkih ostataka u odnosu na raster ulica u potpunoj suprotnosti s pravilima rimske gradogradnje i organizacije urbanih cjelina. Smatrao je da je veća vjerojatnost da su na tome mjestu postojale kasnorimske vojne građevine ili termalni kompleks (što je bio najčešći slučaj). Vidi: **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Indagini sul Duomo...“, str. 21; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 49-51; **M. VICELJA - MATIJAŠIĆ**, *Istra i Bizant*, str. 79.

⁸³⁰ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 49.

⁸³¹ Kratak opis crkve sv. Tome iz vremena kada je još bila pod krovom donosi P. Degani u tekstu nastalom oko 1600. **P. DEGANI**, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 113. Crkva sv. Tome srušena je 1657., a njeni su površinski ostaci bili vidljivi još 1812. **G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 30.

⁸³² U arheološkim istraživanjima M. Mirabelle Robertija, provedenim nakon bombardiranja Pule 1944/45., razlučene su dvije faze gradnje crkve sv. Tome. Na temelju ostataka zidova različitih debljina i smjerova pružanja, podnih mozaika, kao i baze oltarne ograde, vidljivih ispod razine poda današnje sakristije, Mirabella

novome svetištu koje je opremljeno slobodnostojećim polukružnim subselijem i oltarnom ogradom s plutejima izrađenim na proboj, a razina kora je povišena⁸³³ kako bi se pod oltar mogla smjestiti konfesija s relikvijama sv. Tome Apostola.⁸³⁴ Ova pregradnja mogla je biti izvedena najranije krajem 4. ili početkom 5. st., kada se, kao posljedica razvoja kulta lokalnih svetaca i trenda translacije njihovih tijela s grobalja izvan gradskih zidina, unutar najznačajnijih crkvi uređuju posebni prostori - martiriji. U Istri se oni javljaju po uzoru na Akvileju i Milano, gdje su najraniji primjeri uređenja takvih martirija unutar katedrale zabilježeni tek u zadnjoj četvrtini 4. st.⁸³⁵ Nije poznato odakle i na koji način je zajednica u Puli pribavila relikvije sv. Tome Apostola, ali je sigurno da je njegov kult vrlo rano prevladao nad štovanjem sv. Germana – mučenika koji je prema legendi živio i stradao u Puli.⁸³⁶

Polovinom 5. st. srušena je sjeverna crkva da bi se na njenome mjestu izgradila trobrodna bazilika (23 x 51 m) s polukružnim subselijem odvojenim od ravnog začelnog zida i povišenim prezbiterijem koji se, ograđen oltarnom ogradom, pružao do trećeg para stupova kolonade.⁸³⁷ Južna je crkva zadržala postojeći tlocrtni oblik i vjerojatno preuzela funkcije katekumeneja i konsignatorija. U osi oltara, zapadno od sjeverne bazilike, izgrađen je križni baptisterij s bačvasto presvođenim krakovima i pravokutnim središnjim prostorom pokrivenim križnim svodom i četveroslivnim krovom.⁸³⁸ U središnjem se dijelu nalazila heksagonalna piscina okružena parapetnim pločama među pilastrima i natkrivena ciborijem.⁸³⁹

je prvu fazu datirao u 4. st., a drugu u 5. st. Vidi: **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Indagini sul Duomo...“, str. 23.

⁸³³ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 49.

⁸³⁴ Godine 1860. je na prostoru svetišta porušene crkve sv. Tome, pronađena konfesija s većim brojem relikvija. U oltarnom se grobu nalazio sarkofag, a u njemu drugi, manji sarkofag, u kojega je bila položena srebrna kutija sa šesnaest odjeljaka. U njima su se nalazile srebrom optočene relikvije, a u sredini minijturni zlatni relikvijar, pretpostavlja se s relikvijama sv. Tome Apostola. Pronađen je i srebrni relikvijar u obliku pikside, ukrašen biblijskim prizorima izvedenim u tehnici iskucavanja. Oba su relikvijara 1888. odnesena u Beč, gdje se i danas čuvaju u Kunsthistorisches Museum. Vidi: **H. SWOBODA**, „Frühchristliche Reliquiarien des k. k. Münz-und Antiken-Cabinetes“, *Mitteilungen der K. u. K. Zentralcommission*, vol. 16, Wien, 1890, str. 1-22; **G. CUSCITO**, „I reliquiari paleocristiani di Pola“, *AMSI*, vol. 21-22, Trieste, 1972-1973, str. 91-126.

⁸³⁵ **A. THACKER**, „Popes, Patriarchs and Archbishops and Origins of the Cult of the Martyrs in Northern Italy“, in: *Saints and Sanctity, Studies in Church History*, vol. 47, (P. Clarke – T. Claydon, ur.), Suffolk, 2011, str. 51-79; **R. BRATOŽ**, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 293.

⁸³⁶ **B. FUČIĆ**, „Istarski sveci i blaženici“ u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (A. Badurina, ur.), Zagreb, 1979, str. 267-270.

⁸³⁷ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 50.

⁸³⁸ **D. FREY**, „Der Dom...“, str. 11-26. Opise i crtež krstionice izradio je još polovinom 19. st. P. Kandler, ali oni nisu bili geodetski precizni poput Freyevih preuzetih iz arhive austrijskih vojnih inženjera, a pojedini su dijelovi nastali slijedom pretpostavki o izgledu tada već djelomično porušene krstionice. **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 17-18, str. 71-72; **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 22-23, str. 91-92; **P. VEŽIĆ**, „Krstionica i ciborij...“, str. 75-87; **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 46-52.

⁸³⁹ **P. VEŽIĆ**, „Krstionica i ciborij...“, str. 75-87; **P. VEŽIĆ – M. LONČAR**, *HOC TIGMEN*, str. 46-52.

Sve do kraja 19. st. malo je toga bilo poznato o fazama izgradnje katedralnog sklopa. Iz nekolicine sačuvanih epigrafskih zapisa i bilješki u crkvenim spisima zaključeno je da je bazilika izgrađena 857., u vrijeme biskupa Handegisa.⁸⁴⁰ Znalo se da je obnovljena nakon požara 1242. i napada Genovežana 1354. i 1380. Poznat je bio i veliki graditeljski pothvat u vrijeme biskupa Blaža Moline, 1417., kada je preuređeno svetište bazilike, o čemu je sastavljen natpis koji se nalazi na bočnoj strani glavnog oltara.⁸⁴¹ I danas su u katedrali izložene ploče s donatorskim natpisima, koje su bile osnovni izvor podataka prvim istraživačima povijesti prvostolnice. Epigrafi pulskoga grofa Benedetta Soranze spominje donaciju za (pre)gradnju izvršenu 1451.,⁸⁴² a iz iste je godine i natpis Nicolaa i Indie Bonassi koji su donirali 65 zlatnih dukata za rekonstrukciju nekog zida katedrale. U biskupskom se arhivu sačuvao dokument u kojem je zabilježeno da je novi glavni oltar, u kojega su položene relikvije, 1469. posvetio biskup Giovanni Dremano. Nakon toga, čini se, duže vrijeme nije bilo većih graditeljskih zahvata na katedrali pa joj je početkom 17. st. prijetilo urušavanje. Sjeverni zid bazilike učvršćen je lezenama, za što je, kako piše na jednoj od ploča, sredstva donirao biskup Julije Saracen, 1640.⁸⁴³ Sedamnaest godina kasnije srušila se crkva sv. Tome,⁸⁴⁴ paralelna s bazilikom, a arhivski spisi spominju da se nakon toga služba povremeno održavala u kapelici iza istočnoga začelja porušene crkve.⁸⁴⁵ Krajem 1660-ih je udar groma ošteti stari romanički zvonik⁸⁴⁶ pa je 1671. donesena odluka o gradnji novog. Radovi su vrlo sporo napredovali, jer je baza zvonika, prema godini uklesanoj iznad ulaza, dovršena tek 1707., za vrijeme biskupa Giuseppea Marie Bottaria, koji je u tu svrhu dao iskoristiti dijelove pulskih antičkih spomenika, ali i ranosrednjovjekovne skulpture iz krstionice i crkava u

⁸⁴⁰ **S. D'AGINCOURT**, *Storia dell'arte col mezzo dei monumenti dalla sua decadenza nel IV secolo fino al suo risorgimento nel XVI*, vol. 2, Milano, 1825, str. 37; **T.G. JACKSON**, *Dalmazia*, vol. 3, str. 295-296; **R. CATTANEO**, *L'architettura...*, str. 179; **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 63.

⁸⁴¹ **G. CLEVA**, „Notizie storiche...”, str. 25-29.

⁸⁴² Ploča s grbom grofa Soranze i natpisom koji govori o donaciji nalazi se na sjevernome zidu katedrale. Natpis glasi: „*HOC OPUS FACTUM FVIT Tempore REGIMINIS MAGNIFICI Item GeneROSI VIRI DomiNI BENEDICTI SVPERANTIO DIGNISSIMI COMITIS POLLE ANNO DomiNI MCCCCLI DE MenSe APRILIS*“.

⁸⁴³ **G. CLEVA**, „Notizie storiche...”, str. 30.

⁸⁴⁴ Na mjestu gdje je nekada bila crkva sv. Tome izgrađena je 1812. javna cisterna, a danas se tu nalazi zelena površina.

⁸⁴⁵ Nije poznato tko je i kada dao podići kapelu. Prema obliku prozora začelnoga zida, koji su i danas sačuvani, iako nisu u funkciji, može se zaključiti da je sagrađena u 12. ili 13. st., vjerojatno kao dio istog obnoviteljskog pothvata u kojemu je podignut stari romanički zvonik ispred katedrale. **G. CLEVA**, „Notizie storiche...”, str. 30; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 51.

⁸⁴⁶ **P. DEGANI**, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 113. (Prijepis Deganijevih tekstova prema izvorniku koji se nalazi u Biblioteci Marziani u Veneciji objavio je P. Kandler 1845., pripisujući ih *Anonymusu iz Pule*. Nedavno je utvrđeno da je autor tekstova Puljanin Pietro Degani.)

neposrednoj blizini.⁸⁴⁷ Za Bottarijeva je biskupovanja (1695 – 1729.) provedena barokizacija katedrale, u okviru koje su na klerestoriju probijeni novi polukružni prozori, uređena je kapela sv. Sakramenta, glavni je oltar premješten na sredinu beme kako bi se na njegovo prijašnje mjesto, uz začelni zid, smjestile nove orgulje,⁸⁴⁸ dovršen je zvonik, a započeta je i gradnja klasicizirajućeg baroknog pročelja priljubljenog na zapadni zid bazilike. U zapadnome je dijelu sjevernoga broda prigradena krstionica s posudom za krštenje *per infusione*, a stari je baptisterij spojen s episkopijem i pretvoren u biskupsku kapelu.⁸⁴⁹ Godine 1792. je na prostoru nekadašnje crkve sv. Tome izgrađena javna cisterna, uokolo koje su još 1812. bili vidljivi ostaci prethodne građevine.⁸⁵⁰ Objedinjenjem Porečke i Pulske biskupije, 1828. i preseljenjem biskupa u Poreč, pulski je episkopij izgubio izvornu funkciju pa je na njegovu mjestu polovinom 19. st. podignuta zgrada Austro-ugarskog Admiralteta,⁸⁵¹ a u svrhu uređenja okućnice te nove upravne zgrade 1855. je srušena i stara krstionica.⁸⁵²

U vrijeme zamaha austro-ugarske urbanizacije grada P. Kandler je objavio nekoliko tekstova u kojima je opisao pulsku katedralu i staru krstionicu.⁸⁵³ Posebnu pozornost posvetio je arkadama krune krstioničkoga ciborija, koje su već tada bile preseljene na nekoliko mjesta u gradu.⁸⁵⁴ U monogramu koji se nalazi u tjemenu jedne od arkada pročitao je slova „A“ i „E“, povezavši ih s inicijalima prvog poznatog pulskog biskupa – *Antonius Episcopus*, kojemu je slijedom toga pripisao gradnju krstionice.⁸⁵⁵ Kandler je konstatirao i da se natpis na Handegisovu nadvratniku ne može povezivati uz izgradnju katedrale, jer se ne zna gdje je izvorno stajao,⁸⁵⁶ a ostatak antičkoga zida na koji se nastavlja začelni dio katedrale i trolučni otvor na spoju prezbiterija i naosa naveli su ga na pretpostavku da bi se „ispod bazilike mogla nalaziti starija 'bizantska' građevina pravokutnog tlocrta, koja bi zbog izostanka izbočenih apsida mogla biti starija i od Eufrazijeve bazilike u Poreču“.⁸⁵⁷

⁸⁴⁷ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 232; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 51.

⁸⁴⁸ G. CLEVA, „Notizie storiche...“, str. 29.

⁸⁴⁹ P. KANDLER, *L'Istria*, no. 17-18, str. 72; G. CLEVA, „Notizie storiche...“, str. 29; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 50.

⁸⁵⁰ *Ibid.*, str. 30.

⁸⁵¹ *Ibid.*, str. 24.

⁸⁵² P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 35; P. KANDLER, *L'Istria*, no. 17-18, str. 71-72; P. KANDLER, *L'Istria*, no. 22-23, str. 91-92; C. De FRANCESCH, *L'Istria...*, str. 478; T.G. JACKSON, *Dalmatia*, vol. 3, str. 297-298; G. CLEVA, „Notizie storiche...“, str. 22-24.

⁸⁵³ P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 1-55; P. KANDLER, *L'Istria*, no. 17-18, str. 71-72; P. KANDLER, *L'Istria*, no. 22-23, str. 91-92; P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 225-229.

⁸⁵⁴ *Ibid.*, str. 227.

⁸⁵⁵ *Ibid.*, str. 227.

⁸⁵⁶ *Ibid.*, str. 232.

⁸⁵⁷ *Ibid.*, str. 228.

Kandlerove pretpostavke potvrdila su arheološka istraživanja D. Pulghera, provedena prilikom pregradnje prezbiterija katedrale, 1884.⁸⁵⁸ Tada je ustanovljeno da se pod više puta pregrađivanom bazilikom nalaze ostaci ranokršćanske građevine,⁸⁵⁹ koju je Pulgher, na temelju nalaza ostatka subselija, baza stupova i oltara, ulomaka ploča oltarne ograde i fragmenata mozaika ispod razine tadašnjeg popločenja, datirao u 6. st.,⁸⁶⁰ opovrgnuvši mišljenja istraživača koji su smatrali da je izgrađena u 9. st.⁸⁶¹

D. Frey je 1913. proveo sondažna istraživanja na mjestu porušene krstionice i o nalazima dijela pročelnoga zida i praga ulaznog portala, iduće godine izvijestio u službenom bečkom časopisu. Radu je priložio precizan geodetski snimak baptisterija načinjen od strane austrijskih vojnih inženjera neposredno prije njegova rušenja, utvrdivši da je, suprotno Kandlerovom mišljenju kojega je preuzeo i Gerber⁸⁶², baptisterij imao osnovu križa čiji krakovi nisu bili jednake širine, a na spoju su oblikovali pravokutan prostor za piscinu nad kojim nije mogla stajati kupolica, već križni svod s četveroslivnim krovom.⁸⁶³ U istraživanjima provedenim nakon požara koji je zahvatio baziliku 1923.,⁸⁶⁴ kada su po prvi puta podignute ploče popločenja brodova i izvorne razine prezbiterija,⁸⁶⁵ pronađeni su fragmenti pluteja kasnoantičkih i predromaničkih oltarnih ograda, čime je konačno potvrđen neprekinuti kontinuitet postojanja bazilike.⁸⁶⁶ Forlati je tada zaključio da je prva crkva izgrađena u 5. st., da je u 6. st. povišen kor i dograđen subselij, a svetište je ograđeno niskom ogradom, koju je rekonstruirao na izvornome mjestu, koristeći ploče pronađene tijekom istraživanja.⁸⁶⁷ M. Mirabella Roberti je 1943. objavio povijesno-umjetnički vodič o katedrali,

⁸⁵⁸ G. Cleva objašnjava da su radovi poduzeti u svrhu sniženja stražnjeg dijela prezbiterija, čija je razina bila za devet stuba viša od prednjeg dijela i zbog toga predstavljala problem starijem svećenstvu. **G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 15. Tlocrt i presjek izgleda katedrale u 16. st. donosi S. D'Agincourt. Vidi: **S. D'AGINCOURT**, *Storia dell'arte...*, str. 37, T-25/15-19.

⁸⁵⁹ **D. PULGHER**, „Relazione...“, str. 31-34; **G. CLEVA**, „Notizie storiche...“, str. 15-30.

⁸⁶⁰ **D. PULGHER**, „Relazione...“, str. 31-34.

⁸⁶¹ Vidi bilješku br. 858 u ovome radu.

⁸⁶² **W. GERBER**, *Altchristliche...*, sl. 56.

⁸⁶³ **D. FREY**, „Der Dom...“, str. 11-26.

⁸⁶⁴ **R. MARSETIČ**, „L'incendio...“, str. 7-56.

⁸⁶⁵ U požaru je najjače stradao apsidalni dio bazilike pa je odlučeno da se obnovom rekonstruirati izvorni izgled prezbiterija, kakav je bio prije zahvata biskupa Moline. On je početkom 15. st. dao podići razinu svetišta i zazidati dijelove kolonada koji su dijelili brodove cijelom dužinom bazilike oblikujući jedinstven i prohodan prostor iza tribelona koji je dijelio bemu od naosa. Molininom pregradnjom dobiven je zatvoreni prezbiterij, uz čije su bočne zidove smještene korske klupe, flankiran dvjema kapelama na krajevima bočnih brodova. Vidi bilješku 859 u ovome radu. Tlocrt katedrale prije restauracije objavio je i Forlati. **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, sl. 1.

⁸⁶⁶ **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, str. 237-240.

⁸⁶⁷ Dio materijala pronađenog tijekom zahvata na katedrali prenesen je u Muzej. Važno je naglasiti da su u isto vrijeme provedena arheološka istraživanja bazilike sv. Marije Formoze u Puli te da su neki nalazi tada preneseni u katedralu. Iako o tom prenošenju nema pisanih tragova, na prijeratnim se fotografijama svetišta

detaljno opisavši faze izgradnje katedralnog sklopa i sačuvane umjetnine. Samo godinu dana kasnije katedrala je teško oštećena u savezničkom bombardiranju. U rekonstrukciji koja je provedena neposredno nakon rata u perimetralne su zidove bazilike ugrađeni brojni, uglavnom predromanički spoliji, izašli na vidjelo raščišćavanjem ruševina uokolo katedrale. Količina tih ulomaka, pridružena onima koje su Forlati i Mirabella Roberti deponirali u Muzeju, ukazuje na to da su i u stoljećima iz kojih gotovo da i nema sačuvanih pisanih tragova, u nekoliko navrata provedene pregradnje i modernizacije interijera objekata u sklopu kompleksa katedrale. Za velik dio ulomaka ne možemo, doduše, pouzdano utvrditi jesu li pripadali opremi bazilike Uznesenja Bogorodice, crkvi sv. Tome, baptisteriju, ili pak nekoj od crkava u neposrednoj blizini, ali ih se slijedom morfoloških i izvedbenih karakteristika može povezati s pojedinim radioničkim produkcijama, prvenstveno onima čija je djelatnost bila povezana uz biskupe kao najveće regionalne naručitelje.

Detaljna kataloška obrada umjetničkog blaga pulske prvostolnice do sada nije načinjena,⁸⁶⁸ iako su gotovo svi ulomci ranosrednjovjekovne skulpture poznati iz objava starijih autora,⁸⁶⁹ a neki od njih se učestalo pojavljuju u regionalnim i nacionalnim povijesno-umjetničkim pregledima.⁸⁷⁰

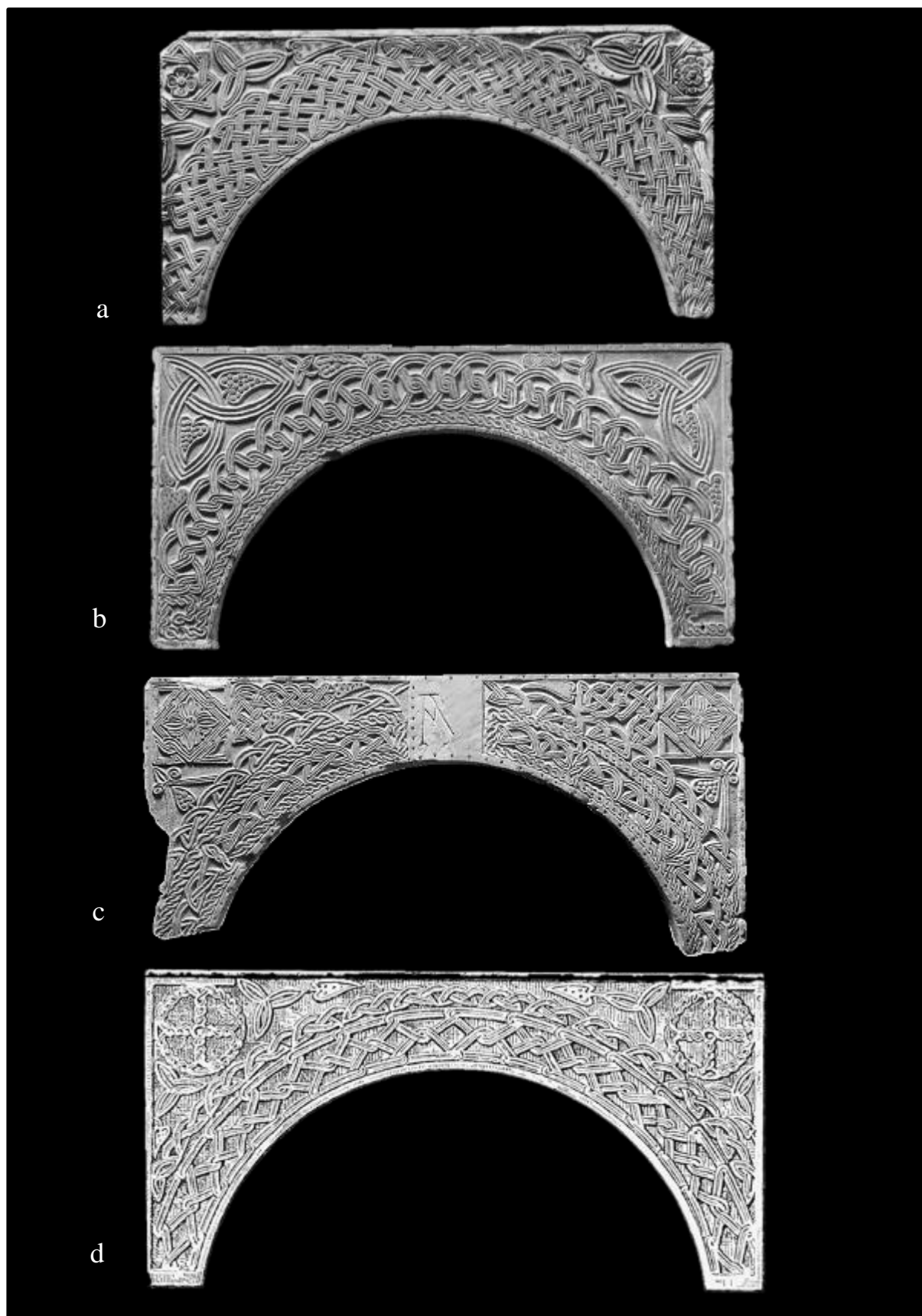
katedrale raspoznaje ploča koja je prethodno bila uzidana u preslicu Maksimijanove crkve. **F. FORLATI**, „Il Duomo di Pola“, sl. 10.

⁸⁶⁸ Jedini sveobuhvatniji rad objavljen u novije vrijeme je već spomenuta monografija arhitektice M. Obad – Vučine (vidi bilješku br. 384 u ovome radu). Unatoč bogatoj opremi, s preciznim nacrtima i fotogrametrijskim planovima, manjkavost djela vidljiva je upravo na povijesno-umjetničkom planu, gdje se vrlo često potkradaju pogreške u interpretaciji i dataciji ranosrednjovjekovne skulpture.

⁸⁶⁹ Većina ulomaka kamenog namještaja objavljena je u člancima M. Mirabelle Robertija i B. Marušića.

⁸⁷⁰ Dobar primjer su stranice krune ciborija iz krstionice katedrale (**kat. I.1**), Handegisov nadvratnik (**kat. I.54**) ili plutej s pticama unutar krugova ispresijecanih dijagonalama (**kat. XI.19**). Svi oni pojavljuju se kod G. Caprina (**G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 62-64), W. Gerbera (**W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 63-64), M. Mirabella Robertija (**M. MIRABELLA – ROBERTI**, *Il Duomo...*, str. 16-17, 29, 38), u pregledu povijesti hrvatske skulpture N. Jakšića (**N. JAKŠIĆ**, *1000 godina...*, 1991, str. 20, 25; **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina...*, 1997, str. 33, 38), kao i u katalozima izložbi „Hrvati i Karolinzi“, (**I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 60; **P. VEŽIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 62-65), „Bizantini – Croati – Carolingi“ (**C. BERTELLI - G.P. BROGIOLO** (ur.) *Bizantini, Croati, Carolingi*, str. 348-349), „Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti“ (**N. JAKŠIĆ**, (ur.), *Prvih pet stoljeća...*, str. 74-75) te u recentnom izdanju pregleda istarske skulpture I. Matejčića i S. Mustać (**I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 204-205, 223-225, 230-231).

I.1. Stranice krune krstioničkog ciborija

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S – 186, S – 187, S – 188

Materijal: mramor

Dimenzije: a) oč. šir. 155 cm, vis. 80 cm, deb. 7,5 cm, promjer luka 133,5 cm

b) oč. šir. 170 cm, vis. 89 cm, deb. 7,5 cm, promjer luka 133,5 cm

c) oč. šir. 170 cm, vis. 73-80 cm, deb. 7,5 cm, promjer luka 133,5 cm

d) nije poznata (pretpostavlja se da je bila jednaka kao stranica a)

Mjesto i okolnosti nalaza: Stranice ciborija već su krajem 18. st. bile razmještene i reupotrijebljene na različitim lokacijama po gradu. Stranicu s monogramom (čiji crtež donosi u prilogu teksta) G. R. Carli je vidio iznad glavnog oltara u katedrali. Neposredno prije rušenja krstionice, 1855., P. Kandler je objavio članak u kojemu je naveo da se jedna arkada nalazi u klaustu crkve Blažene Djevice Marije od Milosrđa, druga je iskorištena kako bi se smanjio otvor stražarnice pred palačom austro-ugarskog Admiraliteta, dok je treća postavljena u pročelju kapelice („del Santo“) na tadašnjoj „Piazza di Porta San Giovanni“. Na tome se mjestu nalazila još 1912., o čemu svjedoči fotografija objavljena u tekstu W. Gerbera. Jednu je arkadu (b) D. Frey 1914. ugledao u dvorištu neke privatne kuće u Puli i dao ju prenesti u Muzej. Nije poznato kada je arkada s monogramom premještena iz katedrale, ali je sigurno da ju je Kandler vidio cijelu, jer u tekstu iz 1876. donosi čitanje monograma u kojemu raspoznaje slova A i E. M. Mirabella Roberti je 1943. pisao o tri arkade u Muzeju i jednoj ugrađenoj u pročelje kapelice na ulazu u grad. U poslijeratnom raščišćavanju ruševina, B. Bačić i M. Mirabella Roberti velik su dio ulomaka skulpture prenijeli u današnji Arheološki muzej Istre pa se pretpostavlja da su tada u nj dospjeli i sačuvani ulomci arkada krstioničkoga ciborija. Do kraja 20. st. arkade su bile izložene u konstrukciji kvadratne osnove, u koju ih je posložio B. Marušić, kao dio stalnog postava muzeja. U vrijeme pripremanja izložbe „Hrvati i Karolinzi“ (Split, 2000.) konstrukcija je demontirana, čime se pružila prilika za detaljnijom analizom tehničkih i izvedbenih osobina krune ciborija, koju je izradio P. Vežić.

Opis: Tri mramorne arkade krune ciborija, ukrašene plitkoreljefnim geometrijskim i florealnim dekoracijama, sačuvane su gotovo u cijelosti. Stranica a pri naknadnoj je upotrebi neznatno skraćena na bočnim krajevima, dok je desna strana središnjeg polja s

monogramom stranice c recentno rekonstruirana. Na stražnjoj se strani nalaze utori u koje su bili uglavljeni elementi konstrukcije piramidalnog krova. Na tankim bočnim plohamo vide se rupe od klinova kojima je cjelina bila fiksirana, kao i ostaci metalnih trnova o koje su bile obješene svjetiljke ili zastori.

Nad oblinom luka svih stranica od jedne do druge stope proteže se široka bordura, koja u tjemenu dotiče rub ukrasne površine. Trokutasta polja u gornjim kutovima ukrašena su simetrično postavljenim parovima većih motiva poput rozeta ili ukriženih ljljlana unutar isprepletenih kvadrata, medaljona s upisanim križem ili trorogih petlji. Preostali prostori ispunjeni su izduženim bršljanovim listovima, stiliziranim ljljlanima i pletenicama. Rub svih stranica načinjen je od tanke glatke letvice, duž koje su ritmično raspoređene punce (tzv. biserni niz) širih središnjih rupica. Iste takve pojavljuju se i kao ispuna pojedinih dijelova rozeta i površina bršljanovih listova, dok su u središtima prepleta i pregibima petlji rupice načinjene svrdlom nešto manjeg promjera. Unatoč razlikama u odabiru dekorativnih elemenata i izvedbi motiva cjelina krune djeluje skladno i ujednačeno, a preglednost plohe i prividna simetrija nisu narušene niti mjestimičnim pogreškama u crtežu i razlikama između lijeve i desne strane arkada. Tako je nasuprot bršljanovu listu na lijevoj polovini smještena malena pletenica na desnoj, rozete unutar isprepletenih kvadrata nisu iste veličine, oblika i broja latica, razlikuju se završeci motiva pri petama arkada, listovi pokraj petlji i dr.

Odstupanja u osnovnome crtežu, morfologiji motiva i duktusu klesanja ukazuju na to da su stranice ukrašavali različiti majstori podjednake zanatske kvalitete, pri čemu su izvedene varijacije motiva s predložaka koje je posjedovala radionica. Različiti „rukopisi“ najbolje se vide u izvedbi pleternih traka, čiji je presjek u jednom slučaju meko zaobljen, a u drugom oštar, u obliku dvostrukoga obrnutog slova W. Reljefi svih stranica nenametljivo se izdižu od pozadine, oblikujući meke i zaobljene linije. Tvrda mramorna podloga omogućila je izvedbu uskih faseta nagnutih u suprotnim smjerovima čime je postignut dinamičan ritam odmjerenih kontrasta svjetla i sjene.

U tjemenu jedne arkade nalazi se monogram, čije bi novo čitanje, kako je objašnjeno u raspravi ove disertacije bilo – *Antemius*. Sukladno analizi povijesnog konteksta u kojemu je mogao biti naručen ovaj skupocjeni dio liturgijske skulpture, zaključujem da je *Antemije* bio biskup na čelu Pulske dijeceze u vrijeme kada je Istra, nakon pada Langobardskog kraljevstva, ponovno vraćena pod vlast Bizanta. Analizom povijesnog konteksta, stilskih

karakteristika reljefa, kao i uspostave analogija s područja sjevernojadranskog bazena kao gornja datacijska granica spomenika određeno je vrijeme do kraja prvog desetljeća 9. st.

Bibliografija: G. R. CARLI, 1790, 270 (T.I.Fig.II); P. KANDLER, 1845, 65-69; P. KANDLER, 1876, 227-229; G. CAPRIN, 1905, 62; W. GERBER, 1912, 65; D. FREY, 1914, 16; M. MIRABELLA ROBERTI, 1943, 16; B. MARUŠIĆ, 1967, 49-51; M. VICELJA, 1990b (II), 54; N. JAKŠIĆ, 1997, 33; P. VEŽIĆ, 1997, 105; P. VEŽIĆ, 2000 (II), 63 (I.52); N. JAKŠIĆ, 2006, 74, (5); M. OBAD-VUČINA, 2007, 47-61; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, 2009, 48-51; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 230-231 (90).

I.2. Ulomak arhitrava ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 66 cm, vis. 22 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Greda se nalazi na zapadnoj strani južnog zida sakristije, na visini od oko 4 m. Nije poznato u kolikoj je mjeri sakristija stradala za vrijeme bombardiranja Pule, pa se ne može utvrditi je li greda uzidana tijekom poslijeratne obnove (1946./1947.) ili u vrijeme gradnje sakristije (1924./1927.).

Opis: Greda je odbijena s oba kraja. Zbog mjesta na kojemu se nalazi nije moguće utvrditi izgled bočnih stranica pa tako ni njezinu izvornu funkciju. Visina grede odgovara vijencu pluteja ili arhitravu, a zbog vrste materijala od kojega je načinjena pretpostavlja se da je pripadala opremi baptisterija. Gornji i donji rub ulomka uokvireni su letvicama duž kojih su

gusto raspoređene punce. Središnje je polje ukrašeno četveroprutim lukovima pod kojima su stilizirani ljiljanovi cvjetovi, tri trokutasta lista ispunjena puncama i jedno stabalce koje u obliku kapljičastih listića izrasta iz para volutica. U osnovnome crtežu vidljivo je oslanjanje na predloške iz lagunarnih središta (Murana i Torcella), gdje se motiv trokutastih vegetabilnih elemenata pod lukovima javlja u inačicama koje duž rubnih letvica umjesto puncu imaju gusto poredane kuglice. Način klesanja motiva, plitko uklesavanje pozadine, detalji i primjena puncu bliski su onima sa stranica krstioničkoga ciborija, pa se i ovaj vijenac (ili arhitrav) pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.3. Pilastar oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S - 26

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 112 cm, deb. 32 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Mjesto i okolnosti nalaza pilastra nisu poznate. Prema inventarnom broju zaključuje se da je u inventaru muzeja od njegova osnutka. Od 1973. nalazio se u stalnom postavu srednjovjekovne izložbe na 2. katu Arheološkog muzeja Istre u Puli.

Opis: Mramorni je pilastar bio dijelom visoke oltarne ograde, na što upućuje dio integriranoga stupića okrugla presjeka s niskom prstenastom bazom, koji se sačuvao na vrhu pilastra. Utori za umetanje pluteja nalaze se s obje bočne strane, sugerirajući položaj pilastra u sredini pergule. Na dnu desnog utora nalazi se okrugla rupa, načinjena prilikom sekundarne upotrebe pluteja, pri čemu je vjerojatno na istoj strani oštećena rubna letvica. S lijeve i gornje strane tanka rubna letvica sačuvana je u cijelosti. Lice pilastra

ukrašeno je plitkoreljefnim prikazom *Pravoga trsa*. Donji dio (usadnik), visok oko 15 cm, nije ukrašen. Iz njegova se lijevog gornjeg ugla valovito izvija tropruta traka, od koje se naizmjenično odvajaju tropruti izdanci, na račvanju podvezani dvostrukim prstenom. S unutarnje strane izdanaka prislonjeni su stilizirani preklopljeni listovi vinove loze, glatkih površina i profiliranih rubova. U dnu svakog lista nalazi se malena mesnata voluta. Iste takve, ali nešto veće, odvajaju se od središnje grane, ispunjavajući međuprostor na vrhu i pri korijenu trsa. Materijal izrade, precizan i odmjeran način klesanja troprutih traka, kao i prepoznatljivo oblikovanje voluta sugeriraju da je pilastar nastao u okviru jedinstvene narudžbe opreme baptisterija kao i ciborij krstionice pulske katedrale, te ga valja pripisati istoj radioničkoj produkciji i datirati između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 76.

I.4. Pilastar oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 100 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: spolij u gornjem dijelu zida južnog broda katedrale

Opis: Vidljiva je stražnja, neukrašena strana pilastra. Na vrhu pilastra sačuvana je prstenasta baza i mali dio stupića okrugloga presjeka. Pilastar je u paru s prethodno opisanim činio dio iste visoke ograde, a zbog materijala izrade vjerojatno je pripadao opremi krstionice.

Bibliografija: neobjavljen

I.5. Ulomak arhitrava ili vijenca (ciborija ?)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S - 33

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 44 cm, vis. 21 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U

muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedena pulska katedrala. Ulomak je od 1973. bio dijelom stalnog postava srednjovjekovne zbirke u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a u muzejskoj je evidenciji kao mjesto nalaza navedeno: „Pula – nepoznato“.

Opis: Ulomak je odbijen s gornje i lijeve bočne strane. Desna je strana oštećena, ali se u donjoj polovini sačuvao dio rubne letvice pa se može pretpostaviti da je dio koji nedostaje bio neukrašeni usadnik. Na sredini gornje stranice nalaze se dvije okrugle rupe, od kojih je jedna služila za umetanje metalnoga trna uz pomoć kojega je ulomak bio izložen na zidu muzeja. Na gornjoj polovini grede razaznaju se ljiljanovi cvjetovi čije se krajnje latice dodiruju oblikujući međuprostore slične arkadicama pod kojima su smještena minijatura stilizirana stabalca. Ispod kimationa, uokvirene glatkom letvicom s nizom puncu, isklesane su dvije troprute trake koje oblikuju niz prepletenih lukova. Zbog vrste materijala od kojega je izrađena greda, plitkog uklesavanja pozadine reljefa, blago zaobljenih vrhova pleternih traka, kao i korištenja puncu na rubnoj letvici i u središtima voluta ulomak se pripisuje opusu *Radionice pulskih ciborija* i datira između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 39.

I.6. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S - 509

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 56,5 cm, vis. 30 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedena pulska katedrala. Ulomak je od 1973. bio dijelom stalnog postava srednjovjekovne zbirke u Arheološkom muzeju Istre u Puli. S obzirom na to da je u muzejskoj evidenciji kao mjesto nalaza navedeno: „Pula – katedrala“ moguće je da je pronađen tijekom arheoloških istraživanja nakon požara (1923.) ili tijekom raščišćavanja ruševina nakon bombardiranja (1946./1947.).

Opis: Ulomak je skraćen s desne strane točno po rubu okvira kasete u kojoj se ispod luka načinjenog od troprute trake nalazi peterolatična polurozeta. Unutarnji krajevi luka savijaju se u fino oblikovane mesnate volute, u čijim se središtima nazire sitna rupica. Iste takve volute odvajaju se od luka, ispunjavajući gornje uglove kasete.

Varijacije motiva palmete pod lukom često se pojavljuju kao ukras vijenaca pluteja predromaničkih oltarnih ograda sjevernotalijanskog i istočnojadranskog područja, a nekoliko morfološki sličnih primjera nešto lošije klesarske izvedbe poznato je iz Pule i neposrednoga zaleđa. Prema načinu klesanja i specifičnim detaljima srodnim reljefima iz opusa *Radionice pulskih ciborija* i ovaj se ulomak pripisuje istoj klesarskoj produkciji s kraja 8. ili početka 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 132.

I.7. Šest ulomaka istog pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S – 56, S – 57, S - 447

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38 cm, vis. 80 cm, deb. 8 cm

šir. 74 cm, vis. 37 cm, deb. 8 cm

šir. 45 cm, vis. 94 cm, deb. 8 cm

šir. 28 cm, vis. 26 cm, deb. 8 cm

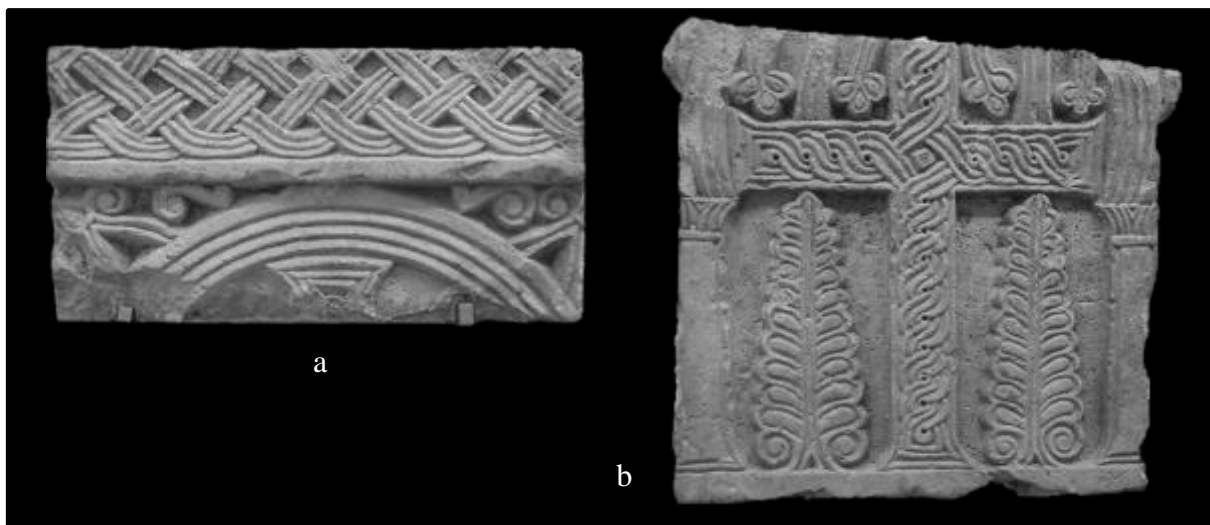
šir. 26 cm, vis. 24 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Četiri velika ulomka pluteja, od kojih se tri spajaju u lomu, pronašao je F. Forlati, kad je tijekom obnove katedrale 1926. dao podići popločenje brodova. U članku koji je nakon toga objavio sumarno je opisao tek nalaze iz ranokršćanske faze gradnje katedrale, ali se ulomci velikoga predromaničkog pluteja lijepo vide na jednoj od tada načinjenih fotografija (**slika 19**). Jedan manji ulomak (donji lijevi na rekonstrukciji) pronašao je M. Mirabella Roberti u ruševinama katedrale 1946. te ga je prenio u Arheološki muzej Istre. Drugi manji ulomak uzidan je kao spolij u sjevernome zidu katedrale i dosad nije povezivan s ostalim ulomcima ovoga pluteja (donji desni na rekonstrukciji). Prema dimenzijama i reljefnome motivu uklapa se u donji dio pluteja, između dva velika medaljona.

Opis: Iako se ulomci ne spajaju u lomu, moguće je rekonstruirati izgled pluteja kojemu su pripadali. Riječ je o ploči izrazito velikih dimezija, ukupne širine od oko 2,30 m, usporedivih još samo s plutejima iz zadarske katedrale. Gornji vijenac i lijeva bočna strana znatno su oštećeni, ali se na sačuvanim dijelovima raspoznaje motiv dvoprutih traka koje se isprepliću, oblikujući krugove i rombove. Donji kraj vijenca naglašen je istaknutom glatkom letvicom, kakva se pojavljuje i na donjem rubu pluteja. Glavno ukrasno polje ispunjavaju tri velika učvorena kruga (medaljona) s upisanim kvadratima, načinjena od troprute trake šireg srednjeg prutka (*fettuccia bizantina*). Traka se na četiri mjesta unutar svakoga kruga savija u dvotračne pletenice s duboko izbušenom rupicom u sredini prepleta, koje se dijagonalno spuštaju prema središtu, presijecajući stranice kvadrata i čini manji krug oko virovite rozete u središtu centralno komponirane kompozicije. Uglove upisanih kvadrata ispunjava po jedan bršljanov list. U četiri trokutasta prostora između velikih medaljona smještena je po jedna troroga petlja flankirana dvjema volutama „prelomljenih“ vratova koje se odvajaju od rubne letvice. U gornjem lijevom uglu nalazi se motiv stilizirana ljiljanova cvijeta, zapravo podvezanih, antitetičnih voluta razmaknutih dvostrukih stapki iz kojih izvire suzoliki pupoljak, što je prepoznatljiv detalj kojega koristi *Radionica pulskih ciborija* (**kat. I.1c; kat. I.8a, kat. I.9, kat. V.2**). Na izvedbenoj i morfološkoj razini plutej se uklapa u opus *Radionice pulskih ciborija*, a u odabiru i izvedbi detalja najbliži je stranicama krstioničkoga ciborija i pluteju s prikazima „Rajskih vrata“ iz katedrale, što dozvoljava dataciju u kraj 8. ili početak 9. st.

Bibliografija: F. FORLATI, 1936; M. MIRABELLA ROBERTI, 1949, 245 (h); B. MARUŠIĆ, 1960, 27; M. VICELJA, 1990b (II), 110; M. VICELJA, 1993, 168; N. JAKŠIĆ, 1997, 33; N. JAKŠIĆ, 2000 (II), 61.

I.8. a, b Dva dijela velikoga pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S – 73, S – 74

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 52 cm, vis. 27 cm, deb. 9 cm

b) šir. 56 cm, vis. 52 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Manji je ulomak vjerojatno pronašao F. Forlati tijekom obnove katedrale 1926. Tada je od pronađenih dijelova kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih pluteja rekonstruirana oltarna ograda, u koju je bio ugrađen i ovaj ulomak. U Muzej ga je prenio M. Mirabella Roberti, u vrijeme raščišćavanja ruševina katedrale 1946. Roberti je tom prilikom pronašao i drugi, dotad nepoznati, ulomak na kojemu je sačuvan donji dio kompozicije te ih oba pripisao istome pluteju, o čemu je izvijestio 1949. i uz kratak opis ponudio dataciju u 8. st. Do preuređenja 2012., ulomci su bili dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Dva ulomka, koja se ne spajaju u lomu, vjerojatno su pripadala istome pluteju, na kojemu je bilo izvedeno nekoliko križeva pod arkadama, pa je prvi ulomak gornji dio jedne, a drugi donji dio druge arkade. Bočni rubovi oba ulomka odbijeni su i ne spajaju se u lomu pa nije moguće utvrditi njihov redoslijed u cjelini pluteja. Na prvome je ulomku sačuvano nešto manje od 1/3 ukupne visine pluteja i to veći dio vijenca uokvirenog istaknutom glatkom letvicom i ukrašenog mrežom načinjenom od nekoliko isprepletenih troprutih traka.

U središnjem se polju nalazio motiv „Rajskih vrata“, od kojega je vidljiv dio profilirane arkade načinjene od četveroprute trake i završetak proširene haste križa ispunjenog pletenicom.

Ugaone međuprostore ispunjavaju volutice „prelomljenih“ vratova koje se odvajaju od rubne letvice i po jedan stilizirani ljiljanov cvijet načinjen od podvezanih, antitetično postavljenih voluta razmaknutih dvostrukih stapki iz kojih izvire suzoliki pupoljak. Na drugome je ulomku sačuvano oko 2/3 ukupne visine motiva „Rajskih vrata“. U središtu kompozicije nalazi se latinski križ proširenih krajeva haste, tijela potpuno prekrivenog troprutom pletenicom, pomalo plošna izgleda i s rupicama u sredini prepleta. Križište krakova naznačeno je polukuglicom s puncom na vrhu. Pored križa, ispod antene, iz nasuprotno postavljenih mesnatih voluta izrastaju dva kopljasta stabalca naglašene središnje žile, od koje se odvajaju parovi kapljičastih listića obrubljenih tankim kanalićem. U gornjem dijelu, iznad antene, nalazio se par vegetabilnih elemenata, vjerojatno palmeta, obješenih grana zaključenim trima suzolikim listićima profiliranih rubova. Na isti su način obrubljene i glatke kolonete proširenih baza, na čijim kapitelima, izvedenim plitkim paralelnim potezima dljijeta, počiva arkada nalik jednostavnoj četveroprutoj traci.

Ikonografske i likovno-morfološke karakteristike prikaza ne mogu se smatrati sigurnim osloncem za dataciju pluteja, ali podudarnost na izvedbenoj razini i prepoznatljivi („morelijanski“) detalji poput voluta „prelomljenih“ vratova i ljiljanovih cvjetova u međuprostorima otkrivaju ruku istoga majstora koji je izradio veliki plutej ukrašen centralno komponiranim krugovima i rombovima iz pulske katedrale, što znači da su nastali u isto vrijeme, kao dio opusa *Radionice pulskih ciborija*.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1949, 245 (g) (T – V/6); B. MARUŠIĆ, 1960, 27 (T – XIII/); M. VICELJA, 1990b (II), 120, 125; Ž. UJČIĆ, 1992, 275 (T – II/5, 6).

1.9. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je kao spolij ugrađen u zid prilikom gradnje sakristije, 1924-1927. gdje se i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odbijen s gornje i lijeve strane, ali je na donjoj i desnoj sačuvan dio glatke rubne letvice što odgovara položaju ulomka na donjem desnom kutu pluteja. Motiv koji se raspoznaje na reljefnome polju čine dvije antitetično postavljene volute razmaknutih dvostrukih stapki, podvezane prstenom, iz čijeg se središta na vrhu probija mali ljiljanov pupoljak. U gornjem lijevom uglu ulomka nazire se trag nekog većeg, kružnog motiva, ali se fragment ne uklapa ni u jednu zasad poznatu kompoziciju. Idućičan motiv ljiljana izveden je u uglovima dvaju pluteja iz katedrale pa se može zaključiti da je i ovaj pripadao nekoj većoj kompoziciji reljefa izvedenog kao dio iste narudžbe koju je krajem 8. st. realizirala *Radionica pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.10. Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S – 159 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 39 cm, vis. 47 cm, deb. 6 cm

b) šir. 53 cm, vis. 38 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznate. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedena pulska katedrala. Do preuređenja, 2012., ulomci su bili dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

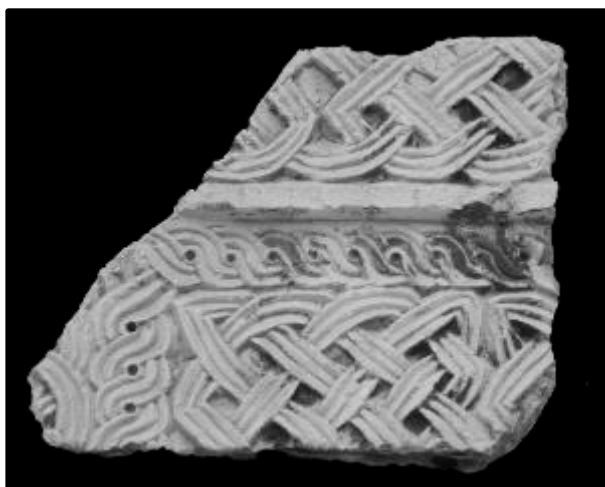
Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu. Ni s jedne strane

nije sačuvano pero za umetanje u pilastre, pa je moguće da su se oba fragmenta nalazila negdje u sredini velikoga pluteja. Dužinom jedne strane svakog ulomka sačuvala se tanka glatka rubna letvica. Središnje je polje bilo uokvireno širokom bordurom nalik mreži načinjenoj od više isprepletenih beskonačnih troprutih traka. Istim takvim mrežama ispunjeni su pravokutnici uokvireni tankim letvicama i troprutim pletenicama, pomalo plošnog dojma sa svrdlom rađenom rupicom u središtu prepleta, koji su se nizali sredinom pluteja.

Temeljem likovno-morfoloških i tehničko-izvedbenih karakteristika ulomci se mogu pripisati *Radionici pulskih ciborija* te, kao i ostali veliki pluteju iz katedrale, datirati u kraj 8./početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 107; M. VICELJA, 1995a, 48.

I.11. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 32 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom

njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Na ulomku pluteja sačuvao se dio integriranoga vijenca i dio glavnog reljefnog polja. Vijenac je oko 3 cm istaknut u odnosu na ostatak ploče i od njega odijeljen glatkom letvicom. Ukrašen je nizovima složenih i međusobno povezanih čvorova, načinjenih od više beskonačnih troprutih traka. Glavno je polje ispunjeno pravokutnicima ispunjenim pleternim mrežama i obrubljenim troprutom pletenicom pomalo plošna izgleda sa svrdlanim rupicama u pregibima traka. Način komponiranja plohe, likovno-morfološke i tehničko-izvedbene karakteristike jednake su kao na prethodno opisanim ulomcima (**kat. I.11**) s kojima je ovaj

činio istu cjelinu velikoga pluteja, ali i drugim djelima koje je izradila *Radionica pulskih ciborija* pa se i ovaj ulomak datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.12. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S - 109

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 57 cm, vis. 25 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedena pulska katedrala. Prema niskom inventarnom broju zaključuje se da je ulomak bio među prvim srednjovjekovnim spomenicima donesenim u Muzej. Do preuređenja, 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je bio gornji dio većega pluteja. Sa svih je strana skraćen, vjerojatno prilikom naknadne upotrebe. U gornjem je dijelu sačuvano oko $\frac{3}{4}$ integriranoga vijenca, izbočenog u odnosu na glavno ukrasno polje i uokvirenog glatkom letvicom. Cijelom širinom vijenca proteže se niz antitetički postavljenih i međusobno povezanih petlji nalik peticima. Na ostatku glavnog polja razaznaje se gornji rub kompozicije, načinjen od učvorenih troprutih trokuta, ispresijecanih istim takvim dijagonalama. Vrlo precizno izveden likovni sadržaj i

nešto pliće uklesavanje pozadine jednaki su kao na stranicama krstioničkoga ciborija i još nekih dijelova liturgijske skulpture iz katedrale, a s obzirom na to da je izrađen od mramora, vjerojatno je i pripadao dijelu opreme baptisterija. Sve to upućuje na zaključak da je i ovaj plutej djelo *Radionice pulskih ciborija*, s kraja 8. / početka 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 114.

I.13. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u donjem dijelu zida južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 91 cm, vis. 54 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je skraćen sa svih strana. Sačuvan je dio glavnog ukrasnog polja s jednim redom krugova ispresijecanih dijagonalnim trakama i načinjenih od troprutih učvorenih rombova i trokuta, konkavnih stranica. U gornjem dijelu je integrirani vijenac, oko 3 cm istaknut u odnosu na donje polje. Ukrašen je nizom antitetično postavljenih i međusobno povezanih motiva u obliku pereca, koji se protežu iznad glatke rubne letvice. Sačuvano je oko $\frac{3}{4}$ ukupne visine vijenca. Ulomak je pripadao pluteju kojega je izradila ista ruka kao i

prethodno opisani mramorni fragment koji se čuva u muzeju, što upućuje na zaključak da je i ovaj plutej djelo *Radionice pulskih ciborija*, s kraja 8. / početka 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.14. Vrh pilastra (?)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S - 3

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 33 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedena pulska katedrala.

Prema inventarnom broju može se zaključiti da je ulomak postao dijelom građe Arheološkog muzeja još u vrijeme njegova osnivanja. Do preuređenja, 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je činio vrh pilastra koji nije sačuvan. Na desnoj se strani nalazi utor za umetanje pluteja. Gornja strana ulomka je glatka, bez tragova loma, što ukazuje na to da je pilastar činio dio niske oltarne ograde. Sačuvana je glatka letvica koja cijelom širinom prati gornji rub, dok je na dnu vidljiv trag nekog (dvoprutog ?) motiva. U ukrasnom je polju izveden latinski križ proširenih krajeva hasti koje sežu do rubova pravokutnog polja. Krakovi križa potpuno su prekriveni troprutom pletenicom sa svrdlom rađenim rupicama u pregibima, a središte je naglašeno polukuglicom s puncom na vrhu. Prostor uokolo križa nije ukrašen, već je vidljiva pozadina, plitko uklesana krupnim kvadratičnim dljetom. Impostacija, oblik i izvedba križa, a naročito pletenice kojom su ukrašene njegove haste jednaki su kao na pluteju s prikazom „Rajskih vrata“ iz katedrale. Zbog odsustva kompleksa *horror vacui* i specifičnog načina obrade glatke pozadine ulomak se datira u kraj 8. st., a izradila ga je *Radionica pulskih ciborija*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1960, 27 (T XIII/ 2); M. VICELJA, 1990b (II), 125; F. JUROŠ-MONFARDIN, 1996, str.110; Ž. UJČIĆ – F. JUROŠ-MONFARDIN, 2000, 76-77.

I.15. Dva pilastra oltarne ograde

Foto iz: MATEJČIĆ-MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI, Pula

Inv.br.: S – 247, S - 248

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 18 cm, vis. 123 cm, deb. 24 cm

b) šir. 20 cm, vis. 120 cm, deb. 24 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Izvorna lokacija na kojoj su se nalazili pilastri nije poznata, a pretpostavlja se da su izrađeni za neku od građevina u kompleksu katedrale. W. Gerber je 1912. objavio fotografiju kapelice „del Santo“ na tadašnjoj „Piazza di Porta San Giovanni“ u Puli, na kojoj se vidi da su pilastri bili ugrađeni u pročelje, lijevo i desno od ulaza. Kapelica je stradala u bombardiranju 1944./1945., nakon čega su pilastri preneseni u današnji Arheološki muzej Istre, gdje

su do 2012. bili izloženi kao dio stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija.

Opis: Oba su pilastra sačuvana u cijelosti. Neznatna oštećenja vidljiva su samo duž tankih glatkih letvica kojima su obrubljene prednje stranice ukrašene plitkim reljefom. Utori za umetanje pluteja na svakom se pilastru nalaze samo s jedne strane (s desne na pilastru **a**, a s lijeve na pilastru **b**) što znači da su se nalazili do prolaza u ogradi. Donji dio pilastara, usadnik, visok oko 20 cm, nije ukrašen. Preostali dio prednjih stranica obaju pilastara ukrašen je inačicama ikonografskoga motiva „Pravoga trsa“. Na pilastru **a** se u vrhu gornjeg dijela nalazi latinski križ profiliranih rubova i proširenih krajeva hasti zaključenih malenim volutama. Od patibuluma se do dna ukrašenog polja pruža vertikalna tropruta traka, također zaključena dvjema volutama, a od nje se u četiri reda odvajaju parovi antitetično postavljenih vitica krajeva svinutih u volute. Polukružni međuprostori između vertikale i vitica ispunjeni su s po tri obrubljena kapljičasta listića. Na pilastru **b** se od neukrašenog dijela u dnu, čitavom visinom, izvija sinusoidna tropruta traka od koje se naizmjenice

odvajaju troprute vitice zaključene volutama, oblikujući krugove unutar kojih su smještene četverokrake virovite rozete naglašenog središta. Mjesta na kojima se vitice odvajaju od središnjega trsa podvezana su dvostrukim prstenom, od kojega se u međuprostor prema rubnoj letvici pruža po jedan stilizirani ljiljanov cvijet. Vrhovi pilastara su ravni, bez ostataka mogućih stupića trabeacije, što znači da činili dio niske ograde, moguće *scholae cantorum*, čiji su tragovi pronađeni u podu glavnog broda katedrale.

Uredan i precizan duktus klesanja reljefa na ovim pilastrima ukazuje na sigurna i vješta majstora, vična tehnikama obrade mramora koje u ovome slučaju primjenjuje na jeftinijem materijalu, pa umjesto dubokih utora koso postavljenim dlijetom, oblikuje trake čiji su prutci u presjeku blago zaobljeni, kao i oni na pojedinim stranicama krune ciborija krstionice katedrale (**kat. I.1**). Ista ruka prepoznaje se i u izradi mesnatih volutica s malenom puncom u središtu, kakve se pojavljuju i na drugim dijelovima opreme katedrale (**kat. I.6-9**). Način oblikovanja križa proširenih hasti s volutama, kakav je izrađen u gornjem dijelu pilastra **a** karakterističan je za ranija razdoblja predromaničke skulpture, do kraja 8. st., što dodatno potvrđuje to da su opisani pilastri i ciborij krstionice katedrale nastali kao dio jedinstvene narudžbe koju je realizirala *Radionica pulskih ciborija*.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 64-65; M. VICELJA, 1990b (II), 64, 69; M. OBAD-VUČINA, 2007, 58-59; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 198 (66).

I.16. Središnji dio pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnanac

Dimenzije: šir. 17,5 cm, vis. 43 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

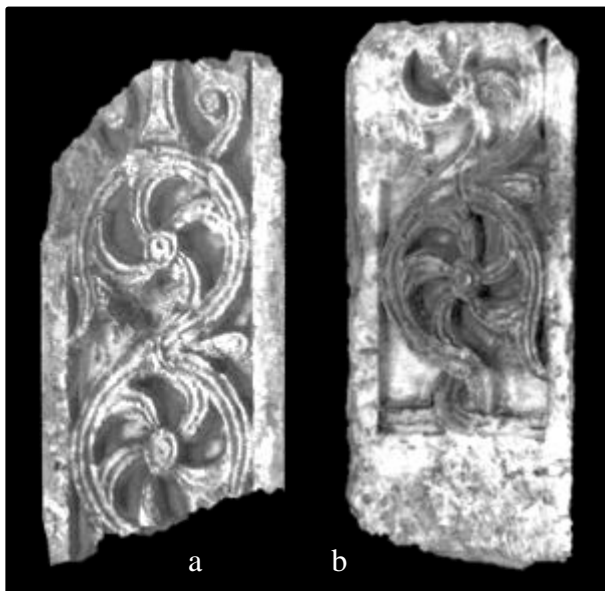
Opis: Ulomak se nalazio u srednjem dijelu pilastra ukrašenog

motivom „Pravoga trsa“ u inačici s rotirajućim snopićima traka koji se prema kružno savijenoj vitici odvajaju od naglašenog središnjega „oka“. Vidljiva je stranica obrubljena tankim letvicama duž kojih se naziru ostaci ritmično raspoređenih puncu. Dva kružna segmenta reljefnoga motiva sačuvana su cjelovito, polovina trećega nalazi se u dnu ulomka, dok se u vrhu nazire završetak vitice još jednoga kruga. Isti je motiv izveden na jednom integralno sačuvanom pilastru iz katedrale (**kat. I.15b**) pa se, analogno dimenzijama spoliranog ulomka, zaključuje da se i na njegovom ukrasnom polju nalazio vertikalni niz od šest kružnih odsječaka.

Unatoč površinskim oštećenjima ulomka zamjetno je uredno klesanje i odmjerena impostacija dijelova motiva na reljefno ukrašenoj plohi. U načinu podvezivanja vitice i oblikovanju njenih blago povijenih, ušiljenih vrhova i korištenju puncu uočavaju se sličnosti s ulomcima stranica ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.1**) i crkve sv. Lucije (**kat. IV.1**) pa se i ovaj ulomak pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.17. Dva dijela istog pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Dva dijela istog pilastra uzidana su na različitim pozicijama kao spolij na vanjskoj strani južnog zida klerestorija katedrale.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 22,5 cm, vis. 40 cm

b) šir. 22,5 cm, vis. 49 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su na mjesto gdje se danas nalaze uzidani 1946., pri rekonstrukciji katedrale nakon bombardiranja Pule.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, a sudeći prema uobičajenoj visini pilastara nedostaje jedan od pet vertikalno nanizanih kružnih odsječaka motiva „Pravoga trsa“, koji se ovdje pojavljuje u inačici s valovito izvijenom troprutom granom od koje se odvajaju iste takve vitice, oblikujući krugove uokolo rotirajućih snopića traka što se odvajaju od središnjega „oka“. Na mjestima gdje račvanja grane i vitica, podvezana dvostrukim prstenom, oblikuju trokutaste međuprostore smješten je kapljičasti pupoljak, obrubljen plitko uklesanom linijom. Isti se motiv nalazi i na završetku krugova, između izvijenog ušiljenog kraja vitice i jednog od snopića rotirajuće rozete. Na vrhu reljefne plohe gornjeg dijela pilastra sačuvan je dio patibuluma križa glatkih stranica stepenasto profiliranih rubova. Prošireni završetak haste naslanja se na troprutu viticu, od koje se prema anteni, sa svake strane križa, izvija po jedna dvopruta voluta. Na donjem dijelu drugoga ulomka, iznad glatkog usadnika, vitica prelazi u jednostavnu petlju čiji se krajevi produžavaju do uglova glatkog letvičastog okvira pilastra.

U načinu podvezivanja i izvedbi krajeva vitica, kao i u oblikovanju kapljičastih pupoljaka pilastar je blizak mramornom ulomku stranice ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.1**), a zbog vrhunske izrade i izražene imaginacije u kombiniranju elemenata motiva može ga se pripisati samo jednoj klesarskoj produkciji koja je opremala najvažnije gradske crkve na izmaku 8. st. – *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.18. Gornji dio pilastra oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 34 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Sačuvan je gornji dio pilastra na kojemu je isklesan latinski križ glatkih hasti, stepenasto profiliranih rubova i proširenih krajeva. U četvrtastim prostorima između gornjeg dijela patibuluma i antene nalazi se po jedna sićušna rozeta. Donji dio križa flankiran je volutama koje izrastaju iz oštećenog i nečitljivog motiva izvedenog u donjem dijelu pilastra. Vrlo slična izvedba križa susreće se na prethodno opisanim ulomcima (**kat. I.17**), što ih dovodi u vezu s istom radioničkom produkcijom i omogućava dataciju u kraj 8. ili početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.19. Gornji dio pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 30 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Sačuvani dio ulomka s tri je strane obrubljen glatkom letvicom. U središnjem se polju nalazio niz troprutih beskonačnih traka koje oblikuju dva reda antitetično postavljenih parova motiva nalik phecima. Način klesanja i korištena likovna dekoracija jednaki su kao na pojedinim primjercima pluteja iz katedrale (**kat. I.12, kat. I.13**), pripisanih *Radionici pulskih ciborija*, kojoj se iz tog razloga može atribuirati i ovaj ulomak.

Bibliografija: neobjavljen

I.20. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19,5 cm, vis. 47 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznate. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odbijen s triju strana pa se njegova ukupna širina (cca. 27 cm) može samo pretpostaviti na temelju osne simetrije izvedenoga

motiva. Na bočnoj strani ulomka sačuvana je glatka rubna letvica, kakva se vjerojatno nalazila na suprotnoj. U središnjem je polju vidljiv niz učvorenih troprutih krugova, ispresijecan troprutom cik-cak trakom koja se križa u sredini krugova. Pregibi petlji izrazito su pravilni, dodatno naglašeni svrdlom rađenom rupicom u centru. Ponešto pliće klesanje, uz urednu i pravilnu izvedbu traka karakteristični su za vještog majstora naviklog reljefnoj obradi mramora u vrijeme privikavanja na oblikovne mogućnosti mekšega materijala. Sve navedeno upućuje na uradak *Radionice pulskih ciborija* i dataciju u kraj 8. / početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.21. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu klerestorija južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 49 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje strane, a na donjoj mu nedostaje usadnik. Reljefno ukrašena stranica obrubljena je glatkim letvicama, a u sredini su vertikalno postavljeni krugovi načinjeni prepletenom beskonačnom troprutom trakom. Sačuvana su tri takva kruga. U donjem je cvijet s četiri profilirane latice i kružnim „okom“ u sredini, u drugom virovita rozeta, a u trećem stilizirani ljiljan. Prema načinu klesanja i morfologiji motiva ulomak je srodan primjerima skulpture koju je izradila *Radionica pulskih ciborija*, pa se istoj pripisuje i ovaj pilastar, uz dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.22. Donji dio pilastra

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 45 cm

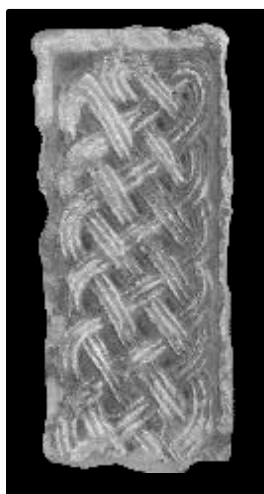
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u

Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: Donji dio pilastra (usadnik) i široke rubne letvice potpuno su glatki. U središnjem je polju izvedena beskonačna tropruta traka koja oblikuje niz krugova. Posljednji krug završava petljom koja se obratom vraća prema središtu kruga, oblikujući trokutastu kariku kao početak lanca od isprepletenih rombova čiji vrhovi dodiruju rubne letvice. Iako u osnovi ne odstupa od uobičajenog repertoara geometrijskih prepleta kojima je ukrašavan predromanički liturgijski namještaj, ova inačica motiva susreće se rjeđe od one na prethodno opisanom pilastru (**kat. I.20**), a u Istri je izvedena još samo na stranici ciborija iz bazilike sv. Felicite (**kat. III.2**), što ukazuje na isto radioničko porijeklo predloška i dozvoljava atribuciju istoj produkciji, odnosno *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.23. Ulomak pilastra ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 42 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane. Na preostalome dijelu glatko uokvirenog ukrasnoga polja, isklesana je mreža načinjena od nekoliko isprepletenih beskonačnih troprutih traka, koje se pružaju od jedne do druge rubne letvice. Ovaj je motiv, u urednoj izvedbi kao na opisanome ulomku, prepoznatljiv dio ikonografsko-dekorativnog repertoara *Radionice pulskih ciborija*, a nalazimo ga u obliku bordure luka na stranicama krune ciborija krstionice katedrale, kao dominantni motiv „tepih“ kompozicije središnjega polja ili ukras vijenaca velikih pluteja iz katedrale.

Bibliografija: neobjavljen

I.24. Ulomak pilastra ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 28 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Fragment je odlomljen s obje strane, a s bočnih su vidljivi ostaci tankih rubnih letvica. Središnje polje ispunjeno je mrežom od isprepletenih beskonačnih troprutih traka, koje se pružaju od jednog do drugog ruba. Moguće je da je ovaj ulomak činio dio iste cjeline vijenca pluteja ili pilastra s prethodno opisanim (**kat. I.23**) zbog čega se pripisuje istoj radionici i jednako datira.

Bibliografija: neobjavljen

I.25. Ulomak pilastra ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 55 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Gornja i donja strana ulomka su odlomljene. Sačuvan je dio središnjega polja, uokvirenog glatkim letvicama po kojima su u ritmičnom nizu raspoređene punce. Reljefni motiv oblikuju dvije

beskonačne valovite troprute trake koje se međusobno prepliću. Iako linije traka na pojedinim mjestima odstupaju od pravilnog, urednog ritma, a izvedba prutaka nije precizna, zbog uporabe puncu, koje se ne javljaju ni kod jedne druge pulske radionice i ovaj se ulomak pripisuje *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.26. Ulomak pilastra ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu sjevernoga broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19,5 cm, vis. 39cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Ukrasno je polje obrubljeno glatkim letvicama, između kojih je čitavom širinom izvedena uredna mreža dvaju beskonačnih, isprepletenih, valovitih, troprutih traka. Opisani motiv učestalo se pojavljuje kao ukras liturgijske skulpture *Radionice pulskih ciborija*, čijem opusu valja pripisati i ovaj ulomak.

Bibliografija: neobjavljen

I.27. Vrh pilastra ili kraj vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu sjevernoga broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

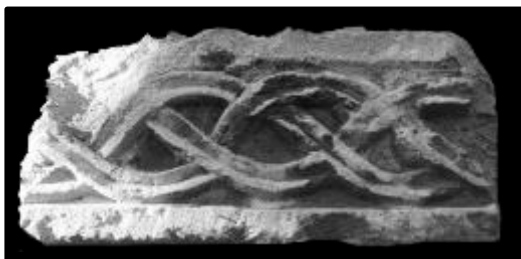
Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 22,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Glatka rubna letvica je fragmentarno sačuvana s tri strane ulomka, što ukazuje na njegov izvorni položaj pri vrhu pilastra ili na jednom od krajeva vijenca pluteja. U reljefnome polju sačuvan je završni dio prepleta, na kojemu se dvije valovite troprute trake presavijaju i u istom ritmu vraćaju prema suprotnoj strani. Motiv je karakterističan dio dekorativnog repertoara *Radionice pulskih ciborija*, kojoj se, unatoč neznatnim odstupanjima u klesanju paralelnih traka, pripisuje i ovaj ulomak.

Bibliografija: neobjavljen

I.28. Ulomak pilastra ili vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 33 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Bočne strane reljefnoga polja obrubljene su glatkim letvicama koje u pravilnim razmacima tangiraju tri dvoprute, isprepletene valovnice. Traka načinjena dvama usporednim prutcima javlja se na skulpturi ranijega razdoblja predromanike, a u Puli je izvedena na stranici krstioničkoga ciborija (**kat. I.1c**) i na rubnim dijelovima velikog pluteja iz katedrale, ukrašenog centralno komponiranim krugovima i kvadratima (**kat. I.7**), zbog čega i ovaj ulomak ulazi u opus *Radionice pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.29. Vrh pilastra ili rubni dio vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 30 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Glatka rubna letvica sačuvana je s tri strane ulomka, što ukazuje na njegov izvorni položaj pri vrhu pilastra ili na jednom od krajeva vijenca pluteja. Lice ulomka ukrašeno je valovitom dvoprutom trakom koja završava u jednom uglu reljefne plohe, dok se u drugom presavija i vraća prema sredini, oblikujući motiv nalik perecu. Morfološki i izvedbeno ulomak je srodan stranicama pulskog krstioničkoga ciborija (**kat. I.1**) i ulomcima pluteja iz katedrale (**kat. I.7**), zbog čega se pripisuje istoj radionici.

Bibliografija: neobjavljen

I.30. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12 cm, vis. 22,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Maleni je ulomak odlomljen s bočnih strana i na vrhu, ali je sačuvani dio reljefne dekoracije dostatan za prepoznavanje cjeline motiva kojim je vijenac pluteja bio ukrašen. Iznad glatke rubne letvice nalazio se niz troprutih arkada, završenih volutama koje se

savijaju prema središtu luka pod kojim se nalazio po jedan ljiljanov pupoljak. Isti se „rukopis“ u izvedbi cvijeta raspoznaje na rozetama načinjenim od ukriženih ljiljana na stranici pulskog krstioničkog ciborija (**kat. I.1c**), ali i na nizu ulomaka iz crkve sv. Lucije u Puli (**kat. IV.1**) pa se i ovaj fragment ubraja u opus *Radionice pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.31. Dio vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

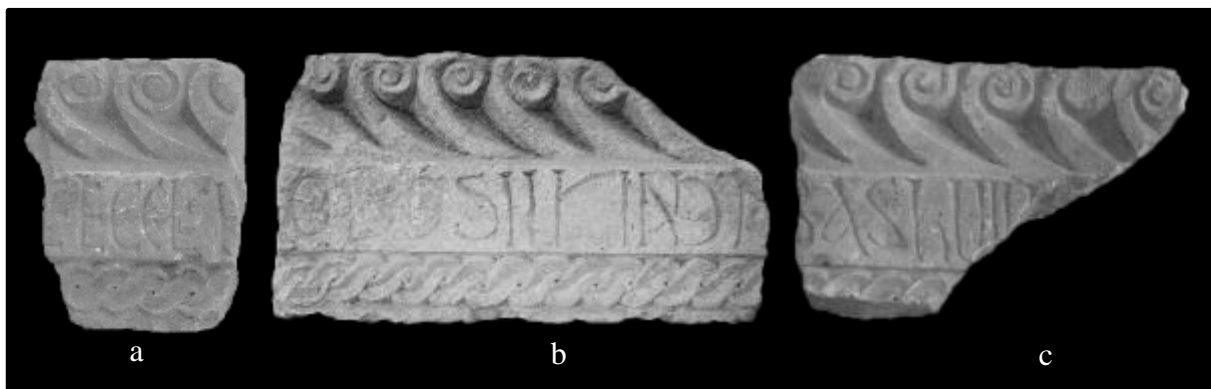
Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 27 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odbijen s tri strane i naopako ugrađen u zid katedrale. Sačuvan je dio letvičasto uokvirenog vijenca pluteja, ukrašenog nizom prepletenih troprutih lukova, pod kojima su smješteni glatki konusni listići. Vijenac je minimalno istaknut u odnosu na glavno polje pluteja, od kojega je vidljiv samo mali dio motiva izveden prepoznatljivom troprutom trakom šireg srednjeg prutka. Likovno-morfološke i izvedbene karakteristike reljefa ukazuju na to da ga je isklesao neki od majstora *Radionice pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.32. Tri ulomka istog arhitrava

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 51, S – 53, S - 114

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 38 cm, vis. 21 cm, deb. 6 cm

Foto iz: AMI Pula b) šir. 33 cm, vis. 20 cm, deb. 6 cm

c) šir. 29 cm, vis. 18 cm, deb. 6,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: U muzejskoj dokumentaciji stoji da je mjesto nalaska sva tri ulomka nepoznato, uz opasku „Pula ?“. Prema inventarnim brojevima ulomci su među prvima preneseni u Muzej, vjerojatno iz Augustova hrama, gdje su sakupljani bez vođenja popratne evidencije.

Opis: Tri ulomka se ne spajaju u lomu, ali se prema dimenzijama, trozonskoj horizontalnoj podjeli, obliku slova i izvedbi reljefa vidi da su pripadali istoj gredi. U gornjem se redu nalazi niz kuka, nagnutih ulijevo. Uredno izvedene volute glavica proporcionalne su u odnosu na jednostruke vratove koji se prema dnu lagano proširuju. Razmaci među kukama nalikuju naopak okrenutim jedrima, izrađenim dubokim, kosim rezovima. U središnjem registru sačuvali su se dijelovi natpisa čiji sadržaj nije moguće rekonstruirati. Na prvome se ulomku prepoznaju slova ...E ECCL(esiam) H..., na drugome ...OBOSIL Γ INDT..., a na trećem ...(ab)BaS hUI(us)... U dnu grede nalazi se dvotračna pletenica pomalo plošnog izgleda, izvedena kratkim, kosim potezima dlijeta. U sredini svakog pregiba svrdlom je izbušena duboka rupica. Takva pletenica, izvedena na isti način, paralelno s tankom rubnom letvicom, pojavljuje se na stranicama ciborija iz krstionice katedrale (**kat. I.1b,c**), bazilike

sv. Marije Formoze (**kat. II.1**) i crkve sv. Lucije u Puli (**kat. IV.1**), a u kombinaciji s trodijelno horizontalno podijeljenim gredama izvedena je samo na nekoliko ulomaka arhitrava s nepoznatih nalazišta unutar gradskih zidina. Zbog izrazito ujednačenog niza kuka i dubokog međuprostora među njima, ali i uredno isklesane dvotračne pletenice arhitrav se pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira u kraj 8./početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 29, 30, 32.

I.33. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 52

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 20 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije poznato s kojega lokaliteta potječe ulomak grede. U muzejskoj

dokumentaciji zaveden je pod „Pula – nepoznato nalazište“. Prema inventarnom broju i ovo je jedan od prvih ulomaka prenesenih u Muzej iz Augustova hrama. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnog lapidarija Arheološkog muzeja Istre, gdje je bio izložen kao dio iste grede, između dva prethodno opisana fragmenta.

Opis: Fragment arhitrava odlomljen je s oba kraja. Morfološki je vrlo sličan prethodno opisanim ulomcima (**kat. I.32**), ali je izvedba ponešto drugačija. Na vrhu grede nalazi se red kuka nagnutih udesno. Glavice su ujednačene veličine, izvedene koso položenim dljetom, tako da oblikuju mekane sjene među zavojima. Jednostruki vratovi pri dnu se lagano šire, a prostor između njih nalikuje obrnutim jedrima. Međutim, uklesavanje pozadine nije izvedeno kosim potezima kao kod prethodnih ulomaka, već su bridovi vratova gotovo okomiti na pozadinu. U srednjem su registru uredno izvedena slova ...RIOS ELI IR..., a između natpisa i donje rubne letvice izvedena je dvotračna pletenica kod koje su izostale svrdlom rađene rupice u prepletima. Unatoč manjim razlikama u načinu izvedbe, arhitrav kojemu je pripadao ovaj ulomak vjerojatno je izveo isti majstor koji je radio prethodno

opisane ulomke, ali za suprotnu stranu iste ili neke druge crkve. Iz tog se razloga i ovaj ulomak pripisuje *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 28.

I.34. Vijenac ciborija ili arhitrav

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 37, S – 110, S – 442, S - 443

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukupna šir. 240 cm, vis. 28 – 30 cm, deb. 9 - 15 cm

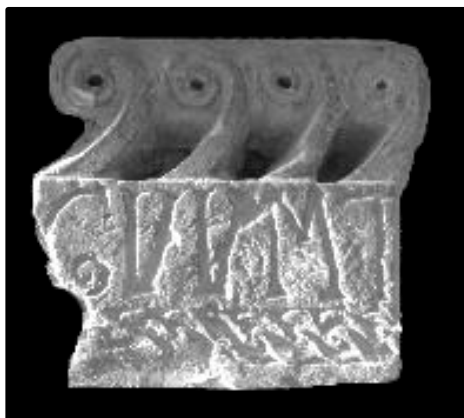
Mjesto i okolnosti nalaza: Nije poznato kada su dijelovi grede doneseni u Arheološki muzej Istre. Prema neujednačenom nizu inventarnih brojeva daje se zaključiti da je dio ulomaka ušao u Museo Civico još pri njegovom osnivanju, a preostali su sporadično donošeni tijekom 19. st. i prve polovine 20. st. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Greda je sastavljena od ukupno sedam ulomaka od kojih se neki spajaju u lomu. Ukupna rekonstruirana duljina grede iznosi 240 cm. Horizontalno je podijeljena u tri reda, od kojih je gornji lagano uvučen u odnosu na donji. Na vrhu su dva niza kuka nagnutih prema sredini grede, gdje se glavicama dotiču i oblikuju mali trokut. U srednjem registru su dva niza plitko klesanih srcolikih bršljanovih listića, rubova profiliranih tankim utorom, koji su vrhovima usmjereni prema sredini grede. U donjoj je zoni izvedena beskonačna tropruta traka, oštih presjeka vrhova, koja se sinusoidno savija u pletenicu, oblikujući veće bademaste međuprostore u koje je smještena po jedna polukuglica s duboko izbušenom i prilično širokom rupicom na vrhu.

Zbog uredne i pravilne izvedbe svih motiva, izgleda pletenice, kakva se pojavljuje na djelima langobardske skulpture, poput ciborija iz crkve s. Maria in Silvis u Sesto al Regheni ili na tzv. Piltrudinim pločama (zapravo stranicama ambona) iz Cividalea, ali i u ranijim razdobljima predromaničke skulpture, primjerice na Mauricijevu ciboriju iz Novigrada, datiranom oko 780., te zbog likovno-morfoloških osobina srodnih ostaloj skulpturi opisane pulske skupine, greda se pripisuje *Radionici pulskih ciborija*. S obzirom na mjesto nalaska ulomaka te na duljinu grede, koja ne odgovara niti jednoj drugoj poziciji unutar katedrale ili crkve sv. Tome, zaključeno je da je greda gornji dio, tj. vijenac oltarnoga ciborija katedrale čije arkade dosad nisu pronađene.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 40.

I.35. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 25 cm, vis. 23 cm

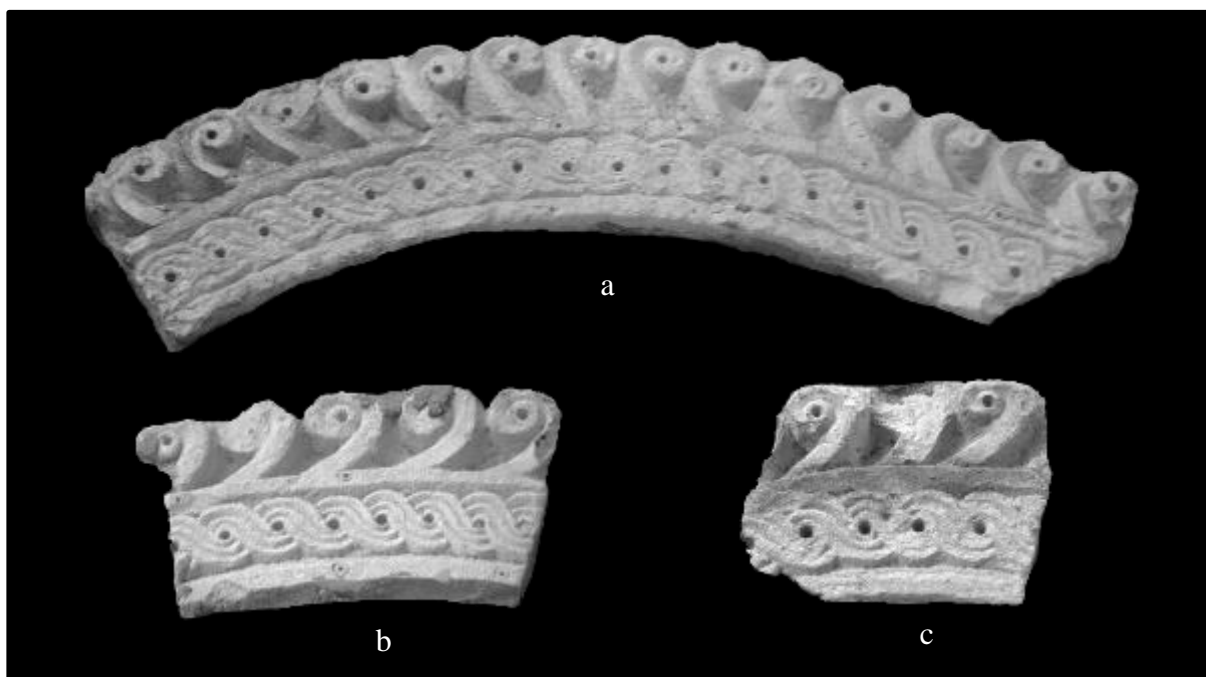
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Ulomak arhitrava odbijen je s oba kraja. Horizontalno je podijeljen u tri reda. U gornjem je izveden niz kuka nagnutih udesno. Glavice kuka oblikovane su zavojnicom koja se u urednim razmacima odmotava od duboke središnje rupice, prema vitkim, jednostrukim vratovima koji se u dnu ne dodiruju. Prostori između kuka perforirani su. U srednjem redu tekao je natpis, od kojega su preostala slova ...GVVMT... Donji red arhitrava ukrašen je dvotračnom pletenicom klesanom kratkim kosim potezima dlijeta. Morfološki je ulomak srodan fragmentima greda s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. I.32-33**), dok se jednaka izvedba kuka susreće na vijencu ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**) i na velikome luku čiji

su ulomci ugrađeni u zidove katedrale (**kat. I.36**). Svi ti spomenici nastali su u *Radionici pulskih ciborija*, kojoj se pripisuje i ovaj ulomak, uz dataciju u kraj 8. ili sam početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.36. Tri ulomka luka (oltarne ograde?)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spoliji u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 58 cm, vis. 14 cm

b) šir. 26 cm, vis. 14 cm

c) šir. 17,5 cm, vis. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragmenti su ugrađeni u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalaze.

Opis: Sva su tri ulomka odlomljena na krajevima. Zbog njihove trenutne pozicije nije moguće utvrditi spajaju li se u lomu, ali je jasno da su pripadali istome luku. Prednja strana ulomaka podijeljena je u dva reda. U gornjem je niz kuka koje su na većem ulomku nagnute ulijevo, a

na manjima udesno. Prema nagibu kuka zaključuje se da je veći ulomak pripadao desnoj polovini luka, dok su dva manja pripadala lijevoj. Glavice kuka, oblikovane zavojnicom urednih razmaka, u čijem je ishodištu izbušena rupica, jednake su visine kao i njihove elegantne, jednostruke nožice, isklesane okomito na duboko uvučenu, gotovo perforiranu, pozadinu. Potpuno identičan niz kuka nalazi se na ulomku arhitrava ugrađenog u zid sakristije (**kat. I. 35**). Donji dio ulomaka luka uokviren je paralelnim tankim, glatkim letvicama duž kojih su u pravilnim razmacima raspoređene punce. Između letvica se nalazi tropruta pletenica sa svrdlom rađenom rupicom u sredini svakog pregiba. Jednaka, izrazito uredno izvedena pletenica, poput ove, nalazi se na još nekim dijelovima liturgijske skulpture iz katedrale (**kat. I.14, kat. I.11, kat. I.10, kat. I.8**).

Oblina ulomaka odgovara luku prilično velikog raspona peta, koji je, s obzirom na proporcije, mogao pripadati samo dvjema monumentalnim crkvama u blizini - katedrali ili bazilici sv. Marije Formoze. Zbog morfoloških i izvedbenih sličnosti s dijelovima reljefa pronađenih u katedrali, ali i zbog toga što su ugrađeni u njene zidove, pretpostavlja se da su opisani ulomci i pripadali opremi prvostolnice. Slijedom svega navedenog i ovaj luk se pripisuje *Radionici pulskih ciborija*, koja je opremala katedralu u razdoblju između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljeni

I.37. Ulomak luka (oltarne ograde)

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 3027

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16 cm, vis. 9 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956. za vrijeme raščišćavanja poslijeratnih ruševina Pule, koja je na području današnje Ulice Sergijevaca (nekadašnja Ulica 1. maja) provodio B. Marušić sa suradnicima.

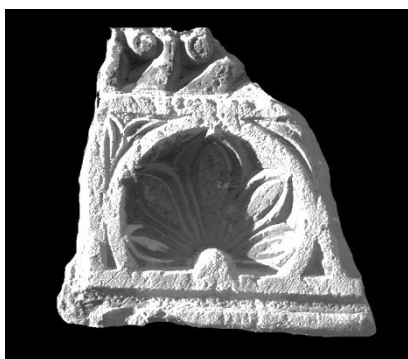
Opis: Ulomak je odbijen na lijevoj, desnoj i gornjoj strani, tako da mu nedostaje niz kuka koje su se vjerojatno nalazile na vrhu. Na sačuvanom dijelu reljefno ukrašene stranice

izvedena je tropruta pletenica sa svrdlanim rupicama u središtima prepleta. Uokvirena je dvjema glatkim rubnim letvicama po kojima su bile raspoređene punce, čiji se tragovi naziru unatoč oštećenjima površine. Na sredini donje stranice nalazi se ostatak metalnoga trna za vješanje svjetiljki ili zastora.

Marušić je ulomak kratko opisao i predložio dataciju u početak 9. st. Pretpostavio je da su svi ulomci tada pronađeni u Ulici 1. maja izvorno mogli pripadati bazilici sv. Marije Formoze ili crkvi sv. Nikole na Forumu. Međutim, opisani mali ulomak Marušić nije povezao uz one koji su nekoliko godina ranije ugrađeni u zidove rekonstruirane katedrale (**kat. I.36**), a koji su mu morfološki i izvedbeno identični. Cjelina toga luka imala je neuobičajeno širok raspon među petama i morala je biti izrađena za građevinu velikih dimenzija, a to u smislu arhitektonskoga okvira isključuje crkvu sv. Nikole na Forumu. Zbog srodnosti luka s ostalim dijelovima reljefa pronađenih u katedrali, istoj građevini i radionici valja pripisati i ovaj ulomak te ga datirati u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 226 (sl. 20h).

I.38. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 27 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s obiju bočnih strana, ali se na lijevoj sačuvao dio vertikalne rubne letvice ukrasnoga polja, što znači da mu s te strane nedostaje samo dio usadnika. Prema dvjema sačuvanim kukama u nizu na vrhu zaključuje se da je ulomak pripadao arhitravu ili vijencu ciborija čiji preostali dijelovi dosad nisu pronađeni. Kukice su prilično niske, što je karakteristika ranijeg razdoblja predromaničke skulpture. Zavoji glavica izrađeni su jednim plićim polukružnim potezom koji prelazi u jednostruku nožicu kuke,

trokutasto proširenu prema dnu. Prostori između kuka duboko su uklesani i stvaraju oštar svjetlosni kontrast s istaknutim dijelovima reljefa. Glavno je polje bilo ukrašeno nizom izrazito konkavno isklesanih peterolatičnih polurozeta pod gotovo kružnim arkadama, od kojih je cjelovito sačuvana samo jedna. Latice rozete lepezasto se šire izrastajući iz polukuglice na dnu arkade. Imaju oblik izdužene suze ušiljenog vrha, rubova naglašenih plitkim utorima. U segmentnim trokutima između lukova arkada izvedeni su stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Tanka rubna letvica koja dijeli ukrasno polje od niza kuka, u dnu grede je udvostručena tako da je posred šire trake isklesan plitak kanalić pravokutna presjeka.

Iako je opisani motiv čest ukras predromaničke liturgijske skulpture, ovakva izvedba s duboko uklesanim cvjetovima poznata je samo s arhitrava u Sesto al Regheni (**slika 28**), u zaleđu Grada, koji su datirani u polovinu 8. st. Na ranu dataciju pulskoga ulomka, osim analogija, ukazuje i oblikovanje niskih kuka, a zbog besprijeorne izvedbe i istančanog osjećaja klesara za stvaranje kolorističkih kontrasta pripisuje ga se najkvalitetnijoj gradskoj klesarskoj produkciji s kraja 8./početka 9. st. - *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: neobjavljen

I.39. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu južnog broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tome se mjestu i danas nalazi.

Opis: Sačuvan je dio desnog kraja zabatnog luka oltarne ograde. Podijeljen je u dva reda, od kojih gornjim teče niz kuka, a u donjem je, obrubljena tankim letvicama, izvedena dvotračna pletenica s rupicama u pregibima. Glavice pet sačuvanih kuka nagnute su udesno i jednake su visine kao niski jednostruki vratovi, koji se u dnu trokutasto šire i međusobno dodiruju. Zavojnica glavica izvedena je polukružnim utorom, izrađenim koso položenim dlijetom,

tako da u središtu oblikuje maleno okruglo dugme. Prostori između kuka duboko su uklesani i nalikuju obrnutim jedrima. S obzirom na izvedbu kuka proširenih donjih dijelova vratova, način klesanja dvotračne pletenice u dnu i glavica kuka koje podsjećaju na volute izvedene na pojedinim ulomcima pluteja iz katedrale, ulomak se povezuje uz *Radionicu pulskih ciborija* i datira u kraj 8./početak 9. st., ali je zasad nemoguće odrediti kojoj je crkvi mogao pripadati.

Bibliografija: neobjavljen

I.40. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu sakristije

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je reupotrijebljen pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s obje strane. U vrhu je sačuvan niz od tri mesnate kuke masivnih glavica čije se zavojnice odmotavaju od središnjeg kružnog „dugmeta“ i prelaze u jednostruke vratove koji se pri dnu trokutasto proširuju. Prostori između kuka duboko su uklesani kosim rezovima. U donjem je dijelu izvedena tropruta pletenica sa svrdlom rađenim rupicama u pregibima, obrubljena dvjema glatkim usporednim letvicama. Morfološka i izvedbena sličnost kuka s onima isklesanim na ulomcima arhitrava s natpisom (**kat. I.32-33**), kao i s volutama na pojedinim ulomcima pluteja iz katedrale (**kat. I.8-9**), kojima je srodna i pletenica u donjem dijelu ulomka luka (**kat. I.10-11, I.14**) dozvoljavaju da se i ovaj ulomak pripiše *Radionici pulskih ciborija* i sukladno tome datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.41. Kapitel kolonade

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 313

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer baze 27 cm, vis. 29 cm, gornja površina 27 x27 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronašao B. Marušić 1956., u ruševinama kuće br. 14 u današnjoj Kandlerovoj ulici, što je samo nekoliko metara udaljeno od katedrale.

Opis: Kapitel je raščlanjen u dva dijela. U donjem se nalazi niz ljiljanovih cvjetova čije se bočne latice vrhovima dodiruju oblikujući malene arkade. Iznad svakog spoja svrdlom je načinjena duboka rupica. U gornjem su dijelu izvedena četiri niska scrolika lista, glatkih površina, čiji se vrhovi blago izvijaju prema van. Iznad svakog lista je rozeta s četiri latice obrubljene plitkim utorom i naglašenim središnjim „okom“ s rupicom u sredini. Sa svake strane cvijeta je po jedna ugaona voluta sa svrdlanom rupicom u središtu zavojnice. Listovi i volute izrađeni su plastično i slobodno prodiru u prostor, držeći se za kamenu jezgru samo donjim dijelom.

Marušić, koji je i pronašao kapitel u ruševinama kuće u blizini katedrale, pretpostavio je da je pripadao biskupskoj palači, spomenutoj u izvorima iz 804. Iako ne pripada liturgijskoj skulpturi, ovaj je kapitel važna poveznica između fragmenata kamenog namještaja iz kompleksa katedrale i obližnje crkve sv. Lucije, u kojoj su ciborij nosili slično oblikovani kapiteli. Vrhunska izvedba, prepoznatljiva morfologija odabranih motiva i korištenje svrdla karakteristike su koje ukazuju na to da je kapitel izradila *Radionica pulskih ciborija* pa ga je temeljem takve atribucije moguće datirati u kraj 8. ili početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8-9.

I.42. a, b, c Tri ulomka pilastra

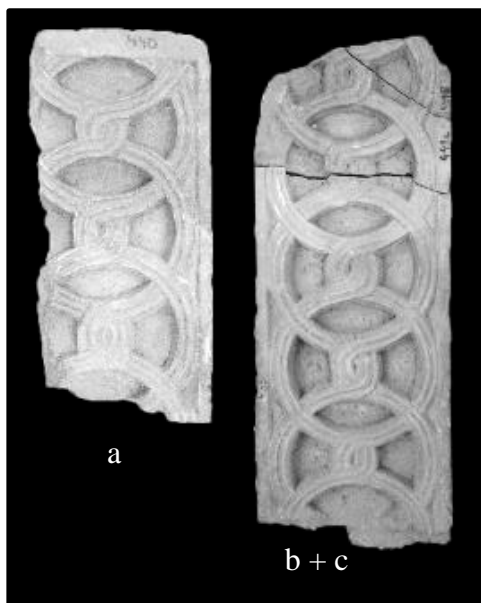

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-440, S-439 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 32 cm, vis. 57 cm, deb. 11 cm

b) šir. 30 cm, vis. 23 cm, deb. 11 cm

c) šir. 32 cm, vis. 54 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Ulomci **b** i **c** spajaju se u lomu. Ulomak **a** odlomljen je s donje i lijeve strane, a s preostalima se ne spaja u lomu. Iako su u postavu muzeja bili izloženi

kao dio istog pilastra, pa su tako i interpretirani, dimenzije ulomaka ukazuju da su pripadali različitim pilastrima. Na ulomcima **b** i **c** sačuvan je spojni utor na lijevoj stranici, a desna je glatka, što ukazuje na njegov izvorni položaj u ogradi, do prolaza u svetište. Ulomku **a** je lijeva stranica oštećena, a desna je glatka, što znači da je i on stajao do prolaza, ali na nekom drugom dijelu ograde. Reljefno ukrašeno polje svih ulomaka obrubljeno je glatkim letvicama, između kojih su se nalazila dva niza učvorenih i isprepletenih troprutih krugova. Izuzetno uredan i pravilan duktus klesanja, strogo poštivanje simetrije, bridovi prutaka okomiti na uglačanu pozadinu i nešto niži presjek prutaka ukazuju na „rukopis“ vješta i iskusna klesara pa se pilastri pridružuju opusu *Radionice pulskih ciborija* i datiraju u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 61.

I.43. Ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 441

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 14 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Pula – katedrala (?)“, a sudeći prema inventarnom broju moguće je da je u pulski muzej donesen tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata. Kao dio stalnog postava srednjovjekovnog lapidarija ulomak je bio u izložen u Arheološkom muzeju Istre sve do 2012.

Opis: Ulomak je odlomljen s obiju bočnih strana, a nedostaje i dio glavica kuka na vrhu. Glatkom letvicom trokutasta presjeka prednja je strana podijeljena u dvije zone. Gore je niz kuka nagnutih ulijevo. Cjelovito je sačuvana samo jedna kuka, na kojoj se primjećuje naglašen krug u sredini masivne glavice, jednako visoke kao vitka jednostruka nožica. Razmaci između kuka duboki su, a nožice se u dnu ne dodiruju. U donjem se dijelu, između letvica, nalazi uredna tropruta pletenica s rupicom u sredini svakog pregiba. Potpuno jednako klesanje kuka i pletenice susreće se na ulomcima lukova oltarne ograde (**kat. XI.3-4**), dok se vrlo slična izvedba zapaža na ulomcima arhitrava (**kat. I.32-33**) pripisanim *Radionici pulskih ciborija*, pa se pretpostavlja da je i luk kojemu je pripadao opisani ulomak dio iste produkcije te da je načinjen između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen.

I.44. Vrh pilastra (?)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: U sredini glatkog pravokutnog polja dubokim je urezima izveden motiv dvaju superponiranih krugova, spojenih usjećenim poprečnim linijama koje se blago proširuju od središta prema vanjskom obodu. Takav motiv najčešće se tumači simbolikom sunčeva diska, a vjerojatno je, poput većine spolija s ovog mjesta, bio dijelom opreme katedrale ili crkve sv. Tome. Sličan krug, u obrnutoj, reljefnoj, verziji, nalazi se pri vrhu ukrašene stranice jednog pilastra iz Valbandona (**kat. XIV.4**), izrađenog krajem 8. ili početkom 9. st. Budući da su radionice u zaleđu često kopirale motive viđene u katedrali, moguće je da je opisani ulomak poslužio kao predložak za dekoraciju valbandonskog pilastra koji onda označava *terminus ante quem* za dataciju pulskog ulomka. Fina obrada pozadine, s diskretno načinjenim glatkim rubom daje naslutiti da je ulomak nastao u okviru kvalitetne gradske radionice te ga se stoga pripisuje *Radionici pulskih ciborija*, koja je izvela većinu liturgijske skulpture katedralnog kompleksa.

Bibliografija: neobjavljen

I.45. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 25 cm, vis. 23 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Dio vijenca sačuvan je u punoj visini, dok je od glavnog polja vidljiv samo manji ostatak troprutih pleternih traka. Izgled dekoracije glavnog polja nije moguće prepoznati. Ukras letvičasto uokvirenog vijenca čini valovita tropruta vitica, od koje se u pravilnim razmacima odvajaju polukružni izdanci oblikujući kružne segmente oko listića nepravilnog oblika. Mjesta račvanja vitica podvezana su dvostrukim prstenom. Rubovi listića profilirani su plitkim utorom. Vrlo sličan motiv, doduše u varijanti

s dvoprutom viticom, susreće se na skulpturi *Langobardie major* iz polovine 8. st., primjerice na tzv. Urni sv. Anastazije iz Sesto al Reghene ili Piltrudinim pločama iz Cividalea, što potvrđuje širenje utjecaja i predložaka iz sjeverne Italije prema Istri. Siguran duktus klesanja i uredna izvedba motiva opisanog ulomka dozvoljavaju atribuciju *Radionici pulskih ciborija* i dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

I.46. a, b Dva ulomka luka

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spoliji u južnom zidu sakristije katedrale

Muz.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 33 cm, vis. 13 cm

b) šir. 12 cm, vis. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomci su reupotrijebljeni pri gradnji sakristije između 1924-1927., gdje se i danas nalaze.

Opis: Manjemu se ulomku sačuvala samo donja zona s troprutom pletenicom između tankih letvica trokutastog presjeka, a u gornjoj se naziru završeci jednostrukih, širokih nožica kuka, kakve su izvedene i na većem ulomku. Iako je u pregibima izostala svrdlom rađena rupica, uredno klesanje pletenice, a naročito izgled kuka, čije su zavojnice rađene koso položenim dlijetom, dozvoljavaju da se i ovi ulomci pripišu opusu *Radionice pulskih ciborija* i jednako datiraju.

Bibliografija: neobjavljeni

I.47. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

klaustar Franjevačkog samostana u Puli

Muz.br.: 123

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 21 cm, ϕ dolje 15,5 cm,
gornja pov. 18 x 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Kapitel je odlomljen s jedne strane. U dnu se sačuvao manji dio glatkog stupa i snažan dvostruki prsten. Donji dio kapitela čini vijenac od osam glatkih listova, vrhova blago izbočenih prema van. U sredini gornje zone, ispod trostrukog, raščlanjenog abaka, nalazi se snopić prutaka ili četverolatični cvjetić istaknutog središta i profiliranih latica, od kojih se prema kutovima odvajaju parovi voluta. Prostori između voluta i listova perforirani su. Načinom oblikovanja listova i voluta u gornjoj zoni ulomak je blizak velikome kapitelu (**kat. I. 41**) za kojeg se pretpostavlja da je pripadao biskupskoj palači u Puli, a pripisan je *Radionici pulskih ciborija*. Na oba se ta kapitela pojavljuje prepoznatljiv cvjetić, nalik onima na stranicama ciborija iz krstionice katedrale, pa se može pretpostaviti da je i opisani kapitel pripadao nekom od zdanja u sklopu episkopalnog kompleksa, koje je spomenuta radionica liturgijskom skulpturom opremala krajem 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.48. a,b Tri stupića oltarne ograde s kapitelima

Foto iz: AMI Pula (a), M. VICELJA, 1990b (II) (c)

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 269, **Muz. br.:** 120

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) promjer stupića 12 - 13,5 cm, vis. 44 cm, gornja površina 14 x 12 cm

b) promjer stupića 12,5 - 13,5 cm, vis. 38 cm, gornja površina 14 x 12 cm

c) promjer stupića 13 - 13,5 cm, vis. 40 cm, gornja površina 14 x 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Stupić s kapitelom **a** je pronađen prilikom prebacivanja hrpe neupotrebljivoga građevnog materijala iz dvorišta nekadašnjeg hotela „Lipa“, u današnjoj Kandlerovoj ulici u Puli, a objavio ga je B. Marušić 1982-1983. Stupić s kapitelom **b** je izložen u atriju Franjevačkog samostana u Puli, dok je stupić s kapitelom **c** bio dijelom stalnog postava AMI sve do početka 21. st. Oba se potonja predmeta u muzejskoj dokumentaciji vode kao ulomci s nepoznatog nalazišta.

Opis: Sva su tri stupića odlomljena s donje strane. Kapiteli ulomaka **a** i **c** su prilično dobro sačuvani, dok je kapitelu ulomka **b** oštećena površina stranica, a na mjestima su mu odlomljeni i kutovi. Između stupa i kapitela na ulomcima **a** i **b** nalazi se debeli prsten oblog presjeka, dok je na ulomku **c** prsten izostao, pa se kapitel doima nezgrapnim, a stupić nedovršenim. Donju zonu svih kapitela čini vijenac od osam ušiljenih, glatkih listova, čiji su vrhovi blago izbočeni prema van. Između središnjeg lista na svakoj stranici i abakove ploče,

koja je na stupićima **a** i **b** raščlanjena, a na ulomku **c** jednostavna, nalazi se snopić zaobljenih prutaka ili komadić trake ispunjene paralelnim utorima u obliku slova V, od kojega se prema gornjim kutovima kapitela pružaju mesnate volute. Unatoč manjim razlikama, primjerice u broju prutaka koji čine snopiće na sredini stranica, može se pretpostaviti da su ulomci **a** i **b** pripadali istoj oltarnoj ogradi, dok je ulomak **c** možda ostao nedovršen. Ipak, jednake oblikovne i morfološke osobine koje se prepoznaju na sva tri primjerka, neupitno potvrđuju njihovo zajedničko radioničko porijeklo. Zatvorena forma kapitela i način klesanja motiva bliski su primjercima iz bazilike sv Marije Formoze (**kat. II.19**) i crkve sv. Nikole na Forumu (**kat. VII.2**), koje je početkom 9. st. izradila *Pulska gradska radionica*, pa se istoj pripisuju i opisani stupići s kapitelima.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 49; M. VICELJA, 1990b (II), 146.

I.49. Plutej

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 93

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 97 cm, vis. 53 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Pula – katedrala“. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: S lijeve i donje strane ulomak je skraćen tako da nedostaje veći dio reljefne dekoracije, dok je s desne odbijena samo rubna letvica. Vijenac je istaknut, ukrašen nizom učvorenih troprutih krugova. Glavno polje ispunjava mreža učvorenih rombova i krugova ispresijecanih dijagonalnim trakama, uobičajenim za predromaničko stilsko razdoblje. Pročišćena geometrijska kompozicija, odstupanja u veličini i obliku krugova, neujednačene debljine traka i karakteristična izvedba petlji u kojima se prutci razmiču i stišću oblikujući koljenasti „skok“ ukazuju na to da je plutej izradio klesar prosječnih zanatskih sposobnosti, kakve je okupljala *Pulska gradska radionica*. Kao dio opreme katedrale, vjerojatno je naručen naknadno, početkom 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 109.

1.50. Donji lijevi kut pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 60 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: Po ostatku troprute pleterne kompozicije, uske bočne letvice i široke neukrašene trake na vrhu ili dnu fragmenta zaključuje se da je činio donji lijevi ili gornji desni kut pluteja. Glavno je polje ispunjavala mreža krugova i dijagonala, u čijoj se neujednačenoj izvedbi prepoznaje rad nešto lošijega majstora, pa se ulomak pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici*, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.51. Ulomak pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

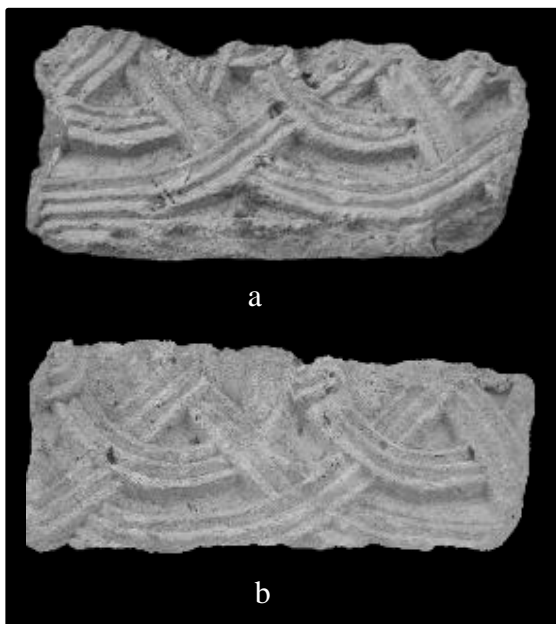
Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 60 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragment je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalazi.

Opis: Sačuvan je manji fragment pluteja, odlomljen sa svih strana. Na ostatku pleternih traka razabire se neujednačena širina prutaka, koji mjestimično nalikuju *fettucci* šireg srednjeg prutka. U trokutastom je međuprostoru stilizirani ljiljanov cvijet, plitkim utorom profiliranih rubova. Položaj i oblik cvijeta prilagođeni su nepravilnom obliku prostora u koji je smješten. Nepravilnosti u izvedbi reljefa dozvoljavaju atribuciju ulomka *Pulskoj gradskoj radionici* i dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.52. a, b Ulomci pluteja ili pilastra

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spoliji u sjevernom zidu katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 40 cm, vis. 19 cm

b) šir. 41 cm, vis. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Fragmenti su vjerojatno ugrađeni u zid katedrale

tijekom njene obnove nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Na tom se mjestu i danas nalaze.

Opis: Na dva se ulomka prepoznaje slična kompozicija pleternih traka koje oblikuju složeni preplet učvorenih superponiranih krugova i dijagonala, kakvim su ukrašavani predromanički pluteji, ali i pilastri, a zbog specifičnog mjesta na kojemu se ulomci nalaze (spoliji) nije moguće odrediti kojem su elementu oltarne ograde pripadali. U neujednačenom izgledu i debljini traka prepoznaje se rad nešto lošijega klesara, pa se ulomci, uz oprez, pripisuju *Pulskoj gradskoj radionici* i datiraju u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

I.53. Pilastar

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-66

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 40 cm, vis. 92 cm, deb. 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji pilastar zaveden pod oznakom „Pula – katedrala?“

Opis: Pilastar je oštećen na desnoj strani, gdje su se tragovi utora za umetanje pluteja mjestimice sačuvali, a odlomljen mu je i gornji desni kut. Prednje je polje bilo uokvireno tankom, glatkom letvicom, koja se u punoj dužini sačuvala na lijevoj strani, gdje je istaknuti dio utora za plutej odlomljen samo sa stražnje strane. Dekoraciju prednje strane čine troprute trake koje oblikuju rahlo postavljene motive červerorogih petlji (ili nasuprot postavljenih pereca), ispresijecane jednom beskonačnom trakom koja se savija u cik-cak nizu, križa u međuprostorima i provlači kroz krakove petlji. Motiv je blizak jednom spoliju iz južnog zida katedrale, pripisanom dijelu opreme crkve sv. Lucije (**kat. IV.8**), ali je isklesan prilično neuredno, trake su nejednake širine i visine, a oblici odstupaju

od simetrije vještog dizajniranja plohe i točnog prenošenja crteža, pa se zaključuje da ga je, po uzoru na skulpturu spomenute crkve, izradila *Pulska gradska radionica*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 166.

I.54. Nadvratnik s natpisom biskupa Handegisa

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: 857.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij na vanjskoj strani južnog zida pulske katedrale

Inv.br.: nama

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 208 cm, vis. 73 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije poznato kojoj je građevini nadvratnik izvorno pripadao, jednako kao što nije poznato ni kada je ugrađen nad, danas zazidan, južni ulaz u crkvu. Na jednom Cassasovom crtežu iz 1782. prikazan je položen na profilirane dovratnike nepoznate građevine, a već 1791. G. R. Carli ga opisuje na mjestu gdje se danas nalazi.

Opis: Nadvratnik je izduženog trokutastog oblika, nalik zabatu s pojednostavljenim akroterijima na krajevima. Sa svih je strana obrubljen dvostrukom letvicom. U središtu kompozicije, flankirana parom paunova, nalazi se jednako uokvirena kartuša s natpisom u četiri reda: AN[no] INCARNAT[ionis] D[omi]NI DCCCLVII / IND[ictione] V REG[nan]TE LO[v]DOWICO IMP[eratore] AVG[usto] / IN ITALIA HANDEGIS HVIVS AECCLE[siae] / E[a] L[ege] E[rigendum] C[uravit] D[ie] PENTE[costes] CONS[acravit]

EP[i]S[copi] SED[is] AN[no] V, koji bilježi spomen na neki građevinski zahvat kojeg je pulski biskup Handegis proveo 857., za vladavine cara Italije Ludovika. Nad kartušom je monogram biskupa donatora, između dvije manje ptice raširenih krila.

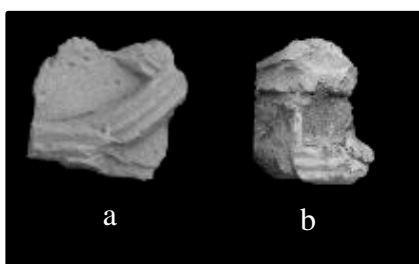
Zbog neobičnog oblika ploče A. Šonje je, kao i G. Caprin prije njega, pretpostavljao da se radi o bočnoj strani poklopca sarkofaga, dok je I. Matejčić usporedbom s primjerima trokutastih nadvratnika merovinškog i karolinškog razdoblja iz srednje i zapadne Europe, zaključio da je vjerojatnije riječ o nadvoju niše ili arkosolija. Stariji su istraživači opisani spomenik povezivali uz katedralu, zbog mjesta na kojem se nalazi, ali i zbog toga što je Handegis bio pulski biskup. No, u pisanim je izvorima isti biskup zabilježen i kao opat samostana sv. Marije Formoze u Puli, čiji osnutak jedna isprava Ravenskoga kartulara, datirana desetom godinom vladanja cara Italije Ludovika (858-859.), koji se spominje i na Handegisovu zabatu, pripisuje spomenutom vladaru, iako je poznato da je baziliku sagradio ravenki nadbiskup Maksimijan te da je već na pragu ranog srednjeg vijeka oko nje postojao samostan s brojnim posjedima na pulskom ageru. Imajući na umu višestruko zasvjedočenu srednjovjekovnu sklonost preuveličavanju zasluga donatora, ipak se može zaključiti da je Ludovik donirao neka veća novčana sredstva za obnovu ili preuređenje samostana, vjerojatno zahvaljujući inicijativi biskupa Handegisa, koji je o tom pothvatu dao sastaviti natpis na nadvratniku, pa njegovu izvornu poziciju treba tražiti u okviru spomenute opatije. U tom je smislu značajna Cassasova veduta (1782.), na kojoj je zabat prikazan nad profiliranim ulaznim portalom nekog područja ograđenog zidom, čiji se ruševni ostatak vidi na desnoj strani slike. Sukladno kontekstu vremena u kojemu je veduta nastala, melankoličnom i romantičarski zanesenom slavom srednjovjekovlja, posve je moguće da je autor prikazao ulaz u kompleks napuštenog samostana sv. Marije Formoze, čija je bogata oprema polovinom 16. st. spolirana i prevezena u Veneciju, a sve što je od nje ostalo svedeno je na otužne ostatke nekolicine prikazanih dijelova spomenika.

Pročišćena i jasna kompozicija zabata u potpunosti je lišena pleternih dekoracija, unatoč činjenici da je nastala polovinom 9. st., no snažno se oslanja na kasnoantičke i ranokršćanske tradicije, usuglašene s karolinškim konceptom *renovatio*. U isto se vrijeme naturalističko, gotovo plastično, oblikovanje paunova koji flankiraju kartušu, a koji su u suštini dorađenija verzija ptica s pluteja ukrašenog centralnom kompozicijom s krugovima na dijagonalama (**kat. XI.19**), prepoznaje kao dokaz kontinuiteta bizantinizirajućeg

likovnog izričaja, koji se kao diskretna konstanta pojavljuje na djelima *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: G. R. CARLI, 1791, 270, T1; S. D'AGINCOURT, 1825, 37; G. CLEVA, 1884, 25-26; T. G. JACKSON, 1887, 295-296; R. CATTANEO, 1889, 179; G. CAPRIN, 1905, 61-62; W. GERBER, 1912, 63; B. SCHIAVUZZI, 1924, 9; M. MIRABELLA ROBERTI, 1943, 29, 38; A. ŠONJE, 1978, 170; I. MATEJČIĆ, 2000 (II), 60-61; G. CUSCITO, 2006, 46-48; N. MARAKOVIĆ – M. JURKOVIĆ, 2007, 360; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, 2009, 51; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 223-224.

I.55. Ulomci pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spoliji u zidu sjevernoga broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 16 cm, vis. 14 cm

b) šir. 10 cm, vis. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomci su vjerojatno reupotrijebljeni za vrijeme poslijeratne rekonstrukcije katedrale.

Opis: Dva malena ulomka odbijena su sa svih strana, a pokazuju slične karakteristike u oblikovanju pleternih traka i finoj obradi pozadine. Nije moguće utvrditi kojoj su građevini izvorno pripadali, iako se prema duktusu klesanja može zaključiti da su nastali unutar radioničke produkcije u kojoj su djelovali klesari visoke razine zanatske vještine.

Bibliografija: neobjavljeni

II. Pula - bazilika Sv. Marije Formoze

Monumentalna trobrodna bazilika sv. Marije Formoze u Puli, izgrađena je tijekom 6. st., nad ostacima neke starije arhitektonske strukture na prostoru uz južni zid kasnoantičkoga grada, nedaleko od Foruma i katedrale. Arhitektonski je sklop obuhvaćao i benediktinski samostan, od kojega do danas nije ništa sačuvano, dok su od bazilike vidljivi još samo dio sjevernoga zida, sraslog s okolnim novovjekovnim građevinama i kapelica križnog tlocrta, koja se naslanjala na apsidu južnoga broda.⁸⁷¹

Unutrašnjost justinijanske građevine bila je raskošno ukrašena mozaicima, mramorom i drugim skupocjenim materijalima, a u srednjem je vijeku opremana suvremenim liturgijskim namještajem, sukladno ugledu i bogatstvu opatije. Ravenski kroničar Andreas Agnellus Ravennatis je početkom 9. st. opisao baziliku sv. Marije Formoze u Puli „*di indicibile bellezza e con svariate decorazioni in pietra*.“⁸⁷² Čini se da je kompleks, čiji je posljednji nadstojnik zabilježen 1258., stradao u požaru 1243., nakon čega je bazilika polako propadala, okružena malaričnim močvarama, zbog kojih je dobila pridjevak „*del Canneto*“ (od trstike). Sredinom 16. st. ruševna je bazilika već bila u posjedu mletačke prvostolnice, u koju su s vremenom otpremljeni svi mramorni stupovi, oplata, kapiteli, pluteji i ostali vrijedni dijelovi liturgijske opreme.⁸⁷³ Iz opisa P. Deganija, nastalog nešto prije 1600. saznaje se da su tada još bili vidljivi preostali dijelovi instalacija svetišta, od kojih spominje glavni oltar, pergolu i ciborij.⁸⁷⁴ Spoliranje bazilike nastavljeno je i kasnije. Poznato je da je njen kameni materijal korišten 1697. pri izgradnji Komunalne palače na Forumu,⁸⁷⁵ a sve do 20. st., raznosili su ga i stanovnici Pule pri gradnji i popravljanju obližnjih kuća ili tijekom raščišćavanja ruševina grada nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu.

⁸⁷¹ **M. VICELJA - MATIJAŠIĆ**, *Istra i Bizant*, str. 81-93; **Ž. UJČIĆ**, *Ranokršćanska Bazilika...*

⁸⁷² **A. AGNELLUS RAVENNATIS**, *Liber Pontificalis*, str. 189.

⁸⁷³ Arhitekt J. Sansovino je u dva navrata (1545. i 1549.) boravio u Puli sa zadatkom da „obnovi“ baziliku sv. Marije Formoze te da odredi koji će se dijelovi spomenika otpremiti u Veneciju. Obnova nije provedena, ali su vrijedni komadi namještaja i arhitektonske opreme prevezeni u Mletke, gdje su iskorišteni pri gradnji i opremanju biblioteke i crkve sv. Marka. Vidi: **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 3, str. 302; **R. GALLO**, „Jacopo Sansovino a Pola“, *AMSI*, vol. 38, Parenzo, 1926, str. 57-79.

⁸⁷⁴ **P. DEGANI**, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 76-77. – P. Kandler donosi prijepis teksta prema izvorniku koji se nalazi u Biblioteci Marziani u Veneciji. Nedavno je utvrđeno da je autor, kojega Kandler naziva *Anonymus*, Puljanin Pietro Degani.

⁸⁷⁵ **Ž. UJČIĆ**, *Ranokršćanska Bazilika...*

Dvije vedute ostataka apsidalnog dijela bazilike naslikao je C. – L. Clerisseau⁸⁷⁶, za boravka u Puli 1756-57., a njihova je planska struktura ucrtana i u katastarskom planu iz 1820., gdje je na mjestu brodova crkve i nekadašnjega samostana vidljiva prazna ili zelena površina.⁸⁷⁷ Tragovi perimetralnih zidova bazilike zasigurno su bili vidljivi još 1847., kada je P. Kandler objavio njen prvi tlocrt.⁸⁷⁸ Ostatke velike građevine i križnu kapelu u čijem je pročelju vidio mramornu ploču „kojoj tu nije bilo izvorno mjesto“ (**kat. II.3**) opisao je T. J. Jackson 1887.⁸⁷⁹ Crtež te ploče, koju je tada datirao u 6. st., objavio je W. Gerber, 1912. U istom je tekstu donio opis, tlocrte i planove križne kapele, a spomenuo je i nekoliko ulomaka „bizantinizirajućih formi“ koji su ranije pronađeni na području bazilike i preneseni u Muzej. Priložio je i fotografiju muzejske vitrine na kojoj se vide ulomci ukrašeni pleterom, sačuvani do danas.⁸⁸⁰

Arheološka istraživanja lokaliteta provođena su u nekoliko navrata, a u isprekidanim intervalima traju i danas. U vrijeme gradnje hotela „Central“, 1901. A. Gnirs je proveo prva zaštitna istraživanja ostataka bazilike sv. Marije Formoze, pri čemu je otkrio sačuvane dijelove mozaičkih podova u brodovima i srednjoj apsidi.⁸⁸¹ Antonio Morassi je 1924. objavio izvješće o istraživanjima i restauratorskim zahvatima na južnoj kapeli, ispravio je neke Gerberove tlocrte te, pored detaljnih opisa mozaika i štuko dekoracije, kratko spomenuo i pronađene ulomke pluteja i liturgijske opreme s pleternim ornamentima kojima je bazilika bila ukrašena u 9. st.⁸⁸² Na žalost, tada nije načinjen katalog skulpture, a nekolicina pronađenih ulomaka (**kat. II.1, 5**) raspoznaje se s crno-bijelih fotografija objavljenih u članku. U nekoliko je navrata o ostacima bazilike i križnoj kapeli pisao M. Mirabella Roberti, ali se čini da on nije provodio detaljnija istraživanja, jer samo na jednome mjestu opisuje ulomke skulpture (iz 13. st.) koja potječe s toga lokaliteta.⁸⁸³ Nakon Drugog svjetskog rata, u kojem je gradska četvrt između Foruma i bazilike sv. Marije Formoze teško stradala, pristupilo se raščišćavanju ruševina i ubrzanoj reizgradnji, često provođenim bez prisustva stručnih osoba i arheologa. Sve do kraja 1980-ih godina većinu istraživanja u gradu provodio

⁸⁷⁶ Vedute se danas čuvaju u muzeju Ermitaž u Sankt-Peterburgu.

⁸⁷⁷ **Ž. UJČIĆ**, *Ranokršćanska Bazilika...*, str.18.

⁸⁷⁸ **P. KANDLER**, *L'Istria*, no. 32, str. 128-130; **P. KANDLER**, *Cenni al forestiero...*, str. 28-29, 42-43.

⁸⁷⁹ Jackson ne donosi crtež ploče iznad ulaza u kapelu sv. Marije Formoze, ali ju uspoređuje s jednom iz crkve sv. Stjepana u Dubrovniku, koju je objavio u prvom tomu teksta. **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 1, str. 214 (T-1/sl.1); **T.G. JACKSON**, *Dalmatia*, vol. 3, str. 301.

⁸⁸⁰ **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 57-60 (sl. 61-65).

⁸⁸¹ **A. GNIRS**, „Die Basilika...“, str. 127.

⁸⁸² **A. MORASSI**, „La chiesa...“, str. 11-25.

⁸⁸³ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 261-262.

je ili nadgledao B. Marušić, a o nalazima je redovito izvještavao u domaćim stručnim i znanstvenim časopisima. Arheološki zahvati ispred bazilike sv. Marije Formoze i na potezu Ulice 1. maja (danas Ulica Sergijevaca), koja prolazi pored bazilike, provedeni su 1953., 1956. te povremeno od 1958. do 1980. kada je i pronađena većina ulomaka koja se danas nalazi u Arheološkom muzeju Istre, a pripadala je tom lokalitetu.⁸⁸⁴ U posljednjih je tridesetak godina, pod stručnim vodstvom Ž. Ujčića, učinjen velik pomak u istraživanju ranokršćanskoga sloja bazilike pogotovo njenih mozaika i ostataka arhitekture prezbiterialnog dijela, međutim izvješća o eventualnim novim nalazima predromaničke skulpture još nisu objavljena.⁸⁸⁵

⁸⁸⁴ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 7-13; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 225-226; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 245 – 260; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 19, 52-53; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 305-335.

⁸⁸⁵ Ž. UJČIĆ, „Stucco dekoracija južne kapele bazilike Sv. Marije Formoze u Puli“, *Diadora*, no. 15, Zadar, 1993, str. 237-258; Ž. UJČIĆ, „Lokalitet: Sv. Marija Formoza, Pula“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 1, Zagreb, 2004, str. 157-158; Ž. UJČIĆ, *Ranokršćanska Bazilika...*; Ž. UJČIĆ, „Lokalitet: Pula – bazilika sv. Marije Formoze“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 386-389.

II.1. Ulomak stranice krune ciborija

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 148

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 23 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen u apsidalnom dijelu bazilike sv. Marije Formoze u Puli, za vrijeme zaštitnih arheoloških radova

provedenih 1924. pod vodstvom A. Morassija.

Opis: Ulomak je odlomljen s bočnih strana, a na vrhu i dnu je sačuvan ostatak tanke rubne letvice. Raspon između ravne gornje i zakrivljene donje stranice ulomka odgovaraju čeonome dijelu arkade ciborija. U reljefnom se polju raspoznaju dva kružna odsječka ikonografskoga motiva „Pravoga trsa“ u kojemu se tropruta lozica valovito savija i s istim takvim viticama, izduženih krajeva, oblikuje krugove u kojima su nasuprotno poredana dva niza glatkih kapljičastih listića. U ishodištu svakog niza listića nalazi se malena voluta sa svrdlanom rupicom u središtu. Račvanja troprutih traka podvezana su dvostrukim prstenom. U donjem dijelu reljefnoga polja oblinu luka prati kosim potezima dlijeta izvedena dvotračna pletenica sa svrdlom rađenim rupicama u središtima prepleta. Nagib kružnih motiva glavnoga polja prati donju pletenicu, a u vrhu se prema bočnim krajevima stranice udaljava od rubne letvice, pa se zaključuje da je arkada imala širokom bordurom naglašen luk, kao one iz krstionice pulske katedrale (**kat. I.1**). To potvrđuje i rekonstrukcija mogućega izgleda arkade iz bazilike sv. Marije Formoze (**slika 18**), kojom je ustanovljena podudarnost i u dimenzijama stranica. U izboru motiva i načinu komponiranja plohe prepoznaje se srodnost s ulomcima oltarskog ciborija iz crkve S. Maria delle Grazie u Gradu (**slika 22**), dok su faktura i način klesanja motiva meko oblikovanih kontura, blago zaobljen presjek vrhova pleternih traka, uglačana plitka pozadina, dvotračna pletenica s rupicama i korištenje svrdla potpuno jednaki stranicama pulskog krstioničkoga ciborija.

Iako se radi o malenom ulomku njegov je pronalazak u prezbiteriju bazilike sv. Marije Formoze ključan za razumijevanje statusa samostana i faza opremanja crkve, u razdoblju o kojem jedva da postoje pisani tragovi. Upravo ovaj, vrhunski izrađen ulomak skupocjene

liturgijske instalacije potvrđuje Deganijev opis prezbiterija i sačuvanih dijelova „bogato ukrašenog, skupocjenog namještaja, oltara od najfinijeg mramora i glasovitih *motiva* vrsne izrade s grčkim natpisom na svodu“, koji su, očigledno bili ravni onima u krstionici katedrale. Sve spomenute likovne i izvedbene odlike ulomka iz bazilike sv. Marije Formoze raspoznaju se kao „rukopis“ klesara *Radionice pulskih ciborija* pa joj se pripisuje i ovaj ulomak, uz dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: A. MORASSI, 1924, 24; M. VICELJA, 1990b (II), 121.

II.2. Križ s vrha zabata oltarne ograde

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 289

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 47 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1953., tijekom arheoloških istraživanja područja nekadašnjeg benediktinskoga samostana sv. Marije Formoze u Puli. Radove je predvodio B. Marušić, koji je zapisao da se ulomak, kojega datira oko 800., nalazio

među ostacima građevnoga materijala ispred bazilike.

Opis: Ulomak mramornoga križa oblikom odgovara vrhu zabata oltarne ograde. Nedostaje mu manji gornji dio patibuluma. Stranice križa su potpuno glatke, bez rubne profilacije, a krajevi hasti blago prošireni. U dnu je, kao integralni dio ulomka, sačuvan fragment reljefne ploče na kojoj se razaznaje dio troprute trake blago zaobljenih presjeka prutaka. Traka se savija oko nekog florealnog motiva (možda vrha bršljanova lista ili ušiljene latice cvijeta) i dva reljefno oblikovana kruga ispunjena puncama širokih središnjih rupica. Jednako oblikovane i raspoređene rupice nalaze se u središnjem krugu rozete na jednoj od stranica krstioničkoga ciborija (**kat. I.1 c**), a izvedene su i po površini listova bršljana na svim ostalim njegovim stranicama. Plitko uklesana pozadina i mekani rubovi izdignutih dijelova reljefa stvaraju umjerene kontraste svjetla i sjene.

Prema mjestu nalaza i materijalu od kojega je načinjen ulomak se povezuje uz opremu bazilike sv. Marije Formoze, a prema morfološkim i tehničko-izvedbenim karakteristikama pripisuje se *Radionici pulskih ciborija*, koja je najvažnije pulske sakralne građevine liturgijskom skulpturom opremala u razdoblju između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 215 (sl. 7); M. VICELJA, 1990b (II), 164.

II.3. Plutej s prikazom „Rajskih vrata“

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S - 3059

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 63 cm, vis. 67 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije pouzdano utvrđeno kojoj je crkvi plutej izvorno pripadao. Povezuje se uz baziliku sv. Marije Formoze u Puli, jer je bio ugrađen u preslicu iznad ulaza jedine

njene sačuvane kapele, gdje su ga vidjeli T. J. Jackson, A. Gnirs, W. Gerber i A. Morassi. Za vrijeme arheoloških radova na ostacima bazilike 1924. plutej je preseljen u katedralu, koja je tada obnavljana nakon požara 1923. Na Forlatijevim fotografijama katedrale vidi se ugrađen u oltarnu ogradu prezbiterija, a na tome ga je mjestu zatekao i M. Mirabella Robetri, koji ga je konačno prenio u Arheološki muzej Istre, nakon bombardiranja katedrale u Drugom svjetskom ratu.

Opis: Ploča je neznatno skraćena na donjoj strani, gdje nedostaje rubna letvica reljefnoga polja. Nisu sačuvani tragovi pera za umetanje u pilastre pa se ne može zaključiti je li činila dio većeg pluteja ili je funkcionirala samostalno. I. Matejčić čak otvara mogućnost da se radi o bočnoj stranici sarkofaga.

Reljefnom plohom dominira križ, praznih, neukrašenih hasti lagano proširenih krajeva, flankiran dvama stablima u ikonografskoj kompoziciji „Rajskih vrata“. Rubovi glatkih koloneta naglašeni su vertikalnim žljebovima trokutasta presjeka, a arkadu čine tri jednostavne usporedne glatke trake, koje počivaju na kapitelima načinjenim kratkim ukošenim linijama. Kopljasta stabla ispod anetne izrastaju iz parova nasuprotno postavljenih mesnatih voluta. Središnja je žila naglašena dvama paralelnim utorima koji se u vrhu spajaju, a od nje se u pravilnom ritmu odvajaju blago povijeni parovi kapljičastih izdanaka profiliranih rubova. Jedini simboličko-dekorativni element ispune međuprostora nad hastama križa i kutova nad arkadom su troroge petlje, koje se u ovoj kompoziciji ponavljaju čak četiri puta. Zbog jasnog odsustva kompleksa *horror vacui* i obrade površine na način da su svi izdignuti dijelovi jednako visoki u odnosu na pozadinsku ravninu A. Gnirs je plutej datirao u 7. st., M. Mirabella Roberti je smatrao da je isklesan u 8. st., a Ž. Ujčić pretpostavio da je reljef nedovršen. Temeljem analize razvoja ikonografskog programa i prevladavajućih načina komponiranja plohe od 6. do 10. st., M. Vicelja je potvrdila Mirabella Robertijevu dataciju, a do istog zaključka došli su i I. Basić i M. Jurković, usporedivši pulski plutej s jednim ulomkom iz crkve s. Maria in Cosmedin u Rimu, za kojega smatraju da je izrađen u vrijeme pape Hadrijana I. (772-795.), te s pročelnom stranicom sarkofaga tribuna Antoninusa i supruge Agnelle iz Jesola kraj Venecije, čiji se nastanak smješta u 7. ili 8. st. Potonje analogije uočio je i I. Matejčić, potvrdivši Basićevu i Jurkovićevu dataciju pulskog pluteja u 8. st.

Opisani plutej iz preslice kapele sv. Marije Formoze dosad nije dovođen u vezu sa skulpturom pronađenom na bilo kojem pulskom lokalitetu. Međutim, pojedini detalji ukazuju na srodnost s liturgijskim namještajem iz katedrale i ranije opisanim mramornim ulomcima iz bazilike sv. Marije Formoze. Ista ikonografska tema u pročišćenoj izvedbi ogoljelih koloneta i luka te vrlo bliska klesarska izvedba zadanog predloška raspoznaju se i na dva ulomka pluteja iz pulske katedrale (**kat. I.8**), a vrlo su slično izvedene i palmete na obje ploče. Plitko uklesanom pozadinom i ujednačenom ravninom svih izdignutih dijelova odlikuje se i reljefna dekoracija stranica krune krstioničkoga ciborija katedrale (**kat. I.1**). Uz to, na tim se stranicama, jednako kao na pluteju iz sv. Marije Formoze, multipliciraju troroge petlje pa se istovremeno pojavljuju kao dio dominantnog motiva i element ispune međuprostora. Učestalo ponavljanje trorogih petlji na reljefnim ploham liturgijske skulpture (**kat. I.1, 7, kat. II.1, kat. IV.1, kat. XXXVII.1**) odlika je *Radionice pulskih*

ciborija, koja je upravo u razdoblju na koje su ukazali i ranije spomenuti istraživači, opremala najznačajnije pulske sakralne građevine, a među njih je bez sumnje spadala i bazilika sv. Marije Formoze.

Bibliografija: T. J. JACKSON, 1887, 300; A. GNIRS, 1902, 57; W. GERBER, 1912, 60; A. MORASSI, 1924, 14, 20; F. FORLATI, 1936, sl. 10; M. MIRABELLA ROBERTI, 1943, 26; M. VICELJA, 1990b (II), 126; M. VICELJA, 1992, 14; M. VICELJA, 1996, 300; Ž. UJČIĆ, 1992, 275; I. BASIĆ – M. JURKOVIĆ, 2011, 166-169I; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 172-173.

II.4. Ulomak ploče

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 572

Materijal: mramor

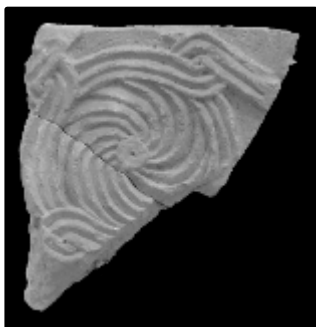
Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 24 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom konzervatorskog zahvata A. Morassija na apsidalnom dijelu i križnoj kapeli bazilike sv. Marije Formoze, 1923.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Sačuvan je dio reljefa na kojemu se raspoznaje tropruta traka što se savija u kružne oblike ispunjene florealnim elementima. U jednom je krugu izveden stilizirani ljiljanov cvijet čiji vrhovi dotiču kapljičaste izdanke motiva koji se nalazio na odbijenome dijelu ploče. U drugome je isklesano stabalce čija naglašena središnja žila izrasta iz mesnatih voluta, a od nje se odvajaju parovi profiliranih kapljičastih izdanaka. Unatoč oštećenjima koja otežavaju njegovu analizu, morfologija i način klesanja motiva, materijal izrade, debljina i kontekst nalaska ulomka dozvoljavaju njegovu pouzdanu atribuciju *Radionici pulskih ciborija* i dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: A. MORASSI, 1924, 20.

II.5. Ulomak ploče

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 386

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 43 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom konzervatorskog zahvata A. Morassija na apsidalnom dijelu i križnoj kapeli bazilike sv. Marije Formoze, 1923.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Sačuvao se dio reljefa, plitko uklesane i uglačane pozadine, na kojoj se prostirala mreža učvorenih troprutih rombova čije konkavne stranice oblikuju krugove. Jedan takav krug sačuvan je gotovo cjelovito, a ispunjen je virovitom rozetom, načinjenom koso klesanim, zakrivljenim utorima, koji se pružaju od puncom naglašenog središnjeg kružića prema unutarnjem rubu pleterne trake.

Unatoč oštećenjima koja otežavaju njegovu analizu, morfologija i način klesanja motiva, materijal izrade, debljina i kontekst nalaska ulomka dozvoljavaju njegovu pouzdanu atribuciju *Radionici pulskih ciborija* i dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: A. MORASSI, 1924, 20; M. VICELJA, 1990b (II), 132.

II.6. Ulomak luka

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 3022

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 14 cm, vis. 12 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956., pri raščišćavanju ruševina nakon Drugog svjetskog rata, u Ulici 1. Maja (danas Ulici Sergijevaca) u Puli.

Opis: Ulomak peterokutnoga presjeka odlomljen je s obje bočne strane. Lice je podijeljeno u dva registra. U gornjem je još jedva vidljiv uklesan maleni grčki križ proširenih krajeva

hasti, dok su u donjem sačuvana slova natpisa ECCLE(siae) PR(esbyter). Vjerojatno zbog materijala izrade, Marušić je ulomak oprezno datirao u 6. st., međutim, način klesanja slova jednak je onima izvedenim na arhitravu s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. I.32a**), pripisanog *Radionici pulskih ciborija*. Stoga je moguće da je i ovaj ulomak iz bazilike sv. Marije Formoze nastao u okviru iste produkcije, kao dio opreme izrađen od istog skupocjenog materijala, naručen krajem 8. ili početkom 9. st.

Bibliografija: B: MARUŠIĆ, 1958, 225 (sl. 20b).

II.7. a,b Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 589, S - 590

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 63 cm, vis. 42 cm, deb. 11 cm

b) šir. 30 cm, vis. 44 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Formoza – bazilika“. Do preuređenja, 2012., ulomci su bili dijelom stalnog postava srednjovjekovnog lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema reljefnom motivu glavnog polja zaključuje da su činili dio iste cjeline pluteja. Na većem je ulomku sačuvan dio vijenca, neznatno izbočenog u odnosu na ostatak ploče. Obrubljen je letvicama, između kojih je beskonačnom troprutom trakom izveden niz učvorenih krugova, ispresijecanih i isprepletenih istom tom trakom koja se na kraju vijenca savija i vraća prema ishodištu u obliku dvostruke sinusoide. Dio rubne letvice sačuvan je i na bočnoj strani manjeg ulomka. Glavno polje ispunjeno je troprutim karikama u obliku križa ili slova T, koje čine niz kvadratnih međuprostora ispunjenih stiliziranim ljiljanovim cvjetovima i četverokrakim petljama.

Po načinu izvedbe, pri čemu je glatka pozadina plitko uklesana, a svi izdignuti dijelovi reljefa dosežu istu, ujednačenu ravninu, ova su dva ulomka bliska prethodno opisanim mramornim fragmentima s istog nalazišta, kao i stranicama ciborija iz krstionice pulske katedrale (**kat. I.1**), dok su izborom motiva u glavnom polju srodni stranici oltarnog ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1c**), pa ih se pripisuje *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 117.

II.8. Ulomak pluteja

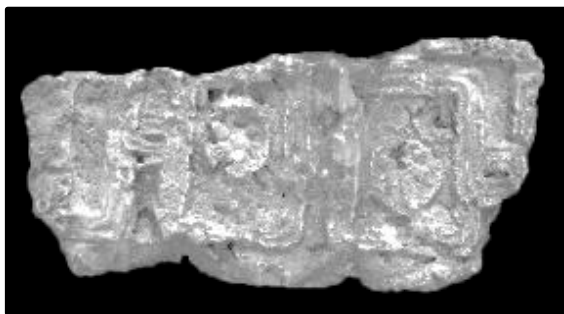

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S – 591

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 58 cm, deb. 12 cm

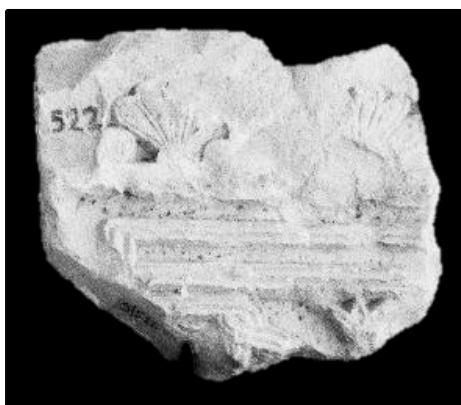
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Formoza“. Do preuređenja, 2012., ulomci su bili dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana i poprilično oštećene površine reljefa. Ipak, jasno se raspoznaje niz kvadratnih međuprostora načinjenih mrežom troprutih karika u obliku križa ili slova T. Unutar tih kaseta nalazili su se različiti dekorativni elementi, od kojih se sačuvala jedna višelatična rozeta i jedan list loze. Unatoč oštećenju dekorativne površine ovaj

fragment po načinu klesanja i repertoaru izvedenih motiva odgovara prethodno opisanim ulomcima, s kojima je možda činio i isti plutej, pa ga se stoga pripisuje *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 166.

II.9. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

Inv.br.: S - 522

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38 cm, vis. 35 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Formoza –

bazilika“. Do preuređenja, 2012., ulomci su bili dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Sačuvan je dio glavnoga polja ukrašenog geometrijskim uzorkom troprutih traka. U jednom se međuprostoru nalazi stilizirani ljiljan. Na lagano izbočenom vijencu bio je izveden niz peterolatičnih palmeta pod arkadama. Iako je površina poprilično oštećena, raspoznaje se predložak i „rukopis“ majstora koji je isti motiv izradio i na ulomku arhitrava iz katedrale (**kat. I.6**). Uredno klesanje pletera i izvedba ljiljanova cvijeta s malenim, uklesanim romboidnim pupoljkom bliski su reljefima liturgijske skulpture koju je krajem 8. ili početkom 9. st. za važne gradske crkve izradila *Radionica pulskih ciborija*, pa se i ovaj ulomak atribuirao navedenoj produkciji.

Bibliografija: neobjavljen

II.10. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 279

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 17 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen pri raščišćavanju ruševina nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, na prostoru bazilike sv. Marije Formoze u Puli.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i lijeve strane. Sačuvan je dio rubne letvice i spojnog pera na desnoj strani, dok je na dnu vidljiva ravnina ruba, ali je površina reljefa na tom mjestu odbijena. U glavnom je polju sačuvan dio motiva „Pravoga trsa“, jednak onome izvedenom na mramornome fragmentu stranice ciborija iz iste crkve (**kat. II.1**). Kapljičasti listići ni ovdje nisu profilirani, a u ishodištu prvog od njih sačuvana je malena voluta s duboko svrdlanom rupicom u sredini. Tropruta je traka uredno izvedena, a presjek prutaka ima oblik obrnutog dvostrukog slova W. Iako je klesarska izvedba opisanog ulomka nešto drugačija nego na ulomku stranice ciborija, jasno je da je motiv rađen po istom predlošku i od strane vještog klesara pa se i ovaj ulomak pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8.

II.11. Ulomak kapitela

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4411

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 9 cm, vis. 18 cm, deb. 5,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen između 1958. i 1980. prilikom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata i reizgradnje stambene

građevine uz Ulicu 1. maja (danas Ulica Sergijevaca), točnije na području gdje se nalazi rimski mozaik s prikazom „Kažnjavanje Dirke“.

Opis: Ulomak je prilično oštećen. Sačuvan je samo mali dio na kojemu se raspoznaje ostatak jednostavne dvoprute mreže uz kalatos kapitela i dio ugaone volute u vrhu. Unatoč oštećenjima vidljivi su vrlo uredna izvedba traka, uglačana pozadina i klesanje volute koso postavljenim dljetom čime su dobiveni oštriji bridovi reljefa i dinamični odnosi svjetla i sjene. Dvopruta traka karakteristična je za vrlo rano razdoblje predromaničke skulpture, prije kraja 8. st., a tada je u Puli djelovala samo jedna produkcija čije su glavne odlike bile uredno i sigurno klesanje - *Radionica pulskih ciborija*. Njoj se, zbog navedenog, atribuiraju i opisani ulomak kapitela.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310.

II.12. Ulomak vijenca pluteja ili pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 253

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 34 cm, deb. 12,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen pri raščišćavanju ruševina nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, na prostoru bazilike sv. Marije Formoze u Puli.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Na jednoj je strani sačuvan spojni utor. Reljefno obrađena ploha ukrašena je kompozicijom koju čine jednostavne valovnice bez čvorova, što se pružaju od jednog do drugog ruba stranice i dijagonalno se isprepliću u široke mreže ujednačenih razmaka između traka.

Na temelju utora na jednoj strani Marušić je zaključio da se radi o pilastru, ali debljina ulomka ukazuje na to da je prije mogao činiti dio vijenca pluteja. Na takvu mogućnost ukazuje i izvedena dekoracija, koja se često pojavljuje na tom dijelu liturgijske opreme izrađene od strane *Radionice pulskih ciborija*, kojoj bi trebalo pripisati i ovaj ulomak, unatoč

donekle nesigurnijem duktusu klesanja nego na ostalim ulomcima iz njena opusa. Sukladno takvoj atribuciji ulomak se datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8.

II.13. Ulomak grede

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 167

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 14 cm, vis. 22 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je bio izložen u lapidariju Franjevačkog samostana u Puli. Danas se nalazi u depou Arheološkog muzeja Istre. Objavila ga je M. Vicelja uz naznaku da je pronađen u ruševinama grada nakon Drugog svjetskog rata. Budući da je najveće razaranje pretrpjela četvrt u blizini bazilike Sv. Marije Formoze te da je najveći broj fragmenata kamene liturgijske opreme pronađen u tom dijelu grada inventiran uz opasku „Pula – ruševine“, bez posebne specifikacije mjesta nalaska, koja se pojavljuje kod ulomaka pronađenih na drugim lokacijama, može se pretpostaviti da je i razmatrani fragment pronađen u blizini bazilike sv. Marije Formoze.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Prednja je strana uokvirena letvicama između kojih se proteže motiv sinusoidne grane od koje se naizmjenično odvajaju dugački, dvostruki listovi. Jedan se pruža uz rubnu letvicu, a drugi savija oko volute u središtu kružnog zavoja vitice. Mjesta račvanja grana i listova proširena su, a iz sredine se pomalja mali suzoliki pupoljak. Reljefni elementi mekano su oblikovani i prekrivaju čitavo polje, tako da se pozadina ne vidi. Rubovi grane su profilirani, kao i suzoliki pupoljak, a plasticitet listova postignut je širokim utorima po sredini. Prema načinu klesanja zaobljenih izdignutih dijelova, gustom pozicioniranju motiva i suzolikom detalju na račvanju vitice i grane, ulomak je blizak dijelu stanice krune ciborija iz bazilike sv. Marije Formoze, a budući da je dio grada oko bazilike najjače stradao u ratu, vjerojatno je i opisani ulomak tamo pronađen. Uz određenu dozu

rezerve ulomak se pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990B (II), 58.

II.14. Ulomak pluteja (?)

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 442

Materijal: mramor

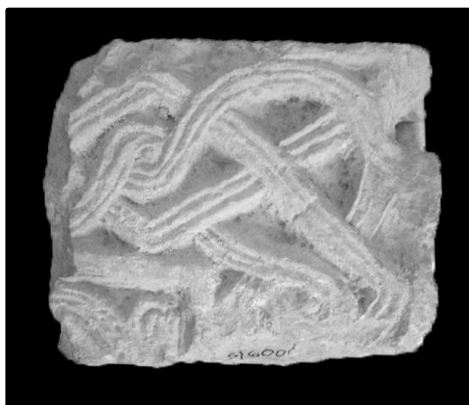
Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 27 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno pronađen tijekom Morassijevih istraživanja bazilike, 1923., jer se ne pojavljuje u objavama arheologa koji su na lokalitetu radili u kasnijim razdobljima. U muzejskoj je dokumentaciji zaveden kao dio opreme bazilike sv. Marije Formoze, a tako ga objavljuje i M. Vicelja, 1990.

Opis: Ostatak glatke rubne letvice na jednoj stranici glavnog polja potvrđuje da se ulomak nalazio u donjem dijelu pluteja. Sačuvan je dio reljefne kompozicije s lučno postavljenom troprutom pletenicom, od koje se na jednom mjestu, u neprekinutom slijedu, odvaja dio traka i okomito savija prema središtu opisanog kruga, što odgovara dijelu motiva medaljona s upisanim križem. Okomitu pletenicu flankiraju četveroroge petlje, načinjene od po dva ukrižena, isprepletena bademasta oblika. U kutu ploče se nalaze tri izdužena bršljanova lista, obrubljena plitkim utorom. Izgled tih listova jednak je kao na stranicama krune ciborija iz krstionice katedrale (**kat. I.1**), dok se u načinu oblikovanja pletenice i manjih petlji, čiji prutci imaju pravokutan presjek, prepoznaje ista ruka koja je klesala ploču s prikazom „Rajskih vrata“, što je nekoć bila uzidana u preslicu kapele bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.3**). Sve navedeno potvrđuje da je i ovaj ulomak djelo *Radionice pulskih ciborija*, koja je baziliku opremala liturgijskom skulpturom krajem 8. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 114.

II.15. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 600

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 25 cm, deb. 12 cm

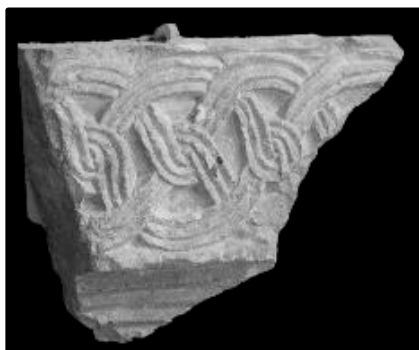
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Pula –

Formoza (bazilika)“. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Prema sačuvanom dijelu reljefa zaključuje se da je ulomak činio gornji desni kut pluteja. Kompozicija učvorenih troprutih krugova ispresijecanih cik-cak trakama koje oblikuju rombove kontinuirano se proteže s vijenca na integrirani pilastar. U glavnom polju, oko 2 cm uvučenom u odnosu na rubne letvice vijenca i pilastra, sačuvan je mali dio troprutoga kruga, od kojega se prema kutu ploče odvaja mesnata voluta. Trake pletera neujednačene su debljine, broja prutaka i razmaka među njima. Pregibi čvorova oblikuju koljenasti „skok“, a u sredini svakog čvora nalazi se malena polukuglica. Nesiguran duktus klesanja, nemarno obrađena pozadina te pogreške u prenošenju crteža i izvedbi traka, koje mjestimično ne zatvaraju krugove, a ponekad su prekobrojne, ukazuju na to da je djelo izradio lošiji klesar, po uzoru na složeni predložak ili gotovo djelo neke druge radionice. Slijedom navedenog, plutej se pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 115.

II.16. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 119

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 26,5 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Pula – Formoza“. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odbijen s tri strane. U dnu se sačuvao komadić glavnog polja, ukrašenog troprutim trakama. Vijenac je oko 3 cm istaknut u odnosu na ostatak pluteja. Uokviren je glatkim letvicama između kojih je izveden dvostruki niz učvorenih troprutih krugova. Zbog odstupanja od obline kružnica te neujednačenog izgleda, širine i načina klesanja traka ulomak se pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 68.

II.17. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 255

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 35 cm, vis. 23 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen pri raščišćavanju ruševina nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, na prostoru bazilike sv. Marije Formoze u Puli.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i bočnih strana, a na dnu je sačuvan dio usadnika kojim se spajao s bazom u podu. Unatoč oštećenju površine reljefa, raspoznaje se motiv troprutih traka koje oblikuju nizove povezanih, nasuprotno postavljenih pereca. Rubovi traka su okomiti na duboko uklesanu pozadinu, a prutci nejednako široki. Zbog čisto geometrijske dekoracije B. Marušić je ulomak datirao u 9. ili 10. st. Međutim, takvi apstraktni motivi javljaju se u Puli već početkom 9. st., a prema nesigurnom duktusu klesanja može se zaključiti da je plutej kojemu je pripadao opisani fragment izradila *Pulska gradska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8.

II.18. Ulomak ploče (antependija?)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 593

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 35 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska navedeno „Pula – Formoza (bazilika?)“. Do preuređenja 2012., ulomak je bio dijelom stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Debljina ulomka (6 cm) nije uobičajena za izradu pluteja pa se pretpostavlja da je ulomak pripadao antependiju oltara. Odlomljen je sa svih strana, a samo se na jednom dijelu sačuvao komadić glatke rubne letvice donjeg ili bočnog ruba. Ploča je ukrašena pleternom mrežom. Zbog pogrešnog prenošenja crteža vrhovi dijagonala odstupaju od osne simetrije, a troprute trake krivudaju plohom ne oblikujući učvorene rombove. Debljina prutaka značajno odstupa čak i pri izvedbi ravnih traka, a njihov je presjek mjestimično toliko plitak da nalikuje uparanim linijama. Nesiguran duktus klesanja i nepravilnosti u izgledu motiva svojstveni su *Pulskoj gradskoj radionici*, kojoj se pripisuje i ovaj ulomak, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

II.19. Kapitel s dijelom stupa oltarne ograde

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 328

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer stupa 14 cm, ukupna visina 33 cm, gornja površina 14 x 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom poslijeratnog raščišćavanja ruševina na području bazilike sv. Marije Formoze, kojega je predvodio B. Marušić.

Opis: Kapitel je dobro sačuvan, a odlomljen je donji dio integriranoga stupa. Spoj stupa s kapitelom naznačen je debelim prstenom zaobljena presjeka. Donju zonu kapitela čini vijenac od osam širokih listova. Ugaoni imaju širokim prutkom naglašenu središnju žilu, a oni na sredini svake stranice ispunjeni su vertikalnim utorima. Nad svakim centralnim listom izveden je poluvaljkasti snopić prutaka koji seže do raščlanjene ploče abaka, a na njega se leđima naslanjaju po dvije kratke volute što se pružaju u kutove kapitela. Unatoč zbijenoj formi i zatvorenu volumenu, s tek neznatnim odvajanjem vrhova listova od kalatosa, jasno je da se radi o predromaničkoj interpretaciji korinskoga tipa kapitela, kakav je bio široko rasprostranjen europskim prostorom tijekom 9. st. Rustična izvedba reljefnih dekoracija, koja je Marušića navela na preranu dataciju u razdoblje oko 750., srodna je djelima *Pulske gradske radionice*. Ona je početkom 9. st. izradila dio liturgijske opreme bazilike, vjerojatno u cilju zamjene oštećenih dijelova postojeće oltarne ograde, a dijelom te narudžbe bio je i opisani kapitel.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8.

II.20. Kapitel s dijelom stupa oltarne ograde

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 72

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer stupa 16 cm, ukupna visina 44 cm, gornja stranica 16,5 x 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom poslijeratnog raščišćavanja ruševina na području bazilike sv. Marije Formoze, kojega je predvodio B. Marušić.

Opis: Donji dio stupa i jedna strana kapitela su odlomljeni. Stup je ukrašen dvoprutim tordiranim trakama među kojima su duboki utori, nalik na kanelure. Trake se savijaju i spajaju ispod širokog prstena načinjenog od uske trake i dvoprute pletenice iznad nje. Na kutovima donjeg dijela kapitela nalaze se četiri lista naglašene središnje žile, a između njih, na sredini svake stranice, su po dva rustično izrađena ljiljanova cvijeta, čiji se bočni listovi vrhovima dodiruju. U gornjem dijelu, ispod tanke ploče abaka, nalaze se po dvije kratke volute mesnatih glavica, koje flankiraju poluvaljkasti snopić prutaka.

Marušić je ulomak datirao u razdoblje oko 750., vjerojatno zbog grube i nespretne izrade reljefnih dekoracija. Međutim, komparativna analiza s preostalim poznatim dijelovima liturgijske skulpture iz bazilike sv. Marije Formoze pokazala je značajne razlike u izboru motiva i načinu klesanja u odnosu na nekolicinu ulomaka datiranih u predkarolinško razdoblje, ali i sličnosti s ulomcima opreme svetišta izrađene krajem 8. st. Pletenica na prstenu kapitela nezgrapna je kopija onih kakvima je *Radionica pulskih ciborija* ukrašavala oblinu luka stranica ciborija (**kat. I.1, kat. II.1**) ili donju zonu arhitrava (**kat. I.32-33, kat. I.35**), dok su ljiljanovi cvjetovi izravna referenca na kimation kojega je izvela na kapitelu iz crkve sv. Lucije (**kat. IV.2**). To upućuje na zaključak da je opisani kapitel s integriranim stupom naknadno naručen kako bi se zamijenio oštećeni dio oltarne ograde, zbog čega je klesar, u okviru vlastitih tehničko-izvedbenih mogućnosti, namjerno kopirao postojeće komade liturgijske opreme. Snopić prutaka i volute pod abakom, listovi na uglovima, kao i zatvoren volumen opisanog kapitela, bliski kapitelu s istog lokaliteta (**kat. II.19**), kao i duktus klesanja te pomalo neuredan opći dojam, ukazuju na to da je izrada

zamjenskih dijelova liturgijske skulpture bila povjerena *Pulskoj gradskoj radionici*, zbog čega se i datacija opisanog stupa s kapitelom treba pomaknuti u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8; M. VICELJA, 1990b (II), 156.

II.21. Ulomak vijenca pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-387

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 16 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić tijekom raščišćavanja ruševina ili građevinskih radova na području bazilike sv. Marije Formoze u Puli, između 1958. i 1980.

Opis: Fragment je odlomljen na oba kraja. B. Marušić ga je opisao kao dio pilastra, no njegov oblik, bez utora za umetanje pera pluteja na bočnim stranama i debljina od samo osam centimetara ukazuju na to da je zapravo pripadao vijencu pluteja. Iako je sačuvan samo mali ostatak reljefne dekoracije prednje stranice, on je ipak dovoljan za prepoznavanje motiva i izvedbeno-tehničkih karakteristika nužnih za atribuciju određenoj radionici. Liniju glatkih rubnih letvica pratile su dvije dvotračne troprute pletenice čije su se izdvojene trake u pravilnim razmacima križale duž središnje osi. Bridovi motiva okomiti su na jako duboko uklesanu i uglačanu pozadinu, a uredni i paralelni prutci traka imaju presjek u obliku obrnutog dvostrukog slova W. U svemu navedenom prepoznaju se odlike *Istarske internacionalne klesarske radionice*, a takvu atribuciju potvrđuje i usporedba opisanog fragmenta s ulomcima vijenca i integriranog pilastra jednog pluteja iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.51**), pripisanog tome opusu, koji su mu morfološki i izvedbeno identični.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310.

II.22. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-376

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 40 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić na području nekadašnje Ulice 1. Maja (danas Ulica Sergijevaca), tijekom raščišćavanja ruševina ili građevinskih radova između 1958. i 1980.

Opis: Pilastar je odlomljen je s oba kraja. B. Marušić ga je opisao kao dio prozorskoga okvira, zanemarujući ostatak utora za umetanje pera pluteja koji se raspoznaje na jednoj bočnoj strani. Lice je bilo uokvireno letvicama i ukrašeno nizom okomito usmjerenih povezanih osmica. Zbog specifičnoga motiva i izvedbenih karakteristika poput sigurnog i urednog duktusa, oštrog presjeka prutaka i dubokog uklesavanja pozadine ulomak se pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310.

II.23. a,b Dva kapitela oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-281, S-516

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) **ukupna vis.** 25 cm, ϕ **stupića** 17,5 cm, **gornja pov.** 22 x 20 cm

b) **ukupna vis.** 28,5 cm, ϕ **stupića** 17 cm, **gornja pov.** 20 x 20 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **a** je pronašao B. Marušić u vrijeme raščićavanja ruševina nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu, na prostoru bazilike sv. Marije Formoze u Puli. Ulomak **b** nije poznat iz objava starijih autora, pa su sukladno politici Arheološkog muzeja Istre u Puli, podaci o ulomku uneseni u muzejsku dokumentaciju nedostupni javnosti, unatoč zakonskim odredbama koje jamče pristup podacima pet godina nakon nalaska predmeta. Oba su kapitela izložena u klastru Franjevačkog samostana u Puli od formiranja lapidarija, sredinom 20. st.

Opis: Dva su kapitela identična morfološki i izvedbeno pa se zaključuje da su pripadali istoj oltarnoj ogradi. Kapitel **a** sačuvan je cjelovito, a stupić mu je odlomljen desetak centimetara ispod razdjelnoga prstena. Kapitelu **b** nedostaje jedna ugaona voluta, a stupić se sačuvao u visini od 14 cm. Razdjelni je prsten na ulomku **a** načinjen dvjema izbočenim linijama zaobljena presjeka, dok je na ulomku **b** na tome mjestu nešto šira jednostruka traka. Kubus obaju kapitela zatvoren je i okružen vijencem od osam listova. Kutni su listovi široki i glatki, a na vrhu se savijaju u neznatno izbočene volute. Listovi na sredini stranica većim su dijelom zaklonjeni bočnim listovima, pa se čini kao da pripadaju drugom planu. Njihove su površine izbrazdane plitkim linijama koje označavaju žile. Abak kapitela naznačen je vodoravnim utorom. Preklapanje planova i gotovo naturalistično iscrtavanje žila na površini listova novine su koje se na južnoistarskome području pojavljuju pod utjecajem klesara pridošlih sa sjevernoga Jadrana početkom 9. st., a budući da je jedan jednako isklesan kapitel stupića oltara (**kat. XVI.1**), pronađen u Fioranu zajedno s ulomkom pluteja kojega je radila *Istarska internacionalna klesarska radionica*, može se pretpostaviti da je i opisani ulomak dijelom njezina opusa. Još tri vrlo slična kapitela, o kojima su zatraženi muzejski podaci također bili nedostupni (**kat. XI.21-24**), izložena su zajedno s opisanim u klastru Franjevačkog samostana u Puli, a na temelju morfoloških i izvedbenih karakteristika zaključuje se da su nastali u istoj radionici, moguće i za istu crkvu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 8.

II.24. a,b Dva stupa ciborija s kapitelima

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st. (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-184, S-185

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) **ukup. vis.** 183 cm, **φ stupa** 21,5 cm, **vis. kap.** 31 cm, **gornja pov.** 23 x 28 cm

b) **ukup. vis.** 183 cm, **φ stupa** 21,5 cm, **vis. kap.** 33 cm, **gornja pov.** 23 x 28 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska predmeta upisano „Pula – Formoza“. Kada je polovinom 20. st. B. Marušić uredio postav srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre, ovi su stupovi posloženi u četverostraničnu instalaciju, u kojoj su s jedne strane podržavali arkade ciborija iz krstionice pulske katedrale.

Opis: Stupovi su cjelovito sačuvani, a nedostaju im jedino baze. Kapiteli, izrazito rustične izvedbe, oštećeni su na više strana, uglavnom na mjestima gdje su kutne volute jače izlazile u prostor. Od stupova ih dijele jednostruki, istaknuti prstenovi, zaobljena presjeka. U donjoj zoni kapitela nalazi se niz od osam listolikih elemenata čije su prednje plohe ukrašene parovima uparanih, nasuprot postavljenih voluta. Ti su „listovi“ čitavom stražnjom stranom čvrsto priljubljeni uz kalatos, ali je prostor oko njih izrazito duboko uklesan, što im daje određenu dozu plasticiteta. Na kutovima srednje zone nalazili su se glatki listovi od kojih su sačuvani samo donji dijelovi, dok su vrhovi odbijeni, očigledno zbog toga što su bili ispruženi prema van. Gornja je zona, ispod raščlanjenog abaka, naznačenog dvama

paralelnim vodoravnim prutcima, ukrašena kutnim volutama, no one se ne odvajaju od središnjega kubusa, već su načinjene utorima, gotovo crtački dvodimenzionalno. Među njima se, na sredini stranica, nalaze se po dva usporedna okomita prutka izrazito visokog profila, čiji su krajevi savijeni u malene zavojnice.

Iako se opisani spomenici u muzejskoj dokumentaciji vode kao dio opreme bazilike sv. Marije Formoze, njihova je izvedba zamjetno lošija od svih poznatih ulomaka liturgijske skulpture s toga lokaliteta, pa je nemoguće zamisliti da su se u nekom trenutku nalazili u svetištu, a još manje da su nosili vrhunski izrađene arkade mramorne krune ciborija (**kat. II.1**). Razlike u dubini klesanja pojedinih dijelova kapitela, nesiguran duktus i neujednačene dimenzije istovrsnih, često susjednih, elemenata usporedivi su s kapitelima kolonade iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 39**). Tako su, primjerice, svi „korintski“ kapiteli iz te crkve ukrašeni dvodimenzionalnim volutama, kao na razmatranim pulskim primjercima, a nekima od njih se u srednjoj zoni nalaze listovi čiji su vrhovi savijeni prema van, a koji su na kapitelima iz Pule odlomljeni. Donji vijenac listova jednog baljanskog kapitela izrađen je na isti način kao neobični listoliki elementi pulskih kapitela, a jedina je razlika u tome što su prvima na prednjoj plohi plitkim linijama naznačene žile, dok su drugima na tom mjestu uparane volute sučeljenih glavica. Takve „naopako“ okrenute volute nisu uobičajene u predromaničkoj skulpturi, pa činjenica da ih susrećemo na čak dva kapitela iz Bala samo dodatno potvrđuje pretpostavku da su i opisani stupovi s kapitelima mogli biti djelo *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, te da su izvorno pripadali nekom lokalitetu u zaleđu grada, opremanom krajem 8. st., a da su u Pulu vjerojatno preneseni u doba „sakupljačke faze“ razvoja Muzeja.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 54.

III. Pula – bazilika sv. Felicite

Cemetrijalna bazilika sv. Felicite nalazila se nedaleko od gradskih zidina Pule, na području zvanom *Prato Grande*, uz cestu što je od Zlatnih vrata vodila prema Medulinu i Labinu. P. Kandler je pisao da se na tome prostoru nalazio pulski *Campo Marzio*, s vježbalištem za konje i antičkim hramom posvećenim božici sreće *Felicitas*,⁸⁸⁶ a u razdoblju ranoga kršćanstva nad njihovim je temeljima izgrađena monumentalna bazilika posvećena sv. Feliciti, što je smatrao posljedicom prilagodbe poganskoga vjerovanja kršćanskome kultu. Zabilježio je i da je crkva po dolasku Templara pregrađena i posvećena sv. Ivanu Krstitelju,⁸⁸⁷ a na temelju vidljivih ostataka zidova izradio je tlocrt bazilike izrazito naglašene longitudinalne, s tri izbočene zaobljene apside i tri broda podijeljena kolonadom od četrnaest pari stupova.⁸⁸⁸

Iz pisanih se izvora saznaje da su u 13. st. Templari od pulskih biskupa dobili na korištenje baziliku i okolni posjed Velikog Polja, za što su im isplaćivali godišnja davanja. Obnovili su oronulu crkvu i uz nju sagradili hospicij za hodočasnike u Jeruzalem. Nakon ukinuća reda, u 14. st., posjed su preuzeli Ivanovci koji su tu ostali sve do velike epidemije kuge 1527.⁸⁸⁹ Do kraja 16. st. bazilika je već bila ruševna pa P. Degani spominje „građevinu kojoj se ne može prepoznati izgled“, a od velebne arhitekture sačuvao se „portal s grbom Ivanovaca, 27 stupova od biranoga mramora i dijelovi mozaika koji se mjestimično mogu naći pod travom.“⁸⁹⁰

Arheološko istraživanje lokaliteta, provedeno 1909., pod vodstvom A. Gnirsa, rezultiralo je pronalaskom dijelova podnog mozaika, ali iznimno malom količinom ulomaka arhitektonske plastike i liturgijske skulpture. Referirajući se na bilješku G. Caprina o izvješću providura Vicenza Bragadina iz 1638., u kojem mletačkoj Signoriji javlja da je za gradnju crkve s. Maria della Salute u Veneciji uspio nabaviti još četrnaest mramornih stupova,⁸⁹¹ Gnirs je zaključio da je bazilika potpuno spolirana u 17. st., nakon čega je služila kao kamenolom lokalnome stanovništvu.⁸⁹² Iskapanja s početka 20. st. obuhvatila su brodove i

⁸⁸⁶ P. KANDLER, „S. Felicita al Campo Marzo di Pola“, *Conservatore*, no. 312, Trieste, 1870.

⁸⁸⁷ P. KANDLER, „Campomarzo“, *Conservatore*, no. 76, Trieste, 1870.

⁸⁸⁸ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 440, T-3.

⁸⁸⁹ Cam. De FRANCESCHI, „Dante a Pola“, str. 35.

⁸⁹⁰ P. DEGANI, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 112.

⁸⁹¹ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 28.

⁸⁹² A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 25-26.

vanjsku stranu perimetralnih zidova „templarske“ bazilike. Dobiveni rezultati potvrdili su Kandlerovu dataciju prve faze gradnje krajem 5. ili početkom 6. st., ali i otkrili nešto drugačiji tlocrt građevine. U glavnome je brodu *in situ* pronađeno osamnaest baza stupova kolonade, što je značilo da je bazilika bila skraćena sa zapadne strane. Na istočnome su dijelu, tri polukružne apside presjekle prezbiterij prve crkve. S njihove vanjske strane pronađeni su ostaci ravnog začelnog zida i odvojenog subseleja ranokršćanskoga prezbiterija, koji je bio oko pola metra podignut u odnosu na razinu brodova i prolazima je komunicirao s pastoforijama. Pod ostacima glavnog oltara nalazila se spolirana konfesija prve crkve, a u razini osi prvoga para stupova ostatak stilobata oltarne ograde koju je Gnirs pripisao templarskoj fazi.⁸⁹³ Iako je zapazio „pomalo nemarno“ zidanje triju apsida, smatrao je da je pregradnja izvršena početkom 13. st. pa je u to razdoblje datirao i ulomke stranice velikog oltarnog ciborija koje je pronašao među ruševinama, objasnivši da oni „pokazuju kako se manira ukrašavanja pleterom iz razdoblja langobardske umjetnosti očuvala do duboko u srednji vijek, te još uvijek prevladavala u razvoju ornamenata u romaničkom stilu“.⁸⁹⁴ Polukapitel trijumfnog luka glavne apside (koji pokazuje iste klesarske odlike kao i stranica ciborija – op.a.) objasnio je reupotrebom materijala iz neke starije građevine, dok je monogram na impostu, pronađenom u apsidi, pripisao nepoznatom biskupu „iz prvog tisućljeća“.⁸⁹⁵ Čini se da Gnirsova datacija pregradnje bazilike od početka nije bila prihvaćena, jer su svi kasniji istraživači, iako su se uvelike referirali na Gnirsovo izvješće, pisali da se ona dogodila u 8. ili 9. st.⁸⁹⁶

Devastacija lokaliteta nastavila se i nakon arheoloških istraživanja. C. De Franceschi je 1932. opisao zanemarene ruševine s kojih su seljaci odnosili sve što Gnirs nije prenio u Muzej i otužno stanje nekropole na kojoj se u Danteovo vrijeme nalazilo na stotine sarkofaga.⁸⁹⁷ Tri godine kasnije M. Mirabella Roberti je posjetio lokalitet na kojemu su se tek nazirali oskudni ostaci bazilike. Tada je na ulazu u dvorište jedne obližnje kuće uočio dva kapitela na bazama

⁸⁹³ **Ibid.**, str. 27-28.

⁸⁹⁴ **Ibid.**, str. 35-36.

⁸⁹⁵ U ligiranom monogramu Gnirs je raspoznao slova N i E koja je čitao kao *N....episcopus (Polensis)*. Uočio je da u popisu pulskih biskupa postoji samo jedan čije ime počinje slovom N - Nicolaus Foscari, ali je iz „paleografskih razloga“ zaključio da monogram ipak nije pripadao njemu, već nekom nepoznatom biskupu čije ime treba tražiti u prazninama kronotakse do kraja prvog tisućljeća. **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 37-38.

⁸⁹⁶ **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, str. 31-51; **F. SEMI**, „L'arte in Istria“, str. 65; **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 263.

⁸⁹⁷ **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, str. 31-51.

stupova koje je pripisao prvoj fazi gradnje crkve.⁸⁹⁸ Vrativši se u jesen 1938., više nije pronašao ni tragove zidova, a potpuno opustošena bila je i nekropola, s koje je tada u blizinu Arene preselio jedini preostali sarkofag.⁸⁹⁹ Poslijeratne izgradnje potpuno su prekrile područje na kojemu se nekada nalazila bazilika sv. Felicite, a temeljita arheološka istraživanja su najčešće izostala. Dva kapitela, o kojima je ranije pisao Mirabella Roberti, na istome je mjestu vidio i B. Marušić 1958. i 1967., ali ih je on ne temelju likovnih i morfoloških karakteristika datirao u drugu polovinu 8. st.⁹⁰⁰ Smatrao je da je prva crkva izgrađena u 5. st., a da je na njenome mjestu u 9. st. podignuta nova – karolinška, kojoj je pripadala stranica ciborija „izrađena oko 800.“⁹⁰¹ Dio skulpture pronađene u Puli i okolici između 1957. i 1979. Marušić je objavio 1981. U tome članku spominje dva nalaza iz ulice koja je presjekla Veliko Polje i koje je prenio u Arheološki muzej Istre. Prvi je „predlombardski kubni kapitel“, čiju dataciju ne navodi, a drugi impost s monogramom, u kojemu je čitao ANT(ONIUS) EPIS(COPUS) te ga pripisao ranokršćanskoj fazi gradnje bazilike, odnosno razdoblju oko 510., kada se ime toga pulskog biskupa prvi puta spominje u pisanim izvorima.⁹⁰² Nažalost, nije poznato je li impost kojega je pronašao Marušić onaj isti o kojemu je pisao Gnirs ili su, što ne bi bilo nimalo čudno s obzirom na njihov izvorni položaj u prezbiteriju, ipak postojala dva.

Pronalazak ovoga imposta od iznimne je važnosti u proučavanju liturgijske skulpture pulske biskupije. Monogram koji je na njemu sačuvan i jasno čitljiv, identičan je onome na donedavno nepoznatom crtežu G. R. Carlija, iz 1791.⁹⁰³ i ostatku slova u tjemenu arkade pulskog krstioničkog ciborija (**kat. I.1c**), što znači da je ista osoba financirala opremanje katedrale i pregradnju prezbiterija bazilike sv. Felicite.⁹⁰⁴ Stilske karakteristike arkada ciborija iz krstionice i jednog dijela liturgijske skulpture iz katedrale pokazuju srodnost s reljefima iz biskupija u venecijanskoj laguni i dozvoljavaju dataciju u zadnju četvrtinu 8. st., kada je u Puli instaliran novi biskup, podložen patrijarhu u Gradu. Međutim, u to vrijeme gradeški patrijarh održava tajne veze s papom i Karlom Velikim, a na sjevernojadransko područje pod

⁸⁹⁸ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1935-1936.)“, str. 305-306.

⁸⁹⁹ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 263.

⁹⁰⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 217 (sl.8); **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 56.

⁹⁰¹ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 26-27, (T-14/1).

⁹⁰² S obzirom na položaj u prezbiteriju, vjerojatno je postojao par jednakih imposta, ali u Gnirsovom tekstu nema podataka o tome da li je impost kojega je pronašao 1909. prenesen u Muzej ili ga je, poput većine kapitela, ostavio na lokalitetu. U muzejskoj dokumentaciji zaveden je samo jedan impost s monogramom iz crkve sv. Felicite i to onaj kojega je između 1957. i 1979. pronašao Marušić. **MARUŠIĆ, B.** „Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre“, *Arheološki vestnik*, br. 29, Ljubljana, 1978, str. 552; **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica prima“, str. 51, (T-6/1).

⁹⁰³ **G. R. CARLI**, *Delle antichità italiane*, vol. 4, str. 235, T- I.

⁹⁰⁴ Vidi poglavlje 5.5. *Datacija radionice (Radionica pulskih ciborija) u ovome radu.*

vlašću Bizanta, zahvaljujući složenim crkveno-političkim i ekonomskim prilikama, prodiru utjecaji iz neposrednoga zaleđa, koje su osvojili Franci. U kontekstu takvih događanja valja sagledati i pregradnju crkve sv. Felicite u Puli, koja tada dobiva troapsidalno svetište, jednako kao i nova katedrala na Olivolu (Castello), ali i crkva sv. Trojice u Zadru.⁹⁰⁵ Pregradnju crkve financirao je pulski biskup čiji su monogrami izvedeni na impostima trijumfalnog luka, a isti klerik naručio i veliki oltarni ciborij, u čijim se reljefima ogledaju utjecaji pristigli s Murana i Torcella.⁹⁰⁶

⁹⁰⁵ Troapsidalni sustav svetišta karakterističan je za crkve karolinškog razdoblja, prilagođene izvođenju rimske liturgije. Međutim, pojedine crkve venecijanske lagune, izgrađene krajem 8. st. imaju jednako oblikovano svetište, iako se nalaze na bizantskome teritoriju i pod jurisdikcijom patrijarha u Gradu. Prodiranje zapadnih utjecaja u najznačajnija biskupska središta Bizantske Dalmacije zasvjedočeno je i promjenom arhitektonskoga plana crkve sv. Trojice u Zadru, upravo u razdoblju prije izbijanja franačko-bizantskoga rata. **M. JURKOVIĆ**, „Franački utjecaj...“, str. 118-120.

⁹⁰⁶ **M. VECCHI**, *Sculture di Murano*; **R. POLACCO**, *Sculture di Torcello*.

III.1. Impost trijumfalnog luka s monogramom donatora

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S - 4428

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 21 cm, donja ploha 21 x 21 cm, gornja ploha 45 x 45 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Tijekom arheoloških istraživanja cemetrijalne bazilike sv. Felicite u Puli, 1909. A. Gnirs je na prostoru njena svetišta, pronašao jedan impost s monogramom i opisao ga u tada objavljenome tekstu. Ne navodi da li ga je prenio u Muzej, ili je poput većine kapitela ostavljen na lokalitetu. Godine 1980.-1981. B. Marušić je objavio nalaz jednog imposta s monogramom poput onog pronađenog nešto ranije na području koje su prekrile novogradnje, a gdje su se nekada nalazili ostaci crkve sv. Felicite. Nije poznato radi li se o istom impostu, ili su (a vjerojatno i jesu) postojala dva jednaka imposta, od kojih se u muzejskoj dokumentaciji Arheološkog muzeja Istre vodi samo jedan.

Opis: Na jednoj od skošenih stranica jednostavnog imposta uklesan je u kapitali monogram donatora. Gnirs je na temelju njegovih paleografskih karakteristika zaključio da se radi o ranosrednjovjekovnom impostu, dok ga je Marušić pripisao ranokršćanskoj fazi gradnje crkve, a monogram pročitao kao ANT(onivs) EPIS(copus), povezavši ga s prvim pulskim biskupom kojega spominju pisani izvori s početka 6. st. S obzirom na to da je pregradnja prezbiterija bazilike provedena krajem 8. st. te da je monogram na impostu jednak onome izvedenom na stranici krune ciborija krstionice katedrale (**kat. I.1c**), datiranoj u isto razdoblje, što se jasno vidi na crtežu cjelovite arkade, kojega je objavio G. R. Carli 1790., zaključuje se da su oba spomenika nastala kao dio obnoviteljskog projekta biskupa Antemija, koji je na čelo pulske dijeceze instaliran oko 775. te da je za te pothvate bila angažirana najuglednija gradska radionica – *Radionica pulskih ciborija*.

Bibliografija: A. GNIRS, 1909, 37-38; B. MARUŠIĆ, 1880-1981, 51 (T6/1).

III.2. Stranica krune oltarnog ciborija

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 36

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 220 cm, vis. 88 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci stranice ciborija pronađeni su za vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta bazilike sv. Felicite u Puli, koja je 1909. predvodio A. Gnirs.

Opis: Pet ulomaka ciborija spajaju se u lomu i čine gotovo cjelovito sačuvanu stranicu velikoga oltarnog ciborija, kojoj nedostaje samo dio na desnom gornjem kutu. Čitava je stranica obrubljena motivom udubljenih i izbočenih kvadratičnih zubaca (denti). U gornjem dijelu lijeve rubne letvice zupci prelaze u niz naizmjeničnih polukuglica i kvadratića. Čitavom širinom gornjeg dijela stranice proteže se široka bordura od isprepletenih učvorenih troprutih krugova i rombova, koja u sredini dotiče tjeme luka, a od ostatka arkade odijeljena je jednostavnim troprutim pletenicama. Lijeva je pletenica na oba kraja završena okretom, dok se na sačuvanom kraju desne pletenice nalazi mali ušiljeni bršljanov list. Uz bočne rubove stranice isklesane su po dvije troprute sinusoidne vitice, na vrhu zaključene velikim nasuprotno postavljenim volutama pločastih slojeva zavojnica. Vitice su podvezane prstenovima, tako da oblikuju bademaste međuprostore ispunjene ljiiljanovim cvjetovima i manjim volutama. Na srednjem se dijelu od svake vitice odvajaju po još dvije male volute

„prelomljenih“ vratova. U trokutastim poljima parovi trorogih petlji flankiraju veliku rozetu načinjenu od dva višelatična vjenčića i istaknute središnje polukuglice.

Izravnu analogiju, a vjerojatno i predložak po kojemu je nastao motiv „Pravoga trsa“ isklesan uz bočne rubove stranice ciborija iz bazilike sv. Felicite, nalazimo na jednom pilastru iz katedrale na Muranu i portalu bazilike na Torcellu (**slika 62**) a slična se izvedba pojavljuje i na ulomcima ciborija iz Novalje, Omišlja i Kotora, datiranim u početak 9. st., što ukazuje na dinamiku i smjer širenja predložaka prema istočnoj obali Jadrana. Višelatične rozete na ciboriju iz crkve sv. Felicite u osnovi su uvećana verzija onih u uglovima jedne stranice pulskog krstioničkog ciborija (**kat. I.1a**), a u nešto rustičnijoj izvedbi nalaze se na jednom ulomku stranice ciborija iz Kotora. Troroge petlje, volute „prelomljenih“ vratova i ušiljeni bršljanovi listići prepoznatljivi su detalji koji se zajedno ili u različitim kombinacijama pojavljuju na skupini reljefa iz katedrale, bazilike sv. Marije Formoze i crkve sv. Lucije u Puli, koje je izradila *Radionica pulskih ciborija*, a takvu atribuciju potvrđuje i vrlo visoka izvedbena razina dekoracija stranice krune ciborija iz bazilike sv. Felicite. Likovno-morfološke odlike reljefa dozvoljavaju dataciju u kraj 8. ili početak 9. st., a to je razdoblje u kojemu je pregrađen prezbiterij bazilike, za kojega je naručen i veliki oltarni ciborij.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 37-38; C. DE FRANCESCHI, 1932, 31; F. SEMI, 1937, 47 (sl. 31); B. MARUŠIĆ, 1960, 26 (T14/1); B. MARUŠIĆ, 1967, 11 (T6/1); M. VICELJA, 1990b (II), 53; P. VEŽIĆ, 2000, 63-64 (I.52); P. VEŽIĆ, 2009, 71-72; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 232-233 (91).

III.3. Kapitel oltarne ograde

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1980-1981.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4443

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 13,5 cm, ϕ dolje 10 cm, gornja pov. 11x11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronašao B. Marušić između 1957. i 1979., tijekom arheoloških radova u vrijeme urbanizacije dijela grada gdje se nalazila cemeterijalna bazilika sv. Felicite.

Opis: U donjoj zoni kapitela nalazi se osam glatkih listova, ispunjenih trima uklesanim žilama i blago povijenim prema van. U kutovima kapitela, iznad listova, izvedene su koso klesane volute „pločastoga“ izgleda, a između njih je po jedan dvostruki listić načinjen paralelnim vertikalnim urezima. Abakova ploča je široka i raščlanjena u tri zone.

Volute „pločastih“ zavojnica načinjene izrazito koso postavljenim dlijetom, kao na stranici ciborija iz bazilike sv. Felicite ukazuju na to da je kapitel pripadao oltarnoj ogradi postavljenoj u vrijeme pregradnje prezbiterija, krajem 8. st., a skladna izvedba i siguran duktus klesanja dozvoljavaju atribuciju *Radionici pulskih ciborija*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 51 (T6/2).

III.4. Kapitel oltarne ograde

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II)

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 121

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 35 cm, vis. kapit. 10 cm; ϕ dolje 14 cm, gornja pov. 13 x 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Kapitel je izložen u klaustu Franjevačkog samostana u Puli, a u muzejskoj se dokumentaciji vodi kao ulomak s nepoznatog nalazišta.

Opis: Sačuvan je dio glatkog stupića oltarne ograde, kojega od kapitela na vrhu dijele tri tanka prstena. U donjoj zoni kapitela nalazi se vijenac od osam listova naglašene središnje žile i blago zašiljenih vrhova povijenih prema van. U gornjem se dijelu svake stranice nalazi tropruti snopić, od kojega se prema kutovima kapitela pružaju po dvije volute „pločastoga“ izgleda. Morfološki i izvedbeno kapitel je blizak prethodno opisanom ulomku (**kat. III.3**), od kojega se razlikuje visinom abaka i oblikovanjem snopića, odnosno ušiljenih listića, na sredini stranica. No, na jednom i drugom ulomku na isti su način isklesane „pločaste“ zavojnice, kao i listovi donjeg vijenca, a oba su ta elementa usporediva s velikim

polukapitelom kojega je u ruševinama bazilike pronašao A. Gnirs. Zbog sukladne izvedbe i sigurnog duktusa klesanja kapitel se pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 51 (T6/2); M. VICELJA, 1990b (II), 149.

IV. Pula – crkva sv. Lucije (sv. Teodora)

Ranokršćanska crkva sv. Lucije nalazila se u blizini gradskih vrata sv. Ivana, sjeverno od ulice koja je prolazila pored katedrale i vodila prema Forumu. Taj se dio Pule naziva *čtvrť sv. Teodora*, prema samostanskoj crkvi koja je na temeljima ranokršćanske i ranosrednjovjekovne sagrađena u 15. st.⁹⁰⁷ Potkraj 19. st. crkva i samostan porušeni su i na njihovom je mjestu izgrađena austro-ugarska kasarna s prostranim dvorištem. Nakon Prvog svjetskog rata područje je pretvoreno u skladišta Tvornice duhana, koja su 2002. izgorjela u požaru.⁹⁰⁸

Ranokršćanska crkva, koju Kandler datira u 6. st., vjerojatno je bila posvećena sv. Luciji,⁹⁰⁹ iako se u nekim starijim pisanim izvorima spominje da se tako nazivala prvobitna crkva samostana sv. Teodora *de Fonte* (u blizini Nimfeja, izvan zidina grada), a da je ova, bliža katedrali, bila posvećena sv. Ivanu.⁹¹⁰ Na tlocrtu grada M. Mirabella Robertija iz 1946.⁹¹¹ kao *basilichetta di S. Teodoro* označeni su ostaci crkve izvan zidina, dok je na reprodukciji istog tlocrta kojeg donosi B. Marušić 1967., na tome mjestu označena crkvice Sv. Ivana, kojoj je dodan i naziv „kod Nimfeja“.⁹¹² A. Starac objašnjava da se ženski samostan Sv. Teodora (*de fonte*) u 12. st. nalazio izvan zidina Pule te da je nakon sklopljenog mira između Venecije i ugarskoga kralja, 1358. opaticama dodijeljena nova lokacija, na mjestu porušene crkve blizu gradskih vrata sv. Ivana. Preselivši se u grad opatice su zadržale starog titulara – sv. Teodora.⁹¹³

Arheološka istraživanja provedena u četvrti sv. Teodora, između 2005. i 2009. potvrdila su da se na tom prostoru nalazila jednobrodna ranokršćanska crkva (13 x 7 m), preuređena je u razdoblju predromanike, kada je dobila nov liturgijski namještaj. Uz crkvu je bio podignut i samostan benediktinki s pripadajućim grobljem, a u razvijenom srednjem vijeku dograđeni su još neki aneksi i zvonik. Crkva sv. Lucije vjerojatno je stradala tijekom napada Genovežana na Pulu u 14. st., pa je na njenom mjestu 1458. podignuta nova, veća,

⁹⁰⁷ V. JUKIĆ, „Kameni namještaj...“, str. 80.

⁹⁰⁸ D. KOMŠO, „Uvodnik“, u: *Pula. Rađanje grada*, (A. Starac, ur.), katalog AMI Pula, br. 83, Pula, 2011, str. 5.

⁹⁰⁹ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 120.

⁹¹⁰ Cam. DE FRANCESCHI, „Alcuni cenni...“, str. 44-45.

⁹¹¹ M. MIRABELLA ROBERTI, „Scritti di archeologia“, str. 10-11.

⁹¹² B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, prilog 1.

⁹¹³ A. STARAC, (ur.), *Pula – Rađanje grada*, str. 45.

samostanska crkva posvećena sv. Teodoru.⁹¹⁴ Ta se crkva unutar zidina jasno vidi na Devilleovom crtežu Pule iz 1633.⁹¹⁵

Ostaci kamenoga namještaja pronađeni na lokalitetu ukazuju na nekoliko faza opremanja crkve. Ranokršćanski dijelovi namještaja izrađeni od mramora, prema potrebi su mijenjani tijekom post-justinijanskog razdoblja. Sačuvano je nekoliko ulomaka pluteja od vapnenca, iznenađujuće kvalitetno klesanih, koji ikonografijom i načinom komponiranja plohe evociraju kasnoantičke uzore, ali se izvedbom i detaljima već uvelike od njih razlikuju.⁹¹⁶ Opsežna zamjena liturgijske skulpture dogodila se početkom 9. st., kada je osim visoke oltarne ograde crkva dobila i oltarni ciborij. Pronađeni su dijelovi barem tri različita predromanička pluteja, jedan pilastar i ulomci dvaju stranica krune ciborija. Kameni namještaj iz crkve sv. Lucije u Puli činio je dio izložbe „Pula – rađanje grada“ postavljene 2010. u novom muzejsko-galerijskom prostoru desakralizirane crkve Svetih Srca u Puli.⁹¹⁷

⁹¹⁴ **A. STARAC**, „Das antike Pula, seine Topografie und seine Denkmäler“, *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte Band*, vol. 27, Berlin, 2006, str. 137; **A. STARAC**, „Lokalitet: Pula - gradska četvrt Sv. Teodora“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 235-238.

⁹¹⁵ **A. DE VILLE**, *Descriptio...*, str. 11.

⁹¹⁶ **V. JUKIĆ**, „Kameni namještaj...“, str. 83-111.

⁹¹⁷ **A. STARAC**, (ur.), *Pula – Rađanje grada*.

IV.1. Dva ulomka stranica oltarnog ciborija

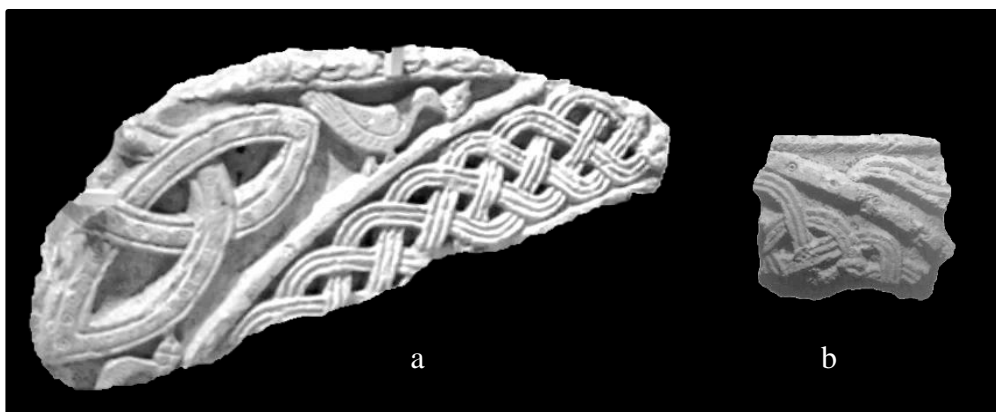

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 67 cm, vis. 40 cm, deb. 7 cm

b) šir. 21 cm, vis. 16 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Po sačuvanim se dijelovima motiva na ulomcima ciborija može zaključiti da su pripadali različitim stranicama, koje su bile jednako komponirane. Oblinu lukova prati široka pleterna bordura načinjena od isprepletenih beskonačnih traka i obrubljena letvicama po kojima su raspoređene punce. Traka je u tjemenu doticala gornji rub arkade koji je na manjem ulomku bio naznačen letvicom s puncama, a na većem dvoprutom pletenicom nalik onoj na stranicama ciborija iz krstionice katedrale (**kat. I.1b,c**) i bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.1**). Trokutasta polja u uglovima arkada bila su različito ukrašena. Na manjem je ulomku sačuvan samo izduženi završetak valovite trake ili nekog florealnog motiva što se pružao prema sredini stranice, dok je na većem na tom mjestu izvedena troroga petlja šireg srednjeg prutka, po kojemu su također nanizane punce, flankirana dvjema pticama koje zoblju grozd. Zbog male visine stranice na tjemenu dijelu zaključuje se da joj nedostaju gornja bordura i završni vijenac, kojemu bi mogao odgovarati jedan spolij iz sjevernoga zida katedrale (**kat. IV.9**), ukrašen nizom pereca u donjem i stiliziranim kimationom u gornjem dijelu. Odabir motiva na opisanim ulomcima sukladan je repertoaru *Radionice pulskih*

ciborija, a takvu atribuciju potvrđuje i prisustvo puncí, no zamjetan rast gornje ravnine reljefa u odnosu na razinu pozadine te okomiti bridovi motiva svjedoče o uznapredovalom procesu transformacije „rukopisnih“ odlika klesara k sve snažnijoj geometrizaciji, što ukazuje na dataciju u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: V. JUKIĆ – BUČA, 2011, 44.

IV.2. Kapitel ciborija

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 30 cm, ϕ baze 14 cm, gornja pov. 25x25 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Kapitel je predromanička inačica korinskoga tipa kapitela. Podijeljen je u tri zone i prilično dobro sačuvan. Od tankog prstena koji ga je dijelio od stupa kapitel se konusno širi do otprilike 1/3 visine, gdje se nalazi tanka letvica ispunjena puncama. Srednju zonu čini niz ljiljanovih cvjetova čije se bočne latice dodiruju, oblikujući motiv sličan kimationu klesanom na proboj. Kutovi cvjetova naznačeni su duboko usvrđanim rupicama. U gornjoj se zoni nalaze parovi voluta koje izrastaju iz duboko uklesanog korpusa, račvajući se prema kutovima i tordiranom stupiću u sredini stranice kapitela. Abakova ploča je niska i razvedena, a bočne su joj stranice ispunjene puncama. Kompozicija, morfologija i način klesanja bliski su (nešto lošije sačuvanim) kapitelima ciborija iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.1e**), koji je, kao i ovaj iz crkve sv. Lucije, klesala *Radionica pulskih ciborija* i to u onom razdoblju u kojem je već bila prisutna snažna tendencija k apstrakciji i geometrizaciji, ali još nisu bili posve napušteni tradicionalni elementi, poput punca, pa se i opisani kapitel datira u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.3. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 25 cm, vis. 37 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Ulomak je odbijen na vrhu i na dnu. S jedne se strane nalazi utor za umetanje pluteja. Reljefna ploha obrubljena je letvicama i ukrašena geometrijskim motivom isprepletenih učvorenih troprutih krugova i dijagonala cik-cak traka. Uredna i pravilna izvedba motiva, kao i trake klesane koso položenim dlijetom, tako da ostavljaju pomalo spljošten dojam odlike su skulpture nastale u *Radionici pulskih ciborija*, kojoj uz ostalu predromaničku skulpturu iz crkve sv. Lucije u Puli, valja pripisati i ovaj ulomak te ga datirati u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.4. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38 cm, vis. 29 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Sačuvan je kutni dio pluteja omeđen tankim rubnim letvicama. U reljefnom je polju vidljiv ostatak centralno komponiranog motiva superponiranih krugova i kvadrata načinjenih troprutim trakama koje se savijaju prema sredini i oblikuju križ naglašenog središta. U kutu

pluteja nalazi se stilizirani ljiljanov cvijet, a u prostoru između kruga i okvira bočne letvice dvostruka voluta. Načinom klesanja pleternih traka, bridova okomitih na glatku pozadinu, ali i izborim detalja međuprostora reljef je blizak stranicama ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**), načinjenog u *Radionici pulskih ciborija*. Unutar iste produkcije izrađen je i ciborij za crkvu sv. Lucije, pa se i dijelovi ostale opreme s tog lokaliteta jednako atribuiraju, uz okvirnu dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.5. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 37 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Prednja je ploha na jednom dijelu polukružno otklesana, vjerojatno pri naknadnoj uporabi. Na sačuvanom dijelu reljefa raspoznaje se pleterna mreža učvorenih troprutih traka koje oblikuju kružne i kvadratne segmente ispunjene stiliziranim ljiljanovim cvjetovima. Načinom klesanja pleternih traka, bridova okomitih na glatku pozadinu i oblikovanjem kvadratnih „kaseta“ reljef je blizak stranicama ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**), načinjenog u *Radionici pulskih ciborija*, koja je opremala i crkvu sv. Lucije, pa se i opisani plutej jednako atribuiraju i datira.

Bibliografija: neobjavljen

IV.6. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12,5 cm, vis. 19 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. U reljefnom se polju sačuvao dio kompozicije učvorenih troprutih krugova ispresijecanih troprutim dijagonalama. Pleterne trake izvedene su sigurnim potezima, uredno i okomito na pozadinu. Kao i ostali ulomci s lokaliteta pripisuje se *Radionici pulskih ciborija* i datira u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.7. Kapitel oltarne ograde

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 21 cm, ϕ baze 14 cm, gornja pov. 15x15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja u četvrti sv. Teodora u Puli (2005-2009).

Opis: Kapitel u vrlo neobičnoj izvedbi oponaša korintske kapitule s dva reda akantovih listova. Oni se u ovom slučaju ne odvajaju od središnjega korpusa, već su dvije zone odijeljene istaknutom sinusoidno savijenom trakom, koja prati ivice donjeg reda listova. Duž trake su u urednim razmacima izvedene punce, a listovi su ispunjeni kosim linijama. Takva pojednostavljena izvedba reljefa ukazuje na ranije razdoblje nastanka kapitela, uz koje se povezuje i uporaba puncu na vanjskim rubovima razdjelne trake, no one se, kao krajnji

refleks tradicionalnih dekorativnih tehnika, pojavljuju paralelno s troprutim trakama oštrog presjeka bridova, tipičnim za zrelu fazu predromaničke skulpture, na stranicama ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**), ali i ulomcima iz crkve sv. Lucije, pa se i opisani kapitel pripisuje istoj fazi uređenja crkve, u prvom desetljeću 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.8. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij na južnom zidu klerestorija pulske katedrale.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 29 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je uzidan u klerestorij s južne strane katedrale, vjerojatno tijekom restauracije nakon Drugog svjetskog rata.

Opis: Sačuvani dio reljefne površine ukrašen je troprutim trakama koje čine motiv prepleta romba i petlje u obliku antitetično postavljenih „pereca“. Tanke trake, bridova okomitih na pozadinu uz siguran i uredan rez susreću se na ulomcima liturgijske skulpture iz nekadašnje crkve sv. Lucije. Taj je lokalitet udaljen samo stotinjak metara od katedrale, pa se pretpostavlja da je ulomak mogao biti prenesen nakon bombardiranja Pule. Razlog više za takav zaključak pruža činjenica da ostali reljefi koji su pripadali opremi katedrale ne pokazuju morfološku i izvedbenu srodnost s opisanim ulomkom, ali se ona uočava sa stranicama ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**), pa se pretpostavlja da je riječ o istoj radioničkoj produkciji, uz dataciju u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

IV.9. Ulomak arhitrava ili vijenca ciborija

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zidu sjevernoga broda katedrale

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 70 cm, vis. 22,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno ugrađen u zid katedrale tijekom rekonstrukcije nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Podijeljen je u dvije zone, od kojih gornju čini kimation od niza stiliziranih ljiljanovih cvjetova čije se bočne latice vrhovima dodiruju. Ispod tako nastalih arkadica smješteni su listići i pupoljci koji izrastaju iz malenih voluta. U donjoj je zoni, uokvirenoj tankim glatkim letvicama, isklesana beskonačna tropruta traka koja se savija u niz petlji nalik phecima. Izvedba ljiljanovih cvjetova bliska je onima s ulomaka pluteja iz crkve sv. Lucije. Način klesanja pletera u donjoj zoni, gusto raspoređenih traka i s malo vidljive pozadine, jednak je prepletu s ulomaka stranica ciborija iz iste crkve, a kimation u gornjoj zoni grede neodoljivo podsjeća na središnju zonu kapitela istog tog ciborija. Zbog toga je moguće, iako uz određenu dozu rezerve, pretpostaviti da je greda izvorno bila vijenac ciborija kojega je za crkvu sv. Lucije u prvom desetljeću 9. st. izradila *Radionica pulskih ciborija*, te da je kao građevni materijal donesena s obližnjega lokaliteta tijekom poslijeratne obnove katedrale.

Bibliografija: neobjavljen

IV.10. Ulomak kapitela

Foto iz: M. MIRABELLA ROBERTI, 1938.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer baze 14,5 cm, vis. 28,3 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1938., tijekom arheoloških istraživanja koje je predvodio M. Mirabella Roberti, u blizini raskrižja na kojemu se spajaju nekadašnji Largo Oberdan (danas Ulica sv. Ivana) i Viale Carrara (danas Carrarina ulica),.

Opis: Ulomak je odbijen na nekoliko mjesta u gornjem i u donjem dijelu. Sačuvan je dvostruki prsten koji je odvajao kapitel od stupa okrugloga promjera. Iznad prstena se nalaze dva reda ljiljanovih cvjetova čiji se bočni listovi vrhovima dodiruju oblikujući motiv sličan kimationu. Prostori između uredno izvedenih cvjetova duboko su uklesani. Gornji rub kimationa, koji izlazi u prostor, dodatno je naglašen zaobljenom letvicom. Morfološki i izvedbeno ulomak je vrlo blizak kapitelu ciborija iz crkve sv. Lucije, čiju je liturgijsku opremu u prvom desetljeću 9. st. izradila *Radionica pulskih ciborija*, pa se zbog toga, kao i zbog mjesta nalaska u neposrednoj blizini lokaliteta crkve sv. Lucije, opisani ulomak jednako atribuirao i datira.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1938, 260.

IV.11. Ulomak polukapitela

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 338

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 12,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen u dvorištu jedne obiteljske kuće na početku ulice Matije Gupca (danas Castropola), za vrijeme poslijeratnog raščišćavanja ruševina Pule.

Opis: Ulomak je jako oštećen i odlomljen sa svih strana. Sačuvan je dio reljefne dekoracije koju je činio niz ljiljanovih cvjetova čiji se vanjski listovi vrhovima dodiruju. Izvedeni motiv, kao i izrazito uredan način klesanja cvjetova bliski su kapitelima iz crkve sv. Lucije, koja se nalazila samo nekoliko metara dalje od lokacije na kojoj je pronađen opisani polukapitel. Vrlo sličan ulomak pronađen je navodno u ruševinama crkve sv. Andrije u Betici kraj Barbarige (**kat. XXXVII.3**), za koju je oltarni ciborij izradila *Radionica pulskih ciborija*, a njoj se pripisuje i opisani ulomak, pa bi sukladno svemu navedenom i njega trebalo datirati u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 9; M. VICELJA, 1990b (II), 153.

IV.12. Ulomak arhitrava

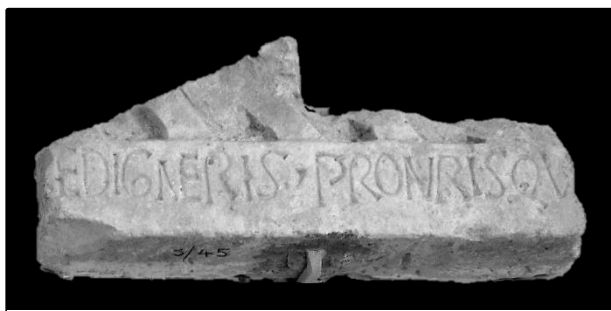

Foto iz: A. GNIRS, 1904.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-45

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 46 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: U dokumentaciji Arheološkog muzeja Istre u Puli ulomak je zaveden kao dio liturgijske opreme s nepoznatog nalazišta. Uvidom u objave konzervatora A. Gnirsa, a potom i arhivske spise austro-ugarskog vojnog graditeljstva, utvrđeno je da se

ulomak prepoznaje među nekolicinom danas izgubljenih istovrsnih dijelova trabeacije na crtežu kojeg je prilikom izgradnje Pješadijske i topničke vojarne u Puli izradio tehnički crtač Rudolf Kratochwill. Među tada načinjenim planovima za gradnju vojarne nalazi se i jedan na kojemu je strelicom označeno mjesto nalaska predromaničkih ulomaka, a ono odgovara poziciji stotinu godina kasnije ubicirane crkve sv. Lucije, u četvrti sv. Teodora u Puli.

Opis: Ulomak arhitrava je odlomljen na oba kraja i na gornjoj strani, gdje se sačuvao samo ostatak jednostrukih nožica kuka, koje se u dnu ne dodiruju. U donjem dijelu, oko centimetar istaknutom u odnosu na zonu s kukama, nalazi se natpisno polje, bez rubnih letvica ili naznačenih linija okvira. Ostatak natpisa u rustičnoj kapitali A. Gnirs je pročitao: [veniam jargir]E DIGNERIS PRO NOSTRIS QV... Isti je autor objavio i Kratochwillov crtež preostalih ulomaka pronađenih na lokaliteu, ukazavši već tada na činjenicu da se od 4 predromanička fragmenta ispred Augustova hrama, gdje su se početkom 20. st. čuvali kameni nalazi Pule i okolice, nalazi samo jedan, dok su preostala tri izgubljena.

Prema načinu komponiranja prednjeg polja, izostanku okvira donje zone, a naročito epigrafskim karakteristikama sačuvanog dijela teksta ulomak se pripisuje *Klesarskoj radionici iz Galizane*, odnosno majstorima *Iohannesu* i *Garibertusu*, koji su identične arhitrave izrađivali krajem 8. i početkom 9. st. U tom smislu najbližu analogiju opisanom ulomku predstavlja dio zabatnoga luka iz crkve sv. Elizeja u Fažani (**kat. XVII.1**), na kojemu se susreću potpuno isti oblici slova R i S, dok se preostala slova mogu usporediti s onima na nekolicini preostalih epigrafskih spomenika imenovane lokalne radionice.

Bibliografija: A. GNIRS, 1904, 225-228.

V. Pula – crkva sv. Vida na Kaštelu

Crkva sv. Vida nalazila se na vrhu pulskog brežuljka. Na tom je području u kasnom srednjem vijeku podignut mletački kaštel po kojemu je i crkva dobila pridjevnik „na Kaštelu“. O izgledu crkve gotovo se ništa ne zna, a svi koji su o njoj pisali⁹¹⁸ pozivaju se na bilješke francuskoga inženjera A. de Villea, načinjene u sklopu pripremne studije za projekt izgradnje velike utvrde s bastionima, provedene 1633., u kojima spominje trobrodnu crkvu.⁹¹⁹ Utvrda je potpuno prekrila čitavu ravninu brijega, a pritom su uništeni svi tragovi prethodnih struktura, kao i neke antičke građevine u blizini, čiji su dijelovi iskorišteni pri gradnji. Na zemljovidu Pule kojega je 1946. objavio M. Mirabella Roberti crkva sv. Vida nije prikazana,⁹²⁰ ali se pojavljuje na ažuriranoj verziji B. Marušića⁹²¹ i to kao trobrodna građevina s jednom izbočenom apsidom okrenutom prema sjeveroistoku. Marušić nije naveo izvor na temelju kojega je zaključio kako je izgledala crkva sv. Vida na Kaštelu, iako ju je spominjao i kasnije, pa u jednom članku iz 1982-1983. piše da je bila trobrodna,⁹²² a u drugom, iz 1985. da je „završavala trima izbočenim polukružnim apsidama“.⁹²³

Ulomci skulpture koji se pripisuju ovoj crkvi uglavnom su pronađeni u blizini, tijekom građevinskih radova pri vrhu padina brijega ili u okolnim dvorištima privatnih kuća. Zbog toga, kao i zbog činjenice da se radi o manjem broju ulomaka, koji su međusobno morfološki i izvedbeno različiti, a komparativni materijal koji neupitno potječe iz ruševina crkve nije sačuvan, razmatranju dijelova liturgijske opreme crkve sv. Vida valja pristupiti s određenom dozom opreza.

⁹¹⁸ **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 163-164; **Cam. DE FRANCESCHI**, „Il Comune polese e la signoria dei Castropola“, *AMSI*, vol. 13, Parenzo, 1902, fasc. 3-4, str. 324; **B. MARUŠIĆ**, „Novi spomenici...“, str. 9.

⁹¹⁹ **A. DE VILLE**, *Descriptio...*, str. 13.

⁹²⁰ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Scritti di archeologia“, str. 10-11.

⁹²¹ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*

⁹²² **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica secunda“, str. 57.

⁹²³ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 331.

V.1. Gornji dio pilastra

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4436

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 45 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Rimska cisterna na kaštelskom brijegu u Puli. Ulomak je slučajni nalaz B. Marušića, tijekom obilaska terena u vrijeme izgradnje stambenih objekata u blizini kaštela, između 1958. i 1980.

Opis: Pilastar je odlomljen s donje strane. Na desnoj se strani nalazi utor za umetanje pera pluteja. Prednja stranica uokvirena je glatkim letvicama, a u sredini reljefne plohe dvopruta se vitica prepliće oblikujući krugove. Sačuvana su tri takva kruga. U dva gornja nalazi se po jedna rozeta, a u donjem je stilizirani florealni element (možda pupoljak ljiljana?). Marušić je o ovome pilastru pisao dva puta, jednom ga datiravši oko 820., a drugi puta oko 800. U oba teksta navodi da se u dnu ulomka nalazi zmijska glava, međutim, vjerojatnije je da se radi o nekoj vrsti prijelaza dvoprute trake u jednoprutu ili neki drugi dekorativni element.

Zbog uporabe dvoprute trake i urednoga klesanja čitavog motiva, a napose rozeta profiliranih i blago konkavnih latica sa središnjom polukuglicom, kakve su izvedene na stranicama ciborija iz krstionice pulske katedrale (**kat. I.1a**) i Betike (**kat. XXXVII.1c**) pilastar se pripisuje opusu *Radionice pulskih ciborija* i datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 79 (T1/4); B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311 (T1/4).

V.2. Kapitel stupića oltara

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4412

Materijal: mramor

Dimenzije: promjer baze 11 cm, vis. 15 cm, gornja površina 13,5 x 13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pula, ulica M. Gupca (danas Castropola), na kućnom broju 22.

Ulomak je slučajni nalaz B. Marušića, tijekom obilaska terena u vrijeme izgradnje stambenih objekata, između 1958. i 1980.

Opis: Dimenzije ulomka ukazuju na to da je kapitel pripadao jednom od stupića koji su nosili menzu oltara. U donjem dijelu nalaze se četiri kopljasta lista stepenasto profiliranih rubova i površina ispunjenih svrdlom rađenim rupicama. Na sredini svake stranice, između listova, nalaze se dva okomito postavljena suzolika izdanka, a od mjesta gdje se spajaju prema kutovima kapitela pružaju se volute čija su središta zavojnica naglašena svrdlanom rupicom. Ukrašavanje dijelova reljefa rupicama šireg promjera karakteristika je *Radionice pulskih ciborija*, kod koje se često javljaju i suzoliki motivi poput ovih izvedenih na malom kapitelu, što ukazuje na mogućnost da se i njega pripiše istoj produkciji uz dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 78 (T1/2); B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310 (T1/2).

V.3. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4476

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23,5 cm, vis. 17 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je slučajni nalaz B. Marušića, pronađen između 1958. i 1980., za vrijeme raščišćavanja područja malog rimskog kazališta na istočnoj padini kaštelskog brežuljka u Puli.

Opis: Ulomak je odbijen s obje bočnih strana, a prednja mu je površina poprilično oštećena. U gornjem se redu nalazi niz kuka nagnutih ulijevo. Masivne glavice jednake su visine kao jednostruke nožice koje se pri dnu lagano proširuju, ali se međusobno ne dodiruju. U donjoj se zoni, odijeljenoj vodoravnom letvicom, nalazi tropruta pletenica. Unatoč površinskim oštećenjima razabiru se uredna izvedba pletenice i zavojnice, kao i duboko uklesavanje pozadine između nožica kuka, što su prepoznatljive odlike arhitrava i lukova nastalih u

Radionici pulskih ciborija. U nizu detalja ulomak je blizak fragmentima zabatnog luka iz katedrale (**kat. I.36, kat. I.43**) i s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.3**), pripisanih spomenutoj radionici, pa se istoj atribuiru i opisani ulomak, uz dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 79 (T1/8); B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311 (T1/8).

V.4. Ulomak zabatnog luka oltarne ograde

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 321

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 13 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: O ulomku je pisao B. Marušić 1983., ali tom prilikom nije naveo točno mjesto nalaska, već samo kraju opasku da „ulomak nadopunjuje otprije poznate nalaze iz trobrodne crkve sv. Vida na kaštelskom brežuljku“.

Opis: Ulomak je odbijen s obje bočne strane, a prednja je prilično oštećena, naročito u donjem dijelu gdje se nalazila reljefno isklesana pletenica. U gornjem se redu sačuvalo sedam kuka, koje bi po položaju glavica trebale biti nagnute ulijevo, ali su zbog nespretne izvedbe njihove neujednačeno oblikovane nožice okomite na razdjelnu letvicu ili nagnute u suprotnu (desnu) stranu. Zavojnice kuka su mesnate i nejednake veličine, a odstupanja u debljini i obliku zapažaju se i kod oblikovanja jednostrukih nožica, koje su u dnu međusobno različito udaljene. Sačuvan je samo mali ostatak pletenice, na kojemu se raspoznaje koljenasto presavijanje dvoprutih traka, nalik pletenici izvedenoj na prstenu spoja stupa s kapitelom iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.20**). Niska razina klesarske vještine i kopiranje motiva s komada liturgijske opreme koju je proizvela kvalitetnija radionica ukazuje na to da je opisani ulomak zabatnoga luka početkom 9. st. izradila *Pulska gradska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 57 (T10/4); M. VICELJA, 1990b (II), 31.

V.5. a,b Ulomci arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3055, S-49

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 28,5 cm, vis. 16 cm, deb. 8,5-9 cm

b) šir. 24 cm, vis. 21 cm, deb. 8,5-9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **a** pronašao je B. Marušić tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata, na području rimske cisterne na kaštelskom brežuljku. Ulomak **b** došao je u Muzej znatno ranije i nije poznato kada je i gdje pronađen.

Opis: Iako je ulomku **a** odlomljen donji dio, na rubu natpisnoga polja naziru se neravnine koje ukazuju na to da je nedostajući pojas bio ukrašen motivom šahovskoga polja, kao na ulomku **b**, kojemu je, osim trodijelnom koncepcijom prednje stranice ulomak **a** sukladan i izgledom kuka u gornjoj zoni. Ulomak **a** činio je dio sredine arhitrava, dok se ulomak **b**, kojemu je jedna strana ravno zaključena, nalazio na desnom kraju trabeacije. Zbog odgovarajućih dimenzija i jednakog nagiba kuka u gornjem pojasu, moguće je da su oba fragmenta pripadala istoj gredi. Ispod reda kuka višestruko zavijenih slojeva zavojnica i visokih, dvostrukih nožica koje se u dnu ne dodiruju, sačuvali su se dijelovi natpisa. Ukas donje zone s motivom šahovskoga polja, koji se sačuvao na ulomku **b**, kao i način izvedbe slova u natpisu, jednaki su dijelovima arhitrava iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja (**kat. X.1**), zbog čega su ih V. Delonga i M. Lončar interpretirali kao dio iste cjeline, ne zapazivši razliku u oblikovanju nožica kuka. Njihov je izgled do u detalje jednak onima na ulomcima koji su ovdje navedeni pod **a** i **b**, pa ih treba zajedno razmatrati, a natpis čitati: [...]TERA PRESV[...] na jednom, a ...MVLO : ET PO.... na drugom ulomku. Nažalost, i u ovom su

slučaju izostali podaci za čvrsto datacijsko uporište, jer uz titulu nije sačuvano ime biskupa (*presul*) koji je financirao opremanje crkve ili za čijeg je vremena (*presulare*) pothvat proveden. Možemo samo zaključiti da se radi o utjecajnom crkvenom prelatu, koji je početkom 9. st. sjedio na čelu Pulske biskupije.

Morfološka i izvedbena sličnost dekorativnog repertoara svih navedenih ulomaka, koja je i dovela do zabune u određivanju cjelina greda, potvrđuje njihovo zajedničko radioničko porijeklo, odnosno pripadnost opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja početkom 9. st., proizvodi vrlo slične arhitrave s visokim kukama dvostrukih nožica, ali bez natpisa. On se, naime, na njihovim djelima pojavljuje tek od trenutka udruživanja s klesarima *Radionice pulskih ciborija*, krajem prvog desetljeća toga stoljeća, a tada je u Puli stolovao gradeški patrijarh Fortunat, dovoljno utjecajan da financira obnovu crkve na najvišoj točki u gradu, ili da se po njegovu biskupovanju odredi vrijeme kada je obnova provedena. Opisanoj skupini arhitrava valja pribrojati i istovrsne ulomke iz crkve sv. Ivana u Biskupiji kod Pomera (**kat. XXVII.2**), a oblikovne sličnosti pokazuju i ulomci s nepoznatih nalazišta u Puli (**kat. XI.27-28**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311, T1/7; M. VICELJA, 1990b (II), 19; V. DELONGA, 2000 (II), 64-65; P. VEŽIĆ- M. LONČAR, 2009, 72.

V.6. Kapitel ciborija (?)

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica* (?)

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4437

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje 14 cm, vis. 24 cm, gornja pov. 19 x 22 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronašao B. Marušić tijekom poslijeratnog raščišćavanja ruševina u ulici Uspon I. M.

Ronjgova (danas De Villeov uspon) u Puli, na kućnom broju 7. Taj uspon povezuje dvije glavne ulice koje kruže oko brežuljka u središtu grada, gdje su se prije izgradnje venecijanske utvrde, u 17. st., nalazili srednjovjekovni kaštel i crkva sv. Vida.

Opis: Kapitel je podijeljen u dva dijela. Donji dio čini niz troprutih arkadica, a gornji vijenac od osam glatkih listova nad kojima su volute što se od polucilondričnog snopića prutaka na sredini svake stranice pružaju prema kutovima, dodirujući jednostavnu abakovu ploču. Kompozicija ovog kapitela, a naročito način oblikovanja donjeg dijela, bliski su kapitelima koji se nalaze u kripti akvilejske bazilike, sagrađene krajem 8. st., a par slično klesanih kapitela, pronađenih među ostacima crkve sv. Nikole u Banjolama južno od Pule (**kat. XXVIII.1**), B. Marušić je datirao u razdoblje oko 750., unatoč vlastitome zaključku da se na njima raspoznaje klesanje koso položenim dljetom, karakteristično za fazu zrele pletrne skulpture. Za razliku od spomenutih, pulski je primjerak robusnije izrađen, prostori među arkadicama naglašeniji su, a zona nad glatkim, mesnatim listovima dublje je klesana, čime je pojačan plasticitet kapitela. Uz to, bridovi reljefnih elemenata okomiti su na pozadinu, a izdužene nožice voluta raspolovljene su koso klesanim utorom, pa nalikuju visokim kukama koje se početkom 9. st. pojavljuju na arhitravima *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Ta je radionica je klesala dio liturgijske skulpture za crkvu sv. Vida na Kaštelu, pa je možda i ovaj kapitel dio njezina opusa.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310, T2/3.

VI. Pula – crkva Male Gospe (pravoslavna crkva sv. Nikole)

Crkva Male Gospe (Rođenja Blažene Djevice Marije) nalazi se na sjevernoj strani brežuljka uz koji se razvila jezgra grada Pule. Arheološka istraživanja 1960-ih pokazala su da je podignuta nad ostacima neke antičke građevine,⁹²⁴ smještene na uglu insule s južne strane omeđene ulicom što se uspinje od nekadašnjih gradskih vrata „Porta san Giovanni“ do Kaštela na vrhu brijega (danas Castropola), a sa zapadne popločenim usponom koji je spajao dvije paralelne kružne ulice (danas Kandlerova i Castropola).

Crkva je sagrađena u 6. st., u vrijeme kada se čitavim sjevernojadranskim područjem, vraćenim u sastav Bizantskoga Carstva Justinijanovom rekonkvistom, grade crkve po uzoru na Ravennu. Pripada tipu jednobrodnih sakralnih građevina s jednom izbočenom apsidom, polukružnom iznutra i poligonalnom izvana, a perimetralni su joj zidovi ukrašeni lezenama. Jezgra te prve građevine velikim je dijelom sačuvana, iako je u kasnijim razdobljima izvršeno nekoliko intervencija na njenim zidovima i otvorima, a na brod inače nepravilna, trapezoidna oblika, pridodane su i četiri prigradnje sa sjeverne i zapadne strane. Skromni nalazi predromaničke skulpture, pronađeni u zazidanim prozorima tijekom spomenutog arheološkog zahvata (1961.), svjedoče o pregradnji svetišta u 9. st. Čini se da je tada i dalje ostao u funkciji ranokršćanski oltar u sredini apside, čija je mramorna baza, s utorima za stupiće i stipes, još bila *in situ* u 20. st.⁹²⁵ Oko 1200. je obnovljeno pročelje od kojega je do danas sačuvana trifora u gornjem dijelu zida bez lezena. Ispred ulaza je u 14. st. prigraden trijem, kojemu su, kako je pisao B. Marušić, pripadala dva gotička kapitela s debelim i glatkim listovima,⁹²⁶ ali od njega danas više ništa nije vidljivo. Crkva je u 16. st. dodijeljena pravoslavnim Grcima naseljenim u Istru za vrijeme mletačko-turskih ratova,⁹²⁷ a sve do polovine 20. st. bila je poznata kao „San Nicolo dei Greci“, prema titularu (sv. Nikola) kojemu je posvećena 1583., o čemu svjedoči ploča postavljena na pročelju crkve.⁹²⁸ Može se pretpostaviti da je pravoslavna zajednica prilagodila svetište liturgijskim potrebama istočnog obreda, pa je vjerojatno tada na mjesto gdje se u ranom srednjem vijeku nalazila oltarna ograda postavljen ikonostas. Pregradnjom u 17. st. uklonjen je polukružni romanički portal na

⁹²⁴ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 54-56.

⁹²⁵ B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 50-53 (sl. 8).

⁹²⁶ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 56.

⁹²⁷ M. BERTOŠA, *Istra: doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*, Pula, 1995, str. 38.

⁹²⁸ Crkva sv. Nikole bila je sjedište parohije grčke pravoslavne zajednice u Istri do 1785. kada parohijskom postaje crkva sv. Spiridona u Peroju.

zapadnome pročelju, na čije je mjesto postavljen jednostavni četvrtasti, koji tu stoji i danas, a kraj njega su probijena i dva prozora. Godina 1705. koju je uz svoj potpis na prijestolnoj ikoni Krista zabilježio ikonopisac Tomios Batas svjedoči o tome da je novi ikonostas postavljen početkom 18. st.⁹²⁹ Njega je, zajedno s oslikanim raspelom, tijekom Drugog svjetskog rata M. Mirabella Roberti sklonio u podzemno spremište Muzeja.⁹³⁰

Roberti je izvještajem o zaštitnim radovima, objavljenim 1949., zapravo po prvi puta skrenuo pozornost znanstvene javnosti na dotad zanemarivanu crkvu. Izvještaju je priložio opširniji opis i izradio tlocrt građevine, a pojedine njene dijelove usporedio je s Eufrazijevom bazilikom i pulskom katedralom, naslutivši time moguće vrijeme prve faze gradnje.⁹³¹ Nekoliko fotografija zatečenog stanja sačuvano je iz vremena prve obnove građevine u 20. st.⁹³² koju je u dva navrata spomenuo B. Marušić.⁹³³ Regionalni zavod za zaštitu spomenika u Rijeci izveo je između 1995. i 2000. rekonstrukciju krovišta, a narednih su godina provedeni opsežni konzervatorsko-restauratorski zahvati na čitavoj građevini i na ikonostasu. Za vrijeme radova je pronađeno šest izvornih prozorskih rešetki prve crkve, a istražen je i dio poda apside ispod oltara, gdje je pronađena ona mramorna baza koju je spominjao Marušić. Novi je oltar, kako piše I. Matejčić koji je sudjelovao u provedbi radova, izveden „tako da se može lako demontirati ako se donese odluka o njegovoj drugačijoj restauraciji ili prezentaciji, što kao primjer ranokršćanskog oltara, vjerojatno *in situ*, i u kontinuitetu funkcije svakako zasluhuje“.⁹³⁴

⁹²⁹ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 56.

⁹³⁰ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 230-275.

⁹³¹ *Ibid.*, str. 230-275.

⁹³² Fotografije se čuvaju u arhivima Konzervatorskog odjela u Rijeci i Arheološkog muzeja Istre u Puli, a nekoliko ih je recentno objavio I. Matejčić, u članku o restauratorskim radovima provedenim na crkvi sv. Nikole između 2000. i 2007. I. MATEJČIĆ, „Crkva sv. Nikole...“, str. 7-40.

⁹³³ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 54-56; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 50-53.

⁹³⁴ I. MATEJČIĆ, „Crkva sv. Nikole...“, str. 39.

VI.1. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 7033

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 22 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1960., tijekom obnove crkve Male Gospe (sv. Nikole) u Puli, u naknadno zazidanom prozoru južnog zida.

Opis: Pilastar je odbijen sa svih strana. Na poledini je sačuvan dio antičkoga natpisa u kapitali, što ukazuje na reutilizaciju kamenih spomenika u kasnijim razdobljima. Reljefna je površina na jednome kraju otučena, a na sačuvanom dijelu vidljiv je motiv troprutih traka koje se sinusoidno savijaju i međusobno križaju, oblikujući ušiljene ovale. U njih su smješteni komadići traka koje se mimoilaze i nalikuju petlji koja nije povezana s ostatkom kompozicije. Izvedba traka neurednih prutaka koji su na nekim na mjestima oblikovani kao *fettuccia bizantina*, ubacivanje nepovezanih komadića traka u funkciji elemenata ispune i oblikovanje čvora s koljenastim „skokom“ kojeg neujednačenim pregibima čine prutci traka svojstveni su *Pulskoj gradskoj radionici* pa se istoj pripisuje i opisani pilastar, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 50 (T6/3); I. MATEJČIĆ, 2012, 10-13.

VI.2. Ulomak zabatnog luka

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 7479

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21,5 cm, vis. 16 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1960., tijekom obnove crkve Male Gospe (sv. Nikole) u Puli, u naknadno zazidanom prozoru južnog zida.

Opis: Ulomak je odlomljen s obje bočne strane. Prednja, reljefno ukrašena stranica, podijeljena je u dva reda. U gornjem su sačuvane tri kuke, koje bi po položaju glavica trebale biti nagnute ulijevo, ali su zbog nevještog klesanja okomite na donju traku i nagnute na krivu stranu. Između letvica zaobljena presjeka u donjoj je zoni ulomka izvedena dvopruta pletenica, koja izgledom podsjeća na mekano oblikovane pletenice karakteristične za *Radionicu pulskih ciborija*, ali je njena izvedba daleko lošija od modela koje imitira. Duktus klesanja i morfologija izvedenih reljefa ukazuju na to da je ulomak nastao unutar *Pulske gradske radionice*, pa ga se, kao i prethodno opisani pilastar, datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 50 (T6/1); I. MATEJČIĆ, 2012, 10-13.

VI.3. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4410

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 44 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom poslijeratne obnove grada, u ogradi tadašnjeg restorana „Delfin“, nasuprot katedrale.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Na bočnim se stranama nalaze utori za umetanje pera pluteja. Prednja je površina ukrašena beskonačnim troprutim trakama koje oblikuju motive slične nasuprotno postavljenim phecima zaobljenih vrhova, a kroz tako nastale omče provučene su sinusoidne trake. Morfološkim i tehničko-izvedbenim karakteristikama ulomak je blizak prethodno opisanima, a mjesto njegova nalaska, tek nekoliko desetaka metara udaljeno od crkve Male Gospe, otvara mogućnost da se i ovaj pilastar izvorno u njoj nalazio. Budući da se složene kompozicije

poput ove u Istri pojavljuju tek početkom 9. st. time je određena i donja granica nastanka opisanog pilastra, koji se zbog nesigurnog duktusa klesanja i odstupanja od osne simetrije u prenošenju crteža pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311 (T1/6).

VII. Pula – crkva sv. Nikole na Forumu

Ranobizantska crkva sv. Nikole nalazila se na području između južne strane Forumu i crkve sv. Marije Formoze. Bila je to jednobrodna građevina, s apsidom poligonalnog vanjskog plašta koja se nadovezivala na bočne zidove ukrašene lezenama. Pisani izvori o njoj ne pružaju puno podataka. B. Marušić navodi da je bila u funkciji kulta „sve do dolaska Francuza“⁹³⁵ (krajem 18. st.), a ucrtana je i u Katastarskome planu Pule iz 1820., iako je poznato da je već početkom 19. st. imala profanu namjenu i da je oko 1860. u njoj otvorena pekara koja je stradala u Drugom svjetskom ratu.⁹³⁶ Ostatke crkve, tada još sačuvane do razine krova, obišao je 1946. M. Mirabella Roberti te načinio tlocrt građevine koju je opisao kao malu baziliku iz 6. st.⁹³⁷ Tijekom raščišćavanja ruševina Pule nakon bombardiranja urušili su se zidovi nekih okolnih kuća pa je 1953. na lokalitetu provedeno zaštitno arheološko istraživanje pod vodstvom B. Marušića, kojim su dobivena konkretna saznanja o vremenu i fazama izgradnje, kao i tipološkim osobinama crkve sv. Nikole.⁹³⁸ Situacijski plan pokazuje da je bila pravilno orijentirana, da joj je apsida doticala tadašnju Ulicu 1. maja (danas Ulica Sergijevaca) te da se ulazu pristupalo malim proširenjem uz Ulicu sv. Nikole.⁹³⁹ Marušić je ustanovio da je crkva podignuta oko 550., nad ostacima neke antičke pravokutne građevine,⁹⁴⁰ čiji su zidovi pri gradnji crkve djelomično premošćeni podizanjem razine apside. Dijelovi antičke skulpture bili su ugrađeni u pojedine dijelove ziđa ili iskorišteni kao materijal ispune pri gradnji temelja crkve. Prvu oltarnu ogradu činio je 60-70 cm debeo zid organski spojen s perimetralnima, a s njegove je unutarnje strane (u apsidi) pronađen ostatak okrugle zidane baze legila. Nekoliko desetljeća kasnije podignuta je razina prezbiterija, koji je tada popločen raznobojnim mozaičkim podom, a ograda je pomaknuta prema brodu. Njoj su pripadali ulomci dvaju pilastara ukrašenih motivom uklade i jedan ulomak pluteja, izrađeni od vapnenca, koji su pronađeni tijekom istraživanja.⁹⁴¹ Toj je fazi opremanja crkve sv. Nikole na

⁹³⁵ B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 226.

⁹³⁶ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika zgodnjesrednjeveške arhitekture iz južne Istre“, *Arheološki vestnik*, no. 7/1-2, Ljubljana, 1956, str. 143.

⁹³⁷ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 263.

⁹³⁸ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika zgodnjesrednjeveške...“, str. 143.

⁹³⁹ *Ibid.*, str. 143, sl. 1.

⁹⁴⁰ U jednom od kasnijih radova Marušić piše da su dijelovi starijih zidova pripadali antičkoj kuli podignutoj nad ostacima nekog još starijeg zdanja, iz vremena Republike. B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 23.

⁹⁴¹ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika zgodnjesrednjeveške...“, str. 149-151; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 23.

Forumu Marušić pripisao i pojedine ulomke liturgijske skulpture koji pokazuju jasne odlike predromaničkoga stila, a izvađeni su 1956. iz ruševina obližnjih zgrada u Ulici 1. maja.⁹⁴²

⁹⁴² **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 225-226; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 258.

VII.1. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1958.a

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 3025

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 38 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956. u Ulici 1. maja (danas Ulica Sergijevaca), tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata.

Opis: Ulomak je s tri strane odbijen ili skraćen pri naknadnoj uporabi, dok je na jednoj cjelovit pa je sačuvan i dio glatke letvice kojom je bilo uokvireno glavno polje pluteja. Reljefna se dekoracija sastoji od prepletenih troprutih traka koje čine krugove, perece i dijagonalne linije. Nesiguran duktus klesanja, neujednačene debljine traka, nepravilnosti u odmjeravanju površine i prenošenju crteža na reljefnu plohu odlike su po kojima se ulomak pripisuje Pulskoj gradskoj radionici i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958a, 226.

VII.2. Ulomak stupa oltarne ograde s kapitelom

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 3028

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer baze 14 cm, vis. 23 cm, gornja površina 17 x 15,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956. pri gradnji stambene zgrade u Ulici 1. maja (danas Ulica Sergijevaca) u Puli.

Opis: Odlomljen je donji dio stupa okrugla presjeka, kao i jedan dio gornjeg kuta kapitela. Dvostruki prsten načinjen od debelih traka zaobljena presjeka dijeli stup od kapitela. Kapitel

je predromanička inačica korintuskoga tipa, s osam glatkih listova u donjem i ugaonim volutama u gornjem dijelu. Na sredini svake stranice nalaze se po dvije antitetično postavljene mesnate volute. Listovi na kutovima kapitela imaju širokim prutkom naglašenu središnju žilu, dok su ostali potpuno glatki. Abakova ploča je dvostruka i raščlanjena. Odabir motiva, proporcije i duktus klesanja ovoga kapitela I. Matejčić je usporedio s primjercima iz crkve sv. Tome kod Rovinja (**kat. XLIII.16**) i sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**), naslutivši mogućnost „identifikacije lokalne kiparske radionice koja je mogla izvesti ta djela“. Međutim, oblikovanje listova pulskog kapitela nešto je drugačije od onih s kojima ga Matejčić uspoređuje, a bliske mu analogije nalazimo na još nekim lokalitetima u Puli (sv. Felicita) i neposrednoj okolini (Nezakcij, Rogatica). Zatvoren volumen kapitela, čiji se listovi tek vrhovima neznatno odvajaju od kalatosa i nezgrapno oblikovane volute podsjećaju na kapitele koje je za katedralu (**kat. I.48**) i baziliku sv. Marije Formoze (**kat. II.19**) izradila *Pulska gradska radionica*. S obzirom na grubu, gotovo površnu, obradu kapitela, dataciju u razdoblje oko prijelaza 8. u 9. st., koju je iznio i Matejčić, ali i mjesto nalaska u središtu grada, može se pretpostaviti da je i opisani kapitel nastao u okviru iste produkcije, koja je opremala pulske crkve početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963, 258; I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

VII.3. Ulomak imposta

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 3024

Materijal: vapnenac

Dimenzije: baza 10 x 13 cm, vis. 14 cm, gornja površina 20 x 25 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956. za vrijeme poslijeratnog raščišćavanja ruševina u Ulici 1. maja (danas Ulica Sergijevaca) u Puli.

Opis: Sačuvana je samo jedna polovina imposta, a i njoj nedostaje manji dio na donjoj strani. Na reljefno ukrašenoj stranici bio je izveden motiv dvaju prepletenih, dvoprutih karika ušiljenih vrhova. Impost je pronađen u blizini bazilike sv. Marije Formoze i crkve sv. Nikole

na Forumu. S obzirom na to da u bazilici nisu utvrđene predromaničke pregradnje koje bi obuhvaćale arhitektonsku plastiku, pretpostavlja se da je impost pripadao crkvi sv. Nikole. Rudimentarna izvedba motiva na ravnoj podlozi i nepravilnosti u oblikovanju ravnih linija ukazuju na to da je nastao u krugu nešto lošije radionice, koja je opremala gradske crkve početkom 9. st., pa bi se i on možda mogao pripisati *Pulskoj gradskoj radionici*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 226.

VIII. Pula - crkve sv. Mihovila i Klementa na Vrh

Benediktinska opatija sv. Mihovila nalazila se na istočnom rubu srednjovjekovne Pule, na jednom od sedam gradskih brežuljaka, poznatom po imenu Vrh (*Monte*). Komplex su činile dvije crkve, međusobno spojene nadsvođenim prolazom. Starija, sagrađena u 6. st. i posvećena sv. Mihovilu, bila je trobrodna bazilika s tri istaknute polukružne apside, poligonalnog vanjskog plašta. Druga, ranosrednjovjekovna crkva, posvećena sv. Klementu, vjerojatno je sagrađena u 9. st. Imala je oblik slova T, s tri izbočene i izvana poligonalne apside na istočnoj strani, a služila je kao mauzolej pulskih grofova.⁹⁴³ Samostan je napušten u 15. st., a u drugoj polovini 19. st. je u svrhu obrane ratne luke Pula, na mjestu napuštene opatije sv. Mihovila sagrađena austrijska utvrda *Fort San Michele*.

Iz najstarijeg zasad poznatog opisa lokaliteta, kojeg je objavio P. Degani, nešto prije 1600., saznaje se da je nekad „prekrasno mjesto“ napušteno zbog malarije, a da su krajem 16. st. još bili velikim dijelom sačuvani zidovi crkvi, za koje kaže da su djelomično obloženi mramorom, stupovi i ostaci raskošnih dekoracija interijera, brojne samostanske zgrade, prostori za smještaj redovnika, lože, vrtovi i cisterna s mramornim zdencem.⁹⁴⁴ Deganijev je opis citirao i nadopunio P. Kandler, koji je obišao lokalitet prije početka izgradnje austrijske utvrde 1851. Tom je prilikom na temelju sačuvanih ostataka zidova izradio tlocrt obje crkve i nacрте sjeverne, kojoj tada još nije znao titulara.⁹⁴⁵ Na temelju „širenja tipa“ arhitekture zaključio je da je južna bazilika bizantska, dok je sjevernu datirao u 7. st. Spomenuo je i da su 1015. samostan držali kamaldoljani, da je „prema legendi, 72 godine nakon pregradnje crkve“ u njoj bio pokopan ugarski kralj Salomon, te da su poznata imena opata u razdoblju između 990. i 1490., kada je opatija konačno napuštena.⁹⁴⁶

Pišući tridesetih godina 20. st. o vremenu kada je Dante Alighieri boravio u Puli i pritom odsjeo u samostanu sv. Mihovila na Vrh, Cam. De Franceschi je objavio neke važne arhivske podatke o povijesti samostana. Smatrao je da se radi o drugom najstarijem samostanu u Puli, osnovanom u 6. ili 7. st., u čijem su vlasništvu od 10. st. bili veliki zemljišni posjedi u gradu Puli, na južnom i zapadnom dijelu Istre, kao i neki na području

⁹⁴³ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 178-183, 221-225.

⁹⁴⁴ P. DEGANI, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 77-78.

⁹⁴⁵ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 439.

⁹⁴⁶ *Ibid.*, str. 221-225. Kandlerov opis kasnije su citirali T.G. Jackson (T.G. JACKSON, *Dalmatia*, vol. 3, str. 300, sl. 104), A. Gnirs (A. GNIRS, „Frühchristliche Denkmäler...“, str. 229-230), W. Gerber (W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 61.) i F. Semi (F. SEMI, „L'arte in Istria“, str. 56-66).

Porečke biskupije, a pripadao mu je i hospicij *S. Antonio fuori le mura*. Upravljanje imovinom najbogatijih opatija bilo je povjereno „advokatu“, kojega je samostan sv. Mihovila imao već oko 1200. Osim popisa opata, isprava o darovanju i diploma kojima su priskrbili imovinu i povlastice, De Franceschi donosi i opise pojedinih spomenika koje su opati dali izraditi te navodi da su među ruševinama pronađeni brojni ulomci kamenoga namještaja. Uz tekst su objavljene i dvije fotografije nadgrobnih ploča. Jedna, ugarskoga kralja Salomona, koji se ovamo povukao nakon što je izgubio pravo na krunu i druga, opata Paola (umro 1447.) koji je dao obnoviti crkvu sv. Klementa. Zadnji poznati opat - Giorgio 1456. je za crkvu sv. Mihovila naručio portal, kojega je dvije godine kasnije, neposredno prije gašenja samostana i prelaska njegovih posjeda u vlasništvo kaptola sv. Marka u Veneciji, darovao gradu Puli. Dijelovi tog portala nekoliko su se desetljeća nalazili na hrpi ulomaka pokraj krstionice katedrale, a danas su ugrađeni na ulazu u sakristiju.⁹⁴⁷

Manje arheološko istraživanje lokaliteta proveo je 1939. M. Mirabella Roberti.⁹⁴⁸ Tom je prilikom iz gomile materijala odbačenog za vrijeme gradnje utvrde i uništenog tijekom vremena izvadio i premjestio u Muzej nešto ulomaka ranobizantske i predromaničke liturgijske skulpture, koje nije detaljno opisao, već je naveo samo naziv, vrstu materijala od kojega su načinjeni i inventarne brojeve pod kojima su evidentirani. Na žalost, dio tih fragmenata danas je zgubljen ili zagubljen u muzejskim depoima, a pod inventarnim brojevima koje je zabilježio Mirabella Roberti u evidenciji Arheološkog muzeja Istre u Puli nalaze se ulomci keramike.⁹⁴⁹ Nakon Drugog svjetskog rata na brežuljku je pronađeno još nekoliko ulomaka reljefom ukrašene skulpture, koje je objavio B. Marušić,⁹⁵⁰ ali arheološka istraživanja više nisu provođena, a područje uokolo utvrde je urbanizirano.

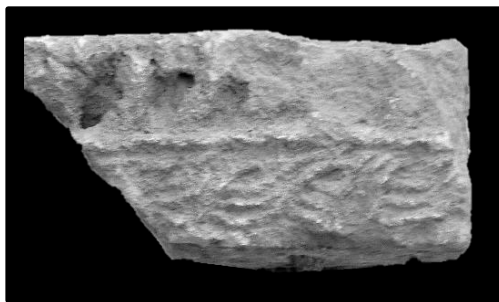
⁹⁴⁷ **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, str. 53-67.

⁹⁴⁸ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 253-254.

⁹⁴⁹ Izvor: Katarina Zenzerović – voditeljica dokumentacijskog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli.

⁹⁵⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 311.

VIII.1. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 135

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 14 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Vjerojatno se radi o jednom od ulomaka koje je 1939. u Muzej premjestio M. Mirabella Roberti.

Opis: Ulomak je odlomljen s obje bočne strane. Površina prednje, reljefno ukrašene strane prilično je uništena. U gornjem se dijelu nalazio niz kuka tankih, jednostrukih nožica, nagnutih udesno, koje su u dnu međusobno razmaknute. Prema skromnom ostatku glavica dvaju kuka dade se zaključiti da su bile različitih veličina i neujednačeno oblikovane. U donjem se dijelu, između rubnih letvica, nalazi neuredno izvedena tropruta pletenica, čije su trake dolje široke i razmaknute, a gore uske pa čak i dvoprute, dok pregibi petlji oblikuju koljenasti „skok“. Tehničko-izvedbenim karakteristikama ulomak je blizak djelima *Pulske gradske radionice*, u okviru koje je vjerojatno i nastao početkom 9. st., kao dio liturgijske opreme novoizgrađene crkve sv. Klementa ili preuređenog svetišta bazilike sv. Mihovila.

Bibliografija: neobjavljen

VIII.2. Ulomak tranzene

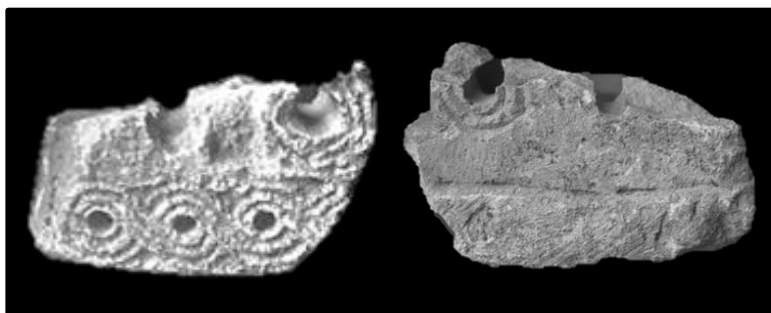

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4408

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 24 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Slučajni nalaz između 1958. i 1980., s područja samostanskog kompleksa na Vrhcu.

Opis: Ulomak je odbijen s tri strane. Uz jedini sačuvani brid nalazi se gredica koja sa stražnjom plohom zatvara pravi kut, u obliku slova L. Glavno je polje izrađeno na proboj i obostrano ukrašeno pleternim trakama. Prednja strana proširenog okvira, obrubljena tankim letvicama zaobljena presjeka, ukrašena je troprutom pletenicom nejednake debljine prutaka i s duboko izbušenim rupama među pregibima. Oblikom i načinom izrade ulomak je srodan skulpturi koju je izradila *Pulska gradska radionica*, što je najjasnije vidljivo u oblikovanju pletenice, bliske onima isklesanim na bočnoj strani kutnog pilastra s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.10**) ili licu pilastra iz crkve Male Gospe (**kat. VI.1**), kod kojih su središta pregiba traka jednako široka, ali nisu probušena zbog toga što se radi o funkcionalno drugačijem dijelu opreme. Iako opisani ulomak ne ulazi u kategoriju liturgijske skulpture, u ovaj je katalog uvršten zbog toga što dokazuje da djelatnost *Pulske gradske radionice* nije bila ograničena na izradu kamenoga namještaja, već je vrlo često obuhvaćala i reljefno ukrašene dijelove arhitektonske dekoracije crkvi, kao u slučaju gradnje crkve sv. Klementa na Vrhcu, početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311 (T2/1).

VIII.3. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *nije moguće utvrditi*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 6964

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15,5 cm, vis. 37 cm, deb. 9,5 -11,7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Slučajni nalaz između 1958. i 1980., s područja samostanskog kompleksa na Vrhcu.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i donje strane, a prednja je površina značajno oštećena. Sačuvani su samo mali dio rubne letvice na desnoj strani i ostatak pleterne trake u donjem lijevom kutu. Na jednoj od bočnih strana nalazi se ostatak utora za umetanje pluteja. Zbog navedenih oštećenja ulomak nije moguće pripisati određenoj radionici, pa se zbog toga i datacija proširuje na čitavo 9. st., tijekom kojega su najmanje dva puta naručivani dijelovi liturgijske skulpture za samostanske crkve sv. Mihovila i Klementa na Vrh.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 311.

VIII.4. Baza s dijelom glatkog stupa

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Nije moguće utvrditi*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 6965

Materijal: vapnenac

Dimenzije: promjer baze 20,6 cm, vis. 16,3 cm, promjer stupa

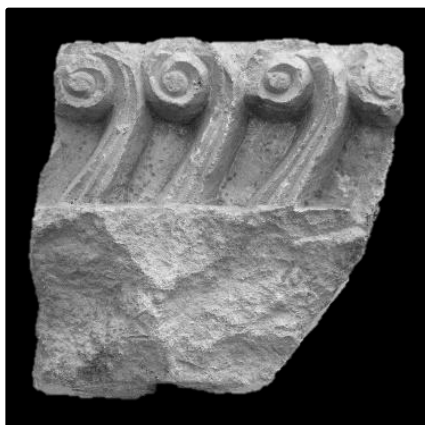
14,6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Slučajni nalaz između 1958. i 1980., s područja samostanskog kompleksa na Vrh.

Opis: Baza ulomka okruglog presjeka se od polovine visine koso sužava prema neukrašenom, integriranom stupu. Nije poznato kojem je dijelu liturgijske opreme ulomak pripadao. Moguće je da se radi o stupu ciborija ili stipesu oltara, što se zasad čini vjerojatnije, s obzirom na to da na lokalitetu dosad nisu pronađeni ulomci koji bi ukazivali na postojanje ciborija. Zbog izostanka reljefne dekoracije ulomak nije moguće povezati uz određenu radionicu, pa se i vrijeme njegova nastanka proširuje na čitavo 9. st. u kojemu su nekoliko puta vršene intervencije u svetištima crkvi sv. Mihovila i Klementa na Vrh.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 314.

VIII.5. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 134

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 20 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Prema niskom inventarnom broju može se pretpostaviti da je ulomak u

fundusu Muzeja od njegova osnutka, a budući da su takvi kameni spomenici sakupljani bez adekvatne prateće dokumentacije, nije moguće ustanoviti kojem je lokalitetu ulomak zaista pripadao. M. Vicelja je, slijedom usmenog priopćenja B. Marušića, kao mjesto nalaska ovog ulomka navela crkvu sv. Ivana u Biskupiji kod Pomera, dok je se muzejskoj dokumentaciji vodi pod fragmentima pronađenim među ruševinama crkava sv. Mihovila i Klementa na Vrh u Puli.

Opis: Ulomak je odlomljen s obje bočne strane, a otučena je i donja polovina, gdje se nalazio reljefni ukras, a možda i natpis. U gornjoj se zoni sačuvao dio niza kuka nagnutih udesno. Glavice kuka, naglašena središta, klesane su koso položenim dlijetom, a njihove se zavojnice u pravilnom ritmu odmotavaju prema vitkim, troprutim nožicama, čiji su vanjski bridovi okomiti na duboko uklesanu u uglačanu pozadinu. Iako zasad nije moguće ustanoviti izvornu ubikaciju arhitrava kojemu je pripadao, morfološke i izvedbene karakteristike sačuvane reljefne dekoracije ulomka nedvojbeno ukazuju na to da je izrađen u krugu *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Zbog elegantnog izgleda kuka, kod kojih je već potpuno završen proces transformacije od niskih i jednostrukih nožica, prema visokim, podijeljenim ujednačenim, plitkim utorima u čak tri prutka, zaključuje se da je načinjen u nešto kasnijem razdoblju, ali još uvijek u prvoj polovini 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 21.

VIII.6. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S-136

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 41 cm, vis. 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je evidenciji ulomak zaveden kao nalaz s lokaliteta Sv. Mihovil i Klement na Vrh, a budući da se ne spominje u izvješćima B. Marušića, moguće je da je pronađen tijekom arheoloških istraživanja M. Mirabelle Robertija, 1939.

Opis: Ulomak je odlomljen na lijevom kraju, a na desnom se nalazi neukrašeni rubni dio, koji se umetao u udubljenje u zidu. Nad širokom, neukrašenom letvicom, koja se protezala donjim dijelom arhitrava, sačuvale su se samo dvije kuke, no njihov uspravan položaj, čunjasti oblik, s malenim glavicama naznačenih slojeva zavojnica i kompozicijska podjela lica grede dovoljni su za prepoznavanje „rukopisnih“ odlika *Klesarske radionice iz Galižane*, kojoj se središte proizvodnje nalazilo nedaleko od lokacije samostana sv. Mihovila i Klementa na Vrh. Najbližu analogiju razmatranom ulomku predstavljaju dijelovi greda s nepoznatih nalazišta (**kat. XI.31, kat. XXI.4- desni, kat. XIX.7**), ali i arhitravi iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**) kojima su kuke plitkim utorima podijeljene na tri prutka. Oblik i položaj nožica kuka ukazuju na to da je arhitrav izradio klesar koji još nije dokraja usvojio zakonitosti oblikovanja karakterističnih predromaničkih motiva, što se u radionicama ruralnih sredina događa u početkom 9. st., pa se slijedom navedenog tako datira i opisani ulomak.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990 b (II), 34.

VIII.7. Ulomak zabatnog luka

Foto iz: M. VICELJA, 1990b

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 196

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 14 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Premda se u

muzejskoj dokumentaciji ulomak vodi kao dio skulpture s nepoznatog nalazišta, M. Vicelja je, slijedom usmene izjave B. Marušića koji je navodno i pronašao ulomak, objavila da je pripadao crkvi sv. Mihovila na Vrh.

Opis: Dio luka odlomljen je na oba kraja. Prednja mu je stranica uokvirena glatkim letvicama, među kojima se nižu kuke zavojitih glavica i čunjastih nožica, plćim utorima razdijeljenih na pet prutaka, a zauzimaju čitavu visinu ukrasnoga polja. Na morfološkoj je razini ulomak usporediv s prethodno opisanim (**kat. VIII.6**), ali je od njega ipak znatno vještije i sigurnije klesan. Kompozicija stranice, oblik kuka i njihov uspravan položaj dozvoljavaju da se i ovaj ulomak pripiše opusu *Klesarske radionice iz Galižane*, uz okvirnu dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 44.

IX. Pula – crkva sv. Ivana od Trstike (de Canetto)

Podaci o crkvi sv. Ivana od Trstike oskudni su. Prema pisanju B. Schiavuzzija ostaci perimetralnih zidova crkve pronađeni su 1901., pri gradnji jedne privatne kuće na istočnome rubu tadašnje *Piazzze Verdi* (danas Narodni trg na kojega se nastavlja Dalmatinova ulica čije je ime do 1991. bilo Premanturska cesta). Radilo se o jednobrodnoj crkvi dugačkoj 13 i širokoj 8 m, koja je sjevernom stranom nasjela na ostatke neke antičke strukture. U jednom dijelu aule nalazio se ostatak podnog mozaika s imenom donatora – *Eclectusa*. Nešto sjevernije od crkve pronađeni su ostaci temelja dugačke srednjovjekovne građevine, za koju je Schiavuzzi pretpostavio da je mogla biti dio samostana.⁹⁵¹

⁹⁵¹ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 147.

IX.1. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI Pula

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 611

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 33 cm, deb. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen u dvorištu jedne privatne kuće u Premanturskoj ulici

(danas Dalmatinova), za vrijeme raščišćavanja ruševina Pule nakon bombardiranja u Drugom svjetskom ratu.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje strane, a s donje mu nedostaje neukrašeni usadnik. S lijeve se strane nalazi utor za umetanje pera pluteja. Prednja je strana uokvirena širokim, glatkim letvicama, a bila je ukrašena vertikalnim nizom učvorenih troprutih krugova ispresijecanih valovitim trakama koje se križaju u središtu krugova. Duktus klesanja, nepravilnosti u izvedbi crteža i izgled traka neujednačenih širina prutaka upućuju na to da je ulomak izradila *Pulska gradska radionica*, pa Marušićevu dataciju u 9. ili 10. st. ipak treba premjestiti u nešto raniji period, tj. početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 9.

X. Pula – crkva sv. Ivana kod Nimfeja

Početkom 20. st. su prilikom gradnje jedne manje stambene zgrade na području između *Porta San Giovanni* i anfiteatra u Puli, u blizini rimskog nimfeja i tadašnjega austro-ugarskog skladišta topničke opreme, pronađeni ostaci antičkoga groblja i zidane strukture neke veće građevine. U ljeto 1906. provedena su pod vodstvom A. Gnirsa arheološka istraživanja toga područja, tijekom kojih su otkriveni temelji i mozaički podovi ranokršćanske cemeterijalne crkve.⁹⁵² Prema Gnirsovu tlocrtu, oblik istočnoga završetka te jednobrodne longitudinalne građevine tipološki je jednak dvojnim crkvama Nezakcija, Poreča i Pule, datiranim u 5. st., s povišenim prezbiterijem prekrivenim mozaikom i polukružnom klupom za kler odmaknutom od ravnog začelnog zida. Ispred subselija su pronađene raznobojnim mozaikom ukrašene ploče s utorima u koje su vjerojatno bili uglavljeni nosači oltara, a u sloju ispod njih i kameni blok s četvrtastim udubljenjem koje je imao funkciju konfesije, odnosno lokulusa za polaganje relikvija. Dva i pol metra dalje, prema brodu, otkopan je ostatak baze oltarne ograde, koja se pružala čitavim prostorom, od sjevernog do južnog zida. Toj su ogradi pripadali dijelovi arhitrava izvađeni iz ruševina unutrašnjosti crkve, koji svjedoče o predromaničkoj pregradnji svetišta.⁹⁵³

Iz sačuvanih pisanih izvora poznato je da je crkva sv. Ivana od Nimfeja 1150. prešla u vlasništvo Templara i tada je preuređena je u samostansku crkvu.⁹⁵⁴ Gašenjem reda, u 13. st. crkva postaje vlasništvom vitezova Ivanaca (*cavalieri di San Giovanni di Gerusalemme/ cavalieri di Rodi*), koji ovdje uređuju hospicij. Veća pregradnja svetišta provedena je u 15. st., za potrebe križarske redovničke zajednice, koja je dobila pravo na korištenje kompleksa. Tada je crkva bila prolazom povezana s antičkim nimfejem, a u njene su zidove bile ugrađene rimske nadgrobne poče.⁹⁵⁵ Nakon Gnirsa arheološka istraživanja na području najstarije pulske nekropole, točnije predjelu gdje se nalazila crkva sv. Ivana od Nimfeja više nisu provođena, a danas se pored stambenih zgrada na tome mjestu nalaze cesta i park.

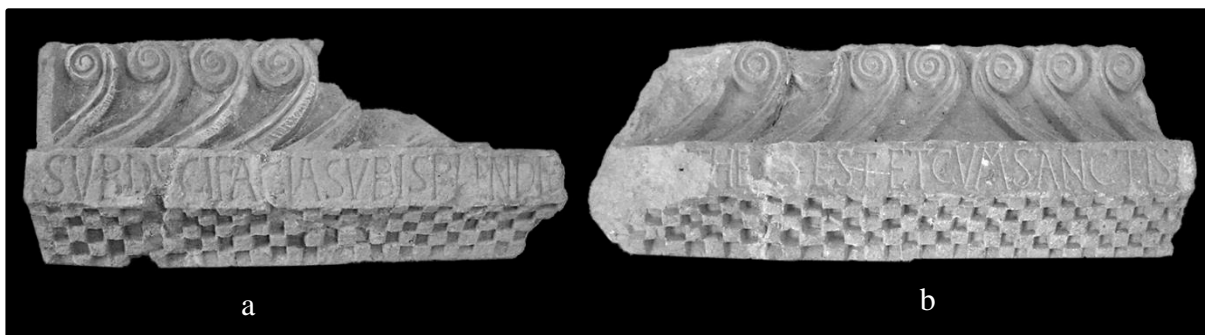
⁹⁵² K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ (ur.), *Arheološki tekstovi*, str. 188-194 (prijevod teksta: A. GNIRS, „Frühchristliche Denkmäler...“).

⁹⁵³ *Ibid.*, str. 188-194 (prijevod teksta: A. GNIRS, „Frühchristliche Denkmäler...“); V. DELONGA, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 64; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, *HOC TIGMEN*, str. 72.

⁹⁵⁴ P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 21; B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 127-128.

⁹⁵⁵ P. DEGANI, (Anonymus iz Pule) *Dialoghi...*, u: P. KANDLER, *Cenni al forestiero...*, str. 104.

X.1. a,b Ulomci arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-50, S-53

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 56 cm, vis. 24,5 cm, deb. 12 cm

b) šir. 69 cm, vis. 25,5 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1906., za vrijeme arheoloških istraživanja A. Gnirsa, na području oko antičkog nimfeja, između amfiteatra i četvrti sv. Teodora u Puli, gdje se u vrijeme austro-ugarske vlasti nalazilo dvorište skladišta topničke opreme.

Opis: Dva veća komada arhitrava čini sedam manjih fragmenata, od kojih se neki spajaju u lomu. Lijeva strana ulomka **a** ravno je zaključena, što ukazuje na njegov položaj na kraju trabeacije, dok je ulomak **b** odlomljen s oba kraja, a po položaju kuka u gornjoj zoni može se zaključiti da se nalazio na sredini pergule. Prednja je strana podijeljena u tri pojasa. U gornjem je niz kuka, koje su na ulomku **a** nagnute udesno, a na ulomku **b** se dva niza na suprotnim stranama nagnju prema sredini, gdje im se glavice susreću, oblikujući maleno trokutasto polje među dvostrukim nožicama. U srednjem se registru nalaze dijelovi natpisa kojeg, unatoč sačuvanosti većih segmenata teksta, nije moguće povezati u razumljivu cjelinu, a po čitanju M. Lončara glasi: SUBDUCI FACIAS UBI SPLEND... /...[Ma]THE[us] EST ET CUM SANCTIS M[artiribus]... Donji se pojas konkavno sužava prema dnu, a ukrašen je motivom šahovskoga polja.

Naizmjenični nizovi punih i praznih kvadratičnih polja često se pojavljuju na završnim vijencima ciborija, jednako kao i kuke koje se nagnju jedne prema drugima, pa je P. Vežić, analogno jednom gradeškom i nekolicini dalmatinskih primjeraka ciborija, pretpostavio da

su i ovi pulski ulomci mogli pripadati takvoj instalaciji. Međutim, N. Jakšić na jednom mjestu iznosi tvrdnju da su tako ukrašeni ciboriji (a tu ulaze i svi primjerci koje je Vežić naveo kao analogije pulskim gredama) izrađeni u 11. st., što posredno vodi zaključku da su i pulske grede, koje Jakšić doduše ne spominje, nastale u tome razdoblju. No, mogućnost tako kasne datacije pobijaju epigrafske karakteristike natpisa, slijednom kojih su N. Gray, V. Delonga i M. Lončar fiksirali nastanak pulskih ulomaka u početak 9. st., što potvrđuju i tehničko-izvedbene i morfološke karakteristike reljefnih elemenata, u kojima se prepoznaje „rukopis“ majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Višestruko uslojene zavojnice glavica kuka, klesane koso položenim dlijetom, koje se mekano nastavljaju u visoke, dvostruke nožice, čiji su bridovi okomiti na duboko uklesanu i uglačanu pozadinu, kao na gredama iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja, poznate su s anepigrafskih arhitrava spomenute produkcije iz Dvigrada (**kat. XLV.36-37**) i Bala (**kat. XXXIX.16, 18**), datiranih u početak 9. st. Natpis u srednjem registru svjedoči da su razmatrani ulomci nastali negdje na prijelazu prvog u drugo desetljeće 9. st., kada dolazi do udruživanja s *Radionicom pulskih ciborija*, koja je već ranije klesala trilobno komponirane arhitrave s natpisom, ali su oni imali drugačije izrađene dekorativne elemente. Oblikom kuka, naročito njihova donjeg dijela, kojeg čine parovi nejednako debelih nožica, opisani arhitravi iz Pule bliski su gredi svećenika Leopardlisa iz Poreča, dok su prema načinu komponiranja, odabiru dekorativnih elemenata, izgledu slova i duktusu klesanja jednaki fragmentima arhitrava iz crkvi sv. Ivana u Biskupiji kod Pomera (**kat. XXVII.2**) i sv. Vida na Kaštelu u Puli (**kat. V.5**).

Bibliografija: A. GNIRS, 1906, 254, 256; A. GNIRS, 1915, 30; N. GRAY, 1948, 114; M. VICELJA, 1990 b (II), 37-38; Ž. UJČIĆ, 1991, 43; V. DELONGA, 2000 (II), 64; P. VEŽIĆ-M. LONČAR, 2009, 72, 148; N. JAKŠIĆ, 2015, 452.

X.2. Ulomak pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-120

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 54 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj se dokumentaciji kao mjesto nalaska ulomka navodi crkva sv. Ivana kod Nimfeja u Puli, ali nema podataka o tome tko je i kada ulomak pronašao. U Gnirsovu izvješću o istraživanjima lokaliteta ulomak se ne spominje. Upravo

zbog činjenice da je evidentirano mjesto nalaska, ali ne i okolnosti, moguće je da je ulomak pronađen tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata.

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane, a na gornjoj je jedva primjetna neravnina po kojoj se zaključuje da se na tom mjestu nastavljao integrirani stupić. Utor za umetanje pera pluteja nalazi se na lijevoj stranici. Prednje je polje uokvireno letvicama i ukrašeno nizom povezanih troprutih pereca. Duktus klesanja prilično je siguran, pleterne su trake uredno isklesane, a bridovi su im okomiti na uglačanu pozadinu pa se i ovaj ulomak pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, koja je početkom 9. st. liturgijskom skulpturom opremala crkvu kod Nimfeja.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 66.

XI. Pula – ulomci neutvrđenog izvornog porijekla pronađeni unutar srednjovjekovnih zidina Pule i u njihovoj neposrednoj blizini

XI.1. Ulomak stranice ciborija

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1983.

zatečene u starom fundusu Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Sačuvani su dijelovi rubne letvice na vrhu ulomka i u donjem dijelu gdje ona prati oblinu luka stranice krune ciborija. Luk stranice prati široka bordura načinjena od dva niza povezanih, nasuprotno postavljenih motiva u obliku troprutih pereca. U gornjem lijevom uglu sačuvala su se dva srolika bršljanova listića načinjena plitkim urezima dljeta. Površine listića i rubnih letvica ispunjene su puncama.

Iako se radi o nešto lošijem klesanju, u načinu komponiranja plohe naglašenog luka arkade, izboru i morfologiji motiva, kao i ukrašavanju bršljana i letvica puncama prepoznaju se jasne reference na reljefe sa stranica ciborija iz krstionice pulske katedrale (**kat. I.1**). Plitko uklesavanje pozadine i oblikovanje motiva zaobljenih rubova i presjeka prutaka blisko je obradi mramora, što ukazuje na razdoblje prilagodbe klesara mekšemu materijalu ili na namjerno imitiranje dijelova liturgijskoga namještaja izrađenog od skupog mramora, karakteristično za ranije razdoblje pleterne skulpture, jednako kao i ukrašavanje puncama. S obzirom na to da je u Puli krajem 8. st. samo jedna radionica proizvodila ciborije i ovaj se ulomak istoj pripisuje.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 62 (T9/1).

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 7451

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 36 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. B. Marušić je ulomak objavio u zbornom članku u kojem je, kako navodi na početku teksta, obradio neke slučajne poslijeratne nalaze i neke ulomke

XI.2. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1983.

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 9

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 49 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Okolnosti nalaza nisu poznate pa na temelju stilskih osobitosti nije moguće zaključiti kojoj je pulskoj sakralnoj građevini ulomak izvorno pripadao. Sudeći po inventarnom broju radi se o predmetu koji je među prvima donesen u Muzej.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Na dnu je sačuvan dio glatke rubne letvice. Reljefna je ploha bila ukrašena ikonografskim motivom „Rajskih vrata“ od kojega se raspoznaju gotovo cjelovito sačuvan križ proširenih krajeva hasti i glatkih stranica stepenasto profiliranih rubova. Križ flankiraju dva trokutasta, izrazito pojednostavljena stabla, jednako profiliranih rubova.

Blisku analogiju pulskome primjeru nalazimo na reutiliziranom pluteju ugrađenom u lunetu iznad portala župne crkve sv. Marije u Omišlju na Krku, datiranom u kraj 8. ili rano 9. st., na kojem je motiv „Rajskih vrata“ dvaput ponovljen. Haste križeva i jedan par stabala na pluteju iz Omišlja oblikovani su kao na ulomku s nepoznatog nalazišta u Puli, dok je drugi par stabala nalik onima izvedenim na pluteju iz bazilike sv. Marije Formoze u Puli. Izostanak kompleksa *horror vacui*, neukrašene haste križa i plitko uklesavanje uglačane pozadine karakteristični su za ranije razdoblje predromanike. Morfologija i siguran duktus klesanja opisanog ulomka bliski su pluteju s istim motivom iz bazilike sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.3**), pa ga se pripisuje klesaru nešto klasičnijega nadahnuća unutar produkcije *Radionice pulskih ciborija*, koja je vrhunskim djelima opremala značajne pulske crkve krajem 8. i na samom početku 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 126; Ž. UJČIĆ, 1992, 265, T2/3; M. VICELJA, 1995a, 136-137 (sl.4); M. VICELJA, 1995b, 42 (sl.9).

XI.3. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 122b

Materijal: vapnenac

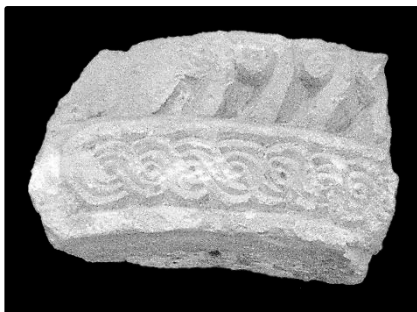
Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 12 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Sudeći prema inventarnom broju radi se o predmetu koji je među prvima donesen u pulski muzej. Kao dio stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre bio je izložen sve do 2012.

Opis: Ulomak je odlomljen s obiju bočnih strana, a nedostaje i dio glavica kuka na vrhu. Glatkom letvicom trokutasta presjeka prednja je strana podijeljena u dvije zone. Gore je niz kuka nagnutih ulijevo. Glavice su im masivne, s velikim središnjim krugom, a duboki razmak između vitkih, jednostrukih nožica nalikuje obrnutom jedru. U donjem je dijelu, između letvica, uredno izvedena tropruta pletenica. Iako su središta glavica kuka nešto drugačije klesana, njihov osnovni oblik, uklesavanje pozadine, izgled nožica, ali i oblikovanje skladne pletenice naglašenih središta pregiba podsjeća na ulomke arhitrava (kat. I.32, kat. V.5) i lukova (kat. I.36, kat. I.43) iz opusa *Radionice pulskih ciborija*, pa se zbog navedenog istoj pripisuje i opisani ulomak luka, uz dataciju između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 45.

XI.4. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-111

Materijal: vapnenac

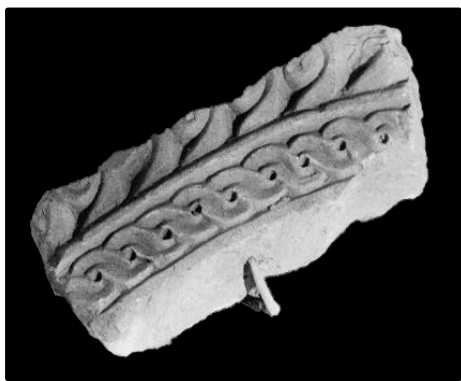
Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 15 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Sudeći prema inventarnom broju radi se o predmetu koji je među prvima donesen u pulski muzej. Kao dio stalnog postava srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre bio je izložen sve do 2012.

Opis: Ulomak je činio lijevu stopu luka oltarne ograde i na poleđini je stepenasto otklesan, na mjestu gdje se spajao s arhitravom. Odlomljen je s gornje strane, a nedostaje mu i dio kuka na lijevom kraju. Oblinu unutarnjeg luka prati letvicama uokvirena, uredna tropruta pletenica, s plitkom rupicom u sredini pregiba, koja je na lijevom kraju kružno završena. Vanjski luk je ukrašen nizom kuka masivnih glavica i jednostrukih nožica. Slojevi zavojnica klesani su plitko, koso položenim dljetom i u pravilnom se ritmu odmotavaju prema jednako visokim nožicama. Razmaci između kuka duboki su, a nožice se u dnu ne dodiruju. Morfološki i izvedbeno ulomak je blizak fragmentima lukova oltarnih ograda (**kat. I.43, kat. XI.3**) i arhitravima (**kat. I.31, kat. V.3**), koje je za pulske crkve klesala *Radionica pulskih ciborija*, pa se na temelju komparativnih sličnosti zaključuje da je i opisani ulomak dio njezina opusa, a slijedom takve atribucije vrijeme njegova nastanka smješta se u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 15.

XI.5. Ulomak luka

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 375

Materijal: vapnenac

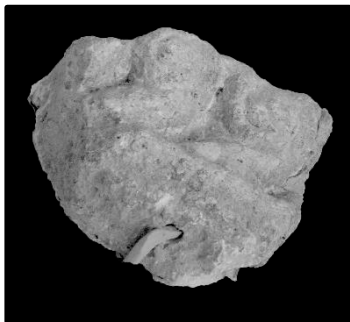
Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 10 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznate.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Tankom je letvicom podijeljen u dva dijela. Gornji je ukrašen kukama krupnih glavica i jednostrukih nožica, koje se nagingu udesno. U donjem je dijelu dvopruta, dvotračna pletenica, klesana koso položenim dljetom, sa svrdlanom rupicom u središtima pregiba. Prema oblikovnim i morfološkim karakteristikama ulomak se može pripisati *Radionici pulskih ciborija*, što ga datira u razdoblje između 774. i 810.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 43.

XI.6. Ulomak luka

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-306

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 14 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Manji je ulomak luka odlomljen sa svih strana. Nedostaje donja zona, ispod tanke razdjelne letvice, a u gornjoj su se sačuvale dvije kuke mesnatih zavojnica i jednostrukih nožica, nagnute udesno. Način izrade kuka blizak je ulomku luka (**kat. XI.4**) s nepoznatog nalazišta, ali mu nije pripadao što se vidi po presjeku letvice, koji je na manjem ulomku trokutast. Uz određen se oprez i ovaj ulomak pripisuje *Radionici pulskih ciborija* i datira između 774. i 810.

Bibliografija: neobjavljen

XI.7. Ulomak pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S - 14

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 70 cm, vis. 32 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je nepravilno skraćen sa svih strana, vjerojatno prilikom kasnije upotrebe. Na reljefnom se polju sačuvao dio kompozicije učvorenih troprutih krugova i rombova, ispresijecanih dijagonalnim trakama, koje su dio ustaljene predromaničke motivike, široko

rasprostranjene od kraja 8. i u čitavom 9. st. Način izvedbe motiva, neujednačenih oblika, veličina i rasporeda elemenata, nesigurno klesanje traka čiji prutci odstupaju od paralelnog tijeka, a naročito izgled čvorova koji se pletu uz prepoznatljiv koljenasti „skok“, jednaki su kao na ulomku pluteja iz katedrale (**kat. I.49**), pripisanom *Pulskoj gradskoj radionici*, u čiji se opus bez sumnje treba pribrojati i ovaj ulomak, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990a, 774 (sl. 5); M. VICELJA, 1990b (II), 110; M. VICELJA, 1995a, 50, (sl. 17).

XI.8. Ulomci pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S - 98

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 67 cm, vis. 80 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Ulomci se jasno vide na jednoj

fotografiji dijela postava pulskog Muzeja, koju je 1912. objavio W. Gerber. Već tada su bili spojeni u cjelinu kakva je do 2012. bila izložena u srednjovjekovnome lapidariju Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Tri manja i jedan veći ulomak čine dio cjeline istog pluteja, iako na pojedinim mjestima među njima nedostaju manji fragmenti pa se svi dijelovi ne spajaju u lomu. Plutej je odlomljen na bočnim stranama i na dnu, gdje mu, sudeći prema sačuvanom ostatku reljefa, nedostaju jedan red pleterne dekoracije i neukrašeni usadnik. Glavno je polje komponirano u tri reda ukrašena horizontalnim nizovima učvorenih krugova i rombova, međusobno odvojena tankom istaknutom letvicom. Na istaknutom je vijencu niz lukova prema kojima se od središnjeg „oka“ zrakasto šire neravne uklesane linije. U međuprostore između lukova i rubne letvice smješteni su stilizirani ljljani.

Tehničko-izvedbene karakteristike, poput neravnih linija, neujednačenih debljina prutaka i prepoznatljivog oblikovanja čvorova s koljenastim „skokom“ u pregibima, upućuju na to da je plutej izradila *Pulska gradska radionica* početkom 9. st. Takvu atribuciju potvrđuju i morfološke osobine reljefa, kod kojih je očigledno kopiranje i pojednostavljivanje motiva viđenih na djelima drugih radionica, pa je složena pleterna mreža svedena na nepovezane trake nalik bordurama ili polegnutim kompozicijama za ukrašavanje pilastara, a ispod lukova su, umjesto polurozeta, izvedeni krivudavi zrakasti utori.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 65 (sl. 73); M. VICELJA, 1990b (II), 109.

XI.9. Plutej

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 34

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 50 cm, vis. 76 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

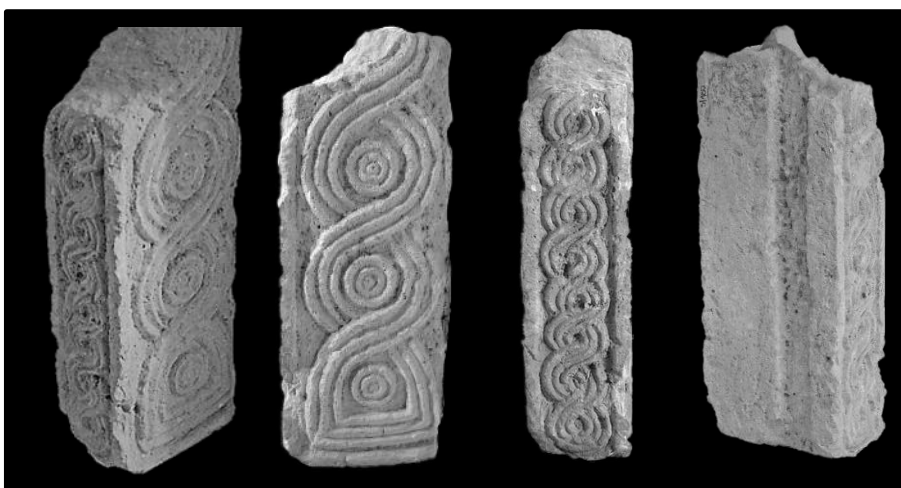
Opis: Plutej je sastavljen od pet dijelova koji se spajaju u lomu. Neravnine na lijevoj bočnoj stranici mogući su ostatak pera za uglavljivanje među pilastre. Vijenac je istaknut i uokviren

glatkim letvicama. Na desnoj je strani za 6 cm uži nego na lijevoj, pa se sukladno krivo odmjerenoj površini i reljefna dekoracija načinjena od dva preklapljen niza učvorenih krugova u istom smjeru progresivno smanjuje. U glavnom je polju vertikalni niz od tri para učvorenih krugova. U sredini svakog velikog kruga nalazi se po jedan manji, u kojemu se križaju dijagonalne trake što presijecaju kompoziciju, oblikujući kvadrate.

Neujednačeno klesanje traka, koje mjestimično nalikuju *fettucci*, što je možda i namjerno učinjeno po uzoru na pluteje iz pulske katedrale, nepravilni spojevi dijagonalnih traka, pogrešno odmjerene dimenzije vijenca te umetanje krugova nepovezanih s ostatkom pleterne mreže ukazuju na to da je plutej nastao u krugu lošije radionice, koja specifičnim načinom klesarske interpretacije ponavlja motive viđene na djelima sposobnijih majstora. Navedene izvedbene i morfološke karakteristike javljaju se na djelima *Pulske gradske radionice*, djelatne početkom 9. st., a da je opisani plutej nastao upravo u krugu te produkcije dokazuje i prepoznatljivo oblikovanje petlji, sa „skokom“ i polukuglicom u sredini čvora, poput onih na pluteju iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.15**).

Bibliografija: M. OBAD-VUČINA, 2007, 126; M. VICELJA, 1990b (II), 111.

XI.10. Donji dio kutnog pilastra

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 180

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 69 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak pilastra odlomljen je s gornje strane, a na donjoj mu nedostaje neukrašeni usadnik. Na dvije susjedne neukrašene stranice nalaze se utori za uglavljivanje pluteja, što ukazuje na položaj pilastra na kutu oltarne ograde ili prednjem dijelu parapeta *scholae cantorum* neke veće crkve. Reljefno su ukrašene dvije stranice. Na užoj je jednostavna tropruta pletenica s nešto većim razmacima između pregiba, a na široj se beskonačna tropruta traka sinusoidno savija oblikujući ušiljene ovalne međuprostore u koje su smještene po dva koncentrična kruga s polukuglicom u sredini.

Pleterna traka izvedena na široj stranici pilastra zapravo je hipertrofirana verzija jednostavne pletenice na bočnoj strani, pri čemu je povećanjem paralelnih prutaka i utora među njima dobivena šira traka s većim razmacima među pregibima, koji su onda ispunjeni koncentričnim krugovima. Ovakve prilagodbe motiva, uz oblikovanje pletenice čiji prutci zaobljena presjeka nisu uvijek paralelni, svojstveni su *Pulskoj gradskoj radionici*, kojoj se zbog toga pripisuje i ovaj pilastar, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 67.

XI.11. Donji dio pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 64

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 50 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje strane. Na dnu se sačuvao dio neukrašenog usadnika. S obje se bočne strane nalaze utori za umetanje pilastara. Prednja ploha uokvirena je letvicama između kojih se proteže gusta mreža načinjena od više beskonačnih troprutih traka. Takvim

motivom često su ukrašavani vijenci i pilastri izrađeni u *Radionici pulskih ciborija*, ali je klesarska izvedba ovoga ulomka daleko ispod njezine razine. S obzirom na učestalo

kopiranje kvalitetnije klesanih radova, svojstveno *Pulskoj gradskoj radionici*, moguće je da je ona izradila i ovaj pilastar, ali ta mogućnost za sada ostaje otvorena, zbog izostanka detalja koji bi takvu atribuciju nesumnjivo potvrdili.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 67.

XI.12. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica* (?)

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 65

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16 cm, vis. 40 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Pilastar je odlomljen na oba kraja. Na bočnim su stranicama utori za umetanje pluteja. Prednja je ploha obrubljena glatkim letvicama i ukrašena međusobno odvojenim segmentima prepleta beskonačnih troprutih traka. Zbog neujednačenog izgleda traka, varijacija u debljini i razmaku između prutaka, kao i nejednakih udaljenosti među trakama, zaključuje se da je pilastar izradila nešto lošija radionica, kopirajući motiv viđen na nekom otprije postojećem komadu liturgijske opreme. Navedene se osobine prepoznaju na djelima *Pulske gradske radionice*, kojoj se, uz određenu dozu rezerve, može pripisati i ovaj pilastar.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 67.

XI.13. Ulomak pilastra

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II).

Produkcija: *Pulska gradska radionica (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 301

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 30 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je vjerojatno pronađen za vrijeme raščišćavanja ruševina grada nakon Drugog svjetskog rata. Sve do 2012. Bio je izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Pilastar je odlomljen na oba kraja. Na bočnim su stranicama utori za umetanje pluteja. Prednja je ploha obrubljena glatkim letvicama i ukrašena nizom učvorenih troprutih traka isprepletenih s trakom koja se savija u cik-cak linije i križa u središtima krugova. Širina traka, kao i presjek prutaka neujednačeni su, a čvorovi imaju karakterističan „skok“ u pregibima, pa se i ovaj ulomak može pripisati *Pulskoj gradskoj radionici* i datirati u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 77.

XI.14. Ulomak luka oltarne ograde

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II).

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 376

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32cm, vis. 11 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. U donjem je dijelu, uokvirena letvicama, dvopruta dvotračna pletenica, a u gornjem niz kuka velikih glavica i jednostrukih nožica koje se pri

dnu proširuju i međusobno dodiruju. Na morfološkoj je razini ulomak sličan arhitravima *Radionice pulskih ciborija*, ali je izgled kuka i pregiba pletenice neujednačen i nesiguran, što otkriva ruku lošijega klesara koji pokušava kopirati kvalitetnije izvedena djela, a to je odlika *Pulske gradske radionice*, kojoj se pripisuje i opisani ulomak, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 35.

XI.15. Ulomak pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-147

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 39 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve

do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Sačuvan je dio reljefnog motiva „Pravoga trsa“ u inačici s troprutom valovitom granom i viticama koje oblikuju kružne segmente ispunjene nasuprot postavljenim kapljičastim listićima. U međuprostorima su se nalazili različiti motivi, od kojih je prepoznatljiv samo stilizirani ljiljan. U rustičnoj izvedbi i neujednačenom duktusu klesanja prepoznaje se ruka majstora *Pulske gradske radionice*, koji su i inače bili skloni kopiranju slično ukrašenih spomenika iz važnih gradskih crkvi.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 127.

XI.16. Ulomak luka oltarne ograde

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II).

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 309

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 11 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do

2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Fragment je odlomljen na oba kraja, a oštećen je i na gornjoj strani, tako da se naziru tek obrisi velikih glavica kuka. Bridovi tankih, jednostrukih nožica koso su klesani, tako da se niti prostori među njima ne doimaju jako dubokima. U donjoj je zoni, uokvirena glatkim letvicama, pliće klesana dvotračna tropruta pletenica, čiji prutci oblikuju „skok“ na pregibima koji je izdvojen kao karakterističan detalj na djelima *Pulske gradske radionice*. Takvu atribuciju potvrđuju i način izrade, veličina i oblik kuka, koje su bliske onima na dijelu arhitrava (**kat. VIII.1**) pronađenog na području samostanskog kompleksa sv. Mihovila i Klementa na Vrhcu kod Pule. Sukladno tome opisani se ulomak luka datira u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 24.

XI.17. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-122a

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir 29 cm, vis. 19 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do

2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Prednje je polje istaknutom letvicom zaobljena presjeka podijeljeno na dva dijela. U gornjoj je zoni niz kuka nagnutih ulijevo. Glavice su krupne, a mesnate im se zavojnice produžavaju u jednostruke nožice koje se prema dolje konusno proširuju i u dnu dodiruju. Donji dio ispunjava tropruta pletenica čiji se prutci tako savijaju da jednim dijelom oblikuju malenu polukuglicu u središtima pregiba, a drugim prepoznatljiv koljenasti „skok“. Oba karakteristična „rukopisna“ detalja susreću se i na jednom pluteju s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. VI.2**), što ukazuje na isto radioničko porijeklo. Zbog navedenog se ulomak luka pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici*, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 45.

XI.18. Dio zabata oltarne ograde

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-9

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 56 cm, vis. 88 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Dio zabata jedan je od predmeta koji su postali dio zbirke kamenih spomenika, još u „sakupljačkoj fazi“ razvoja Muzeja. Stariji su ga istraživači neutemeljeno pripisivali opremi

katedrale, što je ponavljano u kasnijim objavama, uz veće ili manje ograde.

Opis: Cjelini zabata nedostaje otprilike jedna trećina, koju je činila lijeva stopa, pa se na temelju osne simetrije sačuvanog dijela može rekonstruirati prvobitni oblik i ukupan izgled kompozicije. Blago potkovasti unutarnji luk određen je visinom stopa, a obrubljen je glatkom letvicom, dok vanjski, čiji obris prati tanja istaknuta linija, na gornjem dijelu prelazi u trokutasto polje, nalik prelomljenom luku. U tjemenu je dijelu mesnatim trakama

zaobljena presjeka izveden dvostruki krug u kojega je upisan istokračni križ profiliranih rubova i proširenih krajeva hasti, blago izmaknut iz vertikalne osi zabata. Flankiraju ga dva zoomorfna simbola, u čijim se primitivno klesanim fizionomijama naslućuju prikazi rajskih životinja (paun, jelen). Donji je dio zabata bio ukrašen nizovima kuka neujednačena oblika, nagiba i visina, koje su se pružale od unutarnje do vanjske rubne letvice.

Iako se na prvi pogled čini da opisani zabat značajno odstupa od uobičajenih oblika nadvoja prolaza u predromaničkim oltarnim ogradama, on je u osnovi samo nespretna adaptacija trokutastih zabata s visokim stopama i središnjim križem, kakvi su pronađeni u Dvigradu (**kat. XLV.9**) i Balama (**kat. XL.26**), a to potvrđuje i rudimentarni izgled životinja, koji se ne oslanja na naučene tehnike izrade prema radioničkim predlošcima, već na oponašanje viđenih modela prema sjećanju, a sukladno ograničenim izvedbenim sposobnostima pojedinačnoga klesara. Takva sklonost kopiranju gotovih klesarskih ostvarenja kvalitetnijih produkcija odlika je *Pulske gradske radionice*, čiji se „rukopis“ prepoznaje i u načinu oblikovanja kuka na desnoj stopi, koje su morfološki i izvedbeno jednake onima na ulomcima arhitrava iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.15-19**), gdje je djelatnost spomenute radionice višestruko potvrđena elementima sličnosti preostalih reljefno ukrašenih dijelova liturgijske skulpture. S obzirom na navedene sličnosti, može se zaključiti da dosadašnju dataciju zabata u 8. st. valja pomaknuti u razdoblje kada je provedeno i preuređenje crkve u Betici, odnosno na početak 9. st.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 64; N. JAKŠIĆ, 1991, 33; I. MATEJČIĆ, 2000 (II), 66 (I.55b); I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 160-161.

XI.19. Plutej s dijagonalnim križem, krugovima i pticama

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-28

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 112 cm, vis. 72 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Opisani plutej jedan je od najpoznatijih predromaničkih kamenih spomenika Pule. Okolnosti njegova nalaza nisu poznate. Iako o tome ne postoje dokazi, u znanstvenim se krugovima ustalilo mišljenje da je pripadao opremi pulske katedrale. Do 2012. bio je izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Plutej je sačuvan gotovo u cijelosti. Nedostaju mu vijenac (koji je možda rađen posebno) i gornja glatka letvica, kakvom su obrubljene ostale stranice glavnog polja. Kao osnovni dekorativni motiv izveden je dijagonalni križ koji čine četiri troprute trake što se iz kutova ploče pružaju prema središtu i u okretima vraćaju prema sredini haste, čineći po dvije kružne petlje nasuprotno otvorenih krajeva. Kroz vanjske krugove na dijagonalama provučena je jedna velika, a kroz unutarnje dvije manje kružnice. U sredini motiva je maleni, dijagonalno postavljen grčki križ naglašenih rubova i proširenih krajeva. Ukasno je

polje podijeljeno u dva dijela nejednake veličine. U osnovnom kvadratu (modulu) na desnoj strani pluteja izveden je cjeloviti motiv dijagonalnoga križa s koncentričnim krugovima, dok se na ostatku plohe s lijeve strane ploče, nalazi nešto više od polovine križnoga motiva. U segmente među hastama križa smješteno je sedam ptica koje u kljunu drže sroliki plod.

Besprijekorna izvedba kompleksne sheme, jedinstven način njene prilagodbe dimenzijama zadane ploče, precizno klesanje paralelnih prutaka, kao i vješto povezivanje segmenata dvaju modula kontinuiranim trakama ukazuju na majstora izrazitih dizajnerskih sposobnosti. Njegova vještina zapaža se i u smislu za proporcije, odnosno načinu pozicioniranja ptica u skraćenim odsječcima polumodula te u oblikovanju njihovih vretenasto izduženih tijela meko zaobljenih obrisa i blago naglašenih trbuha. Koncentričnim brazdicama koje prate vanjsku konturu ukrašena su listolika krila, lagano izvijenih vrhova, a izduženi repovi obla završetka s po tri uzdužna, paralelna poteza dlijeta. Morfološke sastavnice opisanoga motiva ukazuju na prisutnost dvaju utjecaja: zapadnoeuropskoga („karolinškog“) prepoznatljivog u izradi troprutih traka te ranobizantskoga zastupljenog centričnom kompozicijom i naturalističkim oblikovanjem ispuna međuprostora. Slijedom navedenog, pojavu i nastanak motiva možemo vezati uz djelatnost radionica koje su formirane na istočnjačkim, mediteranskim tradicijama, a u određenom povijesnom trenutku usvajaju novi likovni jezik, inkorporirajući u nj ranije baštinjene elemente. Opisana centrična kompozicijska shema pojavljuje se na području u okolici Grada na prijelazu 8./9. st. Na ostatku Apeninskog poluotoka uopće je ne susrećemo, a na istočnoj je obali Jadrana dosad poznato svega dvadesetak tako ukrašenih pluteja, od kojih je najmlađi i najjužnije ubiciran, datiran u 11. st. Ikonografski i stilski pulski je plutej blizak primjerku iz Concordije Sagittarije (**slika 54**), a sudeći prema naturalistički mekom oblikovanju ptica, njihovi su autori pripadali istoj radioničkoj jezgri. Dio njenih klesara je početkom 9. st. migrirao na prostor istarskoga poluotoka, oformivši radionicu koja je u ovome radu imenovana *Istarskom internacionalnom klesarskom radionicom*, a njenu aktivnost na pojedinim istarskim lokalitetima između ostalog potvrđuju i nalazi pluteja ukrašeni ovom specifičnom ikonografskom kompozicijom.

U načinu klesanja pleternih traka i povezivanja modula kružnim petljama, u originalnosti i složenosti osnovnoga crteža te u dubokom pozicioniranju pozadine u odnosu na prednju ravninu reljefa kako bi se postigli snažni kontrasti svjetla i sjene, pulski je plutej jednak ploči iz Marčane (**kat. XXX.1**) pa ih se pripisuje istom klesaru, a izvedbeno-tehničke

odlike njegova „rukopisa“ pokazuje i fragment iz crkve Sv. Margarete u Kirmenjaku kraj Poreča (**slika 56**), na kojemu su kao i na pulskom primjerku, male kružne petlje na dijagonalama križa bile povezane trima, a ne, uobičajenim, dvjema koncentričnim kružnicama. Različiti klesari *Istarske internacionalne klesarske radionice* opisanim su motivom ukrasili barem tri pluteja za baziliku sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.45-48**), a njihovom opusu zbog niza podudarnosti pripada i ulomak ploče iz crkve sv. Kvirina u Krku (**slika 59**). Imajući na umu odavno utvrđeni smjer širenja utjecaja istočnom obalom od sjevera jadranskoga bazena prema jugu (što potvrđuje i većina dosad postavljenih okvirnih datacija istovrsnih reljefa), uz istovremeno jačanje sklonosti k shematizaciji, pulski je reljef nastao tek nešto kasnije od onog u Concordiji, datiranog u prijelaz iz 8. u 9. st.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 64; B. MARUŠIĆ, 1960, 27, T13/4; M. VICELJA, 1990b (II), 108; M. VICELJA, 1992, 14; M. VICELJA, 1993, 168; M. VICELJA, 1995, 46-47; N. JAKŠIĆ, 1997, 33; I. MATEJČIĆ, 2000 (II), 65 (1.55a); I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 204.

XI.20. Dio glavnog polja pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-104

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 63 cm, vis. 61 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji plutej zaveden pod nepoznatim mjestom nalaska. Budući da je

načinjen od mramora dio istraživača vjeruje da je pripadao opremi katedrale, iako je moguće da je načinjen za koju drugu gradsku crkvu. Do 2012. je bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Plutej je vjerojatno zbog naknadne upotrebe u ravnim linijama skraćen s tri strane. Na jednome se kraju naziru ostaci glatke rubne letvice. Prednja je stranica bila prekrivena složenim prepletom troprutih traka koje se savijaju i križaju oblikujući nasuprotno postavljene i povezane perece priljubljenih vrhova, koji nalikuju krugovima upisanim u velike učvorene medaljone. Crtež je besprijeckorno prenesen, a segmenti motiva odmjereno su pozicionirani unutar perimetara zadane plohe. Unatoč tvrdoći sirovine profil traka je izrazito visok i okomit na glatku pozadinu, dok su prutci obrađeni nešto pliće, što se prepoznaje kao svojevrsan potpis *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Opisani složeni geometrijski uzorci pojavljuju se na plutejima u crkvi sv. Eufemije u Gradu na samom početku 9. st. i povezuju uz obnoviteljsku djelatnost patrijarha Fortunata, a istarski su primjerci gotovo suvremeni gradeškima. Jedini poznati plutej iz Rima ukrašen na ovaj način nalazio se u crkvi sv. Sabine i datiran je oko 825., dok su takvi pluteji na istočnoj obali Jadrana uglavnom datirani u drugu polovinu 9. st., što potvrđuje radijalno širenje predložaka s prostora pod karolinškim utjecajem.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 108; M. VICELJA, 1992, 15; M. VICELJA, 1995, 48; Ž. UJČIĆ, 1997, 16.

XI.21. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: **ukup. vis.** 38 cm, **φ stupa** 14 cm, **vis. kap.** 23 cm, **gornja pov.** 24 x 24 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak nije poznat iz objava starijih autora, pa su sukladno politici Arheološkog muzeja Istre u Puli, podaci o njemu, uneseni u muzejsku dokumentaciju, nedostupni javnosti, unatoč zakonskim odredbama koje jamče pristup podacima pet godina nakon nalaska predmeta. Kapitel je izložen u klaustu Franjevačkog samostana u Puli od formiranja lapidarija, sredinom 20. st.

Opis: Stupić je odlomljen 16,5 cm ispod prstena koji ga dijeli od pripadajućega kapitela. Površina kapitela je oštećena, a ugaone se volute u gornjoj zoni, ispod abaka, kao i savijeni vrhovi listova na kutovima naziru tek u tragovima. U donjem se pojasu nalazio vijenac od osam glatkih listova, raspoređenih tako da oni na kutovima djelomično prekrivaju izdužene listove po sredini stranica, naznačavajući drugi plan kompozicije. U morfološkom smislu kapitel je varijacija na temu ukrasa dvaju kapitela oltarne ograde iz bazilike sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.23**), kojima je blizak i načinom klesanja. S obzirom na navedene sličnosti zaključuje se da je i opisani kapitel izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*, a budući da podaci o mjestu i okolnostima njegova nalaza nisu dostupni, pripadnost liturgijskoj skulpturi bazilike sv. Marije Formoze ograničena je na opravdanu pretpostavku.

Bibliografija: neobjavljen

XI.22. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-537

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukup. vis. 18,5 cm, ϕ stupa 22 cm, vis. kap. 14,5 cm, gornja pov. 20,5 x 19 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak nije poznat iz objava starijih autora, pa su sukladno politici Arheološkog muzeja Istre u Puli, podaci o njemu, uneseni u muzejsku dokumentaciju, nedostupni javnosti, unatoč zakonskim odredbama koje jamče pristup podacima pet godina nakon nalaska predmeta. Kapitel je izložen u klastru Franjevačkog samostana u Puli od formiranja lapidarija, sredinom 20. st.

Opis: Stupić kapitela je odlomljen neposredno ispod širokog, jednostrukog razdjelnog prstena. Na jednoj se stranici kapitela nalazi stepenasti usjek nepoznate funkcije, koji nije naknadno napravljen, što se vidi iz prilagodbe reljefnoga ukrasa usječenim površinama. U donjoj je zoni vijenac od sedam listova. Nedostaje list na sredini stepenaste stranice. Listovi na kutovima potpuno su glatki, a završavali su malenim volutama, dok su oni po sredini stranica priljubljeni, a ušiljeni im vrhovi dodiruju okrugli medaljon na abaku. S izvedbene i morfološke strane opisani je kapitel blizak paru istovrsnih ulomaka iz bazilike sv. Marije Formoze (**kat. II.23**) i prethodno opisanome (**kat. XI.21**), kojima kutni listovi djelomično prekrivaju one na sredini stranica, potiskujući ih u drugi plan kompozicije. Na opisanom kapitelu listovi su odvojeni, ali su linije preklapanja naznačene dvjema zakrivljenim uparanim linijama na središnjemu listu, što se može protumačiti kao nespretno kopiranje predloška ili kao namjerna varijacija inovativnijega klesara. Kao i analogni primjerci, kapitel se pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XI.23. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

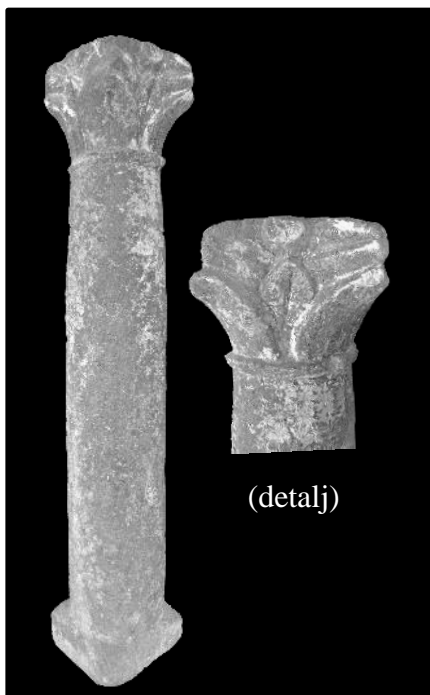
Dimenzije: **ukup. vis.** 21 cm, **φ stupa** 13,5 cm, **vis. kap.** 12,5 cm, **gornja pov.** 20 x 20 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak nije poznat iz objava starijih autora, pa su sukladno politici Arheološkog muzeja Istre u Puli, podaci o njemu, uneseni u muzejsku dokumentaciju, nedostupni javnosti, unatoč zakonskim odredbama koje jamče pristup podacima pet godina nakon nalaska predmeta. Kapitel je izložen u klaustu Franjevačkog samostana u Puli od formiranja lapidarija, sredinom 20. st.

Opis: Stupić je odlomljen s donje strane, a na vrhu se proširuje prema jednostrukom razdjelnom prstenu zaobljena presjeka. Kapitel je prilično dobro sačuvan. U donjem je dijelu osam glatkih, kopljastih listova, priljubljenih uz kubus. Moguće je da su vrhovi kutnih listova odlomljeni, jer su bili blago povijeni ili zaključeni volutama. Na sredini jednostavnog abaka nalazi se kružni medaljon, koji dodiruje vrh središnjega lista donje zone. Zatvoren volumen kapitela, elementi, kompozicija i način oblikovanja sukladni su prethodno opisanim ulomcima, pa se i ovaj kapitel, unatoč razlici u klesanju donjih dijelova listova, pripisuje istoj radioničkoj produkciji i datira u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XI.24. Stupić oltara s bazom i kapitelom

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: **ukup. vis.** 90 cm, **vis. baze** 8 cm, ϕ **stupa** 10,5-13,5 cm, **vis. kap.** 12,5 cm, **gornja pov.** 15 x 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak nije poznat iz objava starijih autora, pa su sukladno politici Arheološkog muzeja Istre u Puli, podaci o njemu, uneseni u muzejsku dokumentaciju, nedostupni javnosti, unatoč zakonskim odredbama koje jamče pristup podacima pet godina nakon

nalaska predmeta. Stupić je izložen u klaustu Franjevačkog samostana u Puli od formiranja lapidarija, sredinom 20. st.

Opis: Stupić oltara sačuvan je u cijelosti, zajedno s kvadratnom bazom i kapitelom, od kojega ga dijeli široki, jednostruki prsten. Donju zonu kapitela čini vijenac od osam glatkih listova, priljubljenih uz kalatos i raspoređenih u dva plana, tako da krajevi kutnih listova prekrivaju veći dio onoga na sredini stranice. Kutovi gornje zone kapitela odbijeni su pa nije moguće zaključiti jesu li se prema njima pružale volute ili još jedan red mesnatih listova. Abak nije posebno raščlanjen, ali je naznačen okruglim medaljonom koji se nalazi na sredini svake stranice, iznad vrha donjeg lista. U morfološkim se osobinama opisanog kapitela prepoznaje tipološka srodnost s kapitelima stupića oltara i pergula *Istarske internacionalne klesarske radionice* (**kat. II.23, kat. XI.21-22, kat. XVI.1, kat. XL.61**), što upućuje na to da je i on nastao u okviru iste produkcije i to kao djelo jednog od njenih najvještijih klesara, koji je dubokim uklesavanjem bridova postigao snažne svjetlosne kontraste, što je pridonijelo jačem plasticitetu i jasnijoj diferencijaciji planova.

Bibliografija: neobjavljen

XI.25. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-104

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12,5 cm, vis. 31 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata, koje je na nekim dijelovima grada provedeno tek krajem 1970-ih. Kao mjesto nalaska pilastra Marušić je naveo: „Pula, skladište OUR-a JADRAN na Mostu“. Tu se danas nalazi veliki kružni tok, nedaleko od amfiteatra.

Na tome se području nije nalazila niti jedna ranosrednjovjekovna crkva, kojoj bi se mogao pripisati pronađeni pilastar, pa se pretpostavlja da je prenesen s ruševina neke crkve u blizini, a kao najbliža mogućnost nameće se crkva sv. Ivana kod Nimfeja, koja je nesumnjivo imala predromaničku opremu, ali je od nje pronađen samo manji broj ulomaka.

Opis: Pilastar je odlomljen sa svih strana. Na jednom se dijelu prednjeg polja sačuvao ostatak letvičastog okvira. Reljefnu je dekoraciju činio niz povezanih petlji u obliku broja osam, kakve se u Istri javljaju početkom 9. st. i čest su motiv kojega koristi *Istarska internacionalna klesarska radionica*. Takvu atribuciju potvrđuju uredan i siguran duktus klesanja, naglašeno duboko pozicioniranje uglačane pozadine i bridovi motiva okomiti na nju, kao i činjenica da je spomenuta radionica opremala crkvu sv. Ivana od Nimfeja, kojoj je možda izvorno pripadao ovaj pilastar.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1980-1981, 66, T1/5; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 331, T1/5.

XI.26. Ulomak vijenca pluteja (?)

Foto iz: M. VICELJA, 1990b

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-376

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12,5 cm, vis. 31 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Prema podacima iz AMI ulomak je pronađen u središtu Pule, tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog svjetskog rata.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja, a oštećena je i površina prednje, reljefno ukrašene stranice. Na jednoj od bočnih strana nalazi se uzdužni utor, nalik onome za umetanje pera pluteja, no zbog nešto

manje debljine ulomka veća je vjerojatnost da se ipak radi o vijencu pluteja. Izgled i način klesanja reljefnoga motiva sukladni su prethodno opisanom pilastru, pa se zaključuje da su oba fragmenta nastala unutar istog radioničkog kruga, a moguće je i da su pripadala liturgijskoj opremi iste crkve.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 163.

XI.27. a,b,c Ulomci arhitrava

Foto iz: M. VICELJA, 1990b (II),

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-38, muz. br. 142 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 37 cm, vis. 23 cm, deb. 8 cm

b) šir. 22 cm, vis. 23 cm, deb. 8 cm

c) šir. 40 cm, vis. 18-22 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **a** je do 2012. bio izložen u Arheološkom muzeju Istre u Puli, kao dio stalnog postava srednjovjekovnog lapidarija, dok su se ulomci **b** i **c** do kraja 20. st. nalazili u klaustu Franjevačkog samostana u Puli. Okolnosti i mjesto nalaska niti jednog ulomka nisu poznati.

Opis: Ulomci **a** i **b** odlomljeni su na oba kraja, dok je ulomak **c** na desnoj strani ravno zaključen, na lijevoj odlomljen, a na gornjoj i donjoj mu nedostaju manji rubni dijelovi. Svi su ulomci komponirani u tri pojasa, od kojih je gornji ukrašen nizom kuka dvostrukih nožica, srednji natpisnim poljem, a donji dvotračnom troprutom pletenicom iznad tanke rubne letvice. Na ulomcima **a** i **b** kuke su nagnute udesno, a na ulomku **c** ulijevo, što ukazuje na njihov položaj na različitim stranama trabeacije. U gornjem lijevom kutu ulomka **b** sačuvan je dio koso postavljenog odsječka tanke letvice, nad kojom je ostatak nekog neprepoznatljivog motiva, a prva kuka pod letvicom sasvim je polegnuta na rub natpisnog polja. Ovaj neobičan detalj mogao bi biti ostatak kosine zabata, koji s donje strane nije imao uobičajeni luk, već mu se trokutasto polje u elevaciji nastavljalo na arhitrav, kojim je tekao neprekinuti natpis u rustičnoj kapitali. S obzirom na pretpostavljeni slijed ulomaka njegov tekst glasi: ...[o]RCIAN IPSE Q DĒ PLVP V[a]... / ...NAM HOC VE... / ...ARO TMIVR ECE PVR AMEN.

Glavice kuka u gornjoj zoni višestruko su zavijene, klesane su koso položenim dljetom, a prema dvostrukim se nožicama pružaju bez prekida ili naglašenog ramena. Prostori među kukama uglačani su, duboko uklesani i oštro omeđeni okomitim bridovima nožica kuka. Pletenica u donjoj zoni uredna je, oštih presjeka prutaka i besprijekorno ujednačenog niza okruglih pregiba. Sve navedene morfološke i izvedbene karakteristike reljefa odaju „rukopis“ istoga klesara, a on je pripadao onom radioničkome krugu u kojemu su djelovali i majstori što su izradili arhitrav svećenika Leopardlisa iz Poreča, grede iz pulskih crkvi sv. Ivana kod Nimfeja (**kat. X.1**) i sv. Vida na Kaštelu (**kat. V.5**), kao i fragmente trabeacije iz crkvi sv. Ivana u Biskupiji kod Pomera (**kat. XXVII.2**), sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XXXIX.16-17**) i iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.36-37**). Svi nabrojani primjerci dio su opusa *Istarske internacionalne klesarske radionice* i datirani su u početak 9. st., pa se

sukladno svemu navedenom i opisani ulomci arhitrava s nepoznatog nalazišta u Puli jednako atribuiraju i datiraju.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 27, 61.

XI.28. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 44

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23,5 cm, vis. 16 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u muzejskoj dokumentaciji zaveden pod naznakom „nepoznato nalazište“, a prema niskom inventarnom broju može se zaključiti da je u fundus ušao još u vrijeme njegova osnutka.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je s oba kraja i u donjem dijelu. Na vrhu je niz kuka višestruko zavijenih glavica i dvostrukih nožica, nagnutih ulijevo, a ispod njih je sačuvan dio natpisa ...IVI TA... u rustičnoj kapitali. Donji registar s reljefnom bordurom nije sačuvan, a po maloj visini ulomka može se zaključiti da je postojao. Izgledom slova, naročito karakterističnom obliku slova A, ulomak je blizak dijelovima arhitrava iz crkve sv. Vida na Kaštelu u Puli (**kat. V.5**), kao i arhitravu svećenika Leopardlisa iz Poreča. Morfološke i izvedbene sličnosti sa spomenutim fragmentima zapažaju se i u načinu izrade kuka velikih glavica i naglašenog središta, čije se zavojnice, klesane koso položenim dlijetom, u pravilnome ritmu odmotavaju prema dvostrukim, a na jednom mjestu čak trostrukim, nožicama, bridova okomitih na duboko uklesanu i uglačanu pozadinu. Sve navedeno upućuje na zaključak da je i opisani ulomak nastao u *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, a budući da je sadržavao natpis, valja ga datirati u razdoblje oko prijelaza prvog u drugo desetljeće 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 52.

XI.29. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-39

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 19 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji ulomak zaveden pod naznakom „nepoznato nalazište“, a prema niskom inventarnom broju može se zaključiti da je u fundus ušao još u vrijeme njegova osnutka.

Opis: Greda je odlomljena na oba kraja. Podijeljena je u tri zone. U gornjem se redu nalazi niz kuka nagnutih udesno, u srednjem je široka, glatka traka, a u donjem dvopruta, dvotračna pletenica. Izrazito visoke nožice kuka, plitkim utorima podijeljene u tri prutka, čiji su vanjski bridovi okomiti na uglačanu pozadinu, kao i krupne glavice, višeslojnih zavojnica, klesane koso položenim dlijetom odlike su uradaka *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Trilobna podjela grede, ali bez natpisa u srednjem polju, ukazuje na vrijeme nastanka arhitrava tijekom prvog desetljeća 9. st., kada se spomenuta radionica udružuje s *Radionicom pulskih ciborija*, od koje preuzima neke tradicionalne i za nju karakteristične elemente, poput dvoprute pletenice pomalo spljoštena izgleda, kod koje su umjesto svrdlanim rupicama, pregibi traka naglašeni nešto većim bademastim razmacima.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 19.

XI.30. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-43

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 16 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji ulomak zaveden pod naznakom „nepoznato nalazište“, a prema niskom inventarnom broju može se zaključiti da je u fundus ušao još u vrijeme njegova osnutka.

Opis: Arhitrav je odlomljen s oba kraja i na gornjoj strani, gdje se naziru ostaci dvostrukih ili trostrukih nožica kuka. Srednjim registrom teče djelomično sačuvan natpis u rustičnoj kapitali, prilično zbijenih slova koji glasi: ...OC SEC[...] LOQVA ETIA[m].... U donjem je redu, nad rubnom letvicom u dnu, uredno klesana dvotračna tropruta pletenica, čiji prutci imaju presjek obrnutog dvostrukog slova W. Kompozicija prednje stranice, oblik i duktus klesanja pletenice, kao i izgled natpisa, jednaki su kao na arhitravu svećenika Leopardlisa iz Poreča te ulomcima arhitrava iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja u Puli (**kat. X.1**), koje je početkom 9. st. izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*, pa se i opisani ulomak jednako datira i atribuiru.

Bibliografija: neobjavljen

XI.31. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Muz.br.: 379

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Iako se u muzejskoj dokumentaciji ulomak vodi kao dio liturgijske opreme nepoznate provenijencije, M. Vicelja je, referirajući se na usmenu izjavu B. Marušića, kao moguće nalazište ulomka navela crkvu sv. Mihovila na Vrhcu kraj Pule.

Opis: Arhitrav je odlomljen na oba kraja. Prednja je strana ukrašena nizom kuka jednostrukih čunjastih nožica, poredanih duž široke, neukrašene rubne letvice u donjem dijelu grede. Kompozicijske, morfološke i izvedbene karakteristike ulomka, bliskog istovrsnim

fragmentima pronađenim kod crkve sv. Pelegrina u Galižani, na području samostanskog kompleksa sv. Mihovila i Klementa na Vrh kod Pule (**kat. VIII.6**) i među ruševinama sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**), dozvoljavaju atribuciju razmatranog spomenika *Klesarskoj radionici iz Galižane*, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 31.

XI.32. Ulomak nepoznate namjene

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija (?)*

Datacija: između 774. i 810.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-32

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 23 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Dvostrano klesani ulomak neobičnog oblika odlomljen je na oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dvije zone. U gornjoj je polucilindrični istak ukrašen s dva reda izduženih listova zaobljenih vrhova i profiliranih rubova, flankiran volutama svrdlom naglašena središta i geometrijskim elementima klesanim koso položenim dlijetom. Istaknuti donji dio ukrašen je beskonačnom troprutom trakom koja se presavija i križa oblikujući uobičajenu predromaničku mrežu, na desnom kraju zaključenu krugom i perecom. Donji dio stražnje stranice je odbijen, a u gornjem je sačuvan ostatak reljefne dekoracije u obliku para izduženih listića. Desna bočna stranica u donjem je dijelu ukrašena širokim, naizmjenično udubljenim i istaknutim glatkim trakama.

Neuobičajen motiv u gornjem dijelu prednje stranice vjerojatno je nastao prilagodbom naslijeđenog antičkog predloška (možda kimationa), što u kombinaciji s besprijekornom klesarskom izvedbom pleternog motiva te korištenjem svrdla i koso položenog dlijeta ukazuje na mogućnost da je ulomak nastao u *Radionici pulskih ciborija*, krajem 8. ili početkom 9. st. No, budući da izvorna namjena i ubikacija ulomka nisu poznate atribucija određenom radioničkom opusu ipak se ostavlja upitnom.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 145.

XI.33. Fragment zabatnoga luka

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-123

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 40 cm, vis. 15 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U dokumentaciji Arheološkog muzeja Istre u Puli ulomak se vodi pod opaskom „Pula – grad“.

Opis: Luk je odlomljen na oba kraja. Prednja je stranica ukrašena pleternim trakama koje se naizmjenice savijaju u višestruke petlje i prepliću kroz zasebne romboidne elemente. Osim neuobičajenog motiva, kojemu zasad nisu pronađene paralele na istarskome području, posebnost predstavlja i sama tropruta traka čiji je srednji prutak naglašeno širi od bočnih (tzv. *fettuccia bizantina*). Takva traka odraz je istočnjačkih utjecaja, koji su se u Istru širili posredstvom Grada, a pojavljuje se na velikom pluteju iz pulske katedrale, datiranom u kraj 8. ili početak 9. st. (**kat. I.7**), što bi moglo ukazivati na to da je i razmatrani luk načinila *Radionica pulskih ciborija*. No, istom je trakom oblikovana i pleterna dekoracija ciborija iz crkve s. Maria delle Grazie u Gradu, kojeg je N. Jakšić argumentirano datirao u 11. st., suprotno mišljenju većine talijanskih autora, koji ga smatraju donacijom patrijarha Ivana Mlađeg (806.-810.), a time se otvara mogućnost da je i opisani pulski ulomak nastao dvjestotinjak godina kasnije. Budući da nije poznata njegova izvorna ubikacija kao ni izgled preostalih dijelova pergule kojoj je pripadao, a jedini analogni primjer korištenja *fettuccie* u

Puli datira u predromaničko razdoblje, uz određenu se zadržku u isti stilski horizont smješta i nastanak ovog zabatnog luka.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 46.

XI.34. Vrh pilastra s dijelom stupića

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija (?)*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S-17

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 50 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska ulomka zapisano: „Pula – nepoznato“.

Opis: Pilastar je odlomljen na donjoj strani, a na vrhu je sačuvan dio integriranoga stupića okrugloga presjeka, sa zaobljenim prstenom pri dnu. Na obje bočne strane nalaze se ostaci spojnih utora za umetanje pera pluteja, što ukazuje na položaj pilastra u sredini oltarne ograde. Prednja je ploha obrubljena tankim letvicama, a od reljefnog se motiva sačuvao grčki križ, linijom profiliranih hasti i proširenih krajeva, kojega okružuju četiri jednostavna kružića naglašenog središnjeg „oka“. Ispod križa se nazire manji dio ostatka pleterne dekoracije. Pilastar je kompozicijski usporediv s istovrsnim primjerima iz crkve sv. Marije u Starom Milju, datiranim u kraj 8. st. Iako se određene morfološke paralele mogu uspostaviti s djelima *Radionice pulskih ciborija* (**kat. I.18**), nesiguran duktus klesanja ne dozvoljava da se i opisani ulomak bez rezerve pripiše spomenutoj produkciji.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 65.

XI.35. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija (?)*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-16

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 46 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska ulomka zapisano: „Pula – nepoznato“.

Opis: Pilastar je odlomljen na oba kraja i s desne strane, dok je na lijevoj sačuvan ostatak utora za umetanje pera pluteja. Letvicama uokvirenu reljefnu kompoziciju na licu pilastra činio je vertikalni niz grčkih križeva, međusobno odijeljenih prepletenim dvoprutim karičicama otvorenih krajeva. Haste križa profilirane su dubokim utorom, a krajevi su im prošireni. Međuprostori su ispunjeni parovima stiliziranih ljiljanovih cvjetova i kružića naglašenog središta. Morfološki i izvedbeno pilastar je sukladan prethodno opisanom (**kat. XI.34**) pa se zaključuje da su oba pripadala istoj oltarnoj ogradi, što ih svrstava u opus istog klesara s kraja 8. ili početka 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 65.

XI.36. Stupić s kapitelom

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija (?)*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-614

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukupna vis. 50,5 cm, vis. kap. 15,5 cm, ϕ stupača 11-13 cm, gornja pov. 13 x 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen negdje na potezu današnje Kandlerove ulice, tijekom raščišćavanja ruševina nakon Drugog

svjetskog rata. U muzejskoj je dokumentaciji kao mjesto nalaska predmeta zapisano „Pula – I. G. Kovačića“, a taj je naziv ulica nosila od 1956.

Opis: Promjer stupića dva je centimetra manji pri vrhu nego na dnu. Prijelaz stupića u kapitel naznačen je dvostrukim prstenom. Na kutovima kapitela, priljubljen uz kalatos, nalazi se po jedan visoki list ušiljena vrha, a površine oblikovane širokim, okomitim prutcima. U gornje se kutove pružaju parovi voluta nježno zaobljenih rubova i slojeva zavojnica. Stapke voluta na dvije stranice izrastaju iz vertikalnog niza listića u obliku slova V, a u gornji je prostor između njih smješten polucilindrični istak nalik šišarci. Na preostale dvije stranice stapke voluta izrastaju iz glatkog „debla“ i leđima se naslanjaju na središnju tordiranu traku koja završava duguljastim pupoljkom profiliranih rubova. Unatoč sitnim nesavršenostima reljefni ukras svake stranice kapitela djeluje skladno i simetrično. Duktus klesanja je siguran, a kontrasti svjetla i sjene vješto su ublaženi zaobljenim rubovima, što otkriva ruku iskusnoga majstora, koji je možda djelovao unutar *Radionice pulskih ciborija*, no s obzirom na izostanak karakterističnih detalja koji bi slijedom analogija potvrdili takvu pretpostavku atribucija će zasad ostati otvorenom, dok se datacija smješta u razdoblje oko prijelaza 8. u 9. st., zbog prisustva tordirane trake koju se općenito smatra tradicionalnim dekorativnim elementom koji iščezava s punom afirmacijom predromaničkoga stilskog izričaja.

Bibliografija: neobjavljen

XI.37. Stupić s kapitelom

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija* (?)

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3057

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukupna vis. 56 cm, ϕ stupića 21 cm, gornja pov. 25 x25 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom radova na infrastrukturi na potezu ulice

Matije Gupca (danas Castropola) u Puli, u blizini Franjevačkog samostana, sedamdesetih godina 20. st.

Opis: Sačuvan je gornji dio glatkog stupića okrugloga presjeka, s kapitelom od kojega ga dijeli tanki dvostruki prsten. Donji dio kapitela obavijaju četiri široka i glatka ugaona lista, uz čije se rubove, od sredine svake stranice, pružaju po dvije nasuprot postavljene volute zajedničkog ishodišta i minijaturnih glavica. Na dvije nasuprotne stranice među volutama su izvedena po tri izdužena listića, dok je na preostale dvije po jedan široki, glatki, srcoliki list. Abakova ploča horizontalno je raščlanjena, ali su joj stranice potpuno ravne. Zatvorena forma i zaobljeni bridovi motiva, uz plitko uklesavanje pozadine impliciraju nešto ranije vrijeme nastanka opisanog stupića s kapitelom, a uredna i sigurna izvedba potvrđuju da je riječ o djelu iskusnoga klesara. Zbog svega navedenog, kao i zbog srcolikih listića koji se pojavljuju na ovom kapitelu, a jedan su od češćih motiva *Radionice pulskih ciborija*, uz određeni se oprez istoj pripisuje i opisani dio liturgijske skulpture.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 310, T1/3.

PULA – ŠIRE PODRUČJE
IZVAN
SREDNJOVJEKOVNIH
ZIDINA

XII. Brijuni – crkva sv. Marije

Arhitektonski ostaci crkve sv. Marije nalaze se na zapadnoj strani poluotoka, stotinjak metara sjeverno od bizantskoga Kastruma u uvali Dobrika (Madona). Prema građevinskim karakteristikama, izgledu perimetralnih zidova, sačuvanih gotovo u izvornoj visini, kao i pronađenim ulomcima liturgijske opreme, zaključeno je da je crkva podignuta krajem 5. st., te da je tijekom narednih stoljeća doživjela nekoliko pregradnji i preuređenja.⁹⁵⁶ Najranija je crkva bila dvoranskoga tipa, s jednom apsidom flankiranom dvjema pastoforijama, upisanim u ravan začelni zid i s narteksom na zapadnoj strani. Sačuvani zabat zapadnoga zida, kao i raspored prozorskih otvora na sjevernom i južnom zidu, ukazuju na to da je crkva bila natkrivena zajedničkim dvovodnim krovom. Građena je uslojenim lomljencima, a vanjske su plohe zidova bile ukrašene lezenama. Unutarnji je prostor monolitnim stupovima bio razdijeljen na glavni i dva bočna broda, nad kojima su se nalazile galerije.⁹⁵⁷ Pastoforije u produžetku bočnih brodova širokim su se lukovima rastvarale prema svetištu. Spoj broda i povišenog prezbiterija naglašavao je djelomično sačuvan trijumfalni luk, visok oko 6 m i oslonjen na dva stupa.

Do prve pregradnje crkve vjerojatno je došlo krajem 6. st.⁹⁵⁸ Tada su uz stupove trijumfalnog luka postavljeni pilastri križnog presjeka, stupovi bliže prezbiteriju opremljeni su bizantinizirajućim kapitelima, a moguće je i da je središnji brod nadograđen tako da je crkva dobila oblik bazilike.⁹⁵⁹ U glavnom su brodu postavljeni ambon i nova oltarna ograda, čiji su pluteji bili ukrašeni kršćanskim simbolima nalik onima u pulskoj katedrali.⁹⁶⁰ Iz ovoga razdoblja vjerojatno potječu i prve veće arhitektonske prigradnje s južne strane crkve, koje su obuhvaćale dvokatni hospicij za prihvrat putnika i obzidani dvorišni prostor.⁹⁶¹ Djelomična rekonstrukcija izgleda crkve iz justinijanskog razdoblja provedena je 1935. i 1936., tijekom istraživanja M. Mirabelle Robertija. Dijelovi arhitektonske plastike tada su postavljeni na

⁹⁵⁶ **V. BEGOVIĆ DVORŽAK**, „Crkva i samostan sv. Marije na Brijunima – faze izgradnje“, u: *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti: Institut za povijest umjetnosti, (Zagreb, 15.-17.9.2001)*, (M. Pelc, ur.), Zagreb, 2004, str. 469-474.

⁹⁵⁷ **A. GNIRS**, „Baudenkmale...“, str. 88.

⁹⁵⁸ Prema izgledu reljefne dekoracije kapitela i imposta bazilike, sačuvanih *in situ*, I. Matejčić je pretpostavio da se pregradnja mogla dogoditi i kasnije, tj. na samom početku 7. st. Vidi: **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 128-129.

⁹⁵⁹ **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 8.

⁹⁶⁰ **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 68-72; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 33-35.

⁹⁶¹ **V. BEGOVIĆ DVORŽAK – S. DVORŽAK SCHRUNK – I. TUTEK**, „Crkva Sv. Marije, građena uz castellum u uvali Madona, Brijuni - kasnoantičko i bizantsko razdoblje“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 24, no. 1, Zagreb, 2008, str. 229-240.

njihovo izvorno mjesto, rekonstruirani su prezbiterij i baza oltara, ponovno je složen arhitrav nad glavnim ulazom, a pronađeni dijelovi pluteja, ambona i ostalih instalacija izloženi su u atriju crkve.⁹⁶²

Širenjem misionarske djelatnosti koju su, čini se, na brijunskome otočju provodili benediktinci iz samostana sv. Marije Velike kraj Bala, crkva sv. Marije na Velom Brijunu dobiva opatijska obilježja. S južne je strane dograđena sakristija s dvije izbočene polukružne apside, koja se nadovezivala na postojeći hospicij, dok je na sjevernoj prigraden klaustar s nizom stambenih prostorija.⁹⁶³ Predromaničkom je adaptacijom obuhvaćen i interijer crkve, koja je dobila visoku oltarnu ogradu, a sudeći prema reljefnim dekoracijama sačuvanih fragmenata isklesala ju je krajem 8. st. *Radionica Majstora kapitela iz Bala*. Širina srednjeg broda crkve (5,8 m) ukazuje na to da su pluteji prednje strane oltarne ograde bili široki oko 1 m, dok su oni u interkolumnijama stupova mogli biti široki maksimalno oko 1,1 m. Sačuvana su tri ulomka jednog pilastra, čija dekoracija jedinstvenim ikonografskim prikazom (dva zodijačka znaka unutar pleternih krugova) ukazuje na to da je postojalo ukupno šest sličnih pilastara. Dva su bila uz prolaz u glavnom brodu, a po jedan na uzdužnome dijelu oltarne ograde, paralelnom pružanju brodova, u sredini svakog interkolumnija.

Samostan i bazilika su u 13. st. stoljeću pripali templarima, u čijem su vlasništvu ostali do ukinuća reda 1312.⁹⁶⁴ Po odlasku templara život u samostanu zamire, a crkva s vremenom propada i njeni se dijelovi urušavaju. Takvom stanju pridonijela je i depopulacija otočja, uzrokovana kužnim epidemijama, zbog kojih se uvale i zaljevi Brijuna pretvaraju u malarična područja.⁹⁶⁵ Pokušaji naseljavanja od strane pulskih gradskih vlasti, dovođenjem talijanskih obitelji 1421., nisu značajno utjecali na rast stanovništva. Do neznatnog poboljšanja zdravstvenih i sanitarnih prilika došlo je krajem 16. st., kada je otok prešao u vlasništvo venecijanskih obitelji, koje na njega dovode liječnika i kirurga.⁹⁶⁶ U to je vrijeme obnovljena i crkva sv. Marije, pri čemu su srušene galerije iznad bočnih brodova, a arhivolti su zazidani, kao i prostor iznad njih do krovišta.⁹⁶⁷ Također je skraćena dužina crkve i to tako da je zapadni zid pomaknut za dva interkolumnija, a prostor koji je preostao ispred ulaza pretvoren

⁹⁶² M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1935-1936.)“, str. 293-295; M. MIRABELLA ROBERTI, „Restauri a Brioni che mettono in luce i preziosi segni della sua vita antica“, u: *Corriere Istriano*, no. 18, Pola, 1936.

⁹⁶³ V. BEGOVIĆ DVORŽAK – S. DVORŽAK SCHRUNK – I. TUTEK, „Crkva Sv. Marije...“, str. 229-240, sl. 3.

⁹⁶⁴ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 121; A. ALISI, *Istria. Città minori*, str. 26.

⁹⁶⁵ B. SCHIAVUZZI, „La malaria...“, str. 333.

⁹⁶⁶ *Ibid.*, str. 416; B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 121-122.

⁹⁶⁷ V. BEGOVIĆ DVORŽAK, „Crkva i samostan...“, str. 471.

je u predvorje.⁹⁶⁸ Crkva je bila u upotrebi sve do kraja 17. ili početka 18. st., nakon čega je potpuno zapuštena, a njene ruševine danas su dio Nacionalnog parka.

⁹⁶⁸ **V. BEGOVIĆ DVORŽAK – S. DVORŽAK SCHRUNK – I. TUTEK**, „Crkva Sv. Marije...“, str. 234.

XII.1. Ulomci obostrano klesanog pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B - 23

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 47,5 cm, vis. 89 cm, deb. 7,5 – 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je 1907. pronašao A. Gnirs, prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Marije.

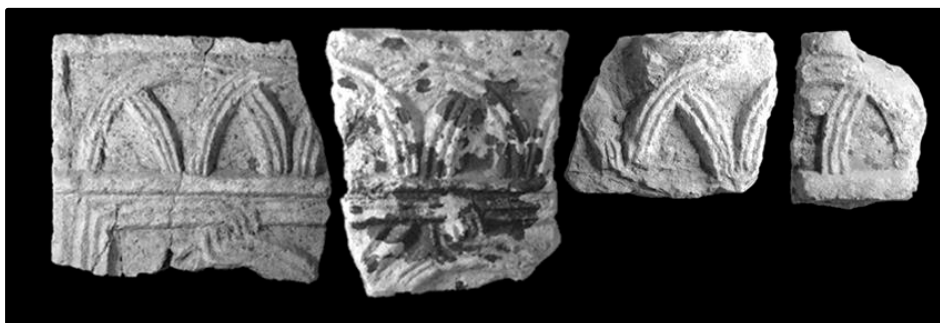
Opis: Sačuvana su dva manja i jedan veći ulomak. Manji se spajaju u lomu, dok se na temelju izvedenog reljefnog motiva može odrediti položaj većeg ulomka, koji se s preostalima ne spaja u lomu. Plutej je s obje strane ukrašen reljefima. Na jednoj je strani izveden motiv križa unutar jednostavne, nisko profilirane kružnice. Križ je načinjen paralelnim urezima u obliku slova V i s malim romboidnim pupoljkom u vrhu, a između hasti su jednostavni srcoliki listovi jakih, trokutastih peteljki. Čitavo je glavno polje bilo uokvireno dvoprutom trakom, kao retardiranom verzijom kasnoantičkih stepenastih profilacija okvira pluteja. Druga strana pluteja ukrašena je troprutim pleternim trakama koje čine dva horizontalna niza učvorenih krugova, odnosno rombova, a u neprekinutom se tijeku pružaju i uz glatke rubne letvice pluteja, oblikujući okvir reljefnoga polja. U središtima rombova smještene su virovite rozete, dok su u krugovima cvjetovi plitkom linijom naglašanih rubova latica. Središta svih rozeta naglašena su malom dvostrukom kružnicom. Istaknuti vijenac ispunjen

je nizom nepovezanih troprutih lukova. Između lukova je smješten po jedan jednostavni stilizirani ljiljan, dok se u prostorima ispod lukova nalaze ljiljanovi cvjetovi dvostrukih listova, nalik palmetama. Na temelju načinjene rekonstrukcije mogućega izgleda pluteja zaključeno je da je njegova širina bila oko 1 m.

B. Marušić je pretpostavio da je motiv križa unutar kružnice izveden u 6. st. te da je reupotrebom ploče u 9. st. izveden pleterni motiv na pozadini. S njegovom se datacijom složio i I. Matejčić, iako je na drugom mjestu, pišući o *in situ* sačuvanoj arhitektonskoj plastici prve faze pregradnje crkve sv. Marije, kojoj bi pripadao i reljef s križem u krugu, otvorio mogućnost njene datacije u kraj 6. ili početak 7. st. Na temelju analognih primjera, pronađenih u crkvama u Balama (**kat. XXXIX.8**) i Juršićima (**kat. XXXI.13**), kojima nije prethodila ranokršćanska faza, moguće je pretpostaviti da je brijunski krizmon kao okašnjela, provincijska verzija ranobizantskih modela, možda izrađen tek u 8. st. Motiv na poleđini pluteja fakturom, morfološkim i izvedbenim odlikama, blizak je skulpturi pripisanoj *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, naročito impostu bifore iz bazilike sv. Marije Velike (**slika 40**) i sarkofagu iz Bala (**kat. XXXIX.9**), što ukazuje na to da njegovu dataciju valja pomaknuti u kraj 8. st. Navedenu atribuciju i dataciju potvrđuje i povijesni kontekst osnutka samostana na Velom Brijunu, koji se povezuje uz misionarsku djelatnost benediktinaca iz samostana sv. Marije Velike kraj Bala.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54; B. MARUŠIĆ, 1990, 412, 429; M. VICELJA, 1990b (II), 89; E. SIMSIG, 2002, 208.211; A. VITASOVIĆ, 2003, 89-93; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 203-204.

XII.2. a-d Četiri ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-18, B-19, B-2, B-3

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 32 cm, vis. 28 cm, deb. 9,5 cm

b) šir. 28 cm, vis. 30 cm, deb. 9,5 cm

c) šir. 25 cm, vis. 20 cm, deb. 9,5 cm

d) šir. 15 cm, vis. 20 cm, deb. 9 cm

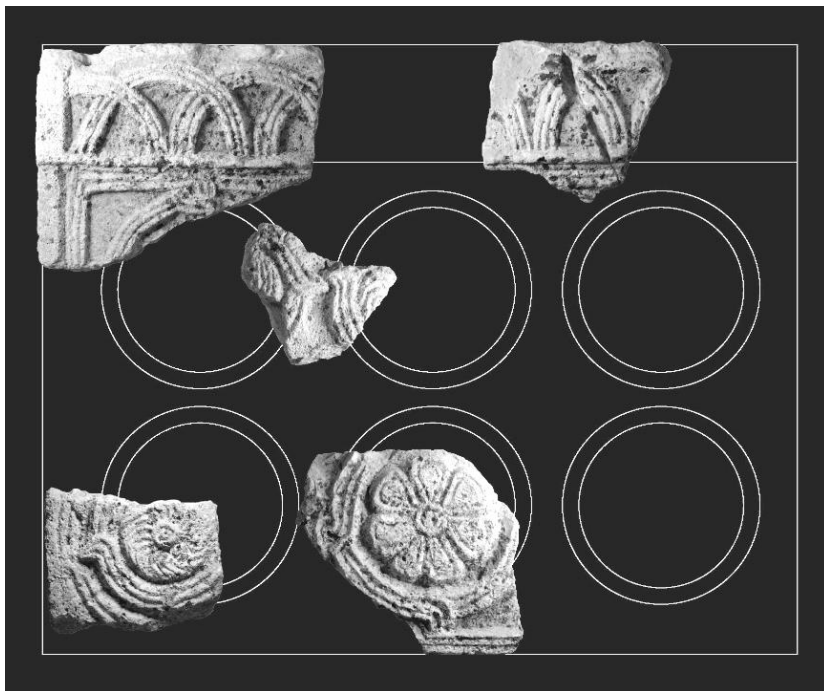
Mjesto i okolnosti nalaza: Dio ulomaka je pronašao A. Gnirs 1907., prilikom arheoloških istraživanja lokaliteta sv. Marija na Velom Brijunu, a dio M. Mirabella Roberti, 1935. i 1936., tijekom konzervatorskih zahvata na ostacima iste crkve.

Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu, ali se prema njihovoj debljini i sačuvanim reljefnim ukrasima može zaključiti da su pripadali istome pluteju. Vijenac je neznatno istaknut u odnosu na glavno polje, uokviren glatkom letvicom i ukrašen nizom preklopljenih troprutih lukova. Donje je polje ukrašeno pleternim trakama koje oblikuju dva horizontalna niza učvorenih rombova i krugova i u neprekinutom se tijeku pružaju uz sve četiri rubne letvice pluteja. Unutar pleternih krugova izvedene su višelatične rozete, kružnicama naglašenih središta i plitkom linijom profiliranih rubova latica. Motivi čitavog pluteja klesani su plitko, uz velike dijelove prazne, uglačane pozadine, a prutci traka imaju blago zaobljeni presjek. Može se pretpostaviti da je širina pluteja bila oko 1,1 m.

Izbor motiva, kao i izvedbeno-tehničke karakteristike reljefa, bliski su ulomcima skulpture iz bazilike sv. Marije Velike i župne crkve u Balama, što ukazuje na to da i opisani plutej valja pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54; M. VICELJA, 1990b (II), 84-87.

XII.3. a-e Pet ulomaka pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-17, B-15, B-7, B-11, B-5

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 42 cm, vis. 33 cm, deb. 7,7 cm

b) šir. 24 cm, vis. 21 cm, deb. 7 cm

c) šir. 23 cm, vis. 21 cm, deb. 7,5 cm

d) šir. 21 cm, vis. 24 cm, deb. 7,5 cm

e) šir. 32 cm, vis. 21 cm, deb. 7,5 cm

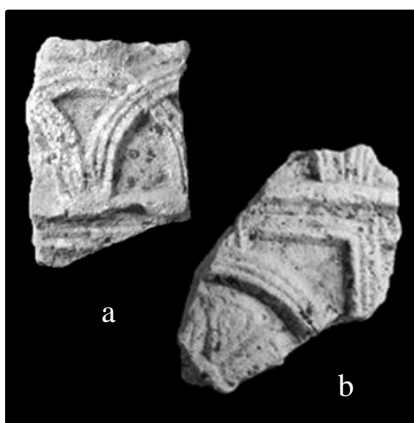
Mjesto i okolnosti nalaza: Dio ulomaka je pronašao A. Gnirs 1907., prilikom arheoloških istraživanja lokaliteta sv. Marija na Velom Brijunu, a dio M. Mirabella Roberti, 1935. i 1936., tijekom konzervatorskih zahvata na ostacima iste crkve.

Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu, ali se prema njihovoj debljini i ostatku reljefne dekoracije može zaključiti da su pripadali istom pluteju. Podjela reljefne plohe, dekoracija vijenca, kao i kompozicija glavnoga polja jednaki su kao na prethodno opisanom pluteju (**kat. XII.2**). Razliku predstavljaju motivi izvedeni unutar kružnih polja, koja su umjesto cvjetovima profiliranih latica, ukrašena virovitim rozetama čija su središta naglašena krugovima.

Pleterna traka koja se prekida na mjestu čvora, dodirujući drugu traku koja teče uz rub plohe jednog ulomka, ukazuje na nešto lošije snalaženje klesara u izvedbi pleternih kompozicija i izraženiji strah od praznog prostora, koji se prepoznaje u dodavanju dvoprutih elemenata u trokutasta polja uz rub pluteja. Unatoč navedenim razlikama, jasno je da je i ovaj plutej načinjen prema istim radioničkim predlošcima kao i dva prethodna (**kat. XII.1-2**) što ga svrstava u opus *Radionice Majstora kapitela iz Bala* i dozvoljava dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54; M. VICELJA, 1990b (II), 84.

XII.4. a,b Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-14, B-6

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 17 cm, vis. 24 cm, deb. 10 cm

b) šir. 25 cm, vis. 28 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Zbog zbirnih objava ulomaka nakon arheoloških istraživanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu koje je proveo A. Gnirs, 1907. i konzervatorskih zahvata M. Mirabella Robertija, 1935. i 1936., nije moguće utvrditi u kojoj su od tih kampanji pronađeni ovi ulomci.

Opis: Ulomci su oštećeni sa svih strana, a prema ostatku reljefne dekoracije i debljini ulomaka daje se zaključiti da su pripadali istom pluteju. Ikonografski, morfološki i izvedbeno srodni su prethodno opisanima, što ukazuje na to da je i plutej kojemu su pripadali nastao krajem 8. st., u okviru iste radionice koja je klesala svu liturgijsku opremu crkve sv. Marije.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54.

XII.5. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-1

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 25,5 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Zbog zbirnih objava ulomaka nakon arheoloških istraživanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu koje je proveo A. Gnirs, 1907. i konzervatorskih zahvata M. Mirabella Robertija, 1935. i 1936., nije moguće utvrditi u kojoj je od tih kampanji pronađen ovaj ulomak.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane, a na četvrtoj je sačuvan dio glatke rubne letvice. Prema ostatku reljefne dekoracije može se pretpostaviti da je riječ o kutu neke ploče, vjerojatno pluteja. Duktusom klesanja ulomak je istovjetan prethodno opisanima, iako dimenzijama ne odgovara niti jednom od njih. Pripisuje se *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54.

XII.6. Ulomak pluteja s integriranim pilastrom

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-20

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 73 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme konzervatorskih radova na crkvi sv. Marije na Velom Brijunu, provedenih 1935. i 1936. pod vodstvom M. Mirabella Robertija.

Opis: Ulomak je odlomljen s donje i bočnih strana, a oštećena je i površina reljefno ukrašene plohe. Glatkom je letvicom lice ploče podijeljeno na dva dijela. Lijevo je plutej s vijencem, a desno integrirani pilastar, čija je prednja strana ukrašena troprutom pletenicom širokih i okruglih razmaka među prepletima. U svakom se krugu nalazio motiv (možda rozeta) koji se danas više ne razaznaje. Na glavnom je polju sačuvan dio kompozicije „Rajskih vrata“ s velikim središnjim križem raširenih krajeva haste. Ispod križa je stilizirano stablo načinjeno paralelnim prutcima u obliku slova V i malenim romboidnim pupoljkom u vrhu. Na isti je način izveden i ljiljanov cvijet iznad ostatka haste križa. Vijenac je neznatno istaknut u odnosu na glavno polje, od kojega ga dijeli glatka letvica. Ostatak pleternoga luka daje naslutiti da je vijenac bio ukrašen na sličan način kao i prethodno opisani pluteji. Na desnom kraju vijenca nalazi se malena, glatka voluta, koja kao da izvire iz drugog plana.

Prema fakturi i načinu klesanja ulomak je blizak obostrano klesanom pluteju iz iste crkve (**kat. XII.1**), ali i sarkofagu pronađenom u blizini župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.9**), na čijoj je kraćoj strani izveden identičan motiv kao na pluteju s Brijuna. Oba navedena djela pripisana su opusu *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, čiji se „rukopis“ jasno prepoznaje i u oblikovanju detalja na ulomku opisanog pluteja, poput pletenica, florealnih elemenata i malene volute u kutu vijenca, koji se pojavljuju i na ulomcima s drugih lokaliteta na kojima je zabilježena djelatnost ove radionice (**kat. XXXII.1, kat. XXXIX.1, kat. XL.1, kat. XLV.7-8**). S obzirom na rečenu atribuciju, može se zaključiti da je i opisani plutej izrađen krajem 8. st.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. VICELJA, 1990b (II), 82; Ž. UJČIĆ, 1990, 275 (T1/2).

XII.7. a,b Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-16 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 34 cm, vis. 24 cm, deb. 10,5 cm

b) šir. 21 cm, vis. 24 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije sigurno jesu li ulomci pronađeni 1907., za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu, koja je predvodio A. Gnirs, ili 1935./1936., kada su na crkvi sv. Marije provedeni konzervatorski radovi pod vodstvom M. Mirabella Robertija.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali je moguće da su činili vijenac istog pluteja. Na to ukazuje izgled vrlo jednostavne dekoracije preklopljenih lukova, načinjenih troprutim trakama okomitim i prilično visokim u odnosu na pozadinu. Duktus klesanja reljefa jednak je obostrano ukrašenom pluteju (**kat. XII.1**) i pluteju s dijelom kompozicije „Rajskih vrata“ (**kat. XII.6**) iz iste crkve, što ukazuje na to da su svi spomenuti ulomci nastali kao dio jedinstvenog obnoviteljskog pothvata. Slijedom toga opisani se fragmenti vijenca pripisuju opusu *Radionice Majstora kapitela iz Bala* i datiraju u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 33-35; M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. MIRABELLA ROBERTI, 1989, 54; M. VICELJA, 1990b (II), 85; M. VICELJA, 1995 a, 40-41.

XII.8. Pilastar s prikazima zodijaka

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B - 22

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 46,5 cm, vis. 86 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je 1907. pronašao A. Gnirs, prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Marije.

Opis: Pilastar je rekonstruiran od tri komada koja se djelomično spajaju u lomu. Sačuvan je gotovo u punoj visini. Utori na

bočnim stranama ukazuju na njegov položaj između dva pluteja. Prednje je polje uokvireno širokim glatkim letvicama, između kojih je isklesana beskonačna pleterna traka koja oblikuje dva učvorena kruga s pregibima u gornjim kutovima. Unutar gornjeg kruga nalazi se stilizirani zodijački znak strijelca, u obliku strijele i napetih struna lûka, a unutar donjeg je znak raka suzolika tijela, s četiri para nogu i jasno vidljivim kliještima. Pod krugovima se nalaze tri preklopljene arkade, poput onih na vijencima pluteja oltarne ograde.

Reljefni je ukras izrazito nisko klesan, uz puno neukrašene pozadine, što je odlika *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Na klesara iz tog kruga ukazuju i detalji poput načina oblikovanja strijele, slične ljiljanovim cvjetovima izvedenim na pluteju s prikazom „Rajskih vrata“ (**kat. XII.6**) i stablima na sarkofagu iz Bala (**kat. XXXIX.9**), arkada u dnu pilastra te zavijutaka traka u kutovima, koji se pojavljuju i na ulomcima skulpture s drugih lokaliteta koje je opremala spomenuta radionica. Sve navedeno upućuje na zaključak da je pilastar nastao kao dio jedinstvenog pothvata obnove crkve sv. Marije, za čiju je realizaciju, krajem 8. st., bila angažirana i *Radionica Majstora kapitela iz Bala*.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 35; M. VICELJA, 1990b (II), 70.

XII.9. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-8

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 41 cm, vis. 18 cm, deb. 9,5 cm

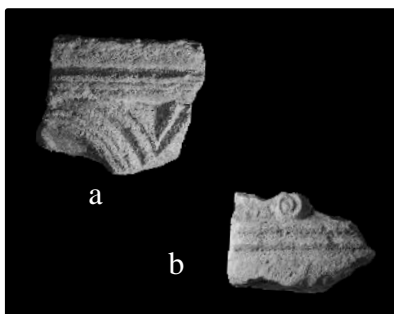
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1907. pronašao A. Gnirs, prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Marije.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, a vjerojatno je pripadao vijencu pluteja koji je početkom 20. st. još bio cjelovito sačuvan, što se vidi na fotografiji W. Gerbera iz 1912. Nije poznato kada je plutej polomljen i gdje su završili preostali njegovi dijelovi. Dekoraciju vijenca činio je niz troprutih arkada čiji su krajevi oblikovani poput malih voluta, a pod

arkadama su se nalazila glatka, stožasta stabalca. Glavno je polje bilo glatko i neukrašeno. U izvedbenim karakteristikama reljefa na vijencu, poput plitkog uklesavanja većih dijelova prazne pozadine, izvedbi prutaka zaobljena presjeka i niskog profila te izostanku dekoracije na površinama stiliziranih stabala, prepoznaje se „rukopis“ klesara koji je izradio dijelove liturgijske skulpture iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.1**), bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.1**) i sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 40a**). Iz tog se razloga opisani ulomak vijenca pluteja pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 35; D. FREY, 1914, 20 (sl. 18); M. VICELJA, 1990b (II), 88.

XII.10. a,b Ulomci vijenca pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-12

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 16 cm, vis. 20 cm, deb. 6,7 cm

b) šir. 21 cm, vis. 14 cm, deb. 6,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je 1907. pronašao A. Gnirs, prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Marije.

Opis: Sačuvana su dva ulomka koja se ne spajaju u lomu, ali se prema njihovim dimenzijama zaključuje da su pripadali istom komadu liturgijskoga namještaja, vjerojatno vijencu pluteja poput onoga koji se vidi na fotografiji W. Gerbera iz 1912. U ostatku reljefne dekoracije prepoznaju se iste ikonografske i izvedbene karakteristike kao na prethodno opisanom, tako da se i ovi ulomci pripisuju istom radioničkom opusu, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 35; D. FREY, 1914, 20 (sl. 18).

XII.11. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B-4

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 36 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1907. pronašao A. Gnirs, prilikom arheoloških istraživanja crkve sv. Marije.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i donje strane, a s bočnih se, unatoč oštećenjima, naziru utori za umetanje pluteja. Na reljefno ukrašenoj stranici sačuvani su dijelovi bočnih rubnih letvica i dijelovi dvaju tankim linijama naznačenih kaseti unutar kojih su izvedeni križevi proširenih krajeva hasti. Plitko uklesavanje većih dijelova prazne pozadine i glatke stranice križeva ukazuju na to da je pilastar načinio isti klesar koji je izradio prethodno opisani plutej (**kat. XII.9**), što znači da je i on dio iste radioničke produkcije, datirane u kraj 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 79, 86-87; W. GERBER, 1912, 35; M. VICELJA, 1990b (II), 83.

XII.12. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B - 9

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36,5 cm, vis. 23,5 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao M. Mirabella Roberti, prilikom konzervatorskih radova na crkvi sv. Marije, 1935./1936.

Opis: Ulomak je činio desni kraj arhitrava visoke oltarne ograde. Odlomljen je s lijeve strane, a s desne je zaključen rubnom letvicom. Arhitrav je bio podijeljen u dvije zone. Sačuvane su četiri kuke, od niza koji se nalazio u gornjoj zoni, dok je u donjoj vidljiv ostatak troprute pletenice unutar letvicama uokvirenog polja. Rustično klesana pletenica, nepravilnih oblina pregiba i zaobljenih vrhova prutaka izvedbeno je bliska pleternim trakama koje oblikuju mrežu obostrano klesanog pluteja (**kat. XII.1**) ili lukove vijenaca iz iste crkve (**kat. XII.7**). Nezgrapne kuke, postavljene su okomito na ravninu letvice donjeg polja, nožice su im debele i ne dodiruju se u dnu, a masivne glavice naznačene su zaobljenim urezom. Arhitrav je načinjen kao dio oltarne ograde koju je krajem 8. st. izradila *Radionica Majstora kapitela iz Bala*.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. VICELJA, 1990b (II), 3.

XII.13. Pilastar

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st. (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Arheološka zbirka, Veli Brijun

Inv.br.: B - 21

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 50 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije sigurno je li ulomak pronađen 1907., za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Marije na Velom Brijunu, koja je predvodio A. Gnirs, ili 1935./1936., kada su na crkvi sv. Marije provedeni konzervatorski radovi pod vodstvom M. Mirabella Robertija.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje i donje strane. Na bočnim stranama vidljivi su utori za umetanje pluteja. Dvije trećine sačuvanog dijela reljefnoga polja ukrašene su paralelnim kosim utorima, koji se pružaju od ruba prema sredini stranice, ali se ne dodiruju. U zadnjoj su trećini na isti način isklesane dvije paralelne linije koje se pružaju prema gornjem rubu stranice. Na samome je vrhu jedva primjetan ostatak horizontalne linije, okomite na dvije paralelne.

Sličan pilastar uzidan je u pročelje zvonika župne crkve u Balama, ali je na njemu sačuvan i latinski križ na vrhu. Analogno tome, dvije spomenute paralelne linije brijunskog pilastra činile su donji dio križa, dok je na njih okomita linija ostatak antene koja se nije sačuvala. B. Marušić je pilastar iz Bala datirao u 8. st., pa se može pretpostaviti da je i ovaj s Brijuna nastao u isto vrijeme. Iako datacija i atribucija brijunskoga pilastra zasad moraju ostati otvorene, valja naglasiti da je, s obzirom na utvrđenu činjenicu da je predromaničku oltarnu ogradu crkve sv. Marije na Velom Brijunu klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, moguće je da je ista izradila i ovaj ulomak.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1935, 294-295; M. VICELJA, 1990b (II), 85.

XIII. Brijuni – crkva sv. Petra

Crkva sv. Petra na Velom Brijunu nalazi se u blizini uvale Madona, na brežuljku koji od davnina nosi naziv Petrovac. Ostatke malene jednobrodne crkve s jednom apsidom poligonalnog vanjskog plašta, širokom gotovo koliko i brod, pronašao je 1910. A. Gnirs.⁹⁶⁹ Tlocrtni oblik crkve ukazuje na njenu gradnju pod utjecajem ravninskog kulturnog kruga, a na temelju reupotrebe antičkih ulomaka pri gradnji otvora i zidova crkve, kao i nalaza fragmenata podnog mozaika, Gnirs je crkvu datirao u razdoblje 6. ili 7. st. Crkva je imala dva ulaza, jedan na zapadnome pročelju, koji je vodio u brod, a drugi na sjevernom zidu, kojim se pristupalo izravno u povišeni prezbiterij. U središtu duboke apside, naglašene širokim trijumfalnim lukom, nalazio se oltar s konfesijom čiji su ostaci tek djelomično sačuvani. Tijekom tih prvih istraživanja pronađeno je nekoliko ulomaka pluteja, pilastara, stupića i arhitrava visoke oltarne ograde, čija se baza od monolitnih pragova nalazila *in situ* gotovo na polovini ukupne dužine crkve i pregrađivala ju cijelom širinom. Prema izgledu reljefne dekoracije ulomaka Gnirs je zaključio da je ograda nešto mlađa od mozaika te da je nastala u „razdoblju seoba naroda“. Vjerojatno je paralelno s gradnjom crkve podignuta i manja četverokutna građevina ispred zapadnog pročelja, u kojoj su pronađeni dijelovi kamenoga sarkofaga. Ta je građevina u kasnoj antici vjerojatno imala obrambenu funkciju, da bi u ranom srednjem vijeku bila adaptirana u bazu zvonika.⁹⁷⁰

Lokalitet je ponovno istraživao nakon Drugog svjetskog rata, pod stručnim vodstvom B. Marušića, a tom je prilikom Gnirsovima nalazima skulpture pridruženo još nekoliko reljefno ukrašenih ulomaka.⁹⁷¹ Najzanimljiviji nalaz iz crkve sv. Petra predstavljaju dva pilastra, ukrašena velikim, glatkim križevima nepravilna oblika, rustično izvedenim motivima uparanih cik-cak linija i plitko klesanih prepleta i spirala, oko čije datacije do danas nisu usuglašena znanstvena stajališta. Crkva sv. Petra vjerojatno je napuštena u razdoblju kasnog srednjeg vijeka, kada je zbog kužnih epidemija drastično smanjen broj stanovnika otočja. Za razliku od obližnje crkve sv. Marije nije obnavljana u novom vijeku, pa su njene ruševine ostale skrivene pod slojevima zemlje, a točna lokacija nepoznata sve do početka 20. st.

⁹⁶⁹ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 36, sl. 38, 39.

⁹⁷⁰ *Ibid.*, str. 36, sl. 39-43.

⁹⁷¹ Jedan ulomak maloga kapitela i dio jednog pluteja, Marušić je pripisao kasnoantičkoj fazi, 5. ili 6. st., dok je sve ostale ulomke datirao u 8. st. B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 11.

XIII.1. a,b,c Ulomci pilastara

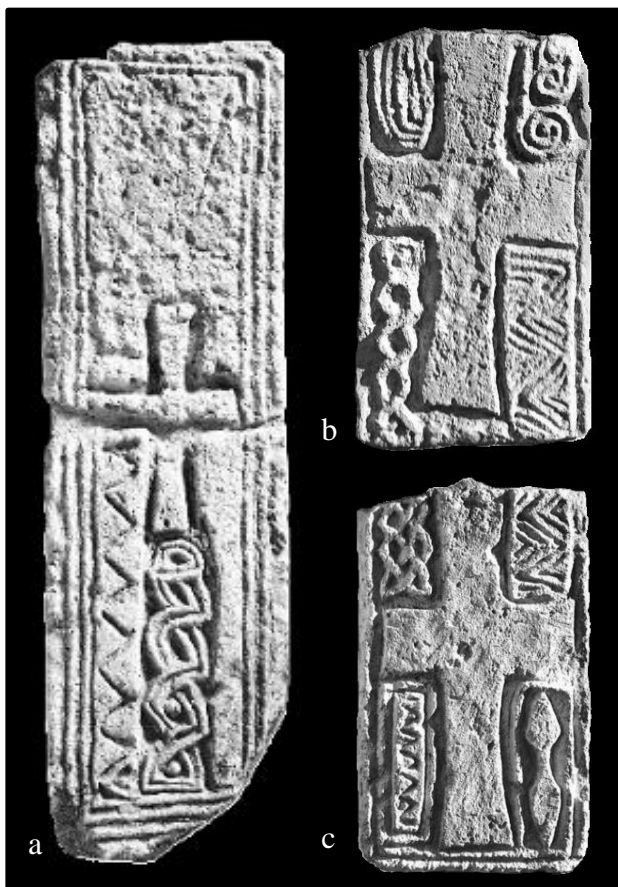

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st. (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

Cjelovito sačuvan pilastar izložen je u Arheološkoj zbirci na Velom Brijunu, dok su dva manja ulomka ugrađena u dvorišni kamin vile „Lovorka“ na Brijunima, gdje ih je pronašao I. Matejčić i njihove fotografije nedavno objavio u katalogu skulpture istarske Crkve.).

Inv.br.: B-33

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 30 cm, vis. 101 cm, deb. 14 cm

b) šir. 31,5 cm, vis. 54 cm, deb. 18 cm

c) šir. 31 cm, vis. 52 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je 1910. pronašao A. Gnirs, tijekom arheoloških istraživanja lokaliteta crkve sv. Petra na Velom Brijunu.

Opis: Jedan je pilastar gotovo cjelovito sačuvan, a nedostaje mu samo manji dio donjeg desnog kuta. Drugi je odlomljen s gornje i donje strane, a trećem nedostaje gornja polovina i kubični trn za umetanje u bazu koji se nalazio na dnu. Cjelovito sačuvan pilastar stajao je do prolaza u prezbiterij, na što ukazuje samo jedan utor za umetanje pluteja, koji se nalazi na lijevoj bočnoj strani, a na gornjoj je strani vidljiv četvrtasti utor za spajanje stupića olatrne ograde. Reljefno je polje obrubljeno dvoprutom trakom i glatkim križem duboko uklesanih konturnih linija podijeljeno na dva približno jednako visoka dijela. Iznad križa se nazire ostatak nekog geometrijskog motiva načinjenog uparanim linijama. Između ruba donjeg kraka križa i okvira pruža se nespretno uklesana dvopruta traka koja se u nepravilnom ritmu presavija u motiv nalik pletenici s plastično oblikovanim polukuglicama u razmacima dvaju donjih prepleta, a lijevo od nje se nalazi duboka cik-cak linija. Položaj ostalih ulomaka u sredini ograde određen je utorima s obje bočnih strana. Reljefnim ploham obaju tih

pilastara dominira glatki križ nepravilna oblika, uz kojega su izvedeni različiti motivi jednoprutih prepleta, nasuprotno postavljenih voluta, jednostrukih ili višestrukih paralelnih cik-cak traka i stiliziranih listova bršljana. Razina reljefa na svim je pilastrima jednaka, a uklesavanje pozadine samo se sporadično pojavljuje.

Prema neuobičajenoj rustičnoj obradi reljefa A. Gnirs je zaključio da su pilastri nastali u „vrijeme seobe naroda“. B. Marušić je u njima vidio „pionirski pokušaj“ oblikovanja „plitke skulpture s pretežno pleternim ukrasnim uzorcima“, koja je nastala u 8. st., kao „rezultat predkarolinške renovacije“ crkve sv. Petra.⁹⁷² Otklon od tradicionalnog simetričnog komponiranja reljefne plohe M. Vicelja je opisala kao karakteristiku „post-justinijanskog perioda“, čime je ukazala na moguće proširenje raspona datacije brijunskih ulomaka i na 7. st. Iako se načelno složio s prethodno iznesenim pretpostavkama o vremenu nastanka brijunskih pilastara, naglasivši da su „tehnika izvedbe uklesavanjem u ravnu površinu i potpuno ispunjavanje kadra prema principu *horror vacui*, cjelokupni repertoar dekorativnih motiva, lomljene linije, pletenice i spirale poznati s brojnih spomenika iz 8. st.“, I. Matejčić je ponudio i drugačije kronološko određenje ulomaka, usporedivši „upadljivo inzistiranje na asimetričnom rasporedu i raznolikosti motiva“ s reljefima dijela kamene opreme iz crkve sv. Mihovila u Banjolama kraj Vodnjana, datiranim u 12. st.

Međutim, pojedini su elementi s brijunskih pilastara usporedivi s onima koji se pojavljuju na skulpturi *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, što otvara novu mogućnost njihove datacije i atribucije. Neujednačene proporcije i asimetrija motiva, koji dominiraju reljefnim plohama pilastara, već na prvi pogled asociraju na ukrase izvedene na kapitelima kolonade iz Bala. Na njima se, također, pojavljuje i čitav niz detalja identičnih onima na pilastrima. Uparanim jednostrukim ili višestrukim paralelnim valovitim linijama, kao na pilastrima, ukrašena su tijela ptica i gornji dijelovi korintskih kapitela kolonade iz Bala, a upravo je taj motiv izdvojen kao jedan od prepoznatljivih detalja svojstvenih klesarima spomenute radionice. Usporedni prutci ispunjavaju istake na abakovoj ploči ili nepravilne oblike među valutama baljanskih kapitela, a pojavljuju se i na nekoliko bočnih stranica imposta bifora. Višestruko zavijene volute, jednako širokih slojeva izvedene su na većini kapitela, a nespretno oblikovana dvopruta traka, jednaka onoj na cjelovitom pilastru, smještena je uzdužno na stranici jednog korinskog kapitela, dok je na kapitelu s pticom i sunčevim diskom sličnim motivom, ali u troprutoj varijanti, ukrašen donji prsten. Maleni

⁹⁷² B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 43; B. MARUŠIĆ, „Še o Istrski Kissi...“, str. 421.

odsječak jednoprute pletenice neotklesanih središta nalazi se na jednom košarastom kapitelu kolonade, ukrašenom nevješto kopiranim petljama s plastičnim polukuglicama u međuprostorima. Uzmemo li u obzir činjenicu da je skulptura predromaničke faze uređenja obližnje crkve sv. Marije na Velom Brijunu pripisana *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, angažiranje istih klesara na preuređenju crkve sv. Petra ne bi nas trebalo čuditi, pa se, uz određenu dozu rezerve, istom opusu pridodaju i opisani pilastri, a njihova datacija sužava na razdoblje posljednje četvrtine, odnosno kraja 8. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 40-46 (sl. 38, 39); B. MARUŠIĆ, 1965, 11; B. MARUŠIĆ, 1967, 43-44; B. MARUŠIĆ, 1990, 421; M. VICELJA, 1990b (II), 83; M. VICELJA, 1995, 136; P. CHEVALIER, 1999, 108; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 153-155.

XIII.2. Ulomci arhitrava

Foto iz: A. GNIRS, 1911a.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st. (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Manji ulomak arhitrava čuva se u Arheološkoj zbirci na Velom Brijunu. Veći je ulomak (**slika desno**) ugrađen je u zid trijema vile „Lovorka“ na Brijunima.

Inv.br.: B-15

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16,5 cm, vis. 16 cm, deb. 10 cm

šir. 40 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Veći se ulomak dugo smatrao izgubljenim, a bio je poznat samo s fotografija A. Gnirsa, načinjenih 1910., prilikom arheoloških istraživanja lokaliteta sv. Petar. Taj je ulomak nedavno ponovno pronašao I. Matejčić, zapazivši ga ugrađenog u trijem (javnosti nedostupne) vile „Lovorka“ na Brijunima. Manji je ulomak pronađen pri

raščišćavanju obrasle vegetacije u ruševinama i okolišu crkve, koje je 1951. i 1952. predvodio B. Marušić.

Opis: Prema izgledu dekoracije ulomaka s fotografije i iz muzejske zbirke može se zaključiti da su pripadali istom arhitravu, kojemu je veći ulomak činio krajnji desni rub. Arhitrav je horizontalno podijeljen u dvije zone. Gornju čini niz kuka, nagnutih ulijevo, masivnih nožica i mesnatih glavica. Nožice su nejednake širine i nagiba, većim dijelom odvojene dubokom ravnom linijom, koja se pod glavicama širi u trokutasti međuprostor. Na manjem ulomku glavice kuka nisu sačuvane, a sudeći prema fotografiji većeg ulomka i one su bile nejednakog oblika i veličine. U donjoj se zoni nalazi tankim letvicama uokvireno polje, ispunjeno neuredno i plitko klesanom troprutom pletenicom, zaobljenih presjeka prutaka.

Kao i ostalu predromaničku skulpturu iz crkve sv. Petra, Gnirs je ulomak arhitrava datirao u razdoblje „seobe naroda“, odnosno prijelaz iz 7. u 8. st., s čime se nije složio Marušić, koji je smatrao da je greda izrađena tek u drugoj polovini 8. st. Način oblikovanja pletenice i nevješta izrada kuka asociraju na pojedine ulomke skulpture pripisane *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, koja je krajem 8. st. klesala i liturgijsku skulpturu obližnje crkve sv. Marije, što otvara mogućnost da se i opisani ulomci uvrste u isti opus, čime bi bila potvrđena i prethodna Marušićeva datacija.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911 a, 40-46 (sl. 38, 39); B. MARUŠIĆ, 1965, 11; M. VICELJA, 1990b (II), 3.

XIV. Valbandon – crkva nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška

Lokalitet Vela Boška nalazi se četiri kilometra sjeverno od Pule i oko dva kilometra južno od Fažane. U antici je to područje bilo gusto naseljeno, a pripadalo je ladanjskome posjedu *Florianum*, iz kojega se razvilo naselje Fioran.⁹⁷³ Prilikom izgradnje stambenih objekata 1987., na tom su mjestu pronađeni ostaci starijih zidanih struktura, za koje je arheološkim istraživanjima⁹⁷⁴ provedenim u narednim mjesecima utvrđeno su pripadali antičkoj ruralnoj vili. U ranom srednjem vijeku sjeverozapadni ugao građevine adaptiran je u manju crkvu, prigradivanjem jednog zida na jugu i apside na istoku. Prema obliku apside, poligonalne izvana i polukružne iznutra, zaključeno je da je crkva uređena tijekom 6. st., u koje je datirano i osam okolnih kosturnih grobova, dok je u 8. st., kada je vjerojatno integrirana u manji samostanski kompleks, preuređen njezin interijer. Jednobrodno zdanje, posvećeno nepoznatom titularu, bilo je podijeljeno na dva jednako velika dijela. U odnosu na prostor naosa, prezbiterij je bio povišen za jednu stubu, a bio je opremljen jednostavnim oltarom, od kojega se sačuvao samo okrugli utor za stipes u podu. Oltarna je ograda, čija se baza sačuvala *in situ*, počinjala odmah pored južnog ulaza i protezala se čitavom širinom crkve, a od pronađenih je kamenih ulomaka pluteja, pilastara, arhitrava i luka rekonstruiran njezin cjeloviti izgled.⁹⁷⁵

⁹⁷³ A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123; B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 119-120.

⁹⁷⁴ Istraživanja lokaliteta predvodila je F. Juroš Monfardin iz Arheološkog muzeja Istre u Puli. Vidi: F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, „Valbandon...“ str. 203-204; F. JUROŠ-MONFARDIN, „Sakralni objekt...“, str. 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN, „Pitanje likovnog...“, str. 105-111.

⁹⁷⁵ M. VICELJA, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 92; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatske skulpture*, str. 22; M. VICELJA, „La scultura del periodo...“, str. 138; M. VICELJA, „La scultura dell'alto...“, str. 53-54; F. JUROŠ-MONFARDIN, „Pitanje likovnog...“, str. 105-111; M. JURKOVIĆ, „Problemi periodizacije...“, str. 268-269; N. JAKŠIĆ, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 33; F. JUROŠ-MONFARDIN, „Istra in the Early...“, str. 70; N. JAKŠIĆ, *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, str. 73-74; N. JAKŠIĆ, „Scultura e liturgia“, u: *Bizantini, Croati, Carolingi – Alba e tramonto di regni e imperi*, (C. Bertelli, G. P. Brogiolo, ur.), Milano, 2001, str. 181 i kat. VI.31; N. JAKŠIĆ, (ur.), *Prvih pet stoljeća...*, str. 62-64; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo 1*, str. 155-159.

XIV.1. Lijevi plutej oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8306 a

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 153 cm, vis. 86 cm, deb. 8,5 – 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Razlomljeni fragmenti pluteja bili su reupotrijebljeni za popločenje apsida crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, a pronađeni su tijekom arheoloških istraživanja koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš-Monfardin.

Opis: Lijeva je strana pluteja bila prislonjena uza zid, a desna umetnuta u utor na pilastru do prolaza u svetište. Plutej čine četiri veća komada koja se spajaju u lomu. Manji fragmenti nedostaju samo na gornjem dijelu vijenca, ukrašenog motivom „Pravoga trsa“ s internirajućom troprutom granom i podvezanim viticama koje čine krugove ispunjene rotirajućim snopićima. Glavno je polje s tri strane uokvireno širokim glatkim letvicama i dvotračnom troprutom pletenicom, koje sežu do donjeg ruba istaknutog vijenca. Na glavnom je polju izvedena asimetrična kompozicija s križevima, paunovima i rozetama. Veliki se križ ne nalazi u centru, već je pomaknut udesno, prema trećini plohe. Ukrašen je dvotračnom, troprutom pletenicom s gemom na križištu. Okomita je hasta zaključena volutama, a krajevi

vodoravne se pružaju u istaknute polukružne linije, zatvarajući gotovo kružni okvir oko naizmjenično postavljenih virovitih rozeta i cvjetova linijski profiliranih latica, smještenih u kutove križa. Paunovi koji flankiraju križ različito su postavljeni: lijevi zauzima čitavu gornju četvrtinu glavnog polja pluteja, dok je desni smješten u ostatku plohe između križa i bordure. Njihova nezgrapno oblikovana tijela na stupastim nogama i naglašena krila ispunjena su paralelnim uparanim linijama koje označavaju perje, a od sitnih glavica, izduženog kljuna i istaknutog oka, pružaju se po dva karakteristična dugačka pera. U preostale slobodne prostore smješteni su grozdovi, bršljanovi listovi, rozete i ptica, a pod lijevim je paunom, uvjetovan položajem njegova tijela, polegnut latinski križ srolkog vrha i s volutama na dnu baze.

Ova neobična ikonografska kompozicija do sada je tumačena s različitih aspekata, od povijesno-umjetničkog, preko tehničko-izvedbenog i metričko-matematičkog do ikonografskog, a najčešće je pripisivana naivnom pučkom izrazu klesara koji djeluje sporadično, izvan određenog radioničkoga kruga, te nije dovođena u vezu s mogućim likovnim predlošcima. No, pomnija analiza motiva izvedenih na pluteju, ali i preostalim dijelovima reljefno ukrašenog namještaja s istog lokaliteta, pokazala je da se radi o školovanom klesaru, koji se u radu ne vodi dubokim teološkim promišljanjima niti preciznim matematičkim proračunima, nego vlastitom imaginacijom i sposobnošću prilagodbe poznatih predložaka zadanom obliku plohe, pri čemu pokazuje vrlo visoku zanatsku vještinu. Vitica na vijencu pluteja do najsitnijih je detalja jednaka motivu izvedenom na pilastrima iz baptisterija pulske katedrale (**kat. I.15 b**), a po uzoru na reljefe iz važnih gradskih crkvi izrađeni su i detalji ispune glavnog polja. Glatki bršljanovi listovi profiliranih stranica i izduženi grozdovi reljefno izbočenih polukuglica pojavljuju se na stranicama krune pulskog krstioničkoga ciborija i ciborija iz Betike (**kat. I.1b,c, kat. XXXVII.1a,c**). Konkavne rozete s puncom u središtu obrubljenih latica izrađene su po uzoru na cvjetove s arkada iz sv. Felicite, katedrale i Betke (**kat. I.1a, kat. III.2, kat. XXXVII.1c**), a na isti su način isklesane i na ulomcima pluteja iz sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.20**), gdje su im pridružene virovite rozete (**kat. XLV.19**), slične onima na glavnom polju pluteja iz Valbandona. Pletenica uz donji rub glavnog polja usporediva je s onima na gredama iz Bala (**kat. XL.27-30**), Dvigrada (**kat. XLV.11**), Gurana (**kat. XXXV.1-5**) i Juršića (**kat. XXXI.30**), dok su izduženiji pregibi troprutih traka na križu i uz bočne stranice pluteja jednaki kao na borduri luka zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.9**) te

arhitravima s istog lokaliteta (**kat. XLV.10**) i iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.31-33**).

Svi potonji primjeri prepoznati su kao djela *Južnoistarske kontinentalne radionice*, čije se porijeklo vezuje uz *Radionicu pulskih ciborija*. Imajući na umu da su klesari koji su u njoj naukovali bili upoznati sa suvremenim likovnim predlošcima (pogotovo onima namijenjenim ciborijima), koji su u obliku crteža manjih formata kolali među sjevernojadranskim gradovima, kompozicija valbandonskog pluteja otkriva se kao prilagođen ikonografski motiv kakav je izveden u trokutastim poljima jedne stranice Eleukadijeva ciborija iz crkve San Apollinare in Classe (**slika 52**). Na njemu je, kao i u Valbandonu, u gornjem dijelu izvedena internirajuća vitica, križ s volutama na krajevima hasti ukrašen je pletenicom, a u kvadrantima se nalaze jednako raspoređene i oblikovane rozete. Pored križa su ptice, uparanim linijama naznačenog perja, čiji oblik odgovara dvjema pticama s opisanog pluteja. Premjesti li se donja ptica s desnog trokutastog polja arkade ciborija, zajedno s grančicom na kojoj stoji, u ravninu s poprečnom gredom križa dobije se kompozicija identična onoj iz Valbandona, u kojoj su grane pod nogama ptica pretvorene u polukružne linije, a višak praznog prostora popunjen je uobičajenim, poznatim simbolima. Autor valbandonskog pluteja, dakle, nije naivni pučki klesar, već jedan od vještijih majstora *Južnoistarske kontinentalne radionice*, sposoban da po vlastitim nađenju do u detalje transkribira suvremene likovne predloške, prilagođavajući ih drugačijem zadanom okviru. Ne čudi, stoga, da se ovakvo inovativno rješenje pojavljuje u perifernoj sredini, koja, lišena strogih teoloških kanona, dozvoljava svojevrsnu „autorsku slobodu“ sve dok se konačan produkt može usporediti s likovnim i ikonografskim motivima s liturgijske skulpture iz uglednih metropolijskih centara.

Uz sve navedeno, atribuciju valbandonskog pluteja *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* potvrđuje i komparativna analiza preostalih dijelova pergule, čijim se reljefima analogije pronalaze na većini lokaliteta na kojima je utvrđena djelatnost spomenute skupine klesara, pa se sukladno tome može konstatirati da je crkva na predjelu Vela Boška kraj Valbandona uređena krajem 8. st.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990b, 92; M. VICELJA, 1990b (II), 141; N. JAKŠIĆ, 1991, 22; M. VICELJA, 1995 a, 138; M. VICELJA, 1995 b, 53-54; F. JUROŠ-MONFARDIN, 1996, 105; M. JURKOVIĆ, 1997 b, 268-269; N. JAKŠIĆ, 1997, 33; F.

JUROŠ-MONFARDIN, 2000, 70; N. JAKŠIĆ, 2000/2, 73-74; N. JAKŠIĆ, 2001, 181; N. JAKŠIĆ, 2006, 62-64; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.2. Desni plutej oltarne ograde

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8306 b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 97 cm, vis. 86 cm, deb. 7 - 9 cm

šir. 53 cm, vis. 37 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Razlomljeni fragmenti pluteja bili su reupotrijebljeni za popločenje apside crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, a pronađeni su tijekom arheoloških istraživanja koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš-Monfardin.

Opis: Plutej se nalazio na desnoj strani crkve, između izda i pilastra koji je stajao do prolaza u svetište. Plutej je djelomično sačuvan, nedostaje mu veći dio desne polovine ploče, ali se na temelju sačuvane reljefne dekoracije može rekonstruirati njegov izvorni izgled. U gornjem je dijelu istaknuti vijenac ukrašen spiralnim linijama i stiliziranim ljiljanovim cvjetovima.

Glavno je polje podijeljeno u dva kvadrata, a svaki od njih ispunjava velika kružnica s upisanim križem. Krakovi križa prekriveni su neuredno klesanom troprutom pletenicom. Lijeva je kružnica jednostruka, obrubljena linijama trokutastog presjeka, a površina joj je ispunjena nizom uparanih utora u obliku slova V. Vanjski prsten desne kružnice ukrašen je neujednačenom valovitom brazdom, a unutarnji pletenicom koja se nastavlja i na krakove križa. U kutovima i središnjim međuprostorima nalaze se sumarno izvedene životinje i izduženi bršljanovi listovi, profiliranih rubova. Okvir glavnoga polja uvučen je od glatkih rubova, a čine ga dvije jednostavne, tanke, paralelne letvice.

Izvedena ikonografska kompozicija usporediva je s krizmonom koji se često pojavljuje kao središnji ukras kasnoantičkih i post-justinijskih pregradnih ploča, ali i ranosrednjovjekovnih pluteja s multipliciranim motivom superponiranih krugova i kvadrata ispresijecanih pletenicama koje oblikuju križ (**kat. I.7**), dok se neobičan motiv s vijenca na morfološkoj razini može usporediti s dva ulomka vijenca pluteja iz katedrale sv. Justa u Trstu (**slika 63**). S izvedbeno-tehničke strane ovaj se plutej značajno razlikuje od prethodno opisanog, s kojim je stajao u paru, što dovodi u pitanje njegovo radioničko porijeklo. Arheološkim istraživanjima nisu utvrđene naknadne intervencije u interijeru, a budući da se radi o seoskoj crkvi malih dimenzija isključuje se mogućnost da su ju istovremeno opremale dvije radionice. Zbog toga se može pretpostaviti da je plutej, iz nekog nepoznatog razloga, klesao naučnik iz *Južniostarske kontinentalne radionice*, koja je izradila i ostatak liturgijskoga namještaja, ili da je izvorna ploča uništena pa je zamjensku načinio priučeni lokalni klesar, kopirajući motiv s prethodne.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990, 92; N. JAKŠIĆ, 1991, 22; M. VICELJA, 1995 a, 138; M. VICELJA, 1995 b, 53-54; F. JUROŠ-MONFARDIN, 1996, 105; M. JURKOVIĆ, 1997 b, 268-269; N. JAKŠIĆ, 1997, 33; F. JUROŠ-MONFARDIN, 2000, 70; N. JAKŠIĆ, 2000/2, 73-74; N. JAKŠIĆ, 2001, 181; N. JAKŠIĆ, 2006, 62-64; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.3. Pilastar oltarne ograde

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8303

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 108 cm, vis. 30 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je pronađen tijekom arheoloških istraživanja crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš- Monfardin.

Opis: Pilastar je pripadao lijevom pluteju oltarne ograde, a nalazio se uz prolaz u svetište. Sačuvan je u cijelosti, zajedno s usadnikom ukrašenim spiralnim linijama, poput onih na vijencu desnoga

pluteja te komadom integriranoga stupa. Motiv meandra na stražnjoj strani, koji prelazi preko gornjeg i donjeg ruba ukrasne plohe, ukazuje na to da je pilastar načinjen preklesavanjem grede koja je činila dio antičkoga friza. Prednje polje pilastra stepenasto je profilirano, a ukrašeno je troprutom granom s podvezanim viticama koje oblikuju krugove ispunjene rotirajućim snopićima prutaka. U vrhu reljefne plohe nalazi se križ krajeva zaključenih volutama. Vertikalna je hasta atrofirana zbog pogrešne procjene u odmjeravanju reljefnoga polja. U odabiru i morfologiji motiva prepoznaju se reminiscencije na skulpturu pulske katedrale (**kat. I.15a**) i bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.22**), dok izvedbene karakteristike, kao i prepoznatljivi detalji poput „oka“ u središtu krugova ili načina klesanja voluta i ljljana otkrivaju „rukopis“ majstora koji je klesao vijenac lijevoga pluteja. Zbog toga se i opisani pilastar pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990, 92; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.4. Pilastar oltarne ograde

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8302

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 99 cm, vis. 28,5 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je pronađen tijekom arheoloških istraživanja crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš- Monfardin.

Opis: Pilastar je cjelovito sačuvan, a po utoru na desnoj strani zaključuje se da je pridržavao plutej ukrašen dvama krugovima. Prednja je ploha obrubljena glatkom letvicom i ukrašena troprutom trakom koja oblikuje tri učvorena kruga, ispunjena povijenim ljiljanovim cvjetovima. Jednaki su ljiljani izvedeni i u trokutastim

poljima između krugova i rubne letvice. Na vrhu stranice se nalazi vodoravna traka ukrašena troprutom pletenicom, a krajevi su joj zaključeni volutama, pa podsjeća na poprečnu gredu križa. Pod njom je isklesan kružni motiv nalik kotaču s pet žbica, a flankiraju ga dva glatka, izdužena bršljanova lista.

Varijanta motiva „Pravoga trsa“ kojim je ukrašen opisani pilastar u jednakoj se izvedbi pojavljuje još jedino na ulomcima liturgijske skulpture iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXL.2, 36**), koju je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, ali i jednom pilastru iz Novigrada (**slika 50**), što ukazuje na mogući put kojim je motiv stigao na poluotok. S druge strane, likovni predložak kotaču sa žbicama nalazi se na jednom spoliju u južnom zidu pulske katedrale (**kat. I.44**), a bršljanovi su listovi jednaki onima s ciborija u Puli i Betici ili sa zabata iz sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.9**). Takvo kombiniranje tradicionalnih i novih motiva, uz uredan i siguran duktus klesanja, oštar presjek prutaka traka i bridovi motiva okomiti na pozadinu, dokazuju da je i ovaj pilastar izradio jedan od vještijih majstora *Južnoistarske kontinentalne radionice*, a kao i preostalu skulpturu s lokaliteta datira ga se u kraj 8. st.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990, 92; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.5. Arhitrav

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8309

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 135 cm, vis. 23 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci arhitrava pronađeni su tijekom arheoloških istraživanja crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš- Monfardin.

Opis: Tri ulomka koja se spajaju u lomu čine nešto više od polovine ukupne dužine arhitrava, odlomljenog na desnom kraju. Lijeva je strana zaključena glatkom okomitom letvicom, što ukazuje na izvorni položaj grede na lijevoj strani oltarne ograde. Lice arhitrava podijeljeno je u dvije zone. U donjoj je letvicama uokvirena dvotračna tropruta pletenica, a u gornjoj su se nalazila dva niza kuka. Na lijevoj je strani devetnaest kuka nagnutih udesno, a na desnoj su sačuvane samo dvije, nagnute u suprotnome smjeru. Glavice kuka ujednačene su, a zavojnice, klesane koso položenim dlijetom, se u relativno pravilnom ritmu odmotavaju sve do naglašenog „ramena“ od kojega se spuštaju u jednostruke i neproporcionalno visoke, stupaste noge.

Za razliku od pilastara i lijevog pluteja, duktus klesanja opisanog arhitrava nesigurniji je, prutci pletenice mjestimično odstupaju od pravilnog kružnog oblika, a zbog dubokih

utora i nespretne obrade nožica niz kuka djeluje grubo, unatoč mekom oblikovanju zavojnica. Arhitrav se, stoga, pripisuje manje iskusnome klesaru *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je krajem 8. st. liturgijskim namještajem opremila crkvicu kraj Valbandona, a potvrdu takvoj atribuciji pružaju i gotovo jednako klesani ulomci trabeacije iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXL.30-33**), koji su također dio te produkcije.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.6. Zabatni luk

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-8309

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 54 cm, vis. 13,5 cm, deb. 8 cm

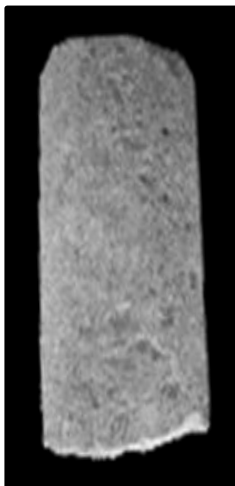
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak zabatnoga luka pronađen je tijekom

arheoloških istraživanja crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš- Monfardin.

Opis: Luk je odlomljen na desnoj strani. Površina prednje stranice jače je oštećena, no raspoznaju se motivi i osnovne izvedbene odlike elemenata kompozicije. Oblinu donjeg dijela prati dvotračna, tropruta pletenica smještena između dviju uskih, glatkih traka. U gornjem je dijelu niz kuka nagnutih udesno. Glavice su im masivne i uredno zavijene, a prijelaz prema jednostrukim nožicama naglašen je „ramenom“. Iako su kuke nešto niže nego na arhitravu, njihov oblik i meko klesane zavojnice odaju isti majstorski „rukopis“, pa se luk oltarne ograde pripisuje istom radioničkom opusu i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990, 92; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.7. Ulomak stupića oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8310

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ 16 cm, vis. 36,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak stupića oltarne ograde pronađen je tijekom arheoloških istraživanja crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš-

Monfardin.

Opis: Stupić je neukrašen, okrugloga je presjeka i odlomljen na oba kraja. Prema ostatku stupića na jednom od pilastara, s kojim se opisani ulomak ne spaja u lomu, zaključuje se da su stupići oltarne ograde bili načinjeni iz jednog komada kamena, zajedno s pilastrima i kapitelima.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204; M. VICELJA, 1990, 92; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 155-159.

XIV.8. Ulomak arhitrava

Foto iz: F. JUROŠ – MONFARDIN, 1996.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-8305

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 92 cm, vis. 22 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak arhitrava pronađen je u sekundarnoj uporabi u opločenju apside crkve nepoznatog titulara na lokalitetu Vela Boška kraj Valbandona, tijekom arheoloških istraživanja koja je 1987./1988. predvodila F. Juroš- Monfardin.

Opis: Arhitrav je odlomljen na oba kraja. Lice mu je podijeljeno u dvije, odnosno tri zone, od kojih je donja ukrašena naizmjenično okrenutim motivima u obliku slova V, ispunjenim različitim trokutastim oblicima. U gornjoj je zoni niz izduženih elemenata, nalik kukama, presječenih dubokom horizontalnom linijom. Zbog mjesta nalaska i izrazito rustične izvedbe reljefa arhitrava F. Juroš – Monfardin je pretpostavila da se radi o ulomku koji je pripadao prvoj fazi gradnje i opremanja crkve, odnosno oltarnoj ogradi, koja je prethodila onoj s kraja 8. st. čiji su se pluteji gotovo cjelovito sačuvali. No, nije nemoguće da je arhitrav prenesen s nekog drugog lokaliteta ili da je odbačen i prije no što je postavljen na predviđeno mjesto. Da se ne radi o dijelu skulpture iz polovine 8. st. svjedoče duboko uklesavanje linija, niz neujednačenih kuka, koje se pojavljuju tek s predromaničkom skulpturom, ali i horizontalna linija koja je naknadno dodana već gotovom komadu namještaja, kako bi se dobio srednji registar, po uzoru na suvremene arhitrave iz Pule i drugih okolnih lokaliteta. Ulomak nije moguće sa sigurnošću pripisati nekoj određenoj radioničkoj skupini, iako je po neurednom dojmu i grubom duktusu klesanja blizak djelima *Radionice Majsotra kapitela iz Bala* (**kat.**

XIII.1). Ipak, čini se vjerojatnije da se radi o samoukom lokalnom klesaru, a izvjesna je datacija arhitrava najranije u kraj 8. st.

Bibliografija: F. JUROŠ-MONFARDIN, 1988, 10-12; F. JUROŠ-MONFARDIN – R. MATIJAŠIĆ, 1990, 203-204, F. JUROŠ-MONFARDIN, 1996, 109.

XV. Šijana – crkva sv. Lovre

Iako se crkva sv. Lovre u Šijani spominje u više pisanih povijesnih vrela od 13. do 16. st.,⁹⁷⁶ a o njenom postojanju svjedoči i toponim (*Monte San Lorenzo*), sve do 1941. točna lokacija na kojoj se nalazila nije bila poznata pa se mislilo da je potpuno uništena. Ostaci te crkvice otkriveni su u vrijeme gradnje tvornice za proizvodnju vapna, u blizini mjesta gdje se cesta od Pule račva prema Rijeci i Valturi.⁹⁷⁷ Tijekom kratkog arheološkog istraživanja prije njenog potpunog uništenja, M. Mirabella Roberti je utvrdio oblik i dimenzije preostalih zidova, te izradio tlocrt građevine, a od pronađenih je ulomaka liturgijske skulpture rekonstruirao cjelovit izgled predromaničke oltarne ograde.⁹⁷⁸ Roberti je ustanovio da je crkva (koju naziva „baziličicom“) bila dvoranska građevina manjih dimenzija, pri čijoj su gradnji korišteni antički spoliji, preneseni vjerojatno s ruševina obližnje *villae rustice*. Crkva je bila pravilno orijentirana, s tri apside na istočnoj strani, od kojih je srednja bila izbočena i polukružna, dok su bočne, znatno uže i kraće, imale ravno začelje. Prema izgledu reljefne dekoracije kamenih ulomaka s lokaliteta, koje je datirao je u 8. st. Roberti je zaključio da je i građevina podignuta u to vrijeme, a budući da među ulomcima skulpture nije pronađen niti jedan fragment pluteja, pretpostavio da su isti mogli biti drveni.⁹⁷⁹ Od pronađenih je ulomaka (dva pilastra sa stupićima i kapitelima, ulomaka arhitrava i zabatnog luka) u lapidariju Arheološkog muzeja Istre 1948. rekonstruiran izgled pergule koja je bila visoka 2,27 m, a sačuvana je širina iznosila 3,67 m.

Polovinom 20. st. o crkvi sv. Lovre pisao je B. Marušić, ponovivši tada Mirabellinu dataciju,⁹⁸⁰ da bi u kasnijim radovima, slijedom usporedbe njenog apsidalnog dijela i začelja Eufrazijeve bazilike u Poreču, zaključio da je izgrađena „krajem 6. st. ili nešto nakon 611. godine“, a toj je fazi pripisao i reupotrebu nekoliko antičkih spolija pronađenih u

⁹⁷⁶ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 138; **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 175 (navodi da se u nekoliko dokumenata iz 14. i 15. st. lokalitet spominje kao *San Lor*, *San Loro* ili *San Lauro*, te da je iz pisanih izvora poznato da je 1589. postao dijelom posjeda pulskog plemića Girolamo Barba); **R. MATIJAŠIĆ**, „Toponomastica storica...“, str. 320 (navodi da je crkva označavala granicu s pulskim komunom); **C. GHIRALDO**, „I toponimi...“, str. 590; **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 441.

⁹⁷⁷ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270.

⁹⁷⁸ **Ibid.**, str. 270; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 219-220; **M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa...“, str. 16; **Ž. UJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 72-73; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo I*, str. 190-191.

⁹⁷⁹ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „Notiziario... (1940-1948)“, str. 270, sl. 1331.

⁹⁸⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 219-220; **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 26.

ruševinama.⁹⁸¹ Ž. Ujčić je na temelju formalne i ikonografske analize reljefno ukrašenih ulomaka skulpture crkve sv. Lovre datirao u razdoblje oko 800.,⁹⁸² a s njim se složio i I. Matejčić, pridodavši kao argument takvoj dataciji usporedbu dekoracija dijelova oltarne ograde crkve sv. Lovre i ulomaka iz crkvi sv. Sofije u Dvigradu i sv. Tome kraj Rovinja.⁹⁸³ M. Jurković je išao i korak dalje, pa je slijedom izvedbene i morfološke srodnosti pojedinih ulomaka skulpture s tih lokaliteta i dijelova pergule iz Šijane zaključio da je sve te crkve opremao *Majstor kapitela iz Bala*.⁹⁸⁴ No, detaljnijom je analizom ulomaka zaključeno da su njeni dijelovi naručivani kod različitih lokalnih radionica, sukladno platežnim mogućnostima skromne seoske zajednice.

⁹⁸¹ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 45; B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 142.

⁹⁸² Ž. UJČIĆ, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 72-73.

⁹⁸³ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 190-191.

⁹⁸⁴ M. JURKOVIĆ, „Le 'Maitre...'“, str. 356-358; M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15-17; P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95.

XV.1. Dva pilastra oltarne ograde sa stupićima i kapitelima

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: Južnoistarska kontinentalna radionica

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 163

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) **ukupna vis.** 130 cm, **šir. pilastra** 22 cm, **vis. pilastra.** 76 cm, **deb.** 18 cm

b) **ukupna vis.** 98 cm, **šir. pilastra** 22 cm, **vis. pilastra.** 43 cm, **deb.** 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ostaci crkve slučajno su pronađeni 1941. pri gradnji tvornice za proizvodnju vapna. Kratka arheološka istraživanja prije konačnoga uništenja zidova crkve 1942., predvodio je M. Mirabella Roberti, koji je tom prilikom pronašao dijelove liturgijske skulpture od kojih je u muzeju rekonstruirao gotovo cjelovito sačuvanu oltarnu ogradu.

Opis: Lijevi je pilastar cjelovito sačuvan, a prednja mu je strana ukrašena troprutim prepletom učvorenih krugova i cik-cak linija unutar glatkog letvičastog okvira, dok je na jednako uokvirenom desnom pilastru, kojemu se sačuvala gornja polovina, izveden beskonačni niz „S“-motiva. Na

svakom se pilastru sačuvao bočni utor za umetanje pluteja, od kojih nije pronađen niti jedan ulomak. Stupići okrugloga presjeka izrađeni su iz istog komada kamena s pilastrom i kapitelom, od kojih ih dijeli tanki prsten, dvostruki na lijevom, a trostruki na desnom stupiću. Donju zonu kapitela čini osam visokih, glatkih listova koji se pri vrhu lagano odvajaju od kalatosa. Iznad listova su, na svakoj od četiri stranice, isklesane po dvije malene volute koje izrastaju iz zajedničke stabljike, a glavice su im okrenute na suprotne strane.

Usporedivši motive s prednjih stranica pilastara iz Šijane s pilastrima iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV. 3**) i sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.1**), M. Jurković je zaključio da su svi oni dio opusa *Majstora kapitela iz Bala*. Međutim, „S“-motiv s desnog pilastra iz crkve sv. Lovre razrađeniji je i zbijeniji od onoga iz Dvigrada, a i dubljim se uklesavanjem

pozadine razlikuje od skupine ulomaka pripisanih toj produkciji. Lijevi je pilastar na morfološkoj i izvedbenoj razini blizak ulomcima iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.1**) i sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.17-18**), a njih je opremala *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Konačno, uz tu se produkciju povezuju i tipizirani kapiteli, kakvi su pronađeni u Rovinju (**kat. XLIII.17-18, 20**), Juršićima (**kat. XXXI.27-28**) i sv. Mariji Velikoj kraj Bala (**kat. XL.18**), a kojima se pribrajaju i ovi iz Šijane. *Južnoistarska kontinentalna radionica* djelovala je krajem 8. st. pa se u to razdoblje smješta i izrada opisanih pilastara.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1949, 270; B. MARUŠIĆ, 1958, 219-220; B. MARUŠIĆ, 1960, 26; B. MARUŠIĆ, 1967, 45; B. MARUŠIĆ, 1963, 142; M. VICELJA, 1990b (II), 139; M. VICELJA, 1992, 16; Ž. UJČIĆ, 2000, 72-73; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 190-191; M. JURKOVIĆ, 2002, 356-358; M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ, 2007, 15-17; M. JURKOVIĆ – J. P. CAILLET, 2009, 94-95.

XV.2. Ulomci arhitrava

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MIUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 163

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 146 cm, vis. 15 cm, deb. 10 cm

b) šir. 30,5 cm, vis. 15 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni na lokalitetu u Šijani, u vrijeme arheološkog istraživanja crkve, 1942., koje je predvodio je M. Mirabella Roberti.

Opis: Desni je arhitrav cjelovit, dok se od lijevog sačuvao samo desni kraj. Oba su arhitrava bila ukrašena jednostrukim nizom čunjastih kuka, uokvirenih sa svih strana glatkom

letvicom. Na mjestima gdje su se spajali s lukom arhitravi su zasječeni, tako da im nedostaje pravokutni dio gornjeg kuta.

Arhitravi su, očigledno, naručeni neovisno od luka, pa su pri njenoj ugradnji usjecima oštećene krajnje kuke na sva tri dijela trabeacije. Kuke arhitrava plitko su klesane, glavice su im malene i djeluju dvodimenzionalno, iako su im utorom naznačeni slojevi zavojnica. Sličan plošni dojam ostavljaju i stožaste noge koje se u dnu dodiruju. Širokim i plitkim utorima podijeljene su na tri dijela, a nagib im je neznatan, tako da su gotovo okomite na donju letvicu. M. Jurković je opisane arhitrave usporedio s primjercima iz Novigrada i sukladno tome ih pripisao opusu *Majstora kapitela iz Bala*, iako oni zapravo ne pokazuju naročitih srodnosti ni s jednim poznatim arhitravom te produkcije, već su morfološki i izvedbeno puno bliži ulomcima trabeacija pronađenim u blizini crkve sv. Pelegrina kraj Galižane (**kat. XXI.4- desni, kat. XXI.6**), nekolicini fragmenata s nepoznatog nalazišta (**kat. VII.7, kat. XI.31, kat. XLVII.5**) i jednom ulomku grede iz samostanskog kompleksa sv. Mihovila i Klementa na Vrh kod Pule (**kat. VII.6**), koje je izradila *Klesarska radionica iz Galižane*. Sjedište proizvodnje te radionice bilo je u nedaleko od Šijane, koja je u srednjem vijeku u crkveno-administrativnom smislu pripadala Galižani, pa ne čudi da su u njoj naručeni dijelovi opreme za crkvu sv. Lovre. Sudeći prema stilskim i izvedbenim osobinama dijelova oltarne ograde, seoska ih je zajednica nabavljala sukcesivno, krajem 8. i početkom 9. st. Plitko klesanje, oblik kuka i njihov smještaj unutar naglašenog okvira karakteristični su za ranije razdoblje predromaničkog skulpturalnog izričaja, no podjela nožica na tri prutka ukazuje na težnju k usvajanju suvremenih likovnih kretanja s početka 9. st., kada se u Istri značajnije prihvaća „moda“ izrade visokih kuka, dvostrukih ili trostrukih nožica.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1949, 270; B. MARUŠIĆ, 1958, 219-220; B. MARUŠIĆ, 1960, 26; B. MARUŠIĆ, 1967, 45; B. MARUŠIĆ, 1963, 142; M. VICELJA, 1990b (II), 139; M. VICELJA, 1992, 16; Ž. UJČIĆ, 2000, 72-73; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 190-191; M. JURKOVIĆ, 2002, 356-358; M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ, 2007, 15-17; M. JURKOVIĆ – J. P. CAILLET, 2009, 94-95.

XV.3. Luk oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 163

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 80 cm, vis. 53 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Luk je pronađen 1942., u vrijeme arheološkog istraživanja crkve sv. Lovre u Šijani, koje je predvodio je M. Mirabella Roberti.

Opis: Luk je sačuvan u jednom komadu. U presjeku je šesterokutan. Oba su mu kraja s vanjske strane pravokutno odrezana, kako bi se mogao spojiti s postojećim arhitravima, čiji su gornji kutovi također obrezani iz istog razloga. Gornja polovina luka ukrašena je dvonogim kukama velikih glavica, koje su na svakoj strani nagnute tako da im se glavice sastaju u vrhu luka, gdje oblikuju maleni trokutasti prostor. Bridovi kuka okomiti su na fino uglačanu pozadinu, a zavojnice su klesane koso položenim dljetom i bez cezura se račvaju u blago razmaknute nožice zaobljenih presjeka prutaka, čime je postignut njihov fragilniji dojam. Donju oblinu luka prati uredno isklesana pletenica, ispod koje je kut donjeg dijela luka koso odsječen. Polukružni oblik luka, umjesto uobičajenog trokutastog zabata, ističe se kao specifikum *Klesarske radionice iz Galižane*, a kompozicijom i načinom klesanja najbližu mu analogiju predstavljaju fragmenti istovrsnog dijela oltarne ograde pronađeni kod crkve sv. Pelegrina kraj Galižane (**kat. XXI.7**). Budući da je na razmatranom luku u donjem

dijelu izvedena tropruta pletenica, koja je na djelima spomenute radionice, nastalim na samom početku 9. st. izostala, a kuke u gornjoj zoni trokutastim su utorom podijeljene na dva prutka, može se zaključiti da je luk iz Šijane izrađen u prvoj četvrtini 9. st., kada su i ruralne radionice usvojile takav način ukrašavanja, a koji se u okviru predromaničke skulpture južne Istre pojavljuje tek u prvom desetljeću 9. st.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1949, 270; B. MARUŠIĆ, 1958, 219-220; B. MARUŠIĆ, 1960, 26; B. MARUŠIĆ, 1967, 45; B. MARUŠIĆ, 1963, 142; M. VICELJA, 1990b (II), 139; M. VICELJA, 1992, 16; Ž. UJČIĆ, 2000, 72-73; M. JURKOVIĆ, 2002, 356-358; M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ – I. BASIĆ, 2007, 15-17; M. JURKOVIĆ – J. P. CAILLET, 2009, 94-95; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 190-191.

XVI. Fioran – crkva sv. Lovre

Naselje Fioran razvilo se na području antičkoga ladanjskog posjeda *Florianum*, južno od Fažane, nedaleko od vrha duboke uvale u kojoj se danas nalazi mjesto Valbandon. U ranom srednjem vijeku bilo je dijelom posjeda ravenškoga nadbiskupa na pulskome ageru, poznatom pod nazivom *Feud sv. Apollinara*. Od srednjeg se vijeka Fioran povezuje uz legendu o svetom Florijanu (Flor, Fiore), biskupu Opitergiuma (Oderzo) s početka 7. st., koji je propovijedao po poganskim krajevima i hodočastio u Svetu zemlju, nakon čega si je kod Fažane načinio kolibicu i ondje živio.⁹⁸⁵ Predaja o tome „stanovniku Fažane“, zapisana je u stihovima pulskoga antifonara iz 12. st., a zna se da mu je na tome području bila posvećena i jedna crkva, čiji ostaci do danas nisu ubicirani. U pisanim se izvorima *Florianum* spominje 1197. kao *possessiones que sunt scilicet ecclesia Sancti Appolinaris*,⁹⁸⁶ čijim su istarskim posjedima najvećim dijelom upravljali benediktinci samostana sv. Marije Formoze u Puli. Područje je stradalo, a naselje opustjelo u kužnim epidemijama tijekom kasnog srednjeg vijeka,⁹⁸⁷ da bi konačno 1649. prešlo u vlasništvo prokuratora sv. Marka u Veneciji.⁹⁸⁸

Mjesna crkva sv. Lovre nalazila se na sjeverozapadnome rubu naselja. Tu je u drugoj polovici 19. st. sagrađena istoimena vila, poznata i kao vila Fragiaco.⁹⁸⁹ Budući da se radilo o velikom privatnom posjedu, sustavna arheološka istraživanja područja nisu nikada provedena, a o eventualnim ostacima crkve ne postoje nikakvi dokumentirani podaci. Početkom 20. st. A. Gnirs je načinio prospekciju terena i izradio mapu s ucrtanim položajem crkve, koja je već tada morala biti potpuno uništena, jer ju Gnirs spominje, ali ne donosi opis njenih ostataka. No, zabilježio je da su suhozidi uokolo obližnjih vinograda napravljeni od antičkog i ranosrednjovjekovnog građevnoga materijala, među kojim se nalazi i poneki ukrašeni kameni ulomak.⁹⁹⁰ Fragmenti ranokršćanske i ranosrednjovjekovne liturgijske skulpture, kasnije sporadično pronalazeni u blizini, pohranjivani su u lapidariju uređenom u

⁹⁸⁵ B. FUČIĆ, „Istarski sveci...“, str. 268-269.

⁹⁸⁶ A. GNIRS, „Forschungen im südlichen Istrien, Beiblatt“, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, band 9, Wien, 1909, str. 43-44; A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123.

⁹⁸⁷ Naziv Valbandon seže u 16. st., kada su zbog kužnih epidemija uvala i okolna naselja opustjeli, pa su dobili naziv *Valle Abbandonata*.

⁹⁸⁸ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 119-120.

⁹⁸⁹ Vilu „San Lorenzo“ dao je sagrađiti pulski poduzetnik Antonio Fragiaco, a posjed je obuhvaćao i petnaest tisuća kvadrata okolnoga zemljišta. Kasnije je vila prodana obitelji Manerini, da bi nakon jugoslavenske nacionalizacije u nju uselio Institut za jadranske kulture (kasnije Poljoprivredni zavod).

⁹⁹⁰ A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123.

vili, odakle su pedesetih godina 20. st. preneseni u Arheološki muzej Istre u Puli.⁹⁹¹ Sudeći prema stilskim osobinama tih fragmenata crkva je vjerojatno podignuta tijekom 6. st., u prvom velikom valu sakralnoga graditeljstva u Istri, da bi u drugom, tijekom 9. st., kada je ulogu vodećega naselja u okolini već preuzela obližnja Fažana, dobila nov liturgijski namještaj. Prošle je godine vila „San Lorenzo“ prodana privatnome investitoru, koji u njoj planira urediti hotel, a na pripadajućem posjedu sagraditi turističke sadržaje, što bi moglo rezultirati detaljnijim arheološkim istraživanjima lokaliteta, a možda i novim otkrićima.

⁹⁹¹ U članku objavljenom 1958. B. Marušić spominje lapidarij u vili i navodi nekoliko ulomaka koji su tada preneseni u Muzej. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 220.

XVI.1. Stupić oltara s bazom i kapitelom

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-212

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 95 cm, ϕ stupića 17-18 cm, gornja pov. 17 x 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak se nalazio u lapidariju vile „San Lorenzo“, odakle je nakon Drugog svjetskog rata prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli.

Opis: Stupić je cjelovito sačuvan, a od kapitela ga dijeli dvopruti prsten zaobljenih presjeka. Donji dio kapitela čini vijenac od osam glatkih listova priljubljenih uz kubus, raspoređenih u dva plana, tako da oni na kutovima

djelomično prekrivaju listove na sredini stranica. Vrhovi kutnih listova savijaju se u neznatno izbočene volute, dok se ušiljeni središnji listovi, plitkim utorima naznačenih žila, pružaju do raščlanjenog abaka. Dva potpuno jednako izrađena kapitela pripadala su oltarnoj ogradi bazilike sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.23**), u čijem je vlasništvu u ranom srednjem vijeku bio i Fioran, pa se pretpostavlja da je za izradu dijelova liturgijskoga namještaja obje crkve angažirana ista radionica. Prema motivu i načinu klesanja mramornoga ulomka pluteja iz crkve sv. Lovre zaključeno je da se radi o *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, što dozvoljava dataciju opisanog dijela oltara u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 220.

XVI.2. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-214

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 37 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak se nalazio u lapidariju vile „San Lorenzo“, odakle je nakon Drugog svjetskog rata prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli.

Opis: Dio pluteja odlomljen je sa svih strana. Na licu se sačuvao ostatak reljefnoga ukrasa od troprutih pleternih traka koje su činile kompleksni preplet nasuprot postavljenih pereca priljubljenih vrhova, upisanih u veliku kružnicu, iz koje su se trake pružale prema rubu dekorativne plohe i savijale se u motiv niza povezanih osmica. Oba opisana elementa pojavljuju se u Istri početkom 9. st. s klesarima *Istarske internacionalne klesarske radionice*, na čiji rad ukazuju i izrazito visok profil traka (makar se radi o vrlo tvrdoj sirovini), bridovi motiva okomiti na pozadinu i oštri vrhovi urednih, usporednih pturaka.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 220.

XVI.3. Ulomak grede

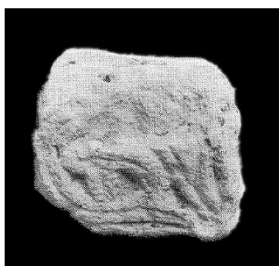

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1983

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7441

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 20 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1986. na obali, u blizini nekadašnjeg Odmarališta CK SKH i vile „san Lorenzo“ pokraj Fažane.

Opis: Fragment je odlomljen s tri strane i na naličju, pa se ne može ustanoviti je li pripadao arhitravu ili pilastru. Prednja je stranica ukrašena dvoprutom valovitom viticom od koje se odvajaju užljebljeni trolisti, oblikujući niz kružnih odsječaka. Na jednom se kraju ulomka raspoznaje završetak vitice, što znači da se radi o kraju grede ili vrhu pilastra. U opisanom se motivu prepoznaju reminiscencije na dekorativni repertoar klesarskih radionica u zaleđu sjevernojadranskog bazena, djelatnih oko polovine 8. st., kojim su ukrašavani spomenici poput tzv. Urne sv. Anastazije iz Sesto al Reghene i Piltrudine ploče iz Cividalea. To ukazuje na formiranje klesara koji je izradio ulomak iz Fiorana u nekoj od radionica u zaleđu Grada, dio kojih je do početka 9. st. migrirao na susjedna područja, proširivši njima ranije usvojene uzorke. Zbog navedenog se ulomak pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i unatoč dvoprutoj vitici, datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 58, T10/2.

XVII. Fažana – crkva sv. Elizeja i crkva sv. Kuzme i Damjana

Fažana se razvila u rimsko doba, kao veleposjed s pogonom za preradu maslina i velikom keramičarskom peći za proizvodnju amfora, u vlasništvu Gaja Lekanija Basa (*Caius Leacanius Basus*),⁹⁹² čija se ladanjska vila vjerojatno nalazila na području današnjeg Valbandona.⁹⁹³ U 6. st. cijelo je područje ušlo u sastav ravenkog *Feuda Sv. Apolinara*.⁹⁹⁴ Tada su u bližoj okolici podignute crkve sv. Lovre, sv. Elizeja, sv. Flora, sv. Pelegrina i nepoznatog titulara na lokalitetu Vala Boška, pa je moguće da je u isto vrijeme sagrađena i crkva sv. Kuzme i Damjana u Fažani, danas sjedište župe. O njenim počecima, teritorijalnom opsegu i ustrojbenom statusu ništa se ne zna. Iz isprave cara Konrada II. iz 1028. saznaje se da je Fažana, zajedno s drugim susjednim naseljima, kao posjed dodijeljena pulskim biskupima,⁹⁹⁵ dok je tek manji dio formalno do 1185. ostao u rukama Ravenske Crkve. Župa sv. Kuzme i Damjana u Fažani prvi se puta spominje 1150., prilikom sklapanja mira s Venecijom, kao jedna od župa na području puljštine,⁹⁹⁶ što govori u prilog tome da je već u 11. st. postojala starija crkva na mjestu današnje. U razvijenom srednjem vijeku Fažana je više puta mijenjala feudalne gospodare, a od kraja 13. st. zajedno s Pulom ulazi pod mletačku vlast.⁹⁹⁷

Župna crkva sv. Kuzme i Damjana se nalazi u samom središtu starog dijela naselja, u blizini mora i pristaništa s kojeg se brodom prelazi na Brijune. Na temelju danas vidljivih dijelova arhitekture može se zaključiti da se radi o barokiziranoj i proširenoj gotičkoj građevini, izduženog longitudinalnog broda, zaključenog poligonalnom apsidom, s prigradenom sakristijom i slobodnostojećim zvonikom na južnoj strani.⁹⁹⁸ Iako arheološka istraživanja ispod postojeće crkve nisu nikada provedena, pretpostavlja se da je na mjestu kasnosrednjovjekovne građevine postojala predromanička crkva, a kao glavni argument

⁹⁹² A. GNIRS, „Grabungen...“, str. 36-38; D. BULIĆ – K. DŽIN – K. KONCANI UHAČ, *Fažana ispod pločnika*, AMI Pula - Katalog 74, Pula, 2008, str. 3.

⁹⁹³ A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123.

⁹⁹⁴ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 119; A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123.

⁹⁹⁵ P. KANDLER, *Fasti sacri e profani di Trieste e dell'Istria*, Trieste, 1849, str. 3; P. KANDLER, *Indicazioni...*, str. 19. - pod 1028.

⁹⁹⁶ „Povijest župe sv. Kuzme i Damjana u Fažani“ - <http://zupa-fazana.com/povijest-župe/> (posjećeno: 5. veljače, 2018.)

⁹⁹⁷ S. MUSTAČ – O. KRNJAK – I. JAKOVLJEVIĆ, *Umjetničko blago fažanske župe*, katalog izložbe, Pula, 2014, str. 3; R. MATIJAŠIĆ – I. DUDA, „Fažana“ - <http://www.istrapedia.hr/hrv/680/fazana/istra-a-z/> (posjećeno: 5. veljače, 2018.)

⁹⁹⁸ Uz barokne arhitektonske elemente crkva posjeduje gotički portal s lunetom u kojoj su prikazani likovi patrona, kao i ostatke gotičkog zidnog oslika iz 15. st. - <http://revitas.org/hr/turisticki-itinerari/freske/bale-batvaci-fazana-pomer.13/sv-kuzma-i-damjan.39.html> (posjećeno: 5. veljače, 2018.)

takvoj tvrdnji ističe se jedan ulomak arhitrava koji je kao spolij uzidan uz glavni ulaz. No, taj je ulomak vrlo lako mogao biti prenesen s nekog obližnjeg lokaliteta, a budući da je opremljen natpisom koji spominje (pulskog?) biskupa Firmina, može se pretpostaviti da je na pročelje postavljen u znak kontinuiteta svetog mjesta u onom trenutku kada je Fažana preuzela vodeću ulogu u duhovnom životu okolnih naselja. Velika pregradnja u 17. st. trajala je čitavih pedeset godina (1638-1688.), a po završetku radova župa je uzdignuta na rang nadžupe, kojega je zadržala narednih 250 godina. U 19. st. su dograđeni prezbiterij i pjevalište s orguljama, a pročelje je preuređeno u neoklasicističkom stilu. Velika rekonstrukcija crkve provedena je između 1928. i 1932., pri čemu joj je uglavnom vraćen izgled iz 17. st., koji se uz povremene popravke i restauracije održava do danas.

Crkva sv. Elizeja nalazi se u neposrednoj blizini Fažane, uz raskršće putova koji od primorskoga naselja vode prema selima Marana i Ližnjamoro u njegovu zaleđu. Crkvica je u potpunosti sačuvana, pravilno je orijentirana i ima jedva primjetan trapezoidni oblik. Građena je lomljencima prenesenim s okolnih antičkih građevina, uslojenim u nepravilne redove. Pripada ranobizantskome tipu jednobrodnih sakralnih građevina s karakterističnom apsidom koja je iznutra polukružna, a izvana poligonalna. Na apsidalnom se prozoru nalazi velika tranzena, datirana u 6. st., dok je zapadno pročelje doživjelo naknadnu pregradnju, tijekom koje su lijevo i desno od postojećeg ulaza probijeni manji pravokutni prozori, a u njihove su okvire ugrađeni antički i predromanički spoliji.

Prva arheološka istraživanja crkve sv. Elizeja proveo je 1908. A. Gnirs, koji je na temelju njena položaja, uz raskršće pet antičkih puteva i pronađenih starijih zidnih struktura, ispod dijela temelja i u neposrednoj blizini crkve, zaključio da je sagrađena nad ostacima *ville rustice* koja je imala vlastiti vodoopskrbni sustav i poganskoga hrama, možda posvećenog nekom zaštitniku putova.⁹⁹⁹ Trideset godina kasnije M. Mirabella Roberti je pisao o crkvi vezano uz postavljanje restaurirane prozorske tranzene u ponovno otvoren apsidalni prozor.¹⁰⁰⁰ Tranzenu je tada datirao u 9. st., da bi 1944. ispravio navedenu dataciju u kraj 6. st.¹⁰⁰¹ Opsežnija iskapanja na lokalitetu, provedena pedesetih godina 20. st. pod vodstvom B. Marušića, potvrdila su većinu Gnirsovih zaključaka i rezultirala pronalaskom nekolicine antičkih i kasnoantičkih kamenih ulomaka te fragmenata kućne keramike kontinentalnog tipa, databilnih u polovinu 6. st., slijedom kojih je Marušić pretpostavio da je crkva izgrađena tek

⁹⁹⁹ A. GNIRS, „Zur Topographie des ager...“, str. 118-123.

¹⁰⁰⁰ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 241.

¹⁰⁰¹ M. MIRABELLA ROBERTI, *La sede paleocristiana di Orsera*, Trieste, 1944, str. 82.

krajem 6. st., kada je čitavo područje, na kojemu je vodeće naselje bio obližnji Fioran, pripalo Ravenskoj nadbiskupiji, a tada se uz nju formiralo i manje groblje, korišteno sve do kasnog srednjeg vijeka.¹⁰⁰² Groblje je bilo omeđeno suhozidnom ogradom i zidovima bočne lope crkve, a širilo se od crkvenog pročelja prema zapadu.

¹⁰⁰² **B. MARUŠIĆ**, „Kratak doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanju ravenske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri“, *Jadranski zbornik*, Rijeka, 1958, str. 335.

XVII.1. Ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3607

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 13 cm, deb. 11-16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Okolnosti nalaska ulomka luka nisu posve jasne. Objavljen je u članku B. Marušića iz 1982-1985, uz opasku da ga je Arheološkom muzeju Istre u Puli poklonio mještаниn Fažane A. Vitasović, koji ga je pronašao u blizini crkve sv. Elizeja. Uz kratak opis ulomka Marušić se tom prilikom referirao na vlastiti izvještaj s istraživanja kod spomenute crkve, koja je proveo pedesetih godina dvadesetog stoljeća, no u tom se izvješću razmatrani ulomak uopće ne spominje, pa se zaključuje da je u muzej dospio nakon što su istraživanja na lokalitetu već bila završena.

Opis: Ulomak je odlomljen na obje bočne strane. U gornjem dijelu nalazi se niz od pet kuka jednostrukih nožica, nagnutih udesno, a u donjem natpisno polje bez pleternih ukrasa i okvira, u kojem je sačuvan dio teksta u rustičnoj kapitali: [...Teod]O[r]AVS TRIBV[nvs...]. Nagib sačuvanih kuka ukazuje na izvorni položaj ulomka na lijevoj strani zabatnoga luka oltarne ograde, dok se u njihovu mekom, odmjerenom i sigurnom oblikovanju, uz korištenje koso položenog dlijeta pri izradi slojeva zavojnica glavica, prepoznaje ruka iskusnoga klesara. Zbog visine nožica i krupnih glavica kuka B. Marušić je luk iz crkve sv. Elizeja datirao u razdoblje oko 800. godine, pri čemu je kao dodatni datacijski reper istaknuo funkciju tribuna spomenutu u natpisu, koju je smatrao prežitkom bizantske vojne i civilne nomenklature, a na slično vremensko određenje nastanka luka ukazala je i V. Delonga, slijedom analize ortografskih karakteristika natpisa.

Luk iz crkve sv. Elizeja je morfološki, kompozicijski i dimenzijama srodan ulomku arhitrava uzidanom kao spolij u zapadno pročelje crkve sv. Kuzme i Damjana u Fažani (**kat. XVII.2**), koji je vjerojatno pripadao istoj oltarnoj ogradi, iako su njegove kuke nešto lošije klesane. Usporedba epigrafskih osobina natpisa tih dvaju ulomaka potvrđuje da ih je načinio isti majstor, a taj je izradio i natpise na arhitravima iz crkvi sv. Lucije u Puli (**kat. IV.12**) i sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.4**). Prema obliku i načinu klesanja pojedinih slova, kao i odstupanjima u visini grafema, spomenuti natpisi pokazuju niz sličnosti s epitafom na

sarkofagu *majstora Iohannesa i Garibertusa* iz crkve sv. Silvestra u Vallsuri (**kat. XXIV.1**), što navodi na zaključak da je jedan od njih uklesavao tekst na svim epigrafskim spomenicima radionice unutar koje je djelovao, a sudeći prema stilskim osobinama takvih uradaka i njihovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti zaključuje se da je pripadao *Klesarskoj radionici iz Galižane*. U likovnome smislu najbližu analogiju luku s natpisom tribuna Teodora predstavljaju dva fragmenta arhitrava s neutvrđenih lokaliteta Vodnjanštine (**kat. XLVII.8, kat. XXIX.13**), kojima su kuke jednakog oblika i iste mekane modelacije, ali nešto pliće klesane, a uokviruje ih široka, glatka letvica, kao na gredama iz Šijane (**kat. XV.2**), Vodnjana (**kat. XXIX.10-12**) i iz Fažane (**kat. XVII.3**), koji su nastali u spomenutoj klesarskoj radionici, što potvrđuje i iznesenu pretpostavku o pripadnosti fažanskoga luka istom opusu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-5, 314, 328-329, 335 (T2/2); V. DELONGA, 2000(II), 38-39 (I.26); F. JUROŠ-MONFARDIN, 2000, 70.

XVII.2. Dio arhitrava oltarne ograde

FOTO: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij na zapadnome pročelju, lijevo od glavnog ulaza župne crkve sv. Kuzme i Damjana u Fažani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 50 cm, vis. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak se nalazi lijevo od gotičkoga portala, koji je i danas sačuvan unatoč kasnijim pregradnjama crkve, pa je moguće da je u pročelje ugrađen u

14. ili 15. st. S obzirom na sadržaj natpisa, ulomak je mogao biti spolij i u zidu pretpostavljene romaničke crkve koja se nalazila na istome mjestu.

Opis: Arhitrav podijeljen u dvije zone odlomljen je na oba kraja. Pod nizom ulijevo nagnutih kuka u gornjoj zoni, nalazi se glatko polje s natpisom u rustičnoj kapitali neujednačene visine: M(a)DO(n)AE (F)IRMINO EPISCOP(vs). Temeljem arhaičnog oblika slova D i O, B. Marušić je zaključio da je natpis nastao krajem 8. st., slijedom čega je pretpostavio da je spomenuti biskup bio na čelu pulske dijeceze prije Teodora, prisutnog na placitu u Rižani 804. Pomnijom epigrafskom analizom utvrđena je srodnost ulomka s lukom tribuna Teodora iz obližnje crkve sv. Elizeja (**kat. XVII.1**), čijoj je oltarnoj ogradi vjerojatno pripadao i razmatrani arhitrav, dok je na temelju komparacije likovnih elemenata i „rukopisnih“ odlika ustanovljena sličnost s dijelom istovrsnih ulomaka načinjenih u *Klesarskoj radionici iz Galižane*. Uvidom u povijesni kontekst vremena u kojemu je natpis mogao nastati zaključeno je da Marušićevu dataciju ipak treba pomaknuti u početak 9. st. Naime, ime biskupa Firmina se ne susreće u suvremenim dokumentima i nije naveden u kronotaksi pulskih biskupa, a budući da rimsko etimološko porijeklo njegova imena, po mučeniku naročito štovanom u Franačkoj, ukazuje na to da je instaliran od strane Karolinga, biskupom je mogao biti samo u periodima neposredno prije ili nakon Fortunatovog privremenog preseljenja sjedišta patrijarhata u Pulu, tj. od 804. do 806. ili od 810. do 813., a to je razdoblje kojemu u potpunosti odgovaraju osobine reljefnoga ukrasa u gornjoj zoni arhitrava.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956 a, 9-10.

XVII.3. Arhitrav

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij reupotrijebljen kao gornji dio okvira južnog prozora zapadnoga pročelja crkve sv. Elizeja kraj Fažane

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 81,5 cm, vis. 16 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Pretpostavlja se da je arhitrav reupotrijebljen za natprozornik tijekom razvijenog srednjeg vijeka, kada su probijeni prozori na zapadnome pročelju.

Opis: Kratki je arhitrav sačuvan u punoj dužini. Na prednjoj se strani, unutar letvičastog okvira, koji je uz gornji rub nešto uži, nalaze dva niza plitko klesanih kuka, nagnutih na suprotnu stranu, prema krajevima grede, tako da se na sredini razmiču, umjesto da se dodiruju glavicama, kako je uobičajeno na istovrsnim dijelovima trabeacija predromaničkih oltarnih ograda. Sitne glavice kuka kratkim su utorom odijeljene od vrhova jednostrukih čunjastih nožica različitih visina i širina, u čemu se ogleda djelo lošijega ili nedovoljno vještog lokalnog klesara, koji još nije potpuno usvojio tehnike mjerenja i dizajniranja polja korištenjem trokuta i šestara, zbog čega se i broj kuka na suprotnim stranama arhitrava razlikuje. Način komponiranja reljefnoga polja s naglašenom širokom letvicom u dnu, kao i specifičan oblik kuka, kojima bliske analogije predstavlja petnaestak ulomaka arhitrava i lukova s lokaliteta teritorijalno koncentriranih na uskom galižansko-vodnjanskom području, potvrđuju da je arhitrav iz sv. Elizeja u Fažani nastao u krugu *Klesarske radionice iz Galižane*. U tom ga smislu valja promatrati kao jedan od ranijih pokušaja prijelaza od uspravnih konusnih kuka, okomitih na široku donju traku (**kat. VII.6-7, kat. XI.31, kat. XV.2, kat. XIX.7, kat. XXI.4- desni, 5, kat. XLVII.5**), k pravilno povijenim i sigurnije klesanim nizovima, koji se u troprutoj varijanti nožica pojavljuju nešto kasnije, na nekoliko ulomaka iz Vodnjana (**kat. XXIX.10-12**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958 b, 333, T7/1; B. MARUŠIĆ, 1967, 26.

XVII.4. Kapitel oltarne ograde

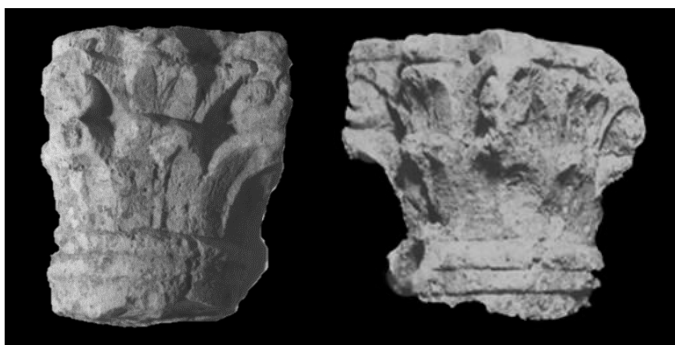

Foto iz: AMI

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S-314

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 18,5 cm, ϕ stupića 12 cm; gornja pov. 16 x 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen u suhozidu pored crkve sv. Elizeja, prilikom reambulacije terena provedene 1950. od strane arheologa pulskog muzeja.

Opis: Kapitel je ukrašen s tri strane, dok je četvrta potpuno glatka. Na gornjoj je površini spojna udubina. Na dnu je sačuvan dio stupića okrugloga presjeka, kojega od kapitela dijeli dvostruki prsten zaobljenih bridova. Donji dio kapitela čini vijenac od sedam širokih, glatkih listova naglašene središnje vertikalne žile dvokapnih bridova. Po jedan isti takav list nalazi se u gornjoj zoni kapitela, na sredini svake ukrašene stranice, a od njega se prema kutovima pružaju jednostruke volute, pužolikih zavojnica koje se u vrhovima dodiruju. Abakova ploča je niska, s neznatno istaknutim središnjim dijelom.

Radioničku pripadnost kapitela nije moguće sa sigurnošću utvrditi, jer se radi o izoliranom nalazu, kojemu zasad nisu pronađene bliske analogije na obližnjim lokalitetima. Ipak, jasno je da se radi o dijelu predromaničke liturgijske opreme, a ne ranobizantskome kapitelu, kakvim ga je opisao B. Marušić. Budući da je utvrđeno da je arhitrave i zabatni luk oltarne ograde crkve sv. Elizeja izradila *Klesarska radionica iz Galižane*, moguće je da je i opisani kapitel nastao kao dio iste narudžbe, realizirane početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958 b, 331, T5/5; B. MARUŠIĆ, 1956 a, 10, T1/5.

XVII.5. Ulomak menze oltara

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1958b.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane* (?)

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 53 cm, vis. 40 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen

sjeverno od crkve sv. Elizeja u Fažani, u kamenoj ogradi izgrađenoj polovinom 20. st., nekoliko godina prije arheoloških istraživanja lokaliteta, koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Oltarna je menza odlomljena s tri strane. Na gornjoj se plohi sačuvao dio profiliranog okvira, a na donjoj je vidljiv ostatak pravokutnog utora u koji se uglavljivao vrh stipesa. Prilično gruba obrada gornje površine, s nizom sitnih udubljenja, ali i izgled okvira i utora s donje strane usporedivi su s istovrsnim nalazima iz crkvi sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.16-17**), sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.37**), sv. Šimuna u Guranu (**kat. XXXIV.3**) i sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.21- 22**), zbog čega se i opisani ulomak menze povezuje uz predromaničku fazu uređenja crkve sv. Elizeja, te uz određenu dozu opreza atribuiru *Klesarskoj radionici iz Galižane*, koja je za nju početkom 9. st. izradila (barem dio) liturgijske opreme.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958 b, 339, T3/5, T5/2.

XVIII. Peroj – crkva sv. Stjepana

Peroj se nalazi nadomak zapadne obale južne Istre, desetak kilometara sjeverno od Pule. Prema opisu B. Schiavuzzija naselje je rimskog porijekla, a sudeći prema antičkome nazivu (*Praetoriolum*) razvilo se uokolo neke manje upravne ili vojno-administrativne građevine.¹⁰⁰³ Pod nazivom *Casale Petriolo* spominje se u ispravi s Rižanskog placita (804.), a poznato je da je i sam vojvoda Ivan imao posjede na ovom području. Od 12. do 14. st. Peroj i okolica bili su u vlasništvu Ravenske nadbiskupije i uglednih pulskih obitelji, kojima su stanovnici plaćali feudalna davanja, a u pisanim izvorima više je puta zabilježeno pod nazivima *Petroro* ili *Pedroli*. Dijeleći sudbinu čitavog poluotoka, Peroj je polovinom 16. st. gotovo potpuno opustjeo zbog kužnih epidemija i malarije, pa su mletačke vlasti u nekoliko navrata pokušale naseliti bolonjske, a kasnije grčke obitelji iz Nauplije (*Navplion*), no one se nisu dugo zadržale.¹⁰⁰⁴ Opsežna i dugotrajna kolonizacijska kampanja, dala je pozitivne rezultate tek 1657., kada je dovedeno trinaest obitelji Crnogoraca, čiji potomci i danas žive u Peroju.¹⁰⁰⁵ Budući da je novodoseljeno stanovništvo bilo pravoslavne vjere, postojeće sakralne građevine u Peroju napuštene su i prepuštene propadanju.¹⁰⁰⁶

Na zapadnome rubu naselja nalazi se građevina koja je nekada bila crkva sv. Stjepana. Budući da je još polovinom 17. st. izgubila izvornu funkciju, austrijske su vlasti crkvu 1834. nacionalizirale i prodale, a novi su ju vlasnici pregradili po dužini i visini te ju pretvorili u gospodarsku zgradu, kojoj su u prizemlju bile štale, a na katu ambari za sijeno. U narednim su stoljećima zazidani izvorni i probijeni novi otvori na vanjskim zidovima, a 1945. su porušeni i zidovi koji su dijelili apside. Početkom 21. st. zgradu je otkupio Grad Vodnjan, a od 2008-2013. na njoj su provedena arheološka istraživanja i konzervatorski radovi, nakon kojih je preuređena i prilagođena kulturno-turističkoj namjeni.

Riječ je o naglašeno longitudinalnoj dvoranskoj crkvi pravilne orijentacije, s tri pravokutne apside, od kojih je srednja nešto šira, upisane u ravan začelni zid. Apside su završavale polukalotom na ugaonim trompama, imale su po jedan prilično velik, polukružno

¹⁰⁰³ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 105.

¹⁰⁰⁴ C. De FRANCESCH, *L'Istria...*, str. 360; B. SCHIAVUZZI, „Cenni storici sull'etnografia dell'Istria“, *AMSI*, vol. 17-20, Parenzo, 1901-1904, str. 63; M. BERTOŠA, *Istra: doba Venecije*, str. 69-70.

¹⁰⁰⁵ A. ŠTOKOVIĆ, „Osnivanje grčko-pravoslavne parohije sv. Spiridona u Peroju 1784. (Prilog promišljanju povijesti pravoslavlja u Istri)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, no. 11, Zagreb, 2011, str. 24-25.

¹⁰⁰⁶ Mletačka Republika je pravoslavnom stanovništvu Istre dodijelila na korištenje crkvu Male Gospe (sv. Nikole) u Puli, koja je prilagođena istočnome obredu, a tek 1788. Perojci dobivaju dozvolu za gradnju svoje crkve sv. Spiridona.

zaključen prozor na zapadu i oltar u središtu, a prema brodu su se rastvarale trolučnim otvorom položenim na reljefno ukrašene konzole. Naknadno zazidan sjeverni ulaz, opremljen takozvanim gljivastim otvorom, vodio je izravno u svetište, dok se kroz glavni ulaz, sa zapadne strane, brodu pristupalo kroz predvorje, a možda i aksijalni zvonik, na čije su moguće postojanje ukazala nedavna arheološka istraživanja A. Miloševića i I. Matejčića.¹⁰⁰⁷ Iako su stariji autori uglavnom predlagali datacije u 13. st. ili 14. st., B. Marušić je crkvu sv. Stjepana svrstao u skupinu predromaničkih građevina podignutih u 7. ili 8. st., ponajprije zbog karakterističnog istočnog završetka, ali i nekolicine kamenih ulomaka skulpture pronađene u neposrednoj blizini.¹⁰⁰⁸ Slično je mišljenje iznio i I. Matejčić, koji je u nekim oblikovnim i arhitektonskim elementima zapaženim tijekom radova prepoznao oslanjanje na kasnoantičke uzore poput Eufrazijeve bazilike u Poreču i sv. Petra na Brijunima, ali i analogije s crkvama sv. Marije Velike kraj Bala i sv. Tome kraj Rovinja.¹⁰⁰⁹ No, njegova je datacija ipak ostala donekle otvorena, budući da je i sam naveo recentnu tezu S. Mustač, koja je slijedom analogija s obližnjega područja (npr. crkva Sv. Foške u Batvačima), pretpostavila da se radi o romaničkom zdanju, vjerojatno iz 11. st., „kada se južnoistarski graditelji još uvijek oslanjaju na oblikovna i tipološka rješenja prethodnoga stilskog perioda“, a u taj su vremenski horizont datirane i zidne slike čije se lakune i danas raspoznaju u interijeru crkve.¹⁰¹⁰

¹⁰⁰⁷ I. MATEJČIĆ – A. MILOŠEVIĆ, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, str. 366-369; I. MATEJČIĆ – A. MILOŠEVIĆ, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, str. 369-371.

¹⁰⁰⁸ B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“, str. 46-47.

¹⁰⁰⁹ I. MATEJČIĆ, *Sveti Stjepan...*, str. 6.

¹⁰¹⁰ I. MATEJČIĆ, *Sveti Stjepan...*, str. 5-8.

XVIII.1. Ulomak s ostatkom natpisa

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3003

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12 cm, vis. 14,5 cm, deb. 5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: U izvješću djelatnika Arheološkog muzeja Istre u Puli, Štefana Mlakara, od 21. listopada 1954. stoji da je ulomak, poklon vlasnika jednog dijela gospodarske zgrade u koje je podijeljena desakralizirana srednjovjekovna crkva sv. Stjepana u Peroju, a navodno je pronađen u neposrednoj blizini.

Opis: Manji je fragment odlomljen sa svih strana, a zbog ostatka natpisa na prednjoj plohi pretpostavlja se da je pripadao arhitravu oltarne ograde, iako je zbog njegove malene debljine, ali i teksta raspoređenog u barem dva reda moguće i da se radi o dijelu pluteja. U gornjem se redu razabire dio natpisa u rustičnoj kapitali: [...]NAR[...], koji se možda odnosi na ime donatora [Ber]NAR[dus], dok je u donjem sačuvano samo: [...]V[...]. V. Delonga je ovaj ulomak izdvojila zbog morfologije slova R i A, koju smatra vrlo rijetkom u epigrafskom pismu istočne obale Jadrana, a datirala ga je u kraj 8. st., ističući da se isti grafijski oblici prepoznaju kao „karakteristika kapitale u natpisima ranog karolinškog sloja“. Ipak, detaljnim uvidom u cjelokupan korpus epigrafskih ulomaka južne Istre uočena je naročita sličnost upravo u obliku i načinu klesanja navedenih slova s dijelovima arhitrava iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja (**kat. X.1**) i s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.27, 30**), koji su pripisani *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*. To ukazuje na mogućnost pomicanja gornje granice nastanka ulomka iz Peroja u početak 9. st., čak i u slučaju da isti nije bio dijelom opusa spomenute radionice.

Bibliografija: Š. MLAKAR, 1954; B. MARUŠIĆ, 1974, 47; V. DELONGA, 2000 (II), 55.

XIX. Galižana – crkva sv. Justa

Naselje Galižana nalazi se sedam kilometara sjeverno od Pule, usred plodne zaravni čiji neprekinuti kontinuitet naseljenosti seže do prapovijesti.¹⁰¹¹ Naziv mjesta (lat. *Galicianum*, tal *Gallesano*) povezuje se uz antički gens *Gallia*,¹⁰¹² doseljen još u vrijeme rimske centurijacije agera, čiji su tragovi i danas dobro vidljivi na okolnim poljima i vinogradima.¹⁰¹³ O dubokoj ukorijenjenosti kršćanstva na ovome području svjedoči velik broj crkava u naselju i neposrednoj blizini.¹⁰¹⁴ Smatra se da je ovdje bila osnovana jedna od prvih istarskih župa, podređenih Puskome biskupu, koji je bio feudalni gospodar Galižane sve do kraja 12. st.¹⁰¹⁵ Zahvaljujući gustoći naseljenosti i kultiviranosti obradivih površina u ranom srednjem vijeku, područje Galižane nije bilo naseljavano Slavenima, pa se do danas uvelike sačuvao stari romanski dijalekt.¹⁰¹⁶ Galižanu su uglavnom poštedjele ili zaobišle i velike kužne epidemije, pa je tako u matičnim knjigama župnog arhiva zapisano da je 1630. imala 715 stanovnika, po čemu je bila daleko iznad Pule, u kojoj je tada živjelo svega tristotinjak ljudi.¹⁰¹⁷

Crkva sv. Justa smještena je na sjeverozapadnome rubu naselja,¹⁰¹⁸ a bila je sjedište župe sve do 1634., kada je izgrađena crkva sv. Roka.¹⁰¹⁹ Pretpostavlja se da je najraniji sloj crkve sv. Justa kasnoantički,¹⁰²⁰ vjerojatno iz 5. st.¹⁰²¹ U srednjem je vijeku nekoliko puta pregrađivana, a budući da nikada nije sustavno istražena, njezin se izvorni oblik može samo pretpostaviti ispod romaničkih, gotičkih i baroknih pregradnji, tijekom kojih je dobila trobrodnu tlocrtnu dispoziciju, s izbočenom pravokutnom apsidom, preslicu na zapadnom

¹⁰¹¹ C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 417-418.

¹⁰¹² B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 114-115.

¹⁰¹³ E. IMAMOVIĆ, „Problem centurijacije...“, str. 69-74; R. MATIJAŠIĆ, „Gli agri...“, str. 7-104; D. BULIĆ, „Rimska centurijacija...“, str. 50-74.

¹⁰¹⁴ C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 418.

¹⁰¹⁵ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 114-115.

¹⁰¹⁶ P. TEKAVČIĆ, „Današnji istroromanski dijalekt Vodnjana“, *Rad JAZU*, no. 348, Zagreb, 1967, str. 141-288; G. RADOSSI, „Toponomastica comparata di Dignano, Fasana, Gallesano, Valle e Sissano in Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 20, Rovigno, 1990, str. 85-131.

¹⁰¹⁷ G. TARTICCHIO, *Storia di un antico borgo dell'Istria. Ricordi di Gallesano, rivisitati e ampliati da Pietro Tarticchio*, Milano, 2003, str. 29; M. DRANDIĆ, „I registri parrocchiali di Gallesano: analisi del più antico manoscritto“, *Atti CRSRV*, vol. 43, Rovigno, 2013, str. 495-532.

¹⁰¹⁸ G. TARTICCHIO, *Ricordi di Gallesano*, Pordenone, 1968, str. 36-40; C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 435.

¹⁰¹⁹ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 123; A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 11-16; W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 79-81; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica prima“, str. 52; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 89; B. MARUŠIĆ, „Kršćanstvo i poganstvo...“, str. 560; N. MARAKOVIĆ - M. JURKOVIĆ, „Signatures“, str. 362.

¹⁰²⁰ G. TARTICCHIO, *Storia di un antico borgo...*, str. 36.

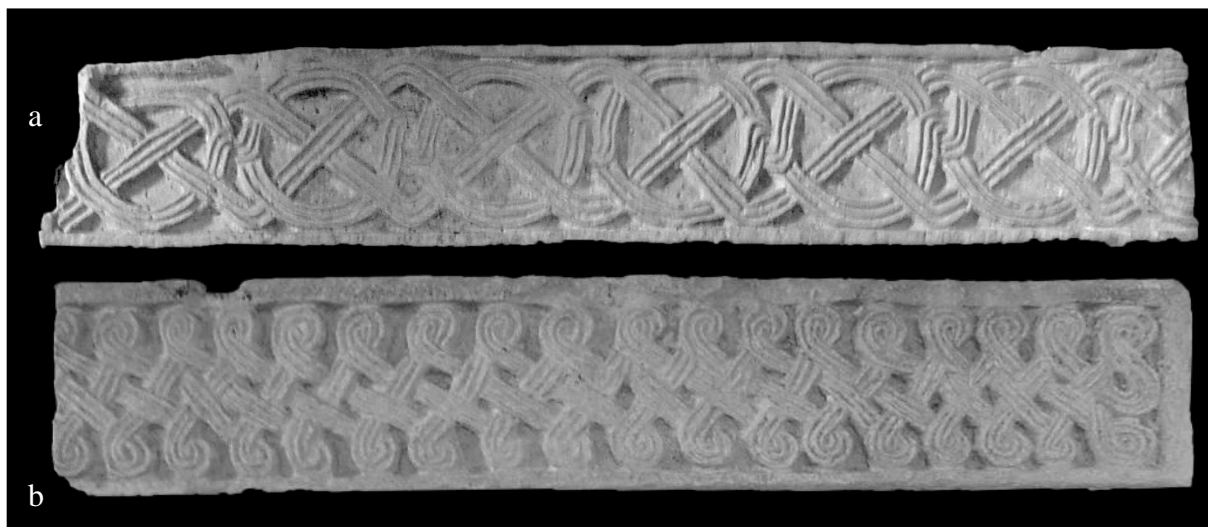
¹⁰²¹ B. MARUŠIĆ, „Kršćanstvo i poganstvo...“, str. 560; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 89; B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 328.

pročelju, sakristiju na sjeveroistoku i polukružne prozore na bočnim zidovima. Zbog navedenih je pregradnji zapadno pročelje dobilo neobičan oblik, pri čemu su srednji i sjeverni brod prekriveni dvovodnim krovom, a južni, nešto niži od srednjeg, ima zaseban kosi krov. Glavni je ulaz u crkvu na zapadu, gdje su još sačuvane nadgrobne ploče srednjovjekovnoga groblja koje se nalazilo uokolo crkve, dok se južnom brodu pristupa izravno s ceste, spuštajući se stubama kroz mali ulaz na sredini bočnog zida. Svetište se nalazi u samoj apsidi, ograđeno je plutejima s predromaničkim vijencima i ima prolaz u sredini, a u odnosu na ostatak crkve povišeno je za tri stepenice. Renesansni je oltar prislonjen uz istočni zid apside, a na zapadnom je ulaz u sakristiju, iznad kojega je 1930-ih M. Mirabella Roberti izložio jedan arhitrav sa zavjetnim tekstom,¹⁰²² koji je pripadao predromaničkoj oltarnoj ogradi crkve.¹⁰²³

¹⁰²² **V. DELONGA**, „Galižana. Crkva sv. Justa (I.39)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 39.

¹⁰²³ **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 438.

XIX.1. a, b Dva glatka pluteja s reljefno ukrašenim vijencima

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: u sekundarnoj upotrebi kao dijelovi ograde u ravnini trijumfalnog luka, na povišenom dijelu svetišta, u crkvi sv. Justa u Galižani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 103 cm, vis. 18,5 cm, deb. 11 cm

b) šir. 103 cm, vis. 19 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Moguće je da su pluteji već u kasnom srednjem vijeku bili skraćeni i reupotrijebljeni. Ulomke „bizantske skulpture“ u crkvi sv. Justa spomenuo je B. Schiavuzzi, 1908., a W. Gerber je 1912. objavio fotografije na kojima se vide svetište i pluteji na poziciji na kojoj se nalaze i danas.

Opis: Pluteji i vijenci izrađeni su iz jednog komada kamena i ni s jedne se strane ne naziru tragovi njihova spoja. Glavno polje pluteja je glatko i recentno prebojano. Prema dekoraciji vijenaca može se zaključiti da su pluteji na jednome kraju cjelovito sačuvani, izuzev manjeg nedostajućeg dijela na gornjem lijevom kutu vijenca pluteja **a**, dok su na drugome ravno odrezani pri naknadnoj upotrebi. Vjerojatno su tada nastale okrugle rupe i pravokutna udubljenja na gornjim stranicama. Vijenci su blago istaknuti u odnosu na donju plohu i uokvireni tankim letvicama. Vijenac pluteja na lijevoj strani svetišta (**a**) ukrašen je dvjema isprepletenim troprutim trakama, tako da jedna tvori niz od šest jednostavnih rombova, a druga niz od sedam čvorom povezanih krugova. Sjecište rombova je u sredini kružnih

motiva, a čvorovi su u središtu rombova. Pluteju na desnoj strani svetišta (**b**) vijenac je ukrašen dvjema troprutim beskonačnim trakama koje čine niz prepletenih „S“-motiva.

Tehnička razina izvedbe motiva upućuje na prosječnoga klesara, kojemu su pleterne trake ponekad nejednako široke, a izgled čvorova nije ujednačen. Ipak, izvedeni motivi u konačnici djeluju uredno, a gornja i donja polovina vijenaca su simetrične. Jedino odstupanje zapaža se kod posljednjega kruga vijenca pluteja **a**, gdje je diskretno izbjegnuto oštećenje kamenoga bloka. Presjek prutaka traka je oštar, a bridovi su okomiti na nešto pliće uklesanu pozadinu. Jednaku kombinaciju motiva i vrlo blizak duktus klesanja susreće se na pluteju s pticama i pogrešno prenesenim crtežem iz crkve sv. Flora u Loborici (**kat. XXVI.1**), čiji su arhitravi dovedeni u vezu s *Klesarskom radionicom iz Galižane*. S istom se produkcijom povezuje i arhitrav s natpisom iz bazilike sv. Justa (**kat. XIX.4**), pa se pretpostavlja da se radi o jedinstvenom obnoviteljskom pothvatu, iniciranom početkom 9. st. od strane neimenovanog galižanskog svećenika, pri čemu je angažirana poznata domaća radionica.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 80; G.TARTICCHIO, 1968, 36; C. GHIRALDO, 2006, 438.

XIX.2. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4420

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 41 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških zahvata na crkvi Sv. Justa u Galižani, koja je tridesetih godina dvadesetog stoljeća predvodio M. Mirabella Roberti. Nalazio se u apsidi prizidanoj tijekom romaničke pregradnje crkve, reupotrijebljen kao dio građevnoga materijala. Izvorna ubikacija ulomka nije poznata.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Ukasno je polje podijeljeno u dva reda. Gornji je ispunjen nizom niskih kuka nagnutih ulijevo, što ukazuje na to da je činio dio arhitrava

desne strane trabeacije oltarne ograde. Glavice kuka klesane su koso položenim dlijetom, a pravilni se slojevi zavojnice savijaju oko naglašenog središnjega oka, prema niskim, jednostrukim nožicama, gotovo polegnutim na donju letvicu. Kuke se međusobno ne dodiruju, a prostori među njima duboko su uklesani. Donji dio ulomka uokviren je glatkim letvicama unutar kojih teče uredno klesana tropruta dvotračna pletenica kružnih pregiba. Klesana je sigurnim rezom, prutci su paralelni, a u presjeku oblikuju obrnuto dvostruko slovo W. Morfološki i izvedbeno ulomak je blizak dijelovima arhitrava iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-29**) i crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10**), koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa se istoj pripisuje i ovaj ulomak, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 80; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315, T2/4.

XIX.3. Ulomak arhitrava

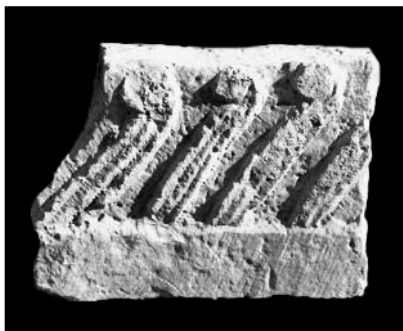

Foto iz: AMI

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4419

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29,5 cm, vis. 21 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Dio arhitrava je pronađen reupotrijebljen, u funkciji građevnog materijala u naknadno dozidanom apsidalnom dijelu crkve, datiranom u romaniku.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Vidljiva su oštećenja površine na prednjoj strani. Ukasno polje podijeljeno je u dvije zone. U donjoj je oko 5 cm široka, neukrašena letvica, a u gornjoj ostatak niza kuka izduženih, troprutih nožica i sitnih glavica. Nagib kuka u desnu stranu ukazuje na izvorni položaj ulomka na lijevoj polovini trabeacije oltarne ograde. Način komponiranja ukrasne plohe, izostanak pleterne dekoracije, nesiguran duktus i neujednačen izgled kuka usporedivi su s dijelom ulomaka liturgijske skulpture pronađene kod crkve sv. Pelegrina, gdje se vjerojatno nalazilo proizvodno središte *Klesarske radionice iz Galižane*, kojoj se pripisuje i opisani ulomak. Budući da se ulomak načinom izrade, morfologijom i dimenzijama ne uklapa u cjelinu s preostalim poznatim komadima predromaničke oltarne

ograde crkve sv. Justa, može se prihvatiti mišljenje B. Marušića da je donesen kao građevni materijal s nekog od obližnjih lokaliteta koji su liturgijskim namještajem opremljeni početkom 9. st.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 79-80; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315 (T2/5).

XIX.4. Arhitrav s natpisom

Foto: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Izložen nad prolazom iz svetišta u sakristiju grobljanske (nekad župne) crkve sv. Justa u Galižani.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 166 cm, vis. 23,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Arhitrav se od početka 20. st., odnosno konzervacije crkve provedene pod nadzorom M. Mirabella Robertija, nalazi izložen na dvije konzolice iznad prolaza što iz svetišta bazilike sv. Justa vodi u sakristiju.

Opis: Arhitrav je sačuvan gotovo u cijelosti. Minimalno je skraćen na desnom kraju. Okrugla rupa na vrhu i pravokutna perforacija koja se nalazi otprilike na polovini gornjeg registra prednje strane nastale su naknadnom upotrebom grede. Lice je podijeljeno u dvije zone. U gornjoj polovini teče pravilan niz od 23 sačuvane kuke, krupnih glavica velikog, naglašenog središnjeg „oka“ i dvoprutih nožica koje se šire prema dnu, oblikujući mali trokut nalik jedru. U donjoj je glatko polje kojim teče natpis u rustičnoj kapitali: +QVI LEIS ET INTELEIS ORO PRO ME PECATO[re]. Pleterne dekoracije ili letvičasti okviri polja u ovome su slučaju izostali.

Nagib kuka u lijevu stranu ukazuje na izvorni položaj arhitrava na desnoj polovini trabeacije i vjerojatnost postojanja parnjaka na suprotnoj strani oltarne ograde, gdje se nalazio početak teksta što ga je, sudeći prema jezičnim izrazima koji se javljaju u sačuvanom dijelu natpisa, iz zavjetnih pobuda sastavio neki klerik, kao svjedočanstvo vlastitog angažmana na preuređenju ranokršćanske crkve, provedenom početkom 9. st. Oblik i način klesanja slova jednaki su kao na dva ulomka trabeacije iz Fažane: fragmentu zabatnoga luka iz crkve sv. Elizeja (**kat. XVII.1**) i arhitravu koji je u funkciji spolija ugrađen u zapadni zid crkve sv. Kuzme i Damjana (**kat. XVII.2**), a zamjetan je i niz grafijskih sličnosti s epitafom na sarkofagu majstora *Iohannesa* i *Garibertusa* iz crkve Sv. Silvestra u Vallsuri pored Galižane (**kat. XXIV.1**), na koje je uputila i V. Delonga. Budući da je reljefni ukras drugačiji i dorađeniji nego na preostalim epigrafskim spomenicima ove skupine povezane uz produkciju *Klesarske radionice iz Galižane*, može se pretpostaviti da je arhitrav iz crkve sv. Justa nastao nekoliko godina kasnije ili da je jedan od imenovanih majstora (vjerojatno mlađi, *Garibertus*) uklesao natpis na gotov arhitrav kojega je izradio drugi klesar.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 80; G.TARTICCHIO, 1968, 36; V. DELONGA, 2000 (I), 222; V. DELONGA, 2000 (II), 39 (I.27); C. GHIRALDO, 2006, 438.

XIX.5. Ulomak pluteja

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4438

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 70,5 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Izvorna ubikacija ulomka nije poznata. B. Marušić navodi da je pronađen u Galižani, ali ne precizira mjesto niti okolnosti nalaza.

Opis: Ulomak pluteja odbijen je s tri strane, tako da čini nepravilan oblik. U odnosu na središnje polje gornja je greda tek neznatno izbočena. Uokvirena je tankim glatkim letvicama između kojih se nalazi sedmeropruti luk pod kojim je u krug upisana rozeta sa sedam glatkih, plošno izvedenih latica i s naglašenim središnjim okom. Presjek prutaka luka

je zaobljen, jednako kao i presjek prutaka neodređenoga motiva središnjeg polja. U morfološkim se osobinama motiva, niskom profilu reljefa i načinu odvajanja ukrasnoga vijenca od središnjega polja prepoznaje oslanjanje na modele iz prethodnih razdoblja, što uz urednu u sigurnu izvedbu i evidentno poznavanje tehnika dizajniranja polja trokutom i šestarom ukazuje na klesara prethodno stečena zanatskog iskustva, koji poznate predloške nastoji osuvremeniti elementima viđenim u okolnim crkvama, a nerazumijevanje tog novog likovnog jezika manifestira se u izvedbi višeprutih lukova nalik pleternim trakama. Taj je proces u ruralnim sredinama poput Galižane započeo nešto kasnije nego u gradu ili na područjima zahvaćenim prvim valom izgradnje karolinških crkava, zbog čega je moguće vrijeme nastanka opisanog ulomka bliže kraju nego sredini 8. st. B. Marušić ga je povezao s liturgijskom skulpturom iz crkve San Zeno u Savolagu kraj Galižane, iako među njima nema jasnih izvedbenih i likovnih paralela. One se, međutim, mogu pronaći na fragmentu pluteja s nedalekog lokaliteta *Monte Lesso* (**kat. XIX.6**) ili na dijelu nalaza s područja oko crkve sv. Pelegrina kraj Galižane (**kat. XXI.10a,b**), kojima dekoracije izgledom i načinom klesanja geometrijskih elemenata odstupaju od uobičajenih pleternih motiva zrele predromanike, a po fakturi su znatno sličniji opisanom, što ukazuje na njihovo zajedničko radioničko porijeklo, odnosno pripadnost opusu *Klesarske radionice iz Galižane*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-5, 315, 332 (T2/6).

XIX.6. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7459

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29,5 cm, vis. 27 cm, deb. 7 cm

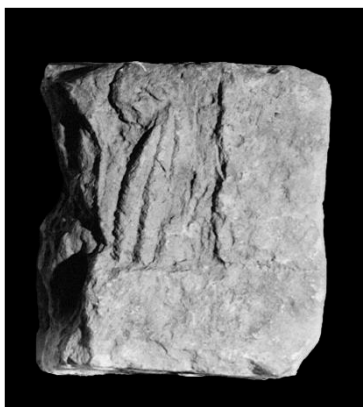
Mjesto i okolnosti nalaza: Arheološkom muzeju Istre u Puli

ulomak je šezdesetih godina 20. st. poklonio ing. Krizmanich iz Pule, koji ga je pronašao na lokalitetu *Monte Lesso*, jugozapadno od Galižane. Područje nije arheološki istraživano, pa nije poznato niti kojoj je crkvi ulomak eventualno mogao pripadati.

Opis: Sačuvan je središnji dio ukrasnoga polja pluteja, odlomljenog sa svih strana. Od reljefne se dekoracije raspoznaje deseterolatična rozeta upisana u dvostruku kružnicu i dio višeprute geometrijske osnove neke složenije pleterne kompozicije. Morfološki i izvedbeno ulomak je jednak dijelu fragmenata liturgijske skulpture pronađene u blizini crkve sv. Pelegrina kraj Galižane (**kat. XXI.10a,b**) i prethodno opisanom dijelu pluteja (**kat. XIX.5**), zbog čega ga se pripisuje *Klesarskoj radionici iz Galižane*, a ispravnost takve atribucije potvrđuje i porijeklo ulomka, odnosno činjenica da je pronađen na lokalitetu koji se nalazi unutar utvrđenog areala djelovanja te radionice.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 314, 332, (T7/1).

XIX.7. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-133

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U dokumentaciji Arheološkog muzeja Istre u Puli ulomak se vodi kao nalaz

nepoznate provenijencije, dok M. Vicelja kao mjesto nalaza navodi crkvu sv. Justa u Galižani.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Na desnoj se strani nalazi ostatak neukrašenog usadnika, što ukazuje na izvorni položaj arhitrava na desnoj polovini oltarne ograde. U donjem dijelu prednje strane nalazi se široka glatka traka, a nad njom samo jedna od niza kuka, malene glavice i čunjaste nožice, okomite na podnožje. Unatoč oštećenju površine reljefa prepoznaju se kratka linija kojom je naznačen dio zavojnice glavice i podjela nožice na tri dijela plitkim, kosim utorima, koji dozvoljavaju dataciju ulomka u početak 9. st., dok kompozicijske, morfološke i izvedbene karakteristike, usporedive s djelima iz opusa *Klesarske radionice iz Galižane* (**kat. VIII.6, kat. XI.31, kat. XV.2, kat. XXI.4-6**), ukazuju na to da istoj valja pridružiti i razmatrani ulomak.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 21.

XX. Galižana – crkva sv. Antuna Opata

Crkva sv. Antuna Opata nalazi se u središtu Galižane, u predjelu zvanom *Toro*.¹⁰²⁴ To je jednobrodna građevina, ravnog začelja, pokrivena dvovodnim krovom, sa zvonikom na preslicu i malim, ograđenim predvorjem. Građena je u 15. st., o čemu svjedoče gotički prozori na južnom i zapadnom zidu te natpis na gredi iznad ulaza, na kojem se uz križ i nečitljiv tekst raspoznaje datum „2. IX. 1443.“¹⁰²⁵ U crkvi se nalazi novovjekovni oltar u čiji je zidani stipes, kao dokaz kontinuiteta svetoga mjesta, ugrađen kameni blok s isklesanim križem, koji je pripadao starijem oltaru ove ili neke obližnje crkve. U vanjsku je stranu južnog zida ograde dvorišta ugrađen predromanički pilastar,¹⁰²⁶ a među gotičkim se prozorima na istoj strani crkve nalaze još tri spolija ukrašena pleternim ornamentima. Prema pričanju mještana potonji su spoliji preneseni s ruševina neke nepoznate crkve u blizini, u vrijeme obnove crkve sv. Antuna Opata, dvadesetih godina 20. st.¹⁰²⁷ Lokalnu tradiciju potvrđuje i tekst W. Gerbera, iz 1912. u kojemu piše o ulomcima iz Galižane, pri čemu uz crkvu sv. Antuna Opata navodi samo dio pilastra („*ein kleines byzantinisches Fragment*“) u južnom dijelu ograde pred crkvom, dok puno veće ulomke na istoj strani uopće ne spominje, jednostavno zato što su oni na to mjesto ugrađeni tek kasnije.¹⁰²⁸ Prema bilježenju Don Giacomoa Capolicchia koji je u Galižani bio „*capelano ed economo*“, datiranom 18. kolovoza 1798., crkva sv. Antuna Opata bila je sjedište istoimene bratovštine.¹⁰²⁹

¹⁰²⁴ G. TARTICCHIO, *Storia di un antico borgo...*, str. 46-48; C. GHIRALDO, „I toponimi...“, str. 556.

¹⁰²⁵ C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 417-418.

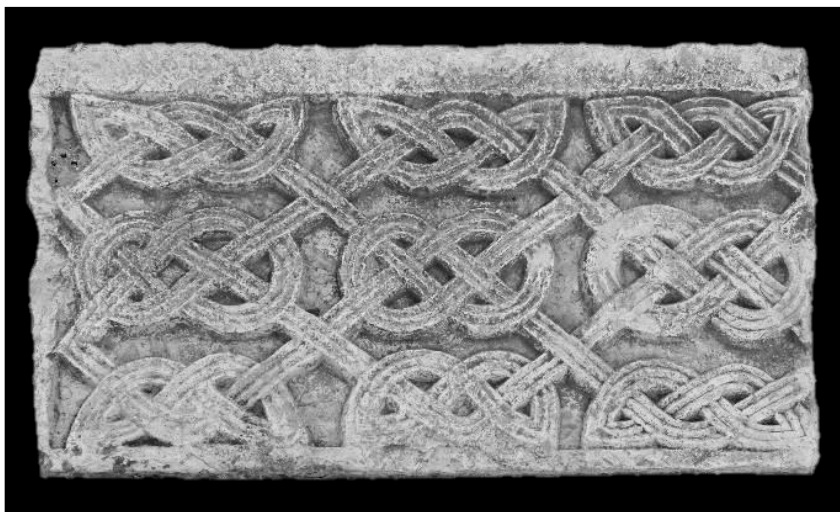
¹⁰²⁶ B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 218.

¹⁰²⁷ I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, *Kiparstvo I*, str. 192-193.

¹⁰²⁸ W. GERBER, *Altchristliche...*, str. 80.

¹⁰²⁹ G. TARTICCHIO, *Storia di un antico borgo...*, str. 50.

XX.1. Plutej

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu crkve sv. Antuna Opata u Galižani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 75 cm, vis. 46 cm

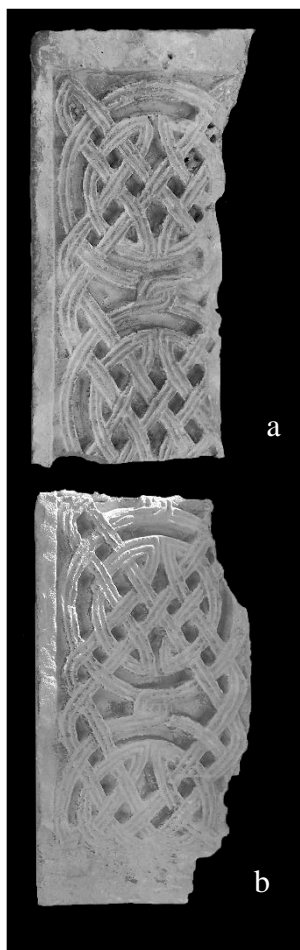
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je prenesen s nekog obližnjeg lokaliteta i ugrađen u južni zid crkve vjerojatno tijekom njene obnove dvadesetih godina 20. st. Iako nije moguće utvrditi kada je točno obnova provedena, iz starijih je opisa crkve vidljivo da spoliji početkom toga stoljeća još nisu bili na mjestu na kojem se danas nalaze.

Opis: Ploča je sačuvana u punoj visini, a odlomljena je s lijeve strane. U zid crkve je ugrađena naopako, tako da se široka, glatka donja letvica nalazi na vrhu, a uska, na koju se polagao vijenac pluteja koji nije sačuvan, na dnu. Prednja je stranica ukrašena prepletom troprutih pleternih traka koje se križaju i savijaju oblikujući po jedan niz povezanih pereca uz gornji i donji rub plohe te jedan niz povezanih petlji u obliku broja osam u srednjem redu. Potonji se motiv učestalo pojavljuje na liturgijskoj skulpturi Istre početkom 9. st., s aktivnošću *Istarske internacionalne klesarske radionice*, čiji se „rukopis“ na opisanom ulomku raspoznaje u sigurnom i urednom duktusu klesanja, prutcima traka koji imaju oštar presjek u obliku obrnutog dvostrukog slova W i bridovima motiva koji su okomiti na naglašeno duboko uklesanu i uglačanu pozadinu. Ikonografske, morfološke i izvedbeno-

tehničke karakteristike spolija iz Galižane prepoznaju se i na dijelu vrhunski izrađene predromaničke skulpture iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.39-61**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 218; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 192-193.

XX.2. a,b Dva ulomka pilastara

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spoliji u južnom zidu crkve sv. Antuna Opata u Galižani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 29 cm, vis. 50 cm

b) šir. 29 cm, vis. 51 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomci su preneseni s nekog obližnjeg lokaliteta i ugrađeni u južni zid crkve vjerojatno tijekom njene obnove dvadesetih godina 20. st. Iako nije moguće utvrditi kada je točno obnova provedena, iz starijih je opisa crkve vidljivo da spoliji početkom toga stoljeća još nisu bili na mjestu na kojem se danas nalaze.

Opis: Jednom je ulomku odlomljen donji dio, dok je drugome odlomljen gornji, a sačuvao se dio donjeg usadnika izbrazdanog plitkim, neravnim linijama. Reljefna dekoracija prednje stranice ulomaka mogla bi se rekonstruirati u jedan pilastar, dodavanjem

manjeg dijela na sredini, ali bi onda njegova visina bila veća od uobičajene, pa se pretpostavlja da su ulomci ipak pripadali različitim pilastrima. Oba su oštećena na desnoj strani, dok im je na lijevoj sačuvan dio letvičastog okvira prednje plohe, koju je potpuno prekrivao složeni geometrijski preplet učvorenih medaljona u kojima povezani, nasuprot postavljeni pereci priljubljenih vrhova oblikuju upisane kružne oblike. Na donjem dijelu pilastra kružni je segment skraćen, čime je kompozicija vješto prilagođena ograničenim dimenzijama ukrasnoga polja. Zbog složenosti izvedenog apstraktnog pleternog motiva B. Marušić je spolije iz Galižane datirao u 10. st., no njegovo je mišljenje osporio I. Matejčić,

koji ih je usporedio s ulomcima skulpture iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, pronađenim početkom 21. st., za koje, sasvim ispravno, smatra da su naručeni u prvoj polovini 9. st.

Ovakav kompleksni pleterni uzorak blizak je dekoracijama kojima su ukrašeni dijelovi liturgijskoga namještaja u crkvi sv. Eufemije u Gradu, a u Istri se pojavljuje s klesarima *Istarske internacionalne klesarske radionice*, početkom 9. st., što bez sumnje potvrđuje i ranije iznesenu Matejčićevu dataciju, dok atribuciju spolija iz Galižane spomenutoj produkciji, osim izbora motiva, potvrđuju izvedbeno-tehničke odlike poput točnog prenošenja uzorka, sigurnog duktusa i urednog klesanja prutaka oštrog presjeka, kao i duboko uklesavanje pozadine na koju su bridovi motiva okomiti.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 218-219; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 192-193.

XX.3. Pilastar oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen kao spolij na južnoj strani dvorišnog zida ispred gotičke crkve sv. Antuna Opata u Galižani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 80 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Izvorna ubikacija pilastra nije poznata. U vanjski je dio dvorišnoga zida crkve sv. Antuna Opata u Galižani ugrađen još prije početka 20. st., kada ga na tom mjestu spominje W. Gerber.

Opis: Ukrasno polje pilastra sačuvano je u cijelosti, a neukrašeni je usadnik odlomljen. Reljefno dekorirana stranica obrubljena je raščlanjenim letvičastim okvirom, unutar kojega je izvedena kompozicija od tri superponirana grčka križa proširenih krajeva kasti, zaključenih minijaturnim volutama, upisana u troprute medaljone, od kojih se prema svakom kutu pruža po jedna sitna volutica.

Duktus klesanja prilično je siguran, što se kosi s očitim nerazumijevanjem zakonitosti kreiranja uobičajenih shema ornamentalnog pleternog sloga, vidljivim u izvedbi nasuprot postavljenih cik-cak traka na mjestima gdje bi se inače trebali nalaziti zaobljeni pregibi ili čvorovi. B. Marušić je zaključio da se radi o „degeneriranom motivu kružno-čvornog pletera... izrađenom u razdoblju rane romanike ili barem na prijelazu iz pleterne u ranoromaničku skulpturu“, no, takvom vremenskom određenju ne odgovara izgled križeva, kakvi se na liturgijskoj skulpturi istarskoga poluotoka javljaju krajem 8. st., sporadično se zadržavajući tek u ruralnim predjelima i prvih godina 9. st. (**kat. XIX.15, kat. XLVI.1**). Iako se ne zna za koju je crkvu pilastar bio izrađen, može se pretpostaviti da je pripadao nekoj od brojnih sakralnih građevina u okolici Galižane, područja na kojemu je djelovala lokalna klesarska radionica izrasla na tradiciji prethodnih generacija, čiji su pojedini klesari na prijelazu 8. u 9. st. već baratali tehničkim znanjima izrade reljefa, ali ne i principima dizajniranja suvremenih geometrijskih kompozicija, što je rezultiralo uradcima poput razmatranog pilastra.

Bibliografija: W. GERBER, 1921, 80; B. MARUŠIĆ, 1958 a, 218.

XXI. Galižana – crkva sv. Pelegrina

Ruševine crkve sv. Pelegrina nalaze se oko 2 km jugozapadno od Galižane, pored sela Fondole, na samoj granici s općinom Fažana i danas se gotovo ne vide.¹⁰³⁰ Iako se o postojanju crkve sv. Pelegrina na tome predjelu znalo iz pisanih izvora s početka 14., 15. i 18. st., a lokalitet je pod tim imenom upisan i u katastarski plan iz 1820,¹⁰³¹ tek je A. Gnirs, tijekom arheoloških istraživanja 1909., utvrdio točnu lokaciju crkve, otkopao njezine zidove i izradio tlocrt s ucrtanim fazama gradnje.¹⁰³² Prva je crkva bila jednobrodna, longitudinalna građevina, s jednom plitkom, izbočenom, polukružnom apsidom i nekom vrstom nartekse koji se pružao duž zapadne i južne strane crkve, dok je sa sjeverne bilo manje groblje. Na temelju pronađenih ulomaka arhitektonske dekoracije Gnirs je crkvu datirao u kraj 8. ili početak 9. st., iako oblik svetišta, sa samo jednom, naglašeno plitkom apsidom, kao i postojanje nartekse, ukazuju na nešto ranije vrijeme gradnje, tijekom 6. ili 7. st.

Glavni se ulaz nalazio na zapadnom pročelju, malo pomaknut iz osi oltara, a na južnom je zidu postojao prolaz koji je vodio u pravokutnu pomoćnu prostoriju. Svetište je zauzimalo oko 1/3 ukupne dužine crkve, a od naosa ga je dijelila visoka oltarna ograda. Prema ostatku baze i pronađenim fragmentima kamenoga namještaja Gnirs je zaključio da je uz svaki bočni zid bio prislonjen po jedan pilastar te da su dva stajala uz jedini prolaz u svetište. Trabeaciju su nosili stupići s kapitelima, a nad prolazom se nalazio zabatni luk. Dekorativni repertoar pluteja Gnirs je sumarno opisao „ukrasima u maniri reljefnog stila s kraja razdoblja seobe naroda... čiji geometrijski ornamenti odstupaju od inače uobičajenih motiva pletera“, primijetivši da su arhitravi ukrašeni „ornamentom osobito učestalim u kasnijem razdoblju seobe naroda.“¹⁰³³ Za stipes oltara, koji se nalazio u središtu apside, reupotrijebljen je antički stup s kapitelom, u kojemu je načinjeno udubljenje za relikvije.

Crkva je bila preuređena, vjerojatno u 11. st., o čemu svjedoči jedan ulomak stupa s nepotpunim natpisom na prednjoj strani, koji je bio upotrijebljen kao građevni materijal u 17. st., kada je crkva pregrađena u malenu kapelu, koja je obuhvatila dio broda i nešto više od

¹⁰³⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 122 (lokalitet naziva *Agello* = *Agelum*, deminutiv od *ager*); Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 154, 175 (navodi da se lokalitet naziva *Prostimio*); C. GHIRALDO, „I toponimi...“, str. 580; C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 445.

¹⁰³¹ Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 175; R. MATIJAŠIĆ, „Toponomastica storica...“, str. 325.

¹⁰³² A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 5-11.

¹⁰³³ K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ (ur.), *Arheološki tekstovi*, str. 199.

polovine svetišta. Gnirs je u natpisu raspoznao ime pulskog biskupa Bede, pretpostavivši na temelju praznina u kronotaksi *Elenchus episcoporum Polensium* i sačuvanog slova M u dijelu natpisa, da je isti bio na čelu biskupije u prvoj polovini 11. st.¹⁰³⁴

¹⁰³⁴ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 7-8.

XXI.1. Donji dio kutnog pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-30

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 57 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen na lokalitetu sv. Pelegrin kraj Galižane, tijekom arheoloških istraživanja koja je 1909. predvodio A. Gnirs. Ta su istraživanja obuhvatila ostatke crkve, ali i nekoliko obližnjih zemljišnih čestica, na kojima su također pronalazeni reljefno ukrašeni

predromanički kameni fragmenti. Budući da su u Gnirsovom izvješću, objavljenom 1911., svi nalazi prikazani na zajedničkim fotografijama i popraćeni kratkim, sumarnim opisom, nije moguće utvrditi točnu poziciju na kojoj je pilastar pronađen.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjem dijelu, a na dnu nedostaje neukrašeni usadnik. U presjeku ima oblik slova L. Desna bočna strana je glatka, a na lijevoj se nalaze dvije okrugle rupe. Prednje je polje obrubljeno tankom, glatkom letvicom i ukrašeno višetračnim mrežistem načinjenim jednoprutim trakama, neotklesanih međuprostora. U nesigurnom duktusu, plitkom klesanju i nedovršenom pokušaju izvedbe troprutog motiva, vidljivom na jednoj traci u dnu pilastra, prepoznaje se težnja lokalnoga klesara za kopiranjem složenih kompozicijskih obrazaca koji su se kao dio produkcije kvalitetnih južnoistarskih gradskih radionica pojavili krajem 8. st., čime je postavljen *terminus post quem* za dataciju razmatranog pilastra u početak 9. st. S obzirom na morfološko-izvedbene karakteristike i mjesto nalaska, ulomak se pripisuje *Klesarskoj radionici iz Galižane*, čije se pretpostavljeno sjedište proizvodnje nalazilo u blizini crkve sv. Pelegrina.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8; M. VICELJA, 1990b (II), 65.

XXI.2. Ulomak kutnog pilastra

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-29

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 36 cm, deb. 10 cm

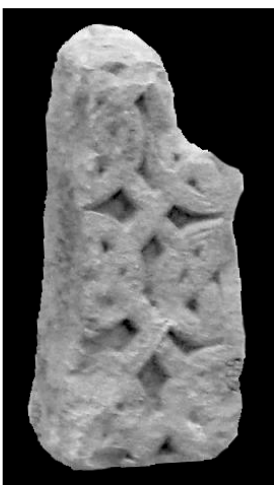
Mjesto i okolnosti nalaza: Okolnosti nalaza ulomka nisu poznate. U

muzejskoj je evidenciji zabilježen kao fragment s lokaliteta sv. Pelegrin kraj Galižane, pa se pretpostavlja da je pronađen tijekom Gnirsovih istraživanja, provedenih 1909.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. U presjeku ima oblik slova L. Na jednoj se bočnoj strani nalazi utor za umetanje pera pluteja, dok je na drugoj otklesan za širinu rubne letvice reljefnoga polja. Lice pilastra prekrivala je višetračna mreža jednoprutih traka neotklesanih međuprostora, kao na prethodno opisanom ulomku (**kat. XXI.1**) što ukazuje na to da su pripadali istoj oltarnoj ogradi, vjerojatno same crkve sv. Pelegrina, kraj koje su pronađeni. Sukladno tome i ovaj se ulomak pripisuje *Klesarskoj radionici iz Galižane* i datira u razdoblje početka 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 65.

XXI.3. Ulomak pilastra

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-597

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 42 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen na lokalitetu sv. Pelegrin kraj Galižane, tijekom arheoloških istraživanja koja je 1909. predvodio A. Gnirs. U njegovu izvješću objavljenom 1911. nalazi su prikazani na zajedničkim fotografijama i popraćeni uopćenim opisom, a budući da nije

navedena točna pozicija nalaska ulomka, ne zna se da li je ulomak pripadao oltarnoj ogradi crkve sv. Pelegrina ili je bio izrađen za neku drugu sakralnu građevinu u koju nikada nije dostavljen.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane, a jedan je kut četvrtasto odrezan pri naknadnoj upotrebi. Duža bočna strana je ravno otklesana za otprilike 2-3 cm, a na kraćoj se sačuvao ostatak spojnog utora za umetanje pera pluteja. Na naličju se nalazi pravokutna rupa načinjena prilikom izlaganja u postavu muzeja. Prednje je polje bilo uokvireno glatkom letvicom, čiji se ostatak nalazi uz rub kraće strane. Reljefni ukras čine dva nasuprot postavljena niza povezanih pereca. Unatoč površinskim oštećenjima vidljivi su duboko uklesavanje pozadine i bridovi motiva okomiti na nju te podjela traka na tri prutka. Nepravilnosti u izvedbi inače simetričnog motiva ukazuju na rad lokalnoga klesara, koji je, sudeći prema mjestu nalaska pilastra, djelovao unutar *Klesarske radionice iz Galižane*, što dozvoljava dataciju fragmenta u razdoblje početka 9. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8; M. VICELJA, 1990b (II), 73.

XXI.4. Dva ulomka arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-149

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 180 cm, vis. 18 – 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Mjesto i okolnosti nalaza većeg (desnog) dijela grede nisu poznate, dok se manji (lijevi) ulomak prepoznaje na jednoj Gnirsovoj fotografiji skulpture pronađene tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Pelegrina kraj Galižane, 1909. U postavu Arheološkog muzeja Istre u Puli dva su ulomka bila spojena i izložena kao cjelovit

arhitrav, a pod jedinstvenim inventarnim brojem vode se i u muzejskoj dokumentaciji, pa se pretpostavlja da su pronađeni u isto vrijeme i na istom lokalitetu, iako su očigledno pripadali dvjema različitim gredama.

Opis: Dva su ulomka obilnim slojem veziva spojena u jedinstvenu gredu, iako je prema likovnim i izvedbenim karakteristikama reljefno obrađene stranice jasno da su pripadali jednako komponiranim, ali različitim arhitravima. Manji ulomak, koji se nalazi na lijevoj strani, odlomljen je na oba kraja, a ukrašen je plitko klesanim kukama okruglastih glavica i tankih, jednostrukih nožica nagnutih prema naprijed, odnosno na krivu stranu. U donjem se dijelu nalazi široka, neukrašena letvica, jednako kao i na većem ulomku, kojemu također nedostaju krajnji rubni dijelovi. Kuke tog većeg ulomka znatno su niže, a njihov se oblik i nagib od lijeve prema desnoj strani postepeno mijenjaju od izduženih nožica s krupnim glavicama koje se nagnju u krivu stranu, prema uspravnim čunjastim tijelima sa sitnim glavicama. Uzme li se u obzir širina broda crkve sv. Pelegrina, umanjena za širinu prolaza u svetište, može se izračunati da su se na svakoj strani trabeacije nalazile po dvije grede, dugačke oko 150 cm, što je približno jednako duljini većeg dijela razmatranog ulomka. Stoga se može zaključiti da ulomci mogli pripadati istoj oltarnoj ogradi, ali ne i istom arhitravu, dok izostanak pleterne dekoracije i jednaka podjela prednje plohe dokazuju da su nastali prema istom predlošku, nesumnjivo unutar iste lokalne radionice, kojoj se sjedište proizvodnje nalazilo u blizini spomenute crkve. Transformacija oblika kuka na većem ulomku otvara mogućnost da se radi o ranim djelima istog klesara, koji je nešto kasnije izradio i reljefnu dekoraciju arhitrava iz crkve sv. Mihovila na Vrhcu kod Pule (**kat. VIII.6**) te arhitrava s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.31**) i iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**), na kojima su kuke idalje prepoznatljivije po stožastim nožicama, ali su klesane sigurnijim duktusom, ujednačenije pa čak i dorađene detaljima poput linije slojeva zavojnica ili trostruke raščlambe nožica. Oba se ulomka, stoga, pripisuju opusu *Klesarske radionice iz Galizane*, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 5-6; M. VICELJA, 1990b (II), 32.

XXI.5. Ulomak arhitrava

Foto iz: A. GNIRS, 1911.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-412

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 41 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1909., tijekom arheoloških istraživanja A. Gnirsa, na lokalitetu sv. Pelegrin kraj Galižane.

Opis: Dio arhitrava je odlomljen na oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dvije zone. U donjoj je široka, glatka traka, a u gornjoj niz kuka sitnih glavica i izduženih troprutih nožica, nagnutih udesno. Nesiguran duktus klesanja te neujednačen oblik i nagib kuka ukazuju na ruku lošijega lokalnog klesara, kojega se prema mjestu nalaska ulomka, ali i kompozicijskoj podjeli plohe, bez pleternih ukrasa u donjem dijelu, može povezati uz *Klesarsku radionicu iz Galižane*. Istom se klesaru mogu pripisati i dva ulomka nepoznate izvorne ubikacije, pronađena u središtu Galižane (**kat. XIX.3, 7**). Duboko uklesavanje pozadine motiva, izdužen oblik nožica kuka i njihova podjela na tri prutka, svojstveni su istarskoj predromaničkoj liturgijskoj skulpturi izrađenoj početkom 9. st., pa se u to razdoblje datita i razmatrani ulomak.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 5-6; M. VICELJA, 1990b (II), 20.

XXI.6. a,b Dio luka oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva desetljeća 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-210 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 32 cm, vis. 18 cm, deb. 12 cm

b) šir. 37 cm, vis. 18 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni na području crkve sv. Pelegrina kraj Galižane, tijekom arheoloških istraživanja koja je 1909. predvodio A. Gnirs.

Opis: Dio luka čine tri ulomka, od koji se dva spajaju u lomu. Prednja im je stranica ukrašena nizom kuka višestruko zavijenih slojeva zavojnica glavica, koji se nastavljaju u tri dvokapna prutka koji čine čunjaste nožice. Uz unutarnji i vanjski rub ukrasnoga polja luka izvedena je tanka letvica. Prema položaju (nagibu) kuka može se pretpostaviti da se ulomak **a** nalazio na lijevoj strani luka, dok je ulomak **b**, kojemu su kuke gotovo okomite na donju letvicu, vjerojatno bio pri vrhu desne strane. Na izvedbenoj se razini primjećuje razlika u kvaliteti klesanja gornjeg dijela luka, na kojemu su kuke ujednačene i uspravne kao na pojedinim arhitravima izrađenim u *Klesarskoj radionici iz Galižane* (**kat. XV.2, kat. VIII.6, kat. XI.31, kat. XIX.7, kat. XXI.4-5**), kojoj se upravo na temelju likovno-morfoloških sličnosti i mjesta nalaska pripisuje i opisani luk, dok se pri izradi polegnutog niza na bočnom dijelu klesar očigledno ne snalazi, pa su nožice kuka na ulomku **a** različitih oblika, širina i nagiba, a i duktus mu je puno nesigurniji. S obzirom na trodijelnu raščlambu nožica, može se pretpostaviti da je luk izrađen u prvim desetljećima 9. st., kada u Istri pod utjecajem doseljenih klesara jednostruke kuke gotovo potpuno izlaze iz uporabe.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8; M. VICELJA, 1990 b (II), 44.

XXI.7. Dio luka oltarne ograde

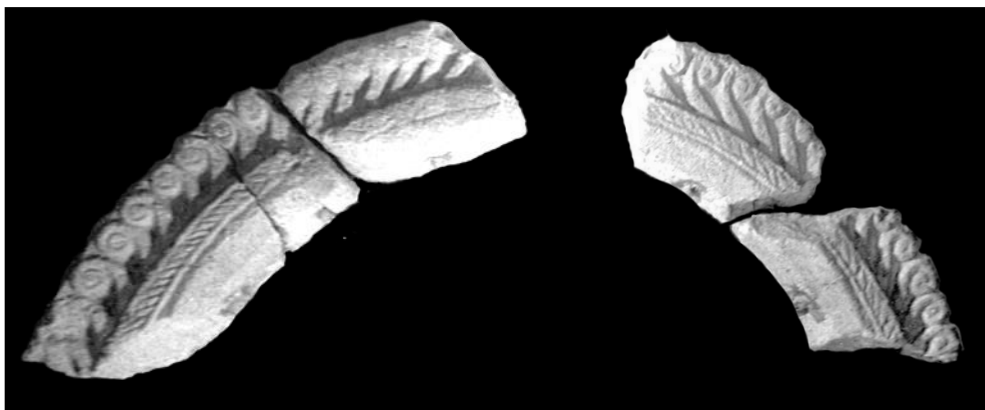

Foto iz: M. VICELJA, 1990b.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 179

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 109 cm, vis. 26 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1909. tijekom arheoloških istraživanja koja je nad ostacima crkve sv. Pelegrina kraj Galižane i okolnim zemljišnim česticama predvodio A. Gnirs. Iako je u Gnirsovu izvješću, na zajedničkoj fotografiji nekolicine nalaza, objavljen samo jedan od pet ulomaka, nema sumnje da su i preostali doneseni u Arheološki muzej Istre u Puli u isto vrijeme. Do početka 21. st. nalazili su se izloženi u klastru pulskog Franjevačkog samostana.

Opis: Od pet ulomaka samo se dva spajaju po crti loma, dok se pozicija preostalih može odrediti na temelju sačuvane reljefne dekoracije. Prednja stranica luka podijeljena je u dvije zone. U gornjoj su dva niza kuka krupnih pužolikih zavojnica i jednostrukih nožica, nagnutih tako da se na vrhu luka nizovi dodiruju glavicama. U donjoj je zoni letvičasto uokvirena tordirana traka, pod kojom je kut stranice koso odsječen, tako da je širina luka u podgledu manja od one na vanjskom obodu. Unutar korpusa istarske predromaničke skulpture poznat je još samo jedan primjerak ovako oblikovanog luka, a pripadao je oltarnoj ogradi crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.3**). Izvedba reljefa razmatranih ulomaka uredna je i sigurna, u čemu se prepoznaje ruka majstora stasalog u dugovječnoj radionici, unutar koje je usvojio tradicionalne dekorativne elemente poput tordirane vrpce koju na luku iz Galižane postavlja na mjesto uobičajene dvoprute ili troprute pletenice. Kontinuitet takvih motiva

mogao bi ukazivati na nešto ranije vrijeme nastanka reljefa, no takvu mogućnost negira izvedba naglašeno visokih nožica kuka, kakve se u pulskome zaleđu pojavljuju tek početkom 9. st. Budući da su ulomci luka pronađeni uz crkvu sv. Pelegrina, nema razloga sumnjati da je luk izradila *Klesarska radionica iz Galižane*, kojoj se pripisuje i nekoliko godina kasnije izrađen luk iz sv. Lovre u Šijani.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8; M. VICELJA, 1990b (II), 45.

XXI.8. Ulomak luka oltarne ograde

Foto iz: M. VICELJA, 1990b.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 427

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 15 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je do 2012.

bio izložen u stalnom postavu Arheološkog muzeja Istre u Puli, a u muzejskoj se dokumentaciji vodi kao dio skulpture nepoznate provenijencije.

Opis: Fragment je odlomljen na oba kraja i s donje strane. Sačuvan je dio reljefne dekoracije prednje stranice, koju su činili niz kuka jednostrukih nožica u gornjem dijelu i dvije letvicama uokvirene tordirane vrpce na stepenasto oblikovanom donjem dijelu. Prema načinu komponiranja plohe, kao i izboru motiva te izgledu kuka, koji su usporedivi s prethodno opisanim lukom (**kat. XXI.7**), može se zaključiti da je opisani fragment izrađen početkom 9. st. te da je vjerojatno donesen s nekog lokaliteta kojeg je opremala *Klesarska radionica iz Galižane*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 16.

XXI.9. Dio luka oltarne ograde

Foto iz: A. GNIRS, 1911.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12 cm, vis. 16 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1909., tijekom arheoloških istraživanja A. Gnirsa, na lokalitetu sv. Pelegrin kraj Galižane.

Opis: Zaobljena linija donje zone ulomka otkriva da se radi o dijelu zabatnoga luka, koji je u gornjoj zoni bio ukrašen nizom kuka jednostrukih nožica i krupnih glavica naglašene linije zavojnica, a u donjoj troprutom pleternom trakom pravilnih kružnih pregiba, omeđenom tankim rubnim letvicama. Uredno oblikovanje reljefa, kao i izgled kuka, usporedivi su s jednim dijelom ulomaka trabeacija *Klesarske radionice iz Galižane* (**kat. XXI.7-8, kat. XLVII.1, kat. XV.3, kat. XLVII.2, kat. XLVII.4, kat. XXVI.3**), pripisanih jednom od vještijih lokalnih klesara iz toga radioničkog kruga. Takvu atribuciju potvrđuje i mjesto nalaska ulomka luka, koji je, sudeći prema pojavi pleternog motiva, a s obzirom na ruralni karakter produkcije, moguće datirati u prvu četvrtinu 9. st.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8.

XXI.10. Ulomci pluteja i nedovršenih pilastara

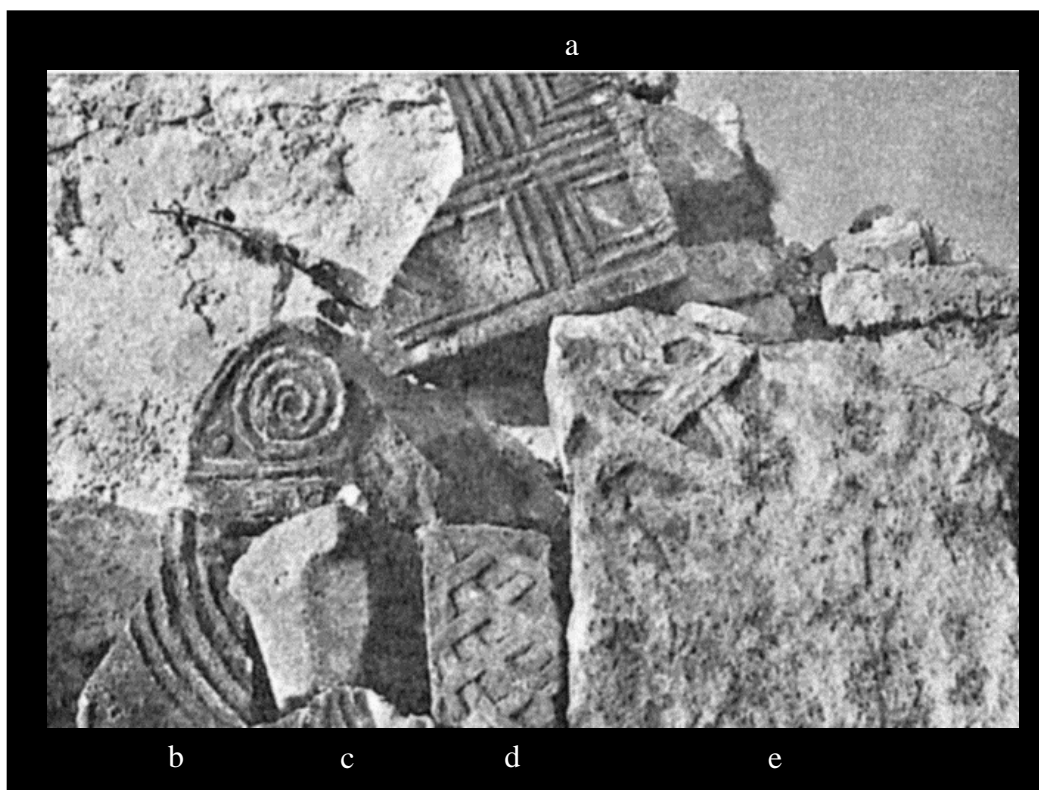

Foto iz: A. GNIRS, 1911.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznata

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nemoguće utvrditi

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su poznati sa skupne fotografije manjih fragmenata liturgijske skulpture pronađene u blizini crkve sv. Pelegrina kraj Galižane, koju je 1911. objavio A. Gnirs.

Opis: Dva ulomka pluteja (**a**, **b**) odlomljena su s tri strane. Prema ostatku istaknutog vijenca na jednom od njih (**b**), odnosno rubne letvice na drugom (**a**), kao i prema izgledu sačuvane reljefne dekoracije prednje stranice, može se zaključiti da su pripadali plutejima, koje bi se zbog ortogonalnog rasporeda višeprutih traka i rudimentarne zavojnice moglo datirati u razdoblje prije pune afirmacije ornamentalnog pleternog sloga. Maleni je kapitel u donjem dijelu kadra (**c**) oblikom vrlo blizak istovrsnom dijelu liturgijske skulpture iz crkve San Zeno kod Galižane (**kat. XXIII.3**). Njegova se reljefna dekoracija ne može prepoznati, a

moguće je i da je izostala, premda se čini da se na desnoj stranici naziru uparani obrisi ugaonih voluta. Ulomak u sredini fotografije (c) usporediv je s prethodno opisanim pilastrima čija je prednja strana ukrašena nespretno izvedenom gustom višeprutom mrežom (**kat. XXI.1-2**), no budući da su mu dimenzije i izgled bočnih strana nepoznati, ne možemo tvrditi radi li se o pilastru ili vijencu pluteja. Širina isprepletenih traka prilično je mala, pa se pretpostavlja da razdioba na prutke nije bila predviđena, no ne može se odbaciti niti mogućnost da je motiv nedovršen, što je potpuno izvjesno kod većeg ulomka na desnoj strani fotografije (d). Ostatak reljefnoga ukrasa nalazi se samo u gornjem lijevom kutu, a unatoč oštećenju površine vidljivo je da je zamišljenu kompoziciju trebala činiti pleterna mreža učvorenih troprutih pereca i krugova, ispresijecanih dijagonalnim trakama. Budući da sudbina ulomaka nakon istraživanja početkom 20. st. nije poznata, Gnirsova fotografija predstavlja dragocjenu potvrdu da se u neposrednoj blizini crkve sv. Pelegrina uistinu nalazilo sjedište kamenoklesarske proizvodnje, odnosno radionice koja predstavlja sponu kontinuiteta između antike i „zrele“ predromanike.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 7-8.

XXII. Galižana – crkva sv. Maura

Ostaci crkve sv. Maura nalaze se istočno od Galižane, nedaleko od lokalne ceste koja vodi prema nestalome srednjovjekovnom naselju *Savologo*¹⁰³⁵ i dalje prema Marčani.¹⁰³⁶ Perimetralni zidovi crkve mjestimično su sačuvani u visini i do 2 m pa se jasno razaznaje jednobrodna tlocrtna dispozicija građevine zaključena istaknutom apsidom potkovastom iznutra, poligonalnom izvana. Istočni su kutovi crkve s dvije strane bili ojačani lezenama, a jedna se nalazila i na južnom zidu, malo izmaknuta udesno od mjesta na koje se naslanjala oltarna ograda čija se baza sačuvala *in situ*.¹⁰³⁷ Prostor svetišta zauzimao je trećinu zdanja, a moglo mu se pristupiti kroz otvor na sredini pergule, ili izravno izvana, ulazom na sjevernome zidu. U prostor za vjernike vodila su dva manja bočna ulaza i glavni, nešto širi, na zapadnom pročelju.

S obzirom na morfologiju apside i postojanje lezena na vanjskome plaštu zida, sv. Mauro se uglavnom navodi kao primjer ranokršćanske crkve iz 6. ili 7. st.¹⁰³⁸ Djelomično ju je istražio A. Gnirs, 1914., koji je na temelju arhitektonskih karakteristika, položaja i tipologije oltara i oltarne ograde, kao i nekolicine fragmenata liturgijske skulpture pronađene tijekom istraživanja, crkvu datirao u 9./10. st., upotpunivši kratko izvješće shematskim tlocrtom i fotografijom prezbiterialnog dijela crkve u kojemu su se još nalazili *in situ* baza oltarne ograde, stipes oltara i južni stup trijumfalnog luka.¹⁰³⁹ Nedugo nakon Gnirsovih istraživanja crkva je prenamijenjena u vojnu zgradu, vjerojatno kao dio obrambenog sustava Pule u vrijeme Prvoga svjetskog rata, čime su prouzročene veće devastacije unutar i uokolo građevine.¹⁰⁴⁰ Do početka 21. st. spomenik se samo sporadično spominjao u sintezama istarske kasnoantičke sakralne arhitekture,¹⁰⁴¹ a višedesetljetna je nebriga dovela do neizbježnog propadanja struktura koje su još u Gnirsovo vrijeme bile prilično dobro sačuvane.

¹⁰³⁵ Iako od naselja više nema traga, lokalno stanovništvo i danas tako naziva predio istočno od naselja. Vidi: C. GHIRALDO, „I toponimi...“, str. 580.

¹⁰³⁶ C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 442.

¹⁰³⁷ I. MARIĆ - M. JURKOVIĆ, „Galižana - crkva sv. Maura“, str. 333-335.

¹⁰³⁸ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 27-28; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 58; M. VICELJA - MATIJAŠIĆ, *Istra i Bizant*, str. 93; C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 442.

¹⁰³⁹ A. GNIRS, „Gallisana“, *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission*, vol. 13, Wien, 1914, str. 188.

¹⁰⁴⁰ A. KRIZMANIĆ, „Fortifikacijska arhitektura. Pula u okviru obrambenog sustava XIX. st. do 1918.“, u: *Pula 3000 – prilozi za povijesnu sintezu*, Pula, 2004, str. 101-149; I. MARIĆ - M. JURKOVIĆ, „Galižana - crkva sv. Maura“, str. 333-335.

¹⁰⁴¹ B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 27-28.

Godine 2009. na lokalitetu je održana edukacijska radionica za studente,¹⁰⁴² pri čemu je uklonjena vegetacija koja ga je u potpunosti prekrivala, a načinjene su i dvije manje sonde pred pročeljem i kod jugoistočnog ugla crkve. Dobiveni rezultati istraživanja potvrdili su prethodne datacije prve faze gradnje, a u određenoj su mjeri korigirali Gnirsov tlocrt. Utvrđeno je i da je crkva doživjela nekoliko pregradnji, uglavnom vezanih uz otvaranje i zazidavanje bočnih ulaza, preinake u prostoru svetišta, na mjestu bočnih klupčica za svećenike, te popravak urušenoga unutrašnjeg lica južnog zida. Budući da se proporcije građevine, izrazito izdužen brod i odnos širine apside i broda razlikuju od tipološki sličnih ranobizantskih crkava (sv. Petar na Brijunima, sv. Elizej u Fažani) te da su sjeverno od crkve pronađeni grobovi, otvoreno je pitanje mogućeg postojanja većeg kompleksa i funkcije te izvangradske istarske crkve,¹⁰⁴³ na koje bi odgovor mogla dati neka buduća sustavna istraživanja.

¹⁰⁴² Radionica je održana u sklopu edukacijskog programa projekta IRCLAMA - Međunarodnoga istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu. Koordinatorica programa bila je dr. sc. Nikolina Maraković, a voditelj projekta prof. dr. sc. Miljenko Jurković. Vidi: **I. MARIĆ - M. JURKOVIĆ**, „Galižana - crkva sv. Maura“, str. 333-335.

¹⁰⁴³ **Ibid.**, str. 333-335; **L. FIOCCHI – I. MARIĆ – M. ČAUŠEVIĆ-BULLY – S. BULLY – M. JURKOVIĆ**, „L'eglise Saint-Maur de Galižana (Istrie-Croatie): chantier-ecole aux methodes de l'archeologie du bati“, *Bulletin du Centre d'etudes medievales d'Auxerre*, no. 14, Auxerre, 2010, str. 61-63.

XXII.1. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-48

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 42 cm, vis. 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1914. pronašao A. Gnirs, tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Maura kraj Galižane.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je na oba kraja. Prednja je strana podijeljena u dva dijela. U gornjem se nalazio niz mesnatih kuka krupnih zavojnica i jednostrukih nožica, nagnutih ulijevo, što ukazuje na izvornu poziciju ulomka na desnoj strani oltarne ograde. Donja zona ulomka arhitrava za oko centimetar je istaknuta u odnosu na gornju, no rubne su letvice ili uparane linije kao okvir natpisanog polja izostale. Sredinom donje zone tekao je natpis u rustičnoj kapitali, od kojeg se sačuvao dio koji glasi: [...] HVMILIS P... Naglašavanje poniznosti kao karakterne osobine često je kod dedikacijskih i votivnih natpisa čiji su naručitelji bili pripadnici klera, pa se pretpostavlja da je i u opremanju crkve sv. Maura vodeću ulogu imao lokalni svećenik ili župnik iz Galižane, za kojega je slijedom nalaza skulpture iz župne crkve sv. Justa utvrđeno da je surađivao s *Klesarskom radionicom iz Galižane*. Načinom komponiranja reljefno ukrašene stranice, oblikom i duktusom klesanja kuka, a napose sličnostima u grafijskim osobinama slova, opisani je ulomak blizak fragmentima trabeacija nastalim unutar tog radioničkog kruga (**kat. IV.12, kat. XVII.1-2, kat. XIX.4, kat. XLVII.7**), ali i natpisu na sarkofagu majstora *Iohannesa* i *Garibertusa* iz obližnje crkve sv. Silvestra (**kat. XXIV.1**), što dozvoljava da se i njega uvrsti u opus navedene radionice. Prema odlikama teksta V. Delonga je natpis na sarkofagu dvojice majstora datirala u kraj 8. ili početak 9. st., pa se zaključuje da je i ulomak arhitrava iz crkve sv. Maura naručen otprilike u istom razdoblju.

Bibliografija: A. GNIRS, 1915, 188-189; M. VICELJA, 1990b (II), 27.

XXIII. Savolago kod Galižane – crkva San Zeno

Skromni ostaci ruševina crkve San Zeno nalaze se u šumarku sjeverno od Galižane, na području zvanom *Saolaga* (Savolago) ili *Pradi*.¹⁰⁴⁴ Kandler je pretpostavio da se na tom mjestu nalazilo antičko naselje *Padernum*, a slučajan nalaz jednog rimskog antičkog spomenika (1909.) ponukao je A. Gnirsa na arheološka istraživanja područja, na kojemu je 1910., nedaleko ostataka *villae rusticae*, otkopao i zidove crkve kojoj tada nije znao titulara, jer je, kako piše „o njenom postojanju iščezla svaka lokalna predaja“.¹⁰⁴⁵ Iz Gnirsova je tlocrta vidljivo da je crkva bila jednobrodna, longitudinalna građevina s tri izbočene polukružne apside, od kojih je srednja bila puno šira od bočnih. Osim glavnog ulaza na zapadu, u aulu se moglo ući i kroz vrata koja su se nalazila otprilike na polovini dužine južnog perimetralnog zida. Povišeno je svetište zauzimalo istočnu trećinu crkve, a od prostora za vjernike dijelila ga je oltarna ograda. Na temelju nalaza ulomaka skulpture i stilobata sačuvanog *in situ*, Gnirs je odredio mogući izgled visoke ograde, koja se protezala cijelom širinom crkve (6,5 m). U osi oltara, od kojega je pronađen stipes sa spremnikom za relikvije ugrađenim na prednjoj okomitoj ploči, nalazio se prolaz, a sa svake njegove strane po jedan plutej, čiji izgled nije poznat, uglavljen između parova pilastara s monolitnim oktogonlnim stupovima. Na njih su, pomoću klinova, bili pričvršćeni kapiteli na kojima su počivali arhitravi. Ulomci zabata nisu pronađeni, a na temelju nalaza različito ukrašenih greda Gnirs je zaključio da je namještaj crkve u 11. ili 12. st. nasilno uništen, zbog čega su dijelovi trabeacije nadomješteni gredama čiji reljefi u znatno lošijoj izvedbi kopiraju one koji su bili izvedeni na arhitravima prvobitne pergule.¹⁰⁴⁶

Gnirs je izgradnju crkve vrlo oprezno datirao u „razdoblje prije 10. st.“, iako je u tehnici klesanja ranijih reljefa iz Savolaga naslutio reminiscencije na „ornamentalni umjetnički izričaj kakav možemo promatrati na dostignućima bizantske tradicije 6. i 7. st., a sjevernojadranske su provenijencije“,¹⁰⁴⁷ dok je B. Marušić slijedom analize reljefnoga ukrasa na dijelovima

¹⁰⁴⁴ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 114; Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 171 (navodi da se lokalitet *Pradi* ili *Li Pradi* kraj Galižane spominje u dokumentu iz 1587.); C. GHIRALDO, „I toponimi...“, str. 567 (objašnjava da se područje *I Pradi* nalazi na sjeverozapadno od Galižane, između *Laco de Saolaga* i *Cal de S'ciavi*); C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 464.

¹⁰⁴⁵ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 12. Titular crkve otkriven je tridesetih godina 20. st., kada je C. De Franceschi je pronašao dokument iz 1505. u kojemu se spominje *ecclesia S. Zeni di Paderno*. Vidi: Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 169.

¹⁰⁴⁶ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 15.

¹⁰⁴⁷ K. BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ (ur.), *Arheološki tekstovi*, str. 203.

pergule iznio nešto precizniju dataciju crkve u sredinu 8. st., kada su klesari koji su ju opremali „još nosili u sebi odjeke klasičnoga ukusa“.¹⁰⁴⁸ Njegovo su mišljenje uglavnom prihvatili i ostali istraživači koji su pisali o ovoj crkvi.¹⁰⁴⁹ Povijesna vrela upućuju na to da je crkva San Zeno postojala barem još početkom 16. st.,¹⁰⁵⁰ kada je naselje već vjerojatno bilo opustjelo zbog epidemija kuge, jer se u narednome stoljeću niti u dokumentima, niti u topografiji G. F. Tommasinija crkva više ne spominje.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ **B. MARUŠIĆ**, *Istra u ranom...*, str. 21, 26-27; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 43; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 332.

¹⁰⁴⁹ **M. VICELJA**, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri*, str. 60; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 150-152.

¹⁰⁵⁰ **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 169.

¹⁰⁵¹ **G. F. TOMMASINI**, „De' commentarj...“, str. 485-497.

XXIII.1. a,b,c Ulomci arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985. (c)

Produkcija: *nepoznata (Radionica pulskih ciborija?)*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-1c,d, S-7438

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 46 cm, vis. 28 cm, deb. 10 cm

b) šir. 67 cm, vis. 28 cm, deb. 9,5 cm

c) šir. 70 cm, vis. 27,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Dva su ulomka pronađena tijekom arheoloških istraživanja koja je na lokalitetu provodio A. Gnirs, 1910., a jedan je u Arheološki muzej Istre u Puli pohranjen kao dio skupine slučajnih nalaza B. Marušića, prikupljenih na području južne Istre 1980-ih.

Opis: Od pet sačuvanih kamenih komada dva se para spajaju u lomu, čineći tri veća ulomka istog arhitrava oltarne ograde. Letvičasto uokvirenim ukrasnim poljem proteže se valovita vitica glatka, zaobljena presjeka. Od nje se u slobodne prostore naizmjenice odvajaju lepezaste polupalmete. Segmenti listova stepenasto se rastvaraju oblikujući gotovo kružne motive koji u pravilnom ritmu prate kosinu vitice. Karakteristični su oštri produženi završetci polupalmeta uz okvir grede i dvostruki listići u obliku slova V u njihovim ishodištima.

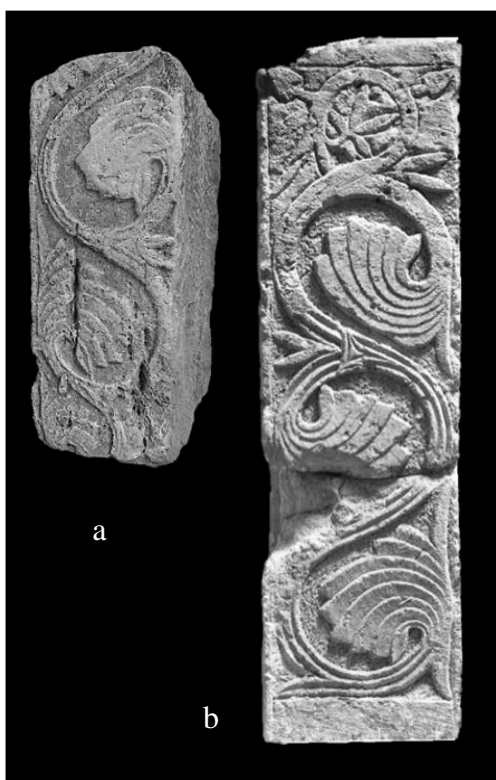
Dekoracija arhitrava izvedena je uredno i sigurno. Oštrim rezom, okomitim na uglačanu, plitko pozicioniranu pozadinu, postignut je dinamičan odnos svjetla i sjene, blizak onome na skulpturi klasičnoga antičkog sloga. Gnirs je zaključio da se radi o djelima na tragu bizantske tradicije 6. i 7. st., importiranim sa sjevernojadranskoga područja, dok je Marušić ostavio otvorenom mogućnost da je arhitrave na pragu predromanike izradio domaći klesar klasičnoga ukusa. Budući da su opisani arhitravi poslužili kao ikonografski predložak ukrasu pilastara na kojima je umjesto zaobljene vitice izvedena tropruta traka, a pripadali su istoj oltarnoj ogradi crkve San Zeno u Savolagu (**kat. XXIII.2**), može se

pretpostaviti da su oni nabavljeni kao gotov proizvod u nekoj od pulskih gradskih radionica, u razdoblju u kojem je ornamentalni pleterni slog već potpuno prevladao nad tradicionalnim naturalizmom, zbog čega su tako ukrašeni arhitravi bili neprihvatljivi gradskim, ali financijski dostupni seoskim naručiteljima, koji potom dovršetak pergule povjeravaju lokalnim klesarima.

Određene stilske analogije reljefnoj dekoraciji arhitrava iz Savolaga prepoznaju se na rijetkim primjerima langobardske skulpture (Como, Vicenza, Rive d'Arcano, Cividale) nastale oko sredine 8. st., ali i na jednom ulomku iz Pule (**kat. II.13**) izrađenom krajem 8. st., što pruža oslonac za dataciju razmatranih ulomaka u isto vremensko razdoblje.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 10; B. MARUŠIĆ, 1960, 21; B. MARUŠIĆ, 1967, 42-43.; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315, T- 5/3; M. VICELJA, 1990b (II),60; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ. 2014, 150-152.

XXIII.2. Dva pilastra oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-1a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 27 cm, vis. 64 cm, deb. 20 cm

b) šir. 28 cm, vis. 116 cm, deb. 20 cm,
vis. baze 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja koja je na lokalitetu 1910. provodio A. Gnirs.

Opis: Sačuvano je oko dvije trećine središnjega dijela pilastra **a**, dok se pilastar **b**, sačuvan u punoj visini, sastoji od dva komada koji se spajaju u lomu i pripadajuće baze. Na Gnirsovima fotografijama iz

1910. vidljivo je da je tada još na vrhu pilastra bio sačuvan i veći dio integriranog oktogonalnog stupića, koji danas nedostaje. Cjelovitom se pilastru plitki spojni utor za

uglavljivanje pera pluteja nalazi na lijevoj bočnoj stranici, dok je na ulomku drugoga pilastra isti utor na desnoj bočnoj stranici, što ukazuje na njihov zrcalni položaj do prolaza u svetište. Prednja, reljefno ukrašena ploha pilastara bila je uokvirena tankom, glatkom letvicom, koja se tek parcijalno sačuvala. Središnji dekorativni motiv morfološki je jednak onome na prethodno opisanom arhitravu (**kat. XXIII.1**), ali je drugačije fature. Vitica je tropruta, lišena naturalizma, a palmete u kružnim segmentima su nejednake veličine. Ostatak vrhova palmeta na gornjem i donjem kraju ulomka **a** daje naslutiti da se kompozicija reljefnoga polja jednog i drugog pilastra donekle razlikovala, odnosno da su na desnom bila izvedena četiri lepezasta lista, dok su na lijevom vidljiva samo tri, a na njih se na vrhu nastavlja jedan manji u obliku suze, ispunjen četverolistom, načinjen nešto širom glatkom trakom, od kojega se u kutove pružaju dva rustično oblikovana srcolika listića.

S obzirom na geografski smještaj i crkveno-administrativnu pripadnost predjela Savolago župi u Galižani, pretpostavlja se da je izrada nedostajućih dijelova oltarne ograde povjerena *Klesarskoj radionici iz Galižane*. Takva bi atribucija ujedno objasnila i izostanak nalaza ulomaka pluteja među ruševinama crkve San Zeno, budući da je utvrđeno da je spomenuta radionica uglavnom izrađivala glatke pluteje, bez reljefnoga ukrasa, koji su u kasnijim razdobljima često biti reupotrebljavani. Osim toga, nožice kuka jednog zabatnog luka pronađenog kraj crkve sv. Pelegrina (**kat. XXI.6**) neodoljivo podsjećaju na lepezaste palmete opisanih pilastara, dok su duktus klesanja troprutih traka i dijelovi neotklesane pozadine, koji se zapažaju na vrhu cjelovitog pilastra, bliski načinu izrade pleternih motiva na istovrsnim ulomcima pronađenim među ruševinama spomenute crkve. Sve navedeno upućuje na zaključak da je crkva u Savolagu dobila visoku, predromaničku oltarnu ogradu negdje početkom 9. st., nakon što su u gradu povoljno nabavljeni arhitravi čija dekoracija više nije zadovoljavala suvremene likovne i ikonografske standarde, ali su oni još bili potpuno prihvatljivi u seoskim sredinama ruralnoga zaleđa, barem kao predložak za izradu „modernih“ motiva na ostatku oltarne ograde.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 10; B. MARUŠIĆ, 1960, 21; B. MARUŠIĆ, 1967, 42-43.; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315, T- 5/3; M. VICELJA, 1990b (II),60; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ. 2014, 150-152.

XXIII.3. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-335

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 32 cm, ϕ osmerokutne baze 18 cm, gornja stranica 29 x 29 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronađen tijekom arheoloških istraživanja koja je na lokalitetu 1910. provodio A. Gnirs.

Opis: Kapitel je osmerokutne osnove i kvadratnog gornjeg dijela. Ukrašen je s osam plitko klesanih, izduženih i glatkih listova, između kojih su parovi malenih antitetično postavljenih volutica. Na vrhu i dnu kapitela nalaze se ostaci metalnih klinova za fiksiranje između stupa i grede. U izduženoj i zatvorenoj formi kapitela prepoznaju se oslanjanje na kasnoantičke uzore (**slika 53**), uz istovremenu promjenu koncepta, u svrhu adaptacije poznatog oblika drugačijim likovnim kretanjima, pa su odsječene plohe pretvorene u osam jednakih neukrašenih, izduženih listova, iznad kojih su dodani parovi malenih, dvodimenzionalnih voluta. Opisani proces svojstven je radionicama koje kontinuiraju iz prethodnih razdoblja, pa se na njihovim djelima s početka 9. st., u koje valja datirati i opisani kapitel, prepoznaju visok stupanj zanatske razine u oblikovanju poznatih elemenata, ali i nesigurnost u izvedbi novih, predromaničkih.

Bibliografija: A. GNIRS, 1911, 10; B. MARUŠIĆ, 1960, 21; B. MARUŠIĆ, 1967, 42-43.; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315, T- 5/3; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ. 2014, 150-152.

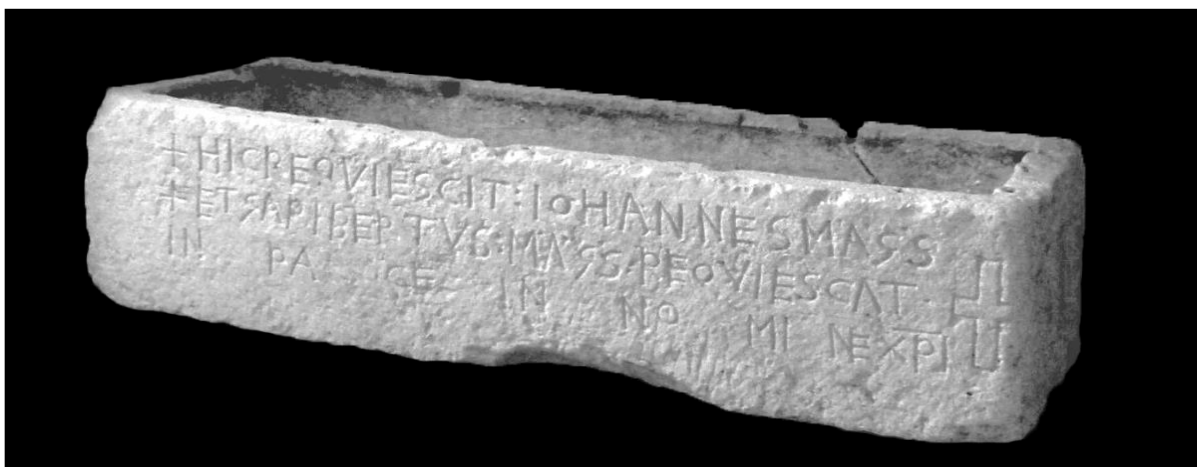
XXIV. Vallsura kod Galižane – crkva Sv. Silvestra

Jugoistočno od Galižane, sedamstotinjak metara zapadno od Lobarike, nalazi se 122 m visok brežuljak *Monte San Silvestro*¹⁰⁵² na kojemu su danas jedva vidljive ruševine eponimne crkve. Sve što se o njoj zna jest da je građena u srednjem vijeku i da je bila maleno, jednobrodno zdanje s jednom izbočenom polukružnom apsidom. Sustavna istraživanja lokaliteta nikada nisu provedena, ali je crkva zapamćena kao mjesto nalaska jednog od najvažnijih epigrafskih spomenika istarske predromaničke skulpture proizvedene u jednoj od najproduktivnijih radionica pulskog zaleđa – kamenoga sarkofaga na kojem je uklesan eptaf dvojice istarskih klesara – *majstora Iohannesa i Garibertusa*.¹⁰⁵³

¹⁰⁵² **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 166; **C. GHIRALDO**, „I toponimi...“, str. 575; **C. GHIRALDO**, „Cenni... Gallesano“, str. 457.

¹⁰⁵³ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 130; **Cam. De FRANCESCHI**, „Dante a Pola“, str. 46-47 (sl.9); **G. TARTICCHIO**, *Storia di un antico borgo...*, str. 10; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 331; **L. PARENTIN**, *Incontri con l'Istria: la sua storia e la sua gente*, Trieste, 1987, str. 113; **C. GHIRALDO**, „Origini ed antichità di Gallesano. In un manoscritto del parroco di Gallesano Giacomo Giacihn (1874)“, *Atti CRSRV*, vol. 29, Rovigno, 1999, str. 511; **V. DELONGA**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 75.

XXIV.1. Sanduk sarkofaga s uklesanim epitaфом majstora *Iohannesa* i *Garibertusa*

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-225

Materijal: vapnenac

Dimenzije: duž. 204 cm, šir. 66 cm, vis. 51 cm, deb. stranice 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nije poznato kada je sarkofag pronađen. Već je 1908. B. Schiavuzzi napisao da je „u prošlosti“ iz ruševina crkve sv. Silvestra u blizini Galižane izvađen sarkofag s natpisom majstora *Iohannesa* i *Garibertusa*, ne navodeći tko ga je točno i kada pronašao.

Opis: Sačuvan je samo donji dio, odnosno sanduk sarkofaga, neukrašene stražnje i bočnih ploha. Na prednjoj se strani, u prethodno naznačenom polju, omeđenom uparanim linijama, nalazi natpis u rustičnoj kapitali u kojem se čita: HIC REQUIESCIT IOHANNES MAG(i)S(ter) / ET GARIBERTUS MAG(i)S(ter) REQUIESCAT / IN PACE IN NOMINE CHR(ist)I. Na početku prvog i drugog reda teksta, na lijevoj strani natpisa, nalazi se po jedan jednostavni uparani križ, a s desne strane, izvan natpisnog polja nešto veći latinski križ izveden u plitkom reljefu.

Budući da se radi o skupocjenom funeralnom spomeniku, u ranom srednjem vijeku rezerviranom za ukope visokih crkvenih prelatu ili pohranu relikvija mučenika i konfesora, pretpostavlja se da se pojam „magister“, kojim su u epitaфу označeni pokojnici, odnosi na majstore - klesare, koji su si jedini mogli sami izraditi sarkofag. Tumačenje uklesanog

teksta, uz dataciju na temelju epigrafske analize natpisa u kraj 8. ili prvu polovinu 9. st., ponudila je V. Delonga, koja je ukazala na vremenski odmak između upokojenja Ivana, već počiva u sarkofagu, i Gariberta kojemu je ista grobnica namijenjena u budućnosti, a takvo tumačenje ujedno implicira nasljeđivanje zanata, odnosno kontinuitet uhodane proizvodnje kamenoga namještaja kroz dvije generacije.

Po načinu izrade slova i izostanku uobičajene predromaničke reljefne dekoracije, s opisanim se sarkofagom (odnosno majstorima koji su ga izradili) dovodi u vezu nekoliko fragmenata arhitrava i zabatnih lukova s obližnjih lokaliteta (**kat. XVII.1-2, kat. XIX.4, kat. IV.12, kat. XXIII.1, kat. XLVII.7**), koji su na likovno-morfološkoj razini srodni istovrsnim anepigrafskim ulomcima pripisanim *Klesarskoj radionici iz Galižane*, pa se pretpostavlja da su majstori *Iohannes* i *Gariberus* barem neko vrijeme, oko prijelaza 8. u 9. st., bili dijelom, ako ne i vodećim osobama unutar toga obrtničko-radioničkog kruga.

Bibliografija: B. SCHIAVUZZI, 1908, 130; A. GNIRS, 1915, 156; Cam. DE FRANCESCHI, 1932, 46; G. TARTICCHIO, 1968, 10; A. ŠONJE, 1972, 498; A. ŠONJE, 1978, 169; B. MARUŠIĆ, 1982-85, 331; Ž. RAPANIĆ, 1987, 133-134, 136; L. PARENTIN, 1987, 113; V. DELONGA, 2000 (II), 75.

XXV. Val Sudiga – crkva sv. Lucije

Prema opisima A. Gnirsa lokalitet Val Sudiga (*Val de Sudigha*), koji se „prema predaji povezuje s imenom sv. Lucije“ nalazi se „u pulskom polju, nekoliko stotina koraka istočno od antičkih ruševina“¹⁰⁵⁴ i južno od lokalne vodospreme.¹⁰⁵⁵ No, unatoč činjenici da je Gnirs 1910. tamo proveo arheološka istraživanja, pri kojima je ispod gomile kamenja obrasle gustom vegetacijom i stoljetnim stablima pronašao zidove kasnoantičke crkve, danas nitko ne zna gdje se Val Sudiga nalazi.¹⁰⁵⁶

Iz Gnirsova je tlocrta vidljivo da je crkva bila manjih dimenzija, jednobrodna, s nartekсом i dubokom apsidom, iznutra polukružnom, a izvana poligonalnom. Kutovi i mjesto na kojemu se na bočne zidove naslanja poprečni zid nartekса s vanjske su strane ojačani lezenama. Na sredini dužine broda, oko 1 m dalje od sjevernog i južnog zida, nalazio se po jedan stup koji je podupirao uzdužne grede krovišta. Prezbitерij je bio povišen i ograđen pergulom čija se baza sačuvala *in situ*, a pružala se točno ispod trijumfnog luka. U sredini apside je stajao zidani blok-oltar s ugrađenim spremnikom za relikvije na prednjoj strani, datiran u 12. ili 13. st., što potvrđuje postojanje crkve i u kasnom srednjem vijeku. Njegovom su demontažom izašli na vidjelo dijelovi menze i baza starijeg oltara, iz 6. st., kojega je Gnirs usporedio s oltarom iz crkve sv. Marije na Velom Brijunu, ukazavši tako na moguće vrijeme izgradnje crkve sv. Lucije,¹⁰⁵⁷ a I. Matejčić s oltarom iz crkve Male Gospe u Puli, čime je potvrdio prethodnu Gnirsovu dataciju.¹⁰⁵⁸ Sa sjeverne i južne strane crkve nalazile su se naknadno prigradene pastoforije, kojima se pristupalo izravno iz broda. Od protezisa je sačuvan samo istočni zid, dok se po ostacima zidova dijakonikona vidi da je imao nepravilan, izdužen oblik i da je bio zaključen malom polukružnom apsidom u kojoj se nalazio oblacionarij, načinjen od reutiliziranih antičkih spolija. Središnji dio južne prigradnje bio je ograđen niskim parapetom, kojemu je pripadao jedan post-justinijanski plutej, prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli, a koji ukazuje na naknadne intervencije u sakralnome prostoru tijekom 7. ili početka 8. st. U istoj je prostoriji pronađena antička stela, udubljivanjem prenamijenjena u spremnik za vodu, zbog čega je Gnirs pretpostavio da je ovdje u nekom povijesnom trenutku uređena krstionica. Iako na lokalitetu nisu pronađeni ulomci

¹⁰⁵⁴ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 17-23.

¹⁰⁵⁵ A. GNIRS, „Grabungen...“, str. 38-44.

¹⁰⁵⁶ Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 178; C. GHIRALDO, „Cenni... Gallesano“, str. 459.

¹⁰⁵⁷ A. GNIRS, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 21-22.

¹⁰⁵⁸ I. MATEJČIĆ, „Crkva sv. Nikole...“, str. 7-40.

predromaničke liturgijske skulpture, o djelatnosti lokalnih klesara krajem 8. st.¹⁰⁵⁹ svjedoči poklopac sarkofaga, otkopan u nartekstu, ukrašen velikim uparanim latinskim križem pod čijim su kraćim hastama slova A i Ω, a u lijevom gornjem kutu dvoredni natpis u rustičnoj kapitali MEMORIAM / HONORATI.

¹⁰⁵⁹ Ukas poklopca sarkofaga Gnirs je datirao u 7. st. (Vidi: **A. GNIRS**, „Frühe christliche Kultanlagen...“, str. 22-23). Marušić je dataciju pomaknuo u razdoblje oko 700. (Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 146; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 28-30 (T-14/2), dok je V. Delonga proširila dataciju poklopca sarkofaga na čitavo 8. st., usporedivši ga, uz ostalo, sa sarkofagom splitskog biskupa Ivana iz razdoblja oko 780. (Vidi: **V. DELONGA**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 74-75).

XXV.1. Poklopac sarkofaga

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 285

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 94 cm, duž. 199 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Poklopac je zajedno s pripadajućim sarkofagom pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja A. Gnirsa, 1910., u narteksu kasnoantičke

crkvice sv. Lucije u Val Sudigi kraj Galižane.

Opis: Poklopac je sastavljen od tri veća ulomka, a nedostaje mu dio na donjoj desnoj polovini. Gornja je površina ukrašena plitko uklesanim latinskim križem glatkih i na krajevima proširenih hasti, ispod kojih se nalaze nespretno izvedena slova A i Ω. U gornjem lijevom uglu je natpis u rustičnoj kapitali MEMORIAM / HONORATI raspoređen u dva reda. Zbog jednostavne dekoracije, lišene pleternih elemenata i svedene na osnovni kršćanski simbol, sarkofag je prilično rano datiran. A. Gnirs je smatrao da je načinjen u 7. st., B. Marušić ga je slijedom analogija na ravenskome području datirao u razdoblje oko 700. godine, s čime se složio i A. Šonje, dok je V. Delonga mogućnost datacije proširila sve do kraja 8. st., usporedivši križ s poklopca iz Val Sudige s križem izvedenim na sarkofagu splitskog biskupa Ivana (oko 780.). Budući da se radi o vrlo kratkom tekstu, koji ne sadrži uobičajene ranosrednjovjekovne epigrafske formule, valja ga analizirati na temelju grafije, odnosno oblika slova i duktusa klesanja, u čemu se raspoznaje niz dodirnih točaka s natpisima na arhitravima iz crkve sv. Andrije u Betici kod Barbarige (**kat. XXXVII.15-17**), pripisanim *Pulskoj gradskoj radionici* i datiranim u početak 9. st. Za razliku od pravilno pozicioniranoga križa, natpis je neprirodno stisnut u gornjem lijevom kutu poklopca, a i duktus klesanja tih dvaju dekorativnih elemenata uvelike se razlikuje, što ukazuje na to da su

nastali u različito vrijeme. Sarkofag je vjerojatno izrađen u 7. ili 8. st., kada je na poklopcu uklesan izduženi križ, a samo su slova ispod kraćih hasti i natpis izvedeni pri reutilizaciji postojećeg sarkofaga, početkom 9. st., za što je bio angažiran jedan od klesara *Pulske gradske radionice*.

Bibliografija: A. GNIRS, 1910 a, 586; A. GNIRS, 1911 a, 39; A. GNIRS, 1911 b, 22-23; B. MARUŠIĆ, 1963, 146; B. MARUŠIĆ, 1967, 28-30, T14/2; A. ŠONJE, 1978, 168; V. DELONGA, 2000 (II), 75.

XXVI. Lobarika – crkva sv. Flora

Lobarika se nalazi sjeveroistočno od Pule, uz cestu koja vodi prema Labinu. U povijesnim se vrelima prvi puta spominje 1150. kao pulski posjed *Ravaricum*, a neki se *frater Iohannes de Ravarigo* pojavljuje 1243. kao jedan od potpisnika dokumenta kojim se Pula i okolno područje stavljaju pod zaštitu Venecije. Godine 1330. je, zajedno s još desetak mjesta u okolini, postala dio vodnjanskih regalia, podložnih akvilejskom patrijarhu.¹⁰⁶⁰ Epidemije kuge i ratovi od 14. do 17. st. pogodili su i ovo područje, pa su mletačke vlasti u nekoliko valova ovamo naseljavale izbjeglice iz Dalmacije.¹⁰⁶¹

Crkva sv. Flora (Florijana) nalazi se u središtu naselja. To je jednobrodna romanička crkva s dubokom pravokutnom apsidom, širokom koliko i sam brod, upisanom u ravno začelje. Prema prostornoj dispoziciji, strukturi perimetralnih zidova i pojedinim arhitektonskim elementima vidi se da je na crkvi izvršeno nekoliko značajnijih naknadnih intervencija, poput povišenja razine krovišta, ugradnje gotičke rozete iznad portala, produženja broda na zapadnoj strani i dogradnje sakristije uz južni zid. Crkva je velikim dijelom građena već obrađenim kamenim materijalom donesenim s područja stare Lobarike, koja se nalazila u šumi zapadno od današnjeg mjesnog groblja.¹⁰⁶² Pri obnovi crkve, 1902. nekoliko je kamenih ulomaka liturgijske skulpture iz crkve sv. Flora preseljeno u pulski Muzej, a B. Schiavuzzi je već tada pretpostavio da su u Lobariku preneseni iz obližnjeg ugašenog zaselka *Ravarigo*, kojeg su doseljeni Slaveni nazvali *Varoš*.¹⁰⁶³ Iako staro naselje nikada nije sustavno istraženo, prospekcijom terena nakon Drugog svjetskog rata ustanovljeni su na tom području ostaci kamenih spomenika sakralne namjene. Na temelju sporadičnih nalaza liturgijske skulpture B. Marušić je zaključio da je u naselju „početkom 8. st. (a možda i ranije) postojala jednobrodna (?) kapela, koja je tijekom 9. ili 10. st. doživjela temeljitu obnovu pokušava“, da bi početkom 11. st. bila pretvorena u trobrodnu protoromaničku baziliku, kojoj su pripadali kapiteli pronađeni u blizini i ploče sa simbolima evanđelista i Krista, dio kojih je bio ugrađen u zidove crkve sv. Flora u Lobarici.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 130-131.

¹⁰⁶¹ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 258.

¹⁰⁶² B. MARUŠIĆ, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 329; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 54-56.

¹⁰⁶³ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 130-131.

¹⁰⁶⁴ B. MARUŠIĆ, „Novi spomenici...“, str. 10; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 253; B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 54-56.

XXVI.1. Plutej

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-25

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 115 cm, vis. 72 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Okolnosti nalaza nisu poznate, iako se zna da je plutej pronađen u Lobarici, odakle je već krajem 19. st. donesen u današnji Arheološki muzej Istre u Puli.

Opis: Cjelovito sačuvan plutej čine dva veća ulomka koja se spajaju u lomu. Bočne stranice, kao i gornji dio vijenca skraćeni su i stepenasto profilirani pri naknadnoj uporabi ploče. U ostatku reljefa na istaknutom vijencu prepoznaje se uobičajeni predromanički motiv učvorenih troprutih krugova isprepletenih s istim takvim cik-cak trakama. Čitavom visinom lijeve strane glavnog polja proteže se široka bordura, poput mreže uzastopnih „S“-motiva, dok je na ostatku zadane plohe, uz brojne pogreške u prenošenju crteža i smjeru pružanja traka, izvedena kompozicija učvorenih krugova i dijagonala, među koje su uz donji letvičasti rub smještene tri ptice i jedan stilizirani ljiljanov cvijet. Ujednačen duktus klesanja pleternih traka, uglačana pozadina na koju su bridovi motiva okomiti i posebna pažnja posvećena iscrtavanju perja ptica uparanim zarezima, oprečni su velikim pogreškama u prenošenju crteža i nevještom dizajniranju reljefnoga polja, što navodi na zaključak da je plutej načinio klesar koji je ovladao tehnikama izrade reljefa, ali ne i ikonografskim zakonitostima

predromaničkog likovnog jezika. Budući da je Loborika u ranom srednjem vijeku bila pod jurisdikcijom galižanske crkve, od koje je udaljena tek nekoliko kilometara, može se pretpostaviti da je za opremanje njene crkve angažirana *Klesarska radionica iz Galižane*, kojoj, sudeći prema gotovo potpunom izostanku nalaska ulomaka pluteja na lokalitetima koje je opremala, čak i onda kada su sačuvani veći dijelovi oltarnih ograda, ukrašavanje velikih površina pluteja nije bilo svojstveno, pa u tom kontekstu valja promatrati i formalne osobine opisanog spomenika. Osim toga, spomenuta je radionica izrasla na tradiciji prethodnih stoljeća, pa je i sklonost naturalizmu, vidljiva u oblikovanju ptica na pluteju iz Loborike, dodatna potvrda iznesenoj atribuciji. Slijedom navedenog, može se pretpostaviti da je plutej izrađen u prvim desetljećima 9. st., kada i seoske zajednice južnoistarskoga područja u potpunosti prihvaćaju ornamentalne pleterne uzorke, viđene u značajnijim crkvama u okolini.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 70; M. VICELJA, 1990 b (II), 111; M. VICELJA, 1992, 14; M. VICELJA, 1995 b, 45.

XXVI.2. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 43 cm, vis. 19 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak, reupotrijebljen kao građevni materijal pri zidanju štale obitelji Ivančić u Loborici, br. 51, je osamdesetih godina 20. st. zapazio B. Marušić. Nije poznato gdje se danas nalazi.

Opis: Ulomak je činio lijevi kraj arhitrava, što se daje zaključiti iz sačuvanog završnog pregiba pletenice u donjoj zoni ulomka. Prednja je stranica horizontalno podijeljena na dva dijela. U gornjem je niz kuka krupnih glavica i vitkih, jednostrukih nožica, nagnutih ulijevo, a u donjem letvičasto uokvireno polje s troprutom pletenicom pomalo razvučenih pregiba. Morfološke karakteristike i način klesanja, napose dubina uklesavanja pozadine, oblik i nagib kuka, usporedivi s fragmentima lukova iz sv. Pelegrina (**kat. XXI.7-9**) i s nepoznatog

nalazišta (**kat. XLVII.1**) te s cjelovito sačuvanim arhitravom nepoznate provenijencije (**kat. XLVII.2**), koji se čuva u Arheološkom muzeju Istre u Puli, ukazuju na to da je i opisani arhitrav nastao u okviru *Klesarske radionice iz Galižane*, koja je početkom 9. st. liturgijskom skulpturom prosječne kvalitete opremala crkve u okolnim naseljima, među koje spada i stara Lobarika.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 318, T5/7.

XXVI.3. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak, reupotrijebljen kao građevni materijal pri zidanju štale obitelji Ivančić u Lobarici, br. 51, je osamdesetih godina 20. st. zapazio B. Marušić. Nije poznato gdje se danas nalazi.

Opis: Fragment arhitrava je odlomljen na oba kraja. Načinom komponiranja plohe, morfološki i izvedbeno identičan je prethodno opisanom (**kat. XXVI.2**), s jednom razlikom, a to je da su mu kuke nagnute u desnu stranu, što znači da je pripadao drugom arhitravu, koji se nalazio na suprotnoj, lijevoj strani trabeacije oltarne ograde crkve sv. Flora. Slijedom navedenog, atribucija i datacija ulomka jednake su prethodnome ulomku.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 319, T5/8.

XXVI.4. Ulomak pilastra

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Prema objavi B. Marušića, ulomak se osamdesetih godina 20. st. nalazio u crkvi sv. Flora u Loborici, odakle tada nije prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli. No danas ga nema niti u crkvi, niti u muzejskoj evidenciji, pa se pretpostavlja da je, poput brojnih sličnih kamenih nalaza premješten, izgubljen ili uništen.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. cm, vis. cm, deb. cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Vjerojatno je u današnju Loboriku prenesen u vrijeme izgradnje crkve sv. Flora, s ruševina stare crkve posvećene istom titularu, koja se u ranom srednjem vijeku nalazila u obližnjem ugašenom naselju.

Opis: Reljefno ukrašena stranica vrha pilastra na kojem se sačuvao ostatak integriranog stupića uokvirena je tankim letvicama između kojih je vidljiv dio uobičajene predromaničke kompozicije krugova i cik-cak traka. Način klesanja i plitko pozicioniranje pozadine sukladni su reljefu ranije opisanog pluteja s pticama (**kat. XXVI.1**), što dozvoljava jednaku dataciju i atribuciju *Klesarskoj radionici iz Galižane*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 318, T5/4.

XXVII. Pomer – samostanska crkva sv. Ivana u Biskupiji i crkve u naselju

Pomer je naselje smješteno 10 km jugoistočno od Pule, koje danas pripada općini Medulin. Tragovi naseljavanja toga područja prate se još od prapovijesti, a zahvaljujući plodnom podneblju i blagoj klimi oko antičkoga *Pomoeriuma* sagrađeno je nekoliko maritimnih i rustičnih vila. Nad ostacima nekih od njih već su u kasnoj antici adaptirane prve kršćanske građevine, kojima su u ranobizantskome razdoblju pridružene brojne manje crkve, o čijem postojanju svjedoče sačuvani toponimi, rijetki ostaci zidova ili poneki fragment liturgijske skulpture.¹⁰⁶⁵ U Pomeru danas postoje tri crkve građene u srednjem vijeku, u čijim su zidovima vidljivi predromanički spoliji ili su u njihovoj neposrednoj blizini pronađeni ulomci kamenog liturgijskog namještaja. Većina tih ulomaka prenesena je s ruševina nekadašnjeg benediktinskog samostana sv. Ivana u Biskupiji, pa su zbog toga na ovome mjestu zajedno obrađeni.

Lokalitet **sv. Ivan u Biskupiji** nalazi se na najsjevernijem dijelu Medulinskog zaljeva, u uvali u kojoj izvire pitka voda, po čemu je dobila pridjevak *alle Fontanelle* (Funtana). Na tom je mjestu još u 1. st. sagrađena rimska maritima vila s termama i peristilom, ukrašena višebojnim podnim mozaicima.¹⁰⁶⁶ U 5. st. je nad dijelom njenih zidova uređen kršćanski sakralni kompleks, koji je u ranom srednjem vijeku nastavio postojati kao benediktinski samostan s crkvom sv. Ivana.¹⁰⁶⁷ Najstariji poznati pisani spomen samostana je isprava iz 1115. u kojoj se spominje neki *Iohannes monacus Sancti Iohannis de Medilino*.¹⁰⁶⁸ Budući da je područje bilo u vlasništvu pulskog biskupa, po čemu je i dobilo naziv „Biskupija“, spominje se i među mjestima koja su zajedno s Pulom 1149. prisegnula na vjernost Veneciji.¹⁰⁶⁹ Ne zna se točno kada je samostan napušten, a Schiavuzzi pretpostavlja da su

¹⁰⁶⁵ A. ALISI, *Istria. Città minori*, str. 176; B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 159-160.

¹⁰⁶⁶ B. SCHIAVUZZI, „Archäologische Grabungen in Pola und Umagebung 1904“, *Mitteilungen der k. u. k. Zentralkommission*, vol. 4-5, Wien, 1905, str. 173-174; B. SCHIAVUZZI, „Agro di Pola...“, str. 203-206; V. GIRARDI JURKIĆ, „Il territorio di Pomer alla luce del materiale archeologico“, *Atti CRSRV*, vol. 10, Rovigno, 1979-1980, str. 103 – 111; K. DŽIN, „Pomer, zaštitno iskopavanje“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 280-282.

¹⁰⁶⁷ B. SCHIAVUZZI, „Agro di Pola...“, str. 203.

¹⁰⁶⁸ *Ibid.*, str. 204.

¹⁰⁶⁹ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 160.

redovnici otišli već u vrijeme kužnih epidemija u 14. st.¹⁰⁷⁰ Polovinom 16. st. mletačke vlasti na čitavo područje naseljavaju obitelji iz Bologne, a kasnije i izbjeglice pred Osmanlijama, koje brodovima dovoze iz luke u Zadru.¹⁰⁷¹ Tada oživljava naselje Pomer, ali ne i napušteni priobalni lokalitet samostana sv. Ivana u Biskupiji, koji je s vremenom postao izvor kamena za gradnju i proizvodnju vapna. B. Schiavuzzi je 1904./1905. proveo prva arheološka istraživanja kompleksa, od kojega su već tada bili sačuvani samo dijelovi zida, na temelju kojih je zaključio da je crkva bila longitudinalna, široka 10 m i da je imala istaknutu polukružnu apsidu.¹⁰⁷² Nekoliko skromnih nalaza arhitektonske plastike, dva sarkofaga i rijetki fragmenti liturgijske skulpture databilni u razdoblje kasne antike i predromanike preneseni su tada u pulski Muzej, no njihovi su detaljniji opisi izostali, jer su najveći interes autora pobudili rimski podni mozaici ispod temelja i uokolo crkve.¹⁰⁷³ O nekolicini sporadičnih nalaza kamene plastike koji su u pulski Arheološki muzej doneseni između 1957. i 1980. u tri je navrata pisao B. Marušić,¹⁰⁷⁴ koji je u tom razdoblju proveo i manja sondažna istraživanja lokaliteta, no ona nisu ponudila detaljnijih saznanja od onih koje je početkom 20. st. objavio Schiavuzzi. Ostaci crkve danas nisu dostupni, jer se većim dijelom nalaze na privatnome posjedu, a početkom 21. st. osamdeset posto lokaliteta, prvenstveno struktura maritimne vile, uništeno je građevinskim radovima koji su započeli bez arheološkog nadzora,¹⁰⁷⁵ unatoč činjenici da se radilo o kulturnome dobru registriranom još 1984.¹⁰⁷⁶

U središtu Pomera se nalazi gotička **župna crkva Pohoda Blazene Djevice Marije Elizabeti**, građena u 14. st. Iako o tome ne postoje nikakvi dokazi, zbog predromaničkih spolija ugrađenih u njene zidove često se može pročitati da je podignuta na mjestu starije crkve iz 9. st. To je jednobrodno zdanje s ravnim začeljem i istaknutim srednjim rizalitom na zapadnome pročelju, u kojega su uklopljeni dijelovi starijeg portala i okulusa nad njim. Preslica s dva zvona, polukružni prozori na bočnim zidovima i tri mramorna oltara, od kojih je glavni opremljen palom s prikazom Pohoda Bogorodice Elizabeti, nepoznatog mletačkog majstora s početka 17. st., svjedoče o obnovi crkve u razdoblju baroka, a moguće

¹⁰⁷⁰ **Ibid.**, str. 204.

¹⁰⁷¹ **M. BERTOŠA**, *Istra: doba Venecije*, str. 67-78.

¹⁰⁷² **B. SCHIAVUZZI**, „Agro di Pola...“, str. 203-206.

¹⁰⁷³ **B. SCHIAVUZZI**, „Archäologische Grabungen...“, str. 173-175.

¹⁰⁷⁴ **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica prima“, str. 52; **B. MARUŠIĆ**, „Varia archeologica secunda“, str. 56; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 314-315.

¹⁰⁷⁵ **K. DŽIN**, „Pomer...“, str. 280-282.

¹⁰⁷⁶ **V. GIRARDI JURKIĆ**, *Izviješće o zaštitnom arheološkom istraživanju vile rustike u Pomeru*, br. 279/1984 od 12. srpnja 1984., br. 99/1984 od 14. ožujka 1984., br. 203/1984 od 3. svibnja 1984.

je da se na uređenje crkve odnosi i natpis s uklesanom godinom 1890. na jednoj ploči ugrađenoj u južni zid.

Na jugoistočnome dijelu naselja nalazi se crkva **sv. Foške**, zaštitnice Pomera. I ona je jednobrodna s ravnim začeljem, otvorenim krovijem i preslicom na zapadu. Navodno je građena u 6. st.,¹⁰⁷⁷ a u bočne su joj zidove ugrađeni antički spoliji. Jedan ulomak predromaničke grede (možda vijenca pluteja) izložen je na južnome zidu, a o njegovom se mjestu nalaska i izvornom porijeklu ništa ne zna. Pojedini arhitektonski detalji u interijeru i eksterijeru ukazuju na pregradnje crkve u razdoblju renesanse i tijekom baroka, kada je ovamo iz župne crkve premješten drveni gotički kip Bogorodice, koji je izvorno pripadao samostanskoj crkvi na otočiću Veruda pokraj Pule. Polovinom 20. st. crkva sv. Foške je bila zapuštena i bez krova, a zahvaljujući inicijativi lokalnoga stanovništva obnovljena je i ponovo posvećena 13. veljače, 1999.

Grobljanska crkva naselja Pomer posvećena je **sv. Floru**. To je manja, jednobrodna građevina s jednom istaknutom polukružnom apsidom pokrivenom škrlama, dvovodnim krovom i otvorenim krovijem, te preslicom na zapadnome pročelju. Dvije prozorske tranzene ugrađene u južni zid ukazuju na postojanje starije sakralne građevine na mjestu današnje, koju je B. Schiavuzzi pogrešno opisao kao ranobizantsku,¹⁰⁷⁸ a B. Marušić utvrdio da je sagrađena *ex novo* u romanici.¹⁰⁷⁹ Sv. Flor (Florijan, Fiore) bio je biskup Opitergiuma (Oderzo), početkom 7. st., propovijedao je po poganskim krajevima i hodočastio u Svetu zemlju nakon čega se nastanio oko Fažane.¹⁰⁸⁰ Sukladno tome, crkva sv. Flora nije mogla biti izgrađena prije polovine 7. st., a budući da se njegov kult južnom Istrom značajno proširio od 12. st., moguće je da je nekako u to vrijeme sagrađena i crkva u Pomeru. U apsidi se nalaze tri sloja fresaka, od kojih je najstariji romanički, a najmlađi s kraja 15. st.,¹⁰⁸¹ načinjen u vrijeme

¹⁰⁷⁷ Podaci o crkvi vrlo su oskudni. Na ulaznim vratima stoji natpis da je crkva iz 6. st., a na panou u crkvi, izrađenom povodom njenog ponovnog posvećenja, 1999. piše: „Ova crkva „sv. Foška spominje se već u bizantskom razdoblju, tj. u VI. st.“ U izvorima i kod starijih autora koji su pisali o Pomeru crkva se ne spominje, vjerojatno zbog toga što je do obnove, krajem 20. st., bila posve zapuštena, bez krova i u ruševinama, no lokalno ju stanovništvo pamti kao najstariju crkvu u mjestu.

¹⁰⁷⁸ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 160.

¹⁰⁷⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 328, bilj. 35.

¹⁰⁸⁰ **B. FUČIĆ**, „Istarski sveci...“, str. 268-269.

¹⁰⁸¹ **Ž. BISTROVIĆ** - www.heartofistria.com/.../Bistrovic_Povijest_konzervatorskih_zahvata_CRO.doc (posjećeno: 10. veljače 2018.); **Ž. BISTROVIĆ** - <http://revitas.org/hr/turisticki-itinerari/freske/bale-batvaci-fazana-pomer.13/sv-flor.40.html> (posjećeno: 10. veljače 2018.); **Ž. BISTROVIĆ**, *Šareni trag istarskih fresaka*, Istarska županija, 2011.

gotičke pregradnje crkve o kojoj svjedoči godina 1484. zapisana na tada naručenom crkvenom zvonu.¹⁰⁸² Uz spomenuto zvono, izliveno u venecijanskoj ljevaonici Antoniusa de Locadalia, na dvostrukoj se preslici nalazi i jedno mlađe, koje su crkvi donirale tri bolonjske obitelji naseljene u Pomeru, a izlio ga je 1578. majstor Santino de Regis iz Milana.¹⁰⁸³ Na nadvratniku portala glavnog ulaza zapisana je godina 1694., koja se odnosi na barokizaciju građevine, tijekom koje je zazidan južni ulaz, uređeno je zapadno pročelje, bočni su zidovi opremljeni polukružnim prozorima, a nabavljen je i drveni rezbareni (barokni) oltar u kojega je ugrađen gotički, kip sv. Flora.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸² **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 159-160.

¹⁰⁸³ **Ibid.**, str. 159-160; **A. ALISI**, *Istria. Città minori*, str. 176.

¹⁰⁸⁴ Taj se oltar danas nalazi u crkvi sv. Foške u naselju Pomer. - **V. EKL**, *Gotičko kiparstvo u Istri*, Zagreb, 1982.

XXVII.1. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: pilastar je spolij u južnom zidu gotičke župne crkve Pohoda Blažene Djevice Marije Elizabeti u Pomeru

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 104 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Prilikom gradnje župne crkve, u 14. st. prenesen je s nekog obližnjeg lokaliteta, pretpostavlja se iz tada već napuštene crkve sv. Ivana u Biskupiji.

Opis: Pilastar je sačuvan gotovo u cijelosti. Nedostaje neukrašeni donji usadnik. Središnje je polje obrubljeno tankom, glatkom letvicom unutar koje teče beskonačna tropruta traka, koja oblikuje

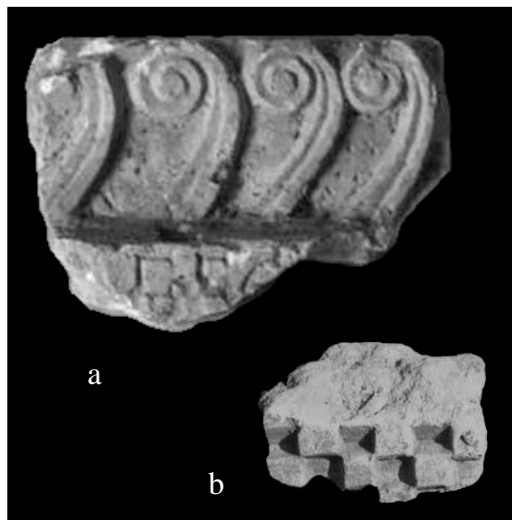
motive nalik phecima priljubljenih vrhova, čineći tri kružna segmenta ispresijecana dijagonalama. U vrhu pilastra traka se valovito presavija u tri bademasta oblika, ispunjena s po jednom ispupčenom polukuglicom. Unatoč oštećenju površine jasno je vidljiva vrlo visoka zanatska razina izvedbe reljefa. Bridovi motiva okomiti su na dublje uklesanu, uglačanu pozadinu, a točno prenesena kompozicija izvedena je trakama ujednačenih širina i razmaka među prutcima.

Prema morfološkim osobinama dekoracija ovog pilastra najbliža je skulpturi predalpskoga područja (od Grada do Cividalea i Trsta) iz razdoblja kraja 8. i početka 9. st., kod koje se vrlo često susreću identične pleterne sheme s kugličastim ispunama među pletenicama. Na istarskom se poluotoku složene kompozicije poput ove šire posredstvom *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja je izradila i jednako ukrašene istovrsne dijelove oltarnih ograda iz Rovinja (**kat. XLII.1**), Maružina (**kat. XLIV.4**) i Bala (**kat. XL.55-58**). Iako skromni nalazi predromaničke skulpture iz pomerskih crkvi pružaju ograničene mogućnosti komparacije u cilju utvrđivanja izvorne ubikacije pilastra, nekolicina fragmenata predromaničke liturgijske skulpture pronađena među ruševinama obližnje samostanske crkve Sv. Ivana u Biskupiji pokazuje istu zanatsku razinu kao i opisani pilastar, a morfološki je istovjetna ulomcima koje je za pulske gradske crkve, početkom 9. st. klesala

spomenuta radionica, pa se istoj, zbog svega navedenog, pripisuje i opisani pilastar, prenesen u Pomer u vrijeme gradnje crkve Pohoda Marijina Elizabeti.

Bibliografija: neobjavljen

XXVII.2. a,b Ulomci arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7298, S-3013

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 27 cm, vis. 16 cm, deb. 13 cm

b) šir. 10,5 cm, vis. 9,5 cm, deb. 4 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je pronašao B. Marušić, između 1957. i 1980., među ruševinama

crkve Sv. Ivana u Biskupiji kraj Pamera.

Opis: Dva ulomka arhitrava ne spajaju se u lomu. Ulomak **a** je odlomljen s obje bočne i s donje strane. Na vrhu je sačuvan niz od četiri kuke dvostrukih nožica, nagnutih udesno, što ukazuje na njegov izvorni položaj na lijevoj strani trabeacije. U istaknutoj traci srednjeg registra nazire se ostatak natpisa ...EGO... u rustičnoj kapitali. Donji registar arhitrava je odlomljen, a na izgled dekoracije toga dijela grede ukazuje ulomak **b**, ukrašen reljefnim motivom šahovskoga polja. Taj je ulomak odlomljen sa svih strana i nije moguće utvrditi njegovu izvornu poziciju. Iako se radi o malenim fragmentima, vrlo visoka tehnička razina izvedbe očituje se u kombinaciji oštrog i dubokog reza, pri oblikovanju bridova kuka i kvadratića šahovskoga polja, s mekanom modelacijom zavojnica koso položenim dljetom, koje se u pravilnim slojevima odmotavaju od naglašenog središta prema nožicama raspolovljenim jednim utorom kosih stranica. Morfološki i izvedbeno opisani su fragmenti sukladni dijelovima arhitrava iz crkvi sv. Ivana kod Nimfeja (**kat. X.1**) i sv. Vida na Kaštelu u Puli (**kat. V.5**), a načinom klesanja kuka mogu se usporediti i s arhitravom svećenika Leopardlisa iz Poreča (**slika 60**). Svi su navedeni primjeri temeljem analize natpisa datirani u početak 9. st., a pripisani su opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*, čiji se

„rukopis“ na ulomcima iz Biskupije kod Pomera prepoznaje i u kompoziciji prednje strane s nizom kuka u gornjem dijelu, natpisom u srednjoj, istaknutoj traci i šahovnicom u donjem, konkavnom registru.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 314, T4/1.

XXVII.3. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7453

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 7 cm, vis. 18 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić, između 1957. i 1980., među ruševinama crkve Sv. Ivana u Biskupiji kraj Pomera.

Opis: Fragment je odlomljen s gornje i obje bočne strane. Podijeljen je u dva reda. U gornjem se raspoznaju ostaci jednostrukih nožica dvaju susjednih kuka, čiji su bridovi okomiti na duboko uklesanu pozadinu. U donjem je dio dvotračne troprute pletenice, oštrog presjeka prutaka. Nesigurnost klesara razvidna je iz načina klesanja pletenice, kojoj pregibi ne oblikuju pravilne, kružne segmente, već se savijaju pod kutom. Ulomak ne pruža dovoljno podataka za radioničku atribuciju, a okvirno se datira u 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 314.

XXVII.4. Ulomak kapitela oltarne ograde

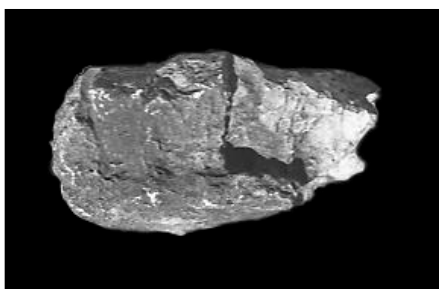

Foto iz: AMI

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7062

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 10 cm, vis. 16 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić, između 1957. i 1980., među ruševinama crkve Sv. Ivana u Biskupiji kraj Pomeria.

Opis: Površina kapitela jače je oštećena. Odlomljen je s gornje strane, a na donjoj je djelomično sačuvan dvostruki prsten koji ga je dijelio od stupića. Iznad prstena se nalazio vijenac listova. Na kutovima su vidljivi parovi ušiljenih listića oštih bridova, dok je izgled većih listova na sredini stranica nemoguće utvrditi. Ulomak ne pruža dovoljno podataka za atribuciju određenoj radionici, a okvirno se može datirati u 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 314.

XXVII.5. a-e Ulomci stupića oltarne ograde

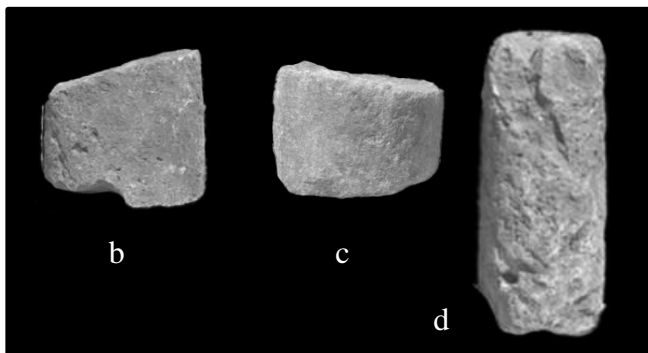

Foto iz: AMI

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S-7038, S-7039, S-7043, S-7045,
S-7050

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 13,5 cm, ϕ 10,5 cm, baza 12,5x12,5 cm

b) vis. 17,5 cm, ϕ 18 cm

c) vis. 14,5 cm, ϕ 16 cm

d) vis. 21 cm, ϕ 9 cm

e) vis. 13 cm, ϕ 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je pronašao B. Marušić, između 1957. i 1980., među ruševinama crkve Sv. Ivana u Biskupiji kraj Pomeria.

Opis: Svi su ulomci okrugla presjeka, neukrašeni i odlomljeni na oba kraja, osim ulomka **a**, koji ima sačuvanu kvadratnu bazu. Zbog izostanka reljefne dekoracije nije ih moguće svrstati u opus neke radionice, dok je okvirna datacija u 9. st. izvedena na temelju razlika u odnosu na kasnoantičke stupiće s istog lokaliteta, koji su izrađeni od materijala drugačije kvalitete, različitih su dimenzija, a na jednom od njih je sačuvan stožasti završetak na vrhu, što ukazuje na njihovu pripadnost niskoj oltarnoj ogradi.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 315.

XXVII.6. Ulomak pluteja

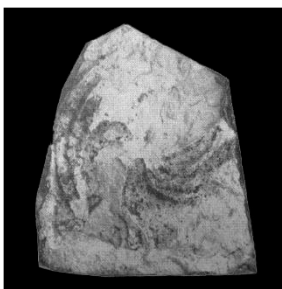

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznati.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 37 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Prema objavi B. Marušića, ulomak se osamdesetih godina 20. st. nalazio u ogradnome zidu grobljanske crkve sv. Flora u Pomeru. U Arheološki muzej Istre u Puli nije prenesen, a danas ga na tome mjestu više nema.

Opis: Dijelovi rubne letvice na dvije susjedne stranice ulomka ukazuju na to da se radi o kutnom fragmentu predromaničkog pluteja. Unatoč oštećenju površine reljefa raspoznaje se ostatak motiva „Pravoga trsa“, odnosno troprute vitice u čijim se kružnim segmentima nalaze povijeni višepnuti snopići. Taj se motiv učestalo pojavljuje na liturgijskoj skulpturi istarskoga poluotoka od kraja 8. st., najprije u kvalitetnim gradskim radionicama, a kasnije i u ruralnome zaleđu, što dozvoljava samo okvirnu dataciju opisanog ulomka u 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 319, T7/2.

XXVII.7. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u donjem dijelu na vanjskoj strani sjevernog zida gotičke crkve Pohoda Blažene Djevice Marije Elizabeti u Pomeru

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 22 cm, šir. 76,5 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. S obzirom na današnju poziciju može se pretpostaviti da je ulomak prenesen s nekog obližnjeg lokaliteta još u vrijeme gradnje današnje župne crkve u Pomeru.

Opis: Arhitrav je skraćen s obje strane. Ukrasno je polje podijeljeno u dvije zone, na vrhu i dnu obrubljeno tankom letvicom. U gornjem se dijelu sačuvao dio niza kuka mesnatih glavica i jednostrukih nožica nagnutih udesno. Neznatno izbočenom donjom zonom teče pletenica rahlih pregiba, načinjena od tri dvoprute trake, a segmenti u međuprostorima su neotklesani, što doprinosi dojmu nedovršenosti. Površina ulomka mjestimično je jače oštećena naknadnom upotrebom u svojstvu građevnoga materijala, pa se i među kukama još nalaze ostaci žbuke.

Ulomak je činio dio lijeve strane trabeacije oltarne ograde jedne od starijih sakralnih građevina u Pomeru, koja je do vremena gradnje današnje župne crkve, u 14. st., već bila napuštena ili joj je bio zamijenjen predromanički liturgijski namještaj. Sudeći po fakturi, duktusu klesanja i nepravilnostima u izvedbi osnovnoga crteža, arhitrav je izradila lokalna radionica. Neujednačena debljina nožica i odstupanja u veličini glavica, čiji su slojevi oblikovani meko, koso položenim dlijetom, usporedivi su s dijelom ulomaka arhitrava *Klesarske radionice iz Galižane* (**kat. XVII.2, kat. XXIII.1, kat. XLVII.7**), a izvjesne paralele u izvedbi pletenice u donjoj zoni mogu se uspostaviti i s reljefima na skulpturi pronađenoj kod crkve sv. Pelegrina (**kat. XXI.1-2**). Zbog toga se, uz određen oprez, opisani arhitrav iz Pomeru može pripisati spomenutoj radionici, iako je izrađen za crkvu koja se nalazila nešto izvan prostornog perimetra na kojemu je utvrđena njena aktivnost, a sukladno tome i datirati u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XXVII.8. Ulomak arhitrava (?)

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
izložen na južnom zidu u crkvi sv. Foške u
Pomeru

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32-58 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je vjerojatno u novije vrijeme prenesen s nekog od obližnjih lokaliteta.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Nedostaju gornji desni dio i veći komad s donje lijeve strane. Ukasno polje ispunjeno je nizom troprutih lukova pod kojima su stilizirani ljiljani. Raspoznaju se dva kanelirana stupića s kapitelima čiji ukras nalikuje ušiljenim listovima. S donje je strane motiv uokviren glatkom letvicom, dok je gornja zaobljena prilikom naknadne upotrebe grede. Reljefni je ukras kosim rezom izdignut od glatke pozadine. Jednostavan, skicozan crtež i neujednačeni utori paralelnih linija pletera ukazuju na rad lokalnoga klesara, čija su prosječna umjetnička ostvarenja tijekom 9. st. zadovoljavala želje i potrebe naručitelja skromnih seoskih zajednica.

Bibliografija: neobjavljen

XXVIII. Banjole kraj Pule, uvala Kanalić – crkva sv. Nikole

Crkva sv. sv. Nikole nalazila se u blizini naselja Banjole, smještenog iznad uvale Kanalić, oko pet kilometara južno od Pule. Ostaci zidova, ponegdje visoki oko jednog metra, obrasli su gustom vegetacijom i djelomično uklopljeni u suhozidne međe okolnih parcela, zbog čega su teško dostupni. B. Schiavuzzi, koji je crkvu obišao 1902., navodi da se u crkvenim dokumentima *Cortina circa Ecclesiam S. Nicolai* spominje 1569. kao posjed pulskog biskupa.¹⁰⁸⁵ Godine 1585. zemljište je dodijeljeno nekom Francescu Gobbu uz uvjet da obnovi ruševnu crkvu, što izgleda, nije učinio, jer se u dokumentima iz 1628. područje ponovno spominje kao posjed Pulskog biskupa.¹⁰⁸⁶ Između dva svjetska rata lokalitet je devastiran, što od strane „lovaca za blagom“ koji su uništili dvije zidane grobnice (jednu uz glavni ulaz, a jednu između glavnog i bočnog ulaza), ali i od strane vlasnika zemljišta, koji je građevinskim radovima uklonio popločenje crkve i dijelove ziđa. Među ruševinama je tada slučajno pronađeno nekoliko ulomaka antičke i predromaničke kamene plastike, a lokalitet je djelomično istražen tek 1954.¹⁰⁸⁷ U istraživanjima koja je vodio B. Marušić, ustanovljeno je da se radi o jednobrodnoj građevini (13,5 x 7,7 m), izvana ukrašenj lezenama, čija se polukružna apsida nastavljala izravno na bočne zidove. Po jedna se lezena nalazila i na zidovima unutar crkve, na liniji trijumfalnog luka, kojega su nosila dva kapitela, pronađena između 1925. i 1930.¹⁰⁸⁸ Razina svetišta je bila povišena u odnosu na brod, od kojega ga je dijelila oltarna ograda, čiji su dijelovi baze pronađeni *in situ*. U crkvu se ulazilo na zapadnoj i južnoj strani, a moguće je da se još jedan ulaz u brod nalazio nasuprot južnom, na uništenom sjevernome zidu. Ispred glavnog ulaza i u brodu pored bočnog Marušić je pronašao ostatke zidanih grobnica, uništenih u građevinskim radovima 1920-ih, kada su nestale i prigradnje koje su se nalazile uz crkvu.

Prema odlikama arhitekture i izostanku mozaika Marušić je zaključio da je crkva sv. Nikole građena nakon 611., odnosno u „predfranačkome razdoblju“, na koje su upućivali

¹⁰⁸⁵ Područje je, kako navodi A. Gnirs, već u 12. st. bilo u vlasništvu Pulske biskupije. Vidi: **A. GNIRS**, „Fragmente eines Poleser-Kalendarium defunctorum aus der Mittelalter“, *Dritter Jahresbericht der k. u. k. Staatrealschule in Pola*, Pola, 1910, str. 3-21.

¹⁰⁸⁶ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 158.

¹⁰⁸⁷ **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika zgodnesrednjeveške...“, str. 156-167; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 215, 224; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 46-48.

¹⁰⁸⁸ **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika zgodnesrednjeveške...“, str. 156-167.

nalazi fragmenata zemljanoga posuđa, pa je u prvu polovinu 8. st. datirao i spomenute kapitule, unatoč tome što je zapazio da su „klesani u tehnici kosog reza, karakterističnoj za zrelu pleternu dekoraciju koja se pojavljuje od početka 9. st. i zadržava do nakon 10. st.“¹⁰⁸⁹ Slijedom analogija, koje je spomenuo i sam Marušić, M. Vicelja je pak zaključila da se radi o crkvi nastaloj u vrijeme snažnog zamaha izgradnje sakralnih građevina u Istri tijekom druge polovine 6. st.¹⁰⁹⁰ U tome slučaju kapitule trijumfalnog luka treba pripisati drugoj fazi, odnosno preuređenju građevine provedenom tek početkom 9. st., što potvrđuju morfološke i izvedbene osobine ulomaka skulpture, kao i tragovi zidnog oslika u crvenoj i plavoj boji, kojega je početkom stoljeća zapazio Schiavuzzi.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika zgodnjesrednjeveške...“, str. 159-160; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 48.

¹⁰⁹⁰ **M. VICELJA**, „La scultura del periodo...“, str. 135.

¹⁰⁹¹ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 158.

XXVIII.1. Dva kapitela (ciborija?)

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3001, S-3002

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje 15 cm, vis. 30 cm, gornja pov. 30 x 30 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapiteli su dio skupine slučajnih nalaza, koji su izvađeni iz ruševnih ostataka crkve sv. Nikole u uvali Kanalić, u vrijeme građevinskih radova, provedenih između 1925. i 1930.

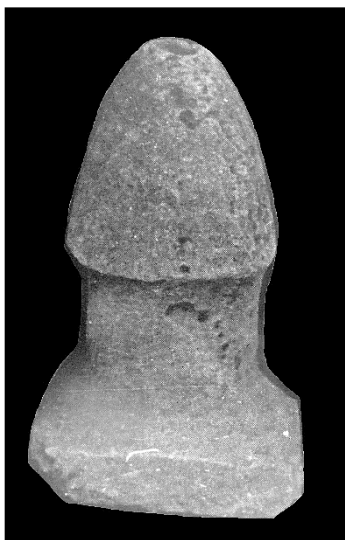
Opis: Dva su kapitela cjelovito sačuvana. Podijeljena su u dvije zone. U donjem je dijelu niz od po osam slijepih arkadica, iz čijih se spojeva u gornje međuprostore pružaju stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Gornja zona počiva na vijencu od osam mesnatih listova, koji snažno prodiru u prostor, tako da je širina gornje površine kapitela dvostruko veća od promjera baze. Na sredini svake stranice, u gornjem dijelu, nalazi se bačvasti snopić prutaka, od kojega se prema kutovima pruža po jedna voluta malene glavice i strukova razdijeljenih u dva ili tri prutka. Sudeći prema dimenzijama, opisani su kapiteli vjerojatno nosili krunu ciborija, kojemu je pripadao i akroterij pronađen na istom lokalitetu (**kat. XXVIII.2**). Zajedno s kapitelima pronađeni su i dijelovi dvaju stupića (jedan promjera 12 cm, visok 28 cm, a drugi promjera 20 cm, visok 64 cm), no njima danas nema traga u depoima AMI, gdje bi se trebali nalaziti.

Kompozicijske i morfološke osobine kapitela iz crkve sv. Nikole jasno se referiraju na akvilejske uzore (primjerice kapitela koji nose svod kripe bazilike u Akvileji), odnosno određeni tip kakav se u Istri pojavljuje krajem 8. ili početkom 9. st., pa se kao najbliže analogije izdvajaju dva kapitela iz Pule (**kat. I.41, kat. IV.2**) i jedan koji je nosio menzu

oltara, a pronađen je 2000. na trgu Marafor u Poreču. Neujednačen izgled voluta i pomalo rustična izvedba reljefa, kod koje je izostalo otklesavanje (perforacija) dijelova između voluta i mesnatih listova, ukazuju na to da su kapiteli iz crkve sv. Nikole djelo prosječnoga lokalnog klesara, koji je poznavao suvremena likovna kretanja, ali je njegovu pripadnost određenom radioničkome krugu nemoguće utvrditi zbog nedostatka nalaza reljefno ukrašenih dijelova liturgijske opreme, koji bi pružili osnovu analizi i komparaciji.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 158-159; B. MARUŠIĆ, 1958, 215; B. MARUŠIĆ, 1967, 48; M. VICELJA, 1995, 135.

XXVIII.2. Akroterij

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3003

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 46 cm, baza 30 x 30 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je dio skupine slučajnih nalaza, koji su izvađeni iz ruševnih ostataka crkve sv. Nikole u uvali Kanalić, u vrijeme građevinskih radova, provedenih između 1925. i 1930.

Opis: Jednostavan stožasti akroterij načinjen je od jednog komada kamena, zajedno s kvadratnom bazom koja je služila kao zaglavni kamen pokrova ciborija. Na vrhu akroterija nalazi se kružna rupa, u koju je vjerojatno bio usađen donji dio križa.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 158-159; B. MARUŠIĆ, 1958, 215; B. MARUŠIĆ, 1967, 48; M. VICELJA, 1995, 135.

PODRUČJE
VODNJANSKOGA
DEKANATA

XXIX. Vodnjan – crkva sv. Blaža, crkva sv. Jakova, ulomci iz lapidarija i pojedinačni spoliji

Udruživanjem sedam naselja sjeverno od Pule (Mednjan, Banjole, Gusan, Guran, San Lorenzo, San Pietro i *Ignavo*¹⁰⁹²) krajem 12. st., nastala je jezgra budućeg Vodnjana.¹⁰⁹³ Iako nešto drugačijeg naziva, staro je naselje na području današnjega središta Vodnjana postojalo i u ranom srednjem vijeku, a razvilo se uokolo crkve sv. Jakova (*delle Triserie*),¹⁰⁹⁴ dijela grada koji i danas nosi naziv prema tome svecu. O vremenu gradnje i izvornome izgledu te crkve nema nikakvih podataka, a budući da su u ostalim naseljima koja su se krajem 12. st. ujedinila postojale predromaničke sakralne građevine, logično je da je i Vodnjan već tada imao svoju crkvu. O njenoj povijesnoj važnosti i značaju za stanovništvo Vodnjana svjedoči i činjenica da su u toj crkvi potpisana dva važna dokumenta: akt o miru i razgraničenju s Pulom iz 1393. i Statut grada Vodnjana iz 1492.¹⁰⁹⁵ Crkva sv. Jakova postoji i danas. Nalazi se u središtu mjesta, okružena stambenim zgradama. To je jednobrodna, longitudinalna građevina bez istaknute apside, skromnih dimenzija i dekoracija u eksterijeru. Na zapadnome pročelju dva pravokutna prozora flankiraju jednostavni ulaz, nad kojim su okulus i preslica, koji svjedoče o kasnosrednjovjekovnim intervencijama na crkvi. Brod je popločan velikim kamenim pločama i niži je u odnosu na prostor svetišta, u kojemu se nalaze dva oltara. Ovakav oblik prezbiterija podsjeća na dvoapsidalne crkve, poput obližnje sv. Marije Male kraj Bala, koje su na istočnoj obali Jadrana često građene u predromanici i romanici.¹⁰⁹⁶

Današnja župna crkva sv. Blaža u Vodnjanu nalazi se na mjestu starije grobljanske,¹⁰⁹⁷ trobrodne bazilike.¹⁰⁹⁸ Nekoliko sačuvanih ulomaka liturgijske skulpture ukazuje na to da je

¹⁰⁹² Naziv mjesta Vodnjan potječe od antičkog posjeda *Antinianum* ili *Altinianum* koje je u pučkom govoru poprimilo izgovor *Adignano*, pa *Villa d'Ignavo*. U rukopisu nekadašnjeg župnika Galižane msg. Giacomina Giachina, iz 1875. „Dignano. Storia“ navodi se da je staro ime naselja na mjestu današnjega Vodnjana bilo *Ignavo* (od *Villa d'Ignavo*), a s vremenom je prešlo u Dignano (hrv. Vodnjan). Vidi: **G.A. DALLA ZONCA**, „Dignano. Storia“, *L'Istria*, nr. 35-36/1949, Pola, 1849, str. 138; **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia.“, str. 586.

¹⁰⁹³ **P. KANDLER**, *Notizie storiche...*, str. 135-136; **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia.“, str. 587.

¹⁰⁹⁴ Vodnjanci crkvu sv. Jakova nazivaju *San Giacomo delle Triserie* što je povezano uz posebno misno slavlje u toj crkvi na dan Svetog Trojstva. U nekim se izvorima spominje kao crkva sv. Duha (*Santo Spirito*), a lokalno ju je stanovništvo nazivalo i crkvom Blažene Djevice Marije od Milosti (*Madonna delle Grazie*) jer je u njoj postojao oltar s palom Gospe od Milosti. Vidi: **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 51, 187-188, 200; **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia.“, str. 592.

¹⁰⁹⁵ Statut je vrijedio do propasti Mletačke Republike i uvođenja novog zakonodavstva 1815. Vidi: **N. LONZA – J. JELINČIĆ**, „Vodnjanski statut – Statuto di Dignano“, *Kolana od statuti*, knj. 2, Grad Vodnjan – Dignano, Pazin, 2010.

¹⁰⁹⁶ **I. MATEJČIĆ**, *Dvije crkve*, str. 3-9.

¹⁰⁹⁷ **C. GHIRALDO**, „Dignano. Storia.“, str. 595.

prva crkva sagrađena, ili barem preuređena, u razdoblju predromanike,¹⁰⁹⁹ a manje su pregradnje morale biti provedene i u narednim stoljećima, jer je crkva bila u upotrebi sve do druge polovine 18. st., kada zbog opasnosti od urušavanja krova i zidova pulski biskup G. A. Balbi¹¹⁰⁰ na nju stavlja interdikt.¹¹⁰¹ Nakon trogodišnjih burnih rasprava i pokušaja sanacije postojeće crkve, odlučeno je da se na njenome mjestu sagradi nova, trobrodna barokna građevina, nalik venecijanskoj katedrali San Pietro di Castello.¹¹⁰² Realizacija toga ambicioznog građevinskog pothvata trajala je četrdeset godina, pri čemu su osim stare crkve porušeni okolno groblje, franjevački hospicij, škola i još neki pomoćni prostori, a sama je crkva zbog statike temelja i ograničenja parcele morala biti orijentirana u pravcu sjever – jug. Još nedovršena crkva otvorena je na blagdan zaštitnika župe Sv. Blaža,¹¹⁰³ 1800., a posvećena 1831.

Već krajem 19. st. stanovnici Vodnjana i okolice donosili su u naselje ukrašene kamene komade, pronađene za poljodjelskih radova, koji su neko vrijeme sakupljani u staroj školi.¹¹⁰⁴ Nekolicina antičkih spomenika Vodnjanštine i dijelovi liturgijske opreme iskopani u blizini crkvice sv. Mihovila u Banjolama početkom 20. st.,¹¹⁰⁵ potaknuli su kod tadašnjih arheologa i zaljubljenika u starine ideju o potrebi uređenja lapidarija u Vodnjanu. Nakon višegodišnjih napora, uređen je 1927. natkriven i ograđen prostor pored nekadašnjeg samostana sv. Josipa, u kojemu su bili izloženi ulomci skulpture „*dell'epoca bizantina e romana*“¹¹⁰⁶ pronađeni u Banjolama, Barbarigi, Krnici, Šijani, Guranu i Juršićima te u postojećim crkvama ili među ostacima sakralnih građevina u poljima Vodnjanštine.¹¹⁰⁷ No, unatoč želji za očuvanjem baštine, u tom je lapidariju izostala inventarizacija ulomaka i bilo kakva prateća dokumentacija o sakupljenim predmetima, pa se o porijeklu mnogih danas ništa ne zna. Neki

¹⁰⁹⁸ A. ALISI, *Istria. Città minori*, str. 65.

¹⁰⁹⁹ D. Rismondo piše da je crkva „romaničko-bizantska“, a taj su termin stariji autori često koristili pri opisivanju predromaničkih sakralnih građevina. D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 157.

¹¹⁰⁰ U župnom arhivu Vodnjana čuva se pismo kojim biskupi G. A. Balbi inetrdiktom „zatvara“ ckrvu. Prijevod teksta na talijanski vidi: *Ibid.*, str. 175 (bilj. 1).

¹¹⁰¹ U kanonskom pravu Katoličke crkve interdikt je kazna kojom se kleriku zabranjuje obavljanje crkvenih funkcija, a laiku nazočnost u vjerskim obredima; također i zabrana obavljanja bogoslužja. – „Ineterdikt“ - Hrvatski leksikon, <https://www.hrleksikon.info/definicija/interdikt.html> (posjećeno: 4. studenoga, 2017.)

¹¹⁰² D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 158.

¹¹⁰³ Relikvije zaštitnika grada prenesene su u Vodnjan u 14. st. iz crkve sv. Blaža u Mednjanu.

¹¹⁰⁴ D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 215-225.

¹¹⁰⁵ D. RISMONDO, „La primitiva chiesa...“, str. 352-373.

¹¹⁰⁶ D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 215-225.

¹¹⁰⁷ Na području Vodnjana zabilježeno je tridesetak starih crkvi, građenih od predromanike do baroka. Neke od njih i danas postoje, dio ih je sačuvan u arheološkoj zoni (većinom istražen i konzerviran), dok se o postojanju nekolicine crkvi zna samo iz sačuvanog toponima ili lokalne predaje. Vidi: A. ALISI, *Istria. Città minori*, str. 70-74; C. GHIRALDO, „Dignano. Storia.“, str. 609; C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 608.

se ulomci prepoznaju iz opisa amaterskih arheologa i zaljubljenika u starine koji su ih pronašli, no o njima ne postoje redovita konzervatorska izvješća, a uz tekst najčešće nisu objavljene fotografije pa je teško u skupini sličnih prepoznati opisani predmet. Nešto više podataka o komadima pronađenim između dvaju svjetskih ratova zabilježili su B. Tamaro i D. Rismondo.¹¹⁰⁸ Lapidarij je 1949. rasformiran, prostor u kojemu se nalazio pretvoren je u kino dvoranu, a ulomci su preneseni u Arheološki muzej Istre u Puli.¹¹⁰⁹ Dio zaprimljenih ulomaka B. Marušić je pridružio skupinama fragmenata koji su se već od ranije nalazili u muzeju (sv. Kvirin u Juršićima, trobrodna bazilika u Guranu), a dio nerazvrstanih u muzejsku je dokumentaciju zaveden uz opasku da su preneseni iz Vodnjana. Iz tog su razloga u ovome dijelu rada obuhvaćeni svi relevantni muzealizirani ulomci iz Vodnjana, kao i predromanički spoliji koji se nalaze ili su izvađeni iz zidova crkvi Vodnjanštine, koje nisu arheološki istražene.

¹¹⁰⁸ **B. TAMARO** „Bagnole“, str. 408; **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 224; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 256.

¹¹⁰⁹ **Ibid.**, str. 256.

XXIX.1. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 155

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 43 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Iz lapidarija u Vodnjanu ulomak je bio prenesen u Pulu i izložen u klastru Franjevačkog samostana do početka 21. st., kada je veći dio zbirke kamenih nalaza skinut i pohranjen u depoima Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjoj strani, a na donjoj mu nedostaje neukrašeni usadnik. S obje su bočne strane utori za umetanje pluteja. Prednje je polje uokvireno vrlo tankom letvicom i ukrašeno nizom „S“-motiva. Plitkim načinom klesanja, zaobljenim presjekom prutaka i rahlim postavljanjem troprutih pleternih traka ulomak je blizak djelima *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, čija je djelatnost zabilježena na obližnjim lokalitetima. Sukladno takvoj atribuciji ulomak se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 68.

XXIX.2. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 154

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 38 cm, deb. 13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Iz lapidarija u Vodnjanu ulomak je bio prenesen u Pulu i izložen u klastru Franjevačkog samostana do početka 21. st., kada je veći dio zbirke kamenih nalaza skinut i pohranjen u depoima Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjoj strani, a na donjoj se sačuvao dio neukrašenoga usadnika. S obje su bočne strane utori za umetanje pluteja. Okvir prednje plohe čine uske, glatke letvice. Među njima se protezao niz „S“-motiva načinjen plitko klesanim troprutim trakama čiji prutci imaju zaobljen presjek. Način klesanja i izbor motiva jednaki su kao na prethodno opisanom ulomku (**kat. XXIX.1**), ali je među trakama vidljivo manje glatke pozadine, pa se može pretpostaviti da je pilastar djelo drugoga klesara unutar *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Moguće je da su oba pilastra činila dio iste oltarne ograde u nekoj od obližnjih crkvi koje je krajem 8. st. opremala spomenuta skupina klesara.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 124.

XXIX.3. Ulomak pluteja

Foto iz: M. VICELJA, 1990b.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: 212

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 21 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak se do početka 21.

st. nalazio u lapidariju uređenom nakon Drugog svjetskog rata u klaustu Franjevačkog samostana u Puli. Na tom su mjestu uglavnom bili smješteni ulomci skulpture prenesene iz lapidarija u Vodnjanu, u kojemu nije vođena dokumentacija o prikupljenim kamenim fragmentima, pa se može pretpostaviti da je i razmatrani ulomak pripadao oltarnoj ogradi neke od crkvi u blizini Vodnjana.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Od reljefne je dekoracije glavnog polja sačuvan dio velikoga križa ispunjenog pletenicom. Krajevi hasti križa zaključeni su volutama. Izgled pletenice, odnosno način na koji traka prelazi s jedne na drugu hastu, pored križišta naglašenog polukuglicom, sličan je kao na plutejima iz Valbandona (**kat. XIV.1-2**) i Juršića (**kat. XXXI.5**), ali su volute klesane jače zakošenim položajem dlijeta, zbog čega su dobile pločasti oblik, kao volute na ciboriju iz bazilike sv. Felicite u Puli (**kat. III.2**). S obzirom na navedene sličnosti, reminiscencije na vrhunsku pulsku produkciju s kraja 8. st., kao i

vjerojatno porijeklo ulomka s nekog lokaliteta u okolici Vodnjana, uz određenu dozu opreza može ga se pripisati opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 165.

XXIX.4. Ulomak arhitrava

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ulomak je bio izložen u lapidariju u Vodnjanu, iz kojega su kameni fragmenti 1949. preneseni u AMI u Puli, no zbog zatvaranja muzeja na duži vremenski rok i nemogućnosti pretraživanja depoa u vrijeme kad je fotografija pronađena, nije bilo moguće utvrditi nalazi li se razmatrani ulomak u fondu, a budući da nije poznat niti broj pod kojim je inventariziran (ukoliko je to uopće učinjeno) nisu poznate niti njegove dimenzije.

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nepoznate

Mjesto i okolnosti nalaza: Arhitrav je poznat samo s fotografije vodnjanskoga lapidarija, pronađene u arhivu *Soprintendenze dell'archeologia, belle arti e paesaggio del Friuli Venezia Giulia* u Trstu i ne zna se kojoj je od brojnih ranosrednjovjekovnih crkvi Vodnjanštine izvorno pripadao.

Opis: Arhitrav je odlomljen na lijevom kraju, a na desnom je zaključen glatkom letvicom. U donjem se dijelu nalazi široko, uokvireno polje, ukrašeno reljefnim motivom troprutih pleternih traka koje oblikuju niz kružnih segmenata, zapravo povezanih petlji, nalik

perecima priljubljenih vrhova. Od gornje ga zone, ukrašene nizom kuka nagnutih udesno, koje ukazuju na položaj arhitrava na lijevoj strani trabeacije, dijeli istaknuta, široka i glatka letvica. Glavice masivnih kuka klesane su koso položenim dlijetom, a slojevi njihovih zavojnica u pravilnom se ritmu odmotavaju prema jednostrukim nožicama. Ova neuobičajena kompozicija grede se oblikom kuka još snažno oslanja na predloške s kraja 8. st., dok je složeni ornamentalni uzorak u donjoj zoni karakterističan za nešto kasnije razdoblje, pa ju valja razmatrati kao svojevrsnu „prijelaznu fazu“ prema trilobno podijeljenim arhitravima, kod kojih se široka razdjelna letvica postepeno pretvorila u natpisno polje. Identična je greda pronađena u ruševinama crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.38**), a na temelju sličnosti oblikovanja kuka s ulomcima zabata s istog lokaliteta (**kat. XLV.30**) te ulomcima zabata i arhitrava iz crkve Gospe Snježne kraj Marožina (**kat. XLII.1**) pripisana je *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, uz dataciju u sam početak 9. st., kada se spomenuta skupina klesara tek afirmirala na istarskome poluotoku, opremajući manje seoske crkve liturgijskom skulpturom ukrašenom motivima čiji se predlošci susreću na području od Grada do Trsta i slovenskoga primorja. Budući da opisani arhitrav iz vodnjanskoga lapidarija pokazuje jednake izvedbene i likovno-morfološke karakteristike bez sumnje ga se može pridružiti istom opusu i datirati u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XXIX.5. Ulomak arhitrava

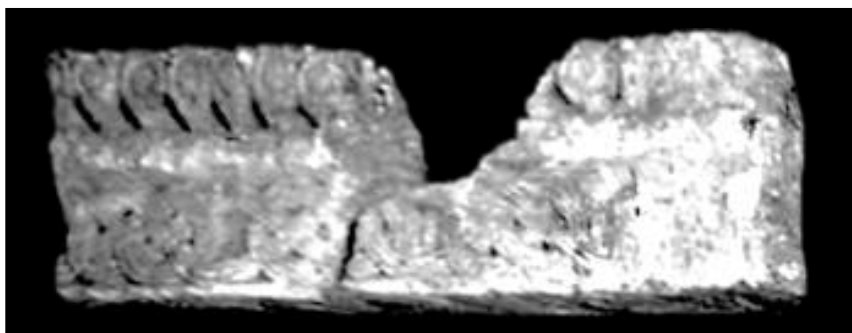

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ulomak je bio izložen u lapidariju u Vodnjanu, iz kojega su kameni fragmenti 1949. preneseni u AMI u Puli, no zbog zatvaranja muzeja na

duži vremenski rok i nemogućnosti pretraživanja depoa u vrijeme kad je fotografija pronađena, nije bilo moguće utvrditi nalazi li se razmatrani ulomak u fondu, a budući da nije poznat niti broj pod kojim je inventariziran (ukoliko je to uopće učinjeno) nisu poznate niti njegove dimenzije.

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nepoznate

Mjesto i okolnosti nalaza: Arhitrav je poznat samo s fotografije vodnjanskoga lapidarija, pronađene u arhivu *Soprintendenze dell'archeologia, belle arti e paesaggio del Friuli Venezia Giulia* u Trstu i ne zna se kojoj je od brojnih ranosrednjovjekovnih crkvi Vodnjanštine izvorno pripadao.

Opis: Sačuvani dio arhitrava čine dva veća ulomka koja se u donjem dijelu spajaju u lomu, dok im u gornjem dijelu na tome mjestu nedostaje veći segment nepravilna trokutastog oblika. Arhitrav je odlomljen s lijeve strane, a s desne je ravno zaključen. Široko donje polje uokvireno je letvicama i ukrašeno nizom povezanih troprutih petlji u obliku broja osam. U gornjoj je zoni niz masivnih kuka, po čijem se nagibu u lijevu stranu, kao i ravnom završetku grede na desnom kraju, zaključuje da je arhitrav pripadao desnoj strani oltarne ograde. Reljefni ukras od niza kuka dijeli široka, istaknuta glatka letvica, u kojoj se naslućuje tendencija k trilobnoj kompoziciji prednjeg polja, koja je u Istri široko rasprostranjena posredstvom klesara *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koji su početkom 9. st. doselili sa susjednog, sjevernojadranskog područja. Opisani je arhitrav morfološki i izvedbeno jednak prethodno opisanom (**kat. XXIX.4**), pa se pretpostavlja da su oba pripadala istoj oltarnoj ogradi nepoznate seoske crkve Vodnjanštine.

Bibliografija: neobjavljen

XXIX.6. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 40

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 19 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj je dokumentaciji ulomak zaveden pod naznakom „nepoznato nalazište“, a prema niskom inventarnom broju može se zaključiti da je u fundus ušao još u vrijeme njegova osnutka, kada o akvizicijama nije vođena adekvatna dokumentacija. U ovu je kategoriju uvršten na temelju sličnosti s jednim fragmentom s Vodnjanštine, kojega se povezuje uz crkvu sv. Kvirina, iako je on najvjerojatnije u nju prenesen s nekog obližnjeg lokaliteta.

Opis: Fragment arhitrava odlomljen je s oba kraja. Prednja mu je strana podijeljena u dvije zone. U gornjoj je sačuvan dio niza kuka nagnutih udesno, dok se u donjoj, između tankih letvica, nalazi bordura od dvoprutih traka koje čine neku vrstu pletenice, sastavljene od niza spojenih kapljičastih segmenata u čijim su središtima po jedan listić i dvije polukuglice. Takva bordura posve je neuobičajena u predromaničkoj umjetnosti ne samo istarskog, već i šireg srednjoeuropskog područja, a doslovna je kopija motiva izvedenog na rubu jednog kasnoantičkog pluteja iz bazilike sv. Eufemije u Gradu (**slika 64**). Minuciozna izvedba i siguran duktus klesanja opisane pletenice ukazuju na vrlo vještog majstora koji ju je izradio, a on je, sudeći po obliku kuka, zavojnica usporedivih s jednim fragmentom iz Pule (**kat. XI.29**) i trosturkih nožica nalik s ulomku arhitrava iz crkve sv. Mihovila na Vrhcu (**kat. VIII.5**), pripadao *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, čija je jezgra na samom početku 9. st. u Istru doselila upravo iz okolice Grada. Reanimacija kasnoantičkih motiva, koja na istarskome poluotoku zapravo nikada nije potpuno potisnuta, u skladu je s karolinškom idejom *renovatio*, pa ne čudi što se jedan tradicionalni motiv pojavljuje kao dio dekoracije arhitrava u prvoj polovini 9. st., razdoblju na koje upućuju elegantne trostruke nožice kuka.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 23.

XXIX.7. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 42

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 14 cm, vis. 20 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. U muzejskoj se

dokumentaciji ulomak vodi uz opasku „sv. Kvirin - Vodnjan“, premda ne postoje podaci o uvjetima nalaska ili načinu na koji je dospio u Muzej. Čak i ako je pronađen u blizini spomenute crkve, velika je vjerojatnost da je prenesen s nekog drugog lokaliteta, jer je u svakom pogledu različit od ulomaka liturgijske skulpture iz crkve sv. Kvirina.

Opis: Ulomak arhitrava odlomljen je na oba kraja. Prednja je strana prilično oštećena, a podijeljena je u dva reda. U gornjem je sačuvan dio niza kuka, trbušasto izvijenih trostrukih nožica koje se u dnu ne dodiruju. Glavice kuka su otučene, a po sačuvanim se tragovima zaključuje da su se nalazile s lijeve strane nožica. Gornja polovina reljefnoga ukrasa u dnu arhitrava također je uništena, ali se u ostatku dekoracije prepoznaje niz dvotračnih suzolikih elemenata s polukuglicama, kakav je izveden i na prethodno opisanom ulomku (**kat. XXIX.6**). Iako je po načinu klesanja jasno da su ulomke izradili različiti klesari, moguće je da su arhitravi kojima su pripadali činili opremu iste crkve, a neupitno je da su izrađeni prema zajedničkim predlošcima, korištenim u *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*. Slijedom navedenog i opisani se ulomak datira u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 29.

XXIX.8. Pilastar

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4441

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23,5 cm, vis. 62 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je dio skupine slučajnih nalaza prilikom građevinskih radova u blizini župne crkve sv. Blaža u Vodnjanu, sredinom 20. st., a u Arheološki muzej Istre u Puli prenio ih je B. Marušić.

Opis: Sačuvan je gornji dio pilastra sa spojnim utorom na desnoj strani. Prednja je ploha bila uokvirena mjestimično sačuvanim glatkim letvicama. Osnovu središnje reljefne kompozicije čine krugovi kojima broj prutaka varira od dva do pet, a ispresijecani su vertikalnom truprutom trakom i kraćim poprečnim trakama jednakog broja prutaka, tako da im se križište nalazi u sredini svakog kruga. Kutovi gornjeg dijela pilastra ispunjeni su nasuprot postavljenim volutama krupnih glavica naglašene zavojnice i tankih nožica zaobljena presjeka. Izrazito rustična izvedba inače uobičajenog predromaničkog motiva i nesiguran duktus klesanja ukazuju na to da je pilastar nastao u krugu lokalne radionice, a s obzirom na plitko uklesavanje pozadine, izgled voluta i izostanak čvorova i pregiba pleternih traka, koji su zapaženi na djelima *Klesarske radionice iz Galižane*, može se pretpostaviti da je i opisani pilastar dio opusa njezinih klesara.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 318, (T6/1).

XXIX.9. Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4404

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 23 cm, deb. 9 cm

šir. 13 cm, vis. 14 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su dio skupine slučajnih nalaza prilikom građevinskih radova u blizini župne crkve sv. Blaža u Vodnjanu. U Arheološki muzej Istre u Puli prenio ih je B. Marušić sredinom 20. st.

Opis: Ulomci su odlomljeni sa svih strana i ne spajaju se u lomu. Reljefna dekoracija manjeg ulomka nije prepoznatljiva, dok je na većem sačuvan dio motiva višestruko zavijene spirale. Presjek prutaka je zaobljen, a pozadina plitko uklesana i fino uglačana. Takav način izrade reljefa poznat je s nekolicine ulomaka pronađenih u okolici Galižane, a načinila ih je lokalna klesarska radionica čije je sjedište proizvodnje bilo pored crkve sv. Pelegrina, uz cestu koja je od Vodnjana vodila prema Puli. Zbog toga se pretpostavlja da su i opisani ulomci dio opusa *Klesarske radionice iz Galižane*, a nastali su u razdoblju oko prijelaza 8. u 9. st., kada su njeni klesari tek usvajali zakonitosti predromaničkog pleternog sloga.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 318, (T7/3).

XXIX.10. Arhitrav

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 150 cm, vis. 25 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Arhitrav je bio izložen u lapidariju u Vodnjanu, iz kojega je 1949. preneseni u AMI u Puli. Do početka 21. st. bio je izložen u klaustu Franjevačkog samostana, zajedno s dijelovima oltarnih ograda iz Šijane, Banjola i Juršića, iako nije

pripadao niti jednoj od tamošnjih crkvi. Zbog zatvaranja muzeja na duži vremenski rok i nemogućnosti pretraživanja depoa u vrijeme kad je fotografija pronađena, nije bilo moguće utvrditi inventarni broj pod kojim je zaveden.

Opis: Arhitrav čine četiri ulomka koja se spajaju u lomu. Iako je odlomljen na oba kraja, ukupna duljina ukazuje na to da je sačuvan gotovo u cijelosti. Prednje je polje na vrhu i dnu obrubljeno širokim, glatkim letvicama, među kojima su dva niza kuka mesnatih glavica i trostrukih nožica, nalik jedrima. Kuke se u dnu dodiruju, a na lijevom kraju i preklapaju. Zanimljivo je da su nasuprotni nizovi kuka nagnuti tako da se na sredini razdvajaju, umjesto da se, kao što je uobičajeno, središnje kuke dodiruju glavicama, oblikujući mali istokračni trokut. Način komponiranja plohe, široka rubna traka i neuobičajen nagib nizova usporedivi su s arhitravom iz crkve sv. Elizeja u Fažani (**kat. XVII.3**), dok je karakterističan oblik kuka blizak onima na arhitravima iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**). No, izvedba reljefa opisanog arhitrava znatno je sigurnija i pravilnija, što implicira nešto kasnije vrijeme njegova nastanka, pa se, s obzirom na navedene morfološke i izvedbene sličnosti pripisuje *Klesarskoj radionici iz Galižane*, koja je opremala velik dio crkvi ovog ruralnog dijela poluotoka, uz dataciju u prvu četvrtinu 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 140.

XXIX.11. Ulomak arhitrava

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 60 cm, vis. 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je zapažen na fotografiji vodnjanskoga lapidarija, načinjenoj tridesetih godina 20. st. Nakon preseljenja ulomaka iz Vodnjana u Pulu, 1949., nije bio izložen niti publiciran. Zbog zatvaranja muzeja na duži vremenski rok i nemogućnosti pretraživanja depoa u vrijeme kad je fotografija pronađena, nije bilo moguće utvrditi njegov inventarni broj, niti nalazi li se uopće i danas u fundusu muzeja.

Opis: Na lijevoj je strani arhitrava sačuvana okomita rubna letvica, a neukrašeni je usadnik odlomljen, što ukazuje na to da se radi o gredi koja se nalazila na krajnjem lijevom dijelu trabeacije oltarne ograde. Desna je strana odlomljena. Reljefno ukrašena ploha uokvirena je širokim, glatkim letvicama, unutar kojih se nalazi niz kuka mesnatih glavica i trilobno podijeljenih nožica, nagnutih ulijevo. Morfološke i oblikovne osobine reljefne dekoracije ovog ulomka jednake su prethodno opisanom (**kat. XXIX.10**), što potvrđuje da ih je izradio isti klesar, pa se oni jednako datiraju, iako zbog upadljive razlike u visini vjerojatno nisu pripadali istoj oltarnoj ogradi.

Bibliografija: neobjavljen

XXIX.12. Dva ulomka arhitrava

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 67 cm, vis. 19 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomci su zapaženi na fotografiji vodnjanskoga lapidarija, načinjenoj tridesetih godina 20. st. Nakon preseljenja skulpture iz Vodnjana u

Pulu, 1949., ovi ulomci nisu bili izloženi niti publicirani. Zbog zatvaranja muzeja na duži vremenski rok i nemogućnosti pretraživanja depoa u vrijeme kad je fotografija pronađena, nije bilo moguće utvrditi njihov inventarni broj, niti nalaze li se uopće i danas u fundusu muzeja.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema izgledu reljefne dekoracije može pretpostaviti da su pripadali istom arhitravu, ili barem dvama arhitravima na istoj strani trabeacije oltarne ograde. Na vrhu i dnu prednje strane nalazi se široka, glatka letvica, a među njima je niz kuka mesnatih, glavica i dvostrukih nožica, nagnutih udesno. Morfološki i kompozicijski arhitrav se može usporediti s prethodno opisanim (kat. XXIX.10-11), što ukazuje na to da su nastali prema istom radioničkom predlošku, no izvedbene su karakteristike nešto drugačije, pa je moguće da se radi o dijelovima liturgijske opreme različitih crkvi. U sigurnom duktusu i pravilnom oblikovanju zavojnica glavica kuka prepoznaje se „rukopis“ iskusnoga klesara, koji je možda ukrasio i zabatni luk iz crkve sv. Lovre u Šijani (kat. XV.3), čije su kuke nešto niže, ali oblikom vrlo bliske onima u nizu razmatranih ulomaka arhitrava, koje se zbog svega navedenog, ali i zbog područja na kojemu su pronađeni, atribuiraju *Klesarskoj radionici iz Galižane*, uz dataciju u prvu četvrtinu 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XXIX.13. Ulomak arhitrava

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA.

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 43 cm, vis. 21 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je zapažen na fotografiji vodnjanskoga lapidarija, načinjenoj tridesetih godina 20. st. Poznato je da su 1949. ulomci skulpture iz Vodnjana preseljeni u Pulu, no dio tih ulomaka do danas nije publiciran, a nakon preseljenja nije bio niti izložen, tako da je, s obzirom na objektivne okolnosti, vezane uz preuređenje Arheološkog muzeja Istre u Puli, bilo nemoguće utvrditi inventarni broj i točne dimenzije ulomka, kao ni to nalazi li se on još uopće u nekom od depoa muzeja.

Opis: Dio arhitrava je odlomljen na oba kraja. Prednja mu je stranica uokvirena širokim, glatkim letvicama i ukrašena nizom kuka krupnih glavica naglašenih slojeva i visokih, jednostrukih nožica, nagnutih udesno. Najbližu analogiju opisanom ulomku predstavlja istovrsni fragment s nepoznatog nalazišta (**kat. XLVII.8**), koji je bio izložen u klaustu Franjevačkog samostana, ali ga se, slijedom morfoloških i kompozicijskih odlika, može usporediti i s prethodno opisanim ulomcima (**kat. XXIX.10-12**), na kojima su nožice kuka slična oblika, ali podijeljene u dva ili tri prutka, te s nešto lošije klesanim arhitravom iz crkve sv. Elizeja u Fažani (**kat. XVII.3**). S potonjega lokaliteta potječe i fragment zabatnoga luka (**kat. XVII.1**), ukrašen kukama koje su, iako nešto niže, oblikom i mekanom modelacijom uz korištenje koso položena dlijeta, zapravo jednake ovima na vodnjanskome arhitravu. Navedene sličnosti ukazuju na to da se radi o još jednom djelu *Klesarske radionice iz Galižane*, databilnom u prvu četvrtinu 9. st., kada su i lokalni klesari ruralnoga pulskog zaleđa već usvojili zakonitosti oblikovanja suvremenih predromaničkih dekorativnih elemenata.

Bibliografija: neobjavljen

XXIX.14. Dva kapitela oltarne ograde s dijelom pripadajućih stupića

Foto iz: SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGIA, BELLE ARTI E PAESAGGIO DEL FRIULI VENEZIA GIULIA, Trieste

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* (?)

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznati. Na fotografijama načinjenim tridesetih godina 20. st. vidi se da su kapiteli na pripadajućim (?) stupićima bili izloženi u lapidariju u Vodnjanu. Kada je 1946. lapidarij pretvoren u kino-dvoranu brojni su ulomci uništeni neadekvatnim čuvanjem ili iskorišteni kao građevni materijal, dok je ih je dio 1949. prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli. No, većina kamenih spomenika prenesenih iz Vodnjana nikada nije publicirana, a

budući da je muzej nedavno zbog preuređenja zatvoren na duže vrijeme, a depoi su iz tog razloga nedostupni javnosti, nije bilo moguće ustanoviti da li razmatrani kapiteli još uvijek postoje, kao što nije bilo moguće niti doći do osnovnih podataka o njima.

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nepoznate

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomci se prepoznaju na jednoj od fotografija vodnjanskoga lapidarija, načinjenim tridesetih godina 20. st., pa se, iako mjesto nalaza nije poznato, može zaključiti da su pripadali nekoj od mjesnih ili obližnjih crkvi.

Opis: Na spomenutoj se fotografiji vidi da su stupići bili oktogonalnog presjeka te da su kapiteli podijeljeni u dvije zone. Donju čini vijenac od osam visokih, glatkih listova, odvojenih dubokim utorima, a vrhovi im se blago odvajaju od kalatosa, pružajući se prema van. Nad listovima na sredini stranica nalazi se po jedna jednostavna ruža, zapravo veliko okruglo „oko“ unutar jednostrukog prstena, a od nje se prema kutovima pružaju volute jednostrukih strukova i višestruko zavijenih slojeva zavojnica glavica. Abakova ploča je niska i raščlanjena. Prema tipu i izgledu donjeg dijela kapiteli se mogu usporediti s onima koje je izrađivala *Južnoistarska kontinentalna radionica* (**kat. XV.1, kat. XXXI.27-28, kat. XL.18, kat. XLIII.17-18, 20**) pa je unatoč neutvrđenoj izvornoj ubicaciji moguće da su i

opisani ulomci činili dio njena opusa, pa bi ih zbog toga trebalo datirati u razdoblje oko prijelaza 8. u 9. st.

Bibliografija: neobjavljeni

XXIX.15. Ulomak pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Do obnove početkom 21. st. ulomak je bio uzidan kao spolij s vanjske strane južnog zida crkve sv. Lucije na rubu grada Vodnjana. Danas ga na tom mjestu nema, a nije inventiran ni u AMI u Puli, pa se pretpostavlja da se nalazi u spremištu Konzervatorskoga odjela u Puli.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 65 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Ulomak je odlomljen na dvije susjedne strane, a na dvije se sačuvala glatka rubna letvica. Ostatak reljefne dekoracije ukazuje na to da je glavno polje bilo prekriveno troprutom mrežom učvorenih trokuta i kvadrata konkavnih stranica, koji oblikuju krugove. U jednom se nalazi virovita rozeta, u drugom grčki križ troprutih hasti zaključenih volutama, dok su u međuprostorima stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Profil prutaka visok je, a bridovi reljefa okomiti su na uglačanu pozadinu. Iako je duktus klesanja siguran, a elementi uredno oblikovani, manje se nesavršenosti zapažaju u oblikovanju pregiba čvorova, u kojima se prutci traka razmiču, oblikujući koljenasti „skok“. Upravo zbog tog dualizma teško je utvrditi koja je klesarska produkcija mogla izraditi opisani plutej, čija se datacija, s obzirom na volutama zaključene haste križa, može fiksirati u razdoblje oko prijelaza 8. u 9. st.

Bibliografija: D. RIMONDO, 1937, 195; B. MARUŠIĆ, 1958, 220.

XXIX.16. Ulomak pilastra

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1983.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-296

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26,5 cm, vis. 50 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1986. izvađen iz pročelja sakristije crkve sv. Marije „in Traversa“ kod Vodnjana, u koje je bio ugrađen u funkciji spolija. Izvorno porijeklo ulomka nije poznato.

Opis: Sačuvan je gornji dio pilastra, odbijenog s više strana. Na lijevom se boku nalazio utor za umetanje pera pluteja. Okvirna letvica prednje stranice oštećena je na više mjesta. Na vrhu središnjeg polja lica pilastra nalazi se grčki križ, pletenicom ispunjenih hasti i proširenih krajeva zaključenih mesnatim voluticama. Podno križa je ostatak ikonografskog motiva „Pravoga trsa“, odnosno sinusoidne troprute grane od koje se odvajaju iste takve vitice, oblikujući krugove ispunjene dvama nasuprot postavljenim nizovima kapljičastih listića. Od vitice i grane se u slobodne prostore pružaju malene volute. Naglašeno pravilna i uredna izvedba ukrasnih elemenata, s duboko uklesanom pozadinom i plićim klesanjem detalja kako bi se postigao dinamičniji ritam izmjene svjetla i sjene, ukazuju na ruku vještog, iskusnoga klesara, no na temelju samo jednog poznatog reljefa nije moguće utvrditi njegovu eventualnu radioničku pripadnost. Budući da volutasti završeci hasti križa prilično rano iščezavaju iz uporabe, moglo bi se pretpostaviti da je pilastar načinjen krajem 8. st., no periferni karakter okruženja kojemu je pripadao, gdje je perzistencija tradicionalnih motiva višestruko potvrđena, dozvoljava da se gornja granica datacije pilastra pomakne u prva desetljeća 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 53, T5/1.

XXIX.17. Kapitel oltarne ograde

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1983.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-232

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje 14 cm, vis. 18,5 cm, gornja pov. 17 x 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1986. izvađen iz pročelja sakristije crkve sv. Marije „in Traversa“ kod Vodnjana. Izvorno porijeklo ulomka nije poznato.

Opis: U donjem se dijelu kapitela nalaze četiri mesnata ugaona lista, priljubljena uz kalatos i naznačena dubokim utorima. Nad njima su krupne volute širokih strukova koji se naslanjaju na istaknuti prutak zaobljena presjeka što se pruža vertikalnom osi svake stranice. Abakova ploča na vrhu naznačena je dubokom vodoravnom linijom. Zbog rustične izrade i nevještog oblikovanja ukrasnih elemenata kapitel se pripisuje nepoznatom lokalnom klesaru, uz široku dataciju u 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 53, T5/2.

XXX. Marčana

Marčana je naselje na kraškoj zaravni istočno od Pule, uz cestu što vodi prema Labinu. Naziv mjesta potječe od rimskog roda *Marcia*, koji su ovdje imali posjede.¹¹¹⁰ U srednjem je vijeku bila tijesno vezana uz obližnji Mutvoran, koji je nastao kao utvrda za obranu plodne doline, šuma, obližnjeg kamenoloma i pristupa moru,¹¹¹¹ a s vremenom je nadrastao Marčanu, pa je ona sve do 1912. bila u sastavu mutvoranske župe, odnosno kapelanije.¹¹¹² U pisanim se vrelima Marčana prvi puta spominje 1243., kada su kao predstavnici mjesta u aktu prisege Pule i okolnih naselja na vjernost Veneciji potpisani *Andreas de Marzana* i *Joanes de Marzana*. Budući da je pripadala pulskome teritoriju, 1331. je zajedno s Pulom postala dijelom istarskih posjeda Mletačke republike, koja je u okviru planskog naseljavanja poluotoka nakon kužnih epidemija, na ovo područje u nekoliko navrata naseljavala izbjeglice iz Grčke¹¹¹³ i Dalmacije.¹¹¹⁴

U Marčani se nalaze dvije crkve. Manja je posvećena sv. Antunu Padovanskom, a nalazi se među kućama u središtu naselja. To je jednostavna jednobrodna građevina, bez apside, zaključena ravnim začelnim zidom na istočnoj strani i ukrašena renesansnim arhitektonskim elementima na zapadnom pročelju. Crkva nikada nije arheološki istražena, a pretpostavlja se da je građena u ranom srednjem vijeku. Krajem 17. st. produžena je na zapadnoj strani, a posvećena 1709.¹¹¹⁵ Župna crkva Sv. Petra i Pavla nalazi se na mjesnome groblju. Iako je postojanje župne crkve u Marčani zabilježeno još u 15. st.,¹¹¹⁶ eventualne ostatke zidova ili temelja starije građevine na ovome mjestu prekrilo je trobrodno barokno zdanje, u čije su pročelje i istaknutu pravokutnu apsidu ugrađeni dijelovi predromaničkoga liturgijskog namještaja.

¹¹¹⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 109.

¹¹¹¹ Ibid., str. 110.

¹¹¹² I. ŠTOKOVIĆ, „Kršćanstvo kroz povijest Marčane“, *Marčanski zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Marčana, 18. travnja 1993*, Pula, 1994, str. 25-30.

¹¹¹³ Pojam *Greči* kojim su u matičnim knjigama Marčane označene pojedine doseljene osobe nije se nužno odnosio na njihovo teritorijalno porijeklo, već najčešće na područje na kojemu se nalazila luka iz koje su isplovili, ali i na pripadnost pravoslavnoj vjeroispovijesti. Matične knjige se u Marčani vode od 1676. Dio ih se danas nalazi u Mutvoranu, dio u Krnici, a dio u Marčani. Vidi: I. GRAH – J. JELINČIĆ, „Kratak pregled građe crkvenih arhiva Istre“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 23, Pazin, 1980, str. 265-282.

¹¹¹⁴ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 109.

¹¹¹⁵ Ž. UJČIĆ, „Predromanički plutej...“, str. 22.

¹¹¹⁶ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 109.

Lokalna predaja spominje jednu staru crkvu, koja je navodno postojala u blizini i iz koje su u mjesto doneseni ulomci predromaničke skulpture. Schiavuzzi navodi da su na području obližnje šume Magran, koja se u davna vremena nazivala *bosco di San Marco*, pronađeni ostaci starijega naselja i crkve, a stanoviti *Martino de Magran* potpisnik je istog onog dokumenta o vjernosti Veneciji, iz 1243.¹¹¹⁷ To je naselje vjerojatno potpuno opustošeno epidemijama u 14. i 15. st. i u kasnijim se dokumentima uopće ne spominje, a ne bi bilo nimalo neobično da su ga polovinom 16. st. kolonisti koristili kao izvor obrađenog kamena za obnovu kuća u Marčani, u koju je tada mogao biti prenesen i poznati ulomak pluteja s dijagonalnim križem, krugovima i pticama, kojega su mještani do početka 20. st. čuvali na glavnom mjesnom trgu.¹¹¹⁸

¹¹¹⁷ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 142.

¹¹¹⁸ G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, str. 69-70.

XXX.1. Plutej s dijagonalnim križem, krugovima i ljiljanima

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-146

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 88 cm, vis. 82 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Izvorna ubikacija pluteja nije poznata. Prema lokalnoj tradiciji donesen je iz neke uništene crkvice u blizini Marčane i uzidan u pročelje zgrade na mjesnom trgu. Tu je primijećen krajem 19. st. i u narednim godinama pohranjen u vodnjanski lapidarij gdje se nalazio do 1949. kada je preseljen u Arheološki muzej Istre u Puli u kojemu se nalazi i danas.

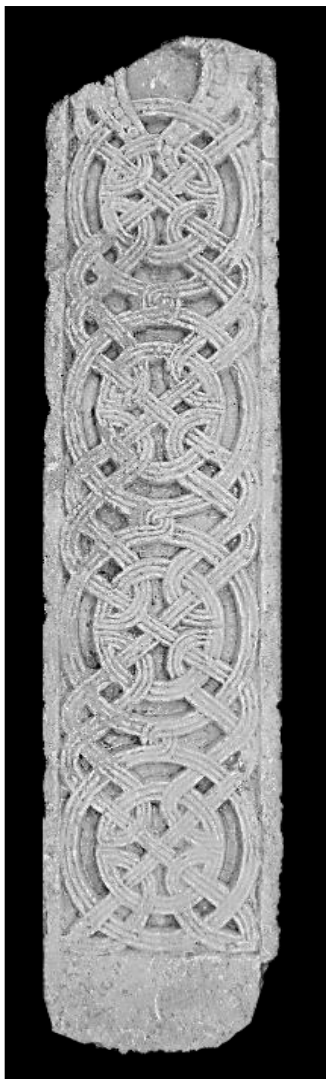
Opis: Plutej je skraćen s desne i gornje strane. Na lijevom i donjem rubu sačuvani su dijelovi glatkog profiliranog okvira. Glavno je polje ukrašeno složenom gometrijskom shemom centrično komponiranog motiva izvedenog trporutim trakama. U središtu kompozicije je maleni dijagonalno postavljeni križ blago proširenih krajeva. Od njega se prema uglovima pružaju po dvije usporedne trake koje se na krajevima vraćaju prema sredini dijagonale, čineći po dvije manje, međusobno prepletene, kružne petlje. Kroz petlje na dijagonalama provučene su dvije koncentrične kružnice. Četiri segmentna međuprostora ispunjena su stiliziranim ljiljanovim cvjetovima, a u prazninama kutnih krugova nalaze se po dvije

malene virovite rozete. Sačuvana kvadratna ploča zapravo je lijeva strana velikoga pluteja, kojemu nedostaje gornji ukrasni vijenac, a glavno mu je polje bilo podijeljeno u dva centralno komponirana modula, ili u jedan i pol modul kao na pluteju s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.19**). Ponavljanje motiva naslućuje se na odlomljenoj stranici, gdje su jasno vidljivi ostaci spojnih petlji velikih kružnica i donjeg para manjih kružnica na dijagonalama. Zbog oštećenja pluteja nije moguće utvrditi jesu li i dijagonalne trake lijevog i desnog modula bile spojene.

Poznato je samo dvadesetak primjeraka pluteja ukrašenih više ili manje složenim inačicama opisanoga motiva, a rasprostranjeni su na relativno uskom priobalnom pojasu istočnoga Jadrana, od Portogruara do Dubrovnika. Na istarskom se poluotoku ovakva kompozicija pojavljuje početkom 9. st., gotovo istovremeno kad i u okolici Grada. U Dalmaciji se javlja nešto kasnije, a najmlađi primjerak, s Koločepa, datiran je u 11. st. Geometrijska kompozicija pluteja iz Marčane razrađenija je i zbijenijeg crteža od ostalih sličnih pluteja, a jedini je primjer kod kojega su male kvazikružnice na hastama dijagonalnoga križa nejednake veličine i međusobno prepletene. Veće praznine među trakama pletera ispunjene su sitnim rozetama, što ukazuje na punu afirmaciju *horror vacui* i potvrđuje dataciju u zrelu fazu predromaničke skulpture. Dinamični kontrasti svjetla i sjene postignuti su plitkim klesanjem utora među prutcima traka i dubokim uklesavanjem pozadine (oko 2 cm) u odnosu na prednju ravninu reljefa, što se izdvaja kao najprepoznatljivija „rukopisna“ odlika ponajboljih majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koji su, pretpostavlja se, opisani motiv proširili istarskim poluotokom, a potom dalje prema bizantskoj Dalmaciji. Na izvedbenoj je razini marčanski ulomak najbliži pluteju s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XI.19**) i fragmentu iz Krimenjeka (**slika 56**), a istoj skupini valja pridružiti i ulomak iz crkve sv. Kvirina u Krku (**slika 59**), kojemu je barem jedan interval između dijagonala bio ukrašen ljiljanovim cvijetom nalik onima s pluteja iz Marčane.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 69-70; D. RIMONDO, 1937, 224; B. MARUŠIĆ, 1963, 256 (T-VI); M. VICELJA, 1990b (II), 112; M. VICELJA, 1993, 168; Ž. UJČIĆ, 1994, 19-23; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014, 206.

XXX.2. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u začelnome zidu sakristije župne crkve sv. Petra i Pavla na groblju u Marčani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26,5 cm, vis. 104 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Pilastar je uzidan u začelje sakristije koja je baroknoj crkvi prigradena početkom 20. st., kada se Marčana odvojila od Mutvoranske kapelanije i dobila status samostalne župe. Ne zna se kada je pilastar donesen, niti gdje je pronađen.

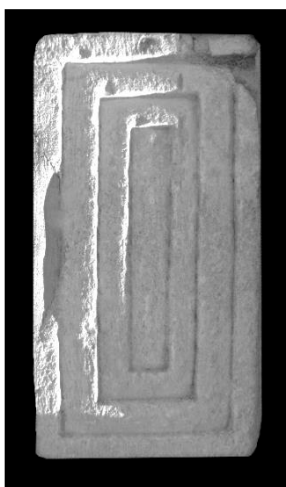
Opis: Pilastar je sačuvan gotovo u cijelosti. Nedostaje mu manji dio na gornjem kraju, a na donjem se nalazi 10 cm visok neukrašeni usadnik. Prednja je strana uokvirena tankim letvicama i ukrašena složenim reljefnim motivom od šest isprepletenih i višestruko ukriženih troprutih traka koje oblikuju niz od četiri povezana medaljona s upisanim manjim krugovima, načinjenim petljama u obliku pereca priljubljenih vrhova. U gornjem se dijelu pilastra pleterne trake šire i prelaze u potkovasti element

profiliranih rubova, ispunjen nizom zbijenih polukuglica. Takav motiv, čije se porijeklo povezuje uz skulpturu sjeverne Italije, naročito Brescie, Murana, Torcella i Akvileje, izrađenu između zadnje četvrtine 8. i početka 9. st., u Istri je vrlo rijedak i susreće se na još samo dva pluteja iz Novigrada i arkadi ciborija iz bazilike sv. Felicite u Puli (**kat. III.2**), datiranim u isto razdoblje, a važan je parametar u utvrđivanju radioničke pripadnosti i vremenskog okvira u kojemu je nastao marčanski pilastar. Naime, izrazito visoka izvedbena razina reljefa, kojemu su bridovi naglašeno izdignutih dijelova okomiti na duboko uklesanu i uglačanu pozadinu, kao kod prethodno opisanog pluteja (**kat. XXX.1**), a prutci traka savršeno prenesenog, prepoznatljivog složenog motiva imaju presjek obrnutog dvostrukog slova W, ukazuju na pripadnost pilastra opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice* i to onoj njenoj razvojnoj fazi, koja je započela udruživanjem s *Radionicom pulskih ciborija*,

od koje su preuzeti neki stariji motivi, poput opisanog niza polukuglica, koji sada dobiva novu funkciju, pa od ispune okvira i letvica prerasta u završni ukras središnjeg motiva. Sukladno tome pilastar iz Marčane valja datirati u razdoblje oko prijelaza prvog u drugo desetljeće 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XXX.3. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zapadnome zidu, pored glavnog ulaza župne crkve sv. Petra i Pavla na groblju u Marčani

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 48,5 cm, vis. 92 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Pilastar je kao svjedočanstvo kontinuiteta svetog mjesta ugrađen u pročelje barokne crkve, vjerojatno još pri njenoj gradnji. Ne zna se je li pripadao starijemu zdanju na mjestu današnje crkve ili je prenesen s nekog starijeg lokaliteta u blizini.

Opis: Pilastar je sačuvan gotovo cjelovito, a nedostaje mu tek manji dio krajnjeg vanjskog okvira. Radi se o masivnoj, predromaničkoj interpretaciji elegantnih kasnoantičkih pilastara ukrašenih nizom superponiranih kvadratnih okvira oko središnje gredice trokutastog presjeka, tzv. uklade. Takvi su pilastri pridržavali pluteje Eufrazijeve bazilike u 6. st., ali i *cancellume* krstionice i bazilike s. Maria delle Grazie u Gradu. U potonjoj su kasnoantički pilastri reupotrijebljeni uz nove, predromaničke, ukrašene složenim pleternim kompozicijama, poput one koja je izvedena na prethodno opisanome pilastru iz Marčane (**kat. XXX.2**), a to upućuje na zaključak da je kompletna oltarna ograda kojoj su pripadali marčanski reljefi izrađena po uzoru na spomenutu gradešku crkvu, pa se i ovaj pilastar pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, koja je motiv uklade izvela i na nekoliko istovrsnih dijelova pergule za crkvu sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.27-28**).

Bibliografija: neobjavljen

XXXI. Juršići – crkva sv. Kvirina

Crkva sv. Kvirina nalazi se na ulazu u naselje Juršići, uz staru cestu od Vodnjana prema Žminju. To je malena, jednobrodna crkva, ravnog začelja, s portikom pred ulazom, zvonikom na preslicu i sakristijom na sjevernoj strani.¹¹¹⁹ Današnji je oblik dobila u 18. st., kada su zazidane arkature i trijumfalni luk središnjega broda starije bazilike. Dio istočnoga dijela sjevernoga broda tada je pregrađen u sakristiju pravokutna tlocrta, a pred crkvom je podignut portik.

Crkvu je u stručnu literaturu uveo B. Schiavuzzi, 1908.,¹¹²⁰ spomenuvši tada da se uokolo građevine vide ostaci još starije crkve. Već 1912. i 1914. A. Gnirs je proveo prva arheološka istraživanja lokaliteta i utvrdio tlocrt starije crkve. Bila je to minijatura bazilikalna građevina s tri istaknute, polukružne apside, od kojih je srednja šira od bočnih i s vanjske strane ukrašena lezenama. Crkva je imala pet ulaza: po jedan u svaki brod na zapadnoj strani i dva na bočnim stranama, malo ispred ograđenog svetišta. Stilobat oltarne ograde pronađen je *in situ* u srednjem i južnom brodu, a nalazio se na sredini prvog istočnog interkolumnija. S vanjske strane današnjeg istočnog zida crkve, na mjestu apsida srednjeg i južnog broda, pronađeni su ostaci baza oltara. Isti se nalazio i u sjevernome brodu, ali je uništen izgradnjom sakristije. Gnirs je crkvu datirao u drugu polovinu 6. st., a na temelju nalaza skulpture, od koje donosi fotografiju jednog kapitela, pretpostavio je da je građevina preuređena tijekom 9. st., kada je dobila novu liturgijsku opremu.¹¹²¹

Većina ulomaka pronađenih početkom 20. st. pohranjena je u pulskome Muzeju, no u međuratnom je razdoblju uređen lapidarij u Vodnjanu, pa su od tada u nj pristizali ulomci iz sv. Kvirina, ali i ostalih crkvi Vodnjanštine.¹¹²² O istraživanjima koja su provođena u tom razdoblju ne postoje redovita konzervatorska izvješća kao iz vremena Monarhije, a budući da u vodnjanskoj zbirci nije vođena prateća dokumentacija o prikupljenim predmetima, brojni su eksponati, prilikom gašenja lapidarija, 1949. i preseljenja zbirke u Arheološki muzej Istre u Puli, u inventarne knjige zavedeni pod opaskom „Vodnjan - nepoznato nalazište“.¹¹²³ Jednu tranzenu i nekoliko ulomaka ploča ukrašenih motivima „iz vremena migracija naroda“

¹¹¹⁹ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 646-650.

¹¹²⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 103-104.

¹¹²¹ A. GNIRS, „Grundrissformen...“, str. 55-56.

¹¹²² D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 224.

¹¹²³ B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 256; B. MARUŠIĆ, „Ricerche archeologiche...“, str. 74-78.

spomenuo je 1922. nekadašnji Gnirsov suradnik E. Dejak. On je na temelju arhitektonskih ostataka i poznatih nalaza skulpture smatrao da bi dataciju izgradnje crkve valjalo pomaknuti u 7. ili 8. st.¹¹²⁴ Slično su mišljenje zastupali i Lj. Karaman, koji je prema troapsidalnom sustavu zaključio da je crkva građena u karolinškom razdoblju,¹¹²⁵ M. Mirabella Roberti¹¹²⁶ i A. Mohorovičić.¹¹²⁷ Za razliku od njih, B. Marušić se slagao s Gnirsom,¹¹²⁸ a u takvo su ga stajalište uvjerali ponajprije nalazi skulpture, pronađene za vrijeme arheoloških istraživanja 1977. i 1978., koje je pripisao kasnoantičkoj fazi građevine.¹¹²⁹ Marušićevo je mišljenje citirao i Ž. Ujčić.¹¹³⁰ Recentna znanstvena istraživanja predromaničke arhitekture u Istri¹¹³¹ bacila su novo svjetlo i na dataciju crkve sv. Kvirina, pa je M. Jurković na temelju „osobina morfologije i strukture crkve“ ponovno aktualizirao teze o njenom karolinškom porijeklu. Pritom je kao glavne argumente naveo zidane stubove koji su dijelili brodove, potkovaste lukove arkatura i jednak oblik bočnih apsida, koji upućuju na gradnju u ranom srednjem vijeku, što potvrđuje i većina ulomaka liturgijskoga namještaja bazilike.¹¹³²

Crkva je bila u funkciji tijekom čitavog srednjeg vijeka, a čini se da je svo to vrijeme postojala u izvornome obliku, jer ni arheološki nalazi, niti pisani izvori ne pružaju čvrste dokaze o značajnijim intervencijama ili donacijama sve do 17. st. Iako je zbog ratova i kužnih epidemija naselje opustjelo već u 15. st., crkva je posjećivana barem jednom godišnje, kada se u njoj održavala svečana misa s procesijom,¹¹³³ a sigurno je i da su popravljani neki njezini dotrajali dijelovi, poput poda prezbiterija pod kojim je pronađen jedan novčić iz 16. st.¹¹³⁴ Na bazi pilastra desno od ulaza u lođu, nalazi se natpis s uklesanom godinom 1629. Gnirs je zaključio da se radi o godini u kojoj je crkva dobila današnji oblik,¹¹³⁵ dok je Dejak smatrao da je tada samo dograđen portik.¹¹³⁶ Crkva je barem djelomično obnovljena u 17. st., kada su mletačke vlasti ovo područje naselile hrvatskim obiteljima iz Dalmacije. Tada je u glavnom

¹¹²⁴ **E. DEJAK**, „Chiesuole rustiche istriane“, *Pagine istriane*, vol. 13/4, Capodistria, 1922, str. 111-112.

¹¹²⁵ **LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 116-117.

¹¹²⁶ **M. MIRABELLA ROBERTI**, „La chiesa e le mura...“, str. 96.

¹¹²⁷ **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 510.

¹¹²⁸ **B. MARUŠIĆ**, „Novi spomenici...“, str. 10; **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 144.

¹¹²⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Ricerche archeologiche...“, str. 76.

¹¹³⁰ **Ž. UJČIĆ**, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim...“, str. 280.

¹¹³¹ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 164-191.

¹¹³² **M. JURKOVIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 75-76.

¹¹³³ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 193.

¹¹³⁴ **B. MARUŠIĆ**, „Ricerche archeologiche...“, str. 49.

¹¹³⁵ Gnirs piše da je uklesana godina 1625. Vidi: **A. GNIRS**, „Grundrissformen...“, str. 57.

¹¹³⁶ **E. DEJAK**, „Chiesuole rustiche...“, str. 111-112.

brodu postavljen drveni oltar s kipovima Bogorodice, sv. Kvirina, Lovre i Blaža, koje spominje D. Rismondo.¹¹³⁷ Marušić navodi, a to ponavlja i Jurković, da je do zazidavanja bočnih brodova crkve došlo u 18. st., no ne objašnjava na kojim se podacima temelji takva tvrdnja.¹¹³⁸

Sve do 1879., kada je izgrađena nova župna crkva sv. Franje Asiškoga u Juršićima, crkva sv. Kvirina bila je kapelanijska crkva, po kojoj se nazivalo naselje s utvrdom i čitavo okolno područje.

¹¹³⁷ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 193.

¹¹³⁸ **B. MARUŠIĆ**, „Ricerche archeologiche...“, str. 46.

XXXI.1. Plutej oltarne ograde s pripadajućim pilastrom

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-152

Materijal: vapnenac

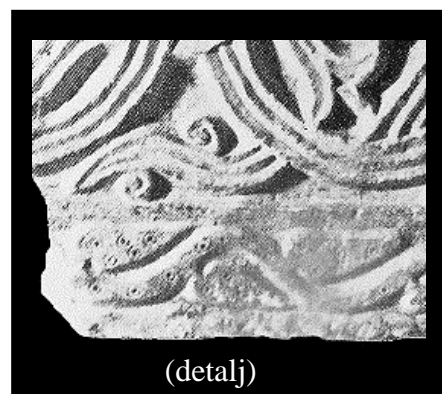
Dimenzije: šir. 100 cm, vis. 87 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima kod Vodnjana, koje je između 1912. i 1914. predvodio A. Gnirs.

Opis: Plutej je odlomljen s lijeve i donje strane. Pilastru nedostaje donji dio i manji komadić gornjeg desnog ugla, a desna mu je stranica glatka, što određuje njegov položaj do prolaza u svetište. Vijenac pluteja istaknut je u odnosu na glavno polje, a od njegova se desnog kraja, uz liniju spoja s pilastrom, okomito spušta jednako visoka glatka rubna letvica. Razina reljefne površine pilastra jednaka je vijencu. Sva tri dijela ukrašena su geometrijskim prepletima troprutih traka, obrubljenim glatkim letvicama. Na vijencu su izvedena dva povezana, nasuprotno postavljena niza pereca, a na pilastru dvostruki niz učvorenih krugova. Glavnim se poljem protezala mreža uobičajenih učvorenih kvadrata konveksnih stranica, koji oblikuju tri horizontalna reda krugova, u čijim se središtima križaju dijagonalno postavljene trake.

Duktus klesanja reljefa siguran je, a trake koje oblikuju motive pluteja, vijenca i pilastra su ujednačene, iako se njihova križišta na glavnom polju pluteja mjestimično nalaze izvan središta kruga. Čvorovi su pravilno zaobljeni, a bridovi traka, oštrog presjeka prutaka, okomiti su na duboko uklesanu pozadinu. U morfološkom se smislu dekoracija pluteja i pilastra može usporediti s dijelovima oltarnih ograda iz katedrale i bazilike sv. Marije Formoze u Puli, koje je klesala *Radionica pulskih ciborija* (**kat. I.12-13, 42, kat. II.16**), dok se na izvedbenoj razini zapažaju brojne sličnosti s ulomcima istovrsnih dijelova liturgijske opreme pronađenim na svim lokalitetima koje je opremala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, čije su veze s pulskom radionicom višestruko potvrđene. Štoviše, cjelina koju čine opisani dijelovi oltarne ograde iz crkve sv. Kvirina u Juršićima otvara i mogućnost povezivanja komada liturgijske skulpture iz pulske katedrale (**kat. I.12-13, 42**), koji dosad nisu dovođeni u međusobnu vezu, a zajedno bi tvorili jednaku kompozicijsku cjelinu. Plutej i pilastar iz Juršića datiraju se u kraj 8. st. i pripisuju *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.
Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75; M. VICELJA, 1990b (II), 87; M. VICELJA, 1992, 15; M. VICELJA, 1993, 168; M. VICELJA, 1995 a, 46.

XXXI.2. Šest ulomaka pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5091a-f

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) **šir.** 53 cm, **vis.** 40 cm, **deb.** 10,5 cm

b) **šir.** 48 cm, **vis.** 36 cm, **deb.** 10,5 cm

c) **šir.** 24,5 cm, **vis.** 22,5 cm, **deb.** 8,5 cm

d) **šir.** 17,5 cm, **vis.** 26,5 cm, **deb.** 8,5 cm

e) **šir.** 10,5 cm, **vis.** 14 cm, **deb.** 8,5 cm

f) **šir.** 15 cm, **vis.** 18 cm, **deb.** 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima kod Vodnjana, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak **f** je odlomljen sa svih strana, dok su preostali, od kojih se pojedini spajaju u lomu, odlomljeni s tri strane, a na četvrtoj im je sačuvan dio rubnih letvica. Prema reljefnim motivima i debljini svi su pripadali istom pluteju. Integrirani vijenac pluteja istaknut je u odnosu na donju plohu, obrubljen glatkim letvicama i ukrašen jednostrukim nizom povezanih troprutih pereca. Bočni rubovi glavnog polja naznačeni su letvicama, a na donjoj se strani nalazila široka bordura ukrašena valovitom viticom zaobljena presjeka, od koje se naizmjenično odvajaju glatki bršljanovi listovi ispunjeni puncama. Središnju je kompoziciju činila mreža učvorenih troprutih krugova, unutar kojih su smješteni izduženi ljiljanovi cvjetovi, povijeni oko središnjega „oka“. U međuprostorima krugova i donje bordure sačuvali su se ostatak glatkog, kopljastog lista i kratka tropruta valovita vitica s minijaturnim volutama.

Prema morfološkim i izvedbenim karakteristikama reljefa, s duboko uklesanim, usitnjenim komadićima vidljive pozadine, na koju su okomiti rubovi pleternih traka oštrog presjeka prutaka, kao i prema ujednačenoj fakturi, ulomci se pripisuju opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Takvu atribuciju potvrđuju i specifični detalji, poput vitice u donjem dijelu ploče, koja vuče porijeklo od naturalističkih predložaka iz dugovječnih gradskih radionica, u kojima su naukovali klesari *Južnoistarske kontinentalne radionice*, zatim pojava punci pri ukrašavanju površine glatkih listova, kakve se u istoj funkciji često susreću na liturgijskoj skulpturi *Radionice pulskih ciborija* (**kat. I.1-2, kat. II.2, kat. XI.1, kat. XXXVII.1**), kao i „oko“ u središtima krugova pri oblikovanju elemenata ikonografske kompozicije „Pravoga trsa“ (**kat. I.16-17**). Posebno zanimljiv i važan detalj je kratka vitica s

volutama, u kojoj se prepoznaje transformacija motiva izvedenog na bočnim dijelovima dekoracije stranice krune ciborija iz crkve sv. Felicite u Puli (**kat. III.2**), također izrađenoj u najboljoj pulskoj radionici. Taj se motiv, osim na razmatranom pluteju iz crkve sv. Kvirina, pojavljuje i na jednom pilastru s istog lokaliteta (**kat. XXXI.14**), ali i na ulomku zabata oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.26**), čiju je opremu prve faze uglavnom klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Sukladno navedenom, datacija ulomaka pluteja iz crkve sv. Kvirina u Juršićima smješta se u kraj 8. st., što potvrđuju i izgled motiva na preostalim ulomcima, ali i punce koje se prepoznaju kao ukrasni element učestalo korišten na langobardskoj skulpturi, često je prisutan do početka 9. st., a izuzetno rijedak u kasnijim razdobljima.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59, T6/2,3.

XXXI.3. a-d Četiri ulomka pluteja s motivom „Rajskih vrata“

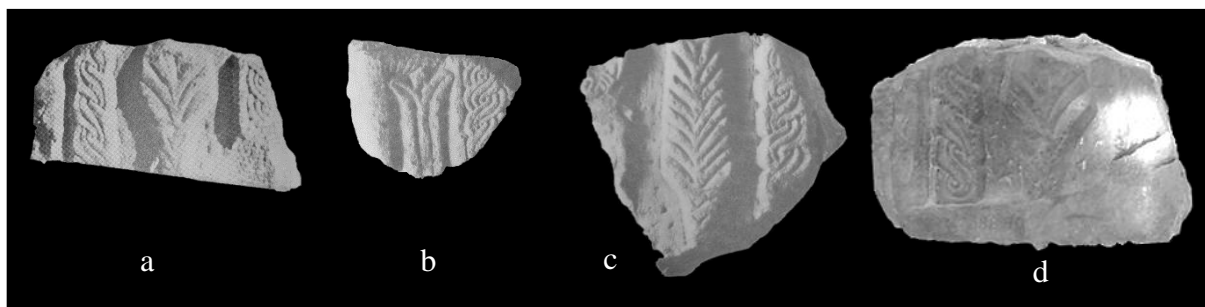

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987. (a,b,c)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-388, S-7270, S-7292, S-3388

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 26 cm, vis. 16 cm, deb. 8,5-10 cm

b) šir. 14 cm, vis. 11,5 cm, deb. 8,5 cm

c) šir. 22 cm, vis. 21,5 cm, deb. 8,5 cm

d) šir. 26 cm, vis. 16 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Jedan je ulomak (a) pronađen 1912. u vrijeme Gnirsovih istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, jedan (d) je donesen u vodnjanski lapidarij

između 1927. i 1949., a dva (**b** i **c**) su pronađena tijekom istraživanja koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomci **b** i **c** odlomljeni su sa svih strana, na ulomku **a** sačuvan je dio lijeve rubne letvice, a na ulomku **d** su sačuvani dijelovi donje i lijeve rubne letvice te komadić pera za umetanje u utor pluteja. Na ostatku reljefne dekoracije raspoznaju se dijelovi koloneta arkada i središnjega križa flankiranog stiliziranim palmetama, kao elementi ikonografske kompozicije „Rajskih vrata“. Stabla su izdužena, kopljasta, a grane su im naznačene jednostavnim paralelnim urezima u obliku slova V. Ostaci letvica na ulomku **d** otkrivaju da su kolonete bile bez baze, načinjene neobrubljenom troprutom pletenicom, zbog čega se doimaju poput tordiranih stupova, dok su stranice križa, također ukrašene troprutom pletenicom, bile profilirane i pri dnu proširene. Na ulomku **b** se pored haste križa sačuvao stilizirani ljiljanov cvijet, koji se vjerojatno nalazio u gornjem dijelu motiva.

Bridovi izdignutih dijelova reljefa okomiti su na duboko uklesanu pozadinu, koja je vidljiva tek u malim odsječcima, a u središtima pregiba pletenica, plitko klesanih prutaka, nalazi se svrdlom rađena rupica. Sve navedeno ukazuje na to da je plutej izrađen u *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, čiji su majstori opisanu ikonografsku temu, kao i tehniku obrade kamena specifičnim alatima upoznali u Puli. Kao i preostala predromanička skulptura crkve sv. Kvirina, plutej se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59,75, T3/2,3; M. VICELJA, 1990b (II), 116; Ž. UJČIĆ, 1992, 280, T3/7,8.

XXXI.4. a-d Četiri ulomka pluteja s križem i kvadratom unutar kruga

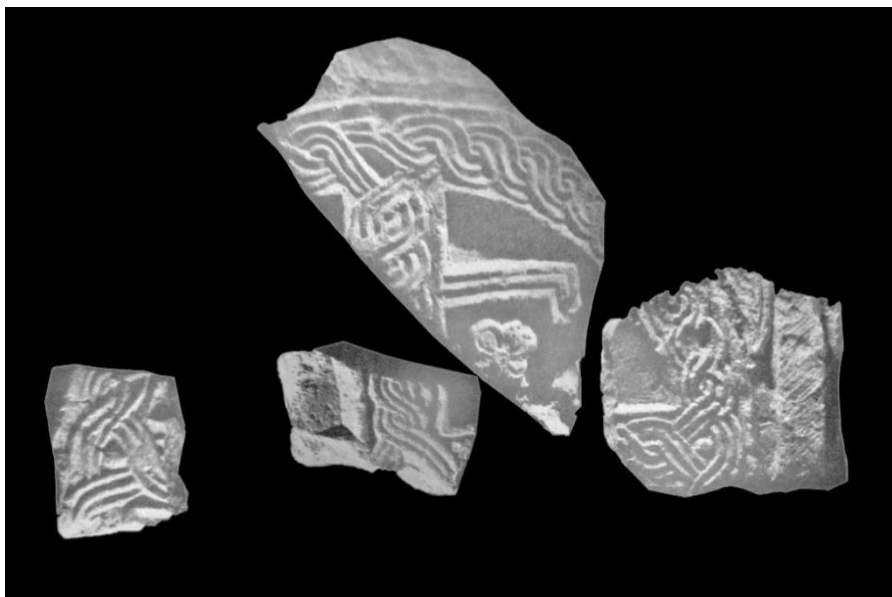

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987. (a,b,c)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-566, S-5085, S-5088, S-7272

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 26 cm, vis. 10 cm, deb. 7 cm

b) šir. 20 cm, vis. 39 cm, deb. 8,5 cm

c) šir. 21 cm, vis. 22 cm, deb. 8,5 cm

d) šir. 12,5 cm, vis. 16,5 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **a** pronađen je 1912. u vrijeme Gnirsovih istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, dok su preostali pronađeni tijekom istraživanja koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomci su odlomljeni sa svih strana i ne spajaju se u lomu. Prema ostatku reljefnoga ukrasa može se raspoznati motiv i djelomično rekonstruirati izgled glavnog polja pluteja. Unutar širokog letvičastog okvira nalazio se veliki krug s upisanim križem i kvadratom. Površine kruga i križa bile su ukrašene dvotračnom troprutom pletenicom, izvedenom u jednom potezu, koja je na križištu hasti oblikovala maleni krug. Motiv u središtu kruga nije sačuvan, ali se može pretpostaviti da se na tom mjestu nalazila rozeta, kao na pluteju iz pulske katedrale (**kat. I.7**). Kvadrat je načinjen jednostavnom troprutom trakom. U

prostorima između kvadrata i središta križa nalazili su se florealni elementi, od kojih se sačuvala jedna rozeta profiliranih latica.

Bridovi motiva okomiti su na duboko uklesanu, glatku pozadinu, dok je pletenica klesana nešto pliće, iako je presjek prutaka oštar. Zamjetna je razlika u izgledu pletenice na ravnim i zakrivljenim površinama. Pregibi pletenice na hastama kružni su, kao na ulomcima iz Bala (**kat. XXXIX.10, kat. XL.27-30**), Galižane (**kat. XIX.2**) i Gurana (**kat. XXXV.1-5**), a na površini kruga izduženi, pa se pletenica na tom mjestu doima razvučenijom, kao na borduri uz luk zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.9**), što ukazuje na to da je plutej iz crkve sv. Kvirina klesalo majstor iz *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Analogno svim ostalim predromaničkim ulomcima liturgijske skulpture iz potonje crkve, ali i ostalih koje je opremala navedena radionica, plutej se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T5/1.

XXXI.5. Ulomak pluteja s križem

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-108

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 40 cm, vis. 37 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u

Juršićima, koje je između 1912. i 1914. predvodio A. Gnirs. U vrijeme Gnirsovih istraživanja pronađena su još četiri ulomka (S-161, S-162, S-448, S-573), koje je B. Marušić doveo u vezu s opisanim fragmentom. No, Gnirs ne donosi opis ulomaka, a Marušić ih samo spominje, bez kataloške obrade i fotografija, koje ne postoje niti u fotoarhivu Dokumentacijskoga odjela Arheološkoga muzeja Istre u Puli. Zahtjev za pristup ovim ulomcima u depou nije mi bio omogućen, kao ni uvid u dokumentaciju o predmetima, pa ih ovom prilikom samo spominjem kao mogući dio veće cjeline.

Opis: Ulomak je dio kuta pluteja čije je glavno polje bilo uokvireno letvicama i ukrašeno mrežom troprutih križeva, koji oblikuju kvadratne kasete. Jedinu sačuvanu kasetu u

potpunosti ispunjava grčki križ. Stranice su mu ukrašene troprutom červerokrakom petljom, a središte naglašeno malenom gemom. Krajevi hasti zaključeni su volutama, što ukazuje na prilično rano vrijeme nastanka pluteja, prije kraja 8. st. Ujednačena faktura i siguran duktus klesanja bliski su djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, kojoj se zbog toga pripisuje i plutej kojemu je pripadao opisani ulomak.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59, T6/4; M. VICELJA, 1990b (II), 115.

XXXI.6. Ulomak pluteja

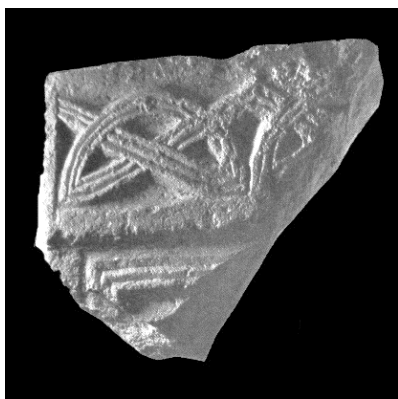

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7282

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38,7 cm, vis. 31 cm, deb. 12,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je

1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvani su gornji lijevi kut vijenca i manji dio glavnoga polja pluteja. Vijenac je istaknut u odnosu na ostatak ploče, a ukrašen je nizom povezanih troprutih pereca. Liniju donje rubne letvice vijenca prati tropruta traka koja je vjerojatno oblikovala mrežu učvorenih geometrijskih elemenata. Izvedba motiva jednaka je kao na ulomcima ranije opisanih pluteja (**kat. XXXI.1-2**), pa se i ovaj ulomak jednako atribuirao i datira.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T4/1.

XXXI.7. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5090

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29,5 cm, vis. 59 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane, a na četvrtoj je sačuvan ostatak glatke rubne letvice. Središnje je polje bilo prekriveno mrežom učvorenih troprutih krugova ispresijecanih dijagonalnim trakama koje uz rub oblikuju perece. Na jednom se mjestu zapaža pogreška u preplitanju traka, što govori o tome da plutej nije izradio vrhunski majstor, no prema ostatku reljefa, koji je uredan i pravilan te načinu klesanja prilično uskih troprutih traka, rubova okomitih na duboko uklesanu, uglačanu pozadinu, što je karakteristično za *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu* i ovaj se ulomak pridružuje njezinu opusu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T4/2.

XXXI.8. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5087

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24,5 cm, vis. 28 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Na jednom je dijelu sačuvan ostatak bordure glavnog polja, ukrašene sinusoidnom viticom zaobljena presjeka, kao na rubu jednog pluteja s istog lokaliteta (**kat. XXXI.2**), dok se na ostatku reljefa raspoznaje kompozicija jednaka prethodno opisanom ulomku, što ukazuje na to da i ovaj fragment valja pripisati istoj radionici i jednako datirati.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59, T6/1.

XXXI.9. a, b Dva ulomka pluteja

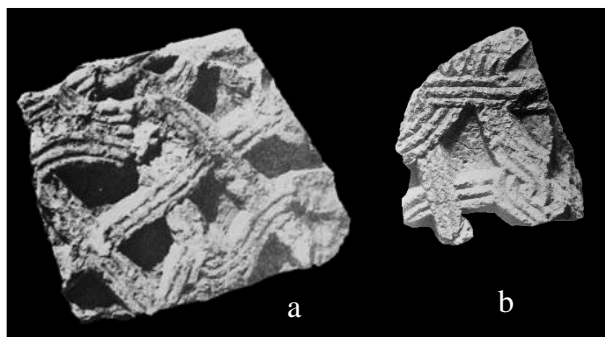

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-7458, S-7267

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) **šir.** 31 cm, **vis.** 25 cm, **deb.** 9 cm

b) **šir.** 17 cm, **vis.** 24 cm, **deb.** 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Fragmenti su sa svih strana odlomljeni. Ostatak reljefne dekoracije ukazuje na to da su činili dio središnjega polja pluteja ukrašenog uobičajenim predromaničkim motivom učvorenih troprutih krugova i dijagonala. Temeljem likovno-morfoloških i tehničko-izvedbenih karakteristika ulomci se mogu pripisati *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* te, kao i ostali ulomci s ovog lokaliteta, datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T4/3,4.

XXXI.10. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7275

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17,5 cm, vis. 17,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je činio gornji desni kut pluteja, uokvirenog letvicama. Od reljefne se dekoracije sačuvao dio stiliziranog ljiljanovog cvijeta. Siguran duktus klesanja koso položenim dljetom i način uklesavanja pozadine na koju su bridovi motiva okomiti potvrđuju da je i ovaj ulomak nastao kao dio jedinstvenog pothvata uređenja crkve sv. Kvirina, kojega je krajem 8. st. realizirala *Južnoistarska kontinentalna radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T8/4.

XXXI.11. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7281

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 18 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je dio glavnog polja pluteja s ostatkom donje rubne letvice. Motiv je teško čitljiv i njegov se izgled može samo pretpostaviti. Na lijevoj je strani dio troprute arkade, čija je baza na vanjskoj strani zaključena malenom volutom. Iznad nje se pruža pliće klesana tropruta traka, možda donji dio ljiljanova cvijeta, a na desnoj se strani raspoznaje glava ptice

ili neke druge životinje, puncom načinjena oka. Atribucija i datacija jednake su prethodno opisanim ulomcima.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T4/5.

XXXI.12. Ulomak pluteja

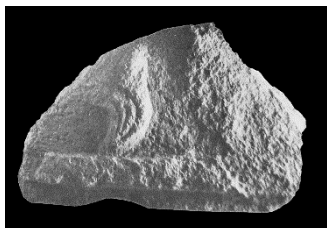

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7284

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 34 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je pripadao gornjem desnom kutu pluteja. Na desnoj su strani sačuvani dio glatke rubne letvice i pera za umetanje u utor pilastra. Prednja je stranica prilično oštećena, a od reljefne je dekoracije sačuvan samo dio nekog motiva nalik ljiljanovu cvijetu. Pretpostavlja se da je i ovaj ulomak nastao u isto vrijeme kad i ostatak predromaničke liturgijske skulpture crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 57, T4/6.

XXXI.13. Ulomak pluteja (?)

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7285

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12,5 cm, vis. 20 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana pa ni njegova izvorna funkcija nije posve jasna. Na vrhu reljefno ukrašenog polja nalazi se ostatak debljih vodoravnih prutaka zaobljena presjeka, a ispod njih je niz paralelnih uparanih linija u obliku slova V, s malim pupoljkom na vrhu. B. Marušić je pretpostavio da se radi o fragmentu pilastra, no ista je dekoracija mogla pripadati i nekom drugom dijelu kamene opreme. Tako na primjer, odsječak gornje zone prednje strane sarkofaga iz Bala (**kat. XXXIX.9**), odnosno međuprostor dviju arkada s ljiljanovim cvijetom odgovara ostatku motiva na opisanom fragmentu. Može ga se usporediti i s ulomkom vijenca pluteja uzidanog u ogradu stubišta kripte župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.8**), ali i s dijelom motiva krizmona izvedenog na jednoj strani pluteja iz sv. Marije na Velom Brijunu (**kat. XII.1**). Svi nabrojani primjeri datirani su u kraj 8. st., što dokazuje da se Marušićeva datacija fragmenta iz Juršića u 6. st. može pomaknuti u kasnije, predromaničko, razdoblje. Budući da nema čvrstih parametara po kojima bi se utvrdio određeni majstorski „rukopis“, ulomak se pridružuje opusu radionice kojoj je pripisan ostatak liturgijske skulpture s ovoga lokaliteta.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 52, T2/1.

XXXI.14. Pilastar

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-295

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 94 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je pronađen za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima kod Vodnjana, koje je između 1912. i 1914. predvodio A. Gnirs.

Opis: Pilastar je sačuvan u punoj visini, a nedostaje mu samo neukrašeni usadnik. Na lijevoj se strani nalazi utor za umetanje pluteja. Prednja je stranica bila letvičasto uokvirena i ukrašena inačicom motiva „Pravoga trsa“ kod koje se unutar krugova, koje

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

oblikuju tropruta valovita grana i iste takve vitice, nalaze povijeni snopići prutaka. Vitice su zaključene malenim volutama, a na pojedinim se mjestima u prazne prostore pružaju kratki valoviti izdanci, poput onih na pluteju s istom ikonografskom temom (**kat. XXXI.2**) i onih u središnjemu polju zabata oltarne ograde iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.26**). Pilastar je ikonografski blizak pojedinim istovrsnim primjercima liturgijske opreme iz pulske katedrale (**kat. I.15b - 17**), pripisanim *Radionici pulskih ciborija*, a motiv se ostatkom biskupije širio posredstvom klesara *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koji su naukovali u gradu. Takvu atribuciju potvrđuju izvedbene karakteristike i specifični detalji poput načina oblikovanja središnjega „oka“ unutar krugova i opisanih kratkih, valovitih izdanaka s voluticama.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75, T10/4.

XXXI.15. a,b Ulomci pilastra

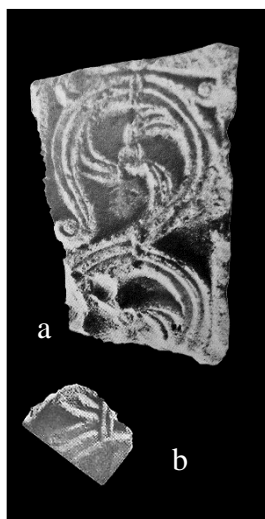

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7485, S-7279

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 18 cm, vis. 30,5 cm, deb. 11,5 cm

b) šir. 10,5 cm, vis. 9 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Veći je ulomak činio gornji dio pilastra. Odlomljen je s donje strane, a nedostaju mu i dijelovi rubne letvice na lijevoj i gornjoj strani. Na bočnim su stranicama ostaci utora za spajanje s plutejima. Manji je ulomak odlomljen sa svih strana, a prema sačuvanoj se reljefnoj dekoraciji povezuje uz ovaj pilastar. Glavno polje pilastra bilo je ukrašeno motivom „Pravoga trsa“, kao na prethodno opisanom ulomku (**kat. XXXI.14**), kojemu je razmatrani, osim na ikonografskoj, jednak i na izvedbenoj razini, pa ga se sukladno tome pripisuje istoj produkciji i jednako datira.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, 67, T5/2, T7/2.

XXXI.16. a,b Ulomci pilastra

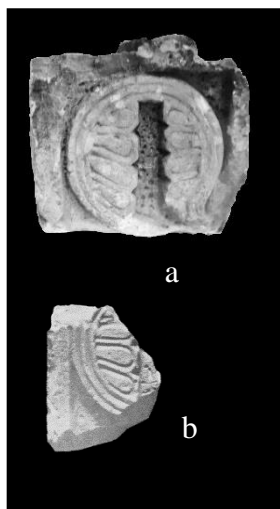

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4248, S-7291

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 25 cm, vis. 23,5 cm, deb. 10 cm

b) šir. 13,5 cm, vis. 18,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni za vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, koje je 1977. i 1978. predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak **a** činio je vrh pilastra. S obje su mu bočne strane spojni utori. Ulomak **b** se nalazio na središnjem dijelu pilastra, odlomljen je s desne strane, a na lijevoj je ostatak utora za umetanje pera pluteja. Na oba su ulomka sačuvani dijelovi rubne letvice kojima je bila uokvirena prednja stranica pilastra. Središnji reljefni ukras činila je inačica motiva „Pravoga trsa“ kod koje su u kružnim segmentima troprute grane i vitice smješteni nasuprotno postavljeni kapljičasti listići profiliranih rubova. I ovoj se kompoziciji analogije mogu pronaći na ulomcima liturgijske skulpture koju je klesala *Radionica pulskih ciborija*. Prema fakturi i izvedbenim osobinama pilastar se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59, T7/1; M. VICELJA, 1990b (II), 62.

XXXI.17. Ulomak pilastra

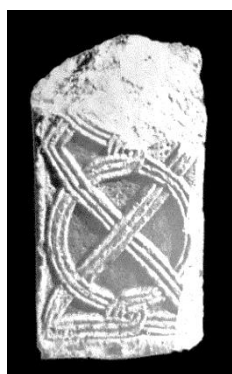

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-385

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 35 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1912. u vrijeme

Gnirsovih istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima.

Opis: Ostatak reljefnog ukrasa i rubne letvice ukazuju na to da je ulomak činio vrh ili dno pilastra. S obje se bočne strane nalaze utori za umetanje pluteja. Kompoziciju prednje stranice čini jedna tropruta traka koja oblikuje niz učvorenih krugova, a od zadnjeg se čvora produžava prema kutovima i vraća, preplićući se s krugovima u cik-cak ritmu. Duktus i način klesanja jednaki su kao na prethodno opisanim plutejima (**kat. XXXI.1,6-9**) pa i ovaj ulomak valja pripisati istom radioničkom opusu i datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75, T11/4.

XXXI.18. Ulomak pilastra

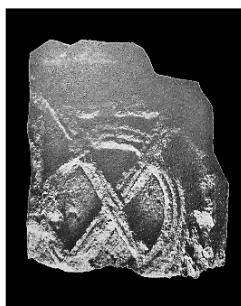

Foto iz: B. MARUŠIĆ,
1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7278

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 31 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Sačuvan je gornji dio pilasta, s manjim komadićem stupića okrugla presjeka na vrhu. S obje su bočne strane pilastra spojni utori. Prednja je stranica ukrašena istim motivom i klesana na isti način kao i prethodni ulomak (**kat. XXXI.17**) pa se i na razmatrani fragment odnose ista datacija i atribucija.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, T7/4.

XXXI.19. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-499, S-594

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 46 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je pronašao A. Gnirs, 1912. u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima.

Opis: Prema izgledu prednje stranice zaključuje se da su ulomci pripadali jednom od prethodno opisanih pilastara, ali se s njima ne spajaju u lomu. Pripisuju se istoj radionici i jednako datiraju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75; M. VICELJA, 1990b (II), 121.

XXXI.20. Ulomak pilastra

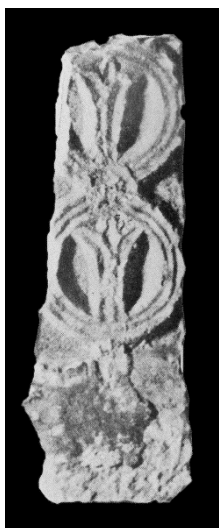

Foto iz: B. MARUŠIĆ,
1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5089

Materijal: vapnenac

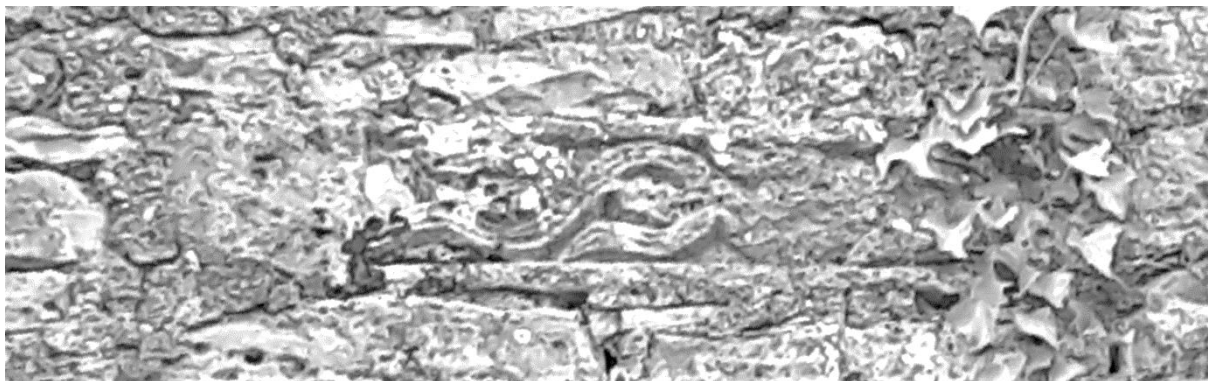
Dimenzije: šir. 16,5 cm, vis. 45,5 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra s neukrašenim usadnikom. Odbijen je s gornje i bočnih strana. Na prednjoj se plohi sačuvao dio reljefnoga ukrasa načinjenog učvorenim troprutim krugovima u kojima je po jedan stilizirani ljiljanov cvijet. Motiv je blizak jednom pilastru iz Pule (**kat. I.21**), što uz urednu izvedbu i siguran duktus klesanja, potvrđuje atribuciju ulomka *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, T7/3.

XXXI.21. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ulomak je spolij u gornjem dijelu istočnoga zida crkve sv. Kvirina u Juršićima. Danas je dosta loše vidljiv, jer su se na dijelovima reljefa zadržali komadi žbuke.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. oko 25 cm, vis. oko 70 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je kao spolij ugrađen u zid prilikom pregradnje crkve u 17. ili 18. st.

Opis: Prema vidljivim ostacima i Marušićevoj fotografiji iz 1977. zaključuje se da je pilastar sačuvan gotovo u punoj visini. Na donjem je dijelu petnaestak centimetara visok neukrašeni usadnik, a od njega se duž prednje stranice izvija valovita tropruta grana od koje se odvajaju iste takve vitice, oblikujući krugove. U svakom krugu je po jedna rozeta. Izgled motiva najsličniji je onome koji je izveden na vijencu pluteja koji je kao spolij ugrađen u zid katedrale u Puli (**kat. I.45**). Duboko uklesavanje pozadine na koju su rubovi traka okomiti i presjek prutaka u obliku dvostrukog obrnutog slova W te usitnjeni elementi kompozicije s ciljem udovoljenja strahu od praznog prostora, ukazuju na to da se i ovaj pilastar može pripisati *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, T7/3.

XXXI.22. a, b Ulomci pilastra

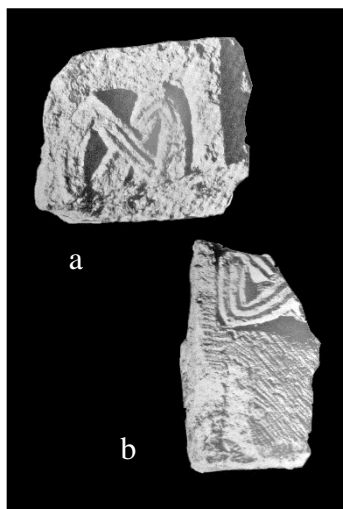

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4249, S-7294

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 20,5 cm, vis. 15 cm, deb. 8 cm

b) šir. 11 cm, vis. 20 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomak **a** se nalazio na vrhu, a ulomak **b**, na kojemu je sačuvan dio usadnika, na dnu pilastra. Na bočnim su se stranicama nalazili utori za umetanje pera pluteja. Na jednoj bočnoj strani ulomka **a** nalazi se okrugla rupa promjera oko 2,5 cm, nastala prilikom naknadne upotrebe. Prednja je stranica pilastra bila uokvirena letvicama i ukrašena gustom, višetračnom pletenicom, poput mreže. Taj se motiv pojavljuje na većem broju pilastara i vijenaca pluteja iz značajnih gradskih crkvi, a u zaleđu ga često kopira *Južnoistarska kontinentalna radionica*, koja je krajem 8. st. opremala i baziliku sv. Kvirina u Juršićima.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, T8/5.

XXXI.23. Ulomak pilastra

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5093

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 10 cm, vis. 16,5 cm, deb. 4 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri bočne i sa stražnje strane. Na jednom je dijelu prednje plohe sačuvan ostatak glatke rubne letvice. Pod njim je dio troprute trake koja se prepliće u gustu višetračnu pletenicu ili mrežu, a pretpostavlja se da se radi o vrhu pilastra, gdje se trake presavijaju i vraćaju prema natrag. Izbor i morfologija motiva, kao i izvedbene karakteristike, jednaki su kao na prethodnim ulomcima (**kat. XXXI.22**) pa se i opisani pilastar jednako datira i atribuiru.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63.

XXXI.24. Vrh pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-594

Materijal: vapnenac

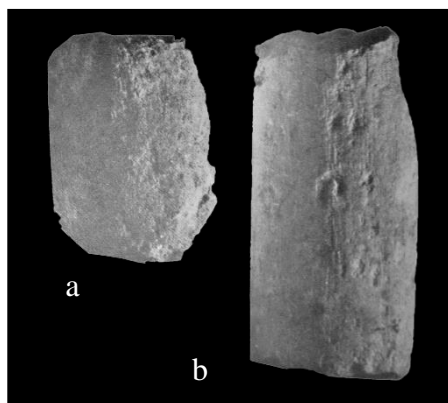
Dimenzije: šir. 40 cm, vis. 25 cm, deb. 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Sačuvan je samo gornji dio pilastra, čija je prednja strana letvičasto uokvirena i ukrašena beskonačnom troprutom trakom koja se prepliće u par nasuprot postavljenih, povezanih pereca. Donekle neujednačena širina traka i nesiguran duktus klesanja upućuju na to da je pilastar izradio nešto lošiji klesar, no nema razloga sumnjati da je i on pripadao krugu *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je izradila i ostalu predromaničku liturgijsku skulpturu crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75; M. VICELJA, 1990b (II), 66.

XXXI.25. Dva ulomka stupića oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7286, S-7289

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) promjer 9,5-13cm, vis. 15,5 cm

b) promjer 12,5 cm, vis. 26 cm

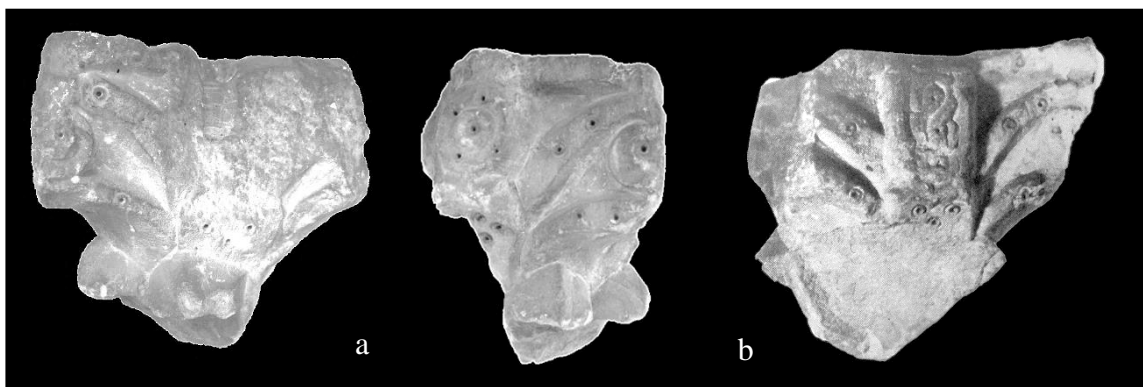
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom

istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Stupići su odlomljeni na oba kraja. Okrugloga su presjeka, širi u gornjem dijelu. Na jednom se pilastru sačuvao manji ostatak stupića, koji ukazuje na to da su oba dijela bila izrađena iz istog komada kamena, pa se i unatoč izostanku reljefne dekoracije zaključuje da su stupići suvremeni pilastrima te da su nastali u istoj radionici.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 52, 63, T2/5, T8/7.

XXXI.26. a, b Dva kapitela oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-391

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) ϕ dolje odlomljen, vis. 21 cm, sač. gornja površina 20x20 cm

b) ϕ dolje odlomljen, **vis.** 22 cm, **sač. gornja površina** 15x17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitele je pronašao A. Gnirs, 1912. u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima.

Opis: Oba su kapitela oštećena sa svih strana i odlomljena u nepravilnoj dijagonalnoj liniji, tako da nedostaju jedna čitava stranica i dijelovi bočnih. Na kapitelu **a** bolje su se sačuvale ugaone volute, koje su na kapitelu **b** odbijene. Ukrašen su činila dva niza od po osam mesnatih listova, vrhova pruženih u prostor. Donji su listovi bili potpuno glatki, a gornji ukrašeni puncama. Na kutnim su se listovima puncice nalazile na vanjskom bridu, a listovima po sredini svake stranice puncica je bila ukrašena donja strana. Na sredini gornjeg dijela svake stranice kapitela **a** nalazio se disk oblikovan dvama konkavno-konveksnim superponiranim prstenovima ukrašenim puncama. Na kapitelu **b** se na tim mjestima nalazila okomita pločica s plitko klesanom i puncama ukrašenom jednoprutom pletenicom. Puncice se nalaze i duž nožica te u središtu ugaonih voluta, koje su se pružale od vrha središnjega lista gornje zone do kutova ispod abaka. Plasticitet je postignut snažnim kontrastima svjetla i sjene, koje stvaraju duboko uklesani prostori između listova i voluta, koso klesanim fasetama elemenata, kao i puncama, kojima su razigrane glatke površine. Najbližu analogiju opisanom kapitelu predstavljaju kapiteli ciborija iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.1**), a svi navedeni tehničko-izvedbeni detalji susreću se i na preostaloj liturgijskoj skulpturi *Radionice pulskih ciborija*, u kojoj su ih usvojili klesari *Južnoistarske kontinentalne radionice*, a oni su krajem 8. st. načinili i opisane kapitule iz bazilike sv. Kvirina u Juršićima.

Bibliografija: A. GNIRS, 1914, 58; B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 63, T3/4.

XXXI.27. Ulomak kapitela oltarne ograde

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7269

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje odlomljen, vis. 15,5 cm, sač. gornja površina 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, 1977/1987.

Opis: Kapitel je odlomljen sa svih strana. Od donjeg su vijenca sačuvana tri lista, bočnih rubova ukrašenih puncama. U gornjem se redu raspoznaju ostaci još dva lista, od kojih je jedan s donje strane bio ukrašen puncama. Po sačuvanom ostatku dekoracije zaključuje se da je kapitel bio ukrašen na isti način kao prethodno opisani (**kat. XXXI.26**), pa i njega valja pripisati istoj radionici i jednako datirati.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T8/2.

XXXI.28. Ulomak kapitela

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7264

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje 4,5 cm (odlomljen), vis. 10,5 cm, sač. gornja površina 13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, 1977/1987.

Opis: Sačuvan je dio donje zone kapitela. Nad jednostrukim, glatkim razdjelnim prstenom nalazio se vijenac od osam visokih, glatkih listova, odvojenih duboko usječenim utorima kosih stranica. Vrhovi listova lagano se pružaju u prostor. Oblik listova i način klesanja sačuvanog dijela kapitela ukazuju na pripadnost određenom tipu, kakav je često klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica* (**kat. XV.1, kat. XL.18, kat. XLIII.17-18, 20**), a budući da je njoj pripisan i ostatak liturgijske skulpture bazilike sv. Kvirina, nema sumnje da je ista izradila i sve kapitele oltarne ograde.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T8/1.

XXXI.29. Ulomak kapitela oltarne ograde

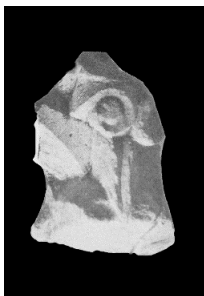

Foto iz: B. MARUŠIĆ,
1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7280

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 11,5 cm, vis. 13 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, 1977/1987.

Opis: Sačuvan je samo manji fragment gornje zone kapitela. Raspoznaju se ostatak malenih nasuprotno postavljenih voluta koje su se nalazile po sredini svake stranice i dio nožice lijeve ugaone volute. Prema izgledu preostalih kapitela s ovog lokaliteta može se pretpostaviti da se u donjoj zoni ovoga ulomka nalazio vijenac od osam glatkih listova. Datacija i radioničko porijeklo sukladni su preostaloj predromaničkoj skulpturi crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T8/6.

XXXI.30. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5086

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 35 cm, vis. 17,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Arhitrav je odlomljen s oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dvije zone. U gornjoj je niz kuka nagnutih udesno, što znači da se ulomak nalazio na lijevoj strani oltarne ograde, a u donjoj letvicama uokvirena tropruta dvotračna pletenica. Zavojnice kuka klesane su koso položenim dlijetom i u jednakim se slojevima odmotavaju od središta naglašenog

puncom, a na kraju spirale naglo se proširuju u jednostruku nogu, koja je gotovo jednako široka pri vrhu i na dnu. Razmaci među kukama duboki su i vrlo mali. Pletenica je uredna, oštih presjeka prutaka, a pregibi su joj kružni i ujednačeni. Izgledom i načinom klesanja bliska je pletenicama s arhitrava iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-30**), sv. Justa u Galižani (**kat. XIX.2**) i sv. Cecilije kraj Gurana (**kat. XXXV.1-5**), dok se u oblikovanju kuka u gornjem dijelu grede zapažaju sličnosti s arhitravom iz Valbandona (**kat. XIV.5**). Svi navedeni primjerci pripisani su produkciji *Južnoistarske kontinentalne radionice*, a da i razmatrani arhitrav, unatoč nešto lošijoj i grubljoj izvedbi kuka, valja pridružiti istom opusu svjedoče i punce koje se često pojavljuju na skulpturi koju su klesali njeni majstori. Taj je dekorativni element „naslijeđen“ od pulskih radionica, a iz upotrebe nestaje početkom 9. st., pojavljujući se tek iznimno na rijetkim romaničkim spomenicima, što potvrđuje dataciju arhitrava iz sv. Kvirina u kraj 8. st. kad je izgrađena i opremana crkva.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T9/3.

XXXI.31. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-496

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 14 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1912. u vrijeme Gnirsovih istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je s oba kraja i s gornje strane, tako da nedostaju glavičice kuka. Ostaci njihovih jednostrukih nožica nagnuti su ulijevo, što ukazuje na izvorni položaj ulomka na desnoj strani trabeacije. Dvotračna tropruta pletenica u donjoj zoni, uokvirena je letvicama. Presjek vrhova prutaka oštar je, ali oni na mjestima nisu posve paralelni, pa se traka koju oblikuju čini užom u donjem i širom u gornjem dijelu. Takva je pletenica izvedena uz bočne rubove glavnog polja lijevog pluteja iz Valbandona (**kat. XIV.1**), na kojemu se uz donji rub pojavljuje pletenica ujednačenih, kružnih pregiba, kao na prethodno opisanom ulomku arhitrava (**kat. XXXI.28**), što potvrđuje „rukopisne“ razlike među

klesarima iste skupine, a možda i odstupanja u izvedbi istog majstora. Ulomak se, dakle, može pridružiti opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice* i datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T10/6.

XXXI.32. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7262

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12,5 cm, vis. 15,5 cm, deb. 6,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Sačuvan je samo mali dio arhitrava čija je prednja stranica bila podijeljena u dva reda. U gornjem se nalazio niz kuka nagnutih udesno, a u donjem, uokvirenom letvicama, dvotračna tropruta pletenica. Izgled kuka, s puncom u središtu zavojnice i stupastim jednostrukim nožicama, jednak je kao na ranije opisanom ulomku arhitrava (**kat. XXXI.30**), dok je pletenica oblikovno bliža ulomku koji se nalazio na suprotnoj strani ograde (**kat. XXXI.31**). Takva odstupanja, ali i sličnosti u izvedbi gornjih i donjih dijelova ulomaka ukazuju na to da su ponekad isti arhitrav klesala dva različita majstora. Opisani je ulomak izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa ga se kao i ostalu predromaničku skulpturu s lokaliteta datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T9/5.

XXXI.33. Ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4250

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 19 cm, deb. 5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom

istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. U donjem se dijelu sačuvao odsječak dvotračne troprute pletenice, oštrog presjeka prutaka, ali pomalo razvučenog izgleda. Pletenica je obrubljena tankim, glatkim letvicama. U gornjem je redu niz kuka koje se progresivno povećavaju od lijeve prema desnoj strani i gotovo su okomite na razdjelnu letvicu. Glavice kuka s puncom u središtu zavojnica, kao i oblik jednostrukih stupastih nožica elementi su po kojima se ulomak pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, koja je, uostalom, krajem 8. st. izradila i svu preostalu liturgijsku skulpturu crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T9/4; M. VICELJA, 1990b (II), 25.

XXXI.34. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7273

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24,5 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

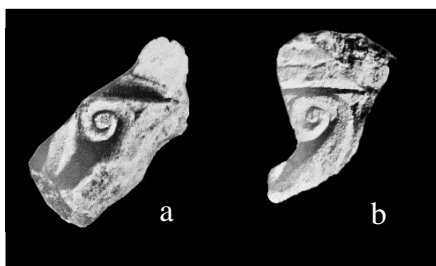
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je s oba kraja. U gornjem je redu sačuvan dio niza kuka nagnutih udesno. Glavice kuka u ujednačenim se slojevima odmotavaju od središta prema izrazito visokim, jednostrukim nožicama, koje se šire prema dolje i u dnu se dodiruju.

Prostori među kukama duboko su uklesani i imaju oblik obrnutog jedra. Između širokih letvica u donjem dijelu grede je koso položenim dlijetom izvedena dvotračna pletenica sa svrdlom načinjenim rupicama u središtima pregiba. Porijeklo tog motiva prepoznaje se na arhitravima i dijelovima liturgijskoga namještaja *Radionice pulskih ciborija*, a time se potvrđuje i atribucija opisanog ulomka *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, čije su veze s Pulom već puta potvrđene i objašnjene.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T9/1.

XXXI.35. a,b Dva ulomka arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-7265 a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 13,5 cm, vis. 15 cm, deb. 4,5 cm

b) šir. 9,5 cm, vis. 11 cm, deb. 4,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima koje je predvodio B. Marušić 1977. i 1978.

Opis: Ulomci su odlomljeni s tri strane i ne spajaju se u lomu. Nedostaje im donji dio na kojemu se obično nalazila pletenica, a na vrhu im se sačuvao ostatak širokoga, glatkog okvira. Prema nagibu jedine sačuvane kuke i ostatku vertikalne letvice zaključuje se da se ulomak **a** nalazio na samom kraju grede koja je stajala na lijevoj strani oltarne ograde. Istoj je pripadao i ulomak **b**, na kojemu je također sačuvana samo jedna kuka. Zavojnice glavica klesane su koso položenim dlijetom i u pravilnim se slojevima odmotavaju prema jednostrukim nožicama. Oblik i način izrade kuka podsjećaju na ugaone volute kapitela oltarne ograde s ovog lokaliteta (**kat. XXXI.26**), s tom razlikom da su na kukama arhitrava potpuno izostale punce, pa se može pretpostaviti da ih je klesao isti majstor, jedan od članova iz *Južnoistarske kontinentalne radionice* koja je krajem 8. st. izradila ukupnu liturgijsku skulpturu crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 67, T10/6.

XXXI.36. a,b Ulomci ploče rampe ambona

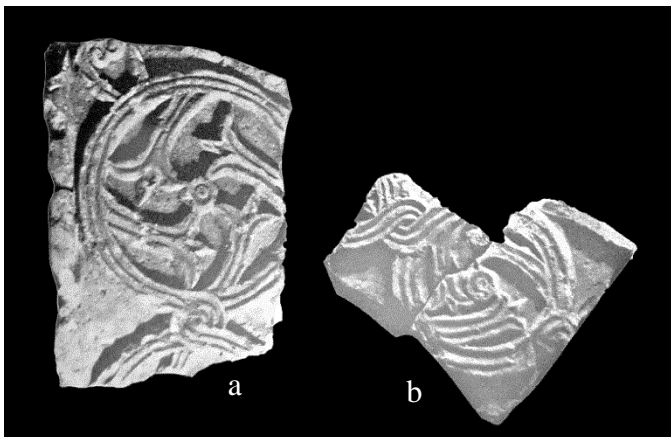

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1986-1987.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5092 a, b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 30 cm, vis. 41 cm, deb. 10 cm

b) šir. 34 cm, vis. 27 cm, deb. 5 - 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke je pronašao B. Marušić u vrijeme istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima, 1977/1987.

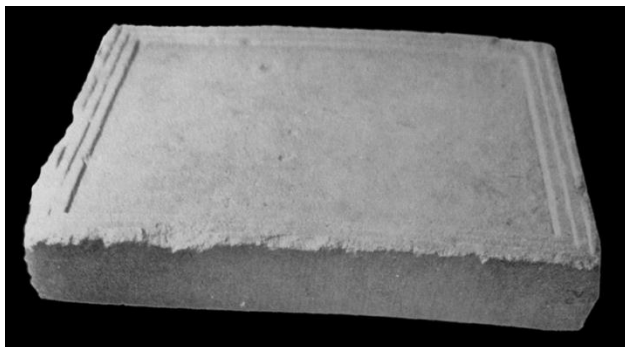
Opis: Ulomak **a** je odlomljen s donje i desne strane. Ulomak **b** čine dva fragmenta koja se spajaju u lomu, a odlomljeni su sa svih strana. Parcijalni ostaci glatke letvice kojom je bila obrubljena reljefno ukrašena stranica sačuvali su se na oba ulomka. Središnja je kompozicija bila ikonografski i izvedbeno identična jednom pluteju s istog lokaliteta (**kat. XXXI.2**). Kombiniranjem tri različite veličine troprutih učvorenih krugova motiv je vrlo vješto prilagođen peterokutnom obliku ploče. Na najširem dijelu, na lijevoj strani ploče, krugovi su veliki, a u njima se nalaze po četiri povijena ljiljanova cvijeta. Tri su cvijeta smještena u manje krugove na desnoj strani ploče, a po jedan se nalazi u najmanjim krugovima koji povezuju lijevu i desnu polovinu motiva i ispunjavaju skućene prostore uz desni rub. U gornjem lijevom kutu su dvije malene, nasuprotne volute.

Siguran duktus klesanja motiva čiji su bridovi okomiti, duboko uklesavanje pozadine i pravilno oblikovanje pregiba traka paralelnih prutaka oštrog presjeka, kao i vješto kombiniranje segmenata različitih veličina, ukazuju na vrlo sposobnoga, izučenog majstora,

možda jednog od onih oko kojih je okupljena *Južnoistarska kontinentalna radionica*, kojoj je krajem 8. st. povjerena izrada liturgijskoga namještaja crkve sv. Kvirina.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 59, T5/3.

XXXI.37. Menza oltara

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-151

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 65 cm, duž. 88 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1912. u vrijeme Gnirsovih istraživanja crkve sv. Kvirina u Juršićima.

Opis: Menza je integralno sačuvana. Središnja gornja površina je glatka, obrubljena stepenastim okvirom, a s donje se strane nalazi ostatak utora za stipes. Reljefna dekoracija po kojoj bi se mogla utvrditi radionička pripadnost menze izostala je, ali budući da na lokalitetu nije zabilježena djelatnost više radionica u isto vrijeme i ona se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1986-1987, 75, T11/1.

XXXII. Mednjan – crkva sv. Germana

U neposrednoj blizini današnjega zaselka Mednjan, smještenog sjeverozapadno od Vodnjana, do kasnog srednjeg vijeka postojalo je puno veće i značajnije naselje, nastalo na antičkim temeljima, koje se u pisanim izvorima spominje kao *Metilianum* (1197), *Midilanum* i *Medilanum* (1211), *Mediglanum* (1303., 1446).¹¹³⁹ Staro naselje nije nikada istraženo, pa se o postojanju veće crkve iz ranokršćanskoga razdoblja zasad raspravlja samo na temelju pretpostavki i činjenice da je u ranom srednjem vijeku Mednjan bio jedno od najnapučenijih sela u okolini,¹¹⁴⁰ u kojemu su postojale čak tri prilično prostrane crkve. Broj stanovnika naglo je stagnirao nakon velike epidemije kuge, oko 1300., nakon čega je mjesto prešlo u posjed novoosnovanog Vodnjana.

Crkva sv. Blaža nalazila se na krajnjem sjevernom djelu Mednjana, gdje su još vidljivi njeni skromni ostaci. Bila je to predromanička crkva s tri apside upisane u ravan začelni zid, a o njenom značaju u srednjem vijeku svjedoči podatak da su se u njoj čuvale relikvije sv. Blaža. U vrijeme sjedinjenja s Vodnjanom relikvije su prenesene u tamošnju župnu crkvu, koja i danas nosi naziv prema tom titularu i najpoznatijem zaštitniku.¹¹⁴¹

Dvjestotinjak metara istočno od današnjeg Mednjana, na mjestu gdje je nekada bilo središte naselja, nalaze se ostaci **crkve sv. Germana**,¹¹⁴² koju se često pogrešno naziva crkvom sv. Jeronima. Ruševine, od kojih je sačuvan dio sjevernog zida do visine od oko 2 m i dio sjeverne apside, su otkriveni su 2008., na području zapuštene privatne parcele i tada su provedena manja arheološka istraživanja lokaliteta. Utvrđeno je da je crkva bila longitudinalna trobrodna bazilika (21,5 x 12,5 m) s tri apside, pravokutnog vanjskog plašta, koje su iznutra bile opremljene trompama. Izvedba prezbiterijalnog dijela s plitko izbočenom srednjom apsidom i dvjema bočnima stepenastog prednjeg ruba u odnosu na perimetralne zidove broda, nalikuje reduciranom transeptu, a bliska je ranoromaničkoj crkvi sv. Eufemije u uvali Saline kraj Rovinja.¹¹⁴³ U blizini lokaliteta pronađen je 2007. dio prsobrana

¹¹³⁹ D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 197.

¹¹⁴⁰ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 102; D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 197; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*, str. 116-119; C. GHIRALDO, „Dignano. Storia.“, str. 588.

¹¹⁴¹ B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 102; D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 197.

¹¹⁴² C. GHIRALDO, „Nuovi cenni sopra le chiese esistenti o crollate nella campagna di Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 40, Rovigno, 2010, str. 834-836.

¹¹⁴³ A. MOHOROVIČIĆ, „Problem tipološke...“, str. 498 (T 21, sl. 19); B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 223, sl.18, 19; A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*, str. 151 (T 69); P. VEŽIĆ, „Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije“, *Ars Adriatica*, no. 3, Zadar, 2013, str. 35.

predromaničkoga ambona,¹¹⁴⁴ što ukazuje na moguću raniju dataciju crkve sv. Germana i naknadnu pregradnju njenog svetišta. Toj su crkvi vjerojatno pripadali i ulomci liturgijske skulpture ugrađeni u zidove pedesetak metara udaljene crkvice sv. Martina.

Crkva sv. Martina jednobrodna je građevina manjih dimenzija (5 x 7 m) s vrlo izraženom polukružnom apsidom. Sondažna istraživanja ispred i uokolo crkve provedena su 1956., pod vodstvom B. Marušića, koji je tom prilikom građevinu datirao u romaničko razdoblje. Temeljem nalaza jednostavnog pločnika ispod razine današnjega poda crkve zaključio je da joj je prethodila ranija građevna faza, vjerojatno predromanička.¹¹⁴⁵ Iako je crkva nedavno konzervirana, pri čemu joj je obnovljeno i krovništvo, temeljita arheološka istraživanja dosad nisu provedena.

¹¹⁴⁴ Fragment ambona pronađen je 2007. na privatnom posjedu u Mednjanu. Vidi bilj. 577 u ovome radu: **S. MUSTAČ**, „Ambo...“, str. 417-434.

¹¹⁴⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1956-1958.“, str. 246-247; **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 142; **I. MATEJČIĆ**, *Sveta Foška*, str. 29.

XXXII.1. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen kao spolij u desni dovratnik crkve sv. Martina kraj Mednjana

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 116 cm, deb. 44 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Točno vrijeme gradnje crkve sv. Martina kraj Mednjana nije utvrđeno, pa se zbog toga ne može odrediti niti vrijeme kada je ulomak ugrađen u njezin dovratnik. Ulomak je vjerojatno prenesen s obližnjih ruševina puno veće crkve sv. Germana.

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane. Zbog trenutne pozicije vidljive su mu samo tri stranice. Na lijevoj je uzdužni utor, unutar kojega su na četiri mjesta izbušene rupe za metalne nosače vrata. Te su rupe mogle nastati u vrijeme kada je pilastar reupotrijebljen kao dovratnik, ali je isto

tako moguće da je pilastar stajao do prolaza u svetište gdje je također pridržavao jednu stranu manjih dvokrilnih vrata, što bi objašnjavalo i njegovu natprosječnu debljinu. Reljefno ukrašena stranica uokvirena je glatkim letvicama i ukrašena izrazito nisko klesanim, glatkim beskonačnim trakama, koje se križaju u nepravilnom cik-cak ritmu, oblikujući zasebne segmente nalik prepletu. U međuprostore donjeg dijela reljefa smještene su plastično oblikovana polukuglice, a u trokutastim prazninama gornjeg dijela izvedene su gotovo plošne volute, koje kao da proviruju iz drugog plana.

Schiavuzzi je pilastar opisao kao „*pietra sculta d'arte bizantina*“ i datirao ga u 8. ili 9. st. Neobično nizak reljef i izostanak prutaka na pleternim trakama Marušića je naveo na zaključak da je nastao u „predfaznom razdoblju pleterne skulpture, a možda i u ranokršćanskome“, dok je Šonje u jednostavnoj stilizaciji ukrasa pilastra prepoznao odlike „prijelaznoga stila od kasne antike u rani srednji vijek“ i ponudio dataciju u prijelaz iz 7. u 8. st. Novija arheološka istraživanja obližnjih lokaliteta iznjedrila su obilje komparativnog materijala, koji je omogućio da se ulomci iz Mednjana povežu uz opus jedne od prvih klesarskih radionica organiziranih u pulskome zaleđu u vrijeme uspostave karolinške vlasti u Istri, krajem 8. st. – *Radionicom Majstora kapitela iz Bala*. Odlike njezinih klesara

prepoznaju se u nesigurnoj, asimetričnoj izvedbi traka i plitkom uklesavanju pozadine pilastra, čije se analogije pronalaze na ulomcima liturgijske skulpture iz Bala, Dvigrada i Gurana. Atribuciju mednjanskih ulomaka toj produkciji potvrđuju i karakteristični detalji poput plastično oblikovanih polukuglica kakve se nalaze na kapitelima kolonade (**slika 39, 58**), impostu bifore (**slika 40 b**) i ulomcima arhitrava (**kat. XL.1**) iz Marijine bazilike kraj Bala, ali i izgled malenih voluta, koje se, izvedene na isti način, pojavljuju na plutejima iz Bala (**kat. XXXIX.1**) i Velog Brijuna (**kat. XII.6**). *Radionica Majstora kapitela iz Bala* djelovala je krajem 8. st., pa se u to razdoblje datira i pilastar iz crkve sv. Matrina (sv. Germana) u Mednjanu.

Bibliografija: B. SCHIAVUZZI, 1908, 102; B. MARUŠIĆ, 1963a, 246-247 (T1/1); A. ŠONJE, 1982, 117-118.

XXXII.2. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen kao spolij u desni dovratnik crkve sv. Martina kraj Mednjana

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 61 cm, deb. 44 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Točno vrijeme gradnje crkve sv. Martina kraj Mednjana nije utvrđeno, pa se zbog toga ne može odrediti niti vrijeme kada je ulomak ugrađen u njezin dovratnik. Ulomak je vjerojatno prenesen s obližnjih ruševina puno veće crkve sv. Germana.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje strane. Na lijevoj je stranici uzdužni utor u kojemu su načinjene tri manje rupe za umetanje nosača vrata. Moguće je da su rupe nastale pri reupotrebi ulomka, a možda su imale sličnu funkciju i na izvornoj poziciji. Reljefno je polje ukrašeno na isti način kao i donji dio prethodno opisanog pilastra (**kat. XXXII.1**), što dokazuje da su činili dio iste oltarne ograde. Prema izvedbeno-morfološkim karakteristikama ulomak se pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. SCHIAVUZZI, 1908, 102; B. MARUŠIĆ, 1963a, 246-247 (T1/1); A. ŠONJE, 1982, 117-118.

XXXII.3. Ulomak prsobrana ambona

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 14383

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 59 cm, vis. 85 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2007. na privatnom posjedu u neposrednoj blizini ruševina crkve sv. Germana u Mednjanu, tijekom terenskoga istraživanja djelatnika Arheološkog muzeja Istre u Puli (Ide Koncani – Uhač i Elvina Zenilhodžića) i Konzervatorskog ureda u Puli (Marko Uhač).

Opis: Sačuvan je donji dio jedne konkavne ploče prsobrana ambona, čija je površina oštećena utjecajem atmosferilija. U dnu reljefnoga polja nalazi se široka rubna traka, iznad koje su dvije odvojene, letvičasto uokvirene kasete. U sredini svake kasete izvedena je velika slobodnostojeća petlja, načinjena beskonačnom troprutom trakom šireg srednjeg prutka, koja oblikuje četiri pereca, isprepletena oko stranica romba.

Kompozicija plohe, plitko uklesavanje pozadine i izvedba velikih, samostalnih pleternih ornamenata odaju „rukopis“ klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, koja je izradila i prsobrane gotovo identičnog ambona pronađenog u trobrodnoj bazilici nepoznatog titulara u obližnjem Guranu (**kat. XXXIII.1**). Takva atribucija ukazuje na dataciju mednjanskog ambona u kraj 8. st.

Bibliografija: S. MUSTAČ, 2009, 423 (sl. 12).

XXXII.4. Ulomak grede

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982.-1985.

Produkcija: *nepoznati klesar*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: nepoznati

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 46 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je bio ugrađen u zid crkve sv. Martina u Mednjanu. Na tome su ga mjestu vidjeli B. Marušić, za vrijeme jednog od obilazaka terena, između 1958. i 1980. i A. Šonje, koji je o njemu pisao 1982. Danas se ulomak više ne nalazi na lokalitetu, a nije zaveden niti u evidenciju ulomaka skulpture prenesene u Arheološki muzej Istre u Puli. Moguće je da je otuđen ili uništen u razdoblju dok je crkva bila zapuštena i bez krova, odnosno prije konzervatorsko-restauratorskih zahvata početkom 21. st.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Prednja je stranica uokvirena glatkim letvicama, po kojima su, čini se, u pravilnim razmacima bile raspoređene punce. Kompoziciju središnjega polja čine učvorene dvoprute kružnice isprepletene s troprutim cik-cak trakama koje se križaju u sredini svakog dvoprutog kruga. Malena debljina grede, od samo 10 cm, ukazuje na to da je riječ o vijencu pluteja, a ne pilastru ili dovratniku kako su mislili Marušić i Šonje.

Potpuno identičan motiv poznat je s jedne grede iz Poreča (**slika 65**), datirane u kraj 8. ili početak 9. st, ali se kombinacije prepleta dvoprutih i troprutih traka, uz korištenje puncu pri ukrašavanju letvica, pojavljuju i puno bliže – na stranicama krstioničkog ciborija (**kat. I.1**), vijencima pluteja i pilastrima iz pulske katedrale (**kat. I.7, 28-29**), koji su datirani u razdoblje između 775. i 806., a pripisani su *Pulskoj gradskoj radionici*. Iako je izvedbena razina reljefa grede iz Mednjana uistinu bliska spomenutoj produkciji, zasad je djelatnost te radionice izvan grada Pule zabilježena samo u crkvi sv. Andrije u Betici, za koju je izradila oltarni ciborij. Betika je od Mednjana udaljena oko tri kilometra i vrlo je lako moguće da je opisana greda donesena s nekog obližnjeg lokaliteta, možda čak i iz crkve sv. Andrije u Betici. Budući da nema čvrstih pokazatelja na temelju kojih bi se opisana greda mogla pripisati određenoj radionici, atribucija će zasad ostati otvorena, iako se zbog korištenja puncu i dvoprute trake ulomak može datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: A. ŠONJE, 1982, 118; B. MARUŠIĆ, 1982.-1985, 314 (T6/3).

XXXIII. Guran – trobrodna bazilika nepoznatog titulara

Ostaci srednjovjekovnoga naselja Guran nalaze se oko 2,5 km sjeveroistočno od Vodnjana, nedaleko od ceste koja vodi prema Marčani.¹¹⁴⁶ Naselje se razvilo početkom 9. st., iz utvrđenog kastruma podignutog u vrijeme učvršćivanja karolinške vlasti u Istri, krajem 8. st.,¹¹⁴⁷ a u pisanim se izvorima spominje 1150.¹¹⁴⁸ Udruživanjem sedam srednjovjekovnih naselja (Mednjan, Banjole, Gusan, Guran, San Lorenzo, San Pietro, Vodnjan) u 13. st. regionalno središte postaje Vodnjan,¹¹⁴⁹ u kojega zbog opasnosti od napadača i kužnih epidemija postepeno sele stanovnici okolnih mjesta, pa tako i iz Gurana, što dovodi do depopulacije i konačnog odumiranja naselja.¹¹⁵⁰ Polovinom 17. st. još su bile vidljive ruševine naselja, koje spominje novigradski biskup G. F. Tommasini,¹¹⁵¹ ali ne i ostaci njegovih crkvi, o čijem se postojanju znalo iz lokalnih legendi i sačuvanih toponima, pa guranski župnik G. Giachin 1875. navodi da je nekad bogato naselje imalo crkve sv. Šimuna i sv. Jakova. Iako se iz stručne literature saznaje da su se ruševine Gurana nazirale još 1908.,¹¹⁵² samo tridesetak godina kasnije njihovi su tragovi već bili pod zemljom ili obrasli vegetacijom.

Prva arheološka istraživanja toga područja proveo je M. Mirabella Roberti između dva svjetska rata, kada su pri gradnji ceste Vodnjan – Marčana, otkriveni ostaci trobrodne bazilike nepoznatog titulara.¹¹⁵³ Mirabellin tlocrt pronađenih ostataka prikazivao je trobrodnu građevinu s tri apside upisane u ravan začelni zid, koju je na temelju arhitektonskih karakteristika datirao u kraj 6. ili početak 7. st. U to su vrijeme u podu bazilike još bili dobro vidljivi ostaci baze ambona, čiji su dijelovi pronađeni na lokalitetu.¹¹⁵⁴ Već pedesetih godina 20. st., kada je lokalitet istraživao B. Marušić, velik dio nalaza ostavljen *in situ* bio je

¹¹⁴⁶ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 614-618.

¹¹⁴⁷ M. JURKOVIĆ, „Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran – od karolinškog castruma do ruralnog naselja: dinamika mikroregionalnog razvoja“, *Peristil*, no. 56, Zagreb, 2013, str. 32.

¹¹⁴⁸ Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 160.

¹¹⁴⁹ P. KANDLER, *Notizie storiche...*, str. 135-136; C. GHIRALDO, „Dignano. Storia.“, str. 587.

¹¹⁵⁰ M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ, „Ranosrednjovjekovno naselje Guran“, *Histria antiqua*, no. 20, Zagreb, 2011, str. 109-134; M. JURKOVIĆ, „Srednjovjekovno fortificirano...“, str. 25-36.

¹¹⁵¹ G. F. TOMMASINI, „De' commentarij...“, str. 485. Jedva primjetne ruševine naselja spominje i B. Schiavuzzi, 1908. Vidi: B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 109.

¹¹⁵² B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 109.

¹¹⁵³ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1935-1936).“, str. 292; M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 239-241.

¹¹⁵⁴ M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1935-1936).“, str. 292; M. MIRABELLA ROBERTI, „Notiziario... (1937-1938-1939)“, str. 239-241.

uništen.¹¹⁵⁵ U tekstu objavljenom po završetku radova Marušić je donio pregled građevnih faza bazilike i pronađenih ulomaka skulpture. Iako je ustanovio da većina ulomaka skulpture iz bazilike pripadala predromaničkome razdoblju, a uočio je i zidane stubove u brodu i trompe u apsidama, kao prepoznatljive ranosrednjovjekovne konstruktivne elemente, pronalazak jednog kapitela i jednog ulomka pluteja, koje je opisao kao dijelove ranokršćanske skulpture, naveli su ga na zaključak da je bazilika podignuta 6. st., te da je u 9. st. radikalno pregrađena.¹¹⁵⁶

Najnovija arheološka istraživanja, provedena između 2002. i 2012., obuhvatila su srednjovjekovno naselje i čak četiri obližnje crkve koje su mu pripadale, a o radovima, nalazima i rezultatima redovito je izvještavano u stručnoj i znanstvenoj literaturi.¹¹⁵⁷ Prva je istražena trobrodna bazilika nepoznatog titulara, smještena šezdesetak metara dalje od glavnog ulaza u utvrđeno naselje. Suprotno ranijim datacijama, ustanovljeno je da je bazilika sagrađena *ex novo* kao rezultat jedinstvene građevne kampanje, krajem 8. st., na što su upućivali i relativno heterogeni nalazi ulomaka liturgijske opreme. Bazilika je bila pravilno orijentirana, s ulazom na zapadu i tri pravokutne apside upisane u ravan istočni zid. U svakoj se apsidi nalazio po jedan zidani oltar tipa sanduka, a pod glavnim su pronađeni i ostaci konfesije. Svetište je zatvarala visoka oltarna ograda, koja se u nepravilnoj liniji protezala kroz sva tri broda. Ulomci skulpture pronađene na lokalitetu suvremeni su gradnji crkve, a mogu se pripisati opusima dvaju radionica koje su krajem 8. st. djelovale na području južne Istre – *Radionici Majstora kapitela iz Bala i Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Prema položaju bazilike izvan zidina, ali i pronalasku zidane grobnice koja je gotovo izolirala sjeverni brod, a suvremena je izgradnji crkve, zaključeno je da se radi o privatnoj kapeli lokalnoga moćnika. S obzirom na tadašnju društveno-političku situaciju, kao i činjenicu da su za takav graditeljski pothvat bila potrebna golema materijalna sredstva, M. Levak je pretpostavio da je riječ o „nekom od najbližih suradnika ili srodnika (sin, zet ili neki upravitelj?) vojvode Ivana, koji je dobio nekakva prava nad stanovnicima Gurana“, što mu je

¹¹⁵⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 215; **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 250-251.

¹¹⁵⁶ **B. MARUŠIĆ**, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 122-124, 146; **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“, str. 61-65.

¹¹⁵⁷ Vidi godišnje objave (**M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ**; **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER - I. MARIĆ**) u časopisima: *Hrvatski arheološki godišnjak*, vol. 1-6, 2004-2009; (**J. TERRIER - M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**) *Hortus Artium Medievalium*, vol. 9-19, 2003-2013; (**J. TERRIER et. al.**) *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland – Jahresbericht*, (2004-2009.); *Genava*, vol. 51 (2003), 53 (2005), 55 (2007), 57 (2009); *L'Archéo-Thema* (2009); *Melanges de L'Ecole francaise de Rome - Moyen Age* (2009) i dr.

osiguralo prihode i radnu rentu, kojima je mogao izgraditi „tako skupu građevinu sa snažnom porukom“. ¹¹⁵⁸ U razdoblju romanike bazilika je postala župnom crkvom, pa joj je tada dograđen i zvonik s južne strane, uz perimetralni zid najbliži ulazu u naselje. ¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁸ **M. LEVAK**, *Slaveni vojvode Ivana*, str. 112.

¹¹⁵⁹ **M. JURKOVIĆ**, „Srednjovjekovno fortificirano...“, str. 27, 33.

XXXIII.1. a-b Prsobrani ambona

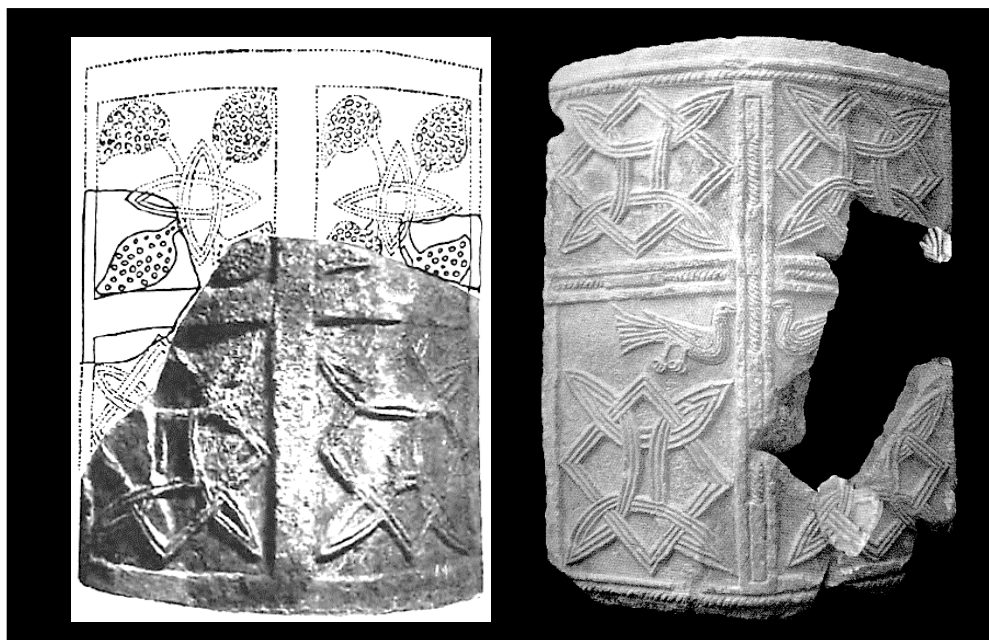

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963b. (a); M. JURKOVIĆ-I. BASIĆ-I. MARIĆ, 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 169, S - 175

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 82 cm, vis. 108 cm, deb. 7-9 cm

b) šir. 82 cm, vis. 117 cm, deb. 7-9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Jednu konkavnu ploču ambona (a) pronašao je M. Mirabella Roberti, tijekom arheoloških istraživanja trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, 1936., druga je ploča pronađena 1958, u vrijeme istraživanja pod vodstvom B. Marušića, a još su dva manja ulomka druge ploče pronađena tijekom istraživanja koja su pod vodstvom M. Jurkovića provođena od 2002.-2012.

Opis: Prsobrani su rekonstruirani od više manjih fragmenata koji se spajaju u lomu. Na donjoj polovini lijeve strane veće ploče sačuvan je spojnu utor. Površina veće ploče vrlo dobro je sačuvana, dok je površina manje nagrižena utjecajem atmosferilija. Obje su ploče uokvirene širokim, glatkim letvicama. Na gornjoj i donjoj strani veće ploče uz okvir su isklesane po jedna glatka, zaobljena traka i jedna linija tordiranog užeta. Ploče su velikim latinskim križem podijeljene na četiri pravokutna polja nejednake veličine. Na manjem su

ulomku haste križa potpuno su glatke, a na većem ukrašene naizmjeničnim nizom pravokutnih pločica i segmenata tordiranog užeta. U svakom je sačuvanom pravokutnom polju izvedena po jedna velika slobodnostojeća petlja, načinjena beskonačnom trakom koja oblikuje četiri pereca, isprepletena oko stranica romba. Pleterne trake većega ulomka troprute su, a manjega dvoprute. U vrhu donjih polja većega ulomka nalaze se dvije nasuprot postavljene ptice, zaobljena trbuha i naglašenih nogu. Od gornjih polja manjega ulomka sačuvani su samo manji fragmenti, a na ostatku njihova reljefnog ukrasa razabire se dio geometrijskog prepleta od kojega se prema dolje pružaju vegetabilni motivi izduženog srcolikog oblika, površina ispunjenih svrdlanim rupicama.

Uredno i meko klesanje, točno prenošenje crteža i odmjerena simetrična impostacija motiva odaju „rukopis“ najvještijega klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Odlike te produkcije prepoznaju se u nizu morfoloških i izvedbenih detalja, poput rahlog postavljanja pleternih traka zaobljenog presjeka prutaka, uz koje su vidljivi veliki dijelovi neukrašene, plitko uklesane pozadine. Osim na prsobranima ambona iz Gurana, takva se izvedba prepoznaje na kapitelima kolonade i impostima iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, plutejima iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.3-7**) i na ulomcima pluteja iz Dvigrada (**kat. XLV.1**). Velike slobodnostojeće petlje, poput onih u pravokutnim poljima ambona, nalaze se, u ponešto nepravilnijoj izvedenici, na kapitelima kolonade bazilike sv. Marije Velike, plutejima iz baljanske župne crkve (**kat. XXXIX.3, 6**) i na ulomku ambona iz obližnjeg Mednjana (**kat. XXXII.3**). Motiv užeta pojavljuje se na rubovima imposta bfore Marijine bazilike, a na jednom od njih isklesana je ptica vrlo bliska onima na prsobranu ambona. Duktus klesanja reljefa na guranskom ambonu sigurniji je i nježniji nego na spomenutim dijelovima skulpture iz Bala i Dvigrada, što ukazuje na stečeno iskustvo majstora. Njegovi su motivi s vremenom postali pravilniji, detalji istančaniji, a kontrasti svjetla i sjene izraženiji. Iz svega navedenog može se zaključiti da je ambon iz Gurana nastao krajem 8. st., ali nekoliko godina kasnije od skulpture iz Bala, po kojoj je imenovana radionica čijem opusu pripada i opisani ambon.

Bibliografija: M. MIRABELLA ROBERTI, 1938, 239; M. MIRABELLA ROBERTI, 1939-1940, 160; B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T3/1,2); M. VICELJA, 1990b (II), 122; M. JURKOVIĆ, 2002/2, 40-41; M. JURKOVIĆ-I. BASIĆ-I. MARIĆ, 2007, 7-11, I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 201-202.

XXXIII.2. Ulomak pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 176

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 23 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana, a čine ga dva manja fragmenta koja se spajaju u lomu. Na sredini reljefno ukrašene stranice sačuvan je dio pletenicom ukrašena kruga koji unutarnjim bridom tangira vrh troprutog pravokutnika, a vanjskim dio nekog florealnog elementa. U rasporedu dijelova prepoznaje se veći motiv centralne kompozicije kvadrata upisanog u krug, kakvima su nerijetko ukrašavani predromanički pluteji na područjima koja su u 8. st. bila izloženi usvajanju ranobizantskih kulturnih utjecala (Rim, sjeverna Italija), a u južnoj ih Istri još susrećemo u Puli (**kat. I.7**) i Juršićima (**kat. XXXI.4**). Pulski je plutej izrađen za katedralu u zadnjoj četvrtini 8. st., od strane vrlo kvalitetne radionice s dugom tradicijom obrade kamena. Pretpostavlja se da je nastao po predlošku koji je u Istru stigao prekomorskim putem, a po uzoru na taj plutej rađeni su oni u izvangradskim crkvama. Za razliku od pulskog pluteja, na kojemu trake šireg srednjeg prutka čine veliki krug i elegantno prelaze u pletenice dijagonalno postavljenog križa, na ulomcima iz Juršića i Gurana motiv je lošije klesan i u određenoj je mjeri pojednostavljen, tako da su konture kruga i križa jasno vidljive, a površina im je jednolično ispunjena pletenicom. Zbog ikonografske i izvedbene sličnosti s ulomcima iz Juršića ulomak pluteja pripisuje se *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, koja je usporedo s *Radionicom Majstora kapitela* iz Bala krajem 8. st. opremala baziliku nepoznatog titulara u Guranu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963, 125 (T2/3).

XXXIII.3. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 171

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 25 cm, vis. 43 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje i donje strane. Dužinom desne stranice proteže se utor za umetanje pluteja. Reljefno ukrašena stranica uokvirena je glatkim letvicama između kojih se nalaze dva nasuprotno postavljena niza međusobno povezanih troprutih pereca. Uredna i sigurna izvedba pleternih traka te gusto raspoređeni motivi među kojima su vidljivi tek mali komadići pozadine u suprotnosti su s reljefima *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, kojoj je do sada pripisivan ovaj pilastar, ali su vrlo bliski djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Ta se sličnost najjasnije vidi na jednom pilastru iz Dvigrada (**kat. XLV.2**), datiranom u kraj 8. st., koji je na ikonografskoj i izvedbenoj razini identičan guranskome, ali i na pilastru iz Juršića (**kat. XXXI.1**), koji je nastao oko prijelaza 8./9. st., na kojemu su trake motiva nasuprotno postavljenih nizova pereca isklesane u neznatno višem profilu. Bazilika u Guranu izgrađena je i opremljena u istom razdoblju kad i Marijina crkva kraj Bala i sv. Sofija u Dvigradu, zbog čega se opisani pilastar, kao i preostala liturgijska skulptura s toga lokaliteta, datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T2/2); M. VICELJA, 1990b (II), 59.

XXXIII.4. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 3006

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 18 cm, deb. 12,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, a prednja je oštećena utjecajem atmosferilija. Sačuvan je dio reljefne dekoracije načinjene troprutim trakama koje se prepliću i savijaju u beskonačnom nizu motiva u obliku slova „S“. Pilastar je vjerojatno stajao u paru s prethodno opisanim (**kat. XXXIII.3**), jednako kao u crkvi sv. Sofije u Dvigradu, gdje je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* izradila pilastar ukrašen „S“-motivom (**kat. XLV.3**), a *Južnoistarska kontinentalna radionica* pilastar s nizovima pereca (**kat. XLV.2**). Reljef guranskoga ulomka uredniji je, skladnijih pregiba i ujednačenijih razmaka između traka nego onaj iz Dvigrada, pa je vjerojatnije da je i njega izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, koja je za baziliku u Guranu krajem 8. st. isklesala i jedan plutej čiji se ulomak sačuvao među ruševinama (**kat. XXXIII.2**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T2/4).

XXXIII.5. Ulomak neukrašenog pilastra

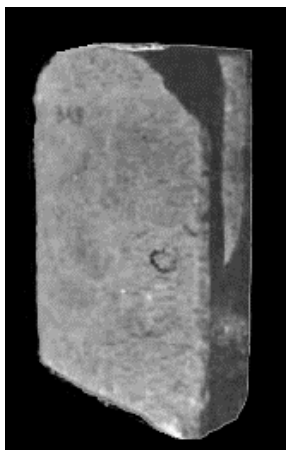

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 349

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 36 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra koji na desnoj strani ima utor za umetanje pluteja, a ostale su mu stranice glatke. Ulomci čak osam neukrašenih pilastara (**kat. XL.2**), poput ovog iz Gurana, pronađeni su na lokalitetu sv. Marije Velike kraj Bala, u čijem su opremanju, suvremenom izgradnji bazilike krajem 8. st., sudjelovale dvije lokalne radionice. Pilastri *Južnoistarske kontinentalne radionice* uglavnom su ukrašavani gušće raspoređenim

dekorativnim elementima, dok je *Radionica Majstora kapitela iz Bala* bila sklonija izradi motiva uz koje je ostavljeno puno neukrašene pozadine, što bi moglo ukazivati na to da je potonja izradila i pilastar iz Gurana. Budući da je reljefna dekoracija pilastara izostala, nema čvrstog atribucijskog repera pa svrstavanje u opus određene radionice nužno ostaje u sferi pretpostavke.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 126 (T1/2).

XXXIII.6. Ulomak križnog pilastra

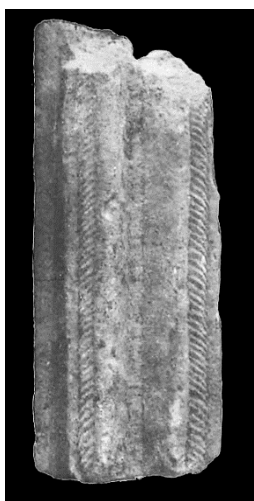

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 347

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 59 cm, promjer 20-24 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje i donje strane. Neuobičajeni presjek pilastra, načinjen pomoću tri križno raspoređena polupilastra, s utorom za umetanje pluteja na mjestu četvrtog, ukazuje na njegov izvorni položaj na kraju oltarne ograde, tj. do ulaza u prezbiterij. Uzduž svakog istaknutog dijela isklesan je motiv tordiranog užeta, a isti se nalazi i u jednom uvučenom kutu između polupilastara. Spomenuti dekorativni motiv često se pojavljuje na ulomcima skulpture *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, poput imposta bifora iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (slika) ili prsobrana ambona iz Gurana (**kat. XXXIII.1**), što potvrđuje i atribuciju opisanog pilastra toj produkciji, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 126 (T4/1).

XXXIII.7. Ulomak stupića oltarne ograde

Foto iz: B. MARUŠIĆ,
1963.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 3019

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 40 cm, promjer 15 cm, baza 27x27 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje strane. Sačuvan je donji dio glatkoga stupića visoke oltarne ograde, sa širokim troprutim prstenom iznad jednostavne pravokutne baze. Visina prstena i presjeci prutaka traka od kojih je načinjen bliski su pleternim motivima na bolje sačuvanoj ploči prsobrana ambona iz Gurana (**kat. XXXIII.1**), što nije dovoljno čvrsto uporište za atribuciju, pa se ulomak uz određenu rezervu pripisuje produkciji *Radionice Majstora kapitela iz Bala* uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T1/5).

XXXIII.8. Kapitel s dijelom stupića oltarne ograde

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 170

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 35 cm, promjer stupića 16 cm, gornja površina kapitela 20x21 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je manji dio glatkoga stupića visoke oltarne ograde s integriranim kapitelom. U donjem dijelu kapitela, iznad širokog, glatkog prstena koji ga dijeli od stupića, nalazi se vijenac od osam listova nejednake veličine. Kopljasti kutni listovi naglašene središnje žile tijesno su priljubljeni uz kalatos, a vrhom dodiruju gornji rub kapitela. Između njih je, na sredini donjeg dijela svake stranice, isklesan po jedan manji listić, zaobljena vrha, nad kojim je snopić od pet debelih prutaka. Jednaka zatvorena forma kapitela i gruba, rustična izvedba detalja prepoznaju se na jednom kapitelu oltarne ograde iz sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.3**), a blizak im je i jedan kapitel iz bazilike sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.19**). Iako pripadaju istome tipu, kapitel iz Pule u morfološkom je smislu razrađeniji od primjeraka iz Gurana i Bala, što ukazuje na njegovu kasniju dataciju, a potvrđuje i pretpostavku o dvosmjernoj razmjeni utjecaja u ranoj fazi predromaničke skulpture, koja je u ovom slučaju tekla iz zaleđa prema gradovima, sukladno smjeru širenja karolinške vlasti u Istri. Guranski je kapitel istovremen gradnji trobrodne bazilike krajem 8. st., a prema duktusu klesanja i izboru motiva može ga se pripisati istom majstoru koji je izradio primjerak iz Bala, pripisan *Radionici Majstora kapitela iz Bala*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 126 (T2/1).

XXXIII.9. Dio arhitrava

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 178

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 92 cm, vis. 24 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja, a sastavljen je od četiri manja fragmenta koja se spajaju u lomu. Donji registar zauzima 1/3 ukupne visine grede, uokviren je tankim letvicama i ukrašen troprutom pletenicom širokih razmaka u pregibima. Prutci pletenice odvojeni su dubokim utorima, čime je postignut plošni izgled motiva. Na isti su način, gotovo dvodimenzionalno, izvedene i kuke u gornjem registru, a takvom dojmu pridonosi i široka letvica koja na vrhu uokviruje prednju stranu grede. Zavojnice kuka, lišene plasticiteta, načinjene su trima paralelnim prutcima koji se produžavaju u nožice. Na desnoj strani ulomka niz kuka je nagnut ulijevo, a posljednje dvije na lijevom kraju grede nagnju se jedna prema drugoj i dodirujući se glavicama oblikuju mali trokut u podnožju.

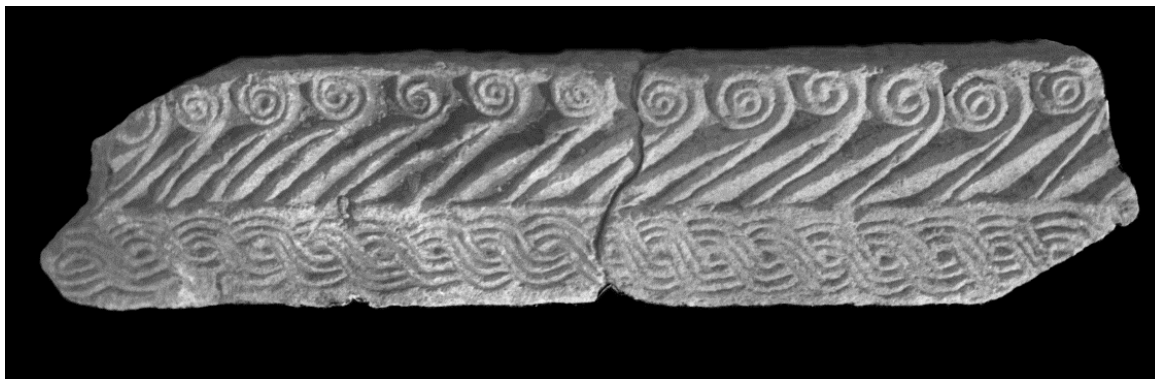
Opisani detalj s lijevog kraja grede nije uobičajen u dekorativnom repertoaru arhitrava, a najčešće ga se susreće na sredini vijenaca ciborija. Budući da je guranska bazilika bila prilično bogato opremljena, o čemu svjedoče i pronađeni prsobrani anbona (**kat. XXXIII.1**), postojanje ciborija u istom prostoru ne bi bilo neobično. Na takvu mogućnost ukazuju ulomak akroterija (**kat. XXXIII.13**), ali i izgled drugog ulomka arhitrava s istog lokaliteta (**kat. XXXIII.10**), koji je na likovno-morfološkoj i izvedbenoj razini prilično različit od opisanog. Zbog poštovanja simetričnog izgleda oltarne ograde malo je vjerojatno da su se te

dvije grede nalazile u istoj ravnini trabeacije, pa se zaključuje da je pozicija opisanog ulomka, ukoliko nije pripadao ciboriju, mogla biti na uvučenom dijelu septuma, nad prolazom u svetište iz bočnog broda.

Nevješto komponiranje ukrasne plohe, zaobljen presjek prutaka i plitko uklesavanje podloge u međuprostorima motiva karakteristike su po kojima se greda pripisuje opusu *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Uz to, neobičan način izvedbe kuka jednak je oblikovanju uzastopnih pregiba pleternih traka polovine „S“ motiva s jednog pilastra iz Dvigrada (**kat. XLV.3**) i završecima vitica u motivu „Pravoga trsa“ s jednog pluteja iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2**), pripisanih istoj radionici, što dokazuje da su u nedostatku kvalitetnih likovnih predložaka, ili neiskustvu u ukrašavanju arhitrava, klesari ove radionice prilagođavali poznate motive funkcionalno različitim dijelovima liturgijskoga namještaja.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T2/5); M. VICELJA, 1990b (II), 18.

XXXIII.10. Dio arhitrava

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 300

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 116 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Arhitrav je odlomljen na oba kraja. Sastavljen je od tri ulomka koja se spajaju u lomu. Reljefno ukrašena stranica podijeljena je u dvije zone. U gornjoj je niz kuka nagnutih udesno, a u donjoj letvicama uokvirena tropruta pletenica prilično pravilnog ritma pregiba i plitkog, zaobljenog profila prutaka. Glavice kuka izvedene su plošno, jednom trakom obla presjeka, jednako debelom u središtu i na kraju zavoja. Nožice su razdvojene i klesane koso položenim dljetom, čime su postignuti voluminoznost i dinamika odnosa svjetla i sjene. Izgled dekoracije opisanog arhitrava još je daleko od elegantnih, proporcionalnih nizova kuka i skladnih pletenica na arhitravima nastalim u krugu gradskih radionica, ali se u tendenciji k dubljem uklesavanju međuprostora i izostanku grube gornje letvice ipak primjećuje stanovit napredak u odnosu na crtačku izvedbu kuka na drugom arhitravu s istog lokaliteta (**kat. XXXIII.9**). Unatoč navedenome, nespretno načinjena zavojnica, bliska onima izvedenim na kapitelima kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 39**) i voluti izvedenoj na bočnoj stranici jednog pilastra iz Dvigrada (**kat. XLV.3 – bočna strana**) te zaobljen presjek prutaka pletenice dokazuju na to da je i opisani ulomak nastao u okviru *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, kao dio jedinstvenog projekta gradnje i opremanja guranske bazilike, krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T2/6); M. VICELJA, 1990b (II), 18.

XXXIII.11. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 177

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 11 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana i nepravilnog je oblika. Na lijevom kraju reljefno ukrašene plohe ostatak je glatkog okvira prema kojemu se nagnju dvije sačuvane kuke nejednake visine. Prema njihovu nagibu ulomak bi trebao pripadati arhitravu desne strane oltarne ograde, ali bi u tom slučaju neukrašeni okvir morao biti na suprotnoj strani. Zbog

toga je moguće da je ulomak pripadao završnome vijencu neke druge instalacije, možda stubištu ambona. Izvedba kuka potpuno je različita od onih na prethodno opisanim gredama (**kat. XXXIII.9-10**). Bridovi nožica kuka oblikovani su okomitim uklesavanjem, a razmaci između prutova nožica koso položenim dlijetom, čime je postignuta veća dinamika svjetlosnih kontrasta. Slično su klesane i zavojnice glavica, čiji se slojevi u pravilnom ritmu povećavaju od ishodišta prema nožici. Ovako oblikovanim zavojnicama načinjene su kuke arhitrava i volute u uglovima kapitela iz crkvi sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.18, 27-28**), sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**) i sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.35**), a svi su oni pripisani *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, pa se može zaključiti da je i ulomak iz Gurana dio njezina opusa. Guranska je bazilika opremana liturgijskom skulpturom krajem 8. st., a vjerojatno je u to vrijeme nastao i opisani ulomak arhitrava.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125.

XXXIII.12. Ulomak kapitela

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 308

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 15 cm, promjer 11 cm, gornja strana 12x12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Kapitel je odbijen s donje strane, a na vrhu se nalazi svrdlom načinjena rupa. Površina kapitela prilično je oštećena, ali se ipak raspoznaju dijelovi dekoracije od dva reda ugaonih listova ispruženih prema van, što ukazuje na to da ga valja pripisati opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice*, čiji su kapiteli voluminozniji i rastvorenije forme od onih koje je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala*. Kao i preostala skulptura s lokaliteta, kapitel se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 126 (T1/4).

XXXIII.13. Ulomak akroterija

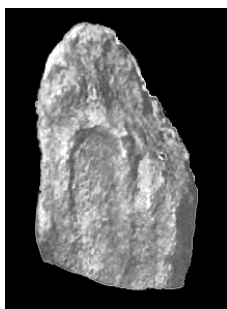

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 303

Materijal: vapnenac

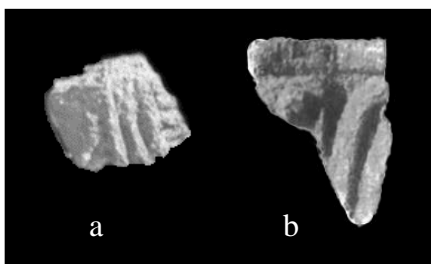
Dimenzije: vis. 22 cm, promjer 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana, a samo se na jednom dijelu sačuvao dio reljefne dekoracije načinjene visokim, izduženim lukovima. S obzirom na dimenzije ulomak se ne može smatrati dijelom kapitela oltarne ograde, a lukovi kolonade bazilike u Guranu oslanjali su se na imposte položene izravno na zidane stubove. Marušić je pretpostavio da se radi o dijelu akroterija, a na mogućnost postojanja takve instalacije u guranskoj bazilici ukazuje i greda (**kat. XXXIII.9**), čiji se nizovi kuka nagnju prema sredini oblikujući mali trokut, kakav se obično nalazio na sredini vijenca ciborija. Zbog plitkog klesanja lukova i zaobljena presjeka njihovih prutaka akroterij se pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125 (T2/3).

XXXIII.14. a,b Dva ulomka neodređenog dijela liturgijske skulpture

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 320, S - 3005

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 8 cm, vis. 7 cm, deb. 7 cm

b) šir. 11,5 cm, vis. 15 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1958., u vrijeme arheoloških istraživanja lokaliteta trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu, koja je vodio B. Marušić.

Opis: Ulomak **a** je oštećen sa svih strana. Na prednjoj se strani raspoznaju dijelovi dvije trporute trake koje se križaju, čineći dio nekog većeg pleternog motiva. Ulomku **b** je sačuvan dio gornjeg ruba, no odbijen je sa stražnje strane pa nije sigurno da li je pripadao arhitravu ili, vjerojatnije, kapitelu. Iako se radi o malenim ulomcima, u ostacima reljefnoga ukrasa mogu se prepoznati ujednačeno klesanje prutaka, siguran duktus i nešto dublji rez, zbog čega se pripisuju *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, koja je radila na opremanju bazilike u Guranu krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 125.

XXXIV. Guran – crkva sv. Šimuna

Oko 350 m južno od trobrodne bazilike nepoznatog titulara i ranosrednjovjekovnog naselja Guran pronađeni su 1948.¹¹⁶⁰ ostaci grobljanske crkve sv. Šimuna.¹¹⁶¹ Arheološkim je istraživanjima, provedenim 1955-1958.,¹¹⁶² ustanovljeno da je to bila pravilno orijentirana crkva dvoranskoga tipa s tri apside zaobljenih uglova, upisane u ravan začelni zid. U svakoj se apsidi nalazio po jedan uski prozor, zatvoren tranzenom, od kojih su se sačuvali manji fragmenti. U brod, oko pola metra niži od razine okolnoga zemljišta, se ulazilo sa zapadne i južne strane, a od prezbiterija ga je dijelila oltarna ograda, čija se baza sačuvala *in situ*. Dio jednog predromaničkog pilastra bio je reupotrijebljen za ulaznu stepenicu, a na starije su popločenje bile položene i baze četiriju zidanih pravokutnih stubova. Analizom podataka prikupljenih prilikom iskopavanja te komparativnom studijom arhitekture širega područja B. Marušić je tada zaključio da je crkva izgrađena u razdoblju između kraja 6. i kraja 7. st.,¹¹⁶³ te da je vjerojatno u 13. st. dodavanjem dva para zidanih stubova pretvorena u trobrodnu baziliku,¹¹⁶⁴ koja je, sudeći prema rezultatima istraživanja okolnoga groblja, bila u funkciji do 14. ili 15. st.¹¹⁶⁵

U sklopu većega istraživačkog projekta na lokalitetu srednjovjekovnog naselja Guran i njegovih crkvi, provedena su početkom 21. st. i revizijska istraživanja crkve sv. Šimuna,¹¹⁶⁶ koja su jednim dijelom potvrdila ranije Marušićeve zaključke, ali su rezultirala i nekim novim otkrićima. Tako je, primjerice, ustanovljeno da je prva crkva, sagrađena krajem 8. st., da je bila jednostavna pravokutna prostorija, nepoznatog oblika svetišta, te da je još uvijek u predromanici, produžena prema zapadu i opremljena oltarnom ogradom koja se pružala čitavom širinom aule. Ispod predromaničke crkve, koja je od početka imala funeralnu funkciju, otkriveni su ostaci neke antičke građevine nepoznate namjene, prema fragmentima keramike i novčiću pronađenom u tom sloju zemlje, datirane u 4. st. U prvoj polovini 11. st. je sagrađena barem dvostruko veća dvoranska crkva s troapsidalnim svetištem upisanim u ravan začelni zid, koja se tipološki savršeno uklapa u suvremene trendove sakralne izgradnje na

¹¹⁶⁰ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 121.

¹¹⁶¹ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 652-655.

¹¹⁶² B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 215; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 250; B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“, str. 49-50.

¹¹⁶³ B. MARUŠIĆ, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne...“, str. 141-146.

¹¹⁶⁴ *Ibid.*, str. 127, 129.

¹¹⁶⁵ *Ibid.*, str. 131.

¹¹⁶⁶ Vidi bilješku 1153 u ovome radu.

istarskome poluotoku.¹¹⁶⁷ U toj romaničkoj građevini reupotrijebljen je bazament pergule prethodne crkve, tada je nastala i uska prigradnja na južnoj strani vezana uz privilegirani ukop, a značajno je povećan i opseg groblja, koje je osim ograđenog trapezoidnog prostora na zapadnoj strani, obuhvatilo i prostore sa svih ostalih strana crkve. Iako nije bilo moguće utvrditi točan vremenski okvir u kojemu je provedena adaptacija aule u trobrodnu baziliku, zaključeno je da se ona dogodila tek u kasnom srednjem vijeku, malo prije konačnog napuštanja i odumiranja naselja.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁷ **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“, str. 48-65.

¹¹⁶⁸ **M. JURKOVIĆ – J. TERRIER - I. MARIĆ**, „Ranosrednjovjekovno naselje Guran“, str. 109-134; **M. JURKOVIĆ**, „Srednjovjekovno fortificirano...“, str. 25-36.

XXXIV.1. Gornji dio pilastra

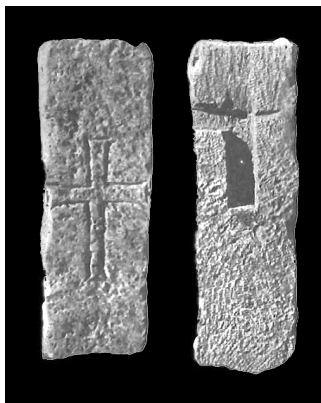

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963b.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3054

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 88 cm, deb. 28 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je pronađen 1955. za vrijeme arheoloških istraživanja pod vodstvom B. Marušića, na području grobljanske crkve sv. Šimuna pored srednjovjekovnoga naselja Guran.

Opis: Pilastar je odlomljen na donjem kraju. Na lijevoj se stranici nalazi spojni utor za umetanje pera pluteja, za koje je B. Marušić pretpostavio da su bili drveni. Na vrhu utora nalazi se proširenje u koje je sjedao rub vijenca pluteja. Prednje polje pilastra ukrašeno je uparanim latinskim križem proširenih krajeva hasti. Izgled križa i način njegove izrade odgovaraju skulpturi kraja 8. st., a to je razdoblju u koje je datirana i izgradnja prve faze crkve sv. Šimuna.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 132.

XXXIV.2. Donji dio stupića oltarne ograde

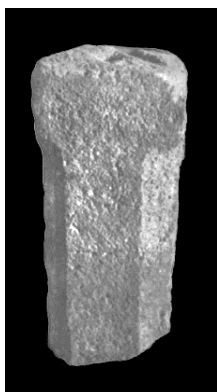

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963b.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3052

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16,5 cm, vis. 40 cm, deb. 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Stupić je pronađen 1955. za vrijeme arheoloških istraživanja pod vodstvom B. Marušića, na području grobljanske crkve sv. Šimuna pored srednjovjekovnoga naselja Guran.

Opis: Osmerokutni presjek stupa načinjen je odsijecanjem kutova grede, počevši 11 cm od donjeg ruba, čime je od istog komada grede dobivena i kvadratna baza, na čijoj se donjoj strani nalaze rupe za fiksiranje na pilastar. Kao i ostali predromanički ulomci, stupić se pripisuje prvoj fazi izgradnje crkve, datiranoj u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 132.

XXXIV.3. Ulomak menze oltara

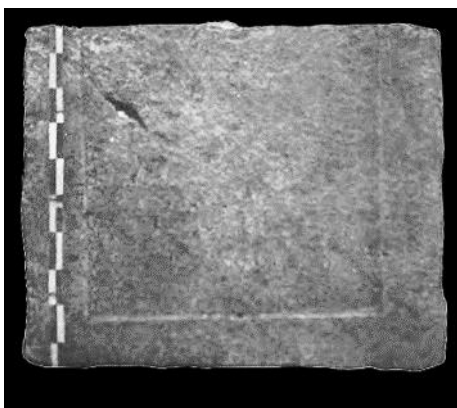

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963b.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3058

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 110 cm, vis. 100 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Dio menze je pronađen 1955., za vrijeme arheoloških istraživanja pod vodstvom

B. Marušića, na području grobljanske crkve sv. Šimuna pored srednjovjekovnoga naselja Guran.

Opis: Donja strana ploče je glatka, a gornja uokvirena širokom, glatkom letvicom. Na jednoj je strani menza ravno odrezana, moguće pri naknadnoj upotrebi. Datacija menze povezuje se uz prvu fazu izgradnje crkve, krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 133.

XXXIV.4. Dno škropionice

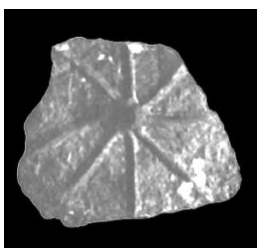

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1963b.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3053

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 28 cm, deb. 7-8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1955. za vrijeme arheoloških istraživanja pod vodstvom B. Marušića, na području grobljanske crkve sv. Šimuna pored srednjovjekovnoga naselja Guran.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Prema obliku fragmenta, koji je s jedne strane ravan i neukrašen, a s druge konveksan i ukrašen radijalno raspoređenim, uskim trakama, koje se sastaju u središnjem udubljenju, zaključuje se da je riječ o dnu škropionice. Datacija ulomka povezuje se uz izgradnju prve faze crkve, krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963b, 133.

XXXV. Guran – crkva sv. Cecilije

Ostaci crkve sv. Cecilije nalaze se oko pola kilometra sjeverozapadno od srednjovjekovnog utvrđenog naselja Guran, na području koje lokalno stanovništvo od davnina naziva *Stancija Cecilija*.¹¹⁶⁹ Unatoč sačuvanom toponimu i podacima iz starijih tekstova,¹¹⁷⁰ sve donedavno nije bilo poznato gdje se točno nalazila crkva. Njena je lokacija, naime, otkrivena tek 2005., rekognosciranjem terena u blizini naselja Guran, napuštenog u kasnom srednjem vijeku, a koje je istraživano u okviru međunarodnog znanstvenog projekta u kojemu su sudjelovali Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i švicarski stručnjaci iz *Service cantonal d'archéologie de Genève*.¹¹⁷¹

Arheološka su istraživanja pokazala najmanje sedam građevinskih faza na lokalitetu. Prva je crkva nastala na temeljima antičke vile, smještene na uzvisini okruženoj poljima u blizini cestovne komunikacije koja je povezivala sjever i jug poluotoka. Pretpostavlja se da je vila različitim intenzitetom života i naseljenosti postojala od 1. do 6. st. te da su procesi njezine transformacije i prenamjene započeli najranije u 2. st.¹¹⁷² U vrijeme ranoga kršćanstva na južnom je rubu vile sagrađena pravokutna prostorija sakralne namjene, kojoj je najranije početkom 5. st. dograđena polukružna apside, a uslijedilo joj je još pet pregradnji tijekom kojih je svetište jednobrodne crkve radikalno mijenjalo oblik. Tijekom ranog srednjeg vijeka je na mjestu polukružne izgrađena veća, izbočena, pravokutna apside. U takvom je obliku crkva bila u funkciji najranije do 11. st.,¹¹⁷³ kada je pretvorena u dvoranu s troapsidalnim sustavom, upisanim u ravan začelni zid. U razvijenom srednjem vijeku crkva je

¹¹⁶⁹ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 658-660; C. GHIRALDO, „Nuovi cenni...“, str. 845-849.

¹¹⁷⁰ D. RISMONDO, *Dignano d'Istria*, str. 192; B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 221.

¹¹⁷¹ Ruševine crkve sv. Cecilije nalaze se oko 600 m sjeverozapadno od napuštenog ranosrednjovjekovnog naselja Guran. Istraživanja koja su provedena početkom 21. st. pod vodstvom Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS) obuhvatila su ostatke naselja i čak četiri crkve u njegovoj neposrednoj blizini. Vidi: J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 11, str. 325-341; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 12, str. 253-270; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, str. 393-410; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 14, str. 231-248; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 15, str. 367-376; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 16, str. 233-246; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 17, str. 243-252; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 18, str. 433-444; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ, „Les sites de l'ancienne église Sainte-Cécile et de l'agglomération médiévale de Guran en Istrie (Croatie): onzième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 19, str. 357-366.

¹¹⁷² J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 14, str. 239, sl. 17; J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MARIĆ, *Hortus artium medievalium*, vol. 16, str. 235.

¹¹⁷³ M. JURKOVIĆ – J. TERRIER – I. MARIĆ, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 9, str. 435-437.

preuređena, a svetište ponovno pregrađeno, na način da su umjesto tri, sagrađene dvije pravokutne apside ravnog začelja, a u jugozapadnome uglu crkve dograđen je i zvonik.¹¹⁷⁴ Neposredno prije napuštanja i zamiranja naselja Guran, u razdoblju kasnog srednjeg vijeka, pravokutne su apside crkve sv. Cecilije pretvorene u polukružne. Pretpostavlja se da je do napuštanja naselja došlo uslijed kužnih epidemija, oko 1300., kada preživjelo stanovništvo okolnih naselja mahom seli u novoosnovani Vodnjan, kao što je to bio slučaj i s obližnjim Mednjanom, iz kojega su u tada Vodnjan prenesene relikvije sv. Blaža.

Brojni ulomci skulpture, među kojima se najviše ističe nekoliko prozorskih tranzena, koje su, iako razlomljene, sačuvane u cijelosti¹¹⁷⁵ te liturgijskoga namještaja pronađenog u sekundarnoj funkciji građevnoga materijala crkve i njenih aneksa, izloženi su u preuređenoj palači Bettica u Vodnjanu. Dio fragmenata još je pohranjen u Konzervatorskom odjelu u Puli, dok su na samome lokalitetu prezentirani ostaci crkve sv. Cecilije, trapezoidnog oblika jedinog broda (dužina 15,45 m, širina začelja 7 m, širina pročelja 7,4 m) s dvije polukružne apside.¹¹⁷⁶

¹¹⁷⁴ **M. JURKOVIĆ**, „Srednjovjekovno fortificirano...“, str. 25–36.

¹¹⁷⁵ **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, str. 404; **J. TERRIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Hortus artium medievalium*, vol. 14, str. 242-243.

¹¹⁷⁶ Ulomci pronađeni tijekom prvih kampanja istraživanja dio su postava muzeja u palači Bettica u Vodnjanu, a dio ulomaka pronađenih nakon 2010. još se nalazi u spremištima Konzervatorskog Ureda i nedostupan je javnosti.

XXXV.1. Arhitrav oltarne ograde

Foto iz: I. MARIĆ- M. JURKOVIĆ- J. TERRIER, 2011.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Konzervatorski odjel u Puli

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 150 cm, vis. 19 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Arhitrav je pronađen 2010., tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se u sekundarnoj funkciji popločenja poda sjeverne apside, neposredno uz rub povišenog dijela prezbitarija.

Opis: Greda je sačuvana u gotovo cijeloj dužini. Prelomljena je na dva dijela koja se spajaju u lomu, a nedostaje samo manji ulomak na lijevom kraju. Desni kraj grede, koji se umetao u zidno udubljenje, nije ukrašen. Reljefna je stranica vrlo dobro sačuvana. Podijeljena je u dvije zone. U donjoj je tropruta dvotračna pletenica uokvirena letvicama, a u gornjoj niz kuka nagnutih ulijevo, što odgovara položaju grede na desnoj strani trabeacije. Pregibi pletenice ujednačeni su i pravilni, a profil paralelnih prutaka ima oblik dvostrukog obrnutog slova W. Glavice kuka klesane su koso položenim dlijetom, a debljina njihovih slojeva sukcesivno se povećava od kružne sredine prema jednostrukim nožicama. Nožice se u dnu dodiruju, a prostori među njima duboko su uklesani, čime je postignut snažan kontrast svjetla i sjene. Na morfološkoj i izvedbenoj razini arhitrav je identičan nekolicini istovrsnih fragmenata iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-29**) i crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10**), koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, koja je bez sumnje izradila i liturgijsku skulpturu crkve sv. Cecilije. Arhitrav se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: I. MARIĆ- M. JURKOVIĆ- J. TERRIER, 2011, 358; J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MARIĆ, 2012, 435-440.

XXXV.2. Ulomak arhitrava oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izložen u Muzeju grada Vodnjana, prizemlje palače Bettica

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13,5 cm, vis. 19 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2007. tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se među materijalom iskorištenim za poravnanje razine poda u jednoj od srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Ulomak je odlomljen s desne strane, a na lijevoj se nalazi 4 cm široka glatka letvica. Jedina sačuvana kuka nagnuta je ulijevo, pa se zaključuje da je riječ o lijevom kraju arhitrava koji se nalazio na desnoj strani trabeacije. Prema izgledu reljefne dekoracije, potpuno jednake kao na prethodno opisanom arhitravu, moguće je da su činili istu gredu. No, ulomci se ne spajaju u lomu, a budući sa širina broda crkve na mjestu septuma ukazuje na to da su se sa svake strane trabeacije nalazile po dvije grede, razmatrani je ulomak mogao pripadati bilo kojoj od njih. Atribucija i datacija jednaki su prethodno opisanom ulomku.

Bibliografija: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MARIĆ, 2008, 241-243.

XXXV.3. Ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izložen u Muzeju grada Vodnjana, prizemlje palače Bettica

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 17 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2005. tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se jugoistočnome dijelu broda, gdje je bio reupotrijebljen kao građevni materijal tijekom srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja, a nedostaje mu i manji dio uz donju oblinu luka, gdje su se nalazili rubna letvica i ostatak pletenice. Podijeljen je u dvije zone. U donjoj se nalazi tropruta, dvotračna pletenica urednih pregiba i paralelnih prutaka, oštrog presjeka. U gornjem je dijelu niz kuka koje se povećavaju u smjeru nagiba, s lijeva na desno, što ukazuje na izvorni položaj fragmenta na lijevoj strani zabatnoga luka. Izgled reljefne dekoracije jednak je kao na prethodno opisanim arhitravima zbog čega se i ovaj ulomak jednako datira i atribuirira *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Bibliografija: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2006, 266-276.

XXXV.4. Nedovršeni ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izložen u Muzeju grada Vodnjana, prizemlje palače Bettica

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28,5 cm, vis. 12,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2007. tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se među građevnim materijalom reupotrijebljenim tijekom neke od srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Luk je odlomljen s oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dvije zone. U donjoj je izrazito uredno klesana tropruta, dvotračna pletenica, uokvirena letvicama. Gornja je zona ukrašena kukama, koje su na lijevoj polovini znatno niže nego na desnoj, jer su stiješnjene ispod koso zasječenog pravokutnog usjeka koji se proteže do polovine sačuvane dužine ulomka. Taj je usjek, očigledno načinjen kako bi se luk spojio s lijevom arhitravom, no u tom su slučaju kuke nagnute na krivu stranu. Njihov sumaran izgled, znatno lošiji od kuka na preostalim ulomcima iste trabeacije i u nesuglasju s izvedbenom razinom pletenice u donjoj zoni, navodi na zaključak da zbog pogreške u klesanju završna obrada gornjeg dijela nije niti izvedena, zbog čega je ulomak odbačen. Kao i preostali komadi kamenoga namještaja crkve sv. Cecilije, ulomak se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2008, 243.

XXXV.5. a, b Dva ulomka arhitrava

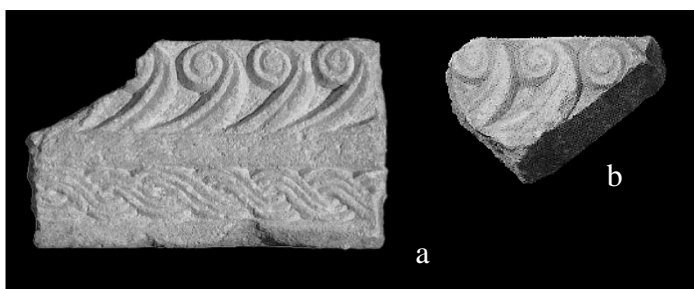

Foto iz: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2008.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
Konzervatorski odjel u Puli

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 35 cm, vis. 22 cm, deb. 10 cm

b) šir. 21,5 cm, vis. 14 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 2007. tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazili su se među građevnim materijalom reupotrijebljenim tijekom neke od srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema izgledu sačuvane reljefne dekoracije mogu pripisati istome arhitravu. Veći je ulomak odlomljen s oba kraja, a manji i na dnu, do razine ruba gornje zone ukrašene kukama. Na oba su ulomka kuke nagnute udesno, što

ukazuje na njihov izvorni položaj na lijevoj strani oltarne ograde. Glavice kuka, kružno naglašenog središta, klesane su koso položenim dljetom, a pri kraju zavojnice se račvaju u dvostruku nožicu, načinjenu utorom u obliku slova V. Nožice se u dnu dodiruju, a bridovi su im klesani koso u odnosu na dublje uklesane međuprostore. Letvica koja dijeli dvije zone arhitrava glatka je i široka, dok je ona na dnu ulomka neznatno uža. Između letvica se nalazi tropruta, dvotračna pletenica uredno klesanih prutaka i pomalo izduženih pregiba.

Iako ulomak iz crkve sv. Cecilije suptilnim stupnjevanjem sjena koso klesanim fasetama podsjeća na reljefe važnih pulskih crkvi, a izgledom pletenice je blizak fragmentima arhitrava i zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.9-10**), što ga povezuje uz *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu*, nije isključena niti mogućnost da je taj arhitrav naručen nešto kasnije, na što ukazuju nešto pliće klesanje međuprostora i dvostruke nožice kuka. U skladu s navedenim, ali i činjenicom da su komadi liturgijske skulpture s ovog lokaliteta prilično homogeni, razmatrani se ulomci pridružuju opusu spomenute radionice, uz mogućnost da su nastali početkom 9. st.

Bibliografija: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2008, 243.

XXXV.6. Ulomak kapitela stupića oltara

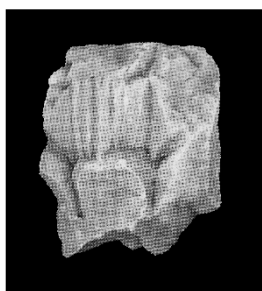

Foto iz: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2008.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Konzervatorski odjel u Puli

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ dolje 7,5 cm, vis. 18 cm, gornja površina 15x15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2007. tijekom

arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se među građevnim materijalom reupotrijebljenim tijekom neke od srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Kapitel je odlomljen s donje strane, a nedostaju mu i ugaone volute u gornjem dijelu. Prema ostatku reljefne dekoracije može ga se svrstati u skupinu kapitela koji su u donjoj

zoni imali vijenac od osam glatkih listova, blago izbočenih prema van, a u gornjoj volute koje se odvajaju od dvostrukog ušiljenog listića (ili snopića prutaka) na sredini svake stranice. Zbog oštećenja kutova kapitela na mjestu voluta, može se pretpostaviti da su ti dijelovi bili fragilniji od ostalih, jer su prostori između listova i voluta bili dublje uklesani ili perforirani. Ovaj tip kapitela karakterističan je za *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu*, a susreće se i na lokalitetima sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.18**), sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.17-18, 20**) i sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.27-28**), koji su opremani krajem 8. st., pa se i opisani fragment datira u to razdoblje i pripisuje navedenoj produkciji.

Bibliografija: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2008, 243.

XXXV.7. Dio kapitela ciborija

Foto iz: J. TERRIER- M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2009.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Konzervatorski odjel u Puli

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: sačuvani dio dolje 12,5 cm, vis. 22 cm, gornja površina 33x33 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2007. tijekom arheoloških istraživanja crkve sv. Cecilije, u okviru suradnje Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i *Service cantonal d'archéologie de Genève*. Nalazio se među građevnim materijalom reupotrijebljenim tijekom neke od srednjovjekovnih pregradnji crkve.

Opis: Kapitel je odlomljen s donje strane, u razini ishodišta vijenca listova, a u gornjem je dijelu dijagonalnim lomom uništen veći dio dviju stranica. Na donjoj je strani ostatak rupe koja je možda nastala naknadnim korištenjem ili je bila u funkciji spoja sa stupom. Horizontalna linija loma kapitela, točno ispod razine listova, ukazuje na to da je kapitel na tom dijelu bio najtanji, što potvrđuje i naglašeno konkavna donja ploha bolje sačuvanih glatkih listova. U gornjoj se zoni, na sredini svake stranice, nalazio snopić od pet prutaka oštih presjeka, od kojega su se prema uglovima kapitela odvajale volute vitkih nožica i

krugom naglašenih središta zavojnica. Na vrhu se nalazila dvostruka, raščlanjena abakova ploča.

Prema morfološkim se karakteristikama opisani kapitel može ubrojiti u skupinu tipološki ujednačenih kapitela koje je krajem 8. st. izrađivala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, ali se u isto vrijeme od njih razlikuje na izvedbenoj razini. Donja strana listova snažnije prodire u prostor, ali je istovremeno gornja čvršće vezana za volute, a prostori između ta dva elementa puno su pliće klesani. Snopić na sredini stranice ima oštrij presjek prutaka, iako u osnovi ponavlja oblik ušiljenih listića s kapitela iz Bala ili Rovinja. Nožice voluta vitkije su, a zavojnice su im oblikovane kao na kukama prethodno opisanih ulomaka arhitrava (**kat. XXXV.5**). Iz svega navedenog proizlazi zaključak da je kapitel izradio klesar iz spomenutog radioničkog kruga, ali nešto drugačijeg individualnog „rukopisa“, koji je možda rezultat kraćeg vremenskog odmaka, od oko deset godina, tijekom kojega su se pojavila neka nova likovna strujanja, kojima su prilagođavani postojeći (naučeni) predlošci. Sukladno tome, kapitel se može datirati u početak 9. st.

Bibliografija: J. TERRIER– M. JURKOVIĆ- I. MATEJČIĆ, 2009, 372-373.

XXXVI. Guran – crkva sv. Severina

Ostaci ranosrednjovjekovne crkve sv. Severina pronađeni su na dominantnom stjenovitom brežuljku okruženom plodnim poljima, udaljenom oko 750 m južno od naselja Guran, prilikom izgradnje magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, 2006.¹¹⁷⁷ Na zemljopisnim kartama na tom je mjestu upisan toponim Buran, a istoimeno se naselje spominje i u više srednjovjekovnih dokumenata.¹¹⁷⁸ Završetak imena naselja sufiksom *-an* upućuje na njegovo rimsko porijeklo, odnosno na predijalni toponim, izveden od osobnoga imena vlasnika posjeda. U vrijeme franačke uprave nad Istrom (a možda već i ranije), područje je postalo dijelom posjeda pulskih biskupa, koji na njemu daju podići crkvu sv. Severina.¹¹⁷⁹ Napuštanjem naselja za vrijeme kužnih epidemija koje su opustošile Istru između 14. i 17. st. crkva je prepuštena propadanju i zaboravu,¹¹⁸⁰ a jednini podatak o njenom postojanju na ovome području pružala je stara talijanska katastarska mapa, rađena prema podacima iz starijih, austrijskih iz 1817. i 1822.,¹¹⁸¹ u kojoj su bile ucrtane *Rovine St. Severino*.¹¹⁸² Lokalno je stanovništvo to područje nazivalo „Na križu“, po starom kamenom spomeniku koji se nekada nalazio na vrhu jedne gomile kamenja.

Arheološkim istraživanjima 2006. na spomenutoj su gomili otkriveni zidovi pravilno orijentirane, jednostavne longitudinalne sakralne građevine trapezoidnog oblika, bez naznačene apside, čiju je posvetu sv. Severinu potvrdio nalaz kamenoga križa s upisanim imenom sveca. Prema izgledu arhitekture, fragmentima kamenoga liturgijskog namještaja i nalazima dijelova keramike i stakla zaključeno je da je crkva sagrađena oko 800. godine, nad ostacima ili u neposrednoj blizini nekog antičkog kompleksa agrarne namjene, kojem su

¹¹⁷⁷ **J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ**, „Lokalitet: Na križu – crkva sv. Severina. Naselje: Guran“ *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 248-251; **J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ**, *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac*, (L. Bekić, ur.), Zagreb, 2007, str. 11.

¹¹⁷⁸ Naselje Buran se spominje u nekoliko povijesnih dokumenata. Najraniji je onaj iz 1150. u kojemu je zapisan kao *de vico Buriano*. *Florus de Buriano* spominje se 1273., *villa Buran* 1322., *al confin de Buran* 1488., a 1587. su zabilježeni *villa di Buran* i *bosco di Buran*. Vidi: **Cam. DE FRANCESCHI**, „La toponomastica...“, str. 140; **R. MATIJAŠIĆ**, „Toponomastica storica...“, str. 313; **R. MATIJAŠIĆ**, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća*, Zagreb, 1998, str. 75; **G. RADOSSI**, „Toponomastica comparata...“, str. 94.

¹¹⁷⁹ **J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ**, *Zaštitna arheologija...*, str. 11-13.

¹¹⁸⁰ Već polovinom 17. st. crkva se ne spominje u dokumentima niti u knjizi vizitacija pulskog biskupa Marcella (1653 - 1661.), iako se u njoj pronalaze podaci o drugim, tada već ruševnim crkvama. Vidi: **N. KUDIŠ-BURIĆ – N. LABUS**, *U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom, Vizitacije u Pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, Rijeka, 2003.

¹¹⁸¹ **C. GHIRALDO**, „Cenni... Dignano“, str. 651-652.

¹¹⁸² **J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ**, *Zaštitna arheologija...*, str. 14.

pripadali numizmatički nalazi i sitni ulomci posuđa iz starijeg arheološkog sloja.¹¹⁸³ Zidovi crkve s vanjske su strane bili ukrašeni nejednako širokim i neujednačeno raspoređenim lezenama. Na zapadnom se pročelju nalazio ulaz u brod čija je razina bila niža od razine prezbitarija. Pristupalo mu se prolazom na sredini oltarne ograde, udaljene oko 1,7 m od istočnoga zida, kojoj su pripadali ulomci arhitrava, neukrašenih pilastara i pluteja (?), pronađeni među ruševinama. Uz južni se zid svetišta nalazio pravokutni zidani oblacionarij, prekriven djelomično sačuvanim kamenim pločama.¹¹⁸⁴ Da je crkva zaista izgrađena biskupskom donacijom potvrdio je nalaz ulomka arhitrava na kojemu se sačuvao dio natpisa ...NITO EPI[scopus], dok je na dataciju u karolinško razdoblje ukazivao i sam titular sv. Severin, koji je bio propovjednik u Noriku i Bavarskoj,¹¹⁸⁵ a čije se štovanje u Istri pojavljuje s prodorom Franaka. Analiza arhitektonskih elemenata pokazala je da je crkva u nekom kasnijem razdoblju preuređena, a pretpostavlja se da je bila u funkciji do 16. ili 17. st.¹¹⁸⁶

¹¹⁸³ *Ibid.*, str. 16-17.

¹¹⁸⁴ J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ, „Lokalitet: Na križu...“, str. 248-251; J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ, *Zaštitna arheologija...*, str. 17-22.

¹¹⁸⁵ Severin, sveti - <http://proleksis.lzmk.hr/56376/> (posjećeno: 22. siječnja 2018.)

¹¹⁸⁶ J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ, „Lokalitet: Na križu...“, str. 248-251; J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ, *Zaštitna arheologija...*, str. 17-22.

XXXVI.1. Pet ulomaka arhitrava s natpisom

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izloženi u muzejskoj zbirci u Vodnjanu (palača Bettica)

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 14,5-16,5 cm, vis. 13,5 cm, deb. 10,5 cm

b) šir. 24,5-26 cm, vis. 15,5 cm, deb. 10,5 cm

c) šir. 22,5 cm, vis. 16 cm, deb. 10,5 cm, utor na vrhu šir. 4 cm

d) šir. 27 cm, vis. 16 cm, deb. 10,5 cm

e) šir. 31 cm, vis. 16 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ostaci nepoznate građevine, za koje je kasnije utvrđeno da su pripadali crkvi sv. Severina, pronađeni su u proljeće 2006., tijekom rekognosiciranja terena neposredno prije izgradnje dijela magistralnog plinovoda Pula – Karlovac. U nekoliko arheoloških kampanja provedenih u narednim mjesecima pod vodstvom J. Višnjića lokalitet je potpuno istražen i konzerviran, a ulomci antičke, predromaničke i novovjekovne skulpture, pronađeni među ruševinama, pohranjeni su u muzejskoj zbirci u Vodnjanu. Čitanje i tumačenje natpisa izradila je prof. dr. A. Kurilić uz pomoć i savjete V. Delonga.

Opis: Pet je ulomaka, od kojih se dva (d i e) spajaju u lomu, pripadalo istom arhitravu. Jednostavna greda, bez reljefnih dekoracija, ukrašena je samo natpisom u rustičnoj kapitali: CVM... / ...[do]MO FIERI RO[gavit]... / ...NITO EPI[scopus]... / ...[tem]PORIBVS / DOMiNi. Na pojedinim su mjestima vidljivi tragovi tankih uparanih crta iznad i ispod

natpisa. Iako se sačuvao popriličan dio teksta, ime vladara u čije je vrijeme crkva sagrađena ostalo je nepoznato, jednako kao i ime biskupa zaslužnog za gradnju. Budući da je prema arhitektonskim karakteristikama crkva datirana u kraj 8. ili početak 9. st., a da je reljefna dekoracija po kojoj bi se moglo utvrditi radioničko porijeklo ulomaka skulpture potpuno izostala, komparacija opisanih dijelova arhitrava ograničena je na izgled i uobičajene formule natpisa te karakterističan oblik pojedinih slova. Formulacija s drugog ulomka odnosi se na gradnju crkve, a ona s četvrtog na razdoblje nekog vladara (*temporibus domini*). One zasad nemaju izravnih analogija u Istri, ali su poznate s nekoliko primjeraka arhitrava s prostora srednjovjekovne hrvatske države, datiranih u početak (sv. Marta u Bijaćima, sv. Mihovil u Brnazama) ili drugu polovinu 9. st. (sv. Petar u Gornjem Muću). Prvi dio teksta trećeg ulomka vjerojatno je kraj imena donatora, u ovom slučaju biskupa, ali može biti i dio pridjeva koji ga opisuje (*lenito, punito, unigenito, primogenito*). Riječ CVM s prvog ulomka, koja je vjerojatno činila dio početne, invokacijske formule (*cum dei gratia*), pojavljuje se i na arhitravu iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja u Puli (**kat. X.1.a,b**), koji se s fragmentima iz sv. Severina može usporediti i sličnim načinom klesanja slova S, M, O, V, A i D. Gotovo identičan rukopis (s izuzetkom slova A, koje je izvedeno u kombinaciji s manjim slovom M) prepoznaje se na ulomcima arhitrava iz crkve sv. Vida na Kaštelu u Puli (**kat. V.5.a,b**), dok se prema načinu komponiranja prednje plohe i obliku slova S, D i O s opisanim ulomcima može usporediti dio arhitrava iz crkve sv. Andrije u Betici (**kat. XXXVII.8**), koji spominje nepoznatog đakona. Sva tri komparativna primjera pripisana su *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datirana u kraj prvog ili početak drugog desetljeća 9. st., što upućuje na to da je i arhitrav iz sv. Severina načinjen u istom vremenskom razdoblju, kao dio spomenute klesarske produkcije.

Bibliografija: J. VIŠNJIĆ- L. BEKIĆ, 2006, 248-251; L. BEKIĆ, 2007, 27-29.

XXXVI.2. Ulomak luka oltarne ograde

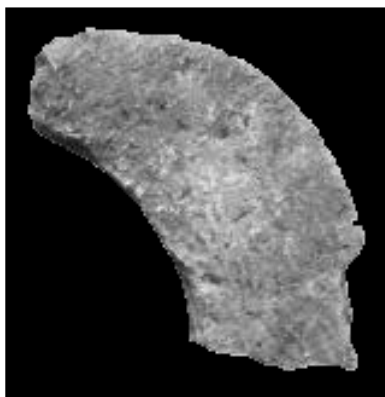

Foto iz: L. BEKIĆ, 2007.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica* (?)

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod - Restauratorski odjel Vodnjan - Juršići

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 37,3 cm, vis. 14 cm, deb. 8,5-15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, na lokalitetu „Na križu“ za kojega se pokazalo da je mjesto na kojemu se nalazila predromanička crkva sv. Severina.

Opis: Sačuvani je ulomak činio desnu stopu luka oltarne ograde. Debljina ulomka nešto je manja pri vrhu, nego na donjem dijelu koji je nalijegao na kapitel. S donje strane stope nalaze se rupe (3x3x3,5 cm) u koje su se umetali željezni klinovi za pričvršćivanje. Reljefna je dekoracija u potpunosti izostala, a za razliku od stražnje, grublje obrađene strane, prednja je finije ugrađena. Radioničko porijeklo luka nije moguće sa sigurnošću utvrditi, premda se kao mogućnost nameće *Istarska internacionalna klesarska radionica*, kojoj se uz određenu dozu opreza pripisuje izrada arhitrava s istog lokaliteta.

Bibliografija: L. BEKIĆ, 2007, 29.

XXXVI.3. Ulomak stupića oltarne ograde s kapitelom

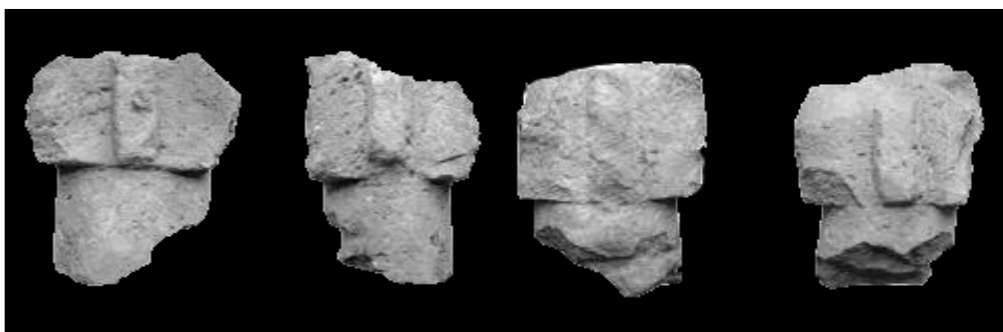

Foto iz: L. BEKIĆ, 2007.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izložen u muzejskoj zbirci u Vodnjanu (palača Bettica)

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukup. vis. 22 cm, vis kapit. 12 cm, Φ 12 cm, gore 16x13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, na lokalitetu „Na križu“ za kojega se pokazalo da je mjesto na kojemu se nalazila predromanička crkva sv. Severina.

Opis: Stupić je odlomljen oko 10 cm ispod kapitela. Na mjestu spoja dvaju elemenata su izostali uobičajeni razdjelni prsten i vijenac glatkih listova, umjesto kojih se na svakoj stranici kapitela nalazi po jedno istaknuto, uspravljeno rebro. Budući da nema reljefnih ukrasa nije moguća niti atribucija kapitela bilo kojoj klesarskoj produkciji.

Bibliografija: J. VIŠNJIĆ- L. BEKIĆ, 2006, 248-251; L. BEKIĆ, 2007, 29.

XXXVI.4. Pet ulomaka stupića oltarne ograde

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod - Restauratorski odjel
Vodnjan - Juršići

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 12,5 cm, Φ 11,5-13 cm

b) vis. 8 cm, Φ 11,5-13 cm

c) vis. 27,5 cm, Φ 14-15,5 cm

d) vis. 19 cm, Φ 14-15,5 cm

e) vis. 16 cm, Φ 14-15,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, na lokalitetu „Na križu“ za kojega se pokazalo da je mjesto na kojemu se nalazila predromanička crkva sv. Severina.

Opis: Ulomci stupića odlomljeni su s oba kraja. Površina im je uglačana, bez reljefnih dekoracija, a presjek blago elipsoidan. Prema sačuvanim fragmentima može se zaključiti da su se stupići lagano sužavali prema vrhu. Izostanak reljefne dekoracije onemogućava atribuciju ulomaka nekoj od klesarskih produkcija, dok se vrijeme njihove izrade izvodi prema dataciji crkve, u početak 9. st.

Bibliografija: L. BEKIĆ, 2007, 29.

XXXVI.5. Ulomak pluteja (?)

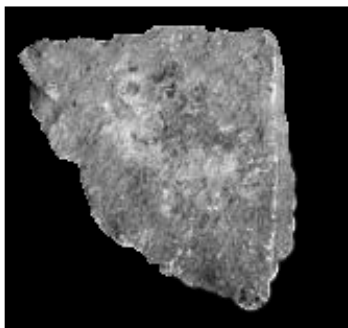

Foto iz: L. BEKIĆ, 2007.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod - Restauratorski odjel Vodnjan - Juršići

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 24 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, na lokalitetu „Na križu“ za kojega se pokazalo da je mjesto na kojemu se nalazila predromanička crkva sv. Severina.

Opis: Fragment, za kojega se pretpostavlja da je pripadao pluteju, odlomljen je s tri strane, a na jednoj se sačuvalo suženje, nalik peru za umetanje u utor pilastra ili baze oltarne ograde. S obje je strane grubo obređen, bez ikakvih reljefnih ukrasa, što i ne iznenađuje, budući da su i ulomci trabeacije s istog lokaliteta lišeni reljefnih ukrasa. S obzirom na navedeno, atribucija određenoj radionici nije moguća, a datacija se, analogno ulomcima arhitrava, okvirno smješta u početak 9. st.

Bibliografija: L. BEKIĆ, 2007, 30.

XXXVI.6. Ulomak menze oltara (?)

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod - Restauratorski odjel
Vodnjan - Juršići

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 60 cm, vis. 56 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen unutar prezbiterijalnog dijela crkve sv. Severina kraj Gurana (lokalitet „Na križu“), tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac.

Opis: Fino ugrađana, masivna ploča vjerojatno je pripadala menzi oltara. Iako je gornja ploha potpuno glatka, bez uobičajenog profiliranog okvira, vjerojatnost da se radi o oltarnoj menzi potvrđuju tri rupe s donje strane, na rubu i u sredini, koje su služile za pričvršćivanje na stipes. Kao i preostala predromanička skulptura s ovog lokaliteta, ploča se okvirno datira u početak 9. st., dok za atribuciju nema dovoljno podataka.

Bibliografija: L. BEKIĆ, 2007, 30-31.

XXXVI.7. Ulomak grede (nadvratnika?)

Foto iz: L. BEKIĆ, 2007.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica (?)*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Hrvatski restauratorski zavod -
Restauratorski odjel Vodnjan - Juršići

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 10 cm, vis. 15 cm, deb. 4 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 2006., koja su prethodila gradnji magistralnog plinovoda Pula – Karlovac, na lokalitetu „Na križu“ za kojega se pokazalo da je mjesto na kojemu se nalazila predromanička crkva sv. Severina.

Opis: Sačuvan je desni završetak grede odlomljene s lijeve i stražnje strane. Na prednjem se polju, uokvirenom jednostavnim utorima, sačuvao dio natpisa ...VS, koji bi se mogao protumačiti kao završetak imena titulara (Severinus). Budući da dimenzije ulomka ne odgovaraju dijelovima arhitrava moguće je da se radi o nadvratniku ili dijelu neke druge instalacije. Duktus klesanja slova i način komponiranja prednje plohe potvrđuju atribuciju istoj produkciji, vjerojatno *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: L. BEKIĆ, 2007, 30.

XXXVII. Betika kod Barbarige - kompleks bazilike sv. Andrije

Vidljivi ostaci zidova monumentalnog samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Andrije nalaze se na sjeverozapadnome rubu naselja Betika pokraj Barbarige. U starijim se dokumentima okolno područje spominje kao *Punta Cissana*, a danas se susreću nazivi Punta Bettica, Betika ili Betiga.¹¹⁸⁷

Arheološka istraživanja na području Barbarige¹¹⁸⁸ pokazala su da se lokalna kršćanska zajednica razvila već u 4. st., kada je na prostoru peristila rimske maritimne vile bio izgrađen privatni oratorij.¹¹⁸⁹ Nešto kasnije, u prvoj polovici 5. st., u njezinoj je blizini sagrađena crkva sv. Agneze, a nad skromnim ostacima antičkih struktura izvan naselja, trolisna kapela (*cella trichora*) ukrašena lezenama.¹¹⁹⁰ Posvetni natpis blaženim svecima (*beatorum sanctorum*) na podnom mozaiku trichore, spominje imena donatora *Felicianus et Ingenuu* i pojašnjava izvornu namjenu građevine kao memorijalne kapele ili martirija, u čijem su oltarnome grobu u središtu bile pohranjene relikvije.

Kompleks se sukcesivno razvijao u više faza. Na temelju stilske analize arhitektonske plastike i ulomaka liturgijskoga namještaja zaključeno je da je u drugoj polovini 5. st. zapadno od *trichore* dograđena longitudinalna trobrodna bazilika, u čije je svetište inkorporirana postojeća trolisna memorija.¹¹⁹¹ Potreba za izgradnjom ovakve monumentalne sakralne građevine svjedoči o postojanju organizirane kršćanske zajednice te o demografskom i gospodarskom stupnju razvoja ovoga područja, koje je polovinom 6. st., zahvaljujući donaciji biskupa Maksimijana iz 548. ušlo u posjed ravske Crkve, kao tzv. *Feud sv. Apollinara*.¹¹⁹² Povezanost bazilike u Betici s ravnim (nad)biskupom potvrđuje i sačuvani natpis datiran u 6. st., koji spominje titulara crkve - sv. Andriju,¹¹⁹³ kojemu je Maksimijan bio

¹¹⁸⁷ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 671-675.

¹¹⁸⁸ Kompleks bazilike sv. Andrije istraživao je 1975. i 1976., a rezultate su objavili B. Marušić i J. Šašel. (Vidi: B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL, „De la cella.“, str. 307-342; B. MARUŠIĆ, „Samostanski kompleks sv. Andrije u Betici kod Barbarige“, *Katalog AMI*, no. 9, Pula, 1982, str. 18-19). Arheološki muzej Istre u Puli recentno je proveo istraživanja na području maritimne vile i crkve sv. Agneze, međutim ti rezultati još uvijek čekaju objavu.

¹¹⁸⁹ B. MARUŠIĆ, „Kršćanstvo i poganstvo...“, str. 556.

¹¹⁹⁰ B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL, „De la cella...“, str. 313-315.

¹¹⁹¹ *Ibid.*, str. 315.

¹¹⁹² B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 22. Vidi poglavlje: 1.3. *Povijesne prilike i razvoj arhitekture kao okvira predromaničke skulpture u Istri*, bilješka br. 97.

¹¹⁹³ B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL, „De la cella.“, str. 318-319.

naročito sklon.¹¹⁹⁴ Krajem 6. st. s južne je strane bazilike podignuta kapela s krstionicom,¹¹⁹⁵ što ukazuje na karakteristike episkopalne crkve, a prisutnost biskupa potvrđuje i natpis na mozaiku iz 6. st. koji spominje neimenovanog *presbytera*.¹¹⁹⁶ S obzirom na činjenicu da je kanonskim odredbama osnivanje biskupija bilo moguće samo u većim naseljima s kontinuitetom antičkoga civiteta, kojeg Betika nije imala, prisustvo biskupa moguće je objasniti samo sagledavanjem šireg crkveno-političkog konteksta toga vremena. Naime, Akvilejska se metropolija, kojoj su pripadale istarske biskupije, polovinom 6. st. priklonila Trikapitolinskoj šizmi (558. – 698.) pa je car Justinijan, u nastojanju za uspostavom uporišta pravovjerja u Istri, područje u vlasništvu ravske Crkve dao na korištenje jednom od biskupa izbjeglih iz krajeva okupiranih migracijama barbarskih plemena.¹¹⁹⁷ Pretpostavlja se da je upravo Betika postala sjedište biskupije Cisse, čiji se biskupi u pisanim izvorima spominju do 680.¹¹⁹⁸

Zapadno od bazilike podignut je benediktinski samostan¹¹⁹⁹, čije su prostorije bile raspoređene oko triju strana vodospreme, u osi ulaza u crkvu, a u neposrednoj se blizini nalazilo i groblje. Uz južnu je stranu baptisterija tijekom 7. st. nadograđena grobna kapela u funkciji mauzoleja crkvenih velikodostojnika ili pripadnika svjetovne aristokracije, o čemu svjedoče dva sarkofaga pronađena u kapeli.¹²⁰⁰ Do kraja 8. st. biskupija se polako ugasila, što je vjerojatno bilo posljedica demografskog pada prouzročenog kužnim epidemijama ili elementarnim nepogodama,¹²⁰¹ a područje na kojemu se prostirala vraćeno je pod jurisdikciju domicilnog pulskog biskupa. Brojni nalazi predromaničke kamene skulpture pronađeni na

¹¹⁹⁴ Iz pisanih je izvora poznato da je Maksimijan financirao gradnju nekoliko crkvi posvećenih sv. Andriji u južnoj Istri. Vidi: **G. BOVINI**, „L'opera...“, str. 154-156; **G. CUSCITO**, „Cristianesimo antico...“, str. 286; **R. BRATOŽ**, „Venancij Fortunat...“, str. 162; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 9-46; **M. FON**, „Istrska cerkev...“, str. 68; **F. CARLÀ**, „Milan, Ravenna, Rome: Some Reflections on the Cult of the Saints and on Civic Politics in Late Antique Italy“, *Rivista di Storia e Letteratura Religiosa*, vol. 45, Firenze, 2010, str. 197-272.

¹¹⁹⁵ **B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL**, „De la cella...“, str. 326.

¹¹⁹⁶ **Ibid.**, str. 13-14, 19-20; **B. MARUŠIĆ**, „Istra u kasnoj...“, str. 34.

¹¹⁹⁷ Vidi poglavlje 1.2 *Prostorni okvir teme* u ovome radu.

¹¹⁹⁸ *Vindemius episcopus Cessensis* spominje se na sinodima u Gradu 579. i u Maranu 590. i u *Historiji Langobardorum* Pavla Đakona, a *Ursinus episcopus sanct. eccl. Censensis (Kénsov)* u aktima rimskog sinoda 680. Vidi: **P. ĐAKON**, *Historia Langobardorum*, III, 26; **L. MARGETIĆ**, „Histrica et Adriatica“, str. 113-133; **R. BRATOŽ**, „Cristianesimo in Istria“, str. 44-46; **G. FEDALTO**, *Aquileia*, str. 355-356; **G. FEDALTO**, *Hierarchia...*, str. 214).

¹¹⁹⁹ Marušić pretpostavlja da je samostan utemeljen još u 5. st., pa je moguće da se u ranom srednjem vijeku proširuju i obnavljaju njegovi pripadajući objekti. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Samostanski kompleks...“, str. 18-19.

¹²⁰⁰ **B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL**, „De la cella...“, str. 326.

¹²⁰¹ Legenda o biskupiji Cissi kaže da je ona oko 750. potonula u more, o čemu dosad, unatoč podvodnim istraživanjima, nisu pronađeni nikakvi dokazi. Vjerojatnije je da je gašenje biskupije povezano uz razdoblje epidemija i gladi prouzročene nekom vrstom elementarne nepogode, što se u pučkoj predaji poistovjetilo s potonućem biskupije zbog velikog potresa.

lokalitetu svjedoče o preuređenju bazilike sv. Andrije na samom kraju 8. ili početkom 9. st. U to je vrijeme pregrađeno i svetište crkve, na način da su bočnim brodovima prigrađane polukružne izbočene apside.¹²⁰² Osim ulomaka dijelova oltarne ograde (pluteja, pilastara i arhitrava s ostacima posvetnih natpisa) najznačajnije nalaze predstavljaju dva kapitela i ulomci četiri stranice krune oltarnoga ciborija. Taj skupocjeni dio opreme svetišta kvalitetom izrade reljefa značajno odstupa od ostalih fragmenata iz crkve sv. Andrije i najvjerojatnije je naručen od strane pulskoga biskupa odanog patrijarhu u Gradu, a možda i od samog patrijarha Fortunata, koji početkom 9. st. sjedi na čelu Pulske dijeceze, kao svojevrsna potvrda jurisdikcije nad ovim područjem, ugroženim širenjem utjecaja Akvilejske patrijaršije. Uz povremene obnove atrija i prostorija za život redovnika, samostan je djelovao do velike epidemije kuge u 13. st., nakon koje benediktinci odlaze, a napušteni kompleks polako propada.¹²⁰³

Ruševine samostanskog kompleksa ponovo su otkrivene početkom 20. st. B. Schiavuzzi je 1908. pisao o amaterskim iskapanjima na području crkve sv. Andrije koja je 1903. poduzeo kapetan Schwalb.¹²⁰⁴ Prvo stručno istraživanje područja Betike proveo je A. Gnirs 1906., pri čemu je otkrio ostatke antičkoga naselja i dvije velike bazilike ukrašene mozaičkim podovima.¹²⁰⁵ Dio skulpture pronađene na lokalitetu u tim prvim istraživanjima pohranjen je u pulski Museo Civico¹²⁰⁶, dok su ulomci pronađeni nakon Prvog svjetskog rata odnošeni u Vodnjan, gdje je u suradnji sa *Soprintendenza alle opere d'Antichità e d'Arte di Trieste*, 1927. otvoren lapidarij.¹²⁰⁷ Nezaštićeno je nalazište sve do druge polovine 20. st. služilo kao izvor građevnoga materijala lokalnome stanovništvu, a ulomci skulpture često su nepovratno uništeni jer su iskorišteni kao sirovina za proizvodnju vapna.¹²⁰⁸ Eksponatima iz Arheološkog muzeja Istre u Puli i onima koji su u njega preneseni iz Vodnjana 1949., B. Marušić je pridružio i nekoliko novih, pronađenih u sklopu arheološkog rekognosciranja terena u rujnu 1957. Marušić je tada obišao i okolne kuće te popisao spolije za koje je pretpostavio da su

¹²⁰² **B. MARUŠIĆ**, „Samostanski kompleks...“, str. 18-19.

¹²⁰³ **I. MATEJČIĆ**, *Sveta Foška*.

¹²⁰⁴ **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 101.

¹²⁰⁵ **A. GNIRS**, „Frühchristliche Denkmäler...“, str. 231-232.

¹²⁰⁶ G. Caprin objavio fotografiju jednog ulomka koji se čuvao u Museo Civico u Puli, dok se na fotografiji muzejske vitrine, koju donosi W. Gerber raspoznaje još nekolicina ulomaka stranica ciborija iz Betike. **G. CAPRIN**, *L'Istria nobilissima*, str. 71; **W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 59 (sl. 64).

¹²⁰⁷ **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 222-224. Rismondo ne opisuje pojedinačne ulomke, već navodi samo da su nabavljeni „altri frammenti di valore d'arte bizantina“. Nešto detaljniji, iako još uvijek vrlo sumaran opis, uz dataciju ulomaka u razdoblje između 6. i 8. st. objavila je i B. Tamaro, koja je lokalitet obišla 1927. **B. TAMARO**, „Bagnole“, str. 408.

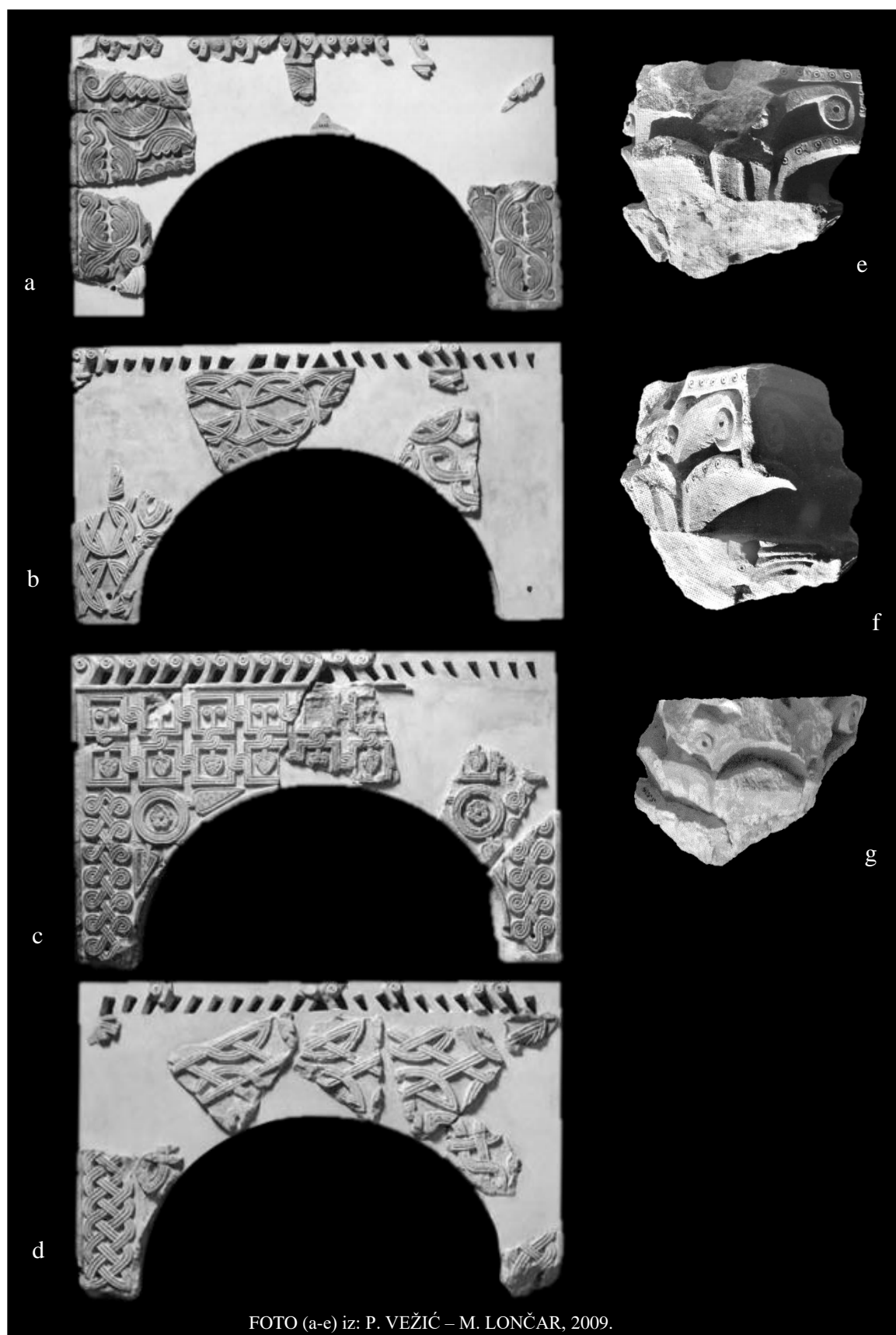
¹²⁰⁸ Odnosnje materijala s lokaliteta spomenula je već B. Tamaro. **B. TAMARO**, „Bagnole“, str. 408.

pripadali crkvi sv. Andrije.¹²⁰⁹ Temeljita istraživanja samostanskog kompleksa u Betici provedena su 1975. i 1976., pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela,¹²¹⁰ a rekonstrukciju pojedinih dijelova liturgijske opreme crkve sv. Andrije, prvenstveno stranica krune ciborija i njemu pripadajućih konstruktivnih elemenata, početkom 21. st. napravila je kustosica Arheološkog muzeja Istre Fina Juroš-Monfardin.

¹²⁰⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 255-257.

¹²¹⁰ **B. MARUŠIĆ - J. ŠAŠEL**, „De la cella.“, str. 307-342.

XXXVII.1. a-e Oltarni ciborij

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-21, S-24, S-116, S-324, S-345, S-4472

Materijal: vapnenac

Dimenzije prednja i stražnja stranica: **šir.** 179,5 cm, **vis.** 101,5 cm, **deb.** 11 cm

bočne stranice: **šir.** 156 cm, **vis.** 101,5 cm, **deb.** 11 cm

kapiteli: **vis.** 33 cm, **ϕ dolje** 21 cm, **gor. pov.** 33x34,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci krune ciborija i dijelova liturgijske skulpture iz crkve sv. Andrije u Betici sporadično su donošeni u vodnjanski lapidarij i Arheološki muzej Istre u Puli od početka 20. st. pa do temeljitih arheoloških istraživanja provedenih 1975. i 1976. Dva dana prije otvorenja (1927.), doneseni su u vodnjanski lapidarij ulomci skulpture koje je kratko opisala B. Tamaro, datiravši ih između 6. i 8. st., a o nalazima iz Betike vrlo sumarno je pisao i B. Rismondo, 1937. Nakon demontaže vodnjanskoga lapidarija, 1949., veći dio ulomaka prenesen je u Arheološki muzej Istre u Puli. Crkvu sv. Andrije u Betici 1957. je istraživao B. Marušić, koji je tada u pulski muzej prenio više ulomaka, datiravši ih u 9. ili čak u prvu polovinu 10. st., zbog troprute trake šireg srednjeg prutka koju je na njima uočio. Temeljita istraživanja samostanskog kompleksa u Betici provedena su 1975. i 1976. pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Pojedini ulomci već su u vodnjanskome lapidariju bili spojeni u cjeline iz kojih su se nazirali dijelovi različitih stranica krune ciborija. Cjelinu od ukupno četiri arkade koje se spajaju pod pravim kutom u Arheološkom muzeju Istre u Puli rekonstruirala je F. Juroš – Monfardin. Ona je izradila i detaljne crteže elemenata ciborija, a posebnu je pozornost posvetila konstruktivnim dijelovima i spojnim elementima. Na temelju utora, rupa i trnova na naličju i bočnim stranicama arkada, kao i na vrhu stupa i dvaju djelomično sačuvanih kapitela rekonstruirala je instalaciju ukupne visine od oko 5 m, s osmerostranim piramidalnim pokrovom, svjetiljkama ispod lukova i zastorima na šipkama između peta arkada. Dvije stranice, vjerojatno pročelna i začelna, šire su od bočnih, što je dokaz da je ciborij stajao iznad oltara. Na gornjem rubu svih stranica izvedena su po dva niza kuka koje se naginju ulijevo i udesno, sastajući se na sredini, gdje se glavicama dodiruju i oblikujući mali trokut. Zavojnica glavica kuka odmotava se od središnje svrdlane rupice i pruža u vitku, jednostruku nogu. Glavice se međusobno dodiruju, a prostori između nožica su

perforirani. Sve su stranice ukrašene drugačijim geometrijskim ili florealnim motivima. Jedna od širih stranica (pročelna?) ispunjena je motivom „Pravoga trsa“ u obliku kružnih segmenata troprute vitice, ispunjenih nasuprotno postavljenim kapljičastim listićima. U tjemenu arkade se nazire motiv troroge petlje načinjene trakom šireg srednjeg prutka, a u trokutastim su poljima sačuvani dijelovi motiva s glatkim bršljanovim listovima, profiliranih rubova i površine ispunjene puncama. Stražnja je stranica ukrašena nizovima antitetično postavljenih pereca čiji se vrhovi dodiruju, oblikujući geometrijske likove nalik krugovima s upisanim rombovima, a u trokutastim su međuprostorima troroge petlje šireg srednjeg prutka. Bočne su stranice slično komponirane, iako su pritom korišteni različiti motivi. Na jednoj je u gornjem dijelu izveden dvostruki niz četvrtastih učvorenih kasete ispunjenih listovima, grozdovima i volutama, a na drugoj dvostruki niz povezanih, isprepletenih pereca. Uz bočne se bridove do pete arkada spuštaju pleterne vrpce koje se uvijaju i prepliću u niz „osmica“ ili višetračne mreže. Trokutasti međuprostor na bolje sačuvanoj stranici ispunjavaju trakom šireg srednjeg prutka oblikovani krugovi, od kojih se odvajaju ušiljeni srcoliki listovi profiliranih rubova, ispunjeni puncama. U središtu svakog kruga je šesterolatična rozeta, obrubljenih latica i naglašenog središnjeg „oka“. Na istom mjestu druge bočne arkade izvedene su troroge petlje, čiji su krakovi dodatno presavijeni. I one su načinjene trakom šireg srednjeg prutka po kojemu su raspoređene punce.

Dva kapitela ciborija oštećena su u donjem dijelu, dok se u gornjem sačuvao niz akantovih listova naglašene središnje žile i puncama ukrašenih bridova, koji se lagano izvijaju u prostor prema van. Nad njima su parovi voluta s rupicom u sredini glavice, koji se odvajaju od malene rozete u središtu svake stranice i pružaju prema uglu kapitela naznačenom letvicom ukrašenom puncama, kao i rubovi takne, raščlanjene abakove ploče na vrhu. Donji dio kapitela nije sačuvan. Na pojedinim se mjestima naziru vrhovi lukova načinjeni troprutim trakama, pa se pretpostavlja da je donji dio kapitela možda bio ukrašen arkadicama ili nekim sličnim motivom rađenim na proboj, kao u crkvi sv. Lucije u Puli (**kat. IV.2**), zbog čega je lakše stradao.

Stilske odlike reljefa ukazuju na istovremeni kontinuitet tradicionalnih elemenata i tehnika ukrašavanja i usvajanje novih motiva čiste geometrijske osnove, uz jasnu tendenciju k dubljem uklesavanju pozadine na koju su bridovi reljefnih traka okomiti, što se prepoznaje kao utjecaj inozemnih majstora pristiglih na tlo Istre početkom 9. st. Repertoar i morfologija motiva, način izvedbe kuka perforiranih međuprostora, sitni detalji ispune poput ljiljanovih

cvjetova s romboidnim pupoljkom, voluta s rupicom u sredini, grozdića ispunjenih polukuglicama, rozeta, a povrh svega trorogih petlji, traka šireg srednjeg prutka i ukrašavanja puncama, identični su motivima izvedenim na stranicama ciborija iz nekoliko pulskih crkvi, kao i pluteja iz katedrale i crkve sv. Lucije u Puli, što ukazuje na nastanak ciborija iz Betike unutar radionice „specijalizirane“ za ovu vrstu liturgijske opreme – *Radionice pulskih ciborija*. S druge strane, bordura od uzastopnih „S“ motiva i izrazito visok profil traka, naglašeno oštrog presjeka prutaka u obliku obrnutog dvostrukog slova W prepoznaju se kao „rukopisne“ odlike *Istarske internacionalne klesarske radionice*, a usporedivi su sa skulpturom druge faze opremanja bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.39-61**), što ukazuje na to da je ciborij nastao nakon spajanja dviju spomenutih radionica tijekom prvog desetljeća 9. st. Takvu dataciju potvrđuje i povijesni kontekst u kojemu je preuređena crkva sv. Andrije, a povezan je uz vraćanje područja ugašene Kisanske biskupije u okrilje matične dijeceze u Puli, koje se po svemu sudeći dogodilo nakon 775., a sigurno prije 800., nakon čega je uslijedilo preuređenje crkve i njeno opremanje novom liturgijskom skulpturom.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 69-79; B. SCHIAVUZZI, 1908, 101; B. TAMARO, 1928, 408; D. RISMONDO, 1937, 224; B. MARUŠIĆ, 1963a, 255-257; B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986; M. VICELJA, 1990b (II), 47-50, 118; P. VEŽIĆ, 2000 (II), 26-27; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, 2009, 68-71, 259; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAĆ, 2014, 196-197.

XXXVII.2. Ulomak ploče stubišta ambona

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 316

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 67 cm, vis. 62 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su bili izloženi u vodnjanskome lapidariju do 1949., a

okolnosti nalaza i vrijeme kada su dospjeli u zbirku nisu poznati. Po preseljenju inventara lapidarija u Arheološki muzej Istre u Puli, ulomke je objavio B. Marušić.

Opis: Cijela ploča u obliku trokuta skraćenoga vrha, sastavljena od više ulomaka koji se spajaju u lomu, bila je izložena u vodnjanskome lapidariju. Međutim, već je 1963. Marušić opisao djelomično sačuvanu ploču ambona, sastavljenu od tri spojiva ulomka, kojoj nedostaje lijevi kraj. Kosina gornjeg ruba ploče ukrašena je nizom kuka nagnutih udesno, prema vrhu ambona. Glavice kuka načinjene su koso položenim dlijetom, imaju duboku rupicu u sredini zavojnice, a stoje na jednostrukim nožicama koje se ne dodiruju u dnu. Glavno je polje letvičasto uokvireno i ukrašeno motivom „Pravoga trsa“ u obliku vitice koja čini kružne segmente ispunjene nasuprotno postavljenim kapljičastim listićima. Segmenti se progresivno povećavaju prema desnoj strani, gdje su povrh velikih izvedena i dva manja istovjetna kruga. Tropruta grana i vitice klesani su uredno i pravilno se odvajaju na mjestima podvezanim dvostrukim prstenom, a završavaju većim ili manjim volutama s rupicom u središtu, kao na čelnoj stranici oltarnoga ciborija (**kat. XXXVII.1a**). U međuprostore su smješteni stilizirani ljiljanovi cvjetovi, a u gornjem desnom uglu izveden je motiv pupoljka koji izrasta iz para podvezanih voluta raširenih dvostrukih stapki. Tako izveden motiv prepoznatljiv je detalj kojega je koristila *Radionica pulskih ciborija*, a u istoj se funkciji (ispune uglova) susreće na stranici ciborija iz krstionice, kao i na pojedinim plutejima iz pulske katedrale (**kat. I.1c, kat. I.7-9**). No, zamjetno duboko uklesavanje pozadine i na nju okomiti bridovi motiva, uz vrlo visoku tehničku razinu izvedbe čitavog reljefa, jednako kao na stranicama oltarnoga ciborija (**kat. XXXVII.1a**), ukazuju na već usvojeni utjecaj *Istarske internacionalne klesarske radionice*, zbog čega se datacija ambona smješta u prvo desetljeće 9. st., nakon udruživanja klesara tih dviju radionica.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963a, 257 (T4/6, T6); M. VICELJA, 1990b (II), 123.

XXXVII.3. Ulomak kapitela

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 134

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 19 cm, ϕ dolje 15 cm, ϕ gore 19 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976., za vrijeme arheoloških istraživanja kompleksa pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i donje strane. Prema sačuvanom se ostatku dekoracije vidi da je kalatos okruživao niz stiliziranih ljiljanovih cvjetova čiji se vanjski vrhovi dodiruju, oblikujući uzorak sličan kimationu. Duktus klesanja uredan je i siguran. Identičan ulomak pronađen je u Puli (**kat. IV.11**), u blizini crkve sv. Lucije, čiju je liturgijsku skulpturu klesala *Radionica pulskih ciborija*, a budući da je i u Betici zabilježena njena djelatnost može se zaključiti da i ovaj ulomak pripada istom opusu. Sukladno ostalim ulomcima liturgijske skulpture koju je ta radionica izradila za crkvu sv. Andrije, opisani se kapitel datira u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 339; M. VICELJA, 1990b (II), 153.

XXXVII.4. Ulomak arkade ciborija

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 5080

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 m, vis. 24,5 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976., za vrijeme arheoloških istraživanja kompleksa pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ploča je odlomljena s tri strane. Širokom, istaknutom letvicom podijeljena je u dva dijela. U gornjem se nalazi ostatak vijenca ukrašenog nizom kuka nagnutih ulijevo. U donjem je sačuvan dio široke bordure načinjene troprutim trakama koje se u obliku jednostavnih valovnica pružaju paralelno sa zakrivljenim rubnim letvicama trokutasta

presjeka, a isprepletene su s dvjema istim takvim trakama ukriženim u pravilnim razmacima na liniji središnje krivulje bordure. U donjem desnom kutu sačuvan je mali dio rubne letvice unutarnjeg luka arkade.

Duktus klesanja i presjek pleternih traka bliski su dekoracijama arkada oltarnog ciborija s istog lokaliteta (**kat. XXXVII.1**), ali se kompozicija i izgled kuka na vijencu od njih potpuno razlikuju, što ukazuje na to da je fragment pripadao drugom ciboriju, koji je mogao stajati u baptisteriju. Konceptcija stranice s naglašenim lukom, jednaka je arkadama ciborija krstionice pulske katedrale (**kat. I.1**), u čemu se prepoznaje nasljeđe *Radionice pulskih ciborija*, dok se u odabiru motiva bordure, kakav je izveden na pilastrima mlađe oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.51**) i na jednom ulomku vijenca pluteja iz crkve sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.21**) te u obliku kuka s trostrukim nožicama i velikim glavicama istaknutog središnjeg „oka“ koje se pojavljuje u središtima zavojnica na ulomcima arhitrava iz Maružina (**kat. XLIV.8-9**) ili crkve sv. Vida na Kaštelu (**kat. V.5**), iščitavaju utjecaji *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Poput preostalih predromaničkih dijelova liturgijske skulpture crkve sv. Andrije i ovaj se ulomak datira u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 329 (T5/5).

XXXVII.5. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica pulskih ciborija / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: prvo desetljeće 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 5064

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38,5 cm, vis. 56 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976., za vrijeme arheoloških istraživanja kompleksa pod vodstvom B. Marušića i J. Šasela.

Opis: Sačuvan je gornji lijevi kut pluteja s integriranim vijencem i perom za umetanje u utor pilastra. Blago istaknuti vijenac uokviren je glatkim

letvicama i ukrašen višetračnim prepletom, poput mreže načinjene troprutim trakama. Slična široka pletenica proteže se između okomite rubne letvice glavnog polja i središnjeg motiva kojeg čini mreža učvorenih troprutih rombova konkavnih stranica, oblikujući nizove učvorenih krugova, ispunjenih različitim kršćanskim simbolima. U gornjem se medaljonu sačuvao veći dio stiliziranog ljiljanovog cvijeta, dok se motiv u donjem medaljonu ne može prepoznati. Međuprostor pored pregiba traka ispunjava malena dvostruka voluta.

Poput prethodno opisanog i ovaj ulomak pokazuje odlike dvije ponajbolje radioničke produkcije prvog desetljeća 9. st., što se manifestira korištenjem predložaka motiva već viđenih u važnijim pulskim crkvama, ali izrađenih u maniri *Istarske internacionalne klesarske radionice*, s naglašeno dubokim uklesavanjem pozadine i okomitim bridovima elemenata kompozicije, čime su postignuti dinamični i snažni kontrasti svjetla i sjene.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 329 (T5/1).

XXXVII.6. Dva kapitela ciborija (?)

Foto iz: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 4471, S - 4475

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) ϕ baze 19 cm, vis. 22 cm, gornja pov. 35,5 x 35,5 cm

b) ϕ baze 18 cm, vis. 21,5 cm, gornja pov. 35,5 x 35,5 cm

c) ϕ baze 20 cm, vis. 23 cm, gornja pov. 32 x 28 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Tijekom prospekcije terena u okolici Barbarige, pedesetih godina 20. st., B. Marušić je na dovratnicima ulaza u dvorište jedne obiteljske kuće zapazio dva kapitela, a u dvorištu iste pronašao još jedan, čiju je fotografiju objavio u tekstu iz 1963. No, osim kratkog opisa i opaske da je vlasnik kuće kapitele prenio s ruševina crkve sv. Andrije, ne navodi njihove inventarne brojeve, što znači da oni tada nisu preneseni u Arheološki muzej Istre. Dva su jednaka kapitela pronađena unutar *celle trichore*, odnosno svetišta bazilike, tijekom arheoloških istraživanja koja su pod vodstvom B. Marušića i J. Šasela provedena 1975. i 1976. Budući da je provjera brojčanoga stanja kapitela u depou muzeja

(zbog objektivnih okolnosti) bila onemogućena, a podaci iz elektroničke baze podataka, unatoč opetovanim upitima uskraćeni, donose se samo poznati podaci o tri kapitela, uz naznaku da postoji mogućnost da ih je ukupno pronađeno pet.

Opis: Prilično velike dimenzije gornje površine kapitela, kao i mogućnost da ih je ukupno pronađeno pet, ukazuju na to da su vjerojatno pripadali šesterostranom krstioničkome ciboriju. Osim toga, poznato je da su krunu oltarnog ciborija podržavali kapiteli ukrašeni nizovima puncu, kojima su ukrašene i arkade. U donjem se dijelu razmatranih kapitela nalazi vijenac od osam glatkih, ušiljenih listova, posve priljubljenih uz kalatos. Između njih izrastaju po dvije volute visokih strukova, koje se pružaju prema suprotnim kutovima, srastajući ispod raščlanjenog abaka s vrhom volute susjedne stranice. Na sredini abaka, u osi središnjih listova, nalazi se plastično oblikovana polukuglica.

Opisani su kapiteli tipološki bliski kapitelu pergule crkve sv. Andrije (**kat. XXXVII.7**), kao i kapitelima oltarnih ograda izloženim u klaustu Franjevačkog samostana u Puli (**kat. II.23, kat. XI.21-23**), koje je za baziliku sv. Marije Formoze i još jednu nepoznatu crkvu izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*. Osim morfoloških i kompozicijskih karakteristika, „rukopis“ njezinih majstora na betičkim primjercima odaju duboko uklesavanje prostora između listova i voluta, okomiti bridovi dijelova motiva, kao i fino uglačavanje neukrašenih ploha. S obzirom na činjenicu da je spomenuta radionica u prvom desetljeću 9. st. sudjelovala u izradi opreme crkve sv. Andrije, može se pretpostaviti da je tada načinila i opisane kapitule.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963a, 255, T4/7; B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 322 (T1/1).

XXXVII.7. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4479

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ baze 15 cm, vis. 17,5 cm, gornja pov. 24,5 x 23,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronađen unutar prostora svetišta bazilike sv. Andrije u Betici kraj Barbarige, tijekom arheoloških istraživanja kompleksa, koja su pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela provedena 1975. i 1976.

Opis: Ukas ovog kapitela pojednostavljena je varijanta prethodno opisanog, sveden na vijenac glatkih, kopljastih listova, koji vrhovima dodiruju raščlanjeni abak, a potpuno su priljubljeni uz kalatos. Na sredini širine gornjeg dijela kapitela, u osi središnjih listova, nalazi se plastično oblikovana polukuglica. Morfološki i izvedbeno kapitel je srodan skupini istovrsnih primjeraka pripisanih *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* (**kat. II.23, kat. XI.21-23, kat. XXXVII.6**), što potvrđuje njegovu pripadnost tome opusu i dataciju u prvo desetljeće 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 323 (T1/2).

XXXVII.8. Ulomak grede s natpisom

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-321

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 35 cm, vis. 6 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je vjerojatno u Arheološki muzej Istre u Puli prenesen iz vodnjanskoga lapidarija, jer se ne spominje u članku B. Marušića i J. Šašela, koji su lokalitet istraživali 1975. i 1976., a koji su objavili detaljan katalog pronađenih ulomaka i natpisa.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Na prednjoj se stranici sačuvao dio natpisa [...]NES DIACON[us...] u rustičnoj kapitali. Reljefnog ukrasa nema, osim dvije plitke linije, iznad i ispod natpisa, paralelne s rubom ravno zaključenih vodoravnih stranica. U gornjem lijevom kutu nazire se ostatak nekog uparanog dekorativnog (?) elementa čiji izgled i funkciju nije moguće ustanoviti. S epigrafičke strane ulomak ne pruža podatke za dataciju, jer se nije sačuvalo ime đakona koji je subjekt posvetnoga natpisa, pa je komparativna analiza moguća samo na temelju izgleda, odnosno načina klesanja slova. U tom se smislu kao najbliža

analogija nameću ulomci arhitrava iz crkve sv. Severina kod Gurana (**kat. XXXVI.1**), na kojima se također pojavljuju uparane linije, a reljefni je ukras izostao. Sličnosti ulomaka s tih dvaju lokaliteta najizraženije su u obliku slova S, D i O, dok se slova A i E s betičkoga ulomka mogu usporediti s istim slovima na dijelovima arhitrava iz crkve sv. Ivana kod Nimfeja u Puli (**kat. X.1**). Potonji su fragmenti na temelju reljefne dekoracije pripisani *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, koja se početkom 9. st., udružila s *Radionicom pulskih ciborija*, a kao jedna od značajnijih zajedničkih narudžbi izvedeni su dijelovi luksuzne predromaničke liturgijske opreme za crkvu sv. Andrije u Betici.

Bibliografija: V. DELONGA, 2000 (II), 28.

XXXVII.9. Ulomak nadgrobne ploče s natpisom

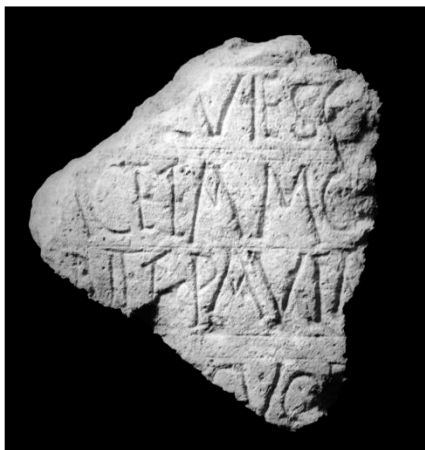

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4486

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 24,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. u ruševinama bazilike sv. Andrije u Betici kraj Barbarige, tijekom arheoloških istraživanja kompleksa, koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Prednja je ploha podijeljena u četiri reda tankim uparanim linijama među kojima se nalazi uklesan natpis u rustičnoj kapitali: ...[hic re]QVIESCI[t] / [in p]ACE ET AMO[re] / IT ET PAVLI /SVOR[um]... B. Marušić i J. Šašel, koji su i ponudili čitanje teksta, zaključili su da je prvi sačuvani redak ulomka zapravo i prvi dio funeralnog natpisa, kojeg su datirali u 6. ili 7. st. No, ulomak, koji je vjerojatno pripadao sarkofagu nekog crkvenog prelata, pronađen je u neposrednoj blizini svetišta, iza *celle trichore*, odnosno prostora koji je s funkcijom prihvata povlaštenih ukopa dograđen početkom 9. st. Na dataciju ulomka u to razdoblje ukazuju oblik i duktus klesanja slova, usporedivih s natpisima na dijelovima arhitrava iz nekoliko crkvi u Puli (**kat. V.5**,

kat. X.1, kat. XI.27, 30) i okolici (**kat. XXXVI.1**), koje je izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*, što navodi na zaključak da i natpis na betičkome sarkofagu valja pridružiti opusu njenih uradaka.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ – J. ŠAŠEL, 1986, 332-333 (sl. 22).

XXXVII.10. Plutej i pilastar oltarne ograde

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S – 342

Materijal: vapnenac

Dimenzije pluteja: šir. 82 cm, vis. 84 cm, deb. 10 cm, **pilastar:** šir. 14 cm, vis. 59 cm, deb. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su bili izloženi u vodnjanskome lapidariju do 1949., a okolnosti nalaza i vrijeme

kada su dospjeli u zbirku nisu poznati. Po preseljenju inventara lapidarija u Arheološki muzej Istre u Puli, ulomke je objavio B. Marušić.

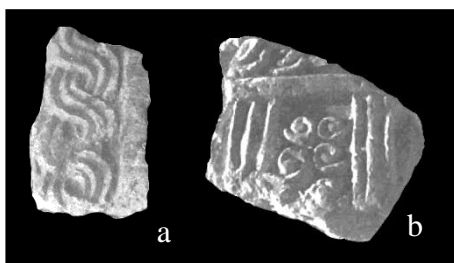
Opis: Plutej je sastavljen od pet dijelova koji se spajaju u lomu. S obje se strane nalazi pero za umetanje u pilastar. Vijenac pluteja neznatno je izbočen u odnosu na donji dio ploče. Obrubljen je letvicama među kojima se proteže tropruta pletenica širokih razmaka između pregiba. Na isti je način ukrašena i prednja stranica pilastra, koji sjeda na pero s desne strane pluteja. Drugi utor, s desne strane pilastra, svjedoči o tome da se nalazio u sredini oltarne ograde, a ostatak integriranoga stupića na vrhu pilastra, potvrđuje da je crkva bila opremljena visokom pergulom. Reljefni ukras glavnog polja pluteja oponaša motiv „Pravoga trsa“ s čeone stranice oltarnoga ciborija (**kat. XXXVII.1a**), ali u znatno lošijoj izvedbi. Četiri kružna segmenta nejednake veličine nisu međusobno povezana, a ispunjavaju ih asimetrično usmjereni kapljičasti listići koji se odvajaju od komadića polukružne troprute

trake, paralelne s viticom što oblikuje krugove. Vitice završavaju nezgrapnim izdancima što se poput rogova pružaju u prazne prostore plohe.

Očigledno kopiranje motiva s dijelova instalacija koje je tijekom prvog desetljeća 9. st. za baziliku sv. Andrije izvela ugledna pulska radionica u ovome se slučaju može protumačiti namjerom za postizanjem što ujednačenijeg ukupnog izgleda liturgijske opreme, ali i utvrđenim eklekticismom kojemu su naginjale radionice čije porijeklo nije ukorijenjeno u antičkim ili ranokršćanskim tradicijama. Toj je skupini pripadala i *Pulska gradska radionica*, čija su djela, iako obilježena nižom tehničkom razinom izvedbe reljefa, zadovoljavala potrebe gradskih naručitelja, ali su bila financijski dostupnija, pa je lako moguće da je upravo zbog toga odabrana da (možda čak u isto vrijeme) za crkvu u Beticu izradi dijelove namještaja koje, za razliku od ciborija i ambona, nije darovao biskup, već ih je plaćala redovnička zajednica.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963a, 257 (T5/1); B. MARUŠIĆ-J. ŠAŠEL, 1986, 323 (T1/4); M. VICELJA, 1990b (II), 118; I. MATEJČIĆ – S. MUSTAĆ, 2014, 196-197.

XXXVII.11. a,b Ulomci antependija

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 305, S - 346

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 12 cm, vis. 19 cm, deb. 5 cm

b) šir. 22 cm, vis. 17 cm, deb. 4,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su bili izloženi u vodnjanskome lapidariju do 1949., a okolnosti nalaza i vrijeme kada su dospjeli u zbirku nisu poznati. Po preseljenju inventara lapidarija u Arheološki muzej Istre u Puli, ulomke je objavio B. Marušić.

Opis: Dva su ulomka pripadala tankoj ploči, koja je vjerojatno bila u funkciji predoltarnika. Reljefni ukras oponaša motiv kvadratnih kaseta ispunjenih volutama, izvedenim na jednoj stranici oltarnoga ciborija, ali se po duktusu klesanja i nezgrapnoj izvedbi troprutih traka

prepoznaje rad *Pulske gradske radionice*, djelatne početkom 9. st. Pripadnost toj produkciji potvrđuje i izgled pletenice koja na oba ulomka prati glatku razdjelnu letvicu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963a, 257 (T4/2,5).

XXXVII.12. a-d Ulomci pluteja s prikazom „Rajskih vrata“

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5081 a, b, c, d

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 55 cm, vis. 42 cm, deb. 6-10 cm

b) šir. 52 cm, vis. 42 cm, deb. 6 cm

c) šir. 30 cm, vis. 45 cm, deb. 6-10 cm

d) šir. 18 cm, vis. 21 cm, deb. 6 cm

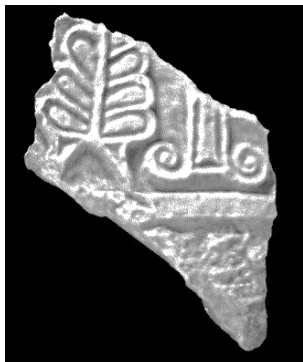
Mjesto i okolnosti nalaza: Jedan je ulomak pronađen tijekom arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su 1975. i 1976. predvodili B. Marušić i J. Šašel, dok su preostali pronađeni razbacani u južnom brodu crkve za vrijeme arheoloških istraživanja, između 1974. i 1977. pod vodstvom B. Marušića.

Opis: Od četiri ulomka pluteja tri se spajaju u lomu, a jedan se prema sačuvanoj reljefnoj dekoraciji uklapa u cjelinu čiju je djelomičnu rekonstrukciju načinio Ž. Ujčić. Glavno je polje istaknutom, uokvirenom pletenicom bilo podijeljeno u dva nejednako ukrašena dijela. Ostatak pleterne trake na lijevoj strani daje naslutiti geometrijsku kompoziciju čiji se točan izgled ne može utvrditi. Desnom stranom glavnog polja dominiraju dva križa ispod arkada u kojima se raspoznaje udvostručeni ikonografski prikaz „Rajskih vrata“. Lukovi arkada počivaju na glatkim, zaobljenim kolonetama s bazom i kapitelom, a ukrašeni su dvama nasuprotno usmjerenim nizovima kuka. Tijela križeva ispunjena su plitko klesanim, labavim troprutom pletenicama čiji se pregibi savijaju tako da oblikuju koljenasti „skok“. Krajevi hasti križeva prošireni su i zaključeni malenim volutama. Flankiraju ih kopljasta stabalca nasađena na račvaste nožice, od čijeg se naglašenog vertikalnog debla granaju listići profiliranih rubova. Vijenac je istaknut u odnosu na glavno polje od kojega ga dijeli tanka glatka letvica. Dekoraciju vijenca čini niz troprutih lukova zaključenih volutama. Ispod lukova se nalaze peterolatične palmete, a gornji su međuprostori ispunjeni ljiljanovim cvjetovima.

Najbližu analogiju opisanoj ikonografskoj kompoziciji predstavlja jedan mramorni pilastar iz Novigrada, ali se u načinu oblikovanja stabala i odabiru motiva izvedenog na vijencu prepoznaje kopiranje predložaka koji su već krajem 8. st. postojali u pulskoj katedrali (**kat. I.6, 8b**). Kopiranje modela iz važnih gradskih crkvi svojstveno je *Pulskoj gradskoj radionici*, na čiji „rukopis“ ukazuje i prepoznatljivo oblikovanje pletenica s velikim razmacima među neujednačenim, koljenastim pregibima, kakva se pojavljuje i na preostalim ulomcima skulpture iz crkve sv. Andrije (**kat. XXXVII.10-11**), naručene početkom 9. st. kod spomenute pulske radionice.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1978, 566; B. MARUŠIĆ-J. ŠAŠEL, 1986, 329 (T5/3); B. MARUŠIĆ, 1987a, 118; UJČIĆ, Ž. 1990, 280.

XXXVII.13. Ulomak pluteja

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5024

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 20 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen odbačen u

oltarnome grobu crkve, 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. U donjem se dijelu sačuvao komadić neukrašenog usadnika, koji je od glavnog polja dijelila tanka glatka letvica. Na ostatku reljefne dekoracije razaznaju se stabalce i donji dio kolonete (ili križa) zaključene volutama, koji su činili dio kompozicije „Rajskih vrata“. Ta je ikonografska tema bila izvedena i na prethodno opisanom pluteju (**kat. XXXVII.12**), kojemu ovaj ulomak nije pripadao, što se vidi po drugačijem ukrasu kolonete, ali se u identičnom načinu klesanja stabla prepoznaje „rukopis“ istog majstora, zbog čega se i ovaj ulomak pripisuje *Pulskoj gradskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1978, 566; B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 307-342; B. MARUŠIĆ, 1987a, 118; UJČIĆ, Ž. 1990, 280.

XXXVII.14. Donji dio pilastra

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4382

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 48 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u

Foto iz: AMI

Betici kraj Barbarige, koja su provođena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra s neukrašenim usadnikom na dnu i utorom za umetanje pera pluteja na desnoj strani. Reljefna se dekoracija nalazi na dvije nasuprotne stranice. Na jednoj je načinjen niz plitkih utora nalik kanelurama, dok se na drugoj, unutar letvičastog okvira, nalazi tropruta pletenica širokih razmaka među pregibima. Izgled i duktus klesanja pletenice odgovara istovrsnim motivima na ulomcima koje je za crkvu sv. Andrije izradila *Pulska gradska radionica* (**kat. XXXVII.4-6**) pa se i opisani pilastar jednako atribuiru i datira u početak 9. st. Rustični niz kanelura na naličju pilastra mogao bi pripadati starijem razdoblju, što ukazuje na mogućnost reutilizacije gotovih komada namještaja i njihovu prilagodbu novoj oltarnoj ogradi. No, nije isključena niti mogućnost da su obje strane ukrašene u isto vrijeme, budući da se motivi po uzoru na antičke često pojavljuju na predromaničkim kamenim spomenicima, a ustanovljeno je da su klesari radionice kojoj je pripisan pilastar kanelurama ukrašavali dijelove liturgijskoga namještaja i na nekim drugim lokalitetima (**kat. II.20**). U tom bi slučaju izvorni položaj pilastra mogao biti uz prolaz u ogradi, na mjestu gdje su vidljive obje njegove ukrašene strane.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 323 (T1/4).

XXXVII.15. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Dimenzije: šir. 48 cm, vis. 19 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Do druge polovine 20. st. ulomak je bio ugrađen u sjeverni zid jedne stambene kuće u blizini lokaliteta sv. Andrija u Betici kraj Barbarige, gdje ga je tijekom rekognosciranja terena 1957. zapazio B. Marušić. Nedugo nakon toga obilaska ulomak je premješten u Arheološki muzej Istre u Puli, gdje se i danas nalazi.

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S - 937

Materijal: vapnenac

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Prednja je strana raščlanjena u dva pojasa. U gornjem je niz kuka jednostrukih, razmaknutih nožica i krupnih glavica, nagnutih ulijevo, a u donjem natpisno polje uokvireno uparanim linijama. Sačuvan je dio teksta ...ROCTEGAVSVS INMERIT[vs...] u rustičnoj kapitali. Atribut „nezaslužan“, pridružen imenu germanskog porijekla, najčešće se pojavljuje uz imena crkvenih prelata, pa se pretpostavlja da je Roktegauz bio redovnik ili opat koji je sudjelovao u preuređenju i opremanju samostana ili crkve sv. Andrije. Pozicioniranje natpisa u gornjoj polovini glatkog polja, nesiguran duktus i neujednačen oblik slova ukazuju na rad priučena „pisara“, koji je naručeni tekst dodao gotovim arhitravima, što potvrđuje činjenica da se isti rukopis prepoznaje i na preostalim ulomcima s ovog lokaliteta, koji su jednako komponirani, ali pokazuju odstupanja u načinu oblikovanja kuka. Na opisanom su dijelu arhitrava višestruki slojevi zavojnica široki i klesani jače zakošenim položajem dlijeta, zbog čega se doimaju pomalo pločasto, a krupne glavice postavljene su na jednostruke, nejednako nagnute i u dnu razmaknute tanke nožice, što čitavome nizu daje fragilniji izgled, no ipak prilično dalek od perforiranog niza kuka na završnome vijencu oltarnog ciborija, kojega autor očigledno nastoji kopirati. Navedene oblikovne karakteristike, kao i ugledanje na djela kvalitetnijih produkcija, osobine su klesara *Pulske gradske radionice*, kojima se pripisuje izrada cjelokupne predromaničke pergule crkve sv. Andrije u Betici, naručene početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963a, 256, T4/1; Ž. RAPANIĆ, 1982, 183; Ž. RAPANIĆ, 1987, 136; V. DELONGA, 2000 (II), 28.

XXXVII.16. a,b Dio arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4463

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 17,5 cm, vis. 21,5 cm, deb. 8 cm

b) šir. 38,5 cm, vis. 14 -21 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provođena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Tri ulomka, od kojih se dva spajaju u lomu, činila su krajnji dio arhitrava lijeve strane trabeacije oltarne ograde. Prvi je fragment odlomljen s desne strane, a na lijevoj je ravno zaključen, dok su preostala dva odlomljena sa svih strana, a u cjelinu ih povezuju dijelovi u dva reda uklesanog natpisa u rustičnoj kapitali DOCT[...] / [...]JEDIVI S ANDREAS FAM[ulus]... / LINAS[...] / ...[cum frat]RIB[us] ET MATREM [...], koji se nalazi u donjem pojasu grede, uokvirenom tankom uparanom linijom. Od niza kuka u gornjoj zoni cjelovito su sačuvane samo dvije na prvom ulomku. Njihove krupne pužolike zavojnice i tanke, jednostruke, a međusobno prilično udaljene, nožice ugledaju se na završni vijenac oltarnog ciborija, no jasno je da ih je izradio lošiji klesar, ograničena osjećaja za fino oblikovanje nagnutim dlijetom, pa su presjeci slojeva i mršavih nožica zaobljeni. To je u kombinaciji s plitkim pozicioniranjem pozadine i prilično neurednom izvedbom slova, rezultiralo grubim, rustičnim izgledom čitavoga arhitrava. Na izvedbenoj je razini s kukama opisanog arhitrava usporediv niz nad arkadom kompozicije „Rajskih vrata“ jednog pluteja s istog lokaliteta (**kat. XXXVII.12**), kojeg je vjerojatno izradio isti klesar, ali je na njemu zgusnutijim rasporedom i manjom visinom nožica postigao znatno nježniji dojam. Natpis na ulomku arhitrava, koji spominje patrona crkve i samostana, sv. Andriju, svjedoči o činu darovanja u kojemu su uz glavnog donatora, čije se ime nije sačuvalo, sudjelovali i članovi njegove obitelji (majka i vjerojatno braća), a grafijski je istovjetan dijelovima teksta na preostalim istovrsnim ulomcima oltarne ograde koju je za crkvu u Betici početkom 9. st. izradila *Pulska gradska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 323, 329 (T2/4); V. DELONGA, 2000 (II), 28.

XXXVII.17. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 4463

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 21 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1975.

ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provođena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. U gornjem je dijelu niz kuka višestruko zavijenih slojeva glavica i visokih, jednostrukih nožica, koje su u dnu razmaknute. Donji dio ulomka zauzima glatko polje uokvireno uparanim linijama, u čijoj je gornjoj polovini smješten natpis u rustičnoj kapitali ... EDIGNERIS BEATE GO[...]. Grafijske pojedinosti natpisa jednake su kao na preostalim ulomcima arhitrava predromaničke oltarne ograde crkve sv. Andrije (**kat. XXXVII.15-16**), a da je i ovaj ulomak dio opusa *Pulske gradske radionice* potvrđuju i morfološko-izvedbene karakteristike kuka u gornjem redu. U tom su smislu proporcije elemenata usporedive s jednim dijelom ulomaka (**kat. XXXVII.16a,b**), dok se sličnosti s drugim dijelom (**kat. XXXVII.18-19**) zapažaju u oštrijem presjeku nožica i zavojnicama klesanim ukošenim dlijetom.

Bibliografija: neobjavljen

XXXVII.18. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5065

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 19 cm, deb. 8 cm

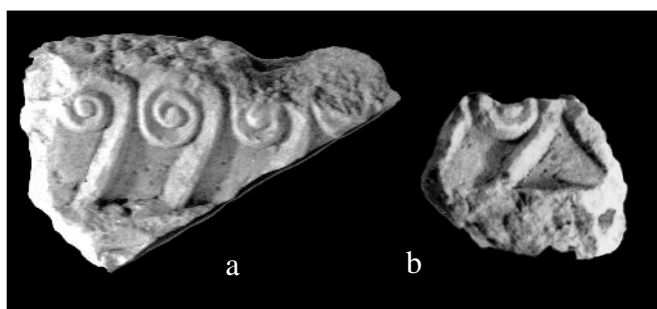
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976.

za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provođena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dva pojasa. U gornjem je sačuvan dio niza kuka pužolikoh zavojnica i tankih, visokih nožica, nagnutih ulijevo, što ukazuje na izvorni položaj ulomka na desnoj strani trabeacije. Donji dio letvičasto je uokviren i ukrašen dvotračnom, troprutom pletenicom. Premda se opisani fragment čini urednijim, skladnijim i sigurnije klesanim od arhitrava s natpisom u donjoj zoni, on im je sasvim sukladan načinom oblikovanja kuka, što ga, jednako kao i pletenica s koljenastim „skokom“ u pregibima i bademastim proširenjima u središtima segmenata, bliska onima koje se pojavljuju na plutejima i pilastrima s istog lokaliteta, svrstava u opus *Pulske gradske radionice* i povezuje uz oltarnu ogradu izrađenu početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 329, T5/4.

XXXVII.19. a,b Dva ulomka arhitrava

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S – 5079, S - 5095

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 24 cm, vis. 15 cm, deb. 8,5 cm

b) šir. 13,5 cm, vis. 10 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provođena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomci su odlomljeni sa svih strana i ne spajaju se u lomu, ali se prema obliku, izgledu i načinu klesanja kuka mogu povezati uz cjelinu istog arhitrava. Veći se ulomak nalazio na lijevoj strani trabeacije, jer su mu kuke nagnute udesno, dok je manji pripadao središnjemu dijelu grede, koja je možda stajala iznad prolaza u svetište, a na njemu se sačuvao trokutasti međuprostor ispod kuka čije su glavice nagnute jedna prema drugoj. Morfološke i izvedbene

osobine ulomaka identične su cjelovitije sačuvanim fragmentima arhitrava koje je za crkvu sv. Andrije izradila *Pulska gradska radionica*, pa se i oni jednako atribuiraju i datiraju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 329.

XXXVII.20. Ulomak grede

Foto iz: AMI

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-5098

Materijal: vapnenac

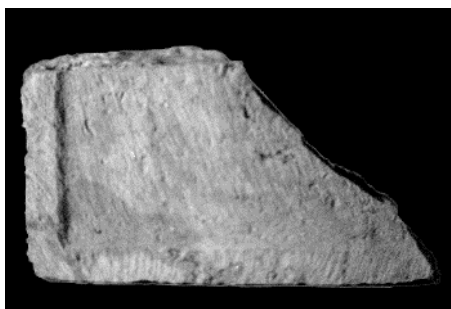
Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 9 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: S tri strane odlomljen fragment vjerojatno je pripadao arhitravu oltarne ograde, na što ukazuje i ostatak reljefne dekoracije, u vidu troprute dvotračne pletenice koja se proteže iznad glatke okvirne letvice. Izgled traka čiji prutci nisu posve paralelni, a na mjestu pregiba oblikuju prepoznatljiv „skok“, ukazuju na to da se i ovaj ulomak može pribrojati djelima *Pulske gradske radionice* i datirati u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 329, T5/2.

XXXVII.21. Dio menze oltara

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S – 5025

Materijal: vapnenac

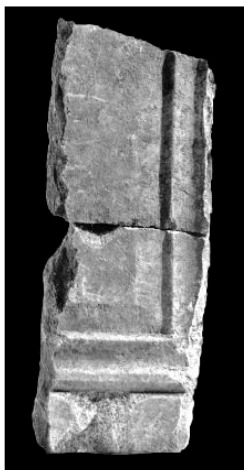
Dimenzije: šir. 42,5 cm, vis. 23 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Sačuvan je kut menze čija je gornja površina obrubljena glatkom, istaknutom letvicom. Zbog prilično grube fakture, odnosno neuglačane površine može se pretpostaviti da je menzu izradila *Pulska gradska radionica*, kod koje je bila naručena većina liturgijske skulpture crkve sv. Andrije.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 323.

XXXVII.22. Dio menze oltara

Produkcija: *Pulska gradska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S - 5061

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 23,5 cm, deb. 7 cm

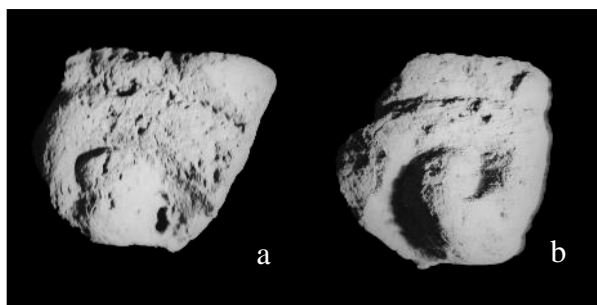
šir. 9,5 cm, vis. 19 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Dva se ulomka spajaju u lomu, a činili su kutni dio menze oltara. Gornja je površina obrubljena istaknutom glatkom letvicom. Na donjoj je strani ostatak pravokutnog udubljenja za uglavljivanje stipesa. Kao i prethodno opisana (**kat. XXXVII.21**) i ova je menza vjerojatno nastala u *Pulskoj gradskoj radionici*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 323, T3/2.

XXXVII.23. a,b Ulomci kapitela

Produkcija: *nemoguće utvrditi*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI

Pula

Inv.br.: S – 4485, S – 4359

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 12 cm, vis. 10 cm, deb. 10,5 cm

b) šir. 13,5 cm, vis. 8 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1975. ili 1976. za vrijeme arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa sv. Andrije u Betici kraj Barbarige koja su provedena pod vodstvom B. Marušića i J. Šašela.

Opis: Ulomci malenih dimenzija odlomljeni su sa svih strana. Prema sačuvanom dijelovima reljefne dekoracije može se pretpostaviti da su pripadali predromaničkim kapitelima. Zbog nedostatka elemenata usporedbe s drugim dijelovima liturgijske skulpture, radioničku pripadnost opisanih fragmenata nije moguće utvrditi.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ- J. ŠAŠEL, 1986, 322.

XXXVIII. Banjole kraj Vodnjana – crkva sv. Mihovila

Lokalitet Banjole nalazi se na području općine Vodnjan, dva kilometra sjeveroistočno od Peroj.¹²¹¹ Etimologija imena nestaloga naselja ukazuje na njegovo antičko porijeklo, odnosno na vjerojatnost da se razvilo nad rimskim kupališnim kompleksom ili u njegovoj neposrednoj blizini.¹²¹² U pisanim se vrelima prvi puta spominje 1150. kao *De vico Bagnole*,¹²¹³ a krajem 12. st. je ušlo u zajednicu sedam naselja čije je regionalno središte postao Vodnjan, u kojega je u narednim je stoljećima, zbog sigurnosnih i zdravstvenih razloga, preselila većina lokalnoga stanovništva. Već krajem 16. st. tragovi naselja nisu bili vidljivi, pa se na lokalitetu spominje samo kapela *S. Michele di Bagnole*.¹²¹⁴

Manja kasnogotička crkva sv. Mihovila sagrađena je 1456.,¹²¹⁵ a u njene su zidove, kao znak kontinuiteta svetoga mjesta, ugrađeni ulomci kamenog predromaničkog i romaničkog crkvenoga pokućstva.¹²¹⁶ Spoliji na toj crkvi, kao i tekstovi starijih autora koji su spominjali značaj crkve i izgubljenog naselja,¹²¹⁷ potaknuli su D. Rismonda da 1907. poduzme prvo arheološko istraživanje lokaliteta.¹²¹⁸ Samo dvadesetak metara dalje od kapele otkopani su tada ostaci zidova velike trobrodne bazilike s tri istaknute apside na istočnoj strani. Iz Rismondova se tlocrta vidi da je srednja apside bila šira od bočnih te da zidovi apside nisu bili međusobno strukturalno vezani. Na zapadnom se kraju nalazio narteks iz kojega je u svaki brod vodio poseban ulaz. Onaj srednji, pred kojim je Rismondo ucrtao poziciju grobnice, širi je od bočnih. Brodovi, odijeljeni s četiri para stupova na bazama sačuvanim *in situ* i jednim parom piona, bili su prekriveni spikama, dok su popločenje prezbiterija, pred kojim se raspoznaju ucrtani stilobati oltarne ograde i ambona, činile kamene ploče različitih dimenzija.

¹²¹¹ C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 619.

¹²¹² B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 105.

¹²¹³ C. De Franceschi donosi nekoliko naziva lokaliteta (*De vico Bagnole, villa Bagnoli, Bagnoli, Balneoli, rector Bagnolis et Midigliani, san Michele di Bagnole, contrata Bagnole versus Adignanum*) koji se pojavljuju u različitim dokumentima od 12. do 16. st. Cam. DE FRANCESCHI, „La toponomastica...“, str. 150.

¹²¹⁴ C. GHIRALDO, „Dignano. Storia.“, str. 588.

¹²¹⁵ D. Rismondo u izvještaju o arheološkom istraživanju lokaliteta sv. Mihovil Banjolski donosi transkript dokumenta o posveti crkve od strane biskupa Buffarelja iz 1456., pronađenog u oltaru kapele. D. RISMONDO, „La primitiva chiesa...“, str. 354-355.

¹²¹⁶ B. Schiaivuzzi je, pišući o području Pulskog agera, početkom 20. st., spomenuo da se u blizini „*contrade di Bagnole*“ nalazi crkva sv. Mihovila iz 15. st., podignuta nadomak ostataka nekad „velebne bizantske bazilike, o kojoj svjedoče nalazi skulpture databilni u to razdoblje“. Vidi: B. SCHIAVUZZI, „Attraverso...“, str. 105.

¹²¹⁷ Crkvu ili naselje, aludirajući na njihovu važnost, spomenuli su primjerice novigradski biskup G. F. Tommasini (1641.), G. R. Carli (1790.) i župnik Galizane G. Giacin (1875.). Vidi: C. GHIRALDO, „Cenni... Dignano“, str. 607-678.

¹²¹⁸ D. RISMONDO, „La primitiva chiesa...“, str. 352-373.

U prostoru za vjernike su pronađene baze okrugle škropionice i oltara s križem. Razina poda bila je najniža u zapadnome dijelu crkve, za jednu stubu viša u istočnoj trećini, a u prezbiteriju podignuta za još tri stube.¹²¹⁹ U izvještaju o istraživanjima, nadopunjenom Gnirsovim fotografijama,¹²²⁰ Rismondo je opisao pronađene ulomke kasnoantičke arhitektonske plastike i fragmente liturgijske skulpture s figuralnim prikazima, te zaključio da je crkva sagrađena u 6. st. i da je preuređena početkom 9. st.¹²²¹

Iako je Rismondovo otkriće izazvalo priličan interes znanstvene i stručne javnosti,¹²²² sustavna arheološka istraživanja lokaliteta provedena su tek stotinu godina kasnije.¹²²³ U međuvremenu je neadekvatno konzerviran lokalitet prepušten propadanju, pa je istraživački tim predvođen S. Mustać i M. Barada jedva pronašao zapuštenu i oronulu crkvu iz 15. st. Zidovi bazilike bili su uvelike prekriveni raslinjem i slojevima zemlje, a ostacima naselja nije bilo ni traga.¹²²⁴ Istraživanjima koja su provedena u nekoliko kampanja od 2003. do 2006. utvrđeno je da je bazilici koju je pronašao Rismondo prethodila starija, jednobrodna crkva, s jednom izbočenom apsidom polukružnom iznutra, a poligonalnom izvana i ukrašenom

¹²¹⁹ **D. RISMONDO**, „La primitiva chiesa...“, str. 360.

¹²²⁰ Rismonda je na lokalitetu posjetio austrijski konzervator A. Gnirs, koji je načinio fotografije priložene Rismondovom tekstu, a o istraživanjima kratko izvijestio Centralnu komisiju u Beču. Vidi: **D. RISMONDO**, „La primitiva chiesa...“, str. 360.

¹²²¹ **Ibid.**, str. 356, 373. U spomenutom tekstu iz 1908. Rismondo navodi da su ulomci skulpture „*opera che noi ameremmo attribuire ai maestri comacini del nono secolo*“, a u nešto kasnije nastaloj povijesnoj monografiji o Vodnjanu iste opisuje kao „*interessanti sculture preromaniche (sec. IX e X)*“. Vidi: **D. RISMONDO**, *Dignano d'Istria*, str. 198.

¹²²² Osim A. Gnirsa lokalitet je, kako piše sam Rismondo, posjetio i A. Amoroso (**D. RISMONDO**, „La primitiva chiesa...“, str. 356), a crkvu je u pregled ranokršćanskih građevina Istre 1912. uvrstio i W. Gerber (**W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 73-77.). Nakon Drugog svjetskog rata sv. Mihovil u Banjolama spominje se u preglednom članku Lj. Karamana, koji po prvi puta iznosi mišljenje da se crkva datira u 9. ili 10. st., ali da dekoracije skulpture „ma koliko bile provincijski rustične i pune pleternih reminiscencija, iznose već narativnu figuralnu ikonografiju evanđelja, pa su prema tome najranije iz kraja 11. ili 12. stoljeća“ (**LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 117.) B. Marušić je prihvatio Rismondovu dataciju crkve u 6. st., ali je istovremeno u nalazu mozaika ispod podnice u jednoj prostoriji (na tlocrtu označenoj slovom N) naslutio mogućnost da je nastala nad ostacima neke još starije sakralne građevine (**B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 32-33). Arhitekturu crkve spomenuo je i G. Cuscito, uz dataciju tada jedine poznate (posljednje) faze u 6. st. (**G. CUSCITO**, „Impianti cultuali a cristianizzazione del territorio in Istria“, u: *Rivista di Archeologia Cristiana*, Trieste, 1998, str. 189-191), dok su o ulomcima poznate skulpture iz bazilike sv. Mihovila u Banjolama pisali M. Vicelja, N. Jakšić, J. Belamarić i I. Fisković (**M. VICELJA**, „Južnoistarska grupa...“, str. 15-16; **M. VICELJA**, „Centric...“, str. 169-170; **N. JAKŠIĆ**, *1000 godina hrvatskog kiparstva*, str. 39; **N. JAKŠIĆ**, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, str. 451-452; **J. BELAMARIĆ**, „Pojava hrvatske romaničke skulpture“, u: *1000 godina hrvatskog kiparstva*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1997, str. 46; **I. FISKOVIĆ**, „Reljef kralja Petra Krešimira IV. - O zdencu splitske krstionice i okolnostima njegove izrade“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 28-29, Split, 2002, str. 290-313).

¹²²³ **M. BARADA – S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 243-245; **M. BARADA – S. MUSTAČ**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, str. 271-273; **M. BARADA – K. GERGETA**, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 312-314; **M. BARADA - S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil banjolski – preliminarni rezultati...“, str. 151-161.

¹²²⁴ **Ibid.**, str. 155.

lezenama. Njeni su ostaci pronađeni ispod poda srednje apside kasnije crkve. Nekolicina ulomaka predromaničke skulpture ukazivala je na to da je crkva preuređena krajem 8. ili početkom 9. st., a s obzirom na razlike u strukturi zidova srednje i bočnih apside, kao i činjenicu da nisu međusobno vezane, već su bočne apside samo prislonjene na poprečni zid, zaključeno je da je u predromanici sagrađena nova jednobrodna crkva, čiji se perimetralni zidovi nalaze ispod popločenja trobrodne bazilike, a njoj je pripadala i široka apside na istočnoj strani. U posljednjoj je fazi, datiranoj u drugu polovinu 11. st., sagrađena romanička trobrodna, troapsidalna bazilika s narteksom u kojemu je otkriveno više različitih grobnih konstrukcija. Dio prezbiterija s postojećom širokom apsidom uklopljen je u novo zdanje, kojemu su prigradene još dvije manje, bočne apside, a crkva je tada dobila i novi komplet liturgijske skulpture.¹²²⁵ Posebnu je pozornost izazvao manji kvadratni prostor nepoznate funkcije u južnom brodu, kojega je na tlocrtu crkve označio i Rismondo, a za kojeg se pretpostavilo da je baza zvonika, no ta je pretpostavka ipak odbačena, zbog njegove iznimno male površine. Osim ulomaka skulpture, kojima je nadopunjen korpus fragmenata iskopanih 1908., pronađeni su i dijelovi raznobojne žbuke, koji potvrđuju da je interijer crkve bio oslikan freskama.

Tijekom spomenutih su istraživanja nekoliko desetaka metara jugoistočno od bazilike pronađeni i ostaci izgubljenog naselja,¹²²⁶ čije sustavno istraživanje tek treba biti provedeno, a obližnja kasnogotička kapela je sanirana i konzervirana.¹²²⁷

¹²²⁵ **M. BARADA – S. MUSTAČ**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, str. 243-245; **M. BARADA – S. MUSTAČ**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, str. 271-273; **M. BARADA – K. GERGETA**, *Hrvatski arheološki godišnjak*, str. 312-314; **M. BARADA – S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil banjolski – preliminarni rezultati...“, str. 151-161. O ranoromaničkoj skulpturi iz bazilike sv. Mihovila Banjolskog vidi: **MUSTAČ, S.** *Kamena skulptura crkve sv. Mihovila u Banjolama u kontekstu ranoromaničkog kiparstva Istre*, (magistarski rad), Filozofski fakultet, Zagreb, 2009; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 236-237, 247-256.

¹²²⁶ **M. BARADA – S. MUSTAČ**, „Sv. Mihovil banjolski – preliminarni rezultati...“, str. 155-156.

¹²²⁷ **Ibid.**, str. 159-160.

XXXVIII.1. Ulomak pilastra

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u zapadnome zidu gotičke kapele sv. Mihovila u Banjolama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 87 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pri gradnji kapele sv. Mihovila, 1456., korišten je u velikom broju kameni materijal s obližnjih ruševina trobrodne crkve, pa se može pretpostaviti da je i razmatrani pilastar bio dijelom njene oltarne ograde.

Opis: Pilastar je odlomljen na vrhu, dok je na dnu sačuvan dio neukrašenog usadnika. Tragovi utora na bočnim stranama ukazuju na položaj pilastra u središnjemu dijelu pergule. Prednja je ploha s lijeve

strane obrubljena širokom, a s desne tankom glatkom letvicom i ukrašena je nizom prepletenih, neučvorenih troprutih krugova. Unatoč plitkom uklesavanju pozadine, pojednostavljivanju motiva i zaobljenom presjeku prutaka traka, koji bi implicirali ranije vrijeme nastanka pilastra, uredan i siguran duktus klesanja, uz evidentno korištenje trokuta i šestara pri izradi osnovnoga crteža potvrđuju da je pilastar izradio iskusan klesar, pa je, budući da se radi o crkvi ruralnoga dijela poluotoka, vjerojatnije da je načinjen kasnije tijekom 9. st.

Bibliografija: M. BARADA – S. MUSTAČ, 2005, 244.

XXXVIII.2. Ulomak neutvrđene namjene

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij na jugozapadnome kutu vanjskog zida gotičke kapele sv. Mihovila u Banjolama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 38 cm, deb. 59 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pri gradnji kapele sv. Mihovila, 1456.,

korišten je u velikom broju kameni materijal s obližnjih ruševina trobrodne crkve, pa se može pretpostaviti da je opremi iste pripadao i razmatrani ulomak.

Opis: Vidljive su dvije stranice kamenoga ulomka, od kojih je duža neukrašena, dok se na kraćoj, unutar glatkog letvičastog okvira, nalazi reljefni motiv beskonačne troprute trake koja se savija u četiri nasuprot postavljena pereca. Neujednačena širina traka, bridova okomitih na duboko pozicioniranu pozadinu, kao i nesiguran duktus klesanja ukazuju na „rukopis“ lokalnoga klesara, koji se pri radu ne koristi mjernim alatima niti grafičkim predlošcima, već u okviru ograničenih izvedbenih mogućnosti nastoji kopirati gotove reljefe viđene u crkvama okolnoga područja. S obzirom na izostanak karakterističnih detalja koji bi omogućili povezivanje s određenim radioničkim opusom, atribucija ulomka ostavlja se otvorenom, uz okvirnu dataciju u 9. st., odnosno razdoblje u kojemu su i u ruralnim sredinama južne Istre u potpunosti prihvaćeni uobičajeni predromanički motivi.

Bibliografija: M. BARADA – S. MUSTAČ, 2005, 244.

XXXVIII.3. Ulomak arhitrava ili vijenca pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u sjevernome zidu gotičke kapele sv. Mihovila u Banjolama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pri gradnji kapele sv. Mihovila, 1456., korišten je u velikom broju kameni materijal s obližnjih ruševina trobrodne crkve, pa se može pretpostaviti da je istoj pripadao i razmatrani ulomak.

Opis: Ulomku je vidljiva samo jedna stranica. Prema sačuvanom ostatku reljefne dekoracije može se pretpostaviti da se radi o nedovršenom komadu liturgijske skulpture, vjerojatno arhitrava ili vijenca pluteja, na kojem je trebao biti načinjen niz višelatičnih polurozeta pod arkadama, no iz nekog je razloga izveden samo jedan segment. Neujednačeno oblikovanje latica i nesiguran duktus, naročito pri klesanju parabole luka, ukazuju na djelo lošijega klesara, vjerojatno nastalo u 9. st., po uzoru na motiv koji u Istru donose doseljeni klesari *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Ipak, datacija ovoga ulomka nikako ne može biti čvrsta, budući da se isti motiv zadržao u upotrebi sve do romanike, kada ga se susreće na vijencu poznatog pluteja (**slika 23**), kojeg je S. Mustač usporedila s analognim primjercima iz Akvileje i uvjerljivo datirala u 11. st.

Bibliografija: M. BARADA – S. MUSTAČ, 2005, 244.

PODRUČJE ROVINJSKOGA DEKANATA

XXXIX. Bale – župna crkva Blažene Djevice Marije Elizabeti i blaženog Julijana

Župna crkva Pohoda Blažene Djevice Marije Elizabeti i Blaženog Julijana izgrađena je na mjestu manje, starije crkve koja je bila posvećena Bogorodici. Ta je crkva krajem 19. st. u potpunosti porušena, a njezin je izgled bio poznat iz opisa nastalih 1841. čije se kopije čuvaju u župnom arhivu¹²²⁸ te crteža i tlocrta iz istog razdoblja, koje je 1915. objavio A. Gnirs.¹²²⁹ Slijedom Gnirsovog teksta u kojemu je jednostavni oblik trobrodne bazilike bez apsida usporedio s pravokutnim prostorima teodozijanskih bazilika u Akvileji, većina istraživača koja je tijekom prošlog stoljeća pisala o baljanskoj župnoj crkvi, građevinu koja je prethodila postojećoj datirala je u ranokršćansko razdoblje.¹²³⁰ Na temelju spomenutih izvora i jednog rukopisa iz župnog arhiva, o radovima na izgradnji crkve od 1879. do 1882., u kojemu je spomenut natpis iz 1588. s nadvratnika sjevernog ulaza u staru crkvu, B. Marušić je zaključio da je u 16. st. „*ex novo*“ dozidan sjeverni brod, dok su srednji i južni brod pokrili prostor prethodne crkve, koja je također bila trobrodna, ali za razliku od obnovljene niža i uža.“¹²³¹ Detaljnu analizu transformacija crkve, preciznu dataciju prve faze i rekonstrukciju izgleda najstarijeg sloja ponudio je 1996. I. Matejčić.¹²³² On je zaključio da je to bila „jednobrodna uska građevina s tri izbočene polukružne apside, kojima je zakrivljeni zid neposredno povezan s bočnim perimetralnim zidovima.“¹²³³ Analogije takvom prostornom obliku građevine nije pronašao na istarskome prostoru, ali je uočio da je „dobro zastupljen na području Alpa i sjeverne Italije i smatra se tipičnim za karolinšku epohu, napose u doba ekspanzije carstva“.¹²³⁴ To ga je navelo na zaključak da je crkva u Balama „izgrađena u

¹²²⁸ **A.M. DA VICENZA**, *Il castello di Valle nell'Istria e il B. Giuliano Cesarelo*, Vicenza, 1871, str.18-19; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 83-84.

¹²²⁹ **A. GNIRS**, „Die Frühmittelalterliche Kirche Visitatio B. M. in Valle“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommission*, vol. 14, Wien, 1915, str. 160-162.

¹²³⁰ **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 489; **B. MARUŠIĆ**, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 13-14; **G. BOVINI**, *Antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, Bologna, 1974, str. 137-138; **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str.57-58. Samo je **LJ. KARAMAN** zastupao mišljenje da je crkva izgrađena u ranom srednjem vijeku. Vidi: **LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 116.

¹²³¹ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 84.

¹²³² **I. MATEJČIĆ**, „Tri priloga ...“, str. 133-139.

¹²³³ **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 8-12; **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi – katalog*, str. 14-15.

¹²³⁴ **Ibid.**, str. 14-15.

razdoblju ranog srednjeg vijeka, vjerojatno u 8. st.,¹²³⁵ na što su ukazivali i ostaci kamene skulpture sačuvane u kripti crkve.

Trobrodna krypta baljanske župne crkve nalazi se ispod velike poligonalne apside, a izgrađena je u 19. st., kako bi se nivelirao teren potreban za izgradnju crkve puno veće od prethodne. U kripti su zaslugom tadašnjeg župnika Paola Deperisa, pohranjeni ulomci liturgijske skulpture i arhitektonske plastike pronađene pri rušenju stare i izgradnji nove crkve.¹²³⁶ Uzidani u ogradu stubišta ili složeni u zanimljive „assemblage“ oltara, ti su ulomci sačuvani do danas, a nedavno su im pridruženi i kameni nalazi iz obližnje bazilike sv. Marije Velike, pa je krypta početkom 21. st. preuređena u muzejsku zbirku – lapidarij dostupan i otvoren posjetiocima.¹²³⁷

¹²³⁵ I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ, *Lapidarij u Balama*, str. 10.

¹²³⁶ *Ibid.*, str. 10-11.

¹²³⁷ *Ibid.*, str. 5-8.

XXXIX.1. Plutej

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Reupotrijebljen kao antependij oltara Blaženog Julijana u kripti župne crkve u Balama.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 133 cm, vis. 101 cm, deb. 11 cm

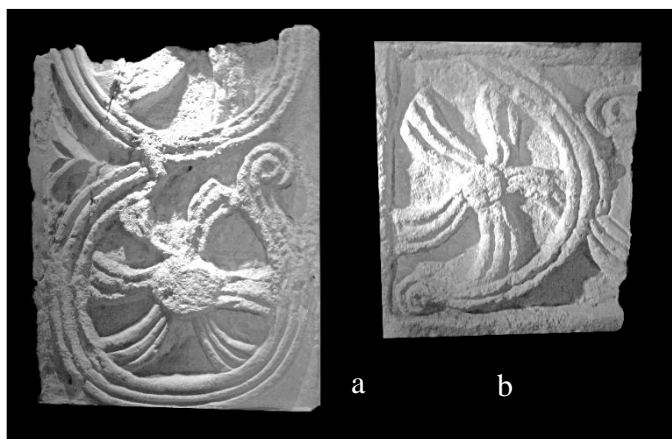
Mjesto i okolnosti nalaza: Nije posve sigurno je li plutej bio poznat već ranije u 19. st. ili je pronađen u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama, kada ga je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u oltar kripe.

Opis: Plutej je cjelovito sačuvan. Vijenac je ukrašen nizom troprutih lukova isprepletenih s istom takvom valovitom trakom. Ukas glavnog polja čini mreža učvorenih trokuta i rombova konkavnih stranica, koja oblikuje dva horizontalna reda od po tri kružna međuprostora, nalik medaljonima i poput okvira prati liniju rubnih letvica pluteja. U svakom je krugu smješten drugačiji simbol: križ, dvostruki ili jednostruki ljiljanov cvijet, virovita rozeta ili podvezane antitetično postavljene volute raširenih strukova. Preostali međuprostori (s izuzetkom onih u kutovima) ispunjeni su vegetabilnim simbolima trolista, volutama i pticom. Rahlo postavljena kompozicija, izrazito plitko uklesavanje pozadine, oblikovanje pleternih traka pomalo spljoštena izgleda postignutog širokim razmacima među niskim

prutcima, izbor i način klesanja motiva poput lukova u vijencu, dvostrukih ljiljana, rozeta i malenih voluta koje se „probijaju iz drugog plana“ karakteristične su „rukopisne“ odlike *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, kojoj je još M. Jurković pripisao i ovaj plutej. Iako su ponegdje vidljive pogreške u kopiranju crteža, prilično uredan rad ukazuje na nešto višu zanatsku razinu klesara, stečenu iskustvom, pa se može pretpostaviti da je plutej nastao nešto kasnije u 8. ili početkom 9. st., što potvrđuje i ispunjavanje međuprostora prepleta, kao posljedica jačanja kompleksa *horror vacui*.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 76-77; B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T5; M. VICELJA, 1990b (II), 105; M. JURKOVIĆ, 2000, 16; I. MATEJČIĆ-M. JURKOVIĆ, 2002, 7, 10; M. JURKOVIĆ, 2002, 354; M. JURKOVIĆ-J.P. CAILLET, 2009, 90-91; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 184-185.

XXXIX.2. a,b Dva ulomka pluteja s prikazom „Pravoga trsa“

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađeni u ogradu povišenog prostora kripta župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 42 cm, vis. 32 cm

b) šir. 41,5 cm, vis. 37 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su vjerojatno pronađeni u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879.-1882.), kada ih je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu povišenog dijela kriptе.

Opis: Jedan je ulomak odbijen sa svih strana, a drugome su sačuvani dijelovi rubnih letvica, što ukazuje na njegov položaj na kutu pluteja. Reljefni je ukras ostatak simboličkoga prikaza „Pravoga trsa“, načinjenog rotirajućim snopićima unutar kružnih segmenata koje oblikuje tropruta vitica. U rahlom postavljanju i izvedbi predimenzioniranih motiva, čiji debeli prutci zaobljena presjeka ostavljaju dojam kao da su načinjeni od tijesta, prepoznaju se „rukopisne“ karakteristike jednog od majstora koji su klesali kapitele kolonade iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, pa je već M. Jurković i ove ulomke pripisao *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, datiravši ih u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T7/1,2; M. VICELJA, 1990b (II), 100; M. JURKOVIĆ, 2009, 91.

XXXIX.3. Ulomak pilastra

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađen u stubište kriptе župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 37 cm, deb. 16 cm

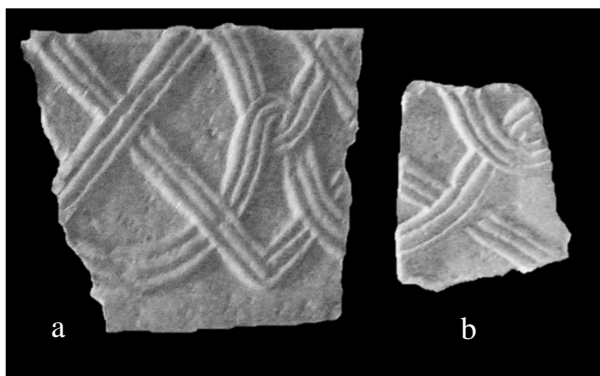
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno pronađen u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879.-1882.), kada ga je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kriptе.

Opis: Sačuvane rubne letvice ukazuju na to da je ulomak činio donji ili gornji dio pilastra. Reljefno polje ispunjava velika tropruta petlja koja oblikuje krug, dijagonale i ugaone perece. Pogrešno kopiran crtež, niski profil prutaka, koji su u ovom slučaju prilično uredno klesani, kao i rahlo postavljanje motiva ukazuju na to da je pilastar načinio klesar iz

Radionice Majstora kapitela iz Bala, koja je djelovala krajem 8. i na samom početku 9. st. pa u to razdoblje valja datirati i opisani pilastar.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T7/6; M. VICELJA, 1990b (II), 80.

XXXIX.4. Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
Ugrađeni u stubište kripte župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 42 cm, vis. 34,5 cm

b) šir. 26 cm, vis. 21 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su vjerojatno pronađeni u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879. -1882.), kada ih je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kripte.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema izgledu motiva može zaključiti da su pripadali istom pluteju. Manji je ulomak odbijen sa svih strana, a na većemu je sačuvan dio glatke rubne letvice. Glavno je polje ispunjavala reljefna kompozicija u obliku rahlo postavljene mreže velikih učvorenih krugova ispresijecanih dijagonalama. U odnosu na prilično uglačanu pozadinu pleterne su trake tek neznatno istaknute, a presjeci njihovih prutaka zaobljeni su. Na izvedbenoj i morfološkoj razini plutej se uklapa u opus *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, a u odabiru i izvedbi motiva najbliži je pluteju iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.1**), što dozvoljava dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T6/3; M. VICELJA, 1990b (II), 100.

XXXIX.5. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađen u stubište kriptе župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 30 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno pronađen u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879. -1882.), kada ga je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kriptе.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Sačuvani ostatak reljefnog motiva ukazuje na to da su kompoziciju glavnog polja pluteja činili nizovi troprutih pereca povezani dijagonalama. Na izvedbenoj je razini ulomak jednak prethodno opisanim fragmentima (**kat. XXXIX.4**) pa se može pretpostaviti da su oba pluteja činila dio iste oltarne ograde. U rasporedu elemenata s puno neukrašene i plitko uklesane pozadine, kao i zaobljenom presjeku pleternih traka prepoznaju se karakteristike klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, kojoj se iz tog razloga može atribuirati i ovaj ulomak, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T9/d.

XXXIX.6. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. / početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađen u stubište kriptе župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

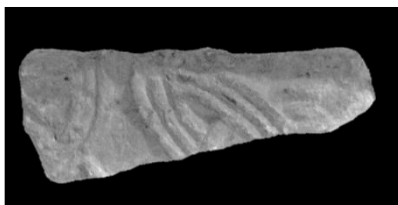
Dimenzije: šir. 58 cm, vis. 40 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen još u 19. st., jer ga je u vrijeme gradnje nove crkve u Balama (1879. -1882.) tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kriptе.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Sačuvan je reljefni motiv velike slobodnostojeće petlje troprutih pereca i kruga, izveden uz očite pogreške u klesanju beskonačne trake. Na jednom je kraju sačuvan okvir polja u obliku široke letvice uz koju se naziru kubični ostaci nepoznatog motiva. Duktus klesanja i morfološke karakteristike reljefa bliski su motivima izvedenim na kapitelima kolonade iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala i ulomcima prethodno opisanih pluteja (**kat. XXXIX.4-5**), što dozvoljava njegovu atribuciju *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T6/1; M. VICELJA, 1990b (II), 101.

XXXIX.7. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađen u stubište kripte župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

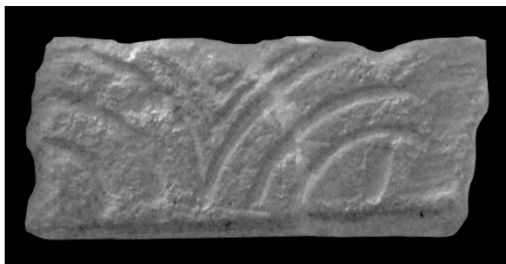
Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno pronađen u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879. -1882.), kada ga je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kripte.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Sačuvan je mali dio reljefne dekoracije koju je, sudeći po pružanju troprutih pleternih traka, činio niz dijagonalama povezanih pereca, kao na prethodno opisanim ulomcima pluteja (**kat. XXXIX.5**) iz iste crkve, kojima je srodan i na morfolškoj i izvedbenoj razini, pa ga jednako datira i pripisuje istoj radionici.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T7/4.

XXXIX.8. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala* (?)

Datacija: kraj 8. st. (?)

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ugrađen u stubište kripte župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 42 cm, vis. 24 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno pronađen u vrijeme izgradnje nove župne crkve u Balama (1879. -1882.), kada ga je tadašnji župnik Deperis dao ugraditi u ogradu stubišta kripte.

Opis: Ulomak čine dva dijela koja se spajaju u lomu i vjerojatno su činili vijenac i gornji dio pluteja, čija se reljefna dekoracija glavnog polja ne može razaznati. Vijenac je bio ispunjen širokim i glatkim superponiranim lukovima, između kojih je smješten ljiljanov cvijet izduženih latica u obliku slova V, među kojima se nalazi romboidni pupoljak. Način izvedbe lukova, lišen troprutog profila, ukazuje na rano razdoblje nastanka pluteja, kada se u Istri tek pojavljuju pleterne kompozicije, a u ruralnim su predjelima najčešće oblikovane pojednostavljuvanjem i prilagodbom motiva kakve su lokalni klesari mogli vidjeti na plutejima iz kasnoantičkog i post-justinijanskog perioda. Motivi načinjeni širokim trakama u obliku lukova ili slova V susreću se na ulomcima obostrano klesanog pluteja iz crkve sv. Marije na Velom Brijunu (**kat. XII.2**), impostu iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 45**) i na jednom ulomku iz Juršića (**kat. XXXI.13**), lokalitetima kojima nije prethodila kasnoantička faza, što ukazuje na njihovu dataciju najranije u kraj 8. st. To potvrđuje i ljiljanov cvijet među lukovima, kakav se kao element ispune međuprostora pojavljuje na brojnim ulomcima predromaničke liturgijske skulpture, a na jednak je način isklesan na pluteju s Brijuna (**kat. XII.2**) i sanduku sarkofaga iz Bala (**kat. XXXIX.9**). Zbog svega navedenog opisani je ulomak moguće datirati u kraj 8. st. i pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, koja je u nedostatku vlastitih radioničkih predložaka često posezala za poznatim motivima, postepeno ih prilagođavajući suvremenom likovnom jeziku.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T6/2.

XXXIX.9. Sanduk sarkofaga

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Foto iz: I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: župna crkva u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: duž. 178 cm, šir. 62 cm, vis. 52 cm, deb. stranice 5,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Prema opisu G. Caprina sanduk bez poklopca se 1905. nalazio na mjesnom groblju kraj Bala, a u župnu je crkvu vjerojatno prenesen neposredno nakon Caprinove objave.

Opis: Sačuvan je sanduk sarkofaga kojemu su ukrašene dvije stranice. Na dužoj je izveden niz od pet dvoprutih arkada koje nose tordirani stupići s kapitelima, a pod arkadama iz dvostrukih voluta izrastaju stabla kapljičasto oblikovanih grana i rubova naglašenih plitko uklesanom linijom. Na sredini kraće strane nalazi se latinski križ gemom naglašena središta i proširenih krajeva hasti. Ispod križa dva su stabla, jednaka onima na dužoj strani sanduka, dok su iznad hasti i pored križa izvedene račvaste grane u obliku slova Y s malim romboidnim pupoljkom u središtu. B. Fučić je kompoziciju na dužoj strani sarkofaga objasnio kao sažet ikonografski prikaz arhitekture nebeskog Jeruzalema, dok je onu na kraćoj povezao uz simboliku Kristove žrtve, pri čemu je križ plemenito i živo drvo, iz kojega izrastaju pupoljci novog života.

Na ikonografskoj i izvedbenoj razini sarkofag se može usporediti s ulomkom pluteja iz crkve sv. Marije na Velom Brijunu (**kat. XII.6**), a jednak način i duktus klesanja prepoznaje se i na drugim plutejima s istog lokaliteta (**kat. XII.1-5**), kao i na impostu iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**slika 40b**). To dokazuje da se i ovaj spomenik može pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i to dijelu opusa iz ranije faze njena postojanja, na što upućuju izostanak kompleksa *horror vacui* i način oblikovanja detalja, poput tordiranih stupova koji će s vremenom potpuno nestati, ili izvedbe ljiljana, račvastih grana i romboidnih pupoljaka, koji se, oblikovani potpuno identično, susreću na lokalitetima opremanim u vrijeme prvog karolinškog prodora u Istru.

Bibliografija: G. CAPRIN, 1905, 67; A. ŠONJE, 1978, 169; B. MARUŠIĆ, 1983, 92-93, 102, T18; B. FUČIĆ, 1986, 23-26; M. VICELJA, 1990b (II), 124; Ž. UJČIĆ, 1990, 274-275, T1/1; I. MATEJČIĆ, 2000, 15-16; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 159-161.

XXXIX.10. Ulomak arkade ciborija

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: uzidan u stubište kriptе župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno prenesen s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da je već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u lijevi dio ograde stubišta kriptе župne crkve.

Opis: Vidljiva je samo reljefno ukrašena stranica ulomka, a po njegovom se obliku i dekoraciji zaključuje da je pripadao tjemenu dijelu arkade ciborija. Uz donju, zakrivljenu stranicu protezala se bordura koju je činila glatkim letvicama uokvirena tropruta, dvotračna pletenica pravilnih okruglih pregiba. Gornja letvica bordure na dva se mjesta račvala i u ravnoj liniji nastavljala prema bočnim rubovima stranice, oblikujući razdjelnu liniju između gornjeg vijenca s kukama i segmentnih trokuta u kutovima arkade. Dekoracija bočnih površina stranice nije poznata. Na vrhu je sačuvan niz od sedam cjelovitih kuka, krupnih glavica i gotovo polegnutih jednostrukih nožica, nagnutih udesno.

Nagib kuka u istu stranu naveo je B. Marušića na zaključak da je ulomak pripadao arhitravu oltarne ograde, pri čemu je očito previdio zakrivljenu liniju donjeg ruba ulomka, koju je uočio P. Vežić. Ovakav način ukrašavanja vijenca, kojemu se sve kuke nagnu na istu stranu, poznat je s nekoliko ciborija iz Italije (ciborij iz Valpolicelle) i Dalmacije (ciborij iz sv. Marte u Bijaćima, iz nepoznate crkve u Splitu ili Solinu, ulomak ciborija iz Supetarske Drage na Rabu). Izgled pletenice i oblik kuka, kao i način klesanja voluta koso položenim dlijetom, tako da se njihove zavojnice u odmjerenim slojevima odmotavaju prema nožicama, koje se u dnu dodiruju, identični su ulomcima nekolicine arhitrava iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27-29**) i crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10**), koji spadaju u opus *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Istoj se pripisuju i ulomci (vjerojatno odbačene i nedovršene) stranice ciborija (**kat. XL.31**) iz Marijine bazilike, koji su čak mogli biti namijenjeni istom ciboriju kojemu je pripadao i opisani ulomak.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 100, T1/c; P. VEŽIĆ- M. LONČAR, 2009, 68.

XXXIX.11. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u lijevu stranu stubišta kripe župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

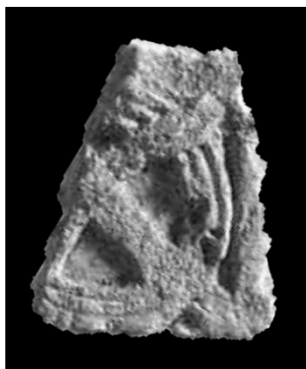
Dimenzije: šir. 14 cm, vis. 19 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u lijevi dio ograde stubišta kripe župne crkve. Budući da porijeklo ulomka nije poznato, moguće je da je prenesen iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Vidljiva je samo reljefno ukrašena stranica ulomka, odlomljenog na oba kraja. Dekoraciju su činila dva niza učvorenih i međusobno isprepletenih troprutih krugova. Pleterne trake ujednačene su, a rubovi su im okomiti na duboko uklesanu pozadinu. Izbor motiva i način klesanja jednaki su kao na ulomku vijenca pluteja iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.20**) i pilastru iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.2-3**), koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa se istoj pripisuje i opisani ulomak, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 199, T9/h.

XXXIX.12. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u lijevu stranu stubišta kripe župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 14 cm, vis. 19 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u lijevi dio ograde stubišta kripe župne crkve. Budući da porijeklo ulomka nije poznato, moguće je da je prenesen iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Vidljiva je samo prednja stranica ulomka. Prema sačuvanoj širini i motivu zaključuje se da je pripadao pilastru koji je odlomljen na oba kraja i s jedne bočne strane. Reljefno je polje samo djelomično sačuvano. Bilo je obrubljeno tankom, glatkom letvicom, koja je vidljiva na jednom kraju ulomka, a ukrašeno je troprutim krugovima i cik-cak trakama. Zbog površinskih oštećenja nije moguće utvrditi kakav je profil prutaka traka, ali su njihovi bridovi okomiti na pozadinu koja je prilično duboko uklesana, pa se pretpostavlja da je i ovaj ulomak dio opusa *Južnoistarske kontinentalne radionice* te ga valja datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T9/c.

XXXIX.13. a, b Dva ulomka pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u lijevu stranu stubišta kripke župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 19 cm, vis. 23 cm

b) šir. 16 cm, vis. 25 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u lijevi dio ograde stubišta kripke župne crkve. Budući da porijeklo ulomka nije poznato, moguće je da je prenesen iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Ulomak **a** je odlomljen s donje strane, a činio je gornji dio pilastra, kojemu je pripadao i ulomak **b**, odlomljen na oba kraja. Reljefno ukrašena stranica bila je uokvirena letvicama, koje su se sačuvale na ulomku **a**, dok su na ulomku **b** na dva mjesta vidljivi tek njeni ostaci. Središnje je polje ispunjavao složeni preplet troprutih pleternih traka koje oblikuju nepotpune krugove, a na mjestu otvora naglo se presavijaju i u obratima vraćaju tako da čine razlomljene perece i križajući se stvaraju ušiljene ovale. Motiv se razvio iz jednostavnih nizova nasuprot postavljenih pereca čiji se vrhovi dodiruju oblikujući kružne segmente, kakvi su izvedeni na ulomku arhitrava iz sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.38**). Razrađenije i krupnije varijante sličnih kompozicija često se pojavljuju na liturgijskoj skulpturi Istre u zreloj fazi predromanike, tijekom 9. st., pa tako i u Balama. Na izvedbenoj se razini reljef može usporediti s ulomkom pluteja *Istarske internacionalne klesarske radionice* pronađenim među ruševinama bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.46**), kojemu su pleterne trake prilično zbijene, a profil prutaka je nešto niži nego na ostalim fragmentima ukrašenim

istim motivom. Budući da nema naznaka da je župna crkva u Balama više puta mijenjala namještaj tijekom predromanike, može se pretpostaviti da je i ovaj ulomak izvorno pripadao drugoj oltarnoj ogradi Marijine bazilike kraj Bala, za čiju je izvedbu početkom 9. st. angažirana *Istarska internacionalna klesarska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T9/a.

XXXIX.14. Dio pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: desna strana ograde stubišta u kripti župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 46 cm, vis. 33 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno prenesen s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da je već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u desni dio ograde stubišta kripe župne crkve.

Opis: Ploča je odlomljena sa svih strana. Glavno je polje bilo ukrašeno složenom kompozicijom učvorenih troprutih kružnica u kojima pletarne trake oblikuju perece priljubljenih vrhova, nalik upisanim krugovima. Jednako ukrašeni ulomci nekoliko različitih pluteja pronađeni su na obližnjem lokalitetu samostana sv. Marije Velike (**kat. XL.49-50**), a pripadali su drugoj predromaničkoj perguli, koju je početkom 9. st. izradila *Istarska*

internacionalna klesarska radionica. Iako je reljef opisanog ulomka neznatno lošije izvedbene kvalitete i nesigurnijeg duktusa klesanja, što se vidi u mjestimičnim razlikama u debljini traka i neujednačenim razmacima prutaka, vjerojatno je i on prenesen iz Marijine bazilike, a izbor motiva i naglašeno duboko uklesavanje pozadine na koju su rubovi traka okomiti odlike su koje nesumnjivo potvrđuju da je i plutej kojemu je pripadao ovaj ulomak nastao u okviru *Istarske internacionalne klesarske radionice*, pa ga stoga valja datirati u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 98, T6/4; M. VICELJA, 1990b (II), 101, I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 186-187.

XXXIX.15. Dio pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u stubište kripte župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

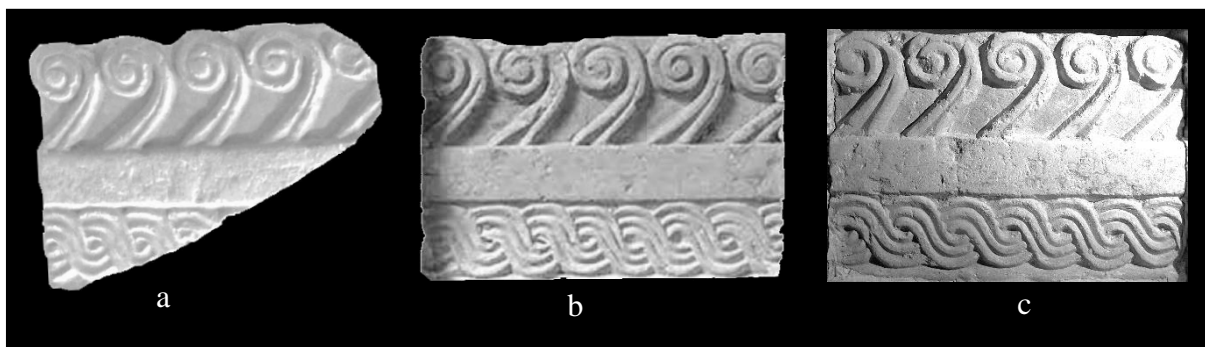
Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 27 cm, deb. 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je vjerojatno prenesen s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da je već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u desni dio ograde stubišta kripte župne crkve.

Opis: Sačuvan je dio glatkih rubnih letvica prednje stranice pilastra, između kojih je bio izveden motiv beskonačnih troprutih traka koje tvore niz povezanih, vodoravno položenih osmica. Motiv se u južnoj Istri pojavljuje početkom 9. st., s klesarima *Istarske internacionalne klesarske radionice*, a da je pilastar djelo nekog od njezinih majstora potvrđuju siguran duktus, uredan rad, izrazito duboko uklesavanje pozadine i oštar presjek prutaka traka.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T7/5; M. VICELJA, 1990b (II), 79.

XXXIX.16. a,b,c Tri ulomka arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Jedan je ulomak (a) ugrađen u desnu stranu ograde stubišta kriptе župne crkve u Balama, dok su dva (b, c) reupotrijebljena za bočne dijelove stipesa oltara u kripti.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 35 cm, vis. 23 cm

b) šir. 33 cm, vis. 24 cm, deb. 11 cm

c) šir. 32 cm, vis. 23 cm, deb. 11 cm

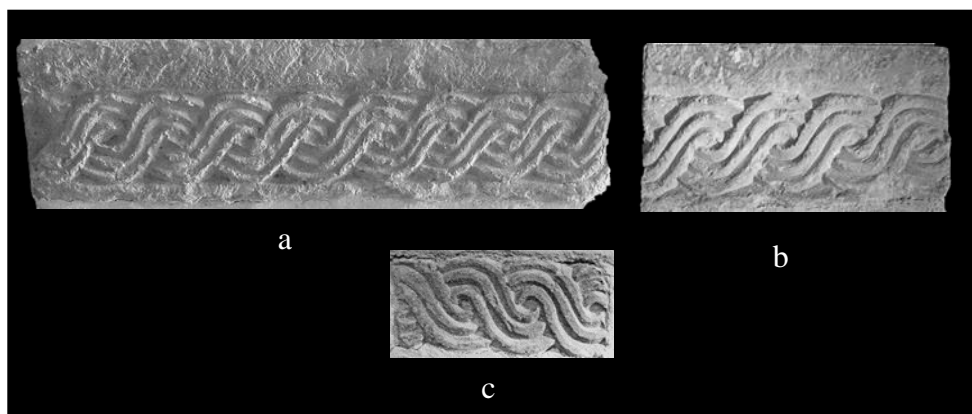
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su vjerojatno preneseni s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da su već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađeni u oltar i desni dio ograde stubišta kriptе župne crkve.

Opis: Dio arhitrava a na lijevoj je strani odlomljen u ravnoj okomitoj liniji, a na desnoj ukoso, prema donjem rubu. Ulomci b i c odlomljeni su u ravnoj liniji i zajedno s dijelovima kamene skulpture različitih stilskih razdoblja složeni u stipes oltara kriptе. Prema izgledu i ujednačenim dimenzijama fragmenata zaključuje se da su pripadali istom arhitravu. Prednja mu je strana bila podijeljena u tri dijela. U gornjoj se zoni svakog ulomka sačuvalo po pet kuka nagnutih udesno, što ukazuje na izvorni položaj grede na lijevoj strani tabeacije. U sredini je široka, glatka traka, a na dnu ostatak uredno klesane troprute dvotračne pletenice. Glavice kuka višestruko su zavijene, slojevi su ujednačeni, klesani koso položenim dlijetom i bez cezure se pružaju u visoku, dvostruku nogu. Dinamični odnosi svjetla i sjene postignuti su varijacijama dubine i kosine reza dijelova kuka, na način da je presjek prutaka zavojnice i nožica zaobljeno klesan, dok im je obris okomit na uglačanu pozadinu vidljivu u razmacima

kuka. Ovako komponirane grede s elegantnim, visokim i razdvojenim nožicama kuka u južnoj je Istri početkom 9. st. izrađivala *Istarska internacionalna klesarska radionica*, a kao najbliže analogije u morfološkom i izvedbenom smislu, ističu se fragmenti greda iz Pule (**kat. XI.27, 30, kat. V.5**) i arhitrav s natpisom svećenika Leopardlisa iz Poreča (**slika 60**). Spoliji iz kripe u Balama vjerojatno su preneseni s obližnjeg lokaliteta samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike, na kojem je pronađen veći broj ulomaka prepoznatih kao dio spomenute produkcije. Dataciju arhitrava kojemu su pripadali opisani dijelovi u početak 9. st. potvrđuje i anepigrafska traka u sredini grede, koja već u drugom desetljeću 9. st. najčešće dobiva posvetni ili donatorski natpis, koji je u ovom slučaju izostao.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T7/7, T5/b,c; M. VICELJA, 1990b (II), 4.

XXXIX.17. a,b,c Tri ulomka donjeg dijela arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađeni u stubište kripe župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 41 cm, vis. 12 cm

b) šir. 16 cm, vis. 7 cm

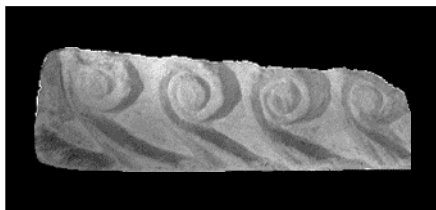
c) šir. 11 cm, vis. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su vjerojatno preneseni s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike. Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da su već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađeni u ogradu stubišta kripe župne crkve.

Opis: Iako je B. Maručić ulomke opisao kao dio prozorskoga okvira nema sumnje da se radi o fragmentima arhitrava kojima je odlomljena gornja zona s kukama. Na takav zaključak upućuje i ostatak glatke trake srednjeg registra sačuvan na dva ulomka. Taj je detalj ujedno i potvrda atribucije ulomaka *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, kojoj su svojstveni trilobno komponirani arhitravi, poput prethodno opisanih (**kat. XXXIX.16**), ugrađenih u dijelove kripe iste crkve.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 100, T7/3.

XXXIX.18. Ulomak gornjeg dijela arhitrava

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u stubište

kripe župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26 cm, vis. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u ogradu stubišta kripe župne crkve. Izvorno porijeklo ulomka nije poznato.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je s bočnih i s donje strane. Sačuvan je samo do niza kuka nagnutih ulijevo, što znači da je greda kojoj je pripadao stajala na desnoj strani oltarne ograde. Glavice kuka uredno se odmotavaju od naglašenog središta prema dvostrukim, razdvojenim nožicama. Kuke se u dnu dodiruju, a prostori među njima su uglačani. Morfološke i izvedbene karakteristike reljefa ukazuju na to da je ulomak nastao u okviru *Istarske internacionalne klesarske radionice*, ali su na njemu, za razliku od prethodno opisanih arhitrava, nožice kuka snažnije razmaknute, kao na zabatnom luku iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.3**) i fragmentu grede iz crkve sv. Vida na Kaštelu u Puli (**kat. V.5**). Potonja je greda u srednjem registru imala natpis, a on se ne pojavljuje na djelima

spomenute radionice prije njenog spajanja s *Radionicom pulskih ciborija*, krajem prvog desetljeća 9. st., pa se, budući da način klesanja kuka u sva tri slučaja odaje isti majstorski „rukopis“, može zaključiti da je ulomak arhitrava iz Bala naručen nešto kasnije ili da je prenesen s nekog drugog lokaliteta, a ne iz samostana sv. Marije Velike.

Bibliografija: neobjavljen

XXXIX.19. Ulomak vijenca pluteja ili pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ugrađen u lijevu stranu ograde stubišta kripe župne crkve u Balama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 19 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Okolnosti nalaza nisu poznate, ali se zna da je ulomak već u 19. st., po nalogu župnika Deperisa, ugrađen u lijevi dio ograde stubišta kripe župne crkve. Vjerojatno je prenesen s obližnjih ruševina bazilike sv. Marije Velike, gdje su pronađeni dijelovi skulpture istih izvedbenih i morfoloških osobina.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Iz ostatka reljefne dekoracije dade se zaključiti da je prednja strana bila ukrašena dvjema troprutim dvotračnim pletenicama koje su pratile uzdužni rub pilastra ili vijenca pluteja i u pravilnim se razmacima križale na središnjoj osi. Izvedbeno i morfološki identičan motiv izveden je na integriranom pilastru i vijencu jednog pluteja iz bazilike sv. Marije Velike (**kat. XL.51**), kojemu je možda pripadao i ovaj ulomak, te ga zbog navedenog valja jednako datirati i pripisati istoj produkciji.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 99, T6/5.

XL. Bale – samostanska bazilika sv. Marije Velike kraj Bala

Ostaci samostanskog kompleksa i crkve sv. Marije Velike nalaze se nedaleko od Bala, uz staru cestu koja vodi od Pule prema Rovinju. Prirodne osobine reljefa i lokacija na kojoj je smješten kompleks, na blagom povišenju usred plodnih zaravni, omogućile su samodostatnost zajednice redovnika i kvalitetan nadzor nad okolnim pomorskim i kopnenim putevima. U pisanim se izvorima lokalitet pojavljuje 1177.,¹²³⁸ a spominju ga i stariji putopisci, poput G. F. Tomasinija.¹²³⁹ O značaju lokaliteta u pučkoj tradiciji i vjerovanjima svjedoči činjenica da je nad ostacima srednjeg broda porušene bazilike, krajem 18. st., podignuta manja barokna crkva, koja i danas postoji.

U znanstvenu je literaturu crkvu sv. Marije Velike uvrstio A. Mohorovičić, 1957., koji je tom prigodom objavio i približni tlocrt ostataka zidova prvotne građevine, koji su se dobro vidjeli uokolo barokne crkve. Na temelju konstruktivnih elemenata i tipoloških karakteristika čije je analogije pronašao u crkvi Sv. Mihovila na Vrhcu kraj Pule, zaključio je da je prva crkva bila „starokršćanska“ i da je nastala u razdoblju između 6. i 8. st.¹²⁴⁰ Iako se referirao na Mohorovičićeve zaključke i analogije, a uočio je i pojedine građevne elemente za koje je i sam utvrdio da su karakteristični za karolinško razdoblje, A. Šonje je smatrao da je bazilika Vele Gospe izgrađena u 9. ili 10. st.¹²⁴¹ Početkom 1980-ih provedeno je prvo manje arheološko istraživanje lokaliteta, tijekom kojega je pronađeno nekoliko predromaničkih ulomaka, čiji je nastanak B. Marušić smjestio u 9. i 10. st., a pojedine je ulomke datirao čak u 11. st.¹²⁴² Sustavna arheološka istraživanja, kojima su obuhvaćeni bazilika, ali i okolni samostanski kompleks, provedena su od 1995. do 1999., a svi nalazi redovito su objavljivani u nizu znanstvenih publikacija.¹²⁴³ Utvrđeno je da je crkva podignuta krajem 8. st., nad slabo

¹²³⁸ B. Schiavuzzi navodi da je tom godinom datiran dokument povezan uz legendu koja kaže da je 1177. papa Aleksandar III. odsjeo u benediktinskome samostanu sv. Marije Velike. Vidi: **B. SCHIAVUZZI**, „Attraverso...“, str. 98.

¹²³⁹ **G. F. TOMMASINI**, „De' commentarij...“, str. 480.

¹²⁴⁰ **A. MOHORVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 492-493, (T-10).

¹²⁴¹ **A. ŠONJE**, *Crkvena arhitektura...*, str. 84.

¹²⁴² **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 81-104.

¹²⁴³ **M. JURKOVIĆ – J.-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1; **P. CHEVALIER – M. JURKOVIĆ – I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2. Pojedinačni rezultati kampanja arheoloških istraživanja na lokalitetu sv. Marija Velika kraj Bala objavljeni su u časopisima: *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité tardive* (1996 – 2000.), *Hortus Artium Medievalium* (1996 – 2000.), *Hrvatski arheološki godišnjak* (2005 – 2008.), *Comptes rendus des séances de*

sačuvanim ostacima antičkoga arhitektonskoga sklopa, možda *villae rusticae*. Bila je to trobrodna bazilika s trima polukružnim, istaknutim apsidama poligonalnog vanjskog plašta, a brodove su dijelile kolonade od šest pari stupova, čiji su monumentalni kapiteli uglavnom pronađeni *in situ*. Na temelju ostataka bazamenata dviju oltarnih ograda i heterogenih ulomaka kamenoga namještaja zaključeno je da su tijekom predromaničkoga razdoblja vršene intervencije u prezbiterialnom dijelu crkve, dok je iskopavanjem na zapadnome dijelu, ispred pročelja barokne građevine, utvrđena kontrakcija prve crkve u dužini od jednog i pol interkolumnija, koja se dogodila u kasnijem razdoblju srednjeg vijeka.¹²⁴⁴ Vjerojatno je u isto vrijeme, krajem 11. ili u 12. st., sagrađen i zvonik u jugozapadnome uglu bazilike, a promijenjen je i liturgijski namještaj svetišta, pa je oltarna ograda pomaknuta za jedan interkolumnij zapadnije i protegnuta na sva tri broda. U takvom je obliku crkva korištena vjerojatno do 16. st., kada je napuštena, pa ju Tommasini polovinom 17. st. već opisuje kao ruševinu. U gabaritima srednjeg broda druge građevne faze bazilike podignuta je 1789. barokna crkvica, koja je napuštena u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, a već polovinom 20. st. bila je bez krova. Barokna je crkva zauzela otprilike 4/5 glavnog broda izvorne crkve, a pri njoj je gradnji korišten materijal starije crkve.¹²⁴⁵

Arheološka istraživanja s kraja 20. st. obuhvatila su i područje uokolo crkve, na kojemu je potvrđeno postojanje velikog benediktinskog samostanskog kompleksa, vjerojatno prvog kojega su Karolinzi osnovali u Istri, krajem 8. st., a koji je, čini se „jedan od najranijih europskih primjera karolinških samostana prostorno organiziranih oko samostanske crkve i središnjega klaustara“, uređen sukladno odredbama vezanim uz reformu redovničkoga života, donesenim na koncilu u Indenu, 816.¹²⁴⁶

l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres (1999.) i Zborniku Porečkog susreta arheologa (2006/2008.). Rezultati istraživanja srednjovjekovnoga naselja Guran i njegovih crkvi objavljujani su u časopisima: *Genava* (2003 – 2009.), *Hortus Artium Medievalium* (2003 – 2013.), *Hrvatski arheološki godišnjak* (2005 - 2010.), *Histria antiqua* (2011.), *Melanges de L'Ecole française de Rome - Moyen Age* (2009.), *L'Archéo-Thema. Revue d'archéologie et d'histoire* (2009.), *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archaologische Forschungen im Ausland. Jahresbericht* (2004 – 2013.) te u Zborniku Porečkog susreta arheologa (2006/2008.). Radovi o crkvama Galijane publicirani su u *Hrvatskom arheološkom godišnjaku* (2009.) i u *Bulletin du Centre d'études médiévales d'Auxerre* (2010.). Svi članci koautorski rad M. Jurkovića i hrvatskih i francuskih arheologa koji su sudjelovali u istraživanjima na pojedinim lokalitetima (I. Matejčić, J-P. Caillet, P. Chevalier, J. Terrier, I. Marić, I. Basić, L. Fiocchi, M. Čaušević-Bully, S. Bully).

¹²⁴⁴ **M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1, str. 168.

¹²⁴⁵ **Ibid.**, str. 171-172.

¹²⁴⁶ **M. JURKOVIĆ**, „Arhitektura...“, str. 171; **M. JURKOVIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, str. 16-19; **I. MATEJČIĆ - M. JURKOVIĆ**, *Lapidarij u Balama*, str. 12-24; **M. JURKOVIĆ – J-P. CAILLET – I. MATEJČIĆ – P. CHEVALIER – I. MARIĆ – N. MARAKOVIĆ**, *Velika Gospa*, vol. 1, str. 171-172.

XL.1. Ulomci arhitrava

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV- 98/321a-b, 98/362, 97/194.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 43 cm, vis. 21 cm, deb. 13 cm

b) šir. 50 cm, vis. 21 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1997. i 1998., tijekom arheoloških istraživanja lokaliteta sv. Marije Velike kraj Bala, koja su provođena u okviru projekta Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Arhitrav je odlomljen s oba kraja. Tri se ulomka spajaju u lomu, dok je četvrti pripadao istom arhitravu, ali se ne spaja s prethodnima. S donje se strane nalazi uski uzdužni utor za pričvršćivanje na ostatak trabeacije. Reljefno je polje uokvireno letvicama. U donjem dijelu kontinuirani je niz plitko klesanih, troprutih perca, a nad njima je red troprutih lukova koji se u dnu dodiruju. U prostore segmentnih trokuta između lukova i gornje letvice smještena je po jedna istaknuta polukuglica.

Opisani ulomci arhitrava već su prilikom pronalaska nedvojbeno pripisani *Majstoru kapitela iz Bala*, na čiji „rukopis“ upućuju nesiguran duktus klesanja, izrazito plitko uklesavanje pozadine i zaobljen presjek pleternih traka, kao i motiv plastično oblikovanih polukuglica u međuprostorima, kakve se pojavljuju i na kapitelima kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala. *Radionica Majstora kapitela iz Bala* klesala je kompletnu arhitektonsku plastiku bazilike, a nalaz opisanog arhitrava i još nekih dijelova pergule svjedoče da je paralelno s izgradnjom crkve, krajem 8. st., ista grupa majstora izradila i dijelove liturgijske skulpture.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 151-152; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 84-85.

XL.2. a-h. Osam neukrašenih pilastara oltarne ograde

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala (?)*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/9, 95/30, 95/51, 96/66, 96/67, 96/56, 97/279, S-3043.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 38,5 cm, vis. 60 cm, deb. 13 cm

b) šir. 38 cm, vis. 40,5 cm, deb. 13 cm

c) šir. 35 cm, vis. 95 cm, deb. 14 cm

d) šir. 43 cm, vis. 106 cm, deb. 12,5-13 cm

e) šir. 18-19 cm, vis. 99 cm

f) šir. 29 cm, vis. 52,5 cm, deb. 13 cm

g) šir. 37 cm, vis. 39 cm, deb. 16,5 cm

h) šir. 28 cm, vis. 66,5 cm, deb. 12cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak S-3043 pronašao je B. Marušić, tijekom arheoloških istraživanja lokaliteta 1982. Ostali ulomci pronađeni su tijekom arheoloških kampanja pod vodstvom Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS) od 1995. do 1997.

Opis: Većina je ulomaka odlomljena s donje ili gornje strane, a samo je jedan (e) znatnije oštećen tako da mu nije poznata ukupna debljina. Tri ulomka imaju spojni utor s lijeve strane (c, g, h), dva s desne (b, f), a dva s obje (a, d). Stranice pilastara lišene su reljefnih dekoracija temeljem kojih bi se moglo utvrditi radioničko porijeklo. Budući da su ukrašeni pilastri iz bazilike sv. Marije Velike pripisani opusu *Južnoistarske kontinentalne radionice*, može se pretpostaviti da je opisane glatke pilastre, ukoliko su bili dijelom predromaničke

oltarne ograde, izradila *Radionica Majstora kapitela iz Bala*, što znači da bi ih trebalo datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 103 (T19/4); M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 138-140.

XL.3. Kapitel oltarne ograde s dijelom stupića

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kript a župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/61

Materijal: vapnenac

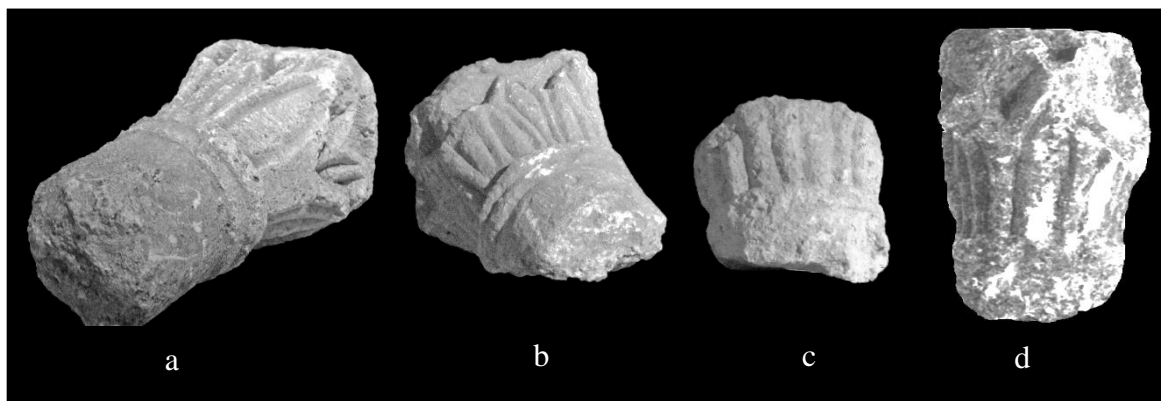
Dimenzije: ukupna vis. 40 cm, vis. kapitela 19 cm, ϕ 16,5-17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1996. u blizini bazilike sv. Marije Velike, u okviru sustavnih arheoloških istraživanja pod vodstvom Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane, tako da je sačuvano oko 20 cm stupića ispod dvostrukog prstena, koji ga je dijelio od kapitela koji je oštećen sa svih strana. Na jednom je kutu dekoracija kapitela sačuvana u punoj visini, tako da se može razaznati ugaoni list zaobljenog vrha, načinjen usporednim mesnatim prutcima. Iznad lista se raspoznaje ostatak odbijene volute, sljubljene uz kalatos, a nad njom komadić dvostruke abakove ploče. Na morfološkoj i izvedbenoj razini ulomku iz Bala bliski su nešto bolje sačuvan kapitel (**kat. XXXIII.8**) iz trobrodne bazilike nepoznatog titulara u Guranu i jedan pronađen u bazilici sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.19**). Prva dva kapitela, nastala krajem 8. st., pripisana su *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, dok je treći izradila *Pulska gradska radionica* početkom 9. st. Uspostava takve relativne kronologije dokazuje da su se pojedini likovni predlošci širili iz zaleđa prema gradu, u ovome slučaju vjerojatno posredstvom klesara koji u potrazi za poslom prelazi iz jedne u drugu radionicu.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 146.

XL.4. a-d Četiri kapitela oltarne ograde

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/100 + 98/377, 98/347, 98/361, M-3.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 33 cm, Φ stupića 13 cm, vrh kapitela 16x16 cm, vis. pridruženog ulomka stupića 18 cm

b) ukupna vis. 25 cm, Φ stupića 13 cm, vrh kapitela (sač.) 13,5x13,5 cm

c) ukupna vis. 16 cm, Φ stupića 13 cm, vrh kapitela (sač.) 15x15 cm

d) ukupna vis. 33 cm, Φ stupića 14 cm, vrh kapitela (sač.) 16x16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja od 1995. do 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva su kapitela sačuvana u punoj visini, a na preostala dva je jače oštećen ili odlomljen gornji dio. Na svima je sačuvan i dio integriranoga stupića ispod širokog dvostrukog prstena. Donji dio kapitela ukrašen je vijencem od osam mesnatih, ušiljenih listova naglašene središnje žile, koji se blago šire od korijena prema vrhu, ne odvajajući se od kalatosa. Kutni listovi su neznatno širi od onih na sredini svake stranice. Između vrhova listova izrastaju malene dvostruke volute, koje sežu do nerasčlanjenog abaka i glavicama se dodiruju nad vrhom svakog lista. Opisani se kapiteli mogu pripisati *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, čije se odlike prepoznaju u zatvorenoj formi ulomaka, odabiru detalja poput malenih voluta koje se, priljubljene uz poledinu, pomaljavu iz drugog plana, te načinu klesanja rubova i žila listova masivnim prutcima zaobljena presjeka, kao na pojedinim kapitelima kolonade, ali i

ulomcima pluteja iz kripe župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2-7**). *Radionica Majstora kapitela iz Bala* sudjelovala je u gradnji bazilike sv. Marije Velike i izradi dijela liturgijske skulpture prve faze opremanja crkve, krajem 8. st., pa se u to razdoblje datiraju i opisani kapiteli oltarne ograde.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 146-148; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2009, 86.

XL.5. a,b Dva ulomka prsobrana ambona

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
kripta župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/325 + 328

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 13 cm, vis. 20 cm, deb. 9 cm

b) šir. 14 cm, vis. 12 cm, deb. 9 cm

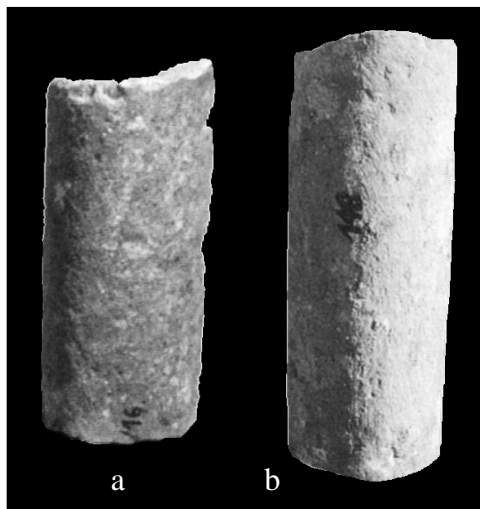
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheološke kampanje 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci su odlomljeni sa svih strana, ne spajaju se u lomu i blago su zaobljeni. Na većem se sačuvao dio reljefne kompozicije koju je činila velika glatka i izbočena kružnica od koje se prema jednom kutu odvaja malena voluta. Unutar kruga se nalazi nepravilno izveden latinski križ profiliranih rubova. Na manjem je ulomku dio iste kružnice i ostatak nekog nerazpoznatljivog elementa.

Asimetrično, nevješto oblikovanje križa nalikuje križevima izvedenim na impostima bifora bazilike sv. Marije Velike, koji su pripisani *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, a na „rukopis“ njenih klesara ukazuje i voluta koja se odvaja od kruga kao da je na nj nalijepljena. Iz tog razloga i ovi se ulomci pripisuju istoj produkciji i datiraju u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 156.

XL.6. a,b Ulomci stupića oltarne ograde

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/16 + 97/148

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 32 cm, ϕ stupa 14 cm

b) vis. 40 cm, ϕ stupa 13-14 cm

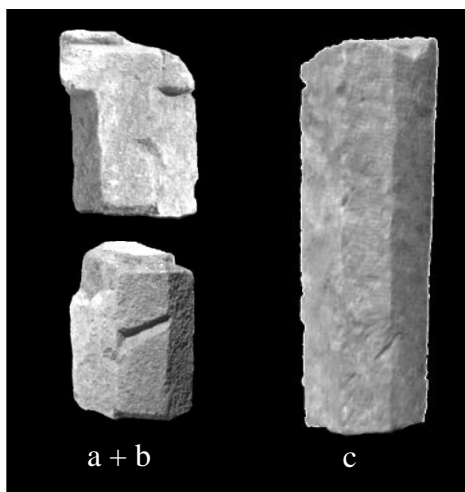
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni

tijekom arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva su ulomka odlomljena s oba kraja i spajaju se u lomu. Pripadali su stupiću okrugloga presjeka i vjerojatno su bili integrirani s pilastrom i kapitelom oltarne ograde. Zbog prirode predmeta, lišenog reljefnih dekoracija nije moguće utvrditi kojoj su klesarskoj produkciji ulomci pripadali.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 141-142.

XL.7. a-d Ulomci stupića oltarne ograde poligonalna presjeka

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/110 + 98/320 + 323 + 99/437

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a + b) vis. 39 cm, ϕ stupa 14 - 15 cm, baza 15 x 16 cm

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

c) vis. 43 cm, ϕ stupa 14 cm

d) vis. 14 cm, ϕ stupa 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva se ulomka oktogonalnog presjeka spajaju u lomu, dok su preostala dva pripadala cjelini stupa, ali se ne spajaju s preostalima. Na jednom je ulomku sačuvan ostatak kvadratne baze, visoke 6 cm. Ostaci nejednakih utora na tijelu stupa ukazuju na to da je načinjen preklesavanjem komada skulpture iz ranijih razdoblja. Budući da se radi o specifičnim dijelovima oltarne ograde, na kojima nema reljefnih dekoracija, nije moguće utvrditi kojoj su klesarskoj produkciji pripadali.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 141-142.

XL.8. a,b Ulomci stupa oltarne ograde poligonalna presjeka

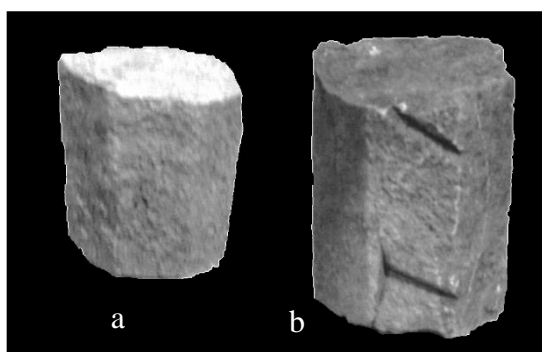

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/327, MM 43

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 15 cm, ϕ stupa 13,5 cm

b) vis. 17 cm, ϕ stupa 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva se ulomka oktogonalnog presjeka ne spajaju u lomu. Na jednoj od ravnih stranica većega ulomka vidljivi su ostaci utora, koji ukazuju na to da je načinjen preklesavanjem komada skulpture iz ranijih razdoblja. Zbog izostanka predromaničkih reljefnih ukrasa nije moguće utvrditi pripadnost radioničkom opusu.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 145-146.

XL.9. a-f Ulomci stupića oltarne ograde

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/257, 97/208, 95/18, 98/380, 99/419, 99/420

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 31 cm, ϕ stupa 15,5-16,5 cm

b) vis. 15 cm, ϕ stupa 16,5 cm

c) vis. 17 cm, ϕ stupa 18 cm

d) vis. 18 cm, ϕ stupa 13 cm

e) vis. 22 cm, ϕ stupa 15 cm

f) vis. 11 cm, ϕ stupa 15,5-16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci okrugloga ili poligonsnog presjeka međusobno se ne spajaju u lomu, a nije moguće niti povezivanje uz pilastre kojima su mogli pripadati. Izostanak reljefnih dekoracija ne dozvoljava povezivanje uz određenu klesarsku produkciju.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 142-145.

XL.10. Gornji dio stupića oltarne ograde

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/474

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 22 cm, ϕ stupa 14 cm, ϕ prstena 15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1999. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom

sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Stupić je odlomljen s donje strane. Na vrhu je sačuvan ostatak dvostrukog, stepenasto profiliranog prstena. Na gornjoj se strani nalazi rupa za spajanje s kapitelom. Zbog izostanka reljefne dekoracije koja bi ukazivala na specifičan majstorski „rukopis“ nije moguće utvrditi koja ga je radionica klesala.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 144.

XL.11. a,b Dva ulomka stupića oltarne ograde

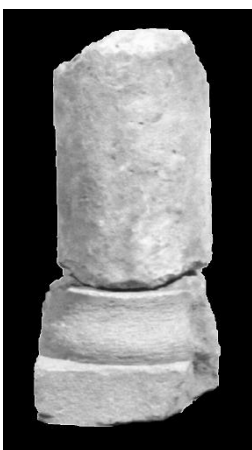

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/49 + 98/341

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 15,5 cm, ϕ stupa 15,5-16,5 cm, baza 21x21 cm

b) vis. 23-28 cm, ϕ stupa 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Stupić je odlomljen s obje strane, a na donjoj se u lomu spaja s drugim ulomkom na kojemu se sačuvao dio okrugle baze i dio vrha pilastra. Maleni ostatak reljefne dekoracije na jednome kutu pilastra nije dostatan za komparativnu analizu i atribuciju određenoj produkciji.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 144-145.

XL.12. Ulomak stupića oltarne ograde s dijelom pilastra

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/287a-b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 28 cm, širina 17 cm, ϕ stupa 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških kampanja 1997. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak čine jedan veći i jedan manji fragment koji se spajaju u lomu. Sačuvao se samo dio kuta pilastra kvadratnoga presjeka s dijelom okrugle baze integriranoga stupića. Izostanak reljefne dekoracije onemogućava atribuciju određenoj klesarskoj produkciji.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 146.

XL.13. Ulomak stupića oltarne ograde ili nedovršeni kapitel

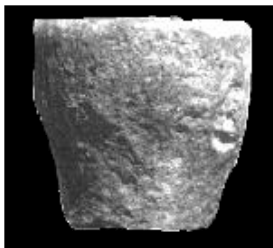

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/379

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 18 cm, ϕ dolje 13 cm, ϕ gore 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških kampanja 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane. Od dna se konusno proširuje prema ravnoj gornjoj stranici. Moguće je da je u ovome obliku činio gornji dio stupića oltarne ograde, ali je isto tako moguće i da se radi o komadu iz kojega je tek trebao biti načinjen kapitel, što se iz nekog razloga nije dogodilo. Izostanak reljefne dekoracije onemogućava atribuciju ulomka.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 143.

XL.14. Ulomak stupića oltara

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/219

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 20 cm, ϕ stupića 8-8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških kampanja 1997. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Stupić je odlomljen na oba kraja. U gornjem se dijelu sačuvao ostatak glatkog prstena nad kojim se nastavljao integrirani kapitel, što ipak nije dovoljno za atribuciju određenoj produkciji.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 143.

XL.15. Sedamnaest neukrašenih ulomaka stupića oltara i oltarnih ograda

Produkcija: nepoznata

Datacija: kraj 8. st. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/94, SMV-97/170 + 188, SMV-97/203a,b + 98/381 + 97/262, SMB-97/227 + 386 + 97/251, SMV-98/304, SMV-99/422, SMV-99/466, SMV-99/472, SMV-98/393, SMV-99/424, SMV-99/488.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: Ulomci stupića različite su visine. Promjer stupića oltarnih ograda iznosi između 14 i 18 cm, a stupića oltara između 8 i 13,5 cm.

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom više arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci su kružnog presjeka. Pojedini fragmenti se spajaju u lomu. Promjer stupića uglavnom se smanjivao pri vrhu. Zbog izostanka reljefnih dekoracija ulomke nije moguće sa sigurnošću pripisati niti jednoj od radionica koje su opremale lokalitet.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 104-107.

XL.16. Menza oltara

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/383a,b + 384

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 200 x 98 cm, **debljina ruba** 12 cm, **debljina na sredini** 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni u sjevernome dijelu portika samostana tijekom arheoloških kampanja 1998. na lokalitetu kompleksa sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS). Iako je ploča bila razlomljena, svi su fragmenti stajali na pripadajućim mjestima.

Opis: Dvadeset i šest ulomaka pripadalo je istoj menzi oltara, reupotrijebljenoj za grobnu ploču. Glatko središnje polje uokvireno je stepenastom profilacijom. Atribucija menze nije moguća zbog nedostatka čvrstih parametara za usporedbu.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 111; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2009, 81.

XL.17. a-c Ulomci tri menze oltara

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/26, S-3580, SMV-97/182

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 93 x 76 cm, **deb.** 11 cm

b) šir. 63 x 38 cm, **deb.** 10,5 cm

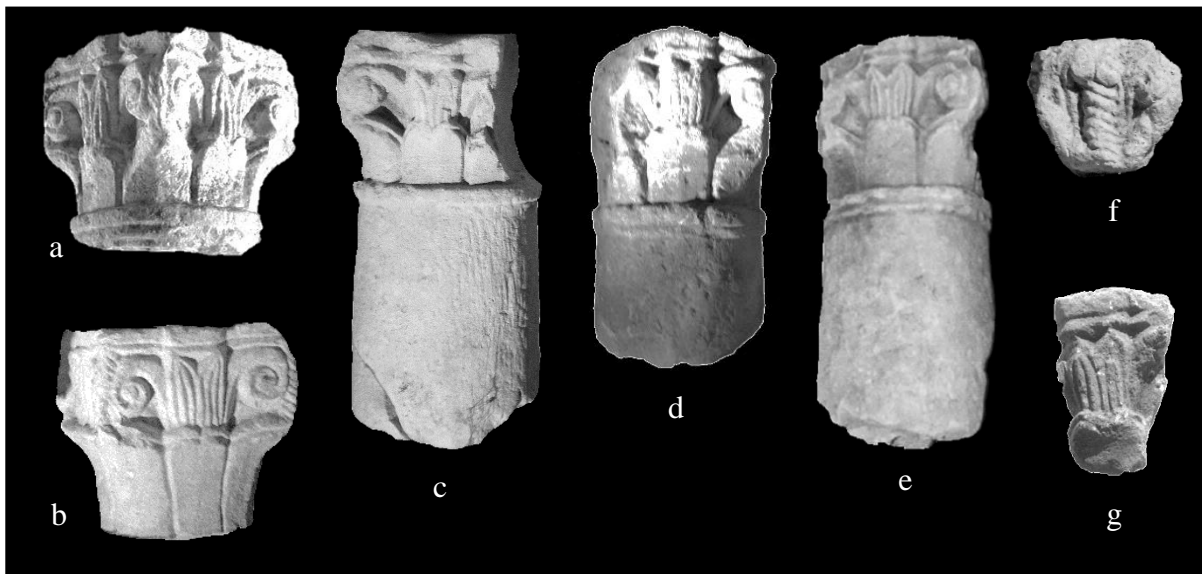
c) šir. 28 x 28 cm, **deb.** 6,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Jedan je ulomak (b) pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena, osamdesetih godina 20. st., a dva su pronađena tijekom arheoloških kampanja 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci neukrašenih ploča pripadali su trima menzama oltara. Svaka od njih je imala veće ili manje pravokutno udubljenje na donjoj strani. Budući da nema reljefne dekoracije, atribucija određenoj radionici nije moguća.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 102, T-19/2; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 111-112.

XL.18. a-g Sedam kapitela i stupića oltara

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/60, 97/158, 98/298, 98/301 + 394, MM 38, M 10a-b, SMV-99/452

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) vis. 14,5 cm, vis. kapit. 13,5 cm, ϕ dolje 11 cm, gornja strana 13,5 x 13,5 cm

b) vis. 16 cm, ϕ dolje 11 cm, gornja strana 14 x 14 cm

c) vis. 11 cm, ϕ dolje 11 cm, gornja strana (sač.) 14 x 7 cm

d) vis. 26 cm, vis. kapit. 15 cm, ϕ stupa 13,5 cm, gornja strana 14 x 14 cm

e) vis. 21,5 cm, vis. kapit. 13,5 cm, ϕ stupa 12 cm, gornja strana 12 x 12,5 cm

f) vis. 26 cm, vis. kapit. 12 cm, ϕ stupa 11 cm, gornja strana 13 x 10 cm

g) vis. 10,5 cm, ϕ dolje 12 cm, gornja strana 13 x 14,5 cm

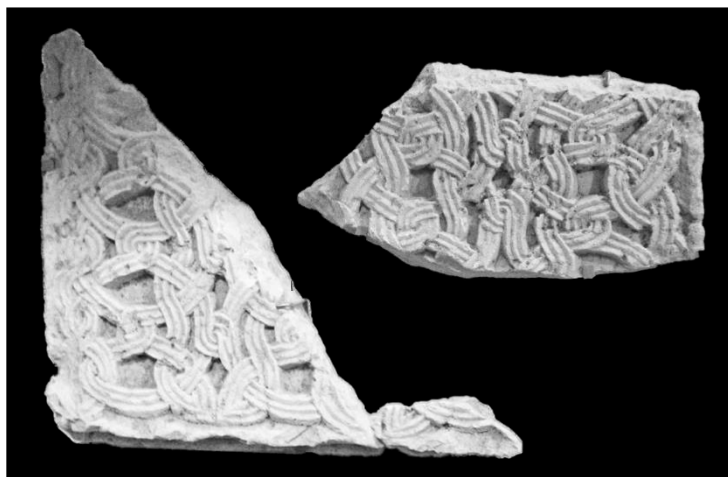
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom više arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Pojedini su primjerci gotovo cjelovito sačuvani, dok se na preostalima razaznaje reljefna dekoracija jednaka bolje sačuvanim ulomcima. Svi ulomci iz ove skupine pripadaju tipu kapitela koji u donjem dijelu ima osam glatkih listova čiji se vrhovi blago pružaju u prostor, odvajajući se od kalatosa. U gornjoj su zoni, na sredini svake stranice, po dva priljubljena, ušiljena lista, naglašenih okomitih žila. Od njih se pružaju po dvije mesnate

volute, koje vrhovima glavica dodiruju odsječak tordiranog užeta na kutu kapitela. Abakova ploča je dvoslojna i raščlanjena. Prostori između voluta i listova duboki su, detalji listova klesani su plitko, a volute koso položenim dlijetom. Razdjelnu liniju kapitela i stupa čini glatki jednostruki ili dvostruki prsten. Morfološke i izvedbene karakteristike opisanih kapitela različite su od onih koje je klesala *Radionica Majstora kapitela iz Bala* (**kat. XL.3-4**), ali su jednake kapitelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pronađenim na drugim lokalitetima, od kojih su najbolje sačuvani oni iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.16-18**). Duboko uklesavanje međuprostora pojedinih elemenata, gotovo do perforacije i trodimenzionalnog oblikovanja voluta, ukazuje na vješta klesara, školovana u radionici koja njeguje tradicije i tehnike prethodnih epoha, a takvi su majstori djelovali u *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, kojoj se pripisuje velik dio liturgijske skulpture prve faze opremanja bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, pa tako i opisani stupići oltara s pripadajućim kapitelima.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ, 2000/2, 24; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 107-109; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 82-83.

XL.19. Četiri ulomka pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/108a-c + 98/297

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 46 cm, vis. 56 cm, deb. 12 cm

b) šir. 53 cm, vis. 27,5 cm, deb. 12 cm

c) šir. 18,5 cm, vis. 8 cm, deb. 12 cm

d) šir. 17 cm, vis. 15 cm, deb. 6 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom više arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu, ali se prema specifičnome reljefnom motivu mogu pripisati istom pluteju. Na lijevoj strani najvećega ulomka nalazi se pero za umetanje u utor pilastra, a na donjoj je sačuvan dio rubne letvice glavnog polja, kakva se nalazi na još dva fragmenta. Četvrti je odbijen sa svih strana, a vjerojatno se nalazio negdje u sredini pluteja. Čitavo glavno polje prekrivala je uobičajena predromanička mreža učvorenih krugova, zapravo rombova konkavnih stranica. U nju su upletene okomite valovite trake, čime je dobiven zgusnutiji i nemirniji izgled kompozicije. Dijelovi neukrašene površine veoma su mali i duboko uklesani, a rubovi pleternih traka oštih presjeka prutaka, klesani su okomito. Usložnjavanje i zbijanje motiva, uredan i siguran duktus klesanja, kao i izvedba kompozicije točno prenesene s predloška, ukazuju na vrlo spretna i kvalitetna majstora, koji maštovitom kombinacijom uobičajenih, jednostavnih pleternih ornamenata udovoljava strahu od praznog prostora. Sve navedeno ukazuje na to da je plutej nastao u krugu *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je radila na opremanju ovog lokaliteta krajem 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 119.

XL.20. Dio vijenca pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/385

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 26,5 cm, deb. 8-9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Sačuvan je dio lijevog kraja vijenca pluteja. Nedostaje mu gornji lijevi kut. Središnje je polje bilo uokvireno letvicama i ukrašeno dvostrukim nizom učvorenih, isprepletenih troprutih krugova. Rješenje oblikovanja kraja jednog niza krugova na način da se traka koja ga čini savija i pruža uz okomitu rubnu letvicu, umjesto da se krajevi prekidaju u kutovima, često se susreće na pilastrima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, ukrašenim učvorenim nizovima krugova i cik-cak traka. Motiv blizak opisanome, na istovjetan je način klesan na dva ulomka pilastra iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.2-3**), koju je također opremala spomenuta radionica. Da ulomak valja pripisati navedenoj produkciji svjedoče i vrlo visoka razina vještine klesanja, zgusnuti preplet s malo vidljive pozadine i besprijeekorna izrada prutaka i petlji. Slijednom navedenog, ulomak se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 119.

XL.21. a-e Rubni dijelovi pluteja

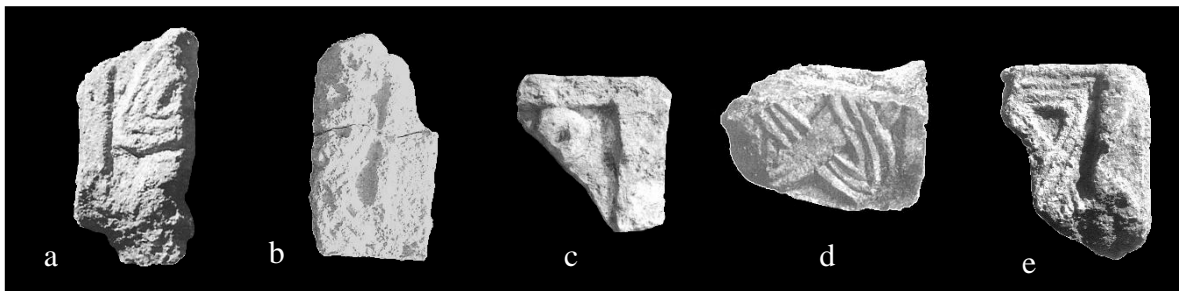

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptička župna crkva u Balama

Inv.br.: SMV-96/70a,b, 97/254, 97/217, 98/317, M 6

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 21 cm, vis. 41 cm, deb. 9,5 cm

b) šir. 14 cm, vis. 26,5 cm, deb. 9 cm

c) šir. 17 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

d) šir. 11 cm, vis. 18 cm, deb. 12,5 cm

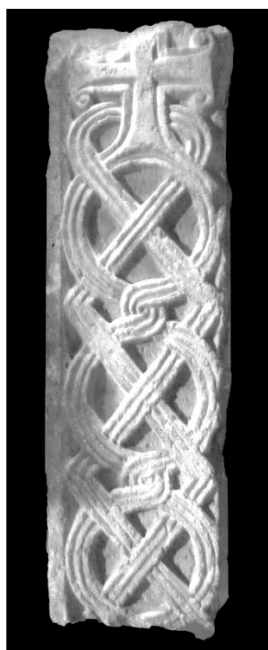
e) šir. 13 cm, vis. 10 cm, deb. 5,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom više arheoloških kampanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Svi su ulomci odlomljeni s dvije ili tri strane, a na preostalima im se sačuvao dio rubne letvice. Ulomci nisu pripadali istome pluteju, ali se prema načinu izvedbe sačuvanog reljefnoga motiva, mogu pripisati istoj radionici. Pozadina je duboko uklesana, bridovi traka na nju su okomiti, a presjeci prutaka u obliku obrnutog dvostrukog slova W. Izuzetak predstavlja ulomak c, u čijem je kutu ostatak nekog kružnog motiva zaobljena presjeka. Ulomcima a i b površina je nešto jače oštećena, zbog čega se profil prutaka čini nižim. Budući da se od svih dosad pronađenih ulomaka pluteja iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala niti jedan ne povezuje uz *Radionicu Majstora kapitela iz Bala*, te da su fragmenti motiva i njihova izvedbena razina usporedivi s ulomcima skulpture iz prve faze opremanja crkve, zaključuje se da ih valja atribuirati *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et. al.), 2007, 123, 129-130, 132.

XL.22. Pilastar s reljefnim križem

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3033

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24,5 cm, vis. 83,5 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena, osamdesetih godina 20. st..

Opis: Pilastar je oštećen pri vrhu, tako da nedostaje manji dio reljefne kompozicije, a odlomljena mu je i desna rubna letvica prednje stranice. S obje se bočne strane nalaze utori za umetanje pluteja. U vrhu reljefne

kompozicije na licu pilastra nalazi se latinski križ profiliranih rubova i proširenih krajeva hasti, zaključenih malenim volutama. Krajevi donjeg kraka križa prelaze u troprutu traku koja oblikuje niz učvorenih krugova, a u dnu pilastra se presavija i vraća prema gore u izlomljenoj cik-cak liniji, nalik rombovima, te završava iza križa.

Pleterne su trake vrlo precizno i uredno klesane, bridovi su im okomiti na dublje uklesanu pozadinu, duktus je siguran, a crtež simetričan. Visoka majstorska razina izrade reljefa, kao i motiv križa pri vrhu pilastra, podsjećaju na komade liturgijske skulpture koje je u zadnjoj četvrtini 8. st. za pulsku katedralu klesala *Radionica pulskih ciborija* (**kat. I.15a**). Transfer motiva i tehnika iz grada u zaleđe odvijao se posredstvom klesara školovanih u gradskim radionicama, a dio njih je opremao baziliku sv. Marije Velike kraj Bala. Njihova su djela, u koja se ubraja i ovaj pilastar, okupljena u produkciju *Južnoistarske klesarske radionice*. Ranu dataciju pilastra, u kraj 8. st. potvrđuju i malene volute na krajevima hasti, koje se pojavljuju u ranoj fazi predromaničke skulpture, a iz upotrebe potpuno nestaju do početka 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60-61, T-19/7; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-19/7; M. VICELJA, 1990b (II), 74; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 134.

XL.23. Gornji dio pilastra s reljefnim križem

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/29

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 33,5 cm, deb. 15 cm

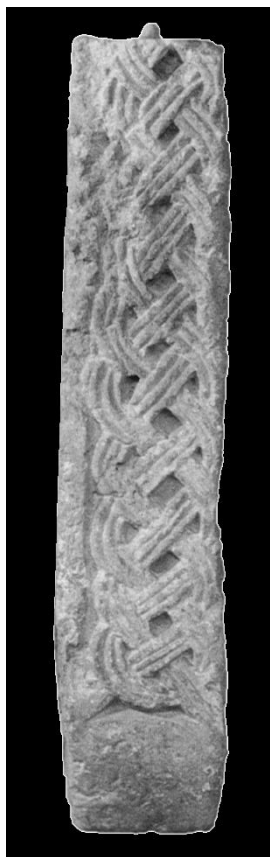
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s donje strane. Stražnja strana mu je pri naknadnoj upotrebi otklesana u polucilindrični oblik, kako bi se prilagodio za funkciju konzole. Istaci prednje ploče ostatak su utora za umetanje pluteja, koji su se nalazili na obje bočne strane pilastra.

Reljefno ukrašena strana bila je obrubljena tankim letvicama, između kojih se protezala višetračna tropruta pletenica, poput mreže. Pri vrhu polja trake su prelazile u donji krak latinskoga križa, proširenih hasti i profiliranih rubova. Identičan križ nalazi se na vrhu reljefnoga polja jednog pilastra koji je kao spolij ugrađen u južni zid pulske katedrale (**kat. I.18**), a klesala ga je *Radionica pulskih ciborija*, koja je često vijence i pilastre ukrašavala motivima gustih pleternih mreža i višetračnih troprutih pletenica, poput ove izvedene na pilastru iz Bala. Osim motiva, na radioničke veze s Pulom ukazuje i vrlo visoka izvedbena razina reljefa te uredno klesanje prutaka, s logičnim završecima traka. Sve navedeno potvrđuje da je pilastar dio opusa *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je na opremanju bazilike sv. Marije Velike radila u vrijeme njene izgradnje, krajem 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 133-134.

XL.24. Pilastar

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3040

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 68,5 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena na području samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, osamdesetih godina 20. st.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjoj strani, a oštećena je i desna, gdje su još vidljivi ostaci utora za umetanje pluteja. Prednja je strana letvičasto uokvirena i ukrašena gustom mrežom ili višetračnom pletenicom od troprutih traka, koje se prekidaju u donjim kutovima polja, iznad neukrašenog usadnika. Opisani motiv istovjetan je prethodnome pilastru (**kat. XL.23**), ali je izvedba reljefa nešto lošija, pa su trake na mjestima nejednako široke, a različito su veliki i razmaci

među njima. Ipak, dublje uklesavanje pozadine i tendencija k zgušnjavanju motiva karakteristični su za *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu*, pa se može pretpostaviti da je

ovaj pilastar klesao jedan od njenih manje iskusnih majstora. Kao i ostali ulomci liturgijske skulpture koju je spomenuta radionica klesala za baziliku sv. Marije Velike, opisani se pilastar datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60-61, T-19/5; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-19/5; M. VICELJA, 1990b (II), 74; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 133-134.

XL.25. Donji dio pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/113

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24,5 cm, vis. 12,5 cm, deb. 13 cm, ukupna vis. 21,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1997. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra s ostatkom neukrašenog usadnika. S obje bočne strane nalaze se utori za umetanje pluteja. Prednje je polje bilo uokvireno glatkim letvicama i ukrašeno reljefnom dekoracijom koju je činio niz učvorenih troprutih krugova, ispresijecan istim takvim cik-cak trakama. Unatoč manjim odstupanjima u širini traka, tehnička razina izrade reljefa prilično je visoka, a duktus klesanja siguran i uredan. Morfološki i izvedbeno reljef opisanog ulomka pilastra usporediv je s prethodno opisanim (kat. XL.22-24) pa se zaključuje da je i on nastao krajem 8. st., kao djelo *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 134.

XL.26. Dio zabata oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/193 + 273

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 59 cm, vis. 24,5 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1997. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Zabat je odlomljen sa svih strana. Nedostaje veći komad na lijevom kraju, desna stopa i vrhovi oba niza kuka na kosim stranicama. Sačuvan je veći dio središnjega trokutastog polja kojim dominira jednostavno profiliran grčki križ, proširenih krajeva hasti. Iznad križa se nalazi stilizirani ljiljanov cvijet, a s desne je strane kratka, valovita, tropruta vitica, od koje se naizmjenice odvajaju malene mesnate volute. Oblinu luka prati letvičasto obrubljena pletenica, urednih i pravilnih kružnih pregiba, klesana pliće nego elementi glavnog polja. Obje su kosine naznačene plastično oblikovanim astragalom iznad kojeg teče po jedan niz kuka vitkih nožica.

Ulomak zabata iz Bala gotovo je identičan zabatu iz Dvigrada (**kat. XLV.9**), što je poslužilo kao jedna od glavnih poveznica na temelju kojih je M. Jurković kompletnu skulpturu prve faze opremanja bazilike sv. Marije Velike i crkve sv. Sofije u Dvigradu pripisao radionici *Majstora kapitela iz Bala*. No, pomnijim proučavanjem svih ulomaka koje je uvrstio u taj opus, zapažena su značajna odstupanja u duktusu klesanja, morfologiji motiva, tehnološkim i izvedbenim karakteristikama, što je navodilo na zaključak da se ipak radi o dvije, kvalitativno različite radionice, koje na nekoliko lokaliteta rade zajedno. Kvalitetnija, *Južnoistarska kontinentalna radionica*, izrasla je na kasnoantičkome naslijeđu i klesarskim tehnikama preživjelim u gradskim radionicama, što se manifestiralo i na njenim reljefima, na kojima se često susreću tradicionalni motivi poput astragala i grčkih križeva, a razina izvedbe njenih djela te sposobnost prilagodbe i adaptacije motiva znatno nadmašuju reljefe koje je klesala baljanska radionica. Posve je jasno da neuredne pletenice s kapitela kolonade ili arhitrava iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.9-10**) nije načinio isti majstor koji je radio ujednačene pregibe i paralelne prutke pletenice koja prati oblinu luka zabata iz Bala, makar oni bili nešto pliće klesani, ili blago razvučeni kao u Dvigradu (**kat. XLV.9**). Razlika je vidljiva i u oblikovanju kuka, a florealani detalj pored križa u glavnom polju zabata, kojeg Jurković ističe kao „potpis majstora“, pojavljuje se na nekoliko komada iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.2, 14**), čija liturgijska skulptura pokazuje sve odlike *Južnoistarske kontinentalne radionice*, a gdje nije pronađen niti jedan ulomak plitko klesanih reljefnih dekoracija, zaobljenih prutaka traka i rahlo postavljenih motiva uz puno neukrašene pozadine, što je istaknuto kao glavne odlike *Radionice Majstora kapitela iz Bala*. Sasvim je ispravno Jurkovićevo mišljenje da je neuobičajene vegetabilne motive pored križa u glavnom polju zabata klesao „majstor začudne maštovitosti“, ali on je pripadao *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, kojoj je „slaba točka“ bila upravo izvedba ptica, koje se inače pojavljuju uz križ, pa ih njeni majstori, za razliku od *Majstora kapitela iz Bala* koji često kleše prepoznatljive golubice, namjerno izbjegavaju klesati. Ulomak zabata iz Bala pripadao je prvoj oltarnoj ogradi bazilike, pa se sukladno tome datira u kraj 8. st., uz atribuciju *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ, 2000/2, 25; M. JURKOVIĆ, 2002, 355; I. MATEJČIĆ-M. JURKOVIĆ, 2002, 20-22; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 149; I. BASIĆ-M. JURKOVIĆ, 2007, 12-13; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 92; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 183-184.

XL.27. Dio arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/25

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 55 cm, vis. 19 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1995. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Arhitrav je odlomljen s oba kraja. S donje i gornje strane naknadno su načinjeni utori u koje su se, pri kasnijoj upotrebi u svojstvu pilastra, umetala pera pluteja. Prednja je strana podijeljena u dvije zone. Dolje je letvičasto uokvireno polje ukrašeno troprutom dvotračnom pletenicom, a gore niz kuka nagnutih udesno, koje ukazuju na izvorni položaj ulomka na lijevoj strani trabeacije.

Savršeno ujednačeni pregibi i prutci pletenice otkrivaju ruku izvježbana majstora, a njegovo se umijeće prepoznaje i u oblikovanju kuka, čije se zavojnice, klesane koso položenim dlijetom, progresivno povećavaju od ishodišta prema stabilnim, jednostrukim nožicama. Prostori između kuka duboko su uklesani i imaju oblik obrnutog jedra, a slične su kukama s nekolicine arhitrava *Radionice pulskih ciborija* (**kat. I.32-33**). Zbog visoke kvalitativne razine izvedbe, na tragu ugledne pulske produkcije, te analogijama s ulomcima arhitrava iz crkve sv. Sofije u Dvigradu (**kat. XLV.10-11**), ulomak se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 149-150; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 84.

XL.28. Ulomci arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/406a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 20 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheološke kampanje 1999. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS). Ulomak je bio reupotrijebljen kao građevni materijal, pri čemu je prednja strana bila izravnata slojevima žbuke.

Opis: Ulomak čine dva manja fragmenta koja se spajaju u lomu. Odlomljen je s lijeve strane, a s desne je ravan, neukrašen završetak grede, koji ukazuje na izvorni položaj arhitrava na desnom kraju trabeacije. Prednja je strana podijeljena u dvije zone. U gornjoj je niz kuka nagnutih ulijevo, a u donjoj letvičasto uokvirena tropruta dvotračna pletenica. Izvedbene i morfološke osobine ulomka jednake su kao na prethodno opisanom dijelu arhitrava (**kat. XL.27**) pa se zaključuje da ih je krajem 8. st. klesao isti majstor, za istu oltarnu ogradu.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 151.

XL.29. Dva ulomka istog arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/459a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 72 cm, vis. 16 cm, deb. 9-10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheološke kampanje 1999. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je bio reupotrijebljen za stupić bifore zvonika, pri čemu je greda na desnom kraju skraćena, a na lijevom je, na reljefno ukrašenoj strani, načinjeno pravokutno udubljenje. Glatki završetak grede, kao i nagib kuka u desnu stranu, ukazuju na izvorni položaj ulomka na lijevoj polovini trabeacije. Prednja je ploha podijeljena u dvije zone. U donjoj je letvičasto uokvirena tropruta, dvotračna pletenica, a u gornjoj niz neuobičajeno niskih kuka. Budući da je pletenica besprijeckorno izvedena, moguće je da je visina kuka bila uvjetovana oblikom ili oštećenjem kamene grede od koje je klesan arhitrav. Male, mesnate zavojnice nalik su onima koje su se sačuvale na ulomku zabata oltarne ograde (**kat. XL.26**), samo što su kod njih nožice prema vrhu sve duže. Izgled pletenice i voluta, te način prilagodbe motiva zadanoj visini ukazuju na sposobna klesara iz kruga *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je opremala baziliku sv. Marije Velike kraj Bala krajem 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 150.

XL.30. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/75

Materijal: vapnenac

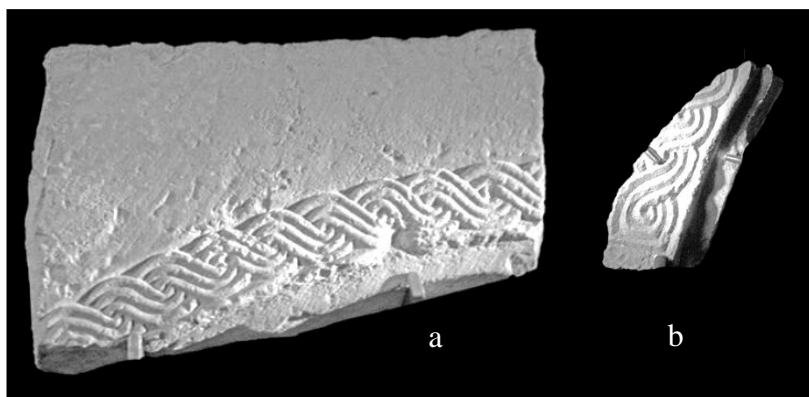
Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 18,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1996. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s oba kraja, Prednja je strana širokom letvicom podijeljena u dva dijela. Ista se takva nalazi na dnu. U donjoj je zoni uredno izvedena tropruta dvotračna pletenica, ujednačenih okruglih pregiba. Na vrhu je niz kuka nagnutih udesno. Pužolike zavojnice klesane su koso položenim dlijetom i jednake su zavojnicama kuka prethodno opisanih ulomaka (**kat. XL.28-29**). Njihov oblik ponavljaju i nožice kuka, ali su na ovom ulomku raspolovljene utorom u obliku slova V, koji se širi od glavice prema dnu. Zbog navedenog se ulomak pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 150.

XL.31. a,b Dva ulomka stranice krune ciborija

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3035, SMV-96/76

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 47 cm, vis. 26 cm, deb. 12,5 cm (**ukup. šir. stranice** 120 cm)

b) šir. 8 cm, vis. 19 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Jedan je ulomak (a) pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena, osamdesetih godina 20. st., a drugi je pronađen tijekom arheološke kampanje 1996.

koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Veći je ulomak odlomljen s bočnih strana, a nalazio se na lijevoj polovini stranice krune ciborija. Manji je ulomak dio pete lijeve arkade, a odlomljen je s gornje i lijeve strane. Na oba je fragmenta donji dio luka uvučen za oko 1,5 cm u odnosu na prednju stranicu, a jedina reljefna dekoracija im je dvotračna tropruta pletenica koja prati oblinu luka. Izostanak dekoracija u gornjem dijelu ulomka daje naslutiti da stranica nikada nije dovršena, vjerojatno zbog loma ili većeg oštećenja tijekom izrade. Prema visini čeonoga dijela ulomka, ali i posve identičnog izgleda pletenice, može se pretpostaviti da je arkada bila ukrašena kao fragment ciborija uzidan u stubište kripe župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.10**). Lijevi je dio toga ulomka morfološki i izvedbeno jednak arhitravima (**kat. XL. 27-29**) koje je krajem 8. st. klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica* za baziliku sv. Marije Velike, a u njoj se vjerojatno nalazio i ciborij čiji je ulomak u doba župnika Deperisa donesen s ruševina. Slijedom navedenih podudarnosti i opisani se ulomci jednako datiraju i atribuiraju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 104, T-20/5; M. VICELJA, 1990b (II), 51; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 113-114; P. VEŽIĆ – M. LONČAR, 2009, 67-68; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 83.

XL.32. Ulomak ciborija (?)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kripa župne crkve u Balama

Inv.br.: BB 51

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 6,5 cm, vis. 15 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s gornje i donje strane. Na poledini se poznaju tragovi dlijeta. Prednja je strana ukrašena precizno klesanom, dvotračnom troprutom pletenicom, koja se u dnu ulomka završava oštrim preklopom. Funkcija ulomka nije poznata, jer je sačuvan samo mali fragment, koji je mogao pripadati zabatnome luku ili ciboriju. Način klesanja i izgled pletenice sukladni su djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pa se njoj pripisuje i ovaj ulomak.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 116.

XL.33. Ulomak ciborija

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-98/400

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 26 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1998. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Fragment je prilično oštećen. Jedna mu je stranica zaobljena, što ukazuje na to da je pripadao arkadi ciborija. Uz oblinu luka izvedena je tropruta dvotračna pletenica, uokvirena letvicama. Prutci traka naznačeni su plitkim uparanim linijama, poput skice koju tek treba dovršiti, a na ostatku stranice se ne naziru reljefi ni tragovi dlijeta, što podsjeća na prethodno opisane ulomke stranice ciborija (**kat. XL.31a,b**). Uredno i pravilno klesanje pregiba traka ukazuje na ruku vještoga klesara, kakvi su djelovali unutar *Južnoistarske kontinentalne radionice*, čime je određena i datacija ovoga ulomka u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 115.

XL.34. Ulomak luka ciborija ili pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/221

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16 cm, vis. 21 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1997. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane, a na četvrtoj je ravno otklesan, pa se prema obliku može povezati uz dio stope arkade ciborija. Ostatak reljefne dekoracije čini dvopruta, dvotračna pletenica, klesana koso položenim dlijetom, čiji izgled u nešto lošijoj varijanti kopira prepoznatljiv motiv s rubova arkada ciborija i arhitrava *Radionice pulskih ciborija*. Ostatak reljefne dekoracije je uništen, vjerojatno naknadnom upotrebom, kada je načinjen i vertikalni utor na stranici nasuprot otklesane, čime je ulomak dobio funkciju pilastra. Visoka kvaliteta izvedbe motiva koji u osnovi ponavljaju tradicionalni repertoar spomenute gradske produkcije svojstveno je *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, koja je krajem 8. st. radila na opremanju bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, pa se istoj pripisuje i razmatrani ulomak.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 114.

XL.35. Kapitel ciborija

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/492

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ϕ baze 18 cm, vis. 23,5 cm, gornja površina 24x25 cm

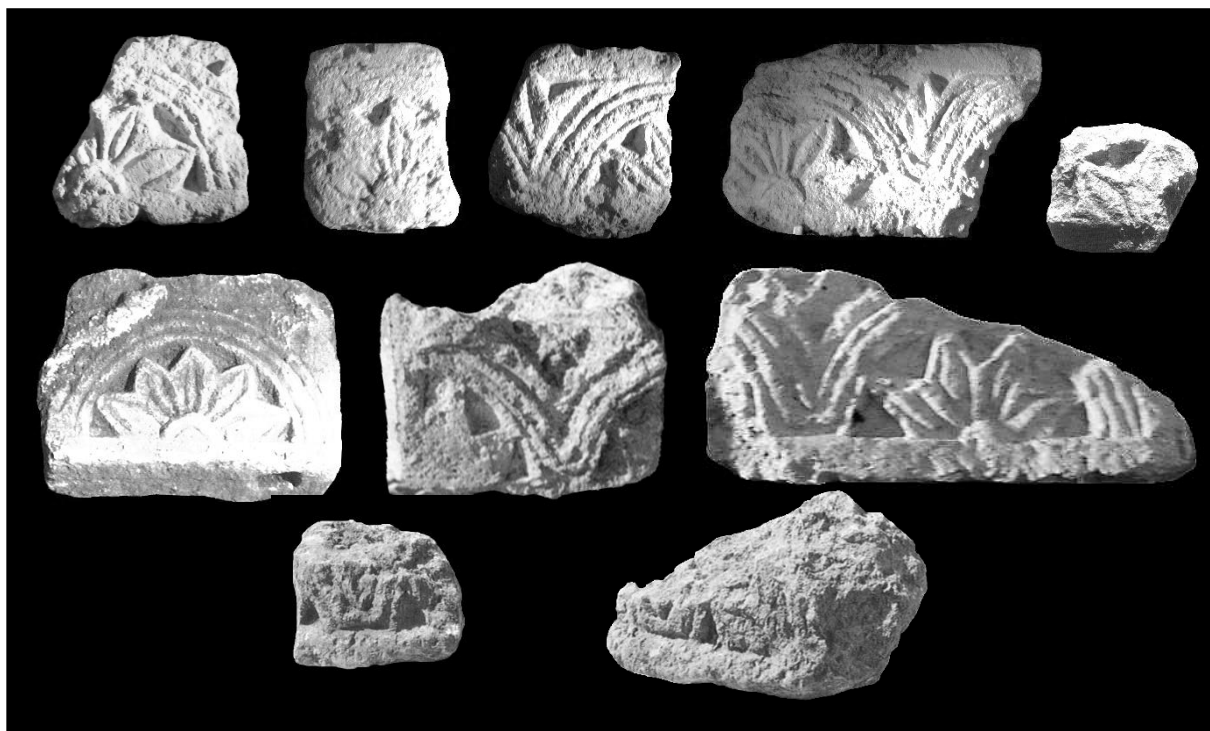
Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronađen tijekom arheološke kampanje 1999. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Kapitel je odlomljen po dijagonali, tako da mu nedostaju jedan ugao i veći dio dviju stranica. Preostale su stranice oštećene pri dnu i u zoni voluta, ali se prepoznaju dekorativni elementi i način njihove izrade. Na gornjoj su se stranici sačuvali tragovi utora i trnova za spajanje s petama arkada. U donjem se dijelu nalaze dva niza od po osam glatkih, izduženih listova naglašene središnje žile, vrhova povijenih prema van. Razdijeljeni su dubokim koso zasječenim utorima. Kutnim listovima gornje zone bočni su bridovi profilirani. U gornjoj se zoni, na sredini sačuvanih stranica, nalazi odsječak tordiranog užeta od kojega se odvajaju dvostruke volute. Veća se proteže do okomitog brida kapitela, a manja vraća prema sredini stranice.

Kapitel je razrađenija varijacija više puta spomenutog tipa s vijencem od osam glatkih listova, u ovom slučaju ponovljenog u dvije zone. Zavojnice voluta klesane su koso položenim dljetom i uredno se odmotavaju od središta prema vitkoj nožici. Naglašeni plasticitet i snažni kontrasti svjetla i sjene postignuti su dubokim uklesavanjem međuprostora voluta i listova. Takve je kapitele u različitim veličinama klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa se uz baziliku sv. Marije Velike (**kat. XL.18**), susreću u crkvama sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.18, 20**), sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**) i sv. Cecilije kraj Gurana (**kat. XXXV.7, slika 48**). Budući da su preostali dijelovi ciborija, kao i većina liturgijske skulpture prve faze opremanja bazilike, dio opusa te radionice, nema razloga sumnjati da je i ovaj kapitel klesao neki od njenih majstora.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 112.

XL.36. Jedanaest ulomaka arhitrava (ili vijenaca pluteja)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/155, SMV-98/307, SMV-98/406, SMV-99/421, SMV-95/33, SMV-97/129, SMV-97/261, SMV-98/387, SMV-98/389, M-1, M-7.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20,5 cm, vis. 20 cm, deb. 10,5 cm

šir. 18 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

šir. 16-17 cm, vis. 19 cm, deb. 11 cm

šir. 21 cm, vis. 33,5 cm, deb. 10,5 cm

šir. 12 cm, vis. 10 cm, deb. 9 cm

šir. 19 cm, vis. 14 cm, deb. 10 cm

šir. 40 cm, vis. 17,5 cm, deb. 12,5 cm

šir. 24 cm, vis. 14 cm, deb. 10-11 cm

šir. 14 cm, vis. 12 cm, deb. 10,5 cm

šir. 29,5 cm, vis. 20,5 cm, deb. 11 cm

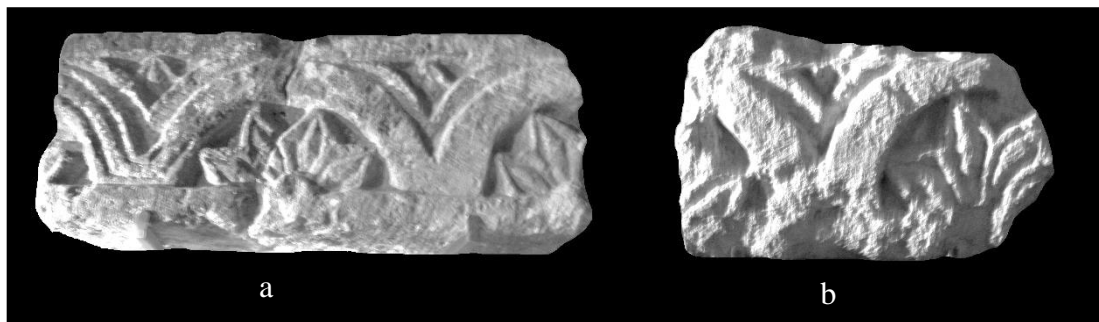
šir. 13,5 cm, vis. 11,5 cm, deb. 5,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja između 1995. i 1990. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Od jedanaest ulomaka samo je prvi navedeni na jednom kraju (desnom) ravno zaključen, dok su preostali odlomljeni na oba kraja i ne spajaju se u lomu. Na svim se ulomcima raspoznaju ostaci reljefne dekoracije prednje stranice koju je činio niz troprutih arkada nad polurozetama s po četiri ili pet romboidnih latica profiliranih rubova, koje se lepezasto šire od polukružnog elementa uz donju rubnu letvicu. U međuprostorima lukova i gornje letvice nalazili su se stilizirani ljiljanovi cvjetovi. Opisani je motiv već krajem 8. st. bio široko rasprostranjen na arhitravima, impostima i vijencima pluteja u crkvama sjevernojadranskog bazena, odakle se s karolinškim osvajanjima proširio i do Pulske biskupije, no tu ga susrećemo na samo dva lokaliteta. U crkvi sv. Tome kod Rovinja (**kat. XLIII.21-25**) polurozetama ispod lukova ukrašeni su arhitravi i/ili vijenci pluteja, pa se zaključuje da su i baljanski ulomci pripadali tim dijelovima oltarne ograde. Uredno prenesen crtež, uz siguran duktus i prilično duboko uklesavanje pozadine svjedoče da su ovi ulomci, djelo *Južnoistarske kontinentalne radionice* pa ih stoga valja datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 152-155.

XL.37. a,b Tri ulomka nedovršenog arhitrava (ili vijenca pluteja)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3037, SMV-95/53

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) 42 šir. cm, vis. 16,5 cm, deb. 11,5 cm

b) 27 šir. cm, vis. 16,5 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Dva ulomka koja se spajaju u lomu pronašao je B. Marušić pedesetih godina 20. st., dok je jedan pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1995. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci koje je pronašao B. Marušić ne spajaju se u lomu s naknadno pronađenim, ali se prema dimenzijama i ostatku reljefne dekoracije zaključuje da su pripadali istoj gredi arhitrava ili vijenca pluteja. Prednja je strana trebala biti ukrašena jednakim motivom kao prethodno opisani ulomci (**kat. XL.36**), ali je, očigledno, tijekom izrade došlo do oštećenja zbog čega je dio reljefa ostao nedovršen. To se jasno vidi na lijevom kraju većega ulomka gdje se prutci duž lukova naglo prekidaju pa su trake na desnoj strani potpuno glatke. Sve navedeno potvrđuje da je i ovaj ulomak djelo *Južnoistarske kontinentalne radionice* i da je pripadao prvoj oltarnoj ogradi, što znači da ga valja datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 10; B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 61, T-19/3; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-19/3; M. VICELJA, 1990b (II), 6; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 154.

XL.38. Ulomak arhitrava (ili vijenca pluteja)

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/106

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 37 cm, vis. 21 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1996., koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Greda je odlomljena na oba kraja. Prednje je polje obrubljeno letvicama između kojih se nalazio niz lukova čije su baze spojene prstenom i zaključene malenim volutama savijenim prema unutra. Pod svakim lukom iz kvadratičnog elementa izrasta stilizirani ljiljan. Slični su cvjetovi popunjavali gornje prostore među lukovima i letvicom. Iako se ukras referira na nizove polurozeta pod arkadama, u njegovoj se izvedbi prepoznaje ruka majstora klasičnijega nadahnuća, koji unatoč suvremenom geometrizmu, kleše mekano zaobljene bridove kompozicije, ublažavajući svjetlosne kontraste pa se motiv doima fragilnijim i življim. Premda se morfološki i izvedbeno ulomak razlikuje od prethodno opisanih i on je dio opusa *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je baziliku sv. Marije Velike krajem 8. st. opremila vrlo kvalitetno klesanim komadima liturgijske skulpture.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 152.

XL.39. Ulomak obostrano klesanog pluteja s četverorogim petljama

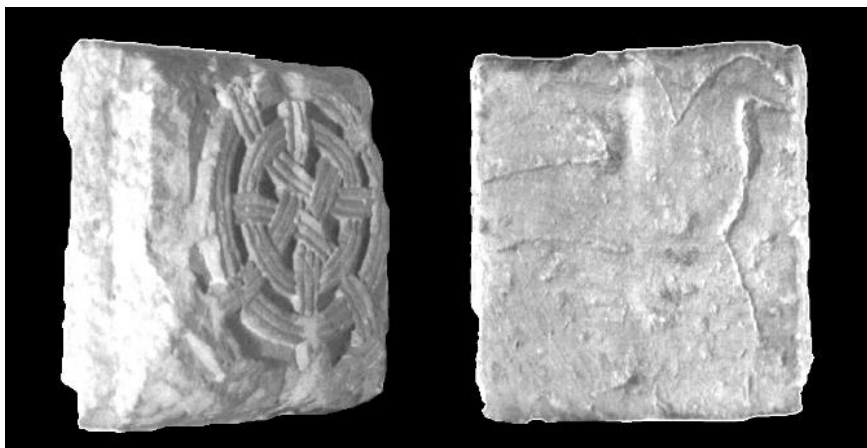

Foto iz: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (ur.), 2007.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3042

Materijal: vapnenac

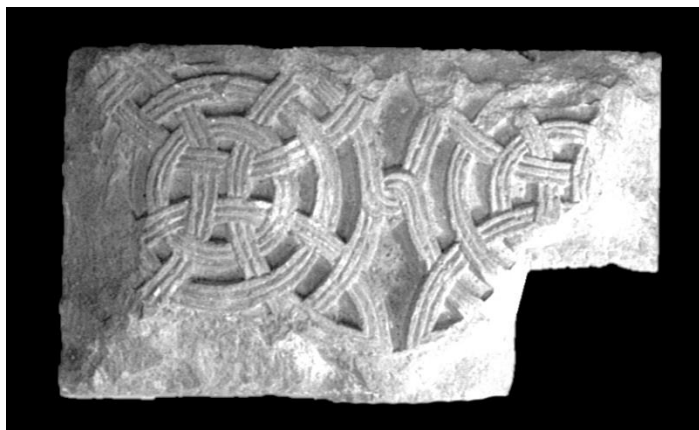
Dimenzije: šir. 32,5 cm, vis. 32,5 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena, osamdesetih godina 20. st.

Opis: Ploča je pri naknadnoj uporabi skraćena sa svih strana u pravokutan oblik. Na poledini se nazire obris ptice u nedovršenom reljefu, načinjenom plitkim uparanim linijama. Na drugoj je strani ostatak dijela predromaničke apstraktne kompozicije od troprutih traka koje čine četverorogu petlju, kroz čije su krakove provučene dvije kružnice. Duktus klesanja pleternog motiva izrazito je siguran i precizan. Rubovi traka okomiti su na duboko uklesanu pozadinu, a presjeci prutaka imaju oblik obrnutog dvostrukog slova W. Jačanje straha od praznog prostora rezultiralo je zbijanjem dijelova motiva i njegovim usložnjavanjem uplitanjem dodatnih kružnica u osnovnu shemu, kakva se početkom 9. st. pojavljuje na skulpturi iz Grada. Nekoliko ulomaka pluteja ukrašenih inačicama opisanog motiva pronađeno je u Dvigradu (**kat. XLV.31-32**), a pripisani su opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*, čiji se „rukopis“ prepoznaje i na opisanim ulomcima iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60, T-20/1; B. MARUŠIĆ, 1983, 102, T-20/1; M. JURKOVIĆ, 2000/2, 26; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 121-123.

XL.40. Dio pluteja s četverorogim petljama

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3034

Materijal: vapnenac

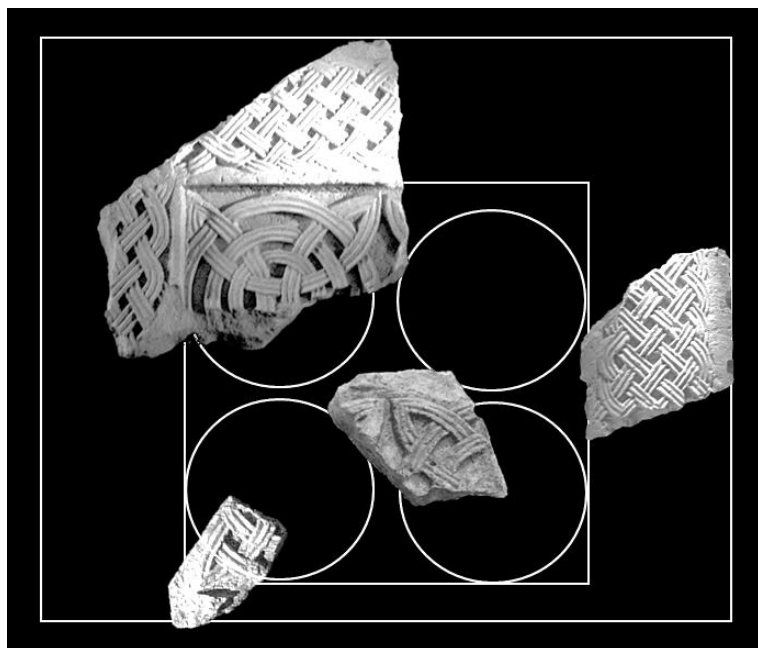
Dimenzije: šir. 84 cm, vis. 50 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić osamdesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Ploča je odbijena sa svih strana, a otučeni su i rubni dijelovi reljefne dekoracije. Sačuvan je dio pleterne kompozicije dvaju velikih troprutih medaljona, jednakih kao na prethodno opisanom pluteju. Izbor motiva i duktus klesanja ukazuju na to da je oba pluteja izradio isti majstor, pa se i ovaj ulomak jednako datira i atribuirira.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60, T-20/2; B. MARUŠIĆ, 1983, 102, T-20/2; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 121.

XL.41. a-d Četiri ulomka pluteja s četverorogim petljama

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/253 + 98/318 + B10 a, c

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 54 cm, vis. 45 cm, deb. 11-14 cm

b) šir. 27,5 cm, vis. 30 cm, deb. 14 cm

c) šir. 12 cm, vis. 21,5 cm, deb. 10 cm

d) šir. 27 cm, vis. 20 cm, deb. 12 cm

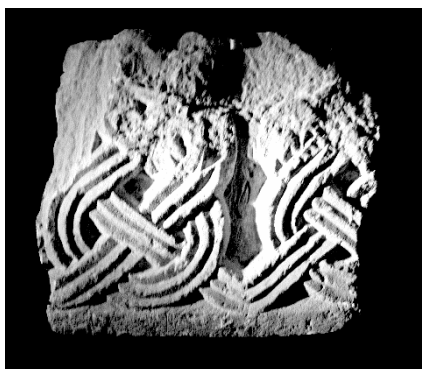
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja 1997 i 1998. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala vodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Na temelju tri veća i dva manja ulomka načinjena je početkom 21. st. djelomična rekonstrukcija pluteja, koji je imao integrirane vijence i pilastre. Glavno je polje obrubljeno glatkom letvicom. Središnji motiv čine četiri učvorena medaljona, načinjena od velikih četverorogih petlji, nalik dvostrukim phecima, kroz čije su krakove upletene tri superponirane kružnice. Vijenac i pluteji istaknuti su i ukrašeni gustim višetračnim prepletom troprutih traka u obliku mreže što u potpunosti prekriva ukrasno polje i s vijenca prelazi na pilastre. Na poleđini ulomka a plitkim je, uparanim linijama načinjen obris ptice, koja nije dovršena.

U sigurnoj i preciznoj izvedbi rejefnih motiva prepoznaje se „rukopis“ vrlo vješta klesara, koji s jednakom preciznošću dizajnira i kleše motiv glavnoga polja i široku mrežu koja se u kontinuitetu proteže vijencem i integriranim pilastrima. Uplitanjem dodatnih kružnica u osnovnu shemu na nenametljiv je način postignut zbijeniji dojam glavnog motiva, u čemu se prepoznaje težnja k udovoljenju strahu od praznog prostora. Majstorsko umijeće potvrđuju i varijacije dubljeg i plićeg uklesavanja pojedinih dijelova pletera, pa su vanjski rubovi traka izrazito visoki i okomiti na pozadinu, dok su utori koji razdvajaju njihove prutke ukošeni tako da u presjeku čine oblik obrnutog dvostrukog slova W i znatno su plići. Bliske analogije opisanom pluteju predstavljaju istovrsni spomenici iz Grada, datirani u sam početak 9. st., što potvrđuje umjetničko-obrtničke veze autora ove skupine istarskih spomenika s bliskim sjevernojadranskim područjem. Zbog svega navedenog razmatrani se ulomci pluteja iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala svrstavaju u opus *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja je inačicama opisanog motiva ukrasila i nekolicinu pluteja čiji su fragmenti pronađeni u Dvigradu (**kat. XLV.31-32**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60, T-20/1; B. MARUŠIĆ, 1983, 102, T-20/1; M. JURKOVIĆ, 2000/2, 26; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 121-123.

XL.42. Ulomak pluteja s nizovima „osmica“

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3036

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 23 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić osamdesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Na dnu fragmenta je sačuvan do letvičastog okvira glavnog polja, a s ostale tri strane je odlomljen. Reljefni je ukras činio niz velikih, povezanih troprutih čvorova u obliku broja 8, koji se prepoznaju kao jedan od motiva čija se pojava u Istri povezuje uz klesare doseljene početkom 9. st. sa sjevernotalijanskog područja, između Grada i Trsta. Siguran i uredan duktus klesanja, izrazito visok profil traka i oštar presjek prutaka dokazuju da je ulomak pripadao kompletu liturgijske skulpture druge predromaničke faze opremanja bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, kojeg je u prvom ili drugom desetljeću 9. st. izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 54, T-21/3; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-21/3; M. VICELJA, 1990b (II), 75; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 125-126.

XL.43. Ulomak pluteja s nizom „osmica“

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/96

Materijal: vapnenac

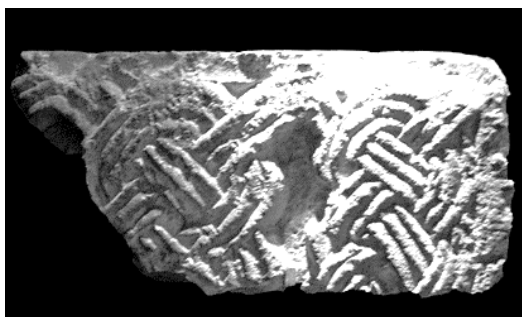
Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Fragment je pronađen tijekom arheološke kampanje 1996. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane. Na jednoj je sačuvan dio glatke rubne letvice kojom je bilo uokvireno glavno polje pluteja, ukrašenog mrežom povezanih troprutih petlji u obliku broja osam. Izbor i način klesanja motiva jednaki su kao na prethodno opisanom ulomku, ali se zbog razlike u debljini zaključuje da nisu bili dio iste ploče, iako ih je po svemu sudeći izradio isti klesar.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 125-126.

XL.44. Ulomak pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3038

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 15 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić osamdesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Prema sačuvanim rubnim letvicama daje se zaključiti da je ulomak činio kut pluteja ukrašenog nizovima povezanih troprutih „osmica“, kao na prethodno opisanim ulomcima (**kat. XL.42-43**). Iako je motiv isti, ovaj je plutej klesao drugi majstor iz iste radionice, što se vidi u načinu oblikovanja petlji gusto zbijenim trakama, bez razmaka u prepletima, zbog čega se čvorovi čine čvršće zategnutim, te u nešto plicem profilu prutaka pleternih traka. Ipak, bridovi svakog pojedinog segmenta okomiti su na duboko uklesanu pozadinu, a rad je uredan i pravilan, što potvrđuje pripadnost ulomka opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 61, T-21/2; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-21/3; M. VICELJA, 1990b (II), 71; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 125.

XL.45. Ulomak pluteja s dijagonalnim križem, krugovima i pticama

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
kripta župne crkve u Balama

Inv.br.: MM.45

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 22 cm, deb. 8 cm

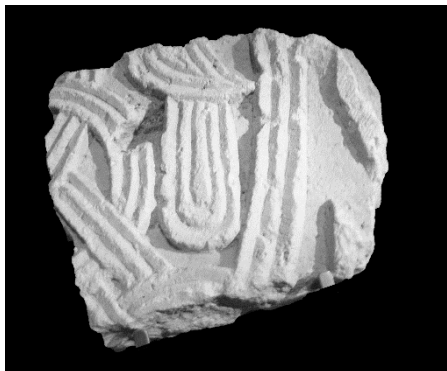
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je krajem 20. i početkom 21. st. provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak je u nepravilnoj liniji odlomljen sa svih strana. Na lijevom je kraju sačuvan dio rubne letvice i pera za umetanje u utor pilastra. Lice pluteja bilo je ukrašeno centralno komponiranom shemom s dijagonalnim križem kojega tvore usporedne pleterne trake, čiji se krajevi u obratima presavijaju oblikujući kružne segmente, kroz koje su provučene velike superponirane kružnice. Pleterni je motiv izrađen trakama bliskim prethodno opisanom ulomku s povezanim „osmicama“ (**kat. XL.44**). U međuprostorima hasti križa razmatranog pluteja nalazile su se ptice, od kojih je jedna cjelovitije sačuvana, dok je od druge vodljiv samo dio repa. Unatoč oštećenju površine reljefa mogu se razaznati krupni kljun, svrdlom načinjeno oko i plitka linija kojom je naznačen obris krila ptice u donjem dijelu kompozicije, a slični se utori naziru i na ostatku repa ptice na lijevoj strani ulomka. U tretmanu detalja i zaobljenim rubovima zoomorfnih elemenata, u kojima se zrcale tragovi naturalizma, centralno usmjerenoj kompoziciji te u reduciranoj dubini uklesavanja pozadine pleternih traka, čime su ublaženi iznenadni kontrasti svjetla i sjene, prepoznaje se klesar formiran na bizantinizirajućim tradicijama, koje vješto interpolira u zadani geometrijski

raster, prilagođavajući ih novim umjetničkim htijenjima. Ovako ukrašeni pluteji pojavljuju se početkom 9. st. u Gradu i njegovom neposrednom zaleđu, odakle se, moguće posredstvom patrijarha Fortunata, šire na lagunarne biskupije Veneta, Istru i dalje prema istočnoj obali Jadrana, a potpuno su izostali na ostatku Apeninskog poluotoka. U bazilici sv. Marije Velike kraj Bala karakterističan je centralno komponirani motiv s dijagonalnim križem, krugovima i pticama bio izveden na barem tri pluteja i to od strane različitih klesara unutar iste radionice koja je klesala opremu druge predromaničke faze uređenja crkve, a s preostalog dijela južne Istre najbližu im analogiju u ikonografskome, morfološkom i izvedbenom smislu predstavlja cjelovito sačuvani plutej s nepoznatog nalazišta u Puli (**kat. XL.19**). Sve navedeno potvrđuje da je ulomak pluteja iz Bala dio opusa *Istarske internacionalne klesarske radionice* te da je izrađen u prvim desetljećima 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 133.

XL.46. Ulomak pluteja s pticom

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/43

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26,5 cm, vis. 27 cm, deb. 8,5 cm

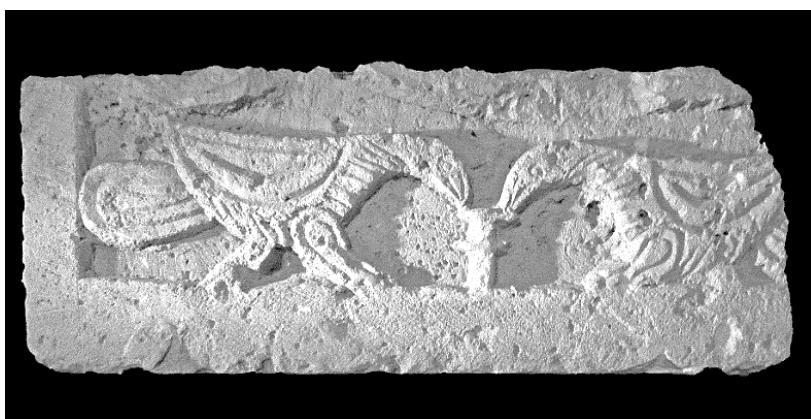
Mjesto i okolnosti nalaza: Fragment je pronađen tijekom arheološke kampanje 1995. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomak pluteja odlomljen je sa svih strana, ali se u sačuvanom ostatku reljefa prepoznaje dio centralne kompozicije s dijagonalnim križem, krugovima i pticama. Ikonografski i morfološki ulomak je blizak prethodno opisanom (**kat. XL.45**), s kojim dijeli i sličan način klesanja geometrijske osnove, no od njega se ipak razlikuje u oblikovanju krila i repa ptice, koji su na ovom ulomku tretirani poput pletera, paralelnim utorima koji poput

savijenih troprutih traka prate vanjske obrise dijelova tijela životinje. Opisana kompozicija na istarskom se poluotoku pojavljuje početkom 9. st., s majstorima *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koji su baziliku sv. Marije Velike kraj Bala opremali u prvom ili drugom desetljeću toga stoljeća.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 117.

XL.47. Ulomak pluteja s pticama

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: DMV-95/28

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 53,5 cm, vis. 21,5 cm, deb. 7,5-8,5 cm

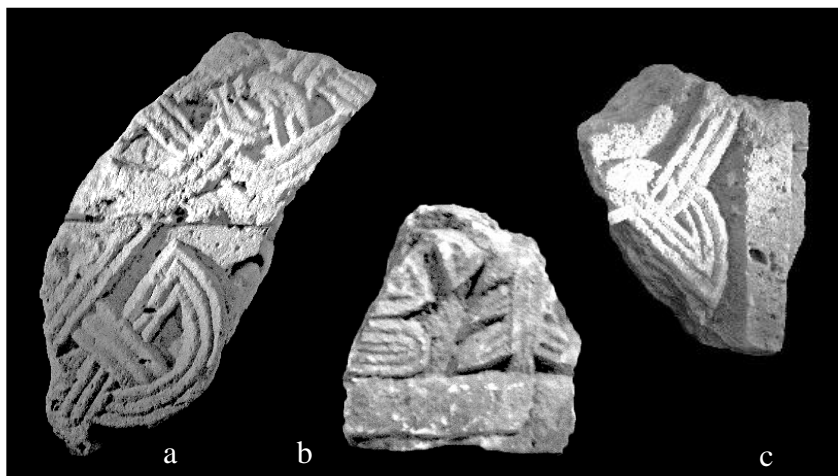
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1995. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Široke i glatke rubne letvice sačuvane na dvjema susjednim stranama ulomka ukazuju na to da se radi o donjem lijevom dijelu pluteja, na čijem se glavnom polju nalazila neka veća pleterna kompozicija, sačuvana u tragovima na gornjem, odlomljenom dijelu fragmenta. Raspored ostataka troprutih traka mogao bi odgovarati donjem dijelu kompozicije s dijagonalnim križem i krugovima, no za to nema dovoljno dokaza. U prostoru između pletera i donje letvice nalaze se dvije nasuprotno postavljene ptice, koje piju iz stiliziranog kantarosa, u obliku dvostrukog slova T. Oblik tijela ptica i način izrade detalja

identičan je kao na prethodno opisanom ulomku s dijagonalnim križem i krugovima (**kat. XL.46**), što potvrđuje da je ulomak nastao kao dio opreme druge predromaničke faze uređenja bazilike, te da ga nije načinio *Majstor kapitela iz Bala*, kako se dosad tumačilo. Izduženi vrat na koji se bez posebnoga naglaska nastavljaju glava i snažan kljun, kao i svrdlanim kružićem iscrtano oko, podsjećaju na ptice sa skulpture iz Maružina (**kat. XLII.1a,5**) i Trsta te sa zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.29**), ukazujući na isto radioničko porijeklo, odnosno pripadnost opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 116; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 182.

XL.48. a-c Tri ulomka pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/418, SMV-96/79, MM-39

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 15 cm, vis. 34 cm, deb. 10-12 cm

b) šir. 23 cm, vis. 19,5 cm, deb. 7 cm

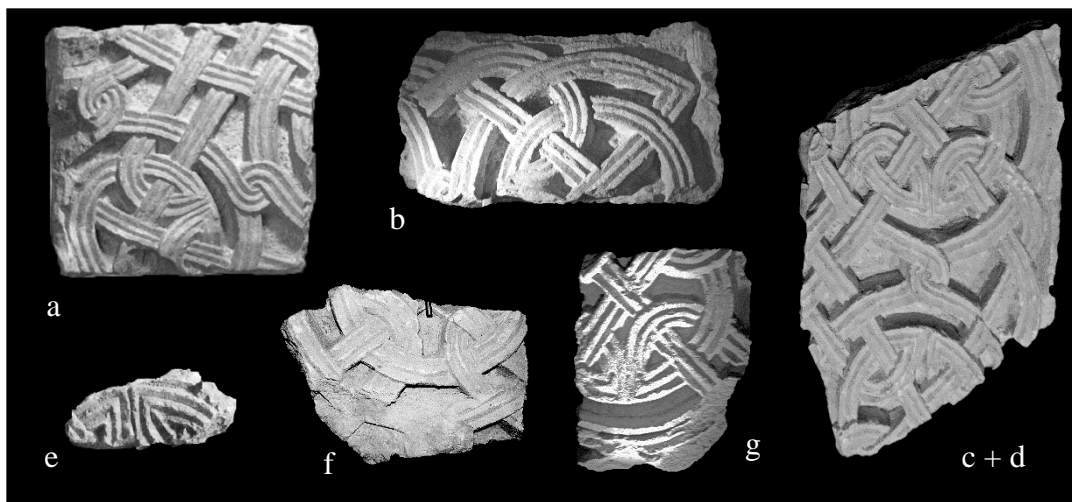
c) šir. 15 cm, vis. 17,5 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja 1996. i 1999. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu, ali se prema ostatku reljefne dekoracije može pretpostaviti da su pripadali istom pluteju. Ulomak **a**, na kojemu je sačuvan dio istaknutog vijenca, nalazio se u gornjem dijelu pluteja, ulomak **b** na gornjem lijevom ili donjem desnom kraju reljefne plohe, što se vidi po ostatku glatke rubne letvice i pera za uglavljivanje u utor pilastra, sačuvanim na jednoj njegovoj strani, dok se ulomak **c** nalazio uz donji rub pluteja. Iz rasporeda troprutih pleternih traka na ostatku vijenca nije moguće rekonstruirati motiv kojim je isti bio ukrašen, dok se dijelovi kružnih obrata kroz koje su provučene zakrivljene trake na glavnom polju mogu povezati uz centralnu kompozicijsku shemu s dijagonalnim križem i krugovima, kakva je bila izvedena na nekoliko prethodno opisanih ulomaka (**kat. XL.45-47**). Takvu pretpostavku potvrđuje ostatak repa ptice na lijevoj strani ulomka **c**, koji je oblikom i načinom tretmana perja jednak pticama s ranije opisanih ulomaka (**kat. XL.46-47**). Na jednak je način, poput pletera, isklesano i stablo na desnoj strani fragmenta. Unatoč oštećenjima površine reljefa svih ulomaka vidljive su manje nepravilnosti u klesanju prutaka traka, pa se zaključuje da je plutej kojemu su pripadali načinio majstor nešto nižih zanatskih sposobnosti, po često korištenom predlošku *Istarske internacionalne klesarske radionice* kojoj je i sam pripadao. Ulomci se pripisuju drugoj predromaničkoj oltarnoj ogradi bazilike sv. Marije Velike, izrađenoj početkom 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 124.

XL.49. Sedam ulomaka pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3041, SMV-96/69, SMV-98/367a-e, SMV-97/126

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 35 cm, vis. 32 cm, deb. 8-10 cm

b) šir. 36 cm, vis. 21 cm, deb. 9,5 cm

c + d) šir. 34 cm, vis. 41 cm, deb. 10 cm

e) šir. 18 cm, vis. 7 cm, deb. 5.5 cm

f) šir. 26 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

g) šir. 18 cm, vis. 23 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Jedan je ulomak (a) pronašao B. Marušić tijekom prospekcije terena, pedesetih godina 20. st., dok su preostali pronađeni tijekom arheoloških kampanja 1996, 1997 i 1998. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Sudeći prema debljini i sačuvanim dijelovima reljefa, ulomci su pripadali istom pluteju, čija je prednja strana bila letvičasto uokvirena i ispunjena složenim geometrijskim prepletom troprutih traka koje čine mrežu povezanih, učvorenih i superponiranih krugova i pereca. Precizno dizajnirana ploha s ujednačenim dimenzijama elemenata i razmaka među njima unutar vrlo složenoga uzorka, sigurno i uredno klesanje traka izrazito visokog profila i bridova okomitih na mjestimice vidljivu uglačanu pozadinu, odlike su po kojima se ovi

ulomci bez sumnje mogu pripisati *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*. Dio njenih klesara doselio je s područja u okolici Grada, gdje su pronađeni primjerci pluteja i pilastara, datirani u sam početak 9. st., ukrašeni identičnim motivom i vrlo sličnih izvedbenih karakteristika.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 10; B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 60, T-20/3; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-20/3; M. VICELJA, 1990b (II), 102; M. JURKOVIĆ, 2000/2, 26; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 117-119.

XL.50. Ulomak pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/107

Materijal: vapnenac

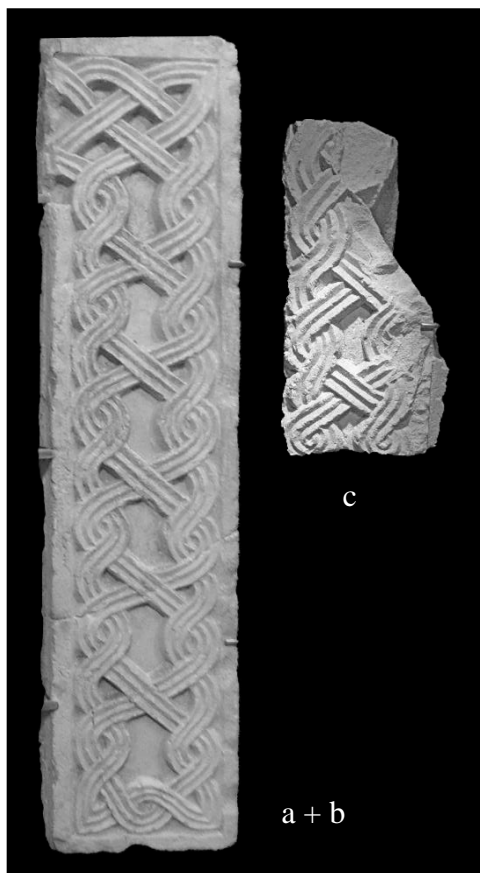
Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 16 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheološke kampanje 1996. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Fragment je odlomljen sa svih strana. Na jednom je dijelu prednje stranice kvadratično udubljenje, nastalo pri naknadnoj uporabi ploče. U reljefnoj se dekoraciji prepoznaje ostatak složenoga geometrijskog prepleta troprutih traka, morfološki i izvedbeno sukladan prethodno opisanim ulomcima pluteja (**kat. XL.49**) pa se i ovaj fragment pripisuje istom majstoru, uz dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 119.

XL.51. a-c Tri ulomka desnog i gornjeg ruba pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMA-97/184 + 98/322, B-13

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a + b) šir. 91 cm, vis. 19 cm, deb. 12 cm

c) šir. 20 cm, vis. 40,5 cm, deb. 10,5 cm

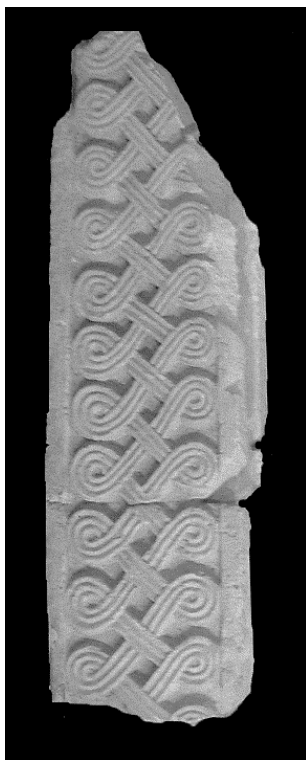
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja 1997. i 1998. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva se ulomka spajaju u lomu, a činili su desni

kraj, odnosno integrirani pilastar nekog pluteja, čijem je vijencu pripadao treći ulomak. Reljefno je polje sa svih strana bilo uokvireno tankim, glatkim letvicama uz koje su se protezale jednostavne valovnice, isprepletene s dvjema valovitim trakama, ukriženim u pravilnim razmacima po uzdužnoj osi ukrasne plohe. Sredina pluteja nije se sačuvala, a budući da je linija loma s unutarnje strane integriranog pilastra i vijenca gotovo posve ravna, moguće je da je namjerno otklesana zbog naknade upotrebe. Izvedba sačuvanog dijela motiva uredna je, duktus klesanja siguran, prutci su paralelni, a rubovi traka okomiti na duboko pozicioniranu, uglačanu pozadinu, u čemu se prepoznaje „rukopis“ ponajboljeg majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Rečenu atribuciju potvrđuju analogni primjeri iz Grada, Starog Milja i Trsta, datirani u kraj 8. i početak 9. st., koji su primjerku iz Bala jednaki ne samo izborom motiva, već i načinom izrade čitavog elementa oltarne ograde (vijenca, glavnog polja pluteja i pilastra) iz jednog komada kamena. Pojava tako ukrašenih pluteja sukladna je tranziciji jezgre imenovane radionice prema južnom dijelu istarskoga poluotoka, gdje je istovrsnu skulpturu izrađivala u prvim desetljećima 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 120-121.

XL.52. Četiri ulomka istog pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/40 + SMV-97/285 + SMV-97/286 + SMV-97/290.

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 91cm, deb. 12,5 cm

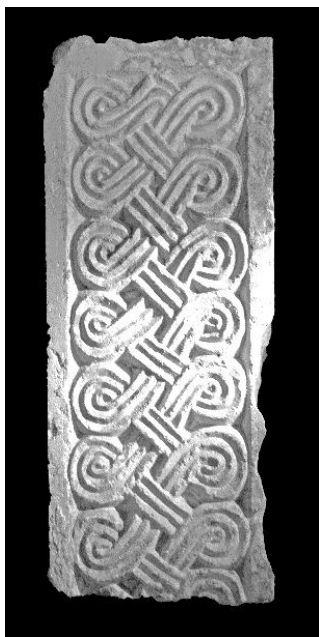
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja 1995. i 1997. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Ulomci se spajaju u lomu. Nedostaju gornji i donji dio pilastra, koji je, sudeći prema utorima za umetanje pera pluteja na

obje bočne strane, stajao u sredini oltarne ograde. Prednje je polje uokvireno letvicama i ispunjeno beskonačnim troprutim trakama koje čine niz povezanih i ukriženih „S“-motiva. U naglašenoj dubini pozadine i vrlo urednom klesanju reljefa prepoznaje se rad *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja je na lokalitetu bazilike sv. Marije Velike kraj Bala radila početkom 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 135.

XL.53. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/98

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18,5 cm, vis. 42 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1996., koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Sačuvan je gornji dio pilastra, ukrašen na isti način kao prethodno opisani (**kat. XL.52**). S lijeve strane nalazi se utor za umetanje pera pluteja, a na desnoj je ravno zaključen, što otkriva izvorni položaj pilastra lijevo od prolaza u svetište. Iako su oba komada kamenoga namještaja nastala u okviru iste radionice, pa ih valja i jednako datirati, načinili su ih različiti klesari, što se vidi u rasporedu pleternih traka, koje su na prethodnome ulomku nešto razvučenije.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 135-136.

XL.54. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-96/109

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 86 cm, deb. 14 cm

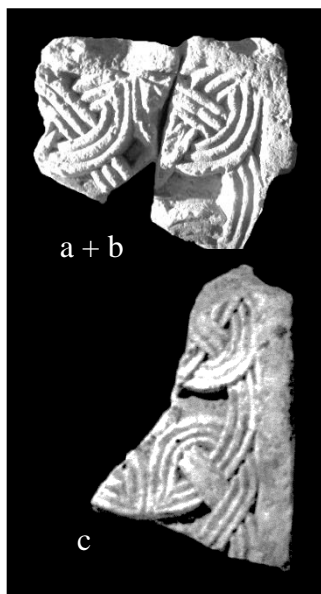
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1996., koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Vrh i dno pilastra su odlomljeni. Na lijevoj bočnoj strani je utor za umetanje pera pluteja, što znači da je pilastar stajao uz

prolaz u svetište, možda nasuprot prethodno opisanome. Prednja je stranica letvičasto uokvirena i ukrašena složenim geometrijskim prepletom dijagonalnih traka i parova pereca priljubljenih vrhova, koji nalikuju manjim krugovima upisanim u velike učvorene medaljone. Crtež je točno prenesen s predloška, tako da je kompozicija osno simetrična. Bridovi reljefnih traka visoki su i okomiti na uglačanu pozadinu, a presjek prutaka ima oblik obrnutog dvostrukog slova W. Sve navedene ikonografske, likovne i izvedbene karakteristike potvrđuju da je pilastar izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica* u okviru preuređenja bazilike početkom 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ, 2000a (II), 25-26; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 136; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 191-192.

XL.55. a-c Tri ulomka istog pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/8 + SMV-96/80 + SMV-98/402

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a + b) šir. 23 cm, vis. 36 cm, deb. 14 cm

c) šir. 23 cm, vis. 23 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških kampanja između 1995. i 1998. koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Dva manja fragmenta spajaju se u lomu i čine gornji dio pilastra, dok se treći, sudeći prema debljini i reljefnome motivu, nalazio negdje na polovini njegove desne strane. Prednja je ploha obrubljena letvicama i ukrašena troprutim trakama koje se prepliću, lome i križaju, oblikujući niz naoko kružnih segmenata, kakav je sačuvan na pilastrima iz Pomera (**kat. XXVII.1**), Rovinja (**kat. XLII.1**), Maružina (**kat. XLIV.4**) i arhitravu iz Vodnjana (**kat. XXIX.4**). Karakterističan kompleksni uzorak, oštar i siguran rez, okomiti bridovi traka i duboko uklesana pozadina ukazuju na to da je i ovaj pilastar nastao u *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* pa ga valja datirati u početak 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 137.

XL.56. Ulomak pilastra

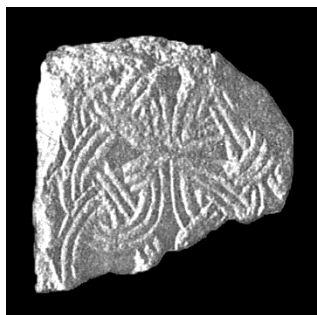

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1983.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptu župne crkve u Balama

Inv.br.: S-7300

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17,5 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić osamdesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Na prednjoj se plohi sačuvao dio složene reljefne kompozicije morfološki i izvedbeno jednake prethodno opisanom (**kat. XL.55**), pa se i ovaj ulomak pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1983, 104, T-23/2; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 137-138.

XL.57. Ulomak pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-95/44

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 12 cm, vis. 22,5 cm, deb. 8,5 - 9,5cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1995., koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Fragment nepravilnog oblika odlomljen je sa svih strana. Na jednom je dijelu sačuvan ostatak rubne letvice glavnog polja, čija je reljefna dekoracija morfološki i izvedbeno jednaka prethodno opisanim ulomcima pilastara (**kat. XL.55-56**), pa se i ovaj ulomak jednako datira i atribuiru.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 137-138.

XL.58. Ulomak pilastra

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1956.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3029

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 37 cm, deb. 14,5 cm

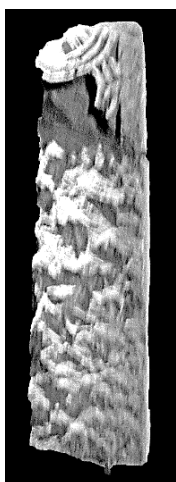
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić pedesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području

bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Na jednom su kraju fragmenta sačuvani rubna letvica glavnog polja i spojni utor za umetanje pera pluteja, a na preostalim je stranama ulomak odlomljen. Lice je bilo ukrašeno kompleksnim motivom od troprutih pleternih traka, istim kao na prethodno opisanim pilastrima (**kat. XL. 55-57**). Pripisuje ga se *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1956, 10; B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 61, T-21/4; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-21/4; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 138.

XL.59. Ulomak preklesanog pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: S-3039

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 14-23 cm, vis. 65,5 cm, deb. 12-14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao B. Marušić osamdesetih godina 20. st., tijekom prospekcije terena na području bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Opis: Sačuvana je bočna strana pilastra s dijelom rubne letvice. Veći dio reljefne dekoracije glavnog polja otučen je, vjerojatno pri naknadnoj uporabi, a samo se pri vrhu sačuvao dio

troprutih pleternih traka neprepoznatljivog geometrijskog motiva. U naglašeno dubokom uklesavanju pozadine, oštrom presjeku prutaka i bridovima motiva okomitim na podlogu prepoznaju se izvedbene odlike klesara *Istarske internacionalne klesarske radionice*, kojoj se zbog navedenog pripisuje ovaj pilatar.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1983, 61, T-19/6; B. MARUŠIĆ, 1983, 103, T-19/6; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 136-137.

XL.60. Manji ulomak pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-97/218

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 9 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1995., koje je na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala provodio Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Sačuvan je rubni dio pluteja s manjim ostatkom pleterne kompozicije i glatke rubne letvice na prednjoj strani te komadićem pera za umetanje u utor pilastra na bočnoj strani. Pleterne su trake pomalo neujednačene, zbog čega bi ulomak valjalo pripisati *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, ali nije isključena niti mogućnost da je nastao tek početkom 9. st., kao djelo *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 126.

XL.61. a,b Dva kapitela oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: kriptna župne crkve u Balama

Inv.br.: SMV-99/425, M 14

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) ukupna vis. 27 cm, vis. kap. 11 cm, ϕ stupa 11 cm, gornja pov. 16x16 cm

b) ukupna vis. 8,5 cm, gornja pov. 16x15 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheološke kampanje 1999. na lokalitetu samostanskog kompleksa s bazilikom sv. Marije Velike kraj Bala, koje je provodio

Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek (MICKAS).

Opis: Kapitel **a** sačuvan je cjelovito, s dijelom pripadajućega stupića, dok je od kapitela **b** preostala samo gornja trećina. Kubus kapitela je zatvoren i okružen vijencem od osam listova raspoređenih u dva plana tako da široki kutni listovi prekrivaju veći dio onih na sredini stranica. Žile listova iscertane su plitkim utorima. Razdjelni prsten između stupića i kapitela čine dvije tanke, izbočene linije zaobljena presjeka, a na vrhu je dvostruki abak s istaknutim kružnim medaljonom na sredini stranice. Ovako komponirani kapiteli pronađeni su u Fioranu (**kat. XVI.1**) i u bazilici sv. Marije Formoze u Puli (**kat. II.23**), zajedno s ulomcima liturgijske skulpture *Istarske internacionalne klesarske radionice*, a na morfološkoj i izvedbenoj razini sukladni su kapitelima s nepoznatog nalazišta izloženim u klastru Franjevačkog samostana u Puli (**kat. XI.21-23**). Potonje navedeni primjerci na čelu dvostrukoga abaka imaju izveden kružni medaljon, kakav se nalazi i na razmatranim primjercima iz Bala, a prepoznaje kao specifična „rukopisna“ odlika *Istarske internacionalne klesarske radionice*, pa se u skladu s tim opisani kapiteli pripisuju njenom opusu i datiraju u početak 9. st.

Bibliografija: M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 156.

XLI. Bale – crkva sv. Gervazija i Protazija u Pižanovcu

Ostaci crkvice sv. Gervazija i Protazija, koju okolno stanovništvo naziva sv. Červar,¹²⁴⁷ nalaze se pokraj zaseoka Pižanovac, sjeverozapadno od Bala, a nešto južnije od stancije Bembo. Visina sačuvanih zidova prilično je visoka, naročito na istočnoj strani, pa se jasno vide prostorna dispozicija i pojedini arhitektonski elementi. Radi se o manjoj, jednobrodnoj crkvi s troapsidalnim svetištem, upisanim u ravan začelni zid. Duboke apside, od kojih je srednja neznatno šira od bočnih, u tlocrtu su polukružne, pa su u uglovima izostale uobičajene trompe kao prijelaz u polukalote, a u središtu svake se nalazi izduženi, uski prozor. Trijumfalni lukovi su četvrtasto profilirani. Jedini ulaz u crkvu nalazi se na zapadnoj strani, u osi oltara glavne apside i prolaza u oltarnoj ogradi, koja se nalazila ispred svetišta i protezala čitavom širinom crkve. Njoj su pripadali ulomci pilastara i arhitrava pronađeni među ruševinama.¹²⁴⁸

Crkvu je 1974. istraživao B. Marušić,¹²⁴⁹ koji je na temelju tipologije arhitekture zaključio da je sagrađena u 11. st., u koje je datirao i pronađene ulomke liturgijske skulpture. Jasne predromaničke odlike rustičnih reljefnih dekoracija ulomaka, koje je i sam uočio, pripisao je „radu predromaničkih klesara na tlu Istre... u prvoj polovini 11. st., u vremenu kada se epigonski nastavlja rad klesarskih majstora 9. i 10. st.“¹²⁵⁰ Povećanjem opsega spoznaja o predromaničkoj arhitekturi, naročito tipovima istarskih crkvi s kraja 8. i početka 9. st. pomaknuta je i Marušićeva datacija crkve sv. Gervazija i Protazija kraj Bala i to u 9. st., pa je kao jedan od zanimljivijih primjera sakralne arhitekture karolinškog razdoblja godine 2000. uvrštena u katalog „Hrvati i Karolinzi“.¹²⁵¹

¹²⁴⁷ B. Marušić navodi da je u talijanskom katastarskom planu s početka 20. st. crkva upisana kao „san Selaggio“. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Tri spomenika crkvene arhitekture s upisanim apsidama u Istri“, *Histria Archaeologica*, no. 3, Pula, 1972, str. 88.

¹²⁴⁸ **Ibid.**, str. 88-92.

¹²⁴⁹ **Ibid.**, str. 88-92; **B. MARUŠIĆ**, „Istarska grupa...“, str. 53; **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih...“, str. 83.

¹²⁵⁰ **B. MARUŠIĆ**, „Tri spomenika crkvene...“, str. 95.

¹²⁵¹ **M. JURKOVIĆ**, „Pižanovac kod Bala, Stancija Bembo, crkva sv. Gervazija (I.44)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 55-56.

XLI.1. Tri dijela istog pilastra s integriranim stupićem

Foto iz: AMI i B. MARUŠIĆ,

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4354

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 82 cm, deb. 13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Dva su ulomka pronađena 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić. Treći se ulomak već tada nalazio u privatnoj zbirci nekog dr. Mirkovića iz Bala, a danas je izgubljen. Fotografiju toga ulomka Marušić je objavio zajedno s fragmentima iskopanim 1974.

Opis: Pilastar su činila tri ulomka spojiva u lomu. Dio poznat s fotografije činio je vrh pilastra na koji se nastavljao integrirani stupić okrugla presjeka. S lijeve strane pilastra nalazi se utor za umetanje pera pluteja. Prednja je ploha uokvirena letvicama koje se na dnu produžavaju u široki, neukrašeni usadnik. Reljefnu kompoziciju čini preplet troprutih učvorenih krugova i cik-cak traka koje se križaju u sredini svakog kruga.

Nesiguran duktus klesanja i izduženi pregibi čvorova ukazuju na djelo lošijega, možda priučenog, lokalnog klesara koji je uobičajenim predromaničkim motivima, vjerojatno tijekom 9. st., ukrasio liturgijsku skulpturu seoske crkve.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLI.2. Ulomak pilastra

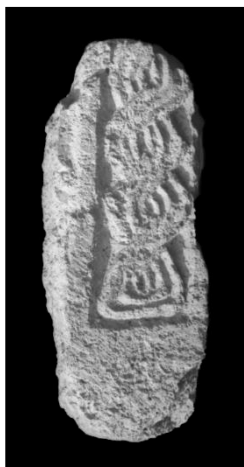

Foto iz: AMI.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4353

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 41 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra s ostatkom neukrašenog usadnika. Lijeva je strana ravno otklesana, a desna, na kojoj se nalazio utor za umetanje pera pluteja djelomično je oštećena. Prednja je ploha uokvirena letvicama i ukrašena jednostavnom troprutom pletenicom neujednačenih pregiba i prilično neuredne izvedbe, u kojima se prepoznaje „rukopis“ priučena lokalnoga klesara. Opisani je ulomak vjerojatno izrađen tijekom 9. st., kada su izradu uobičajenih predromaničkih motiva usvojile i radionice ruralnih predjela Istre, kao i individualni klesari koji nisu naukovali kod iskusnijih majstora.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLI.3. Donji dio pilastra

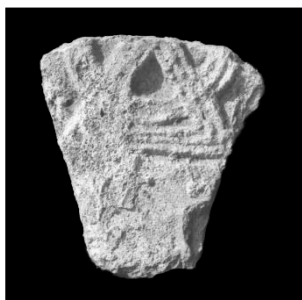

Foto iz: AMI.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4355

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 14-29 cm, vis. 32 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je donji dio pilastra s neukrašenim usadnikom koji se piramidalno sužava prema dnu. Na desnoj se strani prepoznaje ostatak utora za umetanje pera pluteja. Prednja je stranica bila ukrašena kao ranije opisani pilastar (**kat. XLI.1**), motivom troprutih isprepletenih krugova i cik-cak traka, od kojih se sačuvao samo završni dio na kojem cik-cak traka čini mali jednakokraničan trokut. Izbor motiva i nesigurna izvedba jednaki su kao na prethodno opisanim ulomcima, pa se i ovaj datira u 9. st. i pripisuje lokalnome klesaru.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLI.4. a,b,c Tri ulomka arhitrava

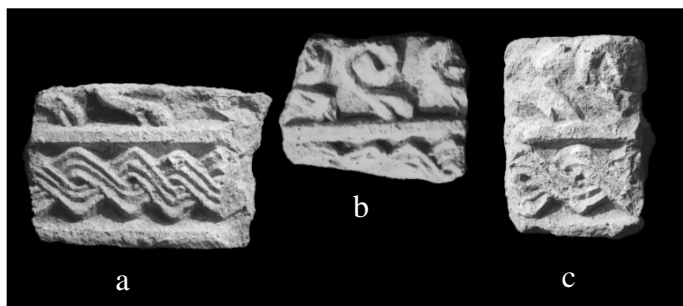

Foto iz: AML

Dimenzije: a) šir. 27 cm, vis. 18,5 cm, deb. 10 cm

b) šir. 23 cm, vis. 18 cm, deb. 10 cm

c) šir. 15 cm, vis. 22 cm, deb. 10 cm

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S-4351

Materijal: vapnenac

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Tri se ulomka ne spajaju u lomu, ali je prema dimenzijama i reljefnoj dekoraciji prednje stranice jasno da su pripadali istom arhitravu. Lice je podijeljeno u dvije zone. U gornjoj je niz kuka krupnih, rustično izvedenih glavica i niskih dvostrukih nožica, nagnutih ulijevo. Donja je zona uokvirena letvicama između kojih se proteže dvotračna tropruta pletenica. Grubo oblikovanje kuka i izvedba pregiba traka pletenice pod pravim kutom, tako da ona nalikuje dvjema usporednim cik-cak trakama, svojstveni su priučenom lokalnom klesaru, koji u okviru ograničenih izvedbenih dosega reinterpretira reljefne kompozicije s liturgijskoga namještaja bogatijih obližnjih crkvi. Raspodjela nožica kuka na dva prutka potvrđuje pretpostavku da je crkva sv. Gervazija i Protazija opremana predromaničkom

skulpturom u podmaklom 9. st., kada takvu morfologiju prihvaćaju sve, pa i najzabačenije radionice i individualni klesari.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLI.5. Lijevo kraj arhitrava

Foto iz: AMI.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Inv.br.: S-4356

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 67 cm, vis. 23 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak čine dva komada koja se spajaju u lomu. Lijevo je kraj ravno zaključen, a desni odlomljen. Lice arhitrava podijeljeno je u dva dijela. U gornjem je niz kuka krupnih, grubo obrađenih glavica i niskih jednostrukih nožica, gotovo okomitih na letvicu koja uokviruje donji dio grede, u kojem je izvedena dvotračna tropruta pletenica neujednačenog ritma pregiba. Nesiguran duktus i rustična izvedba reljefne dekoracije potvrđuju da je i opisani ulomak izradio lokalni klesar, a iako je ukras prednje strane arhitrava morfološki donekle različit od prethodnoga (**kat. XLI.4**), nema razloga sumnjati da su oba pripadala istoj oltarnoj ogradi, postavljenoj u crkvu sv. Gervazija i Protazija tijekom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLI.6. Ulomak grede ili vijenca pluteja

Foto iz: AML

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4352

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 10 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1974. među ostacima crkve sv. Gervazija i Protazija na lokalitetu Pižanovac kraj Bala, tijekom arheoloških istraživanja koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Fragment je odlomljen s tri strane, pa je i njegovu namjenu teško utvrditi. Prema obliku i dimenzijama može se pretpostaviti da je činio dio arhitrava ili vijenca pluteja. Na donjoj (?) je strani sačuvan ostatak tanke okvirne letvice, do koje se proteže središnji motiv, načinjen dvoprutim trakama koje oblikuju dva niza učvorenih krugova. Zbog skromne izvedbe i pojednostavljenog motiva ulomak se pripisuje nepoznatom lokalnom klesaru koji je u 9. st. reljefima ukrasio svu liturgijsku skulpturu ove seoske crkve.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1972, 94-95; B. MARUŠIĆ, 1974, 53.

XLII. Rovinj – župna crkva sv. Eufemije (i ostale crkve u gradu)

Legenda¹²⁵² kaže da je u zoru, 13. srpnja 800. na obalu otočića *Mons Rubeus*, danas poluotoka na kojem je jezgra starog grada Rovinja, misteriozno doplutao mramorni sarkofag s tijelom sv. Eufemije. Nedugo zatim sarkofag je premješten na vrh brijega, pored župne crkve sv. Jurja, na čijem je mjestu u prvoj polovini 18. st. sagrađena barokna crkva sv. Eufemije. Kako je izgledala crkva s prijelaza 8./9. st. može se naslutiti iz dijelova teksta jedine sveobuhvatne povijesti Rovinja, koju je proučavajući povijesna vrela i dokumente iz Kaptolskog arhiva, 1888. objavio B. Benussi.¹²⁵³ Tako doznajemo da je crkva sv. Jurja bila malena, skromna i uska, dovoljna da primi nekoliko stotina stanovnika Rovinja, ali ne i brojne hodočasnike koji su dolazili posjetiti relikvije kalcedonske mučenice.¹²⁵⁴ Jasno je, dakle, da se radilo o jednobrodnoj građevini u koju nije mogao ući masivni sarkofag, pa je on postavljen uz vanjsku stranu južnog zida crkve i privremeno natkriven improviziranom nadstrešnicom. Dvadesetak godina kasnije, kada su prikupljena potrebna sredstva, započela je gradnja južnog broda „*pel nuovo tempio senza demolirne li primiero*“, nakon čega se prešlo na uređenje i proširenje srednjeg (nekada jedinog) broda, da bi do 950. bili dovršeni treći, sjeverni, brod te „nizak i nezgrapan zvonik u obliku tornja“¹²⁵⁵ uz zapadni zid crkve. Ovom je sukcesivnom adaptacijom sagrađena nova, trobrodna crkva, „di stile bizantino“,¹²⁵⁶ pomalo neproporcionalna izgleda, sa stupovima i lukovima te troapsidalnim svetištem¹²⁵⁷ s „kupolama nad glavnim oltarima“,¹²⁵⁸ a sarkofag koji nije pomican, time se našao u srednjoj apsidi.¹²⁵⁹ Dokumenti o posveti crkve su izgubljeni, a iz onih sačuvanih u Kaptolskom arhivu

¹²⁵² Legenda „*Translatio corporis beate Eufemie*“ zapisana je u iluminiranom kodeksu na pergameni iz 14./15. st., koji se do 1930-ih godina čuvao u rovinjskom kaptolskom arhivu, a danas je pohranjen u Sveučilišnoj knjižnici u Puli. Prijepis i prijevod kodeksa priredili su dr. Mate Križman i dr. Josip Barbarić, 2000. Vidi: **M. KRIŽMAN – J. BARBARIĆ**, (ur.), *Translatio corporis beate Eufemie*, (priredili: dr. Mate Križman i dr. Josip Barbarić), Pula-Rovinj-Trst, 2000; **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 322-327.

¹²⁵³ **Ibid.**

¹²⁵⁴ Benussi piše da je 1650. srušen stari zvonik te da je četiri godine kasnije započela gradnja novog, po uzoru na zvonik crkve sv. Marka u Veneciji. Njegova je gradnja trajala do 1680. Vidi: **Ibid.**, str. 135, 255.

¹²⁵⁵ **Ibid.**, str. 135, 274-275.

¹²⁵⁶ **Ibid.**, str. 135.

¹²⁵⁷ U vodiču župe sv. Eufemije navedeno je da su apside bile izbočene, polukružne, ali se čini da se taj podatak zasniva na pretpostavci, budući da vanjski izgled istočnoga dijela predromaničke župne crkve nigdje nije spomenut ili opisan. Istina je da je velika barokna crkva zadržala dio svetišta prethodne, ali je isto tako poznato da su do 18. st. vršene pregradnje na toj strani crkve, kojima je možda uništen izvorni izgled triju predromaničkih apsida. Vidi: **I. MILOVAN**, „*Sakralni trag Župe Svete Eufemije –Rovinj*“, Zagreb, 2002, str. 17, 20.

¹²⁵⁸ Vjerojatnije je da se radilo o konhama apsida.

¹²⁵⁹ **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 41, 255.

vidljivo je da se od 10. st. kao spomendan posvećenja župe sv. Jurja i sv. Eufemije slavi 16. listopada.¹²⁶⁰

Gradnju župne crkve u etapama, kroz više od stotinu godina, moguće je objasniti gospodarskom stagnacijom grada tijekom 9. i 10. st., uzrokovanom čestim pljačkama i upadima s mora.¹²⁶¹ No, čini se da je crkva bila kvalitetno građena, bogato opremljena i dobro održavana,¹²⁶² jer se potreba za većim popravcima pojavila tek u drugoj polovini 16. st.¹²⁶³ Uz povremene intervencije, s uvijek premalo novca, crkva je preživjela do početka 18. st.¹²⁶⁴, kada je odlučeno da se na njenome mjestu sagradi nova „dostojna Božjeg veličanstva i prikladna za pobožnost našega naroda“.¹²⁶⁵ Realizacija projekta monumentalne barokne građevine zahtijevala je puno više prostora od onoga kojega je komuna posjedovala na predviđenom mjestu na vrhu brijega pa je odlučeno da se, osim stare kaptolske i župne crkve sv. Jurja i sv. Eufemije, poruše dio kanonike porečkoga biskupa i još neke manje crkve u blizini.¹²⁶⁶ Gotička crkvice sv. Roka i ranosrednjovjekovna sv. Uršula, koje su se nalazile sjeverno od stare crkve, srušene su do temelja, a budući da nije sačuvan njihov detaljniji opis¹²⁶⁷ i da arheološka istraživanja na tome mjestu nisu provedena, nemoguće je zaključiti kakav im je bio izvorni tlocrt. Od planiranog rušenja crkve sv. Josipa, koja se nalazi na jugoistočnome kraju platoa, odustalo se zbog toga što je crkva bila u privatnome

¹²⁶⁰ *Ibid.*, str. 256.

¹²⁶¹ Saraceni (819. i 842.), Neretljani (865. i 887.), Slaveni (876. – Domagoj). Vidi: **A. DANDOLO**, „Annales“ (Chronicon Danduli), lib. 8, cap 24, u: **L.A. MURATORI**, *Rerum Italicorum Scriptores*, Mediolani, 1728, stupac 13–722; **B. TADIĆ**, *Rovinj – razvoj naselja*, Zagreb, 1982, str. 13; **M. BERTOŠA**, *Povijest Hrvata*, str. 124, 126.

¹²⁶² Benussi opisuje interijer crkve koja je prethodila današnjoj, a prema pojedinim se detaljima može zaključiti da je unutrašnjost preuređivana u nekoliko navrata. Također donosi podatke o pregradnjama kora i kapela te postavljanju novih oltara i premještanju dijelova starih. Konačno, u južni je zid barokne građevine ugrađen romanički kameni reljef s prikazom sv. Eufemije koja u drži model crkve, koji svjedoči o barem djelomičnom preuređenju građevine u 11. ili 12. st. **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 258–259.

¹²⁶³ *Ibid.*, str. 259.

¹²⁶⁴ U jednom od dokumenata Kaptolskog arhiva u Rovinju nalazi se zabilješka o tome da je gradnja crkve zapravo započela 1709., iako gradske vlasti tada još uvijek nisu imale riješena imovinsko-pravna pitanja oko parcela na kojima se gradilo. Najveći je problem predstavljao dogovor oko čestice na kojoj se nalazila kanonička kuća, u vlasništvu porečkoga biskupa, a koja je bila neophodna za realizaciju projekta buduće barokne crkve. Nakon dužih pregovora i posredovanja spor je riješen „dugotrajnim najmom“, tzv. emfiteuzom, a prema ugovoru sklopljenom 1735. (na snagu stupio tek 1737.) rovinjska je komuna porečkome biskupu bila dužna isplaćivati godišnji najam od trideset i dva venecijanska dukata. Vidi: **A. TEKLIĆ – E. TEKLIĆ**, „Emfiteuza kanoničke kuće u Rovinju u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, no. 42, Zagreb, 2012, str. 282–288.

¹²⁶⁵ **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 260.

¹²⁶⁶ *Ibid.*, str. 262.

¹²⁶⁷ Crkve se spominju u rukopisima dvaju Rovinjaca: kroničara i publicista Antonia Angelinia (1798.–1863.) te kanonika Tommasa Caenazza (1819.–1901.). Prvi tekst cjelovito su objavili G. Radossi i A. Pauletich, a drugi B. Benussi. (**B. BENUSSI**, „Le Chiese di Rovigno del Can. Tomaso Caenazzo“, *Miscellanea di Storia Veneta*, ser. 4, vol. 3, Venezia, 1930; **G. RADOSSI – A. PAULETICH**, „Le Chiese di Rovigno e del suo territorio“, *Atti CRSRV*, vol. 10, Rovigno, 1979–1980, str. 315–375).

vlasništvu.¹²⁶⁸ S južne strane stare župne crkve stajala je ranosrednjovjekovna crkva sv. Mihovila, koja je također „žrtvovana“ zbog proširenja parcele, a T. Caenazzo navodi da je njene zidove arhitekt G. Dozzi inkorporirao u popločenje platoa i u grobnice zaslužnih pojedinaca i članova bratovština,¹²⁶⁹ koje se i danas nalaze, uz rub visokoga podzida načinjenog zbog naglog pada terena. U okviru projekta parternog uređenja trga sv. Eufemije,¹²⁷⁰ podignuto je u prosincu 2017. nekoliko nadgrobni ploča, pod kojima su ponovno otkriveni ostaci crkve sv. Mihovila. Zasad je moguće samo okvirno utvrditi da je crkva bila jednobrodna, dugačka oko 6 i široka oko 4 metra. Na objavljenim su fotografijama vidljivi polukružna apsida, građena uslojenim lomljencima, te trijumfalni luk i nekoliko bačvasto presvođenih prostora, građanih ciglom, koji su možda rezultat neke mlađe faze pregradnje,¹²⁷¹ no o tome će podatke donijeti tek planirana buduća istraživanja.

U spomenutim tekstovima rovinjskih kroničara ukratko je opisano 48 crkvi u gradu i neposrednoj okolini, koje se spominju u dokumentima Kaptolskog arhiva. Najviše ih je sagrađeno u razdoblju prosperiteta grada, tijekom venecijanske uprave, dok su one starije uglavnom porušene. Crkva sv. Ivana Krstitelja (zapravo sv. Ivana Evanđelista), nalazila se izvan srednjovjekovnih zidina, a A. Angelini navodi da je „jako stara“ i da ju je blagoslovio pulski biskup,¹²⁷² što ukazuje na njenu izgradnju prije 10. st., kada jurisdikciju nad Rovinjem preuzeo porečki biskup.¹²⁷³ T. Caenazzo spominje stariju sakralnu građevinu na mjestu barokne crkvice sv. Gottarda (danas je tu Centar za istraživanje mora), čije su ruševine još bile vidljive 1589.,¹²⁷⁴ a nešto dalje i crkvu sv. Lovre (na mjestu današnje tvornice za preradu ribe), koja je do polovine 18. st. dva puta bila napuštena i obnovljena.¹²⁷⁵ Među najstarijim crkvama Rovinja sigurno su bile sv. Vid i Modest, pored koje se na dan patrona još u 18. st. održavao pučki svadbeni običaj bacanja vijenaca preko krova, prežitak poganskih (slavenskih)

¹²⁶⁸ Crkva je bila zadužbina obitelji Caenazzo, koja nije pristajala na prodaju parcele komuni i na rušenje crkve. Vidi: **B. BENUSSI**, *Storia documentata...*, str. 262; **A. TEKLIĆ – E. TEKLIĆ**, „Emfiteuza...“, str. 279.

¹²⁶⁹ **B. BENUSSI**, „Le Chiese di Rovigno...“, str. 105-106.

¹²⁷⁰ Projekt je započeo 2015., a provoden je u dvije faze. Prva je obuhvaćala sanaciju zapadnog dijela groblja pored crkve, a druga sanaciju grobnica južno od crkve. Budući da se otprije znalo da su na tome mjestu ukopani ostaci nekadašnje crkve sv. Mihovila, predviđeno je da ova faza obuhvati i detaljno arheološko istraživanje cijelog područja.

¹²⁷¹ <http://www.rovinj-rovigno.hr/novosti/senzacionalno-otkrice-podno-crkve-svete-eufemije-ispod-zemlje-otkrivena-crkva-svetog-mihaela-arhandela/> (posjećeno: 15. siječnja 2018.)

¹²⁷² **G. RADOSSI – A. PAULETICH**, „Le Chiese...“, str. 352.

¹²⁷³ Vidi poglavlje 1.3. *Povijesne prilike i razvoj arhitekture kao okvira predromaničke skulpture u Istri* u ovome radu.

¹²⁷⁴ **B. BENUSSI**, „Le Chiese di Rovigno...“, str. 93.

¹²⁷⁵ **Ibid.**, str. 115.

vjerovanja¹²⁷⁶ i crkva Bezgrešnog začeca Bogorodice (*Concetta*) na gradskom groblju, u kojoj su pronađeni ulomci predromaničke skulpture.¹²⁷⁷ Rijetki sačuvani primjerci fragmenata liturgijskoga namještaja databilni u 8. ili 9. st. potječu iz crkvi sv. Petra na Fonteri,¹²⁷⁸ sv. Ciprijana¹²⁷⁹ sjeveroistočno i sv. Tome¹²⁸⁰ sjeverno od Rovinja, što ukazuje na to da su građene ili barem preuređene u tome stilskom razdoblju, a prema tipologiji arhitekture i sačuvanim dijelovima freski¹²⁸¹ koje su se početkom 20. st. još vidjele na zidovima, svakako im treba pridružiti i crkvu sv. Andrije na istoimenom otočiću nedaleko grada.¹²⁸²

¹²⁷⁶ **B. BENUSSI**, „Le Chiese di Rovigno...“, str. 115; **G. RADOSSI – A. PAULETICH**, „Le Chiese...“, str. 376.

¹²⁷⁷ **B. MARUŠIĆ**, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne...“, str. 322.

¹²⁷⁸ Ulomke je pronašao Gemaldo Macchi, 1979., a izvješće o tim nalazima čuva se u rukopisu B. Marušića, u Arheološkom muzeju Istre u Puli.

¹²⁷⁹ Crkva sv. Ciprijana je sačuvana u cijelosti, zahvaljujući sretnoj okolnosti da je pretvorena u skladište. Nedavno su na lokalitetu provedena arheološka istraživanja, tijekom kojih su pronađeni ulomci predromaničkoga liturgijskog namještaja, kojima je pomaknuta i prethodna pretpostavljena datacija crkve u razdoblje predromanike. Objava rezultata istraživanja tek se očekuje.

¹²⁸⁰ Skulptura iz crkve sv. Tome obrađena je zasebno u ovome katalogu.

¹²⁸¹ **B. FUČIĆ**, „Karolinška zidna slika iz crkve sv. Andrije na otoku kod Rovinja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, no. 1-3, Zagreb, 1965, str. 107-110.

¹²⁸² **LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 118; **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 494-495.

XLII.1. Pilastar

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu župne crkve sv. Eufemije u Rovinju

Inv.br.: nema

Materijal: mramor

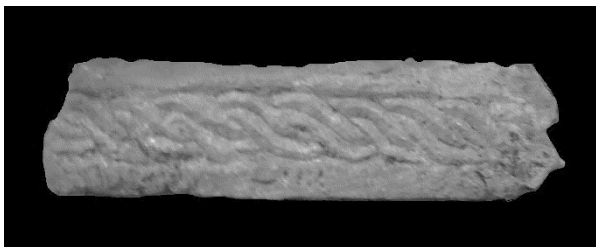
Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 85 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Pilastar je uzidan u vanjsku stranu južnog zida u vrijeme izgradnje nove, barokne crkve početkom 18. st.

Opis: Pilastar je sačuvan u cijelosti, samo su mu krajevi još prekriveni slojem stare žbuke. Na vidljivom dijelu prednjeg polja, među tankim rubnim letvicama se raspoznaje složeni preplet troprutih traka koje se presavijaju i križaju u povezane petlje, nalik nasuprot postavljenim phecima čiji se vrhovi dodiruju, oblikujući kružne segmente. Ovakvi specifični motivi pojavljuju se na istarskome poluotoku (**kat. XXVII.1, kat. XXIX.4, kat. XL.55-58, kat. XLIV.4**) s klesarima doseljenim sa sjevernotalijanskog područja između Grada i Trsta, a izrazito sigurna i uredna izvedba motiva, koji je u ovom slučaju zbog tvrdoće materijala nešto plićeg profila, ukazuje na to da je pilastar nastao u *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*. Ta je radionica početkom 9. st. proizvodila liturgijsku skulpturu vrhunske kvalitete, pa ne iznenađuje da je upravo ona pozvana da novim namještajem opremi najvažniju hodočasničku crkvu toga doba u Istri.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1958, 221.

XLII.2. Ulomak grede

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: sakristija župne crkve sv. Eufemije u Rovinju

Inv.br.: nema

Materijal: mramor

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 9 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je u sakristiji slučajno pronašao I. Matejčić.

Opis: Fragment je odlomljen s tri strane, a s obzirom na nedostatak elemenata po kojima bi bilo moguće utvrditi njegovu izvornu funkciju, može se samo pretpostaviti da se radi o dijelu arhitrava. S prednje je strane sačuvan dio motiva dvoprute dvotračne pletenice, klesane koso položenim dlijetom, tako da odaje nešto plosnati dojam. Pletenica je bila uokvirena glatkim rubnim letvicama, od kojih je donja bolje sačuvana, dok se gornja nazire u tragovima. Mjesto nalaza, materijal izrade i vrlo visoka zanatska razina izvedbe, jednaki kao kod prethodno opisanog ulomka (**kat. XLII.1**), da se i ovaj ulomak pripiše *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i sukladno tome datira u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLII.3. Ulomak pluteja

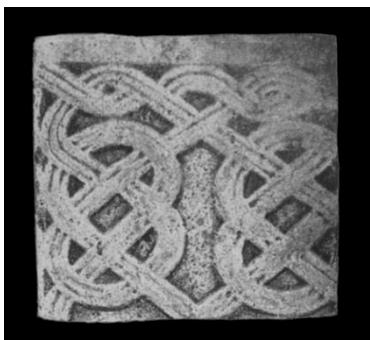

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u grobljanskoj crkvi Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije u Rovinju

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38,5 cm, vis. 38 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je bio ugrađen u pod crkve Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije na rovinjskome groblju, gdje ga je za vrijeme jednog od obilazaka terena, između 1958. i 1980. evidentirao B. Marušić.

Opis: Ploča je s tri strane skraćena pri naknadnoj upotrebi. Od reljefnog je ukrasa glavnog polja sačuvan dio geometrijske kompozicije povezanih petlji u obliku broja osam, načinjenih troprutim trakama koje se prepliću i pružaju do ruba plohe, gdje u valovitom ritmu prate liniju široke, glatke rubne letvice. Djelomično sačuvani motiv varijacija je onoga koji je izveden na pluteju ugrađenom u zid crkve sv. Antuna Opata u Galožani (**kat. XX.1**), pripisanog *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, na čiju djelatnost u Rovinju ukazuju ulomci iz župne crkve sv. Eufemije. Da je i opisani fragment dio njenog opusa potvrđuju siguran duktus klesanja reljefa i uredna, prilično pravilna, izvedba traka čiji su bridovi okomiti na duboko uklesanu, glatku pozadinu.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 322, T5/2.

XLII.4. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznati. Nekolicina predromaničkih ulomaka, među kojima i ovaj, bila je krajem sedamdesetih godina 20. st. izložena u crkvi sv. Trojstva u Rovinju. Početkom 21. st. prostor je iznajmljen privatniku i

preuređen u galerijsko-prodajni lokal, iz kojega su uklonjeni fragmenti kamene liturgijske skulpture i od tada im se gubi svaki trag. Uvidom u postav rovinjskog Muzeja i materijal pohranjen u depou utvrđeno je da ulomci nisu preneseni u nadležnu ustanovu.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 16,5 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao G. Macchi iz Rovinja, sedamdesetih godina 20. st., pri rušenju suhozidne ograde dvorišta kuće sagrađene na mjestu crkve sv. Petra

Apostola u rovinjskoj gradskoj četvrti zvanoj Fontera. Crkva je porušena u prvoj polovini 19. st. Ulomak je bio ugrađen u jedan od bočnih stubova koji su nosili dvorišna vrata.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je na oba kraja. Prednja mu je strana ukrašena nizom kuka masivnih, jednostrukih nožica i krupnih glavica u gornjem dijelu, dok je u donjem tropruta pletenica. Oblik i način klesanja kuka usporedivi su s pojedinim istovrsnim fragmentima iz crkve sv. Tome kraj Rovinja (**kat. XLIII.7-8**), pripisanim *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, pa nije isključeno da je ista opremala i crkvu sv. Petra. No, budući da je pomnija analiza ulomaka onemogućena, a usporedba svedena na slikovni materijal načinjen osamdesetih godina prošlog stoljeća, atribucija mora ostati otvorena, a moguće vrijeme nastanka arhitrava samo se okvirno može smjestiti u 9. st.

Bibliografija: G. RADOSSI– A. PAULETICH, 1979-1980, 363, 371-372; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 319, T4/6.

XLII.5. Ulomak pluteja

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1982-1985.

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznati. Nekolicina predromaničkih ulomaka, među kojima i ovaj, bila je krajem sedamdesetih godina 20. st. izložena u crkvici sv. Trojstva u Rovinju. Početkom 21. st. prostor je iznajmljen privatniku i preuređen u galerijsko-prodajni lokal, iz kojega su uklonjeni fragmenti kamene liturgijske skulpture i od tada im se gubi svaki trag. Uvidom u postav rovinjskog Muzeja i materijal pohranjen u depou utvrđeno je da ulomci nisu preneseni u nadležnu ustanovu.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 40 cm, vis. 36 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao G. Macchi iz Rovinja, sedamdesetih godina 20. st., pri rušenju suhozidne ograde dvorišta kuće sagrađene na mjestu crkve sv. Petra Apostola u rovinjskoj gradskoj četvrti zvanoj Fontera. Crkva je porušena u prvoj polovini 19. st. Ulomak je bio ugrađen u jedan od bočnih stubova koji su nosili dvorišna vrata.

Opis: Sačuvan je gornji lijevi kut pluteja, odnosno dio glavnog polja, ukrašen uobičajenom predromaničkom mrežom učvorenih troprutih krugova isprepletenih s dijagonalnim trakama i dio integriranog gornjeg vijenca na kojemu je između širokih rubnih letvica izvedena jednostavna tropruta pletenica širokih razmaka u pregibima. Opisani motivi učestalo se pojavljuju kao dekoracija liturgijske skulpture tijekom čitavog 9. st., kada je vjerojatno izrađen i plutej za crkvu sv. Petra u Rovinju. Iako se na Marušićevoj fotografiji prepoznaju neki karakteristični detalji, povezivanje ovog ulomka uz klesarski opus određene radionice samo na temelju slikovnog materijala nije moguće, pa će atribucija do eventualnog ponovnog pronalaska zagubljenih ulomaka morati ostati otvorena.

Bibliografija: G. RADOSSI– A. PAULETICH, 1979-1980, 363, 371-372; B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 319, T5/1.

XLII.6. Ulomak pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Nepoznati. Nekolicina predromaničkih ulomaka, među kojima i ovaj, bila je krajem sedamdesetih godina 20. st. izložena u crkvi sv. Trojstva u Rovinju. Početkom 21. st. prostor je iznajmljen privatniku i preuređen u galerijsko-prodajni lokal, iz kojega su uklonjeni fragmenti kamene liturgijske skulpture i od tada im se gubi svaki trag. Uvidom u postav rovinjskog Muzeja i materijal pohranjen u depou utvrđeno je da ulomci nisu preneseni u nadležnu ustanovu. Ovaj je ulomak poznat samo iz Marušićeva opisa, kojemu nije priložio fotografiju.

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 28 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronašao G. Macchi iz Rovinja, sedamdesetih godina 20. st., pri rušenju suhozidne ograde dvorišta kuće sagrađene na mjestu crkve sv. Petra u rovinjskoj gradskoj četvrti zvanoj Fontera. Crkva je porušena u prvoj polovini 19. st. Ulomak je bio ugrađen u jedan od bočnih stubova koji su nosili dvorišna vrata.

Opis: Prema B. Marušićevu opisu: „Odlomak pregradne ploče, očuvane na gornjoj i desnoj strani, gdje se nalazi spojni usjek. Vapnenac. Na desnoj strani je uokvirena letvicom.

Ukrašena je kružno-čvornim troprutastim trakama ispresijecanim dvjema troprutastim dijagonalno postavljenim cik-cak trakama“ radi se o ulomku koji je činio desni gornji kut istog pluteja kao i prethodno opisani fragment (**kat. XLII.5**), pa i za njega vrijede iste datacijske i atribucijske odrednice.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1982-1985, 319.

XLIII. Rovinj – crkva sv. Tome

Ostaci crkve sv. Tome nalaze se na predjelu *Mondelaco*, oko četiri kilometra sjeverno od Rovinja, u neposrednoj blizini nekadašnje željezničke pruge Rovinj – Kanfanar. Zidovi crkve sačuvani su gotovo do razine nedostajućeg krova, pa je prostorna dispozicija građevine lako čitljiva. Radi se o jednobrodnoj crkvi, tlocrta u obliku slova T, na čijoj su istočnoj strani poredane tri apside. Zbog karakterističnoga poligonalnog vanjskog plašta glavne apside dugo je vremena smatrana kasnoantičkom (ranobizantskom) građevinom iz 6. st. U znanstvenoj ju je literaturi prvi opisao A. Mohorovičić, ustvrdivši da je nakon kasnoantičke faze crkva doživjela još barem dvije pregradnje u kasnijim stoljećima.¹²⁸³ Slijedom usporedbe s još nekoliko crkvi sličnog tlocrta u Puli i Rovinju,¹²⁸⁴ B. Marušić je zastupao mišljenje da je sv. Toma izgrađen kao ranokršćanska memorija u 6. st., a u ispravnost takve datacije uvjerio ga je i izgled reljefa jednog spolija ugrađenog u zid crkve, kojeg je također pripisao 6. st.¹²⁸⁵ Marušićeve i Mohorovičićeve zaključke ponovio je i A. Šonje, koji je pretpostavio da je crkva imala i kupolu nad križištem.¹²⁸⁶

Arheološkim istraživanjima lokaliteta, provedenim krajem 20. st. pod vodstvom I. Matejčića, opovrgnute su prethodne datacije prve faze gradnje crkve.¹²⁸⁷ Naime, Matejčić je prema tipologiji opisanog izvornoga tlocrta, s tri izbočene apside na istočnoj strani, od kojih je srednja znatno veća od bočnih, zaključio da se radi o predromaničkoj, karolinškoj crkvi, izgrađenoj *ex novo* krajem 8. ili početkom 9. st. Brojne analogije tome tipu crkve pronašao je na području sjeverne Italije i alpskih krajeva, ponajviše na prostoru današnje Švicarske, a sve su one bile približno jednako datirane.¹²⁸⁸ Bočni su prostori velikim lukovima komunicirali s prezbiterijem, a iako je središnji dio nad križištem bio viši od ostalih krovnih razina, nema dokaza da je crkva imala kupolu, već je vjerojatnije da je taj dio bio pokriven četverovodnim krovom.¹²⁸⁹ Tijekom Matejčićevih istraživanja na lokalitetu je pronađeno sedamdesetak

¹²⁸³ A. MOHOROVIČIĆ, „Problem tipološke...“, str. 496.

¹²⁸⁴ Marušić je uočio tlocrtne podudarnosti ove crkve s crkvama sv. Klementa na Vrhcu kraj Pule i sv. Katarine na istoimenom otočiću u Pulskom zaljevu, koje je datirao u ranobizantsko razdoblje. Vidi: B. MARUŠIĆ, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 234; B. MARUŠIĆ, *Kasnoantička i bizantska...*, str. 26; B. MARUŠIĆ, *Istra u ranom...*, str. 12.

¹²⁸⁵ B. MARUŠIĆ, „Varia archeologica secunda“, str. 60-61.

¹²⁸⁶ A. ŠONJE, *Crkvena arhitektura...*, str. 51-52.

¹²⁸⁷ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*, str. 11-18.

¹²⁸⁸ *Ibid.*, str. 14-15; I. MATEJČIĆ, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 67-69; M. JURKOVIĆ, „Arhitektura...“, str. 173-174.

¹²⁸⁹ I. MATEJČIĆ, *Dvije crkve*, str. 11-18.

ulomaka skulpture, ukrašenih prepoznatljivim predromaničkim pleternim dekoracijama. Veći dio tih ulomaka reupotrijebljen je kao građevni materijal pri zazidavanju bočnih prolaza u svetište i gradnju novog pročelja crkve u 16. st. Budući da nisu pronađeni tragovi naknadnih intervencija na zidovima i u podu svetišta, databilni u predromaničko razdoblje, Matejčić je sve ulomke povezao uz istu građevnu fazu crkve, unatoč jasnim ikonografskim i izvedbenim razlikama reljefa.¹²⁹⁰ Slijedom novoiznesene datacije i sličnosti dijela fragmenata s ulomcima iz Novigrada, Šijane i Dvigrada, M. Jurković je opremu crkve sv. Tome kraj Rovinja pripisao opusu *Majstora kapitela iz Bala*.¹²⁹¹ No, pomnom analizom čitavoga korpusa skulpture te skupine klesara, kao i usporedbom svih ulomaka s lokaliteta koji su se povezivali uz tu produkciju došlo se do zaključka da je dio namještaja crkve sv. Tome izvedbeno, ikonografski i morfološki bliži djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, te da ga njoj valja atribuirati. Na nekoliko se komada prepoznaju siguran duktus, izrazito visok profil reljefa i pravilna izvedba složenijih motiva, zasnovana na preciznim proračunima te upotrebi šestara i dlijeta, čiji su se tragovi sačuvali na pojedinim fragmentima. Zbog svega je navedenog zaključeno da je taj dio skulpture klesala *Istarska internacionalna klesarska radionica*, pa ga sukladno tome treba datirati u početak 9. st.

Radikalnija pregradnja crkve vjerojatno se dogodila u 10. ili 11. st., kada je na kraju sjevernoga kraka crkve prigraden zvonik koji je i danas djelomično sačuvan. U 16. st. je crkva svedena na jednobrodni prostor i to tako da su zazidani veliki lučni prolazi između prezbiterija i bočnih krakova, a reduciran je i povišeni središnji prostor, pa je crkva pokrivena dvostrešnim krovom. Južni je krak tada porušen, a sjeverni je pretvoren u jednostavnu četvrtastu sakristiju bez apside.¹²⁹²

¹²⁹⁰ **Ibid.**; **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 69-71; **I. MATEJČIĆ – S. MUSTAČ**, *Kiparstvo 1*, str. 193-195.

¹²⁹¹ **M. JURKOVIĆ**, „Le 'Maitre...“, str. 356-358; **M. JURKOVIĆ - I. MARIĆ - I. BASIĆ**, „Novi fragmenti ambona...“, str. 15-17; **P. CHEVALIER - M. JURKOVIĆ - I. MATEJČIĆ**, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, str. 94-95.

¹²⁹² **I. MATEJČIĆ**, *Hrvati i Karolinzi - katalog*, str. 67 – 69.

XLIII.1. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 20

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 33 cm, vis. 48 cm, deb. 17,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je bio reupotrijebljen kao građevni materijal u 16. st., pri zatvaranju lučnih otvora između svetišta i bočnih prostora, a pronađen je tijekom arheoloških

istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Sačuvana je gornja polovina pilastra, koji s desne strane ima utor za umetanje pluteja, što znači da se nalazio na desnoj strani oltarne ograde, do prolaza u svetište. Prednje je polje uokvireno širokim glatkim letvicama, među kojima je izveden uobičajen predromanički motiv učvorenih troprutih krugova isprepletenih s istim takvim cik-cak trakama. Vrhovi rombova koje oblikuju pleterne trake nisu posve simetrični, čvorovi su izduženi, a duktus klesanja prilično nesiguran, zbog čega je ulomak ranije pripisivan *Majstoru kapitela iz Bala*. No, duboko uklesavanje pozadine, atipično za tu produkciju, ukazalo je na potrebu preispitivanja atribucije i detaljne analize svih ulomaka iz crkve sv. Tome, nakon čega je ustanovljeno da je pilastar morfološko-izvedbenim odlikama buno bliži djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pa je sukladno tome njoj i pripisan. Ta je radionica djelovala krajem 8. st. što odgovara recentnoj Matejčićевой dataciji prve faze gradnje crkve.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 18; I. MATEJČIĆ, 2000 (II), 70-71; M. JURKOVIĆ, 2002, 356-358; M. JURKOVIĆ–I. MARIĆ–I. BASIĆ, 2007, 15-17; M. JURKOVIĆ–J.P. CAILLET, 2009, 94-95; I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.2. Gornji dio pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 46,5 cm, deb. 13 cm, ϕ stupića 14-15 cm, vis. stupića 3-4 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv.

Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Sačuvan je gornji dio pilastra s manjim ostatkom stupića oltarne ograde, okrugloga presjeka. Na lijevoj se stranici nalazi utor za umetanje pluteja. Prednje je polje uokvireno letvicama i ukrašeno dvostrukim nizom isprepletenih krugova, načinjenih jednom beskonačnom troprutom trakom koja se u gornjim kutovima polja presavija i vraća, oblikujući drugi niz učvorenih krugova. Izrazito uredno klesanje traka čiji nepogrješivo paralelni prutci imaju presjek u obliku obrnutog slova W te usložnjavanje motiva udvostručenim nizom krugova odlike su u kojima se, unatoč nešto plićem uklesavanju pozadine, prepoznaje rad *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Ulomak se datira u vrijeme izgradnje crkve, krajem 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.3. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 34

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 38 cm, deb. 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv.

Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornjeg i donjeg kraja. Na jednoj od bočnih stranica nalazi se utor za umetanje pluteja. Prednje je polje obrubljeno letvicama i ukrašeno dvama nizovima troprutih učvorenih i isprepletenih krugova. Prema motivu pilastar je jednak prethodno opisanom ulomku (**kat. XLIII.1**), ali se s njime ne spaja u lomu, a i pozadina mu je neznatno dublje uklesana. Unatoč sitnim nepravilnostima u oblikovanju desnog pregiba i drugog čvora raspoznaju se siguran duktus klesanja, tendencija k popunjavanju praznih prostora te morfologija i duboko uklesavanje pozadine karakteristični za *Južnoistarsku kontinentalnu radionici*, koja je opremala crkvu neposredno nakon njene izgradnje, krajem 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.4. Ulomak kutnog pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

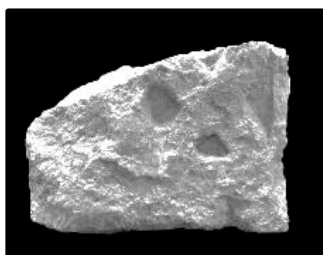
Dimenzije: šir. 30 cm, vis. 66 cm, deb. 14 cm, usadnik 8 x 21 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje i lijeve strane, a na donjoj je sačuvan neukrašeni usadnik. Uz lijevi rub stražnje stranice proteže se utor za umetanje peta pluteja, koji ukazuje na kutni položaj pilastra u kompoziciji oltarne ograde. Moguće je da je oštećenje desne bočne stranice nastalo na mjestu gdje se nalazio još jedan spojni utor. Prednja je stranica bila obrubljena letvicom od koje se sačuvao samo dio. Reljefnu je dekoraciju činila tropruta vrpca koja se uz rubove presavija, a na sredini prepliće, tako da oblikuje beskonačni niz „S“-motiva. Unatoč pogreškama pri oblikovanju simetrično raspoređenih krajnjih petlji, motiv je načinjen sigurnim potezima dlijeta i prilično uredno. Maleni komadići vidljive pozadine duboko su uklesani, a rubovi pleterne trake na nju su okomiti. Ulomak se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.5. Ulomak pluteja ili pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: 26

Materijal: vapnenac

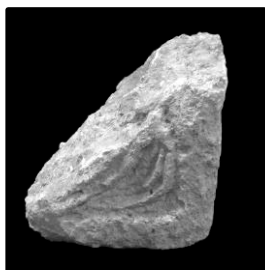
Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 15,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, a jače je oštećena i površina prednje plohe, na kojoj se raspoznaje ostatak motiva troprutih krugova i dijagonala (ili cik-cak traka), sukladan onome na jednom od prethodno opisanih dijelova pilastra (**kat. XLIII.1**), zbog čega se može pretpostaviti da je i razmatrani ulomak načinjen krajem 8. st., kao jedan od uradaka *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.6. Manji ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 18 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Sačuvan je samo manji kutni fragment pilastra. Na reljefnoj se plohi prepoznaje ostatak nekog motiva načinjenog troprutim trakama oštrog presjeka prutaka i nešto pliće uklesane pozadine, pa se pretpostavlja da je i on nastao u *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, što ga datira u kraj 8. st.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

XLIII.7. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 23 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Prednja je ploha na vrhu i dnu obrubljena širokom glatkom letvicom, a ukrašena je nizom kuka masivnih glavica i jednostrukih nožica koje se značajno šire od vrha prema dnu, gdje se dodiruju, odnosno stapaju u jedinstvenu donju zonu. Cjelovito su sačuvane četiri kuke, a njihov nagib u desnu stranu ukazuje na to da je ulomak pripadao arhitravu lijeve polovine trabeacije. Iako veličina glavica kuka nije posve jednaka, činjenica da su zavojnice rađene koso položenim dlijetom te da su rubovi kuka okomiti na fino ugaćanu pozadinu ukazuje na to da je arhitrav izradio prilično vješt klesar. Jednako tako, oblik nožica kuka otkriva ranije vrijeme njihova nastanka, pa se zaključuje da je opisani ulomak pripadao prvoj oltarnoj ogradi, koja je krajem 8. st. naručena kod *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.8. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 3

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 22 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen s bočnih i s donje strane. Na vrhu reljefno ukrašene strane vidljiv je dio glatke rubne letvice ispod koje se nalazio niz kuka okrenutih udesno. Cjelovitije su sačuvane dvije kuke, a njihove su mesnate zavojnice načinjene dubokim utorom. Nožice kuka glatke su, gotovo okomite na odlomljenu donju liniju grede i pri dnu se dodiruju, a prostori među njima duboko su uklesani. Iako se u izvedbi kuka prepoznaje „rukopis“ lošijega klesara, njihov je osnovni oblik jednak onima na prethodno opisanome (**kat. XLIII.7**), kao i volutama na nekolicini ulomaka arhitrava s istog lokaliteta (**kat. XLIII.9-13**), što upućuje na to da su nastali prema istom radioničkom predlošku, ali od strane klesara različitih izvedbenih sposobnosti. Opisani se ulomak pripisuje prvoj fazi opremanja lokaliteta, koju je krajem 8. st. izvela *Južnoistarska kontinentalna radionica*.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17; M. JURKOVIĆ–I. MARIĆ–I. BASIĆ, 2007, 16-17; M. JURKOVIĆ–J.P. CAILLET, 2009, 94.

XLIII.9. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 13/99

Materijal: vapnenac

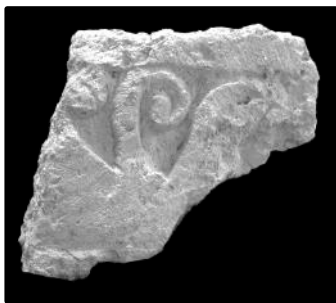
Dimenzije: šir. 19,5 cm, vis. 19,5 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1999., tijekom radova na konzervaciji i prezentaciji crkve sv. Tome kraj Rovinja.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba bočna kraja i na dnu. Prednja je stranica bila ukrašena nizom kuka mesnatih glavica i jednostrukih nožica koje se u dnu dodiruju. Morfološki i izvedbeno ulomak je identičan prethodno opisanima, zbog čega se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.10. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 4

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 24 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je s tri strane. Prednja je ploha na vrhu i dnu bila obrubljena glatkim letvicama, među kojima je tekao niz kuka mesnatih glavica i jednostrukih nožica. Djelomično su sačuvane tri kuke, od kojih se srednja oblikom nožice različita od preostale dvije, a i zavojnice glavica su, za razliku od prethodno opisanih fragmenata arhitrava, prilično rustično obrađene, što ukazuje na to da je ovaj ulomak, prema zajedničkom radioničkom predlošku, izradio nešto lošiji klesar. Ulomak je, dakle, izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, što znači da ga valja datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.11. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 15

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 18 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Na reljefnoj se plohi prepoznaje motiv kuka, jednakih kao na prethodno opisanim ulomcima, pa se i on datira u kraj 8. st. i atribuirira *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

XLIII.12. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 17 cm, vis. 12 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Iako su kuke samo djelomično sačuvane, jednako kao o gornja rubna letvica reljefno ukrašene stranice, nema sumnje da je i ovaj fragment pripadao trabeaciji oltarne ograde koju je crkva sv. Tome kraj Rovinja dobila krajem 8. st., a koja je izrađena od strane klesara *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.13. Ulomak arhitrava (?) s reljefom ptice

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 3

Materijal: vapnenac

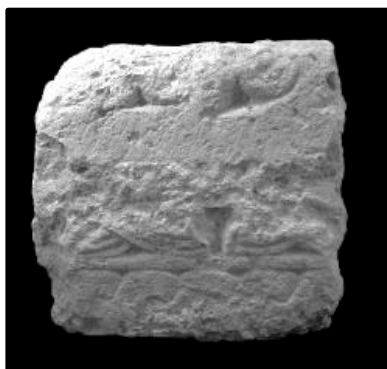
Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 23 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen s bočnih i s donje strane. Na vrhu se sačuvao dio glatke rubne letvice. Pod njom se na lijevoj strani prepoznaje motiv ptice raširenih krila, koja u kandžama drži nedefinirani plijen. Na desnom je kraju sačuvana jedna od niza kuka, okomitih nožica. Glavica jedine sačuvane kuke klesana je koso položenim dlijetom i u pravilnim se razmacima slojeva odmotava prema jednostrukoj, stožastoj nožici. Bridovi motiva okomiti su na dublje uklesanu pozadinu, od koje su vidljivi tek manji dijelovi. Za razliku od elegantne volute, ptica je prilično nespretno klesana. Tijelo ne poštuje anatomiju, noge su zdepaste, a detalji krila načinjeni sumarno, plitkim, paralelnim urezima. Svi opisani detalji prepoznaju se kao odlike *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je izrađivala izuzetno pravilne geometrijske i apstraktne kompozicije, ali joj je slabost bila izrada zoomorfnih elemenata, što se vidi i na plutejima iz Valbandona (**kat. XIV.1-2**). Zbog debljine komada i volute na desnoj strani pretpostavlja se da je ulomak činio dio arhitrava, iako je moguće i da se radi o dijelu pluteja, na kojemu voluta ima funkciju popunjavanja prostora ili je dio nekog većeg motiva kojeg se s obzirom na oštećenja ne može prepoznati. Datacija ulomka sukladna je vremenu izgradnje crkve sv. Tome, krajem 8. st.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.14. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 20 cm, deb. 8 cm

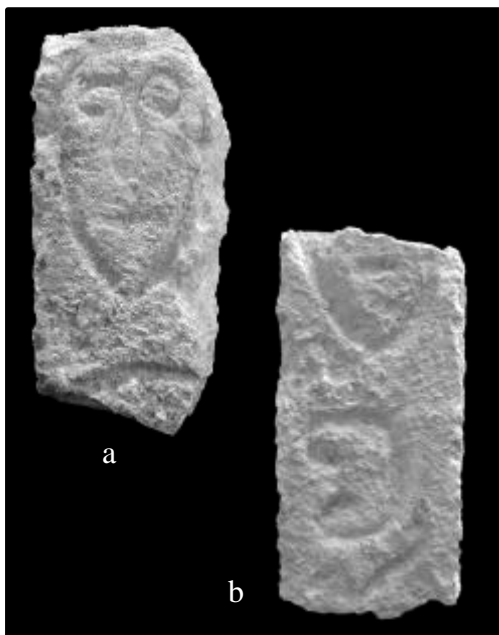
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Unatoč popriličnom oštećenju reljefne površine raspoznaje se trodijelna podjela grede. U donjem se redu nalazila dvotračna pletenica, čiji

prutci nisu izvedeni, pa se pretpostavlja da je ulomak pri klesanju oštećen i odbačen prije no što je reljefni ukras dovršen. Srednja je zona bila obrubljena letvicama – tankom na donjoj i debljom na gornjoj strani, između kojih je, sudeći prema nekoliko sačuvanih odsječaka troprutih traka, bio izveden niz povezanih pereca. Na vrhu ulomka još se vide ostaci niza kuka velikih glavica i niskih, jednostrukih nožica, među kojima je pozadina bila duboko uklesana. Iako su kuke prilično oštećene, njihov položaj i oblik mogu se usporediti s kukama na ulomcima arhitrava i ciborija iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.29, kat. XXXIX.10**) i s gredom iz Dvigrada (**kat. XLV.10**), pripisanim *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, koja je izrađivala i liturgijsku skulpturu prve faze opremanja crkve sv. Tome kraj Rovinja. Osim izgleda kuka atribuciju toj radionici potvrđuje i ostatak pletenice u dnu ulomka, koja, iako nedovršena, odaje ruku vrsnoga klesara, koji najprije izvodi plitku skicu motiva, a tek kasnije izrađuje njegove detalje. Takav etapni proizvodni postupak ukazuje na školovanog majstora, jednog od onih koji su potekli iz gradske sredine i činili jezgru *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Ulomak se datira u kraj 8. st., što potvrđuju visina kuka i izgled jednostrukih nožica.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.15. a,b Dva ulomka nepoznate funkcije s reljefom ljudskog lika

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište
Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznate

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 10 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

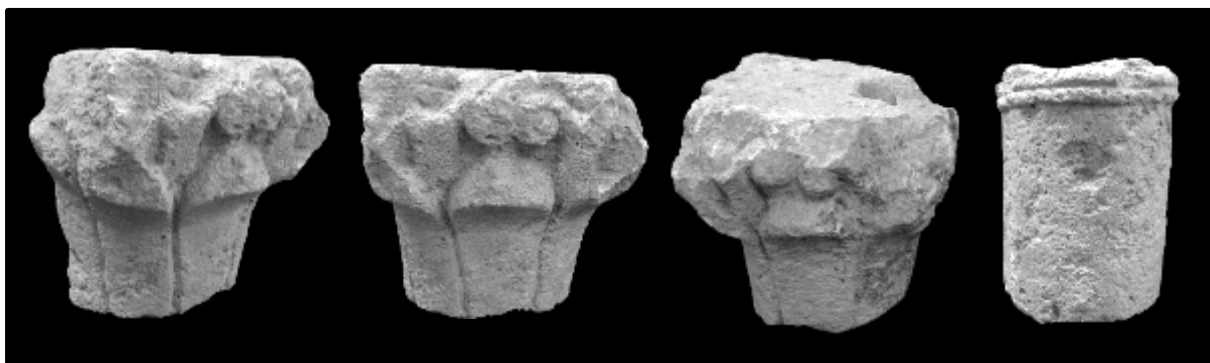
b) šir. 10 cm, vis. 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak **a** je odlomljen s donje i desne strane, dok je na preostalima ravno odsječen, pa se pretpostavlja da se nalazio na gornjem kutu neke liturgijske instalacije, vjerojatno pluteja. Ulomak **b** je odlomljen s tri strane, a na desnoj je ravno zaključen, što ukazuje na njegov mogući položaj na suprotnome kraju istog dijela liturgijskoga namještaja. Na prednjoj se stranici obaju ulomaka raspoznaju ljudska glava i nezgrapno oblikovani dijelovi gornjih ekstremiteta, načinjeni uparanim linijama. Budući da se shematizirani antropomorfni motivi javljaju u romanici, a to je razdoblje u kojem, ako je suditi prema rezultatima arheoloških istraživanja I. Matejčića, nije bilo intervencija na liturgijskoj skulpturi crkve sv. Tome, može se pretpostaviti da je ulomak, čija funkcija zasad ostaje nepoznata, izrađen krajem 8. st., kada su se još mogli pojavljivati ikonografski prežitelji prošlih stoljeća. U to je vrijeme opremu crkve klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa se istoj pripisuje i opisani ulomak.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.16. Kapitel oltarne ograde s dijelom stupića

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 14

Materijal: vapnenac

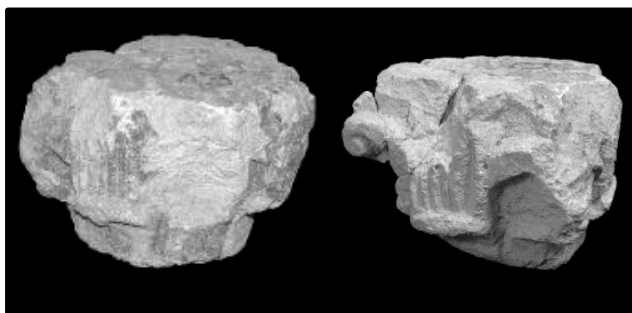
Dimenzije: ukup. vis. 38 cm, vis. kapit. 18 cm, šir. gor. str. 23 cm, promjer stupa 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak čine dva dijela koja se spajaju u lomu. Na vrhu kapitela je kvadratna rupa za spajanje s arhitravom. Stupić okrugloga presjeka od kapitela dijeli dvostruki prsten. Iznad njega je vijenac od osam visokih, glatkih listova, čiji se vrhovi blago povijaju prema van, odvajajući se od kalatosa. Listovi su razdvojeni dubokim, kosim utorom. U gornjoj se zoni raspoznaju parovi malenih, nasuprotno postavljenih voluta. Najbližu analogiju ovome ulomku predstavljaju stupići s kapitelima oltarne ograde crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**), koji imaju nešto pliće klesane volute, ali kao i ovaj opisani, pripadaju široko rasprostranjenom tipu kapitela, kojeg je krajem 8. st. učestalo klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17; I. MATEJČIĆ, 2000/2, 69; I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.17. Kapitel oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 13

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 16 cm, šir. donjeg dijela 16,5 cm, gornja površina 21x21 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Kapitel je oštećen s donje strane i na kutovima, gdje su se nalazile volute. U donjem dijelu vijenac od osam glatkih listova čiji se vrhovi blago povijaju u prostor. Utori među listovima duboki su i koso zasječeni. U gornjem se dijelu, na sredini svake stranice, nalazio snopić prutaka od kojega su se odvajale po dvije volute, svaka prema jednom kutu kapitela. Do danas se nije sačuvala niti jedna, a I. Matejčić je naglasio da su se prilikom pronalaska ulomka odlomila dva komada u zoni voluta. Prema sačuvanom dijelu listova nije moguće utvrditi njihovu izvornu visinu, no može se pretpostaviti da je bila nešto niža nego na prethodno opisanom ulomku (**kat. XLIII.16**), kojem je razmatrani kapitel blizak tipologijom

i pojednostavljenim motivom u gornjoj zoni. Kao i svi preostali kapiteli s ovoga lokaliteta i ovaj se jednako datira i pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

XLIII.18. Kapitel oltarne ograde s dijelom stupića

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukup. vis. 23,5 cm, vis. kapit. 14,5 cm, šir. gor. str. 15x15 cm, promjer stupa 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

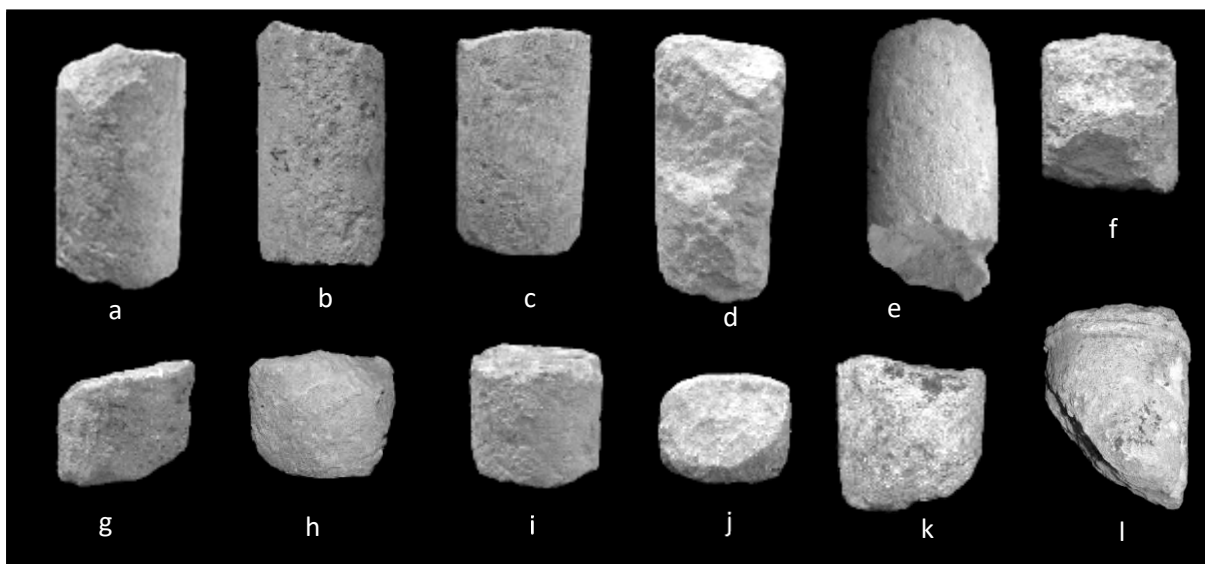
Opis: Stupić okrugla presjeka je odlomljen s donje strane, a sačuvan je zajedno s integriranim kapitelom kojemu nedostaje jedan gornji kut. Na spoju stupića i kapitela nalazi se dvostruki prsten nejednako širokih traka. Donju zonu kapitela čini vijenac od osam listova profiliranih gornjih rubova. Četiri glatka i široka kutna lista gornjom se trećinom odvajaju od kalatosa. Među njima su u alternirajućem nizu manji glatki listovi i dvostruki, priljubljeni i naglašeno izduženi listići, koji u prostor prodiru tek zašiljenim vrhovima. Slični parovi izbrazdanih i ušiljenih listova nalaze se i u gornjoj zoni, na sredini svake stranice. Od njih se prema odsječku tordiranog užeta, izvedenom nad svakim ugaonim listom iz donje zone, odvajaju

po dvije pužolike volute izduženih nožica. Prostori između voluta, listova i užeta perforirani su, zbog čega su baš na tom dijelu nastala oštećenja.

Morfologija i način oblikovanja elemenata kapitela ukazuju na ruku vrlo vješta i iskusna majstora, koji unutar ograničenja zadanoga tipa kapitela pronalazi dovoljno prostora za subjektivni umjetnički izraz, a on se manifestira kroz stepenaste profilacije bridova listova, mekano oblikovanje voluta koso položenim dlijetom i plasticitet gornje zone kapitela na tragu antičkih tradicija. Radi se, dakle, o školovanom klesaru, koji je krajem 8. st. vrhunski izrađenim komadima liturgijske skulpture opremao crkve u zaleđu Pule, a možda čak i u Poreču, gdje je pronađen kapitel stupića oltara vrlo sličan rovinjskim primjercima (**slika 66**). U toj ranoj fazi predromaničke skulpture u južnoj Istri je postojalo nekoliko klesarskih produkcija, ali samo su majstori *Južnoistarske kontinentalne radionice* bili sposobni proizvesti djela čija se kvalitativna razina može mjeriti s primjercima iz najuglednijih pulskih crkvi. Slijedom toga kapiteli oltarne ograde crkve sv. Tome kraj Rovinja svrstavaju se u njezin opus i datiraju u vrijeme izgradnje crkve, krajem 8. st.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.19. a-l Dvanaest ulomaka stupića oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica / Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: 15, 19, 21, 24, 35, 36

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) promjer 15,5 cm, vis. 28 cm

b) promjer 16 cm, vis. 26 cm

c) promjer 14,5 cm, vis. 16 cm

d) promjer 12-18 cm, vis. 25,5 cm

e) promjer 16 cm, vis. 13,5 cm

f) promjer 13 cm, vis. 28,5 cm

g) promjer 14 cm, vis. 11,5 cm

h) promjer 15 cm, vis. 11 cm

i) promjer 15,5 cm, vis. 24 cm

j) promjer 12,5 cm, vis. 10,5 cm

k) promjer 16 cm, vis. 18 cm

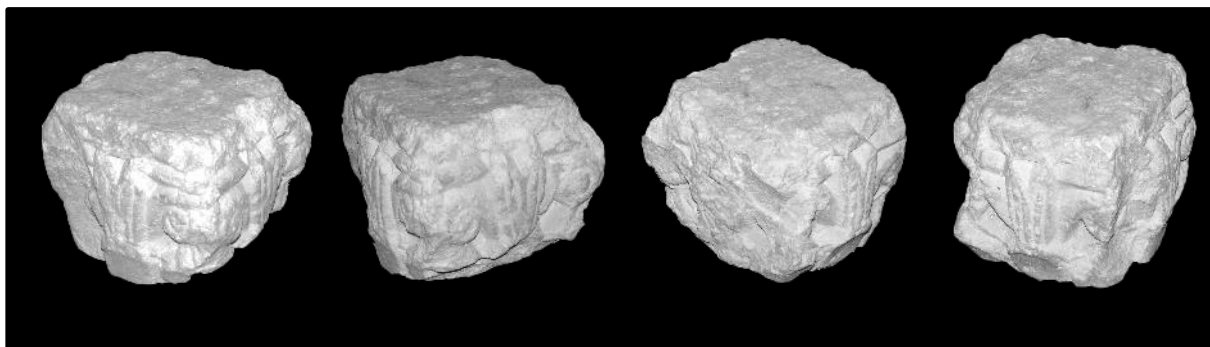
l) promjer 14 cm, vis. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Svi su ulomci stupića oltarne ograde odlomljeni na oba kraja. Svi su glatki, okrugloga presjeka, a pojedini se sužavaju prema vrhu. Na jednom je ulomku (**I**) sačuvan dvostruki prsten nad kojim se nalazio integrirani kapitel. Prema manjem ostatku stupića na vrhu jednog prethodno opisanog pilastra (**kat. XLIII.2**) zaključuje se da su stupići bili klesani iz jednog komada kamena, zajedno s pilastrom i kapitelom, kao u crkvi sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.1**). S obzirom na izostanak reljefne dekoracije može se pretpostaviti da su stupići pripadali objema oltarnim ogradama crkve. Onoj koju je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica* može se s relativnom sigurnošću pripisati samo ulomak na kojemu je sačuvan dio razdjelnoga prstena, usporediv s prethodno opisanim stupićima s kapitelima, dok su preostali mogli biti izrađeni i kasnije, za oltarnu ogradu čije je dijelove načinila *Istarska internacionalna klesarska radionica*.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 18.

XLIII.20. Kapitel stupića oltara

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 2

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 11,5 cm, šir.donjeg dijela 13 cm, gornja površina 13x14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Kapitel je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Kapitel je oštećen na nekoliko mjesta, uglavnom na kutovima gdje su se nalazile volute, čije su plastičnije oblikovane glavice perforacijom bile odvojene od ostatka kubusa. U donjoj je zoni vijenac od osam mesnatih listova, odvojenih dubokim, koso zasječenim utorima, a u gornjoj, na sredini svake stranice među volutama, dvostruki izduženi i ušiljeni listić, naglašene središnje žile. S donje se strane kapitela nalazi manje kvadratno udubljenje. Morfološki i oblikovno kapitel je jednak prethodno opisanima koji su bili dijelom oltarne ograde (**kat. XLIII.16-18**), ali i kapitelima stupića oltara bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.18**). Pripisuje se *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.21. Ulomak pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 1139

Materijal: vapnenac

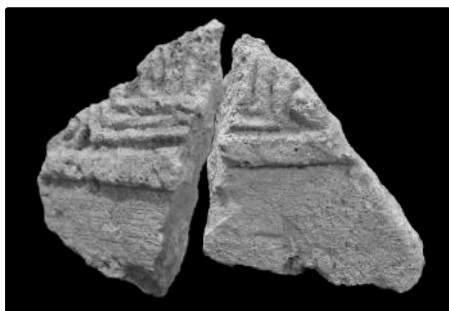
Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 45 cm, deb. 12,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Fragment je odlomljen s tri strane. Glavno je polje neukrašeno, a od integriranog, neistaknutog vijenca dijeli ga uklesana linija. Na vijencu se sačuvao dio reljefne dekoracije koju je činio niz višelatičnih polurozeta ispod troprtnih arkada. Opisani se motiv u južnoj Istri pojavljuje na svega četiri lokaliteta, smještena na području između Rovinja i Bala: sv. Toma, sv. Ciprijan, sv. Marija Velika i sv. Mihovil kraj Banjola. Prva tri je liturgijskom skulpturom opremala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, krajem 8. st., dok je plutej iz Banjola pripisan romaničkoj obnovi interijera crkve. Motiv polurozeta pod arkadama učestalo se pojavljuje na vijencima, arhitravima i impostima sjevernojadranskoga područja već u drugoj polovini 8. st., na potezu između Grada i Trsta perzistira tijekom čitavog 9. st., a u Akvileji (po mišljenju nekih istraživača) traje čak do 11. st., u koje je datiran i plutej iz Banjola.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.22. Dva ulomka pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 2 i 2A

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukup. šir. 40 cm, vis. 22 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Dva se ulomka spajaju u lomu. Odlomljeni su sa svih strana. U donjem je dijelu ostatak glatke plohe pluteja, a u gornjem dio neznatno istaknutog vijenca, naglašenog glatkom letvicom. Reljefnu dekoraciju vijenca činio je niz troprutih arkada pod kojima su bile smještene višelatične polurozete, kao na prethodno opisanom ulomku (**kat. XLIII.21**), pa se fragment jednako atribuirao i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

XLIII.23. Ulomak desnog kraja arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 23

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 47 cm, vis. 20 cm, deb. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Greda je odlomljena na naličju i na lijevoj strani, a na desnoj se sačuvao ravan, neukrašeni završetak, širok 7 cm. Na gornjoj i donjoj strani nema naznaka utora za spajanje s drugim elementima oltarne ograde. Prednje je polje uokvireno glatkim letvicama. Ukrasni je motiv činio niz višelatičnih polurozeta romboidnih latica linijski profiliranih rubova, smještenih ispod troprutih arkada. U prostorima između lukova nalazili su se stilizirani

liljjanovi cvjetovi. Porijeklo opisanog motiva povezuje se uz sjevernojadransko područje, gdje ga se kao ukras liturgijske skulpture susreće već krajem 8. st. Na južnom dijelu Istre, osim u crkvi sv. Tome, opisanim su nizovima bili ukrašeni arhitravi ili vijenci pluteja bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.36**) i nedavno istraživane crkve sv. Ciprijana kraj Rovinja, a o perzistenciji toga motiva kroz naredna stoljeća svjedoči i ukras vijenca pluteja iz crkve sv. Mihovila u Banjolama, koji je bio dijelom romaničke oltarne ograde. Da se fragmenti iz crkve sv. Tome ukrašeni opisanim motivom mogu pripisati *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, odnosno prvoj fazi opremanja crkve, krajem 8. st., svjedoče siguran duktus klesanja, uredno prenesen crtež i nešto pliće uklesavanje pozadine i brazdica između prutaka, ali i izražena sličnost s nalazima skulpture iz obližnje crkve sv. Ciprijana (**slika 49**), među kojima se, osim greda s polurozetama pod arkadama, nalaze i ulomci arhitrava čije su kuke identične onima na fragmentima iz crkve sv. Tome (**kat. XLIII.7-13**).

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17; I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.24. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 45 cm, vis. 20 cm, deb. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Dio arhitrava je odlomljen na oba kraja. Manje oštećenje nalazi se na donjem dijelu, na sredini prednje stranice. Izgledom i načinom klesanja reljefne dekoracije ulomak je istovjetan prethodno opisanom (**kat. XLIII.23**) s kojim se ne spaja u lomu, ali je moguće da su oba pripadala istoj gredi.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.25. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Inv.br.: 1

Materijal: vapnenac

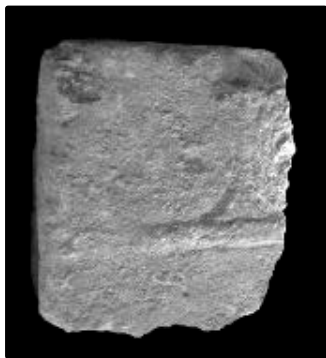
Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 20 cm, deb. 14,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Puna visina i debljina sačuvale su se samo na sredini. Ostatak reljefnoga ukrasa prednje plohe identičan je prethodno opisanima, zbog čega ga se jednako datira i atribuiru.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.26. Gornji lijevi kut pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Inv.br.: 11/99

Materijal: vapnenac

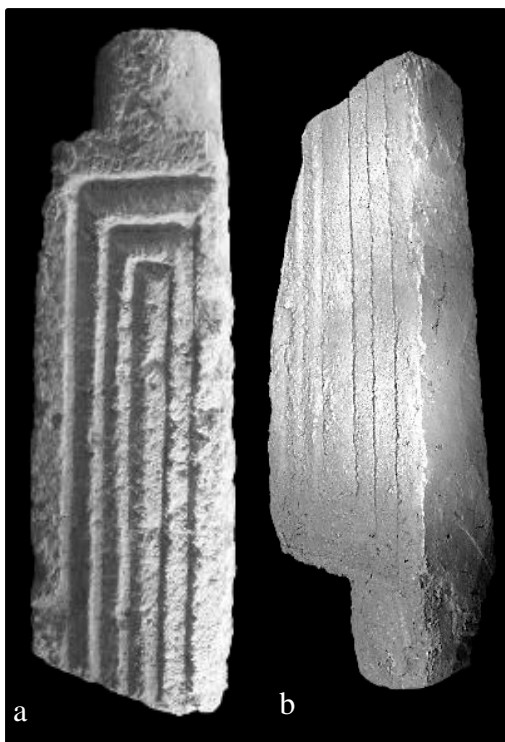
Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 34 cm, deb. 11,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1999., tijekom radova na konzervaciji i prezentaciji crkve sv. Tome kraj Rovinja.

Opis: Sačuvan je gornji lijevi kut pluteja, odnosno dio vijenca, istaknutom letvicom odijeljen od ostatka neukrašenog glavnog polja. Površina reljefa značajno je oštećena, tako da se izgled motiva koji je bio izveden na vijencu ne može razaznati. Budući da je ulomak kompozicijski sličan dvama prethodno opisanim fragmentima pluteja (**kat. XLIII.21-22**), koje je za crkvu sv. Tome kraj Rovinja izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, zaključuje se da je i ovaj ulomak dio njezina opusa, pa ga se stoga datira u kraj 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.27. a,b Dva pilastra s motivom uklade

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 23 cm, ukup. vis. 73 cm, deb. 12-14 cm, ϕ stupića 15 cm, sač. vis. stup. 12 cm

b) šir. 31 cm, ukup. vis. 82 cm, deb. 14 cm, usadnik 12x13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci pilastara su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 -

1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Prvi je pilastar odlomljen na donjem kraju, a na vrhu se sačuvao dio integriranog stupića okrugloga presjeka. S lijeve se strane nalazi utor za umetanje pera pluteja. Drugom pilastru nedostaje gornji kraj, a na dnu mu se sačuvao četvrtasti, neukrašeni usadnik. Utor za umetanje pera pluteja je na desnoj strani. Lice obaju pilastara ukrašeno je nizom superponiranih pravokutnih okvira, lagano zakošenog presjeka, uokolo trostrane središnje

grede. Taj se motiv naziva „uklada“, oslanja se na kasnoantičke i ranobizantske uzore i ponovno se pojavljuje u predromaničkoj skulpturi, sukladno karolinškoj ideji *renovatio*. Iako su kao predložak za izradu motiva uklade u crkvi sv. Tome mogli poslužiti pilastri iz Eufrazijeve bazilike u Poreču, valja imati na umu da su i u bazilici sv. Eufemije u Gradu pronađeni jednako ukrašeni pilastri, datirani u početak 9. st., što znači da je motiv bio dijelom uobičajenog dekorativnog repertoara klesara s toga područja. I. Matejčić je rovinjske primjerke usporedio s pilastrima iz novigradske katedrale, pretpostavivši mogućnost njihove pripadnosti istoj klesarskoj radionici, a slijedom toga M. Jurković ih je pripisao opusu *Majstora kapitela iz Bala*. No opisani se motiv pojavljuje i na spoliju iz crkve sv. Petra i Pavla u Marčani (**kat. XXX.3**), gdje nije zabilježena djelatnost baljanske radionice, ali su pronađeni dijelovi liturgijske skulpture koji bez sumnje čine dio opusa *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja je izradila i dio opreme crkve sv. Tome kraj Rovinja, pa se istoj pripisuju i opisani pilastri s motivom uklade.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 2000 (II), 70 (I.59); M. JURKOVIĆ–I. MARIĆ–I. BASIĆ, 2007, 15-16; M. JURKOVIĆ–J.P. CAILLET, 2009, 95-97; I. MATEJČIĆ–S. MUSTAČ, 2014, 193-195.

XLIII.28. Ulomak pilastra

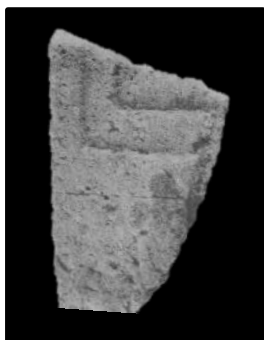

Foto iz: I. MATEJČIĆ, 1997.

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: 22

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 31 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Sačuvani su manji dio kuta dekorativne plohe na kojemu se raspoznaje motiv uklade te dio neukrašenog usadnika pilastra. Izbor motiva i način klesanja istovjetni su prethodno opisanim pilastrima pa se i ovaj ulomak pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 17.

XLIII.29. Donji dio pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište
Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

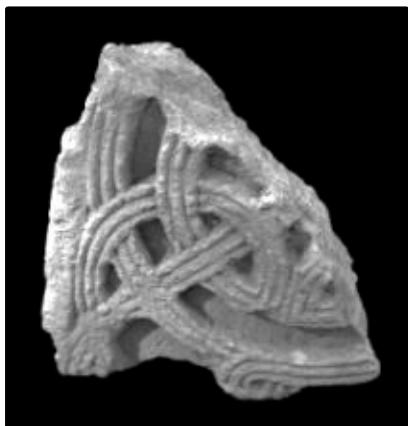
Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 24 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjoj strani. Na dnu se sačuvao neukrašeni dio, na kojemu su još vidljivi ostaci linija kojima je iscrtavana shema budućeg motiva na sirovoj gredi. S desne je strane ostatak utora za umetanje pera pluteja. Prednja je ploha bila letvičasto uokvirena i ukrašena složenim geometrijskim prepletom troprutih traka. Duktus klesanja je siguran i uredan, bridovi traka okomiti su na duboko uklesanu, uglačanu pozadinu, prutci su paralelni, oštrog presjeka. Sve navedene izvedbene karakteristike, jednako kao i kompleksan reljefni motiv, svojstveni su *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, kojoj se pripisuje opisani ulomak.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.30. Ulomak pilastra

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja
grada Rovinja

Ter. sig: 16

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 22 cm, deb. 12 cm

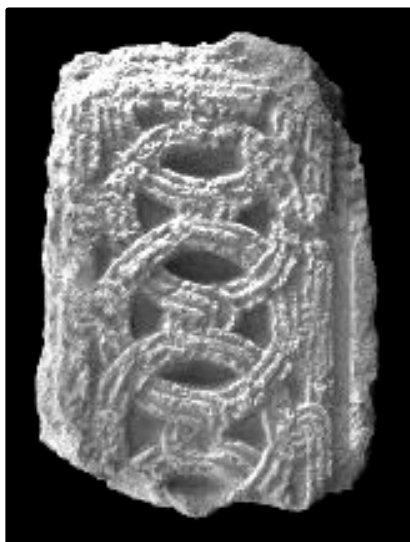
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom

arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Fragment je odlomljen sa svih strana. Na jednoj se bočnoj stranici sačuvao dio utora za umetanje pluteja. Prednje je polje bilo ukrašeno složenim prepletom troprutih traka, čiji su bridovi okomiti na uglačanu i izrazito duboko pozicioniranu pozadinu. Presjek prutaka nešto je plići, ali idalje oštar i pravilan. Navedene morfološke i izvedbeno-tehničke karakteristike prepoznaju se kao odlike *Istarske internacionalne klesarske radionice*, kojoj se zbog toga atribuiraju i opisani ulomak.

Bibliografija: I. MATEJČIĆ, 1997, 18.

XLIII.31. Ulomak pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 40,5 cm, deb. 14 cm

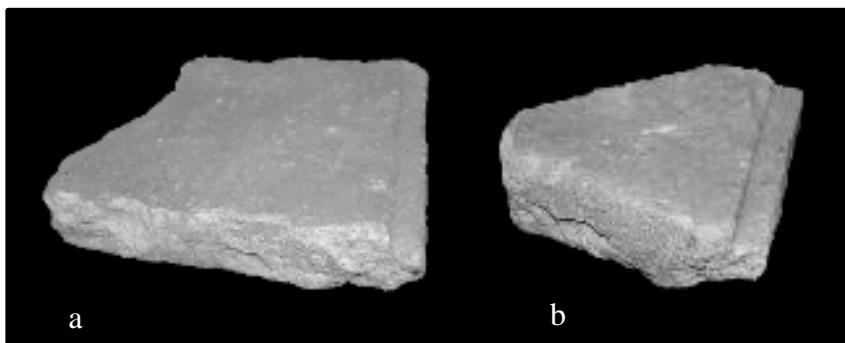
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Pilastar je odlomljen na jednom kraju, na stražnjoj i na jednoj od bočnih strana, gdje crta loma prati liniju rubne letvice reljefno ukrašene stranice, pa se pretpostavlja da se tu nalazio utor za umetanje pera pluteja. Nasuprotna je stranica potpuno glatka. Neravnina na dijelu gornje (ili donje) plohe pilastra mogla bi biti ostatak odlomljenog stupića oltarne ograde ili neukrašenog usadnika. Kompoziciju prednje stranice činio je niz troprutih učvorenih kružnica isprepletenih s povezanim trokutima čije ravne stranice prate bočne letvice polja, a konkavne oblikuju drugi niz krugova, tako da se u svakom krugu nalazi po jedan čvor. Kombinacije uobičajenih elemenata s namjerom usložnjavanja motiva i popunjavanja praznih prostora karakteristični su za *Južnoistarsku kontinentalnu radionicu*, čiji se „rukopis“ prepoznaje i u izrazito urednom i sigurnom duktusu klesanja, oštrim

presjecima prutaka te dubokom uklesavanju pozadine na koju su rubovi pleternih traka okomiti. Ulomak se datira u vrijeme izgradnje crkve, krajem 8. st.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.32. a,b Ulomci neukrašenih pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* ili *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznate

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 26 cm, vis. 20 cm, deb. 5 cm

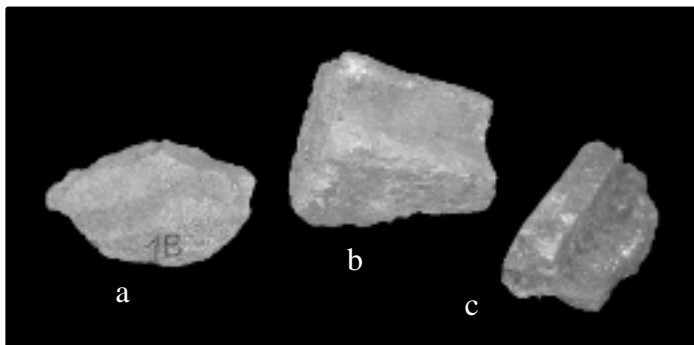
b) šir. 19 cm, vis. 18 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomci su odlomljeni s tri strane, dok je na četvrtoj sačuvan dio pera koje se uglavljivalo u utor pilastra. S obzirom na izostanak reljefne dekoracije, nije moguće utvrditi atribuciju ulomaka, pa se ne zna jesu li pripadali prvoj ili drugoj oltarnoj ogradi, odnosno da li su izrađeni krajem 8. ili tijekom 9. st.

Bibliografija: neobjavljeni

XLIII.33. a,b,c Manji fragmenti rubova pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* ili *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: 1b (a), ostale nepoznate

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 13 cm, vis. 18 cm, deb. 9 cm

b) šir. 15 cm, vis. 17 cm, deb. 13 cm

c) šir. 7 cm, vis. 20 cm, deb. 8,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomci su se nalazili na bočnim rubovima pluteja, na što ukazuju sačuvani dijelovi pera za umetanje u uture pilastara. Radioničku pripadnost nije moguće utvrditi.

Bibliografija: neobjavljeni

XLIII.34. Ulomak vijenca pluteja ili arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* ili *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

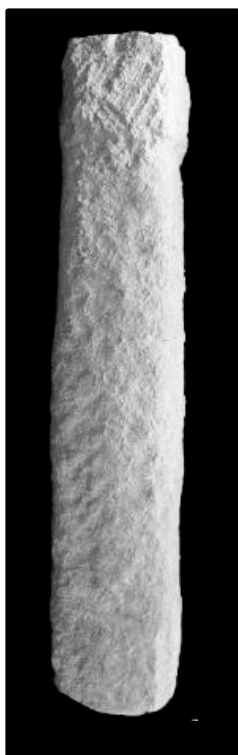
Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 18 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, a oštećena je i površina prednje stranice, tako da se ne može raspoznati reljefni motiv koji je na njoj bio izveden. Sukladno tome, nije moguće ustanoviti njegovu izvornu funkciju, radioničko porijeklo, kao ni pobližu dataciju.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.35. Stupić oltara s bazom i kapitelom

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* ili *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznata

Materijal: vapnenac

Dimenzije: ukup. vis. 91 cm, vis. baze 13 cm, baza 15,5 x 16 cm, vis. kap. 12 cm, gornja pov. 13 x 16 cm

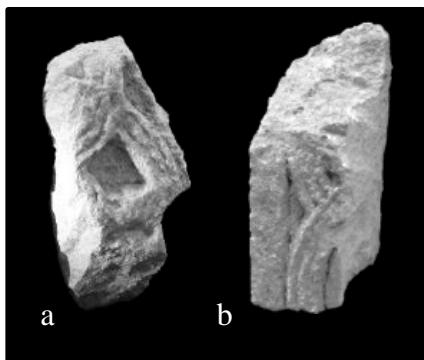
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Stupić oltara s bazom i kapitelom sačuvan je u cijelosti. Sudeći prema gruboj obradi naznačenih dijelova i izostanku reljefne dekoracije kapitela, ovaj dio oltara nikada nije završen. Moguće je da je kao građevni

materijal reupotrijebljen na lokalitetu još u vrijeme gradnje crkve, premda nije isključeno da je trebao biti dijelom liturgijske opreme s početka 9. st. pa čak i da je tijekom stoljeća prenesen s nekog drugog mjesta.

Bibliografija: neobjavljen

XLIII.36. a,b Dva manja ulomka pilastara

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica* (?)

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznate

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 17 cm, vis. 31 cm, deb. 18 cm

b) šir. 8 cm, vis. 22,5 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Prema debljini ulomaka može se pretpostaviti da su pripadali pilastrima. Na prednjoj im je stranici sačuvan dio reljefne dekoracije načinjene troprutim pleternim trakama, a budući da je pozadina prilično uredno i sigurno klesanog motiva duboko uklesana vjerojatno su izrađeni u *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici*, pa bi onda i njihova datacija išla u početak 9. st.

Bibliografija: neobjavljeni

XLIII.37. a,b Dva manja ulomka neodredive funkcije

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica* ili *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spremište Muzeja grada Rovinja

Ter. sig.: nepoznate

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 8,5 cm, vis. 11 cm, deb. 7,5 cm

b) šir. 21,5 cm, vis. 18 cm, deb. 8-9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja 1994 - 1997., koja je na lokalitetu sv. Toma kraj Rovinja predvodio I. Matejčić.

Opis: Ulomci su odlomljeni sa svih strana. Ostatak troprute reljefne dekoracije prednje stranice nije dovoljan za čvrstu atribuciju fragmenata, pa se i njihova datacija ograničava na okvirno razdoblje od kraja 8. do početka 9. st.

Bibliografija: neobjavljeni

XLIV. Maružini – crkva Gospe Snježne

Crkva Gospe Snježne nalazi se nadomak sela Maružini u općini Kanfanar, gdje se u srednjem vijeku nalazila tromeđa dvigradskog, savičenskog i žminjskog komuna.¹²⁹³ To je manja, pravilno orijentirana jednobrodna crkva s jednom pravokutnom apsidom upisanom u ravan začelni zid, kojoj je prijelaz prema kaloti riješen trompicama. Širina apside, manja od širine broda, postignuta je masivnim zidovima s lijeve i desne strane, u kojima se nalaze malene, skrivene kustodije. Uz spoj upisane apside i bočnih zidova, neposredno ispred trijumfalnog luka, nalaze se prigradnje u obliku pomoćnih stolića za prinošenje žrtvenih darova, tzv. oblacionariji,¹²⁹⁴ a od njih se prema brodu, prislonjene uz perimetralne zidove, pružaju niske kamene klupčice, koje su očigledno rezultat neke kasnije intervencije, jer njihova dužina prelazi granicu povišenog dijela prezbiterija, gdje se nalazila oltarna ograda. Jedini ulaz u crkvu nalazi se na zapadnoj strani, dok su izvorni prozorski otvori na sjevernom i istočnom zidu zazidani, vjerojatno u baroku, kada je na južnome zidu probijen karakterističan lučni prozor.

Prvo istraživanje crkve proveo je 1946. B. Fučić, koji je na temelju oblika izvornih prozora i zidnog oslika, koje je uočio pod otpalim slojevima žbuke, zaključio da je crkva romanička, sagrađena u 11./12. st., a kao *terminus post quem* poslužio mu je izgled četrnaest predromaničkih spolija ugrađenih u okvir prozora i u razini vijenca s vanjske strane istočnoga zida.¹²⁹⁵ Slijedom Fučićevog tlocrta, tipologije arhitekture i izgleda reljefnih dekoracija opisanih spolija A. Mohorovičić je pretpostavio da se radi o „predstavniku pučke sakralne arhitekture prijelaznog starokršćansko-predromaničko-ranoromaničkog razdoblja“.¹²⁹⁶ Na temelju kratkog arheološkog istraživanja lokaliteta, koje je proveo 1969., B. Marušić se složio s Fučićevom datacijom građevine u 11. ili 12. st. Smatrao je da su u to vrijeme u zidove ugrađeni predromanički spoliji, za koje je pretpostavio da su pripadali starijoj, uništenoj crkvi koja se nalazila na istome mjestu, ili nekoj drugoj crkvi u blizini, s čijih su ruševina preneseni.

¹²⁹³ B. Schiavuzzi citira dio teksta Istarskog razvoda u kojemu je zapisano da se pored ugla crkve svete Marije nalaze „tri zlamenja, i tu se svršuju tri termeni od razvodi i kunfini: dvegrajski, žminjski i savičenski“. Poziva se i na tekst dokumenta iz 1252. koji crkvu spominje u kontekstu arbitraže porečkoga biskupa u sporu Dvigrada i Savičente oko prava na ispašu stoke. (Vidi: **B. SCHIAVUZZI**, „Duecastelli...“, str. 114-115).

¹²⁹⁴ Takve su instalacije pronađene u predromaničkim crkvama u sv. Severina i trobrodnoj bazilici nepoznatog titulara kraj Gurana te u romaničkoj crkvi sv. Ivana u Gajani. Vidi: **J. VIŠNJIĆ – L. BEKIĆ**, „Lokalitet: Na križu...“, str. 248-251; **Ž. BISTROVIĆ**, „Nove spoznaje...“, str. 198.

¹²⁹⁵ **B. FUČIĆ**, „Sv. Marija 'od Sniga'...“, str. 1-5.

¹²⁹⁶ **A. MOHOROVIČIĆ**, „Problem tipološke...“, str. 497.

Tom je prilikom u Arheološki muzej Istre u Puli prenio četiri fragmenta arhitrava i ulomak križa s vrha zabata oltarne ograde, koje je izvadio iz apsidalnog zida crkve neposredno prije no što je na inicijativu župnika cijela crkva bila prekrivena debelim slojem cementne žbuke.¹²⁹⁷

Manja arheološka istraživanja provedena su i početkom 21. st. tijekom četverogodišnjih konzervatorskih i konzervatorsko-restauratorskih radova na crkvi Gospe Snježne u Maružinama pod vodstvom Ž. Bistrovića.¹²⁹⁸ Tada su u cijelosti otkriveni fragmenti freski i ulomci liturgijske opreme uzidani u začelni zid, a nekoliko je dotad nepoznatih ulomaka pluteja i zabata pronađeno pri razidavanju klupčica uz apsidu i ponovnom otvaranju izvornih prozora na sjevernom i istočnom zidu. Bistrović je konstatirao da su freske romaničke, istovremene gradnji crkve, te da „način kojim je crkva zidana ni po čemu ne pokazuje razlike u fazama gradnje“, a nije uočio niti „cezure u građi zida u njegovoj donjoj zoni, koje bi bile dokaz o dvjema fazama“,¹²⁹⁹ što je ukazivalo na to da su fragmenti pergule preneseni s nekog lokaliteta u blizini¹³⁰⁰ ili da su pripadali potpuno porušenoj predromaničkoj građevini na mjestu postojeće.¹³⁰¹ Takvo je mišljenje potvrđeno i rekonstrukcijom izgleda oltarne ograde, temeljenoj na dimenzijama svih poznatih ulomaka, koja je pokazala da ukupna dužina septuma prelazi širinu crkve,¹³⁰² što znači da je nedvojbeno izvorno pripadala nekom drugom zdanju. Ulomci skulpture pronađeni tijekom posljednjih zahvata izloženi su u crkvi, dok su spoliji prezentirani *in situ*, tako da su mjesta na kojima se nalaze ostavljena bez žbuke. Ulomci koje je Marušić prenio u Pulu i dalje se čuvaju u Arheološkom muzeju Istre u Puli, a na samom su lokalitetu zamijenjeni kopijama.

¹²⁹⁷ B. MARUŠIĆ, „Istarska grupa...“, str. 10-13.

¹²⁹⁸ Ž. BISTROVIĆ, „Nove spoznaje...“, str. 193-206.

¹²⁹⁹ *Ibid.*, str. 193-206.

¹³⁰⁰ Kao jedna od mogućnosti nameće se crkva sv. Jurja, koja se prema navodima mještana nalazila u blizini crkve Gospe Snježne, na rubu općinske granice sa Svetvinčentom, a potpuno je uništena izgradnjom nove brze ceste. Vidi mrežne stranice Udruge za očuvanje i promociju naslijeđa „Dvegrajci“ iz Kanfanara: <http://www.dvegrajci.hr/crkve-koje-vise-ne-postoje/> (posjećeno: 16. studenoga 2017.)

¹³⁰¹ Na takvu mogućnost ukazalo je nekoliko elemenata, među kojima se ističe pronalazak druge podnice broda na jednom mjestu ispod postojeće. *Ibid.*, str. 198-199.

¹³⁰² *Ibid.*, str. 201. Nacrte rekonstruirane pergule ustupio mi je kolega Bistrović, na čemu mu se ovom prigodom ljubazno zahvaljujem.

XLIV.1. a,b Dva ulomka pluteja oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izloženi na južnom zidu u crkvi sv. Marije Snježne u Maružinama

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 70 cm, vis. 41,5 cm, deb. 10 cm

b) šir. 49,5 cm, vis. 37 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 2004., kada je tijekom konzervatorskih radova na crkvi, koje je predvodio Ž. Bistrovčić, pod razidanom kamenom klupčicom uz sjeverni zid prezbiterija otvorena manja arheološka sonda. Tijekom tih četverogodišnjih radova ponovno su otvoreni zazidani prozori sjevernoga zida, u kojima je pronađeno još nekoliko predromaničkih ulomaka, a skinuta je i žbuka sa spolija u istočnome zidu, nanesena 1969. Novopronađeni ulomci, objedinjeni s onima koje je Marušić krajem 1960-ih prenio u Arheološki muzej Istre u Puli, uklopljeni su u prijedlog rekonstrukcije oltarne ograde, kojim je utvrđeno da njena širina prelazi gabarite broda, odnosno da je izvorno stajala u nekoj drugoj crkvi.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, a vjerojatno su pripadali istome pluteju. Na ulomku **a** je sačuvana desna rubna letvica, dok se uz njegov donji rub nalazi logičan završetak pleterne mreže od učvorenih troprutih križeva koji oblikuju kvadratna polja ispunjena višelatičnim rozetema i parovima nasuprot postavljenih ptica koje ključaju plod nalik mladici u obliku slova V. Ulomak **b** je odlomljen s tri strane, a samo je na desnoj sačuvan kraj kompozicije.

Donji red kvadratnih polja toga ulomka ispunjavaju rozete kao na ulomku **a**, dok se u poljima gornjeg reda nalazila po jedna ptica koja u kljunu drži trokutasti plod. Tretman tijela ptica poput pletera, njihove izdužene glavice, kružićem naglašenog oka i oblik ploda kojeg drže u kljunu identični su kao na ulomcima zabata iz Dvigrada (**kat. XLV.29-30**), a izborom motiva i načinom njihove izrade maružinski su ulomci jednaki poznatim primjercima pluteja iz bazilike sv. Justa u Trstu i crkve sv. Ane u Kopru, što je zapazio i Bistrović, naslutivši u tome moguću radioničku povezanost.

Analizom svih reljefno ukrašenih fragmenata iz crkve Gospe Snježne u Maružinima i njihovom usporedbom sa skupinama ulomaka predromaničkoga liturgijskog namještaja s drugih istarskih i sjevernotalijanskih lokaliteta, utvrđeno je da se opisani dijelovi pluteja mogu pripisati onoj skupini klesara koja je sa spomenutog susjednog područja doselila na istarski poluotok na samom početku 9. st., opremajući najprije manje crkve u ruralnim sredinama, poput one kojoj su pripadali ulomci uzidani u dijelove romaničke crkve Gospe Snježne u Maružinima, da bi već do kraja prvog desetljeća toga stoljeća prerasla u jednu od najkvalitetnijih i najproduktivnijih lokalnih radionica, nazvanom *Istarskom internacionalnom klesarskom radionicom*. Takvu atribuciju potvrđuju uredna izvedba pleternih traka, s izuzetkom donjeg dijela ulomka **a**, gdje su trake nešto uže nego na ostatku mrežišta, bridovi motiva okomiti na uglaćanu i prilično duboko uklesanu pozadinu te izgled romboidnih latica rozeta, koje se u polovičnoj formi (polurozeta) pojavljuju na arhitravima i vijencima pluteja sjevernojadranskoga područja već krajem 8. st.

Bibliografija: Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.2. Ulomak arhitrava ili ploče ambona (?)

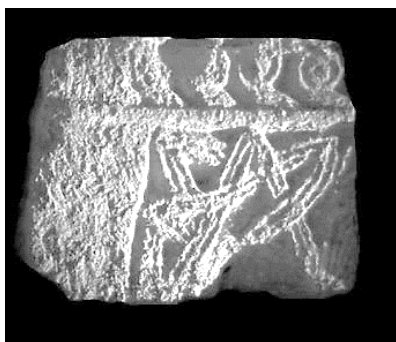

Foto: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u istočnom zidu crkve sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 27 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je, kao i ostali spoliji u začelnome zidu crkve sv. Marije Snježne u Maružinima uočio već B. Fučić, 1964. Nakon istraživanja B. Marušića, 1969., dio spolija prenesen je u Arheološki muzej Istre u Puli, a dio koji je pri gradnji crkve posložen u svojevrstan vijenac u gornjem dijelu istočnoga zida prekriven je debelim slojem žbuke. Tijekom konzervatorskih radova početkom 21. st. spoliji su ponovno otkriveni, snimljeni i izmjereni, a po okončanju zaštitnoga zahvata na primjeren su način prezentirani na mjestu nalaska.

Opis: Ulomak je odlomljen s desne strane. Na vrhu je sačuvan dio niza kuka nagnutih ulijevo, koje od reljefne plohe ukrašene troprutom petljom nepravilna, zvjezdolika oblika dijeli tanka, glatka letvica. Lijeva je stranica zakošena i zaključena širokom, neukrašenom trakom. Tijekom posljednjeg zahvata na crkvi otkriveno je da je donja strana ulomka obrađena i da ima isklesanu rupu, čime je opovrgnuta mogućnost da se radi o dijelu pluteja, kako ga se opisivalo u starijoj literaturi. Za taj dio liturgijske opreme bila bi netipična i supstitucija uobičajenog vijenca nizom kuka na vrhu, koje upućuju na zaključak da je fragment pripadao arhitravu širokoga donjeg polja, kakvi su pronađeni u Dvigradu (**kat. XLV.38**) i okolici Vodnjana (**kat. XXIX.4-5**), ili ploči stubišta ambona, kao u crkvi sv. Andrije u Betici kod Barbarige (**kat. XXXVII.2**).

Način klesanja pleternog motiva čije se trake asimetrično isprepliću, a njihova širina nije uvijek jednaka, znatno je lošiji nego izvedba ujednačenih kuka, urednih, meko oblikovanih zavojnica, koje su na morfološkoj i izvedbenoj razini identične kukama na ulomcima arhitrava (**kat. XLIV.7-8**) i volutama na pilastru (**kat. XLIV.3**) s istog nalazišta. Budući da je utvrđeno da je sve preostale ulomke ugrađene u romaničku crkvu Gospe Snježne u Maružinima izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*, može se pretpostaviti da je i opisani fragment dio istog opusa, a nedostaci u klesanju motiva glavnog polja mogu se pripisati manjku izvedbene vještine klesara ili neiskustvu u dizajniranju pleterne kompozicije na plohi nepravilna oblika.

Bibliografija: B. FUČIĆ, 1964, 1-5; B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.3. Ulomak pilastra

Foto: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u istočnom zidu crkve sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 18 cm, vis. 30 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je kao spolij ugrađen u svojevrsan vijenac u gornjem dijelu začelnoga zida ranoromaničke crkve sv. Marije Snježne u Maružinima, gdje se i danas nalazi.

Spolije s te crkve prvi je spomenuo B. Fučić, 1964., dio ih je prenesen u Arheološki muzej Istre u Puli, 1969., tijekom arheoloških istraživanja B. Marušića, dok je dio sve do početka 21. st. i konzervatorskoga zahvata pod vodstvom Ž. Bistrovića, bio prekriven debelim slojem žbuke.

Opis: Pilastar je odlomljen na gornjem kraju, a na donjem je sačuvan dio neukrašena usadnika. Utor za umetanje pera pluteja nalazi se na lijevoj strani, što ukazuje na izvorni položaj pilastra u oltarnoj ogradi lijevo od prolaza u svetište. Reljefno ukrašena stranica obrubljena je tankim, glatkim letvicama, između kojih je izvedena valovita tropruta grana od koje se naizmjenice odvajaju troprute vitice i kružno se savijaju oko grčkih križeva što izrastaju iz njihovih vrhova. Mjesta račvanja grane i vitica podvezana su trostrukim prstenom, a u trokutastim su međuprostorima malene, mesnate volute. Istim i jednako klesanim motivom ukrašen je jedan plutej izložen u lapidariju pored katedrale sv. Justa u Trstu (**slika 67**), što potvrđuje transfer ne samo predložaka, već i skupina klesara sa sjevernotalijanskog područja na istarski poluotok, dok malene volute pored vitice, jednake glavicama kuka na ulomcima arhitrava i zabata s istog lokaliteta (**kat. XLIV.5-9**), iz Dvigrada (**kat. XLV.30, 38**) i s nepoznatog nalazišta kraj Vodnjana (**kat. XXIX.4-5**) ukazuju na to da je i opisani pilastar dio opusa *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: B. FUČIĆ, 1964, 1-5; B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.4. Ulomak pilastra oltarne ograde

Foto: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u istočnom zidu crkve sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16 cm, vis. 104 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pilastar je spolij na desnom kraju svojevrsnog vijenca u gornjem dijelu začelnoga zida ranoromaničke crkve sv. Marije Snježne u Maružinima. Kao i prethodno opisane, prvi ga je spomenuo B. Fučić, 1964., a nakon njega B. Marušić, koji je na lokalitetu istraživao 1969. Konzervatorskim zahvatom pod vodstvom Ž. Bistrovića, provedenim početkom 21. st. ulomci su očišćeni i prezentirani na mjestu na kojem se nalaze od kad je u ranoj romanici sagrađena crkva Gospe Snježne.

Opis: Pilastar čine dva veća ulomka koja se spajaju u lomu. Nedostaje manji trokutasti dio u donjoj polovini. Utor za umetanje pera pluteja nalazi se na desnoj strani, pa se pretpostavlja da je pilastar stajao do prolaza u svetište, nasuprot prethodno opisanom (**kat. XLIV.3**). Prednja je strana obrubljena glatkom letvicom, koja se na donjem dijelu širi u glatki usadnik. Reljefnu kompoziciju čini niz povezanih kružnih segmenata, koje oblikuju tropruti pereci priljubljenih vrhova. Ovaj

složeni motiv, kao i izrazito uredan i siguran duktus klesanja svojstveni su *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* koja je izradila i preostale ulomke iz crkve Gospe Snježne u Maružinima. Kao najbliže analogije opisanom pilastru, prepoznaju se identičan ulomak iz crkve sv. Eufemije u Rovinju (**kat. XLII.1**), zatim jedan pilastar iz Pomeria (**kat. XXVII.1**) te arhitravi iz Dvigrada (**kat. XLV.38**) i s nepoznatog nalazišta kraj Vodnjana (**kat. XXIX.4**) kojima je opisanim složenim prepletom ukrašen široki donji registar.

Bibliografija: B. FUČIĆ, 1964, 1-5; B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.5. Ulomak zabata

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izložen na južnom zidu u crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16,5 cm, vis. 34 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2005., tijekom konzervatorskih radova na crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima, koje je predvodio Ž. Bistrović. Nalazio se u funkciji ispune zazidanog prozorskog otvora na sjevernome zidu.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, no sačuvani su dijelovi trokutastog središnjega polja i bordure od troprutih traka uz oblinu luka nad prolazom u svetište te dio niza kuka na desnoj gornjoj kosini. Nožice kuka su jednostruke i u dnu se ne dodiruju, a njihove se krupne glavice naginju prema odsječku tordiranog užeta na vrhu trokutastog polja. Središtem kompozicije, uokvirene glatkim letvicama koje su uz gornje zakošene stranice nešto šire nego uz pleternu borduru, dominira križ profiliranih hasti, zaključenih volutama, uz kojega se sačuvala glava ptice koja kljuca trokutasti plod. Iako je od bordure sačuvan samo dio pleternih traka, u njihovu se položaju i rasporedu prepoznaje ostatak višetračne pletenice ili niza povezanih osmica. Opisani je ulomak kompozicijom, oblikom, likovno-morfološkim i izvedbenim karakteristikama sukladan fragmentima zabata *Istarske internacionalne klesarske radionice* pronađenim u Dvigradu (**kat. XLV.29-30**), a zbog načina oblikovanja križa s volutama, svojstvenog nešto ranijem razdoblju, može se pretpostaviti da su i ulomci iz Maružina izrađeni na samom početku 9. st., kada su u perifernim sredinama, uz inovacije poput složenijih pleternih motiva i tretmana ptica lišenih naturalizma, još uvijek prihvatljiviji motivi nalik onima s liturgijskoga namještaja ranije opremljenih crkvi u regionalnim središtima.

Bibliografija: Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.6. Ulomak zabata

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: izloženi na južnom zidu u crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 22 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 2004., u manjoj arheološkoj sondi ispod razidane kamene klupčice uz sjeverni zid prezbiterija, tijekom konzervatorskih radova koje je na crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima predvodio Ž. Bistrović.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. Prema sačuvanim reljefnim elementima zaključuje se da je činio desni kraj zabata. U donjem se dijelu, uz oblinu luka nad prolazom u svetište, nalazi dio široke bordure u obliku povezanog niza troprutih pereca. Od središnjeg je polja sačuvan samo maleni dio u krajnjem desnom kutu, u kojem se prepoznaje vrh kopljastoga repa ptice, poput onih na istovrsnim ulomcima iz Dvigrada (**kat. XLV.29-30**). Uz kosinu na desnoj strani, koju je od trokutastog polja dijelila istaknuta glatka letvica, sačuvane su dvije kuke krupnih glavica i jednostrukih nožica, nagnute udesno. Dekoracija opisanog ulomka je naoko jednaka prethodnome, pa su se oni dosad razmatrali kao dio istog zabata. No, pomnija analiza pleterne bordure dokazuje da se ipak radi o dva različita dijela liturgijskoga namještaja, koja je bez sumnje izradio isti klesar.

Bibliografija: Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.7. Ulomak križa s vrha zabata

Foto iz: HRZ Rijeka

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4418

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 8-11,5 cm, vis. 12,5 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je 1969. B. Marušić izvadio iz zida crkve sv. Marije Snježne u Maružinama, netom prije postavljanja cementne žbuke po nalogu lokalnoga svećenika. Tijekom kratkog zaštitnog istraživanja, osim ulomka križa s vrha zabata, izvađena su i prenesena u Arheološki muzej Istre u Puli još četiri ulomka arhitrava, pronađena u sekundarnoj uporabi u svojstvu okvira apsidalnog prozora.

Opis: Sačuvan je donji dio okomite haste križa, zaključen volutama, koji se na vrh zabata učvršćivao pomoću klina uglavljenog u rupu na donjoj strani ulomka. Prednja je stranica ukrašena dvotračnom troprutom pletenicom, uokvirenom tankim letvicama. Iako način klesanja pletenice, oblik i izgled voluta odgovaraju ulomcima zabata s istog lokaliteta, što potvrđuje jednaku dataciju i atribuciju, nije moguće utvrditi kojem od dva zabata je križ izvorno pripadao.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.8. a-d Ulomci lijevog arhitrava

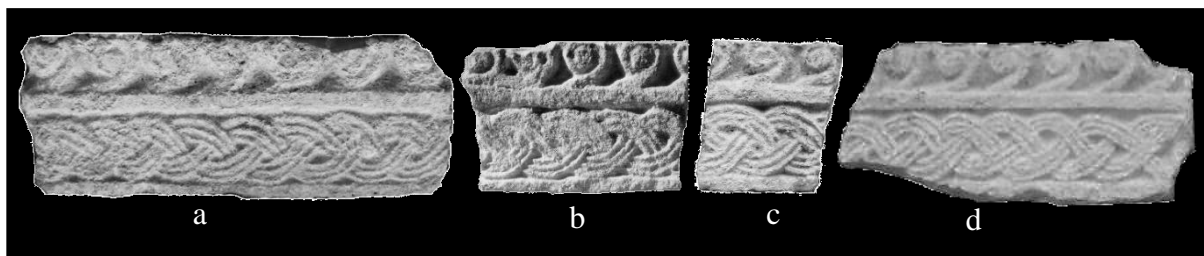

Foto iz: Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ulomak **b** se nalazi u AMI u Puli, ulomci **a** i **c** su ugrađeni u vijenac u začelnome zidu, a ulomak **d** u apsidalni prozor crkve sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: b) S-4417, a,c,d) nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 40 cm, vis. 15 cm, deb. 9 cm

b) šir. 24 cm, vis. 15 cm, deb. 9 cm

c) šir. 18 cm, vis. 15 cm, deb. 9 cm

d) šir. 31 cm, vis. 15 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **b** je B. Marušić 1969. izvadio iz začelnoga zida crkve i deponirao ga u AMI u Puli. Ulomci **a**, **c** i **d** su ostavljeni na lokalitetu, gdje se i danas nalaze. Konzervatorskim su zahvatom 2007. ponovno otkriveni ulomci prezentirani *in situ*, a na mjesto ulomaka prenesenih u AMI postavljene su kopije.

Opis: Tri od četiri ulomka spajaju se u lomu. Donja je zona uokvirena letvicama i ukrašena trotračnom, troprutom pletenicom. U gornjoj je niz kuka krupnih glavica na tankim, jednostrukim nožicama, nagnutim udesno, što ukazuje na pripadnost svih ulomaka istom arhitravu lijeve strane oltarne ograde. Glavice kuka, s krupnim ishodištem zavojnica koje se odmotavaju u pravilnom ritmu, izrađene su koso položenim dlijetom, a jednake su kao na kukama ulomaka zabata (**kat. XLIV.5-6**), čije su nožice ipak nešto krupnije, ali i volutama na pilastru s istog nalazišta (**kat. XLIV.3**), što odaje „rukopis“ istoga klesara. Pregibi pletenice su labavi, a bridovi su okomiti na pozadinu, uklesanu tek nešto dublje od utora među prutcima, čime su ublaženi kontrasti svjetla i sjene. Kao i preostali spoliji iz crkve sv. Marije Snježne u Maružinima, opisani se fragmenti pripisuju *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datiraju u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.9. a-f Ulomci desnog arhitrava

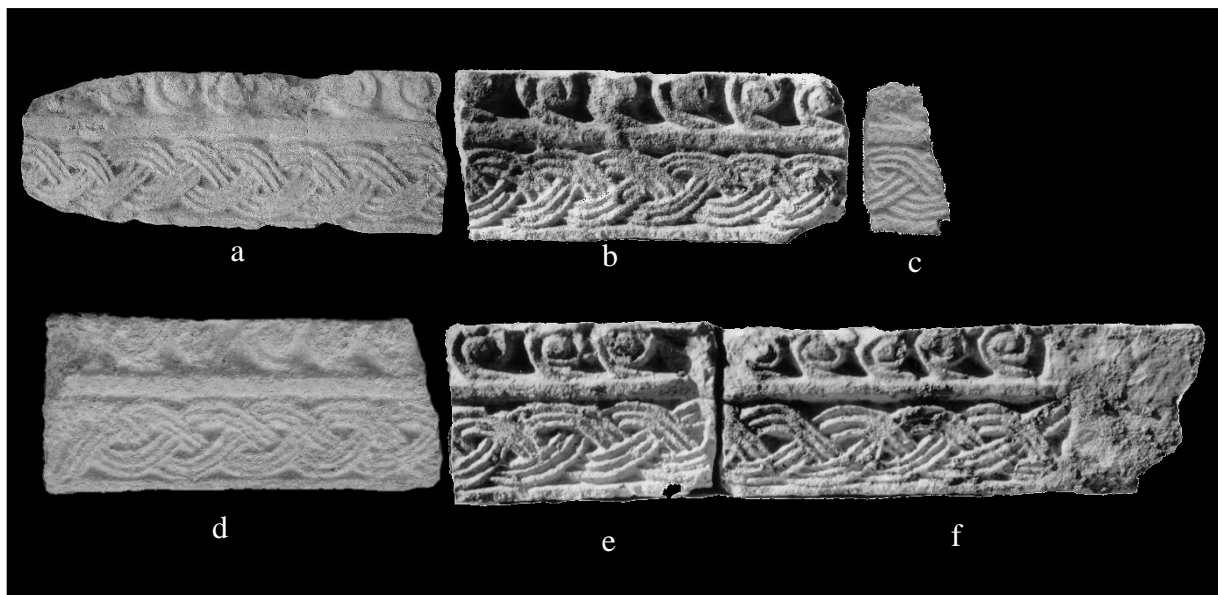

Foto (a, d, c): Ž. BISTROVIĆ

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ulomci **d**, **e** i **f** se nalaze u AMI u Puli, ulomci **b** i **c** su ugrađeni u vijenac u začelnome zidu, a ulomak **a** u apsidalni prozor crkve sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: a-c) nema, d-f) S-4432

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 40 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

b) šir. 34 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

c) šir. 8,5 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

d) šir. 34 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

e) šir. 22 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

f) šir. 37 cm, vis. 14,5 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomke **d**, **e** i **f** je B. Marušić 1969. izvadio iz začelnoga zida crkve i deponirao ih u AMI u Puli. Ulomci **a**, **b** i **c** su ostavljeni na lokalitetu, gdje se i danas nalaze. Konzervatorskim su zahvatom 2007. ponovno otkriveni ulomci prezentirani *in situ*, a na mjesto ulomaka prenesenih u AMI postavljene su kopije.

Opis: Šest ulomaka, od kojih se neki spajaju u lomu, činilo je desni arhitrav oltarne ograde. Morfološki i izvedbeno sukladni su prethodno opisanom, pa se pripisuju istom klesaru *Istarske internacionalne klesarske radionice* i jednako datiraju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1974, 10-13; Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 199-200.

XLIV.10. Ulomak stupića oltarne ograde

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: ulomak je izložen na sjevernome zidu u crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 13 cm, ϕ 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom konzervatorskih radova koje je na crkvi sv. Marije Snježne u Maružinima početkom 21. st. predvodio Ž. Bistrović.

Opis: Stupić kružnog presjeka odlomljen je na oba kraja. Promjer mu je jednak čitavom visinom. Pripisuje se oltarnoj ogradi kojoj su pripadali i ostali spoliji iz crkve Gospe Snježne u Maružinima.

Bibliografija: Ž. BISTROVIĆ, 2007/2008, 198-204

XLV. Dvigrad – crkva sv. Sofije i grobljanska crkva sv. Petra

Ruševine srednjovjekovnoga Dvigrada nalaze se na brežuljku, nadomak mjesta gdje se duboki Limski zaljev nastavlja na kopnenu krašku udolinu Limske Drage. Naziv lokaliteta potječe od dvaju utvrđenih naselja koja su se nalazila na susjednim brežuljcima. Utvrda *Castell Parentin* napuštena je već u ranom srednjem vijeku, a utvrda i naselje *Moncastell* nastavlja živjeti pod imenom Dvigrad (*Docastelli, Due Castelli*) sve do 17. st.¹³⁰³

Zahvaljujući lako branljivoj poziciji i mogućnosti nadzora prometa, kako duž drage, tako i preko nje, na tom je mjestu već u pretpovijesti postojalo gradinsko naselje, koje je u smanjenom opsegu nastavilo postojati i u antici. U doba kastrizacije, uzrokovane migracijama barbarskih plemena, ponovno jača obrambena uloga lokaliteta, zbog čega mu se obnavljaju i ojačavaju zidine. Postojanje planski izgrađene ranokršćanske crkve na središnjem trgu svjedoči o tome da je Dvigrad već u kasnoj antici nadrastao funkciju vojne utvrde i postao urbano naselje. Krajem 8. st. bio je jedno od najvažnijih uporišta širenja i uspostave karolinške vlasti u Istri. Zbog položaja na liniji razgraničenja dvaju dijeceza, sve do kraja ranog srednjeg vijeka svojatali su ga pulski i porečki biskup, a zbog strateške prometne važnosti za vlast nad njim borili su se i svjetovni velikaši. U kasnom srednjem i ranom novom vijeku, ta će borba poprimiti međunarodne razmjere, na relacijama Venecija – Genova – Akvilejska patrijarhija, a kasnije Venecija – Habsburška monarhija.¹³⁰⁴ Prosperitet Dvigrada naglo je prekinut velikim kužnim epidemijama u 17. st., nakon kojih su posljednji preživjeli stanovnici preselili u Kanfanar.¹³⁰⁵

Monumentalna crkva sv. Sofije u središtu opustjelog naselja odavno je privlačila pozornost putopisaca i istraživača, koji su ju različito opisivali i datirali.¹³⁰⁶ Prva stručna

¹³⁰³ **F. JUROŠ- MONFARDIN**, „Prilog poznavanju materijalne kulture Dvigrada“, *Katalog AMI*, no. 9, Pula, 1982, str. 18-21; **F. JUROŠ- MONFARDIN**, „Dvigrad povijesno-arheološka skica. Prilog planu revitalizacije“, *Histria Archaeologica*, no. 30, Pula, 1999, str. 155-165.

¹³⁰⁴ **M. LEVAK**, „Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 17, Koper, 2007, str. 305-307.

¹³⁰⁵ **F. JUROŠ- MONFARDIN**, „Prilog poznavanju...“, str. 18-21.

¹³⁰⁶ Krajem 17. st. G. F. Tommasini opisuje crkvu koja je još vrlo dobro sačuvana (**G. F. TOMMASINI**, „De' commentarj...“, str. 432.), a stotinjak godina kasnije, prema opisu G. R. Carlija, crkva je ruševina od koje su preživjeli tek pojedini dijelovi. Carli spominje propovjedaonicu i baptisterij s mramornim oltarom, stupovima i natpisom (danas izgubljenim) koji ju datira u 770. (**B. ZILLOTTO**, „Trecentosessantasei...“, str. 335. („*Ho nota, che nella Chiesa di Due Castelli, vi sono un Battistero, un Pulpito, e l'altare di Marmo greco, con colonne, con iscrizioni nel Battistero, indizio dell'anno DCCLXX circa. Si potrebbe mai avere disegni, Piante, e misure, fatte*

istraživanja lokaliteta započela su 1954.,¹³⁰⁷ a sustavni arheološki zahvati na crkvi tek desetak godina kasnije,¹³⁰⁸ o čemu je 1971. pisao B. Marušić.¹³⁰⁹ Tada je utvrđeno da je u prvoj fazi, datiranoj u 5. st., crkva bila jednobrodna, s jednom apsidom upisanom u ravan začelni zid.¹³¹⁰ U drugoj, predromaničkoj fazi, je na mjestu porušene starije crkve sagrađena jednobrodna dvorana s troapsidalnim svetištem ravnog začelja. Duboke, uske apside u dnu su prelazile iz pravokutnog u polukružni oblik, bile su oslikane freskama prepoznatljive karolinške morfologije¹³¹¹ i opremljene uskim prozorima koji su još uvijek vidljivi na začelnome zidu crkve.¹³¹² Iako baza oltarne ograde nije pronađena, na temelju mnogobrojnih ulomaka liturgijske skulpture ukrašene pleternim ornamentima Marušić je zaključio da je crkva imala visoku pergolu, izrađenu krajem 8. st.¹³¹³ Isti oblik građevine, u znatno većim i monumentalnijim gabaritima, ponovljen je u trećoj, romaničkoj fazi, datiranoj u 13. st. Srednja apsida nove crkve obuhvatila je čitav raspon starijega troapsidalnog svetišta kojemu su porušeni pregradni zidovi, a začelni, raščlanjen lezenama, koje su izvana još uvijek vidljive, produžen je na sjevernom i južnom kraju za širinu apsida bočnih brodova nove bazilike. Manje intervencije u svetištu, kojima nije narušen njegov predromanički oblik, provođene su i u kasnijim razdobljima, kojima pripadaju i izgradnja zvonika, sakristije te još

con giudizio, ed intelligenza?“). O postojanju spomenutog natpisa iz Dvigrada znade se samo na temelju Carljevog zapisa. Spominjali su ga P. Kandler i B. Schiavuzzi, ali nije poznato jesu li ga osobno vidjeli ili su o njemu pisali samo citirajući Carlja. U radu o istarskoj srednjovjekovnoj baštini LJ. Karaman je spomenuo natpis, referirajući se na Kandlera i dodao napomenu da „nitko ne zna danas za taj natpis“. (**LJ. KARAMAN**, „O srednjovjekovnoj...“, str. 116.). F. M. Polesini je pretpostavio da je Carli krivo pročitao godinu na natpisu koji je stajao u dvigradskoj krstionici, a početkom 18. st. je prenesen u Kanfanar, objasnivši da se radi o 1249. (**F.M. POLESINI**, „Cenni storici sulli Conventi della Città e Diocesi di Parenzo. (Estratto dalle mie memorie sulla chiesa e vescovato)“, u: *L'Istria*, no. 28, Pola, 1849, str. 123), a s njim se složio i M. Tamaro (**M. TAMARO**, *Le Città e Castella dell'Istria*, vol. 2, Poreč, 1893, str. 505). Ranosrednjovjekovne spomenike Dvigrada opisivao je R. Cattaneo (**R. CATTANEO**, *L'architettura...*, str. 179-182.). Godine 1912. lokalitet je posjetio W. Gerber, koji je izradio prvi tlocrt crkve sv. Sofije. (**W. GERBER**, *Altchristliche...*, str. 76, 78-79). Dvije godine kasnije A. Gnirs je objavio tlocrt ruševina napuštenoga naselja. (**A. GNIRS**, „Die Ruinen...“, str. 86-89). Povijesne bilješke o Dvigradu prikupio je i neposredno nakon Prvog svjetskog rata objavio B. Schiavuzzi. (**B. SCHIAVUZZI**, „Duecastelli...“, str. 83-118).

¹³⁰⁷ Istovremeno s istraživanjima naselja B. Marušić provodi i istraživanja kasnoantičkog i ranosrednjovjekovnog groblja Kacavanac i crkvom sv. Petra. Vidi: **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Prilog poznavanju materijalne kulture Dvigrada“, *Katalog AMI*, no. 16/1, Pula, 1983, str. 25.

¹³⁰⁸ Između 1965. i 1971. izvršene su konzervacija i djelomična obnova crkve. **F. JUROŠ-MONFARDIN**, „Prilog poznavanju...“, str. 18-21.

¹³⁰⁹ **B. MARUŠIĆ**, „Kompleks bazilike Sv. Sofije...“

¹³¹⁰ Tlocrte građevnih faza crkve, načinjene na temelju rezultata najnovijih arheoloških istraživanja, objavili su 2003. G. P. Borgiolo, C. Malaguti i P. Riavez. (Vidi: **G.P. BROGIOLO – C. MALAGUTI – P. RIAVEZ**, „Nuove indagini archeologiche nella chiesa di Santa Sofia e nell'insediamento di Duecastelli (Istria)“, u: *Il Friuli e l'Istria al tempo di san Paolino di Aquileia, Antichità Altoadriatiche*, vol. 55, Aquileia, 2003, str. 115-150).

¹³¹¹ **I. MATEJČIĆ**, „Zidne slike u apsidama crkve sv. Sofije (I.22)“ u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 33-34.

¹³¹² **B. MARUŠIĆ**, „Kompleks bazilike Sv. Sofije...“, str. 52.

¹³¹³ **Ibid.**, str. 38-39.

nekih pomoćnih prostorija. Opsežnome tekstu Marušić je priložio i katalog pronađenih ulomaka skulpture, koja je tada pohranjena u lapidariju Franjevačkog samostana u Puli.¹³¹⁴

Paralelno s istraživanjima središta naselja provedena su 1957. pod vodstvom B. Marušića,¹³¹⁵ arheološka iskopavanja na dvigradskome groblju – Kacavanac, smještenom na blago spuštenoj terasi na jugoistočnoj strani brijega. Osim pedesetak grobova, čiji su nalazi ukazali na kontinuitet ukapanja od kasne antike do 12. st. i to isključivo seljačkog i obrtničkog sloja stanovništva,¹³¹⁶ iskopani su i ostaci grobljanske crkve sv. Petra. Na temelju tipologije arhitekture i grobnih nalaza najstarijega sloja zaključeno je da je prva crkva bila ranokršćanska, iz druge polovine 5. st., što odgovara najranijoj utvrđenoj fazi gradnje crkve u naselju. To je bila manja jednobrodna građevina s jednom izbočenom polukružnom apsidom na istočnoj strani, koja je u funkciji srednje apside uklopljena u troapsidalni završetak crkve druge faze, datirane u prijelaz 8/9. st. Druga je crkva imala blago trapezoidni oblik i bila je nešto veća od prethodne, koja je (s izuzetkom apside) do temelja porušena. Marušić je pretpostavio da su pravokutne bočne apside bile bačvasto presvođene, dok je srednja vjerojatno bila nadsvođena konhom. Prezbiterialni je dio bio podignut u odnosu na ostatak broda i ograđen oltarnom ogradom s jednim prolazom u osi jedinog ulaza na zapadu i zidanog blok-oltara, čiji su tragovi pronađeni u sredini apside. Na temelju pozicije grobova, prislonjenih uz ostatke mlađih perimetralnih zidova crkve, kao i grobnih priloga u njima, Marušić je utvrdio da je pregradnja provedena „nešto poslije 800. godine“,¹³¹⁷ na što su upućivale i stilske značajke arhitekture, analogne jednako datiranoj crkvi sv. Lovre u Šijani.¹³¹⁸ Iako je na lokalitetu pronađeno izuzetno malo ulomaka liturgijske skulpture nema sumnje da je prilikom proširenja crkve naručena i nova liturgijska oprema, a izostanak reljefno obrađenih ulomaka vjerojatno je povezan uz neku od kasnijih pregradnji crkve sv. Sofije, kada su dijelovi pergule iz crkve sv. Petra preneseni u naselje i reupotrijebljeni kao obrađen građevni materijal.

Početkom 21. st., u okviru međunarodnog projekta s ciljem istraživanja, sanacije i konzervacije urbane strukture naselja, fortifikacija i crkvi, odnosno cjeline kaštela Dvigrad,

¹³¹⁴ **Ibid.**, str. 9-15, 45-46, 49.

¹³¹⁵ **B. MARUŠIĆ**, „Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje...“, str. 8.

¹³¹⁶ S obzirom na vojni značaj kastruma iznenađujući je bio izostanak oružja i dijelova ratničke opreme u grobovima, zbog čega je zaključeno da se vojno groblje moralo nalaziti na nekom drugom mjestu. Vidi: **B. Ibid.**, str. 19.

¹³¹⁷ Uporište takvoj dataciji pružili su nalazi grobnih priloga i sam položaj grobova prislonjenih uz perimetralne zidove druge faze gradnje crkve. **Ibid.**, str. 17-18.

¹³¹⁸ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost...1947-1955.“, str. 219—220, sl. 11.

provedena su opsežna iskapanja koja je predvodila M. Barada iz Konzervatorskog odjela u Puli u suradnji s talijanskim arheolozima prof. G. P. Brogiolom, C. Malagutijem i P. Riavezom s *Università di Padova, Dipartimento di Scienze dell'Antichità – Archeologia Medievale*.¹³¹⁹ Dobiveni rezulteti uglavnom su potvrdili prethodne Marušićeve zaključke, a otprije poznatim ulomcima skulpture pridruženi su i neki novopronađeni fragmenti.¹³²⁰

¹³¹⁹ **G.P. BROGIOLO – C. MALAGUTI – P. RIAVEZ**, „Nuove indagini...“, str. 115-150; **L. CERVIGNANI – C. MALAGUTI – P. RIAVEZ – B. BIANCHI – C. CASALE - I. MOCCHIUTTI – S. MORINA – M. MUNZI – G. PAVAN – E. TAMAI**, „Dvigrad / Duecastelli...“, str. 287-327; **M. BARADA**, „Dvigrad - crkva sv. Sofije“, str. 201; **C. MALAGUTTI – P. RIAVEZ**, „Duecastelli“, str. 125-136.

¹³²⁰ **M. BARADA**, „Dvigrad - crkva sv. Sofije“, str. 201.

XLV.1. Ulomci pluteja

Foto iz: A. MILOŠEVIĆ (ur.), 2000. i AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3716 + S-16931

Materijal: vapnenac

Dimenzije: rekonstruirana ukupna šir. 120 cm, vis. 104 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Većina ulomaka pronađena je tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić, a njima je pridružen jedan manji ulomak pronađen 2003., za vrijeme istraživanja koja su provedena kao dio međunarodne suradnje Konzervatorskog odjela u Puli i *Università degli Studi di Padova*, pod vodstvom M. Barada.

Opis: Plutej je rekonstruiran od ukupno devet fragmenata koji se ne spajaju u lomu, ali se na temelju sačuvanih reljefnih dekoracija mogu pretpostaviti njegov ukupan izgled i dimenzije. Na lijevoj je strani sačuvan dio pera za umetanje u pilastar. Glavno je polje uokvireno glatkim letvicama i ukrašeno s dva horizontalna niza od po tri učvorena tropruta kruga,

ispresijecana dijagonalnim trakama koje se u kutovima završavaju malom koljenasto prelomljenom volutom. Vijenac je blago istaknut u odnosu na glavno polje, uokviren tankim letvicama i ukrašen troprutom trakom, isprepletenom u niz povezanih pereca, koja na krajevima završava prelomljenom volutom.

Marušić, koji je pronašao ulomke i ponudio rekonstrukciju pluteja, pretpostavio je da je on izvorno stajao na lijevoj strani oltarne ograde, bliže prolazu u svetište te da ga je s lijeve strane podržavao pilastar ukrašen nizovima pereca (**kat. XLV.2**), a s desne pilastar s beskonačnim prepletom u obliku „S“. Pleterna je dekoracija opisanog pluteja izrazito plitko klesana, presjeci vrhova traka su zaobljeni, a krupni motivi postavljeni rahlo, uz velike dijelove neukrašene pozadine. Navedene radioničke osobine susreću se na ulomcima pluteja iz župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.4-7**), zbog čega je plutej pripisan opusu *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, a takvu atribuciju potvrđuju i karakteristični završeci traka, kakvi su izvedeni i na pojedinim kapitelima kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21-22; M. VICELJA, 1990b (II), 138; M. JURKOVIĆ, 2000a/2, 35-36; M. JURKOVIĆ, 2001, 343; M. JURKOVIĆ, 2002, 354; M. JURKOVIĆ, 2004, 172-173; M. BARADA, 2005, 202; M. JURKOVIĆ- J.-P. CAILLET, 2009, 90-91; M. JURKOVIĆ, 2012a, 496; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 188-189.

XLV.2. Pilastar oltarne ograde

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3717

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 23 cm, vis. 90 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen na vrhu, a na dnu mu nedostaje samo neukrašeni usadnik. S obje se bočne strane nalazi spojni utor za umetanje pluteja. Reljefno ukrašena stranica obrubljena je glatkim letvicama između

kojih su izvedena dva učvorena niza nasuprot postavljenih pereca. Pilastar je vjerojatno stajao na lijevoj strani oltarne ograde, pridržavajući desnim utorom prethodno opisani plutej (**kat. XLV.1**).

Pleterna dekoracija pilastra izrazito je uredno klesana, crtež je točno prenesen, bez pogrešaka u pravcima pružanja i preplitanja traka, a između prilično gusto raspoređenih elemenata vidljivi su tek mali komadići neukrašene pozadine. Iako je presjek prutaka gotovo zaobljen, po svemu ostalom ovaj pilastar značajno odstupa od obilježja po kojima se prepoznaju djela *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, u čiji je opus prethodno svrstavan. Razlika u kvaliteti i duktusu klesanja najočitija je usporedi li ga se s dvostrano klesanim pilastrima s istog lokaliteta (**kat. XLV.7-8**) ili s onim koji je s njim u paru pridržavao isti plutej (**kat. XLV.3**). Ikonografski i izvedbeno opisani je pilastar vrlo srodan onima pronađenim u bazilici nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.3**) i crkvi sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.1**), koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Njena je aktivnost zabilježena na nekolicini lokaliteta srednjovjekovne Pulske biskupije opremanih liturgijskom skulpturom krajem 8. i početkom 9. st., a prema sigurnom duktusu klesanja i vještoj izvedbi složenijih motiva na pojedinim ulomcima, često bliskih predlošcima iz pulske katedrale, može se zaključiti da je barem jedan majstor iz te skupine duže vrijeme naukovao u *Radionici pulskih ciborija*. Taj je majstor, čini se, krajem 8. st. izradio i neke dijelove liturgijske opreme crkve sv. Sofije u Dvigradu, u koje se ubraja i ovaj pilastar.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21; M. VICELJA, 1990a, 775; M. VICELJA, 1990b (II), 138; M. JURKOVIĆ, 2000a/2, 34-35; M. JURKOVIĆ, 2001, 343; M. JURKOVIĆ, 2002, 354; M. JURKOVIĆ, 2004, 172-173; M. JURKOVIĆ- J.-P. CAILLET, 2009, 90-91; M. JURKOVIĆ, 2012a, 496; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 188-189.

XLV.3. Pilastar oltarne ograde s ostatkom stupića

Foto iz: I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3716a

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, ukup. sač. vis. 166 cm, vis. pilastra 103 cm, deb. 14 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar i stupić spojeni su od više ulomaka koji se spajaju u lomu. Stupić je osmerokutna presjeka, načinjenog konveksno odsječenim kutovima pravokutnika i srastao s pilastrom. S lijeve strane pilastra nalazi se utor za umetanje pluteja, a prednja i desna su uokvirene letvicama i reljefno ukrašene, po čemu se zaključuje da se nalazio do prolaza u svetište. Dekoraciju prednje stranice čini beskonačna tropruta traka koja se presavija i križa u niz „S“-motiva. Na desnoj je strani, okrenutoj prema prolazu, izvedena tropruta

valovita vitica od koje se u slobodne prostore odvajaju bršljanovi listovi i volute. Marušić spominje i kapitel koji je bio izrađen u jednom komadu sa stupićem, ali je taj ulomak izgubljen.

Prema načinu klesanja motiva neujednačenih razmaka i pregiba, s odstupanjima u dubini reza i debljini pleternih traka, izgledu višestruko savijene volute, jednako debele u ishodištu i na kraju, ali i popriličnoj količini neukrašene pozadine, pilastar se pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala* i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21 (T13); M. VICELJA, 1990b (II), 138; M. JURKOVIĆ, 2000a/2, 35-36; M. JURKOVIĆ, 2001, 343; M. JURKOVIĆ, 2002, 355; M. JURKOVIĆ, 2004, 172-173; M. JURKOVIĆ- J.-P. CAILLET, 2009, 90-91; M. JURKOVIĆ, 2012a, 496; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 188-189.

XLV.4. Dio stupića oltarne ograde s kapitelom

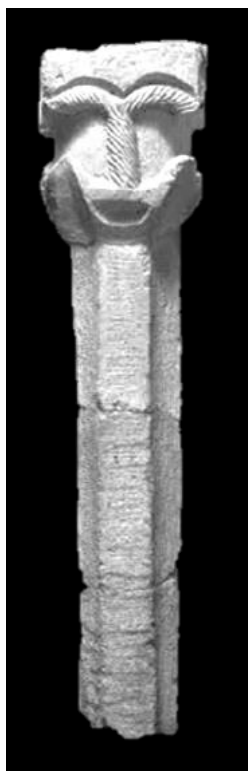

Foto iz: I. MATEJČIĆ-S.
MUSTAČ, 2014.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3716b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: **ukupna vis.** 92 cm, **promjer stupića** 16 cm, **vis. kapitela** 24 cm, **abak** 23x23 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Stupić je osmerokutna presjeka, dobivenog konkavnim odsijecanjem bridova pravokutnika. Kapitel je srastao sa stupićem, bez uobičajenog razdjelnog prstena. U donjoj je zoni niz od osam mesnatih listova, povezanih lučno oblikovanim motivom užeta. Isti je motiv korišten i pri izvedbi visećih lukova u gornjoj zoni dviju stranica, dok su na preostale dvije lukovi glatki. Abakova ploča je jednostavna i

neraščlanjena.

Neobičnom obliku kapitela oltarne ograde crkve sv. Sofije u Dvigradu dosad nisu pronađene bliske analogije, što ukazuje na to da je nastao kao rezultat imaginacije klesara i njegove sposobnosti da kombiniranjem usvojenih dekorativnih elemenata s tipološki različitih dijelova liturgijske skulpture, poput tordiranog užeta, lukova i mesnatih listova, izvede novo i originalno djelo, na sličan način kako je to izvedeno na kapitelima kolonade bazilike sv. Marije Velike kraj Bala. Prema Marušićevu opisu, na jednak je način bio ukrašen i izgubljeni kapitel koji je stajao na vrhu stupića suprotne strane ulaza u svetište. Taj je kapitel bio izrađen u jednom komadu sa stupićem i pilastrom čija reljefna dekoracija pokazuje jasne morfološko-izvedbene karakteristike *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, pa se i ovaj ulomak pripisuje istoj produkciji i datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21 (T13); M. JURKOVIĆ, 2000a/2, 35-36; M. JURKOVIĆ, 2001, 343; M. JURKOVIĆ, 2002, 355; M. JURKOVIĆ, 2004, 172-173; M. JURKOVIĆ- J.-P. CAILLET, 2009, 90-91; M. JURKOVIĆ, 2012a, 496; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 188-189.

XLV.5. Ulomak pluteja

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3721

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 22 cm, vis. 36 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. U donjem se dijelu nalazi široka, okrugla udubina sa žlijebom i kvadratnom rupom u sredini, nastala naknadnom uporabom ploče. Sačuvan je dio glavnog polja na kojemu se razaznaje ostatak motiva rahlo postavljenih isprepletenih krugova, načinjenih plitko klesanim troprutim trakama zaobljenog presjeka prutaka. U odsječku između krugova nalazi se ptica meko oblikovana tijela, jakih nogu i uparanom linijom naznačena krila. Takva, gotovo naturalistički izvedena ptica, nalazi se na jednom impostu biface (slika 40) iz bazilike sv. Marije Velike kraj Bala, i prsobranu ambona iz bazilike nepoznatog titulara u Guranu (**kat. XXXIII.1**), djelima koja je izradila *Radionica Majstora kapitela iz Bala*. Uz navedeno, ulomak pluteja iz Dvigrada srodan je ulomcima liturgijske skulpture iz te produkcije i na morfološko-izvedbenoj razini, pa se istoj i on pripisuje, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22 (T15/1); M. JURKOVIĆ, 2002, 358; M. JURKOVIĆ-J.-P. CAILLET, 2009, 95.

XLV.6. Ulomak pluteja

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3777

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 43 cm, vis. 60,5 cm, deb. 7,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odbijen sa svih strana. Ukrašen je na jednak način kao i prethodno opisani (kat. XLV.5), s kojim je možda činio cjelinu istog pluteja, ali je u međuprostoru izostao zoomorfni simbol ptice. Široko i rahlo postavljanje motiva neučvorenih krugova, uz puno neukrašene pozadine prepoznaje se na nekoliko ulomaka pluteja iz Novigrada (slika 42), ali i na većini preostalih djela nastalih u okviru *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, pa se istoj pripisuje i ovaj ulomak te ga se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22 (T15/2); M. JURKOVIĆ, 2002, 358; M. JURKOVIĆ-J.-P. CAILLET, 2009, 95.

XLV.7. Ulomak dvostrano klesanog pilastra

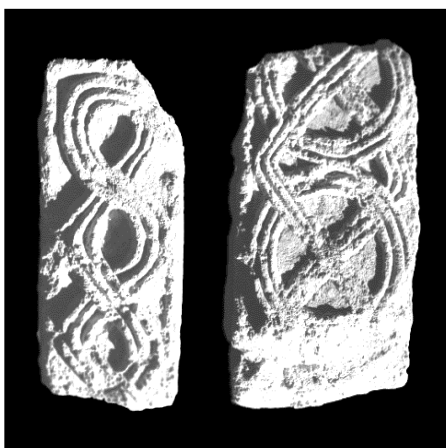

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3745

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 39 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen s donje strane, a nedostaje mu i dio kuta na gornjoj. Reljefno je ukrašen s prednje i lijeve strane, a s desne se nalazi utor za uglavljivanje pluteja, što ukazuje

na njegov izvorni položaj do prolaza u svetište. Na prednjoj se stranici sačuvao fragment tanke rubne letvice kojom je bilo uokvireno središnje polje. Dekoraciju te stranice čini niz troprutih krugova koji se samo rubom dodiruju, a isprepleteni su s cik-cak trakama koje se križaju u središtima krugova. Na letvičasto uokvirenom središnjem polju lijeve strane pilastra, na duboko uklesanoj pozadini, nalazi se jednostavna dvotračna pletenica širokih razmaka u pregibima, načinjena krupnim prutcima zaobljenog presjeka. Ove predimenzionirane pletenice, „nabubrenih“ prutaka podsjećaju na ulomak pluteja s motivom „Pravoga trsa“ iz ograde stubišta kriptе župne crkve u Balama (**kat. XXXIX.2**), kojega je izradio jedan od klesara *Radionice Majstora kapitela iz Bala*, a da je dvigradski pilastar dio istog opusa svjedoči i način klesanja reljefa prednje stranice, na kojoj su izostali čvorovi između krugova, prutci traka zaobljenog su presjeka, a prilično veliki dijelovi neukrašene pozadine plitko su uklesani. Kao i većina predromaničkih ulomaka iz crkve sv. Sofije i ovaj opisan datira se u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23 (T16/2).

XLV.8. Ulomak dvostrano klesanog pilastra

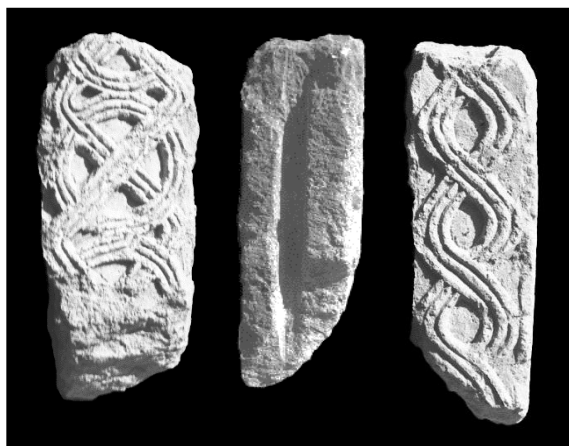

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-3757

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 48 cm, deb. 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je

pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen s oba kraja. Reljefno je ukrašen s dvije susjedne strane, a na jednoj bočnoj strani nalazi se utor za umetanje pluteja, što ukazuje na njegov izvorni položaj do prolaza u svetište. Ukrašen je na isti način kao i prethodno opisani (**kat. XLV.7**), s tom razlikom da je na jednom mjestu načinjen čvor koji povezuje dva kruga. Ulomak je

očigledno činio dio cjeline oltarne ograde s prethodnim, pa ga se jednako datira i pripisuje *Radionici Majstora kapitela iz Bala*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23.

XLV.9. Zabat oltarne ograde

Foto iz: A. MILOŠEVIĆ (ur.), 2000. i AMI

međunarodne suradnje Konzervatorskog odjela u Puli i *Università degli Studi di Padova*, pod vodstvom M. Barada.

Opis: Luk je sačuvan gotovo u cijelosti. Ulomak pronađen 2003. nadopunio je njegov izgled i pružio podatke o ukupnoj visini ovog dijela trabeacije, ali i čitave oltarne ograde. Zabat ima oblik trokuta konkavne donje stranice, koja se produžava u stope oblikujući polukružni luk čija je visina nešto veća od promjera kruga. Na vrhu zabata je plastično oblikovan grčki križ proširenih krajeva hasti i rubova stranica profiliranih dvostrukim plitkim linijama. Od baze križa se uz kosine zabata spuštaju dva niza astragala, nad kojima su kuke pužolikih

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3716c, S-16934

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 110 cm, vis. 155 cm, deb. 12 cm

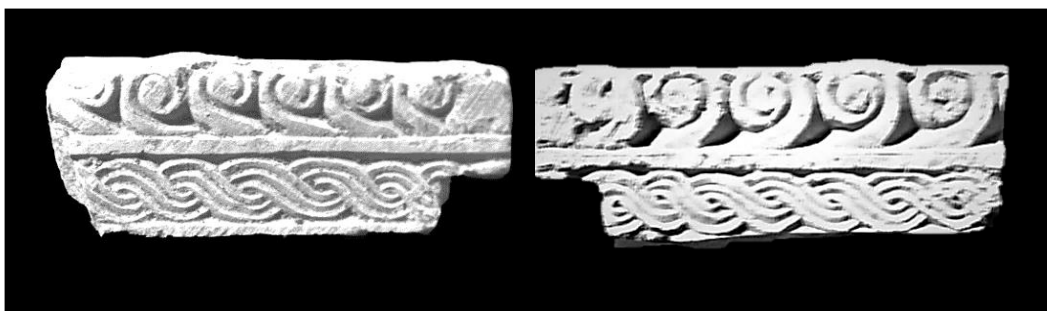
Mjesto i okolnosti nalaza: Veći je dio zabata pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić. Cjelinu je nadopunio ulomak donjeg dijela lijeve stope pronađen 2003., za vrijeme istraživanja koja su provedena kao dio

zavojnica i jednostrukih nožica. Nizovi se prekidaju u donjem dijelu stope, na mjestu gdje se naslanjao arhitrav. Uz oblinu luka teče tropruta dvotračna pletenica, omeđena dvjema letvicama. Na površini između donjeg vanjskog ruba stope i pletenice uz luk nalaze se list bršljana i glatki latinski križ izduženog donjeg kraka i proširenih krajeva gornjih hasti. Središnjim poljem dominira grčki križ proširenih krajeva hasti i linijski obrubljenih stranica, kojega flankiraju dva vegetabilna elementa, nalik ljiljanu i bršljanovu listu. U samom vrhu polja, iznad križa, nalazi se maleni list, nalik plamičku.

Ukupna kompozicija luka, morfološki elementi i način klesanja zabata jednaki su kao na istovrsnom ulomku pronađenom na lokalitetu bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.27**), zbog čega je M. Jurković oba komada liturgijske skulpture pripisao opusu *Majstora kapitela iz Bala*. Kao osnovu takvoj atribuciji istaknuo je razvučen izgled pletenice, motiv astragala i neuobičajene florealne elemente pored križa. No, upravo ti detalji potvrđuju da je oba zabata izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*. Naime, na ulomcima arhitrava iz Dvigrada (**kat. XLV.10, 16**), koji su možda činili dio iste trabeacije, izvedena je pletenica izduženih pregiba kao uz oblinu zabata, dok se u gornjoj zoni pojavljuju kuke koje su uvećana varijanta onih na kosinama zabata, a njihov je izgled dijametralno suprotan svim poznatim volutama koje je klesala baljanska radionica. Slična je pletenica i na nekoliko ulomaka iz crkve sv. Kvirina u Juršićima (**kat. XXXI.31-33**), na kojima se u središtima voluta pojavljuju punce. Taj element vrlo rijetko koriste radionice u ruralnim predjelima Istre, ali je vrlo čest na djelima *Radionice pulskih ciborija*, iz koje su potekli klesari *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Jednak je slučaj i s motivom astragala, koji se kao prežitak antičkih tradicija zadržao upravo u gradskim radionicama s neprekinutim kontinuitetom, gdje su ga usvojili i majstori koji su kasnije samostalno djelovali diljem biskupije. *Majstor kapitel iz Bala* priučeni je klesar koji pokušava kopirati kasnoantičke uzore, a koliko je u tome uspješan potvrđuju upravo eponimni kapiteli kolonade bazilike sv. Marije Velike. Ipak, jedan od majstora iz toga kruga ističe se skladnim klesanjem ptica, kakve bi očekivali uz križ na središnjemu polju predromaničkih zabata, a koje su na razmatranim djelima zamijenjene vegetabilnim motivima. Razmotre li se ukupni korpusi skulpture *Radionice pulskih ciborija* i *Južnoistarske kontinentalne radionice* uočiti će se da se zoomorfni simboli javljaju vrlo rijetko te da je njihova izvedba loša, pa stoga ne čudi da su namjerno izostali na zabatima oltarnih ograda, koji se, sukladno svemu navedenom, pripisuju potonjoj produkciji i datiraju u razdoblje kraja 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21, T13; M. VICELJA, 1990b (II), 137; M. JURKOVIĆ, 2000/2, 34-35; M. BARADA, 2005, 200-202; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2007, 149; I. BASIĆ-M. JURKOVIĆ, 2007, 12-13; M. JURKOVIĆ – J.P. CAILLET (et al.), 2009, 92; I. MATEJČIĆ-S. MUSTAČ, 2014, 188-189.

XLV.10. Ulomak obostrano klesanog arhitrava

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3786

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 12 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je reljefno ukrašen na dvije nasuprotne strane. Na jednom je kraju odlomljen, a na drugome je u donjem dijelu načinjen kvadratni spojni usjek nad kojim je sačuvan neukrašeni rub gornjeg polja, po čemu se zaključuje da se radi o kraju arhitrava. Zbog obostranog ukrasa ne može se utvrditi na kojoj je strani trabeacije izvorno stajao. Na gornjoj se stranici nalazi okrugla rupa, koja je možda nastala naknadnom uporabom ulomka. Obje ukrašene stranice letvicom su podijeljene u dvije zone. U gornjoj je niz kuka jednostrukih nožica koje se u dnu dodiruju i krupnih glavica, čije se zavojnice, klesane koso položenim dlijetom, u pravilnim slojevima odmotavaju od naglašenog središnjeg „oka“. Kuke su snažno nagnute, gotovo polegnute, na donju letvicu, a oblikovno su bliske kukama na rubovima zabata (**kat. XLV.9**). Da je oba dijela trabeacije klesao isti majstor potvrđuje i

jednak izgled dvotračne, troprute pletenice u donjoj zoni arhitrava i uz luk zabata, čiji su pregibi elipsoidni, pa čitav motiv djeluje pomalo spljošteno i razvučeno. Siguran duktus, uredna izvedba motiva, duboko uklesavanje međuprostora kuka i oštar presjek vrhova prutaka pletenice potvrđuju atribuciju ulomka *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24.

XLV.11. a,b,c Tri ulomka istog arhitrava

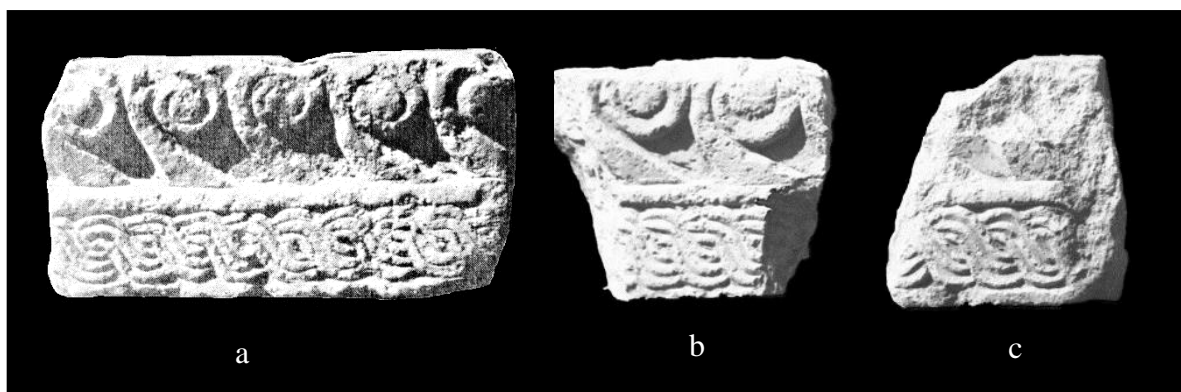

Foto iz: AMI i B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3719, S-3789, S-3791

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 33 cm, vis. 16,5 cm, deb. 11 cm

b) šir. 22 cm, vis. 15,5 cm, deb. 11 cm

c) šir. 16,5 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomci se ne spajaju u lomu, ali se prema obliku i nagibu kuka te izgledu i smjeru savijanja pregiba pletenice zaključuje da su pripadali istom arhitravu. Najveći ulomak (a) je u nekoj od kasnijih faza preuređenja crkve korišten kao pilastar, pa su mu s obje bočne strane načinjeni utori za umetanje pluteja. Arhitrav kojemu su izvorno pripadali nabrojani

ulomci stajao je na desnoj strani trabeacije, što se vidi po nagibu kuka u lijevu stranu. Reljefna je stranica tankom, glatkom letvicom bila podijeljena u dva reda. U gornjem je niz kuka čije se jednostruke nožice dodiruju u dnu. Zavojnice su im krupne i u pravilnim se razmacima odmotavaju od krugom naglašena središta. Bridovi kuka okomiti su na duboko uklesane međuprostore, čime su postignuti snažni svjetlosni kontrasti. Pletenica u donjem redu ujednačena je, iako joj troprute trake, paralelnih prutaka oštrog presjeka, ne oblikuju savršene kružne pregibe. Unatoč oštećenjima površine na ulomcima se prepoznaju morfološke i izvedbene karakteristike *Južnoistarske kontinentalne radionice*, kojoj se pripisuju, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24-25.

XLV.12. Dva ulomka arhitrava

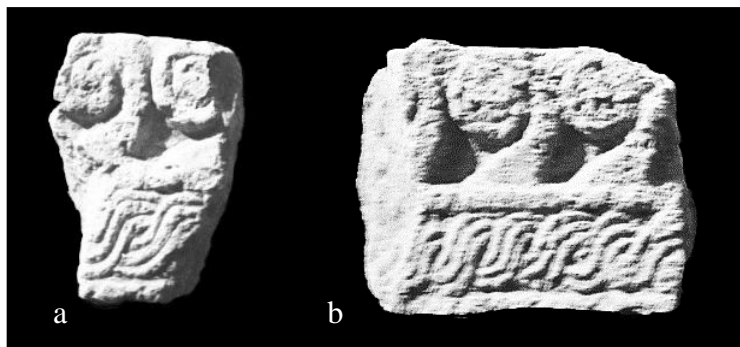

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3788, S-3790

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 12,5 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

b) šir. 16,5 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomci su odlomljeni s oba kraja i ne spajaju se u lomu, ali su pripadali istoj gredi, koja je, prema nagibu kuka u desnu stranu, stajala na lijevoj strani oltarne ograde. Morfološki i

izvedbeno jednaki su prethodno opisanim ulomcima (**kat. XLV.11**) pa se pripisuju istom klesaru i datiraju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 25.

XLV.13. Ulomak arhitrava

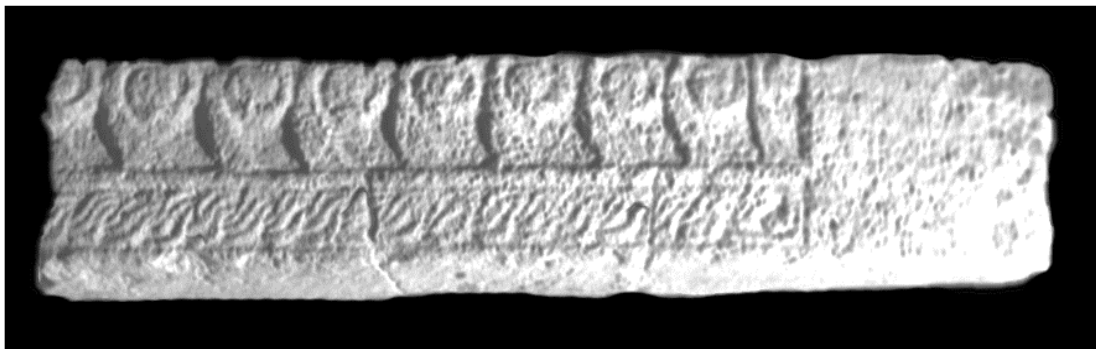

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3705

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 76 cm, vis. 15 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je desni kraj grede s neukrašenim usadnikom, dok je lijeva strana odlomljena. Površina reljefno ukrašene stranice prilično je oštećena, ali se ipak jasno vide ujednačen niz kuka u gornjoj zoni i tropruta pletenica uokvirena letvicama u donjoj. Glavice kuka masivne su, imaju naglašeno kružno ishodište i nagnju se ulijevo. Jednostruke nožice se ne dodiruju u dnu, a prostori među njima neznatno su plići nego na prethodno opisanim ulomcima. Na lijevom je kraju pletenica bolje sačuvana pa se razaznaje oštar profil prutaka traka koje se savijaju u gotovo kružne pregibe. Oblik kuka i izgled pletenice odaju ruku jednog od majstora *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pa se i nastanak ovog ulomka smješta u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24, T-17/1.

XLV.14. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3787

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 26,5 cm, vis. 17,5 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen

tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak arhitrava je odlomljen s lijeve strane, a s desne je zaključen glatkom letvicom. Površina reljefno ukrašene stranice prilično je oštećena. U donjem se dijelu nalazi letvičasto uokvirena tropruta, dvotračna pletenica, koja na desnom kraju prati okvir polja i završava kvadratičnim obratom. U gornjem su se dijelu grede sačuvale samo dvije kuke, od kojih je krajnja nepravilnije klesana, pa joj je glavica manja, a jednostruka nožica skoro okomita na bazu. U ostatku niza su se vjerojatno nalazile kuke nalik lijevoj, krupnih glavica nagnutih ulijevo i trokutastih, jednostrukih nožica. Ulomak se pripisuje *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, jer unatoč nešto grubljoj izvedbi i nesigurnijem duktusu, pokazuje iste morfološke osobine kao i prethodno opisani arhitravi, što znači da je rađen prema istom radioničkom predlošku. Sukladno tome, datira ga se u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24, T-17/4.

XLV.15. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3762

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 32 cm, vis. 12 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen s tri strane, a sačuvan je samo gornji dio, na kojemu se nalazio niz kuka krupnih zavojnica naglašenog središnjeg „oka“ i jednostrukih nožica. Oblikom i načinom uklesavanja pozadine kuke su jednake onima na ranije opisanom arhitravu (**kat. XLV.13**), ali su nagnute na suprotnu (desnu) stranu. Uredna izvedba i klesanje koso položenim dljetom, kao i spomenuta sličnost s drugim ulomcima, ukazuju na to da je i ovaj arhitrav nastao krajem 8. st., u krugu *Južnoistarske kontinentalne radionice*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24.

XLV.16. Ulomak arhitrava

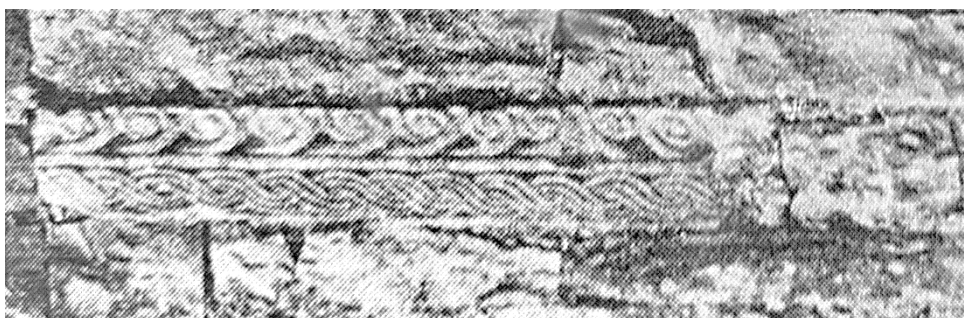

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: nepoznati

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: nepoznate

Mjesto i okolnosti nalaza: Na fotografiji koju je 1962., u vrijeme arheoloških istraživanja crkve sv. Sofije u Dvigradu načinio B. Marušić, vidi se da je ulomak tada bio spolij u južnom zidu crkve. Danas ga na tome mjestu nema ili barem nije prepoznatljiv trag dekoracija, pa se pretpostavlja da je tijekom vremena uništen ili premješten, iako o potonjemu ne postoji pisana dokumentacija.

Opis: Na Marušićevoj se fotografiji raspoznaje prilično velik komad grede, čije dimenzije autor, na žalost, ne donosi. Prednja je stranica letvicom podijeljena u dva dijela. U gornjem

se nalaze dva niza kuka krupnih glavica i jednostrukih nožica snažno nagnutih, gotovo polegnutih na razdjelnu letvicu. Osam kuka na lijevoj strani nagnuto je udesno, a dvije na desnoj strani nagnju se ulijevo, pa je na mjestu gdje se njihove glavice dodiruju nastao mali ispražnjeni trokut. U donjoj se polovini, između letvica, proteže tropruta, dvotračna pletenica izduženih pregiba. Iako se ne može utvrditi dubina reza ili presjek prutaka, razvučeni izgled pletenice i oblik kuka mogu se usporediti s istovrsnim elementima ranije opisanih dijelova liturgijske opreme pripisanih *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*: ulomkom dvostrano klesanog arhitrava (**kat. XLV.10**) i zabatom oltarne ograde (**kat. XLV.9**), što govori u prilog tome da je i ovaj izgubljeni spolij bio dijelom njezina opusa s kraja 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 9, T-2/4.

XLV.17. Ulomak zabatnoga luka

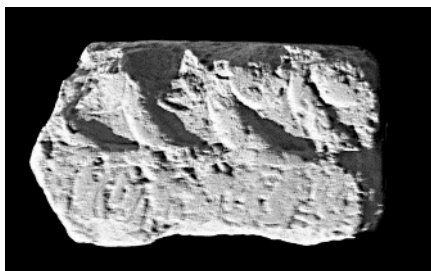

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3704

Materijal: vapnenac

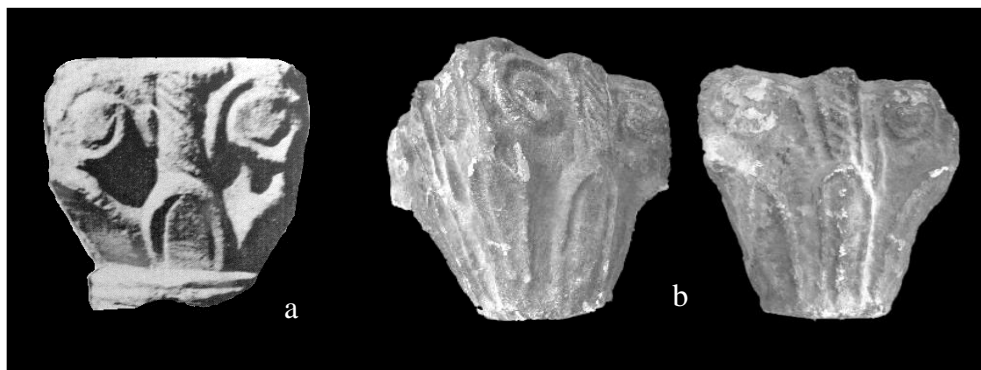
Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 17 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen tri strane, a reljefna mu je površina jače oštećena. Zakrivljeni oblik donje zone otkriva da se radi o dijelu zabatnoga luka. Dekoracija donje zone tek se nejasno naslućuje, a vjerojatno se radilo o jednostavnoj troprutoj pletenici. U gornjem je dijelu niz kuka nagnutih ulijevo. Unatoč oštećenju zapažaju se oblik i način klesanja međuprostora slični kao na većini ulomaka arhitrava s ovog lokaliteta, zbog čega se i opisani može smatrati djelom *Južnoistarske kontinentalne radionice* i datirati u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24.

XLV.18. a,b Dva kapitela oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3725, S-3798

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) ϕ dolje 13 cm, vis. 20 cm, gornja površina 14 x 18 cm

b) ϕ dolje 10 cm, vis. 18 cm, gornja površina 16,5 x 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Stupić kapitela **a** odlomljen je u neravnoj liniji preko trostrukoga razdjelnog prstena, dok se na kapitelu **b** razdjelni prsten nazire tek u tragovima. Donja zona obaju kapitela ukrašena je s po osam glatkih listova, utorom profiliranih rubova. Nad svakim ugaonim listom nalazi se voluta vitke nožice i krupne glavice, središta naglašenog povećim kružnim ishodištem. Nožice voluta leđima se naslanjaju na odsječak tordiranog užeta koji se nalazi na sredini gornjeg dijela svake stranice. Prostori između listova i voluta duboko su uklesani. Iako su listovi u donjoj zoni nešto manji, na morfološkoj se razini kapitel može povezati uz skupinu tipski ujednačenih kapitela koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, a budući da je ista krajem 8. st. izradila veći dio liturgijske skulpture crkve sv. Sofije u Dvigradu, pripisuje joj se i opisani kapitel.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 26, T-23/1; M. VICELJA, 1990b (II), 147.

XLV.19. Ulomak pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3744

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 20 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak pluteja odlomljen je sa svih strana. Sačuvani ostatak reljefa otkriva kompoziciju učvorenih i isprepletenih troprutih krugova, koja je vjerojatno prekrivala cijelo glavno polje. U ovalnome međuprostoru nastalom preklapanjem dvaju krugova sačuvala se jedna virovita rozeta. Duboko uklesavanje pozadine, okomiti rubovi traka i oštar presjek uredno klesanih prutaka otkrivaju ruku majstora *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Ulomak se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22, T-15/6.

XLV.20. Ulomak pluteja

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3758

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 18 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana, ali se na njemu sačuvao dio reljefne dekoracije dostatan za atribuciju *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*. Radi se o sedmerolatičnoj rozeti rubova profiliranih linijom u obliku slova V. Vanjski bridovi cvijeta klesani su koso u

odnosu na duboko pozicioniranu pozadinu. Vjenčić latica konkavno je udubljen, a u sredini prelazi u konveksni oblik polukuglice. Jednak način klesanja rozeta poznat je sa stranica ciborija iz Betike (**kat. XXXVII.1**) i iz Pule (**kat. I.1, kat. III.2**), gdje su se školovali neki od majstora spomenute radionice. Uz rozetu je sačuvan maleni odsječak troprute trake, okomitih bridova i oštrog profila prutaka, što dodatno potvrđuje rečenu atribuciju. Kompozicija glavnog polja mogla je biti slična prethodno opisanom pluteju (**kat. XLV.23**), ali se zbog neujednačene debljine ulomci ne povezuju istu cjelinu pluteja.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22, T-15/5.

XLV.21. a, b, c Ulomci pluteja

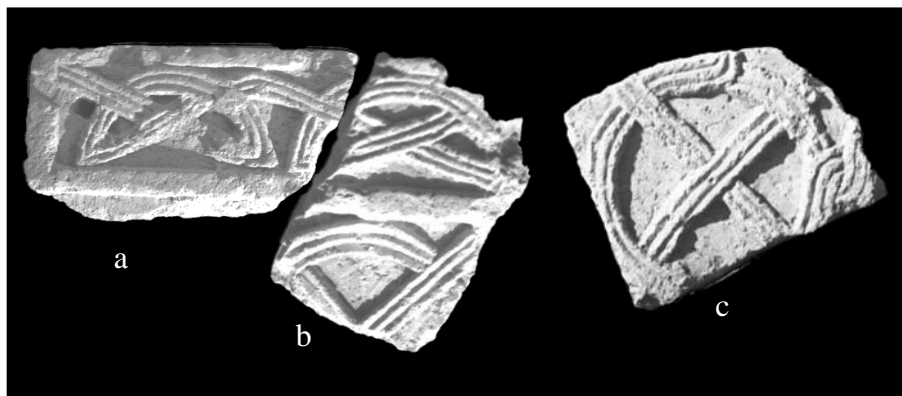

Foto iz: AMI

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala / Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3785, S-3780, S-3779

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 42 cm, vis. 19,5 cm, deb. 11,5 cm

b) šir. 20,5 cm, vis. 33 cm, deb. 11 cm

c) šir. 24 cm, vis. 30 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Tri se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema sačuvanim reljefnim dekoracijama može zaključiti da su pripadali istom pluteju. Na dva su ulomka sačuvani ostaci istaknutog gornjeg

vijenca, ukrašenog nizom povezanih troprutih pereca, unutar glatkog letvičastog okvira. Treći je ulomak odlomljen sa svih strana. Pripadao je središnjemu polju, na kojemu se protezala kompozicija učvorenih troprutih krugova ispresijecanih dijagonalnim linijama. Bridovi reljefa okomiti su na duboko uklesanu pozadinu, a prutci traka oštri, iako na mjestima odstupaju od oštrog presjeka, prelazeći u gotovo zaobljen profil, pa se i traka koju oblikuju na nekim mjestima širi ili sužava. Ovakav neujednačen i nesiguran duktus klesanja bliži je *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, ali su njeni reljefi, za razliku od ovih, naglašeno niski, što pak ukazuje na to da ih je izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa se njihova atribucija zasad ostavlja otvorenom. Bez obzira na to koja ga je od navedenih radionica klesala, plutej je načinjen krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 21-22.

XLV.22. Ulomak vijenca pluteja

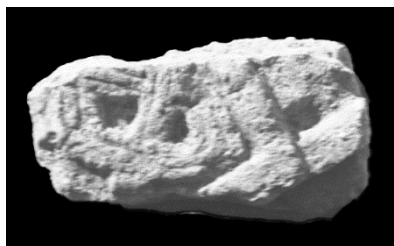

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3782

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13,3 cm, vis. 24,5 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Sačuvan je gornji lijevi dio vijenca pluteja, odbijen s gornje i desne strane. Ispod glatke letvice, kojom je bio uokviren vijenac, sačuvao se mali komadić glavnog polja. Dekoraciju vijenca činile su dvije troprute trake koje su se međusobno križale, a na rubovima savijale, oblikujući motiv mreže, kakav se često pojavljuje na vijencima i pilastrima *Južnoistarske kontinentalne radionice*. Unatoč oštećenju površine, zbog kojega se ne može utvrditi profil prutaka, „rukopis“ ove radionice potvrđuju zbijeno preplitanje traka okomitih na jedva vidljive dijelove duboko uklesane pozadine.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22.

XLV.23. Pilastar

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3756

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 66 cm, deb. 13,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen na vrhu i na dnu. Na jednoj se bočnoj strani nalazi utor za umetanje pluteja. Prednja je stranica bila uokvirena tankim letvicama koje su se sačuvale u tragovima. Reljefni ukras čini niz troprutih učvorenih krugova isprepletenih s troprutim cik-cak trakama, kakav je

uobičajen i vrlo čest na predromaničkim pilastrima. Kompozicija je savršeno simetrična, klesana uredno i sigurno, a rubovi traka oštrog presjeka prutaka okomiti su na pozadinu koja se nazire u usitnjenim i duboko uklesanim međuprostorima. Morfološke i izvedbene karakteristike upućuju na to da je pilastar djelo *Južnoistarske kontinentalne radionice*, koja je crkvu sv. Sofije u Dvigradu opremala krajem 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, T-16/1.

XLV.24. Ulomak pilastra

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3783

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 37 cm, deb. 15 cm

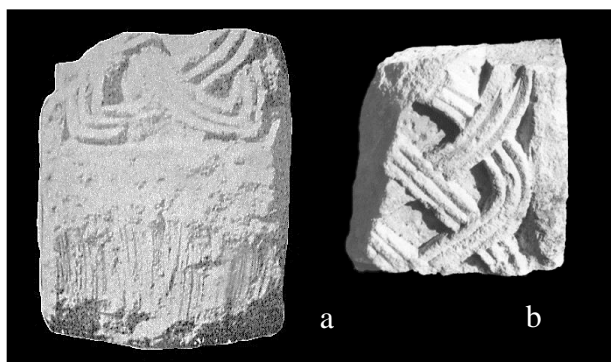
Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen s gornje strane, a na donjoj se sačuvao

neukrašeni usadnik. Spojni utor se nalazi na desnoj strani, što ukazuje na izvorni položaj pilastra uz prolaz u svetište. Između tankih rubnih letvica prednje stranice nalazio se gusti preplet u obliku višetračne mreže. Izbor motiva, ali i oštar presjek njegovih prutaka, rubovi traka okomiti na duboko uklesanu i jedva vidljivu pozadinu ukazuju na to da je pilastar izradila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, pa ga se, kao i ostale komade koje je klesala za ovu crkvu, datira u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, T-16/3.

XLV.25. a,b Ulomci pilastra

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-3784, S-3765

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 16,5 cm, vis. 24,5 cm, deb. 18 cm

b) šir. 20 cm, vis. 18 cm, deb. 17 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak **a** je odlomljen na gornjoj strani, a činio je donji dio pilastra, kojemu se sačuvao neukrašeni usadnik. Ulomak **b** je odlomljen s tri strane, a s ulomkom **a** se ne spaja u lomu. Na oba se fragmenta s lijeve strane nalazi ostatak spojnog utora, što ukazuje na to da su pripadali istom pilastru, koji je stajao uz prolaz u svetište, vjerojatno nasuprot prethodno opisanom ulomku. Ta su dva pilastra ukrašena istim motivom i klesana na jednak način, pa se sukladno tome pripisuju istom opusu i jednako datiraju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, T-16/5.

XLV.26. a,b Ulomci pilastra

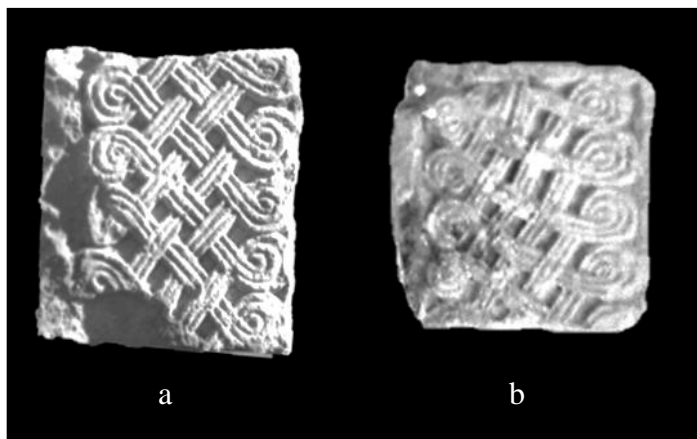

Foto (b) iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ulomak **a** se nalazi u AMI Pula, a ulomak **b** je ukraden s lokaliteta 1969.

Inv.br.: S-3743, S-3724

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 25 cm, vis. 28 cm, deb. 13 cm

b) šir. 25 cm, vis. 31 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak **b**, koji je W. Gerber 1912. vidio i opisao kao spolij ugrađenu u sjevernome brodu crkve sv. Sofije u Dvigradu, na istome se mjestu nalazio i početkom arheoloških istraživanja koja je 1960-ih predvodio B. Marušić. Tada je pronađen i drugi ulomak (**a**), a načinjena je i fotografija spolija za kojeg je Marušić napisao da se nalazio „u sjevernoj arkadi“. Do objave teksta s katalogom ulomaka (1971.) pronađenih tijekom istraživanja, spolij je već bio ukraden, a Marušić navodi da je već 1969. nije bilo na lokalitetu.

Opis: Ulomak **a** odlomljen je s oba kraja i na bočnim stranama, gdje se naslućuju ostaci spojnih utora. Iako nije poznato kako su izgledale bočne stranice ulomka **b**, prema širini i izvedenom motivu i načinu njegova klesanja dade se zaključiti da je on bio vrh istoga pilastra kojemu je pripadao i ulomak **a**. Prednja stranica pilastra bila je uokvirena letvicama, koje se vide na fotografiji ulomka **b**, a na ulomku **a** su uništene. Između njih se protezala gusta, višetračna mreža troprutih traka, koje su se preplitale i uz bočne rubove presavijale, oblikujući niz izduženih i ukriženih „S“-motiva. Takav način ukrašavanja pilastara i

vijenaca pluteja često se pojavljuje u gradu Puli, gdje su se obučavali i klesari *Južnoistarske kontinentalne radionice*, kojima se pripisuju i opisani ulomci. Ispravnost rečene atribucije potvrđuju uredan izgled prepleta, oštar profil prutaka, ujednačeni razmaci traka i usitnjeni dijelovi pozadine na koju su rubovi motiva okomiti. Kao i ostali komadi liturgijske skulpture te produkcije iz crkve sv. Sofije, pilastar se datira u kraj 8. st.

Bibliografija: W. GERBER, 1912, 79; B. MARUŠIĆ, 1971, 9, 24, T-2/4, T-16/5.

XLV.27. Ulomak pilastra – obostrano klesan

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S-3718 + S-4310

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 28 cm, vis. 48 cm, deb. 18 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su

pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Pilastar je odlomljen na oba kraja, a s jedne se bočne strane sačuvao spojni utor za umetanje pluteja. Manji se ulomak u lomu spaja s većim na mjestu sačuvane rubne letvice. Predromanička je dekoracija izvedena na jednoj stranici, a činio ju je uobičajen motiv načinjen od niza troprutih učvorenih krugova isprepletenih s troprutim cik-cak trakama. Jedna polovina reljefa otklesana je pri naknadnoj upotrebi, tijekom 12. st., kada je pilastar iskorišten za gredu, a na njegovoj su glatkoj pozadini uklesana slova ...Q(UOD) M + , uz koje je plitko uparan neki florealni motiv. Izvedbene karakteristike pleternog motiva predromaničkoga reljefa odgovaraju djelima *Južnoistarske kontinentalne radionice*, pa se istoj pripisuje i ovaj ulomak, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, 27.

XLV.28. Ulomak pilastra ili arhitrava

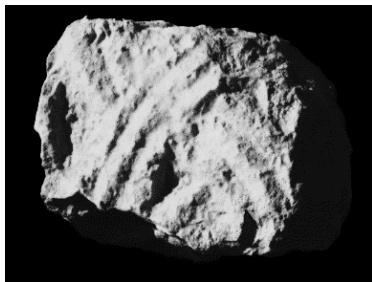

Foto iz: AMI

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.:

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 11 cm, vis. 9 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je odlomljen sa svih strana. Prema sačuvanoj debljini može se pretpostaviti da je pripadao pilastru ili donjem dijelu arhitrava. Na ostatku reljefne dekoracije raspoznaju se dvije troprute trake koje se isprepliću. Unatoč oštećenju površine, razvidno je prilično duboko klesanje prutaka oštrog presjeka, što ukazuje na vjerojatnost da je pripadao dijelu liturgijske skulpture koju je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica*, zbog čega bi i datacija ulomka išla u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, 26.

XLV.29. Zabat oltarne ograde

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3723a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 67 cm, vis. 30 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Dva ulomka koja se spajaju u lomu čine veći dio središnjega trokutastog polja zabata, uz koji su sačuvani dio bordure širokoga luka nad prolazom i dio kuka na vanjskom obodu lijeve kosine. U centru reljefne kompozicije nalazi se grčki križ profiliranih stranica i volutama zaključenih krajeva hasti. Križ flankiraju dvije simetrično postavljene ptice malenih glavica, krupnoga kljuna i kružićem naglašenog oka, koje kljucaju trokutasti plod. Njihova vretenasto izdužena tijela ispunjena su paralelnim utorima, koji prate vanjski obris ravnine leđa i zaobljenog trbuha, naznačavajući oblik krila i repa, šiljasto produženog do krajnje točke kuta središnjega polja. Iz manjeg je ostatka voluta vidljivo da su one imale velike glavice, višestruko zavijenih glavica, koje su se produžavale u tanku, jednostruku nogu i nizale nad naglašenom glatkom letvicom koja je s bočnih strana uokvirivala središnje polje. Borduru donjeg dijela zabata, uz luk nad prolazom u svetište, činio je niz povezanih, čvrsto zategnutih, petlji u obliku broja osam.

Raspon luka veći je nego na poznatom zabatu iz crkve sv. Sofije (**kat. XLV.9**) pripisanom *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, od čijih se dijela ovaj zabat razlikuje i dubinom reza te izborom i načinom oblikovanja elemenata motiva, što ukazuje na to da ga je klesala druga radionica, a vjerojatno je izvorno i pripadao nekoj drugoj crkvi. Oblik glave ptica s naglašenim okom, izgled ploda u kljunu i tretman njihovih tijela paralelnim prutcima nalik pleteru, identičan je primjercima skulpture iz Trsta, okolice Kopra i sela Maružini u blizini Dvigrada (**kat. XLII.1a, 3**), što potvrđuje smjer kojim se motiv širio istarskim poluotokom, dok se u vještoj prilagodbi položaja ptica zadanom obliku plohe raspoznaje ruka klesara bogatoga prethodnog zanatskog iskustva, pa se zabat pripisuje skupini majstora koja čini jezgru *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koja je u Istru doselila u potrazi za poslom nekako na prijelazu 8/9. st. Takvu atribuciju potvrđuje i uzorak izveden na borduri luka, čije se porijeklo vezuje uz područje Tršćanskoga zaljeva (između Grada i Starog Milja), a koji se u Istri pojavljuje tek početkom 9. st. Budući da je opisanom ulomku sukladan jedan fragment drugog zabata (**kat. XLV.30**), također pronađen u Dvigradu, gdje

je za crkvu sv. Sofije oltarnu ogradu s drugačijim zabatom nekoliko godina ranije načinila *Južnoistarska kontinentalna radionica*, može se pretpostaviti da je razmatrani ulomak činio dio opreme druge crkve, vjerojatno obližnjega sv. Petra na groblju Kacavanac, odakle je prenesen na vrh brijega tijekom jedne od naknadnih pregradnji crkve sv. Sofije.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, T-15/3; M. JURKOVIĆ, 2000a (II), 37.

XLV.30. Ulomak zabata

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3750

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 21,5 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Fragment je pripadao desnom kraju zabatnoga luka. Sačuvan je dio kuka nad naglašenom, glatkom razdjelnom letvicom desne kosine, komadić repa ptice u krajnjem kutu središnjega trokutastog polja i dio bordure ukrašene dvjema usporednim i mjestimično povezanim dvotračnim pletenicama koja prati oblinu luka nad prolazom. Prema obliku, izboru motiva i načinu klesanja ulomak je sukladan prethodno opisanom (**kat. XLV.29**), s kojim je činio dio iste cjeline septuma, pa ga se iz tog razloga jednako atribuirao i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 23, T-15/4.

XLV.31. a,b,c Ulomci pluteja

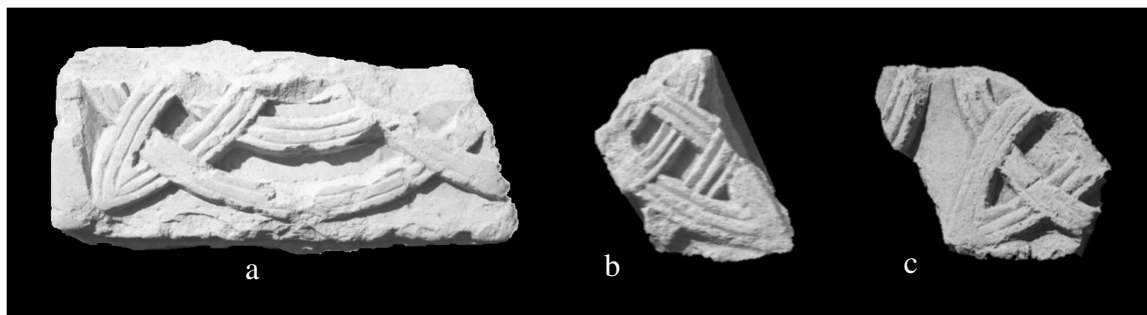

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3722, S-3778, S-3776

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 38 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

b) šir. 20 cm, vis. 12,5 cm, deb. 11 cm

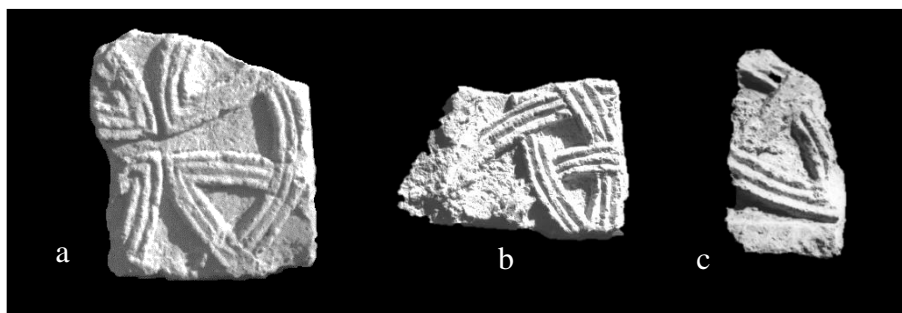
c) šir. 21,5 cm, vis. 17 cm, deb. 10,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Tri se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema debljini ploče i ostatku reljefne dekoracije zaključuje da su pripadali istom pluteju. Glavno je polje bilo uokvireno letvicama, kakva se djelomično sačuvala na dvije strane ulomka **a**. U ostatku troprutih pleternih traka prepoznaje se kompozicija načinjena od četiri velika medaljona, načinjena od dijagonalno postavljenih ovala ušiljenih krajeva (ili četverorogih petlji nalik dvostrukim perezima), kroz čije su krakove bile provučene po tri superponirane kružnice. Motiv je izveden bez pogrešaka u prenošenju crteža i preplitanju traka, a bridovi su okomiti na duboko uklesanu pozadinu. Jednako ukrašeni pluteji poznati su s lokaliteta bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.39-41**), a zajedničko im se porijeklo nalazi na dijelovima skulpture iz Grada, datiranim u sam početak 9. st. i povezanim uz obnoviteljsku djelatnost patrijarha Fortunata (803-821). Na istarskom se poluotoku pojavljuju u prvom desetljeću 9. st., posredstvom klesara doseljenih sa susjednoga sjevernotalijanskog područja, čija su djela u ovome radu okupljena u produkciju *Istarske internacionalne klesarske radionice*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22.

XLV.32. a,b,c Ulomci pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3759, S-3749, S-3760

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 29 cm, vis. 25 cm, deb. 9 cm

b) šir. 31 cm, vis. 22 cm, deb. 9 cm

c) šir. 12 cm, vis. 25 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomci **a** i **b** odlomljeni su sa svih strana, a na ulomku **c** se na jednoj strani sačuvao komadić glatke rubne letvice pluteja. Iako se ne spajaju u lomu, debljina ploče, ostatak reljefa i izgled pleternih traka ukazuju da su pripadali istom pluteju. Kompoziciju glavnog polja činila su četiri velika medaljona načinjena od tri superponirane kružnice, isprepletene s dijagonalno postavljenim ovalima ušiljenih krajeva. Za razliku od prethodno opisanog pluteja (**kat. XLV.31**), na kojemu nije moguće utvrditi jesu li krugovi bili provučeni kroz krakove četveroroge petlje nalik dvostrukim phecima ili kroz jednostavne ovale ušiljenih krajeva, u ovome slučaju ulomak **a** dokazuje da ovali nisu bili međusobno povezani, pa se kompozicija prepoznaje kao varijacija na temu motiva izvedenog na plutejima iz bazilike sv. Eufemije u Gradu i ulomcima predromaničke skulpture iz katedrale u Trstu. Duktus klesanja opisanog pluteja siguran je i precizan, rubovi traka okomiti su na duboko uklesanu pozadinu, a presjeci prutaka imaju oblik obrnutog dvostrukog slova W, u čemu se prepoznaju odlike *Istarske internacionalne klesarske radionice*, čija je djelatnost na dvigradskome području zabilježena početkom 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22.

XLV.33. Ulomak pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: Ulomak bi se trebao nalaziti u depou AMI Pula, međutim nije ga bilo moguće pronaći. B. Marušić ne donosi fotografiju ulomka, a ista ne postoji niti u Dokumentacijskome odjelu AMI.

Inv.br.: S-4396

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 29 cm, vis. 32 cm, deb. 12,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Marušić je opisao ulomak kao „dio pregradne ploče, sačuvane na jednoj i odbijene na ostalim stranama. Ukrašena je bila, vjerojatno troprutastim zvjezdolikim uzorkom od četiri ovala izvedena u jednom potezu, te ispresijecanim kružno-čvornim trakama.“ U Marušićevom opisu prepoznaje se motiv kakav je bio izveden na dva prethodno opisana pluteja, pa je vjerojatno i taj ulomak djelo iste produkcije s početka 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 22.

XLV.34. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3763

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 20 cm, vis. 18 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Vijenac je odbijen s tri strane. Dekoraciju prednjeg polja činio je letvičasti okvir unutar kojega se protezao niz povezanih troprutih petlji u obliku broja osam. Izbor motiva, čija se pojava na istarskome poluotoku povezuje uz dolazak klesara s područja Grada i Tršćanskoga

zaljeva, siguran duktus klesanja, uredne trake oštrog presjeka prutaka i duboko pozicioniranje pozadine indiciraju pripadnost opisanog ulomka opusu *Istarske internacionalne klesarske radionice* i dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 26.

XLV.35. Ulomak pluteja

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3764

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 16 cm, vis. 8 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Iako se radi o malenom fragmentu, odbijenom s tri strane, u sačuvanom se ostatku reljefne dekoracije prepoznaje uredna i sigurno klesana tropruta pletenica oštrog presjeka prutaka i duboko uklesane pozadine, što ukazuje na to da je plutej kojemu je pripadao, početkom 9. st. izradila *Istarska internacionalna klesarska radionica*.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 26.

XLV.36. Ulomak arhitrava

Foto iz: AMI

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3720

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 31 cm, vis. 21 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Arhitrav je odlomljen na desnom kraju, a na lijevom je sačuvan neukrašeni dio koji se umetao u udubljenje na zidu. Prednja je strana podijeljena u tri zone. U donjoj se nalazi uredno klesana dvotračna tropruta pletenica, u sredini široka, glatka traka, a na vrhu niz kuka nagnutih udesno. Njihove krupne glavice načinjene su višeslojnim zavojnicama, koje se u pravilnom ritmu odmotavaju od naglašenog središta prema vitkoj, dvostrukoj nožici. U načinu klesanja i obliku kuka prepoznaje se rad nekog od majstora *Istarske internacionalne klesarske radionice*, koji početkom 9. st. u kontinentalnom dijelu Istre izrađuju trilobno komponirane grede s kukama dvostrukih nožica, ali s anepigrafskom trakom u sredini.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 25, T-2/4.

XLV.37. Ulomak arhitrava

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971

Produkcija: Istarska internacionalna klesarska radionica

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij na uglu južnog zida crkve sv. Sofije u Dvigradu

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 49 cm, vis. 21 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Spolij je vjerojatno ugrađen na mjesto na kojemu se i danas nalazi u vrijeme romaničke pregradnje crkve sv. Sofije.

Opis: Arhitrav je odlomljen na oba kraja. Kompozicija prednje stranice, nagib kuka i izvedba dekoracija jednaki su kao i na prethodno opisanom ulomku, pa je moguće da su oba

pripadala istoj gredi. Sukladno navedenom i ovaj se ulomak pripisuje *Istarskoj internacionalnoj klesarskoj radionici* i datira u početak 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 9, T-2/3.

XLV.38. Ulomak grede

Produkcija: *Istarska internacionalna klesarska radionica*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3799

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 38 cm, vis. 29 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Greda je odlomljena na desnoj strani. Lijevi je kraj neukrašen. Prednja je strana širokom, istaknutom letvicom podijeljena u dva dijela. U gornjem se nalazi niz od pet kuka krupnih glavica i čvrstih, jednostrukih nožica, nagnutih udesno. Razdjelna letvica je istaknuta i široka poput srednjeg registra trilobno komponiranih greda. Donje polje arhitrava neuobičajeno je široko, a ukrašeno je s dva nasuprotno postavljena niza povezanih pereca, čiji se vrhovi dodiruju na liniji središnje osi, pa se doimaju poput niza povezanih krugova. Taj je motiv u Istru stigao sa sjevernojadranskoga područja u okolici Grada, posredstvom klesara koji su početkom 9. st. doselili na poluotok u potrazi za poslom, a koji su činili jezgru *Istarske internacionalne klesarske radionice*. Oblik i način klesanja kuka blizak je ulomku zabata oltarne ograde (**kat. XLV.30**) s istog lokaliteta, kao i arhitravima s nepoznatog nalazišta oko Vodnjana (**kat. XXIX.4-5**), koji su se do 1949. nalazili u mjesnome lapidariju.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 9, T-17/6.

XLV.39. Ulomak arhitrava

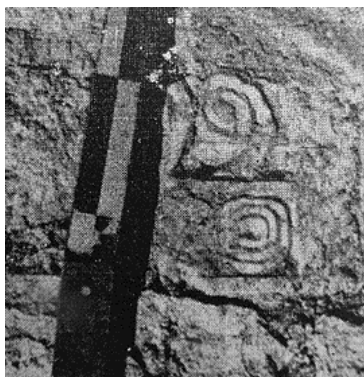

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *nepoznati klesar*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: spolij u južnom zidu crkve sv. Sofije u Dvigradu

Inv.br.: nema

Materijal: vapnenac

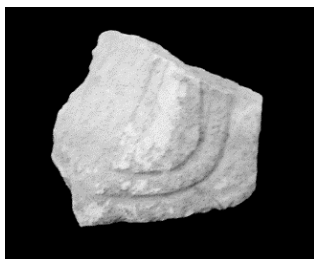
Dimenzije: šir. 10 cm, vis. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Spolij je vjerojatno ugrađen na mjesto na kojemu se i danas nalazi u vrijeme romaničke pregradnje crkve sv. Sofije.

Opis: Sačuvan je samo mali ulomak desnog kraja arhitrava podijeljenog u dvije zone. U gornjoj se nalazi samo jedna kuka od niza koji je bio nagnut u desnu stranu. Glavica kuke je načinjena zavojnicom zaobljena presjeka, koja prelazi u tanku, jednostruku nogu. U donjem je redu vidljiv kružni završetak dvotračne troprute pletenice, koja se protezala između glatkih rubnih letvica. Ulomak je vjerojatno prenesen s nekog od obližnjih lokaliteta u vrijeme romaničke pregradnje crkve sv. Sofije. Budući da nema detalja koji bi ukazali na pripadnost određenom radioničkom opusu, atribucija se ostavlja otvorenom, dok se zbog dvostruke nožice kuke datacija može tek okvirno smjestiti u 9. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 9, T-2/1.

XLV.40. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *nepoznati klesar*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4328

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 25 cm, vis. 20,5 cm, deb. 9,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomak je činio ugaoni dio ploče (vjerojatno pluteja). Prednja je strana ukrašena plitkim paralelnim utorima koji čine široku traku savijenu uz rub plohe. Dataciju i atribuciju nije moguće odrediti.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 26.

XLV.41. a,b Neukrašeni kutni pilastar

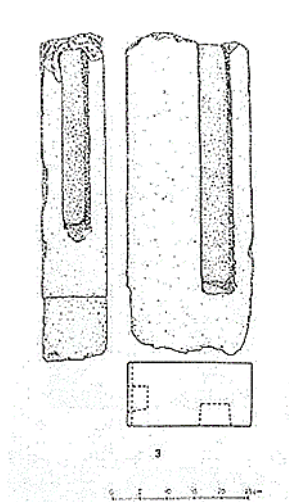

Foto iz: B. MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *nemoguće utvrditi*

Datacija: 8/9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4318a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 23 cm, vis. 60 cm, deb. 11,5 cm

b) šir. 23 cm, vis. 44,5 cm, deb. 11.5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Dva se ulomka ne spajaju u lomu, ali se prema obliku i dimenzijama može zaključiti da su pripadali istom pilastru. Na dvije susjedne strane nalaze se utori za umetanje pluteja. Stranice okrenute prema brodu nisu ukrašene pa je nemoguće utvrditi radioničko porijeklo. Pretpostavlja se da su pilastri izrađeni krajem 8. st., kada se jednaki pojavljuju na još nekim lokalitetima u južnoj Istri (**kat. XL.2, kat. XXXIII.5**).

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 24, T-19/3.

XLV.42. Dio stupića oltarne ograde

Foto iz: B.
MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *Radionica Majstora kapitela iz Bala*

Datacija: 8/9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4331

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 11.5 cm, vis. 67,5 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Stup je odlomljen s gornje i donje strane. U presjeku je osmerokutan, a stranice su mu naizmjenično ravne i konkavne. Jednaki stupić (**kat. XLV.4**) je na temelju dekoracije integriranoga kapitela pripisan *Radionici Majstora kapitela iz Bala*, pa se istoj produkciji atribuiraju i razmatrani stupić, uz dataciju u kraj 8. st.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 25, T-19/2.

XLV.43. a,b Ulomci stupića oltarne ograde

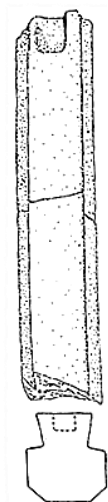

Foto iz: B.
MARUŠIĆ, 1971.

Produkcija: *nemoguće utvrditi*

Datacija: 8/9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4332, S-4333a,b

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 14 cm, vis. 61 cm, deb. 16,5 cm

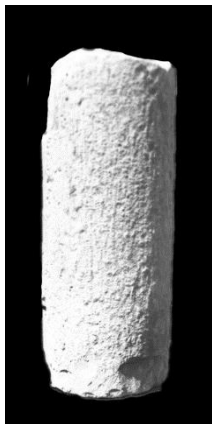
b) šir. 14,5 cm, vis. 73,5 cm, deb. 16,5 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Ulomci stupića oltarne ograde odlomljeni su na oba kraja. U presjeku su sedmerokutni. Radioničko porijeklo i dataciju nije moguće utvrditi.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 25, T-19/1.

XLV.44. Ulomak stupića oltarne ograde

Produkcija: *nemoguće utvrditi*

Datacija: 8/9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-4326

Materijal: vapnenac

Dimenzije: vis. 39,5 cm, ϕ 16 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen tijekom arheoloških istraživanja između 1962. i 1969., koja je predvodio B. Marušić.

Opis: Stupić kružnog presjeka odlomljen je na oba kraja. Promjer stupa širi se prema dnu.

Dataciju i pripadnost radioničkome opusu nije moguće utvrditi.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1971, 27.

XLVI. Žminj – crkva sv. Foške

Crkva sv. Foške nalazi se na blagoj uzvisini, oko 1,5 km sjeveroistočno od Žminja. To je jednobrodna longitudinalna građevina, kojoj su u 18. st. prigrađeni pravokutno svetište na istočnoj te barokni zvonik i (danas porušena) lopica na zapadnoj strani. Najstariji sačuvani dio crkve su niži dijelovi sjevernog, zapadnog i južnog zida, koji su s vanjske strane raščlanjeni lezenama, što ukazuje na ravenske utjecaje i vjerojatnost datacije prve građevne faze crkve u 6. st., kako je predložio B. Marušić koji ju je istraživao 1956.¹³²¹ Zbog nalaza tragova nagorjelih arhitektonskih struktura ispod razine podnice Marušić je pretpostavio da je crkva sagrađena na mjestu spaljenog antičkog zdanja, iz 4. ili 5. st., a tijekom istih je istraživanja¹³²² utvrdio i da je ispod današnjeg pravokutnog svetišta postojala polukružna izbočena apsida, također lezeniranog vanjskog plašta, koja je pripadala prvoj crkvi.¹³²³

Za vrijeme avaroslavenskih upada u Istru, na prijelazu 6. u 7. st., crkva je opljačkana¹³²⁴, oštećena, zapaljena i privremeno napuštena. Smirivanjem prilika i trajnim naseljavanjem Slavena,¹³²⁵ o kojem svjedoče istraživanja srednjovjekovnih (tzv. barbariziranih) nekropola u okolini Žminja,¹³²⁶ crkva je ponovno vraćena u funkciju kulta. Pretpostavlja se da su obnova i adaptacija provedene oko 800.¹³²⁷ Tada je postavljen novi pločnik, uzdužni su zidovi povišeni na razinu poprečnih i načinjen je novi krov. Prozorski su otvori smanjeni i zatvoreni nekom vrstom tranzena, zapravo reupotrijebljenim dijelovima liturgijske skulpture (perforiranih pluteja) prethodne sakralne građevine. Interijer je opremljen

¹³²¹ Crkvu sv. Foške istraživali su B. Marušić i A. Šonje, a svaki od njih je ponudio drugačiju dataciju prve građevne faze. Marušić je na temelju razlike u visini bočnih i poprečnih zidova te njihove raščlambe lezenama zaključio da se radi o ranokršćanskoj građevini, iz 6. st., dok je Šonje pretpostavio da se radi o crkvi moguće čak bazilici) koja je bila natkrivena bačvastim svodom te na temelju „analogija sa starohrvatskom arhitekturom u dalmatinskoj Hrvatskoj“ vrijeme gradnje sv. Foške smjestio u 9. ili 10. st. Vidi: **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 247-250; **A. ŠONJE**, „Starohrvatska crkva sv. Foške kod Žminja u Istri“, *Peristil*, no. 30, Split, 1967, str. 5-169.

¹³²² Sustavna arheološka istraživanja crkve sv. Foške kod Žminja provedena su 1956.

¹³²³ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 250.

¹³²⁴ Pretpostavlja se da je u to vrijeme spoliran oltarni grob, čiji su tragovi pronađeni u svetištu.

¹³²⁵ **M. LEVAK**, „Žminj i Žminjština...“, str. 45-49.

¹³²⁶ **B. BAČIĆ**, „Starohrvatsko groblje u Žminju u Istri“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 6, Split, 1958, str. 77-91; **B. BAČIĆ**, „Starohrvatsko groblje u Žminju“, *Jadranski zbornik*, no. 3, Rijeka, 1958, str. 323-330; **B. MARUŠIĆ**, „Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri“, *Arheološki vestnik*, no. 18, Ljubljana, 1967, str. 333-336; **B. MARUŠIĆ**, „Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje...“, str. 8-19; **B. MARUŠIĆ**, *Starohrvatska nekropola*.

¹³²⁷ **B. MARUŠIĆ**, „Djelatnost... 1956 – 1958.“, str. 250. A. Šonje u početak 9. st. datira prvu fazu gradnje, kojoj pripisuje perimetralne zidove ojačane lezenama, uspoređujući ih s kontraforima na crkvi sv. Spasa na Vrelu Cetine, uz neodrživu pretpostavku da je njihova funkcija, kao i funkcija simetrično postavljenih parova jako istaknutih pilastara uz unutrašnje zidove, bila da podržavaju bačvasti svod s pojasnicama. **A. ŠONJE**, „Starohrvatska crkva...“, str. 7.

novim, predromaničkim, kamenim namještajem, od kojega se sačuvalo nekoliko fragmenta, a u svetište je postavljen novi oltar sa zidanim stipesom.¹³²⁸

Manje pregradnje vršene su na građevini i u narednim stoljećima, tijekom kojih je crkva neprekidno bila u funkciji. O tome jasno svjedoče tragovi ograničenih intervencija, poput probijanja novog ulaza ili izmjene starijeg portala zapadnih vrata jugoistočnoga zida novim, fino profiliranim renesansnim dovratnicima i nadvratnikom na kom je uklesana godina 1641. Veći građevni zahvati s opsežnom barokizacijom provedeni su između 1729. i 1743. zaslugom i donacijama lokalnih župnika, upravitelja crkvenim dobrom i stanovnika Žminja, o čijoj obnoviteljskoj djelatnosti svjedoče natpisi na apsidi (nad ulazom u nekadašnju sakristiju) i nad okulusom na zapadnome pročelju.¹³²⁹

¹³²⁸ A. ŠONJE, „Starohrvatska crkva...“, str. 7.

¹³²⁹ A. ŠONJE, „Starohrvatska crkva...“, str. 5-6.

XLVI.1. Ulomak pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

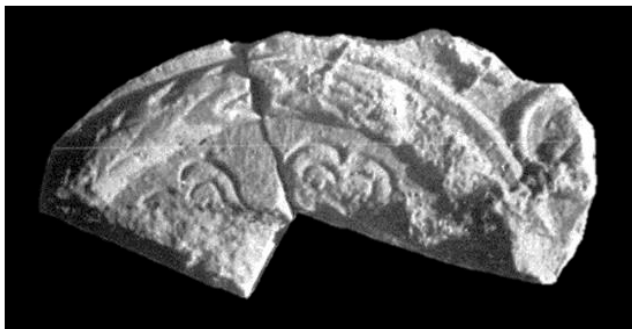
Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 17 cm, deb. 7 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak pluteja se nalazio oko 150 m jugozapadno od crkve sv. Foške u zidanoj ogradi njive mještanina Žminja, koji ga je 1955. predao istraživačkome timu koji je provodio rekognosciranje terena u tom području.

Opis: Fragment je odlomljen sa svih strana. Na reljefno ukrašenoj plohi sačuvano je oko dvije trećine motiva u obliku dvotračnoga prstena unutar kojega je upisan grčki križ, središta naglašenog kvadratnim „okom“. Križ je izveden troprutom trakom, a krajevi hasti prošireni su mu i zaključeni minijaturnim volutama, koje impliciraju prilično rano vrijeme nastanka pluteja, krajem 8. st., ili najkasnije početkom 9., budući da se radi o crkvi na rubnom području biskupije, gdje su suvremeni umjetnički impulsi sporije prodirali, dozvoljavajući dužu perzistenciju tradicionalnih motiva i kompozicija. Uredan i siguran duktus klesanja, fino uglacana pozadina i točno prenesen crtež ukazuju na to da je plutej kojemu je pripadao opisani ulomak izradio prilično vješt klesar, no njegovu eventualnu pripadnost određenom radioničkome krugu zasad nije moguće utvrditi.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963, 248, T1/2; A. ŠONJE, 1967, 12; B. MARUŠIĆ, 1987, 95.

XLVI.2. Ulomci pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:
AMI Pula

Inv.br.: S-3046

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 50 cm, vis. 15 cm, deb. 6,5-9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomci su pronađeni 1956. za vrijeme arheoloških istraživanja u prostoru apside crkve sv. Foške kod Žminja.

Opis: Dva se ulomka spajaju u lomu. Odlomljena su sa svih strana. Na licu se raspoznaje dio sačuvanog reljefnog motiva u obliku velikog istaknutog medaljona (klikeus) u koji je upisan osmerokraki križ. Medaljon, nalik lovorovu vijencu, zaobljena je presjeka, a površina mu je obrađena plitkim paralelnim cik-cak utorima. Vanjski rub vijenca uokviren je jednostrukom trakom trokutastog profila. Motiv u sredini vijenca načinjen je plitkim urezima i to tako da se između parova hasti križa nalazi po jedan sroliki listić linijom profiliranih rubova. S desne strane vijenca sačuvao se dio reljefne vitice koja završava s listom.

Tradicionalni motiv, kao i način izrade većeg dijela reljefa plitko uklesanim linijama karakteristični su za kraj 8. st., no istaknuti vijenac i prisustvo *horror vacui*, koje se očituje u dodavanju florealnih elemenata pored klikeusa, ukazuju na to da dataciju ulomaka ipak valja pomaknuti u početak 9. st. i pripisati lokalnome klesaru koji izvedbom izdignutih dijelova reljefa nastoji „modernizirati“ od ranije poznate likovne i ikonografske predloške.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963, 248, T1/4; A. ŠONJE, 1967, 13; B. MARUŠIĆ, 1987, 95.

XLVI.3. Ulomak pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: kraj 8. ili početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-3045

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 15 cm, vis. 10 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Ulomak je pronađen 1956. za vrijeme arheoloških istraživanja u prostoru apside crkve sv. Foške kod Žminja.

Opis: Fragment pluteja je odlomljen sa svih strana, ali se na jednoj sačuvao dio glatkog rubnog okvira glavnog polja. Na ostatku reljefnoga ukrasa prepoznaje se dio florealnog motiva u obliku vitice od koje su se vjerojatno odvajali kapljičasti listovi utorom profiliranih rubova. Iako na temelju izrade reljefa nije moguće ustanoviti vrijeme nastanka pluteja, može se pretpostaviti da je pripadao istoj fazi opremanja crkve kao i prethodno opisani ulomci.

Bibliografija: B. MARUŠIĆ, 1963, 248; A. ŠONJE, 1967, 13; B. MARUŠIĆ, 1987, 95.

XLVII. Ulomci s preostalih nepoznatih nalazišta na području pulskog zaleđa

XLVII.1. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 377

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 24 cm, vis. 11 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je

sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Prednja strana ulomka podijeljena je u dvije zone. U donjoj je uredna dvotračna tropruta pletenica, uokvirena tankim letvicama, a u gornjoj ostatak niza kuka visokih jednostrukih nožica i velikih glavica, nagnutih ulijevo, što ukazuje na izvorni položaj fragmenta na desnoj strani luka oltarne ograde. Čini se da su oštećenje reljefnoga ukrasa na desnoj strani i svrdlom izrađena rupa na sredini otklesanog dijela fragmenta nastali kako bi se luk spojio s pripadajućom gredom. Oblik kuka i izgled pletenice usporedivi su s istim ukrasnim elementima na dijelovima arhitrava iz crkve sv. Flora u Loborici (**kat. XXVI.2-3**), jednoj gredi s nepoznatog nalazišta (**kat. XLVII.2**), ali i malenom fragmentu luka pronađenom kraj crkve sv. Pelegrina (**kat. XXI.9**). Navedene analogije upućuju na to da je opisani ulomak dio opusa *Klesarske radionice iz Galižane*, a zbog visokih, nerazdijeljenih nožica kuka može ga se datirati u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 42.

XLVII.2. Arhitrav lijeve strane oltarne ograde

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-154

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 130 cm, vis. 18 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Arhitrav je sačuvan u cijelosti. Na lijevom je kraju sačuvan ostatak neukrašenog usadnika. Prednje je polje podijeljeno u dvije zona. U gornjoj je niz kuka visokih, jednostrukih nožica koje se u dnu ne dodiruju, a nagnute su u desnu stranu, što ukazuje na izvorni položaj arhitrava na lijevoj strani trabeacije oltarne ograde. U donjoj je zoni letvičasto uokvirena tropruta pletenica, pomalo labavih pregiba. Izgled odabranih dekorativnih elemenata, kao i duktus klesanja sukladni su reljefima istovrsnih dijelova oltarne ograde crkve sv. Flora u Lobarici (**kat. XXVI.2-3**), ali i nekolicini fragmenata zabatnih lukova izrađenih početkom 9. st. u *Klesarskoj radionici iz Galižane* (**kat. XXI.7-9, kat. XLVII.1**). Zbog izrazitih formalnih i izvedbenih sličnosti i opisani se ulomak jednako atribuirati i datirati.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 35.

XLVII.3. Ulomak desnog arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 326

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 27 cm, vis. 19 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Sudeći prema okomitom ostatku glatke letvice, ulomak je činio desni završetak arhitrava podijeljenog u dvije zone. U gornjoj se nalazio niz kuka visokih, jednostrukih nožica nagnutih ulijevo, koje ukazuju na izvornu poziciju ulomka na desnoj strani trabeacije. U donjem je dijelu letvicama uokvirena tropruta pletenica. Izgled kuka, naročito oblik nožica i klesanje zavojnica glavica koso položenim dlijetom, identični su kao na prethodno opisanom arhitravu, pa se, unatoč razlici u izvedbi pletenice, pretpostavlja da su oba ulomka pripadala oltarnoj ogradi iste, nepoznate crkve. Analogni primjeri (**kat. XXVI.2-3, kat. XXI.7-9, kat. XLVII.1**) pronađeni na lokalitetima u okolici Galižane dozvoljavaju da se i ovaj ulomak pridruži opusu lokalne klesarske radionice, uz okvirnu dataciju u početak 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 26.

XLVII.4. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 16 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Manji ulomak arhitrava odlomljen je na oba kraja i u donjem dijelu. Tankom je letvicom podijeljen u dva pojasa. U gornjem su se sačuvale dvije kuke krupnih glavica i mekano modeliranih zavojnica na utorom razdijeljenim, izduženim nožicama, a u donjoj

samo dio troprute pletenice. Oblik kuka, izgled pletenice i prilično siguran duktus klesanja usporedivi su s fragmentima pripisanim *Klesarskoj radionici iz Galižane* (**kat. XXVI.2-3, kat. XXI.7-9, kat. XLVII.1-3**) što ukazuje na isto radioničko porijeklo, unatoč dvostrukim nožicama kuka, koje ga datiraju u prvu četvrtinu 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 33.

XLVII.5. Ulomak zabatnog luka

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-121

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 36 cm, vis. 15 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Dio luka je odlomljen na oba kraja. Prednja je stranica ukrašena nizom kuka zavojitih glavica i čunjastih troprutih nožica, koje zauzimaju čitavu visinu ukrasnoga polja, dodirujući gornju i donju glatku letvicu okvira. Način komponiranja zadane plohe, neujednačen izgled kuka, karakterističnog konusnog oblika nožica okomitih na bazu te nesiguran duktus klesanja uz istovremeno nastojanje da se koso položenim dlijetom istakne zavojnica glavica, osobine su koje ukazuju na nastanak luka u *Klesarskoj radionici iz Galižane* i to od strane klesara koji još nije posve usvojio zakonitosti oblikovanja predromaničkih dekorativnih kompozicija, zbog čega se luk datira u početak 9. st. Najbliže analogije reljefu s opisanog luka predstavljaju dijelovi trabeacija pronađeni u blizini crkve sv. Pelegrina kraj Galižane (**kat. XXI.4-7**), ulomci arhitrava iz sv. Mihovila na Vrhcu (**kat. VIII.6-7**), s nepoznatog nalazišta (**kat. XI.31**) i iz crkve sv. Lovre u Šijani (**kat. XV.2**), dok se kao slična, ali vještije izrađena inačica nameću arhitravi koji su nekada bili izloženi u vodnjanskome lapidariju (**kat. XXIX.10-12**).

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 43.

XLVII.6. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 171

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 13 cm, vis. 11 cm, deb. 9 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak se do početka

21. st. nalazio u postavu lapidarija u klastru Franjevačkog samostana u Puli, gdje su izlagani fragmenti s različitih nalazišta diljem pulskog agera, pristigli u Muzej krajem 19. i u 20. st.

Opis: Fragment je odlomljen na oba kraja i na dnu. Na vrhu je sačuvan dio glatke rubne letvice, koju dotiču glavice kuka u tri prutka razdijeljenih nožica, nagnute udesno. Unatoč oštećenju površine reljefa, raspoznaju se karakterističan konusni oblik nožica i detalj linije zavojnica glavica kuka, koji ukazuju na vjerojatnost nastanka ulomka unutar *Klesarske radionice iz Galižane*. Budući da je nagib kuka, za razliku od većine analognih primjera spomenute produkcije (**kat. XXI.4-7, kat. VIII.6-7, kat. XI.31, kat. XV.2**) pravilan, pretpostavlja se da je nastao koju godinu kasnije, odnosno tijekom prve četvrtine 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 25.

XLVII.7. b Dva ulomka arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-46, S-47

Materijal: vapnenac

Dimenzije: a) šir. 41 cm, vis. 20 cm, deb. 13 cm

b) šir. 42 cm, vis. 20 cm, deb. 13 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Dijelovi arhitrava su odlomljeni na oba kraja i ne spajaju se u lomu, ali se prema dimenzijama, izgledu prednje stranice, obliku kuka i ostatku natpisa u donjem dijelu može zaključiti da su pripadali istoj gredi, ili dvjema gredama na istoj strani trabeacije neke nepoznate crkve. Reljefno ukrašena strana ulomaka podijeljena je na dva dijela tako da je donji, bez rubnih letvica, oko centimetar izbočeniji u odnosu na gornji u kojem se nalaze mesnate kuke krupnih zavojnica i masivnih jednostrukih nožica. Kuke se u dnu ne dodiruju, a bridovi su im klesani koso u odnosu na pozadinu. U donjem dijelu ulomaka nalaze se dijelovi natpisa u rustičnoj kapitali. Na ulomku **a** raspoznaje se dio posvetnog teksta: [+De] DONIS D[ei...], dok je na ulomku **b**, zbog oštećenja površine, tekst teško razumljiv, a raspoznaju se slova: ...E...TAS RESE...

V. Delonga navodi da je stara kršćanska formula („Od darova Božjih...“), uklesana na jednom od ulomaka, preuzeta sa starokršćanskih mozaika te da se na predromaničkim trabeacijama pojavljuje relativno kratko, iščezavajući već u prvim desetljećima 9. st., što predstavlja i uporište za dataciju opisanih ulomaka u kraj 8. ili samo početak 9. st. Oblik slova, naročito prepoznatljivo trokutasto slovo D, kakvo se nalazi i na ulomku arhitrava ugrađenom kao spolij u pročelje crkve sv. Kuzme i Damjana u Fažani (**kat. XVII.2**), ali i izvedbene, kompozicijske i epigrafske karakteristike, usporedive s dijelovima trabeacija nastalih u *Klesarskoj radionici iz Galižane* (**kat. XXIII.1, kat. XVII.1-2**), ukazuju na to da su i razmatrani ulomci dio iste lokalne produkcije.

Bibliografija: V. DELONGA, 2000 (II), 65.

XLVII.8. Ulomak arhitrava

Produkcija: *Klesarska radionica iz Galižane*

Datacija: prva četvrtina 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: nepoznat

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 20 cm, deb. 10 cm

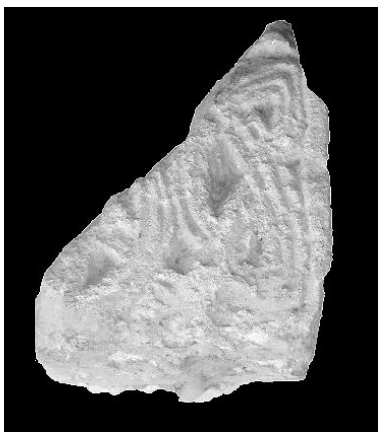
Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Do kraja 20. st.

ulomak je kao dio skulpture s nepoznatog nalazišta bio izložen u atriju Franjevačkog samostana u Puli. Pretpostavlja se da je prethodno bio dijelom zbirke prikupljene u vodnjanskome lapidariju, no o tome ne postoje pisani tragovi.

Opis: Ulomak je odlomljen s obje bočne strane, a oštećen je i donji rub. Reljefna se dekoracija prednje stranice sastoji od niza kuka krupnih glavica i skladno oblikovanih jednostrukih nožica, nagnutih udesno, koje s gornje i donje strane uokviruje široka, glatka letvica. Iako je pozadina među nožicama kuka nešto pliće uklesana, njihov oblik, nagib i izvedba zavojnica ukazuju na vezu s ulomkom arhitrava iz vodnjanskoga lapidarija (**kat. XXIX.13**), ali i sličnost s nekolicinom istovrsnih fragmenata *Klesarske radionice iz Galižane*, na kojima se prepoznaje jednak način komponiranja ukrasnoga polja. Sukladno tome, dataciju ovog ulomka valja smjestiti u prvu četvrtinu 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 16.

XLVII.9. Ulomak vijenca pluteja

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: početak 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-16956

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 21 cm, vis. 16 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je sve do 2012. bio izložen u stalnom postavu srednjovjekovnoga

lapidarija Arheološkog muzeja Istre.

Opis: Prema ostatku uzdužnoga utora na jednoj strani, znatno šireg od uobičajenih utora na pilastrima, zaključuje se da je ulomak činio odvojeni vijenac pluteja, čemu odgovaraju i oblik i dimenzije, položaj rubnih letvica te sačuvani dio reljefnog motiva. Na lijevoj je strani okrugla rupa nepoznate namjene. Prednja je strana bila ukrašena nizom antitetično postavljenih i povezanih troprutih pereca, među kojima su vidljivi tek maleni dijelovi pozadine. Ovaj se motiv na južnoistarskome području često pojavljuje na dijelovima skulpture nastale početkom 9. st., pa se pretpostavlja da je tada nastao i opisani ulomak. Upravo zbog široke rasprostranjenosti uzorka, ali i zbog prosječne razine klesarske vještine, koja se ogleda u nejednakoj širini traka na istom dijelu motiva i nesigurnom duktusu klesanja, nije moguće utvrditi kojem je radioničkome opusu pripadao.

Bibliografija: neobjavljen

XLVII.10. Ulomak arhitrava

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-118

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 62 cm, vis. 19 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je na oba kraja. Prednja je stranica podijeljena u dva dijela. U gornjem je niz jednostrukih kuka nagnutih ulijevo, a u donjem letvičasto uokvirena tropruta pletenica. Glavice kuka mekano su oblikovane, slojevi zavojnica su višestruki, a na

pojedinin se mjestima u jednostruku nožicu pružaju oblikujući proširenja u obliku „ramena“. Takav oblikovni detalj i slično klesana, pomalo razvučena pletenica, susreću se na dijelu arhitrava koje je klesala *Južnoistarska kontinentalna radionica* (**kat. XIV.5-6**), no to ipak nije dovoljno da bi se i razmatrani ulomak pridružio njenom opusu, pogotovo stoga što je njegova izvorna ubikacija nepoznata, pa se „rukopisne“ sličnosti ne mogu potražiti i na ostalim dijelovima liturgijske opreme. Zbog jednostrukih, ali prilično visokih nožica kuka, kakve su se u kontinentalnom dijelu Pulske biskupije zadržale prilično dugo, arhitrav je moguće samo okvirno datirati u 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 22.

XLVII.11. Ulomak arhitrava

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 447

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 57 cm, vis. 18 cm, deb. 10 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Arhitrav je odlomljen na desnom kraju, a na lijevom je zaključen vertikalnom rubnom letvicom. Zbog oštećenja na lijevom gornjem dijelu nedostaje veći dio glavica u nizu kuka jednostrukih nožica, nagnutih ulijevo. Donji dio je letvičasto uokviren i ukrašen troprutom pletenicom labavih pregiba. Prema morfologiji, dimenzijama te izvedbi kuka i pletenice ulomak je sukladan prethodno opisanom (**kat. XLVII.10**), s kojim je možda činio i dio iste

oltarne ograde. Zbog toga se i u ovom slučaju radioničko porijeklo ostavlja otvorenim, dok se datacija može odrediti samo okvirno, u široki vremenski raspon 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 26.

XLVII.12. Ulomak arhitrava

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Inv.br.: S-117

Materijal: vapnenac

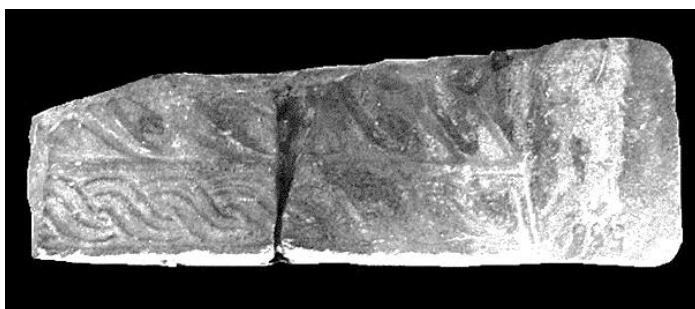
Dimenzije: šir. 34 cm, vis. 21 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Ulomak je odlomljen na oba kraja. U gornjem dijelu prednje strane nalazi se ostatak niza kuka jednostrukih nožica, nagnutih udesno. Donji je dio odijeljen tankom letvicom trokutasta presjeka, ispod koje je plitko klesana tropruta pletenica, neujednačenih pregiba. Budući da je porijeklo ulomka nepoznato te da izvedbene osobine reljefa ne pružaju čvrstih osnova za povezivanje s nekom od imenovanih klesarskih radionica, atribucija ulomka ostaje otvorena, uz okvirnu dataciju u 9. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 24.

XLVII.13. Ulomak arhitrava

Produkcija: neutvrđena

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja:

AMI Pula

Muz.br.: 170

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 46 cm, vis. 17 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Ulomak je odlomljen na lijevom kraju i na gornjoj strani, gdje nedostaje veći dio glavica kuka. Na desnoj je strani sačuvan ostatak neukrašenog usadnika. Unatoč oštećenju površine reljefa, prepoznaju se izvedba i detalji vrlo bliski onima na prethodno opisanim fragmentima (**kat. XLVII.10-12**), pa se i on datira u 9. st. dok se pripadnost radioničkom opusu ostavlja otvorenom.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 34.

XLVII.14. Ulomak arhitrava

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 378

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 69 cm, vis. 20 cm, deb. 12 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Arhitrav je odlomljen na oba kraja. Prednja je ploha podijeljena u dva jednako visoka dijela. U gornjem je niz kuka krupnih glavica nenaznačenih slojeva zavojnica i vrlo tankih, jednoprutih nožica, snažno nagnutih, gotovo polegnutih, u lijevu stranu. Donja polovina nije ukrašena. Načinom komponiranja reljefno ukrašene stranice arhitrav je usporediv s istovrsnim ulomcima *Pulske gradske radionice*, no od njih se ipak bitno razlikuje izgledom i načinom klesanja kuka, zbog čega se njegova atribucija ostavlja otvorenom, uz pretpostavku da je nastao u 9. st. kao djelo nepoznatog lokalnoga klesara.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 17.

XLVII.15. Ulomak arhitrava

Produkcija: *neutvrđena*

Datacija: 8. / 9. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI
Pula

Inv.br.: S-31

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 44 cm, vis. 22 cm, deb. 11 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati.

Opis: Dio arhitrava odlomljen je na oba kraja, a oštećen mu je i gornji rub. Ukrasno je polje podijeljeno u dva dijela. Donji, istaknuti dio uokviren je glatkim letvicama među kojima su smješteni tropruti lukovi naglašenih baza. U gornjem je dijelu niz stiliziranih ljljanovih cvjetova čiji se vanjski listovi dodiruju, oblikujući ušiljeni luk nad trokutastim listićima smještenim u međuprostore. Odabrani se motiv prepoznaje kao predromanička inačica antičkoga kimationa, kakav se susreće na djelima *Radionice pulskih ciborija* (**kat. IV.9, 11**), ali je njegova izvedba na opisanom ulomku prilično sumarna, a duktus klesanja neujednačen na gornjem i donjem dijelu, što bi moglo ukazivati na pripadnost opusu *Pulske gradske radionice*. No, budući da je izvorna ubikacija arhitrava nepoznata moguće je da ga je po uzoru na reljefe s liturgijskog namještaja viđenog u gradu, tijekom 9. st. za neku seosku crkvu izradio lokalni klesar osrednjih izvedbenih sposobnosti.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 128.

XLVII.16. Ulomak luka oltarne ograde

Produkcija: *Južnoistarska kontinentalna radionica*

Datacija: kraj 8. st.

Trenutna lokacija i uvjeti čuvanja: AMI Pula

Muz.br.: 195

Materijal: vapnenac

Dimenzije: šir. 19 cm, vis. 18 cm, deb. 8 cm

Mjesto i okolnosti nalaza: Nepoznati. Ulomak je do kraja 20. st. bio izložen u lapidariju u klastru Franjevačkog samostana u Puli, zajedno s fragmentima liturgijske skulpture donesenim iz vodnjanskoga lapidarija i s nalazišta izvan gradskih zidina Pule.

Opis: Fragment je odlomljen na oba kraja. Prednja mu je stranica obrubljena glatkim letvicama, koje prate oblinu luka s gornje i donje strane. Među njima je sačuvan ostatak reljefnog niza polurozeta romboidnih latica ispod troprutih lukova. Tim su motivom bili ukrašeni vijenci pluteja i arhitravi prve faze oltarne ograde bazilike sv. Marije Velike kraj Bala (**kat. XL.36-38**) te u crkvama sv. Tome (**kat. XLIII.21-25**) i sv. Ciprijana (**slika 49**) kraj Rovinja, dok ga na preostalim lokalitetima ne nalazimo. S obzirom na mjesto na kojemu je bio izložen, može se pretpostaviti da je i ovaj ulomak prenesen iz neke od spomenutih crkvi, a budući da su jednako ukrašeni analogni primjerci iz južne Istre mahom pripisani *Južnoistarskoj kontinentalnoj radionici*, velika je vjerojatnost da je i ovaj dio iste produkcije te da je izrađen krajem 8. st.

Bibliografija: M. VICELJA, 1990b (II), 165.

14. LITERATURA

ÅBERG, 1923.

ÅBERG, Nils, *Die Goten und Langobarden in Italien*, Uppsala, 1923.

AGAZZI, 2002.

AGAZZI, Michela, „Un ciborio altomedioevale a Murano“, u: *Hadriatica. Attorno a Venezia e al Medioevo tra arti, storia e storiografia, Scritti in onore di Wladimiro Dorigo*, (E. Concina, G. Trovabene, M. Agazzi, ur.), Padova, 2002, str. 43-54.

ALISI, 1997.

ALISI, Antonio, *Istria. Città minori*, Trieste, 1997.

AGNELLUS RAVENNATIS, cca. 830-840. / MAUSKOPF DELIYANNIS, 2004.

AGNELLUS RAVENNATIS, Andreas, *Liber Pontificalis Ecclesiae Ravennati*, eng. prijevod MAUSKOPF DELIYANNIS, D., *The Book of Pontiffs of the Church of Ravenna*, Washington, D.C., 2004 - dostupno na: <https://www.scribd.com/doc/300817062/The-Book-of-Pontiffs-of-the-Church-of-Ravenna-2004>.

ANČIĆ, 2000.

ANČIĆ, Mladen, „U osvit novog doba. Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod“, u: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 70-103.

ANGIOLINI MARTINELLI, 1968.

ANGIOLINI MARTINELLI, Patrizia, *Corpus della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedioevale di Ravenna*, vol. 1, Roma, 1968.

ANONIM RAVENJANJIN, Cosmographia, V 24.

BABUDRI, 1919.

BABUDRI, Francesco, „Il vescovato di Cissa in Istria“, *AMSI*, vol. 31, 1919, str. 35-57.

BABUDRI, 1926.

BABUDRI, Francesco, „Nuovi contributi su Cissa-Rubinum, il suo censo romano, il dominio laico della sua massa e il suo vescovato“, *Archeografo Triestino*, 41 (ser. III, vol. XIII), 1926, str. 117-179.

BAČIĆ, 1958.a

BAČIĆ, Boris, „Starohrvatsko groblje u Žminju u Istri“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 6, Split, 1958, str. 77-91.

BAČIĆ, 1958.b

BAČIĆ, Boris, „Starohrvatsko groblje u Žminju”, *Jadranski zbornik*, no. 3, Rijeka, 1958, str. 323-330.

BADURINA, 1976.

BADURINA, Anđelko, „Ranokršćanski relikvijar iz Novalje“, *Materijali*, no. 12, Zadar, 1976, 57-107.

BADURINA, 1992.

BADURINA, Anđelko, „Bizantski plovni put po vanjskom rubu sjevernih jadranskih otoka“, *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, no. 16, Zagreb, 1992, str. 7-9.

BARADA, 2005.

BARADA, Martina, „Dvigrad - crkva sv. Sofije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no.2, Zagreb, 2005, str. 200-202.

BARADA - GERGETA, 2007.

BARADA, Martina - GERGETA, Kristina, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 312-314.

BARADA - MUSTAČ, 2005.a

BARADA, Martina - MUSTAČ, Sunčica, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 243-245.

BARADA - MUSTAČ, 2006.

BARADA, Martina - MUSTAČ, Sunčica, „Sv. Mihovil Banjolski“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 271-273.

BARADA - MUSTAČ, 2008.b

BARADA, Martina - MUSTAČ, Sunčica, „Sv. Mihovil banjolski – preliminarni rezultati istraživanja trobrodne bazilike“, u: *I. Porečki susret arheologa, Zbornik radova S međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poreču 29. rujna 2006.*, Poreč, 2008, str. 151-161.

BARRAL i ALTET, 2009.

BARRAL i ALTET, Xavier, *Protiv romanike? Esej o pronađenoj prošlosti*, Zagreb, 2009.

BASIĆ, 2014.

BASIĆ, Ivan „Dalmatinski biskupi na crkvenom saboru u Hijereji 754. godine“, u: *Spalatumque dedit ortum, Zbornik povodim desete godišnjice Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu*, (I. Basić, M. Rimac, ur.), Split, 2014, str. 149-196.

BASIĆ – JURKOVIĆ, 2011.

BASIĆ, Ivan – JURKOVIĆ, Miljenko, „Prilog opusu Splitske klesarske radionice kasnog VIII. Stoljeća“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 38, Split, 2011, str. 149-185.

BEDINA, 2001.

BEDINA, Andrea, „Giovanni di Grado“, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 55, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 2001.

BEGHELLI, 2013.

BEGHELLI, Michelle, *Scultura altomedievale dagli scavi di Santa Maria Maggiore a Trento. Dal reperto al contesto*, Bologna, 2013.

BEGOVIĆ DVORŽAK, 2004.

BEGOVIĆ DVORŽAK, Vlasta, „Crkva i samostan sv. Marije na Brijunima – faze izgradnje“, u: *Zbornik 1. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti: Institut za povijest umjetnosti, (Zagreb, 15.-17.9.2001)*, (M. Pelc, ur.), Zagreb, 2004, str. 469-474.

BEGOVIĆ – SCHRUNK, 2006.

BEGOVIĆ, Vlasta – SCHRUNK, Ivančica, *Brijuni - Prošlost, graditeljstvo, kulturna baština*, Zagreb, 2006.

BEGOVIĆ DVORŽAK - DVORŽAK SCHRUNK - TUTEK, 2008.

BEGOVIĆ DVORŽAK, Vlasta - DVORŽAK SCHRUNK, Sunčica -TUTEK, Ivana, „Crkva Sv. Marije, građena uz castellum u uvali Madona, Brijuni - kasnoantičko i bizantsko razdoblje“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 24, no. 1, Zagreb, 2008, str. 229-240.

BELAMARIĆ, 1997.

BELAMARIĆ, Joško, „Pojava hrvatske romaničke skulpture“, u: *1000 godina hrvatskog kiparstva*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1997, str. 43-93.

BENUSSI, 1877.

BENUSSI, Bernardo, *Manuale di Geografia dell'Istria*, Trieste, 1877.

BENUSSI, 1883.

BENUSSI, Bernardo, *L'Istria sino ad Augusto*, Trieste, 1883.

BENUSSI, 1888.

BENUSSI, Bernardo, *Storia documentata di Rovigno*, Trieste, 1888.

BENUSSI, 1894.

BENUSSI, Bernardo, „Nel Medio evo – Pagine di storia Istriana – Capitolo I“, *AMSI*, vol. 10, Parenzo, 1894, str. 339-478.

BENUSSI, 1930.

BENUSSI, Bernardo, „Le Chiese di Rovigno del Can. Tomaso Caenazzo“, *Miscellanea di Storia Veneta*, ser. 4, vol. 3, Venezia, 1930.

BERTELLI - BROGIOLO, 2001.

BERTELLI, Carlo – BROGIOLO, Gian Pietro (ur.), *Bizantini, Croati, Carolingi – Alba e tramonto di regni e imperi*, Milano, 2001.

BERTOŠA, 1995.

BERTOŠA, Miroslav, *Istra: doba Venecije (XVI.–XVIII. stoljeće)*, Pula, 1995.

BERTOŠA, 2003.

BERTOŠA, Miroslav, „Istra od 6. do 15. stoljeća“, u: *Povijest Hrvata – srednji vijek*, (F. Šanjek, ur.), Zagreb, 2003, str. 115-134.

BISTROVIĆ, 2007-2008.

BISTROVIĆ, Željko, „Nove spoznaje o crkvi sv. Marije „od Sniga“ u Maružinima“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, no. 31/32, Zagreb, 2007/2008, str. 193-206.

BISTROVIĆ, 2011.

BISTROVIĆ, Željko, *Šareni trag istarskih fresaka*, Istarska županija, 2011.

BLOCH, 2001.

BLOCH, Marc, *Feudalno društvo*, Zagreb, 2001.

BOVINI, 1972.

BOVINI, Giuseppe, „L'opera di Massimiano da Pola a Ravenna“, u: *Aquileia e l'alto Adriatico*, vol. 2., Aquileia e l'Istria, *Antichita Altoadriatiche*, vol. 2, Udine, 1972, str. 147-166.

BOVINI, 1974.

BOVINI, Giuseppe, *Antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola*, Bologna, 1974.

BRADANOVIĆ, 2002.

BRADANOVIĆ, Marijan, *Nepoznati Omišalj: katalog zbirke lapidarij, pregled povijesti i kulturnopovijesni vodič gradića i okolice*, Omišalj, 2002.

BRADANOVIĆ – CIKOVIĆ, 2013.

BRADANOVIĆ, Marijan – CIKOVIĆ, Danijel, „The church of St. Lawrence outside the town walls of Krk“, *Hortus artium medievalium*, vol. 19, Motovun – Zagreb, 2013, str. 183-196.

BRATOŽ, 1986.

BRATOŽ, Rajko, „Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode“, *Acta Ecclesiastica Sloveniae*, no. 8, Ljubljana, 1986, str. 41—104.

BRATOŽ, 1987.

BRATOŽ, Rajko, „Nastanek, razvoj in zaton organizacije zgodnjekršćanske cerkve v Istri (4. – 6. st.)“, u: *Antični temelji naše sodobnosti, Referati slovenskih udeležencev na 4. Znanstvenem zborovanju Zveze društev za antične študije Jugoslavije v Pulju od 12. do 17. oktobra 1986.*, (E. Mihevc-Gabrovec - K. Gantar - M. Benedik, ur.) Ljubljana, 1987, str. 13-26.

BRATOŽ, 1990.a

BRATOŽ, Rajko, *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*, Ljubljana, 1990.

BRATOŽ, 1990.b

BRATOŽ, Rajko, „Zgodnjekrščanska cerkev v Makedoniji in njen odnos do Rima“, *Zgodovinski časopis*, no. 44, Ljubljana, 1990, str. 5-29.

BRATOŽ, 1992.

BRATOŽ, Rajko, „Nekatera nerešena in nerešljiva vprašanja iz zgodovine severnojadranskih dežel v 6. in 7. stoletju“, *Zgodovinski časopis*, no. 46, 1992, str. 297-307.

BRATOŽ, 1994.

BRATOŽ, Rajko, „La chiesa istriana nel VII e nell' VIII secolo (Dalla morte di Gregorio Magno al plácito del Risano)“, *Acta Histriae*, no. 2, Koper, 1994, str. 65-77.

BRATOŽ, 1996.

BRATOŽ, Rajko, „Doppelkirchen auf dem östlichen Einflußgebiet der aquileiensischen Kirche und die Frage des Einflusses Aquileias“, *Antiquité Tardive*, vol. 4, Paris, 1996, str. 133-141.

BRATOŽ, 1998.

BRATOŽ, Rajko, „Il patriarcato di Grado e il monotelismo“, *Studi Goriziani*, vol. 87-88, Gorizia, 1998, str. 7-37.

BRATOŽ, 2001.

BRATOŽ, Rajko, „Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij“, *Zgodovinski časopis*, no. 55, 2001, str. 149-176.

BRATOŽ, 2001.

BRATOŽ, Rajko, „Koprška škofija od prve omembe (599) do srede 8. stoletja“, *Acta Histriae*, no. 9, Koper, 2001, str. 37-64.

BRATOŽ, 2009.

BRATOŽ, Rajko, „Cristianesimo in Istria. Una sintesi e alcune riflessioni (con particolare riguardo allo sviluppo dell'organizzazione ecclesiastica)“, u: *Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e alto medioevo. Novità e riflessioni – Atti della giornata tematica dei Seminari di Archeologia Cristiana, Roma – 8. marzo 2007.*, (E. Marin - D. Mazzoleni, ur.), Città del Vaticano, 2009, str. 9-46 (paginacija separata).

BRATOŽ, 2014.

BRATOŽ, Rajko, *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*, Ljubljana, 2014.

BRATOŽ - PERŠIČ, 1989.

BRATOŽ, Rajko - PERŠIČ, Janez, *Koprska cerkev skozi stoletja. V. Koper med Rimom in Benetkami: Prispevki k zgodovini Kopra*, Koper, 1989.

BRATULIĆ – GRAH, 1999.

BRATULIĆ, Marijan – GRAH, Ivan, *Crkva u Istri*, Pazin, 1999.

BROCCOLI, 1981.

BROCCOLI, Umberto, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo quinto – Il suburbio I*, Spoleto, 1981.

BROGIOLO – MALAGUTI - RIAVEZ, 2003.

BROGIOLO, Gian Pietro - MALAGUTTI, Chiara – RIAVEZ, „Nuove indagini archeologiche nella chiesa di Santa Sofia e nell'insediamento di Duecastelli (Istria)“, u: *Il Friuli e l'Istria al tempo di san Paolino di Aquileia, Antichità Altoadriatiche*, vol. 55, Aquileia, 2003, str. 115-150.

BRUSIN – ZOVATTO, 1960.

BRUSIN, Giovanni Battista –ZOVATTO, Paolo Lino, *Monumenti romani e cristiani di Iulia Concordia*, Pordenone, 1960.

BUDAK, 1997.

BUDAK, Neven, „Croats between Franks and Byzantium“, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Motovun – Zagreb, 1997, str. 15-22.

BUDAK, 2018.

BUDAK, Neven, *Hrvatska povijest od 500. do 1100.*, Zagreb, 2018.

BUDAK – RAUKAR, 2006.

BUDAK, Neven – RAUKAR, Tomislav, „Hrvatska povijest srednjeg vijeka“, Zagreb, 2006.

BULIĆ, 1888.

BULIĆ, Frane, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz doba narodne hrvatske dinastije*, Zagreb, 1888.

BULIĆ, 2012.

BULIĆ, Davor, „Rimska centurijacija Istre“, *Tabula*, vol. 10, 2012, str. 50-74.

BULIĆ – DŽIN - KONCANI UHAČ, 2008.

BULIĆ, Davor - DŽIN, Kristina - KONCANI UHAČ, Ida, *Fažana ispod pločnika*, AMI Pula - Katalog 74, Pula, 2008.

BUORA - TAVANO - GABERSCEK – WALCHER, 1983.

BUORA, Maurizio - TAVANO, Sergio - GABERSCEK, Carlo – WALCHER, Maria, *La scultura in Friuli dall'epoca romana al gotico*, vol. 1, Pordenone, 1983.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, 2009.

BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, Klara (ur.), *Arheološki tekstovi*, (N. Matetić Pelikan, prev.), Pula, 2009.

CAILLET - JURKOVIĆ – MATEJČIĆ, 1996.

CAILLET, Jean-Pierre - JURKOVIĆ, Miljenko – MATEJČIĆ, Ivan, „Le complexe paleochretien et haul-medieval de Velika Gospa pres de Bale (Istrie) - Premiere campagne de fouille“, *Hortus artium medievalium*, vol. 2, Motovun – Zagreb, 1996, str. 133-136.

CAILLET – JURKOVIĆ – MATEJČIĆ, 1996.

CAILLET, Jean-Pierre - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „Le complexe paléochrétien et haut-médiéval de Velika Gospa (Croatie): résultats de la premiere campagne de fouilles“, *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité tardive*, no. 5, Paris, 1996, str. 57-59.

CAILLET – JURKOVIĆ – CHEVALIER - MATEJČIĆ, 1998.

CAILLET, Jean-Pierre - JURKOVIĆ, Miljenko - CHEVALIER, Pascale - MATEJČIĆ, Ivan, „Velika Gospa (Istrie): troisieme campagne de fouilles“, *Bulletin de l'association pour l'antiquité tardive*, no. 7, Paris, 1998, str. 44-51.

CAILLET - JURKOVIĆ - CHEVALIER - MATEJČIĆ, 1999.

CAILLET, Jean-Pierre – JURKOVIĆ, Miljenko - CHEVALIER, Pascal – MATEJČIĆ, Ivan, „Velika Gospa pres de Bale (Istrie) - quatrieme campagne de fouille (1998)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 5, Zagreb – Motovun, 1999, str. 219-228.

CALAON, 2005.

CALAON, Diego, *Prima di Venezia. Terre, acque e insediamenti*, (doktorska disertacija), Università Ca'Foscari, Venezia, 2005.

CAMMARATA, 1978-1979.

CAMMARATA, Maria Linda, „Sculptura altomedievale della diocesi di Trieste“, u: *Atti dei Civici Musei di storia ed arte di Trieste*, no. 10, Trieste, 1978/1979.

CAPRIN, 1905.

CAPRIN, Giuseppe, *L'Istria nobilissima*, vol. 1, Trieste, 1905.

CARILE, 1991.

CARILE, Antonio, „La società reventate dall'Esarcato agli Ottoni“, u: *Storia di Ravenna - II, Ecclesiologia, cultura e arte*, (A. Carile, ur.), Venezia, 1992, str. 379-404.

CARILE - FEDALTO, 1978.

CARILE, Antonio - FEDALTO, Giorgio, *Le origini di Venezia*, Bologna, 1978.

CARLI, 1789.

CARLI, Gian Rinaldo, *Delle antichità italiane*, vol. 3, Milano, 1789.

CARLI, 1791.

CARLI, Gian Rinaldo, *Delle antichità italiane*, vol. 4, Milano, 1791.

CARLÀ, 2010.

CARLÀ, Filippo, „Milan, Ravenna, Rome: Some Reflections on the Cult of the Saints and on Civic Politics in Late Antique Italy“, *Rivista di Storia e Letteratura Religiosa*, vol. 45, Firenze, 2010, str. 197-272.

CASARTELLI-NOVELLI, 1974.

CASARTELLI-NOVELLI, Silvana, *Corpus della scultura altomedievale – VI, La diocesi di Torino*, Spoleto, 1974.

CASSIODOR, Corpus Christianorum Series Latina, var. 4, 44.

CATTANEO, 1889.

CATTANEO, Raffaele, *L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa*, Venezia, 1889.

CESSI, 1962.

CESSI, Roberto, „Concordia dal medio evo al dominio veneziano“, u: *Iulia Concordia dall'eta Romana all'eta moderna*, vol. 4, (ur. B. Forlati Tamaro), Treviso, 1962, str. 199-241.

CERVIGNANI-MALAGUTTI-RIAVEZ-BIANCHI-CASALE-MOCCHIUTTI-MORINA-MUNZI-PAVAN-TAMAI, 2004.

CERVIGNANI, Lisa – MALAGUTTI, Chiara – RIAVEZ, Pietro – BIANCHI, Barbara – CASALE, Chiara – MOCCHIUTTI, Iuris – MORINA, Sara – MUNZI, Massimiliano – PAVAN, Giovanni – TAMAI, Eleonora, „Dvigrad / Duecastelli: un sito fortificato dell'Istria medievale. Risultati delle ricerche 2001-2003.“, *Archeologia Medievale*, vol. 31, Padova, 2004, str. 287-325.

CHEVALIER - JURKOVIĆ – MATEJČIĆ, 2009.

CHEVALIER, Pascal - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 2, Zagreb, 2009.

CHEVALIER - MATEJČIĆ - CAILLET - JURKOVIĆ, 2000.

CHEVALIER, Pascal - MATEJČIĆ, Ivan - CAILLET, Jean-Pierre - JURKOVIĆ, Miljenko, „Sveta Marija Velika (Velika Gospa) pres de Bale (Istrie) - cinquieme campagne de fouille (1999)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 6, Motovun – Zagreb, 2000, str. 183-188.

CLEVA, 1885.

CLEVA, Giovanni, „Notizie storiche del duomo di Pola“, *AMSI*, vol. 1, Parenzo, 1885, str. 15-30.

COLETTI, 1962.

COLETTI, Luigi, „L'arte nel territorio di Concordia dal medioevo al rinascimento“, u: *Iulia Concordia dall'eta Romana all'eta moderna*, vol. 3, (ur. B. Forlati Tamaro), Treviso, 1962, str. 139-197.

CRIVELLO, 2006.

CRIVELLO, Fabrizio (ur.), *Arti e tecniche del Medioevo*, Torino, 2006.

CROCE DA VILLA, 1989.

CROCE DA VILLA, Pierangela, „Concordia dal VI al IX secolo“ u: *La chiesa Concordiese 389-1989*, vol. 1, (ur. G. Stival), Pordenone, 1989, str. 231-242.

CURZEL, 2015.

CURZEL, Emanuele, „Vescovi e diocesi in Italia prima del secolo XII. Sedi, spazi, profili“, u: *La diocesi di Bobbio. Formazione e sviluppi di un'istituzione millenaria*, Firenze, 2015, str. 69-93.

CUSCITO, 1972-1973.

CUSCITO, Giuseppe, „I reliquiari paleocristiani di Pola“, *AMSI*, vol. 21-22, Trieste, 1972-1973, str. 91-126.

CUSCITO, 1977.

CUSCITO, Giuseppe, „Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria“, u: *Fonti e studi per la storia della Venezia Giulia II/3*, Trieste, 1977, str. 259-309.

CUSCITO, 1978.

CUSCITO, Giuseppe, „Venanzio Fortunato e le chiese istriane“, *AMSI*, vol. 26 (N.S.), 1978, str. 207- 225.

CUSCITO, 1979.a

CUSCITO, Giuseppe, „Il primo cristianesimo nel territorio di Aquileia“, *Antichita Altoadriatiche*, vol. 15, Aquileia, 1979, str. 603—626.

CUSCITO, 1979.b

CUSCITO, Giuseppe, „Linee di diffusione del cristianesimo nel territorio di Aquileia“, *Antichita Altoadriatiche*, vol. 15, Aquileia, 1979, str. 603—626.

CUSCITO, 1988-1989.

CUSCITO, Giuseppe, „Antiche testimonianze cristiane a Cittanova d'Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 19, Rovigno, 1988-1989, str. 57-73.

CUSCITO, 1998.

CUSCITO, Giuseppe, „Impianti cultuali a cristianizzazione del territorio in Istria“, u: *Rivista di Archeologia Cristiana*, Trieste, 1998, str. 165-195.

CUSCITO, 2000.a

CUSCITO, Giuseppe, „Pola“, u: *Patriarchi. Quindici secoli di civiltà fra l'Adriatico e l'Europa centrale*, (S. Tavano – G. Bergamini, ur.), Milano, 2000, str. 203-204.

CUSCITO, 2000.b

CUSCITO, Giuseppe, „Cristianizzazione e modifiche dell'ambiente urbano e rurale in Istria fra II e V secolo“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 47, Aquileia, 2000, str. 439-469.

CUSCITO, 2002.

CUSCITO, Giuseppe, „La prima comunità cristiana a Cittanova d'Istria: bilancio critico-bibliografico“, u: *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa „Novigrad – Cittanova 599 – 1999.“ održanog u Novigradu od 15. do 16. listopada 1999.*, (J. Ziherl, ur.), Novigrad-Cittanova, 2002, str. 64-68.

CUSCITO, 2006.

CUSCITO, Giuseppe, „Epigrafia medievale in Friuli e in Istria (sec. VI-XIII)“, *AMSI*, vol. 54, Trieste, 2006, str. 9-61.

CUSCITO, 2009.

CUSCITO, Giuseppe, „L'Alto Adriatico paleocristiano“, u: *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente*, (G. Caputo – G. Gentili, ur.), Venezia, 2009, str. 32-49.

D'AGINCOURT, 1825.

D'AGINCOURT, Seroux, *Storia dell'arte col mezzo dei monumenti dalla sua decadenza nel IV secolo fino al suo risorgimento nel XVI*, vol. 2, Milano, 1825.

DALLA ZONCA, 1849.

DALLA ZONCA, Giovanni Andrea „Dignano. Storia“, *L'Istria*, no. 35-36, Pola, 1849.

DAROVEC, 1997.

DAROVEC, Darko, *Pregled istarske povijesti*, Pula, 1997.

DA VICENZA, 1871.

DA VICENZA, Anton Maria, *Il castello di Valle nell'Istria e il B. Giuliano Cesarelo*, Vicenza, 1871.

DEANOVIĆ, 1955.

DEANOVIĆ, Mirko, „Istroromanske studije“, *Rad JAZU*, no. 303, Zagreb, 1955, str. 51-118.

DE BEAUVAU, 1615.

DE BEAUVAU, Henry, *Relation iournaliere du voyage du levant fait & descrit par haut et puissant Seigneur Henry de Beauvau, Baron du dict lieu et de Manonville, Segneur de Fleuille, Sermaise, Domepure etc.*, Nancy, 1615.

De FRANCESCHI, 1879.

De FRANCESCHI, Carlo, *L'Istria – note storiche*, Parenzo, 1879.

De FRANCESCHI, 1932.

De FRANCESCHI, Camillo, „Dante a Pola“, *AMSI*, vol. 44, Pola, 1932, str. 1-68.

De FRANCESCHI, 1902.

De FRANCESCHI, Camillo, „Il Comune polese e la signoria dei Castropola“, *AMSI*, vol. 13, Parenzo, 1902, fasc. 1-2, str. 168-212; fasc. 3-4, str. 281-361.

De FRANCESCHI, 1939-1949.

De FRANCESCHI, Camillo, „La toponomastica dell'antico agro polese desunta dai documenti“, *AMSI*, vol. 51-52, Pola, 1939-1949, str. 119-198.

De FRANCESCHI, 1956.

De FRANCESCHI, Camillo, „Alcuni cenni sugli antichi monasteri femminili di Pola (S. Teodoro e S. Caterina)“, *AMSI*, vol. 3 (N.S.), Trieste, 1956, str. 42-95.

De FRANCESCHI, 1970.

De FRANCESCHI, Carlo ml., „Saggi e considerazioni sull'Istria nell'Alto Medioevo, *Il episcopus Cissensis*“, *AMSI*, vol. 18 (N.S.), Venezia, 1970, str. 69-106.

DEGANI, 1600.

DEGANI, Pietro (Anonimus iz Pule), *Dialoghi due sulle antichità di Pola del 1600.*, Pola, 1600.

DEJAK, 1922.

DEJAK, Ernesto „Chiesuole rustiche istriane“, *Pagine istriane*, vol. 13/4, Capodistria, 1922, str. 109-113.

DE ROSA, 1887.

DE ROSA, Cesare, „Pergamene dell'Archivio Arcivescovile di Ravenna riguardanti la città di Pola“, *AMSI*, vol. 3, Parenzo, 1887, str. 205-208.

DE RUBEIS, 1740.

DE RUBEIS, Bernardo Maria, *Monumenta Ecclesiae Aquileiensis commentario historico-chronologico-critico illustrata cum appendice...*, Argentinae, 1740.

DE VILLE, 1633.

DE VILLE, Antoine, *Descriptio portus et urbis Polae antiquitatum, ut et Thynnorum piscationis descriptio curiosa*, Venetiis, 1633.

DELONGA, 1996.

DELONGA, Vedrana, *Latinski epigrafički spomenici u srednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split, 1996.

DELONGA, 2000.

DELONGA, Vedrana, „Pismenost karolinškog doba i njeni hrvatski odjeci – latinska epigrafička baština u hrvatskim krajevima“, u: *Hrvati i Karolinzi - Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 216-222.

DELONGA, 2000.

DELONGA, Vedrana, „Betika, crkveni kompleks Sv. Andrije, ulomak arhitrava oltarne ograde (I.14 i I.15), u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 28.

DELONGA, Vedrana, „Fažana, crkva sv. Elizeja, ulomak luka oltarne ograde (I.26)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 38-39.

DELONGA, Vedrana, „Galižana. Crkva sv. Justa (I.39)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 39.

DELONGA, Vedrana, „Crkva sv. Ivana od Nimfeja (I.53)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 64.

DELONGA, Vedrana, „Val Sudiga kod Galižane, crkva sv. Lucije (I.67)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 74-75.

DELONGA, Vedrana, „Vallsura kraj Galižane, crkva sv. Silvestra (I.68)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 75.

DELONGA - JAKŠIĆ – JURKOVIĆ, 2001.

DELONGA, Vedrana - JAKŠIĆ, Nikola – JURKOVIĆ, Miljenko, *Arhitektura, skulptura i epigrafika karolinškog doba u Hrvatskoj*, Split, 2001.

DRANDIĆ, 2013.

DRANDIĆ, Matija, „I registri parrocchiali di Gallesano: analisi del più antico manoscritto“, *Atti CRSRV*, vol. 43, Rovigno, 2013, str. 495-532.

DUANČIĆ, 2008.

DUANČIĆ, Vedran, „Hrvatska između Bizanta i Franačke“, *Pro tempore*, vol. 5, Zagreb, 2008, str. 9-28.

DUKOVSKI, 2004.

DUKOVSKI, Darko, *Istra: kratka povijest dugog trajanja (od prvih naseobina do danas)*, Pula, 2004.

DUKOVSKI, 2011.

DUKOVSKI, Darko, *Povijest Pule. Deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Pula, 2011.

DUPLANČIĆ, 2007.

DUPLANČIĆ, Arsen, „Arhivsko-bibliografski podaci o nekim splitskim spomenicima iz Arheološkog muzeja“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, vol. 100, no.1, Split, 2007, str. 170-220.

DYGGVE, 1933.

DYGGVE, Eynar, *L'amphiteatre, Recherches à Salone*, vol. 2, Kopenhagen, 1933, str. 35-150.

DYGGVE, 1951.

DYGGVE, Eynar, *History of Salonitian Christianity*, Oslo, 1951.

DŽIN, 2007.

DŽIN, Kristina, „Pomer, zaštitno iskopavanje“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 280-282.

DŽIN, 2009.

DŽIN, Kristina, „Istarske arheološke spoznaje Antona Gnirsa početkom 20. stoljeća u europskim časopisima“, u: *Arheološki tekstovi* (K. Buršić – Matijašić, ur.), Pula, 2009, str. 249-261.

EKL, 1982.

EKL, Vanda, *Gotičko kiparstvo u Istri*, Zagreb, 1982.

ENDRIZZI – MARZATICO, 1997.

ENDRIZZI, Lorena – MARZATICO, Franco (ur.), *Ori delle Alpi*, Trento, 1997.

FASOLI, 1979.

FASOLI, Gina, „Il dominio territoriale degli arcivescovi di Ravenna fra proprietà fondiaria e principato fra l'VIII e l'XI secolo“ u: *I poteri temporali dei vescovi in Italia e in Germania nel medioevo*, *Atti della settimana di studi, Trento 13-18 settembre 1976*, (G.C. Mor - H. Schmidinger, ur.), 1979, str. 87 – 140.

FATUCCHI, 1977.

FATUCCHI, Alberto, *Corpus della scultura altomedievale IX. La diocesi di Arezzo*, Spoleto, 1977.

FEDALTO, 1999.

FEDALTO, Giorgio, *Aquileia. Una chiesa due patriarcati*, Citta Nuova, 1999.

FEDALTO, 2012.

FEDALTO, Giorgio, *Hierarchia Catholica usque ad saecula XIII-XIV. Sive series episcoporum ecclesiae catholicae*, (G. Fedalto, ur.), Patavii, 2012.

FERLUGA, 1957.

FERLUGA, Jadran, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Posebno izdanje Vizantijskog instituta, vol. 6, Beograd, 1957.

FERLUGA, 1991.

FERLUGA, Jadran, „L'organizzazione militare dell'Esarcato“, u: *Storia di Ravenna II, Dall'età bizantina all'età ottoniana. Territorio, economia e società*, (A. Carile, ur.), Venezia, 1991, str. 371-387.

FERLUGA, 1992.

FERLUGA, Jadran, „L'Istria tra Giustiniano e Carlo Magno“, *Arheološki vestnik*, no. 43, Ljubljana, 1992, str. 175-190.

FILIPI, 1993.

FILIPI, Goran, „Istriotski jezikovni otoki v Istri“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 3, Koper, 1993, str. 275-284.

FILIPI, 1994.

FILIPI, Goran, „Le parlate istriote (in margine al nuovo vocabolario del dialetto istrioto rovignese)“, *La Battana*, vol. 31, Rijeka, 1994, str. 83-88.

FILIPI - BURŠIĆ-GIUDICI, 1997.

FILIPI, Goran - BURŠIĆ-GIUDICI, Barbara, *Istriotski lingvistički atlas, Atlante linguistico Istrioto*, Pula, 1997.

FIOCCHI – MARIĆ - ČAUŠEVIĆ-BULLY – BULLY - JURKOVIĆ, 2010.

FIOCCHI, Laurent - MARIĆ, Iva - ČAUŠEVIĆ-BULLY, Morana - BULLY, Sébastien - JURKOVIĆ, Miljenko, „L'eglise Saint-Maur de Galižana (Istrie-Croatie): chantier-ecole aux methodes de l'archeologie du bati“, *Bulletin du Centre d'etudes medievales d'Auxerre*, no. 14, Auxerre, 2010, str. 61-63.

FISKOVIĆ, 2002.

FISKOVIĆ, Igor „Reljef kralja Petra Krešimira IV. - O zdencu splitske krstionice i okolnostima njegove izrade“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 28-29, Split, 2002, str. 290-313.

FLÈCHE MOURGUES – CHEVALIER - PITEŠA, 1993.

FLÈCHE MOURGUES, Marie-Pascale - CHEVALIER, Pascal - PITEŠA, Ante, „Catalogue des sculptures du haut moyen-age du Musée archeologique de Split“, (Katalog ranosrednjovjekovne skulpture u Arheološkom muzeju u Splitu), *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, 1993.

FON, 2009.

FON, Miloš, „Istrska cerkev od Justinijanove osodbe Treh poglavij do izbruha shizme“, *Zgodovinski časopis*, no. 63, Ljubljana, 2009, str. 62-84.

FORLATI, 1936.

FORLATI, Ferdinando, „Il Duomo di Pola“, *AMSI*, vol. 48, Pola, 1936, str. 237-240.

FORLATI TAMARO, 1967.

FORLATI TAMARO, Bruna, „Pola et Nesactium“, *Inscriptiones Italiae*, vol. 10, reg. 10, fasc. 1, no. 12, , Roma, 1967.

FORLATI TAMARO, 1984.

FORLATI TAMARO, Bruna, „La Società istriana nei suoi cent'anni di storia, 1884-1984.“, *AMSI*, vol. 32, 1984, str. 1-7.

FORLATI TAMARO - BATTAGLIA, 1927.

FORLATI TAMARO, Bruna – BATTAGLIA, Raffaello, *Bollettino di Paleontologia Italiana*, no. 42, 1927.

FREY, 1914.a

FREY, Dagobert, „Der Dom von Pola“, *Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der K. K. Zentralkommission für Denkmalpflege*, vol. 8, Wien, 1914, str. 11-26.

FREY, 1914.b

FREY, Dagobert, „Neue untersuchungen und graubungen in Parenzo“, *Mitteilungen der K.K. Zentral Kommission fur Denkmalpflege*, vol. 13, Wien, 1914, str. 118 - 179.

FUCHS, 1938.

FUCHS, Siegfried, *Die langobardischen Goldblattkreuze*, Berlin, 1938.

FUČIĆ, 1956.

FUČIĆ, Branko, „Karolinška zidna slika iz crkve sv. Andrije na otoku kod Rovinja“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, no. 1-3, Zagreb, 1965, str. 107-110.

FUČIĆ, 1964.

FUČIĆ, Branko, „Sv. Marija ,od Sniga' u Marožinima“, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, no. 12/3, Zagreb, 1964, str. 1-5.

FUČIĆ, 1979.

FUČIĆ, Branko, „Apokalipsa. Motiv 24. Nebeski Jeruzalem“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (A. Badurina, ur.), Zagreb, 1979, str. 126.

FUČIĆ, Branko, „Istarski sveci i blaženici“ u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (A. Badurina, ur.), Zagreb, 1979, str. 264-277.

FUČIĆ, 1986.

FUČIĆ, Branko, „Sarkofag iz Bala“, *Peristil*, no. 29, Zagreb, 1986, str. 23-26.

GABERSCEK, 1973.

GABERSCEK, Carlo, „Sculptura altomedioevale in Friuli e in Lombardia“, u: *Antichita Altoadriatiche*, vol. 4, Udine, 1973, str. 383-404.

GABERSCEK, 1980.

GABERSCEK, Carlo, „La scultura dell'alto Medioevo a Grado“ u: *Antichità Altoadriatiche*, vol. 17/2, 1980, str. 381-397.

GALASSO, 1969.

GALASSO, Elio, *Oreficeria medievale in Campania*, Benevento, 1969.

GALLO, 1926.

GALLO, Rodolfo, „Jacopo Sansovino a Pola“, *AMSI*, vol. 38, Parenzo, 1926, str. 55-93.

GANSHOF, 1964.

GANSHOF, François-Louis, *Feudalism*, Hong Kong: Commonwealth Printing Press Ltd., 1964.

GARCIA DE CASTRO VALDES, 2008.

GARCIA DE CASTRO VALDES, Cesar, *Signvm Salvtis. Cruces de orfebreria de los siglos V sl XII*, Oviedo, 2008.

GARGIULO, 2009.

GARGIULO, Roberto, *Storia di Sesto al Reghena*, Pordenone, 2009.

GARIPZANOV, 2018.

GARIPZANOV, Ildar, *Graphic Signs of Authority in Late Antiquity and the Early Middle Ages, 300-900*, Oxford, 2018.

GASPARI, 2000.

GASPARI, Stefano „Sarcofago di Antoninus tribunus e di sua moglie Agnella“, u: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*, (C. Bertelli – G. P. Brogiolo, ur.), Milano, 2000, str. 345.

GERBER, 1912.

GERBER, William, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden, 1912.

GHIRALDO, 1999.

GHIRALDO, Corrado, „Origini ed antichità di Gallesano. In un manoscritto del parroco di Gallesano Giacomo Giacihn (1874)“, *Atti CRSRV*, vol. 29, Rovigno, 1999, str. 503-521.

GHIRALDO, 2000.

GHIRALDO, Corrado „Dignano. Storia. In un manoscritto del parroco di Gallesano Giacomo Giachin (1875)“, *Atti CRSRV*, vol. 30, Rovigno, 2000, str. 579-610.

GHIRALDO, 2004.

GHIRALDO, Corrado, „Cenni spora le chiese esistenti o crollate nella campagna di Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 34, Rovigno, 2004, str. 607-677.

GHIRALDO, 2005.

GHIRALDO, Corrado, „I toponimi del comune catastale di Gallesano“, *Atti CRSRV*, vol. 35, Rovigno, 2005, str. 549-594.

GHIRALDO, 2006.

GHIRALDO, Corrado, „Cenni sopra le chiese esistenti o crollate nel territorio di Gallesano“, *Atti CRSRV*, vol. 36, Rovigno, 2006, str. 417-471.

GHIRALDO, 2010.

GHIRALDO, Corrado, „Nuovi cenni sopra le chiese esistenti o crollate nella campagna di Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 40, Rovigno, 2010, str. 831-850.

GIRARDI-JURKIĆ, 1984.

GIRARDI JURKIĆ, Vesna, *Izviješće o zaštitnom arheološkom istraživanju vile rustike u Pomeru*, br. 279/1984 od 12. srpnja 1984., br. 99/1984 od 14. ožujka 1984., br. 203/1984 od 3. svibnja 1984.

GIRARDI-JURKIĆ, 1979-1980.

GIRARDI JURKIĆ, Vesna, „Il territorio di Pomer alla luce del materiale archeologico“, *Atti CRSRV*, vol. 10, Rovigno, 1979-1980, str. 103 – 111.

GIRARDI-JURKIĆ, 2009.

GIRARDI-JURKIĆ, Vesna, „Odraž arheoloških istraživanja Antona Gnirsa na području Istre“, u: *Arheološki tekstovi* (Klara Buršić – Matijašić, ur.), Pula, 2009, str. 225-248.

GNIRS, 1901.

GNIRS, Anton, „Römische Ansiedlungen in der Gegend zwischen Pola und Rovigno“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 27, Wien, 1901, str. 83-86.

GNIRS, 1902.a

GNIRS, Anton, „Die Basilika S. Maria Formosa oder dell Canneto in Pola“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 28, Wien, 1902, str. 57-62.

GNIRS, 1902.b

GNIRS, Anton, „Die römische Weganlage der Porta Ercole“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 28, Wien, 1902, str. 5-29.

GNIRS, 1904.a

GNIRS, Anton, „Zur Topographie des antiken Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1904, str. 215-232.

GNIRS, 1904.b

GNIRS, Anton, „Überreste antiker Werkstätten in der Umgebung Polas“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 30, Wien, 1904, str. 233-236.

GNIRS, 1905.

GNIRS, Anton, „Das antike Theater in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 3, Wien, 1905, str. 247-288.

GNIRS, 1906.a

GNIRS, Anton, „Frühchristliche Denkmäler in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 1, Wien, 1906, str. 229-256.

GNIRS, 1906.b

GNIRS, Anton, „Vorrömische und römische Funde nächst der Porta Gemina in Pola“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 5, Wien, 1906, str. 197-208.

GNIRS, 1908.a

GNIRS, Anton, „Istrische Beispiele für die Formen der antik-römischen villa rustica“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1908, str. 124-143.

GNIRS, 1908.b

GNIRS, Anton, „Das römische Bühnentheater in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 2, Wien, 1908, str. 153-154.

GNIRS, 1908.c

GNIRS, Anton, „La basilica ed il reliquiario d'avorio di Samagher presso Pola“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 5-48.

GNIRS, 1908.d

GNIRS, Anton, „Zur Topographie des ager Polensis: Florianum bei Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde, Herausgegeben von der K. u. k. Zentralkommision für Kunst und historische Denkmale*, vol. 2, Wien, 1908, str. 118-123.

GNIRS, 1909.

GNIRS, Anton, „Forschungen im südlichen Istrien, Beiblatt“, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, band 9, Wien, 1909, str. 25-48.

GNIRS, 1910.a

GNIRS, Anton, „Küstenland“, u: *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 3, Wien, 1910.

GNIRS, 1910.b

GNIRS, Anton, „Neue Funde vom Forum civile in Pola“, *Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 4, Wien, 1910, str. 167-186.

GNIRS, 1910.c

GNIRS, Anton, „Fragmente eines Poleser-Kalendarium defunctorum aus der Mittelalter“, *Dritter Jahresbericht der k. u. k. Staatrealschule in Pola*, Pola, 1910, str. 3-21.

GNIRS, 1911.a

GNIRS, Anton, „Frühe christliche Kultanlagen im südlichen Istrien“, *Kunsthistorisches Jahrbuch*, vol. 5, Wien, 1911, str. 1-48.

GNIRS, 1911.b

GNIRS, Anton, „Grabungen und Unterschungen in der Polesana“, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes*, vol. 14, Wien, 1911, str. 5-44.

GNIRS, 1911.c

GNIRS, Anton, „Baudenkmale aus der Zeit der oströmischen Herreschaft auf der Insel Brioni grande“, *Jahrbuch für Altertumskunde*, vol. 5, Wien, 1911, str. 75-97.

GNIRS, 1914.a

GNIRS, Anton, „Grundrissformen istricher Kirchen aus dem Mittelalter“, *Jahrbuch für Altertumskunde*, vol. 8, Wien, 1914, str. 51-62.

GNIRS, 1914.b

GNIRS, Anton, „Forschungen in Pola und in der Polesana“, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien*, vol. 17, Wien, 1914, str. 161-184.

GNIRS, 1914. c

GNIRS, Anton, „Die Ruinen von Due Castelli bei Canfanaro (Istria)“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, Wien, 1914, str. 86-89.

GNIRS, 1914. d

GNIRS, Anton, „Gallisana“, *Mitteilungen der k. k. Zentral-Kommission*, vol. 13, Wien, 1914, str. 188-189.

GNIRS, 1915.a

GNIRS, Anton, *Pola, Ein Führer durch die antiken Baudenmäler und Sammlungen*, Wien, 1915.

GNIRS, 1915.b

GNIRS, Anton „Die Frühmittelalterliche Kirche Visitatio B. M. in Valle“, *Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision*, vol. 14, Wien, 1915, str. 160-162.

GNIRS, 1925.

GNIRS, Anton, *Istria praeromana*, 1925.

GNIRS, 1976.

GNIRS, Anna (ur.), „Bibliographie Anton Gnirs 1898–1933“, u: *A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum*, (A. Gnirs, ur.), Bonn, 1976, str. 141-151.

GOLDSTEIN, 1991.

GOLDSTEIN, Ivo, „O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali 6-12. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, vol. 24, Zagreb, 1991, str. 5-13.

GOLDSTEIN, 1992.

GOLDSTEIN, Ivo, *Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I.*, Zagreb, 1992.

GOLDSTEIN, 2003.

GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*, Zagreb, 2003.

GOLDSTEIN - GRGIN, 2006.

GOLDSTEIN, Ivo - GRGIN, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Zagreb, 2006.

GOSS, 1977-87.

GOSS, Vladimir Peter, „The Beginnings of the Romanesque Architecture in Croatia“, *Journal of Croatian Studies*, no. 18-19, Zagreb, 1977-78, str. 3-73.

GOSS, 1982.

GOSS, Vladimir Peter, „Is There a Pre-Romanesque Style in Architecture?“, *Peristil*, vol. 25, no. 1, Split, 1982, str. 33-51.

GOSS, 1987.

GOSS, Vladimir Peter, *Early Croatian Architecture. A Study of the Pre-Romanesque*, London, 1987.

GOSS, 2006.

GOSS, Vladimir Peter, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006.

GOSS, 2007.

GOSS, Vladimir Peter, „Stotinu kamenčića izgubljenog raja“, u: *Katalog izložbe Romanička skulptura u muzejima i zbirkama između Save i Drave* (Arheološki muzej u Zagrebu, 23. listopada - 23. prosinca 2007), Zagreb, 2007.

GOSS, 2010.a

GOSS, Vladimir Peter, *Četiri stoljeća europske umjetnosti: 800.-1200. Pogled s jugoistoka. (Four Centuries of European Art, 800-1200. View from Southeast)*, Zagreb, 2010.

GOSS, 2010.b

GOSS, Vladimir Peter, „The ‘Croatian Westwork’ Revisited“, *Ars*, vol. 43, Bratislava, 2010, str. 3-23.

GRAH – JELINČIĆ, 1980.

GRAH, Ivan – JELINČIĆ, Jakov, „Kratak pregled građe crkvenih arhiva Istre“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, vol. 23, Pazin, 1980, str. 265-282.

GRAY, 1948.

GRAY, Nicolette „The Paleography of Latin Inscriptions in the Eighth, Ninth and Tenth Centuries in Italy“, *Papers of the British School at Rome*, vol. 16, Roma, 1948, str. 38-162.

GUNJAČA, 1952.

GUNJAČA, Stjepan, „Muzej hrvatskih starina od oslobođenja do danas“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, no. 2, Split, 1952, str. 221-232.

GUNJAČA, 1992.

GUNJAČA, Zlatko, „O podrijetlu motiva križa od ljiljana“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 32, Split, 1992, str. 193-206.

GVOZDANOVIĆ, 1969.

GVOZDANOVIĆ, Vladimir, *Starohrvatska arhitektura*, Društvo arhitekata Hrvatske, Zagreb, 1969.

GVOZDANOVIĆ, 1970.

GVOZDANOVIĆ, Vladimir, „Vrijednost romaničke arhitekture u kontinentalnoj Hrvatskoj i kapela Sv. Marije u Bapskoj“, *Arhitektura*, vol. 106, Zagreb, 1970, str. 64-68.

GVOZDANOVIĆ, 1978.a

GVOZDANOVIĆ, Vladimir, „The South-Eastern Border of Carolingian Architecture“, *Cahiers archeologiques*, vol. 27, Paris, 1978, str. 85-100.

GVOZDANOVIĆ, 1978.b

GVOZDANOVIĆ, Vladimir, „Značaj starohrvatske arhitekture za opću povijest europske predromanike“, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture* (A. Mohorovičić, ur.), Split, 1978, str. 131-148.

ILAKOVAC, 1993-94.

ILAKOVAC, Boris, „Ranokršćanski relikvijari Kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu“, *Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu*, ser. 3, vol. 26/27, 1993/94, str. 47-65.

IMAMOVIĆ, 1986.

IMAMOVIĆ, Enver, „Problem centurijacije rimske Istre“, *Izdanja HAD*, vol. 11/2, 1986, str. 50-74.

Inventarna knjiga, 1935.

Inventarna knjiga: *Inventario degli oggeti d'arte d'Italia, provincia di Pola*, Pola, 1935. (danas u knjižnici AMI u Puli).

IVANČEVIĆ, 1986.

IVANČEVIĆ, Radovan, *Umjetničko blago Hrvatske*, Zagreb, 1986.

IVANČEVIĆ, 2007.

IVANČEVIĆ, Radovan, „Interpretacije predromaničke umjetnosti“, u: *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost, sv. 1, Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće), Rano doba hrvatske kulture*, Zagreb, 2007, str. 417-442.

IVE, 1887.

IVE, Antonio, *Canti popolari istriani raccolti a Rovigno*, Torino, 1877.

JACKSON, 1887.

JACKSON, Thomas Graham, *Dalmatia, the Quarnero and Istria*, vol. 1 i vol. 3, Oxford, 1887.

JAKŠIĆ, 1980.

JAKŠIĆ, Nikola, „Zabati oltarne pregrade iz Crkvine u Biskupiji kod Knina“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, no. 21 (Fiskovićev zbornik I), Split, 1980, str. 97–110.

JAKŠIĆ, 1983.

JAKŠIĆ, Nikola, „Tipologija kapitela 11. stoljeća u Dalmaciji“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 13, Split, 1983, str. 203–215.

JAKŠIĆ, 1986.

JAKŠIĆ, Nikola, *Kiparsko klesarske radionice u Dalmaciji od 9. do 12. stoljeća*, Doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zadru (neobjavljeno), Zadar, 1986.

JAKŠIĆ, 1991.

JAKŠIĆ, Nikola, „Predromaničko kiparstvo“, u: *1000 godina hrvatske skulpture*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1991, str. 13-36.

JAKŠIĆ, 1995.

JAKŠIĆ, Nikola, „Klesarska radionica iz vremena kneza Branimira“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 22, Split, 1995, str. 141–150.

JAKŠIĆ, 1997.

JAKŠIĆ, Nikola, „Predromaničko kiparstvo“, u: *1000 godina hrvatskog kiparstva*, (I. Fisković, ur.), Zagreb, 1997, str. 13-39.

JAKŠIĆ, 1999.

JAKŠIĆ, Nikola „Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve Sv. Marte u Bijaćima“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 26, 1999, str. 265-286.

JAKŠIĆ, 2000.a

JAKŠIĆ, Nikola, „Klesarstvo u službi evangelizacije“, u: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 192-213.

JAKŠIĆ, 2000.b

JAKŠIĆ, Nikola, „Pula, ulomci pluteja oltarne ograde, (I.50)“, u: *Hrvati i Karolinzi – Katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 61.

JAKŠIĆ, Nikola, „Valbandon kod Fažane. Oltarna ograda (I.66)“, u: *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 73-74.

JAKŠIĆ, 2001.

JAKŠIĆ, Nikola, „Scultura e liturgia“, u: *Bizantini, Croati, Carolingi – Alba e tramonto di regni e imperi*, (C. Bertelli, G. P. Brogiolo, ur.), Milano, 2001, str. 175-198.

JAKŠIĆ, 2006.

JAKŠIĆ, Nikola, *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti /The First Five Centuries of Croatian Art*, Katalog izložbe (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 19. rujna – 26. studenoga 2006.), Zagreb, 2006.

JAKŠIĆ, 2008.a

JAKŠIĆ, Nikola, „Skulptura u Zadarskoj nadbiskupiji od IV. do XII. Stoljeća“, u: *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije – Kiparstvo 1 – Od IV. do XVI. stoljeća*, (N. Jakšić, ur.), Zadar, 2008, str. 5-38.

JAKŠIĆ, 2008.b

JAKŠIĆ, Nikola, „Dalmatinski primjeri reljefa u stilu 'liutprandovske renesanse'“, u: *Zbornik Dana Cvita Fiskovića II. Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zagreb, 2008, str. 395-406.

JAKŠIĆ, 2010.

JAKŠIĆ, Nikola „Riflessi della 'Rinascenza liutprandea' nei centri urbani della costa adriatica orientale“, u: *Hortus artium medievalium*, vol. 16, Zagreb – Motovun, 2010, str. 17-26.

JAKŠIĆ, 2015.

JAKŠIĆ, Nikola, *Klesarstvo u službi evangelizacije*, Split, 2015.

JAKŠIĆ – HILJE, 2008.

JAKŠIĆ, Nikola – HILJE, Emil, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije. Kiparstvo 1 – od IV. do XVI. stoljeća*, Zadar, 2008.

JARAK, 2006.

JARAK, Mirja, „Smjernice u razvoju srednjovjekovne arheologije u Hrvatskoj“, *Opuscula archeologica*, no. 30, Zagreb, 2006, str. 183-224.

JARAK, 2017.

JARAK, Mirja, *Studije o kasnoantičkoj i ranosrednjovjekovnoj skulpturi s otoka Raba*, Zagreb, 2017.

JELIĆ - BULIĆ – RUTAR, 1894.

JELIĆ, Luka - BULIĆ, Frane – RUTAR, Simon, *Vodja po Spljetu i Solinu*, Zadar, 1894.

JOSIPOVIĆ, 2011.

JOSIPOVIĆ, Ivan, „Prilog 'Trogirskoj klesarskoj radionici'“, *Ars Adriatica*, no. 1, Zadar, 2011, str. 97-108.

JOSIPOVIĆ, 2012.

JOSIPOVIĆ, Ivan, „Dva ranosrednjovjekovna ciborija iz Lepura kod Benkovca“, u: *Dani Stjepana Gunjače 2 (Zbornik radova sa Znanstvenog skupa)*, (ur. T. Šeparović), Split, 2012, str. 49-62.

JOSIPOVIĆ, 2013.

JOSIPOVIĆ, Ivan, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorska disertacija obranjena na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2013.

JOSIPOVIĆ - MAGAŠ MESIĆ, 2013.

JOSIPOVIĆ, Ivan - MAGAŠ MESIĆ, Anastazija, „Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu“, *Radovi IPU*, no. 37, Zagreb, 2013. str. 23-36.

JUKIĆ, 2009.

JUKIĆ, Vendi, „Kameni namještaj crkve sv. Lucije u Puli“, *Histria archaeologica*, no. 40, Pula, 2009, str. 79-114.

JUKIĆ- BUČA, 2016.

JUKIĆ- BUČA, Vendi, „Ranokršćanski plutej iz četvrti sv. Teodora u Puli“, *Histria archaeologica*, no. 47, Pula, 2016, str. 153-172.

JURKIĆ – DŽIN, 1995.

JURKIĆ- DŽIN, Kristina, *Bibliografija radova Branka Marušića (1955 – 1987)*, *Histria Archaeologica*, no. 20-21/1989-1990, Pula, 1995, str. 15-28. (radovima od 1987 -1995. nadopunio Ž. Ujčić).

JURKOVIĆ, 1987.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu. Pravci istraživanja“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 26, br. 1, Split, 1987, str. 61-86.

JURKOVIĆ, 1989.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Problem kontinuiteta između antike i romanike u umjetnosti istočnog Jadrana“, *Radovi IPU*, no. 12-13/1988-1989, Zagreb, 1989, str. 41-48.

JURKOVIĆ, 1990.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 20, Zagreb, 1990, str. 191-213.

JURKOVIĆ, 1995.a

JURKOVIĆ, Miljenko, „Franački utjecaj na konstituiranje crkvene umjetnosti u Hrvatskoj“, u: *Etnogeneza Hrvata*, (N. Budak, ur.), Zagreb, 1995, str. 117-121.

JURKOVIĆ, 1995.b (1997)

JURKOVIĆ, Miljenko, „Quelques aspects des influences carolingiennes en Croatie“, *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, Paris, 1995 (1997), str. 319-332.

JURKOVIĆ, 1995.c

JURKOVIĆ, Miljenko „Il ciborio di Novigrad (Cittanova d'Istria)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Motovun – Zagreb, 1995, str. 141-149.

JURKOVIĆ, 1996.

JURKOVIĆ, Miljenko, *Novigrad istarski između 7. i 12. stoljeća*, Split, 1996.

JURKOVIĆ, 1997.a

JURKOVIĆ, Miljenko, „Some aspects of continuity and discontinuity between late antiquity and the early middle ages in Dalmatia“, u: *Predci i predšasnici, mitovi i utopije na Balkanu*, (I. Konev, ur.), Sveu, 1997, str. 415-426.

JURKOVIĆ, 1997.b

JURKOVIĆ, Miljenko, „Problemi periodizacije predromaničke skulpture u Istri“, *Izdanja HAD*, no. 18, Zagreb, 1997, str. 265-274.

JURKOVIĆ, 1997.c

JURKOVIĆ, Miljenko, „Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 22, Split, 1997, str. 55-80.

JURKOVIĆ, 1997.d

JURKOVIĆ, Miljenko, „L'Eglise et l'état en Croatie au IXe siècle - le problème du massif occidental carolingien“, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Motovun – Zagreb, 1997, str. 23-40.

JURKOVIĆ, 1998.

JURKOVIĆ, Miljenko, „La sculpture post-justinienne en Istrie et le problème de continuité“, u: *Radovi XIII. Međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju II, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sup. vol. 87-89, Città del Vaticano – Split, 1998, str. 1121-1130.

JURKOVIĆ, 2000.a

JURKOVIĆ, Miljenko, „Arhitektura karolinškog doba“, u: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 164-191.

JURKOVIĆ, 2000.b

JURKOVIĆ, Miljenko, „Sveta Marija Velika kraj Bala (I.5)“, u: *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 18.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Kapiteli kolonade crkve sv. Marije Velike (I.6a-k)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 19-22.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Dvigrad, crkva sv. Sofije – dijelovi oltarne ograde (I.23)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 34-35.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Guran kraj Vodnjana (I.28-I.30)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 39-42.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Novigrad, ciborij biskupa Mauricija iz krstionice katedrale, I.41“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 52-53.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Pižanovac kod Bala, Stancija Bembo, crkva sv. Gervazija (I.44)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 55-56.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Vodnjan. Crkva Sv. Kvirina (I. 69)“ u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 75-76.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Krk, katedrala Sv. Marije“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 125-126.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Omišalj na otoku Krku, crkva Sv. Marije“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 130.

JURKOVIĆ, 2000.c

JURKOVIĆ, Miljenko, „Alcune considerazioni sull'arte monumentale in Istria fra la tarda antichità e l'alto medioevo“, u: *II. Congresso Nazionale di Archeologia Medievale*, (G. P. Brogiolo, ur.), Brescia, 2000, str. 317-322.

JURKOVIĆ, 2000.d

JURKOVIĆ, Miljenko, „Le complexe monastique de S. Maria Alta pres de Bale en Istrie (Croatie)“, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Paris, 2000, str. 1003-1012.

JURKOVIĆ, 2000.e

JURKOVIĆ, Miljenko, „Due capiteli da Santa Maria Alta presso Valle (Bale)“, u: *Il futuro dei Langobardi – katalog izložbe*, Brescia, 2000, str. 437.

JURKOVIĆ, 2001.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Architettura dell'epoca carolingia“, u: *Bizantini, Croati, Carolingi. Alba e tramonto di regni e imperi*, (C. Bertelli i dr., ur.), Milano, 2001, str. 151-174.

JURKOVIĆ, 2002.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Le 'Maitre des chapiteaux de Bale“, *Hortus artium medievalium*, vol. 8, Motovun – Zagreb, 2002, str. 349-360.

JURKOVIĆ, 2004.

JURKOVIĆ, Miljenko, „Les chapiteaux de Sveta Marija Velika pres de Bale (Istrie); la tradition de l'Antiquité Tardive a l'époque carolingienne“, u: *Mémoires et témoignages de l'antiquité tardive*, (C. Balmelle, P. Chevalier, G. Ripoll, ur.), Turnhout, 2004. str. 165-174.

JURKOVIĆ, 2012.a

JURKOVIĆ, Miljenko, „Le maitre d'œuvre au haut Moyen Age: l'exemple du „Maitre des chapiteaux de Bale“, u: *Le plaisir de l'art du Moyen Age. Commande, production et réception de l'œuvre d'art. Melanges en hommage a Xavier Barral i Altet*, (R. Alcoy, D. Allios, M. A. Bilotta, L. Catalano, M. Gianandrea, V. Lucherini, G. Mallet, ur.), Paris, 2012, str. 494-500.

JURKOVIĆ, 2012.b

JURKOVIĆ, Miljenko, „Spomenici nepotpune biografije. Skice ze teorijska promišljanja ranosrednjovjekovne umjetnosti“, u: *Minuscula in honorem Željko Rapanić* (Zbornik povodom osamdesetog rođendana), (M. Jurković – A. Milošević, ur.), Zagreb – Motovun – Split, 2012, str. 259-272.

JURKOVIĆ, 2013.

JURKOVIĆ, Miljenko „Srednjovjekovno fortificirano naselje Guran – od karolinškog castruma do ruralnog naselja: dinamika mikroregionalnog razvoja“, *Peristil*, no. 56, Zagreb, 2013, str. 25–36.

JURKOVIĆ – BASIĆ, 2009.

JURKOVIĆ, Miljenko - BASIĆ, Ivan, „Élites ecclesiastiche e renovatio: tradizioni tardoantiche nell'arte di VIII e IX secolo in Istria with“, in: *Ideologia e cultura artistica tra Adriatico e Mediterraneo orientale (IV-X secolo). Il ruolo dell'autorità ecclesiastica alla luce di nuovi scavi e ricerche, Atti del Convegno internazionale Bologna-Ravenna, 26-29 novembre 2007*, Bologna, 2009, str. 289-302.

JURKOVIĆ – CAILLET - MATEJČIĆ, 1997.

JURKOVIĆ, Miljenko - CAILLET, Jean-Pierre – MATEJČIĆ, Ivan, „L'eglise Santa Maria Alta pres de Bale (Istrie) – Campagne de fouille 1996“, *Hortus artium medievalium*, vol. 3, Zagreb – Motovun, 1997, str. 225-232.

JURKOVIĆ – CAILLET - MATEJČIĆ, 1997.

JURKOVIĆ, Miljenko - CAILLET, Jean-Pierre - MATEJČIĆ, Ivan, „Deuxieme campagne de fouille sur le site de Velika Gospa pres de Bale (Croatie)“, *Bulletin de l'association pour l'antiquité tardive*, vol. 6, Paris, 1997, str. 28-32.

JURKOVIĆ – MATEJČIĆ – CHEVALIER - CAILLET, 1999.

JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan - CHEVALIER, Pascale - CAILLET, Jean-Pierre, „Velika Gospa (Istrie): quatrieme campagne de fouilles“, *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité Tardive*, vol. 8, Paris, 1999, str. 32-38.

JURKOVIĆ – MATEJČIĆ – CHEVALIER - CAILLET, 2000.

JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan - CHEVALIER, Pascale - CAILLET, Jean-Pierre, „Velika Gospa (Istrie): cinquieme campagne de fouilles“, *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité Tardive*, vol. 9, Paris, 2000, str. 32-37.

JURKOVIĆ - CAILLET - MATEJČIĆ - CHEVALIER - MARIĆ – MARAKOVIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko, CAILLET, Jean-Pierre, MATEJČIĆ, Ivan, CHEVALIER, Pascale, MARIĆ, Iva, MARAKOVIĆ, Nikolina, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie)*, vol. 1, Zagreb – Motovun, 2007.

JURKOVIĆ - MARAKOVIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARAKOVIĆ, Nikolina, „La nascita del primo romanico in Croazia nel contesto delle grandi riforme ecclesiastiche del secolo undicesimo“, u: *Immagine e Ideologia. Studi in onore di Arturo Carlo Quintavalle*, (A. Calzona, R. Campari, M. Mussini, ur.), Milano, 2007, str. 96-102.

JURKOVIĆ – MARAKOVIĆ - TURKOVIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARAKOVIĆ, Nikolina - TURKOVIĆ, Tin, „Continuity of Urban Structures between Antiquity and Middle Ages in Croatia“, u: *Interpreting the Past: Essays from the 4th International Conference on European History*, (E. Kennet Hendrickson, C. J. Pappas Nicolas, ur.), Atena, 2007, str. 185-204.

JURKOVIĆ - MARIĆ, 2005.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „Sv. Marija Velika – benediktinski samostan i crkva“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 240-242.

JURKOVIĆ - MARIĆ, 2005.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva „Guran – trobrodna bazilika, crkva sv. Šimuna, staro naselje Guran, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 204-207.

JURKOVIĆ - MARIĆ, 2010.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva „Srednjovjekovno naselje Guran“, *Materijali 22. Prilozi za povijest i kulturu Istre*, (V. Girardi-Jurkić, ur.), Pula, 2010, str. 25-26.

JURKOVIĆ - MARIĆ - BASIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva - BASIĆ, Ivan, „Novi fragmenti ambona iz Gurana - prilog opusu 'Majstora kapitela iz Bala'“, *Peristil*, no. 50, Zagreb, 2007, str. 7-20.

JURKOVIĆ - MARIĆ - TERRIER, 2008.

JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva - TERRIER, Jean, „Guran – srednjovjekovno naselje, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 5, Zagreb, 2008, str. 331-333.

JURKOVIĆ – MATEJČIĆ – ZIHERL, 2006.

JURKOVIĆ, Miljenko – MATEJČIĆ, Ivan – ZIHERL, Jerica, *Novigradski lapidarij*, Muzej – Museo Lapidarium, Novigrad, 2006.

JURKOVIĆ – MILOŠEVIĆ - BASIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko - MILOŠEVIĆ, Ante - BASIĆ, Ivan, „Bale - benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 241-243.

JURKOVIĆ – MILOŠEVIĆ - BASIĆ, 2008.

JURKOVIĆ, Miljenko - MILOŠEVIĆ, Ante – BASIĆ, Ivan, „Bale - benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja“, u: *I. porečki susret arheologa - rezultati arheoloških istraživanja na području Istre. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Poreč, 2006.*, (M. Jurković, ur.), Poreč, 2008, str. 137-150.

JURKOVIĆ – MILOŠEVIĆ - MARIĆ, 2006.

JURKOVIĆ, Miljenko - MILOŠEVIĆ, Ante - MARIĆ, Iva, „Bale - benediktinski samostan i crkva Sv. Marije Velike“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 223-225.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2006.

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Guran - crkva Sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran i crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 229-233.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2007.

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Guran - crkva Sv. Šimuna, srednjovjekovno naselje Guran, crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 4, Zagreb, 2007, str. 249-253.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2008.a

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Guran - ranosrednjovjekovno naselje i njegove crkve (Istraživanja 2002.-2006. godine)“, u: *I. porečki susret arheologa - rezultati arheoloških istraživanja na području Istre. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa, Poreč, 2006.*, (M. Jurković, ur.), Poreč, 2008, str. 111-123.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2010.

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Guran - srednjovjekovno naselje i crkva Sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 7, Zagreb, 2010, str. 368-371.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2011.

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Ranosrednjovjekovno naselje Guran“, *Histria antiqua*, no. 20, Zagreb, 2011, str. 109-134.

JURKOVIĆ-TERRIER-MARIĆ, 2012.

JURKOVIĆ, Miljenko - TERRIER, Jean - MARIĆ, Iva, „Guran – srednjovjekovno naselje i crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 9, Zagreb, 2012, str. 435-437.

JUROŠ- MONFARDIN, 1982.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Prilog poznavanju materijalne kulture Dvigrada“, *Katalog AMI*, no. 9, Pula, 1982, str. 18-21.

JUROŠ-MONFARDIN, 1983.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Prilog poznavanju materijalne kulture Dvigrada“, *Katalog AMI*, no. 16/1, Pula, 1983, str. 22-25.

JUROŠ-MONFARDIN, 1988.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Sakralni objekt kod Valbandona. Najnoviji arheološki nalazi u Puli (1985-1988)“, *Katalog AMI*, no. 35, Pula, 1988, str. 10-12.

JUROŠ-MONFARDIN, 1996.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Pitanje likovnog kontinuiteta u Istri na primjeru pluteja iz Valbandona“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (zbornik radova znanstvenog skupa, listopad, 1992.), Zagreb, 1996, str. 105-112.

JUROŠ-MONFARDIN, 1999.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina „Dvigrad povijesno-arheološka skica. Prilog planu revitalizacije“, *Histria Archaeologica*, no. 30, Pula, 1999, str. 155-165.

JUROŠ-MONFARDIN, 2000.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Istra in the Early Middle Ages“, u: *The Magic of Istria*, Pula, 2000, str. 67-71.

JUROŠ-MONFARDIN – MATIJAŠIĆ, 1990.

JUROŠ-MONFARDIN, Fina – MATIJAŠIĆ, Robert, „Valbandon – Vela Boška, antičko kasnoantičko i ranosrednjovjekovno naselje“, *Arheološki pregled*, Ljubljana, 1990, str. 203-204.

KANDLER, 1845.

KANDLER, Pietro, *Cenni al forestiero che visita Pola*, Trieste, 1845.

KANDLER, 1846 - 1865.

KANDLER, Pietro, *Codice Diplomatico Istriano*, Trieste, 1846 – 1865. (pretisak 1986.)

KANDLER, 1847.a

KANDLER, Pietro, „Del battistero di Pola“, *L'Istria*, no. 17-18, Pola, 1847.

KANDLER, 1847.b

KANDLER, Pietro, „Del Battistero di Pola“, *L'Istria*, no. 22-23, Pola, 1847.

KANDLER, 1847.c

KANDLER, Pietro, „Della Basilica di S. Maria Formosa in Pola“, *L'Istria*, no. 32, Pola, 1847.

KANDLER, 1848.

KANDLER, Pietro, *L'Istria*, no. 52, Pola, 1848.

KANDLER, 1849.a

KANDLER, Pietro, *L'Istria*, no. 47, Pola, 1849.

KANDLER, 1849.b

KANDLER, Pietro, *Fasti sacri e profani di Trieste e dell'Istria*, Trieste, 1849.

KANDLER, 1855.

KANDLER, Pietro, *Indicazioni per riconoscere le cose storiche del Litorale*, Trieste, 1855.

KANDLER, 1858.

KANDLER, Pietro, „Pianta di Pola romana“ (s crtežom „Forma Urbis Polae“), *Atti del conservatore*, no. 17 (poseban otisak), Trieste, 1858.

KANDLER, 1870.a

KANDLER, Pietro „Campomarzo“, *Conservatore*, no. 76, Trieste, 1870.

KANDLER, 1870.b

KANDLER, Pietro „S. Felicita al Campo Marzo di Pola“, *Conservatore*, no. 312, Trieste, 1870.

KANDLER, 1876.

KANDLER, Pietro, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo, 1876.

KARAMAN, 1930.

KARAMAN, Ljubo, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Historijsko-umjetničke crtice o starohrvatskim spomenicima*, Zagreb, 1930.

KARAMAN, 1943.

KARAMAN, Ljubo, „Starohrvatska umjetnost“, *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. 1, sv. 1-2, Zagreb, 1943, str. 52-82.

KARAMAN, 1949.

KARAMAN, Ljubo, „O srednjovjekovnoj umjetnosti Istre“, *Historijski zbornik*, no. 1-4, 1949, str. 115 – 130.

KARAMAN, 1963.

KARAMAN, Ljubo, *O djelovanju domaće sredine u umjetnosti hrvatskih krajeva*, Zagreb, 1963.

KAUTZSCH, 1941.

KAUTZSCH, Rudolf, „Die langobardische Schmuckkunst in Oberitalien“, *Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte*, vol. 5, Tübingen, 1941, str. 1-48.

KEČKEMET, 1969.

KEČKEMET, Duško, „Antički spomenici Pule na slikama i u opisima stranih autora od XVI do XIX stoljeća“, *Jadranski zbornik*, no. 7, Rijeka, 1969, str. 549-590.

KLAIĆ, 1972.

KLAIĆ, Nada, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972.

KLAIĆ, 1975.

KLAIĆ, Nada, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975.

KOMŠO, 2011.

KOMŠO, Darko, „Uvodnik“, u: *Pula. Rađanje grada*, (A. Starac, ur.), katalog AMI Pula, br. 83, Pula, 2011, str. 3-4.

KRAHWINKLER, 2005.

KRAHWINKLER, Harald, „Patriarch Fortunatus of Grado and the Placitum of Riziano“, *Acta Histriae*, no. 13, Koper, 2005, str. 63-78.

KRAUTHEIMER, 1986.

KRAUTHEIMER, Richard, *Early Christian and Byzantine Architecture*, New Haven and London, 1986.

KRIZMANIĆ, 2004.

KRIZMANIĆ, Attilio, „Fortifikacijska arhitektura. Pula u okviru obrambenog sustava XIX. st. do 1918.“, u: *Pula 3000 – prilozi za povijesnu sintezu*, Pula, 2004, str. 101-149.

KRIŽMAN - BARBARIĆ, 2000.

KRIŽMAN, Mate – BARBARIĆ, Josip (ur.), *Translatio corporis beate Eufemie*, (priredili: dr. Mate Križman i dr. Josip Barbarić), Pula-Rovinj-Trst, 2000.

KUDIŠ-BURIĆ – LABUS, 2003.

KUDIŠ-BURIĆ, Nina – LABUS, Nenad, *U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom, Vizitacije u Pulskoj biskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.*, Rijeka, 2003.

KUNKERA, 1977.

KUNKERA, Josip, *Novaljska biskupija na otoku Pagu od 4. do 7. vijeka*, Novalja, 1977.

LAMBERT, 2004.

LAMBERT, Chiara, „I frammenti dell'aredo liturgico altomedievale dell'abbazia di Sesto al Reghena“ u: *I frammenti scultorei altomedievali dell'Abbazia di Sesto al Reghena. Studio e conservazione*, Pordenone, 2004, str. 75-116.

LAVERS, 1971.

LAVERS, Marina, „I cibori d'altare delle chiese di Classe di Ravenna“, *Felix Ravenna*, sv. 4, vol. 2, Ravenna, 1971, str. 131-215.

LEVAK, 2005.

LEVAK, Maurizio, „Primates Populi Istrie Provincie na Rižanskom saboru“, *Acta Histriae*, no. 13, Koper, 2005, str. 87-96.

LEVAK, 2007.a

LEVAK, Maurizio, *Slaveni vojvode Ivana: Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*, Zagreb, 2007.

LEVAK, 2007.b

LEVAK, Maurizio, „Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 17, Koper, 2007, str. 305-314.

LEVAK, 2008.

LEVAK, Maurizio, „Žminj i Žminjština u ranom srednjem vijeku“, u: *Libar žminjski – libar drugi*, (S. Krajcar, ur.), Žminj, 2008, str. 41-53.

LIPINSKY, 1975.

LIPINSKY, Angelo, *Oro, argento, gemme e smalti. Tecnologia delle arti dalle origini alla fine del medioevo*, Firenze, 1975.

LONZA – JELINČIĆ, 2010.

LONZA, Nella – JELINČIĆ, Jakov, „Vodnjanski statut – Statuto di Dignano“, *Kolana od statuti*, knj. 2, Grad Vodnjan – Dignano, Pazin, 2010.

LUSUARDI SIENA – PIVA, 2001.

LUSUARDI SIENA, Silvia –PIVA, Paola, „Sculptura decorativa e arredo liturgico a Cividale e in Friuli tra VIII e IX secolo“, u: *Paolo Diacono e il Friuli alto medievale (VI-IX secolo), XIV Congresso Internazionale di Studi sull'Alto Medioevo*, Cividale-Bottenicco di Moimacco, 2001, str. 493-593.

LUSUARDI SIENA – PIVA, 2002.

LUSUARDI SIENA, Silvia –PIVA, Paola, „Da Pemmone a Paolino d' Aquileia: appunti sull'arredo liturgico e la scultura in Friuli tra VIII e IX sec.“, *Hortus artium medievalium*, vol. 8, Motovun – Zagreb, 2002, str. 295 – 323.

MALAGUTTI – RIAVEZ, 2008.

MALAGUTTI, Chiara – RIAVEZ, Pietro, „Duecastelli“, u: *I. Porečki susret arheologa, Zbornik radova S međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Poreču 29. rujna 2006.*, Poreč, 2008, str. 125-136.

MARAKOVIĆ - JURKOVIĆ, 2007.

MARAKOVIĆ, Nikolina - JURKOVIĆ, Miljenko, „'Signatures“ in the Stones – The Legacy of Early Medieval Elites on the Territory of Modern Croatia“, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, Motovun - Zagreb, 2007, str. 359-374.

MARASOVIĆ, 1978.

MARASOVIĆ, Tomislav, „Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji“, *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split – Zagreb, 1978, str. 5-129.

MARASOVIĆ, 1988-1989.

MARASOVIĆ, Tomislav, „Prilog kronologiji predromaničke arhitekture u Dalmaciji“, *Radovi IPU*, no. 12-13, Zagreb, 1988-1989, str. 27-39.

MARASOVIĆ, 1994.

MARASOVIĆ, Tomislav, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, 1994.

MARASOVIĆ, 1996.

MARASOVIĆ, Tomislav, *Split u starohrvatsko doba*, Split, 1996.

MARASOVIĆ, 1997.

MARASOVIĆ, Tomislav, „Predromaničko graditeljstvo“, u: *Hrvatska i Europa – sv. I, Srednji vijek (VII-XIII. stoljeće)*, (I. Supićić, ur.), Zagreb, 1997, str. 444-473.

MARASOVIĆ, 2004.

MARASOVIĆ, Tomislav, „Prijedlog kronološko-stilske periodizacije ranosrednjovjekovne umjetnosti u Hrvatskoj“, u: *Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti (Zagreb, 15.–17.XI. 2001.)*, (ur. M. Pelc), Zagreb, 2004, str. 23-31.

MARASOVIĆ, 2008-2013.

MARASOVIĆ, Tomislav, *Dalmatia praeromanica*, vol. I-IV, Split – Zagreb, 2008-2013.

MARGETIĆ, 1983.a

MARGETIĆ, Lujo, „Historica et Adriatica. Raccolta di saggi storico-giuridici e storici“, *Collana degli Atti CRSRV*, vol. 6, Rovigno, 1983.

MARGETIĆ, 1983.b.

MARGETIĆ, Lujo, *Srednjovjekovno hrvatsko pravo – stvarna prava*, Zagreb-Rijeka-Čakovec, 1983.

MARGETIĆ, 1990.

MARGETIĆ, Lujo, *Rijeka, Vinodol, Istra – Studije*, Rijeka, 1990.

MARGETIĆ, 1992.

MARGETIĆ, Lujo, „Istra 751.-791.“, *Croatia Christiana Periodica*, no. 30, Zagreb, 1992, str. 1-10.

MARGETIĆ, 1993.

MARGETIĆ, Lujo, „O nekim pitanjima Rižanskog placita“, u: *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, no. 43, Zagreb, 1993, str. 407-438.

MARGETIĆ, 1994.

MARGETIĆ, Lujo, „Neka pitanja prijelaza vlasti nad Istrom od Bizanta na Franke“, *Acta Histriae*, no. 2, Koper, 1994, str. 5-14.

MARGETIĆ, 1995.

MARGETIĆ, Lujo, „Egzarhat“, u: *Antika i srednji vijek*, Zagreb, 1995, str. 156-159.

MARGETIĆ, 1996.

MARGETIĆ, Lujo, „O sjeverozapadnoj granici Hrvatske prema Istri u doba hrvatskih narodnih vladara“, u: *Spomenica Ljube Bobana*, Zagreb, 1996, str. 49-59.

MARIĆ-JURKOVIĆ, 2009.

MARIĆ, Iva - JURKOVIĆ, Miljenko, „Galižana - crkva sv. Maura“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 333-336.

MARIĆ-JURKOVIĆ-TERRIER, 2011.

MARIĆ, Iva –JURKOVIĆ, Miljenko –TERRIER, Jean, „Guran - srednjovjekovno naselje i crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 8, Zagreb, 2011, str. 358-361.

MARIĆ – TERRIER - JURKOVIĆ, 2009.

MARIĆ, Iva - TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko „Guran - srednjovjekovno naselje, crkva sv. Šimuna, crkva sv. Cecilije“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 336-339.

MARSETIČ, 2008.

MARSETIČ, Raul, „L’incendio nel Duomo di Pola del 7 ottobre 1923 e il successivo riatto e riforma“, *Quaderni*, vol. 19, no. 1, Rovigno, 2008, str. 7-56.

MARSETIČ, 2004.

MARSETIČ, Raul, *I bombardamenti alleati su Pola 1944 – 1945. Vittime, danni, rifugi, disposizioni delle autorità e ricostruzione*, Rovigno – Trieste, 2004.

MARUŠIĆ, 1956.a

MARUŠIĆ, Branko, „Novi spomenici ranosrednjovjekovne skulpture u Istri i na Kvarnerskim otocima“, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, no. 8, Zagreb, 1956, str. 7-13.

MARUŠIĆ, 1956.b

MARUŠIĆ, Branko, „Dva spomenika zgodnjesrednjeveške arhitekture iz južne Istre“, *Arheološki vestnik*, no. 7/1-2, Ljubljana, 1956, str. 143-174.

MARUŠIĆ, 1957.

MARUŠIĆ, Branko, „Slavensko-avarski napadi u svjetlu arheološke građe“, *Peristil*, no. 2, Zagreb, 1957, str. 63-70.

MARUŠIĆ, 1958.a

MARUŠIĆ, Branko, „Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1947-1955.“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 6, Split, 1958, str. 211-226.

MARUŠIĆ, 1958.b

MARUŠIĆ, Branko „Kratak doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanju ravenske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri“, *Jadranski zbornik*, Rijeka, 1958, str. 331-341.

MARUŠIĆ, 1960.

MARUŠIĆ, Branko, *Istra u ranom srednjem vijeku*, Pula, 1960.

MARUŠIĆ, 1963.a

MARUŠIĆ, Branko, „Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956 – 1958.“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 8-9, Split, 1963, str. 245 – 260.

MARUŠIĆ, 1963.b

MARUŠIĆ, Branko, „Dva spomenika ranosrednjovjekovne arhitekture u Guranu kod Vodnjana“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 8-9, Split, 1963, str. 121-149.

MARUŠIĆ, 1967.a

MARUŠIĆ, Branko, *Kasnoantička i bizantska Pula*, Pula, 1967.

MARUŠIĆ, 1967.b

MARUŠIĆ, Branko „Nekropole VII. i VIII. stoljeća u Istri“, *Arheološki vestnik*, no. 18, Ljubljana, 1967, str. 333-341.

MARUŠIĆ, 1970.

MARUŠIĆ, Branko, „Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvograd“, *Histria Archaeologica*, no. 1, Pula, 1970, str. 7-46.

MARUŠIĆ, 1971.

MARUŠIĆ, Branko, „Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu (Bazilikakomplex der I-II. Sophia in Dvograd)“, *Histria Archeologica*, no. 1, Pula, 1971, str. 7-90.

MARUŠIĆ, 1972.

MARUŠIĆ, Branko, „Tri spomenika crkvene arhitekture s upisanim apsidama u Istri“, *Histria Archaeologica*, no. 3, Pula, 1972, str. 77-105.

MARUŠIĆ, 1973-75.

MARUŠIĆ, Branko, „Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora“, *Jadranski zbornik*, no. 9, Rijeka, 1973-75, str. 335-350.

MARUŠIĆ, 1974.

MARUŠIĆ, Branko, „Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom“, *Histria Archeologica*, no. 5, Pula, 1974.

MARUŠIĆ, 1978.a

MARUŠIĆ, Branko, „Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću“, *Arheološki vestnik*, no. 29, Ljubljana, 1978, str. 549-572.

MARUŠIĆ, 1978.b

MARUŠIĆ, Branko, *Arheološki muzej Istre*, vodič III, Pula, 1978.

MARUŠIĆ, 1980-1981.a

MARUŠIĆ, Branko, „Contributo alla conoscenza della scultura altomedioevale in Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 11, Rovigno, 1980-1981, str. 55-84.

MARUŠIĆ, 1980-1981.b

MARUŠIĆ, Branko, „Varia archeologica prima“, *Histria Archeologica*, no. 11-12, Pula, 1980-1981, str. 31-66.

MARUŠIĆ, 1982.

MARUŠIĆ, Branko, „Samostanski kompleks sv. Andrije u Betici kod Barbarige“, *Katalog AMI*, no. 9, Pula, 1982, str. 18-19.

MARUŠIĆ, 1982-1983.

MARUŠIĆ, Branko, „Varia archeologica secunda“, *Histria Archeologica*, no. 13-14, Pula, 1982-1983, str. 33-84.

MARUŠIĆ, 1982-1985.

MARUŠIĆ, Branko, „Doprinos poznavanju ranosrednjovjekovne skulpture u Istri“, *Jadranski zbornik*, no. 12, Rijeka, 1982-1985, str. 305-335.

MARUŠIĆ, 1983.

MARUŠIĆ, Branko, „Doprinos poznavanju povijesno-umjetničkih spomenika kaštela Bale u južnoj Istri“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 13, Split, 1983, str. 81-104.

MARUŠIĆ, 1983-1984.

MARUŠIĆ, Branko „Il tramonto del periodo antico ai confini orientali dell'agro Polese“, *Atti CRSRV*, vol. 14, Trieste – Rovigno, 1983-1984, str. 25-53.

MARUŠIĆ, 1986.a

MARUŠIĆ, Branko, „Istra u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku“, u: *Arheologija i umjetnost Istre* (V. Girardi – Jurkić, ur.), Pula, 1986, str. 31-36.

MARUŠIĆ, 1986.b

MARUŠIĆ, Branko, „Prilog poznavanju kasnoantičkog Nezakcija“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 16, Split, 1986, str. 51-76.

MARUŠIĆ, 1986-1987.

MARUŠIĆ, Branko, „Ricerche archeologiche nella basilica di San Quirino presso Dignano“, *Atti CRSRV*, vol. 17, Rovigno, 1986-1987, str. 39-81.

MARUŠIĆ, 1987.a

MARUŠIĆ, Branko, „Materijalna kultura Istre od 9. do 12. stoljeća“, *Izdanja HAD*, no. 11/1, Pula, 1987.

MARUŠIĆ, 1987.b

MARUŠIĆ, Branko, *Starohrvatska nekropola u Žminju*, Pula, 1987.

MARUŠIĆ, 1989.

MARUŠIĆ, Branko, „Kasnoantički kaštel Novigrad (Istra) u svjetlu arheološke građe“, *Diadora*, vol. 11, Zadar, 1989, str. 285-322.

MARUŠIĆ, 1990.

MARUŠIĆ, Branko, „Še o Istrski Kissi (Cissa) in kesenskem škofu (Episcopus Cessensis)“, *Arheološki vestnik*, no. 42, Ljubljana, 1990, str. 403-430.

MARUŠIĆ, 1995.

MARUŠIĆ, Branko, *Istra i sjevernojadranski prostor u ranom srednjem vijeku (Materijalna kultura od 7. do 11. stoljeća)*, Pula, 1995.

MARUŠIĆ - ŠAŠEL, 1986.

MARUŠIĆ, Branko - ŠAŠEL, Jaroslav, „De la cella trichora au complexe monastique de St. Andre a Betika entre Pula et Rovinj“, *Arheološki vestnik*, no. 37, Ljubljana, 1986, str. 307-342.

MATEJČIĆ, 1994.

MATEJČIĆ, Ivan, „Una chiesa a due absidi: Santa Maria presso Valle“, *Atti CRSRV*, vol. 24, Rovigno, 1994, str. 399-423.

MATEJČIĆ, 1996.a

MATEJČIĆ, Ivan, „Jedna dvoapsidalna crkva: sv. Marija mala kod Bala“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković, T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 231-244.

MATEJČIĆ, 1996.b

MATEJČIĆ, Ivan, „Tri priloga za profesora Petriciolija“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, no. 36, Split, 1996, str. 133-152.

MATEJČIĆ, 1997.

MATEJČIĆ, Ivan, *Dvije crkve*, katalog izložbe Dvije srednjovjekovne crkve, istraživanje i obnova. Sv. Marija Mala kod Bala i Sv. Toma kod Rovinja, Rijeka – Rovinj, 1997.

MATEJČIĆ, 2000.a

MATEJČIĆ, Ivan, „Cattedra vescovile di Parenzo“, u: *Il futuro dei Longobardi. L'Italia e la costruzione dell'Europa di Carlo Magno*, (C. Bertelli, G. P. Brogiolo, ur.), Brescia, 2000, str. 435.

MATEJČIĆ, 2000.b

MATEJČIĆ, Ivan, „Bale. Župna crkva Sv. Marije (I.2)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 14 – 15.

MATEJČIĆ, Ivan, „Bale. Kameni sarkofag (I.3)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 15.

MATEJČIĆ, Ivan, „Zidne slike u apsidama crkve sv. Sofije (I.22)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 33-34.

MATEJČIĆ, Ivan, „Novigrad, katedrala Sv. Pelagija (I.31)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 45-46.

MATEJČIĆ, Ivan, „Novigrad, pilastar oltarne ograde (I.36)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog* (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 48-49.

MATEJČIĆ, Ivan, „Poreč. Kapela u sklopu Eufrazijane (Kapela Sv. Andrije) (I.45, I. 47)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 56 – 59.

MATEJČIĆ, Ivan „Poreč, arhitrav oltarne ograde (I.48)“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 59-60.

MATEJČIĆ, Ivan, Pula, katedrala sv. Marije, ukrašeni nadvratnik s natpisom (I. 49), u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 60.

MATEJČIĆ, Ivan, „Zabat oltarne ograde (I.55b)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 66.

MATEJČIĆ, Ivan „Crkva Sv. Tome kraj Rovinja (I.57)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 67-69.

MATEJČIĆ, 2005.

MATEJČIĆ, Ivan, *Sveta Foška*, Split, 2005.

MATEJČIĆ, 2007.

MATEJČIĆ, Ivan, *Građevni razvoj katedrale u Poreču*, doktorska disertacija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 2007.

MATEJČIĆ, 2012.

MATEJČIĆ, Ivan, „Crkva sv. Nikole u Puli (nekada posvećena Sv. Mariji)“, *Ars Adriatica*, no. 2, Zadar, 2012, str. 7-40.

MATEJČIĆ, 2013.

MATEJČIĆ, Ivan, *Sveti Stjepan: crkva s ožiljcima*, Vodnjan, 2013.

MATEJČIĆ - JURKOVIĆ, 2002.

MATEJČIĆ, Ivan - JURKOVIĆ, Miljenko, *Lapidarij u Balama*, (A. Milošević, ur.), Split – Bale, 2002.

MATEJČIĆ – JURKOVIĆ - CAILLET, 1998.

MATEJČIĆ, Ivan – JURKOVIĆ, Miljenko - CAILLET, Jean-Pierre, „Velika Gospa pres de Bale (Istrie): Campagne de fouille de 1997“, *Hortus artium medievalium*, vol. 4, Zagreb – Motovun, 1998, str. 189-198.

MATEJČIĆ – MILOŠEVIĆ, 2009.

MATEJČIĆ, Ivan – MILOŠEVIĆ, Ante, „Peroj, crkva sv. Stjepana, groblje“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 366-369.

MATEJČIĆ – MILOŠEVIĆ, 2009.

MATEJČIĆ, Ivan – MILOŠEVIĆ, Ante, „Peroj, crkva sv. Stjepana“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 369-371.

MATEJČIĆ – MUSTAČ, 2014.

MATEJČIĆ, Ivan – MUSTAČ, Sunčica, *Kiparstvo 1 – Od 4. do 13. stoljeća, Umjetnička baština istarske Crkve 1*, Poreč, 2014.

MATIJAŠIĆ, 1982/1983.

MATIJAŠIĆ, Robert, *Arheološki muzej Istre u Puli 1902 – 1982., Histria Archaeologica*, no. 13-14, Pula, 1982/1983, str. 1-32.

MATIJAŠIĆ, 1984.

MATIJAŠIĆ, Robert „Toponomastica storica dell'antico agro polese di Bernardo Schiavuzzi“, *Atti CRSRV*, vol. 14, Rovigno, 1983-1984, str. 307-344.

MATIJAŠIĆ, 1994.

MATIJAŠIĆ, Robert, „Gli agri delle colonie di Pola e di Parentium“, *AMSI*, vol. 94, Trieste, 1994, str. 7-104.

MATIJAŠIĆ, 1998.a

MATIJAŠIĆ, Robert, *Gospodarstvo antičke Istre*, Pula, 1998.

MATIJAŠIĆ, 1998.b

MATIJAŠIĆ, Robert, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća*, Zagreb, 1998.

MATIJAŠIĆ, 2015.

MATIJAŠIĆ, Robert, „La storiografia e l'archeologia in Istria fra il primo e il secondo Bimillenario“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 81, Aquileia, 2015, str. 279-293.

MEDRI, 2008.

MEDRI, Maura (ur.), *Sentium. Ricerche in corso I*, Roma, 2008.

MELUCCO VACCARO, 1974.

MELUCCO VACCARO, Alessandra, *Corpus della scultura altomedievale VII. La diocesi di Roma. Tomo terzo – La II regione ecclesiastica*, Spoleto, 1974.

MELUCCO VACCARO - PAROLI, 1995.

MELUCCO VACCARO, Alessandra - PAROLI, Lidia, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo sesto – Il Museo dell'alto medioevo*, Spoleto, 1995.

MENALO, 2006.

MENALO, Romana, *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Arheološki muzej, Dubrovački muzeji, Dubrovnik, 2006.

MIHOVILOVIĆ – MATIJAŠIĆ, 1998.

MIHOVILOVIĆ, Kristina – MATIJAŠIĆ, Robert, *Nesactium*, Kulturno - povijesni spomenici Istre, no. 7, Pula, 1998.

MILOŠEVIĆ, 2000.a

MILOŠEVIĆ, Ante, „Istra, sarkofag, nepoznato nalazište (I.75)“, u: *Hrvati i Karolinzi - katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 79.

MILOŠEVIĆ, 2000.b

MILOŠEVIĆ, Ante (et. al.), „Oltarna ograda s Koločepa“, u: *Katalog izložbe u Muzeju hrvatskih arheoloških starina*, Split, 2000.

MILOŠEVIĆ, 2000.c

MILOŠEVIĆ, Ante (ur.) *Hrvati i Karolinzi – rasprave i vrela*, Split, 2000.

MILOŠEVIĆ, Ante (ur.) *Hrvati i Karolinzi - katalog*, Split, 2000.

MILOTIĆ, 2012.

MILOTIĆ, Ivan, „Pravni status i jurisdikcija Pićna od antike do srednjeg vijeka“, u: *Pićanska biskupija i Pićanština*, Pazin, 2012, str. 41-49.

MILOVAN, 2002.

MILOVAN, Antun, *Sakralni trag Župe Svete Eufemije –Rovinj*, Zagreb, 2002.

MIRABELLA ROBERTI, 1935.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Notiziario archeologico (1935-1936.)“, *AMSI*, vol. 47, Pola, 1935, str. 285-308.

MIRABELLA ROBERTI, 1936.

MIRABELLA ROBERTI, Mario „Restauri a Brioni che mettono in luce i preziosi segni della sua vita antica“, u: *Corriere Istriano*, no. 18, Pola, 1936.

MIRABELLA ROBERTI, 1938.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Notiziario archeologico (1937-1938-1939)“, *AMSI*, vol. 50, Pola, 1938, str. 233-264.

MIRABELLA ROBERTI, 1943.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, *Il Duomo di Pola*, Pola, 1943.

MIRABELLA ROBERTI, 1944.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, *La sede paleocristiana di Orsera*, Trieste, 1944.

MIRABELLA ROBERTI, 1947-48.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Indagini sul Duomo di Pola“, *Rivista di Archeologia Cristiana*, no. 23-24, Città del Vaticano, 1947-48, str. 209-229.

MIRABELLA ROBERTI, 1948.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „L'architettura in Istria“, u: *Istria e Quarnaro italiani* (B. Ziliotto – M. Mirabella Roberti, ur.), Trieste-Perugia, 1948.

MIRABELLA ROBERTI, 1949.a

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Notiziario archeologico (1940-1948)“, *AMSI*, vol. 1. (N.S.), Trieste, 1949, str. 231 – 275.

MIRABELLA ROBERTI, 1949.b

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „La chiesa di S. Francesco a Pola“, *Pagine istriane*, vol. 3, no. 1, Trieste, 1949, str. 9-12.

MIRABELLA ROBERTI, 1952.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Notiziario archeologico (1949-1951)“, *AMSI*, vol. 2 (N.S.), Trieste, 1952, str. 200-211.

MIRABELLA ROBERTI, 1953.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „La chiesa e le mura di S. Lorenzo del Pasenatico“, u: *Arte del Primo Millennio*, Torino, 1953, str. 91-110.

MIRABELLA ROBERTI, 1972.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Architettura paleocristiana in Istria“, u: *Aquileia e l'alto Adriatico, sv. 2: Aquileia e l'Istria, Antichità Altoadriatiche*, vol. 2, Udine, 1972, str. 197-211.

MIRABELLA ROBERTI, 1979–80.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Scritti di archeologia (1943-1979.)“, *AMSI*, vol. 27-28 (N.S.), Trieste, 1979–1980.

MIRABELLA ROBERTI, 1987.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, „Bruna Forlati Tamaro (necrologo)“, *AMSI*, vol. 35, Trieste, 1987, str. 5-9.

MOHOROVIČIĆ, 1951. i 1952.

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Prikaz nekih karakterističnih elemenata u razvoju urbanističke strukture naselja na području sjeverozapadne Istre“, *Ljetopis HAZU*, knj. 59, Zagreb, 1951-1952, str. 227-232.

MOHOROVIČIĆ, 1953. i 1954.

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Prikaz i osnovna analiza nekih istaknutih urbanističkih i arhitektonskih objekata na području sjeverozapadne Istre“, *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti JAZU*, br. 3-4 i 5-6, Zagreb, 1953, str. 3-7 i 1954, str. 6-10.

MOHOROVIČIĆ, 1957.

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera“, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, Zagreb, 1957, str. 486 – 536.

MOHOROVIČIĆ, 1972.

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Razvoj urbanih cjelina, arhitektonske izgradnje i likovnog stvaranja na tlu Istre u doba srednjega vijeka“, *Ljetopis JAZU*, knj. 77, Zagreb, 1972, str. 305-363.

MOHOROVIČIĆ, 1975.

MOHOROVIČIĆ, Andre, *Poreč i Poreština - razvoj urbanih cjelina i arhitektonske izgradnje od 11. do 19. stoljeća*, Poreč-Zagreb, 1975.

MOHOROVIČIĆ, 1987.

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Razvoj naselja i gradova na tlu Istre“, u: *Susreti na dragom kamenu* (zbornik radova znanstvenog skupa), knj. 15, Pula, 1987.

MOHOROVIČIĆ, 1992.

MOHOROVIČIĆ, Andre, *Graditeljstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1992.

MOHOROVIČIĆ, 1993.a

MOHOROVIČIĆ, Andre, *Istra – Terra magica*, Zagreb, 1993.

MOHOROVIČIĆ, 1993.b

MOHOROVIČIĆ, Andre, „Istra - Hrvatsko primorje (povijesni slojevi kulturne baštine na istarskom, kvarnerskom i podvelebitskom području)“, u: *Hrvatski Jadran*, Zagreb, 1993.

MOMMSEN, 1872.

MOMMSEN, Theodor, *Corpus inscriptionum latinarum*, vol. 5, Berlin, 1872.

MONUMENTA GERMANIAE HISTORICA

„Concilium Mantuanum a. 827“, u: *Monumenta Germaniae Historica, Leges III*, Concil II.

MUNDELL MANGO, 1986.

MUNDELL MANGO, Marlia, *Silver from Early Byzantium*, Baltimore, 1986.

MURATORI, 1728.

MURATORI, Ludovico Antonio, *Rerum Italicorum Scriptores*, Mediolani, 1728.

MUSTAČ, 2009.a

MUSTAČ, Sunčica, *Kamena skulptura crkve sv. Mihovila u Banjolama u kontekstu ranoromaničkog kiparstva Istre*, (magistarski rad), Filozofski fakultet, Zagreb, 2009.

MUSTAČ, 2009.b

MUSTAČ, Sunčica, „Ambo From the Church of St. Michael at Banjole Near Peroj (Istria)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 15/2, Zagreb – Motovun, 2009, str. 417-434.

MUSTAČ – KRNJAK - JAKOVLJEVIĆ, 2014.

MUSTAČ, Sunčica - KRNJAK, Ondina - JAKOVLJEVIĆ, Ilija, *Umjetničko blago fažanske župe*, kataog izložbe, Pula, 2014.

MORASSI, 1924.

MORASSI, Antonio, „La chiesa di Santa Maria Formosa o del Canneto in Pola“, *Bollettino d'arte del Ministero della pubblica istruzione: notizie dei musei, delle gallerie e dei monumenti d'Italia*, no. 1, Roma, 1924, str. 11-25.

NAPIONE, 2001.

NAPIONE, Ettore, *Corpus della scultura altomedievale XIV. La diocesi di Vicenza*, Spoleto, 2001.

NICOL, 1988.

NICOL, Donald MacGillivray, *Byzantium and Venice. A study in diplomatic and cultural relations*, Cambridge, 1988.

OBAD-VUČINA, 2007.

OBAD-VUČINA, Marija, *Katedrala Uznesenja Marijina u Puli*, Pula, 2007.

OLIVIERI FARIOLI, 1969.

OLIVIERI FARIOLI, Raffaella, *Corpus della scultura paleocristiana, bizantina ed altomedioevala di Ravenna*, vol. 3, Roma, 1969.

ORBANIĆ, 2015.

ORBANIĆ, Branko, „Tradicijska proizvodnja vapna“, u: *Upotreba kamena u tradicionalnoj proizvodnji vapna - memorija s radionice u okviru projekta REVITAS II, Vodnjan, svibanj – srpanj 2015*, Vodnjan, 2015.

ORTALLI, 2009.

ORTALLI, Gherardo, „Torcello e la genesi di Venezia“, u: *Torcello. Alle origini di Venezia tra Occidente e Oriente*, (G. Caputo – G. Gentili, ur.), Venezia, 2009.

OSTROGORSKI, 1970.

OSTROGORSKI, Georgije, „Ravenski egzarhat i postanak vizantijskih tema“, u: *Iz vizantijske istorije, istoriografije i prosopografije*, (zbirka studija), Beograd, 1970.

PANAZZA – TAGLIAFERRI, 1966.

PANAZZA, Gaetano– TAGLIAFERRI, Amelio, *Corpus della scultura altomedievale III. La Diocesi di Brescia*, Spoleto, 1966.

PANI ERMINI, 1974.a

PANI ERMINI, Letizia, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo primo – La IV regione ecclesiastica*, Spoleto, 1974.

PANI ERMINI, 1974.b

PANI ERMINI, Letizia, *Corpus della scultura altomedievale VII. La Diocesi di Roma. Tomo secondo – La raccolta dei Fori imperiali*, Spoleto, 1974.

PARENTIN, 1987.

PARENTIN, Luigi, *Incontri con l'Istria: la sua storia e la sua gente*, Trieste, 1987.

PAROLI - VENDITTELLI, 2001.

PAROLI, Lidia - VENDITTELLI, Laura (ur.), *Roma dall'antichità al Medioevo. Archeologia e storia nel Museo Nazionale Romano – Crypta Balbi*, Milano, 2001.

PAVANELLO, 1997.

PAVANELLO, Giuseppe, *Presentazione*, predgovor tiskanom izdanju knjige: ALISI, A. *Istria. Città minori*, Trieste, 1997.

PAVAO ĐAKON

PAVAO ĐAKON, *Historia Langobardorum*, III, 26.

PEKOVIĆ, 1996.

PEKOVIĆ, Željko, „Crkva Sv. Petra u Dubrovniku“, u: *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža - zbornik radova*, (M. Jurković - T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 267-277.

PEKOVIĆ, 2008.

PEKOVIĆ, Željko, *Četiri elafitske crkve*, Dubrovnik – Split, 2008.

PEKOVIĆ, 2010.

PEKOVIĆ, Željko, *Crkva sv. Petra Velikoga. Dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura*, Split, 2010.

PEKOVIĆ – VIOLIĆ – BRAJNOV, 2005.

PEKOVIĆ, Željko– VIOLIĆ, Duško – BRAJNOV, Doroti, „Oltarna ograda crkve sv. Mihajla s otoka Koločepa“, *Prostor*, no. 13, Zagreb, 2005, str. 1-9.

PETRICIOLI, 1960.

PETRICIOLI, Ivo, *Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji*, Zagreb, 1960.

PETRICIOLI, 1980.

PETRICIOLI, Ivo, „Oko datiranja umjetničkih spomenika ranog srednjeg vijeka“, u: *Gunjačin zbornik*, Zagreb, 1980, str. 113-120.

PETRICIOLI, 1984.

PETRICIOLI, Ivo, „Prilog diskusiji o starohrvatskim crkvama s oblim kontraforima“, *Izdanja HAD*, vol. 8, Split, 1984, str. 221-226.

PETRICIOLI, 1990.

PETRICIOLI, Ivo, *Od Donata do Radovana*, Split, 1990.

PETRICIOLI – KLAJČ, 1976.

PETRICIOLI, Ivo – KLAJČ, Nada, *Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar, 1976.

PITEŠA, 2012.

PITEŠA, Ante, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*, Split, 2012.

PITEŠA - MARIJANOVIĆ - ŠARIĆ – MARASOVIĆ, 1992.

PITEŠA, Ante - MARIJANOVIĆ, Ivana - ŠARIĆ, Aida – MARASOVIĆ, Jerko, „Arheološka mjesta i spomenici“, u: *Starohrvatski Solin*, Split, 1992, str. 95-185.

PLINIJE STARIJI

PLINIJE STARIJI, *Naturalis historiae libri XXXVII*, vol. 3, cap. XVIII, XIX, XXI.

POLACCO, 1976.

POLACCO, Renato, *Sculture paleocristiane e altomedioevali di Torcello*, Treviso, 1976.

POLESINI, 1849.

POLESINI, F.M., „Cenni storici sulli Conventi della Città e Diocesi di Parenzo. (Estratto dalle mie memorie sulla chiesa e vescovato)“, u: *L'Istria*, no. 28, Pola, 1849, str. 109-112.

POZZA, 2013.

POZZA, Marco, „Obelerio“, u: *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 79, Roma, 2013, str. 40-42.

PRELOG, 1954.

PRELOG, Milan, „Između antike i romanike“, *Peristil*, no. 1, Zagreb, 1954, str. 5-14.

PRELOG, 1957.

PRELOG, Milan, *Poreč: grad i spomenici*, Beograd, 1957.

PRELOG, 1969.

PRELOG, Milan, „Pred umjetničkom baštinom Istre“, *Dometi*, no. 11, Rijeka, 1969, str. 34-43.

PRELOG, 1994.

PRELOG, Milan, *Eufrazijeva bazilika u Poreču*, Zagreb, 1994.

PULGHER, 1884.

PULGHER, Domenico, „Relazione ed illustrazione di alcuni cimeli ritrovati negli scavi del Duomo di Pola“, *AMSI* (vol. unico), Parenzo, 1885, str. 31-34.

RAČKI, 1877.

RAČKI, Franjo, „Documenta historiae chroaticae periodum antiquam“, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 7, Zagreb, 1877.

RADOSSI, 1990.

RADOSSI, Giovanni, „Toponomastica comparata di Dignano, Fasana, Gallesano, Valle e Sissano in Istria“, *Atti CRSRV*, vol. 20, Rovigno, 1990, str. 85-131.

RADOSSI – PAULETICH, 1979-1980.

RADOSSI, Giovanni – PAULETICH, Antonio, „Le Chiese di Rovigno e del suo territorio“, *Atti CRSRV*, vol. 10, Rovigno, 1979-1980, str. 315-377.

RAPANIĆ, 1982.

RAPANIĆ, Željko, „Majstori – klesari“, *Izdanja HAD*, sv. 7, Znanstveni skup Arheološka istraživanja na otocima Cresu i Lošinju, Mali Lošinj, 11-13. listopada 1979., Zagreb, 1982, str. 179-186.

RAPANIĆ, 1985.

RAPANIĆ, Željko, „DONARE ET DICARE (O darivanju i zavjetovanju u ranom srednjem vijeku)“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 14/1984, Split, 1985, str. 159-181.

RAPANIĆ, 1987.

RAPANIĆ, Željko, *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split, 1987.

RAPANIĆ, 1996.

RAPANIĆ, Željko, „Ecclesiae destructae...ut restaurentur imploramus“, u: *Starohrvatska spomenička baština – Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković - T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 57-64.

RAPANIĆ, 2008.

RAPANIĆ, Željko, „Arhitekt – graditelj – klesar“, *Archaeologia Adriatica*, no. 11, Zadar, 2008, str. 543-554.

RISMONDO, 1908.

RISMONDO, Domenico, „La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole presso Dignano“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 352-373.

RISMONDO, 1937.

RISMONDO, Domenico, *Dignano d'Istria, nei ricordi*, Bagnacavallo (Ravenna), 1937.

RIZZARDI, 1993.

RIZZARDI, Clementina, „Il ciborio di Sant'Eleucadio in Sant'Apollinare in Classe nella cultura artistica carolingia“, u: *OCNUS, Quaderni della Scuola di Specializzazione in Beni Archeologici*, vol. 1, Ravenna, 1993, str. 161-167.

ROSSI, 1999.

ROSSI, Alessandra, „Nuovi frammenti di scultura altomedievale a Torcello“, *Arte Documento*, vol. 13, Venezia, 1999, str. 116-133.

SALMON, 1861.

SALMON, Charles, *Histoire de saint Firmin, martyr, premier évêque d'Amiens, patron de la Navarre et des diocèses d'Amiens et de Pampelune*, Arras – Amiens, 1861.

SAGADIN, 1977.

SAGADIN, Milan, *Plastika s pleteninasto ornamentiko v Sloveniji*, Koper, 1977.

SANDRINI, 1987.

SANDRINI, Giovanna Maria, *Il Museo civico di Consordia Sagittaria*, Concordia Sagittaria, 1987.

SANTANGELO, 1937.

SANTANGELO, Antonio, *L'arte in Istria*, Firenze, 1937.

SCHIAVUZZI, 1889.

SCHIAVUZZI, Bernardo, „La malaria in Istria. Ricerche sulle cause che l'hanno prodotta e che la mantengono“, *AMSI*, vol. 5/3-4, Parenzo, 1889, str. 319-472.

SCHIAVUZZI, 1901-1904.

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Cenni storici sull'etnografia dell'Istria“, *AMSI*, vol. 17-20, Parenzo, 1901-1904.

SCHIAVUZZI, 1902.

SCHIAVUZZI, Bernardo, *Atti del Museo Civico della Città di Pola*, Pola, 1902.

SCHIAVUZZI, 1905.a

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Archäologische Grabungen in Pola und Umagebung 1904“, *Mitteilungen der k. u. k. Zentralkommision*, vol. 4-5, Wien, 1905, str. 164 - 174.

SCHIAVUZZI, 1905.b

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Necropoli romana nel predio degli eredi Batel presso Nesazio (con 11 figure)“, *AMSI*, vol. 22, Parenzo, 1905, str. 235-254.

SCHIAVUZZI, 1905.c

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Elenco delle monete scoperte finora a Nesazio“, *AMSI*, vol. 22, Parenzo, 1905, str. 299-310.

SCHIAVUZZI, 1908.a

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Agro di Pola, notizie archeologiche“, *AMSI*, vol. 23, Parenzo, 1908, str. 202-208.

SCHIAVUZZI, 1908.b

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Attraverso l'agro colonico di Pola“, *AMSI*, vol. 24, Parenzo, 1908, str. 91-171.

SCHIAVUZZI, 1914.

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Momorano: rinvenimenti“, *AMSI*, vol. 29, Parenzo, 1914, str. 197-206.

SCHIAVUZZI, 1919.

SCHIAVUZZI, Bernardo, „Duecastelli (Notizie storiche)“, *AMSI*, vol. 36, Parenzo, 1919, str. 81-118.

SCHIAVUZZI, 1924.

SCHIAVUZZI, Bernardo, *Il Duomo di Pola (cenni storici)*, Pola, 1924.

SCHIAVUZZI – STICOTTI, 1901.

SCHIAVUZZI, Bernardo – STICOTTI, Pietro, „Gli scavi di Nesazio“, *AMSI*, vol. 17, Parenzo, 1901, str. 402-403.

SEMI, 1937.

SEMI, Francesco, „L'arte in Istria“, *AMSI*, vol. 43, Pola, 1937, str. 21-121.

SKOBLAR, 2006.

SKOBLAR, Magdalena, „Prilog proučavanju ranosrednjovjekovne skulpture na otoku Krku“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 33, Split, 2006, str. 59-89.

SPADA, 2015.

SPADA, Irene, „Dall'Ufficio Belle Arti alla Regia Soprintendenza alle Opere d'antichità e d'arte di Trieste. Gli inizi della tutela italiana in Istria.“, u: *Začetki spomeniške službe v Istri / Gli inizi della tutela dei beni culturali in Istria / Počeci konzervatorske službe u Istri*, *Histria Colloquium*, IV, Koper, 2015, str. 207-224.

SRKULJ, 1996.

SRKULJ, Stjepan, *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*, (priređio J. Lucić), Zagreb, 1996.

STARAC, 2006.

STARAC, Alka, „Lokalitet: Pula - gradska četvrt Sv. Teodora“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 2, Zagreb, 2005, str. 235-238.

STARAC, 2006.

STARAC, Alka, „Das antike Pula, seine Topografie und seine Denkmäler“, *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte Band*, vol. 27, Berlin, 2006, str. 135-140.

STARAC, 2011.

STARAC, Alka (ur.), *Pula – Rađanje grada*, Katalog izložbe br. 83, Pula, 2011.

STELÈ, 1932-33.

STELÈ, France, „Dr. Anton Gnirs“, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, vol. 12, Ljubljana, 1932–33, str. 98-99.

STICOTTI, 1905.

STICOTTI, Pietro, „A proposito d'un timpano figurato di Nesazio (con una tavola)“, *AMSI*, vol. 22, Parenzo, 1905, str. 203-213.

STICOTTI, 1913.

STICOTTI, Pietro, „Giovanni Carrara a Pietro Kandler“, *Archeografo Triestino*, Trieste, 1913, str. 383-388.

STICOTTI, 1934.

STICOTTI, Pietro, „Scavi di Nesazio. Campagna del 1922.“, *AMSI*, vol. 46, folder 1-2, Parenzo, 1934.

STRZYGOWSKI, 1927.

STRZYGOWSKI, Josef, *O razvitku starohrvatske umjetnosti; prilog otkriću sjeverno-evropske umjetnosti*, Zagreb, 1927. (hrvatski prijevod djela *Forschungen zur Entwicklung der altcroatischen Kunst*, izdanog 1926.)

SUIĆ, 1956.

SUIĆ, Mate, „Ostaci limitacije naših primorskih gradova u ranom srednjem vijeku“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 5, Split, 1956, str. 7-19.

SUIĆ, 1996.

SUIĆ, Mate, „Cissa Pullaria – baphium Cissense – episcopus Cessensis“, u: *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta*, Zadar, 1996, str. 689-724. (Rad je izvorno objavljen pod istim nazivom u: *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, no. 10, Zagreb, 1987, str. 185-219).

SUIĆ, 2003.

SUIĆ, Mate, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb, 2003.

SWOBODA, 1890.

SWOBODA, Heinrich, „Frühchristliche Reliquiarien des k. k. Münz-und Antiken-Cabinetes“, *Mitteilungen der K. u. K. Zentralcommission*, vol. 16, Wien, 1890, str. 1-22.

ŠKUNCA, 1989.

ŠKUNCA, Aleksij, „Pregled antike otoka Paga“, u: *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju, Znanstveni skup – Krk*, 24-27. IX. 1985, Zagreb, 1989, str. 23-28.

ŠKUNCA, 1991.

ŠKUNCA, Stanko Josip, „Problem Cisse i njezine biskupije“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 15/27, Zagreb, 1991, str. 1-20.

ŠKUNCA, 2011.

ŠKUNCA, Stanko Josip, „Enigma biskupije Cisse / Cesse“, *Vjesnik istarskog arhiva*, vol. 18, 2011, str. 331-344.

ŠKUNCA, 2014.

ŠKUNCA, Stanko Josip, *Prošlost Crkve u Istri*, Pazin, 2014.

ŠONJE, 1967.

ŠONJE, Ante, „Starohrvatska crkva sv. Foške kod Žminja u Istri“, *Peristil*, no. 30, Split, 1967, str. 5-169.

ŠONJE, 1972.

ŠONJE, Ante, „Sarcofagi paleocristiani dell'Istria“, *Actas dell VIII Congreso internacional de arqueologia cristiana* (Barcelona, 5-11. octubre 1969), Barcelona – Città del Vaticano, 1972.

ŠONJE, 1979.

ŠONJE, Ante, „Starokršćanski sarkofazi u Istri“, *Rad JAZU*, no. 384, Zagreb, 1979, str. 137-175.

ŠONJE, 1980-1981.

ŠONJE, Ante, „L'ubicazione della sede del vescovo di Cessa, Vindemio“, *Atti CRSRV*, vol. 11, Rovigno, 1980/81, str. 87 – 130.

ŠONJE, 1981.

ŠONNJE, Ante, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka, 1981.

ŠONJE, 1982.

ŠONJE, Ante, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Pazin, 1982.

ŠTOKOVIĆ, 1994.

ŠTOKOVIĆ, Ivan, „Kršćanstvo kroz povijest Marčane“, *Marčanski zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Marčana, 18. travnja 1993*, Pula, 1994, str. 25-30.

ŠTOKOVIĆ, 2011.

ŠTOKOVIĆ, Alojz, „Osnivanje grčko-pravoslavne parohije sv. Spiridona u Peroju 1784. (Prilog promišljanju povijesti pravoslavlja u Istri)“, *Problemi sjevernog Jadrana*, no. 11, Zagreb, 2011, str. 21-37.

TADIĆ, 1982.

TADIĆ, Biserka, *Rovinj – razvoj naselja*, Zagreb, 1982.

TAGLIAFERRI, 1981.

TAGLIAFERRI, Amelio, *Corpus della scultura altomedievale – X. Le diocesi di Aquileia e Grado*, Spoleto, 1981.

TAMARO, 1983.

TAMARO, Marco, *Le Città e Castella dell'Istria*, vol. 2, Poreč, 1893.

TAMARO, 1923.

TAMARO, Bruna, „Pola – Tempio di Augusto, scavi e lavori di restauro“, *Notizie degli scavi*, Roma, 1923, f. 3, str. 211-223.

TAMARO, 1928.

TAMARO, Bruna, „Bagnole“, *Notizie degli scavi*, ser. 6, vol. 4, Roma, 1928, str. 408.

TARTICCHIO, 1968.

TARTICCHIO, Gaetano, *Ricordi di Gallesano*, Pordenone, 1968.

TARTICCHIO, 2003.

TARTICCHIO, Gaetano *Storia di un antico borgo dell'Istria. Ricordi di Gallesano, rivisitati e ampliati da Pietro Tarticchio*, Milano, 2003.

TAVANO, 1972.

TAVANO, Sergio, „Sculptura paleocristiana e altomedievale in Aquileia“, *Acta Archaeologica (Arheološki vestnik)*, vol. 23, Ljubljana, 1972, str. 234-256.

TAVANO, 1989.

TAVANO, Sergio, „I monumenti paleocristiani di Concordia“ u: *La chiesa Concordiese I.*, (ur. G. Stival), Pordenone, 1989, str. 169-190.

TEKAVČIĆ, 1967.

TEKAVČIĆ, Pavao, „Današnji istroromanski dijalekt Vodnjana“, *Rad JAZU*, no. 348, Zagreb, 1967, str. 141-288.

TEKAVČIĆ, 1976.

TEKAVČIĆ, Pavao, „Per un atlante linguistico istriano (con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi)“, *Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia*, no. 41-42, Zagreb, 1976, str. 227-240.

TEKLIĆ – TEKLIĆ, 2012.

TEKLIĆ, Ante – TEKLIĆ, Eugen, „Emfiteuza kanoničke kuće u Rovinju u prvoj polovici 18. stoljeća“, *Povijesni prilozi*, no. 42, Zagreb, 2012, str. 275-308.

TERRIER-JURKOVIĆ, 2009.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko, „Les sites de l'église Saint-Simon, de l'agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie)- sixième et septième campagne de fouilles archéologiques (2007-2008)“, *Genava*, vol. 57, Genève, 2009, str. 167-188.

TERRIER-JURKOVIĆ, 2010.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko „La huitième campagne de fouilles sur les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologisches Forschungen im Ausland - Jahresbericht 2009*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2010, str. 233-246.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2009.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „L'ancienne agglomération de Guran en Istrie“, *L'Archéo-Thema. Revue d'archéologie et d'histoire*, 3, Archeodunum, 2009, str. 57-59.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2010.

TERRIER, Jean -JURKOVIĆ, Miljenko -MARIĆ, Iva, „Les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): huitième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 16, Zagreb-Motovun, 2010, str. 233-246.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2011.a

TERRIER, Jean -JURKOVIĆ, Miljenko -MARIĆ, Iva, „La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): neuvième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 17, Zagreb-Motovun, 2011, str. 243-252.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2011.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „La neuvième campagne de fouilles sur les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologisches Forschungen im Ausland - Jahresbericht 2010*, (C. Zuercher, ur.), Zuerich, 2011, str. 87-99.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2012.a

TERRIER, Jean -JURKOVIĆ, Miljenko -MARIĆ, Iva, „Les sites de l'eglise Sainte Cecile et de l'ancienne agglomeration de Guran en Istrie (Croatie): dixieme campagne de fouilles archeologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 18, Zagreb-Motovun, 2012, str. 433-444.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2012.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „La dixième campagne de fouilles sur les sites de l'église Sainte-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologisches Forschungen im Ausland - Jahresbericht 2011*, (C. Zuercher, ur.), Zuerich, 2012, str. 83-97.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2013.a

TERRIER, Jean -JURKOVIĆ, Miljenko -MARIĆ, Iva, „Les sites de l'ancienne église Sainte-Cécile et de l'agglomération médiévale de Guran en Istrie (Croatie): onzième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 19, Zagreb-Motovun, 2013, str. 357-366.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2013.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „La onzième campagne de fouilles sur les sites de l'ancienne eglise Sainte-Cecile et de l'agglomeration medievale de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologisches Forschungen im Ausland - Jahresbericht 2012*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2013, str. 187-197.

TERRIER-JURKOVIĆ-MARIĆ, 2014.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MARIĆ, Iva, „Aux confins de l’empire Carolingien, les fouilles archéologiques de l’ancienne agglomération médiévale de Guran en Istrie (Croatie)“, *Hortus artium medievalium*, vol. 20/1, Zagreb-Motovun, 2014, str. 291-304.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2003.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique a trois neufs de Guran en Istrie: premiere campagne de fouilles“, *Hortus artium medievalium*, vol. 9, Motovun – Zagreb, 2003, str. 433-438.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2003.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „Un nouveau programme de recherches archeologiques en Croatie: la premiere campagne de fouilles sur le site de la basilique chretienne de Guran (Istrie)“, *Genava*, vol. 51, Genève, 2003, str. 309-316.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2003.c

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La premiere campagne de fouilles realisee sur la basilique a trois neufs de Guran en Istrie“, *Fondation Suisse-Liechtenstein pour les recherches archéologiques à l'étranger: Annuaire 2002*, Genève, 2003, str. 97-102.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2004.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique a trois neufs, l'eglise Saint-Simeon et l'ancien village de Guran en Istrie (Croatie): seconede campagne de fuilles archeologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 10, Motovun – Zagreb, 2004, str. 267-282.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2004.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique a trois neufs et l'ancien village de Guran en Istrie (Croatie): Seconde Campagne de fouilles archeologiques“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland - Jahresbericht 2003*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2004, str. 99-112.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2005.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique à trois neufs, l’église Saint-Simon et l’ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): troisième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 11, Zagreb-Motovun, 2005, str. 325-342.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2005.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „Le fouilles archéologiques de Guran en Istrie (Croatie) – les deuxieme et troisieme campagnes realisees en 2003 et 2004“, *Genava*, vol. 53, Genève, 2005, str. 307-330.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2005.c

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La troisième campagne de fouilles archéologiques en 2004 sur la basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland - Jahresbericht 2004*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2005, str. 167-184.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2006.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): Quatrième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 12, Zagreb-Motovun, 2006, str. 253-270.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2006.

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „4ème campagne de fouilles archéologiques en Istrie (Croatie) réalisée sur les sites de l'église Saint-Simon, de la basilique à trois nefs, de l'agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland - Jahresbericht 2005*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2006, str. 205-230.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2007.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): Cinquième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 13/2, Zagreb-Motovun, 2007, str. 393-410.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2007.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La cinquième campagne de fouilles archéologiques réalisée sur les sites de l'église Saint-Simon, de la basilique à trois nefs, de l'agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland – Jahresbericht 2006*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2007, str. 157-174.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2007.c

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „Les sites de l'église Saint-Simon, de la basilique à trois nefs, de l' agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie): Quatrième et cinquième campagne de fouilles archéologiques (2005-2006)“, *Genava*, vol. 55, Genève, 2007, str. 271-300.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2008.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „Les sites de l'église Saint-Simon, de l'ancienne agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie). Sixième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 14, Zagreb-Motovun, 2008, str. 231-248.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2008.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La sixième campagne de fouilles sur les sites de l'église Saint-Simon, de l'ancienne agglomération de Guran et de l'église Sainte-Cécile en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland - Jahresbericht 2007*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2008, str. 179-198.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2008.c

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „L'ancienne agglomération de Guran et ses églises : programme de recherches archéologiques en Istrie (Croatie)“, *Mélanges de L'Ecole française de Rome - Moyen Age*, vol. 120/2008, (2009), str. 263-290.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2009.a

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La basilique à trois nefs, l'église Saint-Simon et l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie): septième campagne de fouilles archéologiques“, *Hortus artium medievalium*, vol. 15, Zagreb-Motovun, 2009, str. 367-376.

TERRIER-JURKOVIĆ-MATEJČIĆ, 2009.b

TERRIER, Jean - JURKOVIĆ, Miljenko - MATEJČIĆ, Ivan, „La septième campagne de fouilles sur les sites de l'église Saint-Cécile et de l'ancienne agglomération de Guran en Istrie (Croatie)“, *Schweizerisch-Liechtensteinische Stiftung für archäologischer Forschungen in Ausland - Jahresbericht 2008*, (C. Zurcher, ur.), Zuerich, 2009, str. 191-201.

TERRY - GILMORE EAVES, 2002.

TERRY, Ann - EAVES GILMORE, Fiona, „Retrieving a record: a century of archaeology at Poreč (1847-1947.)“, u: *Studies in Early Christian and Medieval Art History and Archeology*, (M. Jurković, ur.), Zagreb – Motovun, 2002.

THACKER, 2011.

THACKER, Alan, „Popes, Patriarchs and Archbishops and Origins of the Cult of the Martyrs in Northern Italy“, in: *Saints and Sanctity, Studies in Church History*, vol. 47, (P. Clarke – T. Claydon, ur.), Suffolk, 2011, str. 51-79.

TOMAŠIĆ, 2003.

TOMAŠIĆ, Nikola pl., *Život i djela cara Konstantina Porfirogenita / O upravljanju Carstvom*, (prijevod: M. Mađar), Zagreb, 2003.

TOMMASINI, 1837.

TOMMASINI, Giacomo Filippo, „De' commentarj storici-geografici della Provincia dell'Istria libri otto“, (priređio D. Rosetti), *Archeografo triestino*, vol. 4, Trieste, 1837. (izvorno djelo objavljeno je 1641.)

TORBICA, 1999.

TORBICA, Vladimir, „Položaj Novigrada u doba učvršćivanja franačke vlasti nad Istrom“, u: *Novigrad – Cittanova: 599-1999. – zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa*, (J. Zihlerl ur.), Novigrad, 1999, str. 69-74.

TRINCI CECHELLI, 1976.

TRINCI CECHELLI, Margherita, *Corpus della scultura altomedievale VII. La diocesi di Roma. Tomo quarto - La I regione ecclesiastica*, Spoleto, 1976.

UGHELLI, 1720.

UGHELLI, Ferdinando, *Italia sacra*, vol. 5, Roma, 1720.

UJČIĆ, 1992.

UJČIĆ, Željko, „Ranosrednjovjekovni kameni spomenici sa simboličkim 'Rajskim' prikazom iz južne Istre“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 20, Split, 1992, str. 273-287.

UJČIĆ, 1993.

UJČIĆ, Željko, „Stucco dekoracija južne kapele bazilike Sv. Marije Formoze u Puli“, *Diadora*, no. 15, Zadar, 1993, str. 237-258.

UJČIĆ, 1994.

UJČIĆ, Željko, „Predromanički plutej iz Marčane“, u: *Marčanski zbornik, Zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 750. obljetnice postojanja Marčane i 100. obljetnice osnutka hrvatske čitaonice, Marčana, 18. travnja 1993*, (G. Filipi, ur.), Pula, 1994, str. 19-23.

UJČIĆ, 1997.

UJČIĆ, Željko, (ur.), *Arheološki muzej Istre*, Pula, vodič III, Pula, 1997.

UJČIĆ, 2000.

UJČIĆ, Željko, „Šijana, crkva sv. Lovre“, u: *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (A. Milošević, ur.), Split, 2000, str. 72-73.

UJČIĆ, 2004.

UJČIĆ, Željko, „Lokalitet: Sv. Marija Formoza, Pula“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 1, Zagreb, 2004, str. 157-158.

UJČIĆ, 2007.

UJČIĆ, Željko, *Ranokršćanska Bazilika sv. Marije Formoze u Puli*, Pula, 2007.

UJČIĆ, 2009.

UJČIĆ, Željko, „Lokalitet: Pula – bazilika sv. Marije Formoze“, *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 6, Zagreb, 2009, str. 386-389.

UJČIĆ – JUROŠ-MONFARDIN, 2000.

UJČIĆ, Željko – JUROŠ-MONFARDIN, Fina, „Catalogue of objects from the early Christianity and the early medieval period in Istria“, u: *The Magic of Istria*, Pula, 2000, str. 73-78.

VECCHI, 1995.

VECCHI, Maurizia, *Sculture tardo-antiche e alto-medievali di Murano*, Roma, 1995.

VEŽIĆ, 1985.

VEŽIĆ, Pavuša, *Crkva Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru: konzervatorski radovi i rezultati istraživanja*, Zagreb, 1985.

VEŽIĆ, 1986.a

VEŽIĆ, Pavuša, „Prilog poznavanju tipoloških osobina starokršćanskih bazilika u Dalmaciji“, *Rapski zbornik*, Zagreb, 1986, str. 297-300.

VEŽIĆ, 1986.b

VEŽIĆ, Pavuša, „Sklop župne crkve sv. Asela, bivše katedrale u Ninu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, no. 15/1985, Split, 1986, str. 201-215.

VEŽIĆ, 1986.c

VEŽIĆ, Pavuša, „Starokršćanska arhitektura u Zadru i na zadarskom području“, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, no. 12, Zagreb, 1986, str. 161-177.

VEŽIĆ, 1988.

VEŽIĆ, Pavuša, „Starokršćanski sloj katedrale u Zadru“, *Diadora*, no. 10, Zadar, 1988, str. 163-182.

VEŽIĆ, 1989.

VEŽIĆ, Pavuša, *Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana (Sv. Šime) u Zadru*, Zadar, 1989.

VEŽIĆ, 1991.

VEŽIĆ, Pavuša, „O centralnim građevinama Zadra i Dalmacije u ranom srednjem vijeku“, *Diadora*, no. 13, Zadar, 1991, str. 323-369.

VEŽIĆ, 1995.

VEŽIĆ, Pavuša, „The early-medieval phase of the episcopal complex in Zadar“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Motovun – Zagreb, 1995, str. 150-161.

VEŽIĆ, 1996.

VEŽIĆ, Pavuša, „Ninska crkva u ranom srednjem vijeku – problem kontinuiteta i rezultati arheoloških istraživanja“, u: *Starohrvatska spomenička baština. Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, (M. Jurković – T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 87-99.

VEŽIĆ, 1997.

VEŽIĆ, Pavuša, „I cibori a pianta esagonale risalenti all'Alto medioevo in Istria e in Dalmazia“, *Hortus artium medievalium*, no. 3, Zagreb-Motovun, 1997, str. 101-116.

VEŽIĆ, 1998.

VEŽIĆ, Pavuša, „Elementi di architettura bizantina nelle costruzioni altomedievali di Zara“, *Hortus artium medievalium*, vol. 4, Motovun – Zagreb, 1998, str. 55-70.

VEŽIĆ, 2000.

VEŽIĆ, Pavuša, „Betika, crkveni kompleks Sv. Andrije, oltarni ciborij, I.13“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 26-27.

VEŽIĆ, Pavuša, „Pula, krstionički ciborij, kat. I.51“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 62-63.

VEŽIĆ, Pavuša, „Pula, crkva sv. Felicite, stranica oltarnog ciborija, kat. I.52“, u: *Hrvati i Karolinzi – katalog*, (ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 63-64.

VEŽIĆ, 2001-2002.

VEŽIĆ, Pavuša, „Ciboriji ranoga srednjeg vijeka u Kotoru“, *Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji*, no. 39, Split, 2001-2002, str. 91-122.

VEŽIĆ, 2002.a

VEŽIĆ, Pavuša, „Krstionica i ciborij u Puli i Novigradu“, u: *Novigrad – Cittanova 599.–1999. zbornik radova Međunarodnog znanstvenog skupa*, (J. Žiherl ur.), Novigrad, 2002, str. 75-87.

VEŽIĆ, 2002.b

VEŽIĆ, Pavuša, *Sveti Donat – Rotunda Sv. Trojstva u Zadru*, Split, 2002.

VEŽIĆ, 2005.

VEŽIĆ, Pavuša, *Zadar na pragu kršćanstva: arhitektura ranoga kršćanstva u Zadru i na zadarskome području*, Zadar, 2005.

VEŽIĆ, 2007.

VEŽIĆ, Pavuša, „Vinova loza na ranokršćanskim i ranosrednjovjekovnim reljefima u Zadru i na zadarskom području“, *Histria antiqua*, no. 15, Zagreb, 2007, str. 415-428.

VEŽIĆ, 2011.

VEŽIĆ, Pavuša, „Dalmatinski trikonhosi“, *Ars Adriatica*, no. 1, Zadar, 2011, str. 27-66.

VEŽIĆ, 2013.

VEŽIĆ, Pavuša, „Memorije križnoga tlocrta na tlu Istre i Dalmacije“, *Ars Adriatica*, no. 3, Zadar, 2013, str. 21-52.

VEŽIĆ, 2015.

VEŽIĆ, Pavuša, „Pilastar sa stupićem ograde svetišta iz episkopalnog kompleksa u Zadru“, *Ars Adriatica*, no. 5, Zadar, 2015, str. 21-38.

VEŽIĆ – LONČAR, 2009.

VEŽIĆ, Pavuša – LONČAR, Milenko, *HOC TIGMEN - Ciboriji ranoga srednjeg vijeka na tlu Istre i Dalmacije*, Zadar, 2009.

VICELJA, 1990.a

VICELJA, Marina, „Prilog analizi ranosrednjovjekovne plastike u Istri“, *Dometi*, no. 11, Rijeka, 1990, str. 771-776.

VICELJA, 1990.b

VICELJA, Marina, *Ranosrednjovjekovna plastika u Istri – spona između kasne antike i srednjeg vijeka*, (magistarski rad, FFZg - neobjavljeno), Zagreb, 1990.

VICELJA, 1992.

VICELJA, Marina, „Južnoistarska grupa spomenika ranosrednjovjekovne skulpture“, *Radovi IPU*, no. 16, Zagreb, 1992, str. 11-17.

VICELJA, 1993.

VICELJA, Marina, „Centric Compositional Scheme of the Early Medieval Slabs in Istria“, u: *Zbornik Pedagoškog fakulteta*, Rijeka, 1993, str. 165-176.

VICELJA, 1995.a

VICELJA, Marina, „La scultura del periodo postgiustiniano nell'Istria meridionale“, *Hortus artium medievalium*, vol. 1, Zagreb – Motovun, 1995, str. 134-140.

VICELJA, 1995.b

VICELJA, Marina, „La scultura dell'alto medioevo nell'Istria meridionale: scelte formali e motivi iconografici .(Influssi e legami con la scultura altomedievale in Friuli-Venezia Giulia)“, *AMSI*, vol. 45 (N.S.), Trieste, 1995, str. 27-57.

VICELJA, 1996.

VICELJA, Marina, „Elementi kronološke stratifikacije kamene skulpture u Istri od antike do rane romanike“, u: *Starohrvatska spomenička baština - rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža - zbornik radova*, (M. Jurković – T. Lukšić, ur.), Zagreb, 1996, str. 297-304.

VICELJA, 1998.

VICELJA, Marina, „The Justinianic sculpture at Pula: a reconsideration“, u: *Acta XII Congressus Internationalis Archaeologie Christianae (Split – Poreč, 25.9 - 1.10.1994.)*, Città del Vaticano, 1998, str. 1037-1047.

VICELJA - MATIJAŠIĆ, 2007.

VICELJA - MATIJAŠIĆ, Marina, *Istra i Bizant*, Rijeka, 2007.

VIŠNJIĆ – BEKIĆ, 2006.

VIŠNJIĆ, Josip – BEKIĆ, Luka, „Lokalitet: Na križu – crkva sv. Severina. Naselje: Guran“ *Hrvatski arheološki godišnjak*, no. 3, Zagreb, 2006, str. 248-251.

VIŠNJIĆ – BEKIĆ, 2011.

VIŠNJIĆ, Josip – BEKIĆ, Luka, *Zaštitna arheologija na magistralnom plinovodu Pula – Karlovac*, (L. Bekić, ur.), Zagreb, 2007.

VON PETRIKOVITS, 1976.

VON PETRIKOVITS, Harald, „Geleitwort“, u: *A. Gnirs: Beiträge zur Geschichte und Geographie Böhmens und Mährens in der Zeit des Imperium Romanum* (A. Gnirs, ur.), Bonn, 1976.

ZACCARIA, 2005.

ZACCARIA, Claudio, „Tergeste tra III e IV secolo“, in: *Antichità Altoadriatiche*, vol. 60, Aquileia, 2005, str. 33-56.

ZILIOOTTO, 1911.

ZILIOOTTO, Baccio, „Trecentosessantasei lettere di Gian Rinaldo Carli capodistriano cavate dagli originali e annotate – parte 4“, *Archeografo Triestino*, vol. 34, Trieste, 1911, str. 227-340.

ZOVATTO, 1966.

ZOVATTO, Paolo Lino, „Il 'defensor ecclesiae' e le iscrizioni musive di Trieste“, in: *Rivista di Storia della Chiesa in Italia*, no. 20, 1966, str. 1-8.

ZULIANI, 1974.

ZULIANI, Fulvio, „I marmi di San Marco“, u: *Alto Medioevo* 2, Venezia, 1974.

ŽILE, 2001.

ŽILE, Ivica, „Kameni namještaj i arhitektonska plastika prve dubrovačke katedrale“, u: *Tisuću godina dubrovačke (nad)biskupije*, Dubrovnik, 2001, str. 455-517.

ŽILE, 2003.

ŽILE, Ivica, *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Dubrovnik, 2003.

ŽUPANČIĆ, 2003.

ŽUPANČIĆ, Matej, „Kamnita zgodnj srednjoveška ornamentirana fragmenta iz okolice Kopra“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 13, Koper, 2003, str. 247-256.

ŽUPANČIĆ - TUMPIĆ, 2003.

ŽUPANČIĆ, Matej - TUMPIĆ, Nataša, „Alcuni elementi scultorei astratto-geometrici con ornamentazione a intreccio degli inizi del IX secolo da Grado e da Padua (Ovvero: districato l'intrico di intrecci)“, *Antichità Altoadriatiche*, vol. 55, Trieste, 2003, str. 209-222.

ŽVANUT, 2003.

ŽVANUT, Katja, „Pleteninasta plastika in pokus njene interpretacije“, *Annales (Ser. hist. sociol.)*, vol. 13, Koper, 2003, str. 221-246.

Internetski izvori:

- [http://www.aaadaquileia.it/web/20120613182848/http://www.aaadaquileia.it/mirabel labiblio.html](http://www.aaadaquileia.it/web/20120613182848/http://www.aaadaquileia.it/mirabel%20labiblio.html) - bibliografija M. Mirabelle Robertija dostupna na mrežnoj stranici
- <http://www.ami-pula.hr/o-muzeju/povijest/>
- <http://www.biskupija-porecko-pulska.hr/biskupija/povijest-biskupije.html>
- <http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6561>
- <http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-03-07.pdf>
- <http://daten.digitalen-sammlungen.de/~db/0004/bsb00047183/images/index.html?seite=230&fip=193.174.98.30>
- Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts i Jahrbuch für Altertumskunde i Mitteilungen der K. u. k. Zentralkommision. - <https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesdenkmalamt>
- <http://www.dvegrajci.hr/crkve-koje-vise-ne-postoje/>
- <http://www.e-codices.unifr.ch/fr/csg/0250/515>
- [www.heartofistria.com/.../Bistrovic Povijest konzervatorskih zahvata CRO.doc](http://www.heartofistria.com/.../Bistrovic%20Povijest%20konzervatorskih%20zahvata%20CRO.doc)
- <http://www.ub.uni-heidelberg.de/helios/Welcome.html>
- <http://www.historyofinformation.com/expanded.php?id=4831>
- <https://www.hrleksikon.info/definicija/interdikt.html>
- http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Notitia/not_doc2.html - **BIBLIOTECA AUGUSTANA**, „Notitia dignitatum omnium tam civilium quam militarium“, in: partibus Occidentis, XI.
- <http://www.istrapedia.hr/hrv/680/fazana/istra-a-z/>
- <http://istrapedia.hr/hrv/1208/vapnenica-ili-japlenica/istra-a-z/>
- <http://library.foi.hr/metelgrad/index.php>
- <https://www.mun.ca/rabanus/text.html>
- <https://www.pinterest.com/pin/18014467232403037/>
- <http://proleksis.lzmk.hr/56376/>
- <http://revitas.org/hr/turisticki-itinerari/freske/bale-batvaci-fazana-pomer,13/sv-kuzma-i-damjan,39.html>
- <http://revitas.org/hr/turisticki-itinerari/freske/bale-batvaci-fazana-pomer,13/sv-flor,40.html>
- <http://www.rovinj-rovigno.hr/novosti/senzacionalno-otkrice-podno-crkve-svete-eufemije-ispod-zemlje-otkrivena-crkva-svetog-mihaela-arhandela/>
- <https://www.scribd.com/doc/300817062/The-Book-of-Pontiffs-of-the-Church-of-Ravenna-2004>
- <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/goldenlegend/GoldenLegend-Volume2.asp#Firmin>
- <http://zupa-fazana.com/povijest-upe/>

15. SAŽETAK

Uvidom u stanje istraženosti predromaničke kamene liturgijske skulpture Istre nametnula se potreba za revidiranjem starijih teza te za cjelovitom analizom ulomaka, ponajprije s južnog dijela poluotoka, odnosno područja koje je u ranom srednjem vijeku pripadalo Pulskoj biskupiji. Ti ulomci predstavljaju kvantitativno najveći segment ukupnog istarskog korpusa ranosrednjovjekovne skulpture pa je jedan od osnovnih ciljeva ovoga rada bila izrada sveobuhvatnog kataloga relevantnih ulomaka kamene liturgijske skulpture toga dijela poluotoka. S obzirom na količinu i heterogenost fragmenata te kontekst njihova nastanka unutar mediteranskoga kruga utjecaja, uz katalošku se obradu provela pomna interpretacija skulpture s posebnim fokusom na njihovu provenijenciju slijedeći komparativnu analizu i bliske primjere s drugih prostora. Detaljnom analizom likovno-morfoloških, ikonografskih i tehničko-izvedbenih osobina, interpretacijom i komparacijom reljefno ukrašenih dijelova liturgijske skulpture te uočavanjem elemenata sličnosti, odnosno “rukopisnih” karakteristika pojedinih klesara, izdvojeno je i imenovano šest radioničkih krugova čijim su djelima opremane crkve južnog dijela poluotoka u razdoblju između zadnje četvrtine 8. i kraja 9. st. Skulptura obuhvaćena istraživanjem i detaljnom kataloškom obradom potječe sa šezdeset lokaliteta, a razvrstana je u četiri veće prostorne cjeline. Prva obuhvaća grad Pulu i područje neposredno uz srednjovjekovne gradske zidine, dok se preostala tri područja okvirno poklapaju s granicama današnjih dekanata: Pulskog, Vodnjanskog i Rovinjskog. Broj lokaliteta unutar navedenih poglavlja varira ovisno o njihovu značaju i količini pronađenih ulomaka skulpture. Za svaki je lokalitet sastavljen kratak opis trenutnog stanja i povijesnih faza transformacije (ukoliko ih je bilo), donosi se pregled relevantne literature, a u nastavku se kataloški dokumentiraju, interpretiraju te stilski analiziraju i tehnički definiraju ulomci pripadajuće skulpture.

Ključne riječi: predromanika, kamena liturgijska skulptura, reljefi, Pulska biskupija, Istra

16. ABSTRACT

The insight into the state of research of the pre-Romanesque stone liturgical sculpture of Istria boosted the need for revision of the existent theses and a more thorough analysis of fragments, primarily from the southern part of the peninsula or areas that were within the borders of Pula Diocese in the early Middle Ages. They represent the largest collection within the Istrian corpus of early medieval sculpture, therefore one of the main goals of this thesis was to compile a comprehensive catalogue of relevant fragments of these stones. Considering the quantity and heterogeneity of the fragments as well as the context of their appearance within the Mediterranean influential area, the catalogue provides a complete and accurate descriptive and visual record with specific focus on their origin and comparative analyses in reference to the fragments of other areas in the region. Based on a detailed analysis of visual, morphological, iconographic and technical features, and the comparison of relief fragments of the liturgical sculpture along with distinguishing comparable elements or the so called "visual language" of individual sculptors, six workshops were defined. These workshops operated in the southern part of the peninsula producing liturgical furnishing for the churches in the period between the last quarter of the 8th and the end of the 9th century. According to the research results sixty churches were recognized as the original sites of the total of 494 stone fragments that are catalogued within four larger units conforming to territorial division. The first unit includes the city of Pula and the area close to the medieval city walls, while the remaining three areas roughly correspond to the borders of today's dioceses of Pula, Vodnjan and Rovinj. The number of sites within these areas varies. For each site, a brief description of the current situation and the historical phases of transformation (if any) is presented. A list of the relevant literature is provided, and in the catalogue the stone fragments are documented, analysed and interpreted.

Keywords: pre-Romanesque, stone liturgical sculpture, reliefs, Pula Diocese, Istria

17. KRATAK ŽIVOTOPIS AUTORA

e-mail: nikolina.belosevic@gmail.com

Nikolina Belošević rođena je 1972. godine u Ogulinu. Od 1975. godine živi u Rijeci, gdje je završila osnovnu i srednju ekonomsku školu. Zvanje prvostupnice povijesti umjetnosti i povijesti stekla je 2009. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci završnim radom na temu „El Greco“ (mentorica dr. sc. Nina Kudiš). Iste je godine dobila rektorovu stipendiju za izvanredne rezultate postignute tijekom studija. Diplomirala povijest umjetnosti i povijest na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci 2012. godine (*magna cum laude*), obranivši magistarski rad na temu „Predromanička skulptura Istre“ (mentorica dr. sc. Marina Vicelja – Matijašić). Po drugi puta dobiva Rektorovu stipendiju za izvanredne rezultate postignute tijekom studija. U veljači 2012. godine upisala poslijediplomski doktorski studij povijesti umjetnosti na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru. U naslovno suradničko zvanje asistenta, iz područja humanističkih znanosti, polje povijest umjetnosti, izabrana je 2014. godine te od tada aktivno sudjeluje u nastavnim i znanstveno-istraživačkim aktivnostima Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Rijeci. U svojstvu vanjske suradnice (bez zasnivanja radnog odnosa) odrađuje dio nastave (na kolegijima Razvoj crkvenog svetišta od 400. do 1400. i *Umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka*) na Katedri za stari i srednji vijek. Kao znanstvena suradnica bila je zaposlena na međunarodnom znanstveno-istraživačkom projektu „Francia media – Cradles of european culture“, a surađuje i na sveučilišnom znanstvenom projektu „SREBAK – srednjovjekovna spomenička baština Kvarnera“. Belošević je višegodišnja članica organizacijskog odbora Međunarodnog znanstvenog skupa u okviru Centra za ikonografske studije i pomoćnica je urednice časopisa „IKON“. Osmišljavanjem i kreiranjem kulturno-turističkih ruta u gradu Rijeci uključila se u aktivnosti projekta „Rijeka 2020 - Eurposka prijestolnica kulture“. Izlagala je na znanstvenim skupovima „Od kapitolijske vučice do habsburškog orla“ (naslov izlaganja: *Neki problemi utvrđivanja postojanja Tarsatičke biskupije*), „Drugoj znanstvenoj medievističkoj radionici u Rijeci“ (naslov izlaganja: (Trans)formation of Sanctuary in the Early Periods of Christian Church) i „Trećoj znanstvenoj medievističkoj radionici u Rijeci“ (naslov izlaganja: Problems of defining the Northwestern Border of the Early Medieval Pula Diocese). Belošević je

članica Društva povjesničara umjetnosti Rijeke i licencirani turistički vodič za Primorsko-goransku, Ličko-senjsku i Istarsku županiju za hrvatski, talijanski i engleski jezik.

Područje interesa: umjetnost kasne antike i ranog srednjeg vijeka, ranobizantska umjetnost, kamena skulptura ranog srednjeg vijeka